

Ірина Кононенко

**Українська та польська мови:
контрастивне дослідження**

Iryna Kononenko

**Język ukraiński i polski:
studium kontrastywne**

**Українська та польська мови:
контрастивне дослідження**

**Język ukraiński i polski:
studium kontrastywne**

Ірина Кононенко

**Українська та польська мови:
контрастивне дослідження**

Iryna Kononenko

**Język ukraiński i polski:
studium kontrastywne**

Recenzenci

Pawło Hrycenko

Jurij Lukszyn

Projekt okładki i stron tytułowych

Zbigniew Karaszewski

Redaktor prowadzący

Maria Szewczyk

Redakcja techniczna

Zofia Kosińska

Korekta

Elwira Wyszynska

Skład i łamanie

Dariusz Górski

Publikacja dofinansowana przez Wydział Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytetu Warszawskiego oraz Fundację Uniwersytetu Warszawskiego

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012

ISBN 978-83-235-0838-0

ISBN 978-83-235-2053-5 PDF

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Wydanie I

Зміст

Spis treści

Вступ

Wstęp

Слов'янські мови в типологічному вимірі, <i>В. Кононенко</i>	15
Języki słowiańskie w aspekcie typologicznym, <i>W. Koponenko</i>	15

1. Загальні положення

Zagadnienia ogólne	27
1.1. Формування української та польської мов Kształtowanie się języka ukraińskiego i polskiego	27
1.2. Діалекти української та польської мов Dialekty języka ukraińskiego i polskiego	37
1.3. Мовні картини світу українців і поляків Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków	52

2. Фонетика. Фонологія. Морфологія

Fonetyka. Fonologia. Morfonologia	81
2.1. Фонетичні системи української та польської мов Systemy fonetyczne języka ukraińskiego i polskiego	81
2.2. Позиційні чергування звуків Pozycyjne wymiany dźwięków	91
2.3. Морфологічні чергування звуків Morfonologiczne wymiany dźwięków	95
2.3.1. Морфологічні чергування голосних Morfonologiczne wymiany samogłosek	96
2.3.2. Морфологічні чергування приголосних Morfonologiczne wymiany spółgłosek	100
2.4. Міжмовні співвідношення звуків Międzyjęzykowe współzależności dźwięków	105
2.4.1. Співвідношення голосних фонем в українській і польській мовах Współzależności samogłosek w języku ukraińskim i polskim	110

2.4.2. Співвідношення приголосних фонем в українській і польській мовах Współzależności spółgłosek w języku ukraińskim i polskim	118
2.5. Фоностилістичні засоби Środki fonostylistyczne	128
2.6. Наголос Akcent.	133

3. Лексика

Leksyka	137
3.1. Українська та польська лексикологія Leksykologia ukraińska i polska	137
3.2. Мовні картини світу українців і поляків: лексика Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków: leksyka	139
3.2.1. Картина світу і лексична семантика Obraz świata i semantyka leksykalna	139
3.2.2. Безеквівалентна лексика Leksyka bezekwiwalentna	145
3.3. Походження української та польської лексики Pochodzenie leksyki ukraińskiej i polskiej	150
3.3.1. Питома лексика Słownictwo rodzime	150
3.3.2. Запозичення Zaróżczenia	154
3.3.3. Лексичні українізми та полонізми Ukrainizmy i polonizmy leksykalne	165
3.4. Лексико-семантична система System leksykalno-semantyczny	173
3.4.1. Лексичні значення Znaczenia leksykalne	173
3.4.1.1. Семантична структура слів Semantyczna struktura wyrazów	173
3.4.1.2. Полісемія Polisemia.	176
3.4.1.3. Метафоричне слововживання Metaforyczne użycie wyrazów	182
3.4.5. Синонімія Synonimia	187
3.4.6. Антонімія Antonimia	193
3.4.7. Омонімія Homonomia	195
3.4.7.1. Повні омоніми Homonimy całkowite	195

3.4.7.2. Неповні омоніми	
Homonimy częściowe	199
3.4.7.3. Міжмовні омоніми та пароніми	
Homonimy i paronimy międzyjęzykowe	203
3.4.8. Паронімія	
Paronimia	217
3.4.9. Тематичні та лексико-семантичні групи	
Grupy tematyczne i leksykalno-semantyczne.	223
3.5. Лексика з погляду активного та пасивного вживання	
Leksyka z punktu widzenia użycia aktywnego i pasywnego	229
3.5.1. Активна і пасивна лексика	
Aktywna i pasywna leksyka	229
3.5.2. Функціонально обмежена лексика	
Leksyka funkcjonalnie ograniczona	231
3.5.2.1. Діалектна лексика	
Leksyka dialektalna	231
3.5.2.2. Спеціальна лексика	
Leksyka specjalna	239
3.5.2.3. Жаргони, сленг й арго	
Żargony, slang i argot	245
3.5.3. Застаріла та нова лексика	
Przestarzała i nowa leksyka	252
3.5.3.1. Застарілі слова	
Archaizmy	252
3.5.3.2. Неологізми	
Neologizmy	257
3.6. Стилєова та стилістична диференціяція лєксіки	
Stylowa i stylistyczna dyferencjacja leksyki	261
3.6.1. Функціональні стилі	
Style funkcjonalne	261
3.6.2. Стилістична характеристика українських і польських слів	
Stylistyczna charakterystyka wyrazów ukraińskich i polskich	271
3.6.3. Експресивна та оцінна лексика	
Leksyka ekspresywna i ocenna	275
3.7. Українська та польська лексикографія	
Leksykografia ukraińska i polska	280

4. Фразеологія

Frazeologia	289
4.1. Фразеологічний фонд української та польської мов	
Zasób frazeologiczny języka ukraińskiego i polskiego	289
4.2. Мовні картини світу українців і поляків: фразеологія	
Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków: frazeologia	290
4.3. Походження української та польської фразеології	
Pochodzenie frazeologii ukraińskiej i polskiej.	296

4.4.	Деривація фразеологічних одиниць Derywacja jednostek frazeologicznych	305
4.5.	Склад фразеологізмів Skład frazeologizmów	308
4.6.	Системні відношення у фразеології Stosunki systemowe we frazeologii	314
4.7.	Фразеологічні міжмовні омоніми (пароніми) Frazeologiczne homonimy (paronimy) międzyjęzykowe	318
4.8.	Стилістична характеристика фразеологізмів Stylistyczna charakterystyka frazeologizmów	322
4.9.	Граматична структура фразеологічних зворотів Gramatyczna struktura zwrotów frazeologicznych	324
4.10.	Компаративні фразеологізми Frazeologizmy komparatywne	326
4.11.	Міжмовна еквівалентність українських і польських фразеологізмів Międzyjęzykowa ekwiwalentność frazeologizmów ukraińskich i polskich	332
4.12.	Сталі словосполучення Stałe połączenia wyrazowe	334
4.13.	Прислів'я Przysłowia.	345

5. Словотвір

5.	Słowotwórstwo	352
5.1.	Загальні питання українського та польського словотвору Zagadnienia ogólne z zakresu słowotwórstwa ukraińskiego i polskiego	352
5.2.	Історичні зміни у структурі слова Zmiany historyczne w strukturze słowa	355
5.3.	Афіксація Afiksacja	357
5.3.1.	Афіксальна деривація оцінних слів Derywacja afiksalna wyrazów ocennych	359
5.4.	Композити та абрєвіатури Kompozyty i abrewiatury	370
5.5.	Зрощення Zrosty	380
5.6.	Конверсія Konwersja	385
5.7.	Лексико-семантичний спосіб словотвору Leksykalno-semantyczny sposób słowotwórstwa	386
5.8.	Внутрішня форма слова Wewnętrzna forma wyrazu	387
5.9.	Словотвір основних частин мови Słowotwórstwo podstawowych części mowy	395

5.9.1. Словотвір іменників Słowotwórstwo rzeczowników	395
5.9.2. Словотвір прикметників Słowotwórstwo przymiotników.	405
5.9.3. Словотвір прислівників Słowotwórstwo przysłówków	413
5.9.4. Словотвір дієслів Słowotwórstwo czasowników	417
6. Морфологія	
Morfologia	425
6.1. Морфологічні класи слів Morfologiczne klasy wyrazów	425
6.2. Іменник Rzeczownik.	427
6.2.1. Категорія роду. Категорія істоти–неістоти. Категорія персональності Kategoria rodzaju. Kategoria żywotności–nieżywotności. Kategoria osobowości	428
6.2.2. Категорія числа Kategoria liczby.	439
6.2.3. Категорія відмінка Kategoria przypadku	442
6.2.3.1. Типи відмін Туру deklinacji	442
6.2.3.2. Відмінювання українських і польських іменників Deklinacja rzeczowników ukraińskich i polskich	451
6.3. Прикметник Przymiotnik	460
6.3.1. Лексико-граматичні розряди прикметників Leksykalno-gramatyczne grupy przymiotników	462
6.3.2. Морфологічні категорії прикметника Morfologiczne kategorie przymiotnika	468
6.3.3. Ступені порівняння прикметників Stopniowanie przymiotników.	472
6.4. Займенник Zaimek	476
6.4.1. Лексико-граматичні розряди та відмінювання займенників Leksykalno-gramatyczne grupy i deklinacja zaimków.	478
6.5. Числівник Liczebnik	490
6.5.1. Лексико-граматичні розряди та відмінювання числівників Leksykalno-gramatyczne grupy i deklinacja liczebników	491
6.6. Прислівник Przysłówek	501

6.6.1. Лексико-граматичні розряди та вживання прислівників Leksykalno-gramatyczne grupy i używanie przysłówków	502
6.6.2. Ступені порівняння прислівників Stopniowanie przysłówków	507
6.7. Дієслово	
Czasownik	508
6.7.1. Категорія стану. Зворотні дієслова Kategoria trybu. Czasowniki zwrotne	513
6.7.2. Категорія виду Kategoria aspektu.	516
6.7.3. Дієвідмінювання Konjugacja.	519
6.7.4. Дієприкметник Imiesłów przymiotnikowy.	531
6.7.5. Дієприслівник Imiesłów przysłówkowy	534
6.8. Сполучник Spójnik	535
6.9. Прийменник Przyimek	544
6.9.1. Співвідношення українських і польських прийменників Współzależności przyimków ukraińskich i polskich	548
6.10. Частка Partykuła	554
6.11. Вигук Wykrzyknik	558

7. Синтаксис

Składnia	564
7.1. Загальні положення українського та польського синтаксису Ogólne zasady składni ukraińskiej i polskiej.	564
7.2. Словосполучення Grupa wyrazowa.	568
7.2.1. Узгодження Związek zgody	570
7.2.2. Керування Związek rządu	577
7.2.2.1. Дієслівне керування Rekcja czasownikowa	578
7.2.2.2. Іменникове керування Rekcja rzeczownikowa	584
7.2.2.3. Прикметникове керування Rekcja przymiotnikowa	587

7.2.2.4. Числівникове керування	
Rekcja liczebnikowa	596
7.2.2.5. Займенникове і прислівникове керування	
Rekcja zaimkowa i przysłówkowa	597
7.2.3. Прилягання	
Związek przynależności	598
7.3. Речення	
Zdanie	601
7.3.1. Двоскладне речення	
Zdanie dwuczłonowe	607
7.3.1.1. Головні члени речення	
Główne części zdania	608
7.3.1.1.1. Підмет	
Podmiot	608
7.3.1.1.2. Присудок	
Orzeczenie	609
7.3.1.1.2.1. Дієслівний простий присудок	
Orzeczenie proste czasownikowe	611
7.3.1.1.2.2. Дієслівний складений присудок	
Orzeczenie złożone czasownikowe.	612
7.3.1.1.2.3. Іменний складений присудок	
Orzeczenie złożone imienne	614
7.3.1.2. Другорядні члени речення	
Drugorzędne części zdania	629
7.3.1.2.1. Додаток	
Dopełnienie	631
7.3.1.2.2. Означення	
Przydawka	635
7.3.1.2.3. Обставина	
Okolicznik	642
7.4. Односкладне речення	
Zdanie jednoczłonowe	651
7.4.1. Означено-особові речення	
Zdania określono-osobowe	653
7.4.2. Неозначено-особові речення	
Zdania nieokreślono-osobowe	654
7.4.3. Узагальнено-особові речення	
Zdania uogólniono-osobowe	656
7.4.4. Безособові речення	
Zdania bezosobowe	657
7.4.5. Інфінітивні речення	
Zdania bezokolicznikowe	661
7.4.6. Номінативні речення	
Zdania nominatywne	663

7.4.7. Генітивні речення Zdania genitywne	663
7.5. Просте ускладнене речення Zdanie proste polipredykatywne	664
7.5.1. Однорідні члени речення Jednorodne części zdania	666
7.5.2. Неоднорідні означення Przydawki niejednorodne	677
7.5.3. Предикативне означення Określenie predykatywne	686
7.5.4. Відокремлення Wyodrębnienie	696
7.5.5. Вставні та вставлені конструкції Konstrukcje wtrącone	698
7.5.6. Звертання Zwroty	701
7.6. Складне речення Zdanie złożone	702
7.6.1. Складносурядні речення Zdania złożone współrzędnie	704
7.6.2. Складнопідрядні речення Zdania złożone podrzędnie	707
7.6.3. Безсполучникові складні речення Zdania złożone bezspójnikowe	723
7.7. Текст Tekst	725
7.8. Порядок слів Szyk wyrazów	732
7.8.1. Порядок слів у простому реченні Szyk wyrazów w zdaniu prostym	733
7.8.2. Порядок слів в ускладненому реченні Szyk wyrazów w zdaniu prostym polipredykatywnym	744
7.8.3. Порядок слів і предикативних частин у складному реченні Szyk wyrazów i części predykatywnych w zdaniu złożonym	755
7.9. Інтонація Intonacja	758

Умовні скорочення

Skróty	760
-------------------------	-----

Література

Literatura	764
-----------------------------	-----

1. Наукова бібліографія

Bibliografia naukowa	764
--------------------------------	-----

2. Словники	
Słowniki	800
3. Інтернет-ресурси	
Strony internetowe	804
Резюме (укр.)	
Streszczenie (ukr.)	805
Streszczenie (пол.)	
Streszczenie (pol.)	806
Резюме (рос.)	
Streszczenie (ros.)	807
Summary (англ.)	
Streszczenie (ang.)	808

Вступ

Слов'янські мови

в типологічному вимірі

Wstęp

Języki słowiańskie

w aspekcie typologicznym

Типологічне дослідження споріднених і неспоріднених мов набуває важливого значення в умовах зрослих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобалізованому світі, опрацювання проблематики міжкультурних зв'язків і взаємовпливів. Звернення до історичних, зіставно-синхронних і контрастивних паралелей двох або більше мов відкриває перспективи висвітлення особливостей їхнього історико-культурного розвитку, з'ясування універсальних, спільних і відмінних рис, обґрунтування окремішності кожної мови як національного феномену.

В межах застосування різнобічних принципів типологічного аналізу визначаються передусім відмінності синхронно-зіставних досліджень і сучасної компаративістики, яка складає сукупність методів і конкретних прийомів вивчення історії споріднених мов, що ведуть походження від єдиної традиції минулого, котра зазвичай кваліфікується як прामова, або мова-основа. Синхронне дослідження зіставляваних мов не ставить за мету відстежити витoki та історичні шляхи їхнього розвитку, однак аналіз сучасних мовних явищ і процесів не має бути відокремлений від порівняльно-історичного студювання; описово-типологічне дослідження у своїх вихідних положеннях і конкретних спостереженнях не може не ґрунтуватися на історичній типології. Відомий дослідник історичної типології О. С. Мельничук наголошував на доцільності забезпечити „безпосередній і систематичний зв'язок прийомів синхронно-типологічного опису споріднених мов з поясненням генезису кожної відміченої типологічної ознаки – подібності чи відмінності – за допомогою даних історичного й порівняльно-історичного мовознавства”¹. Оскільки зіставно-типологічні дослідження орієнтовані на аналіз мовних систем на синхронному рівні, вони створюють більш або менш повне уявлення про функціонування кожної мови на певному

¹ *Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*, под ред. А. С. Мельничука, Киев 1986, с. 17.

етапі її розвитку. Порівняльно-історичне вивчення мов передбачає встановлення спільних і відмінних рис переважно в межах окремих мовних явищ, до того ж ці висновки здебільшого важко „прив'язати” до конкретно визначеного часу. Як пишуть автори „Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов”, „значення порівняльно-історичного методу для вивчення зовнішньої історії відповідних мов залишається поки що відносно невеликим, оскільки він здебільшого не забезпечує пов'язання реконструйованих явищ прамови з якимись конкретними періодами розвитку суспільства, що було її носієм”².

Водночас значні складності у типологічних дослідженнях, пов'язані зі створенням узагальнених класифікацій мов, визначенням передусім універсальних категорій, а не лише конкретизованих реальних мовних відмінностей, привели до необхідності „відмовитися від зіставлення цілісних структур і шукати вирішення типологічної проблеми в копіткому вивченні законотвірних зв'язків часткових елементів мовної будови”³. Однак стає очевидним, що зіставлення двох або кількох мов через вивчення їхніх „часткових елементів” додає нову інформацію до заснованих на таких спостереженнях типологічних узагальнень, від яких мовознавча наука не може відмовитися. Як зазначав Дж. Катц, „синхронна лінгвістика містить два окремих, але взаємопов'язаних розділи: вивчення різноманітності форм мовної комунікації та вивчення кордонів цієї різноманітності. У першому з них лінгвісти досліджують унікальні особливості окремих природних мов і відтворюють результати своїх досліджень у тому, що має назву *мовні описи* (або *породжувальні граматики*), у другому розділі досліджують загальні властивості всіх природних мов і відображають ці більш загальні факти про мову в *теорії мови*”⁴. Вочевидь, зіставно-типологічний опис на ґрунті „породжувальної граматики” має на меті передусім установлення „унікальних особливостей” порівнюваних мов; однак унаслідок такого аналізу мають бути встановлені як спільні властивості двох чи більше мов, так і як результат – більш загальні параметри мовного співіснування.

Отож зіставно-типологічна лінгвістика як наукова галузь зі своєю теоретико-практичною проекцією на мовні факти не повною мірою забезпечує комплексне поєднання синхронно-типологічного й порівняльно-історичного аспектів дослідження, оскільки такий підхід не визначає системності власне зіставного аналізу, однак звернення в його ході до історичних паралелей і коментарів є природним. Прикметні в цьому сенсі, зокрема,

² Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, за ред. О. С. Мельничука, Київ 1966, с. 15.

³ С. Д. Кацнельсон, *Типология языка и речевое мышление*, Ленинград 1972, с. 9.

⁴ Дж. Катц, *Философская релевантность языковой теории*, пер. с англ. [в:] *Философия языка*, Москва 2009, с. 141.

пояснення щодо наявності в польській мові носових голосних як залишкових реліктів праслов'янської єдності при відсутності їх в інших слов'янських, у тому числі в українській, мовах.

Історико-типологічні дослідження слов'янського мовного ареалу доводять, що й „досі збереглися спорідненість їхніх мов і типові антропологічні дані, близькість культур, вірувань і ментальності, відчуття етнічної солідарності та генетичної спорідненості”⁵. Зіставні студії дають змогу, спираючись на типологічну однорідність, виділити передусім відмінні риси, що нагромаджувались у процесі розвитку кожного зі слов'янських народів та їхніх мов і позначились на культурі, ментальності, способі життя тощо. При цьому кожна мова розглядається не лише як засіб спілкування, а й як культурно-історична категорія, що відтворює образ життя народу – носія мови, його традицій і символіки, забезпечує самодостатнє існування національної спільноти. „Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святість, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культури, ознака нашого національного визнання”⁶.

Історико-типологічні студії відкрили перспективи концепції поділу слов'янських мов на три підгрупи – східнослов'янську, західнослов'янську, південнослов'янську. Однак дослідження останніх років засвідчують, по-перше, не тотожне в часі походження кожної з цих мов на ґрунті діалектів праслов'янської мови, по-друге, умовність розмежування слов'янських мов, яке ґрунтувалося передусім не стільки на лінгвістичних фактах, скільки на етнологічних та історичних засадах. Як писав І. Огієнко, „цей груповий поділ усіх слов'ян є поділ головно географічний за границями державними, і вже тому не витримує сильнішої наукової критики”⁷. Стає очевидним, що синхронні зіставно-типологічні дослідження в межах вивчення слов'янських мов не можуть визначатися лише залежно від історико-культурних умов розвитку в той чи той період. Як зазначає О. Царук, „будь-який генеалогічний поділ слов'янських мов на синхронному рівні буде в принципі неточним, бо теперішня дистрибуція спиратиметься лише на фрагменти можливих у минулому різноманітних етнічних і лінгвістичних єдностей та амальгами перехідного типу”⁸. М. І. Толстой, зокрема, підтримав думку М. С. Трубецького про те, що українська мова генетично тяжіє до східнослов'янських, проте в типологічному відношенні, за фонологічними,

⁵ В. В. Лучик, *Вступ до слов'янської філології*, Київ 2008, с. 18.

⁶ І. Огієнко, *Українська культура*, Київ 1918, с. 239–240.

⁷ І. Огієнко, *Історія української літературної мови*, Київ 1995, с. 54.

⁸ О. Царук, *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*, Дніпропетровськ 1998, с. 14–15.

лексичними й граматичними критеріями ближче до західнослов'янської групи мов⁹.

Такий підхід дає можливість по-новому поставити питання про контактування української та польської мов як споріднених слов'янських, що межують територіально й характеризуються багатовекторним міжмовним спілкуванням, що не могло не позначитися не лише на їхній взаємодії, а й на наявності спільних рис, зближенні багатьох як лексико-семантичних, так і морфолого-синтаксичних параметрів. Орієнтація на праслов'янські елементи в сучасних слов'янських мовах відкриває перспективи дослідження закономірностей розвитку кожної з них, дає змогу простежити шляхи формування їхніх фонологічних, лексичних і граматичних ознак. Ці положення безпосередньо позначаються на синхронному вивченні української та польської мов, що зберегли потужну частину праслов'янської основи, отож і чимало спільних рис.

Типологічна відмінність будь-якої слов'янської мови зумовлена культурно-історичними обставинами формування кожної з них, внутрішніми закономірностями їх розвитку, впливом на нього екстралінгвістичних чинників. Щодо поступу української мови як мовного феномену український дослідник Г. Півторак писав: „Український народ і його мова мають давні історичні корені. Етнографічні й діалектні риси українців формувалися протягом багатьох віків насамперед на найдавніших східнослов'янських територіях – на Наддніпрянщині, Поліссі і в Галичині та Прикарпатті, серед корінного слов'янського населення цього ареалу, історія якого відзначається спадкоємністю, наступністю, відсутністю будь-яких глобальних природничих чи суспільних катаклізмів, які могли б зруйнувати безперервний історичний ланцюг етномовного і культурного розвитку наших предків”¹⁰. Науковці багато уваги приділили становленню й розвитку польської мови, її функціонуванню в усьому діапазоні сучасних норм. Польські мовознавці зазначали: „Межі польської мови в історичному розвитку підлягали пересуненням у зв'язку з історичними та економічними змінами, які мали місце на цій території. Під кінець X ст. польські племена проживали на території басейнів Одери, Вісли та Бугу, творячи східне відгалуження т. зв. лехницьких наріч”¹¹.

Не можна не враховувати й того положення, яке посідають українська й польська мови в групі слов'янських мов, зокрема, „українська мова, знаходячись у центрі слов'янського мовного ареалу, є особливо важливою для

⁹ Н. И. Толстой, *Мысли Н. С. Трубецкого о русском языке и других славянских языках* [в:] *Язык и речь как объекты филологического исследования*, Калинин 1981, с. 114–115.

¹⁰ Г. Півторак, *Українці: звідки ми і наша мова*, Київ 1993, с. 177.

¹¹ *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucały, Warszawa, Kraków 1999, s. 118.

історичного та порівняльного аналізу слов'янських мов"¹². Польська мова, близька до інших слов'янських унаслідок спільного походження й постійних історико-культурних і міжмовних контактів, провідного геополітичного становища є своєрідним містком між Півднем і Північчю, Сходом і Заходом, слов'янським і неслов'янським світами та їх мовами. Паралельне вивчення спільності та розходжень української і польської мов набуває посиленої ваги не лише у власне зіставно-типологічному аспекті, а й з позицій аналізу загальнослов'янських і позаслов'янських мовних процесів і тенденцій розвитку.

Історико-типологічні й синхронно-зіставні студії дають змогу встановити наслідки взаємодії слов'янських мов у їхній співвіднесеності, передусім у лексичній сфері, а також у словотворі та граматиці. Вплив однієї слов'янської мови на іншу може відстежуватися як більш або менш інтенсивний, по-різному відчутний у кожній із мов у різні історичні періоди, однак здебільшого він має обопільний характер. Щодо взаємодії української та польської мов, відзначається, зокрема, її посилена активність протягом довгого часу контактування, хоч і констатуються більш помітні наслідки впливу польської мови. Як зазначають автори „Історичної типології слов'янських мов”, „унаслідок контактів української і польської мов, у кожній із них утворився шар запозиченої лексики, однак в українській мові запозичень із польської мови більше, ніж у польській із української”¹³. Можна послатися на думку видатного українського мовознавця Л. Булаховського, який зазначав більш потужний вплив польської літературної мови на українську (а також білоруську) письмову традицію і народну мову, ніж зворотний процес входження українізмів у польське мовне середовище: „Письмова мова українців і білорусів, як відомо, впродовж століть в одних жанрах більше, в інших – менше, зазнала на собі сильний вплив польської, вплив тим більш глибокий, що він не був лише літературним або в основному літературним, а відтворював інтеграційні процеси, що відбувалися і в народній, побутовій мові”¹⁴.

Водночас Л. Булаховський виявляє факти проникання українських елементів упродовж довгих контактів носіїв двох мов у побутове мовлення східної частини польського населення, український вплив на деякі поетичні твори польського письменства в XVI і XVII ст. Як наслідок взаємодії мов Л. Булаховський розглядає входження в стійкий фонд сучасної польської літературної мови, наприклад, таких українізмів (частина з них за походженням

¹² О. Царук, *ззнач. праця*, с. 15; пор.: S. Smal-Stockyj, Th. Gartner, *Grammatic der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*, Wien 1913.

¹³ *Історическая типология славянских языков*, с. 206; див.: О. Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000, с. 683–684.

¹⁴ Л. А. Булаховский, *К истории взаимоотношений славянских литературных языков* [в:] Л. А. Булаховский, *Вибрані праці* в 5 т., т. 3, Київ 1978, с. 312–313.

є „орієнталізмами”): *bohater, bohanka (bogdanka), bohomaz, czeremcha, czerep, czereśnia, dureń, duży, harbuz, hodować* („виросити” і „виховувати”), *hołota, hołysz, hreczany, hreczka, hreczkosiej, huk (hukać), hulać, majak, majaczyć, oszłomić, płyta, sobór, sojusz, wataha* та ін., причому основним шляхом їхнього проникнення дослідник визнавав усний¹⁵.

Можна погоджуватися або не погоджуватися з наведеними прикладами запозичених лексичних українізмів, тим паче, що й сам Л. Булаховський підкреслює їхнє поширення передусім на сході Польщі, на прикордонних територіях, однак сам факт такого впливу на польське мовлення не варто заперечувати. Звернення до історико-типологічних студій дає змогу визначити позалінгвістичні чинники формування національної лексики, встановлення її давнини, за словами О. М. Трубачова, „тісно пов’язаної з народною матеріальною культурою й загалом – з культурою слов’янства в різних її аспектах”¹⁶. „Етимологічний словник української мови” засвідчує, наприклад, що лексема *пан*, не маючи цілком певної етимології в українській мові, – запозичення з польської¹⁷; постає можливість подальшого вивчення уживання українцями цього слова та його похідних; пор. у звертаннях *пан, пані, панство, панянка* та под. з властивими їм конотаціями книжності, офіційності тощо; пор. у дієслівних формах: „Будеш, батьку, *панувати*, Поки живуть люди” (Т. Шевченко). Взаємодія двох споріднених мов суттєво посилилася в останній період, чому сприяло чимало чинників: це і зміцнення зв’язків між Україною і Польщею в економічній, політичній, гуманітарних сферах, і безпосередні контакти громадян двох країн, зміни в українському лексиконі, зумовлені пошуками питомих слів, відмовою від запозичених елементів тощо.

Окремого розгляду вимагає поширення полонізмів у галицькому койне, в діалектах гуцулів, бойків, лемків, що упродовж століть проживали на землях колишньої Речі Посполитої. Дослідження українських учених переконливо доводять, що, попри потужний польський вплив на всіх рівнях, мовлення місцевого населення залишається в межах українського мовного ареалу і що в останні 70 років унаслідок міграційних процесів у межах України відмінності в мовленні східних і західних українців поступово зникають¹⁸. Якщо принаймні на ґрунті творчої практики галицьких письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (І. Франка, В. Стефаника, М. Черемшини, Леся Мартовича та ін.) можна стверджувати існування західноукраїнського варіанта української літературної мови, то тексти нинішніх прозаїків

¹⁵ Там само, с. 313.

¹⁶ *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, под ред. О. Н. Трубачева, вып. 1, Москва 1974, с. 5.

¹⁷ *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ 2003, с. 273.

¹⁸ *Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект*, відп. ред. В. І. Кононенко, Київ – Івано-Франківськ 2006.

і поетів Західної України загалом орієнтовані на українську загальнолітературну норму.

Водночас при взаємодії двох мов відбувалися процеси змішування слововживання, порушення норм, посилення інтерференційних явищ. Однак ці тенденції не стали визначальними у розвитку української та польської загальнонародних літературних мов, хоч і знайшли у них своє опосередковане віддзеркалення. Адже відомо, що у мову етносу чи його частини, особливо через пограничне двомовне населення, можуть проникати окремі елементи іншої спорідненої мови, але вони не впливають на зміни конкретної лінгвістичної системи.

Зіставно-типологічний аналіз кількох мов – споріднених чи неспоріднених – буде неповним без звернення до семантичних категорій із залученням поняттєвого апарату, концептуалізованого виміру. Такий підхід передбачає розгляд мовних явищ однакового семантичного наповнення, реалізованих різними засобами вираження, передусім тих мовних одиниць, які характеризуються однаковим планом змісту і різним планом вираження. Як зазначає О. М. Селиверстова, „наукове зацікавлення являє й питання про те, як реалізуються в різних мовах категорії, в підвалинах яких лежить те саме семантичне поняття”¹⁹. Водночас з'ясовується, чи є в реалізації поняттєвих категорій різних мов значеннєві відмінності, чи повністю збігаються деякі зі значень у своєму смисловому обсязі, в конотаціях, асоціативно-оцінних параметрах тощо. Варто брати до уваги й можливість вираження семантичних категорій як іманентної властивості мовної системи; звідси у сферу зіставного аналізу потрапляють різні засоби реалізації одного значення, отожд створюються парадигми варіантних рядів, кожний з яких привносить своє додаткове семантичне, стилістичне чи інше нашарування. Якщо, скажімо, українська мова репрезентує набір засобів вираження причинових відношень у межах речення, то паралельні засоби польської мови можуть складати інші ряди, мати відмінні внутрішньорядові відношення і т. д.

Контрастивне вивчення мов ґрунтується на порівняльно-історичних і зіставно-типологічних дослідженнях і має на меті встановлення національно-специфічних мовних явищ. Якщо лінгвістична типологія опрацьовує найзагальніші типи мовних структур, то контрастивна лінгвістика виявляє мовні контрасти, відмінні риси на тлі спільних рис і сходжень²⁰. Водночас контрастивно-зіставні дослідження орієнтовані на встановлення спільних універсальних категорійних ознак у сфері семантики, явищ поняттєвого

¹⁹ О. Н. Селиверстова, *Контрастивная синтаксическая семантика: Опыт описания*, Москва 2004, с. 4.

²⁰ Див.: В. Г. Гак, *О контрастивной лингвистике* [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25, *Контрастивная лингвистика*, Москва 1989; *Einführung in die konfrontative Linguistik* [w:] *Autorenkollektiv unter Leitung von Reinhard Sternemann*, Leipzig 1983; К. Джеймс, *Контрастивный анализ* [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25.

рівня, що позначаються на концептуальній і мовній картині світу: „Поряд зі встановленням тотожності чи відмінності в уявленні семантичних категорій зіставлення мов може бути використане при доказі обґрунтованості пошуку спільного значення категорій”²¹. Отож теоретичним наслідком контрастивного вивчення мов є більш глибоке проникнення в специфіку кожної з них.

Зіставно-контрастивний аналіз систем близькоспоріднених мов має свої особливості, зумовлені їх спільним походженням і паралельним розвитком; встановлення національно-специфічних рис і відмінностей суттєво ускладнюється, вимагає нових підходів і методичних прийомів. Як пише В. М. Манакин, „дослідження близькоспоріднених, а, відтак, багато в чому наближених мовних систем відкриває великі можливості для вдосконалення методів і прийомів контрастивного аналізу, відточує самий «інструментарій» пошуку, робить його тонким і проникливим, оскільки знайти й оцінити важливість відмінностей набагато складніше там, де їх менше або майже немає”²². Встановлення цих відмінностей у зіставляваних мовах пов’язане з необхідністю звернення не лише до типологічно окреслених явищ, скажімо, у фонології або граматичній структурі, а й до особливостей слововживання, тонкощів семантичних конотацій, оцінно-асоціативних показників тощо.

Контрастивне опрацювання споріднених мов, якими є мови слов’янські, передбачає наявність великого масиву подібностей у фонетичному складі, лексиці та граматиці²³. Встановлення спільних рис за таких умов полегшується, водночас складніше помітити відмінне, специфічне, те, що відрізняє одну мову від іншої. У другій половині ХХ і на початку ХХІ ст. в Україні з’явилася серія праць, присвячених контрастивному зіставленню переважно двох мов, здебільшого однієї групи, серед яких чільне місце посідають дослідження українсько-російських міжмовних зв’язків²⁴. У полоністиці

²¹ О. Н. Селиверстова, *зазнач. праця*, с. 4.

²² В. Н. Манакин, *Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки*, Киев–Кировоград 1994, с. 17.

²³ Див.: *Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974; Р. В. Алимбиева, *Сравнительная грамматика славянских языков*, Калининград 1994; Р. Бошкович, *Основы сравнительной грамматики славянских языков: Фонетика и словообразование*, Москва 1984; В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, Київ 2010; І. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, Київ 2009; И. Лекков, *Кратка сравнительно-историческа и типологическа граматики на славянските езици*, София 1968; Р. Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения*, Brno 1990.

²⁴ Див.: *Сопоставительное исследование русского и украинского языков: Лексика и фразеология*, отв. ред. Г. П. Ижакевич, Киев 1991; *Сопоставительная грамматика русского и украинского языков*, под ред. Н. Г. Озеровой, Киев 2003; *Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*, Москва 1983; *Сопоставительная грамматика русского и белорусского языков: Морфология*, Минск 1990.

перевага нерідко була віддана вивченню польсько-російських паралелей; такі праці виконувались переважно у контрастивному плані й охоплювали широке коло явищ на матеріалі лексики, словотвору й граматики²⁵. Наукове опрацювання лексико-граматичних систем української та польської мов у контрастивному аспекті лише розпочинається. Більш докладно досліджувалася взаємодія української та польської мов в умовах межовості, що знайшло вияв у студіях із питань українсько-польських взаємовпливів, зокрема в Галичині, на Волині, Лемківщині тощо. Ці явища зазвичай зумовлені проживанням на одній території українців і поляків, з урахуванням не стільки літературної мови, скільки діалектного матеріалу, наявності етнографічних груп тощо (праці М. Лесіва, Я. Рігера, Л. Гумецької, О. Ткаченка, І. Кононенко та ін.).

Значні труднощі виявляються при контрастивному вивченні української та польської мов, які розвивалися паралельно, за близьких історико-культурних умов, активно контактували одна з одною, впливали на виникнення спільних мовних явищ. Водночас українська та польська мови – відмінні національні утворення, високорозвинені й самостійні загальнонародні надбання. І українська, і польська мови мають величезний за обсягом лексикон, відмінний фонематичний склад, своєрідну граматичну будову. Вони користуються різним за походженням письмом. Українська та польська літературні мови пройшли свій шлях історичного розвитку, мають своїх геніальних реформаторів – Тараса Шевченка та Адама Міцкевича. Кожна мова характеризується стильовим різнобарв'ям, потужною терміносистемою, визначає високий рівень державного, політичного, культурного, наукового, соціального, економічного життя.

Ґрунтуючись на теоретичних засадах порівняльної лінгвістики, контрастивне вивчення двох мов здійснюється на синхронному рівні з урахуванням сучасного стану розвитку. Діахронічні (історичні) коментарі використовуються для поглибленого розуміння фактів сучасного стану мовного життя. Контрастивне дослідження має на меті системне опрацювання не окремих мовних фрагментів, а їхньої сукупності, єдності різнорівневого матеріалу з урахуванням взаємозумовленості лексики й синтаксису, морфології та словотвору і под. Контрастивні студії зазвичай за вихідну мають одну мову, на базі якої і з оперттям на яку розглядаються факти та явища іншої мови зі зверненням передусім до того відмінного, що репрезентує кожна мова. Контрастивне вивчення мов орієнтоване не лише на аналіз окремих слів,

²⁵ Див.: В. Лейчик, Э. Секежицки, *Основы конфронтативной лексикологии польского и русского языков*, Szczecin 2000; I. Maryniakowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa 1993; V. Koseska-Toszewa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Składnia*, Warszawa 1993; M. Bobran, *Semantyka trybu składniowego języka polskiego i rosyjskiego*, Rzeszów 1996; T. Wójcik, *Gramatyka języka rosyjskiego: studium kontrastywne*, Warszawa 1973.

фразеологізмів, граматичних форм тощо, а й зв'язних текстів – писемних і усних, монологічних і діалогічних, що належать різним стилям (художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому, розмовному тощо).

Контрастивний аналіз, виконаний на різних рівнях мовної системи, передбачає неоднакові підходи до опрацювання фонетики й фонології, лексики й фразеології, морфології й синтаксису. Фонетико-фонологічний аналіз дає змогу репрезентувати спільні й відмінні мовні звуки (фонеми) двох мов; виявити їхні історичні й позиційні зміни (чергування); пов'язати ці звукові перегрупування зі змінами в словотвірній і морфологічній системах як морфонологічні явища; зафіксувати особливості вимови окремих звуків, системи наголосу й інтонації (просодики). Лексико-фразеологічний матеріал, надзвичайно різноманітний, багатоаспектний, потребує розгляду передусім не окремих слів (лексем) або стійких зворотів (фразеологізмів), а системно організованих класів, об'єднаних у вигляді тематичних груп (ТГ), специфікованих лексико-семантичних груп (ЛСГ), синонімічних рядів, антонімічних і омонімічних паралелей тощо. Контрастивна морфологія передбачає аналіз граматичних категорій та їхніх формальних ознак, які істотно вирізняють структуру кожної мови.

Приклади відмінностей, встановлених із запровадженням методики контрастивного аналізу щодо української і польської мов, численні. Так, вивчення фонологічних систем дасть можливість виявити в польській мові носові голосні [ɨ] та [ɛ], яких немає в українській, категорію чоловічо-особової форми, не властиву українській граматиці, постійний наголос, в той час як українська акцентологія характеризується незакріпленим місцем наголосу, має особливості словорозміщення тощо. Як загальна тенденція польської мови визначається її більша щодо інших як західно-, так і східнослов'янських мов близькість до праслов'янської мови. Ці риси виявляють себе, зокрема, у наявності в ній наближених до праслов'янських типів відмінювання й дієвідмінювання, системи дієслівних часів і способів та ін. Разом з тим спільним надбанням української та польської мов є, зокрема, слабка редукція голосних, близькість морфонологічних процесів і под.

Контрастивні дослідження слов'янських мов не матимуть достатньої повноти й бодай відносної завершеності без аналізу мовностильових і конотативних сходжень і розходжень як явищ, котрі хоч і знаходяться у відношенні додаткової дистрибуції до основних мовних класифікацій, однак тим не менш складають невід'ємний компонент описового аналізу – функціонально-прагматичний. Зрештою, без звернення до конотативно-стилістичних, оцінно-асоціативних засобів використання мовних одиниць на будь-якому рівні – від лексичного до граматичного – проблема функціонування не знаходить завершеного вирішення. Адже, скажімо, українські та польські лексеми в сучасному слововживанні частково розійшлися за мовностилістичними та конотативними параметрами, отож без їхнього врахування ана-

ліз був би невичерпним. Прикладів таких відмінностей чимало в лексиці й фразеології. Порівняймо, наприклад: *zaklętyй* має передусім негативне значення „такий, якого проклинають, засуджують, ненавидять; лютий, ненависний, непримиренний (про ворога)”, *zaklęty* „заворожений, зачарований” позбавлений посиленої негатиї²⁶; *ostrzyć zęby* має значення „прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду, зробити неприємність”; „зазіхати на когось, щось” з негативною оцінкою, *ostrzyć zęby* – „пов'язувати з чимось свої плани, з нетерпінням очікувати здійснення, появи чогось, когось” без негатиї; лише в другому значенні „піддаватися критиці; знуцатися з когось, чогось” з'являється конотація негативності²⁷.

Комплексне вивчення двох споріднених або неспоріднених мовних систем має враховувати чинник відмінностей, пов'язаних із формуванням мовного типу, а відтак і мовної особистості, наявність якої зумовлена ментальними рисами, особливостями, що характерні для кожного з народів – носіїв мови. Дослідження ментального типу українця й поляка засвідчують такі параметри, які позначаються на психолінгвістичних засадах мови кожного народу. Як писав В. фон Гумбольдт, „як можна достатньою мірою пізнати характер однієї нації, не вивчивши водночас інші, що знаходяться з нею в тісному зв'язку, контрасті, відмінності яких, з одного боку, власне, й сформували цей характер, а з другого боку, лише й дають змогу повністю його зрозуміти?”²⁸.

Отож пізнання психічного складу кожного народу і його відбиття у мисленнєвій діяльності, відтвореній у мові, виявляється шляхом зіставлення ментафактів. Вочевидь, контрастивний аналіз української та польської мов має, з одного боку, враховувати вже відомі дані щодо ментальних рис кожного народу й їхнє відбиття в мові²⁹, з другого боку, репрезентувати такі результати зіставлення мовних явищ, які дадуть додаткову інформацію щодо мовної особистості українця й поляка.

Віталій Кононенко,
академік Національної академії
педагогічних наук України

²⁶ І. Кононенко, О. Співак, *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, за ред. І. Кононенко, Київ 2008, с. 99.

²⁷ Там само, с. 312.

²⁸ В. фон Гумбольдт, *Язык и философия культуры*, Москва 1985, с. 319.

²⁹ І. Кононенко, *Взаємовпливи в мовних картинах світу українців і поляків*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 21–22, Warszawa 2006.

1. Загальні положення Zagadnienia ogólne

1.1. Формування української та польської мов Kształtowanie się języka ukraińskiego i polskiego

У сучасному світі носіями слов'янських мов є більш ніж 300 млн. осіб. Близькість цих мов пояснюється як їхнім спільним походженням, так і різноманітними контактами, які тривають упродовж століть. Українська та польська мови входять до слов'янської групи індоєвропейської сім'ї споріднених мов. Належність окремих мов і мовних груп до сім'ї індоєвропейських визначається на підставі подібності їхньої структури, досліджуваної за допомогою порівняльно-історичного методу і пояснюваного як результат їх походження від єдиної у минулому індоєвропейської прамови¹. Індоєвропейська (праіндоєвропейська) мова (прамова, мова-основа) була поширеною на території від сучасної Індії до Західної Європи включно². Внаслідок розпаду цієї мови (від III–II тис. до н.е.) утворилися окремі групи, пізніше – окремі мови, частина з яких функціонує й нині, частина зникла (пор. терміни „живі та мертві мови”). Реконструкція загальних рис індоєвропейської прамови і, як наслідок, виділення індоєвропейських мов в окрему сім'ю відбулися на підставі досягнень порівняльно-історичного мовознавства, пор., напр.:

¹ О. С. Мельничук, *Індоєвропейські мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 205.

² Див.: А. Мейє, *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*, Москва–Ленинград 1938; Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, т. 1–2, Тбилиси 1984; Н. Herchen, *Indo-European languages and archeology*, Menasha (Wisconsin) 1955; J. Kuryłowicz, *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg 1964; *Indogermanische Grammatik*, hrsg. von J. Kuryłowicz, Bd. 3, Tl 1, Heidelberg 1964; E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, т. 1–2, Paris 1969; *Indo-European and Indo-Europeans*, ed. by G. Cardona, H. M. Hoenigswald and A. Senn, Philadelphia 1970; W. Lechmann, *Proto-Indo-European syntax*, Austin–London 1974.

Мови	Індоевропейська	*sáucel- (sül-)	*bher-	*suce- (suo-)	*qco-	*duccō
	Українська	сонце	брат	свій	котрий	два
	Польська	słońce	brat	swój	który	dwa
	Литовська	saulė	broterėlis (братик)	sāvas	katrās (katrās)	dù
	Латинська	sōl	frāter	suus		dúo
	Готська	sauil	brōþar	swēs	hatar	
	Санскрит (давньоіндійська)	svar-	bhrātā	svah	katarāh	dvā

Дослідники давно звернули увагу на те, що найближчими до слов'янської мовної групи є балтійські мови. Близькість цих груп мов (передусім на лексичному рівні) привела до створення теорії балто-слов'янської мовної єдності (балто-слов'янської прамови), що існувала орієнтовно у сер. I тис. до н.е. Проте у сучасному мовознавстві домінує думка про те, що зближення слов'янських і балтійських мов можна пояснити тісними контактами відповідних народів і мов. Крім того, низка структурних рис об'єднує слов'янські мови з германськими та індоіранськими³.

Поступово з індоевропейської мови почали виділятися діалектні групи, в тому числі група, яку умовно називають праслов'янською (протослов'янською, спільнослов'янською) мовою⁴.

Індоевропейська та праслов'янська мови є реконструйованими, оскільки писемних пам'яток їх використання не збереглося. На думку багатьох учених, між періодами індоевропейської та праслов'янської мов існувала епоха протослов'янської мови (діалекту)⁵.

* Оскільки писемних пам'яток індоевропейського і праслов'янського періодів немає, мовні явища того часу реконструйовані на підставі зіставлення різних мов.

³ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов; пор. А. П. Непокупний, *Балтійські родичі слов'ян*, Київ 1979.

⁴ Див.: А. Мейе, *Общеславянский язык*, Москва 1951; Р. Нахтигал, *Славянские языки*, Москва 1963; Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов; С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*, Москва 1974; Х. Бирнбаум, *Праславянский язык. Достижения и проблемы его реконструкции*; Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*, Москва 1988; О. Н. Трубочев, *Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования*, Москва 1991; О. Царук, *зазнач. праця*; В. Г. Скляренко, *Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження*, Київ 2006; Z. Stieber, *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974; Z. Gołąb, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.

⁵ С. Б. Бернштейн, *Славянские языки [в:] Лингвистический энциклопедический словарь*, ред. В. Н. Ярцева, Москва 1990, с. 460.

Як вважають лінгвісти, праслов'янська мова зародилася на межі III–II тис. до н. е. і почала розпадатися на окремі слов'янські мови у другій пол. I тис. н. е.⁶. Отже, історія праслов'янської мови була довшою, ніж історія окремих слов'янських мов⁷. Усвідомлення праслов'янами спільності своєї мови знайшло відображення у самоназві „слов'яни” – ті, що використовують зрозумілі слова (мову) (пор. точку зору, згідно з якою назва „слов'яни” походить від лат. *slavus* – раб⁸).

Своєрідні риси праслов'янської мови почали складатися вже на початку її виділення з індоєвропейської мови-основи. Водночас основні ознаки значною мірою збереглися у всіх (в окремих випадках – у більшості) сучасних слов'янських мовах. Зокрема, на фонетичному рівні це наявність випадних голосних (типу укр. *взяти* – *візьму*, пол. *wziąć* – *weźmie*), чергування [ɛ], [κ], [x] з [ж], [ч], [ш] (пор. *rik* – *річний*, *rok* – *roczny*) (т. зв. перша палаталізація, пор. також наслідки другої та третьої палаталізації⁹). Специфічною рисою слов'янських мов є протиставлення приголосних за твердістю – м'якістю. У праслов'янський період активно розвивалися словотвірні процеси, внаслідок чого виникла велика кількість нових порівняно з індоєвропейською мовою слів. У цей час сформувалися основні словотвірні морфемі, передусім суфікси та префікси. Низка морфологічних рис праслов'янської мови (передусім у структурі дієслів) суттєво відрізняється від індоєвропейської мови. У сучасних слов'янських мовах збереглося, зокрема, протиставлення категорій недоконаного та доконаного виду, зближення особових форм теперішнього часу та ін.

Водночас кожна із слов'янських мов мала свій шлях розвитку, внаслідок чого у їхній структурі з'явилися своєрідні риси. Скажімо, у фонетичних системах української та польської мов знайшли відображення різні рефлексії звукосполучень типу **tort, tolt, tert, telt*, пор.:

голова // *głowa*

берег // *brzeg*.

Праслов'янські **tj, dj, kt'* в українській мові перейшли в [ч], [ж], у польській – у [c], [dz], пор.:

чудо // *cudo*

свіча // *świeca*

межа // *miedza*.

Тільки польська мова з усіх слов'янських зберегла носові голосні. Специфічним у різних слов'янських мовах є характер наголосу: у польській – на передостанньому складі, у чеській, словацькій мовах – на першому,

⁶ В. В. Лучик, *ззнач. праця*, с. 90–92.

⁷ С. Б. Бернштейн, *ззнач. праця*.

⁸ A. Gieysztor, *Polska [w:] Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław 1970.

⁹ Див., напр.: В. В. Лучик, *ззнач. праця*, с. 95–96.

в українській, як і в інших східно- та частини південнослов'янських, – змінний наголос, у сербській, хорватській, словенській – музичний (тонічний) (див. також 2.6.).

На думку Г. П. Півторака, особливу роль у становленні українського та польського народів та їхніх мов зіграло плем'я полян, яке сформувалося у волинському ареалі. Це плем'я (союз племен) згодом розпалося „на дві частини, що емігрували в різні боки: одна – до Дніпра, друга – на захід від Вісли й Одера”¹⁰. Крім того, протоукраїнська та протопольська народності формувалися завдяки об'єднанню й інших племен.

Переломним для розвитку національних мов і, передусім, їх лексики був поступовий розпад діалектів праслов'янської мови та прийняття слов'янами християнства у X ст. (див. також 3.3.1.). У X ст. з'явилася перша літературна мова слов'ян – старослов'янська (церковнослов'янська). Її виникнення віддзеркалює складні шляхи формування і взаємозв'язків гілок праслов'янської мови. Перша слов'янська писемність була створена Кирилом і Мефодієм у 863 р. на території західнослов'янської Великоморавської держави на основі македонських (південнослов'янських) діалектів околиць Салонік. Як зазначає Г. Далевська-Ґрень, ця мова була знаряддям культури народів до XIX ст.¹¹. Слов'яни розійшлися за релігійною належністю: частина з них, зокрема українці, здебільшого є православними і користуються кирилицею, частина слов'ян, зокрема поляки, дотримуються католицизму і користуються іншим видом писемності – латиницею.

Традиційно сучасні слов'янські мови поділяються на три групи, при цьому українська належить до східнослов'янських, польська – до західнослов'янських. Водночас тричленної класифікації дотримуються не всі мовознавці, аргументуючи іншу точку зору, зокрема, тим, що українська мова за багатьма рисами більше наближена до польської, аніж до російської. Суперечливим залишається також питання про шляхи розвитку української мови після розпаду слов'янської мовної єдності. Низка вчених стверджують, що існував період спільної східнослов'янської мови, частина науковців заперечують цю думку, вважаючи, що українська мова після розшарування праслов'янської мови стала розвиватися власним шляхом¹².

¹⁰ Г. П. Півторак, *ззнач. праця*, с. 77.

¹¹ H. Dalewska-Greń, *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002, s. 561.

¹² Пор. різні точки зору: О. Колесса, *Погляд на історію української мови*, Прага 1924; С. Смаль-Стоцький, *Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення*, Прага 1927; Ф. П. Филин, *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Ленинград 1972; В. Г. Руделев, *К истории этнического имени славян* [в:] *Питання ономастики*, Київ 1978; В. М. Русанівський, *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*, Київ 1985; О. Горбач, *Генега української мови та її становище серед інших слов'янських* [в:] О. Горбач, *Зібрані статті*, т. 3, Мюнхен 1993; Г. П. Півторак, *ззнач. праця*; В. М. Русанівський, *Давньоруська мова: міф чи реальність?*, „Мовознавство”, 1993,

Формування української та польської мов, що походять зі спільного джерела – праслов'янської мови й паралельно розвивалися впродовж століть, відбувалося водночас зі становленням українського та польського народів і визначалося особливостями політичної, економічної, соціальної та культурної еволюції. Зародження обох слов'янських мов пов'язують з V–VII ст. Їхньому утвердженню сприяло утворення давньослов'янських держав – Київської Русі (IX ст.) та першої польської держави (X ст.). Після прийняття Руссю християнства (988 р.) літературною мовою стає книжна старослов'янська, на її основі виникає письмо кирилиця. Паралельно відбувається дальший розвиток народної української мови в її діалектних різновидах.

Писемні пам'ятки часів Київської Русі (Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.), Ізборник Святослава (1073 р.), „Руська правда” (XI–XII ст.), „Повчання” Володимира Мономаха (кін. XI – поч. XII ст.), „Повість временних літ” (початок XII ст.), „Слово о полку Ігоревім” (кін. XII ст.) та ін.) засвідчують протокраїнські мовні особливості¹³.

Поступово утверджується старокиївська мова юридично-ділових документів. Оригінальна література того часу (ораторська, агіографічна, паломницька, історіографічна й художня, передусім „Слово о полку Ігоревім”) написана староукраїнською мовою, хоч і не позбавленої впливу церковнослов'янської традиції. На підтвердження цієї думки В. М. Русанівський наводить такі мовні докази щодо „Слова...”: „У поемі є такі слова і форми, які пізніше локалізувалися в українській мові. Це *кожух, потручяти, яруга, не доста, жалоци, година* (у значенні „часи”), *брехати, туга* і под., напр.: *орьтъмами и ѡпончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотомъ; Ту ся копіем приламати, ту са саблям потручати о шеломы половецкыя; ѡруги им знаемы; Ту кровавого вина не доста; Ничить трава жалоцями; Тугою взыдоша по Руской земли; лисици брешутъ на чръленыа щиты*”¹⁴.

№ 2; О. О. Тараненко, *Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем*, „Мовознавство”, 1993, № 2; Ю. Шевельов, *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії* [в:] *Історія української мови. Хрестоматія*, упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко, Київ 1996; Г. П. Півторац, *Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію*, „Мовознавство”, 1997, № 4–5; О. В. Царук, *ззнач. праця*; В. В. Німчук, *Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови*, „Мовознавство”, 1998, № 1.

¹³ Про історію української мови див. також: Л. А. Булаховський, *Виникнення української мови та її положення серед інших слов'янських*, Київ 1948; Л. А. Булаховський, *Питання походження української мови*, Київ 1956; T. Lehr-Spławiński, S. Hrabiec, P. Zwołiński, *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa 1956; П. П. Плющ, *Історія української літературної мови*, Київ 1971; І. Огієнко, *ззнач. праця*.

¹⁴ В. М. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Київ 2002, с. 38–39; див. також: В. В. Німчук, *Давньоруська спадщина в лексичній українській мові*, Київ 1992.

Як немає єдиної позиції вчених щодо початків виокремлення старо- (протоукраїнської) мови, так не існує одностайності щодо зародження польської мови¹⁵. Зокрема, частина науковців дотримуються думки про існування у VIII–X ст. груп нарід серед західнослов'янських діалектів, що виділилися із праслов'янської мови: одна група включала протомови чехів, словаків і лужичан, до складу другої – т. зв. лехітської – входили діалекти протопольських племен, а також інших слов'ян, що жили між нижньою та середньою течією Одера та Ельби¹⁶. Отже, на відміну від східнослов'янських мов, західнослов'янські мови генетично є менш однорідними, а ці народи не мали єдиної держави. Формуванню польської мови сприяло утворення в X ст. першої польської держави. Прикметно, що перші записи польською мовою зустрічаються у вигляді вставок (глос) у складі латинських текстів (як відомо, латина тривалий час була основною літературною мовою польських земель). Найбільша кількість слів-вставок (410) зустрічається у Гнезненській (Папській) буллі (1136 р.). Рік появи булли прийнято вважати початком розвитку польської мови.

Симптоматичні в цьому сенсі відомості про перше польське речення, що походить із т. зв. „Генрикової книжки” („Księgi Henrykowskiej”) (біля 1270 р.). У тексті, що написаний латиною хронікарем (літописцем) о. Пйотром з монастиря у Генрикові біля Вроцлава, згадується про певного Богухвала, який, побачивши, що його дружина стомилася від меління збіжжя, сказав їй (сучасною мовою): „Daj, niech ja poobracam kamieniem, a ty odproczywaj”, пор.: *Bogwali uxor stabat [...] ad molam molendo. Cui vir suus idem Bogwalus, compassus dixit: „Sine ut ego etiam molam”. Hoc est in polonico: „Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai”*¹⁷.

Подальша роль української та польської мов у житті їхніх носіїв – українського і польського народів змінювалась залежно від суспільно-історич-

¹⁵ Про історію польської мови див.: S. Rospond, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1971; W. Kuraszkiewicz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1972; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. I, Warszawa 1961; cz. II, Warszawa 1965; cz. III, Warszawa 1972; A. Brückner, *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa 1974; T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978; S. Urbańczyk, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979; Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981; S. Dubisz, *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988; H. Rybicka-Nowacka, *Szkice z dziejów polskiego języka literackiego*, Warszawa 1990; J. Strutyński, *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego*, Kraków 1993; B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995; K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego, I. Pochodzenie języka polskiego; II. Fonetyka i fonologia języka polskiego – rozwój historyczny; III. Fleksja imienna; IV. Fleksja werbalna*, Warszawa 1998.

¹⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 284.

¹⁷ www.obcyjezykpolski.pl, див. також: B. Dunaj, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII wiek)*, Kraków 1975.

них умов. Монголо-татарська експансія XIII ст. на Русі і, як наслідок, утворення нових кордонів вплинули на особливості формування української мови. У XIV–XV ст. південносхіднослов'янські землі входили до складу різних держав – Литви, Польщі, Молдови, Угорщини. Водночас у писемних пам'ятках того часу фіксується подальше проникнення живомовних елементів. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Україні виходять словники, граматики церковнослов'янської мови з помітним впливом української. Свідченням високого рівня розвитку староукраїнської літературної мови була поява Пересопницького Євангелія (1556–1561 р.), Острозької Біблії (1581 р.), інших перекладів Святого Письма, поява полемічних творів, панегіриків, видання першого східнослов'янського „Букваря” з граматиною (1574 р.) тощо.

Найстарші безпосередньо польські тексти походять з XIV ст. На відміну від писемності староукраїнської мови, серед польських текстів XIV–XV ст. не зустрічаються історичні хроніки та літописи, оскільки цей жанр був репрезентований лише латиною¹⁸, натомість широко представлена духовна література (у тому числі найдавніший польський гімн-молитва „Богородиця”) та юридичні документи. У цей час польська мова зазнавала впливів чеської мови та латини¹⁹. Паралельно відбувається зближення народних діалектів при сильнішому впливі діалектів великопольських (див. 1.2.). Польські міста стають важливими осередками загальнопольської культури. Писемно-літературна польська традиція XIV–XV ст. утверджувалася вже на діалектній основі. Формування польської літературної мови починається від XVI ст. Від цього часу „можна, як видається, говорити про мову загальну, відірвану від діалектної бази, і таку, що розвивається як самостійний мовний організм”²⁰. Саме у XVI ст. починається період посилення польської держави, розширення економічних і культурних зв'язків, розквіту науки, освіти, мистецтва.

У XVI ст. у польських школах широко вивчалась латина. Молоді шляхтичі вільно говорили цією мовою. Певною мірою латина була офіційною мовою, нею спілкувались король Стефан Баторій і члени польського сейму.

У XVII ст. в Україні поживалося культурне життя, зроста національна свідомість. Мова наповнюється народною лексикою та фразеологією. З'являються нові слова на позначення понять у галузі суспільних відносин, виробництва, права, мистецтва та ін. Видаються нові лексикографічні праці та граматики („Лексикон...” Памви Беринди, граматики

¹⁸ Пор.: Т. С. Тихомирова, *Курс польского языка*, Москва 1988, с. 10.

¹⁹ H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 564; P. Bąk, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010, s. 149–150.

²⁰ Z. Topolińska, B. Vidoeski, *Polski ~ macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki)*, z. 1: *Wprowadzenie*, Wrocław 1984.

М. Смотрицького, І. Ужевича)²¹. Розквітають такі жанри, як поезія, драматургія, частково проза; з'являються козацькі „літописи”; в цих творах церковнослов'янські елементи поєднуються з народною мовою.

У XVIII ст. староукраїнська літературна мова під тиском російського царату занепадає, значною мірою поступаючись місцем церковнослов'янській. Поширюються українські народні пісні, історичні думи, вертеп, великодні та різдвяні вірші. Розвиток художньої літератури народною мовою наприкінці XVIII ст. пов'язаний передусім із творчістю І. Котляревського.

На початок XIX ст. українська мова посіла міцні позиції в культурному житті²², однак народнорозмовна основа нової літературної мови остаточно утвердилася лише в поезії Т. Шевченка. Як пише В. М. Русанівський, „спершись на народне джерело, нова українська літературна мова одразу ж дихнула на повні груди. Це було юне, ще повністю не оформлене культурне явище, яке б розвивалося швидко і впевнено, коли б мало для цього відповідні умови. Спершу так і сталося: від „Енеїди” І. Котляревського до „Кобзаря” Т. Шевченка минуло півстоліття, а за цей час літературна мова досягла таких успіхів у вираженні душі українського народу, як інші споріднені і неспоріднені літературні мови”²³. Важливою засадою української літературної мови є те, що вона сформувалася переважно на основі середньодніпрянських говорів південно-східного наріччя²⁴.

У XVII ст. і на початку XVIII ст. у зв'язку із занепадом політичного й культурного життя Польщі дещо послаблюється роль рідної літератури та польської мови. В літературний ужиток входять твори, штучно насичені латинськими й іншими запозиченнями. В той же час у літературну мову поступово входить живе мовлення освічених поляків, з'являються художні твори, написані по-польськи, але не позбавлені впливу латинської мови. Стабілізуються фонетична система й граматична будова, істотно поповнюється лексичний склад польської мови. Мова активно збагачується за рахунок народних діалектів. При цьому змінюється характер впливу мовлення окремих регіонів Польщі на формування загальнолітературної мови. Внесок великопольського діалекту послаблюється. Значну роль у процесі розвитку мови починає відігравати малопольське наріччя, а з XVII ст. – діалекти Мазовше²⁵.

²¹ Див.: В. В. Німчук, *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*, Київ 1980.

²² Див.: А. А. Москаленко, *Українська лексика першої половини XIX ст.*, Одеса 1969.

²³ В. М. Русанівський, *ззнач. праця*, с. 8.

²⁴ Пор.: Ю. Шевельов, *Внесок Галичини у формуванні української літературної мови*, Львів–Нью-Йорк 1996; В. Ірещук, *Роль Галичини у розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX ст.*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003.

²⁵ Пор.: W. Kuraszkiewicz, *Pochodzenie polskiego języka literackiego [w:] Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań 1986, s. 43–49; M. Szymczak, *Udział*

Середина XVIII ст. характеризується новим піднесенням польської літературної мови²⁶. Вона стає мовою науки, численних художніх творів, використовується в політичному й релігійному житті. Наступ на національні традиції під час поділів Польщі викликав у польського народу прагнення зберегти державність і мову. Мова стає чинником єднання поляків, що опинилися під владою різних держав. Вищих щаблів розвитку літературна мова сягнула на початку XIX ст. у творчості А. Міцкевича та Ю. Словацького, які заклали міцний підмурівок сучасного художнього слововживання²⁷.

У другій половині XIX ст. російський царат видав ряд указів про заборону української мови. Послаблення цього тиску стало відчутним лише на початку XX ст. Незважаючи на умови цензури, у XIX ст. з'являються численні твори майстрів української художньої літератури, розвиваються різні мовні стилі²⁸.

У XX ст. українська літературна мова, як і українська культура загалом, переживала окремі періоди національного відродження. Історія мови у цей час відбиває суперечності між потенціалом структури української мови та використанням цієї мови в різних ситуаціях буття у зв'язку із відсутністю національної держави²⁹. Переломним для життя українського народу та розвитку літературної мови стало здобуття Україною незалежності у 1991 р.

У Польщі нова мовна ситуація виникла після відродження національної державності у 1918 р. У XX ст. в історії польської, як і української, мови існували періоди більш або менш активного розвитку. Збагаченню польської кодифікованої мови сприяло художнє мовлення видатних письменників, вплив регіональних і міських діалектів, функціональних різновидів мови.

Багатство сучасних української та польської мов знайшло відображення у численних лінгвістичних працях, лексикографічних джерелах. Як відзначають автори „Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов”, спільні елементи споріднених мов „набувають дедалі більше відмінностей у своєму звуковому оформленні, в результаті чого зовнішня поді-

Mazowska w kształtowaniu polskiego języka literackiego, „Z polskich studiów slawistycznych”, Ser. Językoznawstwo, Warszawa 1972, s. 333–334; *Nauka o języku dla polonistów*, red. S. Dubisz, Warszawa 2002, s. 455–456.

²⁶ Див.: I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.

²⁷ Пор.: I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992.

²⁸ Див.: *Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*, Київ 1977; пор.: О. Г. Муромцева, *Розвиток української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.*, Харків 1985.

²⁹ С. Я. Єрмоленко, *Історія української літературної мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 218; пор.: Ю. Шевельов, *Українська мова в першій половині двадцятого століття. Стан і статус*, Київ 1987.

бність між ними частково чи повністю втрачається”³⁰. Додамо, що суттєві зміни відбуваються також у значній частині спільної лексики та фразеології (див. 3.4.7.3., 4.7.).

Сучасні українська та польська мови мають як подібні риси, що пов’язані зі спільним походженням і взаємовпливами (див. 3.3.), так і своєрідні ознаки, які виявляють свою специфіку не тільки при зіставленні цих двох мов, але й у порівнянні з іншими слов’янськими та неслов’янськими мовами. До таких своєрідних ознак належать в українській мові:

- тверді приголосні перед [e]: *небо, ледар, село, перший, темно*;
- м’які приголосні [c’], [z’], [ц’] на місці [x], [z], [к] унаслідок другої палаталізації: *блосі, друзі, руці*;
- [i] на місці новозакритих [o], [e] (*біб* ← *бобъ*, *сіл* ← *село*) та праслов. [ě] (*дід, гніздо, різати*);
- фрикативний [z] на місці зімкнено-проривного праслов. [g]: *гриб, нога*;
- ікавізм, тобто поява початкового [i] перед групою приголосних (*імла, іржа*), або втрата [i] в аналогічній позиції (*гра, голка*);
- збереження кличного відмінка: *Хлопче! Мамо!*;
- синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду на *-му, -меш, -ме, -муть* (*писатиму, носитимеш, читатиме, мовчатимуть*), паралельні до аналітичних;
- непродуктивність дієприкметників теперішнього часу і відповідних синтаксичних зворотів та ін.;

у польській мові:

- фіксований динамічний наголос на передостанньому складі (*Mickiewicz, Mickiewicza, Mickiewiczówi*);
- збереження носових голосних [a], [ɛ] (*dąb, ząb, mięso, język*);
- наявність двох рядів шиплячих типу [ʃ] і [s’];
- відсутність якісної редукції ненаголошених голосних;
- неомонімічність творення прикметникових і прислівникових форм ступенів порівняння;
- наявність особливого типу відмінювання числівників та ін.³¹

Українська та польська мови з початку ХХ ст. знаходяться в постійній динаміці, збагачуючись новими одиницями свого складу. Найбільш активно розвивається термінологічна лексика. Виникають неологізми на позначення нових реалій і явищ сучасного світу. Поширюється коло лексичних запозичень, передусім з англійської мови. Продовжують розвиватися функціональні стилі. При цьому професійні та соціальні діалекти поповнюють сферу активного слововживання.

³⁰ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов, с. 14.

³¹ В. В. Лучик, *заснач. праця*, с. 37–39, 49; пор. також: А. Е. Супрун, *Введение в славянскую филологию*, Минск 1989.

Нерівнозначною є ситуація нормативної української та польської мов. Сучасна українська мова характеризується значним розшаруванням норм на різних рівнях своєї структури. Для кодифікованої польської мови типовою є значна уніфікація і стабілізація. Водночас орфоепічна варіантність (напр., у сфері наголосу та вимові носових звуків) викликає коливання норми сучасної польської мови.

1.2. Діалекти української та польської мов Dialekty języka ukraińskiego i polskiego

Територіальні діалекти (говори) є місцевими різновидами національних мов³². Діалекти, з одного боку, можуть бути розчленовані на говірки – найменші одиниці територіальної диференціації мови, з другого, – на підставі спільних структурних рис об'єднуються в основні групи – наріччя. Формування діалектів почалося ще у часи функціонування індоєвропейської та праслов'янської мов внаслідок племінної диференціації й продовжувалося відповідно до перегруповань земель, утворення держав, міжмовних контактів та інших чинників.

Діалекти національних мов знаходяться у постійній динаміці. Вони трансформуються історично й локально, зазнають впливу кодифікованого мовлення і водночас мають значну стійкість. Нівеляція діалектних рис або, навпаки, їхня стабільність визначаються, зокрема, територіальними, ментальними, історико-культурними умовами. Разом із тим деякі регіональні елементи стають надбанням літературної мови. Скажімо, поширеним в українській мові стало західноукраїнське слово *кав'ярня* (запозичене з польської). Польське слово *kremówka* раніше було регіональним (у кодифікованому мовленні вживалося *napoleonka*), що знайшло своє відображення в лексикографічних джерелах³³. Після використання слова *kremówka* Іваном Павлом II на зустрічі з мешканцями Вадовіц у 1999 р. („Po maturze chodziłem na *kremówkę*”) слово набуло загальнопольського поширення.

Кожен діалект протиставляється іншим діалектам і національній літературній мові та водночас має з ними спільні ознаки. Сусідні діалекти здебільшого взаємопроникають одне в одне, а також контактують з іншими

³² Див.: Б. В. Кобилянський, *Діалект і літературна мова: Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови*, Київ 1960; *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*, Київ 1977; К. Ф. Герман, *Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами*, Чернівці 1983; W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954; S. Dubisz, H. Karaś, N. Kolis, *Dialekty i gwary polskie. Leksykon*, Warszawa 1995; M. Małecki, *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004.

³³ *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1988, s. 978.

національними мовами, носії яких мешкають поблизу території розповсюдження говірки. Внаслідок цього виникають перехідні діалектні явища.

Діалектні ознаки виявляють себе на різних рівнях мовної системи: у фонетиці, лексиці, фразеології, словотворі, морфології, синтаксисі³⁴, пор., напр.:

- фонетичні діалектні прикмети:
курьчата (півд.-сх.)
miasto – *miasto* (мазов.);
- лексичні:
фіранка – занавіска (півд.-зах.)
kierdel – *stado owiec* (підгал.);
- фразеологічні:
diстати ноги – пропасти, зникнути (півд.-зах.)
czerwone jagody – *roziomki* (великопол.);
- словотвірні:
вібігати (півд.-зах.)
chłopyszek (великопол.);
- граматичні:
носе – 3 ос. одн. теп. ч. (півд.-сх.)
погату (мазов.).

Зрозуміло, що найбільш яскраво діалектна специфіка відображається на лексико-семантичному рівні (див. 3.5.2.1.).

Діалекти української мови утворюють три наріччя – північне, південно-східне та південно-західне³⁵. До північного (поліського) наріччя належать східнополіський, середньополіський та західнополіський говори. Для цього наріччя характерними є, зокрема, вимова [y] замість кодифікованого [i] (*кут* замість літер. *кіт*), тверда вимова [p] та [ц] наприкінці слова та в деяких інших позиціях (*зора* – пор. *зоря*, *хлопец* – пор. *хлопець*), наявність

³⁴ Див., напр.: Я. В. Закревська, *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*, Київ 1976; *Структурні рівні українських говорів*, Київ 1985; П. Ю. Гриценко, *Ареальне варіювання лексики*, Київ 1990; F. Lorentz, *Gramatyka potomska*, t. 1–3, Wrocław-Kraków 1958–1962; I. Winkler-Leszczynska, *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty-, -aty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław 1964; J. Wójtowicz, *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką*, Wrocław 1966; H. Górnowicz, *Dialekt malborski*, t. 1: *Fonetyka, fleksja i składnia*, Gdańsk 1967; W. Cyran, *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Wrocław 1977.

³⁵ Див.: В. Ганцов, *Діалектологічна класифікація українських говорів*, Київ 1923; О. Курило, *Матеріали до української діалектології та фольклористики*, Київ 1928; Ф. Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966; *Говори української мови*, Київ 1977; С. П. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980; П. Ю. Гриценко, *Моделювання системи діалектної лексики*, Київ 1984; І. Г. Матвіяс, *Українська мова і її говори*, Київ 1990; *Проблеми сучасної ареалогії*, Київ 1994.

звука [i] після [z], [k], [x] замість літературного [u] (*ложкі* – пор. *ложки*). На морфологічному рівні типовим для цього наріччя є вживання усічених (стягнених) прикметників у називному відмінку (*молоди* – пор. *молодий*). Специфічними можуть бути закінчення іменників II відміни (*биком* – дав. відм. мн. замість *бикам*). Суфіксом інфінітива переважно виступає *-ть* (*носить* замість *носити*). Виділяється чимало діалектних лексем, напр.: *чаква* (трясовина), *вилка* (рогач).

Українська літературна мова формувалась передусім на основі південно-східних говорів. У зв'язку із цим діалекти цього наріччя виявляють менше специфіки порівняно з іншими говорами. Південно-східне наріччя включає три групи говорів – середньонадніпрянські (київсько-полтавські), слобожанські (харківсько-сумські) та степові (донецькі). Ареал цих українських говорів охоплює найбільшу територію. У межах наріччя виразні діалектні риси виступають, зокрема, у системі консонантизму. Скажімо, у більшості говорів замість [ʃ] звичайно вимовляється [x] або [xʷ]: *тухлі* (туфлі), *хвігура* (фігура). Обмежено використовуються африкати [дж] і [дз], пор.: *ходю* (ходжу), *жерело* (джерело), *звонок* (дзвінок). Для полтавських говірок характерний альвеолярний (середній) [л]. На морфологічному рівні найвиразніші діалектні риси має система дієвідмінювання. Поширені форми типу *робе* (*робить*) та ін. На лексичному рівні виявляються в основному запозичення з російської мови: *колодець* (← рос. *колодец* замість укр. *криниця*) та ін.

Найбільшу строкатість діалектних відмінностей має південно-західне наріччя, до якого входять різнотипні говори й говірки. Ці діалекти об'єднуються у три групи: волинсько-подільську, галицько-буковинську та карпатську³⁶. Особливо виразні регіональні риси на тлі цього наріччя й українських діалектів загалом має мовлення Галичини. Водночас саме галицьке мовлення активно взаємодіяло і взаємодіє як з польською літературною мовою, так і з польськими діалектами, тому зупинюся на цьому детальніше³⁷.

Мовна ситуація в Галичині завжди характеризувалася складністю і неоднозначністю. З одного боку, політико-адміністративна ізоляваність краю в різні часи від території України, локалізація функціонування мовлення, пов'язана з особливостями гірського рельєфу, зрештою – національна само-

³⁶ Див., напр.: Г. Ф. Шило, *Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра*, Львів 1957; К. Dejna, *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*, Wrocław 1957.

³⁷ Див.: І. Кононенко, *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003; В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Побутово-розмовне молення галичан [в:] Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект*, Івано-Франківськ 2006; пор. також: Й. О. Дзєндзелівський, *Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в карпатському ареалі*, Київ 1973; І. Зілінський, *Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави)*, Горлиці 2008; Т. Lehr-Splawiński, *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, Warszawa 1928.

свідомість галичан сприяли збереженню, своєрідній консервації в галицькому мовному просторі елементів, властивих попереднім етапам розвитку української мови. З другого боку, характерним для Галичини був і є полілінгвізм, причому в різні періоди одна з мов ставала домінантною й суттєво впливала на становлення інших мов і говірок. Отже, розвиток української мови в Галичині відбувався як шляхом накладання на загальноукраїнську основу вузькодіалектних утворень, які нерідко відображали давню племінну диференціацію, так і під впливом передусім польської, а також німецької, російської, угорської, румунської та інших мов. На формування галицького мовного середовища вплинуло і взаємопроникнення двох основних мовленнєвих „хвиль”: від Львова – основного адміністративного, культурного, освітнього і релігійного центра – до окремих сіл і у зворотному напрямі. Ще однією особливістю функціонування мови в Галичині є строкатий характер поширення мовних одиниць: поруч із властивими всьому регіону елементами мовлення зберігаються локалізми, що присутні тільки у місцевих говірках, які можуть виявлятися лише в межах одного села. Всі ці чинники привели до утворення особливого мовного феномену Галичини, який у мовознавчій та публіцистичній літературі отримує різні визначення: „варіант літературної мови”, „койне”, „діалект”, „наріччя” і навіть „суржик”.

Найбільш характерними ознаками галицької системи голосних є регулярні та нерегулярні чергування нормативних фонем [a], [e], [i] з [o] (*горячий, богатий; некольний; моцний*), [o] з [a] або [ø] (*жаден; засхлий, висхлий*), [a], [o] з [e] (в основному на місці давнього носового [ɛ]: *тежкий, поредний, святий, кучеревий, дерев'єний, шкірений, п'єний, п'єтий, чеколяда*), [a] з [u] (*жилісливий*). Таким чином, найбільших фонетичних змін зазнає фонема [a], яка після м'яких приголосних і шиплячих змінюється на голосні переднього ряду [e], [i] або після твердих переходить в [o].

Менш виразно виявляється фонетична своєрідність галицького мовлення на рівні приголосних, хоч і тут можливі варіанти вимови. Якщо фарингальний [ɣ] є протетичним приголосним, то він може опускатись: *острий* (пор. *гострий*), *рабований* (пор. *грабований*). У запозичених словах досить послідовно використовується задньоязиковий [r], що, зрештою, і вплинуло на утвердження відповідної літери в новій українській абетці та зміни у правописі: *маргарина, дзиґарек, шпараговий, грипозий, шваґрів, ґаларетка* та ін.

До поширених фонетичних локалізмів, які в основному є рефlekсами давніх звуків і їхніх сполук, належить і явище деспалатизації [p'] і пов'язане з ним виділення нової йотової артикуляції, напр.: *гор'ячий* [*гор'йачий*], *пор'ядний* [*пор'йадний*], *шкір'яний* [*шкір'йаний*]. Йотова артикуляція з'являється також після [i] перед [a], що, в свою чергу, впливає на виникнення пропозицій закріплення цієї тенденції в новому українському правописі: *комедіантський, діяспорний* та ін. Додаткові приголосні фонем

можуть з'являтися у ряді слів під впливом польської мови (*мнясо, мнекий, памнятний, зденервований, остатній*) або для полегшення вимови (*здоровле, деревляний*). Польськими запозиченнями можна пояснити також заміну нормативного твердого [л] на м'який [л']: *холерний, мармуляда* та ін. До фонетичних особливостей мовлення Галичини належить також виникнення рефлексів [ир], [ер] на місці давніх сполук [рѣ], [рѣ]: *кирвавий, керничний*. Доволі послідовною є тверда вимова приголосного основи прикметника перед *-ий*: *синий, крайний* та ін.

Акцентологічна система галицького мовного простору в багатьох випадках зазнала інтерференції з польською мовою. Очевидно, саме це вплинуло на переміщення наголосу на передостанній склад у словах *приятельський, лікарський, цитринівий, фасольовий, рижовий, теперішній, Трускáвець* та ін., пор., проте: *хатний, замалій, корисний, Тарасá* – род. відм., *понéділок* і т. п. Водночас запозичена акцентуація на Галичині має свої відмінності від польської: у галицькому мовленні при відмінюванні слова наголос здебільшого фіксується на вихідній позиції, а в польській мові в аналогічних словоформах він пересувається на передостанній склад, пор., напр.: *цинамóнового – супатопowéго*. Перехід наголосу на передостанній склад відбувається також у словоформах займенників і дієслів, пор.: *свóя, мóя* („Верховина, мати мóя” і под.), *бúла, жíла, люблú* і под.; окремого розгляду вимагає зміна наголосу в західноукраїнських прізвищах на *-ук (-юк), -ак (-як)* на кшталт *Грещук, Зозульчак* і под. (пор. загальноукраїнський наголос *Грещúк, Зозульчáк*)³⁸.

Словотвірні галичанізми відрізняються від нормативних дериватів специфічним уживанням морфем та своєрідними комбінаціями афіксів із твірними основами. Серед суфіксів високою продуктивністю відзначається морфема *-ов-*, яка з'являється на місці властивого літературній мові суфікса *-н-* (*чеколядовий, колійовий*) або має пріоритет за умов наявності двох варіантів норми (*цитриновий*, а не *цитринний*). Водночас форма на *-овий* при всій її активності та високій частотності використання не є доміантною, як вважають деякі дослідники та лексикографи, намагаючись впровадити в уживання прикметники з *-ов-* замість традиційних для української мови слів з *-н-* та іншими суфіксами. У галицькому вживанні суфікс *-ов-* нерідко елімінується (напр., *однакий*) або змінюється на афікс *-ут-* (*зіпсутий*).

Доволі продуктивним для мовного середовища Галичини є також ад'єктивний суфікс *-ив-*, чимало утворень з яким не має аналогів у літературній мові, напр.: *дрантивий, терпеливий, кашливий*. Серед прикметників із суб'єктивно-оцінними (зменшувальними) суфіксами виділяються словоформи з морфемами *-оньк-* замість *-еньк-* (*мніконький*) та *-іськ-* замість

³⁸ Пор.: Ю. К. Редько, *Основні словотвірні типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими [в:] Філологічний збірник, Київ 1958, с. 119.*

-ісіньк- (*саміський*), пор. у тексті: 1. Ой *дрібонька* коломийка, *дрібонька*, *дрібонька*, Одна мила, друга люба, третя *солодонька* (народна творчість). 2. [Остина] палить червоними іглами, і вся коло серця сходиться, і пече пекольним огнем, і ріже в *саміське* серце... (В. Стефаник); пор., однак: А тут чоловік *сам-самісінський* у лісі (І. Франко). Поширеним у Галичині є також застосування префіксів *за*-³⁹ та *пре*- з інтенсифікованим значенням, напр.: *замалий, завеликий, загорячий; пречудовий, пребогатий, прелютый*. Подібні форми або відсутні у літературному мовленні, або кваліфікуються як розмовні чи застарілі. У свою чергу, місцеві прикметники стають словотвірним джерелом для утворення інших частин мови, зокрема, субстантивуючись, пор., напр.: Наші *хатні* сьогодні цілий день сварилися (з газети).

Найчисельнішу групу регіональних мовних одиниць становлять лексичні галичанізми. І це зрозуміло, оскільки саме лексика найбільше порівняно з іншими мовними рівнями залежить від зовнішніх чинників розвитку мови. Сукупність лексичних одиниць – лексем відображає колективну свідомість етносу, тобто картину світу конкретного соціуму, напр.:

склеп – магазин

кугут – півень

вуйко – дядько та ін.

(див. також 3.5.2.1.).

До морфологічних особливостей належать передусім своєрідні відмінкові флексії, які за походженням нерідко лишилися атавізмами давніх форм. Так, типовим є закінчення *-оў, -еў* на місці колишніх *-оуу, -еуу* в ор. відм. одн. ж. р., пор., напр., у тексті: 1. Я тобі накрию у полі *цев скатертев* стіл... (В. Стефаник). 2. – Спи, спи *під панцьков брамов*, та фірман так уперже батогом, що кров сикне! (В. Стефаник). Типовою рисою галицької морфологічної системи прикметників є збереження у багатьох говірках рефлексів давніх закінчень у дав. або місц. відм. ч. р. *-ім*: 1. *На синім морі корабель пливе*, *Корабель пливе*, аж море гуде (щедрівка). 2. – *Яринко, що у ярім* вінку... (І. Калинець). У формах присвійних займенникових прикметників зберігся давній інтервокальний [j] при відсутності стягнення голосних, напр.: 1. Не перетре піском своїм пустеля *Мойого* слова голубий кришталь (Д. Павличко) (род. відм.). 2. *Мойому* чоловікові сам так казав, аякже! (І. Франко) (дав. відм.). 3. [...] Він *свойов* гривов обтирає дідові сльози... (В. Стефаник) (ор. відм.). Поширеними є також редульковані форми займенникових прикметників вказівної семантики *тото* (то), *тота* (та), *сесе, цисе* (се), *сес'я, цис'я* (ся), напр.: 1. Та най *тота* чайка косить, що набакир шапку носить (народна творчість). 2. Яка *тота* полонинка навесні весела, Як приходять вівчарики з кожного села (народна творчість). 3. Лиш *сю* хату запаліте, *Цисе* місце загубіте (народна творчість).

³⁹ Див. про це: Ф. Т. Жилко, *ззнач. праця*, с. 188.

Важливим елементом мовної системи Галичини є сукупність складних номінацій та фразеологізмів, одним з компонентів яких виступає прикметник. Характерною ознакою галицьких сталих зворотів є відносно однорідна, суцільна поширеність на всій території. Лише в окремих, здебільшого гірських, мікросоціумах, зустрічаються поодинокі локальні лексичні словосполучення, напр., *первий брат*, *перва сестра* (двоюрідний, -на) в деяких селах Косівського району Івано-Франківської області. Як і окремі лексеми, сталі звороти мають свою семантику й походження. До власних, часто давніх утворень належать, зокрема, звороти *мізинний палець* (за аналогією з атрибутивними назвами інших пальців), *пам'ятна субота*, *солодка пшениця* (кутя), *весна красна*, *туман вісімнадцятий*, *на зламану голову*, пор. у художньому тексті: 1. [...] На сироти на бідні запишу [маєток], а йому не дам що навколо *мізинного пальця* обмотати! (В. Стефаник). 2. – Ну, люди, будьте здорові! [...] – *На зламану голову!* (І. Франко). 3. – Я вам, бабо, *солодкої пшениці* та й тіста принесла... (В. Стефаник). У групу регіональних сталих зворотів своєїрідної семантики входить, зокрема, сполучення *солодке молоко*. Воно може позначати (як у літературній українській та польській мовах) ознаку „прісне, протилежне кислому”, а може мати значення „кип'ячене”.

Серед галицьких ідіом з прикметниковим компонентом виділяється група одиниць, що відображають табуїзацію денотатів. Відомо, що табуїзація була невід'ємним компонентом культури багатьох народів і збереглася у сучасній мові як рудимент давніх часів⁴⁰. У гірській частині Галичини, особливо у мові вівчарів, лишилося табу на вживання назв небезпечних тварин – вовка, ведмедя, рисі, змії та ін., щоб не накликати їх. Замість прямих номінацій звірів використовують евфемізми, зокрема, описового, атрибутивно-іменного типу, напр.:

вовк – *тот малий*
 ведмідь – *тот великий, тот старий*
 змія – *хробак паскудний* і под.

Метою вживання неоднослівних демонімів є не тільки табуїзація, але й бажання відігнати нечисту силу, пор.: *той з хвостом*, *той з ріжками*, *щезла біда* та ін.

Запозичені складні номінації та фразеологізми прийшли у мовлення галичан передусім з польського джерела, напр.:

правдивий гриб
чорні ягоди
старший чоловік
шара ранета
перший-ліпший
холера ясна
дати (святий) спокій

⁴⁰ Див.: П. Ю. Гриценко, *Ареальне варіювання лексики*, с. 144.

*на хлопський розум
мудра голова
пуста голова*

міцна (слаба) голова (мати міцну/слабу голову) – щодо дії алкоголю,

напр.: 1. Як ти така *мудра голова*, то ти мені скажи, де маю іти спати (В. Стефаник). 2. Се тільки твоя *голова слаба*, ось що! *Міцної голови* він і по десяти чарках не хапається (І. Франко). Запозичені сталі звороти пройшли свій шлях фонетичного, формально-структурного і семантичного засвоєння. Так, скажімо, з польської мови прийшов у загальногалицьке мовне користування фразеологізм з *доброто серця* і за аналогією виникла регіональна антонімічна ідіома *із злого серця*, напр.: 1. – Я з *доброто серця* питаю, – чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові? (І. Франко). 2. А ви, пане шандаре, не противтеся дітвакам. Самі бачите, вони то не з *злого серця* (І. Франко). Регіональні фразеологічні звороти нерідко вступають у парадигматичні універсальні відношення синонімії та антонімії, пор., напр.:

*солодке / квасне молоко
мудра / пуста голова
мати міцну / слабу голову
з доброго / злого серця та ін.*

Типовою для південно-західного наріччя загалом є своєрідність уживання дієслівних форм. Скажімо, характерною є наявність форм інфінітива на *-чи* від дієслів з основами на задньоязикові приголосні [z], [k], [x] (*бічи, стрици*); поширення синонімічних форм майбутнього часу (*буду читати, буду читав, читатиму, му читати*); збереження давніх форм дієслів типу *носилисте, був-йем казав, був бим робив*⁴¹. У зворотніх формах формант *ся* під впливом польської мови може розташовуватися як у пост-, так і в пре-позиції: *знахожуся – ся (сі) знахожу*.

Прикметною ознакою галицького мовлення є значно ширше в порівнянні з літературною мовою функціонування дієприкметників. Ці дієприкметники утворюються за кількома продуктивними словотвірними моделями, в основному префіксально-суфіксального характеру, і часто переходять у прикметники. Найбільш поширеними є моделі *на-*, *за-*, *в-*, *з-* + *-ен-*, *-ан-* або *з-*, *по-*, *на-* + *-ут-*, напр.: *напуджений, застрашений, заангажований, усотаний, злагоджений; зіпсутий, помнутий, напнутий*. Водночас зустрічаються регіональні варіанти дієприкметників, які втрачають властиві нормативним утворенням префікси: *писаний, хований, рожений* та ін. (пор. з кодифікованими словоформами: *розписаний, похований, народжений*).

Синтаксичні особливості галицької мовної практики відображаються перш за все у своєрідній сполучуваності деяких словоформ та структури

⁴¹ П. Ю. Гриценко, *Південно-західне наріччя* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 444.

висловлювання, рідше – в порядку розташування компонентів речення. Скажімо, вживаними є конструкції „прийменник *k* + іменник (займенник) у дав. відм.”: *k тобі*.

В українській літературній мові іменні присудки із субстантивною частиною в називному відмінку відзначаються відсутністю зв'язки *є*. Уживання форми *є* у таких присудках виступає ознакою західноукраїнського мовлення, напр.: *То є славне місто Львів* (І. Малкович).

Семантико-граматична специфіка використання прикметників виявляється в основному при виконанні ад'єктивом функції предиката або предикативного означення, напр.: 1. *Ця дівчина дуже файна*. 2. *А десь опівночі [Максим] вертавси додому вже добре горівчиний* (В. Стефаник). Типовими для галицького мовлення є ряд конструкцій із специфічною сполучуваністю на кшталт: 1. *Як дужи?* (М. Коцюбинський). 2. [...] *Ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо думати, що жінка тобі зла...* (В. Стефаник). 3. *Він ліпший, як вона*. Поширеним регіональним сполученням є конструкція типу „оцінний прикметник-предикат + прийменник *на* + іменник у знах. відм.”, пор., напр., у В. Стефаника: 1. – *Чоловіче, лиши мене, бо я мнєкий на сумлінь, я не хочу, будь собі без мене...* 2. – *Мой, мой, такі дужи [пальці], такі лакомі на бійку...*

В галицькому літературному мовленні кінця XIX – початку XX ст. нерегулярно вживався властивий польській мові порядок слів, для якого характерним є розміщення відносних та деяких присвійних прикметників-атрибутивів у постпозиції щодо опорного імені, напр.: *слуп кам'яний, комори багацькі* та ін. Наслідком такого словопорядку стало симетричне розташування певних неоднорідних атрибутів навколо субстантиву, напр.: 1. [Антін] *продав хату, взяв собі від вїята синю книжку службову...* (В. Стефаник). 2. В червонім дзбані *м'ятний трунок, зелені краплі яворові* (Б.-І. Антонич). У літературних текстах галицьких письменників того періоду знайшла відображення і польська мовна традиція трактування прикметників, що не мають спільної диференційної семи, як однорідних, пор., напр.: *невелика, дерев'яна кузня* (І. Франко); *чорний, довгий фортеп'ян* (В. Стефаник); *старий, мальований поріг* (Б.-І. Антонич). Сьогодні таке розташування прикметникових атрибутів можна розглядати як застаріле.

Українці в Польщі в основному проживають у південно-східних регіонах. Крім того, внаслідок сумнозвісної акції „Вісла” українське населення було виселене з етнічних земель і розселене у північних і західних регіонах. Основними говірками українців Польщі є лемківська та підляська⁴². Пор. зразок лемківського мовлення:

⁴² Див.: Z. Stieber, *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*, Wrocław 1982; J. Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa 1995; М. Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Warszawa 1997; І. Зілинський, *азнач. праця*.

Єдним з найстарших передвоєнних податків была роковина. Так го звали, бо платило ся го раз в році. Каждый газда платил егомосьцьови по 2 злоты, бесідували, же на вино до Службы Божой. Газда платил, а священник давал му карточку, свого роду поквітування оплаченой роковины. Она была барз важна, осіб не маючих той карточки (засьвідчыня о вывязаню ся з обовязку взглядом егомосьця) священник не висповідал, не звінчал, або и за кума не принял.

(М. Постіл-Яруга)

Серед польських діалектів вирізняється п'ять основних груп (наріч): малопольський, мазовецький, силезький (шльонський), великопольський і кашубський⁴³. Деякі науковці виділяють також холмсько-коцевсько-вармійський діалект. У прикордонних західних і північних регіонах функціонують т. зв. змішані діалекти.

Відмінності між північними і південними польськими діалектами, зокрема, фонетичні, з'явилися ще в давні часи. Діалектна специфіка (між іншим, заміна *ra* в *re*) виявляє себе вже у Гнезненській буллі 1136 року (див. 1.1.). Польські діалекти здебільшого формувалися навколо великих міст: біля Гнезна й Познані – великопольські говори, біля Кракова – малопольські, біля Варшави – мазовецькі тощо. Найважливішими рисами, що визначали діалектну диференціацію, були мазурення та міжслівна асиміляція.

Явище мазурення як особливість окремих польських говорів визначається тим, що на місці загальнопольських шиплячих вимовляються свистячі. Воно поширене на Мазовше, у Малопольщі та на півночі Силезії⁴⁴. Міжслівна асиміляція виявляється в тому, що перед словом, яке починається з голосної або сонорної, кінцевий приголосний попереднього слова вимовляється завжди як глухий або дзвінкий, тобто не змінюється. В західних і південних областях на зіткненні слів уживається дзвінкий, у північно-східних районах – глухий приголосний.

Упродовж тривалого періоду точилася дискусія щодо діалектної основи польської літературної мови. В одних теоріях цей процес пов'язувався з великопольським, в інших – з малопольським діалектами. Останнім часом утверджується думка, що формування польської літературної мови відбувалося під впливом кількох діалектів. У різні історичні періоди визначальну роль відігравали і великопольський, і малопольський діалекти⁴⁵. Водночас, на відміну від української мови, польська літературна мова у своїх загальних рисах не співвідноситься з жодною групою діалектів. З другого боку,

⁴³ Див.: K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1957; K. Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973; S. Urbańczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1984; M. Kucała, *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, Kraków 1994; S. Dubisz, H. Karaś, N. Kolis, *dz. cyt.*; M. Małecki, *dz. cyt.*

⁴⁴ Див.: M. Małecki, *dz. cyt.*, s. 123–128.

⁴⁵ Див.: *Славянские языки: Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков*, под ред. А. Г. Широковой и В. П. Гудкова, Москва 1977, с. 20–21.

польські говори мають спільні фонетичні риси, які відрізняють їх від кодифікованої мови, зокрема, перехід [e] → [o], [ě] → [a] перед передньоязиковими твердими приголосними, перехід [tʰ] в [č], [dʰ] в [č̣], [ř] в [ṛ̌] та ін.

Найбільшою є група малопольських говорів, які поширені у південно-східній і центральній частині Польщі⁴⁶. Серед основних говорів тут виділяються підгальянський, списький, оравський, ловицький, лясовський, серадсько-ленчуцький. Існує також поділ на гірські, пригірські та низовинні діалекти.

Для малопольських діалектів типовим є мазурення, перехід [ch] в [k] (*na nogach*), спрощення груп приголосних та ін. Варіантною є вимова носових голосних. У гірській частині спостерігається асинхронічна вимова носових (*kśonc* ← *ksiądz*). На Підгалі типовою є вимова типу *citać* (*czytać*), *sin* (*syn*), а також ініціальний наголос, пор. відтворення підгальського мовлення в публіцистичному тексті:

Kiedyś na męskich portkach parzenice haftowano bardzo skromne, geometryczne tylko. W 1994 roku w takich spodniach pojawili się w Klikuszowej muzykanci z zespołu Skalni. – Coz to mocie za portki. Nigdy takik biednyk parzenic na Podholu nie było – mówili z obrzydzeniem starsi górale. Niemal doszło do bitki.

Мазовецькі діалекти функціонують у північно-східній частині території Польщі (включно з Варшавою)⁴⁷. Виділяються курпівські, підлясько-сувальські, вармійські, острудські говори, часом також любавські. Ця група говорів вирізняється з-поміж інших низкою яскравих рис. Для цих діалектів характерними є мазурення (звідси назва цього явища) і відсутність асиміляції за дзвінкістю на межі слів. Кодифіковане сполучення звуків [li] звучить як [ly]: *lyst*. Своєрідною є вимова м'яких приголосних⁴⁸. Типовим є вживання інфінітивів на *-ić* замість *-eć*: *leżuć*. На лексичному рівні поширеними є германізми.

Силезький (шльонський) діалект функціонує у південно-західній частині Польщі, а також на невеликій частині території Чехії. Основною фонетичною рисою говору є широка вимова [ɛ] (без носовості) типу *widza* (*widzę*). У північній Силезії поширене мазурення, а в південній його немає. У дієслівних формах 1 ос. одн. мин. ч. вживається особове закінчення *-ech*,

⁴⁶ Див., напр.: W. Kuraszkiewicz, *Przegląd gwar województwa lubelskiego* [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, 1, Lublin 1932; J. Bartmiński, J. Mazur, *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Wrocław 1978; J. Węgier, E. Oronowicz, *Język mówiony mieszkańców wsi Polski południowo-wschodniej. Teksty i omówienia*, Rzeszów 1992; H. Pelcowa, *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin 1994.

⁴⁷ Див., напр.: H. Friedrich, *Gwara kurpiowska. Fonetyka*, Warszawa 1955; A. Basara, J. Basara, J. Wójtowicz, H. Zduńska, *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur. I. Konsonantyzm*, Warszawa 1959; M. Kamińska, *Gwary Polski centralnej*, Wrocław 1968.

⁴⁸ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 30.

а у 1 ос. мн. – *-chmy*⁴⁹; пор. також інші, в тому числі лексичні, діалектні риси в реченні та тексті анекдоту: 1. *Jakżeś już przyszoł, to możesz mi popodływać radiski, giskana jest we laubie (radiski – редиска, giskana – лійка, lauba – бесідка).*

2. – *Wysoki Sądzie – pado zapłakano baba – jo se już z tym moim mamlasem rady dać nie mogę. Wszystko chciołby zrobić po swojemu, a nie tak, jak mie sie podobo.*

– *Jeśli to jest tak, to jeśli chcecie, to wom dam rozwód.*

– *Co? Żeby on mógł robić, co chce?*

Межі великопольської групи діалектів проходять на південь від Каліша, на північ від Мендзиходу і до Варти під Колом⁵⁰. Виділяються говори центральної, південної, західної та північної Великопольщі. Найбільш виразною рисою цих говорів є відсутність мазурення. Крім того, у великопольському діалекті поширеною є дифтонгічна вимова деяких голосних. Характерним є вживання суфікса здрібності *-yszek (-iszek): kamyszek*. Дієслова наказ. сп. 1 ос. мн. мають закінчення *-ta*.

Найбільш своєрідним з-поміж польських діалектів є кашубський⁵¹, який історично походить від говорів поморської групи, пов'язаної із полабськими діалектами. Основна територія функціонування цього діалекту – від Балтійського моря до Брди. При цьому найбільш специфічні риси цього говору виявляються на півночі. Кашубський діалект настільки відрізняється від інших польських говорів, що до цього часу тривають дискусії, чи це регіональний різновид польської мови, чи окрема мова. Водночас деякі риси кашубського мовлення об'єднують його з великопольськими та мазовецькими говорами. Окремі власне кашубські ознаки є виразними архаїзмами, наприклад, [ar] замість [ro] (*warna* замість *wrona*), [to] замість [le] (*młec* замість *mleć*) та ін. Поширеним є ствердіння [ś], [ź], [ć], [ź] (*zis*), перехід [g], [k], [ch] в [ż], [ć], [ś], зникнення носовості [e] та ін.⁵²

У Східній Європі польські говори виступають передусім у Литві та Білорусі, меншою мірою – в Україні⁵³. Серед польських діалектів України

⁴⁹ Див., напр.: A. Zaręba, *Szkice z dialektologii śląskiej*, Wrocław 1988; A. Skudrzykowa, *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji*, Katowice 2002.

⁵⁰ Див., напр.: Z. Sobierajski, *Gwary kujawskie*, Poznań 1952; Z. Zagórski, *Gwary północnej Wielkopolski*, Poznań 1967; H. Nowak, *Gwary południowej Wielkopolski*, Poznań 1982; M. Gruchmanowa, M. Witaszek-Samborska, M. Żak-Święcicka, *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań 1986.

⁵¹ Див., напр.: A. Ściebora, *Wymowa samogłosek nosowych w gwarach kaszubskich*, Wrocław 1973; H. Popowska-Taborska, *Kaszubszczyzna*, Warszawa 1980; H. Popowska-Taborska, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa 1996; *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna*, red. E. Breza, Opole 2001; *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, red. J. Treder, Gdańsk 2006.

⁵² *Encyklopedia języka polskiego*, s. 66–73.

⁵³ Див.: *Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Rieger, z. I–VIII, Warszawa 1982–1985; Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–

польські мовознавці вирізняють передусім т. зв. кресові (межові) говірки в Західній Україні. Характерною рисою цих діалектів є відсутність найбільш типових польських діалектних ознак: мазурення та голосного [a] із звуженою артикуляцією (*a rochylone*). Водночас носії цього діалекту широко вживають фрикативний [z] та передньоязиковий [ʃ]. Очевидно, що ці та деякі інші особливості викликані впливом української мови⁵⁴. Є відмінності, які не зумовлені інтерференцією. Так, типовим для польських говірок Львівщини є подовження наголошених [e] і [o] при редукції ненаголошених голосних⁵⁵.

Як в українській, так і в польській мовах спостерігаються подібні тенденції у взаємодії літературних мов і діалектів. З одного боку, завдяки підвищенню рівня освіти, впливу засобів масової інформації, комп'ютеризації населення коло носіїв літературної мови розширюється. Значна частина носіїв діалектів у різних ситуаціях мовлення свідомо обирають нормативний (кодифікований) або регіональний варіант мови. З другого боку, діалекти впливають на норми літературної мови. В Україні найбільш частотно до активного слововживання входять елементи західноукраїнського мовлення (південно-західного наріччя). У Польщі набувають поширення передусім слова і вирази міських (у першу чергу варшавського) діалектів.

Окремого розгляду вимагає введення діалектної лексики в художні твори з метою відтворення місцевого колориту, мовлення літературних персонажів. Як зазначають М. А. Жовтобрюх та Б. М. Кулик, „у період, коли українська літературна мова починала складатися на народно-розмовній основі, діалектизми зустрічалися в усіх письменників без винятку, бо тоді, коли ще не виробилися загальнолітературні мовні норми, кожен письменник у своїх творах використовував ту лексику і ті форми розмовної мови, які були йому найбільш відомі, які вживалися в тій місцевості, звідки він походив або де жив”⁵⁶. Діалектизми зустрічаються у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та ін., але рідко – у поезії Т. Шевченка. Стилізації діалектного мовлення з художньою метою віддали данину письменники як Східної (І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, М. Коцюбинський та ін.), так і Західної України (І. Франко, В. Стефаник, О. Кобилянська, Ю. Федькович та ін.), пор., напр.:

– Видиш, як восько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне – та й зараз видить, де жовнір, та бахне кулев у него, а він зараз лягає, так як мама. Лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будуть летіти. А чуй, як брінькають...

Kraków 1993; *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1–3, red. J. Rieger, Warszawa 1996–2006; *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Opole 1997.

⁵⁴ І. Зілинський, *ззнач. праця*; пор.: Т. Lehr-Splawiński, *dz. cyt.*

⁵⁵ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 127.

⁵⁶ М. А. Жовтобрюх, Б. И. Кулик, *Курс сучасної української літературної мови*, ч. I, Київ 1972, с. 69.

– Ховайся за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле, як рантух, зараз на нас наверне, аді, які ми білі, а вже кулі знов свищать. Овва, як мене куля трафить, то я ляжу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше хай тебе куля вб'є, бо я трафлю сам і дам знати, та вас обох вуйко поховає...

– Вже плачеш, ніби то від кулі болить? Лиш дзенькне та відвертить діру в грудях, а душа тов дучков утече – та й по вас. То не так як дома, що слабуеш, що горівков натирають...

(В. Стефаник)

Діалектні особливості різних регіонів України відтворюються, зокрема, в такому тексті:

Які чудесні барви у нашій рідній мові,
які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові, –
і черногуз, і бусол, лелека і боцян...
На Київщині (в Літках) взуття зовуть обувка,
а огірок звичайний в Чернігові – гурок,
а кошик на Поліссі (в Іванкові) – кошувка,
і назви, і вимова різняться що не крок.

(Д. Білоус)

Прагнення як окремих мовців, так і засобів масової інформації максимально наповнити мовлення регіоналізмами може стати предметом літературної пародії:

Гелікоптери з канадійцями українського кореня вильондували на летовищу в Станиславові. Висідаючих прибульців знимкувалося для світлин і телевізії. Фольклорова оркестра награвала їм мішанку з мелодій ріжних теренів Підкарпатської України. Перед канадійцями промашерував по пляцу курінь вояків в українських мілітарних одностроях. На тварах членкинь „Союзу українок”, котрі складали серед прибулих з візитою заприятення вельми поважне число, блистіли слези зворушення і трепетливої радості...

Канадійцям виказала гратуляцію пані Роксоляна Д., репрезентантка станиславівської мерії, керівничка управи з розприділення гуманітарної помочи. Ту притранспортовану поміч діаспори по віншуваннях і жиченнях навзаєм виладувалося з гелікоптерів. На додаток кождий з візитуючих офірував і осібну запомогу на розвій тутейших сиротинців – разом зложилося дев'ятдесять долярів дев'ятдесять центів.

(І. Зеленюк)

Яскравим прикладом уживання діалектних елементів у польській літературі є епопея „Селяни” („Chłopi”) лауреата Нобелівської премії 1924 р. В. С. Реймонта, пор., напр.:

Ale w Lipsach huczało jakby na jarmarku.

Jak tylko przedzwonili na nieszpory, muzyka wywaliła się od wójta na drogę.

Najpierwsze szły skrzyпки w parze z fletem, a za nimi warczał bębenek z brzękadłami i basy, przystrojone we wstęgi, wesoło podrygiwały.

Za muzyką szły oba dziewosłęby i družbowie – sześciu ich było.

A wszystko chłopaki młode, dorodne, kiej sosny śmigłe, w pasie cienkie, w barach rozrosłe, taneczники zapamiętałe, pyskacze harde, zabijaki sielne, z drogi nieustępliwe – same rodowe, gospodarskie syny.

Walili środkiem drogi, kupą całą, ramię przy ramieniu, aż ziemia dudniła pod nogami, a tak radośni, weselni i przystrojeni pięknie, że ino w słońcu grały pasiaste portki, czerwone spencerki, pęki wstęg u kapeluszów i rozpuszczone na wiatr, kiej skrzydła, kapoty białe [...].

У сучасному польському фольклорі популярною є серія анекдотів про бацу – вівчаря з Татр, у яких широко використовуються діалектні елементи, напр.:

1) – Baco, czy pokażecie nam Giewont? – pytają turyści.

– Jo. Widzita tom pirwszom górke?

– Tak.

– To nie je Giewont. A widzita tom drugom górke?

– Tak.

– To tyz nie je Giewont. A widzita tom treciom górke?

– Nie.

– To je Giewont.

2) Przychodzi turysta do bacy i mówi:

– Baco, dach wam przecieka.

Na to baca:

– Wim.

– To czego go nie naprawicie?

– Bo pada deszcz.

– A jak nie pada?

– To ni cieknie⁵⁷.

Переклади художніх текстів, насичених діалектизмами, навіть якщо йдеться про споріднені мови, викликають серйозні труднощі, зумовлені необхідністю добору відповідного еквівалента в іншомовній інтерпретації. Наявність діалектизмів у художньому мовленні вимагає від перекладача ретельного добору мовних засобів. Складні проблеми мови перекладу з польської на українську, і навпаки – з української на польську, особливо при наявності діалектизмів, етнографізмів, спеціальних назв, висвітлив блискучий перекладач „Пана Тадеуша”, інших творів А. Міцкевича, багатьох польських поезій М. Рильський: „Дуже складне питання – про переклад діалектного тексту оригіналу. „Wesele” Виспянського, скажімо, написане в значній своїй частині одним із діалектів польської мови. Як передати його російською чи українською мовою? Вологодською, нижегородською, замоскворіцькою говіркою? Гуцульським, полтавським, чернігівським діалектом? Звичайна річ, що ні. Це стосується і українських письменників Стефаніка, Мартовича, Черемшини, які писали покутським діалектом. Їх

⁵⁷ www.dowcipy.net.pl.

слід перекладати так само, як і „Wesele”, не певним наріччям даної мови, а зберігаючи загальний характер, кажучи по-старовинному, „простонародності”, уникаючи всілякої літературщини. Інколи можна зберігати – в перекладах з близької мови – і деякі діалектизми або особливо цікаві слівця оригіналу. Я в своєму перекладі „Пана Тадеуша”, не вагаючись, залишив *мопанку* ключника Гервазія, *радзивіллівське пане коханку, гем-трем-брем* та інші вигуки Кропителя”⁵⁸.

1.3. Мовні картини світу українців і поляків *Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków*

Вчення про мовний тип соціуму, мовну картину світу дедалі ширше привертає увагу сучасних дослідників. Мовна картина світу розглядається при цьому як „інтерпретація дійсності, що міститься у мові і передає комплекс суджень про світ”⁵⁹. Звернення до проблеми людського чинника у мовних процесах можна розглядати як нову хвилю того етапу розвитку лінгвістики, передусім семантики, який дістав назву еволюційного. В основу цих досліджень покладені ідеї В. фон Гумбольдта, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, Л. Вайсгербера Г. Штейнталя, В. Вундта, А. Вежбицької та їхніх послідовників⁶⁰, які вивчають закономірності розвитку мови у тісному зв'язку з „народним життям” і „народною психологією”.

⁵⁸ М. Рильський, *Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу*, Київ 1958, с. 22.

⁵⁹ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata* [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Anusiewicza, J. Bartmińskiego, Lublin 1990, s. 110.

⁶⁰ Див., напр.: А. А. Потебня, *О некоторых символах в славянской народной поэзии* [в:] А. А. Потебня, *Слово и миф*, Москва 1989; В. Янів, *Нариси до історії української етнопсихології*, Мюнхен 1993; Н. И. Толстой, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва 1995; В. П. Сімонок, *Мовна картина світу. Взаємодія мов*, Харків 1988; Р. Кісь, *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму)*, Львів 2002; І. О. Голубовська, *Етнічні особливості мовних картин світу*, Київ 2004; О. Ткаченко, *Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу)*, Київ 2006; В. В. Жайворонок, *Українська етнологістика: Нариси*, Київ 2007; В. І. Кононенко, *Українська лінгвокультурологія*, Київ 2008; D. Hymes, *The Ethnography of Speaking* [in:] T. Giadwyn, W. C. Sturtevant (eds), *Anthropology and Human Behaviour*, Washington 1962; J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995; *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, 1999, 2004; F. Grucza, *Kulturowe determinanty języka oraz komunikacji językowej* [w:] *Język, kultura – kompetencja kulturowa*, Warszawa 1992; *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczkowska i A. Pajdzińska, Lublin 1996; *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001; A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa 2007; J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.

На думку О. Потебні, мова – це спосіб духовного об'єднання етносу, єдина ознака, за якою ми пізнаємо народ, і разом із тим єдина і беззастережна умова існування народу⁶¹. Водночас Гумбольдт вважав, що „через мову все створене народом у минулому впливає на індивіда”⁶². Ця думка була розвинута у т. зв. гіпотезі Е. Сепіра – Б. Уорфа, згідно з якою не тільки тип мови залежить від типу культури, але й тип культури залежить від типу мови⁶³. Як стверджував Б. Уорф, існують тісні зв'язки між лінгвістичними категоріями, їхнім відображенням у поведінці людей і тими різноманітними формами, які приймає розвиток культури⁶⁴. Отже, з одного боку, мова є продуктом і – водночас – проявом культури, з другого боку, без мови неможливим було б виникнення і розвиток культури⁶⁵.

Кожна національна мова і мовлення конкретного індивіда (ідіолект) не тільки відображає національну ментальність, але й значною мірою передає загальнолюдські універсальні уявлення про світ. Лінгвокультурологічні дослідження звичайно проводяться на матеріалі однієї мови⁶⁶. Вивчення відмінностей картин світу різних мовних систем має супроводжуватися з'ясуванням сукупності пресупозитивних, фонових знань носіїв кожної мови, які визначаються національними традиціями, звичаями, віруваннями, особливостями світосприйняття, контактуванням різних національних культур тощо. Такий аналіз має на меті, з одного боку, урахування „можливостей виділення у загальномовній картині світу її ядерної, загальнозначущої, інваріантної частини”⁶⁷, з другого, – специфічної, варіантної, зумовленої чинниками індивідуального вживання. Аналіз мов однієї групи репрезентує широкий спектр як подібностей, так і суттєвих відмінностей, зумовлених власне мовними, історико-культурологічними, психолінгвістичними, соціолінгвістичними та іншими параметрами.

Формування національної ментальності як типу свідомості українців і поляків базується на єдиному корінні слов'янської спільноти. Особливості

⁶¹ А. А. Потебня, *Мысль и язык*, Киев 1993, с. 187.

⁶² В. фон Гумбольдт, *зазнач. праця*, с. 372.

⁶³ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 214.

⁶⁴ Б. Л. Уорф, *Отношение норм поведения и мышления к языку* [в:] *Новое в лингвистике*, ред. В. А. Звегинцев, Москва 1960.

⁶⁵ J. Anusiewicz, *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki* [w:] *Język a kultura*, t. 1, *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław 1991, s. 20.

⁶⁶ Див., проте: І. Кононенко, *Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов)*, „Мовознавство”, 1996, № 6; І. Кононенко, *Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зіставний аспект (на матеріалі української та польської мов)*, „Acta Polono-Ruthenica”, t. 4, Olsztyn 1999; І. Кононенко, *Взаємовпливи у мовних картинах світу українців і поляків*; І. В. Кононенко, *Языковая картина мира славян: контрастивный аспект* [в:] *Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. IV Konferencja Międzynarodowa*, Warszawa 2008.

⁶⁷ Ю. Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Москва 1987, с. 37.

слов'янського мовного світу пов'язані з тривалим етапом одного цивілізаційного рівня. Явища української та польської мов (зокрема, деякі однакові слова-символи, ключові слова, концепти, одиниці лексики та фразеології) свідчать про значною мірою спільну домінанту світосприйняття слов'ян, пор. також вирази типу:

слов'янська зовнішність // słowiańska uroda
слов'янська гостинність // słowiańska gościnność
слов'янська душа // słowiańska dusza.

Отже, українська та польська мови близькі генетично й пов'язані між собою чисельними контактами, що при зіставленні з іншими слов'янськими мовами дає змогу виділити інваріантну частину слов'янської картини світу. Водночас кожна з мов виявляє передусім характерні лише для неї особливості, що так чи інакше відображають національні архетипи. Контрастивне дослідження української та польської мов відкриває можливість виявити на тлі спільних мовних явищ специфіку світосприймання кожного з народів.

Для національних мов характерні слова-символи, що відбивають картину світу кожного народу⁶⁸. Спільність походження і взаємовпливи української та польської мов, подібність ментальних рис двох народів привели до зближення їхніх мовно-символічних систем. Подібну символіку мають такі слова, як:

бджола // pszczoła
мурашка // mrówka
віл // wół
сокіл // sokół
яструб // jastrząb
мак // mak
горобина // jarzębina
липа // lipa та ін.

У символах *калина // kalina* та похідних словах зберігаються погляди на перевтілення дівчини в дерево. О. О. Потебня писав, орієнтуючись на слов'янську мовну традицію: „Калина стала символом дівичь тому ж, чому дівича названа красною, а за єдністю основного уявлення вогню-світла в словах: *дівичья, красний, калина*”⁶⁹. Пор. образ дівчини-калини:

⁶⁸ Див.: G. G. Jung, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, Warszawa 1992; М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак, *Українські символи*, Київ 1994; О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко та ін., *Словник символів*, Київ 1997; В. І. Кононенко, *Символи української мови*, Івано-Франківськ 1996; О. Берегова, *Символи славян*, Москва–Санкт-Петербург 2008; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1991; *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, pod red. J. Bartmińskiego, t. 1, z. 1, Lublin 1996; t. 1, z. 2, Lublin 1999.

⁶⁹ А. А. Потебня, *О некоторых символах в славянской народной поэзии*, с. 286; пор.: В. Кононенко, *Символи української мови*, с. 115; В. Кононенко, І. Кононенко, *Словесні символи в українській і польській мовах: лінгвокультурологічний аспект*, „Етнос і культура”, 2010, № 6–7.

1. Став у полі козак терном,
А в долині дівчина *каліною!*
(Народна пісня)

2. Пишається *калінонька*,
Явір молодіє.
(Т. Шевченко)

3. Nie odwracaj czoła,
Wstydliva dziewczyno;
Mąż na ciebie woła,
Młodziutka *kalino*.
(J. Słowacki)

Крім того, в українській і польській мовах слова *калина* // *kalina* мають однакові символічні значення „рідний край”, „краса”, лексеми *каліновий* // *kalinowy* – спільні значення „рідний”, „червоний”, пор.:

I. 1. Та знаю: мене колисала *калина*
В краю *каліновім* тонкими руками,
І кров *калінова*, як пісня єдина,
Горить в моїм серці гіркими зірками.
(І. Драч)

2. Молодий чоловік притиснув до себе тремтячу, зворушену дівчину, поцілував її гарячі, *калінові* уста (І. Франко).

II. 1. [...] U tej krynicy, u tej *kaliny*
Jasio fujarki kręcił z wierzbiny
I grywał sobie długo, żałośnie,
Gdzie nad krynicą *kalina* rośnie...
(T. Lenartowicz)

2. W trakcie tych rozmów Ryszard mógł widzieć jej cudne oczy pod łukami przepysznych brwi, odbłask płomiennej krwi młodości w subtelnym rumieńcu policzków, usta o barwie *kaliny* [...] (S. Żeromski).

Водночас специфічним для ментальності українців є ототожнення слів *калина* – *Україна* (символізації сприяє також рима, пор. у прислів'ї *Без верби й калини немає України*), *каліновий* – *український*, пор.:

1. Ой у лузі червона *калина* похилилася,
Чому наша слава Україна зажурилася.
(Народна пісня)

2. Мова наша мова, мова *калінова* (Ю. Рибчинський).

Натомість у поляків *kalina* може позначати парубка:

Ty pójdiesz górą – ty pójdiesz górą,
A ja doliną,
Ty zakwitniesz różą – ty zakwitniesz różą,
A ja *kaliną*.

(Piosenka ludowa)

Відповідні слова можуть ставати в кожній із порівнюваних мов символом різного смислового наповнення. Наприклад, в українській мовній традиції слово *орел* відзначається складним символічним навантаженням. З одного боку, це поетичне втілення козака, мужності, волі, чоловічої краси, напр.: 1. Ой куди ж ти од'їжджаєш, Сизокрилий *орле*? (народна пісня). 2. – *Орел*, а не козак! – каже знов Василь Невільник (П. Куліш). З другого боку, слово *орел* може мати негативні конотації, позначати жорстокість, ворожнечу, наприклад, у прислів'ї: Дружні сороки *орла* заклують. Для поляків *orzeł* (*biały orzeł*) починаючи з XII–XIII ст. є передусім уособленням рідної держави⁷⁰, напр.: 1. Hej, bracia, wraz! Nad nami *orzeł biały* (W. Anczyc).

2. – Kto ty jesteś?
– Polak mały.
– Jaki znak twój?
– *Orzeł biały*.

(W. Bełza);

пор. також легенду „О Lechu i białym orle”. У польській мові це слово звичайно не втрачає позитивних конотацій, пор.: *Orzeł rad w słońce patrzy, sowa po kątach się tłucze* (przysłowie)⁷¹.

Символіка відповідних українських і польських слів може взагалі не пересікатися. Скажімо, слово *тхір* в українській мові має узагальнене негативне значення без виразних конкретизованих рис, пор.:

1. У темнім лісі, за горами
Зібравсь усякий звір:
Вовки, лисиці з ховраками,
Зайці дурні, шкідливий *тхір*.

(Л. Глібов)

2. Йонька швидко повернув сухе і хижє, як у роздратованого *тхора*, обличчя (Гр.Тютюнник). У польській мові *тхір* – це боягуз, напр.: *Nędzny tchórz! Mężczyzno, który się boisz silniejszego od siebie mężczyzny!* (S. Żeromski). Генетично вторинна семантика слова *tchórz* у сучасній польській мові сприймається як його перше основне значення⁷², пор. також чисельні похідні одиниці від лексеми *tchórz*: *tchórzliwy*, *tchórzowaty*, *tchórzowski*, *tchórzliwie*, *tchórzliwość*, *tchórzowato*, *tchórzyc*, *tchórzostwo*, *tchórzzenie*, *ktos podszyty tchórzem*. Цікаво, що ані в українській, ані в польській мовах на символічну семантику слів *тхір* // *tchórz* не впливає образ, покладений в основу назви-

⁷⁰ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 287.

⁷¹ Пор. символіку слів, еквівалентних лексемам *орел* // *orzeł* в російській, англійській, китайській мовах: І. О. Голубовська, *Метафорико-символічні постаті зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу „царство тварин”*, „Мовознавство”, 2003, № 6, с. 66.

⁷² *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. IX, Warszawa 1967, s. 74, 75.

вання, можливо, через стертий характер вторинної номінації, пор. праслов. *dъxоgь – вонючка⁷³, пор. *дихати* // *dyszeć*.

Як зазначає Е. Ліч, „знак чи символ... мають значення не тоді, коли вони виступають ізольовано, а тільки коли вони – члени одного ряду”⁷⁴. В українській і польській мовах спостерігаються групи символів з повністю або частково розбіжною символічною семантикою, передусім номінацій тварин, рослин, етнографічних предметів; частина назв в одній мові виступає як символ, в іншій – ні, пор.:

зоуля // *kukułka*
 тівень // *kogut*
 лебідь // *łabędź*
 ластівка // *jaskółka*
 голуб // *gołąb*
 видра // *wudra*
 бобер // *bóbr*
 верба // *wierzba*
 рушник // *ręcznik*
 хата // *chata*.

Близькою до групи слів-символів є група лексем – ключових слів, які є „особливими й показовими для окремої культури”⁷⁵. До таких слів може належати як етнографічна, так і загальноживана височастотна лексика.

Одним із ключових у польській мові є слово *pan*. Прикметно, що, як припускають лінгвісти, це слово запозичене з грецької мови, у якій воно має семантику „все”. У польськомовному вживанні слово *pan* передає широке коло значень:

1. особа чоловічої статі;
2. ввічлива форма звертання; *ви*;
3. хазяїн;
4. поміщик; магнат; аристократ;
5. Бог, Господь;
6. вчитель, педагог.

Крім того, що система значень слова *pan* суттєво відрізняється від українського *пан*⁷⁶, традиції вживання польської лексеми також своєрідні. В українському мовленні неможливим є використання відповідного слова *пан* у конструкціях типу: 1. *Pan kotek był chory i leżał w łóżeczku [...]* (S. Jachowicz). 2. *Pan Pomidor włożył na tyczkę i przedrzeźnia ogródniczkę* (J. Brzechwa).

⁷³ Етимологічний словник української мови, т. 5, Київ 2006, с. 690.

⁷⁴ Э. Ліч, *Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов*, Москва 2001, с. 67.

⁷⁵ A. Wierzbicka, *dz. cyt.*, s. 17; див. також: A. Wierzbicka, *Semantics, culture and cognition: Universal, human concepts in culture – specific configurations*, New York 1992.

⁷⁶ Пор.: І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 190–191.

3. Klient nasz *pan*. 4. Słyszysz *pan*? 5. No wie *pan*; пор. також: *pan psa*, *pan złodziej*, *pan władza*, *pan od historii*, *mówić per pan* та ін.; пор. також прислів'я:

Береженого Бог береже // Strzeżonego Pan Bóg strzeże.

Хто рано встає, тому Бог дає // Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje та ін.

У польській мові у сферу ключових номінацій входить лексема *piwo*. Давні традиції вживання пива підтверджуються даними сучасних соціологічних досліджень, згідно з якими й сьогодні найпопулярнішим алкогольним напоєм, котрий купують поляки, є саме пиво (дані Ipsos). У зв'язку із цим згадується відомий польський жарт про те, що слов'яни діляться на три групи – на тих, хто п'є горілку, вино або пиво. Лексема *piwo* не тільки сама є ключовим словом, але й стала першоосновою для ряду похідних одиниць, пор.:

piwosz

piwsko

piwiarnia

piwnica

napiwek

popiwek

duże piwo

grzane piwo

bombka piwa

postawić komuś piwo

wstąpić na piwo

zupa piwna

ława piwna

oczy piwne

dostać na piwo

nawarzyć piwa

pić piwo, którego się nawarzyło

pójść do Abrahama na piwo

małe piwo

Piwo z rana jak śmietana.

Młode piwko szumi.

Od piwa głowa się kiwa та ін.

Подібні утворення відсутні в українській мові. Зокрема, польському *napiwek* відповідає лексема *чайові*, запозичена з російської мови.

В українській мові до числа ключових належить слово *сало*. Цікаво, що з цією лексемою в українців пов'язані як позитивні, так і негативні асоціації. Скажімо, більшість фразеологізмів зі словом *сало* має яскраво виражену негативну або іронічну конотацію, пор.:

залити сала за шкуру

обростати салом

вбиватися в сало

на комариному салі

*Дурне сало без хліба.
Бачить кіт сало, та сили мало,
однак: як салом по губах,*

пор. відповідні прислів'я: *Знає кіт, чиє сало з'їв // Wie pies, czyje sadło zjadł.*

Водночас українська та польська мови мають низку еквівалентних ключових слів, частина з яких має різний семантичний потенціал. Так, одним з ключових у польській мові є слово *śledź*, яке має кілька переносних значень:

1. танцювальний вечір, прийом в останній вечір карнавалу;
2. вузька краватка;
3. клин, за допомогою якого закріплюється намет⁷⁷.

Лексема *śledź* є базовим словом великої групи фразеологізмів, пор.:

wyglądać jak wymokły śledź
gnieść się jak śledzie w beczce
dostać ucho od śledzia
zjechać na śledzia
zjeść śledzia
bądź zdrów, holenderski śledziu;

пор. також польський великодній звичай повішення оселедця на знак завершення посту, під час якого саме ця риба була основою харчування.

В українській мові слово *оселедець* за принципом вторинної номінації позначає старовинну чоловічу козацьку зачіску, а через це стало уособленням козака, пор.: Запорожці звали ще чуприну *оселедецем*, бо як вона довга, то теліпається, неначе *оселедець* (О. Стороженко). У польську мову увійшло слово *oseledec* (*seledec*)⁷⁸, яке вживається тільки для створення українського історичного колориту, пор.: *Wsunął się do pokoju Hryhory Oroszczenko w szarej świtce swej, z kosmykiem włosów oseledec naśladowującym* (E. Orzeszkowa).

Національна картина світу виявляє себе не тільки в мовних символах і ключових словах, але й у концептах. На думку А. Вежбицької, за участю обмеженого набору семантичних універсальних компонентів можна виявити все розмаїття народжених людиною ідей-концептів, що знаходять втілення в лексичних одиницях, ціннісних орієнтаціях, специфічних для тієї чи іншої культури⁷⁹. При цьому концепти присутні як у загальнолюдській або національній

⁷⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, P-Ś, red. S. Dubisz, Warszawa 2003, s. 1573.

⁷⁸ S. Dubisz, *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003, s. 415.

⁷⁹ A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, s. 35–36; див. також: В. Кононенко, *Мова у контексті культури*, Київ–Івано-Франківськ 2008; J. Hapton, D. Dubois, *Psychological Models of Concepts* [in:] *Categories and Concepts*, eds. I. Mechelen and oth., Devon 1993; M. Bennet, *Basic concepts of intercultural communication. Selected Readings*, Yarmouth 1998.

свідомості, так й у психіці різних особистостей⁸⁰; очевидно, існують різні інтерпретації концептів. Концепти як національно-ментальні утворення відображаються у мові, як особистісні явища – у мовленні. Смысл концепту реалізується не тільки у слові – номінації поняття, але й у цілому комплексі мовних одиниць, що входять до одного семантичного поля.

Ментальний зміст концепту яскраво розкривається через зіставлення таких полей у різних, у тому числі в українській і польській мовах. Етнокультурний компонент виявляє себе, зокрема, у концепті 'честь'. Цей концепт отримує в українській і польській мовах різне семантичне навантаження, слова на їх позначення включають різноманітні оцінні, конотативні нашарування, що реалізуються у відмінних за структурою стійких і нестійких конструкціях.

Пор. семантику українського і польського слів *честь* і *honor*, які не повністю збігаються:

<i>честь</i>	<i>honor</i>
1. сукупність найвищих моральних принципів;	1. почуття особистої гідності, добре ім'я;
2. невинність, цнотливість;	2. почесні;
3. повага, пошана;	3. <i>жарг. карт.</i> фігура; туз;
4. той (те), хто (що) є характерною величию, гордості якогось середовища;	

пор. також у різних в основному фразеологізмах:

<i>берегти честь</i>	<i>czynić honory</i>
<i>виступати за честь когось</i>	<i>unieść się honorem</i>
<i>зачіпати честь</i>	<i>wyjsć z honorem</i>
<i>випала честь</i>	<i>zwracam honor</i>
<i>витримати з честю</i>	<i>trzymać się na słowo honoru</i>
<i>клястися честю</i>	<i>człowiek honoru</i>
<i>мати честь</i>	<i>punkt honoru</i>
<i>мати за честь</i>	<i>sprawa honoru</i>
<i>робити честь</i>	<i>pod słowem honoru</i>
<i>без віри і честі</i>	<i>czynić honory domu</i>
<i>слово честі</i>	<i>plamić honor</i>
<i>дівоча честь</i>	<i>godzić w czyjś honor</i>
<i>справа честі</i>	<i>spotkał kogoś wielki honor</i>
<i>суд честі</i>	<i>Z kim mam honor?</i>
<i>честь мундира</i>	<i>oddać honory.</i>
<i>честь честю</i>	
<i>забагато честі</i>	
<i>робити честь</i>	

⁸⁰ Пор.: Р. М. Фрумкіна, *Константи культури – продолжение темы* [в:] *Язык и культура: Факты и ценности*, отв. ред. Е. С. Кубрякова, Ф. Е. Янко, Москва 2001, с. 91.

віддати честь
розміняти честь на п'ятаки
честь і слава
маю честь

Пор. також уживання лексем *честь*, *honor* і фразеологізмів із цими словами у художніх текстах:

I. 1. Поставив він собі за *справу честі* Найважчий камінь зразу перенести (С. Крижанівський). 2. Олена на ті посиденьки не ходила, щоб, не дай Боже, не прописав хто Оксеніві в письмі, що вона тут без нього розгулює та гайнує свою жіночу *честь* (Г. Тютюнник). 3. – Спасибі, товариство, за *честь*, що виявили ви моєму синові Остапу (О. Довженко). 4. Чесна дівка – то є краса і *честь* усього села (М. Кропивницький).

II. 1. Panie Hrabia! zawołał Klucznik, widzisz Pan, co się wyrabia: czy nie dosyć się jeszcze Pański *honor* plami, że Pan jadasz i popijasz z tymi Soplicami? (A. Mickiewicz). 2. *Honor* mój szarpałeś, pogroźki na mnie czyniłeś i życia mię pozbawić chciałeś (F. Bohomolec). 3. Mam *honor* zostać uniozoną służką! (A. Fredro). 4. Roił z całą powagą o zaszczytach i *honorach* (P. Choynowski). 5. Cztery *honory*, as, dama karowa, i dać im skończyć robra! To gra całkiem nowa! (A. Fredro).

В сучасній українській мові слово *честь* споріднене зі словами негативної оцінки *честолюбивий*, *честолюбність*, *честолюбство*, *честолюбець*, а також *безчестя*, *безчестити*. Водночас слово *честь* має етимологічний зв'язок зі словами *чесний*, *чесно*, *чесність*, *чеснота* (пор. *prawdziwy*, *prawdziwie*, *prawdziwość*, *snota*), *почесний*, *почесні* (*honorowy*, *honory*). У польській мові слово *honor* є словотвірною базою для слів *honory*, *honorowy*, *honorowo*, *honorować*, *dyshonor*. Своєрідною сполучуваністю відзначається, зокрема, слово *honorowy*, яке не має однослівного відповідника в українській мові, пор. конструкції:

honorowy człowiek
na honorowych warunkach
dług honorowy
sąd honorowy
bramka honorowa
sprawa honorowa
honorowe miejsce
tytuł honorowy
salwa honorowa
straż honorowa
łoża honorowa
gość honorowy
runda honorowa
kompania honorowa
honorowy obywatel miasta

doktorat honorowy
praca honorowa
honorowy dawca krwi
honorowy konsultant та ін.

Прикметно, що в сучасній українській мові запозичене з латини через польську мову слово *гонор* має негативне забарвлення і передає значення „перебільшене поняття про свою гідність; чванливість, пиха”⁸¹, пор. похідні слова (також із негативною конотацією): *гонористий, гонористо, гонористість, гоноровистий, гоноровисто, гоноровість, гонорувати. Гонір (гонор)* у значенні, близькому до польської мови, функціонує у галицькому діалектному мовленні (пор. сталий вислів *пошарпання гонору*).

Серед мовних рівнів лексика і фразеологія – пріоритетні в експлікуванні культурно детермінованих феноменів⁸² (див. розділи, присвячені відображенню мовних картин світу у лексиці та фразеології: 3.2., 4.2.).

Проте ментальні особливості українців і поляків можуть виявлятися не тільки на лексичному і фразеологічному, але й на інших мовних рівнях. На думку Д. Овсянико-Куликовського, „в національній мові, в її звуковій формі, словникові та граматичному складі виражається національна психологія мислення”⁸³. Про те, що у певних звуках відображена „об’єднана енергія” народу, писав ще В. фон Гумбольдт. Як вважає Л. Кілева, польська мова серед усіх слов’янських найбільшою мірою зберегла відданість праслов’янським традиціям, що виражається, зокрема, на фонетичному рівні. Це виявляє себе, зокрема, у збереженні носових голосних, свистячій палаталізації, давніх звукосполученнях [kw], [gw] (*gwiazda, kwiaty*), сполученнях [tł], [dł], [gł] (*mydło, płot*)⁸⁴.

Ідеї звукового символізму, що відображає зв’язок між звучанням і значенням слова, знаходять підтримку усе ширшого кола мовознавців⁸⁵. За даними сучасних експериментів, носіями української мови звуки [x], [ш], [ж], [ц], [ф] сприймаються як негативні, а [м], [в], [н], [л] – як позитивні⁸⁶.

⁸¹ *Словник української мови*, за ред. І. К. Білодіда, т. 2, Київ 1971, с. 123.

⁸² І. Голубовська, *ззнач. праця*, с. 198.

⁸³ Д. Н. Овсянико-Куликовский, *Психология национальности*, Петроград 1922, с. 20.

⁸⁴ Л. Т. Кілева, *Истоки устойчивости славянского ментального кода в языковой системе* [в:] *Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet*, Warszawa 2008, s. 248.

⁸⁵ Див.: В. В. Левицький, *Семантика и фонетика*, Черновці 1973; А. П. Журавлев, *Фонетическое значение*, Ленинград 1974; В. Ф. Петренко, *Основы фоносемантики*, Смоленск 1997; Е. Sapir, *A study in phonetic symbolism*, „Journal of Experimental Psychology”, vol. 12, nr 3, 1929; R. Jakobson, L. Waugh, *The sound shape of language*, Bloomington 1979; N. Natalska, *Parę słów na temat symbolizmu fonetycznego*, „Modern Marketing”, 2002, nr 3–4 (31–32).

⁸⁶ В. В. Левицький, *Символічні значення українських голосних і приголосних*, „Мовознавство”, 1973, № 2, с. 44; О. Сербенська, *Наше усне мовлення: 30 питань і відповідей*, „Дзвін”, 2000, № 10, с. 139.

Проведений мною експеримент показав, що носії польської мови (70 респондентів) теж як найбільш негативний сприймають звук [ch], а до позитивних відносять [m], [l], [t]. Приблизно порівну розподілились думки опитаних щодо знака оцінки звуків [sz], [ź], [w], [n], а звуки [f] і [c] 63% опитаних поляків оцінюють як позитивні. Очевидно, більш позитивні асоціації щодо шиплячих і свистячих звуків пов'язані із активним насиченням ними польського мовлення. Згадаймо, що фраза *Chrząszcz brzmi w trzcinie* тривалий час входила до „Книги рекордів Гінеса” як найскладніша за вимовою у світі⁸⁷; пор. також: 1. *Przerznąć hak, w brzeszczocie nie zrobiwszy szczyrby* (A. Mickiewicz). 2. *Mądrze rzecz wyłuszczali szchwacze doświadczeni* (A. Mickiewicz) та ін. Як зауважив Є. Бральчик, „Ważne, że to dobrze brzmi, to chrząszcze brzmienie. I że inni nie potrafią wymówić. Chociaż, jak próbują, cieszymy się. I gdy im się nie udaje – bo to śmieszne. I, zresztą, jak im się już wreszcie poszczęści – jesteśmy wtedy szczęśliwi, że tak się wszakże przyłożyli do naszej szczególnej polszczyzny”⁸⁸.

Звук [p] ([r]) з давніх часів у різних мовах світу „є виразником руху, пориву”⁸⁹. Специфічним для польських традицій є вірування, що щасливим буде той шлюб, який відбувся в місяці, назва котрого включає звук [r]. В українській народній культурі такого повір'я немає.

Національна ментальність відображається у явищах словотвору. Продуктивними в цьому плані стають слова-символи, ключові слова, мовні метафори, власні назви та ін., пор., наприклад, у польській мові:

szlachta – *szlachcic, szlachcianka, szlachciura, szlachecki, szlacheckość, szlachetny, szlachetnie, szlachetność, szlachectwo, szlachetka, szlachetczyzna, szlachetnieć, szlachtować, uszlachcić, uszlachetniać*

bal – *balowy, balowo, po balowemu, balowicz, balować*

Janosik – *janosikowe* (podatek nakazujący województwom Polski o wyższych przychodach przekazanie części swoich dochodów na rzecz pozostałych).

Ступінь продуктивності слів у кожній мові також пов'язаний із певними традиціями. Скажімо, для польської мови типовими є похідні дієслова від іменників – переосмислених назв тварин (див. 5.8.); для української мови такі утворення не характерні. Натомість в українській мові від слів образно-символічного значення можуть утворюватися похідні, зокрема, такі, що змінюють знак оцінної характеристики з позитивного на негативний, пор. лексеми *хуторяницина, шароварищина* (як позначення національної замкненості, обмеженості).

Зіставлення словотвірних гнізд у двох мовах також може привести до висновків про особливу вагу того чи іншого слова для національного соці-

⁸⁷ Е. Липняцкая, *Эти странные поляки*, пер. с англ., Москва 2001, с. 70.

⁸⁸ J. Bralczyk, *Leksykon zdań polskich*, Warszawa 2004, s. 47.

⁸⁹ Платон, *Сочинения*, т. 1, Москва 1968, с. 472.

уму. Скажімо, в Україні традиції споживання кави не дуже давні (крім західної частини), тому словотвірне гніздо від кореня *кав-* невелике. У Польщі кава є культовим напоєм, тому від слова *kawa* утворюються не тільки чисельні похідні слова, але й стійкі вирази, пор.:

- кава* → *кавник*
- *кавничка* (*кавниця*)
- *кавовий* (1. який вирощує каву,
- 2. пов'язаний з кавою як продуктом,
- 3. колір)
- *кавомолка*

(пор. *кав'яр*, *кав'ярня* та інші запозичення з польської мови)⁹⁰,

- kawa* → *kawka* → *kawcia*
- *kawunia*
- *kawusia*
- *kawiarz* → *kawiara*
- *kawiarka*
- *kawiarnia* → *kawiarenka*
- *kawiarniany*
- *kawosz* → *kawoszka*
- *kawowiec*
- *kawowy* (1. związany z uprawą,
- 2. związany z napojem,
- 3. mający kolor kawy,
- 4. przeznaczony dla podania kawy),

пор. також сталі словосполучення *stolik kawowy*, *przerwa kawowa*, фразеологізм *wyłożyć kawę na ławę* та ін., пор. також:

Takiej kawy jak w Polsce nie ma w żadnym kraju:
W Polsce, w domu porządnym, z dawnego zwyczaju,
Jest do robienia kawy osobna niewiasta,
Nazywa się *kawiarka* [...].

(A. Mickiewicz)

Утворення похідних від ментально значущих слів може базуватися на ланцюжку асоціацій. Наприклад, дієслово *макітритися* утворене від метафори *макітра* у значенні „голова” і внаслідок опосередкованих асоціацій передає:

1. стан запаморочення,
 2. втрату здатності розумно, зважено міркувати, сприймати щось,
- пор. *замакітрити* – позбавити людину здатності розумно сприймати навколишнє, логічно міркувати; *замакітрюватися* (док. *замакітритися*) – втомившись від якихось турбот, клопотів, не сприймати більше нічого, пор. у реченнях: 1. Слухаєш-слухаєш його, аж голова тобі почне *макітритись*...

⁹⁰ Пор.: Є. А. Карпіловська, *Кореневий гніздовий словник української мови*, Київ 2002, с. 300.

(М. Кропивницький). 2. День у день промови, якісь темно-прозорі, наче прірва – аж світ *макітрився* мені від них! (Леся Українка). 3. – Як стануть тебе відсилати від дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так *замакітрянть* тобі голову, що вже сам не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба (І. Вільде). 4. Порадь мене, [...] у тебе голова свіжіша, а я *замакітрився* тою конторою (М. Коцюбинський).

Сентиментальність українців⁹¹ і поляків виявляє себе у продуктивній, розгалуженій системі демінутивів (див. 5.3.1.). Як зазначає П. Бонк, свого часу А. Міцкевича навіть критикували за широке вживання іменників із семантикою здрібнілості⁹².

Широко використовуються зменшувальні форми в українських і польських народних піснях, напр.:

1. У неї *ручка біленька*,
А в *ручечці чарочка золотенька*,
А в *чарочці горілочка солоденька*.
2. *Szła dziewczeczka do laseczka, do zielonego,*
Pokochała myśliweczka bardzo fajnego.

При цьому в українській мові мережа зменшувально-пестливих слів значно ширша, пор., напр.: *рушничок, молодесенько, гороб'ятчко*. Унікальними серед мов світу є українські демінутивні інфінітиви типу *спаточки, їстоньки*. Водночас у польській мові існують приклади таких зменшувальних форм предметних назв (зокрема, їжі), еквіваленти яких відсутні в українській мові, напр.: *mydelko, jedzonko, karkóweczka*.

Внутрішня форма слів нерідко відображає народні традиції, що виявляються як у проведенні обрядів, так і у властивому кожному національному соціуму ставленні до того чи іншого явища – „точці відліку” на шкалі оцінної структури. Ця мовна тенденція виявляється, наприклад, в українських і польських словах тематичної групи „шлюб, родина”. Характерно, що зближеною мотивацією в обох мовах відзначаються лексеми типу

шлюб // ślub (від *любити // lubić*)
наречений, наречена // narzeczona, narzeczony
молодий, молода // pan młody, panna młoda
весілля // wesele;

пор. рос. *брак* ← *братъ*, *жених* ← *жениться*, *невеста* ← *не ведать*, *свадьба* ← *свататься*. Проте внутрішня форма українських і польських слів на позначення членів родини після весілля суттєво розходиться, пор.:

чоловік // mąż
дружина, жінка // żona
подружжя // państwo.

⁹¹ Пор.: Д. Чижевський, *Нариси з історії філософії України*, Брюссель–Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк–Торонто 1983, с. 17.

⁹² P. Wał, *dz. cyt.*, s. 140.

Показовими для польських традицій є утворення номінацій жінок від прізвищ, звань, професій чоловіка або батька, напр.: *Nowakowa, doktorowa, wojewodzina, rektorówna, starościanka*, пор.: *Płacz pani słowikowa w gniazdku na akacji [...] (J. Tuwim)*. Щоправда, у сучасній польській мові подібні вживання зникають. В українській мові такі форми епізодично вживалися як кальки з польської. Під впливом зовнішніх чинників у польських іменників на *-owa* могла мінятися семантична структура слова з одночасною зміною частотності вживання значення. Скажімо, у субстантива *krawcowa* первинною була семема „дружина кравця”. Вторинне значення „жінка – фахівець із пошиття одягу” в сучасній мові вживається частіше, пор. *кравчиня, кравчиха*.

Типовим для української мови словотвірним різновидом є юкстапозити (див. 5.4.). Прикметними в плані відтворення національно-мовної картини світу є традиційні для українських казок складні утворення – назви тварин, напр.:

- Хто, хто в рукавичці живе?
- *Мишка-норушка, жабка-скрекотушка, зайчик-стрибайчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик*. А ти хто?
- Ведмідь і каже:
- *Я ведмідь-набрід!* Пустить мене до себе.

(Народна казка „Рукавичка”),

пор. також: *бичок-третячок, кабан-іклан, горобчик-молодчик*, пор. вживання народних формул у художньому тексті:

Переказала свою подяку срібляста рибка *жабці-скрекотушці*.

Жабка – горобчикові-молодчикові.

А горобчик – Наталочці.

(М. Трублаїні)

Для польської національно-мовної традиції такі утворення не характерні.

Певною мірою показником національної ментальності є утворення окремих частин мови. Своєрідним, скажімо, в кожній мові є словотвір прислівників (див. 5.9.3.).

Дослідники української етнопсихології підкреслюють тяжіння українців до спокою, мрійництва, зрештою до пасивності⁹³, пояснюючи це значною мірою географічними умовами, зокрема, роллю степу⁹⁴ як визначального чинника: „Одностайність краєвиду [...], позбавлена різноманітності, скеровувала увагу зі зовнішності на нутро [...] Безмежний простір влегшував

⁹³ В. Янів, *ззнач. праця*, с. 8–99.

⁹⁴ Площа лісостепової зони „становить близько 35% усїєї території України. [...] Степова зона займає, порівняно з іншими фізико-географічними зонами України, найбільш значну територію – 40% усїєї площі республіки”, Ф. Д. Заставний, *Географія України*, Львів 1994, с. 94–95.

незалежність одиниці від оточення, зумовлював вільність, яка привчала до непідпорядкованості⁹⁵. Не вступаючи в дискусію щодо ролі географічних чинників у формуванні української вдачі, зазначимо, що на мовному рівні виявляється посилена увага українців до вираження просторових відношень, про що свідчить, наприклад, створення поширених синонімічних рядів прислівників і прийменників із локативним значенням, чимало компонентів яких не мають повних аналогів у польській мові, пор., напр.:

*завширишки, тутечки, онде, спереду, поперед, попереду
нагору, вгору, догори, згори, нагорі, поверх
навкруги, довкруги, навколо, довколо, круг
де-де, де-не-де, інде, деінде, абиде, подекуди
поблизу, скраю, збоку, вбік, обіч, поруч, поряд, обабіч та ін.*

Прислівники з просторовим значенням найактивніше переходять у прийменники⁹⁶, однак існує чимало прийменників з такою семантикою іншого походження, які допомагають передати в реченні найменші деталі локативних відношень, напр.:

*близько, коло, край, осторонь, повз, попри
поміж, з-поміж, проміж, промежи
побіч, з-побіч, із-побіч
посеред, з-посеред, поза, з-поза та ін.*

Історико-психологічні чинники ставали „рушійною силою” в утворенні українських та польських прислівників різноманітних значень, напр.:

*голіруч
досхочу
залюбки
наостанку
напродиво
похапцем
уперекидь
утриконь
зроду-віку
тяжко-важко
ława
gromada
dokoła
do szczętu
z widoku*

⁹⁵ Я. Ярема, *Українська духовність в її культурно-історичних виявах* [в:] *Перший український педагогічний конгрес 1935 р.*, Львів 1938, с. 88; пор.: Д. Чижевський, *Значч. праця*, с. 17–18; О. Кульчицький, *Український персоналізм*, Мюнхен–Париж 1985, с. 100–107.

⁹⁶ *Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1969, с. 470.

na ręby
po omacku
wprawdzie
pięciorako
na oślep та ін.

Для українців і поляків типовим обійстям був закритий двір, який сприймався як їхній власний світ, внаслідок чого виникли відповідні прислівники *надвори* // *na dworze*, пор. з російським *на улице*: укр. *Надвори* дощ // пол. *Na dworze pada* // рос. *На улице* дождь. Водночас, на відміну від української мови, у Малопольщі синонімом до кодифікованого *na dworze* виступає прислівник *na polu*. Крім того, у польській літературній мові є чимало безеквівалентних відносно української мови прислівників інших лексикограматичних груп, напр.: *zdrowo*, *statutowo* та ін.

Утворення власних імен у кожній мові базується на глибинних національних традиціях. Зокрема, значна частина українських і польських прізвищ утворена від жартівливих прізвиськ. При цьому діапазон основ таких одиниць в обох мовах здебільшого суттєво розходиться, пор. високочастотні прізвища:

Бориц
Буряк
Сова
Twaróg
Kapusta
Jeż,

пор., однак:

Горобець – *Wróbel*
Носаль – *Nosal*
Козак – *Kozak*.

Значного поширення у зіставленні з українськими набули польські прізвища, утворені від тематичної групи слів „релігія”, пор. найчастотніші з них:

Biskup 5443 особи
Duch 2739
Kolenda ← *kolęda* 2163
Klech ← *klech* (kościelny) 2133
Korona ← *korona* (rózaniec) 1814
Kościelny 1745
Papież 1678
Prałat 1179
Grzech 1042⁹⁷.

Українська та польська мови виділяються з-поміж інших слов'янських традиціями утворення прізвищ-зрошень (див. також 5.5.). Водночас і серед

⁹⁷ wykop.pl.

цих власних назв виявляють себе національно-мовні тенденції. Скажімо, для польських прізвищ такого типу характерною є частина *Sobie-*, що не зустрічається серед українських прізвищ, пор.: *Sobiepan, Sobierad, Sobiegraj* та ін. Українські прізвища, побудовані за типом зрощень, більш різноманітні й поширені у зіставленні з польськими, пор., напр.: *Паливода, Незовибатько, Добрийвечір, Панібудьласка, Держихвістнітолетом, Нетудихата, Півторакожуха* та ін. Імена подібної структури має чимало героїв українських народних казок і легенд, напр.: *Котигорошко, Вернидуб, Валидуб, Точикамінь* тощо.

Найбільш поширеними в українській мові є прізвища, утворені від чоловічих імен, наприклад: *Кононенко, Мокієнко, Панасюк*. Прізвище від жіночого імені (матері) отримувала нешлюбна дитина, наприклад, *Катеринчук*. У польському вживанні прізвища від жіночих імен поширені й вони не мали (і не мають) негативної конотації, пор.:

Werowski ← *Wera* ← *Weronika*

Weronicki ← *Weronika*

Madzik ← *Magda*

Sabiniarz ← *Sabina* та ін.

При цьому найпоширеніші польські прізвища не утворюються від імен, пор.:

Nowak 199 008 осіб (на 2009 р.)

Kowalski 136 937

Wiśniewski 108 072⁹⁸.

До речі, серед назв населених пунктів в Україні найбільшого поширення також набули назви, утворені від чоловічих імен, пор.:

Іванівка 131 пункт

Олександрівка 116

Михайлівка 113

Жовтневе 99

Миколаївка 99

Веселе 91

Новоселівка 84

Андріївка 82

Тарасівка 82

Петрівка 79

Калинівка 78

Мар'янівка 72

Василівка 71

Федорівка 70.

Частина власних імен людей у кожній мові підлягає переосмисленню, набуває нових значень і конотацій, стає уособленням певних рис навіть

⁹⁸ *Tamże.*

неантропологічних референтів. Скажімо, в українській народній свідомості *Іван* – селянин, у польській *Jaś* – нерозумний чоловік або негречний школяр. Натомість в українській традиції дурний – це *Стецько*, пор. також: недоумкуваті жінки – *Ганка*, *Феська*, неспритні особи – *Солоній*, *Солоха*⁹⁹, пор.: *Wszystkie Ryśki to fajne chłopaki* (film „Miś”). Характерним для різних регіонів Польщі є вживання власних імен людей як прізвиська птаха або тварини. У цьому випадку власні імена переходять у невласні, напр.:

wojtek, wojtuś – bocian
michał – niedźwiedź
maciek, maciuś, matysek – kot,

пор. прислів'я *Przyszła kryska* [kreska, koniec] на *matyska*.

Психоповедінкові архетипи опосередковано виявляють себе в граматичних явищах. Як зазначає А. Вежицька, „не можна передбачати форми або граматичної поведінки слова на підставі фізичних якостей предмета. Звертаючись до граматичної форми, можна, однак, передбачити, як цей предмет концептуалізується”¹⁰⁰.

Продовжуючи думку про відображення польського традиціоналізму у фонетичних явищах, А. Кілева стверджує, що саме через ментальні риси народу у польській мові збереглися з часів праслов'янської мовної єдності такі граматичні явища, як закінчення типу *-om* (*rapom*), аналітичні форми займенників *mi*, *ci*, *się*, збереження форм дієслова *być* у теперішньому часі, умовного майбутнього часу (*będę czytał*)¹⁰¹. Зазначимо, що низку граматичних рис, типових для праслов'янської мови, зберегла й українська, і польська мови, пор.:

gościem // *gościem*
синови // *synowi*
буду читав (обмежено) // *będę czytał* та ін.

Хоча сучасна наука стверджує невмотивованість категорії роду¹⁰², проте в деяких випадках глибинна „внутрішня форма роду” знаходить своє вираження в системі співвідносних категорій двох мов, напр.:

людина // *człowiek*
оля // *olej*
ратуша // *ratusz* та ін.

Категорія числа українських та польських іменників також може виявляти глибинну вмотивованість, пор.:

⁹⁹ В. Кононенко, *Символи української мови*, с. 167; пор.: *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa 2003.

¹⁰⁰ А. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006, s. 434.

¹⁰¹ А. Кілева, *Знач. праця*, с. 249.

¹⁰² *Сучасна українська літературна мова: Морфологія*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1969, с. 53.

картопля // ziemniaki
скрипка // skrzypce
відпустка // wczasy
заздрощі // zazdrość
макарони // makaron та ін.

Спільними екстралінгвістичними чинниками пояснюється поширене в українському та польському народному мовленні звертання на *ви* до батьків, старших родичів і пов'язане з цим набуття відповідних форм множини присудка в реченнях типу

Мати сказали // Matka powiedzieli.
Батько прийшли // Ojciec przyszli,

пор. у художньому мовленні:

Люблю легенди нашої родини,
 писати можна тисячу поем.
 Коли були ще баба молодими,
 вони були веселі, як Хуррем.
 (Л. Костенко)

Історичними причинами пояснюється вживання в польській мові форм *chłopi – chłopy*¹⁰³.

Тенденція андроцентризму в польській мові¹⁰⁴ репрезентована, зокрема, протиставленням чоловічо-особової форми роду на позначення осіб чоловічої статі та нечоловічо-особової форми, до якої входять назви осіб жіночої статі та неістот. Рід польських іменників відповідно до позначення осіб певної статі визначає форми узгодженого прикметника і дієслівного присудка, пор.: *Starsi koledzy przyjechali*; *Starsze koleżanki przyjechały*. Прикметно, що деякі дослідники вважають, що чоловічо-особова та нечоловічо-особова форми демонструють не перевагу чоловіків, а владу жінки¹⁰⁵. Для надання реченню конотативної семантики іронії або презирства іменник, що позначає особу чоловічої статі, може у множині приймати нечоловічо-особову форму¹⁰⁶, пор.: *Chłopaki to zrobili (нейтр.)*; *Chłoracy to zrobili (ірон.-презирл.)*; пор. також зміни у формах прикметників: *Generałowie przyjechali znakomici (нейтр.)*; *Generały przyjechały znakomite (негат.)*; пор. також:

rapowie – rany
inżynierowie – inżynierzy.

¹⁰³ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata* [w:] *Językowy obraz świata*, Lublin 1999, s. 39–46.

¹⁰⁴ R. Tokarski, *dz. cyt.*, s. 79.

¹⁰⁵ А. Килевая, *ззнач. праця*, s. 250; пор.: Н. А. Бердяев, *Русская и польская душа* [в:] Н. А. Бердяев, *Философия свободы*, Москва 2004, с. 411.

¹⁰⁶ А. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa 1997, s. 136; А. К. Киклевич, А. А. Кожина, *Польский язык*, Минск 2005, с. 50.

Як зазначає А. Пономарьов, українців з-поміж інших, у тому числі слов'янських, народів вирізняє пріоритет жінки перед чоловіком¹⁰⁷, проте андроцентризм виявляє себе як в українському, так і в польському мовних середовищах, між іншим, у позначенні ряду професій, посад іменниками чоловічого роду (пор. також уживання слова *gość*, яким позначається і чоловік, і жінка, пор. *gість* – *гостя*). У польській мові така асиметрія може нівелюватися (особливо в офіційному мовленні) за рахунок приєднання слів *pan* і *pani*, напр.: *pani magister, pan profesor, pani rektor*. Подібне слововживання поступово проникає і в українське мовлення, пор.: *Пані декан* виступила на конференції. Характерно, що в Польщі існують феміністичні організації, які, зокрема, активно виступають за рівнозначне вживання чоловічих і жіночих форм професій¹⁰⁸. Водночас чоловіча форма деяких номінацій професій у польській мові засвідчує те, що фізично важку роботу виконують переважно чоловіки, напр.: *dojarz, listonosz*; пор. *доярка* (ж.р.), *листоноша* (заг.р.).

Динамізм польської вдачі відбивається, зокрема, в тенденції до компресії, стягненні синтаксичних конструкцій, що ґрунтуються на пресупозитивних знаннях. Ступінь семантичної насиченості таких утворень може бути доволі високим, напр.:

pieśni maryjne // пісні, присвячені Діві Марії,

пор. також:

pakowna torebka

buty ochronne

odśnieżać ulicę

ogumować felgi kół.

Спокій та мрійництво українців¹⁰⁹ певною мірою відбиваються у тяжінні до описовості (пор.: *той, що греблю рве*), проте українська мова допускає і компресивні лексеми (*бабусине село, вишневий садок*).

Національний образ світу відображений у словосполученнях, які з формально-семантичного боку не виступають як сталі, проте є специфічними для конкретної мови. Еквівалентні конструкції в іншій мові не вживаються, при перекладі вони нерідко потребують коментаря. Пор. типові для польського мовлення словосполучення:

osiedlowy warzywniak

¹⁰⁷ А. Пономарьов, *Українська етнографія*, Київ 1994.

¹⁰⁸ Див.: *feminoteka.pl*; L. Ostalowska, *Precz z męską końcówką*, „Wysokie Obcasy”, 10 grudnia 2005; пор. також: *Gender. Perspektywa antropologiczna*, t. 1, 2, red. E. Hryciuk, A. Kościńska, Warszawa 2007.

¹⁰⁹ Пор. висловлення М. Зерова про особливості української ментальності, відображені у фольклорі: „Народна поезія українська любить підкреслювати моменти пасивного споглядання і терпіння” (М. Зеров, *Лекції з історії української літератури*, Торонто 1977, с. 177).

wyjazd integracyjny
zadbane dłonie
piękny pogrzeb
nasze morze (Балтійське море)
czeska Praga (на відміну від району Praga у Варшаві)
parterowa Marszałkowska (після другої світової війни на знищеній центральній вулиці Варшави залишилися тільки перші поверхи, які з часом переобладнали в магазини),

пор. українські вирази:

передати за проїзд
гуцульський килим та ін.

Ментально диференційованою може бути сполучуваність, пор.:

garna (красива) жінка // *ładna* (*piękna*) *kobieta*
garний (красивий) чоловік // *przystojny* *pan*.

У системі образного слововживання усіх слов'янських мов загалом, української та польської мов зокрема, важливе місце займають поетичні засоби, народжені народною фантазією, первинними уявленнями ще дохристиянських часів, орієнтовані на міфотворчість. Серед типових прийомів подібного творчого осмислення довілля можуть бути названі, зокрема, подібні або різні для двох мов постійні епітети:

чисте поле // *czyste (szczerze) pole*
буйний вітер.

Для структури польського речення характерною є відсутність матеріального вираження особових займенників другої особи у називному відмінку і введення замість них іменників *pan* і *pani*: – *No i cóż pan na to? – woła Maruszkiewicz* (B. Prus). Якщо займенники *wy* і *ty* вживаються, то вони зазвичай стоять у непрямому відмінку, напр.: [...] *Przystojny z was mężczyzna* (E. Orzeszkowa), пор. з традиційним для українського наукового стилю уникненням особових займенників 1-ої особи однини і вживанням особового дієслова множини, напр.: *Вважаємо*, що у мові відображається ментальність народу.

Натомість у польській мові значно ширше, аніж в українській, використовуються форми давального відмінка займенників, які дають змогу передати „причетність” тієї чи іншої особи до певних подій, їхніх характеристик та сприйняття, пор., напр.: 1. *Silnik słabo tu ciągnął*. 2. *Spadł ci kos*. 3. *Jemu się nie spieszy*. 4. *Ładna mi perspektywa*. 5. *Znowu mi złapiesz bronchit*. 6. *Córka tu urosła*. 7. *Dziwny jest mi ten spokój* (H. Sienkiewicz). Подібне вживання поширене й в інших західнослов'янських мовах, пор. чес.: „*Tak nám zabil Ferdynanda [...]*” (J. Hašek).

Прикметними в цьому сенсі є польські конструкції із займенником *sobie*, напр.: 1. *Chcę sobie pogadać*. 2. *Przystojna sobie była [...]* (E. Orzeszkowa). Говорячи про подібну конструкцію (*Był sobie raz*), Є. Бральчик зауважує:

„А кому мав бути? Те, що собі, дає почуття якоїсь автономності. Собі був, не комусь іншому. Можу собі робити різні речі, собі, тобто для себе”¹¹⁰.

Семантику причетності до фактів реального життя створюють і польські речення з дієсловом *mieć*, напр.: 1. *Mamy dziś wtorek*. 2. *Mamy ładną pogodę*. 3. *Mam daleko do dworca*. 4. *Mamy już tramwaj*. Речення подібного типу зустрічаються в інших західнослов'янських мовах, але відсутні у східнослов'янських, у тому числі в українській.

Як відомо, семантико-синтаксична структура речення визначається у першу чергу лексико-граматичним наповненням головних членів. Вибір відповідних мовних засобів у процесі формування судження і його прагматичного спрямування також може залежати від ментальних чинників. Так, для польського мовця типовою в багатьох випадках є персоніфікація екстралінгвістичних ситуацій та певний фаталізм у їхньому трактуванні. Це виявляється, зокрема, в уживанні форм дієслова *chcieć* у позиції присудка, напр.: 1. *Żarówka nie chce się palić*. 2. *Nauka nie chciała wchodzić mu do głowy*. 3. *Żyto nie chciało wschodzić*. 4. *Traf tak chciał*, пор. також: *Samochód nie miał prawa stanąć*. A jednak... (z gazety).

Своєрідними в кожній мові є формули етикету. Українська мова відзначається необхідним набором таких виразів, доволі нейтральних з точки зору емоційних конотацій¹¹¹. Натомість польська мова має надзвичайно широку гаму подібних формул¹¹², часом безеквівалентних, пор.:

Milej zabawy!

Milej nosy!

Milego popołudnia!

Baw się dobrze!

Spokojnego powrotu do domu!

To tak miło z pana strony!

У польській мові відсутнім є привітання з початком дня (укр. *Добрий ранок!*, *Доброго ранку!*). В цьому плані польська мова зближена з основними романськими, українська – із більшістю слов'янських і германських мов¹¹³. Водночас у мовленні поляків є своєрідна формула *Milego dnia!* Експресивність етикетних конструкцій виявляє себе не тільки в лексичному навантаженні компонентів, але й у виборі синонімічних засобів, пор.:

Дуже прошу вибачення (пробачення) (Дуже перепошую) // Bardzo (gorąco, najmocniej) przepraszam.

Експресією вирізняється поширене польське звертання *Kochanie!*, яке вживається не тільки щодо чоловіка або членів родини, але й до незнайомих людей.

¹¹⁰ J. Bralczyk, *dz. cyt.*, s. 36.

¹¹¹ Див.: М. Стахів, *Український комунікативний етикет*, Київ 2008.

¹¹² Див.: М. Марцjanik, *Grzeczności w komunikacji językowej*, Warszawa 2007.

¹¹³ *Историческая типология славянских языков*, с. 261–263.

Інколи польські формули ввічливості в різних комунікативних ситуаціях для осіб, які не є носіями польської мови, можуть створювати враження надмірності, наприклад, у художньому, розмовному, науковому мовленні: 1. Państwo będą łaskawi wziąć psa na sznurek (B. Prus). 2. Jak był łaskaw powiedzieć wielce szanowny Pan recenzent [...]. 3. Pozwoliłam sobie przebadać wyrazy zapożyczone. 4. Dziękuję za miłe towarzystwo! (у ліфті до незнайомих людей), пор. також: Jeżeli Pani będzie tak łaskawa, poproszę o herbatę // Якщо можна, попрошу чай.

Вирази перебільшеної гречності часом стають елементом обігрування, пор. анекдот, що базується на протиставленості негативної ситуації і формул ввічливості:

U fryzjera:

– Ała! Obciął mi pan kawałek ucha!

– Najmocniej przepraszam. Czy szanowny pan życzy sobie, żebym zaokrąglił brzegi?

Ментальність значною мірою „визначає [...] поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний зріз суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу”¹¹⁴. Формування мовної картини світу кожної людини визначається передусім її контактами з рідною мовою і впливом оточення, навколишнього середовища, рівнем освіти, характером діяльності, знанням інших мов та ін. Отже, мовна картина світу індивідів, з одного боку, співвідноситься з мовною картиною світу національного соціуму, з другого, – формує її. Відображення сукупного та індивідуального різновидів етнічного коду виявляється у системі слововживання, скажімо, в художніх ідіолектах, мові персонажів, мові родини тощо.

Особливості національного характеру можуть відбиватися у даних психолінгвістичних експериментів, що ґрунтуються на асоціаціях інформантів щодо певних слів. Базою таких експериментів на матеріалі різних мов світу є т. зв. список Кент-Розанова, який містить основні слова-стимули. Реакції носіїв тієї чи іншої мови на ці (часом – додаткові) слова стали підставою для утворення асоціативних словників (варіантна назва – словників асоціативних норм). Лексикографічні видання такого типу відображають, зокрема, асоціації носіїв української мови¹¹⁵.

Асоціативні експерименти на матеріалі польської мови епізодично проводилися, проте вони не стали, на жаль, основою відповідного словника, що ускладнює зіставлення результатів з українською мовою.

¹¹⁴ В. Храмова, *До проблеми української ментальності* [в:] *Українська душа*, Київ 1993, с. 4.

¹¹⁵ Див.: Н. П. Бутенко, *Словник асоціативних норм української мови*, Львів 1979; Н. П. Бутенко, *Словник асоціативних означень іменників в українській мові*, Львів 1989; Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. И. Караулов, Е. Ф. Тарасов, *Славянский ассоциативный словарь. Русский. Белорусский. Болгарский. Украинский*, Москва 2004.

У 1998–2005 рр. мною проводились асоціативні експерименти з носіями української та польської мов. У тестуванні взяли участь особи, для яких українська мова є рідною і основною в уживанні, і поляки, для яких основною в уживанні є польська мова. Респондентами виступили переважно студенти-гуманітарії Київського, Прикарпатського (м. Івано-Франківськ) та Варшавського університетів.

Зокрема, носіям української та польської мов були запропоновані 50 слів, що позначають базові поняття відповідної мови (40 іменників і 10 дієслів). При доборі слів урахувалися такі характеристики, як відображення лексемами різних аспектів дійсності, здатність репрезентувати поняття, важливі для виявлення народних традицій, висока частотність слів у мовленні. Список слів значною мірою координувався зі списком Кент-Розанова. В результаті до тесту увійшли такі слова: *мати* (іменник), *час*, *квітка*, *відчувати*, *очі*, *життя*, *казка*, *село*, *вчитися*, *людина*, *вода*, *колір*, *їсти*, *знати*, *дитина*, *пейзаж*, *риба*, *будувати*, *ягода*, *слово*, *бачити*, *пісня*, *інструмент*, *брат*, *одяг*, *країна*, *думати*, *ненавидіти*, *руки*, *дружина*, *птаха*, *дерево*, *кохати*, *овоч*, *пам'ятати*, *танок*, *чоловік*, *картина*, *ніс*, *працювати*, *дім*, *друг*, *земля*, *бити*, *характер*, *тварина*, *річ*, *батько*, *гроші*, *душа*. Для польськомовних інформантів був запропонований відповідний список польською мовою.

Дані, одержані в результаті експерименту, відображають як спільні для двох слов'янських народів асоціації, так і специфічні етнолінгвістичні риси, зумовлені своєрідністю українського та польського менталітету. Скажімо, відмінними є реакції українських та польських інформантів на граматичні класи слів. Проведений експеримент підтвердив думку про те, що в українській мові переважають синтагматичні реакції (*очі – чорні*), а в польській синтагматичні та парадигматичні реакції розподілені приблизно порівну¹¹⁶. В основному знайшла підтвердження й ідея щодо більш високої стандартизації реакцій поляків у порівнянні з українцями¹¹⁷.

Прикметними у плані зіставного аналізу національно-мовної картини світу є як частотність реакцій, так і наявність асоціатів, які є в одній мові й відсутні в іншій. Наприклад, серед асоціатів щодо слів *ягода* // *jagoda* для українських інформантів найчастотніша реакція *малина* (32 відповіді), для польських – *las* (82 відповіді); основна реакція українців щодо слова *тварина* – *кінь* (6 відповідей), у поляків щодо слова *zwierzę* – *pies* (21 відповідь).

У результатах експерименту послідовно виявилось більш позитивне сприймання українцями навколишнього світу. У вибірково відібраних 10 слів (*батько*, *друг*, *думати*, *їсти*, *людина*, *ніс*, *працювати*, *річ*, *слово*, *характер*) асоціати з позитивним значенням у інформантів-українців ста-

¹¹⁶ Див.: А. Е. Супрун, *ззнач. праця*, с. 37.

¹¹⁷ Там само, с. 37.

новлять 37% відповідей, з негативним – 13%, у польських респондентів – відповідно 11% і 35%. Так, серед оцінних відповідей українців на слово *характер* зустрічаються такі реакції: спокійний 13, добрий 12, людини 10, поганий 8, урівноважений 8, важкий 6, сильний 4, хороший 3, сила 3, веселий 3, твердий 3, м'який 3. Реакціями поляків на слово *charakter* є: *osobowość* 23, *człowiek* 12, *siła* 11, *zły* 11, *wredny* 10, *cecha (cechy)* 10, *uśmiech* 6, *ciężki* 5, *dobry* 3, *wady* 3, *czarny* 3.

Водночас щодо певних слів носії української та польської мов виявляють подібні асоціації. Скажімо, у зв'язку зі словами *колір* // *kolor* українці та поляки виділяють ознаки червоного, голубого, зеленого, чорного кольорів, пор.:

колір – червоний 37, голубий 13, зелений 13, блакитний 12, чорний 8, синій 6, веселка 5, фіолетовий 5, жовтий 4, білий 4, яскраво 4, яскравий 3;

kolor – *czerwony* 33, *barwa (barwy)* 18, *niebieski* 14, *czarny* 13, *zielony* 11, *żółty* 8, *czerwień* 5, *zieleń* 5, *błękit* 4, *obrazy* 4, *farba (farby)* 3.

При зіставленні з результатами такого експерименту з росіянами виявляється, що подібні реакції присутні також й у їхній підсвідомості, пор.: *цвет* – *красный* 26, *голубой* 12, *зеленый* 11, *белый*, *черный* 7, *синий* 5, *свет*, *солнце*, *радуга* 4, *розовый*, *яркий* 3¹¹⁸. Це свідчить, очевидно, про глибинну символіку кольору, передусім червоного, і відповідної назви у слов'ян різних регіонів, пор. слова української пісні: Червоне – це любов, а чорне – то журба (Д. Павличко).

За допомогою асоціативного експерименту може бути виявлена специфіка сполучуваності окремих морфологічних класів слів, зокрема, прикметників¹¹⁹. При цьому виявляються етноментальні закономірності. Скажімо, низка асоціацій українських мовців пов'язана із фольклорними джерелами. Наприклад, найбільш частотна відповідь щодо слова *дрібний* – дощ (дощик) 61 (пор. з популярною народною піснею „І шумить, і гуде, дрібен дощик іде”). Для польських інформантів найбільш частотною відповіддю на прикметник *drobny* виявився іменник *pieniądze* 37.

Складовим компонентом картини світу кожного народу є, зокрема, національна кухня. В багатьох випадках утворені інформантами сполучення відображають специфіку поширеності певних страв і напоїв, пор., наприклад, частотність і характер уживання іменників на позначення цих реалій щодо прикметників *густий* і *gęsty*:

густий – борщ 7, каша 7, сметана 7, суп 6, кисіль 2, вино 2, кава 1, мед 1, чай 1, шоколад 1;

¹¹⁸ І. Кононенко, *Національно-мовна картина світу: зіставний аспект*, с. 43.

¹¹⁹ І. Кононенко, *Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зіставний аспект (на матеріалі української та польської мов)*; пор.: A. Pajdzińska, *Łączliwość wyrazów a językowy obraz świata [w:] Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992.

gęsty – *zupa* 34, *sos* 18, *sok* 8, *śmietana* 8, *budyń* 6, *kisiel* 3, *miód* 3, *kasza* 2, *barszcz* 1, *dżem* 1, *olej* 1.

Дані проведених психолінгвістичних експериментів засвідчують, що на рівні асоціацій взаємовплив мов є практично неможливим. Очевидно, це пов'язане з проявами у таких експериментах т. зв. генетичної, або історичної, пам'яті, яка утримує на рівні підсвідомості інформацію про досвід предків (пор. також відому теорію про вияв „генних архівів” у станах дежа-вю).

Однак національно-мовна картина світу не є застиглим, догматичним утворенням (пор. з думкою про те, що розрізняються архаїчна мовна картина світу і картина світу сучасного суспільства¹²⁰).

Зміни у світогляді нації та кожної конкретної людини, хоча і повільно, проте накладають свій відбиток на подальше „моделювання” картини світу. Так, скажімо, в українській та польській мовних традиціях слова *собака* (*пес*) // *pies* здебільшого були уособленням негативної оцінки¹²¹, що знайшло своє відображення як у переносному вживанні цих лексем, утворенні від них похідних слів, так і у входженні їх у фразеологізми, які практично завжди мають негативне забарвлення, напр.:

собака, пес (про людину)
собакуватий
собакуватість
псюга
псюка
псюра
псяра
всіх собак вішати
жодна собака не прийшла
як пес після макогона
піти на пси
хоч псів гони
псові під хвіст
psiadusza
psiajucha
psiatrac
psianoga
psiakość
psioczyć
psu na budę
mieć za psa
nie dla psa kielbasa
czuć się pod zdechłym psem

¹²⁰ Л. А. Лисиченко, *Структура мовної картини світу*, „Мовознавство”, 2001, № 5–6, с. 40.

¹²¹ В. Кононенко, *Символи української мови*, с. 155–156; R. Tokarski, *dz. cyt.*, s. 79.

psy wieszac na kimś
posaduj psa w nos
jak psu z gardla wyjęty
kochać jak psy dziada w ciasnej ulicy
psia pogoda
psi grzyb та ін.

(див. також 4.5.).

Негативне сприймання собаки й номінацій цієї тварини базується передусім на віруваннях про її зв'язок із „нечистим”, гріхом. Частково ці вірування були перейняті з язичницьких часів, частково – через іудейські традиції – прийшли з християнством. Проте поступово у текстах про життя святих, особливо католицьких, почали з'являтися історії, пов'язані з вірністю, відданістю собак (життя св. Франциска Асизького, Роха, Яна Боско та ін.). Сьогодні сама собака та його номінації значною мірою сприймаються носіями обох мов як уособлення позитивних якостей. Таке сприймання особливо характерне для поляків. За даними журналу „Newsweek”, у Польщі з її 40-мільйонним населенням нараховується біля 8 млн собак.

Мною був проведений експеримент, у якому інформанти – українці й поляки добирали асоціації до групи оцінних прикметників. Прикметно, що найбільш частотними реакціями щодо слів *злий* // *zły* у носіїв обох мов були однакові – *собака* (44 відповіді), *пес* (14), *pies* (47). Водночас для носіїв польської мови найменування цієї тварини – найбільш поширена асоціація щодо прикметника *łagodny* – 35 відповідей. Для українських інформантів асоціати *собака*, *пес* до слова *лагідний* не характерні (лише 3 відповіді) (до речі, ад'єктив *лагідний* пов'язується в українських мовців передусім з назвами людей (36% відповідей), меншою мірою – з номінаціями тварин (7%). Для польських респондентів найбільша частотність уживань зі словом *łagodny* пов'язана з лексико-семантичною групою „тварини” – 22%, з назвами людей – тільки 12%.

У сучасному світі з'являються нові, як національні, так й інтернаціональні, символічні предмети та їхні назви, пор., напр.:

оксамитний
Solidarność
джинси // *dżinsy*
гамбургер // *hamburger*
зірка // *gwiazda*.

Разом із тим зазначимо високий ступінь сталості національно-мовної картини світу, незважаючи на агресивність техногенного, віртуального та медіального тиску на свідомість людини. Очевидно, що, рятуючись від колеса загальної глобалізації, людина знаходить „притулок” у національно-культурних категоріях. Саме цим пояснюється різке зростання уваги до

корінних традицій. Водночас належність до певної сфери носіїв тієї чи іншої картини світу значною мірою має підсвідомий характер.

Безумовно, пояснити всі мовні факти та закономірності лише ментальністю нації, „психологією народів” неможливо, проте безперечним уявляється відображення у мові соціуму та у мовленні конкретного індивіда психоповедінкового національного інваріанта.

2. Фонетика. Фонологія. Морфонологія Fonetyka. Fonologia. Morfonologia

2.1. Фонетичні системи української та польської мов Systemy fonetyczne języka ukraińskiego i polskiego

Вивчення звукової системи кожної мови можливе в акустичному, артикуляційному та функціональному аспектах¹. В українській і польській мовах різна кількість голосних і приголосних звуків. На якість звукового складу кожної мови вплинули історичні процеси, що відбувалися після виділення мов із праслов'янської єдності. До таких процесів відносять, зокрема, падіння зредукованих, розвиток нових утворень на місці *tj* і *dj*, зміни в дії законів відкритого складу та складового сингармонізму, в характері наголосу та ін.

Лінгвістичними виразниками звуків є фонемі, які служать для розрізнення знакових одиниць мови, пор.*:

гриб – *грип*

гас – *газ*

¹ Див., напр.: Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика; В. С. Перебийніс, *Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови*, Київ 1970; М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко, *Історія української мови: Фонетика*, Київ 1979; Н. І. Тоцька, *Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія*, Київ 1981; Р. Бошкович, *ззнач. праця*; *Историческая типология славянских языков*; М. Dłuska, *Fonetyka polska*, Warszawa 1981; В. Wierzchowska, *Fonetyka i fonologia języka polskiego*, Wrocław 1980; К. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka języka polskiego. Pochodzenie języka polskiego. Fonetyka. Fonologia*, Warszawa 1993; L. Dukiewicz, J. Sawicka, *Gramatyka współczesnego języka polskiego: fonetyka i fonologia*, Warszawa 1993; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*, pod red. H. Wróbla, Kraków 1995; М. Wiśniewski, *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*, Toruń 2001; D. Ostaszewska, J. Tambor, *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2009.

* Українські звуки позначено кирилицею, польські – латиницею.

білити – біліти
 сіль – міль – біль – кіль – ціль
 krem – krzem
 lek – lęk
 płotkarka – plotkarka
 przybyć – przybić
 widzieć – wiedzieć
 grab – gracz – grać – grat – grań.

Система голосних фонем² в українській і польській мовах в цілому подібна, проте в українській мові відсутні носові голосні, пор.:

Голосні фонemi в українській і польській мовах

Мова	Підняття	Ряд		
		передній	середній	задній
Українська	високе	і		у
	високопередне	и		
	середнє	е		о
	низьке			а
Польська	високе	і у		u
	середнє	е ę		o ą
	низьке		а	

Більшість українських і польських голосних [a], [o], [y], [e] // [a], [o], [u], [e] суттєво не розрізняється у вимові, у ненаголошених складах вони істотно не редукуються. В обох мовах основною функцією голосних звуків є утворення вершини складу.

Подібні у вимові українські та польські голосні звуки [i] та [i]. В обох мовах звук [i] виступає зазвичай після м'яких приголосних і може передавати окремі слова *i* // *i*. Звуки [u] // [y] обмежені у вживанні: вони виступають після твердих приголосних на початку слова: *син* // *syn*. Зближеним є звучання голосних [e] // [e], напр.: *цегла* // *cegła*. Проте, на відміну від польської мови, в українській приголосний перед [e] завжди вимовляється твердо, пор., напр.: *пес* // *pies*. У ненаголошеній позиції українські голосні [e] і [u] зближаються між собою і вимовляються як [e^u] чи [u^e].

² Див.: Н. І. Тоцька, *Голосні фонemi української літературної мови*, Київ 1971; S. Skorupka, *Studia nad budową akustyczną samogłosek polskich*, Warszawa 1961; L. Dukiewicz, *Polskie głoski nosowe. Analiza akustyczna*, Warszawa 1967; M. Zagórska-Brooks, *Nasal Vowels in Contemporary Standard Polish*, Hague 1968.

Голосний [u] в польській мові позначається двома літерами – u і ó. Сучасна орфографія відображає різне походження голосного [u] – з етимологічного *u (позначається літерою u) і з довгого *ō (позначається літерою ó). В українській мові довгий праслов'янський звук [ō] змінився на голосні [i] та [o]. Отож низці польських слів з ó відповідають українські слова з і та о, пор.:

wól // віл
 góra // гора
 sokół // сокіл
 równy // рівний
 naród // народ
 chór // хор
 szósty // шостий та ін.

На відміну від української та усіх інших слов'янських мов, польська мова зберегла з часів праслов'янської єдності носові голосні [ɔ] і [ɛ] (при їх вимові не відбувається змикання язика з верхніми зубами). У вимові носових виявляють себе такі закономірності:

- як повні носові вони вимовляються перед приголосними [z], [s], [ʒ] ([rz]), [sz], [ʒ], [ś] або в кінці слова, напр.: *wąsy, mężny, wiązać, język*;
- як сполучення [om], [em] ці звуки вимовляються перед губними [b] і [p]: *dąb, dęby*;
- як звукосполучення [on], [en] – перед [d], [t], [dz], [c], [dź], [cz]: *kąt, ręcznik*. Якщо наступний звук – м'який [ć] або [dź], носовий пом'якшується і вимовляється як [on'] або [en']: *bądz, będącie*;
- як сполучення [oŋ], [eŋ] – перед звуками [g], [k]: *posiąg, ręka* (відбувається змикання між задньою частиною спинки язика й м'яким піднебінням);
- як неносові вимовляються перед [ł] і [l]: *minął, minęli*;
- у сучасній мовній практиці як неносовий часто вимовляється кінцевий [ɛ]: *rójde, malinę*.

Оскільки у польській мові є носові, інші голосні називають ротовими³. У польській мові є напівголосний звук [ɨ], що позначається літерою ł і переважно зближується з [u], напр.: *mały, połowa*.

Звук [j] у польській мовознавчій традиції називають напівголосним. В українській лінгвістиці відповідний звук [j] вважається сонорним приголосним. У запозичених словах польської мови можуть виступати дифтонги, у яких u вимовляється як [ɨ] нескладотвірний, напр.: *auto, autobus, autor, auto, eufemizmu*. Крім того, дифтонги зустрічаються у деяких звуконаслідуваннях, пор. з українською мовою:

³ P. Bał, *dz. cyt.*, s. 51.

hai-hai // гав-гав
tiai-tiai // няв-няв.

Для української мови дифтонги нетипові.

У системі приголосних обох мов спостерігаються як спільні, так і відмінні риси при основній тенденції до зближеності. Приголосні у слов'янських мовах значною частиною збереглися із часів індоєвропейської мови. Як зазначають вчені, „на всіх етапах розвитку праслов'янської і окремих слов'янських мов голосні фонемі виявляють незрівнянно менше стійкості по відношенню до історичних змін, ніж приголосні. За винятком фарингальних приголосних, які вже з індоєвропейської прамови могли бути успадковані в стадії занепаду, жодна приголосна фонема праслов'янської мови протягом усього багатовікового розвитку слов'янських мов не була остаточно втрачена чи змішана в усіх позиціях з будь-якою іншою фонемою”⁴. При цьому наявність опозиції тверді / м'які приголосні є специфікою слов'янських мов. Пор. сучасний стан приголосних в українській і польській мовах:

Приголосні фонемі української мови

ознака голосу	ознака способу творення	ознака шуму	місце артикуляції								
			губні		язикові					гортанні	
					передньо-язикові		середньо-язикові	задньо-язикові			
			тверді	м'які	тверді	м'які	м'які	тверді	м'які	тверді	м'які
шумні	зімкнені	дзвінкі глухі	б п	б' п'	д т		д' т'	г к	г' к'		
	щілинні	дзвінкі глухі	ф ф'	ж, з ш, с	ж', з' ш', с'			х х'		г г'	
	зімкнено-щілинні	дзвінкі глухі		дж дз ч, ц	дж' дз' ч', ц'						
сонорні	щілинні		в м	в' м'	л н, р		л', j н'				
	зімкнено-щілинні				р'						

⁴ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, с. 108.

Приголосні фонемі польської мови

ознака голосу	ознака способу творення	ознака шуму	місце артикуляції										
			губні				язикові						
			губно- губні		губно- зубні		передньо- язикові				серед- ньо- язи- кові	задньо- язикові	
							зубні		підне- бінні				
тверді	м'які	тверді	м'які	тверді	м'які	тверді	м'які	м'які	тверді	м'які			
шумні	зімкнені	дзвінкі	b	b'			d	d'				ɕ	ɕ'
		глухі	p	p'			t	t'				k	k'
	щілинні	дзвінкі			w	w'	z	z'	ʒ		ʒ		
		глухі			f	f'	s	s'	sz		ś	ch(h)	ch'(h')
	зімкнено- щілинні	дзвінкі					dz	dź	dż		dź		
		глухі					(z)	(ż)			(ż)		
сонорні	носові	дзвінкі	m	m'			n	ɲ		ɲ		ŋ	
	ротові					ɫ	l	l					
	напів- голосний									j			

Українські та польські приголосні не можуть бути складотвірними.

Набір губних приголосних в українській і польській мовах однаковий, пор.: [b], [b'], [n], [n'], [v], [v'], [m], [m'], [ɸ], [ɸ'] // [b], [b'], [p], [p'], [w], [w'], [m], [m'], [f], [f']. Проте в українській мові ці звуки переважно вимовляються твердо (як м'які – у словах іншомовного походження⁵), пор.:

пиво // *piwo*
весна // *wiosna*
мило
biurko.

Український звук [v] має однакове з відповідним польським [w] звучання тільки в окремих позиціях. На початку слова перед приголосним, у кінці слова після голосного, у середині слова після голосного перед приголосним український [v] виступає як нескладовий голосний (білабіаль-

⁵ Г. П. Півторак, *Приголосні звуки [v:] Енциклопедія „Українська мова”*, с. 485.

ний) [j], напр.: *вдень, братів, завжди*⁶. У польській мові нескладовий [w] зустрічається у запозичених словах у складі груп приголосних типу: *Euroopa*.

Як і українські, польські губні в кінці слова вимовляються твердо: *gołąb, osiem*. Але в інших позиціях, при наступному голосному польські губні вимовляються м'яко: *gołębia, ośmiu*.

Після м'яких [b'], [p'], [w'], [m'], [f'] перед голосними у вимові виникає звук [j] (не фіксується на письмі), який звучить коротше, ніж звичайний польський [j], тому у транскрипції він позначається [i], напр.: *biały, wiara, piasek, ofiara, miasto*⁷.

Передньоязикові приголосні української та польської мов представлені звуками: [d], [m], [ж], [ж'], [z], [z'], [ш], [ш'], [c], [c'], [дж], [дж'], [dz], [dz'], [z], [z'], [u], [u'], [л], [л'], [п], [п'] – [t], [d], [s], [z], [c], [dz], [n], [sz], [ż], [cz], [dż], [r], [l], [l']. Приголосні з такою ознакою місця творення розрізняються у двох мовах тим, що в українській ці звуки в основному мають напівпом'якшені відповідники (з них [d'], [m'], [л'], [л'] є середньоязиковими), а в польській мові напівпом'якшені [t'], [d'], [s'], [z'], [c'], [n'], [r'] вживаються дуже рідко, тільки у деяких запозичених словах, пор.:

сіно
тіло
річка
senny
tiara
diamant
ring
sinus.

Звуки [ч] // [cz] в обох мовах є твердими: *час // czas*. Проте орфоепічною нормою української вимови є напівпом'якшення [ч'] у деяких позиціях: *чітко, обличчя*.

Українські передньоязикові [ж], [ш], на відміну від польської мови, перед [i] звучать як пом'якшені [ж'], [ш'].

Водночас польські м'які [ż], [ć], [ś] за вимовою відрізняються від [z'], [u'], [c']. У польській мові пом'якшення відбувається набагато сильніше. В результаті ці звуки суттєво відходять від твердих відповідників, пор.:

[ż] // [ж"]
[ć] // [ч"]
[ś] // [ш"]

пор.: *ździebelko, lalusz, dźwięk*. В українській мові такі звуки відсутні.

Українські звуки [z], [z'], [u], [u'], [c], [c'] на відміну від польської мови⁸ мають одну ознаку творення – є щільними, пор.:

⁶ *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, Київ 1997, с. 47.

⁷ Ю. Я. Пучковський, *Польська мова*, Рівне 2000, с. 18.

⁸ M. Łesiuk, *Chcę nauczyć się ukraińskiego*, Iwano-Frankiowsk 2005, s. 17.

наказ – базікати
 палац – козацький
 сон – сіпати.

Українська й польська мови мають африкати, більше поширені в польській мові. В українській уживаються африкати [дз], [дз'], [дж], [ц], [ц'], [ч]: дзиґа, дзінь, сиджу, хлопець, м'яч; польська мова має африкати [dz], [dz'], [dź], [c], [c'], [č]: *wiedza, dziad, dżudo, nieprzyjaciel*, пор.:

джміль	<i>dzień</i>
дзвін	<i>Łódź</i>
бджола	<i>dżudo</i>
дзюрчання	<i>idzie</i>
джура	<i>dżdżownica</i> .

Українські [дз] і [дж] вимовляються так само, як польські [dz] та [dź], пор.:

дзвін // *dzwon*
 джунглі // *dżungla*.

Польські приголосні [dź], [sz], [ż], [cz] завжди тверді, однак утворюють пари за глухістю / дзвінкістю.

Польські [n] і [n'] складають пару за твердістю / м'якістю; при цьому [n], як і в українській мові, є передньоязиковим, а [n'] – середньоязиковим звуком, що вимовляється більш м'яко, ніж в українській мові: *cień*.

У польській мові розрізняють [l] і [ł]. Польський звук [ł] втратив передньоязикове змикання й наблизився до нескладового [u]. Ступінь лабіалізації та сонорності [ł] може бути неоднаковим у різних регіонах Польщі⁹.

При вимовлянні м'якого приголосного [l'] на відміну від українського [л'] язик зближується з твердим піднебінням: *lato, letni*. В українській мові твердий [л] є передньоязиковим приголосним. Український приголосний [л] змінився на білабіальний там, де [л] раніше займав позицію після зредукованих перед наступним приголосним, пор.:

вълк → *вовк*
шълкъ → *шовк*.

Зміна на білабіальний відбулася також у суфіксі -л- у дієсловах минулого часу:

писалъ → *писав*
сталъ → *став*.

Український [л'] є більш м'яким, ніж польський [l'].

На відміну від польської мови українські передньоязикові [p], [p'] утворюють пару за ознакою твердості / м'якості. М'який [p'] з'являється на початку складу перед *і, я, ю*. На кінці складу або слова перед іншими голосними вимовляють [p], пор.: *бар, дарувати*.

⁹ Т. С. Тихомирова, *Польский язык*, Москва 2006, с. 18.

Українські задньоязикові [z], [r], [k], [x] здебільшого тверді (*герб, гедзь, келих*), у польських задньоязикових є м'які постпалатальні відповідники [g'], [k'], [h'], але частіше в запозиченнях (*drogie, kiwać, historia*). Українська мова розрізняє фарингальний (глотковий) [z] і менш поширений задньоязиковий (проривний) [r]: *голова, граблі; ганок, ґрати*. У польській мові [h] є задньоязиковим, [g] і [g'] – проривні: *hetman, głowa, drugi*, пор.:

гай // gaj
вогонь // ogień
гаснути // gasnąć
глибокий // głęboki
готель // hotel
герб // herb
Гельсінкі // Helsinki
Гамбург // Hamburg
Гондурас // Honduras
пугач // puchacz
ґатунок // gatunek
ґрунт // grunt
гудзик // guzik
Гвінея // Gwinea
Гольфстрім // Gólfström.

Дзвінкість / глухість в українській і польській мовах є ознакою таких груп фонем:

Українська мова	Польська мова
б – п б' – п'	b – p b' – p'
г – к г' – к'	g – k g' – k'
д – т д' – т'	d – t d' – t'
дж – ч дж' – ч'	dź – cz dź' – ć
ж – ш ж' – ш'	ż – sz ż' – ś
дз – ц дз' – ц'	dz – c dź – ć
з – с з' – с'	z – s z' – s'
ф ф'	w – f w' – f'

В українській мовознавчій традиції сонорні приголосні не розрізняються за ознакою дзвінкості / глухості.

У польській мові дзвінким відповідником [ć] є звук [dź]. Цей диграф вимовляється як дуже пом'якшений звук [дж"], аналога якому немає в українській мові, пор.: *dziń, dźwięk*.

Дзвінкою парою для польського [szcz] виступає звукосполучення [źdź], яке виявляє себе у деяких особових формах дієслів: *jeżdżę, gwiżdżę*.

У польській мові зустрічаються звукосполучення [dźdź] та [czcz]. Сполучення [dźdź] вимовляється як подовжений [d̄ź], [czcz] – як подовжений [c̄z], пор.: *dżdżownica, dżdżysty, czczy, na czczo*.

Характерною рисою фонетичної системи української мови є евфонія (милозвучність), яка спирається на повнозвучну вимову голосних і насиченість дзвінками приголосними.

Для польської мови типовими є найбільш складні з усіх слов'янських мов¹⁰ групи приголосних; пор. групи приголосних у словах на кшталт *źdźbło, wstrzelić, drgnąć, następstwo, bezwzględny, sześćset* та ін., пор. у віршах:

– Nie pieprz, Pietrze, pieprzem wieprza,

Wtedy szynka będzie lepsza.

– Właśnie po to wieprza pieprzę,

Żeby mięso było lepsze.

– Ależ będzie gorsze, Pietrze,

Kiedy w wieprza pieprz się wetrze.

(J. Brzechwa)

Chrząszcz brzmi w trzcinie
w Szczepreszynie,
strząsa skrzydła z dźdzu,
a trzmiel w puszczy
tuż przy Pszczynie
straszny wszczyna szum.
Mąż gżegżółki w chaszczach trzeszczy,
w krzakach drzemie kszyk,
a w Trzemesznie straszyc jeszczyc
wyrzeszcz oczu strzyg.

(C. Kruszewski)

Зокрема, у польській мові зустрічаються такі специфічні звукосполучення, як [ść], [źć], [źdź], пор.: *obecność, znaleźć, październik*.

¹⁰ W. Pianka, E. Tokarz, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. 1, Katowice 2000, s. 182; I. Sawicka, *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 68–75; пор.: B. Dunaj, *Grupy spółgłoskowe współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1985.

Водночас, на відміну від української, у польській мові спостерігається випадіння приголосних у середині слова у певних групах приголосних, напр.: *jabłko, pomyslny, krakowski*, де у вимові випадають [t], [l], [w].

Простежуються спільні тенденції у становленні української та польської фонетичної систем та їхній взаємовплив¹¹. Зокрема, українська та польська максимально наближені порівняно з іншими слов'янськими мовами за кількістю м'яких фонем¹², в обох мовах на відміну від більшості слов'янських виступають протетичні приголосні. Щоправда, в українській мові вони більш поширені: [в] здебільшого з'являється перед наголошеними [ú], [í], [ó], а [z] – перед наголошеними чи ненаголошеними [a], [o], пор.:

вуж // wąż
вугілля // węgiel
вуха // ucho
він // on
вулиця // ulica
гострий // ostry
вохра // ochra
відбігти // odbiec
відзнака // odznaka.

Звуки [ɸ] // [f] в обидві мови прийшли у складі запозиченої лексики¹³. Звуки [ɾ] і [ɔz] в українській мові вживаються передусім у запозичених із польської словах¹⁴. Можна вбачати вплив польського консонантизму в характерному для української літературної мови ствердінні [p] у кінці слова і складу (*писар, гіркий* та ін.).

Під впливом української мови у польській зникло розрізнення rz+*rj+ż (пор. однакову вимову слів *torze* і *może*)¹⁵. У значній за обсягом групі слів польської мови звук і буква *h* або повноголосся *-oro-, -oło-* (*-ere-, -ete-*) нерідко є ознакою їхнього українського походження¹⁶, напр.: *буhaj, hodować, hreczka, hulać, bohomas, kurhan, hołubić, hopak, hubka, hołota, porohy, czereda, zaporożec, korowód, chołodziec* (див. також 3.3.3.).

На думку дослідників, під впливом інших мов, зокрема української, у польській мові здійснюється поступове нівелювання у вимові кінцевого носового голосного [ɛ]: *proszę* [prosze].

¹¹ Див.: G. Stone, *Relics of Ukrainian-Polish Contact: Four Cases of Epenthetic [w:] Studies in Ukrainian Linguistics in honor of George J. Shevelov*, ed. by J. P. Hurski, New York 1983, s. 289–299.

¹² H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 68.

¹³ О. Б. Ткаченко, *Запозичення [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, с. 179; *Encyklopedia języka polskiego*, s. 422.

¹⁴ M. Łesiuk, *dz. cyt.*, s. 18–19.

¹⁵ О. Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти*, с. 683.

¹⁶ Див.: A. Nagórko, *dz. cyt.*, s. 43; A. Fałowski, *Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksyko-grafii polskiej*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. III–IV, Kraków 1995; S. Dubisz, *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*.

Внаслідок зближених історичних процесів в українській і польській мовах відбувається подовження приголосних. Подвоєння приголосних в обох мовах може як збігатися, так і розходитися, пор.:

- сходження:
 - сsaveць // ssak*
 - щоденник // dziennik*
 - нетто // netto*
 - віддати // oddać*
 - Мадонна // Madonna*
 - Скотт // Scott;*
- розходження:
 - життя // życie*
 - рілля // rola*
 - суддя // sędzia*
 - фонтан // fontanna*
 - інший // inny*
 - спінінг // spinning*
 - Севілья // Sewilla.*

Вимова українських і польських слів в основному відповідає їхньому правопису (див., проте, 2.2.). Водночас у запозичених словах польської мови можливим є суттєве розходження між їхнім написанням і вимовою, пор., напр.: *bruschetta* (вимовляється *brusketta*).

Структура складу в українській і польській мовах зближена¹⁷. Для цих мов (як і для російської, білоруської та лужицьких) важливою в цьому плані є опозиція приголосний-голосний¹⁸. Українська та польська мови тяжіють до відкритих складів, тобто межа між складами проходить, як правило, після голосного перед приголосним, пор.: *vi-dro // wia-dro*.

Водночас структура складу в українській мові характеризується вільною сполучуваністю приголосного-сонанта на протигагу різним залежностям голосного від попереднього звука у польській мові.

2.2. Позиційні чергування звуків Pozycyjne wzmiany dźwięków

При поєднанні звуків в українському та польському мовленні нерідко спостерігається звуковзаємодія, внаслідок чого відбуваються чергування, що

¹⁷ Див.: М. И. Лекомцева, *Типология структур слога в славянских языках*, Москва 1968.

¹⁸ I. Sawicka, *Struktura sloga u balkanskim jezicima (u poređenju sa susednim jezicima)*, Wrocław 1987, s. 94–98.

охоплюють як голосні, так і приголосні звуки¹⁹. Частина чергувань в українській і польській мовах збігається, але здебільшого ці регулярні зміни є специфічними для кожної мови. Чергування можуть бути зумовлені історичними процесами в мові, а можуть залежати від позиції того чи іншого звука у слові.

Позиційні (комбінаторні) чергування звуків відбуваються залежно від їхньої позиції у мовному потоці, зокрема, відносно кінця слова, наголосу тощо. До позиційних змін звуків належить, зокрема, асиміляція – артикуляційне уподібнення звуків один одному в межах слова або словосполучення, напр.:

без шуму [беш шуму]

chrzan [chszan]

z części [s czeńści].

У польській мові позиційні чергування звуків у зіставленні з українською мовою більш поширені.

В українській мові, як правило, відбувається регресивна асиміляція – вплив наступного звука на попередній, коли дзвінки шумні приголосні перед глухими – оглушуються, а глухі перед дзвінками – одзвінчуються, напр.:

нігті [ніхті]

вокзал [воґзал]

як добре [јаґ добре].

В окремих випадках це позначається на орфографії, напр.: *спекти, тхнути*.

Водночас асиміляція приголосних в українській мові є непослідовною. Оглушення дзвінких приголосних перед наступними глухими виявляє себе як часткова модифікація²⁰, пор.:

підпити [п'ідпити] // *podpić* [potp'ić]

підсихати [п'ідсихати] // *podsyhać* [potsyhać].

Характерною ознакою польської мови є не тільки регресивна, а й прогресивна асиміляція – вплив попереднього приголосного на наступний, пор.:

chmurze [hmuże]

trząść [tsząść].

Такі зміни відбуваються при поєднанні глухих приголосних зі звуками [w] ([w']) чи [ż] (rz), внаслідок чого наступний стає глухим: [w] змінюється на [f], [ż] – на [sz], напр.: *twarz, swój, ćwiczenie, świadek, krzesło*.

¹⁹ Див.: П. П. Коструба, *Чергування фонем і його функції* [В:] *Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика*; Z. Stieber, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966; Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*, Warszawa 1969; B. Wierzchowska, *dz. cyt.*; B. Klebanowska, *Interpretacja fonologiczna zjawisk fonetycznych w języku polskim*, Warszawa 1990; M. Wiśniewski, *dz. cyt.*; J. Szpyra-Kozłowska, *Wprowadzenie do współczesnej fonologii*, Lublin 2002; D. Ostaszewska, J. Tambor, *dz. cyt.*

²⁰ *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 55.

Отже, в польській мові під впливом наступних глухих або в кінці слів (наприкінці речення або перед паузою) дзвінки переходять у глухі. Проте під впливом наступних дзвінких глухі приголосні вимовляються дзвінко, пор.:

[b] ↔ [p]
 [d] ↔ [t]
 [dz] ↔ [c]
 [g] ↔ [k]
 [w] ↔ [f]
 [z] ↔ [s]
 [ź] ↔ [ś]
 [ż] ↔ [sz].

В українській мові є асиміляція за дзвінкістю, але немає – за глухістю.

Польські глухі приголосні змінюються на дзвінки перед дзвінками: *prośba, liczba*. Українські дзвінки перед дзвінками також асимілюються: *молотьба*. В польській мові відбувається зміна дзвінкого на глухий перед глухим (*ławka, książka*) та в кінці слова. В українській мові дзвінки перед глухими здебільшого не змінюються, пор.:

twój [tfuj] // *твій* [твій]
chwalić [hfalić] // *хвалити* [хвалити]
chleb [hlep] // *хліб* [хл'іб]
bób [bup] // *біб* [б'іб]
wóz [wus] // *віз* [в'із].

Таким чином, в польській мові кінцевий приголосний стоїть у слабкій позиції, в українській – у сильній позиції.

В українській мові оглушується префікс *z-*, не в усіх випадках – префікси *roz-* і *bez-*, пор.:

rozpalювати // *rozpalać*
списати // *spisać*.

Отже, в українській мові приголосні можуть оглушуватися або одзвінчуватися у позиції перед наступним приголосним; у польській мові глухі завжди одзвінчуються перед дзвінким (за винятком [w], [w'], [ź]), а дзвінки завжди оглушуються перед або після глухого, в абсолютному кінці слова або на початку слів.

В українській мові свистячі приголосні перед шиплячими уподібнюються наступним і стають шиплячими, шиплячі перед свистячими стають свистячими, напр.:

безжалісний [бежжал'існий]
сміється [см'іjet'с'а].

Позиційними чергуваннями в українській мові відзначається звук [ʋ], який на кінці слова або перед приголосним може звучати як [ŷ], напр.:

завтра [заўтра]
вовк [воўк].

Як в українській, так і в польській мовах можливою є асиміляція за твердістю / м'якістю приголосних. Для української мови чергування приголосних за м'якістю є одним з найпродуктивніших. Звуки [д], [т], [н], [л], [с], [з], [ц], [дз] перед м'якими (пом'якшеними) приголосними палаталізуються (пом'якшуються):

у *казці* [у каз'ц'і]
у *піснях* [у п'іс'н'ах],

пор. також: *кузня*, *з'їсти*.

Крім того, асиміляція за твердістю / м'якістю може виникати у суфіксах *-ськ-*, *-зьк-*, напр.: *паризький*.

Водночас окремі передньоязикові, зокрема [л], можуть перед м'якими зберігати твердість: *спілці*. У польській мові пом'якшення приголосного перед наступним м'яким може відбуватися, але воно не завжди є обов'язковим, пор.:

wesoły – *weselszy*
masło – *maśle*.

Асиміляція [z] → [z'] здійснюється в польській мові перед [ć], [dź], [ś], [ź] та в низці інших випадків, напр.: *zdziwić się*, *zjeść*.

У сучасній українській мові певні позиційні чергування відбуваються залежно від входження у наголошений чи ненаголошений склад, пор.: *пише* – *писати* [пи'сáти].

У польській мові у ненаголошеній позиції голосні незначно скорочуються і послаблюються, пор.: *majster*, *malować*. Значними змінами у вимові залежно від позиції у слові відзначаються польські носові голосні (див. 2.1.).

В українській і польській мовах можливим є спрощення груп приголосних. Спрощення у сполученнях приголосних в українській мові відбулося, зокрема, в результаті історичного процесу занепаду праслов'янських зредукованих голосних [ɔ] і [ɔ̃], напр.: *пізно*, *тижня*, *серце*, *щасливий*, *міся*, *скло*, *міський*, *писнути*. Спрощення у групах приголосних сучасної української мови в основному відбите у правописі. Проте не відбулося спрощення у словах із суфіксами *-н-*, *-ськ-*, *-ств-*, *-ств-* та у групі приголосних *стл*: *контрастний*, *інтелігентський*, *кістлявий*.

У польській мові також проходив процес історичного занепаду зредукованих голосних, внаслідок чого у сучасній мові в частині позицій виникло спрощення, пор.:

праслов. **sъlньce* // укр. *сонце* // пол. *słońce*
праслов. **golubъ* // укр. *голуб* // пол. *gołąb*
праслов. **sъto* // укр. *сто* // пол. *sto*.

У деяких сполученнях польських приголосних один з них у мовному потоці може випадати:

– [l'] зникає при вимові у сполученнях звуків *śln*, *śln*, напр.: *rzemieślnik*, *umysłnie*;

- [t] зникає у слові *jabłko* та його похідних. Крім того, [l] та [t] не вимовляються в кінці слова після приголосних (*szedłt*);
- [r] випадає у звукосполученні *brn*: *srebrny*;
- [n] випадає у розмовному мовленні у звукосполученнях *rnk*, *rnc*: *gar-nka* [garka];
- [ć] випадає у ряді числівників, напр.: *pięć*, *sześćdziesiąt*;
- [t] зникає у похідних від слова *chrzest*: *chrzestny*, пор. написання слова *chrześniak*, пор. морфологічні зміни: *chrzest* – *chrztu*.

Спрощення груп приголосних у польській мові в багатьох випадках відбилося і на правописі²¹, пор.:

братство // *bractwo*
багатство // *bogactwo*
милосердний // *miłosierny*.

Крім того, у польському усному мовленні звичними є різного роду інші редукації та спрощення²², пор.:

gardło [garło]
proszę pana [psze pana].

В українській мові подібні редукації звуків відсутні. Таким чином, спрощення у групах приголосних суттєво розрізняється в українській і польській мовах, напр.:

студентський // *studencki*
університетський // *uniwersytecki*
усний // *ustny*
королівство // *królestwo*
підтверджувати // *potwierdzać*,

пор., однак:

дитинство // *dzieciństwo*
ризький // *ryski*.

Водночас польська мова характеризується у зіставленні з іншими слов'янськими (і не тільки слов'янськими) мовами найскладнішими за типами поєднань і вимовою групами приголосних (див. 2.1.).

2.3. Морфологічні чергування звуків Morfonologiczne wymiany dźwięków

До морфологічних чергувань (альтернації) належать закономірні зміни звуків у складі однієї морфеми та форм слів²³. Чергування звуків

²¹ S. Szober, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 1957, s. 50–52.

²² P. Wąk, *dz. cyt.*, s. 97–98.

²³ Див.: С. М. Толстая, *Славянская морфология: основные понятия, аспекты и методы*, Москва 1993; В. Dunaj, *Zarys morfonologii współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979.

є одним із засобів словозміни і виявляє себе у словоформах основних частин мови. Чергування можуть бути регулярними або нерегулярними. Морфологічні зміни у словоформах відбувалися ще в індоевропейській і спільнослов'янській прамовах. Внаслідок цього низка морфологічних чергувань є спільними не тільки для української та польської, але й для інших слов'янських мов. Зокрема, усі слов'янські мови характеризуються наявністю випадних голосних типу *жати – жну* // *žać – žně*.

Українська та польська мови відзначаються чергуваннями задньоязикових [ʒ], [x], [x] перед голосними переднього ряду з шиплячими [ж], [ч], [ш]. Таке чергування відбулося внаслідок занепаду зредукованих ще у праслов'янській мові і було успадковане всіма слов'янськими мовами, напр.: укр. *рука – ручка* // пол. *ręka – rączka* // рос. *рука – ручка* // чес. *ruka – ručka* // болг. *ръка – ръчица*.

Водночас інші чергування звуків специфічно розвивалися у групах слов'янських мов та у кожній мові окремо. Внаслідок історичних процесів у чергуваннях українських і польських звуків є як спільні риси, так і значні відмінності. Як правило, у межах кожної мови один звук чергується з іншим звуком або звукосполученням. У системі чергувань в обох мовах звертають на себе увагу багаторядні типи чергувань, напр.:

сидиш – сидиш – сиджу

kwas – kwasić – kwaszę.

Чергування звуків може виконувати в обох мовах семантичну або стилістичну функцію, пор.:

голівка (дитини) – головка (капусти)

схід (частина світу) – сход (збори)

привід (підстава) – привод (технічний термін)

przewodniki (фізичний термін) – przewodnicy (екскурсоводи)

mężowie – męże.

Морфологічні чергування відрізняються від явища фонетичної (орфографічної) варіантності звуків в аналогічних словоформах. Скажімо, в сучасній польській мові виявляє себе така варіантність у парах типу:

charkot – chargot

hurkot – hurgot

kaszleć – kasłać – kaszlać

(пор. із явищем лексичної паронімії: 3.4.8.).

2.3.1. Морфологічні чергування голосних Morfologiczne wymiany samogłosek

Чергування голосних залежить від історичних процесів, типу морфеми у сучасних мовах, словоформи, позиції морфеми у відкритому чи закритому складі, позицією перед м'яким чи твердим приголосним, після шиплячих

та ін. Для кожного випадку чергування важливими є ті чи інші із зазначених умов. Скажімо, в українській мові відбувається перехід [e] → [o] після шиплячих та [j] перед наступним твердим приголосним:

четвертий – чотири
пшениця – пшоно.

У польській мові [e] чергується з [o] залежно від твердості / м'якості наступного приголосного: перед м'яким вживається [e], перед твердим – [o], напр.:

nasienie – nasiona
o imieniu – imiona.

Чергування голосних можуть бути регулярними або нерегулярними. Наприклад, у польській мові регулярними типами чергувань виступають [o] : [e], [a] : [e], [o] : [ɔ], [e] : [ø], [ɔ] : [ɛ], пор.:

imiona – o imieniu
lato – o lecie
Boga – Bóg
okien – okno
cieląt – cielęcina.

В українській мові [o] нерегулярно може переходити в [u] у складі звукосполучень [po], [lo] – [pu], [lu], напр.:

дрож – дрижати
глотка – глитати.

Найдавніші чергування голосних виникли у праслов'янській мові, що знайшло своє відображення, зокрема, в сучасних українській і польській мовах, пор.:

Українська мова		Польська мова	
e : o	<i>везти – возити</i> <i>тебе – тобою</i>	e : o	<i>o imieniu – imiona</i>
o : a	<i>ломлю – ламати</i> <i>допомогти – допомагати</i>	o : a	<i>chodzić – chadzać</i>
u : y	<i>сухий – висихати</i>	y : u	<i>słychać – słuch</i>
y : ов	<i>кузня – коваль</i>	u : ow	<i>kuć – kować</i>
o : ø	<i>сон – сну</i>	o : ø	<i>osioł – osła</i>
e : ø	<i>день – дня</i> <i>шевеця – шевець</i>	e : ø	<i>łeb – łba</i>

Зокрема, для обох мов продуктивним є чергування з випадінням голосного у відкритому складі:

сон – сну
rybek – rybka.

Водночас у двох мовах по-різному розвинулися чергування сполучень сонорних зі зредукованими [рʷ], [лʷ] у звукосполученнях між приголосними:

кров – кривавий // krew – krwawy.

Різні наслідки занепаду зредукованих відбилися у словоформах типу:

воли – віл // woły – wół

рости – ріс // rosnąć – rósł

семи – сім // siedmiu – siedem.

Деякі типи чергувань голосних специфічні тільки для української або для польської мови. Скажімо, чергування [e] : [i] та [o] : [i] у різних словоформах і морфемах серед усіх слов'янських властиве лише українській мові. Характерною ознакою української мови є чергування [e] : [o] після шиплячих і [j], напр., *пшениця – пишно*. Типовим для польської (а також чеської) мови є чергування [o] : [ó] типу *wozu – wóz*. В українській мові відповідником такого чергування стає [o] : [i]: *возу – віз*.

Нерегулярними і водночас характерними для польської мови є чергування [o] : [e], [a] : [e], [ó] : [e] типу:

anioł – aniele

popiół – popiele

biorę – bierze

jadę – jedzie

miasto – miejski

mogła – mógł

wiara – wierze.

В українській мові такі типи переходу голосних відсутні.

Чергування [o] : [e] у системі морфем у зіставленні як з українською, так і з усіма слов'янськими мовами характерне тільки для польської мови, напр.:

jeleń – jelonek

mieść – miotła²⁴.

Типовим тільки для польської мови є наявність і взаємні чергування носових голосних, напр.:

mąż – mężowie

dąb – dębu

wziął – wzięła

rączka – ręka.

²⁴ H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 231.

Основні чергування голосних в українській і польській мовах

<p><i>a : u : i садити – сидіти – сідати</i> <i>a : o ламати – ломлю</i> <i>a : y трясти – трусити</i> <i>a : ø м'яти – мну</i> <i>жати – жну</i></p>	<p><i>a : e las – w lesie</i> <i>a : e : o latać – lecieć – lot</i> <i>a : e : i światło – świecić – świt</i> <i>a : e : o : u wyplatać – pleciesz – plotę – plótt</i> <i>a : e : o : ø uparty – upierać – uporu – uprzec</i> <i>a : o chadzać – chodzić</i> <i>a : o : ó wracać – zwrot – wrócić</i></p>
<p><i>e : u : ø терти – витирати – тпу</i> <i>e : u : i : o : ø беру – вибирати – вибір</i> <i>– вибори – брати</i> <i>e : i осінь – осені</i> <i>e : i : o везти – віз – возити</i> <i>e : o шести – шостий</i> <i>e : ø день – дня</i> <i>беру – брати</i></p>	<p><i>e : a wierzyć – wiara</i> <i>e : a : i świecić – światło – świt</i> <i>e : a : o lecieć – latać – lot</i> <i>e : a : o : ø upierać – uparty – uporu – uprzec</i> <i>e : i wieszać – wisieć</i> <i>e : o : ø bierze – biorą – brać</i> <i>e : o : ó wiedli – wiodła – wiódł</i> <i>e : ó broda – bród</i> <i>e : y : ø odzew – przyzywać – zwać</i> <i>e : o : ó : a pleciesz – plotę – plótt – wyplatać</i> <i>e : y : u : ø sechł – usychać – suchy – schnąć</i> <i>e : ø pies – psu</i> <i>pierze – prać</i> <i>sechł – schła</i></p>
<p><i>u : e : ø витирати – терти – тпу</i> <i>u : e : i : o : ø вибирати – беру – вибір</i> <i>– вибори – брати</i> <i>u : i липнути – ліпити</i> <i>u : i : a сидіти – сідати – садити</i> <i>u : i : oj : ø вити – вінок – сувої – зів'ю</i> <i>u : o глитати – глотка</i> <i>u : y дихати – дух</i> <i>висихати – сухий</i> <i>u : y : ø дихати – дух – тхнути</i> <i>u : ø пити – п'ю</i></p>	<p><i>y : e : ø przyzywać – odzew – zwać</i> <i>y : e : u : ø usychać – sechł – suchy – schnąć</i> <i>y : u słycać – słuch</i> <i>y : ow kryć – pokrowiec</i> <i>y : ø wysychać – schnąć</i></p>
<p><i>i : e твій – твого</i> <i>i : e : u : o : ø вибір – беру – вибирати</i> <i>– вибори – брати</i> <i>i : u ліпити – липнути</i> <i>i : u : a сідати – сидіти – садити</i> <i>i : u : oj : ø вінок – вити – сувої – зів'ю</i> <i>i : o кізка – коза</i> <i>ніс – носити</i></p>	<p><i>i : a : e świt – światło – świecić</i> <i>i : e wisieć – wieszać</i> <i>i : ij : oj wić – wije – powojowate</i> <i>i : ó pić – napój</i> <i>i : ø wspominać – wspomnieć</i></p>

<p>o : a допомогти – допомагати o : e чотири – четвертий o : e : u : i : ø вибори – беру – вибирати – вибір – брати o : u кров – кривавий o : i дому – дім носити – ніс o : ø сон – сну вітер – вітру</p>	<p>o : a chodzić – chadzać o : a : e lot – latać – lecieć o : a : e : u plotę – wyplatać – pleciesz – plótl o : a : ó mowa – mawiać – mówić o : a : ø zwrot – wracać – wrócić o : e nasiona – nasienie o : e : a : ø uporu – upierać – uparty – uprzeć o : e : ó wesoly – weselszy – wesół o : ó mogła – mógł o : ø osioł – osła</p>
<p>y : a трусити – трясти y : u сухий – висихати y : u : ø дух – дихати – тхнути y : ов кузня – коваль y : ø дуги – дме</p>	<p>u : e : y : ø suchy – sechł – usychać – schnąć u : y ostudzić – stygnąć u : ow kuć – kowal ó : a : o wrócić – wracać – zwrot ó : a : e : o plótl – wyplatać – pleciesz – plotę ó : e popiół – o popiele ó : e : o wiódł – wiedli – wiódł ó : o mróz – mrozu</p>
	<p>q : ę błąd – błędy q : y zacząć – zaczynać q : i zapiąć – zapinać q : ø dqć – dme</p>
	<p>ę : q święto – święt</p>

Формально подібні чергування в українській і польській мовах не завжди означають їхнє співвіднесення. Скажімо, в обох мовах є чергування [a] : [o], проте воно виявляється в різних позиціях і не відповідає одне одному, пор.:

ламати – ломлю // łatać – łamię
chadzać – chodzić // ходити – ходжу.

2.3.2. Морфологічні чергування приголосних Morfonologiczne wymiany spółgłosek

Чергування приголосних звуків в українській і польській мовах більш поширені й різноманітні у зіставленні з чергуваннями голосних. Регулярні чергування приголосних звуків відбуваються на межі кореневих і словозмінних або словотвірних морфем, пор.:

друг – дружити
страх – страшний
кожух – у кожусі
дорога – на дорозі
крутий – круча

народити – народжений
 wysoki – wyższy
 proszę – prosi
 srebro – o srebrze
 koza – o kozie
 noga – na nodze
 głuchy – głusi тощо.

У чергуваннях приголосних виявляє себе багато спільних рис, що пояснюється передусім історичними процесами розвитку мов. Скажімо, у праслов'янській мові відбулися перехідні палаталізації задньоязикових приголосних та змін приголосних перед [j], що позначилося на чергуваннях приголосних як в українській і польській мовах, так і в деяких інших слов'янських, пор., напр.:

g : ж дорого – дорожчий g : ź togę – toże
 k : ч вік – вічний k : cz piekę – piecze
 x : ш страх – страшний ch : sz tucha – o tusze.

Подібними в українській, польській та ряді інших мов є чергування на кшталт

чесати – чеше // *czesać – czeszę*
 мазати – маже // *mazać – maże*.

Чергування [κ] : [ц] // [k] : [c] зустрічається в більшості слов'янських мов, зокрема, українській, польській, білоруській, чеській, сербській²⁵. Чергування [κ] : [ц] // [k] : [cz], [x] : [ш] // [ch] : [sz], [z] : [ж] // [g] : [ż] виявляє себе передусім у формах кличного відмінка не тільки в українській і польській мовах, але й в усіх слов'янських, які мають такий відмінок²⁶, пор.:

козак – козаче // *Kozak – Kozacze*,

пор., проте: дух – душе // *duch – duchu*.

Поширеним для обох мов (як і для всіх слов'янських) є чергування приголосних за твердістю / м'якістю. Такий тип чергування виявляє себе як у формах іменних частин мови, так і в дієслівних словоформах. Чергування за твердістю / м'якістю в українській і польській мовах можливе також у системі морфем, пор., напр.:

бороти – боротьба
 коза – козячий
 orzeł – orli.

Чергування приголосних за твердістю / м'якістю в українській і польській мовах значно зближені між собою, напр.: вікно – вікні // *okno – oknie*. Проте суттєвими у цьому плані є також відмінності, що зумовлені, між іншим, різним співвідношенням в обох мовах твердих і м'яких приголосних

²⁵ *Tamże*, s. 171.

²⁶ *Tamże*, s. 175.

фонем (див. 2.1.) та специфічним напрямком історичного розвитку мов, пор.:

рука – руці
ręka – ręce.

Характерним для української мови чергуванням є перехід приголосного у групу, що складається із відповідного приголосного та [й], пор.:

бити – б'ю [бйу]
пити – п'ю [пйу].

У польській мові такий тип чергувань відсутній.

Специфічними для української мови (а також для російської і обох лужицьких) є, зокрема, чергування [p] : [p'], напр.: *морити – морю, варити – варю*, для польської мови – [r] : [ż] (*rz*): *kara – karze, miara – mierze.*

Чергування [v] : [v'] характерне для української мови, а також білоруської, словацької і словенської: *слово – слів.*

Типовим для української (а також серед усіх слов'янських мов – білоруської) мови є чергування приголосного з групою відповідних подвійних (подовжених) передньоязикових і шиплячих приголосних перед давнім звукосполученням *-bj-e-*, пор.:

одружений – подружжя
галузка – галуззя.

Специфічними у зіставленні з українською мовою є, зокрема, такі польські чергування приголосних:

r : rz wiara – wierze
s : ż wysoki – wyższy
t : c krótki – krócej
t : c' kot – kocie
sz : ś lepszy – lepsi та ін.

Типовими для польської мови є чергування з африкатами, напр.:

d : dz' woda – o wodzie
d : dz prędko – prędziej
g : dz noga – podze.

Основні чергування приголосних в українській і польській мовах

<i>б : б' губа – на губі</i> <i>б : бл : бл' губити – загублений – гублю</i>	<i>b : b' niebo – o niebie</i>
<i>в : в' слово – у слові</i> <i>в : вл : вл' ловити – виловлений – ловлю</i>	<i>w : w' słowo – o słowie</i>
<i>г : ж друг – друже</i> <i>г : ж : з' книга – книжка – книзі</i> <i>г : ж : з' : жж друг – дружба – друзі – подружжя</i> <i>г : з убогий – убозтво</i> <i>г : з' подруга – подрузі</i>	

	<p><i>g : g' : dz : ź : sz noga – nogi – nodze – pod-nóżek – nóżka</i></p> <p><i>g : c pomóc – pomóc</i></p> <p><i>g : ź drogi – drożej</i></p> <p><i>księga – książki</i></p>
<p><i>д : д' врода – вроді</i></p> <p><i>д : дж : ж садити – саджу – сажа</i></p> <p><i>д : дж : д' : дд' народити – народжений – народять – поріддя</i></p>	<p><i>d : dz prędko – prędziej</i></p> <p><i>d : dz' woda – o wodzie</i></p> <p><i>d : ś jadł – jeść</i></p>
<p><i>дж : д : д' : дд' народжений – народити – народять – поріддя</i></p> <p><i>дж : д : ж саджу – садити – сажа</i></p>	
	<p><i>dz : d prędziej – prędko</i></p> <p><i>dz : dź widzę – widzi</i></p> <p><i>dz : g drodzy – drogi</i></p> <p><i>dz : g : g' : ź : ź nodze – noga – nogi – nóżka – nóża</i></p> <p><i>dź : d o sadzie – sad</i></p>
<p><i>ж : г допомогу – допомогти</i></p> <p><i>ж : г : з' книжка – книга – книзі</i></p> <p><i>ж : г : з' : жж одружений – друг – друзі – подружжя</i></p> <p><i>ж : з мажу – мазати</i></p> <p><i>ж : з' Збараж – збараський</i></p> <p><i>ж : з : з' : з'з' розгалуження – галузка – галузь – галуззя</i></p> <p><i>ж : д : дж сажа – саджу – садити</i></p>	<p><i>ź : g może – mogę</i></p> <p><i>ź : s wyżej – wysoki</i></p> <p><i>ź : ź groźę – grozi</i></p> <p><i>ź : ź : g : g' : dz nóżka – nóża – noga – nogi – nodze</i></p> <p><i>ź : z maże – mazać</i></p> <p><i>łażę – łązić</i></p> <p><i>rz : r o norze – nora</i></p>
<p><i>з : з' боягуз – боягузький</i></p> <p><i>з : г убогство – убогий</i></p> <p><i>з' : г подрузі – подруга</i></p> <p><i>з' : г князь – княгиня</i></p> <p><i>з : г : ж книзі – книга – книжка</i></p> <p><i>з' : г : ж : жж друзі – друг – дружба – друже – подружжя</i></p> <p><i>з : ж лазити – лажу</i></p> <p><i>з : ж : з' : з'з' галузка – розгалужений – галузь – галуззя</i></p>	<p><i>z : ź mazać – maże</i></p> <p><i>łązić – łażę</i></p> <p><i>z : ź koza – o kozie</i></p> <p><i>ź : ź duzi – duży</i></p> <p><i>ź : g : g' : dz : ź nóża – noga – nogi – nodze – nóżka</i></p>
<p><i>к : ч вік – вічний</i></p> <p><i>к : ч : ц' : чч ріка – річка – ріці – заріччя</i></p> <p><i>к : ц лик – лице</i></p> <p><i>к : ц' запорука – запоруці</i></p>	<p><i>k : cz piekę – piecze</i></p> <p><i>k : c Polak – Polacy</i></p> <p><i>k : k' : ś : ć : cz ręka – ręki – ręce – rąsia – rączka</i></p>
<p><i>л : л' колоти – колю</i></p> <p><i>л : л'л' сила – безсилля</i></p> <p><i>л : л' : л'л' дозволити – дозволяти – дозвілля</i></p>	<p><i>ł : l koło – o kole</i></p>

<p><i>м</i> : <i>м'</i> солома – на соломі <i>м</i> : <i>мл'</i> : <i>мл</i> стомитися – стомлюся – стомлений</p>	<p><i>m</i> : <i>m'</i> słoma – o słomie</p>
<p><i>н</i> : <i>н'</i> боронити – бороню <i>н</i> : <i>н'</i> : <i>н'н'</i> синити – синіти – синню</p>	<p><i>n</i> : <i>n'</i> dno – o dnie</p>
<p><i>п</i>: <i>пл</i>: <i>пл'</i> топити – затоплений – топлю</p>	<p><i>p</i> : <i>p'</i> łapa – o łapie</p>
<p><i>р</i> : <i>р'</i> морити – морю</p>	<p><i>r</i> : <i>rz</i> miara – o miarze</p>
<p><i>с</i> : <i>т</i> мести – мітла <i>с'</i> : <i>х</i> стріси – стріха <i>с'</i> : <i>х'</i> : <i>ш</i> у поросі – порох – припорошений <i>с</i> : <i>ш</i> носити – ношу <i>с</i>: <i>ш</i>: <i>с'</i>: <i>с'</i> косити – кошу – косять – кісся</p>	<p><i>s</i> : <i>ż</i> wysoki – wyższy <i>s</i> : <i>ś</i> proso – o prosie <i>s</i> : <i>sz</i> czesać – czeszę <i>kołysać</i> – <i>kołyszę</i></p>
<p><i>т</i> : <i>т'</i> хата – хаті <i>т</i>: <i>т'</i> : <i>ч</i> крутити – крутять – кручений <i>т</i> : <i>с</i> мітла – мести <i>т</i> : <i>ч</i> крутий – кручу</p>	<p><i>t</i> : <i>c</i> krótki – krócej <i>t</i> : <i>c'</i> błoto – o błocie <i>t</i> : <i>c</i> : <i>cz</i> światło – świeca – świeczka <i>t</i> : <i>ś</i> miótl – mieść</p>
<p><i>ф</i> : <i>фл</i> : <i>фл'</i> графити – розграфлений – графлю</p>	<p><i>f</i> : <i>f'</i> żyrafa – o żyrafie</p>
<p><i>х</i> : <i>с'</i> стріха – стріси <i>х</i> : <i>ш</i> колихати – колишу <i>х</i> : <i>ш</i> : <i>ши</i> тихий – тиша – затишишия <i>х</i> : <i>ш</i> : <i>с'</i> порох – припорошений – у поросі</p>	<p><i>ch</i> : <i>sz</i> miech – mieszek <i>strach</i> – <i>straszy</i> <i>ch</i> : <i>ś</i> Czech – Czesi</p>
<p><i>ц</i> : <i>к</i> лице – лик <i>ц'</i> : <i>к</i> руці – рука <i>ц'</i> : <i>к</i> : <i>ч</i> : <i>чч</i> ріці – ріка – річка – заріччя <i>ц'</i> : <i>ч</i> хлопець – хлопче</p>	<p><i>c</i> : <i>c'</i> płacę – płaci <i>c</i> : <i>ś</i> : <i>k</i> : <i>k'</i> : <i>cz</i> ręce – rąsia – ręka – ręki – rączka <i>c</i> : <i>k</i> piec – piekł <i>c</i> : <i>cz</i> chłopiec – chłopcze <i>c</i> : <i>t</i> krócej – krótki <i>c</i> : <i>t</i> : <i>cz</i> : <i>ć</i> światło – świeca – świeczka – świecić <i>ć</i> : <i>t</i> kocie – kot</p>
<p><i>ч</i> : <i>к</i> плачу – плакати <i>ч</i> : <i>к</i> : <i>ц'</i> : <i>чч</i> річка – ріка – ріці – заріччя <i>ч</i> : <i>т</i> кручу – крутий <i>ч</i>: <i>т</i>: <i>т'</i> кручений – крутять – крутити <i>ч</i> : <i>ц'</i> хлопче – хлопець</p>	<p><i>cz</i> : <i>c</i> chłopcze – chłopiec <i>cz</i> : <i>c</i> : <i>c'</i> : <i>k</i> : <i>k'</i> rączka – ręce – ręka – ręki <i>cz</i> : <i>k</i> piecze – piekł <i>cz</i> : <i>t</i> : <i>c</i> : <i>ć</i> świeczka – światło – świeca – świecić</p>
<p><i>ш</i> : <i>с</i> ношу – носити <i>ш</i> : <i>с'</i> : <i>х</i> запорошений – у поросі – порох <i>ш</i> : <i>с'</i> : <i>с</i> : <i>с'</i> кошу – косять – косити – кісся <i>ш</i> : <i>х</i> страшний – страх <i>ш</i> : <i>х</i> : <i>ши</i> тиша – тихий – затишишия</p>	<p><i>sz</i> : <i>s</i> kołyszę – kołysać <i>sz</i> : <i>ś</i> lepszy – lepsi <i>sz</i> : <i>ch</i> o musze – mucha <i>straszy</i> – <i>strach</i> <i>ś</i> : <i>sz</i> prosi – proszę <i>ś</i> : <i>ch</i> głusi – głuchy <i>ś</i> : <i>d</i> jeść – jadł <i>ś</i> : <i>s</i> o kwasie – kwas <i>ś</i> : <i>t</i> mieść – miótl</p>

Чергування може відбуватися не тільки в окремих приголосних, але й у їхніх групах. Звукосполученню при чергуванні може відповідати як інша група приголосних, так і окремий звук. Чергування у групах приголосних в українській і польській мовах в основному розходиться. Зокрема, для української мови типовими є чергування сполучень *бл'*, *пл'*, *вл'*, *фл'*, *пл'*, *мл'* з окремими приголосними та звукосполученнями, для польської мови типовими є чергування зі сполученнями груп приголосних, до складу яких входять м'які шиплячі, пор., напр.:

бл' : бл : б гублю – загублений – губити

пл' : пл : п топлю – перетоплений – топити

вл' : вл : в ловлю – виловлений – ловити

фл' : фл : ф графлю – розграфлений – графити

мл' : мл : м стомлюся – стомлений – стомитися

st : śc tłusty – tłusci

zd : źdź gniazdo – o gnieździe

sn : śn radosny – radośni

sł : śl przemysł – o przemyśle

zł : źl zły – źli

źdź : źdź jeźdźę – jeździ

szcz : śc czyszczę – czyści,

пор. також:

жч : г дорожчий – дорогий

жч : з' ближчий – близький

ższ : g' droższy – drogi.

2.4. Міжмовні співвідношення звуків Międzyjęzykowe współzależności dźwięków

В еквівалентних українських і польських словах спільного походження звуки чергуються в певних міжмовних співвідношеннях:

вудка // *wędką*

гніздо // *gniazdo*

ковдра // *kołdra*

пафос // *patos*.

Звукова відповідність між мовами може бути регулярною або нерегулярною (можливою).

Наявність міжмовних співвідношень звуків здебільшого пояснюється історично-типологічними внутрішньомовними змінами вимови слів, що походили з одного джерела: індоєвропейського та спільнослов'янського, пор., напр.:

віз // *wóz*

слизький // *śliski*

сонце // *słońce*
 тупий // *tępy*
 зошит // *zeszyt*.

Морфологічні розходження можуть бути пов'язані зі специфікою системних явищ (зокрема, асиміляції) у кожній із мов²⁷.

На місці праслов'янських дифтонгічних звукосполучень **or, ol, er, el* між приголосними в українській мові, як і в інших східнослов'янських, утворилися повноголосні групи (сполучення) [*oro*], [*оло*], [*epe*]²⁸, у польській мові – неповноголосні.

Пор. шляхи змін праслов'янських звукових сполучень у різних мовах:

праслов'янська	українська	російська	білоруська	польська	сербська
* <i>melko</i>	молоко	молоко	малако	<i>mleko</i>	млеко
* <i>kolda</i>	колода	колода	калода	<i>klódka</i>	клада
* <i>dervo</i>	дерево	дерево	дрэва	<i>drzewo</i>	дрво
* <i>bergъ</i>	берег	берег	берег	<i>brzeg</i>	обала.

В українську мову слова із неповноголоссям увійшли, як правило, із старослов'янської (*благо, глава, прах*) або з чеської мови (*влада, владар, власний*)²⁹.

Як засвідчує аналіз, переважна більшість українських слів із повноголоссям одержує польські співвідносні утворення з неповноголоссям: [*oro*] // [*ro*], [*оло*] // [*to*], [*epe*] // [*re*]; менш поширені співвідношення [*оло*] // [*te*], [*epe*] // [*rzo*], [*rze*], пор. також: *корон* // *karp*. Частина українських слів із повноголоссям одержує паралельні утворення з повноголоссям у польській мові: *корона, крона* // *korona*.

Пор. співвідношення українських і польських слів із повноголоссям і неповноголоссям:

<i>oro</i>	ворона	<i>ro</i>	<i>wrona</i>
	дорога		<i>droga</i>
	здоров'я		<i>zdrowie</i>
	корова		<i>krowa</i>
	короста		<i>krosta</i>
	дорогий		<i>drogi</i>
	горобець	<i>ró (ru)</i>	<i>wróbel</i>
	король		<i>król</i>
	пороти		<i>pruć</i>
	гоновий	<i>oro</i>	<i>honorowy</i>

²⁷ Пор.: Н. Koneczna, *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich*, Warszawa 1965.

²⁸ М. А. Максимович, *Исследование о полногласии* [в:] М. А. Максимович, *Собрание сочинений*, т. 3, Киев 1880.

²⁹ В. Г. Склярєнко, *Неповноголосся* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 378.

	доробок		<i>dorobek</i>
	дородний		<i>dorodny</i>
	корона		<i>korona</i>
	хоровод		<i>korowód</i>
	короп	<i>ar</i>	<i>karp</i>
<i>ере</i>	береза	<i>rzo</i>	<i>brzoza</i>
	берег	<i>rze</i>	<i>brzeg</i>
	дерево		<i>drzewo</i>
<i>ро</i>	кров	<i>re</i>	<i>krew</i>
	кролик	<i>ró</i>	<i>królik</i>
<i>ра</i>	прах	<i>ro</i>	<i>prochy</i>
<i>оло</i>	волосся	<i>ło</i>	<i>włosy</i>
	голова		<i>głowa</i>
	голодний		<i>głodny</i>
	голос		<i>głos</i>
	долоня		<i>dłoń</i>
	золотий		<i>złoty</i>
	колос		<i>kłos</i>
	молодий		<i>młody</i>
	молот		<i>młot</i>
	полотно		<i>plótno</i>
	холодний		<i>chłodny</i>
	молоко	<i>le</i>	<i>mleko</i>
	чоло	<i>oło</i>	<i>czoło</i>
	коломийка		<i>kołomyjka</i>
	молодець		<i>młojec</i>
<i>олі</i>	колір	<i>olo</i>	<i>kolor</i>
<i>ла</i>	влада	<i>ła</i>	<i>władza</i>
	владар		<i>władca</i>
	власний		<i>własny</i>
	глава	<i>ło</i>	<i>głowa.</i>

Особливістю української фонетичної системи є поява в багатьох словах протетичного приголосного, що приєднується до початкового голосного, на відміну від польської мови, де в таких словах здебільшого зберігається початковий голосний, пор.:

відбити // odbijać
відбудова // odbudowa
віддати // oddać
відзнака // odznaka
вогонь // ogień
вівсяний // owsiany
вівця // owca
вільха // olcha
він // on
вісім // osiem
голка // igła

гострий // *ostrzy*
 вухо // *ucho*
 вулиця // *ulica*

(про протетичні приголосні в українській і польській мовах див. також 2.1.).

Водночас частина українських слів наближається за вимовою до польських:

обід // *obiad*
 оцет // *ocet*
 окуляри // *okulary*
 опера // *opera*
 оздоба // *ozdoba*;

деякі з них запозичені, в тому числі з польської мови.

Варіантне звучання в українській та польській мовах спостерігається в низці запозичень, в яких відбувалися різні процеси звукового засвоєння, пор.:

евкаліпт // *eukaliptus* (з грец. *eukalyptos*)
 боцман // *bosman* (з голанд. *bootman*)
 реглан // *raglan* (з англ. *raglan*)
 лазер // *laser* (з англ. *laser*).

Ці та інші приклади засвідчують, що фонетичне (й орфографічне) освоєння запозичень у польській мові більшою мірою наближене до мови-оригіналу, ніж в українській мові (див. також 3.3.2.).

Фонетичні зміни у процесі освоєння відбулися також у полонізмах, які увійшли в українську мову, та в українізмах у польській мові, пор.:

– запозичення з польської мови в українську:

gotówka → *готівка*
majątek → *маєток*
mieszkać → *мешкати*
więzień → *в'язень*
pożyczka → *позичка*
choroba → *хвороба*,

– запозичення з української мови в польську:

бульба → *bulwa*
байбак → *bobak*
будяк → *bodiak*
губа → *huba* та ін.

Часом міжмовні співвідношення звуків пов'язані зі стилістичним забарвленням тих чи інших слів, пор., напр.:

sz szkło *s скло* нейтр. *sz szkło* заст.
paszkwil *пашквіль* нейтр. *пашквіль* заст.

Як правило, голосні в одній мові співвідносяться в іншій мові з голосними, приголосні – з приголосними. Проте польський голосний [u] може співвідноситися з українським [ʊ] ([y]):

пневматичний // *pneumatyczny*
 псевдонім // *pseudonim*
 ревматизм // *reumatyzm*
 автограф // *autograf*
 лавр // *laur*
 Європа // *Europa*
 невролог // *neurolog*.

Можливим є міжмовне співвідношення звука зі сполученням звуків, напр.:

олень // *jelen*
 джміль // *trzmieł*
 горло // *gardło*
 тиждень // *tydzień*
 ідея // *idea*.

Крім того, звуку в одній мові може відповідати [ø] в іншій мові, пор. польсько-українські співвідношення:

konsola // консоль
plastelina // пластилін
flanela // фланель
kaliber // калібр
syrialnia // спальня
depilacja // епіляція
historia // історія
wczoraj // вчора
akwedukt // акведук
marabut // марабу
bungalow // бунгало.

Співвідносними у двох мовах можуть бути не тільки окремі звуки, але й їхні сполучення. Пор., скажімо, співвідношення польського сполучення приголосного і голосного [je] з українськими відповідниками:

<i>je</i>	<i>jednać</i>	є (їє)	єднати
	<i>jedyny</i>		єдиний
	<i>jechać</i>	ї (її)	їхати
	<i>jeść</i>		їсти
	<i>jesion</i>	я (їа)	ячень
	<i>jednak</i>	о	однак
	<i>jezioro</i>		озеро
	<i>jesień</i>		осінь.

Польське сполучення звуків [er] може відповідати як еквівалентному українському [ep], так й [up]:

pierwszy // перший
szeroki // широкий
plaster // пластыр
szczery // щирий.

У процесі аналізу співвідносних українських і польських звуків зафіксована низка еквівалентних слів, у яких звуки в одній мові сполучаються в одному порядку, а в іншій мові – в іншому порядку, напр.:

швець // szewc

бондар // bodnar

шавлія // szalwia

пирхати // prychać та ін.

Прикметно, що подібні перестановки фонем (метатези) можливі як у питомих словах індоєвропейського чи спільнослов'янського походження (напр.: *тиждень // tydzień* ← праслов. **ty(jь)ždьnъ*), так і в запозиченнях (пор., напр.: *друшляк // druzlak, durszlak* ← нім. *durchschlag*).

2.4.1. Співвідношення голосних фонем в українській і польській мовах Współzależności samogłosek w języku ukraińskim i polskim

Українсько-польські відповідності голосних пов'язані зі шляхами історичного розвитку кожної мови. Скажімо, праслов'янський *[ě] в українській мові перейшов в [i], у польській – в [a], пор.: праслов. **měra* → *міра // miara*.

Міжмовні співвідношення голосних звуків відбуваються з більшим або меншим ступенем регулярності, пор.:

– регулярне чергування:

[y] // [en] *сму́тний // smętny,*
вудка // wędka,

– нерегулярне чергування:

[y] // ∅ *соу́с // sos.*

У багатьох випадках еквівалентність голосних типу [a] // [a], [o] // [o] не завжди є повною, оскільки відповідні звуки можуть розрізнятися за ознакою наголошеності, пор.:

кора // kora

абсурд // absurd

фабрика // fabryka

студент // student та ін.

Крім того, співвідносні голосні можуть в одній мові виступати після твердих, а в другій – після м'яких приголосних, напр.: *калю́жа // kałuża*.

Міжмовні співвідношення звуків можуть бути пов'язані із внутрішньомовними чергуваннями. Наприклад, якщо в польській мові [e] чергується з [∅], то цей голосний в українській співвідноситься з [e] та [o], які, в свою чергу, також мають внутрішньомовне чергування з [∅], пор.:

dzień – dnia // день – дня

sen – sni // сон – сна.

Результати дослідження українсько-польських міжмовних чергувань голосних відображені у наступних співвідношеннях:

<i>a</i>	<i>мак</i>	<i>a</i>	<i>mak</i>
	<i>аркуш</i>		<i>arkusz</i>
	<i>факс</i>		<i>fax</i>
	<i>валіза</i>		<i>waliza</i>
	<i>няня</i>		<i>niania</i>
	<i>виганяти</i>		<i>wyganiać</i>
	<i>актуальний</i>		<i>aktualny</i>
	<i>оленятко</i>	<i>on</i>	<i>jeleniątko</i>
	<i>їжачатко</i>		<i>jeżątko</i>
		<i>om</i>	–
	<i>потяг</i>	<i>on</i>	<i>pociąg</i>
	<i>парфуми</i>	<i>e</i>	<i>perfumy</i>
	<i>лаванда</i>		<i>lawenda</i>
	<i>персонал</i>		<i>personel</i>
	<i>район</i>		<i>rejon</i>
	<i>ясень</i>		<i>jesion</i>
	<i>ляц</i>		<i>leszcz</i>
	<i>мати</i>		<i>mieć</i>
	<i>талант</i>		<i>talent</i>
	<i>дантист</i>		<i>dentysta</i>
	<i>коляда</i>	<i>en</i>	<i>kolęda</i>
	<i>в'язень</i>		<i>więzień</i>
	<i>дятел</i>		<i>dzięcioł</i>
	<i>ячмінь</i>		<i>jęczmień</i>
		<i>em</i>	–
	<i>м'ясо</i>	<i>ę</i>	<i>mięso</i>
	<i>теля</i>		<i>cielę</i>
	<i>тяжко</i>		<i>ciężko</i>
	<i>часто</i>		<i>często</i>
	<i>басурман</i>	<i>i</i>	<i>bisurman</i>
	<i>баланс</i>		<i>bilans</i>
	<i>кулястий</i>		<i>kulisty</i>
	<i>кираса</i>	<i>y</i>	<i>kirys</i>
	<i>плавати</i>		<i>pływać</i>
	<i>крапля</i>	<i>o</i>	<i>kropla</i>
	<i>прапорець</i>		<i>proporzec</i>
	<i>крапка</i>		<i>kropka</i>
	<i>постамент</i>	<i>u</i>	<i>postument</i>
	<i>страж</i>		<i>stróż</i>
	<i>хмара</i>		<i>chmura</i>
	<i>арфа</i>	<i>ha</i>	<i>harfa</i>
	<i>алебарда</i>		<i>halabarda</i>

			<i>hangar</i>
		\emptyset	<i>prom</i>
			<i>struś</i>
			<i>seler</i>
			<i>morfem</i>
			<i>skroń</i>
e		e	<i>arenda</i>
			<i>piekarnia</i>
			<i>centralny</i>
			<i>egoizm</i>
			<i>ekonomista</i>
		en	–
		em	–
		a	<i>pieczara</i>
			<i>raglan</i>
			<i>saletra</i>
			<i>szwajcarski</i>
			<i>twardy</i>
			<i>tarty</i>
			<i>uparty</i>
			<i>fajerwerk</i>
			<i>naparstek</i>
			<i>farma</i>
			<i>rajtuzy</i>
			<i>tarmosić</i>
		on	<i>zając</i>
		om	–
		i	<i>gobelin</i>
			<i>egzamin</i>
		y	<i>gryczany</i>
			<i>galanteryjny</i>
			<i>inżynier</i>
			<i>szatyn</i>
		o	<i>marmolada</i>
			<i>bufor</i>
			<i>grobla</i>
			<i>uczony</i>
			<i>szczodry</i>
			<i>miodowy</i>
			<i>siostra</i>
			<i>wiosna</i>
		u	<i>jaszczurka</i>
			<i>miód</i>
			<i>plusk</i>
			<i>trust</i>

	<i>регбі</i>		<i>rugby</i>
	<i>ебаніт</i>	<i>he</i>	<i>heban</i>
	<i>ешафот</i>	<i>ø</i>	<i>szafot</i>
<i>и</i>	<i>ишя</i>	<i>у</i>	<i>szyja</i>
	<i>життя</i>		<i>życie</i>
	<i>мило</i>		<i>mydło</i>
	<i>блиск</i>	<i>a</i>	<i>blask</i>
	<i>риф</i>		<i>rafa</i>
		<i>on</i>	–
		<i>om</i>	–
	<i>стирчати</i>	<i>e</i>	<i>sterczyć</i>
	<i>цибуля</i>		<i>cebula</i>
	<i>столичний</i>		<i>stołeczny</i>
	<i>лимонад</i>		<i>lemoniada</i>
	<i>широкий</i>		<i>szeroki</i>
	<i>налісник</i>		<i>należnik</i>
	<i>нирка</i>		<i>nerka</i>
	<i>сирота</i>		<i>sierota</i>
	<i>сир</i>		<i>ser</i>
	<i>підливати</i>		<i>podlewać</i>
	<i>кишеня</i>		<i>kieszeń</i>
		<i>en</i>	–
	<i>глибокий</i>	<i>em</i>	<i>głęboki</i>
	<i>трохи</i>	<i>ę</i>	<i>trochę</i>
	<i>кисіль</i>	<i>i</i>	<i>kisiel</i>
	<i>питний</i>		<i>pitny</i>
	<i>сильний</i>		<i>silny</i>
	<i>барвник</i>		<i>barwnik</i>
	<i>калина</i>		<i>kalina</i>
	<i>палити</i>		<i>palić</i>
	<i>санки</i>		<i>sanki</i>
	<i>любити</i>		<i>lubić</i>
	<i>вина</i>		<i>wina</i>
	<i>зима</i>		<i>zima</i>
	<i>полин</i>	<i>u</i>	<i>piołun</i>
	<i>підстилка</i>	<i>ó</i>	<i>podściółka</i>
	<i>упир</i>	<i>ø</i>	<i>upiór</i>
	<i>тривати</i>		<i>trwać</i>
	<i>тривога</i>		<i>trwoga</i>
	<i>дзвонки</i>		<i>dzwonki</i>
<i>i</i>	<i>троїстий</i>	<i>i</i>	<i>troisty</i>
	<i>фіолетовий</i>		<i>fioletowy</i>
	<i>кіно</i>		<i>kino</i>
	<i>ліс</i>	<i>a</i>	<i>las</i>
	<i>залізо</i>		<i>żelazo</i>
	<i>літати</i>		<i>latać</i>

<i>сірий</i>		<i>szary</i>
<i>коліно</i>		<i>kolano</i>
<i>літо</i>		<i>lato</i>
<i>віра</i>		<i>wiara</i>
<i>піна</i>		<i>piana</i>
<i>свідок</i>		<i>świadek</i>
<i>пісок</i>		<i>piasek</i>
<i>сіно</i>		<i>siano</i>
	<i>on</i>	–
	<i>om</i>	–
<i>хімія</i>	<i>e</i>	<i>chemia</i>
<i>ціна</i>		<i>cena</i>
<i>амністія</i>		<i>amnestia</i>
<i>шість</i>		<i>sześć</i>
<i>вік</i>		<i>wiek</i>
<i>камінь</i>		<i>kamień</i>
<i>співак</i>		<i>śpiewak</i>
<i>кріт</i>		<i>kret</i>
<i>в'їхати</i>		<i>wjechać</i>
<i>зіставний</i>		<i>zestawny</i>
<i>сміх</i>		<i>śmiech</i>
	<i>en</i>	–
	<i>em</i>	–
<i>периферійний</i>	<i>y</i>	<i>peryferyjny</i>
<i>пітон</i>		<i>pyton</i>
<i>подібний</i>	<i>o</i>	<i>podobny</i>
<i>рік</i>		<i>rok</i>
<i>явір</i>		<i>jawor</i>
<i>кінь</i>		<i>koń</i>
<i>сік</i>		<i>sok</i>
<i>ніс</i>		<i>nos</i>
<i>кіт</i>		<i>kot</i>
<i>дзвінок</i>		<i>dzwonek</i>
<i>мітла</i>		<i>miotła</i>
<i>учнівський</i>		<i>uczniowski</i>
<i>фіртка</i>	<i>u</i>	<i>furtka</i>
<i>дріт</i>		<i>druk</i>
<i>похід</i>		<i>pochód</i>
<i>бійка</i>		<i>bójka</i>
<i>сокіл</i>		<i>sokół</i>
<i>рівнина</i>		<i>równina</i>
<i>пізній</i>		<i>późny</i>
<i>рівний</i>		<i>równy</i>
<i>сіль</i>		<i>sól</i>
<i>історія</i>	<i>hi</i>	<i>historia</i>
<i>іспанець</i>		<i>Hiszpan</i>

	<i>ієрогліф</i>		<i>hieroglif</i>
	<i>ієрархія</i>		<i>hierarchia</i>
	<i>іон</i>	<i>j</i>	<i>jon</i>
	<i>веселіший</i>	<i>ø</i>	<i>weselszy</i>
	<i>шепіт</i>		<i>szept</i>
<i>o</i>	<i>долина</i>	<i>o</i>	<i>dolina</i>
	<i>відомий</i>		<i>wiadomy</i>
	<i>бомба</i>		<i>bomba</i>
	<i>колір</i>		<i>kolor</i>
	<i>мокро</i>		<i>mokro</i>
	<i>сльота</i>		<i>ślota</i>
	<i>оксамит</i>	<i>a</i>	<i>aksamit</i>
	<i>бориц</i>		<i>barszcz</i>
	<i>оренда</i>		<i>arenda</i>
	<i>шаровари</i>		<i>szarawary</i>
	<i>горб</i>		<i>garb</i>
	<i>жоден</i>		<i>żaden</i>
		<i>on</i>	–
		<i>om</i>	–
	<i>зошит</i>	<i>e</i>	<i>zeszyt</i>
	<i>мошка</i>		<i>meszka</i>
	<i>кров</i>		<i>krw</i>
	<i>сон</i>		<i>sen</i>
	<i>вогонь</i>		<i>ogień</i>
	<i>його</i>		<i>jego</i>
	<i>дощ</i>		<i>deszcz</i>
	<i>подібно</i>		<i>podobnie</i>
	<i>бочка</i>		<i>beczka</i>
	<i>церковний</i>		<i>cerkiewny</i>
		<i>en</i>	–
		<i>em</i>	–
		<i>i</i>	–
	<i>ложка</i>	<i>y</i>	<i>łyżka</i>
	<i>купідон</i>		<i>kupidyn</i>
	<i>альбом</i>	<i>u</i>	<i>album</i>
	<i>полковник</i>		<i>pułkownik</i>
	<i>болгарка</i>		<i>Bułgarka</i>
	<i>окріп</i>		<i>ukrop</i>
	<i>рожевий</i>		<i>różowy</i>
	<i>шостий</i>		<i>szósty</i>
	<i>хор</i>		<i>chór</i>
	<i>сойка</i>		<i>sójka</i>
	<i>кроль</i>	<i>au</i>	<i>kraul</i>
	<i>ореол</i>		<i>aureola</i>
	<i>осінь</i>	<i>je</i>	<i>jesień</i>
	<i>ожина</i>		<i>jeżyna</i>

			<i>jednak</i>
		<i>je</i>	<i>jeden</i>
			<i>jemiola</i>
			<i>jesiotr</i>
		<i>ho</i>	<i>homar</i>
			<i>homonim</i>
			<i>hosanna</i>
		\emptyset	<i>flaming</i>
			<i>krótki</i>
			<i>król</i>
у		<i>u</i>	<i>marmur</i>
			<i>kupić</i>
			<i>surma</i>
			<i>sukno</i>
			<i>tundra</i>
			<i>bukiet</i>
		<i>a</i>	<i>maślak</i>
			<i>bliźniak</i>
		<i>on</i>	<i>kąt</i>
		<i>om</i>	<i>trąba</i>
			<i>gołąb</i>
			<i>dąb</i>
			<i>ząb</i>
		<i>ą</i>	<i>sąsiad</i>
			<i>wąsy</i>
			<i>wąż</i>
		<i>oŃ</i>	<i>łąka</i>
		<i>e</i>	<i>agrest</i>
		<i>ę</i>	<i>sęk</i>
			<i>ręka</i>
		<i>en</i>	<i>smętny</i>
			<i>wędka</i>
			<i>mężny</i>
			<i>potężny</i>
			<i>gęsty</i>
		<i>em</i>	<i>następny</i>
			<i>tępy</i>
			<i>dęby</i>
			<i>zęby</i>
		<i>i</i>	<i>trik</i>
			<i>koniczyna</i>
		<i>y</i>	<i>tytoń</i>
			<i>bywać</i>
		<i>o</i>	<i>woal</i>
			<i>taboret</i>

субота		<i>sobota</i>
експлуатувати		<i>eksploatować</i>
клуба		<i>klomb</i>
патруль		<i>patrol</i>
бушувати		<i>buszować</i>
малювати		<i>malować</i>
окунь		<i>okoń</i>
соус	ø	<i>sos</i>
ура	<i>hu</i>	<i>hura.</i>

Українські голосні на початку слова можуть мати відповідником польське звукосполучення *h*+голосний передусім у словах іншомовного походження, напр.:

ангар // *hangar* (франц. з нім. *hanger*)
арфа // *harfa, arfa* (з нім. *harfe*)
ебоніт // *heban* (з грец. *ebenos*)
історія // *historia* (з грец. *historia*)
іподром // *hipodrom* (з грец. *hippodromos*)
омар // *homar* (з франц. *homard*)
омонім // *homonim* (з грец. *homōnym*),

пор. також запозичене з польської: *ура* // *hura*, але *гармата* // *armata* (з лат.).

Український звук [o] на початку слова може чергуватися із польським сполученням звуків [je], пор.:

озеро // *jeziuro*
однак // *jednak*
омела // *jemiola*
ожина // *jeżyna*
один // *jeden*.

До регулярних польсько-українських співвідношень голосних належать передусім:

<i>a</i>	<i>data</i>	<i>a</i>	<i>дата</i>
	<i>las</i>	<i>i</i>	<i>ліс</i>
<i>ą</i>	<i>ząb</i>	<i>u</i>	<i>зуб</i>
	<i>piąty</i>	<i>a</i>	<i>п'ятий</i>
<i>ę</i>	<i>dzięcioł</i>	<i>a</i>	<i>дятел</i>
	<i>potężny</i>	<i>u</i>	<i>потужний</i>
	<i>pędzel</i>	<i>en</i>	<i>пензель</i>
<i>e</i>	<i>pierwszy</i>	<i>e</i>	<i>перший</i>
	<i>leszcz</i>	<i>a</i>	<i>лящ</i>
	<i>szczebel</i>		<i>щабель</i>
	<i>kret</i>	<i>i</i>	<i>кріт</i>
	<i>plastelina</i>	<i>u</i>	<i>пластилін</i>
	<i>sen</i>	<i>o</i>	<i>сон</i>

	<i>poczernić</i>		<i>почорніти</i>
	<i>deszcz</i>		<i>дощ</i>
<i>o</i>	<i>dom</i>	<i>i</i>	<i>дім</i>
	<i>podeszwa</i>		<i>підощва</i>
<i>u</i>	<i>sukno</i>	<i>u</i>	<i>сукно</i>
	<i>postument</i>	<i>a</i>	<i>постамент</i>
	<i>plusk</i>	<i>e</i>	<i>плеск</i>
	<i>różnica</i>	<i>i</i>	<i>різниця</i>
	<i>sum</i>	<i>o</i>	<i>сом</i>
<i>u (ó)</i>	<i>góra</i>	<i>o</i>	<i>гора</i>
<i>i</i>	<i>glina</i>	<i>u</i>	<i>глина.</i>

2.4.2. Співвідношення приголосних фонем в українській і польській мовах

Współzależności spółgłosek w języku ukraińskim i polskim

Регулярні та нерегулярні українсько-польські співвідношення приголосних звуків пояснюються шляхами розвитку фонематичних систем обох мов, пор.:

тінь // cień
часто // często
кіт // kot.

Скажімо, на місці праслов'янських звукосполучень **tj*, *dj*, *kt'* в українській мові виникли приголосні [ч], [ж], [ш], у польській – [c], [dz], пор.:

свіча // świeca
ніч // noc
межа // miedza.

В українській мові на місці праслов'янського звукосполучення **kr* на початку слова відбулася дисиміляція, внаслідок якої [k] перейшло в [x]. У польській мові таких змін не відбулося, пор.: *хрест // krzyż*.

У низці українських слів, на відміну від польської мови, відбулася регресивна дисиміляція (розподібнення) приголосних, пор.:

хто // kto
рушник // ręcznik
соняшник // słonecznik,

проте: *нічний, значний, бічний.*

В українській мові внаслідок т. зв. дистантної дисиміляції приголосних [p] перейшов у [л]. У польській мові такі процеси не відбулися, пор.:

срібло // srebro
лицар // rycerz
лимар // rymarz.

Відповідність приголосних може бути зумовлена різним засвоєнням запозичених слів:

корсет // *gorset* (з франц. *corset*)

боцман // *bosman* (з голанд. *bootzman*).

В українській мові у давніх запозиченнях на місці [ϕ] уживаються [в], [п], [т], [к] (зрідка сполучення [хв], [кв]): *Пилип, Степан, Трохим, Хома, квасоля*, пор., однак:

Федір (*Хведір*) // *Teodor*

Афіни // *Ateny*

марафон // *maraton*.

Українсько-польські співвідношення приголосних:

б, б'	будка	b, b'	<i>budka</i>
	брат		<i>brat</i>
	бобр		<i>bóbr</i>
	бігати		<i>biegać</i>
	дублікат	p, p'	<i>duplikat</i>
	адсорбція		<i>adsorpcja</i>
	буколь		<i>pukiel</i>
	яблуко		<i>jabłko</i>
	дуб		<i>dąb</i>
	хліб		<i>chleb</i>
в, в'	вагон	w, w'	<i>wagon</i>
	вибух		<i>wybuch</i>
	вимовити		<i>wymówić</i>
	відро		<i>wiadro</i>
	кава		<i>kawa</i>
	візантійський	b, b'	<i>bizantyjski</i>
	ювелір		<i>jubiler</i>
	варвар		<i>barbarzyńca</i>
	жартівливий		<i>żartobliwy</i>
	висмут		<i>bizmut</i>
	херувим		<i>cherubin</i>
	рів	f	<i>rów</i>
	свій		<i>swój</i>
	став		<i>staw</i>
	лавка		<i>ławka</i>
	шов		<i>szew</i>
	вовк	l	<i>wilk</i>
	ковдра	ł	<i>kołdra</i>
	вовна		<i>wełna</i>
	бавовна		<i>bawełna</i>
	жовтий		<i>żółty</i>
	мавпа		<i>małpa</i>

	дав		<i>dał</i>
	кавказький	<i>u</i>	<i>kaukaski</i>
	псевдонім		<i>pseudonim</i>
	ревматизм		<i>reumatyzm</i>
	лавр		<i>laur</i>
	автограф		<i>autograf</i>
	чечевіця	<i>ż</i>	<i>ciecierzyca</i>
	вухо	<i>ø</i>	<i>ucho</i>
	вулиця		<i>ulica</i>
	вірменський		<i>ormiański</i>
	хворий		<i>chory</i>
<i>z</i>	горло	<i>g</i>	<i>gardło</i>
	гітара		<i>gitara</i>
	горб		<i>garb</i>
	глина		<i>glina</i>
	гімназія		<i>gimnazjum</i>
	гіпноз	<i>h (ch)</i>	<i>hipnoza</i>
	гієна		<i>hiena</i>
	гіпопотам		<i>hipopotam</i>
	шпага	<i>d</i>	<i>szpada</i>
	гоголь-моголь	<i>k</i>	<i>kogel-mogel</i>
	гортань		<i>krtań</i>
	зигзаг		<i>zygzak</i>
	ворог		<i>wróg</i>
	гармата	<i>ø</i>	<i>armata</i>
	горіх		<i>orzech</i>
	гобой		<i>obój</i>
	гострий		<i>ostrzy</i>
<i>r</i>	гудзик	<i>g</i>	<i>guzik</i>
	гатунок		<i>gatunek</i>
	грунт		<i>grunt</i>
	грати	<i>k</i>	<i>kraty</i>
<i>ð, ð'</i>	дата	<i>d, d'</i>	<i>data</i>
	дім		<i>dom</i>
	династія		<i>dynastia</i>
	дикція		<i>dykcja</i>
	день	<i>dz, dz'</i>	<i>dzień</i>
	дити		<i>dzieci</i>
	надія		<i>nadzieja</i>
	подив		<i>podziw</i>
	понеділок		<i>poniedziałek</i>
	влада		<i>władza</i>
	люди		<i>ludzie</i>
	жолудь		<i>żołędź</i>
	дресировати	<i>t</i>	<i>tresować</i>

	душ		tusz
	маринад		marynata
	город		ogród
	фельдшер	ø	felczer
дж	джаз	dż	dżez
	джерпер		dżemper
	дріжджі		drożdże
	джунглі		dżungla
	ходжу	dz	chodzę
	джміль	tsz	trzymiel
	бджола	szcz	pszczoła
дз	гедзь	z, z'	giez
	гудзик		guzik
ж	жарт	ż	żart
	живий		żywy
	жито		żyto
	іржа	dz	rdza
	чужий		cudzy
	врожай		urodzaj
	піжама	dż	pidżama
	адажіо		adadżio
	сажа		sadza
	жокей		dżokej
	жест	g	gest
	жоржина		georgia
	манжет	k	mankiet
	бунчужний	cz	buńczuczny
	ланцюжок	sz	łańcuszek
з, з'	зима	z, z'	zima
	мороз		mróz
	розпач		rozpacz
	зв'язати		związać
	задати		zadać
	знахар		znachor
	низький	s, s'	niski
	казино		kasyno
	бальзам		balsam
	слизький		śliski
	гексаметр		heksametr
	зонд		sonda
	лазер		laser
	близький		bliski
	претензія		pretensja
	зал(а)		sala
	резекція		resekcja
	змія	ż	żmija

	зубр		źubr
	поразка		porażka
	залізо		żelazo
	бульдозер		buldożer
	різниця		różnica
	звук	dź	dźwięk
	злива	u	ulewa
	карниз	sz	karnisz
й	йод	j	jod, jodyna
	йота		jota
	мій		mój
	гай		gaj
	крейда	o	kreda
	грильяз		grylaż
к, к'	корова	k	krowa
	кіно		kino
	кедр	c	cedr
	кераміка		ceramika
	скептичний		sceptyczny
	малюк	ch	maluch
	анекдот	g	anegdota
	кабінет		gabinet
	екзамен		egzamin
	екзема		egzema
	екземпляр		egzemplarz
	екзотика		egzotyka
	корпія	sz	szarpie
л, л'	сльота	ł, l	ślota
	калюжа		kałuża
	лапа		łapa
	овал		owal
	горло	dł, dl	gardło
	млявий		mdławy
	мило		mydło
	рало		radło
	крило		skrzydło
	мотовило		motowidło
	мліти		mdleć
	молитва		modlitwa
	скакалка	n	skakanka
	лимар	p	rymarz
	лицар		rycerz
	срібло		srebro
	земля	o	ziemia
м, м'	мак	m, m'	mak
	малий		mały

	дим		<i>dym</i>
	ламати		<i>łamać</i>
	мінор		<i>minor</i>
	мутити		<i>mącić</i>
	ми		<i>my</i>
н, н'	назва	н, н'	<i>nazwa</i>
	нога		<i>noga</i>
	ясень		<i>jesion</i>
	слон		<i>słoń</i>
	нарікати		<i>narzekać</i>
	новий		<i>nowy</i>
	нянька		<i>niańka</i>
	балдахін	т	<i>baldachim</i>
н, н'	п'ять	р, р'	<i>pięć</i>
	пляма		<i>plama</i>
	пити		<i>pić</i>
	предмет		<i>przedmiot</i>
	порошок		<i>proszek</i>
	підкреслити		<i>podkreślić</i>
	стоп		<i>stop</i>
	плюц	б, б'	<i>bluszcz</i>
	люпін		<i>łubin</i>
	картопляний	ф	<i>kartoflany (ziemniaczany)</i>
	гаптувати		<i>haftować</i>
р, р'	рана	р	<i>rana</i>
	різний		<i>różny</i>
	рукопис		<i>rękopis</i>
	риба		<i>ryba</i>
	рись		<i>ryś</i>
	севрюга		<i>siewruga</i>
	хрін	ш	<i>chrzan</i>
	треба		<i>trzeba</i>
	крикнути		<i>krzyknąć</i>
	повітря		<i>powietrze</i>
	лікар		<i>lekarz</i>
	верба	ж	<i>wierzba</i>
	ріка		<i>rzeka</i>
	ребро		<i>żebro</i>
	море		<i>morze</i>
	юбіляр	т	<i>jubilat</i>
	марширувати	ø	<i>maszerować</i>
с, с'	сова	с, с'	<i>sowa</i>
	український		<i>ukraiński</i>
	сам		<i>sam</i>
	сантиметр	с	<i>centymetr</i>
	сидр		<i>cydr</i>

			<i>walc</i>
			<i>certyfiikat</i>
		<i>sz</i>	<i>paszport</i>
			<i>szmaragd</i>
			<i>paszkwil</i>
			<i>notariusz</i>
			<i>szary</i>
			<i>muszkat</i>
			<i>szkarlatyna</i>
		<i>ś</i>	<i>śpiewak</i>
			<i>ślusarz</i>
			<i>ściana</i>
			<i>łoś</i>
			<i>śliwa</i>
		<i>z</i>	<i>talizman</i>
			<i>karuzela</i>
			<i>muzułmanin</i>
			<i>filozof</i>
		<i>ż</i>	<i>ryż</i>
			<i>anyż</i>
<i>m, m'</i>		<i>t</i>	<i>telefon</i>
			<i>nokturn</i>
			<i>tort</i>
			<i>traktor</i>
			<i>taki</i>
			<i>turban</i>
		<i>c, c'</i>	<i>cyt</i>
			<i>ciemno</i>
			<i>cień</i>
		<i>ć</i>	<i>ciepło</i>
			<i>cieśla</i>
			<i>jeść</i>
			<i>cicho</i>
			<i>ciełą</i>
			<i>nakryć</i>
			<i>sześć</i>
			<i>mściwy</i>
			<i>myć</i>
		<i>ć</i>	<i>szlachcic</i>
			<i>spać</i>
		<i>d</i>	<i>dyktando</i>
			<i>szpadeł</i>
			<i>rozdeptać</i>
		<i>k</i>	<i>mufka</i>
		<i>s</i>	<i>precedens</i>

	десерт	ø	deser
	путч		puć
ф	формат	f	format
	фольклор		folklor
	ферма		ferma
	фіаско		fiasko
	флора		flora
	фазан	b	bażant
	фокус-покус	h	hokus-pokus
	фісташка	p	pistacja
	пафос	t	patos
	ефір		eter
	орфографія		ortografia
	марафон		maraton
	Афіни		Ateny
х, х'	хляпати	ch	chlapać
	хата		chata
	хліб		chleb
	хитрий		chytry
	хімія		chemia
	шухляда	f	szuflada
	хроніка	k	kronika
	епоха		epoka
	птах		ptak
	хамелеон		kameleon
	хоровод		korowód
	шейх		szejk
	хрест		krzyż
	капелюх	sz	kapelusz
ц, ц'	царський	c, c'	carski
	праця		praca
	цілувати		całować
	цілий		cały
	цензура		cenzura
	циклон		cyklon
	центральний		centralny
	боцман	s	bosman
	трапеція	z	trapez
	ч	чапля	cz
читати			czytać
чотири			cztery
чистити			czyścić
червоний			czerwony
чудовий		c	cudowny
чужий			cudzy
ніч			noc

	помічник		<i>potocnik</i>
	шляхтич		<i>szlachcic</i>
	чума	<i>dź</i>	<i>dżuma</i>
	чвари	<i>s</i>	<i>swary</i>
	параліч	<i>ż</i>	<i>paraliż</i>
	мачта	<i>sz</i>	<i>maszt</i>
<i>ш</i>	шабля	<i>sz</i>	<i>szabla</i>
	шахрай		<i>szachraj</i>
	шафа		<i>szafa</i>
	шанувати		<i>szanować</i>
	шанс		<i>szansa</i>
	шлюб	<i>ś</i>	<i>ślub</i>
	дошка	<i>s</i>	<i>deska</i>
	шкарпетка		<i>skarpetka</i>
	шкварка		<i>skwarka</i>
	шмагати		<i>smagać</i>
	штемпель		<i>stempel</i>
	шкіра		<i>skóra</i>
	шкала		<i>skala</i>
	шапка	<i>cz</i>	<i>czapka</i>
	шоколад		<i>czekolada</i>
	рушник		<i>ręcznik</i>
	фельдшер		<i>felczer</i>
	ревани	<i>ż</i>	<i>rewanż</i>
	машинальний	<i>ch</i>	<i>machinalny</i>
<i>щ</i>	щітка	<i>szcz</i>	<i>szczotka</i>
	щілина		<i>szczelina</i>
	щавель		<i>szczaw</i>
	щербатий		<i>szczerbaty</i>
	що	<i>c</i>	<i>co</i>
	щоденний		<i>codzienny</i>
	щоб	<i>ż</i>	<i>żeby.</i>

Своїми закономірностями можуть характеризуватися польсько-українські співвідношення приголосних. Так, польський звук [g] може отримувати в українській мові відповідники:

- g* // *г* *gatunek* // *гатунок*
 grunt // *грунт*
 guzik // *гудзик*
- g* // *з* *gaj* // *гаї*
 gasnąć // *гаснути*
 głowa // *голова*
 głęboki // *глибокий*
 groch // *горох*
- g* // *к* *anegdota* // *анекдот*

egzotyka // екзотика
 egzamin // екзамен
 egzemplarz // екземпляр
 g // ж gest // жест
 galaretki // желе.

Польському [ż] (rz) відповідають українські [p] або [pʰ], пор.:

morze // море
 lekarz // лікар
 rzeka // ріка.

Прикметними є запозичення з генетичним звуком [f], який послідовно відтворюється у польській мові, а в українській може набувати інших фонетичних відповідників, пор.:

f // ф	fantazja // фантазія
	farba // фарба
	festiwal // фестиваль
	firma // фірма
	fundament // фундамент
f // х	szuflada // шухляда
f // n	haftować // гантувати
	kartofle // картопля
	Filip // Пилип
	Stefan // Степан
f // кв	fasola // квасоля
f // хв	fala // хвиля,
	але: орфографія // ortografia
	efir // етер
	френч // trencz
	апофеоз // apoteoza
	марафон // maraton
	Федір (Хведір) // Teodor
	Афіну // Ateny.

Пор. також співвідношення польських африкат з українськими звуками:

dz, dź	rodzynki	дз	родзинки
	dzwon		дзвін
	dziób		дзьоб
	podchodzić	д	підходити
	podziw		подив
	poniedziałek		понеділок
	uszkodzić		ушкодити
	dzień		день
	dziesięć		десять
	pędzel	з	пензель
	rozpogadzać się	дж	розпогоджуватися

<i>sadzać</i>		<i>саджати</i>
<i>uszkodzenie</i>		<i>ушкодження</i>
<i>rdza</i>	ж	<i>іржа</i>
<i>sadza</i>		<i>сажа</i>
<i>urodzaj</i>		<i>урожай</i>
<i>zawadzać</i>		<i>заважати</i>
<i>tydzień</i>	жд	<i>тиждень.</i>

2.5. Фоностилістичні засоби *Środki fonostylistyczne*

Фонетичні особливості звукової системи кожної мови, в тому числі української та польської, можуть бути використані зі стилістичною метою в художньому тексті³⁰. Добір фонетичних засобів для стилізації у мовленні художньої літератури отримав у польському мовознавстві назву інструментації (*instrumentacja*)³¹. Серед інструментальних прийомів виділяється алітерація, евфонія, асонанс, консонанс, ономазія, паронмазія, анафора, епіфора, гра слів. Крім того, засобами інструментації є словесний і фразовий наголос, інтонація, рима, ритм.

Найбільш поширеним явищем у фоностилістиці є алітерація – повторення однакових чи подібних за звучанням приголосних або звукосполучень з метою підсилення виразності, образності тексту, пор., наприклад, повторення [p], [p'] у вірші про грім:

Була гроза, і грім гримів,
Він так любив гриміти,
Що аж тремтів, що аж горів,
На трави і на квіти.
Грім жив у хмарі, і згори
Він бачив, хто що хоче:
Налив грозою грім яри,
Умив озерам очі.
А потім хмару опустив

³⁰ Див.: В. С. Ващенко, *Стилістичні явища в українській мові*, ч. 1, Харків 1958; І. Г. Чередниченко, *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*, Київ 1962; *Ритмічні засоби українського вірша*, Київ 1965; В. В. Шиприкевич, *Питання фоностилістики*, Київ 1972; *Сучасна українська літературна мова: Стилістика*, за ред. І. К. Білодіда, Київ 1973; І. Качуровський, *Фоніка*, Мюнхен 1984; В. Ковальов, *Виразальні засоби українського художнього мовлення*, Херсон 1992; L. Pszczołowska, *Instrumentacja dźwiękowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; B. Chrzastowska, S. Wyslouch, *Poetyka stosowana*, Warszawa 1978; T. Zawadzki, *Wartości eufoniczne poezji dla dzieci*, „Polonistyka”, 1994, nr 2.

³¹ *Nauka o języku dla polonistów*, s. 142.

На сад наш на щасливий
 І натрусив зі сливи слив,
 Щоб легше було сливі.
 Та тут до грому навздогін
 Заговорила груша:
 – Трусніть і грушу, дядьку-грім,
 Бо важко мені дуже...
 І дядько-грім сказав собі:
 – Потрушу я і грушу,
 Бо небеса вже голубі
 Я покидати мушу.

(М. Вінграновський),

пор. використання звуків [ɔ], [p] та звукосполучення [ɔp]:

Бабрались в брудній баюрі
 Два бобри брунатно-бурі.
 – Правда, брате бобре, добре?
 – Дуже добре, брате бобре!

(Я. Стельмах)

Велика кількість шиплячих і їхній можливий збіг у польській мові дає змогу широко використовувати ці звуки для алітерації, пор., напр.:

1. Dzień dobry — szeleszczę deszczem.
 Dzień dobry — liśćmi szeleszczę...
 I dywan z tych liści ścielę,
 bo po nich chodzić weselej.

(B. Lewandowska)

2. W ogródku
 cichutko,
 choć to jeszcze wcześniej...
 Wzdychały,
 szumiały
 kwitnące czereśnie.

(J. Czechowicz)

3. Wiatr wieczorny cicho
 listkami szeleści.
 Szumi dąb staruszek
 dziwne opowieści.

(Cz. Jańczarski)³²

Цікаво, що у польському мовознавстві як окремий стилістичний прийом виділяється евфонія – милозвучність. В українській поезії під евфонією розуміють різні стилістичні прийоми, в тому числі алітерацію, ритм, мелодику та ін.

³² Про використання шиплячих у польських народних піснях див.: J. Bralczyk, *dz. cyt.*, s. 278–279.

Повторення голосних у тексті (асонанс) нерідко пов'язують у мовознавстві з явищем звукового символізму, згідно з яким голосні фонемі асоціюються з певними кольорами³³. Водночас асонанс і звуковий символізм (як стилістичний засіб) не набули в українській та польській літературах значного поширення.

Однією з фігур мови є анафора – повторення (варіації) певних звуків чи слів на початку суміжних мовних одиниць, пор. вживання звукосполучень [мо], [ми], [му], [ма] у вірші про мову:

Мова наша, мова —
 Мова кольорова,
 В ній гроза травнева
 Й тиша вечорова.
 Мова наша, мова —
 Літ минулих повість,
 Вічно юна мудрість,
 Сива наша совість.
 [...] Я без тебе, мово,
 Без зерна полова,
 Соняшник без сонця,
 Без птахів діброва.
 Як вогонь у серці
 Я несучу в майбутнє
 Невгасиму мову,
 Слово незабутнє.

(Ю. Рибчинський)

Епіфора виступає як явище, що протилежне анафорі, і полягає на повторенні мовних елементів у закінченнях синтагм, віршових рядків, строф, а також речень, абзаців. Різновидом епіфори є рима, пор. використання звукосполучень [iɛ], [iɛ] у вірші:

Падав сніг на поріг.
 Кіт зліпив собі пиріг.
 Поки смажив, поки пік,
 А пиріг водою стік.
 Кіт не знав, що на пиріг
 Треба тісто, а не сніг.

(П. Воронько)

Широко в українській і польській літературі вживається ономазія та паронімія – обігрування зі стилістичною метою різного роду омонімів і паронімів, пор., напр.: 1. Я зробила піну з *мила*, та її водичка *змила* (І. Січовик). 2. Йшов Іванко – вгору *ніс*, він оцінки гарні *ніс* (О. Сенатович).

³³ Див.: А. П. Журавлев, *ззнач. праця*; В. В. Левицький, *Символічні значення українських голосних і приголосних*; В. В. Левицький, *Звукової символізм. Основні результати*.

П. 1. Wybiera się sójka za *morze*, ale wybrać się nie *może* (J. Brzechwa). 2. Najlepsze u *tamy* jest to, że ją *tamy* (J. Kulmowa) (див. також 3.4.8.).

Загалом гра слів у художній літературі полягає у використанні близькозвучних або однозвучних одиниць із різним значенням. Це дає змогу створити не тільки поетичні або прозові образи, але й різноманітні каламбури, скоромовки, анекдоти, пор., напр.:

I. вірші:

1. Гелгочуть під горою гуси.

В город забігло гусеня.

– Гиля, гиля! – гука Ганнуся,

Його з гороху виганя.

(Н. Забіла)

2. Б'є в бокастий барабан

Билом буковим баран.

А в барвистий бубонець

Б'є білястий баранець.

Барабаняць барани –

Барабанщики вони.

(Т. Коломієць)

3. Примхливе „Р”, перлина парижан,

зробило враз акробатичний номер.

Кружляло „Ж”, жакхливе, мов кажан,

а „У” і „Ч” присіли, наче гноми.

(Л. Костенко)

II. Анекдоти:

1. Rozmowa przez drzwi.

– Puk, puk!

– Kto tam?

– Sąsiadki.

– Nie ma siatek!

2. Nauczycielka do Jasia:

– Jasiu, powtórz po mnie: I łka puste serce bólem.

Jaś posłusznie powtarza:

– І, kapustę, ser, cebulę.

III. Скоромовки:

1. Сорока сорок років нитками сорок сорочок вишивала. Сорока сорок сорочок на сорок сороченят одягала.

2. Suchą szosą szły kokosze

I taszczyły cztery kosze,

wtem kokosze deszcz zaskoczył,

więc wskoczyły w mig do koszy.

3. Przyszedł Herbst z pstrągami i słuchał oszczerstw z wstrętem.

4. Trzech Czechów szło ze Szczebreszyna do Szczecina.

5. Czego trzeba strzelcowi do zastrzelenia cietrzewia drzemiącego w dżdżysty dzień na drzewie?

Особливим типом каламбурів є паліндроми – висловлювання або вірші, які мають однакове звучання і значення при читанні зліва направо і справа наліво, пор.:

- I. 1. Жарт – суму страж (А. Мойсієнко).
2. Щодуху дощ –
Лозу у вузол;
Мов швом –
Межу; в хащах – вужем...
І лопух у полі –
Мов швом.
Жах аж!
І – тиш... Зорі розшиті...
Радощі в хатах... Віщо дар...
...Довжинь – тишу рову ворушить ніж вод.

(А. Мойсієнко)

II. 1. Kobyła ma mały bok (польський класичний паліндром). 2. Zakorpane i cel wieczoru uroczе i w lecie na pokaz (J. Tuwim). 3. Kobyła ma manny żywo je; żywiej zje i wyżej – o, wyżynna! – ma mały bok (S. Barańczak)³⁴.

Відтворення фоностилістичних засобів є однією з найбільших проблем перекладу. Часом повне повторення інструментальних прийомів неможливе. Водночас майстри художнього перекладу демонструють широкий потенціал рідної мови при перекладі фоностилістичних фігур, пор. уривок із поезії Ю. Тувіма „Паротяг” та його переклад із застосуванням алітерації:

Do taktu turkoce i puka, i stuka to:
Tak to to, tak to to, tak to to, tak to to,
Gładko tak, lekko tak toczy się w dal,
Jak gdyby to była piłeczka, nie stal,
Nie ciężka maszyna, zziajana, zdyszana,
Lecz fraszka, igraszka, zabawka blaszana.
A skąd że to, jakże to, czemu tak gna?
A co to to, co to to, kto to tak pcha,
Że pędzi, że wali, że bucha buch-buch?
To para gorąca wprawiła to w ruch,
To para, co z kotła rurami do tłoków,
A tłoki kołami ruszają z dwóch boków
I gnają, i pchają, i pociąg się toczy,
bo para te tłoki wciąż tłoczy i tłoczy,
I koła turkocą, i puka, i stuka to:
Tak to to, tak to to, tak to to, tak to to!..

(J. Tuwim)

А поїзд, а поїзд потуркує стукотом:
Так-то-то, так-то-то, так-то-то, тук-то-то!..
Гладко так, легко він котиться вдаль,
Буцім то просто лиш м'ячик, не сталь,
Не чорна машина, що дихає важко,
А забавка, пурхавка, просто комашка...
Та що то за поїзд, куди і чого,
І що то там, що то там штурха його,
Аж весь він трясеться, аж буха — бух-бух?!.
То пара гаряча зчинила той рух,
Й веселі колеса потуркують стукотом:
Так-то-то, так-то-то, так-то-то, тук-то-то!..
то!..

(Переклад І. Малковича)

³⁴ J. Bralczyk, *dz. cyt.*, s. 136–137.

2.6. Наголос

Акцент

В українській та польській мовах наголошений склад у порівнянні з ненаголошеним характеризується динамічністю, тривалістю, виразністю тембру, часом – більшою силою³⁵. Отже, для обох мов типовим є т. зв. динамічний наголос.

Українська та польська мова розрізняються за місцем наголосу у слові. В українській мові наголос вільний (нефіксований). Наявність постійного (фіксованого) наголосу є спільною ізоглосою західнослов'янських мов³⁶. Закріпленість польського наголосу на передостанньому складі – специфічна риса у зіставленні не тільки з українською та західнослов'янськими, але й у порівнянні з іншими мовами світу. При цьому дослідники польської мови вважають, що у старопольській мові до XII ст. панував вільний, рухомий наголос, а пізніше (до XV ст.) – ініціальний (на першому складі слова)³⁷. Лише згодом утвердились сучасні акцентологічні норми польської вимови.

В українській мові наголос є різномісним і рухомим, тобто він може падати на будь-який склад слова, а також змінювати своє місце у різних формах одного слова. Зокрема, для української мови характерними є коливання в наголошенні дієслівних форм. Основні закономірності акцентної норми дієслів такі:

1. дієслова з коренем на приголосну мають здебільшого наголос на закінченні: *везла́, мелá, лягла́, берегла́, велá, плелá, повзла́, росла́, ішла́, прийняла́, могла́, несла́, пекла́, скребла́, стерегла́, текла́, товкла́, тягла́, цвіла́*; винятки: *бігла, грíзла, кла́ла, лі́пла, лі́зла, мо́кла, пря́ла, сі́ла, со́хла, сти́гла, стрі́гла*;

2. дієслова з коренем на голосну зазвичай мають наголос на голосну: *біла, гна́ла, грíла, дба́ла*; винятки: *була́, взяла́, дала́, жила́, пила́, гнила́, лила́, почала́*.

У зв'язку зі зміною наголосу у різних формах слів або в окремих словах в українській мові утворюються омоформи (*жи́ла* – іменник, *жила́* – дієслово) та омографи, пор.:

за́мок, замо́к // зате́к 1, 2

³⁵ Див.: Т. О. Бровченко, *Словесний наголос в сучасній українській мові*, Київ 1969; В. М. Винницький, *Наголос у сучасній українській мові*, Київ 1984; В. Г. Скляренко, *Праслов'янська акцентологія*, Київ 1998; В. Винницький, *Українська акцентна система: становлення, розвиток*, Львів 2002; M. Dłuska, *Prozodia języka polskiego*, Kraków 1947; W. Jassem, *Akcent języka polskiego*, Wrocław 1962.

³⁶ *Историческая типология славянских языков*, с. 44.

³⁷ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 15, пор.: Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. 2, s. 293; Z. Topolińska, *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś*, Wrocław 1961.

átлас, атлác // atlas 1, 2
при́клад, прикла́д // przykład, kolba
обі́д, обі́д // obiad, obręcz (див. також 3.4.7.2.).

Норми української мови допускають варіантне наголошення у значній групі слів і словоформ, напр.:

омéла, омелá
апóстроф, апострóф
допові́дач, доповідáч
зáвжди, завждí.

Крім того, варіантний наголос в українській мові може виконувати стилістичну функцію, напр.:

вісо́ко – нейтр., висóко – поет.
гли́боко – нейтр., глибóко – поет.

Довгі низки польських слів за фонематичним складом подібні українським, але відрізняються від них наголосом, пор., напр.:

абсúрд // absurd
барáн // baran
студéнт // student
фа́брика // fabryka
совá // sowa
давнó // dawno
*ла́гідний // łagodny*³⁸.

Як було зазначено, нормативним для польської мови є постійний наголос. В окремих випадках наголос у польській мові може падати не на передостанній, а на перший, третій або четвертий від кінця склад, передусім:

на перший від кінця склад може падати наголос:

- в абрєвіатурах типу *PKP* [pekapé], *PKS* [pekaéś], *KPN* [kapeéń];
- в односкладових іменниках з морфемами *arcy-*, *eks-*, *wice-*: *arcymistrz*, *eksmąż*, *wicemistrz*;

на третій від кінця склад наголос падає:

- у формах 1-ої та 2-ої особи множини минулого часу: *pisáliśmy*, *pisáliście*;
- у формах однини та 3-ої особи множини умовного способу: *pisalbym*, *pisalbyś*, *pisaliby*;
- як виняток у деяких питомих польських іменниках: *okólica*, *Rzeczpóspolita*;
- у формах числівників від 400 до 900: *czteryśta*, *pięciuset*, *siędemset*;
- у поєднаннях сполучників з особовими закінченнями дієслів: *ábyśmy*, *zébyście*;

³⁸ Див. також: В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна грамати́ка української та польської мов*, с. 66.

на четвертий від кінця склад наголос падає:

- у формах 1-ої та 2-ої особи множини умовного способу: *pisałibyśmy, pisałibyście*;
- при поєднанні дієслова 1-ої та 2-ої особи множини умовного способу і компонента *się*: *oburzylibyśmy się, rozczątlibyście się*;

Нетиповими наголосами можуть відзначатися деякі запозичення. Зокрема, специфічний наголос зустрічається:

- у словах на *-ika-* (*-yka*): *fizyka, gramatyka, matematyka, republika* та ін. Слова на *-ik, -yk* при відмінюванні зберігають наголос на тому складі, що й у називному відмінку: *historyk – historyka, hydraulic – hydraulic*;
- у деяких запозиченнях з англійської або німецької мов (або через ці мови), напр.: *prezydent, festiwal, repertuar, dzentelmén, rezerwuár*;
- у деяких запозиченнях з французької мови з наголосом на останньому складі, напр.: *foyer* (допускається також *foje* – [fuajé]), *interview* – [interwju];
- у двоскладових іменників із префіксоїдами *arcy-, eks-, wice-* (*arcymistrz, eksmóz, wicekról*) з наголосом на першому від кінця складі;
- у деяких інших запозиченнях, напр.: *uniwersytet, ópera*.

Деякі запозичення (передусім власні імена) можуть мати варіантний наголос, пор.:

Napoléon, Napóleón // Наполеон
Fryderyk, Fryderyk // Фридерік
analiza, analiza // аналіз.

Водночас під впливом аналогії із загальнопольською акцентологічною традицією названі слова часто вживаються із наголосом на другому складі від кінця: *polityka, muzeum, okolica*. Мовознавці вважають це позитивним явищем³⁹.

У складних (двокореневих) словах української та польської мов, крім основного наголосу, може бути також додатковий, який відзначається меншою силою, напр.:

áeronaвігаційний // áeronawigacyjny
фóтохімічний // fótochemiczny.

В обох мовах виділяються слова, що у мовному потоці не мають власного наголосу і приєднуються до попереднього слова із власним наголосом – енклітики. У польській мові до енклітиків належать передусім короткі форми особових займенників: *ti, ci, cię, go, mi, ja* та зворотний компонент *się*. За вимовою вони прилягають до попереднього слова: 1. *Uczyłem się języka polskiego*. 2. *Proszę mi wybaczyć*. Особові займенники мають в українській мові наголос і вживаються як самостійні слова. Зворотний *–ся* ква-

³⁹ P. Wał, *dz. cyt.*, s. 117.

ліфікується в українській мові як постфікс дієслова. Лише в діалектному мовленні й у звороті *Як ся маєм?* (запозичення з польської мови) *ся* набуває самостійності.

Як в українській, так і в польській мовах самостійний наголос можуть втрачати односкладові слова, що стоять після прийменників, напр.: *на ніч, дó тніе*, пор.:

1. На добраніч усім *на ніч* (народна пісня).
2. [...] *Dziewica krzyknęła boleśnie, Niewyraźnie, jak dziecko przestraszone wé śnie* [...] (A. Mickiewicz).
3. *Wzięła sroka nogi zá pas:*
„Tyle wideł! Taki zapas!”
W dziesięć chwil już była ná wsi:
„Ludzie moi najłaskawsi [...]”
(J. Brzechwa)

Крім того, енклітиками можуть виступати частки: *він же, ідź по, он бы poszedł*. В українській мові частка *не* стає енклітиком, у польській енклітиком переважно стає слово після *nie*, пор.: *не знаю // ніé wiem*, пор., проте: *nie mógę*.

В українській і польській мовах є також т. зв. проклітики – безударні слова, що приєднуються до наступного слова з власним наголосом. В українській мові до проклітиків можуть належати прийменники, сполучники, частки, допоміжні дієслова, займенники, напр.: *по дорóзі, до не́ї, не запам'ята́в, був радíсний*. У польській мові проклітиками виступають:

- частка *nie* або односкладовий прийменник перед багатоскладовим словом (*nie písze, do miásta*),
- односкладові сполучники (*jak zéchcesz*),
- компонент *co* у сполученнях прислівникового (обставинного) типу (*có dzień*).

3. Лексика Leksyka

3.1. Українська та польська лексикологія Leksykologia ukraińska i polska

Лексичний склад розвинених національних мов, до яких належать українська й польська, характеризується багатством словесних знаків, широкою полісемією, великими можливостями образного слововживання¹. Основною одиницею лексикології є слово у системі його значень і зв'язків з іншими словами.

Динаміка лексики слов'янських мов пов'язана із різними періодами (індоєвропейської спільності, праслов'янської єдності, власне національного розвитку) і зумовлена багатовіковими контактами споріднених та неспоріднених мов. Питома лексика кожної мови становить основний масив системно організованого словникового складу, хоча в ньому можна знайти сліди чужого кореня, що засвідчують етимологічні словники. Вагомий шар лексики української та польської мов – запозичення, взяті з чужих мов безпосередньо, без змін, утворені шляхом калькування, набуті за посередництвом іншої мови.

До лексичного складу сучасних української та польської мов належать як повнозначні (самостійні), так і т. зв. неповнозначні (службові) слова.

¹ Див.: Л. А. Лисиченко, *Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова*, Харків 1977; Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко, *Формалізовані основи семантичної класифікації лексики*, Київ 1982; А. А. Тараненко, *Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы)*, Киев 1989; W. Doroszewski, *Elementy leksykologii i semiotyki*, Warszawa 1970; R. Tokarski, *Słownictwo (teoria wyrazu)*, Warszawa 1971; M. Grochowski, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń 1982; S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykografii i leksykologii polskiej*, Warszawa 1984; W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989; J. Wierzchowski, *Leksykalno-frazeologiczna struktura języka*, Wrocław 1990.

Повнозначним словам властиве самостійне лексичне значення. Службові слова не виражають лексичне значення повною мірою, через що їх семантика дістала назву неповнозначної². У зв'язку із цим неповнозначні слова не виступають членами речення. Специфічною семантикою відзначаються вигуки.

У межах лексичної семантики (семасіології) досліджуються не тільки значення слів, але й такі парадигматичні відношення лексем, як синонімія, антонімія, омонімія, паронімія, взаємодія слів у межах тематичних і лексико-семантичних груп та ін.

Окрім кодифікованої лексики, українська й польська мови мають невичерпні запаси діалектного, просторічного, жаргонного мовлення, розгалужені терміносистеми. Ці лексичні сфери взаємодіють між собою, поповнюючи водночас літературну мову.

Зіставно-типологічне й контрастивне дослідження лексичних систем двох споріднених мов ґрунтується на порівняльному аналізі лексичних груп і рядів, з'ясуванні внутрішньогрупових і внутрішньорядних відношень³ на синхронному зрізі. При цьому, як вважає М. П. Кочерган, контрастивна лексикологія – галузь мовознавства, яка не має значних досягнень⁴. Зокрема, зіставлення лексики сучасних української та польської мов не було предметом окремого дослідження. Водночас при аналізі окремих лексичних груп слов'янських мов було з'ясовано, що за кількістю відповідностей польська мова найбільш тісно пов'язана з українською, меншою мірою – з чеською та словацькою⁵. Відмінна українська та польська лексика сигналізує про неоднаковий спосіб пізнання і відтворення у номінаціях мовної картини світу.

Контрастивний аналіз лексики, зокрема семантики, двох мов зручно проводити за віссю: спільне (відношення значенневої еквівалентності) – частково відповідне (відношення включення або перехрещення) – відмінне (відношення виключення) – безеквівалентне. Скажімо, при зіставленні українських та польських відносних ад'єктивів можна виділити такі групи слів:

– близькі за звучанням і значенням в обох мовах, напр.:

літній (вечір) // letni (wieczór)

бобровий (комір) // bobrowy (kołnierz);

– український відносний прикметник – польський прикметник того самого значення, але іншого звучання:

розбірливий (почерк) // czytelne (pismo)

лелече (гніздо) // bocianie (gniazdo);

² О. О. Тараненко, *Лексичне значення [в:] Енциклопедія „Українська мова”, с. 286.*

³ В. Н. Манакин, *заснач. праця.*

⁴ М. П. Кочерган, *Основи зіставного мовознавства, Київ 2006, с. 294.*

⁵ *Историческая типология славянских языков, с. 197.*

– прикметники близькі за звучанням, які частково розходяться за значеннями, сполучуваністю, стилістичними характеристиками. В українській мові такі прикметники, як *кардинальний*, *локальний*, мають забарвлення книжності, в польській мові *kardynalny*, *lokalny* належать до нейтрального стилю;

– подібні за звучанням прикметники – міжмовні омоніми (пароніми):
карий – *kary*
олов'яний – *ołowiany*;

– прикметники в одній із мов – два і більше прикметників в іншій мові (пароніми, синоніми, компоненти однієї лексико-семантичної групи):

олійний // *olejny*, *olejowy*
sprożyczu // *харчовий*, *продовольчий*
ogrodowy // *садовий*, *городній*;

– прикметник в одній мові – відсутність безпосереднього еквівалента-ад'єктива в іншій; значення відносного прикметника передається описово:
artykuły drogeryjne // *товари*, *пов'язані з парфумерією, санітарією та гігієною*⁶.

3.2. Мовні картини світу українців і поляків:

лексика

Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków: leksyka

3.2.1. Картина світу і лексична семантика

Obraz świata i semantyka leksykalna

Національно-мовна картина світу тією чи тією мірою „спроєктована” на всі яруси мовної системи, однак очевидно, що на лексико-семантичному рівні розбіжності між різними мовами особливо виразні⁷. Дослідження культурного компонента лексичного значення становить одне із завдань сучасної зіставної семантики. Мовні значення, що пов'язані з фактами дійсності не безпосередньо, а через відношення до певних елементів „наївної моделі

⁶ І. В. Кононенко, *Пропозитивність прикметників в українській та польській мовах* [в:] *П'ятий Конгрес Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство*, Чернівці 2003.

⁷ Див.: О. О. Тараненко, *Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови* [в:] *Мова і культура*, Київ 1986; І. Кононенко, *Національно-мовна картина світу*; І. Кононенко, *Взаємовпливи у картинах світу українців і поляків*; И. В. Кононенко, *Языковая картина мира славян*; А. Вежбицкая, *Сопоставление культур через посредство лексики*, Москва 2001; R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, red. J. Bartmiński, Lublin 1993; W. Wysockański, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków)*, Wrocław 2006.

світу”, дають можливість з’ясувати універсальні національно своєрідні риси конкретної лексико-семантичної системи⁸.

У системі кожної мови виділяються слова-символи, ключові лексеми, концепти (див. 1.3.). Відповідна семантика цих одиниць хоча й не відображена у словниках тлумачного типу, проте є важливим носієм ментальних характеристик мови.

Специфіку національного світобачення яскраво демонструють загально-мовні метафори (див. 3.4.1.3.). Антропоцентризм як типова риса української та польської картин світу є підставою поширення в цих мовах метафор, що базуються на номінаціях частин тіла або дій, притаманних людині. При цьому спостерігається як зближення, так і відмінності у переосмисленні антропоцентричних явищ, пор.:

1. ніс черевика // *nosek (czubek) buta*
ніс корабля // *dziób statku*
ніс літака // *dziób samolotu*
2. чарувати голосом // *czarować głosem*
чарувати красою // *urzezać pięknem*.

Значна частина загально-мовних метафор утворилася внаслідок персоніфікації назв звірів, птахів, рослин, явищ природи. Для української та польської картин світу типовим є зближення переосмислених образів назв тварин⁹, пор., напр., переносні значення слів типу:

- баран* // *baran*
свиня // *świnia*
віл // *wół*
осел // *osioł*
лис // *lis* та ін.

Натомість метафоричне вживання номінацій на позначення птахів суттєво розходиться. Скажімо, для українця *сорока* позначає базіку, у поляків *sroka* – це балакуча, наївна або дурна жінка, пор.: 1. А дівчата, мов ті *сороки*, цокотали (Т. Шевченко). 2. *Patrzajcie państwo! Cóż to ja jaka głupia sroka jestem?* (W. Gąsiorowski). 3. *Gdy kobieta bez ładu i szyku skradzionymi wyrazami skrzeszy o tym, czego wcale nie rozumie, jest to kobieta-sroka.* (A. Wilkoński).

Цікаво, що у польській мові ціла низка назв птахів передає ознаку „дурний”. Це *sroka*, *gęś*, *dudek*, *gawron*, *paw*, *struś*, *bażant*, *kwoka*¹⁰. При цьому для українця *гусак* – це пихатий, недалекий чоловік, а для поляка

⁸ Ю. Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография* [в:] *Избранные труды*, т. 2, Москва 1995, с. 630.

⁹ Див.: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej, „Język a kultura”, t. 15, Wrocław 2003.

¹⁰ R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych* [w:] *Językowy obraz świata*, Lublin 1990, s. 75.

geś – це примітивна жінка, пор. також різні метафоричні значення інших назв птахів:

зозуля // *kukułka*

лебідь // *labędź*

курка // *kura* та ін.

У кожній мові утворились і свої метафоричні, зокрема анімалістичні, звертання до дітей та коханих. Такі назви в українській та польській мовах частково збігаються, пор.:

котик, киця // *kotek, kicia*

рибка // *rybka*

сонечко // *słonko, słoneczko*.

Разом із тим уживання подібних утворень вторинної номінації може бути національно забарвленим; пор. традиційне українське *ластівка*, *ластівочка* у звертанні до дівчинки, *зайчик* – до хлопчика, *курчатко* – до немовляти. Неможливим для українця є звертання на кшталт польських *myszko, misio* (тим паче, що *misio* є пестливою номінацією не тільки хлопчика, чоловіка, але й – останнім часом – і дівчат, жінок), *króliczek, robaczek*.

В українській національній свідомості слово *жаба* отримує тільки негативну оцінку. Для українців жаба потворна, вона викликає огиду¹¹, пор.: 1. Нащо *жабі* дзеркало, вона і так знає, що гарна (прислів'я). 2. Роздайся, море, *жаба* лізе (прислів'я). 3. Да не кавкай, *жаба!* Не до тебе говорять (Панас Мирний). 4. В Палажки очі витрішкуваті, як у *жаби* (І. Нечуй-Левицький). *Жаба* символізує пиху або заздрість (пор. фразеологізм *жаба давить*). Натомість у польському мовленні, як зазначає П. Бонк, звертання *żaba, żabusia* чи *kochana żaba* можуть бути виразами любові, симпатії і под.¹², пор. у тексті анекдоту:

Żona rano mówi do męża:

– *Wstawaj, żabko. Już późno, misiu. No, kotku, zaraz musimy do mamy jechać.*

Na to mąż:

– *Ja dziś jestem rybka. Nie mam nówek i nigdzie nie pójdę.*

При цьому польське слово *gorucha* як загальнонародна метафора передає кілька негативних ознак: це жінка стара, товста і негарна. В українській мові слово *ронуха* вживається тільки як зоологічний термін. Пор. також переосмислення в обох мовах слів *жабка і żabka*¹³.

У сферу експресивної, образної лексики польської мови входять чисельні мовні метафори на підставі номінацій овочів і фруктів (пор. також зменшувальні форми назв їжі – див. 5.3.), напр.: *arbuz, banan, burak, cebula, melon*,

¹¹ В. Кононенко, *Символи української мови*, с. 159.

¹² P. Wał, *dz. cyt.*, s. 141.

¹³ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 89.

pomidor, marchewka, rzepa, śliwa, truskawka та ін. В українській мові з цієї тематичної групи лексики до загальнономовних метафор увійшли лише *гарбуз, диня* (голова) та *цибуля* (вид годинника, *заст.*).

Суттєво розходяться в обох мовах метафоричні значення багатьох інших лексем на позначення рослин. Скажімо, в польській мові слово *mięta* має стилістичне забарвлення розмовності, жартівливості і має два переносних значення:

1. мало важлива дрібниця (Dla niego to *mięta*);
2. симпатія (*czuć miętę*, пор. назву повісті E. Nowak „Wszystko tylko nie *mięta*”).

В українській мові відповідник *м'ята* не має переносних значень (пор. символіку комплексу *рута-м'ята*); пор. також близькість переносних значень слів *полин // ріо́тин, лілія // lilia*, часткову зближеність еквівалентів *реп'ях // rzep* та ін.

Близькому або різному переосмисленню можуть підлягати назви частин тіла, атмосферних явищ, конкретних предметів, а також ознак, дій та ін. Метафоричний зміст можуть отримати звичайні побутові предмети. Наприклад, в українській мові слово *коробка* має вторинне значення „основа будівлі” (*коробка* багатоповерхівки) або „вмістище механізмів, приладів” (*коробка передач* в автомобілі). У польській мові відповідник *pudło* розвиває низку переносних значень, зокрема:

- zamknięta tylna część pojazdu (*pudło furgonetki*);
 - *lekcew., pogard.* o zużytym instrumencie muzycznym, mającym rezonator (*grać na pudle*);
 - *obrażl.* o kobiecie starszej, pretensjonalnie ubranej i umalowanej (*stare pudło*);
 - *posp.* więzienie (*siedzieć w pudle*);
 - *muz.* rezonator instrumentów muzycznych (*pudło skrzypiec*)¹⁴,
- пор. також вторинні назви інших предметів:
м'ясорубка // młyn
барабан // bęben
подушка // poduszka та ін.

Метафоричну семантику можуть отримати в українській та польській мові назви традиційних страв. Наприклад, в українців *вареники* – це „великі вуха”, *пампушка* – „товста, пухка дитина або жінка”, у поляків *piernik* – це зневажлива назва старого чоловіка. В українському слововживанні будь-який предмет циліндричної форми може бути названий *ковбасою*, пор.: Над рейнським мостом висіли товсті *ковбаси* аеростатів повітряного захисту (П. Загребельний). У польському мовленні образне переосмислення слова *kielbasa* пов'язане передусім із виразом *kielbasa wyborcza* (популістські перед-

¹⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, P-S, s. 845.

виборчі обіцянки). Зближеним у двох мовах метафоричним уживанням відзначаються назви найбільш давніх слов'янських страв, пор.:

каша // kasza
хліб // chleb
кисіль // kisiel.

Вивчення загальнономовних метафор з позицій етнолінгвістики може проводитися як у напрямку назва → референт, так і у напрямку референт → назва. В цьому плані інтерес викликають синонімічні ряди метафор у кожній із мов, що досліджуються, на позначення одного предмета, явища, ознаки. Поняття „голова” може передаватися в українській мові за допомогою слів *макітра*, *гарбуз*, *диня*, *казан*, у польській – *arbuz*, *kapusta*, *globus*, *makówka*, *dynia*, *kalarepa*, *melon* та ін., пор.: 1. Так не можна, Онісіє Степанівно. Давайте поради! В вас же розуму добра *макітра* (І. Нечуй-Левицький). 2. [...] *Kapusta, głowa pusta* (J. Brzechwa). При цьому запозичене у польську мову з української слово *makutra* не отримує цього додаткового значення навіть у регіональному вживанні.

Отже, національно-культурні традиції опосередковано відбиваються в організації синонімічного ряду. Скажімо, типовими для української та польської ментальності є розширені ряди на позначення дитини, причому великі низки назв передають не тільки пестливе ставлення, чимала група включає образливі номінації. Пор. у польській мові:

dziecko, dziecię, dziecina, dzieciątko, amorek, cherubin(ek), kupidyn(ek), piskłę, smyk, latorośl, skarb, pociecha, pieszczoszek, przylepka;
noworodek, niemowlę, bobas, bobasek, maleństwo, dzidzius, dzidzia, mikrus, bąk, brzdąc, berbeć, kajtek;
dzieci, dziatki, dziatwa, dzieciarnia, małe, milusińscy, potomstwo, progenitura, przychówek, piskłeta, drobiazg;
 пор.: *smarkacz, knot, fąfel, szkrab, skrzat, bachor, szczeniak, smark, smarkacz, smarkul, gnój, gnojek* та ін.

Відповідні українські ряди відображають свої ментальні особливості ставлення до дітей, пор.:

дитина, дитинка, дитинча, дитиня, дитятко, кровинка, чадо;
немовля, крихітка, кришеня, маленький (маленька), маля, маленя, ляля, лялька, пташеня;
діти, дітки, діточки, дитинчата, дітлахи, дітлашня;
дрібнота, дріб'язок, мілкота, дітиська;
 пор. також: *дітвак, шмаркач, соплій, вишкребок, вилупок, голопуцьок, пуцьвірінок, щеня.*

Специфіка національно-культурного світосприйняття знаходить своє відображення у розвитку тих чи інших тематичних або лексико-семантичних груп. Антропоцентричний характер української та польської картин світу сприяє, зокрема, розвиткові розгалуженої лексико-семантичної групи „родичі”, в якій відображаються національні особливості щодо позна-

чення тих чи інших родинних зв'язків¹⁵. Так, українським словам *тесть*, *теща*, *свекор*, *свекруха* відповідають тільки *teść*, *teściowa* (лексемами *świekier*, *świekra* хоча й існують у польській мові, проте знаходяться на периферії слововживання)¹⁶. Натомість у польській мовній традиції послідовно розрізняються *stryj*, *stryjenka*, *wuj*, *wujenka* (пор. також: *stryjstwo*, *wujstwo*). В українському кодифікованому вживанні не акцентується увага на лінії спорідненості, аналогами таких польських лексем виступають тільки *дядько* і *тітка*. Проте у мовленні Західної України, очевидно, під впливом польської мови послідовно вживаються іменники *стрий*, *стриянка*, *вуйко*, *вуйанка*, *вуйна* (пор. також з польським розрізненням *brataniec*, *bratanica*, *siostrzeniec*, *siostrzenica* та загальноукр. *племінник*, *племінниця*; діал. *брантан*, *брантанець*, *брантанич*, *брантанія*; *сестриниць*, *сестриниць*, *сестриниця*)¹⁷.

Отже, найбільш розвиненою є та частина лексичного складу мови, що пов'язана зі сферою явищ, які у житті суспільства грають важливу роль.

У польській мові відбивається значна (часом – провідна) роль релігії у житті більшості поляків¹⁸. Специфічними рисами вирізняється польська лексика із тематичної групи „релігія”. Прикметною є багатозначність низки слів із цієї групи, пор., напр.:

- kościół* // 1. релігія
2. костюл (костел)
asceta // 1. аскет
2. подвижник
biskupi // 1. єпископський
2. фіолетовий (колір) та ін.

Симптоматичною в цьому плані є група переосмислених власних імен апостолів і святих, а також похідні від них слова. Наприклад, ім'я *Judasz* перейшло у невласні номінації і означає:

1. улеслива, підступна, підла людина // *іуда* (юда);
2. вічко у дверях,

пор. *judaszowy*, *judaszowski*, *po judaszowski*; пор. також *łazarz*, *benedyktyński* та ін.¹⁹ Пор. також поширення польських прізвищ, утворених від іменників тематичної групи „релігія” (див. 1.3.).

¹⁵ Пор.: А. А. Бурячок, *Назви спорідненості і свояцтва в українській мові*, Київ 1961.

¹⁶ R. Hryń-Kuśmieriek, Z. Śliwa, *Encyklopedia tradycji polskich*, Poznań 2003, s. 99.

¹⁷ Пор. також: I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010, s. 47–54.

¹⁸ Див.: S. Rospond, *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław 1985.

¹⁹ Пор.: М. В. Скаб, *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*, Чернівці 2008.

3.2.2. Безеквівалентна лексика Leksyka bezekwiwalentna

У складі української та польської мов виокремлюються лексеми, які при перекладі не знаходять однослівного відповідника. В іншій мові в таких випадках утворюються незаміщені місця. Безеквівалентні лексеми поділяються на дві основні групи:

- 1) слова етнографічної (культурологічної) семантики;
- 2) слова – лакуни щодо іншої мови (мов), утворені внаслідок особливої уваги національного соціуму до тих чи інших явищ або ознак.

Розглянемо детальніше ці групи слів.

1. У словах, що позначають культурологічні реалії, простежується власний шлях розвитку кожного народу, його національні особливості. Для української та польської мовних картин світу характерним є етноцентризм, тому лексеми такого типу не тільки виконують номінативну функцію, але й становлять джерело ментальних асоціацій. Слова історико-культурного значення можна об'єднати у кілька лексико-семантичних груп:

а) лексеми національного спрямування на позначення суспільно-політичних понять, пор., зокрема, назви:

– особи:

отаман
чумак
wojewoda
wójt,

– адміністративні одиниці:

область
сільрада
gmina
powiat,

– гроші:

гривня
копійка
złoty
grosz;

б) лексеми етнографічного (національного) поширення (див. також 3.5.2.1.), пор. назви:

– одяг:

запаска
вишиванка
rogatywka
konfederatka,

- їжа:
 - куліш*
 - галушки*
 - mazurek*
 - osyrek,*
- побутові предмети:
 - тронка*
 - макітра*
 - zydel*
 - zazdrostka,*
- декоративні предмети:
 - рахва*
 - гердан*
 - takatka*
 - klarek,*
- танці:
 - гопак*
 - дрібущики*
 - obertas*
 - kujawiak,*
- обряди:
 - вечорниці*
 - досвітки*
 - andrzejki*
 - rozpleciny* та ін.

Слова, що відтворюють реалії національного життя, вимагають ґрунтовних фонових знань і стають зрозумілими за умов текстового оточення або коментарів. Пор. вживання етнографізмів у публіцистичному та науково-популярному текстах:

1. Із соломи здавна відомі такі іграшки, як *брязкальця*, *торохтілки*, „*дзеркальця*”, „*навучки*”, коники, бички тощо. Це здебільшого забавлянки та обереги, що їх роблять при нагоді дорослі або самі діти; часто вони є атрибутами різних дитячих забав. В Україні таких іграшок колись було дуже багато. Ляльки з Карпат за своєю природою сюжетні та декоративні – „*Гуцул і гуцулка*”, „*Довбуш і молодиця*”. В їх основі – дерев'яні, виточені на верстаті фігурки. Одяг їх імітує, а іноді й копіює давнє гуцульське святкове вбрання з усіма атрибутами (люлька, *тонірець*, *крайка*, *табівка*, *черес*, *бесаги* та ін.) та прикрасами (*дукачі*, *гердан*, *селенка*, коралі тощо).
 (Із журналу)

2. *Zapusty* na wsi były okresem ożywionych kontaktów towarzyskich, zbierano się na wspólne skubanie pierza, które kończyło się muzyką i sutym poczęstunkiem. Jednak najweselszy był ostatni tydzień karnawału, od *łustego czwartku* do *kusego wtorku*.

Jedzono wówczas i pito, jakby chciano na zapas zaspokoić apetyt i pragnienie przed nadchodzącym czterdziestodniowym postem.

Pieczyno obrzędowe, tzw. nowe *latka* albo figurki zwierząt, czyli *byški*, pieczono w niektórych regionach już od Wigilii, a np. na Kurpiach od Trzech Króli. Miało ono zapewnić zdrowie, pomyślność i powodzenie w nadchodzącym roku. W wielu domach wypiekano też małe pszenne chlebki – *szczodraki*, które rozdawano przychodzącym w Nowy Rok grupkom kilkuletnich chłopców, zwanych *połaźnikami* albo *szczodrakami*.

(„Encyklopedia tradycji polskich”)

Отже, безеквівалентні слова національно-етнографічного характеру не тільки віддзеркалюють матеріальний і духовний світ кожного народу, але й стають джерелом інформації про його історію і сьогодення, культуру, традиції для тих, хто пізнає мову як іноземну.

Водночас для української та польської мов частина національно-культурної лексики є спільною або, принаймні, зрозумілою. По-перше, це пов'язане з тим, що обидва народи і, відповідно, мови розвивалися з одного коріння і тісно контактували між собою, пор. відповідну лексику:

витинанка // *wycinanka*

хата // *chata*

борщ // *barszcz*

пиріг // *pieńóg*

коляда // *kolęda* та ін.

По-друге, якщо говорити про українську та польську мови, частина етнографізмів та історизмів була взаємно запозичена обома мовами. Так, до української мови увійшли слова *бігос*, *конфедератка*, *кунтуш*, *мазурка*, *полонез* та ін. (пор. також назву опери „Краков'яки і гуралі”), до польської – *bińczuk*, *czajka*, *sańajdaczny*, *takutra*, *kobza*, *bulawa* та ін. Запозичення такого типу освоюються у мові, хоча й усвідомлюються найчастіше мовцями як полонізми або українізми. Деякі з „етнографічних” або „лексичних” запозичень розвивають додаткові лексичні значення і конотації.

2. Окремого розгляду вимагають лексичні одиниці, яким у спорідненій мові відповідають не однослівні аналоги, а сполучення слів, описові вислови, пор.:

далечінь

нелюб

родичатися

rodzeństwo

rocznik

perfekcjonista.

Безеквівалентність цих слів зумовлена не тільки національною специфікою, але й здатністю мови створювати слова комплексного значення. Відсутність в одній із цих мов однослівного аналога пояснюється різними

причинами. Польська мова більшою мірою, ніж українська, має властивість конденсувати вирази, стягувати назви понять в одне слово; українська під впливом різних чинників не завжди „прагне” однослівності, пор., напр.:

biurowiec // офісний центр
nadwaga // зайва вага (людини)
nerwus // нервова людина
starówka // стара частина міста
widokówka // листівка із краєвидом.

На відміну від етнографічних (культурологічних) елементів, які здебільшого мають конкретну семантику, безеквівалентні назви на позначення поширених понять належать як до денотативної, так і до сигніфікативної лексики, пор. безеквівалентні слова сигніфікативного змісту:

жіноцтво
підстаркуватий
чужинний
щастити
zamażpójście
wyborny
bezpieństwowy
spoliczkować.

Таким чином, слова-лакуни щодо іншої мови – це передусім іменники, прикметники та дієслова, які належать в українській і польській мовах до основних морфологічних класів.

З безеквівалентних іменників виділяються передусім слова з основних лексико-семантичних груп, пор. польські слова:

– особи:

chłopczyca,
kasiarz,
koncertowicz,
pantoflarz,

– темпоральні назви:

przedwiośnie,
rocznik,

– локальні назви:

pojezierze,
starówka,
rozlewisko,
upłaz,

– абстрактні номінації:

finezja,
frajda,
odskocznia,
ciekawostka,

– предмети:

surówka,
wdzianko,
imbryk,
szcztuńce,

– терміни:

ryczałt
szczyrk,
zielarstwo,
trałowiec та ін.

Серед прикметників безеквівалентними стають ад'єктиви різноманітної семантики, пор.:

глядацький // *dla widzów*
приталений // *blisko ciała*
безпрецедентний // *bez precedensu*
niedoszły // *такий, що не здійснився*
filmowy // *пов'язаний з кіно.*

Саме у сфері ад'єктивів виділяється особливий тип безеквівалентних слів, коли слову однієї частини мови відповідає слово іншого морфологічного класу – іменникова словоформа, напр.:

дитячий // *dla dzieci*
жувальний // *do żucia*
братів // *brata*
ciążowy // *для вагітних*
ubraniowy // *для одягу.*

Більш динамічний у порівнянні з українським характер поляків (див. 1.3.) виявляє себе у розбудованій системі слів на позначення дій, які не знаходять еквівалентного українського аналога, пор., напр.:

– дієслова ситуативної семантики: *biesiadować, szydełkować, wykoleić się, rozkochiwać, zagospodarowywać się, okratować, odczłowieczać, usłonecznić;*

– дієслова образної, зокрема, анімалістичної мотиваційної основи: *chomikować, baraszkować, zbaranieć* (див. також 5.8.4.);

– дієприкметники та дієприслівники: *wygwizdany, umeblowany, paradyjący, pedałując, głodząc;*

– віддієслівні іменники: *naklejanka, niejadek, popychadło, układanka, spacerowicz.*

Отже, слову в одній мові можуть відповідати конструкції різної граматичної структури та синтагматичної протягненості в іншій мові, пор.:

заливний // *w galerecie*
бронепотяг // *rosiąg pancerny*
правопорушення // *łamanie prawa*
мічман // *chorąży marynarki*

профілакторпій // zakład leczniczo-profilaktyczny typu sanatoryjnego
jedenaścioletek // одинадцятирічна дитина
wymuskany // елегантно одягнений
okularnica // дівчина (жінка) в окулярах
lipówka // дерево, що плодоносить у липні
starokawalerstwo // спосіб життя (звички), що характерний для старого холостяка
groszkować // оздоблювати щось узором, малюнком у горошок.

При цьому частина лексичних співвідношень реалізується через відповідність слова в одній мові стійкому звороту в іншій мові, наближеність цих аналогів один до одного стає максимальною.

Водночас еквівалентна описова конструкція не завжди може повністю передати зміст відповідного слова – заповненої лакуни. Частина мінімальних компонентів змісту – сем може втрачатися, якщо безеквівалентне слово має внутрішню форму. При перекладі мовний образ, мотивація нерідко губиться, напр., напр.:

polskość // польський тип, характер чого-небудь
koziółkować // перекидатися через себе та ін.

Проблеми лексичних лакун нерідко ускладнюються через те, що безеквівалентним може бути не слово загалом, а лише його окреме значення, напр.:

зубний – *гармоніка // harmonijka ustna*
помада // szminka do ust
 twarzowy – *нерв // лицьовий нерв*
kapelusz // капелюх, що личить.

Часом безеквівалентні щодо іншої мови слова можуть вступати у вихідній мові в синонімічні відношення, що свідчить про національно-мовне осмислення навколишнього світу, напр.: *ponurak, smutas // похмурий чоловік.*

3.3. Походження української та польської лексики Pochodzenie leksyki ukraińskiej i polskiej

3.3.1. Питома лексика Słownictwo rodzime

Лексикон української та польської мов характеризується доволі різноманітним за походженням складом; поряд із давніми утвореннями активно функціонують нові лексичні елементи. Суттєві зміни відбуваються в лексичних системах кожної мови: змінюються значення, слова переміщуються із центру на периферію вживання і навпаки, поряд із питомими елементами

з'являються численні запозичення тощо. Походження українських і польських слів відображене в етимологічних словниках²⁰.

Питомою, споконвічною для української та польської мов є індоєвропейська і праслов'янська (спільнослов'янська) лексика, а також лексика, що виникла на власному національному ґрунті (див. 1.1.).

Праслов'янська лексика значною мірою успадкувала індоєвропейську лексику²¹, зокрема назви родичів, частин тіла, тварин, виробничих процесів, ознак за кольором і смаком²² та ін., пор., напр.:

праслов.	укр.	пол.
з індоєвроп.*		
<i>mati</i>	<i>мати</i>	<i>matka</i>
<i>sъrdьce</i>	<i>серце</i>	<i>serce</i>
<i>ovьsa</i>	<i>вівця</i>	<i>owca</i>
<i>orati</i>	<i>орати</i>	<i>orać</i>
<i>soldъкъ</i>	<i>солодкий</i>	<i>słodki</i>

У генетичному аспекті виділяється також прошарок балто-слов'янської лексики, що обмежений слов'янськими та балтійськими мовами²³ (див. також 1.1.).

Найбільш активно у праслов'янський період поповнювалися номінації тварин, рослин, явищ природи, предметів господарства і ремісництва, абстрактної лексики, пор., напр.:

праслов.*	укр.	пол.
<i>zmbja</i>	<i>змія</i>	<i>źmija</i>
<i>trava</i>	<i>трава</i>	<i>trawa</i>
<i>šiti</i>	<i>шити</i>	<i>szycь</i>
<i>kovati</i>	<i>кувати</i>	<i>kować</i>
<i>sъvѣdъкъ</i>	<i>свідок</i>	<i>świadek</i>

Крім того, із спільнослов'янської лексики в українську та польську мову прийшли деякі займенники (*я, ти, такий, хто // ja, ty, taki, kto*), числів-

²⁰ Див.: *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ 1982–2012; І. І. Огієнко (Митрополит Іларіон), *Етимологічно-семантичний словник української мови*, т. 1–2, Вінніпег – Канада 1982; А. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1959; *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, t. 1–8, Wrocław 1974–2001 (видання не закінчене); А. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2 (do lit. P), Warszawa 2000; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005; *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*.

²¹ Див.: А. Мейе, *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*; А. Мейе, *Общеславянский язык*; Х. Бирнбаум, *заснач. праця*; *Історія української мови: Лексика і фразеологія*, Київ 1983, с. 15–163; Г. П. Півторак, *Українці: звідки ми і наша мова*; О. Царук, *заснач. праця*; *Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczyk, Warszawa 1988; Z. Gołąb, *dz. cyt.*

²² *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 500.

²³ Див.: *Общая лексика германских и балто-славянских языков*, отв. ред. А. П. Непопушный, Киев 1989.

ники (*два, десять, сто* // *dwa, dziesięć, sto*), прийменники (*в, на, до, по, від, без* // *w, na, do, po, od, bez*) та ін. Пор. також слова одного походження у слов'янських мовах:

укр. *рука, сніг*
 пол. *ręka, śnieg*
 рос. *рука, снег*
 білорус. *рука, снег*
 чes. *ruka, sníh*
 словац. *ruka, sneh*
 в.-луж. *ruka, sněh*
 н.-луж. *ruka, sněg*
 словен. *roka, sněg*
 серб. *рука, снѐг*
 хорв. *ruka, sneg*
 болг. *ръка, сняг*
 макед. *рака, снег*.

У часи праслов'янської мовної єдності відбувалися процеси не тільки поповнення індоєвропейського лексикону, а й заміни деяких номінацій на нові. В першу чергу це було пов'язане із віруваннями слов'ян і, зокрема, із переконаннями щодо магічної сили слова, а, отже, із табуванням деяких лексем – назв флори і фауни. Саме тому у спільнослов'янській мові виникли нові номінації ведмеда, риби, коня, пса, змії та ін.²⁴ Була втрачена індоєвропейська назва дуба *perkiuos* (пор. укр. *дуб* // пол. *dąb*), проте давній корінь дійшов до нашого часу в імені головного бога слов'янського пантеону Перуна²⁵ (дуб був культовим деревом Перуна).

Спільнослов'янська лексика складає основу словникового фонду і належить в обох мовах до найбільш уживаної. Зокрема, як зазначає Т. Лер-Сплавінський, у польській мові із праслов'янських часів збереглося понад 1700 слів²⁶. Водночас протягом століть індоєвропейська та праслов'янська лексика зазнала в українській і польській мовах асиміляції – певних фонетичних, акцентологічних, семантичних²⁷ і граматичних змін. Семантичні зміни праслов'янської за походженням лексики або слів, що виникли у кожній мові на цьому ґрунті, в деяких випадках настільки значні, що лексеми одного походження стали для української та польської мов міжмовними омонімами (див. 3.4.7.3.).

Власне українські та польські слова виникали як на підставі індоєвропейських і праслов'янських коренів (основ), так і на національному ґрунті в результаті використання словотвірного потенціалу. Саме питома лексика

²⁴ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, с. 529–530.

²⁵ С. Б. Бернштейн, *Славянские языки*, с. 460; В. В. Лучик, *ззнач. праця*, с. 93.

²⁶ Т. Lehr-Splawinski, *Język polski: pochodzenie, powstanie, rozwój*.

²⁷ Див., напр.: Л. Е. Довбня, *Семантична трансформація спільнослов'янських слів у російській та українській мовах*: дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1993.

становить найбільшу частину лексичного фонду кожної з названих мов, пор., напр.:

батьківщина
баритися
карбованець
малеча
козацтво
мрія
вареник
чарівний
кремезний
спатоньки
wagunek
kiegunek
rozwój
wupik
załoga
bieżący
ubiegły.

Як для української, так і для польської мов типовими є словотвірні ознаки, за якими можна розпізнати власне походження лексем. Для української мови це, зокрема, суфікси:

-оц-і: веселоці, трудноці
-иц-е: горище, днище
-ен-я: мишеня, левеня
-ашн-я дітлашня, комашня
-езн-: довжелезний, старезний
-ісіньк-, -есеньк-, -юсіньк-: гарнісінський, малесенький.

Для польської мови показниками власного походження лексем є, зокрема, суфікси:

-uchn-a: ręczuchna
-as: grubas
-och: śpioch
-icz: klubowicz
-osz: chudosz та ін.

Своєрідними для кожної з мов, як правило, є утворення-зрощення моделі „дієслово в наказ. формі + іменник” (див. 5.5.).

Українська мова має частину лексики, спільну із російською та білоруською мовами (напр., *племінник, щока, білка, гречка, дешевий, хороший, сьогодні, після*), польська – з чеською та словацькою (напр., *warkocz, ogon, tylic, rięknu* та ін.).

Водночас частина лексики є спільною тільки для української та польської мов, що пояснюється їх активними контактами (див. 3.3.3.) (напр.,

книш // *knysz*), частина – для української, польської, білоруської мов, пор., напр.: укр. *викапаний* // пол. *wykarany* // білорус. *wykapany* – „схожий, як дві краплі води”, від *wikapati* – способу ворожіння – капання воску у воду і вгадування у конфігураціях образів певних людей, пор. рос. *вылитый* – такої самої мотивації.

3.3.2. Запозичення Zapózyczenia

Для усіх слов'янських мов характерною є, з одного боку, висока стійкість лексичних одиниць праслов'янського фонду, з другого, – наявність спільних і відмінних джерел запозичень (іншомовних слів)²⁸.

Мовні запозичення, в першу чергу лексичні, є свідченням зв'язків між народами і, внаслідок цього, міжмовних контактів. Етимологічні дослідження дають змогу визначити, що найдавніші запозичення відбувалися ще в епоху праслов'янської мови. Відкритим у науці залишається питання про зв'язки праслов'ян і прабалтів (див. 1.1.). Принаймні беззаперечними є спільні риси у системах цих груп мов. Зокрема, спільними з балтійськими мовами вважаються такі українські та польські лексеми, як:

рука // *ręka*
голова // *głowa*
озеро // *jezioro*
луска // *łuska* та ін.²⁹

Із запозичень цього періоду розрізняються індоєвропейські та неіндоєвропейські. До перших належать, зокрема, слова:

– з кельтських мов:

місто // *ciasto*,

– з латини:

вино // *wino*
поганин // *poganin*
оцет // *ocet*
коляда // *kolęda*,

– з германських мов:

дума // *duma*
шолом // *hełm*
скло // *szkło*
мити // *myto*.

²⁸ Див.: Н. Rybicka, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976; В. Walczak, *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*, Poznań 1981.

²⁹ В. В. Лучик, *зазнач. праця*, с. 149.

З неіндоевропейських мов прийшли такі запозичення:

– з перської через грецьку:

огірок // *ogórek*,

– з тюркських мов:

хан // *chan*

болгарин // *bułgar*³⁰.

Деякі із запозичень праслов'янського періоду збереглися тільки в окремих слов'янських мовах. Скажімо, в українській, на відміну від польської, функціонують такі лексеми, як *блюдо* (з готських мов), *церква* (з германських), *собака*, *ватра* (з перської). У польській мові до активного вжитку входить, зокрема, слово *pieniędzy* (давнє запозичення з германських мов).

Після прийняття праслов'янами християнства активно запозичувалися лексичні елементи зі старослов'янської (церковнослов'янської) та, в основному через неї, – з грецької мов. Найдавніша слов'янська літературна мова привнесла у протоукраїнську та протопольську мови такі слова, як:

хрест // *krzyż*

уста // *usta*

приязнь // *przyjaźń*

знайомий // *znajomy*

богиня // *bogini* та ін.

Водночас українська як мова, що виникла й розвивалася на народній основі, засвоїла лише невелику групу старослов'янізмів³¹, напр.: *безодня*, *вождь*, *вчитель* та ін. Старослов'янські запозичення в сучасній українській мові здебільшого стилістично забарвлені, напр.: *предтеча* (книжн., уроч., заст.), *страмити* (розм.).

Польська мова має деякі риси, що зближують її із старослов'янською, скажімо, неповноголося, що суттєво позначилось на слововживанні, пор.:

голод // *głód*

голос // *głos*

голодний // *głodny*

долоня // *dłoń*

дорога // *droga* і под.

З грецької мови до мов-реципієнтів прийшла не тільки релігійна лексика, а й чимало термінів, пов'язаних із різними науками та видами мистецтва, а також власних імен. Ці запозичення поступово змінювали своє звучання, морфемну будову, а часом і значення в історії української та польської мов, пор., напр.:

ангел // *anioł*

єпископ // *biskup*

³⁰ Пор.: Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, с. 530–533.

³¹ Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1973, с. 124–125.

монах // *mnich*
 граматика // *gramatyka*
 етнографія // *etnografia*
 демократ // *demokrata*
 ідея // *idea*
 драма // *dramat*
 Андрій // *Andrzej*
 Василь // *Bazyli*
 Катерина // *Katarzyna*
 Олена // *Helena* та ін.

Після розпаду праслов'янської мови шляхи запозичень в українську та польську мови певною мірою розходяться. Спільними залишаються мовиджерела і частина лексичного складу, проте час запозичень і їхня якість нерідко не збігаються.

Латинська мова використовувалася на майбутніх українських землях обмежено. Скажімо, вона вживалася у XIV ст. у галицько-волинських канцеляріях, потім вивчалася в освітніх закладах і часом була мовою викладання³². У XVI–XVII ст. латинські запозичення стають джерелом поповнення наукового, публіцистичного, ділового стилів, меншою мірою – загальноновживаної лексики. Писемні пам'ятки української мови того часу наводять численні слова латинського походження, пор.: *аматор, арешт, артикул, герб, оксамит, оратор, адвокат, рецепт, ректор, адміністрація, ангіна* та под. Значна частина латинізмів увійшла в широкий обіг за часів козацтва, напр., *бульба, клейноди, капелюх* тощо. Помітний прошарок латинізмів запозичений через польську мову: *гонор, колір, костел, окуляри* і под.

Для польської мови внаслідок історичних умов латина стала основним джерелом запозичень (до 10 000 слів)³³. На відміну від української мови, латинізми в польську приходили, як правило, безпосередньо та поповнювали й загальнолітературну, і термінологічну лексику, напр.: *migdały, rejestr, atrament, akt, akademia, profesor, aparat, klasztor, decydować, promocja, termin, deklaracja* та ін.

В українській і польській мовах латинізми стали значним джерелом антропонімів, напр.:

Віталій // *Witalij*
 Інна // *Inna*
 Павло // *Paweł*
 Наталя // *Natalia*
 Максим // *Maksym* та ін.

³² І. Огієнко, *Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х років*, Варшава 1930, с. 493–500.

³³ Т. С. Тихомирова, *Польський язык*, с. 184.

На відміну від сучасної української мови, у польській грецизми та латинізи обмеженіше використовуються у медичній сфері, пор.:

- українські грецизми – польські питомі:
плазма // otocze
катаракта // zaćma
діабет // cukrzyca
гематома // krwiak
гіпертонія // nadciśnienie,
- українські грецизми – польські грецизми:
анестезіолог // anestezjolog
наркоз // narkoza,
- українські латинізи – польські питомі:
донор // krwiodawca
процедура // zabieg
ін'єкція // zastrzyk
туберкульоз // gruźlica
фіброма // włókniak,
- українські латинізи – польські латинізи:
реєстратура // rejestracja
вірус // wirus.

Від часів Київської Русі в українську мову активно входили тюркізми. Прикметно, що запозичення з тюркських мов вливалися в українську через безпосередні контакти, передусім торгівельні та військові. Переважна більшість із них прийшла усним шляхом і міцно закріпилася в українській спільноті: *базар, байрак, газ, кавун, кулак, товар* тощо. Частина з них через українську, а також російську ввійшла до польської мови (пор.: *ataman, torba, bakłażan, kaftan, buhaj, kielbasa, chałwa*), причому нерідко – зі зміненим значенням³⁴, пор.:

- гарбуз – arbuz*
- тапчан – tapczan*
- барабан – baraban*
- халат – chałat* та ін.

Великий вплив на формування лексики польської літературної мови мала чеська мова³⁵. Особливо активно богемізми потрапляли в польську мову в XIV–XVI ст., пор.: *straż, władza, wahać się, hańba, rychły, czekać, ohyda, zwłaszcza, ropielec* та ін. Крім того, вже від X ст. чеська мова стала для

³⁴ Пор.: A. Zajączkowski, *Związki językowe połowiecko-słowiańskie*, Wrocław 1949.

³⁵ Див.: Z. Stieber, *Wpływ czeszczyzny na kształtowanie się polskiego języka literackiego* [w:] *Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praga 1955; Z. Stieber, *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich*, Warszawa 1965, s. 42; T. Z. Orłoś, *Polsko-czeskie związki językowe*, Kraków 1980; T. Z. Orłoś, *Tysiąc lat polsko-czeskich związków językowych*, Kraków 1993.

польської мовою-посередницею, передусім релігійної лексики. В українській мові богемізм зустрічаються доволі рідко; частина з них уживалася у староукраїнській літературній мові, але потім перейшла до пасивного лексичного складу, напр.: *супор, єдваб, ганити* та ін.³⁶ В основному запозичення з чеської проникали в українську мову через польську, пор.: *вагати́ся, влада, число, замок, брама, постать, праця* та ін.

Поширеними у польській мові є лексичні германізми (до 3000–4000)³⁷. Особливо активно німецькі запозичення входили у польську мову в часи середньовіччя³⁸. Це лексика різних тематичних груп, пор., напр.: *szlachta, herb, olej, bursztyn, fartuch, grosz, wójt, ratusz, gmach, dach, handel, agent, nikiel, śruba, oficer* та ін. Германізми в українську мову³⁹ здебільшого потрапляли через польську та російську, напр.: *панцир, князь, штаб, пудель, кварц, селітра, дах, фарба, верстат* та ін. Наявність двох мов-посередниць привела до того, що частина українських германізмів розходиться із польською мовою, пор.:

рюкзак // plecak
офіціант // kelner
прейскурант // cennik.

У XVI–XIX ст. в українську та польську мови прийшли запозичення із західноєвропейських мов, передусім із французької, італійської, іспанської, голландської. Французькі запозичення в українській і польській мовах є назвами різноманітних предметів і явищ. Ці лексеми як збігаються, так і розходяться в обох мовах, пор.:

парад // parada
дама // dama
жакет // żakiet
корсет // gorset
режим // reżim
багаж // bagaż
калорифер // kaloryfer,

пор. також:

кафе
шофер
гурман
торшер
тираж
купе

³⁶ Й. Ф. Андерш, *Богемізм* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 50.

³⁷ Т. С. Тихомирова, *ззнач. праця*, с. 185.

³⁸ Пор.: Т. Czarniecki, *Z historii wyrazów staropolskich pochodzenia niemieckiego*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, t. 19, Warszawa 1980.

³⁹ Див.: Д. Шелудько, *Німецькі елементи в українській мові*, Київ 1929.

бра
 szarża
 fryzjer
 fotel
 suterena
 szmizjerka
 bagatela.

З італійської та іспанської мов прийшли в основному слова, що пов'язані з мистецтвом і кулінарією, напр.:

– з італійської:
 опера // *opera*
 грація // *gracja*
 імпресаріо // *impresario*
 тенор // *tenor*
 салат // *sałata*
 піца // *pizza*
 макарони // *makaron*,

пор. тільки в польській: *fraszka, kalafior, kalarepa, szparagi*;

– з іспанської:
 гітара // *gitara*
 серенада // *serenada*
 румба // *rumba*
 карамель // *karmelki, karmel*
 пастила // *pastyla*
 сомбреро // *sombrero*
 тореадор // *toreador*
 наваха
 томат.

Запозичення з голландської мови в основному стосуються мореплавства, пор.:

флот // *flota*
 каюта // *kajuta*
 баркас // *barkas*
 яхта // *jacht*
 брезент // *brezent*
 буй // *boja*
 фарватер // *farwater*,

пор. також українське запозичення з голландської *апелсин* (буквально „китайське яблуко”. До речі, польський відповідник *rotagańcza*, запозичений з італійської мови, також пов'язаний зі значенням „яблуко”).

Нечисельними є в обох мовах впливи інших європейських мов, напр.:

– з білоруської: *двюготь, бадзьорий, качан, кажан*,
 – з фінської: *камбала, морж, перла, піхта, салака, сауна*,

- з угорської: *hajduk, hejnał, orszak, kontusz, szereg*,
- з румунської: *bryndza, fujara*,
- зі шведської: *скансен // skansen*,
- з ісландської: *гейзер // gejzer*,
- з японської: *самурай, харакірі, кімоно, дзюдо // samuraj, harakiri, kimono, dzudo*,
- з китайської: *мандарин, тайфун, рікша // mandaryn, tajfun, riksza* та ін.

Своєрідними з точки зору зіставлення є запозичення з російської в українську та польську мови. Вплив російської на українську мову особливо активно почав себе виявляти з другої половини XVII ст.⁴⁰

Русизмами (росіянізмами) є, зокрема, такі слова, як *завод, передовиця, область, указ, паровоз, законопроект, рудник* та ін. Через російське посередництво в українську увійшли з різних мов такі слова, як *арсенал, пістолет, гавань, арія, критика, шахта, мотор, конгрес* та ін. Значну частину фонду української мови становлять слова-кальки з російської – запозичення шляхом перекладу. Це, в першу чергу, складні слова типу *вогнегасник, місяцехід, радіомовлення, напівпровідник, співробітник*, а також *відмінник, виробничник, висуванець*⁴¹ та ін. У різні періоди внаслідок політики русифікації з української мови вилучалися слова, які відрізнялися від аналогів у російській, впроваджувалися прямі запозичення або кальки.

У польській мові, на відміну від усіх інших слов'янських, русизми складають невелику частину лексики. Здебільшого ці слова позначали російські або радянські реалії і в сучасний період вони належать до пасивної лексики, пор.: *burlak, walonki, wiorsta, zsyłka, agitka, kukuruźnik, samowar, kołchoz, sputnik*, пор. нейтр. *czajnik*. Характерно, що нечисельні інші русизми належать у польській мові до розмовного стилю, пор.: *wsio, ciut-ciut, naczalstwo, urawniłowka, chałtura, barachło, nieudacznik*.

До особливої групи запозичень в українській і польській мовах належать англіцизми⁴². Запозичення з англійської почали проникати в ці мови з початку XIX ст. Появу перших англіцизмів у польській мові відзначив, зокрема, А. Міцкевич у „Пані Тадеуші”: *lokaj, dżokej*⁴³. Пор. пізніші запозичення: *boks, brydż, sport, skuter, skwer, tenis, bar, dżинsy* та ін.

В українську мову XIX–XX ст. англійські слова в основному проникали через мови-посередниці – російську, польську, німецьку, напр.: *старт, фініш, баскетбол, хокей, парламент, офіс, джентльмен, мітинг, бізнес* та ін. До кінця XX ст. українська мова у порівнянні з польською вирізнялась

⁴⁰ Сучасна українська літературна мова, за ред. А. П. Грищенка, с. 178.

⁴¹ Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія, с. 131–134.

⁴² Див.: О. Тодор, *Запозичення-англіцизми у мові преси 80–90-х років [w:] Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова*, red. nauk. S. Jermolenko, Opole 1999; E. Mańczak-Wohlfeld, *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*, Kraków 1994.

⁴³ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 151.

більшою кількістю англійських за походженням лексем, особливо у галузі спорту, пор.:

трактор // ciągnik
пони // kucyk
парк // ogród
футбол // piłka nożna
волейбол // siatkówka,

пор., проте:

rower // велосипед
dubbing // дублювання.

З кінця ХХ – початку ХХІ ст. українська та польська мови активно насичуються англіцизмами, що позначають різні сфери життя, напр.:

менеджер // menadżer
грейдер // grejder
радар // radar
блюмінг // bluming
шоу // show
трилер // thriller
бестселер // bestseller
спрей // spray.

Поступово зростаюча кількість англіцизмів створила в українській та польській мовах серйозну проблему. Англійські дублети, особливо у мові преси, телебачення, а також у мовленні молоді, нерідко витісняють питомі слова, пор., напр., уживання замість українських питомих слів англіцизмів:

тінейджер (замість підліток)
дисконт (знижка)
постер (оголошення)
паркінг (автостоянка)
о'кей (гаразд) та ін.

У польській мові, яка завжди відзначалася міцними пуристичними традиціями, активно відбувається процес заміни питомих або давно запозичених і асимільованих слів англіцизмами, особливо у мовленні молоді, напр.:

lizing (замість dzierżawa)
slajd (przeźrocze)
oldskul (staroświecki)
jazzy, freshy, juicy (fajny)
inwestygować (zbadać)
diler (kupiec),

пор. також поетичну імітацію насиченого англіцизмами мовлення:

Posłuchaj, jest taki kejs
Mówię bez ściemy, prosto ci w fejs
Luknij na mój imidż, jest upgrejdowany,
Bifor czy after – chodź pójdziemy w tany

*Zakładam difoltowo, że masz na to filing
Więc daj mi brejk i przestań mnie kiling,
Do Maka uderzymy na dejta z palerem
I wyjdzie na jaw, żeś nie jest zerem.*

(MC Mścigniew)

Подібне мовлення, яке часом нагадує польсько-англійський суржик, отримало назву *polglisz* (пор. *рунглиш* – російсько-англійський суржик, *піджін-інглиш* – новогвінейсько-англійський суржик).

Спільними для обох мов запозиченнями є інтернаціоналізми типу:

демократія // demokracja
республіка // republika
комп'ютер // komputer
спорт // sport
депресія // depresja та ін.

Лексичні запозичення в українській і польській мовах можуть бути безпосередніми або проникли за посередництвом інших мов.

Особливим типом запозичень є калькування, пор., напр.:

гучномовець ← рос. *громкоговоритель*
багатоверстатник ← рос. *многостаночник*
міні-спідниця ← англ. *mini-skirt*
zbawiciel ← лат. *salvator*
listonosz ← нім. *Briefträger*
światopogląd ← нім. *Weltanschauung*.

Якщо запозичення відбувається через мову-посередницю, спостерігається фонетичне, морфемне, граматичне освоєння запозиченої лексики, пор. шляхи засвоєння:

грецько-лат. *angelus* → пол. *anioł* → *angioł* (вимовлялося *anjol*) → *anioł*⁴⁴
лат. *castellum* → чес. *kostel* → пол. *kościół* → укр. *костюл, костел* (два варіанти).

Скажімо, зрозуміло, що безпосередніх запозичень з арабської мови в українській та польській бути не може. Тому арабізми потрапляли в польську мову через німецьку (*cyfra*), французьку (*szyfr, gaza, gazela*), італійську (*materac*), іспанську (*zenit*) і под. В українську мову арабізми, в свою чергу, попадали через ці та інші мови-посередниці: польську, російську і навіть болгарську (*бісер*).

Нерідко слова змінюють свою первинну семантику або розвивають додаткові значення. Скажімо, в українську мову через польську увійшло слово *біжутерія*. У мові-першоджерелі – французькій – *bijouterie* означає „коштовність”. У сучасній польській мові *bizuteria* – це як прикраси з дорогоцінних металів і коштовного каміння, так і їхня імітація. В українській мові *біжутерія* – це жіночі прикраси, які, на відміну від ювелірних виробів,

⁴⁴ Тамże.

не є коштовностями, а виготовлені з пластику, дерева, скла та ін. (цікаво, що в 11-томному Словнику української мови це слово не було зафіксоване).

Пор. також:

нікель // *nikiel* ← нім. *Nickel* ← швед. *nickel* ← швед. *kopparnickel* ← нім. *Kupfernickel* (мідний гном Нікель – від імені одного з гномів, підземних духів-карликів по імені *Nikolaus*)⁴⁵,

бахур (1. *лайл*. волоцюга, розпусник; 2. *зневажл.* байстриук), *bachor* (1. вередлива дитина; 2. байстриук) ← гебр. *bāxūr* (первісно – „вишуканий, гарний”, пізніше – „юнак”),

сноб, *snob* ← англ. *snob* (первісно – „учень шевця, шевчук”; потім – „людина, яка намагається сліпо наслідувати смаки і манери вищого суспільства (значення, яке засвоєно українською мовою); вискочень; штрейкбрехер; поденник; швець; людина низького походження, плебей”).

За посередництвом різних мов можуть засвоюватися різні фонетичні та семантичні інтерпретації того самого слова у мові-першоджерелі, пор.:

першоджерело	мова-посередниця	польська мова
лат. <i>magister</i> ,	–	→ <i>magister</i>
<i>majister</i>	чес.	→ <i>mistrz</i>
	нім.	→ <i>majster</i>
	франц.	→ <i>metr</i> ⁴⁶ .

Запозичення в українській мові здебільшого суттєво змінюють свій графічний вигляд, чому сприяє, зокрема, пристосування слів до кириличного запису і традиція фонетичного принципу орфографії. У польській мові значна частина іншомовних слів, особливо запозичених у другій пол. XX – на поч. XXI ст., зберігає написання мови-джерела, пор., напр.:

бармен // *barman*
бейсбол // *baseball*
пазли // *puzzle*
журі // *jury*.

Можливим є і варіантне написання, пор.:

дизайн // *design*, *dizajn*
менеджер // *menedżer*, *menadžer*, *manager*
джатоба // *jojoba*, *żožoba* (вимовляється *żožoba* або *chochoba*)
бістро // *bistro*, *bistrot*
чартер // *czarter*, *charter*.

Засвоєні запозичення стають словотвірною базою для нових лексем, пор., напр.:

грішити
монашеський
салютувати

⁴⁵ *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ 2003, с. 98.

⁴⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 440.

wiwatować
menadżerka
amatorszczyzna.

Загалом польська мова значно ширше, ніж українська, використовує власні ресурси найменування; як наслідок, частина українських запозичень одержує у польській мові аналог, побудований на питомій основі, пор.:

тротуар // *chodnik*
бухгалтер // *księgowy*
кroxмаль // *skrobia*
фен // *suszarka*
екскурсія // *wycieczka*
екскаватор // *koparka*
штопор // *korkociąg*
трибуна // *mównica*
трамплін // *skocznia*
парашут // *spadochron*
гардероб // *szatnia, przechowalnia.*

Пуристичні традиції утверджувалися в польській мові як реакція на насильницьку асиміляцію з кінця XVIII ст. – після трьох розподілів Польщі. Зокрема, брати-вчені Я. і Є. Снядецькі стоять біля витоків польської наукової термінології, впроваджуючи слова типу *południk*, *równik*, *średnica*, *wycinek*, пор.: *меридіан*, *екватор*, *діаметр*, *сектор*⁴⁷, пор. інші терміни:

składnia // *синтаксис*
bezokolicznik // *інфінітив*
plaskorzeźba // *барельєф*
wykres // *графік* та ін. (див. також 3.5.2.2.).

Характерним для польської мови ХХ ст. був процес активних запозичень, частина з яких була потім замінена на питомі утворення. Зокрема, були замінені:

kurort на *uzdrowisko*
buldożer на *spychacz*
tank на *czołg*
traktor на *ciągnik*
wentylator на *wietrznik* та ін.

Для української мови такі процеси не типові.

Водночас українська мова демонструє можливості утворення нових слів на ґрунті питомих коренів і афіксів; польська мова часом надає перевагу запозиченням, переважно на латинській основі:

усиновлення // *adopcja*
рішення // *decyzja*

⁴⁷ П. Сегей, *Хуторянство? Ні, самобутність! Як європейські мови утверджували власну термінологію*, „Світогляд”, 2008, № 2, с. 36.

присутність // *frekwencja*
 ускладнення // *komplikacja*
 наслідок (наслідки) // *konsekwencja*
 споживач // *konsument*
 продовження // *kontynuacja*
 підвіконня // *parapet*
 частка // *partykuła*
 правило // *reguła*
 нічия // *remis*
 ковзани // *łyżwy*.

Унаслідок спільних процесів запозичень, що увійшли безпосередньо з європейських мов або за посередництвом іншої мови, передусім німецької для польської; німецької, польської, російської – для української, створився загальний фонд українсько-польської запозиченої лексики. Пор., наприклад, назви екзотичних тварин:

антилопа // *antylopa*
 гіпопотам // *hipopotam*
 кенгуру // *kangur*
 лама // *lama*
 лев // *lew*
 мавпа // *małpa*
 пантера // *pantera*
 слон // *słoń*
 тигр // *tygrys*
 верблюд // *wielbłąd*
 зебра // *zebra*
 жираф (-а) // *żyrafa*.

3.3.3. Лексичні українізми та полонізми Ukrainizmy i polonizmy leksykalne

Активними були і залишаються українсько-польські мовні контакти. Кількісні й якісні показники щодо запозичень українською мовою польських лексичних елементів, а польською – українських різняться, але взаємовплив лексичних систем підтверджується багатьма даними⁴⁸.

⁴⁸ Див.: В. М. Русанівський, *Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською* [в:] *Славістичний збірник*, Київ 1963; Л. Л. Гумецкая, *К истории украинско-польских языковых связей* [в:] *Исследования по польскому языку*, Москва 1969; С. Урбанчик, *Контакти польської мови з іншими слов'янськими мовами* [в:] *Взаємовплив слов'янських мов і літератур*, Київ 1972; А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських мовних контактів* [в:] „Мовознавство”, 1991, № 5; D. Budniak, *Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim*, Opole 1993; B. Falińska,

Польський вплив на українську лексику⁴⁹ позначався з давніх часів, але особливо посилювався з XIV ст. і набрав великої сили після Люблінської унії 1569 р., пор. старі полонізми *вельможний, вїйт, вольність, пан* і под. До запозичень із польської мови в українську належать слова різних сфер уживання, але передусім це назви побутових предметів, родинності, осіб, багатьох абстрактних понять. Основна частина полонізмів одержала в українській мові інше граматичне оформлення, нерідко змінила лексичну й стилістичну наповненість, одержала додаткову експресію, пор. польські лексеми *brunatny, mazurek, obiecać, zamsz, powidła, kiepski* та їхні українські відповідники, пор. також:

бавити ← *bawić*
бидло ← *bydło*
блазень ← *blażen*
вартість ← *wartość*
опіка ← *opieka*
петрушка ← *pietruszka*
підлога ← *podłoga*
хлопець ← *chłopiec*
барвінок ← *barwinek*
вирок ← *wyrok*
досконалий ← *doskonały*
сподіватися ← *spodziewać się*
тлумачити ← *tłumaczyć* та ін.

Крім того, до української мови прийшли з польської численні етнографізми або історизми, напр.: *конфедератка, кунтуш, бігос, мазурка, полонез, гураль* та ін.

Польська мова стала для української важливим посередником запозичень із західноєвропейських, передусім латинської, німецької, чеської, французької мов. Зокрема, через польську мову в українську прийшли такі іншомовні слова, як *гасло, ратуша, келих, колегіум, костюл, крават(ка), власний, огида, смуток, каштан* та ін.

Частина слів в українській мові утворена шляхом калькування польських слів, напр.:

вірогідний ← *wiarygodny*
цікавинка ← *ciekawostka*.

A. Kowalska, *Polsko-białoruskie i polsko-ukraińskie związki leksykalno-słotowótórcze*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VI, Warszawa 1983; M. Bobran, *Kontakty językowe polsko-wschodnio-słowiańskie*, Rzeszów 1995; D. Buczka, M. Lesiów, *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniami językowymi*, Lublin 2003.

⁴⁹ Див.: І. Огієнко, *Полонізми в сучасній українській мові*, „Рідна школа”, 1936, ч. 1; D. Budniak, *dz. cyt.*

Окремі запозичення з польської мови поширювались у минулому й поширюються нині через галицьке мовлення, карпатський ареал загалом⁵⁰. Побутуючи спочатку в Галичині внаслідок тісних міжетнічних контактів, такі мовні елементи поступово входять у загальнолітературний ужиток. Цьому процесові у наш час сприяє прагнення значної частини мовців до вивільнення української мови від впливу російських запозичень; польська мова видається за таких умов в силу довгої традиції більш придатною для використання⁵¹.

Скажімо, серед поширених у галицькому середовищі прикметників (дієприкметників) – полонізмів можна виділити:

- 1) власне лексичні дублети, що мають адекватну семантику з аналогами в літературній мові (*наїджений* – ситий);
- 2) синоніми, які відрізняються від нормативних своєю семантичною структурою, додаванням мікроелементів змісту, часто – експресивно-конотативного характеру (*підлий* – поганий);
- 3) безеквівалентні одиниці (*кашливий, помічний, спацеровий*).

У межах галицької лексичної підсистеми запозичені з польської мови прикметники входять у різного роду парадигматичні угруповання. Серед регіонально забарвлених ад'єктивів представлені основні лексико-граматичні розряди і семантичні групи. До найбільш поширених якісних прикметників належать загальнооцінні та характеризуючі (*файний, злий* (у значенні „поганий”), *захланний* (жадібний), *холерний, пустий* та ін.), а також прикметники на позначення органолептичних ознак (*шарий* (сірий), *зимний* (холодний), *літній* (теплий), *квасний* (кислий), *солодкий* (прісний) та ін.). Серед відносних виділяються прикметники із семантикою ознак, пов'язаних із матеріалом (*железний, шматяний, мосяжний*), продуктами харчування (*цинамоновий, цитриновий, помаранчевий, шпараговий*), окресленням часу (*передвчорашній, тамторічний*) та ін.⁵²

Характерні приклади численних запозичень в українську мову через галицьке наріччя наводить Ю. Шевельов; пор., зокрема, таке його спостереження: „принесена з Галичини форма *прѡшу* набирає значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника чи вставного слова, тотожного або близького за значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням) до слова *будь ласка*”⁵³.

Більша частина полонізмів у сучасній українській мові, як правило, вже не сприймається як іншомовний елемент, пор., напр.:

⁵⁰ Див.: Й. О. Дзендзелівський, *Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в карпатському ареалі*.

⁵¹ В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Побутово-розмовне мовлення галичан*, с. 97–114.

⁵² І. Кононенко, *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, с. 468–469.

⁵³ Ю. Шевельов, *Внесок Галичини у формування української літературної мови*, с. 121.

Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха.
Відкрийте в нім академіка. Ще одчайдуха-зуха.
(І. Драч).

Проте слова недавнього запозичення, особливо ті, які прийшли через західноукраїнське мовлення, „легко вловлюються як чужорідні щодо української мови через свою невластивість українській мові Наддніпрянщини (особливо Лівобережжя)”⁵⁴, пор., напр.: *гуртовня, мийня, лічниця, спортовий, спортовець, наживо, заскочений, фільмувати, шпиталізувати* та ін.

Зрозуміло, що внаслідок історичних умов полонізмів в українській мові є набагато більше, ніж українізмів у польській⁵⁵. Як вважають автори „Енциклопедії польської мови”, найбільше полонізмів увійшло саме до білоруської та української мов⁵⁶.

Дослідження лексичних українізмів у польській мові є більш чисельними у порівнянні із працями на тему полонізмів в українській⁵⁷, що пояснюється, зокрема, відносно невеликою кількістю таких запозичень. Водночас позиції лінгвістів щодо українізмів у польській мові нерідко розходяться, що викликає потребу у подальшому аналізі.

Різні словники польської мови подають різну кількість українізмів. За даними А. Фаловського, у „Словнику польської мови” за ред. М. Шимчака та у „Словнику іншомовних слів”⁵⁸ зафіксовано 127 слів українського походження⁵⁹, в „Універсальному словнику польської мови” за ред. С. Дубіша⁶⁰ налічується 168 таких одиниць⁶¹. Такі розходження пояснюються різними підходами щодо походження тих чи інших слів польської мови авторів словників. Скажімо, лише в „Універсальному словнику польської мови” (2003 р.) слово *kozak* отримало етимологічний коментар <ukr.>.

⁵⁴ О. Б. Ткаченко, *Полонізм* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 466.

⁵⁵ Пор.: Л. А. Булаховський, *К истории взаимоотношений славянских литературных языков*, с. 43; В. М. Русанівський, *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*, с. 177–178.

⁵⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 289.

⁵⁷ Пор., напр.: S. Urbańczyk, *Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego*[w:] *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, Warszawa 1963; T. Minikowska, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa–Poznań–Toruń 1980; T. Kuroczycki, W. Rzepka, B. Walczak, *O zapożyczeniach leksykalnych z języka ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie pisanej*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VI, Językoznawstwo, Warszawa 1983; A. Fałowski, *dz. cyt.*; S. Dubisz, *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*.

⁵⁸ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2006; *Słownik języka polskiego PWN*, red. nauk. M. Szymczak, t. I–III, Warszawa 1999.

⁵⁹ A. Fałowski, *dz. cyt.*, s. 210.

⁶⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–5, Warszawa 2003.

⁶¹ S. Dubisz, *dz. cyt.*, s. 409.

Перші українізми потрапили до польської мови ще в XIV ст. Як уважають дослідники, основна маса слів українського походження була запозичена польською мовою в XVI та XIX ст.⁶²

Польська мова, за твердженням ряду науковців, запозичила з української мови, зокрема, такі лексеми: *ataman, balakać, blahy, bohater, bohomaz, buhaj, bułany, buława, bury, chata, czarka, czekan, czereda, czupryna, derkacz, hałas, hołota, koromysło, korowód, pieróg, bór, sotnia, tabor, tapczan, wataha, wertep, znachor, step* та ін. Отже, українізми належать до різних тематичних груп, серед яких найчисельнішими є номінації осіб, предметів побуту, флори, фауни, абстрактні назви. Частина таких запозичень – це історизми та етнографізми, напр.: *makutra, kutia, oseledec, hopak, hajdamak, sahajdaczny*.

На думку С. Дубіша, понад 80% українізмів, зафіксованих в „Універсальному словнику польської мови”, безпосередньо запозичені з української мови⁶³. Очевидно, ця цифра потребує уточнення. У згаданому словнику не завжди вказано на посередницькі функції тієї чи іншої мови, в тому числі української, у процесі запозичень, що зрозуміло, оскільки це лексикографічне видання є тлумачним, а не етимологічним словником. У зв'язку із цим, наприклад, деякі тюркізми, що потрапили в польську мову через українську, подаються як „чисті” українізми, пор., напр.: *ataman, asauła, bohater, kozak, kurhan* та ін. За підрахунками А. Фаловського, біля половини українізмів прийшло у польську мову за посередництвом української з неслов'янських мов⁶⁴.

Нерідко українізми в польській мові важко відрізнити від русизмів або білорусизмів⁶⁵. Ознака повноголосся характерна для усіх східнослов'янських мов і не може бути основним критерієм визначення походження слова у польській мові.

Запозичення українських лексем вплинуло на їхній правопис у польській мові. Слова, які в українській мові мають у своєму складі літеру *z*, передаються за допомогою польської *h*, що часто є ознакою походження таких лексем, напр.: *hultaj, hreczka, hodowla, hulać, hałas, hołota, hołubić, bezhołowie, bohater* та ін.

У процесі засвоєння під впливом національно орієнтованих уявлень запозичене слово може втрачати одні значення й набувати інші, змінювати конотації, розширювати або звужувати свою сполучуваність. Такі зміни відбулися як у багатьох полонізмах в українській мові, так і в низці українізмів у польській. Скажімо, запозичення з польської *obywatel* ← *obywatel* (громадянин) під впливом російської мови змінило своє значення на:

⁶² A. Fałowski, *dz. cyt.*, s. 233.

⁶³ S. Dubisz, *dz. cyt.*, s. 410.

⁶⁴ A. Fałowski, *dz. cyt.*, s. 232.

⁶⁵ T. Minikowska, *dz. cyt.*, s. 8–9.

1. людина, позбавлена широких суспільних поглядів, що живе дрібними, міщанськими інтересами; міщанин;
2. *заст.* постійний мешканець якої-небудь місцевості, населеного пункту і та. ін.;
3. *заст.* поміщик⁶⁶;

пор. також:

міщанин ← *mieszczanin*
 сподіватися ← *spodziewać się*
 застава ← *zastawa* та ін.

Слово *карий* в українській мові має значення:

1. темнобрунатний (вживається зі словом *очі*);
2. гнідий (вживається зі словом *кінь*)⁶⁷.

У польській мові українізм *kary* сполучається тільки зі словами *koń*, *klacz* і є синонімом слова *czarny*⁶⁸. Пор. семантичні зміни у польських словах, запозичених з української мови: *komysz*, *kołomyjka*, *opryszek*, *wertep*, *czereda*, *hulać* та ін.

Чимало нових значень з'явилося у слів *bohater* ← *богатыр* і *kozak* ← *козак*. Зокрема, слово *козак* (від укр. *козак* з кримськотат. *казак* – „вільна, незалежна людина, шукач пригод”) було запозичене з української низкою індоєвропейських мов, проте тільки у польській мові ця лексема отримала значення, частина з яких досить далеко відійшла від семантики українського першоджерела або має ширшу сполучуваність. Так, в українській та польській мовах утворилося переносне значення слів *козак* і *kozak* – „відважний, моторний, завзятий”, проте у польській мові це слово може позначати не тільки чоловіка, але й дівчину, пор.: 1. [...] Jest ona wybornym okazem typu, który w mowie potocznej nosi nazwę kozaka-dziewczyny [...] (W. Gostomski). 2. Kozak dziewczyna z niej⁶⁹. Як зазначає Р. Токарський, слово *Kozak* у польській мові – „єдина безсумнівна етнічна назва, яка розвиває позитивні конотації”⁷⁰ (пор., проте, забарвлення слів *kozaczyć* – похвалитися, *kozaczyć się* – народити нешлюбну дитину). Можливо, таке широке коло значень і конотацій стало додатковим чинником більшої поширеності у Польщі прізвища *Kozak* (22 462 особи) у порівнянні з прізвищем *Polak* (19 086 осіб)⁷¹.

Розходження у семантиці слова-першоджерела та запозичення може бути настільки суттєвим, що в результаті відповідні лексеми входять у ряди міжмовних омонімів і паронімів. Так, наприклад, українське слово *вензель* далеко відійшло від пол. *węzeł* і означає „пов'язані між собою або перевиті

⁶⁶ Словник української мови, т. 5, Київ 1974, с. 499–500.

⁶⁷ Словник української мови, т. 4, с. 105.

⁶⁸ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, s. 38.

⁶⁹ І. Кононенко, *Взаємовпливи у мовних картинах світу українців і поляків*, с. 152–153.

⁷⁰ R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, s. 76.

⁷¹ www.odwp.pultusk.pl.

в малюнок початкові літери власних імен⁷² (його аналогом у сучасній польській мові є іменник *topogram*); пор. також міжмовні омоніми:

гасло ← *hasło*
гонір ← *honor*
байка ← *bajka*
амуніція ← *amunicja*
фольга ← *folga*
бугай ← *bugaj*
табор ← *tabір*
сциригпу ← *чепурний* та ін.

(див. також 3.4.7.3.).

При входженні полонізмів в українську, українізмів у польську мови нерідко відбуваються суттєві стилістичні зміни. Наприклад, польське слово *handlować* є стилістично нейтральним, в українській мові дієслово *гендлювати* вживається зі зневажливим, іронічним відтінком, пор. також різне стилістичне забарвлення слів:

кпини – *kpiу*
кнайпа – *kпajpa*
кортіти – *korcić*
машинерія – *maszyneria*
набакир – *na bakier*
посполитий – *pospolity*
шаленство – *szaleństwo* та ін.

Особливо суттєві стилістичні зміни відбуваються в українізмах у польській мові. Скажімо, як книжні сприймаються такі слова, що в українській мові є нейтральними:

błahu ← *благий*
czereда ← *череда*
kajdany ← *кайдани*
korowód ← *хоровод*
tabор ← *табір* та ін.

Значна частина нейтральних в українській мові-першоджерелі лексем набула в польській мові розмовного характеру, напр.:

botwina
buszować
kaczan
kut та ін. (див. також 3.6.2.).

При цьому стилістичне забарвлення багатьох українізмів у польській мові по-різному сприймається авторами словників і досліджень у сфері українсько-польських мовних контактів⁷³.

⁷² Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сjuta, Т. В. Цимбалюк, *Словник іношомовних слів*, Київ 2000, с. 209.

⁷³ Пор., напр.: А. Fałowski, *dz. cyt.*, s. 234–235; S. Dubisz, *dz. cyt.*, s. 412–414.

Про повне засвоєння запозичень, розвиток нових значень і водночас – про входження до стилістично нейтральних слів свідчить утворення на їх базі нових лексем, часто багатозначних. Скажімо, в українській мові на підставі полонізму *мешкати* виникли такі слова, як *замешкати*, *мешканець*, *мешканка*, *мешкання* та ін.

Пор. у польській мові:

kozak → *kozaczka*, *kozaczek*, *kozactwo*, *kozycyzna*, *kozacki*, *kozaczy*, *po kozacki*, *kozaczyć*, *kozaczyć się*

bohater → *bohaterka*, *bohaterstwo*, *bohaterski*, *bohatersko*
step → *stepak*, *stepowiec*, *stepowieć*, *stepowy*, *stepówka*.

При аналізі взаємних українсько-польських лексичних запозичень варто звернути також увагу на слова, які не переходять в іншу мову. Скажімо, слова із внутрішньою мотивацією називання настільки яскраво характеризують світ того чи іншого народу, що рідко стають джерелом лексичного або семантичного запозичення. До нечисленних прикладів взаємозапозичення образних утворень в українській та польській належить лише мало поширене, регіональне або застаріле вживання типу

мавпувати (*малпувати*)

лічниця

kuternoga

rohatyňa

rezun та ін.

Полоніزمи в українську мову нерідко потрапляли через мову письменників: І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника та ін. Деякі з цих запозичень стали елементами національної мови, частина виступає як полоніزمи лише у мові художньої літератури, пор., напр.:

1. – Дзвінок із ями. Ну, що ж у тім дивного?

– *Алярмовий дзвінок!*

(І. Франко)

2. До хліборобської не уродившись долі,
на праву ногу він з *маленьства* припадав.

(М. Рильський);

пор. у перекладі „Паротягу” Ю. Тувіма:

Повно народу в кожнім вагоні:

В першій корови, в другому коні,

В третім сидять крутовусі *грубаси*,

Сидять і їдять собі жирні ковбаси!

(переклав І. Малкович)

На думку польських дослідників, поява українізмів у польській мові пояснюється, зокрема, тим, що чимало видатних польських письменників походило з т. зв. східних Кресів, що увійшли до території сучасної

України⁷⁴. До „української школи” належать письменники, які походили з Волині та Поділля і широко впроваджували у свою поезію теми козацтва, українського фольклору, традицій, пейзажу та ін. До цієї групи включають таких авторів, як А. Мальчевський, С. Гощинський, Й. Б. Залеський, а також Ю. Словацький, Т. Падурра, А. Айзаровський, М. Грабовський, М. Чайковський. Пор., наприклад, уживання українських запозичень у поезії Ю. Словацького:

[...] *Płonie chaty niska strzecha,*
 [...] *Ledwo błysnął świt na niebie,*
 Już po *stepach*, już po błoniu
 Leci Ruńko na swym koniu,
 Hanko! Hanko! to do ciebie.
 Prędzej od *dniewrowej wody*
 Spieszony wrony koń wesoło;
 Lecz weselszy *kozak* młody,
 Pogodniejsze Ruńki czoło.

3.4. Лексико-семантична система System leksykalno-semantyczny

3.4.1. Лексичні значення Znaczenia leksykalne

3.4.1.1. Семантична структура слів Semantyczna struktura wyrazów

Лексико-семантична система кожної мови являє собою складну ієрархію слів та їхніх значень у різноманітних відношеннях і зв'язках⁷⁵. У центрі цієї системи знаходиться лексичне значення слова (лексемі). У лексичному значенні слова узагальнено відображений фрагмент (явище) позамовної дійсності. Здебільшого значення слів однаково усвідомлюються соціумом,

⁷⁴ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 328.

⁷⁵ Див., напр.: Л. А. Лисиченко, *Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова*; В. С. Ващенко, *Українська семасіологія: Типологія лексичних значень*, Дніпропетровськ 1981; В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт, *Семантична структура і функціонування лексики сучасної української мови*, Київ 1983; В. М. Русанівський, *Структура лексичної і граматичної семантики*, Київ 1988; J. Tokarski, *Słownictwo. Teoria wyrazu*; J. Lyons, *Semantics*, vol. 1, 2, Cambridge 1977; D. Buttler, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa 1978; J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna*, Wrocław–Warszawa 1980; R. Tokarski, *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin 1987; W. Frawley, *Linguistic semantics*, Holesdale 1992; D. A. Cruse, *Lexical semantics*, Cambridge 1995; R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 1995; A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*.

що користується певною мовою та має свою культуру, традиції, історію. Отже, лексичне значення – це „зв'язок, що історично склався у певному суспільстві, між звучанням слова і тим відображенням предмета або явища, яке з'явилося і закріпилося у свідомості людини”⁷⁶.

Переважає більшість загальноживаних українських і польських лексем має не одне, а кілька значень (лексико-семантичних варіантів), серед яких виділяються прямі, основні (первинні, непохідні) й переносні (вторинні). Окремі слова, зокрема, більшість термінів, в обох мовах не допускають перенесення значень і є моносемічними: *математика* // *matematyka*.

Вивчення семантичної системи передбачає виділення відповідних одиниць аналізу – семантем, семантичної структури слова, семем, семної структури слова (значення), сем. Системний характер лексико-семантичної структури вимагає встановлення співвідношень між одиницями аналізу на ґрунті визначення їхньої ієрархічної організації.

Оскільки найбільш уживані українські та польські слова переважно полісемічні, їхні значення структурно організовані. Семантичну структуру слів (послідовність і характер значень) відображають тлумачні словники української та польської мов, на підставі чого можна проводити зіставний аналіз полісемічних слів. Структура семантеми становить складну ієрархію окремих значень – семем (лексико-семантичних варіантів, ЛСВ), які, у свою чергу, можуть бути розкладені на певні семи. Таким чином, кожна семема має свою семну організацію. Семну структуру утворює ієрархічна сукупність сем – мінімальних одиниць плану змісту.

Серед сем виділяються:

- архісеми, які передають загальні ознаки певного класу одиниць,
- диференційні семи, що відображають власні ознаки предметів,
- потенційні семи, які передають можливі (часом – асоціативні) характеристики референта.

На іншій підставі класифікації виділяються основні та периферійні семи. Крім того, у структурі значення можуть бути виділені т. зв. денотативні, сигніфікативні та конотативні (емотивні, стилістичні) семи.

Для зіставлення значень українських і польських лексем ефективною видається методика компонентного (семного) аналізу, сутність якого полягає в розкладанні значення слова на семи і з'ясуванні місця сем у структурі цього значення. Особливо ефективним такий тип зіставного дослідження є в тих випадках, коли семантика усього слова або зміст окремого значення у двох мовах зближені, але повністю не збігаються. Наприклад, в українській і польській мовах можна виділити ряди т. зв. умовно еквівалентних оцінних

⁷⁶ Сучасна українська літературна мова, за ред. М. Я. Плющ, Київ 2009, с. 118; пор.: А. К. Мойсієнко, *Полісемія і денотативна співвіднесеність слова* [в:] *Лексична і граматична деривація в українській мові*, Київ 1983.

прикметників, що подібні за звучанням, мають спільне походження, проте частково різняться за складом компонентів семантичної структури слова, розходяться за своєю сполучуваністю і, відповідно, відзначаються певними особливостями в передачі оцінної ознаки⁷⁷. В умовно еквівалентних прикметників може збігатися частина (або взагалі тільки один) ЛСВ, проте знак оцінки таких ад'єктивів залишається однаковим, напр.:

правдивий // *prawdziwy* (позитивна оцінка)

нікчемний // *nikczemny* (негативна оцінка).

Однак аксіологічний потенціал умовно еквівалентних прикметників може суттєво розходитися. У загальнооцінних прикметників оцінка становить ядро значення, основний ЛСВ. До таких ад'єктивів із позитивним знаком оцінки в українській та польській мовах належать передусім лексеми *добрий* // *dobry*, які збігаються за основними оцінними характеристиками. Українському загальнооцінному прикметнику з негативним знаком оцінки *поганий* відповідає польське слово *zły*. Українська лексема *злий* теж має у своїй семантичній структурі значення негативності, проте ЛСВ оцінки не є основним для цього прикметника. Таким чином, ад'єктиви *злий* і *zły* при зовнішній подібності розрізняються, зокрема, за позицією оцінного значення щодо центру / периферії семантичної структури слова. Різне місце в семантичній структурі слова займають ЛСВ зі значенням оцінки в польських лексемах *tarny* і *miły* та українських *марний* і *милий*.

Український прикметник *пристойний* має значення „непоганий, цілком задовільний”, тобто передає позитивну оцінку невисокого ступеня, напр.: *пристойна родина*, *пристойна посада*. У польській мові прикметник *przystojny* має вужчу сполучуваність, оскільки лише характеризує зовнішність чоловіка. Водночас слово *przystojny* значно ближче до „+” на оцінній шкалі, аніж український прикметник *пристойний*, пор.: *bardzo przystojny facet*; *Uchodził za przystojnego*.

У межах зіставної лексикології можливі паралелі, що складаються з різних слів однієї мови на позначення різних понять, і одного слова другої мови на позначення тих самих понять. Характерний приклад – наявність в українській мові слів *мова* „засіб людського спілкування” і *язик* „орган мовлення”; у польській мові словом *język* позначаються обидва зазначених поняття.

Виявом специфіки значення слова є сполучуваність⁷⁸. Мовленнєва семантична структура слова суттєво відрізняється від його мовної структури.

⁷⁷ I. Kononenko, *Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зіставний аспект (на матеріалі української та польської мов)*; I. Kononenko, *Оцінні прикметники в українській і польській мовах* [w:] *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy końca XX wieku. X Międzynarodowe Sympozjum Slawistyczne*, red. B. Tichoniuk, A. Kunicz, Zielona Góra 2003.

⁷⁸ Пор.: R. Tokarski, *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*.

В контекстних умовах порядок розташування компонентів структури може змінюватися, відбувається актуалізація певних семем і сем, семи можуть змінювати свій статус і переходити в інший розряд. Наприклад, у прикметника *кавовий* семема „брунатний колір” є вторинною, але у словосполученні *кавова спідниця* реалізується саме вона; відповідно сема ‘колір’ із периферії семної структури переходить у центр, пор.: *aksamitna nos*.

Таким чином, зміна сполучуваності українських і польських слів свідчить про відмінності у їхніх значеннях, нерідко – про тонкі нюанси семантики. Наприклад, за даними тлумачних словників української та польської мов, семантика слів *симпатичний* і *sympatyczny* максимально зближена. Водночас приклади слововживання показують, що в українській мові *симпатичний* сполучається тільки з номінаціями людини, її зовнішності або словами „людської сфери”. На відміну від цього, у польській мові можливими є такі комплекси, як *sympatyczna książka*, *sympatyczna wzmianka*, *sympatyczne uczucie*, *sympatyczna atmosfera* та ін.

У межах контексту актуалізується ЛСВ, що релевантний для конкретних комунікативних цілей. При цьому сполучуваність слів базується на спільних для них семах. Проте нерідко межі словосполучення виявляються вузькими для того, щоб лексема реалізувала своє значення. Наприклад, варіантність семантики демонструють посесивні прикметники при полісемії субстантивно-ад’єктивного сполучення, коли залежно від контекстних умов може актуалізуватися та чи інша прикметникова сема, напр.: *Мамині фотографії* виходять кращі, ніж татові (мама – суб’єкт, автор фотографій); У нього завжди із собою *мамина фотографія* (мама – об’єкт, зображена на фотографії). Семи цього слова можуть бути присутніми в семантемах тих компонентів висловлювання, з якими ця лексема формально не пов’язана. Це сприяє встановленню семантико-синтаксичних відношень між компонентами речення⁷⁹, напр.: 1. Глянь, як *сяють срібні* роси (О. Олесь) (семантичне зближення). 2. Бува і *wielkie serce przy małym ciele* (przysłowie) (відношення протиставлення і допустовості). Таким чином, семантика окремого слова вступає у взаємодію із семантичною структурою усього висловлювання. Значення слів остаточно виявляють себе лише в умовах мовлення і, водночас, впливають на формування змісту речення.

3.4.1.2. Полісемія Polisemia

Полісемічні слова є у різних мовах світу. Сутність полісемії (багатозначності) лексем полягає, з одного боку, у здатності слова виступати у різних значеннях, з другого боку, – в тому, що кожне значення (лексико-семан-

⁷⁹ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, с. 218–264.

тичний варіант) слова тією чи іншою мірою пов'язане з першим, вихідним значенням. Отже, багатозначність передбачає єдність загального семантичного компонента слова при його значеннєвій різноманітності. Зв'язок між значеннями полісемічного слова знаходить відображення у наявності спільних сем у всіх лексико-семантичних варіантах.

Водночас кожне значення полісемічного слова має компоненти смислу, які відрізняють його від інших значень лексеми. Скажімо, прикметник *буйний* в українській мові має чотири основні значення:

1. який виявляється з великою силою; сильний, навальний;
2. який дуже сильно розрісся; пишний, розкішний;
3. великий розміром;
4. *перен.* невгамовний, нестримний⁸⁰.

Усі ці значення мають спільні семи 'інтенсивність' та 'оцінка'. Водночас *буйний* у 1-му значенні має сему 'явище природи' (пор.: *буйний вітер*), у 2-му – 'рослина' (*буйні верби*), у 3-му – 'розмір' (*буйні краплі*), у 4-му – 'людина' (*буйний туп*) і т.п. Крім того, залежно від сполучуваності ад'єктив може змінювати знак оцінки, пор.: *буйний – кучері, трави* (позитивна оцінка), *характер, молодість* (негативна оцінка).

Наявність спільних і протиставних сем у значеннях українських і польських слів може привести до крайнього вияву – енантіосемії – розвитку у слова полярних значень, напр.: *kot łowny* (który łowi), *zwierzyna łowna* (na którą polują myśliwi), пор. також: *відживати, dziękować, wynaїtować*.

До значення слова можуть входити конотативні, стилістичні семи. Стилiстично маркованим може бути одне або кілька значень полісемічного слова, пор., напр.: *elektryzować*:

1. *fiz.* poddawać działaniu prądu elektrycznego, wytwarzać w ciele elektrycznie obojętnym nadmiar ładunków elektrycznych jednego znaku;
2. *książk. przen.* wywierać nagle, silne wrażenie, wstrząsać kimś, poruszać kogoś⁸¹.

Розкриття семантики багатозначного слова відбувається в контексті, пор. обігрування двох значень слова *mazur* (мешканець Мазовше і танець):

Wyszedł Mazur z za komina,
nuże, granie rozpoczyna!
– Hejże, nutki! Jest tam która?
Do mazura! Do mazura!

(M. Majewski)

При цьому в межах контексту полісемічне слово реалізує одне значення.

Окремі семми можуть мати вужчі або ширші валентні властивості. Так, український прикметник *молочний* у кожному зі своїх значень сполучається з обмеженою кількістю іменників, напр.:

⁸⁰ *Словник української мови*, т. 1, Київ 1970, с. 251.

⁸¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, A–J, s. 822.

1. молочна продуктивність
2. молочна пляшка
3. молочна худоба, молочний жир
4. молочні продукти
5. молочне порося
6. молочний магазин
7. молочне скло.

Прикметник *гарний* має практично необмежені можливості сполучуваності⁸².

Різні значення слова можуть бути передумовою до їхнього обігрування в тексті з метою створення ефекту комізму, пор. в анекдотах:

1. – Твоя дружина на роботу *ходить*?
– *Ходить*.
– Правильно! Я теж своїй на проїзд не даю.
2. Rozmawiają małżonkowie.
– Kupisz mi nowe futro?
– Dlaczego... Przecież to *stare* wygląda jeszcze bardzo dobrze...
– No, ale widzisz, sam powiedziałeś, że jest *stare*.

Як стверджував У. Л. Чейф, у семантичному плані мови зближені⁸³. Семантична близькість лексичних одиниць, наприклад, прикметників, зростає, якщо мови пов'язані генетично. Для української та польської мов семантично еквівалентними, в першу чергу, стають одиниці праслов'янського фонду, напр.: *новий* // *nowy*. Більші можливості міжмовної еквівалентності мають моносемічні слова порівняно з полісемічними, напр.:

лінгвістичний // *lingwistyczny*
шановний // *szanowny*.

Проте випадків повної семантичної відповідності лексичних одиниць навіть у двох окремо взятих слов'янських мовах не так уже й багато⁸⁴.

За даними глумачних словників, частина лексем в українській і польській мовах характеризується системою однакових переносних значень, пор.:

черевик // *trzewik*
бараній // *barani* і под.

При тому, що набір значень може збігатися, в обох мовах може розходитися послідовність значень у межах семантичної структури слова. Наприклад, у польській мові основне значення слова *sztuka* – „мистецтво”, а „одиниця виміру” – значення додаткове. Для української *штука* – пере-

⁸² І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 91.

⁸³ У. Л. Чейф, *Значення і структура мови*, Москва 1975, с. 28.

⁸⁴ Л. С. Паламарчук, Й. Ф. Андерш, І. А. Стоянов, *Зіставне дослідження лексико-семантичних відношень у слов'янських мовах* [в:] IX Міжнародний з'їзд славістів. *Слов'янське мовознавство. Доповіді*, відп. ред. О. С. Мельничук, Київ 1983, с. 162.

дусім „щось одиничне” і вже як запозичення з польської „мистецтво” (пор.: пол. *sztuka dla sztuki* і укр. застаріле *штука для штуки*), пор. також:

дужий // duży

комедіант // komediant.

У досліджуваних мовах у подібних, зокрема, за походженням словах по-різному може виглядати семантична структура слова як ієрархія значень лексеми. Пор. семантичну структуру слів:

чаша

1. Старовинна посудина округлої форми, з широким верхом і звуженим низом для пиття: *золота чаша*.

2. Заздоровна чаша: *підняти спільну чашу*.

3. *перен.* Про міру радощів або страждань, які випали на чию-небудь долю: *чаша кохання*.

4. Будь-яка посудина, вмістище подібної форми: *глиняна чаша*.

5. *церк.* Посудина такої форми, що використовується у християнському культовому обряді; потир: *ритуальна чаша*.

6. Віночок квітки подібної форми: *чаша тюльпана*.

7. Споруда подібної форми: *чаша стадіону*.

8. Діл з берегами якого-небудь водоймища: *чаша водоймища*.

9. Земля навколо стовбура дерева, яку спускають і поливають; ямка: *полив чаші дерева*⁸⁵.

czasza

1. Різновид плоского, оздобного келиха; верхня частина келиха; кубок: *parełnić czaszę winet.*

2. Вид миски півсферичної форми: *czasza z owocami.*

3. Випуклість, піднесення у формі півкулі: *czasza korca.*

4. *архит.* Базова частина купольного склепіння у формі частини зрізаної кулі, яка менша, ніж півкуля: *czasza kościoła.*

5. *авіац.* Частина парашута, що розкривається при стрибку: *czasza spadochroni.*

6. *матем.* Частина сфери, що відрізана площиною: *obliczyć pojemność czaszy*⁸⁶.

Здебільшого спостерігається часткове „пересічення” (перехрещення, перетин) переносних значень, що полягає в наявності і спільних, і відмінних перенесень. Скажімо, таку картину являє тлумачення лексеми *блискавка* у зіставленні з відповідниками польською мовою:

1. атмосферне явище // *piorun, błyskawica*

2. телеграма // *telegram błyskawiczny, depesza*

3. стінна газета // *błyskawica*

4. застібка // *zamek błyskawiczny, suwak*;

пор. також сходження і розходження переносних значень слів:

гудзик – guzik

панство – państwo

⁸⁵ *Словник української мови*, т. 11, Київ 1980, с. 284–285.

⁸⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, t. I, s. 270.

свинка – *świnka*
 зелений – *zielony* та ін.

Прикметно, що дієслова, які позначають активні дії, дістають в обох мовах повністю або частково різні переносні значення, пор.:

читати – *czytać*
 писати – *pisać*
 бігати – *biegać*
 мити – *myć*
 шити – *szyc*
 літати – *latać*
 пити – *pić*
 носити – *nosić*.

Ці дієслова походять із праслов'янського джерела, але пізніше розійшлися у своїх переносних значеннях.

Виявлення лексико-семантичного наповнення українських і польських слів у їхніх співвідношеннях може здійснюватися шляхом з'ясування значень не окремо взятої лексеми, а групи лексем, пов'язаних внутрішньосемантичними відношеннями. Характерний приклад – уживання українських слів *сад*, *город* і польських *sad*, *ogród*. Їхнє слововживання засвідчує далеко не повне накладання співвідносних слів двох мов; українське слово *сад* має значно ширшу сферу використання, ніж польське *sad*, а українське слово *город* обмежене у значеннях (пор. *ботанічний сад* і *ogród botaniczny*, *ogród warzywny*).

Багатозначному слову в одній мові може відповідати два і більше еквівалентів в іншій мові (семантичні відношення включення), пор., напр.:

<i>піраміда</i> //	1. <i>ostrosłup</i>
	2. <i>piramida</i>
	3. <i>kozły</i>
<i>катапульта</i> //	1. <i>wyrzutnia</i>
	2. <i>katapulta</i>
<i>ванна</i> //	1. <i>wanna</i>
	2. <i>kąpiel</i>
<i>bizantyjski</i> //	1. <i>візантійський</i>
	2. <i>пушилий</i>
<i>psik</i> //	1. <i>ачхи</i>
	2. <i>геть, киш.</i>

Водночас наявність двох або більше еквівалентів до слова в іншій мові не завжди свідчить про перенесення значень. Такі розходження можуть бути викликані національно-культурними уявленнями, емотивністю тощо, пор., напр.: *герб* // *herb*, *godło*.

Чимало слів однієї з мов має повністю відмінні переносні значення у зіставленні з відповідними словами іншої мови, напр.:

дзьоб

1. Подовжена загострена і покрита роговою ротова частина у птахів і деяких тварин: *дзьоб дятла*.

2. *перен.* Такої форми деталь, пристрій у знаряддях праці: *дзьоб верстата*.

dziób

1. = *дзьоб* 1: *dziób kaczkі*.

2. Передня частина корабля, човна і под.: *dziób okrętu*.

3. Видовжена, виступаюча вперед частина побутових предметів: *dziób nart*.

4. *звич. у мн.* Шрами на обличчі, звичайно після оспи: *twarz w dziobach*;

пор. також:

сорочка – koszulka

коробка – pudło.

Можливі співвідношення, що виявляють специфічні переносні значення в одній мові при їх відсутності в іншій. Пор. слово *шапка* в переносному значенні та *czapka* без перенесень значення; *капельюх* не має переносного значення, *kapelusz* має.

Перенесення значення може бути як узуальним, так й оказіональним. Оказіональне використання слів ґрунтується на принципах вторинної номінації. Показником такого вживання є різкий зсув у сполучуваності. Специфіка вживання слів у некодифікованому переносному значенні може бути розглянута на прикладі прикметників. Включення до складу висловлювання оказіонального ад'єктива відносного або дієприкметникового походження дає змогу мовцеві передати пропозицію значного обсягу на підставі асоціативних зв'язків. Для розуміння семантики таких оказіональних прикметників достатніми можуть бути фонові знання. В таких випадках специфіка сполучень може навіть не відчуватися адресатом мовлення. Особливо широко оказіональні прикметники з високим ступенем конденсованої пропозиції вживаються у польському мовленні; завдяки традиції подібного використання їхній смисл звичайно зрозумілий носіям мови без широкого контексту, пор.: *Słyszę: kamienuje tę przestrzeń niewybuchły huk skał* (J. Przyboś).

Українські оказіональні прикметники зазвичай потребують пояснення, конситуативних умов. Пояснювальний контекст часто має визначальний характер, оскільки сполучення, вилучене з нього, стає або багатозначним, або незрозумілим, пор.: 1. І ось вночі, в модерному готелі, мене збудив якийсь *космічний* звук (Л. Костенко). 2. *Мельхіорове* літо, день ясний, а не мій... (Л. Костенко).

3.4.1.3. Метафоричне слововживання Metaforyczne użycie wyrazów

Переносні значення слова утворюються здебільшого за принципом мовної метафори, яка базується на подібності реалій, явищ, ознак⁸⁷. Метафоричні значення слів можуть мати як загальномовний, так й індивідуально-авторський характер. Загальномовні метафори фіксуються тлумачними словниками; розвиток цих значень зумовлений культурно-історичними й власне мовними чинниками. Подібні переноси виявляють свої значення в більш-менш поширеному тексті, щонайменше – у складі двох пов'язаних між собою синтаксичним зв'язком повнозначних слів, напр.:

голівка сірника // lebek zapalki
стакан снаряда // kielich pocisku
мантія Землі // płaszcz Ziemi
Літак впає у шмоноп // Samolot wpadł w korkociąg.

Метафора не тільки виконує стилістичну чи номінативну функцію, але й є механізмом, що допомагає пізнаванню і розумінню сутності явищ дійсності через вже відомі поняття і назви. Пор., напр., *коник* у зменшувально-пестливому значенні щодо *кінь*: *Їхав я день і ніч – серед степу ночував і коника попасав* (Марко Вовчок), і *коник* – метафора на позначення комахи: *Уже останній коник степовий затиш, і вітер ліг на луках спати* (О. Олесь).

В кожній мові метафоричне слововживання може мати свою специфіку, закріплюючись як звичні, типові образи (див. 1.3., 3.2.1.).

Система стійких метафорично-переносних засобів виявляє широкі можливості контрастивності. Якщо звернутися, зокрема, до загальномовних метафор, утворених на основі переосмислення назв частин тіла людини або тварини, то у складі словосполучень визначаються лексеми однієї або різної внутрішньої форми:

<i>вухо</i>	<i>шапки</i> <i>відра</i>	<i>ucho</i>	<i>czapki</i> <i>wiadra</i> <i>kosy</i> <i>igły</i>
<i>голова</i>	<i>капусти</i> <i>цукру</i> <i>родини</i>	<i>głowa</i>	<i>kapusty</i> <i>cukru</i> <i>rodziny</i>

⁸⁷ Див.: О. О. Тараненко, *Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії*, Київ 1980; G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago 1980; T. Dobrzyńska, *Metafora*, Wrocław 1984; R. Tokarski, *Mechanizmy polisemii: metafora i metonimia [w:] Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, red. T. Skubalanka, Wrocław 1988; R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*; E. Rudnicka, *Znaczenie metaforyczne w polskiej tradycji słownikarskiej: studium leksykologiczno-leksykograficzne*, Warszawa 2004; *Metonymy – Metaphor Collage*, red. E. Górska, G. Radden, Warszawa 2006.

	зборів колоні, потягу		
зуб	пили гребеня	ząb	piły grzebień serwety
лапа	верстата якоря сосни	łapa	warsztatu kotwicy sosny
ніжка	столика гриба	nóżka	stoliczka grzyba
очко	циркуля дверей вулика картоплі	ramię oczko	cyrkla ziemniaka liścia tłuszczu pierścionka tarki sieci.

Таким чином, метафоричні значення одного слова з цієї групи можуть отримувати як повністю еквівалентні, так і різні відповідники в іншій мові, пор. також:

коліно	димаря	//	kolano (ogniwo) rury
	раковини	//	kolanko zlewu
	бамбука	//	kolanko bambusa
	річки	//	kolano rzeki
	роду	//	pokolenie
	пісні	//	figura pieśni
хвіст	морквини	//	ogonek marchwi
	паперового змія	//	ogon latawca
	на голові	//	kucyk
	спідниці	//	tren spódnicy
	диму	//	smuga dymu
	комети	//	warkocz (ogon) komety
	літака	//	ogon samolotu
	поїзда	//	koniec pociągu
	колоні	//	koniec (tył) kolumny
	черги	//	ogon (koniec) kolejki
	проблем	//	zaległości (w pracy).

В українській та польській мовах метафорично переосмисленими, зокрема, персоніфікованими можуть бути різноманітні номінації. Пор. групи метафор, побудованих на метафоричних перенесеннях назв:

– тварин, напр.:

свиня
ведмідь
журавель

лис
сокіл
bosian
orzeł
byk
pies
osioł,

– рослин або їхніх частини:

гілка
кущ
стовбур
стебло
шип
drzewo
korzenie
kora
ziarno,

– побутових предметів:

сумка
ложка
бісер
кнопка
намисто
pierscień
torba
nóż,

– одягу і взуття:

шапка
шуба
фартух
хустка
but
kaftan
płaszcz
pas,

– атмосферних явищ:

блискавка
град
tornado
wiatr та ін.

Існують групи предметів і явищ, які підлягають активному переосмисленню у свідомості соціуму, отримуючи метафоричні назви. Зокрема, образні назви, побудовані на принципі вторинної номінації, поповнюють комп'ютерну лексику або тематичну групу „мода”, пор., напр.:

комп'ютерний вірус
 комп'ютер довго думає
 камінь (процесор)
 собака, равлик (символ @)
 око (монітор)
 beret z antenką
 spodnie typu rurki
 spodnie marchewki
 spółdnica olówek
 melonik (kapelusz)
 buty na słoninie.

Отже, частина мовних метафор є спільним надбанням української та польської мов, пор.:

віслюк // osioł (негативна характеристика людини)
 лопатка // łopatka (назва кістки)
 дзвоники // dzwonki (назва квітки)
 крило дверей // skrzydło drzwi
 грудний голос // piersiowy głos
 перо весла // pióro wiosła і под.

Деякі метафори мають варіанти (синоніми), лише один з яких може збігатися з аналогічним зворотом другої мови, пор.:

хвіст комети // ogon komety, warkocz komety
 н'ята коси // piętka kosy, ucho kosy
 серце дзвона, язик дзвона // serce dzwonu.

Система метафоричних значень того чи іншого слова в одній мові може лише частково пересікатися (перехрещуватися) з метафоричними значеннями в іншій мові. Скажімо, співвідносні лексеми *півень* // *kogut* мають в обох мовах як прямі, так і метафорично-образні значення, проте у польській мові семантична структура слова *kogut* ширша, ніж українського *півень*.

Разом з тим значна частина метафоричних висловів побудована на різній образній основі, пор.:

горлечко пляшки // szyjka butelki
 ніс корабля // dziób okrętu
 борідка ключа // pióro klucza
 голівка сиру // gomołka sera
 шапка гриба // kapelusz grzyba
 плитка шоколаду // tabliczka czekolady
 чаша квітки // kielich kwiatu
 рукав річки // ramię rzeki
 стріла крана // ramię dźwigu
 голівка цвяха // łebek gwoździa
 корінець книжки // grzbiet książki
 хвостик берета // antenka beretu
 стрілка на колготках // oczko w rajstopach

тканина в горошок // tkanina w kropki
поля у зошиті // szlaczki w zeszytcie
холостий набій // ślepy nabój.

Крім того, метафоричний лексико-семантичний варіант в одній мові може відповідати прямому, неметафоричному значенню (слову) в іншій мові, напр.:

спинка стільця // oparcie krzesła
дверна ручка // klamka
ramię kąta // сторона кута
szczęka miecznika // пелюстка гладіолуса.

Семантичний потенціал слів є настільки багатим, що процес мовної метафоризації у кожній мові невпинний. Серед неологізмів останнього часу чимало мовних метафор, напр.:

лопухи – великі навушники
ботанік – зубрила
pasztec – товста людина
goryl – охоронець представника влади, бізнесу, зірок естради чи кіно і т.п.

Художня література України й Польщі подає численні зразки високої образності, побудованої на метафоричному слововживанні, в тому числі й в індивідуально-авторському ідіостилі, пор.:

1. Закучерявилися хмари. Лягла в глибінь блакить...
 О милий друже, – знов недуже –
 О любий брате, – розіп'яте –
 Недуже серце моє, серце, мов лебідь той, ячить.
 Закучерявилися хмари...
 Течуть вітри, мов буйні тури! Тополі арфи гнуть...
 З душі моєї – мов лілеї –
 Ростуть прекрасні – ясні, ясні –
 З душі моєї смутки, жалі, мов квітоньки, ростуть.
 Женуть вітри, мов буйні тури!

(П. Тичина)

2. Za polem, lasem i za drugim polem
 Ogromna woda białym lustrem lśni się.
 A na niej ziemia złotawym podołem
 Nurza się w morzu jak tulipan w misie.
 Ojciec powiada, że to Europa.
 W dnie jasne całą widać jak na dłoni,
 Dymiącą jeszcze po wielu potopach,
 Mieszkanie ludzi, psów, kotów i koni.
 Miast kolorowych iskrzą się tam wieże,
 Jak nitki srebra plotą się strumienie
 I gór księżycy, niby gęsie pierze,
 To tu, to ówdzie zaścielają ziemię.

(Cz. Miłosz)

3.4.5. Синонімія

Synonimia

Багатство української та польської мов визначається, зокрема, розвиненістю синонімічних систем, які характеризуються широкими можливостями вибору різних найменувань одного поняття, що поглиблює уявлення про предмет, явище, дію⁸⁸. Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення однакових або співзвучних слів, увиразнити мовлення. Завдяки наявності у мові кількох слів зближеної семантики мовець вибирає серед них саме ту лексему, яка відповідає намірам конкретного комунікативного акту, пор., напр.:

дорога, шлях, путь, траса, магістраль, шосе, автострада, стежка
karście, pantofle, rapucie, rapcie, bambosze, łapcie, meszty, trepki, łaczki.

Синонімія є проявом системності й варіантності мови.

Лексичні синоніми – це слова, що мають близьке чи тотожне значення. Рівнозначні за семантикою, стилістичною характеристикою, сполучуваністю та частотністю вживання лексеми називаються абсолютними синонімами, напр.:

алфавіт, абетка
бегемот, гіпопотам
hydropatia, wodolecznictwo
speleologia, jaskinioznawstwo.

Проте повна еквівалентність синонімів, як правило, поступово змінюється на неповну, оскільки з функціонального погляду носії мови не потребують семантичних дублетів. Набір абсолютних синонімів в одній мові може відрізнитися від синонімічного ряду в іншій мові навіть за умов подібного набору слів-компонентів. Наприклад, в українській мові лексеми *лінгвістика* і *мовознавство* сприймаються як повні синоніми, у польській між словами *lingwistyka* і *językoznawstwo* є певні стилістичні відмінності.

Зазвичай слова-синоніми не передають буквально те саме значення, а вносять у нього додаткові співзначення, дають змогу показати не відмічені іншою назвою ознаки, ввести лексему у властивий їй стилістичний контекст, передати експресивну оцінку тощо.

Слова з близькими, але не тотожними значеннями отримали у лінгвістиці назву неповних синонімів (квасисинонімів). Неповні синоніми вирізняються відмінними семами у складі лексико-семантичних варіантів при спільності диференційних (базових) сем. Скажімо, слова *niebieski* і *błękitny* є абсолютними синонімами і мають у своєму складі однакову ієрархію і набір сем. Натомість синонімічні до цих прикметників слова *modry*, *lazurowy*,

⁸⁸ Див.: О. І. Нечитайло, *Синоніми в лексикографії*, Київ 1987; А. Bogusławski, *Właściwości pragmatyczne wyrażen równoznacznych*, „Pamiętnik Literacki”, 1973, nr 64/3.

blawatkowy, stalowy в основному мають спільні з *niebieski* та *błękitny* семи, але вирізняються додатковими смисловими компонентами, що вказують на відтінки та інтенсивність кольору.

У синонімічні відношення можуть вступати не слова, а окремі лексико-семантичні варіанти. Отже, синонімія тісно пов'язана з полісемією. В таких ситуаціях одна лексема має кілька синонімів, пор., напр.:

goły

1. *goły człowiek – nagi, nie ubrany, nie osłonięty, obnażony, na golasa;*
2. *goła głowa – łysawa, łysiejąca, łysa, wyłysiała, bezwłosa;*
3. *gołe nogi – bose, nieobute.*

Показові семантичні розходження українських слів *усний, розмовний* і польських *ustny, mówiony*. На відміну від українського *усний*, польське *ustny* вживається у значенні не лише „вимовлений уголос”, а й „ротівий”. Лише у першому значенні *ustny* синонімічне слову *mówiony*.

Добір синонімів може уточнювати семантику слова, показувати його значеннів можливості, виявляти ті чи інші семи. Скажімо, в „Універсальному словнику польської мови” слово *hulaka* має стилістичну позначку *książk.* і значення „człowiek prowadzący hulaszczy tryb życia, spędzający czas na hulankach”⁸⁹. У словнику синонімів цей іменник отримує 28 синонімів, що входять у групи та підгрупи, завдяки яким утворюється своєрідне синонімічне гніздо. Водночас уточнюється семний склад вихідного слова, пор.:

hulaka

- A. *Lekkoduch, latawiec, trzpiot*
– *swawolnik, pędziwiatr, szalawiła, świszczypała, hulajdusza*
– *wiercipięta, fryga*
- B. *Utracjusz, birbant, sybaryta, korybant, epikurejczyk, hedonista*
– *marnotrawca, rozrzutnik*
- C. *Pijak, alkoholik, pijany, podпиты, opój, pijaczyna, pijanica, pijus, moczymorda, ochlapus, oliwa, bibosz*
– *piwosz*⁹⁰,

пор. синоніми до слова *gulwica*⁹¹.

Семантичні відмінності між синонімами яскраво виявляє їхня сполучуваність, пор.: *жирне м'ясо, масні пальці, мастке волосся*. Слова *winięn* і *powinięn* синонімічні, але у сполучення з комплексами *to zrobić* і *być uprzejmy* може входити тільки слово *powinięn*. З іншого боку, значеннєве зближення слів може бути встановлене завдяки сполучуваності з одним словом, напр.: *głupia, barania, kapuściana, ośla, pusta głowa*.

⁸⁹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, A–J, s. 1167.

⁹⁰ A. Dąbrowska, E. Geller, R. Turczyn, *Słownik synonimów*, Warszawa 2005, s. 197.

⁹¹ *Словник синонімів української мови*, відп. ред. А. А. Бурячок, т. 1, Київ 1999, с. 385.

Синоніми можуть бути як власне семантичними (ідеографічними), так і стилістичними. Синонімічні слова можуть розрізнятися у власне стилістичному і (або) в експресивно-оцінному плані, напр.:

очі – розм. *зіниці*, *вирла*

– зневажл. *більма*

– вульг. *баньки*, *балухи*, *сліпи*, *сліпаки*;

сміливець – нейтр. *смільчак*

– розм. *відчайдух*, *відчаюга*, *відчаяка*, *урвиголова*, *шибайголова*, *зірвиголова*,

– *паливода*, *палисвіт*;

śmialek – нейтр. *bohater*

– книжн. *zuch*, *zawadiaka*, *junak*

– розм. *kozak*, *gieroj*

– розм. ірон. *chojrak*, *odważniak*

– заст. *chwat*.

До стилістичних синонімів належать також слова, що розрізняються інтенсивністю (градаційністю) вияву ознаки. Здебільшого це дієслова або прикметники, напр.: *повнявий*, *повний*, *товстий*, *огрядний*, *дебелий*, *товстелезний* // *grubawy*, *gruby*, *otyły*, *tęgi*, *korpułentny*, *zażywny*, *grubaśny*.

Семантико-стилістичні синоніми розрізняються і за значенням, і за емоційним забарвленням, напр.:

сміятися – *пирскати*, *порскати* (раптово);

– розм. *шкіритися*, *зубоскалити*, *кихкати*, *реготати*, *реготатися*, *гиготати*, *гиготіти*, *гоготати*, *гоготіти*, *хихотати*, *хихотіти*, *заходитися*, *лягати*, *падати*, *умирати*;

– розм. *цигикати*, *хихикати*, *хіхікати*, *хеhekати* (тихо або тонким голосом);

– розм. *підхихикувати* (час від часу);

– зневажл. *іржати* (гучно і нестримно);

– розм. *заливатися* (нестримно).

Лексичні синоніми „значно повніше представлені в абстрактній лексиці порівняно з конкретною, на рівні переносних значень порівняно з прямими, в стилістично забарвленій лексиці порівняно з нейтральною”⁹².

Українська та польська, як і інші слов'янські мови, відрізняються значною кількістю однокоренових синонімів, напр.:

піймати, *уніймати*, *спіймати*

wideomagnetofon і *magnetowid*.

Проте в основному синоніми є різнокореновими, пор.:

поступливий, *покладливий*, *піддатливий*, *м'який*, *несперечливий*
ścienki, *niegruby*.

Синоніми обох мов входять у синонімічні ряди, які починаються найбільш узагальненим, найменш стилістично забарвленим словом – опорним (стрижневим) словом (домінантою), напр.:

⁹² О. О. Тараненко, *Синоніми* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 541.

овочі, городина, ярина
wewnętrzny, środkowy, centralny, medialny.

За опорним словом у порядку появи додаткових сем розміщуються інші лексеми. На периферії синонімічного ряду розташовані менш уживані, застарілі слова (архаїзми, історизми), неологізми та інші слова, що перейшли у пасивний фонд, пор.: *старий, багаторічний, давній, давнішній, похилий, древній, старовинний, літній, старожитній – stary, dawny, miniony, były, przeszły, pradawny, ówczesny, starożytny, starodawny, starszawy, letni.*

Частина синонімічних рядів кожної мови включає не лише окремі лексеми, а й словосполучення, переважно стійкі:

зважувати, брати до уваги
język polski, polszczyzna
biedronka, boża krówka.

Наявність у складі подібних рядів, зокрема, паралельних дієслів і сполучень з іменником дає змогу наголосити в одному випадку безпосередньо на дії, в іншому – на обставинах, предметних супроводах тощо, пор.:

інкримінувати, винуватити, звинувачувати, ставити в провину, висувати звинувачення
хвилюватися, непокоїтися, тривожитися, турбуватися, бентежитися, відчувати хвилювання, непокій, тривогу
przesadzać, przeholowywać, koloryzować, ubarwiać, przebierać miarę
wygrać, zwyciężyć, odnieść sukces.

Вивчення синонімічних рядів та їх внутрішньої організації доцільно здійснювати із залученням словників синонімів національної мови. Залежно від того, чим різняться синоніми, якому з них віддається перевага в тій чи тій ситуації мовлення, великою мірою визначається специфіка кожної мови.

Однією з ознак синонімічного складу української та польської мов є наявність рядів слів, до яких входять питомі й запозичені лексеми. Такі синоніми можуть бути максимально зближеними або розрізнятися за частотністю вживання і стилістичним забарвленням, напр.:

отруйний, токсичний
приєднання, анексія
głoskownia, fonetyka
czarnowidz, pesymista.

Утворення синонімічних рядів з питомими та запозиченими лексемами має в українській і польській мовах свої особливості. Для української мови характерним є, зокрема, широке розгалуження таких синонімічних груп у сфері медичної лексики, напр.:

недокрів'я, анемія
тривалий, постійний, хронічний.

У польській мові іншомовні лексеми у синонімічних рядах нерідко сприймаються як обмежено вживані, оскільки питомі слова свідомо вводилися в мовний обіг для витіснення запозичень, напр.:

ziemniaki, kartofle
samochód, automobil заст.
letnisko, dacza розм.
czołg, tank заст.

В українській мові таким рядам, як правило, відповідає одне слово, пор.: *картопля, дача, танк*, але: *автомобіль, машина, авто*.

В останні роки синонімічний склад обох мов активно поповнюється англіцизмами. Вони стали проникати, зокрема, в польську спортивну, між іншим, у футбольну лексику, яка завжди відзначалася традиціями вживання питомих лексем, напр.:

spalony, ofsajd
bramkarz, golkipier
piłka nożna, futbol.

Співвідношення синонімів двох мов може давати різноманітні варіації; слово однієї мови може відповідати кільком максимально наближеним за значенням словам другої мови і навпаки. Ступінь адекватності значень таких слів може коливатися, але сама наявність подібних відповідників показова. Серед еквівалентних синонімічних рядів в українській і польській мовах можна виділити, скажімо:

відсоток, процент // odsetek, procent.

Близькість синонімічних рядів обох мов може відобразитися в контекстних умовах, пор., напр.: 1. Він говорить голосом *твердим і впевненим* (О. Гончар). 2. *Belgijka w błękitnym habitcie, wyprostowana, wzrok skoncentrowany na rozmówcy, twardy i stanowczy ton głosu (z internetu)*.

При зіставленні багатьох близьких за загальним смислом синонімічних рядів української та польської мов впадає в око, що вони здебільшого не відповідають одне одному. Вони різняться або за довжиною ряду, або за стрижневим компонентом, або за розміщенням синонімів, або за відтінками значення, або за стилістичним забарвленням, пор.:

поєдинок, двобій, єдиноборство, одноборство, герць – pojedynek, dwubój, walka, samowtór
поступливий, покладливий, піддатливий, м'який, несуперечливий – ustepliwu, uległy, zgodny, zgodliwy, miękki
баба, бабуся, бабця – babka, babcia, babunia
вівчар, чабан – owczarz, czaban, pastuch.

Нерідкими є випадки, коли при близькому складі синонімічних рядів в українській і польській мовах домінантою виступають різні слова, пор., напр.:

худий *szcuple*
сухий *chudy*

щуплий	<i>smukły</i>
щуплявий	<i>wysmukły</i>
прозорий	<i>szczudłowaty</i>
сухоребрний	<i>szczudlasty</i>
марний	<i>patykowaty</i>
худючий	<i>tyczkowaty</i>
худющий	<i>wysuszony</i>
схудлий	<i>suchy</i>
похудлий	<i>wymizerowany</i>
похуділий	<i>wychudzony</i>
охлялий	<i>wychudły</i>
змарнілий	<i>zmarniały.</i>
драбинчастий	

Серед синонімічних пар виділяються такі, в яких одне слово є наближеним до другої мови, а інше – відмінним; інколи обидва слова вживаються паралельно, але з різним ступенем частотності. Пор., зокрема, назви квітів:

троянда, ружа // róża
стокротка, маргаритка // stokrotka
красоля, настурція // nasturcja
півники, ірис // irys.

Нерідко синонімічному ряду в одній мові відповідає одне слово в іншій мові. Наприклад, у сучасній українській літературній мові існує синонімічний ряд *господиня, господарка, хазяйка*. У польській мові цим словам відповідає лексема загального вжитку *gospodyni*, пор. також:

учениця, школярка // uczennica
грак, жайворон // gawron
бегемот, гіпопотам // hipopotam.

У мовленнєвих умовах семантично зближеними можуть виявитися слова, які на мовному рівні не входять до синонімічного ряду. Такі синоніми називаються контекстними. В умовах речення контекстні синоніми звичайно виступають у групах однорідних членів. У значеннєвому плані незафіксовані у словниках синонімів об'єднання слів групуються на підставі актуалізованих спільних сем, напр.: 1. [...] Холодним повівом несло від її [осені] *прудного, безповоротного бігу* (Є. Гуцало) (спільна сема – ‘інтенсивність’). 2. [...] *Biedna, samotna kobieta na próżno szuka człowieka, który by ujął za jej honorem* [...] (В. Prus) (спільна сема – ‘оцінка’). Виявлення однакових сем допомагає уточнити семний склад слова, пор., напр.:

– загальнономвні синоніми:

[...] Tak by się nam serce śmiało do *ogromnych, wielkich rzeczy* [...] (S. Wyspiański) (спільна сема – ‘великий розмір’);

– контекстуальні синоніми:

1. *Nieciekaw jestem świata, Ogromnych, pięknych miast* [...] (J. Tuwim) (спільна сема – ‘позитивна оцінка’). 2. *Na tle ogromnej, stuletniej agawy*

[...] stała większa jeszcze choinka (M. Wańkowicz) (спільна сема – ‘великий розмір’).

Отже, синоніми можуть використовуватися у мовленні в межах одного висловлювання, напр.: [...] По моїх напружених нервах ударила хвиля *рідних, близьких* мені згуків (М. Коцюбинський). Такі синоніми здебільшого виконують в акті комунікації уточнювальну (експлікувальну, конкретизувальну) функцію, привертають увагу адресата мовлення, нерідко посилюють образний характер висловлювання, пор.: I. 1. [...] Залягла *тяжка, гнітюча* тиша (І. Багряний). 2. Один із заводів скинув *брудні, отруєні* води в Дніпро, і риба подохла (О. Гончар). II. 1. *Słysząc było trzask kijanek bab piorących i głuchy, monotony łopot cerów w jakiejś stodole* (W. S. Rejmont). 2. [...] Przed nim, za nim, wkoło niego rozlegał się szumny i nieprzerwany śpiew *bystrej, burzliwej* wody (E. Orzeszkowa)⁹³.

Знати, чим різняться синоніми, якому з них віддати перевагу в тій чи іншій ситуації мовлення, значною мірою є показником оволодіння мовою – як рідною, так і чужою.

3.4.6. Антонімія

Antonimia

У систему семантичних відношень між словами включається явище антонімії. До антонімів належать слова однієї частини мови (або їх окремі значення), що мають протилежну семантику, напр.:

radість – горе // radość – smutek
високий – низький // wysoki – niski
говорити – мовчати // mówić – milczeć
рано – пізно // wcześniej – późno.

Визначаючи протилежні, несумісні вияви ознаки чи явища, антоніми взаємно заперечують і припускають один одного; це єдність протилежностей. Утворені на логічній основі, антоніми обох мов мають спільні базові семи й протиставляються за диференційними ознаками, пор.: I. 1. То, виходить, я – *кінцевість*, ні, виходить, я – *початок* (Б. Олійник). 2. Прокиньтесь, вставайте, *старії* й *малії* (П. Куліш). II. 1. Paweł i Gaweł w jednym stali domu, Paweł *na górze*, a Gaweł *na dole* (A. Fredro). 2. Tańcowała igła z nitką, igła – *pięknie*, nitka – *brzydko* (J. Brzechwa). 3. Walce grywają zza drzwi, zza ściany daleko, bardzo *daleko* i *blisko* (J. Iwaszkiewicz).

В антонімічні пари можуть входити лише певні групи слів, передусім абстрактні номінації, назви ознак і дій. Конкретні назви, відносні прикметники, більшість займенників, числівники та деякі інші групи слів антонімічні групи не утворюють.

⁹³ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 363–384.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів (як і синонімів), внаслідок чого виникають своєрідні лексичні парадигми. Такі парадигми можуть бути як зближеними, так і відмінними в українській і польській мовах, пор. синоніми та антоніми до різних значень прикметників *свіжий* та *świeży*:

значення	синонім	антонім	значення	синонім	антонім
<i>свіжий</i> –			<i>świeży</i> –		
<i>хліб</i>	<i>м'який</i>	<i>черствий</i>	<i>chleb</i>	<i>miękki</i>	<i>czerstwy</i>
<i>сорочка</i>	<i>чистий</i>	<i>брудний</i>	<i>koszula</i>	<i>czysty</i>	<i>brudny</i>
<i>постіль</i>	<i>чистий</i>	<i>несвіжий</i>	<i>pościel</i>	<i>czysty</i>	<i>nieświeży</i>
<i>вітер</i>	<i>прохолодний</i>	<i>теплий</i>	<i>wiatr</i>	<i>rzeński</i>	<i>ciepły</i>
<i>голос</i>	<i>чистий</i>	<i>тусклий</i>	<i>głos</i>	<i>czysty</i>	<i>niewyraźny</i>
<i>колір</i>	<i>сочистий</i>	<i>бляклий</i>	<i>kolor</i>	<i>soczysty</i>	<i>wyblakły</i>
<i>враження</i>	<i>яскравий</i>	<i>невизражний</i>	<i>wrażenie</i>	<i>jaskrawy</i>	<i>niewyraźny</i>
<i>слід</i>	<i>недавній</i>	<i>старий</i>	<i>ślad</i>	<i>niedawny</i>	<i>stary</i>
<i>працівник</i>	<i>новий</i>	<i>старий</i>	<i>pracownik</i>	<i>nowy</i>	<i>stary</i>
<i>журнал</i>	<i>останній</i>	<i>старий</i>	<i>magazyn</i>	<i>najnowszy</i>	<i>stary</i>
<i>ідея</i>	<i>оригінальний</i>	<i>банальний</i>	<i>potyśl</i>	<i>oryginalny</i>	<i>banalny</i>

Антонімія відображає контрастність явищ реального світу. Предмети, дії та процеси „характеризуються протилежними за своєю визначальною сутністю якісно-кількісними, просторовими і часовими вимірами. У свідомості носіїв мови фіксуються і набувають лексичного вираження відповідно до усталених суспільних норм позитивні й негативні якісні характеристики людей і предметів, які їх оточують, протилежні за своєю сутністю параметричні ознаки простору і часу, інтенсивності дій і процесів тощо”⁹⁴.

У зв'язку із об'єктивно-логічною базою утворення антонімів контрастні пари слів здебільшого еквівалентні в українській і польській мовах, напр.:

тепло – *холодно* // *ciepło* – *zimno*
заснути – *прокинутися* // *usnąć* – *obudzić się*
перемога – *поразка* // *zwycięstwo* – *porażka*.

Як і синоніми, антоніми можуть бути і одно-, і різнокореновими:

радісно – *безрадісно*
пасивний – *активний*
wjechać – *wyjechać*
piękny – *brzydki*.

Однокореневі антоніми поширені внаслідок приєднання до вихідної основи подібних у двох мовах префіксів *ne-* // *nie-*, *bez-* // *bez-* або за рахунок додавання до однієї основи антонімічних афіксів типу *w-* – *wi-*, *za-* – *від-* // *w-* – *wy-*, *za-* – *od-* та ін., пор., напр.:

високий – *невисокий* // *wysoki* – *niewysoki*
вусатий – *безвусий* // *wąsaty* – *bezwąsy*

⁹⁴ Сучасна українська літературна мова, за ред. А. П. Грищенка, с. 149.

вкласти – викласти // włożyć – wyłożyć
занести – віднести // zanieść – odnieść.

Явище антонімії широко використовується як антитеза чи оксиморон у прислів'ях, а також у грі слів, каламбурах, пор. українські та польські прислів'я: I. 1. *Правда кривду переважить*. 2. *Буде добре, як мине зле*. 3. *З чорної кішки білої не зробиш*. II. 1. *Co masz jutro zrobić, zrób dziś*. 2. *Huku wiele, a roboty mało*. 3. *Co drogie, to miłe; co tanie, to zgniłe*. 4. *Kto dużo gada, mało robi*.

Крім загальнономовних постійних існують контекстуальні, індивідуально-авторські антоніми, що протиставляються за значенням лише в певному тексті, напр.: *народ – натовп // naród – tłum*, пор. у тексті: 1. *Бліденький хлопчик [...] націлив на Оксена чорні, як смородина, очі* (Г. Тютюнник). 2. *Nad wodą wielką i czystą przebiegły czarne obłoki* (A. Mickiewicz).

Контрастні компоненти речення можуть бути полюсами протиріччя, різниці, нерівності, неподібності, заперечення, парадоксу та ін.⁹⁵ Бінарні опозиції у реченні, завдячуючи своїй смисловій насиченості, стають семантичним центром висловлювання, пор.: I. 1. [...] *Все шукатиму зірку провідну, ясну владарку темних ночей* (Леся Українка). 2. *На білому тлі прохопилася чорна цятка* (В. Земляк). II. 1. *Szuka w spodniach i w surducie, w prawym bucie, w lewym bucie* (J. Tuwim). 2. [...] *To jest doskonały, jedyny, wszechobecny i najwyższy Niebyt we własnej nieobecnej osobie!* (S. Lem).

3.4.7. Омонімія Homonimia

3.4.7.1. Повні омоніми Homonimy całkowite

Лексичні омоніми – це слова, які при однаковому звучанні мають зовсім різні значення⁹⁶, напр.: *помпа*^{1,2}, *пorka*^{1,2}. Повні (абсолютні) омоніми належать до однієї частини мови і збігаються в усіх словоформах. Омонімічним зв'язком може бути об'єднано дві або більше лексеми⁹⁷.

До омонімів відносяться слова різних частин мови, передусім іменники:
година^{1,2}
кулон^{1,2}

⁹⁵ И. В. Кононенко, *Семантические оппозиции в структуре простого предложения*, „Русское языкознание”, 1991, вып. 22.

⁹⁶ Див.: О. М. Демська, *Лексична та лексико-граматична омонімія сучасної української мови*: дисерт. [...] канд. філол. наук, Київ 1996; D. Buttler, *Odmiany polskiej homonimii*, „Poradnik Językowy”, 1971, z. 1–2.

⁹⁷ *Nauka o języku dla polonistów*, s. 332–333; M. Majewska, *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa 2002, s. 24.

маркіза^{1,2}
 król^{1,2}
 piłka^{1,2}
 kopia^{1,2}.

Омонімічні прикметники здебільшого походять від омонімічних субстантивів, напр.:

гіпербола^{1,2} → гіперболічний^{1,2}
 світ^{1,2} → світовий^{1,2}
 паровий^{1,2} → парówka^{1,2}
 гранат^{1,2,3,4,5} → granatowy^{1,2,3}.

Омонімами можуть бути компоненти різних видових пар дієслів; їх визначення можливе при зіставленні з парним дієсловом⁹⁸, пор.:

переривати – перервати przerywać – przerwać
 переривати – перерити przerywać – przeryć.

В українській та польській мовах існує кілька причин виникнення омонімів.

1) Омонімами можуть стати окремі значення полісемічного слова, які втрачають між собою семантичний зв'язок, пор.:

правий^{1,2}
 raz^{1,2}

(пор. з думкою про те, що антоніми – це збіг форми різних мовних знаків⁹⁹).

2) Омонімічну групу можуть скласти слова, які збіглися у своєму звучанні внаслідок фонетичних змін у процесі історичного розвитку мови, напр.:

слати ← сълати
 слати ← стълати.

3) Омонімами стають слова, які утворилися від однієї основи за допомогою полісемічних або омонімічних афіксів, напр.: *заговорити*^{1,2}. Крім того, словотвірні омоніми можуть утворюватися не від однієї, а від омонімічних основ, напр.:

берестовий¹ ← берест¹
 берестовий² ← берест²
 prosić się¹ ← pros- (prosić)
 prosić się² ← pros- (prosię)

4) Омонімічний зв'язок може виникати між питомим і запозиченим словом або між запозиченими (переважно з різних мов) словами, напр.:

клуб¹ ← праслов. *klǫbъ*, клуб² ← англ. *club*

⁹⁸ Л. А. Булаховський, *Омонимия в славянских языках* [в:] Л. А. Булаховський, *Вибрані праці в 5 т.*, т. 3, Київ 1978, с. 325; D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1974, s. 351.

⁹⁹ М. А. Кронгауз, *Семантика*, Москва 2001, с. 149.

*fryz*¹ ← франц. *frise*, *fryz*² ← нім. *Friese*
*мул*¹ // *мул*¹ ← індоєвр. **moul*, *мул*² // *мул*² ← лат. *mīlus*,

пор. омоніми-запозичення з однієї мови:

*парабола*¹ // *parabola*¹ ← грец. *παράβολή*
*парабола*² // *parabola*² ← грец. *παράβολή*.

В українській і польській мовах, відповідно до принципу асиметрії словесного знака, розвинулася система складних співвідношень між формою слова (планом вираження) і його значенням (планом змісту). Різні значення можуть виражатися однією формою, те саме значення передається різними формами¹⁰⁰. Розрізнення полісемії (збереження спільної семи у слів одного звучання й відмінних значень) і омонімії (відсутність спільної семантичної ознаки у слів одного звучання) в багатьох випадках ускладнене. Тракткування мовних явищ як полісемічних або омонімічних у лексикографічній практиці нерідко є суб'єктивним, пор. різні підходи щодо розмежування окремих значень слова і омонімів в українському та польському тлумачних словниках:

*філе*¹

1. М'ясо найвищого сорту із середньої частини хребта туші; полядвигця. *Тонке філе*; *Товсте філе*. // М'ясо з бокових частин тушки свійської птиці або дичини. *Котлети з курячого м'яса*. // Страва з такого м'яса. *Філе з дичини*.

2. Поздовжні половини рибної тушки, очищеної від нутрошків, плавців і луски, звичайно спресовані та заморожені. *Морожене рибне філе*.

*філе*²

Ажурне в'язання; виріб, вив'язаний таким способом // Вишивка на сітчастій тканині; мереживо¹⁰¹.

filet

1. Płat mięsa rybiego otrzymywany przez oddzielenie kręgosłupa i ości z oczyszczonej i wypatroszonej ryby, zwykle pozbawionej skóry; także potrawa z odpowiednio przyrządzonej polędwicy: *Filety rybne*, *śledziowe*.

2. Ręczna robota siatkowa; rodzaj koronki.

3. Złocona ozdobna linia na oprawie książki¹⁰².

В українському та польському мовознавстві склалися різні традиції розмежування полісемії та омонімії, що відбилося на словникових статтях. Як засвідчують лексикографічні джерела, для польських мовознавців

¹⁰⁰ Пор.: Г. М. Мукан, *Багатозначність і омонімія*, „Українська мова і література в школі”, 1970, № 8; Л. М. Полюга, *Омонімія і багатозначність слова*, „Українська мова і література в школі”, 1985, № 7; E. Grodziński, *Wieloznaczność a homonimia*, „Poradnik Językowy”, 1972, z. 10; W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, s. 147; E. Awramiuk, *Systemowość polskiej homonimii między-paradygmatycznej*, Białystok 1999.

¹⁰¹ *Словник української мови*, т. 10, Київ 1980, с. 591.

¹⁰² *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, s. 549.

основними чинниками утворення омонімічної групи є різне походження слів або перехід в інший граматичний розряд, напр.:

*logistyka*¹ ← франц. *logistique*, *logistyka*² ← англ. *logistic*
*kukuryku*¹ – вигук, *kukuryku*² – іменник.

Для українських лексикографів свідченням входження слова в омонімічний комплекс є суттєве розходження у значеннях, пор.:

*куля*¹

1. Геометричне тіло, утворене обертанням кола.
2. Предмет такої форми.
3. Снаряд.
4. Передня частина бойового патрона.
5. Бомба ← із старонім. *kūle* або старочес. *kūle*.

*куля*²

Милиця ← через пол. із старонім. *kūle*.

*куля*³

Нижня частина ярма, що проходить під шиєю вола ← пол. *kula*.

*куля*⁴

Паросток ← через пол. з нім. *Kéule*

пор. також *руно*^{1,2} // *руно*.

*kula*¹

1. Геометричне тіло, утворене обертанням кола.
2. Предмет такої форми.
3. Ядро; передня частина бойового патрона.
4. *спорт*. Ядро ← із старонім. *kūle* або старочес. *kūle*.

*kula*²

1. Милиця.

2. Лука сідла ← із старонім. *kūle*,

Водночас у багатьох польських лінгвістичних працях проводиться межа між полісемією та омонімією¹⁰³; відповідно створені польські словники омонімів¹⁰⁴; пор. виділення у них таких омонімічних пар, як: *zawód*^{1,2}, *para*^{1,2}, *wolno*^{1,2}, *rokój*^{1,2} та ін.

Омонімічні групи в українській і польській мовах можуть повністю збігатися, напр.:

винний^{1,2} // *winny*^{1,2}

луг^{1,2} // *lug*^{1,2}.

Словники можуть подавати відповідні в українській і польській мовах омоніми у різній послідовності, пор.:

*штанга*¹. Деталь інструментів і механізмів.

*штанга*². Спортивний прилад¹⁰⁵.

*sztanga*¹. Спортивний прилад.

*sztanga*². Деталь інструментів і механізмів¹⁰⁶.

¹⁰³ Пор.: R. Grzegorzycowa, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, s. 49–50.

¹⁰⁴ Див.: *Słownik polskich form homonimicznych*, oprac. T. Branicka, D. Buttler, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1984.

¹⁰⁵ О. Демська, І. Кульчицький, *Словник омонімів української мови*, Львів 1996, с. 158.

¹⁰⁶ J. Syjud, *Słownik homonimów i antonimów*, Katowice 2008.

Навіть при зовнішній еквівалентності компоненти омонімічних пар (груп) в обох мовах можуть розрізнятися за своєю сполучуваністю, стилістичним забарвленням, словотвірними можливостями, парадигматичними зв'язками, частотністю вживання. Наприклад, у співвідносних омонімічних парах *дружба*^{1,2} // *družba*^{1,2} іменник *дружба* у значенні „стосунки між людьми, що базуються на взаємній прихильності, довірі” для української мови становить базове слово, яке є найбільш поширеним, таким, що виступає домінантою синонімічного ряду. У польській мові слово *družba* входить до еквівалентного синонімічного ряду як застаріле, отже, вторинне, невидне, менш вживане щодо слова *przyjaźń*, пор.:

дружба, братство, братерство, товаришування, приятелювання, приязнь, побратимство
przyjaźń, braterstwo, koleżeńskość, koleżeństwo, družba.

Найчастіше українські та польські омонімічні групи знаходяться у співвідношеннях перетину, тобто частково збігаються, частково – ні. Різниці пов'язані із семантичною або кількісною характеристикою омонімічних груп. Крім того, на специфіку внутрішньомовної омонімії накладається українсько-польська міжмовна омонімія, пор.:

банкет^{1,2,3} – *bankiet*^{1,2}
бухта^{1,2} – *buchta*^{1,2,3}
економія^{1,2} – *ekonomia*^{1,2,3,4}
ліра^{1,2,3} – *lira*^{1,2}.

Частково перетинатися можуть компоненти омонімічних груп в одній мові та окремі значення полісемічного слова в іншій мові, наприклад, у слів *бик*^{1,2,3} і *buk* збігається лише одне зі значень першого з групи українських омонімів *бик*¹ та частина першого значення польського полісемічного слова *buk* „велика свійська рогата тварина; самець корови”, пор. також: *бокс*^{1,2,3} – *boks*^{1,2,3}.

Частина омонімічних груп подібного звучання повністю розходиться в обох мовах. Такі співвідношення входять до груп українсько-польських міжмовних омонімів, напр.: *туман*^{1,2} – *tuman*^{1,2} (див. 3.4.7.3.).

3.4.7.2. Неповні омоніми Homonimy częściowe

В українській і польській мовах виділяються неповні омоніми: омоформи, омофони та омографи.

1. Слова, що однаково звучать і пишуться, але належать до різних лексико-граматичних класів і (або) мають різні форми, називають омоформами¹⁰⁷, напр.:

¹⁰⁷ Див.: О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. М. Микитин-Дружинець, *Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія*, Київ 2006, с. 235; *Słownik polskich form homonimicznych*, s. 5.

*мимо*¹ – прислівник
*мимо*² – прийменник
*niż*¹ – сполучник
*niż*² – прийменник
*niż*³ – іменник
пила // *piła* (іменник) – *пила* // *piła* (дієслово одн. ж.р. мин. ч).

Часом омоформи – це однокореневі слова, часом збіг форм є випадковим, напр.:

світило – *світило*
жаль – *жаль*
мати – *мати*
клич – *клич*
soli – *soli*
wysiedli – *wysiedli*
zgniły – *zgniły*
struga – *struga*
pałasz – *pałasz*.

Пари омоформів в українській та польській мовах здебільшого розходяться, пор., проте:

дам – *дам* // *dam* – *dam*.

Крім того, можливий різний підхід до трактування подібних мовних явищ. Скажімо, у „Словнику української мови” *доля* як „життєвий шлях” і „частина чого-небудь” – це омоніми¹⁰⁸, відповідно форми *долі* та *долі* вважаються омоформами. У словнику польської мови аналогом омонімів *доля*^{1,2} виступає одне слово *dola* у відповідних значеннях¹⁰⁹. Отже, *doli* – *doli* не будуть вважатися омоформами.

2. Омофони збігаються за звучанням і мають відмінний правопис¹¹⁰. В українській мові орфографія заснована на фонетичному принципі, вимова і правопис співпадають, тому лексичні омофони – це швидше виняток, напр.: *біль* – *біль*.

На відміну від української мови, польські омофони можуть утворюватися внаслідок оглушення кінцевих приголосних, пор.:

kod – *kot*
czad – *czat*
smog – *smok*
pod – *pot*
maż – *masz*

або відповідно до різного правопису слів, що однаково звучать, пор.:

może – *morze*

¹⁰⁸ Словник української мови, т. 2, с. 360–361.

¹⁰⁹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, A–J, s. 648.

¹¹⁰ Пор.: Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія, с. 107.

masaż – masarz
brud – bród
hart – chart
zmożony – zmorzony
zważyć – zwarzyć
przrzec – przyżec,

пор. також:

miedz – mieć
rąb – romb
stóg – stuk.

Значна частина польських омофонів утворилася внаслідок історичних процесів розвитку мови, наприклад, дієслова типу *ważyć – warzyć* до кінця XVII ст. розрізнялися не тільки правописом, але й вимовою. Різний правопис слів однакового звучання може також пояснюватися походженням лексем. Скажімо, слово *instruktarz* прийшло в польську мову з латини, а *instruktaż* – з російської мови.

В українській і польській мовах можливий такий вид омофонів, при якому слово і синтаксична конструкція мають зближене звучання:

сонце – сон це
Tomasz – to masz.

3. Омографи (графічні омоніми) в українській мові – це слова, що збігаються за правописом, але мають різний наголос, напр.:

óbíd – obíd
пріклад – приклад
тріска – тріска́
харáктерний – характёрний
лікарський – лікарський.

У польській мові лексеми не можуть мати різний наголос, проте слова з однаковим варіантом запису можуть мати варіантність вимови, напр.:

cis (рослина) – *cis* (звук)
Dania (Данія) – *dania* (страви).

Зрозуміло, що різні принципи утворення омографів у двох мовах перешкоджають еквівалентності таких пар слів, пор.:

záмок – zamók // *zamek*^{1,2}
órgan – orgán // *organ*
záклад – zaklád // *zakład*
popádatи – popádatи // *popadać*^{1,2}.

Можливі співвідношення слів, які в українській мові сприймаються як омографи, а у польській – як омоформи, пор.:

дорóга – drogá *droga – droga*
ру́ки – руки́ *ręki – ręki.*

Ряди слівформ в українській та польській мовах можуть виявляти ознаки і омоформів, і омофонів, пор.:

зашию – за шию
мене – мене
потри – по три
цеглина – це глина
жи́ла – жилá
mażę – marzę
maż – marz
dobra – dobra
każę – karzę
wierzę – wieżę
borze – Boże.

В українській мові слова можуть поєднувати ознаки й омоформів, і омографів:

дзвони – дзвони́
літа – літа́
прійми – приймі́.

Звуковий збіг слів і їхніх форм згідно із принципами каламбуру, словесної гри може бути підставою творення поетичних текстів, приказок, загадок, анекдотів і под.¹¹¹, напр.:

I. 1. Я тягнув на гору віз, а з гори мене він віз (І. Січовик). 2. На горі росте квасоля, а з гори несе kwas Оля (І. Січовик). 3. Їла диню нині Ївга, а ти диню їв, га? (В. Лучук). 4. Мала Міла мала мило.

II. 1. Pewien żarłok nienażarty
raz wygłodniał nie na żarty
i wywiesił szyld na płocie,
że ochotę ma na płocie.
(J. Ficowski)

2. W Dżemie siła drzemie (tytuł w gazecie).

Переклад подібних обігрувань омонімічних форм навіть з однієї близькоспорідненої мови на іншу спричиняє серйозні труднощі; здебільшого такі тексти викликають потребу пошуку аналогів іншого звучання й змісту, напр.: Bal drogowca. Panowie proszą panie do walca (dowcip).

Пор., однак, можливість перекладу польського анекдота українською мовою при збереженні каламбуру, що заснований на принципах омофонії:

Nauczycielka kazała dzieciom napisać zdanie z wyrazem „ananas”.
Zosia odczytuje swoje: – Ananas jest bardzo smacznym owocem.
Nauczycielka ją chwali i prosi Pawła.
Chłopiec czyta: – Ananasy uprawia się w ciepłych krajach.

¹¹¹ Див.: D. Buttler, dz. cyt., s. 333–369.

Na koniec przychodzi kolej na Jasia:

– Brat kupił wczoraj kiełbasę, zjadł ją sam, A Na Nas nawet nie spojrzął,

пор. укр. *ананас* – а на нас.

До особливого типу омонімів належать т.зв. міжмовні омоніми (див. 3.4.7.3.).

3.4.7.3. Міжмовні омоніми та пароніми Homonymy i paronymy międzyjęzykowe

Розвиток лексичних систем української та польської мов відбувався паралельно і водночас за своїми внутрішніми законами, у специфічних історико-культурних умовах, зв'язках лексичних ресурсів у межах однієї мови й з іншими мовами. У цих процесах сходжень і розходжень утворилася т. зв. міжмовна омонімія. У науковій та лексикографічній літературі існують різні підходи до розуміння міжмовних омонімів (їх ще часом називають „фальшивими друзями перекладача”)¹¹².

Неоднаковими є й дефініції міжмовних омонімів і паронімів. Очевидно, некоректними можна вважати визначення типу „слова двох мов, які мають однакову форму”¹¹³, оскільки воно не дає уявлення про сутність явища. Лексичні міжмовні омоніми – це ідентичні за звучанням, але повністю або частково відмінні за значеннями та вживанням слова двох мов, пор.: *диня* – *dynia*. Міжмовні пароніми мають близьку фонетико-морфологічну форму і не збігаються за своїми значеннями, напр.: *зв'язківець* (працівник зв'язку) – *związkowiec* (профспілковий діяч)¹¹⁴.

Українські та польські слова можуть вступати у відношення міжмовної омонімії та паронімії як між собою, так і з лексемами інших мов, пор., напр.:

укр. *вершки* – рос. *вершки*

укр. *кришка*^{1,2} – рос. *крышка*

пол. *rozorny* – рос. *позорный*

пол. *oferta* – англ. *offert*

¹¹² Див.: И. С. Ровдо, *Межъязыковые омонимы в условиях русско-белорусского и белорусско-русского двуязычия*, автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Минск 1980; С. М. Грабчиков, *Межъязыковые омонимы и паронимы*, Минск 1980; Н. В. Заславская, *Семантико-стилистическая и функциональная характеристика межъязыковых омонимов в русском и украинском языке*, автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Киев 1985; М. Беднаж, *Польсько-українська міжмовна омонімія*, Опале 2002; Z. Grosbart, *Problem mylących podobieństw międzyjęzykowych. Próba definicji i poszukiwania terminologiczne*, „Acta Universitatis Lodzianis: Folia Litteraria”, 9, 1982; B. Zinkiewicz-Tomanek, *Rzeczownikowe i przymiotnikowe „homonymy międzyjęzykowe” w procesie nauczania języka ukraińskiego* [w:] *Współzależność języków słowiańskich: aspekt lingwistyczny i glottodydaktyczny*, pod red. J. Bartoszewskiej i M. Grabskiej, Gdańsk 1998; P. Stasińska, *Межъязыковая омонимия в русско-польском сопоставлении*, Zielona Góra 1990.

¹¹³ М. П. Кочерган, *ззнач.* *праця*, с. 324.

¹¹⁴ І. Кононенко, *Передне слово* [в:] І. Кононенко, О. Співак, *ззнач.* *праця*, с. 6.

пол. *rewelacja* – англ. *revelation*

пол. *tort* – англ. *tort*.

Міжмовними омонімами (паронімами) можуть бути слова більше як двох мов. Поширеним є зближення семантики подібних за звучанням слів в одних мовах і протиставлення їм семантичних об'єднань слів в інших мовах, пор., напр.:

укр. *акорд*^{1,2}, рос. *аккорд*^{1,2}, франц. *accord*^{1,2} – пол. *akord*, чес. *akord* – англ. *akord*, *accord*

укр. *бюро*, рос. *бюро*, франц. *bureau* – пол. *biuro* – англ. *bureau*.

Найбільш поширеною і, водночас, складнішою для розмежування подібних явищ міжмовна омонімія є у споріднених, зокрема, слов'янських мовах. Шляхом зіставлення міжмовних омонімів (паронімів) можливим є виділення груп або ізоглос уживання слів у різних мовах¹¹⁵, напр.:

укр. *неділя*, білорус. *нядзеля*, пол. *niedziela*, чес. *neděle*, словац. *nedeľa*, в.-лужиц. *njedźela*, н.-лужиц. *nježela*, словен. *nedelja*, серб. *недеља*, хорв. *nedjelja*, болг. *неделя*, макед. *недела* – рос. *неделя*

укр. *гора*, рос. *гора*, білорус. *гара*, в.-лужиц. *hora* – пол. *góra*, чес. *hora*, *hůra*, словац. *hora*, серб. *гòра*, болг. *горá*, макед. *гора*

укр. *врода* (*урода*), пол. *uroda* – чес. *úroda*, словац. *úroda* – рос. *урод*

укр. *година* – пол. *godzina* – болг. *година*

укр. *булка*, рос. *булка*, пол. *bułka* – болг. *булка*

укр. *черствий* – пол. *czerstwy* – чес. *čerstvý*

пол. *odporny* – чес. *odporný*, словац. *odporný*.

Уявлення про наявність міжмовних омонімів і паронімів дають лише спеціалізовані словники. Скажімо, існуючі українсько-польські та польсько-українські перекладні словники не містять повної характеристики значень слів, що входять до груп міжмовних омонімів, їхньої лексико-граматичної сполучуваності. Зустрічаються і помилки, викликані інтерференцією (пор., напр., співвідношення слів *пілотка* – *pilotka*).

В українській і польській лексикографії словники міжмовних омонімів створені передусім для зіставлення слів цих мов з російською. Такі словники мають різні принципи своєї побудови. У „Словнику російсько-українських міжмовних омонімів” М. Кочергана¹¹⁶ значення слів не подаються за їхнім місцем у семантичній структурі слова, як це звичайно прийнято у лексикографічних джерелах. Автор вважає доцільним спочатку тлумачити різні значення лексем у двох мовах, а потім – однакові. На нашу думку, такий принцип не дає повного віддзеркалення системи значень кожного слова, у якій їхній порядок відображає основні, переносні, стилістично забарвлені значення і т. д. у їхній ієрархії. Оскільки цей словник включає

¹¹⁵ І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 18.

¹¹⁶ М. Кочерган, *Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов*, Киев 1997.

багато діалектних і архаїчних слів або таких семем (при відсутності багатьох загальноновживаних, напр., *заступник* – *заступник*, *стен* – *стен*, *поспівати* – *поспівати*), нерідко основним розходженням слів у двох мовах стає мало-вживане, переважно територіально обмежене значення (пор., напр., *малость* – *малість* та ін.). Крім того, у словнику не завжди представлені стилістичні позначки слів. Скажімо, у статті *шаль* – *шаль* зазначено, що відповідні російські та українські слова розходяться за значеннями, властивими діалектним словам, але не відображено, що українські омоніми *шаль*^{1,2} в усіх значеннях є застарілими. При цьому, безперечно, цей словник є потрібним і з урахуванням мовної ситуації в Україні. „Російсько-польський словник міжмовних омонімів” К. Кусаля¹¹⁷ укладений за перекладним принципом, причому подаються еквіваленти як основних значень, так і прикладів¹¹⁸.

„Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів” базується на засадах повного відображення семантичної структури слів, їх відповідності із словами (значенням) в іншій мові, широкої демонстрації сполучуваності¹¹⁹.

Існують різні причини утворення груп українсько-польських міжмовних омонімів (паронімів).

1. Міжмовні омоніми (пароніми) можуть виникати внаслідок фонетичного зближення різних за походженням слів¹²⁰, напр.:

опал – *opal*
вудка – *wódka*.

2. Українські та польські слова можуть мати спільне індоєвропейське або спільнослов'янське походження, проте в процесі розвитку кожної з мов ці слова, зберігши подібне звучання, розійшлися за своїми лексичними значеннями, пор.:

гора – *góra*
гострий – *ostrzy*
колір – *kolor*.

Як зазначають дослідники, найбільша кількість міжмовних омонімів і паронімів виникла у зв'язку з історично зумовленими розходженнями у семантиці слів споріднених мов¹²¹.

3. Окремі пари міжмовних омонімів та паронімів утворилися внаслідок розходжень у значеннях запозичених з інших мов слів під впливом внутрішньомовних процесів, пор., напр.:

¹¹⁷ К. Kusal, *Русско-польский словарь межъязыковых омонимов*, Wrocław 2001.

¹¹⁸ Пор. також інші словники міжмовних омонімів: М. Szalek, *Słownik homonimów rosyjsko-polskich*, Poznań 2004; D. Šipka, *Rečnik srpsko-poljskih homonima i paronima*, Poznań 1999.

¹¹⁹ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*.

¹²⁰ *Історія української мови. Лексика і фразеологія*, с. 670.

¹²¹ В. Лейчик, Э. Секежицки, *ззнач. праця*, с. 71.

адрес – *adres* (з французької)
батон – *baton* (з французької)
акорд – *akord* (з італійської)
панель – *panel* (з німецької).

Нерідко українські та польські слова іншомовного походження далеко відходять від значень у мові-першоджерелі, пор., напр.:

диня – *dynia* (з грецької мови, у якій відповідне слово означає „олива”)
гарбуз – *arbuz* (з перської, у якій *harbuza* – це „ослячий огірок”)¹²².

4. Явище міжмовної омонімії та паронімії може виникати як наслідок процесу переходу слів з польської в українську або навпаки, пор.:

вензель ← *węzeł*
байка ← *bajka*
бавитися ← *bawić się*
застава ← *zastawa*
hulać ← *гуляти*
czuurny ← *чепурний*

(див. також 3.3.3.).

5. В кожній з мов різні за значенням слова утворилися завдяки подібним словотвірним процесам від коренів спільного походження, напр.:

бігун – *biegun*
камінка – *kamionka*
риболов – *rybółów*.

Аналізуючи міжмовні омоніми та пароніми, потрібно враховувати, що українська й польська мови загалом належать до споріднених слов'янських мов різних груп – східнослов'янської та західнослов'янської, і це визначає існування між ними закономірних контрастивних явищ.

Лише невелика частина українсько-польських міжмовних омонімів повністю збігається у плані вираження, пор.:

афера – *afera*
бар – *bar*
череп – *czerep*
дека – *deka*
натура – *natura*.

Фонетичний склад української та польської мов характеризується неоднаковими за кількістю і якістю приголосними й голосними звуками. Зокрема, польська мова єдиною зі слов'янських зберегла носові голосні, має більш розвинутий, аніж в українській мові, ряд шиплячих і африкат. У двох мовах розрізняються вимовою окремі звуки, наприклад, укр. [z] і пол. [ʒ], укр. [л] і пол. [ł]. Тому, скажімо, недоцільно вважати міжмовними омонімами, що повністю збігаються за формою вираження, слова типу *солянка*^{1,2,3} – *solanka*.

¹²² Пор. приклади у дослідженні, яке в основному присвячене походженню польсько-українських міжмовних омонімів: М. Беднаж, *заснач. праця*.

Крім того, спостерігаються регулярні міжмовні співвідношення таких фонетично різних звуків, як *p // rz*, *o // ó* та ін. Можливою є й нерегулярна співвідносність українських і польських фонем (див. 2.4.). Подібні співвідношення звуків позначаються на явищах міжмовної омонімії та паронімії.

Зближеність у вимові різних за значеннями українських та польських слів може бути пов'язана з характерним для польської мови оглушенням кінцевих та деяких інших приголосних, не властивим українській мові, пор.:

стук – *stóg*

куш – *kurz*.

Частина міжмовних омонімів (паронімів) може розходитися також за наголосом, який має у польській мові, як зазначалося, фіксований характер, напр.:

виказати – *wykazać*

гарнітур – *garnitur*

маяк – *tajak*

бархан – *barchan*

аромат – *aromat*.

Міжмовні пароніми можуть мати відмінності, пов'язані зі специфікою вираження морфем в обох мовах, напр.:

голубок – *gołąbek*

духовий – *duchowy*

спаяти – *sprajać*

(див. 5.1.).

Внаслідок звукових і морфемних змін, викликаних як закономірними, так і випадковими формальними розходженнями в основному зовні подібних слів, виникає явище міжмовної паронімії, яка найбільш поширена у граматичних класах прикметників і дієслів. Пор. приклади подібних сходжень / розходжень:

– прикметники:

актуальний – *aktualny*

ангельський – *angielski*

бронзовий – *brązowy*

вигідний – *wygodny*

видатний – *wydatny*

істотний – *istotny*

корисний – *korzystny*

лагідний – *łagodny*

лужний – *lužny*

мильний – *mylny*

пишний – *pyszny*

правдивий – *prawdziwy*

пристойний – *przystojny*

сольний – *solny*,

– дієслова:

бачити – *baczyć*
бушувати – *buszować*
доконати – *dokonać*
загадати – *zagadać*
казати – *kazać*
копати – *kopać*
ламати – *łamać*
обрахувати – *obrachować*
порушувати – *poruszyć*
порвати – *porwać*
простувати – *prostować*
ричати – *ryczeć*
розв'язати – *rozwiązać*
сипати – *sapać*
точити – *toczyć*¹²³.

Слова однієї мови можуть вступати у міжмовні паронімічні відношення зі словами іншої мови на засадах однакового написання слів – т. зв. міжмовних омографів. Зрозуміло, що для української мови міжмовними омографами можуть бути одиниці мов з кириличним принципом написання, для польської – латинічним, напр.:

укр. *сир* – рос. *сир*
 пол. *rap* – англ. *rap*.

Водночас частина літер в українській і польській мовах позначає ті самі або зближені звуки, пор.: *a, e, i, o*, а частина має однакове написання, але різне звучання, пор.:

и – *и*
у – *у*
с – *с*
д – *д*
п – *п*
х – *х*.

У зв'язку з цим зустрічаються українсько-польські міжмовні омографи, напр.:

раса – *раса*
дар – *gar* та ін.

У сферу міжмовної омонімії (паронімії) входять міжмовні омоформи¹²⁴ – однакові (або близькі) за звучанням словоформи двох мов, що збігаються

¹²³ Див. також: В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, с. 208, 242.

¹²⁴ Пор. змішування понять „міжмовні омографи” і „міжмовні омоформи”: М. Беднаж, *заснач. праця*, с. 37.

лише в одному зі слововживань, напр.: *листа* (іменник, одн., род. відм.) – *lista* (іменник, одн., наз. відм.). До міжмовних омоформів можуть також входити слова, які у двох мовах належать до різних морфологічних класів, напр.: *лютий*¹ (прикметник), *лютий*² (іменник) – *luty* (іменник).

Крім того, до міжмовних омонімів належать одиниці, що поєднують у собі елементи омографів та омоформів, напр.:

дар – *gar*.

Слову однієї мови також може відповідати група омонімів, омографів або паронімів в іншій мові, напр.:

дека – *deka*^{1,2}

білізна, *білизна* – *bielizna*

гривня – *grzywna*, *hrywnia*.

В групі міжмовних омонімів можуть об'єднуватися внутрішньомовні омоніми. Такі випадки є особливо складними для розмежування значень слів обох мов, пор., напр.:

лихо

1. обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда;

2. що-небудь погане, зле, недобре.

*лихо*²

1. із злістю, сердито, роздратовано;

2. недобре, погано¹²⁵.

licho

розм. погано, бідно.

*licho*²

1. *рел., етн.* злий дух, нечиста сила;

2. *книжн.* обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда;

3. *заст.* непарне число¹²⁶.

У систему міжмовних омонімів та паронімів входять слова, що належать до різних граматичних класів, проте передусім це іменники, дієслова та прикметники. При цьому іменники можуть входити у групи як міжмовних омонімів, так і паронімів. Прикметники і дієслова мають в українській і польській мовах різні морфемні характеристики, через що вони утворюють тільки групи міжмовних паронімів. Компоненти групи міжмовних омонімів (паронімів) можуть розрізнятися, крім лексико-семантичних показників, граматичними категоріями роду, числа, виду і та ін. Серед службових частин мови у сферу міжмовної омонімії найбільш широко залучені прийменники як слова, вживання яких суттєво позначається на семантико-синтаксичних відношеннях у словосполученні і реченні.

Розглянемо семантичні типи сходжень / розходжень міжмовних омонімів (паронімів).

¹²⁵ *Словник української мови*, т. 4, с. 496–497.

¹²⁶ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, K–Q, s. 434–435.

1. Специфікою міжмовної омонімії у групі слов'янських мов є те, що здебільшого групи слів, що вступають у такі зв'язки, мають спільне походження. Внаслідок цього у відповідних лексем нерідко зберігаються спільні компоненти значень, отже, абсолютних міжмовних омонімів, які повністю розходяться за своєю семантикою, у сфері української та польської мов небагато. Переважно абсолютні міжмовні омоніми – це іменники, пор., зокрема:

вистава – wystawa

чин – czyn

щит – szczyt

чашка – czaszka

ангельський – angielski.

2. При входженні міжмовних омонімів до однієї лексико-семантичної групи виникають найбільші складності у їхньому розрізненні. У таких випадках слова обох мов мають спільні семи, внаслідок чого може скластися уявлення про те, що йдеться про один референт. Скажімо, слова *енот* і *jenot* позначають подібних, але різних тварин, пор. переклад цих слів:

енот (лат. *Procyon lotor*) // *szop*

jenot (лат. *Nyctereutes procyonoides*) // *енотовидний собака.*

Спільні компоненти семантики таких слів створюють можливості для включення їх у паралельні за граматичною структурою та її лексичним наповненням українські та польські контексти. У подібних випадках словесне оточення не „підказує” значення слова, а самі конструкції такого типу також можуть розглядатися як синтаксичні міжмовні омоніми та пароніми, пор.:

розмовляти з колегою – rozmawiać z kolegą

їсти диню – jeść dynię

Кулик летить – Kulik leci та ін.

3. Як зазначав У. Вайнрайх, впливу інтерференції підлягають лексичні одиниці, які мають часткову семантичну подібність¹²⁷. Саме такі лексеми складають найбільшу частину українсько-польських міжмовних омонімів, і саме вони становлять основну проблему їх розрізнення для мовців і мовознавців. Ці міжмовні омоніми можуть розрізнятися за показниками:

а) за обсягом семантичної структури слів, напр.:

коцьол – kościół

циркон – cyrkon

крушина – kruszyna;

б) за гіперо-гіпонімічним (родо-видовим) співвідношенням, напр.:

вуж – wąż

хрущ – chrząszcz;

в) за частиною значень полісемічних слів. Як правило, такі види міжмовних омонімів сходяться у прямих і розходяться у переносних (частині переносних) значеннях, напр.:

¹²⁷ У. Вайнрайх, *Языковые контакты*, Киев 1979, с. 84.

крутити – *kręcić*
корона – *korona*
дугий – *dęty*;

г) за функціональною диференціацією. В одній мові компонент такої міжмовної омонімічної групи може належати до активного складу лексики, в другій – до пасивного. Зустрічаються також випадки входження слів в обох мовах до різних функціонально обмежених груп лексики, напр.: *війт* (істор., заст.) – *wójt* (офіц., істор.);

г) за стилістичним забарвленням, напр.:
мука (розм.) – *mqka* (нейтр.).

Як було зазначено, складними випадками у розумінні різниць між міжмовними омонімами є такі, коли у межах однієї лексико-семантичної групи слова збігаються у вихідних значеннях і розходяться у переносних (або у другій мові похідних значень немає). Для прикладу такої міжмовної омонімії можемо звернутися до назв осіб жіночої статі – представниць різних національностей, народностей, мешканок різних регіонів, пор.:

<i>американка</i>	1. національність. 2. майстерня, в якій нашивдкун лагодять одяг або взуття. 3. друкарська машинка. 4. сорт ярої пшениці.	<i>Amerykanka</i> <i>amerykanka</i>	національність 1. розкладне крісло або диван. 2. ранній сорт картоплі. 3. друкарська машинка. 4. подвійна бухгалтерія. 5. американська вільна боротьба.
<i>арабка</i>	національність	<i>Arabka</i> <i>arabka</i>	національність кінь арабської породи
<i>баварка</i>	мешканка Баварії	<i>Bawarka</i> <i>bawarka</i>	мешканка Баварії чай з молоком
<i>баскійка</i>	народність	<i>Baskijka</i> <i>baskijka</i>	народність плаский берет
<i>болгарка</i>	1. національність. 2. електропила.	<i>Bułgarka</i>	національність
<i>в'єтнамка</i> <i>в'єтнамки</i>	1. національність. 2. літнє відкрите взуття.	<i>Wietnamka</i>	національність
<i>гамбургка</i>	мешканка Гамбургу	<i>hamburka</i>	1. мешканка Гамбургу. 2. тип байдарки.

<i>гуцулка</i>	1. народність. 2. гуцульська мелодія. 3. гуцульський танець. 4. чоловіча вишита сорочка. 5. кінь у Карпатах.	<i>Hucułka</i> <i>hucułka</i>	народність кінь у Карпатах
<i>панамка</i>	1. мешканка Панами. 2. літній капелюх.	<i>Panamka</i>	мешканка Панами
<i>полька</i>	1. національність. 2. чеський танець. 3. музика до цього танцю. 4. вид чоловічої стрижки.	<i>Polka</i> <i>polka</i>	національність чеський танець
<i>румунка</i> <i>румунки</i> <i>татарка</i>	1. національність. 2. теплі жіночі черевики народність.	<i>Rumunka</i> <i>Tatarka</i> <i>tatarka</i>	національність народність гречана крупа
<i>фінка</i> ¹ <i>фінка</i> ²	національність. 1. короткий ніж. 2. шапка з хутряною околицею. 3. легка кільова шльопка. 4. північна порода коней.	<i>Finka</i> <i>finka</i>	національність короткий ніж
<i>черкеска</i>	1. народність. 2. старовинний верхній чоловічий одяг. 3. затягнутий у талії верхній одяг.	<i>Czerkieska</i> <i>czerkieska</i>	народність 1. приталений верхній чоловічий одяг. 2. хутряна шапка з шовковим верхом
<i>чешка</i> <i>чешки</i>	1. національність. 2. спортивне гімнастичне взуття.	<i>Czeszka</i>	національність.
<i>шведка</i>	1. національність. 2. кінь шведської породи.	<i>Szwedka</i>	національність
<i>японка</i>	національність	<i>Japonka</i> <i>japonka</i> <i>japonki</i>	національність 1. будівельна двоколісна тачка. 2. легкі відкриті сандалі; в'єтнамки,

пор. єдиний випадок збігу прямих і переносних значень у цій групі слів:

- іспанка* 1. національність // *Hiszpanka*
2. форма грипу // *hiszpanka*.

При частковому розходженні слів двох мов у семантиці нерідко важко кваліфікувати їх з точки зору міжмовної омонімії. Зрозуміло, що до міжмовних омонімів належать слова, які розійшлися у своїх основних, прямих значеннях. Проте значна частина українських і польських лексем має розходження у переносних значеннях, окремих семах, конотаціях, у сфері

вживаності або сполучуваності. Скажімо, первинні якісні прикметники в обох мовах мають спільне походження, збігаються у частині значень, але розходяться за рядом показників, пор., напр.:

міцний – *tosny*

мудрий – *tdry*

милий – *tiły*

поважний – *roważny* та ін.

Очевидно, розходження за однією семою не може бути підставою для кваліфікації слів як міжмовних омонімів.

При поділі міжмовних омонімів (паронімів) на лексико-семантичні групи (ЛСГ, семантичні поля) потрібно враховувати, по-перше, морфологічну характеристику слів, по-друге, – належність до певного поля вихідної лексеми. Міжмовний омонімічний відповідник може як входити, так і не входити до тієї ж ЛСГ. У сфері міжмовних омонімів і паронімів-іменників найбільш чисельною є група, у якій вихідні українські слова позначають особи (більше 100 груп лексем), напр.:

академік – *akademik*

аспірант – *aspirant*

бігунка – *biegunka*

богатыр – *bohater*

водник – *wodnik*

гідралік – *hydraulik*

депутат – *deputat*

доктор – *doktor*

киянка – *kijanka*

комірник – *komornik*

купець – *kupiec*

мисливець – *mysliwiec*

селянка – *sielanka*

спікер – *spiker*

юніор – *junior* та ін.

Пор. також приклади з деяких інших лексико-семантичних груп:

– фауна:

вуж – *wąż*

галка – *gałka*

кіт – *kit*

коза – *koza*

коник – *konik*

кулик – *kulik*

курка – *kurka*

мотиль – *motyl*

синиця – *sinica*

такса – *taksa*

хрущ – *chrząszcz*,

- флора:
 - амарант – *amarant*
 - гарбуз – *arbuz*
 - диня – *dynia*
 - мореля – *morela*
 - поганка – *roganka*
 - сандал – *sandał*
 - терен – *teren*
 - хурма – *hurma*
 - ягода – *jagoda*,
- харчові продукти:
 - батон – *baton*
 - голубець – *hołubiec*
 - квас – *kwas*
 - морс – *mors*
 - печиво – *pieczywo*,
- меблі та хатні речі:
 - абажур – *abażur*
 - диван – *dywan*
 - крісло – *krzesło*
 - кушетка – *kuszetka*
 - вазон – *wazon*,
- одяг:
 - бурка – *burka*
 - вишиванка – *wyszywanka*
 - жилетка – *żyletka*
 - кітель – *kitel*
 - пілотка – *pilotka*
 - плахта – *plachta*
 - шарф – *szarfa*,
- абстрактні назви:
 - аромат – *aromat*
 - барва – *barwa*
 - біда – *bieda*
 - гідність – *godność*
 - дружба – *družba*
 - інтерес – *interes*
 - лінь – *leń*
 - присмак – *przysmak*
 - фортуна – *fortuna*.

Серед прикметників – міжмовних паронімів найбільш поширені якісні ад'єктиви. З них виділяються групи на позначення:

- оцінки:
 - лагідний – *lagodny*

пишний – *pyszny*
 дивний – *dziwny*
 злий – *zły*
 пристойний – *przystojny*
 істотний – *istotny*
 славний – *ślawny*,

– фізичних властивостей:

важкий – *ważki*
 литий – *lity*
 гладкий – *gładki*
 пружний – *próźny*
 черствий – *czerstwy*
 дутий – *dęty*
 гострий – *ostrzy*,

– зовнішності:

худий – *chudy*
 чубатий – *czubaty*
 плюгавий – *plugawy*
 субтильний – *subtelny*,

пор. також відносні прикметники:

бронзовий – *brązowy*
 лужний – *lužny*
 писарський – *pisarski*
 сольний – *solny*
 мильний – *mylny*
 олов'яний – *ołowiany*
 денний – *dzienny*.

Міжмовні пароніми – дієслова передають, зокрема:

– дії:

копати – *kopać*
 порвати – *porwać*
 розривати – *rozrywać*
 сапати – *sapać*
 виливати – *wylewać*
 хляпати – *chłapać*
 калатати – *kołatać*
 крутити – *kręcić*,

– стан:

терпіти – *cierpieć*
 нудити – *nudzić*
 плавитися – *pławić się*
 руйнуватися – *rujnować się*,

– переміщення у просторі:

відбігати – *odbiegać*

обскакати – *obskakać*
 опадати – *opadać*
 заскочити – *zaskoczyć*
 заїжджати – *zajeżdżać*
 спотикатися – *spotykać się*
 вбігати – *ubiegać*
 впадати – *upadać*,

– акти мовлення:

розказувати – *rozkazywać*
 казати – *kazać*
 випросити – *wyprosić*
 гукати – *hukać*
 допитувати – *dopytywać*
 намовити – *namówić*
 повіряти – *powierzać*
 поздоровляти – *pozdrawiać*
 перепитувати – *przepytować*
 прирікати – *przyrzekać*
 репетувати – *repetować*
 вимовити – *wytówić*.

Беззаперечною є специфіка сполучуваності міжмовних омонімів (паронімів), пор., напр.:

корисний – *поради, птахи, продукти, мед, площа житла*
korzystny – *interes, współpraca, warunki klimatyczne, wrażenie*¹²⁸.

Пор. вживання слів – міжмовних омонімів в умовах художнього тексту:

1. Вона готова була піти на яку завгодно авантюру, щоб здійснити свої наміри (М. Руденко).	1. Kwiryna miała <i>awanturę</i> z rodzicami przed wyjściem z domu (P. Gojawczyńska).
2. Веселий, <i>гостинний</i> , він любив товариство... (М. Коцюбинський).	2. Próbowałem ja już <i>gościnnego</i> chleba w szlacheckich domach [...] (H. Sienkiewicz).
3. Жаві суперечки й <i>бесіди</i> чулися по всіх вулицях і провулках (А. Шиян).	3. Pan Brzeżan huczne wydaje <i>biesiady</i> (J. Słowacki).
4. Володя сидів біля ящика з-під снарядів і нерівними літерами <i>дописував</i> матері листа... (Є. Кравченко).	4. Pan strażnik usta otworzył i chciał coś mówić, ale słowa mu jakoś nie <i>dopisały</i> (H. Sienkiewicz).
5. Зверху лежала <i>черства</i> паляниця (І. Нечуй-Левицький).	5. [...] Twarz miał <i>czerstwą</i> , zdrową [...] (A. Mickiewicz).

Таким чином, уживання двох споріднених мов, з одного боку, полегшує розуміння кожної з них, з другого, – спричиняє ряд труднощів. Подолання інтерференції, тобто змішування явищ двох мовних систем, потребує всебіч-

¹²⁸ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 137–138.

ної уваги до цих виявів не лише з теоретичного, а й з практичного погляду. Міжмовна омонімія і паронімія як одне з найбільш поширених інтерферентних явищ¹²⁹ може виявити себе в різних мовленнєвих ситуаціях: під час перекладу, у спілкуванні між собою носіїв української та польської мов, у художній літературі, публіцистичних текстах, діловому мовленні. Свідченнями того, які труднощі вживання викликають міжмовні омоніми, є приклади інтерферентних помилок, яких не уникли навіть найкращі майстри художнього перекладу, напр.:

Łąka w kwiatach, nad łąką latające kwiaty,
 Motyle różnofarbne, niby tęczy kosa,
 Baldakimem z brylantów okryły niebios;
 Dalej sarańcza ciągnie swój całun skrzydlaty.
 (A. Mickiewicz)

Мов квіти, що дала природа їм літати,
 Знялися *мотилі* веселкою в блакить –
 І діамантами вся далеч майорить;
 Там, далі, сарани потягся рій крилатий.
 (Переклад М. Рильського),

пор.: *motyl* – метелик, *мотиль* – личинка комара-дзвонарика¹³⁰.

2. Uranio, sosno, siostró – tak siebie nazywam,
 Bo palcem *pnia* swego ukazujesz niebo.
 Wiatr co się w twojej czarnej grzywie zrywa
 Zacicha dołem. Siostró, wzywam ciebie...
 (J. Iwaszkiewicz)

Ураніє, сосно, назву тебе й сестрою,
 Бо пальцем *пня* свого покажеш на небо;
 Вже вітер, що твою куйовдить гриву-хвою,
 Стихає... Сестро, я звертаюся до тебе...
 (Переклад Д. Павличка),

пор.: *pień* – 1. стовбур, 2. нижня частина стовбура, яка залишилася після того, як дерево зрубали, *пень* = *pień*¹³¹.

3.4.8. Паронімія

Paronimia

Пароніми – це слова однієї частини мови, що наближені одне до одного за звучанням, але повністю або частково різняться за лексичним значенням:

дільниця – ділянка
шкіра – шкура

¹²⁹ У. Вайнрайх, *ззнач. праця*, с. 84.

¹³⁰ Пор.: І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 165.

¹³¹ Там же, с. 196.

гарний – парний
хмаритися – хмуритися
вникати – уникати
proceder – procedura
latyński – latynoski
oporny – odporny
oceniać – oceniać
wyprzedać – wyprzedzać.

Від паронімії слід відрізнити явища фонетичної або орфографічної варіантності одного слова, пор., напр.:

косуля, козуля
manicure, manikiur.

При вузькому розумінні явища паронімії до паронімічної групи входять тільки однокореневі слова. Семантичні відношення між членами таких паронімічних рядів ґрунтуються на видозмінах морфемного складу.

Слова-пароніми можуть відрізнитися:

– префіксом:

вникати – уникати
помиритися – примиритися
схвалити – ухвалити
мова – промова
odczuć – poczuć
wnieść – unieść,

– суфіксом:

смішний – сміховий
читач – читець
виріб – виробка
лісовий – лісний
організаційний – організаторський
побілити – побілити
czujka – czujnik
mieczyk – miecznik
zwyczajny – zwyczajowy
olejny – olejowy
polowy – polski – polny
inteligentny – inteligencki
smutno – smutnie,

– флексією:

навал – навала
apostrof – apostrofa.

Пароніми, що розрізняються за словотвірними афіксами, в українській і польській мовах найчастіше розходяться за суфіксами, рідше – за префіксами. Поодинокими є приклади паронімів, що мають різні флексії при

збігу основ слів, хоча в історії мов подібні групи паронімів були поширенішими. Скажімо, у „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського фіксувалися такі слова, як:

niżny – niżni
wużny – wużni.

В „Універсальному словнику польської мови” за ред. С. Дубіша жоден із цих прикметників не зареєстрований.

Отже, передусім афікси допомагають формувати відмінну семантику паронімів і водночас є критерієм їхнього розмежування.

У значенневому плані пароніми (у їхньому вужчому розумінні) мають спільні та відмінні семи, пор., наприклад, паронімічні ад’єктиви, які мають спільні семи якості, спільні або відмінні семи оцінки, різні семи спрямованості (на денотат або від нього)¹³²:

спостережливий – спостережницький
жалісний – жалюгідний
zły – złośliwy
rozumny – rozumowy.

Таким чином, компоненти однокореневих паронімічних груп мають зміни в наборі сем і семних структурах загалом.

До паронімів у ширшому розумінні включають слова, які розрізняються за коренем, або взагалі лише співзвучні слова, напр.:

ескалатор – екскаватор
скріпка – скрипка
гранат – граната
кампанія – компанія
орден – ордер
сольний – соляний
розпестити – розбестити
впереміш – впереміж
plotkarka – plotkarka
krzem – krzem
lek – lęk
mąka – męka
podmiot – przedmiot
pulpit – pulpet
świąteczny – święty
przybyć – przybić.

Нерідко такі пароніми, особливо прикметникові, розходяться і в кореневих, і в словотвірних морфемах, пор.:

ліловий – лілейний
світовий – світловий – світський

¹³² І. В. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, с. 32.

osobisty – osobliwy – osobniczy – osobny – osobowy
przygodny – przyrodni.

Компоненти паронімічних груп розрізняються не тільки за лексичною семантикою та морфемним складом, але й за сполучуваністю, напр.:

деревинний – целюлоза
деревний – рослини
 кора
 попіл
 дъоготь
 спирт
 тварини
дерев'яний – брус
 архітектура
 ложка
 ліжко
 різьба
 обличчя
 голос
 посмішка
дерев'янистий – частина
 стебло
 помідор
 плід
обронny – акcja
 zamek
 rich
 sily (organizmu)
 przysposobienie
obrończy – towa
 pies.

Водночас у деяких випадках пароніми сполучаються з тими самими словами. В цих ситуаціях пароніми вважаються синонімами, які часто виступають як дублети, пор.:

magnesowa (magnezowa, magnetyczna) igła
aktywny (aktywowany) węgiel
chodźmy popatrzeć (popatrzeć).

Отже, компоненти паронімічних груп можуть вступати між собою у відношення синонімії:

лазурний – лазуровий
пурпурний – пурпуровий
багряний – багровий
чисельний – численний
приводити – призводити
мигати – миготіти

познайомити – ознайомити
farma – ferma
doroczny – coroczny
zaraz – teraz

або антонімії:

впасти – випасти
густо – пусто
wejść – wyjść.

Крім того, пароніми можуть входити до однієї лексико-семантичної групи, напр.:

калина – малина // kalina – malina
podbiał – podbiała.

Системні відношення паронімів додатково ускладнюють їх розмежування і вживання в умовах мовлення.

Зіставлення фактичного матеріалу української та польської мов засвідчило численні приклади перехрещуваного вживання паронімів, полісемічних і моносемічних слів, синонімів, антонімів: зближенню словоформ однієї мови відповідає в другій мові зближення іншого типу і навпаки. Така нерівномірність наближень знаходить пояснення у сфері фонологічної, семантичної й генетичної специфіки кожної мови.

Наприклад, в одній мові можливе слово у кількох значеннях, в іншій – у тій самій функції вживаються слова-пароніми, пор.:

турецький – тюркський // turecki
лісовий – лісний // leśny
президент // prezydent – prezes
майстер // majster – mistrz
призма // pryzma – pryzmat
паперовий // papierowy – papierkowy – papierniczy
голодний // głodny – głodowy
нідозрілий // podejrziwy – podejrzany.

Полісемічні слова-пароніми в одній мові здебільшого мають кілька еквівалентів в іншій мові, напр.:

gospodarny – rolnik // хазяйновитий селянин
gospodarski – zwierzęta // свійські тварини
zabudowania // господарські будівлі
syn // селянський син
obiad // домашній обід
troska // господарна турбота
rachunki // домашні рахунки.

В одній мові можливі пароніми, в іншій – омонімічна група:

сервіз – serwis // serwis^{1,2}
кристал – kryształ // kryształ^{1,2}
замковий – zamkowy^{1,2}.

Можливі інші комбінації співвідносних груп паронімів і омонімів в українській і польській мовах, пор., напр.:

гранат^{1,2} – *граната* // *granat*^{1,2,3}

міль – *моль*^{1,2} – *мол* // *mól* – *mol* – *mol*.

Паронімічній групі в одній із мов може відповідати група не пов'язаних між собою слів, напр.:

корисний – *корисливий* // *pożyteczny* – *interesowny*.

Варіантність у групах паронімів порівнюваних мов виявляється не тільки в різному наборі, а й у можливостях їхньої сполучуваності. Скажімо, в українській і польській мовах є пароніми *магнетичний* – *магнітний* і *magnezowy* – *magnetyczny*, співвідносна сполучуваність яких забезпечується лише частково, пор.:

<i>магнетичний</i> – дослідження	<i>magnezowy</i> –	<i>igła</i>
<i>вплив</i>		<i>stal</i>
<i>магнітний</i> – поле	<i>magnetyczny</i> –	<i>pole</i>
<i>стрілка</i>		<i>igła</i>
<i>залізняк</i>		<i>żelaziak</i>
<i>буря</i>		<i>burza</i>
<i>полюс</i>		<i>biegun</i>
<i>екватор</i>		<i>równik</i>
<i>сталь</i>		<i>właściwości</i>
<i>властивості</i>	<i>magnezowy</i> –	<i>wstążka</i> .
<i>стрічка</i>		

Не збігається повністю сполучуваність прикметникових груп *цегельний*, *цегловий*, *цегляний*, *цеглястий*, *цеглистий* – *ceglany*, *ceglasty*, *ceglisty*, *ceglarski*:

<i>цегельний</i> (<i>цегловий</i>) – завод	<i>ceglany</i> –	<i>mur</i>
<i>глина</i>	<i>ceglaste</i> –	<i>rumieńce</i>
<i>будівля</i>	<i>ceglisty</i> –	<i>kolor</i>
<i>цегляний</i> – підлога	<i>ceglarski</i> –	<i>piec</i> .
<i>димар</i>		
<i>пил</i>		
<i>колір</i>		
<i>цеглястий</i> (<i>цеглистий</i>) – колір		
<i>одяг</i>		

Пор. також сполучуваність слів:

- особистий* – *особистісний* – *особливий* – *особовий*
osobisty – *osobliwy* – *osobniczy* – *osobny* – *osobowościowy* – *osobowy*
- листяний* – *листовий* – *листяний*
listkowy – *listkowy* – *liściasty* – *liściowy*
- сніговий* – *сніжистий* – *сніжний* – *сніжаний*
śniegowy – *śnieżny* – *śnieżysty*.

Паронімічні ряди у двох мовах часом можуть бути подібними за змістом і звучанням: *словацький – словенський – слов'янський // słowacki – słoweński – słowiański*.

В українській і польській мовах зустрічаються групи слів, які видаються аналогічними чи близькими наборами паронімів, але насправді співвідносні зовні лексеми є міжмовними омонімами, пор.:

- а) *ваза – вазон*
waza – wazon
- б) *гуманітарний – гуманістичний – гуманний*
humanitarny – humanistyczny.

Паронімія в кожній мові, з одного боку, викликає труднощі вживання. Складним є розмежування паронімів для тих, хто вивчає ту чи іншу мову як іноземну. З другого боку, пароніми становлять джерело свідомого обігрування цих слів у контексті – паронімазії, пор., напр.: 1. Бачить кіт *сало*, та *сили* мало (прислів'я). 2. Коли *густо*, а коли й *пусто* (прислів'я). 3. Забули *бобри* забрати *торби* (скоромовка).

- II. Do sklepu wchodzi pani i zwraca się do ekspedientki:
- Poproszę *episkopat*.
 - Chyba *epidiaskop*?
 - Proszę pani, to ja podejmuję *diecezje*!
 - Chyba *decyzje*?
 - Niech pani się nie wymądrza! W szkole byłam *prymasem*!
- (пор.: *prymus*).

(Dowcip)

3.4.9. Тематичні та лексико-семантичні групи

Grupy tematyczne i leksykalno-semantyczne

Лексичні одиниці української та польської мов входять у такі парадигматичні об'єднання слів, як тематичні й лексико-семантичні групи¹³³. В одну тематичну групу (лексико-семантичне поле) входять слова різних морфологічних класів, що мають спільний (родовий) компонент значення. Скажімо, в польсько-українському словнику виділяються такі тематичні групи, як „особистість”, „промисловість”, „школа”, „музика”, „залізниця”, „архітектура”, „час” та ін.¹³⁴ Лексико-семантичні групи (ЛСГ) охоплюють

¹³³ Див.: В. М. Русанівський, *Структура лексичної і граматичної семантики*; Т. Панько, *Передумови типологічного дослідження лексико-семантичних груп української і польської мов*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Wrocław 1996; W. Miodunka, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa 1980; Z. Cygal-Krupa, *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków 1986.

¹³⁴ I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *dz. cyt.*

слова однієї частини мови, пов'язані видовими відношеннями. Наприклад, такі групи в українській і польській мовах об'єднують слова на позначення шпилькових дерев, жіночого одягу, музичних інструментів та ін.

Основні тематичні групи (ТГ) та ЛСГ є універсальними для різних, у тому числі української та польської мов. Проте наповнення цих груп лексемами в обох мовах є неоднаковим. Між членами кожної тематичної та лексико-семантичної групи встановлюються внутрішні зв'язки, що визначають послідовність слів, спільні й відмінні ознаки, стилістичну забарвленість і та ін. Природно, що в зіставлюваних мовах внутрішньорядові відношення між групами можуть сходитися або суттєво відрізнятися за багатьма параметрами.

Серед лексико-семантичних груп двох мов виділяють такі, які мають давнє походження, в тому числі входять у спільний праслов'янський фонд, і такі, які формувалися пізніше й мають більше розходжень. Частина спільних елементів таких груп утворилася внаслідок засвоєння іншомовних слів і взаємних запозичень. Подібність за походженням, звучанням і значенням лексичного складу двох мов спостерігається, зокрема, в таких групах назв:

– назви спорідненості:

брат // brat
син // syn
родина // rodzina
мати // matka
близнюк // bliźniak
сестра // siostra,

– назви частин тіла:

брова // brew
борода // broda
чоло // czoło
ніс // nos
долоня // dłoń
нога // noga
очі // oczy
палець // palec
п'ятки // pięty
повіки // powieki
вуха // uszy
волосся // włosy,

– назви явищ природи, довкілля:

річка // rzeczka
став // staw
вода // woda
небо // niebo
ніч // noc
сонце // słońce

осінь // *jesień*
літо // *lato*
весна // *wiosna*
зима // *zima*
дощ // *deszcz*
град // *grad*
грім // *grom*
лід // *lód*
роса // *rosa*
сніг // *śnieg*
вітер // *wiatr*,

– назви будівель, помешкань:

барак // *barak*
будівля // *budowla*
хата // *chata*
дім // *dom*
палац // *pałac*
дах // *dach*
двері // *drzwi*
комін // *komin*
кухня // *kuchnia*
вікно // *okno*
підлога // *podłoga*
сходи // *schody*,

– назви предметів побуту:

клітка // *klatka*
стіл // *stół*
шафа // *szafa*
шухляда // *szuflada*
чайник // *czajnik*
ванна // *wanna*
молоток // *młotek*
пила // *piła*
плита // *płyta*
дошки // *deski*,

– назви одягу:

блуза // *bluza*
галоші // *kalosze*
капці // *kapcie*
куртка // *kurtka*
пальто // *palto*
плащ // *płaszcz*
сукня // *suknia*
хустка // *chustka*
капелюх // *kapelusz*

краватка // *krawat*
шкарпетки // *skarpety*,

– назви дій:

збирати // *zbierać*
працювати // *pracować*
робити // *robić*
будувати // *budować*
їхати // *jechać*
співати // *śpiewać* і под.

До цього списку можна додати наближені одні до одних прикметники, займенники, числівники тощо. Водночас у кожній із наведених груп є слова різного походження і значення.

Виділяються ЛСГ слів, що включають приблизно рівною мірою як однакові, так і різні за походженням слова, пор., наприклад, назви продуктів харчування:

– зближені:

каша // *kasza*
яйце // *jajko*
шинка // *szynka*
молоко // *mleko*
сир // *ser*
хліб // *chleb*
салат // *sałatka*
суп // *zupa*
борщ // *barszcz*
бігос // *bigos*,

– відмінні:

сосиска // *parówki*
гірчиця // *musztarda*
морозиво // *lody*
бублик // *obwarzanek*
кориця // *cypramon*
бутерброд // *kanapka*
чай // *herbata*.

Суттєво розходяться у походженні та звучанні українські й польські слова з ЛСГ „спорт” і „медицина” (див. 3.3.2., 3.5.2.2.). В українській спортивній термінології чимало запозичень з англійської мови, відповідна польська терміносистема має здебільшого питому лексичну базу, пор.:

футбол // *piłka nożna*
гандбол // *piłka ręczna*
волейбол // *siatkówka*
баскетбол // *koszykówka*,

але: нічия // *remis*

чемпіонам // mistrzostwa
ковзани // łyżwy.

Частина спортивних термінів є питомими в обох мовах, деякі з них паралельно запозичені українською та польською мовою:

– питомі в українській і польській мовах:

рахунок // wynik
змагання // zawody
стрибок // skok,

– запозичені в українській і польській мовах:

медаль // medal
рекорд // rekord
марафон // maraton.

Номінації флори і фауни, зокрема, квітів, птахів, риб, високочастотно мають яскраву внутрішню форму, яка може зходитися чи розходитися в обох мовах, пор. близькі або однакові за мотивацією назви грибів, що зустрічаються в уривку з поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” та його перекладі, здійсненому М. Рильським:

Grzybów było w bród: chłopcy biorą krasnolice,
 Tyle w pieśniach litewskich sławione *lisice*,
 Co są godłem państwa, bo czerw ich nie zjada,
 I dziwna, żaden owad na nich nie usiada.
 Panienki za wysmukłym gonią *borowikiem*,
 Którego pieśń nazywa grzybów pułkownikiem.
 Wszyscy dybią na *rydza*; ten wzrostem skromniejszy
 I mniej sławny w piosenkach, za to najsmaczniejszy,
 Czy świeży, czy solony, czy jesiennej pory,
 Czy zimą. Ale Wojski zbierał *muchomory*...

Грибів удосталь там. Отож молодички
 полюють на стрункі червоні *лисички*,
 що за дівочість їх литовська пісня славить,
 не точить їх черва, минають мухи навіть.
 Шукають панночки ставних *боровиків*, –
 полковниками їх зове народний спів.
 А *рижику* всяк рад, хоч *рижик* і скромніший
 за інших родичів, зате і найсмачніший,
 чи то соли його, чи на пательні смаж.
 Так ходить по траві гурток знайомий наш,
 спустивши голову, напружуючи зори, –
 А Войський оддалік збирає *мухомори*...

Пор. розходження внутрішньої форм слів у цій групі:

зеленка // gąska
дощовик // purchawka
білий гриб // prawdziwek та ін.

Значні групи лексики, особливо конкретної, в основному сходяться за обсягом значень, напр.:

занавіска // *firanka*
 палас // *kilim*
 шафа // *szafa*
 люстра // *zyrandol*
 ліжко // *łóżko*
 серветка // *serwetka*
 полиця // *półka*
 вішалка // *wieszak*.

Певні ЛСГ можуть бути насичені великою кількістю полісемічних слів. Таким лексемам в одній мові здебільшого відповідає кілька слів в іншій мові. Зокрема, у групах спорідненості до слова в одній мові може бути два аналози в іншій, пор.:

племінник // *bratane*
 siostrzeniec
 невістка // *synowa*
 bratowa
 тітка // *ciocia*
 stryjenka
 wujenka
 szwagier // *шурин*
 дівер
 свояк
 teściowa // *свекруха*
 теща.

Складна система еквівалентності створюється у групах технічної лексики, пор., напр.:

якір // 1. *kotwica*,
 2. *zwora, kotwica*,
 3. *twornik, wirnik*
 wirnik // 1. *ротор*,
 2. *вертушка розм.*,
 3. *якір*.

Для певних ЛСГ типовою є наявність великих рядів синонімів, які можуть бути специфічними в одній із мов. Скажімо, у групі „кольори” польські слова нерідко мають однокореневі синоніми, напр.:

малиново-червоний // *amarantowy, amarant*
 білий // *biały, biel*
 рожево-червоний // *cyklatenowy, cyklaten*
 червоний // *czzerwony, czerwien*
 зелений // *zielony, zieleń*
 фіолетовий // *fioletowy, fiolet*
 темно-синій // *granatowy, granat*

каштановий // *kasztanowy, kasztan*
 рожевий // *różowy, róż*
 бірюзовий // *turkusowy, turkus,*

пор. інші види синонімів у цій ЛСГ:

жовтогарячий, оранжевий, помаранчевий // *potarańczowy, potarańcz*
 блакитний, голубий // *błękitny, błękit*
 коричневий, брунатний // *brązowy, brąz*
 графітний, графітовий // *grafitowy, grafit*
 лазурний, лазуровий // *lazurowy*
 цегляний, цеглястий // *ceglasty*
 пурпурний, пурпуровий, багряний, багровий // *purpurowy.*

Складними відношеннями еквівалентності в обох мовах вирізняються, зокрема, підгрупи лексики, які у межах ЛСГ „тварини” об’єднують назви самців, самиць та молодих тварин. Зокрема, зближуватися чи розходитися можуть слова цієї групи за походженням, їхньою внутрішньою формою, своєрідною є наявність / відсутність синонімів до окремих слів, пор.:

олень – оленця, лань, дама – оленя // *jeleń (byk) – łania – cięła*
 сарна (серна, косуля, козуля) – рогач (козел) – сарнення (сернення, косулення, козулення)
 // *sarna (siuta, koza) – rogacz – kozę.*

Компоненти груп етнографічної, фольклорної лексики нерідко виступають як безеквівалентні (див. 3.5.2.1.).

Тематичні та лексико-семантичні групи слів яскраво відображають мовну картину світу кожного народу. Вивчаючи ці групи лексем, можна створити свого роду енциклопедію життя етносу та його довкілля.

3.5. Лексика з погляду активного та пасивного вживання

Leksyka z punktu widzenia użycia aktywnego i pasywnego

3.5.1. Активна і пасивна лексика

Aktywna i pasywna leksyka

Лексичний склад української та польської мов, за даними тлумачних словників, налічує десятки тисяч одиниць у кожній мові. Проте в комунікативних актах поширено вживається лише певна частина лексики. Водночас тлумачні словники не фіксують усіх слів обмеженого вжитку – історизмів, неологізмів, діалектизмів, термінів, жаргонізмів та ін. Постає питання виділення із словникового запасу кожної мови т. зв. активної та пасивної лексики.

Активна лексика – це основна з погляду поширеного вживання частина словникового складу сучасної мови. Активність лексики визначається у частотних словниках¹³⁵. Найчастіше використовувані слова фіксуються у словниках-мінімумах. До активного складу належить передусім загальноновживана лексика, використання якої не обмежене¹³⁶. До активного лексичного фонду в першу чергу входять стилістично нейтральні слова. Крім того, активними у сучасному мовленні можуть бути одиниці обмеженого вживання – неологізми, терміни, професіоналізми, регіональні, просторічні, жаргонні слова та ін. Вхідження деяких функціонально і стилістично забарвлених слів до активного складу лексики пояснюється передусім суспільними, економічними, технічними, культурними і т.п. змінами життя соціуму, а також – певною мірою – мовною модою. Основний набір активних лексем загального вжитку в українській і польській мовах зближений, пор. приклади таких слів:

мама // *tata*
 економіка // *gospodarka*
 працювати // *pracować*
 їхати // *jechać*
 поганий // *zły*
 новий // *nowy*
 два // *dwa* та ін.

Більше розходжень трапляється у тій частині активної лексики, яка складається з популярних слів зі стилістичним забарвленням, напр.:

комп
 кугут
 сорки
 фajnу.

Проте і тут частина слів обох мов може зближуватися за ознакою високої частотності використання. Скажімо, А. Марковський наводить такі приклади модних слів у сучасній польській мові, як *relacje*, *serwować*, *demonstrować*, *kreatywny* та ін.¹³⁷ В українській мові останнього періоду еквівалентні лексеми *демонструвати* та *креативний* також належать до високочастотних.

Обсяг активного лексикону окремої людини є значною мірою індивідуальним і залежить від віку, освіти, соціальних, територіальних умов та

¹³⁵ Див.: В. С. Перебийніс, М. П. Муравицька, Н. П. Дарчук, *Частотні словники та їх використання*, Київ 1985; Н. Zgólkowa, *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Poznań 1987.

¹³⁶ Пор.: А. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I–II, Warszawa 1990; *Nauka o języku dla polonistów*, s. 359–362, 373.

¹³⁷ А. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2009, s. 189.

ін. Активна лексика конкретного індивідуума лише частково, в основному своєму складі – загальноновживаних словах, збігається з активною лексикою певної мови.

До пасивної лексики належать слова, що рідко вживаються у повсякденній комунікації, але зрозумілі певній частині носіїв мови. Це застарілі або нові лексеми, діалектизми, професіоналізми, терміни, елементи просторіччя, жаргонів, у тому числі вульгаризми, значний обсяг книжної лексики, екзотизми та ін. Між активною та пасивною лексикою немає чіткої межі. Внаслідок динамічних процесів слова мігрують з однієї сфери лексикону до іншої. Водночас основа лексики загального вжитку залишається сталою, стійкою. Пасивна лексика здебільшого є специфічною для кожної, в тому числі для української та польської, мови.

3.5.2. Функціонально обмежена лексика Leksyka funkcjonalnie ograniczona

3.5.2.1. Діалектна лексика Leksyka dialektalna

Діалектна лексика становить найбільш чисельну і яскраву групу регіональних мовних елементів¹³⁸. Діалектні слова переважно позначають поняття, для вираження яких у літературній мові вживаються номінації, що утворені від іншої непохідної основи. Отже, діалектні слова є дублетами або синонімами до кодифікованих відповідників. Крім того, у різних регіонах лексеми на позначення одного поняття також виступають між собою як синоніми. Скажімо, говірковими відповідниками польського кодифікованого слова *bagno* є 136 слів, напр.: *toczar, mokradło, trzęsawa, topiel, chrapisko* та ін.¹³⁹ Поширені в Галичині прикметники складають синонімічні й антонімічні лексичні парадигми, що свідчить про семантичне багатство регіональних мовних засобів, напр.:

- правдивий – справедливий* (в значенні „справжній”)
- настрашений – напуджений* (переляканий)
- інтелігентний – мудрий* (розумний)
- горішний – долішний* (верхній – нижній)
- горечий, літній* (гарячий, теплий) – *зимний, студений* (холодний).

Своєрідні синонімічні ряди утворюють галицькі локальні варіанти номінації ознаки, кожен з яких поширений або більш частотний лише на певній мікротериторії, напр.:

¹³⁸ Див.: *Українська діалектна лексика*, Київ 1987; П. Ю. Гриценко, *Ареальне варіювання лексики; Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, pod red. K. Handke, Warszawa 1993.

¹³⁹ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 354.

цьоцин – *тетин* – *кітин* (тітчин)
горішний – *вижний* (верхній)
діточий – *дитинячий* (дитячий) та ін.¹⁴⁰

Найповніше серед лексичних діалектних слів представлені основні частини мови – іменники, прикметники, прислівники та дієслова, рідше – прийменники та вигуки, напр.:

ворочок – мішечок (півд.-сх.)
прічинни – гарний (півн.)
милитися – помилятися (півд.-зах.)
йой – ой (півд.-зах.)
palenka – wódka (великопол.)
raby – różnobarwny (малопол.)
boškać – sałować (підгал.).

Діалектизми можуть входити в різні лексико-семантичні групи, проте переважно це назви предметів побуту, осіб, об'єктів фауни та флори, видів сільськогосподарської діяльності, ознак та ін.¹⁴¹ Скажімо, в українських говорах найбільш розвиненим синонімічним рядом серед назв рослин відзначаються локальні номінації картоплі. Це, зокрема, *бульба*, *бараболья*, *ріпа*, *крумплі*, *картофля*. Той самий предмет чи явище можуть отримувати різні назви навіть у сусідніх селах. Скажімо, у селі Нижній Березів Косівського району Івано-Франківської області *кошик* називають *кобілкою*, а в розташованому поряд селі Середній Березів – *кошаркою*.

Діалектні лексеми в українській і польській мовах поділяють на три групи:

- 1) власне лексичні;
- 2) семантичні;
- 3) етнографічні.

Розглянемо ці групи діалектної лексики.

1) Власне діалектні лексеми є синонімами кодифікованих назв з іншою словотвірною основою. Лексичні локальні слова нерідко мають давнє походження, частина з них запозичені, пор., напр.:

– південно-західне наріччя:

вар'ят – божевільний
пательня – сковорідка
барзо – дуже
файний – гарний, добрий;

– великопольський діалект:

posowa – sufit
zmir – spokój, spokój

¹⁴⁰ І. Кононенко, *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, с. 469.

¹⁴¹ Див., напр.: А. Zaręba, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Kraków 1954; J. Strutyński, *Polskie nazwy ptaków krajowych*, Wrocław 1972.

koprowina – miedzь

węborek – wiadro.

Лексичні діалектизми, що вжиті в художньому або публіцистичному тексті, потребують коментарів або перекладу, пор.:

I. 1. Аж ось виступив до трону, щоб взяти Лиса в оборону, *стрий* його, Борсук Бабай (І. Франко). 2. Уся клуня пахне свіжим лісовим сіном; крізь прогнилий *стрип* видно шматок неба (М. Стельмах). 3. Перекрутився скільки разів у снігу, зареготався, пішов *дрібушки* в степ (С. Васильченко). 4. Бігають, з *дараби* у воду скачуть (І. Франко). 5. Баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи *файна* (Г. Хоткевич). 6. Спереду обдертий хлопчик із біленьким *ковніром* під шиєю (В. Стефаник).

II. Popularni rysunkowi bohaterowie Kajko i Kokosz w nowym wydaniu komiksu o ich przygodach przemówią po kaszubsku, śląsku i góralsku. Opowieść z dialogami w gwarze śląskiej ogólnopolski tytuł „Szkola latania” zamieni na „Szkolę furganio”, a tłumaczenie w języku kaszubskim zamiast „Na czasach” otrzyma nazwę „Na latowisku”. Będąca wciąż w przygotowaniu wersja góralska ukaże się nie jako „Wielki turniej”, a „Ogromniasta gońba”.

(Z czasopisma)

2) До семантичних діалектних лексем належать слова загальнонародної мови у регіональних значеннях¹⁴². Скажімо, у великопольських говорах слово *sklep* уживається у значенні „погріб”, *uliczka* – у значенні „брама, хвіртка”, *skład* – у значенні „магазин”, *kusić* – у значенні „лякати”, *spilować* – „витримати” та ін.

Пор. приклади семантичних діалектних слів в українських говорах:

– північне наріччя:

базар – майдан

гора – горище

печера – нора;

– південно-східне наріччя:

душа – середина кавуна

година – гарна погода

верх – димар;

– південно-західне наріччя:

гарбуз – кавун

берег – схил гори

справедливий – справжній

вічко – шибка.

Як зазначає П. Ю. Гриценко, „варіативність лексики у межах діалектної мови зумовлюється не лише динамікою зовнішньої структури окремої

¹⁴² Див., напр.: Й. О. Дзєндзелівський, *Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття*, Ужгород 1958.

лексеми в говірці як системі, субституваннями на основі формальної чи семантичної спільності / близькості лексем, а й потенційними можливостями мови у ділянці номінації як універсальної ознаки людської мови”¹⁴³. Зокрема, на лексико-семантичному рівні виділяються регіональні прикметники вторинної номінації. Такі ад’єктиви зафіксовані у літературній мові, проте, скажімо, у мовному просторі Галичини вони отримують нове, часто метафоричне значення.

У низці випадків подібні вживання можна трактувати як утворення ще однієї семми багатозначного ад’єктива, яка генетично пов’язана з основним значенням слова, пор., напр.:

набитий мішок → *набита дитина* (повна),
літня погода → *літня вода* (тепла) та ін.

У семантичну структуру деяких галичанізмів – багатозначних прикметників входить кілька регіональних семем, напр.:

пуста річ (погана)
пустий чоловік (поганий, нетямущий, безладний);
твердий сон (міцний)
твердий чоловік (сильний, мужній, часом – жорсткий) та ін.

Разом із тим деякі регіональні лексеми втратили семантичний зв’язок з аналогами літературного мовлення. Такі прикметники можуть розглядатися щодо нормативних як омоніми або омонімічні пароніми, пор., напр.: літер. *холерний вібріон* і регіон. *холерний топірець* (поганий, тупий)¹⁴⁴. Омонім виступає як окреме слово і переходить до групи власне лексичних діалектних одиниць.

3) У лексичному складі кожної мови виокремлюється група слів, що позначають предмети побуту, традиційні форми життя, обрядові дієства, міфологічні постаті тощо. Слова, що не знаходять відповідника в іншій мові через їх традиційно історичне і національно-культурне спрямування, належать до безеквівалентної лексики (див. 3.2.2.). Етнографізми виступають як номінації місцевого одягу, посуду, їжі, знарядь праці, об’єктів природи, пор.:

гопак
запаска
бануш
галушки
ліжник
rogatywka
suktana
oscypek.

¹⁴³ П. Ю. Гриценко, *ззнач. праця*, с. 136.

¹⁴⁴ І. Кононенко, *ззнач. праця*, с. 469–470.

Наприклад, М. Коцюбинський у „Тінях забутих предків” так описує одяг гуцулів:

Витягалося найкраще лудіння (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки і навіть пишна та білосніжна зугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече.

Склад етнографізмів пов'язаний з природними умовами, типом господарської діяльності, традиціями того чи іншого регіону. Розуміння етнографічних назв можливе за допомогою коментарів. Призначення того чи іншого побутового предмета стає зрозумілим із контексту, підказується ситуацією мовлення. Ознайомитися з такими назвами можна, читаючи художні твори з народного життя, етнографічні праці, користуючись словниками.

З точки зору походження діалектні лексичні елементи можуть бути питомими або запозиченими. Діалектна лексика чутлива щодо впливів мови сусідніх народів. Міжлюдські та міжмовні контакти приводять до численних запозичень¹⁴⁵. Скажімо, підгальський діалект польської мови зазнав впливів угорської, румунської, української, словацької, німецької мов¹⁴⁶.

Як приклад різноманітної генетичної основи діалектизмів розглянемо функціонування прикметників у західноукраїнському мовленні¹⁴⁷.

За своїм походженням вживані в Галичині прикметники поділяються на лексеми, що збереглися у мовленні з давніх часів, виникли на власному ґрунті (напр., *красний, горішний* та ін.), і на іншомовні одиниці (типу *жарений, конечний* та ін.). Проміжною ланкою між власними та запозиченими лексемами є прикметники, які утворилися від іншомовних іменників та дієслів, напр.: *звіздастий* (від *звізда*), *царинний* (від *царина*), *газдівський* (від *газда*) та ін. Серед лексичних та семантичних прикметникових запозичень, безперечно, основну групу складають слова польського походження: *таній, залізний, пустий, конечний, забитий* (вбитий), *бистрий* та ін. Серед регіональних прикметникових запозичень з польської мови останнього часу можна назвати такі слова, як *заангажований, готівковий, актуальний* (у значенні „теперішній”) та ін. (див. також 3.3.3.).

Низка слів пройшла ускладнений шлях входження в галицьке мовлення: спочатку польською мовою були фонетично та семантично освоєні певні іменники іншомовного походження, від яких з часом були утворені прикметники; потім ці іменники і (або) прикметники включалися в мовленнєву практику галичан. До таких ад'єктивів, запозичених за посередництвом польської мови, належать *вар'ятський, фамілійний* (з латинської), *спаце-*

¹⁴⁵ Див., напр.: Й. О. Дзендзелівський, *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*; F. Czyżewski, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin 1986; *Język na pograniczu kultur*, red. E. Smułkowa, A. Engelking, Białystok 2000.

¹⁴⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 352–353.

¹⁴⁷ І. Кононенко, *ззнач. праця*.

ровий, мосяжний, шпитальний (з німецької), роверовий (з англійської) та ін. Через німецьку мову–посередницю з латини прийшли в галицьке мовлення слова *файний* і *контентний*. До безпосередніх запозичень у галицькому регіоні належать, зокрема, *празничний*, *спасений* (із старослов'янської), *бувхий*, *печатний*, *служивий*, *совіцький* (з російської). З румунської та угорської мов були запозичені слова *царина* та *газда*, від яких утворилися прикметники *царинний* та *газдівський*.

Запозичені ад'єктиви пристосовуються до системи українського регіонального мовлення на всіх мовних рівнях. Слово отримує звукове оформлення, яке відповідає фонетичним законам української мови, відповідні афікси, граматичні характеристики, пор., наприклад, пол. *mosiężny* і регіон. *мосежний*. Складні за морфемним складом слова можуть калькуватися: *передвчорашний*, *дев'ятого* (пор. у польській мові: *przedwczorajszy*, *dziewięćdziesiąty*). Освоєне слово вступає у семантико-граматичні сполучення з іншими словами, як правило, за аналогією із нормативними синонімами, напр.: [...] Ми всі такі *контентні* [пор.: задоволені] *вашими словами*, як коли вино солодке пили (В. Стефаник). У прикметнику *совіцький* (*совецький*) з'явилася негативно-оцінна конотація, яка відсутня у відповідному ад'єктиві російської мови.

Отже, взаємні українсько–польські впливи виявляють себе як на кодифікованому, так і на діалектному рівні кожної із цих мов. Контрастивне вивчення діалектних особливостей лексики української та польської мов ускладнене внаслідок різнобічних джерел їх виникнення, не завжди чіткої диференціації між діалектним і літературним слововживанням тощо. З'ясування українсько–польських контактів „окреслюється в новому світлі саме завдяки національним й регіональним польським та українським лінгвістичним атласам та діалектним словникам (а не лише на основі словників літературних мов), оскільки атласи з їх точною локалізацією явищ й відбиттям ступеня їх поширення в говірках часто дають вичерпну відповідь на питання: чи могла бути польська мова джерелом запозичення, чи центром поширення явища були українські говірки, чи порубіжні явища виникли як інноваційні елементи перехідної зони”¹⁴⁸.

¹⁴⁸ П. Ю. Гриценко, *ззнач. праця*, с. 202; див. також, напр.: Й. О. Дзендзелівський, *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика*, т. 1–3, Ужгород 1958–1993; *Українська лінгвістична географія*, Київ 1966; З. Ганудель, *Лінгвістичний атлас українських говірок Східної Словаччини*, Пряшів 1984; *Атлас української мови*, т. 1–3, Київ 1984–2001; Т. В. Назарова, *Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті*, Київ 1985; *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследование* 1975, Москва 1977; *Общезакарпатский диалектологический атлас: Вступительный выпуск*, Скопје 1988; вып. 1, Кишинев 1989; вып. 2, Москва 1988; *Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная*, вып. 1, *Животный мир*, Москва 1988; Z. Stieber, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. 1–8, Łódź 1956–1964; *Mały atlas*

Зрозуміло, що польські запозичення типові передусім для південно-західного наріччя, проте окремі лексичні полонізми зустрічаються також у поліських говорах. Характерно, що у польському мовленні такі слова найчастіше не мають діалектного або стилістичного забарвлення, пор., напр.:

діал.		нейтр.
ресторація	←	<i>restauracja</i>
обрус	←	<i>obrus</i>
муштарда	←	<i>musztarda</i>
фіранка	←	<i>franka</i>
барзо	←	<i>bardzo</i>
галеретка	←	<i>galaretka</i>
(д) зетарек	←	<i>zegarek</i>
пательня	←	<i>patelnia</i>
пляцок	←	<i>placek</i>
рура	←	<i>rura</i>
слуп	←	<i>slup</i>
слоїк	←	<i>słoik</i>
філіжанка	←	<i>filizanka</i> ,

пор., проте:

файний діал. – *fajny* розм.
кнайпа діал. – *knapa* розм.
вар'ят діал. – *wariat* розм.
бабця діал. – *babcia* здрібн.
їдло діал. – *jadło* заст.¹⁴⁹

Як правило, запозичене в діалектне мовлення слово має значення, що еквівалентне мові – першоджерелу. Проте часом діалектна семантика відходить від первинної. Скажімо, слово *родак* у західноукраїнському мовленні здебільшого використовується у значенні „родич” (пор. *rodak* – земляк, краянin). Польський прикметник *rodzimy* із семантикою „властивий даному народові, дому; національний, вітчизняний, домашній, місцевий, власний” трансформувався у регіональний аде́ктив *родимий* зі значенням „уроджений”, напр.: Чого вона тільки не виробляла, ота *родима* відьма! (М. Коцюбинський). У польській мові іменник *baniak* має значення „казан”,

gwar polskich, t. 1–2, opr. pod kier. K. Nitscha, t. 3–13, pod kier. M. Karasia, Wrocław 1957–1970; K. Dejna, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, t. 1–6, Łódź 1962–1968; A. Zaręba, *Atlas językowy Śląska*, t. 1–7, Kraków 1969–1989; *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, t. 1–11, Wrocław 1979–2005; *Atlas językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, t. 1–15, Wrocław 1964–1978; H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, *Atlas gwar mazowieckich*, t. 1–10, Wrocław 1971–1992; *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1–2, Wrocław 1980–1989; *Atlas gwar bojkowskich*, t. 1–7, Wrocław 1980–1991; J. Rieger, *A Linguistic Atlas of the Hutsul Dialects*, Warszawa 1996.

¹⁴⁹ Див. також: В. Кононенко, І. Кононенко, *Контрастивна грамати́ка української та польської мов*, с. 113.

а в українських південно-західних говорах *баняк* – це „каструля”. Польський субстантив *szora* є полісемічним словом і має значення:

1. покрівля на опорах; повітка; сарай,
2. густе волосся, що нагадує солом'яну стріху,
3. забавна історія.

В українських діалектах семантика слова *шона* відповідає лише 1-му значенню польського слова – першоджерела, пор.: 1. Магазин – се була величезна *шона*: дах, опертий на стовпах, без стін, тільки між стовпами повбивано поперечні дрючки (І. Франко). 2. Безбородько рішуче пішов до великої, бляхою критої *шони* (М. Стельмах).

Українські лексичні елементи насичують, у свою чергу, діалекти на сході Польщі (як окремі вкраплення – в інших регіонах), напр.:

<i>balakać</i>	←	<i>балакати</i>
<i>bodiak</i>	←	<i>будяк</i>
<i>hreczka</i>	←	<i>гречка</i>
<i>kaban</i>	←	<i>кабан</i>
<i>kociuba</i>	←	<i>коцюба</i>
<i>koromysło</i>	←	<i>коромисло</i>
<i>korowód</i>	←	<i>хоровод</i>
<i>krągły</i>	←	<i>круглий</i>
<i>kutia</i>	←	<i>кутя</i>
<i>makutra</i>	←	<i>макітра</i>
<i>raby</i>	←	<i>рябий та ін.</i>

Звичайно, коло запозичень розширюється, якщо йдеться про польські говірки в Україні та українські – в Польщі (див. 1.2.), пор. лексичні полонізи в мові лемків Польщі:

Часто іхал *през село віз*, на котрий зберали сіно, зерно, компері на погорілців, *жебь сперти* газду, *досвідченого* огньом, *жебь ани* він не был голоден, ани його скотина не голодувала. Помагали не лем *спілселянам*, але и газдам з другьх сіл, тьм, котры потерпіли од огня, воды, ци бурі.

В осени каждая родина все до школы завозила метер *нарыхтуваньх* дров. Были пошкіпаны, готовы до підкладаня до пеца. Дырва были податком на школу, наука была бесплатна, товды учителям, так як и гнеска, платила держава.

(М. Постіл-Яруга)

Для сучасної української та польської мов характерним є певне звуження вживання діалектних слів, чому сприяє підвищення рівня освіти населення, проникнення мови мас-медіа та інтернету в усі сфери життя, міграції українців і поляків. Разом із тим типовим для сучасної української мови є вживання у мові преси, художньої літератури, телебачення галичанізмів польського походження, пор. вірші І. Малковича з „Української абетки”:

1. *Ангелику мій,*
охоронцю мій!
Рано, ввечір, вдень, вночі
будь мені до помічі...

2. Сів дракончик
на балкончик,
з'їв фіранку
і вазончик.
3. В лісочку на галявці
озерце синє є,
маленьке оленятко
водичку з нього п'є.
І кличе свою мамцю,
і вітерець притих...

Водночас мешканці Галичини стали ширше користуватися літературною мовою внаслідок зміни державного статусу країни, поглиблення вивчення у середній та вищих школах, розширення сфери функціонування; носії галицького мовлення стали свідоміше розуміти різницю між регіональними та нормативними елементами. Типовою стала ситуація, коли індивідум паралельно, усвідомлено користується обома мовленнєвими варіантами: галицьким – у побутовому контексті, нормативним – в офіційно-ділових умовах. Таким чином, вибір мовленнєвого варіанта зумовлений цільовою стилістичною настановою, прагматичними намірами мовця¹⁵⁰.

3.5.2.2. Спеціальна лексика Leksyka specjalna

Серед функціонально обмеженої лексики виділяються групи слів, якими передаються реалії та явища різних галузей науки й техніки. Терміни – це слова або сталі словосполучення, якими позначаються поняття спеціальної галузі знань або діяльності¹⁵¹. Терміни кожної окремої галузі об'єднуються

¹⁵⁰ І. Кононенко, *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, с. 465; пор.: Ю. Шевельов, *Внесок Галичини у формування української літературної мови*; В. Walczak, *Lingwistyczna problematyka Galicji [w:] Galicja i jej dziedzictwo*, t. 4: *Literatura – Język – Kultura*, Rzeszów 1995.

¹⁵¹ Див.: А. П. Коваль, *Науковий стиль сучасної української мови. Структура наукового тексту*, Київ 1970; Т. І. Панько, *Склад і структура термінологічної лексики української мови*, Київ 1984; А. П. Коваль, *Ділове спілкування*, Київ 1992; Л. О. Симоненко, *Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах*, Київ 1993; Т. І. Панько, І. М. Кочан, Т. П. Мацюк, *Українське термінознавство*, Львів 1994; А. С. Дякон, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько, *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*, Київ 2000; Л. О. Симоненко, *Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку [в:] Українська термінологія і сучасність*, Київ 2001, вип. IV; W. Nowicki, *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986; S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990; *Języki specjalistyczne 1. Metajęzyk lingwistyki*, red. J. Lukszyn, Warszawa 2001; S. Grucza, *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*, Warszawa 2004; J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006; F. Grucza, *Lingwistyka stosowana. Historia – Zagadnienia – Osiągnięcia*, Warszawa 2007; F. Grucza, *Język, wiedza,*

у спеціальну систему – термінологію. Скажімо, можуть бути виділені мовознавча, хімічна, фізична, комп'ютерна, медична, театрознавча, орнітологічна, металургійна та інші термінології, пор., наприклад, математичні терміни:

дільник // dzielnik
добуток // iloczyn
логарифм // logarytm
прогресія // postęp
пропорція // proporcja
рівняння // równanie та ін.

Термінологічні системи відображені у спеціалізованих словниках¹⁵².

Основними ознаками терміна є:

- системність,
- наявність дефініції,
- відсутність експресивних конотацій,
- стилістична нейтральність.

Ідеальний термін має бути однозначним, хоча ця вимога реалізується не завжди, пор., наприклад, полісемію мовознавчих термінів:

денотат
універсалія
семантика
towa
semantem та ін.

Терміни в обох мовах формуються внаслідок процесів термінологізації. Явище термінологізації тісно пов'язане із поняттями питомої та запозиченої лексики. Питомі терміни утворюються двома шляхами:

- внаслідок термінологічної деривації (використання засобів словотвору, характерних для кожної мови), напр.:

чисельник
площина
прислівник
głoska
wykrzyknik
równnik;

- в результаті вторинної номінації (вживання як наукового поняття загальноновживаного слова або терміна з іншої галузі), напр.:

корінь
закінчення

nauka, Warszawa 2008; S. Grucza, *Lingwistyka języków specjalistycznych*, Warszawa 2008; Ł. Karpiński, *Zarys leksykografii terminologicznej*, Warszawa 2008.

¹⁵² Пор., напр.: Російсько-український словник наукової термінології. *Математика, фізика, техніка, науки про Землю та космос*, ред. В. М. Гейченко, Київ 1998; *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, red. J. Lukszyn, Warszawa 2002.

означення
nawias
postęp
składnik та ін.

Особливо багато слів вторинної номінації використовується в українській і польській технічній термінології¹⁵³, пор.:

лапа верстата // *łapa warsztatu*
зуби кліщів // *szczęki kleszczy*
(крило) полотно дверей // *skrzydło drzwi*
коник ваги // *рейтер*.

Крім того, кожна мова може запозичити терміни, адаптуючи їх до власних фонетичних, граматичних, орфографічних закономірностей, напр.:

бароко
гастрит
інфінітив
antonim
gotyk
milimetr.

При цьому в польській термінологічній системі сильнішими у зіставленні з українською мовою є традиції використання питомих термінів (див. 3.3.1.), пор.:

прогресія // *postęp*
графік // *wykres*
периметр // *obwód*
діаметр // *średnica*
піраміда // *ostrosłup*
фронтон // *przyczółek*
інтеграл // *całka*
елемент // *pierwiastek*
диференціал // *różniczka*
гідрат // *wodzian*
генератор // *wytwornica*.

Важливим етапом розвитку польської термінології була делатинізація, започаткована братами Я. і Є. Снядецькими наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. у галузі математики, фізики та ін. (див. 3.3.1.), а також дегерманізація, проведена після 1918 р., коли були, зокрема, замінені:

lutkolba – на *lutownica*
zecer – на *składacz*
bormaszyna – на *wiertarka*
wasserwaga – на *poziomica* та ін.

¹⁵³ Див.: *Podstawy technolingwistyki*, t. I–III, red. J. Lukszyn, Warszawa 2008.

Спроби українських пуристів наприкінці XIX ст., у 20-х і 90-х рр. XX ст. замінити частину запозичених термінів на утворені ними питомі в основному не закінчилися успіхом¹⁵⁴. Зокрема, пропонувалося замінити:

атом на *неділка*
акушерка на *пупорізка*
батальйон на *курінь*
міноносець на *міноносії*
суфікс на *наросток* та ін.

Водночас вдалося відмовитися від частини русифікованих термінів. Цікаво, що хоча пуристи стверджували (і стверджують), що прагнуть замінити терміни іншомовного походження на українські слова, багато що з їхніх пропозицій є прямими або опосередкованими запозиченнями з польської мови, пор. пропозиції замін:

конус на *стіжок* (пол. *stożek*)
екватор на *рівник* (*równik*)
контур на *обвод* (*obwód*)
меридіан на *південник* (*południk*)
коефіцієнт на *сучинник* (*współczynnik*)
ярусний на *поземний* (*poziomowy*) та ін.

Наприкінці XX – на поч. XXI ст. українська і польська термінологія різних галузей науки та техніки активно насичуються англіцизмами, пор.:

декодер // *dekoder*
радар // *radar*
лізинг // *leasing*.

Внаслідок явища детермінологізації термін переходить до загально-вживаної лексики, отже, втрачає риси функціонально обмеженого слова. Це важливе джерело поповнення активної лексики. Детермінологізація в українській і польській мовах може відбуватися двома шляхами:

– внаслідок активного вживання термін втрачає риси спеціального слова, напр.:

діабет // *sukrzycza*
аспірин // *aspiryna*;

– термін стає джерелом процесу вторинної номінації, набуваючи загально-вживаного значення, пор., наприклад, уживання із новою семантикою театральних термінів:

амфітеатр // *amfiteatr*
декорація // *dekoracja*
анилаг // *komplet (wiedzów)*
куліси // *kulisy*

¹⁵⁴ Пор., напр.: Т. Філіпюк, Я.-Р. Федорів, Н. Скорейко, *Російсько-український медичний словник*, Львів 2002; А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович, *Російсько-український словник для військовиків*, Київ–Львів 1995.

прем'єра // *premiera*
репертуар // *repertuar*
водевіль // *wodewil* та ін.

Для української та польської мов характерною є міжтермінологічна омонімія (полісемія), коли однакові за звучанням слова (значення) входять до різних терміносистем. Перенесення готового терміна з однієї дисципліни в іншу з повним або частковим переосмисленням кваліфікується як ретермінологізація. Скажімо, термін *операція* зустрічається у медичній, банківській, комп'ютерній, військовій термінології, термін *moduł* як окреме слово або у складі сталих номінацій використовується в оптиці, фізиці (спротив матеріалів), механіці, будівництві, астрономії, електроніці, метеорології, акустиці, математиці, інформатиці, хімії та ін., пор. також:

якір
батарея
mostek
kaskada та ін.

Близькість / віддаленість української та польської термінології може бути пов'язана із часом розвитку тієї чи іншої галузі науки або промисловості. Скажімо, досить новою для України та Польщі є лексика, пов'язана із функціонуванням біржі, тому очевидно, що відповідні терміни зближені за внутрішньою формою, походженням, часто – звучанням, значенням, пор., напр.:

акція // *akcja*
платник // *płatnik*
бон // *bon*
дивіденд // *dywidenda*
індекс // *indeks*
опціон // *opcja*
вексель // *weksel*
крах // *krach*,
але: *біржа* // *giełda*
тендер // *przetarg*
комісійні // *provizja*¹⁵⁵.

Значні складнощі у встановленні співвідношення української та польської термінології виникають у зв'язку з різним семантичним обсягом термінів, частковим або повним розходженням у значенні слів подібного звучання (див. 3.4.7.3.). Скажімо, лише частково збігаються за семантикою такі лінгвістичні терміни, як:

конотація – *konotacja*
лексикон – *leksykon*
жаргон – *żargon*

¹⁵⁵ Див. також: I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *dz. cyt.*, s. 233–236.

зворот – *zwrot*
 вираз – *wyraz* та ін.

Чимало міжмовних омонімів зустрічається у зоологічній і ботанічній термінології, напр.:

єнот – *jenot*
 кулик – *kulik*
 мотиль – *motyl*
 білозір – *białozór*
 гарбуз – *arbuz*
 диня – *dynia*
 мореля – *morela*.

Труднощі встановлення співвіднесення українських і польських термінів ускладнюються майже повною відсутністю спеціалізованих двомовних словників¹⁵⁶.

До професіоналізмів належать слова та сталі вислови, що притаманні мовленню (переважно – усному) представників певної професії¹⁵⁷. Для професіоналізмів характерним є „високий ступінь диференціації у називанні знарядь і засобів виробництва, продуктів виробництва та їх складових частин, деталей, різних дій, процесів і супровідних умов, пов’язаних з тією чи іншою сферою діяльності”¹⁵⁸. Якщо галузеві терміни творяться, як правило, свідомо, то професіоналізми з’являються стихійно. На відміну від термінів, професіоналізми часто емоційно та стилістично забарвлені, пор.:

шапка – заголовок у публіцистиці
ляп – помилка у видавців
płaszcz – ізоляція провода в електриків
iglak – різновид напилки у робітників.

¹⁵⁶ Пор., проте, напр.: S. Domagalski, *Praktyczny słownik polsko-rosyjsko-ukraiński. Ekonomia i handel z indeksami terminów rosyjskich i ukraińskich*, Warszawa 2000; M. Aleksijenko, A. Horniatko-Szumilowicz, *Ukraińsko-polski słownik terminów lingwistycznych*, Szczecin 2005; I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *dz. cyt.*

¹⁵⁷ Див.: М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук, *Українська мова в професійному спілкуванні*, Київ 2004; Г. Мацюк, *Українська мова професійного спілкування*, Київ 2006; M. Schabowska, K. Piwnik, M. Grynkiewicz, *Polskie współczesne profesjonalizmy słownikowe [w:] Zagadnienia słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław 1978; I. Bajerowa, *Badania nad terminologią języków specjalnych (środowiskowych) [w:] Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, pod red. J. Riegera, M. Szymczaka, Wrocław 1982; S. Gajda, *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon*, Opole 1990; пор. також, напр.: М. Н. Паночко, *Українська спортивна лексика*, дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1977; J. Ożdżyński, *Polskie słownictwo sportowe*, Wrocław 1970; A. Mielczarek, *Z zagadnień słownictwa wojskowego*, Warszawa 1976; J. Masłowski, *Polskie słownictwo lekarskie*, Wrocław 1977.

¹⁵⁸ *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 191.

Пор. персоніфіковані метафори серед професіоналізмів водіїв: 1. *Samochód nie chce ruszyć*. 2. *Motor poci się*. 3. *Resory siadają*. 4. *Sprzęgło wyje*. 5. *Silnik milczy* і под.

Для польських професіоналізмів типовим є скорочення в одне слово розгорнутих термінів типу *magnesówka* ← *suwnica magnesowa*. Таким чином, професіоналізми, з одного боку, перетинаються з термінологічною лексикою, з другого боку, – з професійними жаргонами.

Професіоналізми здебільшого належать до питомих національних одиниць, тому випадки зближення українських і польських слів такої функціональної спрямованості є поодинокими. На відміну від власне термінів, у сфері професіоналізмів вужче вживаються запозичення.

3.5.2.3. Жаргони, сленг і арго Żargony, slang i argot

Серед функціонально обмеженої виділяється лексика окремих соціальних груп. Т. зв. соціальні діалекти є у кожному суспільстві, у кожній мові. Різновидами соціолектів є жаргон, сленг та арго. Слова та сталі вирази, що належать до жаргону, сленгу або арго, часто об'єднують під єдиною назвою жаргонізми. Жаргонізми використовуються великими соціальними групами людей з метою відокремлення від загальномовного соціуму¹⁵⁹. Вони вживаються у професійних групах, середовищі рибалок, мисливців, програмістів, картярів, філателістів, спортсменів, бізнесменів та ін.¹⁶⁰ (див. 3.7.).

Зокрема, насиченим різного роду утвореннями є жаргон мисливців, який вирізняється наявністю лексико-семантичних груп „тварини” та широкою гамою дієслів на позначення руху, звуків та ін., пор., напр.:

- позначення мисливських собак: *milczek, aporter, grabarz, tropowiec*,
- номінації звучання „голосів” тварин: *krechtać, kracić, czyhitać*.

Жаргонізми, як правило, існують в усній формі або як джерело стилізації у художніх чи публіцистичних текстах. Слова цього типу здебільшого емоційно забарвлені і мають знижену (негативну) конотацію. Для українського та польського жаргонів характерним є поширення метафор, слів із виразною внутрішньою формою:

- чайник* – новачок у комп'ютерній справі
- дід* – солдат, який закінчує службу

¹⁵⁹ Див.: Н. О. Шовгун, *Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 2000; Л. Ставицька, *Арго, жаргон, сленг*, Київ 2005; A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976; W. Lubas, *Społeczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979; S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994.

¹⁶⁰ Див., напр.: В. Stanecka-Tyralska, *Z zagadnień współczesnego słownictwa sportu jeździeckiego*, Łódź 1969; S. Hoppe, *Polski język łowiecki*, Warszawa 1982.

синяк – п'яниця
викидайло – швейцар у ресторані
kasiasty – багач
pidło – тюрма
łabędź – двійка (оцінка)
syпка – мовна помилка театрального актора під час вистави
klepibrzuch – студент медичного університету.

Жаргонні елементи входять у системні відношення зі словами кодифікованої мови, пор., напр.: нейтр. *jedzonko* – вульг. *żaretko*. Можливим є також утворення різного роду парадигм у межах одного жаргону, пор., скажімо, синоніми у мові п'яниць: *випити* – *кирнути*, *закласти*, *хильнути*, *смикнути*, *нализатися*, *роздушити* (*роздавити*) банку, *читати книжки*. Пор. у польському жаргоні алкоголіків: *setka* (сто грамів), *lorneta* (дві чарки горілки) та ін.

Серед сучасних професійних жаргонів виділяються, зокрема, соціолекти акторів, медиків, льотчиків, водіїв, шахтарів, банкірів, ріелторів, журналістів, музикантів та ін.¹⁶¹, меншою мірою – науковців, викладачів, письменників.

Професійні жаргони, на думку С. Граб'яса, є найменш експресивними¹⁶². Проте таке твердження викликає сумніви. Пор., наприклад, публіцистичний текст про мовлення українських бізнесменів:

Основа сучасного бізнесу – „рух”. Це процес, осмислена тусовка, на якій можна домовитися, оцінити „пасажирів”. Фраза „пішов рух” означає, що бізнесом якоїсь корпорації починають цікавитися. „Рух” відстежують усі, тому що той, хто вчасно поворушився, може одержати „повітря” (прибуток), а ті, хто прогавив, – ризикують „попасти”.

Існують фрази, що характеризують відносини бізнесу і влади. „Митниця дає добро” – означає досягнута угода з державою. З „митницею” важко домовитися, якщо не „нагодувати” її представника „тортиком”. „Торт” найчастіше приймають – „з'їдають”, але можуть попросити „добавки”. Це не лихо, гірше – коли „торт скис”, тобто виявився непотрібним. Причин безліч: і „кидалово” з боку чиновника, і конкурент, який приніс торт більшого розміру. У кожному разі так погано сформована кон'юнктура може закінчитися „попадаловом”.

(Із газети)

Пор. також польський лікарський жаргон:

zdekompensować się – *zdenewować się*
leżak – *leżący na ulicy człowiek*
majtki – *by-pass aortalno-dwuudowy*

¹⁶¹ Пор., напр.: Й. Дзендзелівський, *Из спостережень над професійним діалектом шахтарів Макіївки* [в:] Й. Дзендзелівський, *Українське і слов'янське мовознавство*, Львів 1996; S. Kania, *O polskiej gwarze szoferskiej*, „Socjolingwistyka”, t. 3, Warszawa–Kraków–Katowice 1981; P. Kupiszewski, *Język żołnierski*, „Poradnik Językowy”, 1987, z. 5; M. Karamońska, *Słownictwo aktorskie*, „Język Polski”, 1990, nr 3–4; T. Nyczek, *Alfabet teatru*, Warszawa 2002.

¹⁶² S. Grabias, *dz. cyt.*, s. 154, 158.

wietrzenie mózgu – niepotrzebna trepanacja
kisić pacjenta – trzymać pacjenta pod obserwacją
pacjent się zawalił – pacjent miał zawał
pacjent jest zalany – pacjent ma obrzęk płuc¹⁶³.

Водночас професійна лексика нерідко термінологізується.

Термін „сленг” звичайно вживається як позначення молодіжного (в т. ч. учнівського, студентського), а також міського жаргону, пор., наприклад, лексеми, характерні для українського та польського сленгу молоді:

рагуль – приїжджий із села
бебік – дитина
чума – негарна дівчина
в'їхати – розуміти
базарити – говорити
споко – спокійно
ścieta – кłamstwo
wykon – wykonanie
do zoba – do zobaczenia,

пор. також уживання сленгових слів у публіцистичному тексті:

Koledzy nie przepadają za nim. Milczek, odmieniec, ale coś tam trenuje, więc lepiej nie sprawdzać, czy ma kwalifikację na klasową ofiarę. Co trenuje? Nikt nie wie. Nikt nie był u niego w domu. Nikt go nie zaprasza na imprezy czy osiemnastki – zresztą bankowo by odmówił. Marcel nie lubi zwierząt. Nie ćpa, nie spiduje, nie upala się trawą. Nie ma dziewczyny. Nikt nie wie, jakiej muzyki słucha. Swoją osiemnastkę zaliczyłyby w grudniu, gdyby zwracał uwagę na takie bzdety.

Marcel szpanuje i nie szpanuje. Ubrany cool, ale nosi te swoje benettony i lewisy jak, za przeproszeniem, szmatę z grzebalucha za dwa złote. Plecak Jansportu z 30-letnią gwarancją, długopisy i zeszyty całkiem trendy. Komóry w szkole nie używa, choć ma. To jest niezłe liceum, druga dziesiątka wojewódzkiego rankingu. Młodzież na ogół niebiedna: trochę small businessu, wolne zawody. Kilkoro w klasie ma pierwsze własne samochody, ale Marcel nadal jeździ autobusem. Zaczepiony, czy robi prawko w pierwszym podejściu, odpalił, że taki papirek musi mieć jego kierowca. On nie. Żartownisiowi opadła kopara.

Арго – це штучно створена говірка професійної чи соціальної групи, що незрозуміла для сторонніх. В історії української мови виділяються, зокрема, арго лірників і кобзарів, жебраків, ремісників, бурсаків та ін., пор.:

гальомий – великий
скрепи – двері
лоботи – чоботи та ін.¹⁶⁴

¹⁶³ <http://mlodylekarz.pl>; <http://polanest.webd.pl/pliki/humor.html>.

¹⁶⁴ Див.: О. Горбач, *Арго українських вояків*, Мюнхен 1963; О. Горбач, *Арго на Україні*, Мюнхен 1993; Й. Дзендзелівський, *Українське і слов'янське мовознавство*, Львів 1996; Г. Аркушин, *Старицька мова (Арго сліпців – жебраків Західного Полісся)*, „Slavia Orientalis”, 1996, t. 14, nr 2; Г. Аркушин, *Арго лаборів*, „Slavia Orientalis”, 2002, t. 14, nr 3.

У сучасній мові до арго належить мовлення злочинців і наркоманів¹⁶⁵.

У польському мовознавстві термін „slang” (синонім – „argot”) поступово замінив термін „żargon”¹⁶⁶. При цьому жаргонізми різних соціальних груп широко опрацьовані в польській лінгвістиці. Водночас в українському мовознавстві відчувається нестача наукових і лексикографічних праць з українського жаргону різних соціальних груп.

Різні типи жаргону, з одного боку, переходять із підгрупи до підгрупи, з другого, – живлять розмовне мовлення. Скажімо, зрозумілими всім носіям української мови є такі колишні жаргонізми, як:

поспа – поп-музика невисокого рівня

дембель – демобілізований

салага – матрос-новичок

баланда – в'язничний суп

юзер – користувач комп'ютера.

У польській мові лексема *obciach* („компрометація, сором”) до кінця ХХ ст. не фіксувалася у тлумачних словниках¹⁶⁷, потім її було представлено як слово варшавського арго¹⁶⁸, у сучасному вживанні позначається рисами розмовності¹⁶⁹, навіть вульгарності¹⁷⁰ (пор. похідний прикметник *obciachowy*, фразеологізм *bez obciachu*). До загального вжитку увійшли колишні слова молодіжного сленгу *ubaw*, *małolat*, *wagarować* та ін.

Жаргонна лексика, особливо молодіжна та комп'ютерна, знаходиться у постійній динаміці, внаслідок чого словники молодіжного сленгу у значній частині швидко стають словниками застарілих одиниць. Скажімо, в українському жаргоні зникли поширені кілька років тому номінації дівчини та хлопця *чувиха*, *чувак* і на їх місці з'явилася група інших назв. У польській жаргонній мові назва „польської мови як навчального предмета” змінилася з *krajowiec* на *Polak*.

Жаргонна лексика є специфічною для української та польської мов і здебільшого не перетинається. Водночас спостерігаються деякі спільні тенденції, пов'язані з поширенням у межах жаргону певних лексико-семантичних

¹⁶⁵ Див.: А. Березовенко, *Кримінальне арго в Україні* [в:] *Мовознавство. Доповіді та повідомлення IV Міжнародного Конгресу Україністів*, Київ 2002; Н. Ułaszyn, *Język złodziejski*, Łódź 1951; S. Milewski, *Gwara przestępcza i jej przenikanie do języka ogólnego*, „Poradnik Językowy”, 1971, z. 2; S. Kania, *O agrotyzmach we współczesnej polszczyźnie* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1978; K. Stępiak, *Gwara hipisowsko-narkomańska w Polsce*, „Problemy Kryminalistyki”, 1979, nr 142; B. Geremek, *O językach tajemnych*, „Teksty”, 1980, nr 2; S. Kania, *Źródła słownictwa argots*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VII, Warszawa 1988.

¹⁶⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 350, 360.

¹⁶⁷ *Słownik języka polskiego; Słownik języka polskiego PWN*.

¹⁶⁸ Поп.: D. Hessen, R. Stypuła, *Wielki słownik polsko-rosyjski*, A–O, Warszawa 1998, s. 556.

¹⁶⁹ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, s. 386.

¹⁷⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, K–Q, s. 1043.

груп, утворенням синонімічних рядів і под. Зокрема, поширеними для обох мов є жаргонізми, що мають сему 'село' і водночас сему 'негативна оцінка'. Переважно це номінації осіб, напр.:

жлоб
бик
вася
кугут
колгоспник
рагуль
birak
wieśniak
kmiot
źłób
jareta та ін.

Специфікою українського жаргону є значний вплив на нього російської мови¹⁷¹, пор., напр.:

вишибала (охоронець)
абзац (безвихідна ситуація)
вантажити (переказувати зайву інформацію) ← рос. *грузить*
полуничка (еротика) ← рос. *клубничка*.

І хоча до різних прошарків жаргону української мови активно проникали і продовжують проникати прямі запозичення і кальки з російської мови, цей український соціолект має виразні питомі риси, напр.:

півень (зачіска панка, ірокез)
пивасик (пивко).

Для польського жаргонного мовлення характерні словотвірні тенденції, що об'єднують його з розмовним мовленням, зокрема, і, ширше, – із кодифікованою мовою. Внаслідок типової для польської мови високої конденсації лексем поширеним є усичення частини основи слів, напр.:

gra – granica
knoty – banknoty
nara (*narka*) – na razie
do zoba – do zobaczenia
spoko – spokojnie,

пор. також в українській мові:

інет – інтернет
віка – Вікіпедія.

¹⁷¹ Див.: Н. П. Шумарова, *Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму*, Київ 2000; *Українсько-російська двомовність. Лінгво-соціокультурні аспекти*, ред. Л. Ставицька, Київ 2007; О. Тараненко, *Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози*, „Мовознавство”, 2008, № 1.

Специфічним передусім для польської мови є міський сленг (жаргон, діалект)¹⁷², типовий для мовлення менш освіченої частини населення і молоді. У цьому плані вирізняється мовлення Варшави, Кракова, Познані. Особливо своєрідним міський жаргон був у період перед другою світовою війною, проте і сьогодні можна почути подібні лексичні елементи. Пор., напр.:

Na głowie prawdziwy warszawiak nosi... dachówkę, zwaną także kojimą, micą, czy kiepą. Przyodziewa się także w rubachę lub manówkę z chomątem i nachy, nastysi, sztany, czy ścigaje – innymi słowy: koszulę z kołnierzykiem i spodnie. Nie wolno zapomnieć o dodatkach, czyli na przykład blindzie, czyli krawacie. Dodatkowo warto założyć także łopuch, czyli kapelusz, lub jego elegantszą wersję: baniak – kapelusz z rondem. Niezbędny jest też fingel, czyli sygnet, albo lepiej dębak – sygnet złoty. Nawet, jeżeli warszawiak będzie zmuszony zaciągnąć na niego bachę, czyli kredyt, zadziałał na skórę, czyli... dobre wrażenie murowane!

Warszawianka, czyli warszawska biniocha, nie powinna zaś zapomnieć o melonach (chodzi nam wyłącznie o pończochy!). Do dziś młodzi ludzie noszą tzw. glany. To nic innego jak buty w języku warszawskim. Poza tym stołeczne obuwie doczekało się wielu innych określeń: adachy, cybuchy, kominy, skoki, czy kameduły.

(Z gazety)

Спільними для українського та польського жаргонного мовлення є окремі слова – інтернаціоналізми (інтержаргон), в тому числі в злодійському арго:

комп // *котр* (комп'ютер)
фотка // *фотка* (фотографія)
пас // *пас* (у картах)
ксива // *ксива* (документ, паспорт).

Матеріалом для зіставлення можуть послугувати окремі соціолекти. Скажімо, поширеним є шкільний і студентський сленг. Переважна більшість таких утворень відповідає словотвірним нормам кожної мови, на творенні подібних сленгових елементів позначився опосередкований вплив європейської мовної традиції:

школа – *мурашник*, *бурса* // *buda*
університет – *універ* // *uniwerek*
шпаргалка – *шпора*, *шпаргаліте* // *ściąga*, *ściągawka*, *bryk*, *gotowiec*
двійка – *пара*, *швайка*, *твік* // *dwója*
одиниця – *кіл* // *pała*, *gała*, *laska*
вчити – *зубати*, *зубарити*, *сухарити*, *гризти* // *kuć*, *wkuwać*, *zakuwać*, *ryć*
списати – *скатати*, *зберти*, *зідрати*, *злупити*, *злизати*, *сфотографувати*, *перемахнути*, *перемазурити* // *ściagać*, *zżynać*

¹⁷² Див.: K. Nitsch, *Odrębności słownikowe Poznania, Krakowa i Warszawy* [w:] *Wybór pism polonistycznych*, t. II, Wrocław 1955; B. Wieczorkiewicz, *Gwara warszawska dawniej i dziś*, Warszawa 1966; *Miejska polszczyzna mówiona, Metodologia badań*, Katowice 1976; *Mowa mieszkańców Poznania*, red. M. Gruchmanowa, Poznań 1986; www.kapela.waw.pl/sownik.

тікати з лекцій (уроків) – *пасувати, сачкувати, рвати кізмі // wagarować, iść na wagaru, zerwać się z lekcji.*

Зіставлятися можуть окремі жаргонні слова або значення лексем у двох мовах. Наприклад, за даними тлумачних словників, лексема *фраєр* у значенні „новачок” в українській мові – арго злодіїв, у польській мові *frajer* у цьому значенні належить до розмовного стилю.

Предметом зіставлення можуть бути синонімічні ряди жаргонної лексики. Скажімо, в українській мові жаргонними еквівалентами до слова *голова* виступають *байда, балабас, дах, диня, казан, казанок, кабіна, качан, маклабан, чайник*, у польській мові аналогами слова *głowa* можуть бути *globus, kopituła, baśka, takówka, arbuż, dynia, kalarepa, kapusta* та ін.

Відмінною в українській і польській мовах може бути мотивація (внутрішня форма) назв на позначення тих самих понять. Наприклад, у мові українського жаргону злочинців відбите горло пляшки – *розочка*, у польській мові – *tulipan*.

Малодослідженим питанням є запозичення у жаргонах як української, так і польської мов. Очевидно, що в українському молодіжному жаргоні (переважно в Західній Україні) нерідко зустрічаються полонізми (або германізми, запозичені через польську мову), напр.:

кобіта – жінка
курдупель – чоловік низького росту
баняк – дурень
штрукси – вельветові штани
бамбетель – ліжко
кнайпа – кафе
бімбер – самогон,

пор. також:

наплечник – рюкзак (← *plecak*).

За свідченням О. Горбача, полонізми зустрічалися в арго лірників, жебраків та інших соціально обмежених груп, напр.:

порутити (кинути) ← *porzucić*
пацьореник (молитва) ← *pacierz*¹⁷³.

Запозичення у польську жаргонну лексику лише частково відображають загальні тенденції поширення іншомовних слів. Значною мірою це германізми та русизми, напр.:

bindować (в'язати) – з німецької
sajger (годинник) – з німецької
przykaraulić – з російської
dola – з російської.

¹⁷³ О. Горбач, *Арго на Україні*, с. 111–112.

На думку В. Мозгунова, українізми поповнюють різні види польського жаргону, пор., напр.:

brechać – говорити неправду

hołota – гроші

lulka – сигарети та ін.¹⁷⁴

За різними даними, жаргонізмами стають такі переосмислені українські імена, як:

jareta – селянин

tykoła – балакучий і нудний чоловік

horpupa – велика, потворна жінка (з роману Г. Сенкевича „Вогнем і мечем”).

Цікаво, що у мові–першоджерелі запозичені з польської в українську та з української в польську слова до жаргонізмів не належать.

3.5.3. Застаріла та нова лексика Przestarzała i nowa leksyka

3.5.3.1. Застарілі слова Archaizmy

У лексико-семантичному складі кожної мови постійно відбуваються процеси пересування слів до групи пасивної або активної лексики. Периферію вживання поповнюють тією чи іншою мірою застарілі та нові слова, пор. у тексті:

Wiele osób pamięta jeszcze, czym zajmował się *cieśla, bednarz, kołodziej, zdun, rymarz, powroźnik, kowal, garncarz, kuśnierz*, ale dziś trudno już spotkać przedstawicieli tych zawodów. Niektórzy powymierali, inni zmienili branżę. Wiele wyrobów wytwarzają wielkie koncerny, niektóre nie są dziś nikomu potrzebne. Pojawiły się za to zupełnie nowe profesje, jak np. różnego rodzaju *monterzy, posadzkarze, radiesteci, protetycy sluchu, sprzątacze wielkich powierzchni*. Znak zmian, znak czasów.

(T. Gawiński)

Застарілі слова на сучасному етапі розвитку мови вийшли з активного вжитку. Серед застарілих лексем виділяється два різновиди слів – історизми (у польській мовознавчій традиції – *historyzmy, archaizmy rzeczowe*) та архаїзми¹⁷⁵ (*archaizmy słownikowe*). В українській і польській мовах існують свої особливості функціонування цих груп слів.

Отже, історизми – це слова або їх значення (семантичні історизми), які вживалися для позначення тих предметів чи явищ, що вийшли з ужитку у зв'язку з історичними, суспільними, економічними змінами у житті соціуму. Ці номінації відображають картину світу певної епохи, отож в осно-

¹⁷⁴ В. Мозгунов, *Вплив російської та української мов на формування злочинного жаргону польської мови* [в:] *Слов'янський збірник*, вип. 5, Одеса 2000, с. 151–154.

¹⁷⁵ Пор.: *Nauka o języku dla polonistów*, s. 363–364.

вному історизми є специфічно національними. Серед історизмів виділяються лексико-семантичні групи „особи” (передусім за професією), „одяг”, „їжа”, „побутові предмети”, „зброя”, „суспільно-політичні утворення”, „одиниці виміру”, „грошові одиниці” та ін., напр.:

лакей
кольчуга
путря
ціп
пірнач
волость
вершок
hajduk
siemieniec
salora
łagiew
bednia
buzdygan
łokieć
tynf.

Предмети, явища, дії можуть існувати тривалий час в історії людства і окремого народу, зберігаючись і у наш час. При цьому номінації цих понять можуть застарівати, замінюючись сучасними назвами. Первісні назви переходять до групи архаїзмів і функціонують щодо вживаних у сучасній мові відповідників як синоніми.

Архаїзми поділяють на кілька підгруп:

1) власне лексичні – слова, що застаріли в цілому, напр.:

перст (сучасне *палець*)
зигзиця (зозуля)
dziewierz (*szwagier*)
trzop (*garnek*);

2) лексико-семантичні, у яких застарілими є лише окремі значення, напр.:

броя (у значенні „зброя”)
живіт (*життя*)
lato (*rok*);

3) лексико-фонетичні, що відрізняються від сучасних номінацій одним чи кількома звуками, напр.:

вольний (сучасне *вільний*)
пашпорт (*паспорт*)
harmata (*armata*)
kozieł (*koziół*);

4) лексико-словотвірні, що відрізняються від сучасних слів словотвірним афіксом, напр.:

велій (сучасне *великий*)
миса (*миска*)
handlowny (*handlowy*)
katolictwo (*katolicyzm*);

5) лексико-морфологічні – застарілі словоформи та граматичні категорії, напр.:

люде (сучасне *люди*)
orłowie (*orły*).

Українська мова загалом більш активно, ніж польська, „позбавлялась” історизмів, архаїзмів, застарілої лексики в цілому; проте в останній період у зв'язку з процесами національного відродження, змін соціальних умов частина слів із пасивного складу перемістилася в активний центр (часто – із певними змінами семантики), пор., скажімо, слова *гривня*, *речник*, *гувернантка* та ін.

Із сучасної польської мови зникли слова *świekier*, *świekra*, *dziewierz*, *niewiastka*, *zołnica*, що були „спадщиною родового устрою, де кожен із родичів і споріднених мав інші права. У нових суспільних умовах давні залежності втратили значення, отже, і слова перестали бути важливими і необхідними”¹⁷⁶.

Частина польських найменувань у зв'язку зі змінами в соціально-економічній сфері змістилася на периферію, пор. назви податків: *rogłówne*, *podymne*, *poradlnie*, *stajenne*, *stróżne*, *pokłonne*. Виходять з активного вжитку назви синів відповідно до професії (посади батька): *chorążyc*, *wojewodzie*, *sołtysowic* та ін.; деякі переосмислені слова: *niedźwiadek* тощо. У польській мові триває процес заміни частини запозичених раніше лексем на питомі польські; поява нових слів на місці запозичених відповідає загальній тенденції у розвитку польської літературної мови, пор.:

automobil – *samochód*
buldożer – *spychacz*
kurort – *uzdrowisko*
motor – *silnik*
tank – *czołg*
traktor – *ciągnik*
industria – *przemysł*
progres – *postęp*.

Водночас деякі питомі польські слова „не витримали” тиску запозичень, напр.: *geograf* (заст. *krajopis*) та ін.: пор.: *księgopis* (заст. *katalog*) та ін.

У польській мові чимало давніх лексем не замінено іншими словами; їх значення частково змінилось, але в основі своїй вони залишаються активно вживаними, напр.: *wójt*, *wojewoda*, *chorąży*, *izba*, *kaftan*, *kaftanik* та ін.

¹⁷⁶ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 146–147.

Частина застарілої лексики є спільною для української та польської мов. Переважно це слова праслов'янського походження, напр.:

рало // radło
булава // buława.

Водночас у цих мовах чимало слів одного походження розрізняється з погляду нейтральності / застарілості, що створює інтерферентні труднощі. Частина слів індоєвропейського чи спільнослов'янського походження в одній із досліджуваних мов належить до активного складу лексики, в іншій – до історизмів або архаїзмів, пор.:

нейтральне	застаріле
<i>взувати</i>	<i>wzuwać</i>
<i>вмиватися</i>	<i>umywać się</i>
<i>страва</i>	<i>strawa</i>
<i>також</i>	<i>takoż</i>
<i>острів</i>	<i>ostrów</i>
<i>раміона</i>	<i>рамена.</i>

Наприклад, українське слово *місяць* поширене у всіх стилях літературної та народної мови. У польській мові *miesiąc* (небесне тіло) – застаріле слово, сучасна номінація – *księżyc*, напр.: 1. Już *miesiąc* zaszedł, psy się uspiły, I coś tam klaszcze za borem (F. Karpiński). 2. – Ot, uważasz, tam w górze, za onym cichym *miesiącem*, jest kraina wiekuistej szczęśliwości (H. Sienkiewicz); пор.: Niech *księżyc*a jasność blada Szczelinami tu nie wpada (A. Mickiewicz).

Різні зміни відбулися в українській і польській мовах із групою запозичених слів, напр.:

нейтральне	застаріле
<i>курорт</i>	<i>kurort</i>
<i>бухгалтер</i>	<i>buchalter</i>
<i>кінотеатр</i>	<i>kinoteatr</i>
<i>гільза</i>	<i>gilza</i>
<i>софа</i>	<i>sofa</i>
<i>автомобіль</i>	<i>automobil</i>
<i>танк</i>	<i>tank</i>
<i>посилка</i>	<i>posyłka</i>
<i>коса (зачіска)</i>	<i>kosa</i>
<i>кімната</i>	<i>komnata</i>
<i>wakacje</i>	<i>вакації</i>
<i>pretekst</i>	<i>претекст</i>
<i>restauracja</i>	<i>ресторація</i>
<i>szlafrok</i>	<i>шлафрок</i>
<i>rekrut</i>	<i>рекрут та ін.</i>

У сферу архаїзмів української мови перейшла частина полонізмів або запозичень, засвоєних колись через польську мову-посередницю, пор.:

вагадло, цинаволіти, ріжниця, шкло, анальфабет, бровар, куншт, мамут, тлумач та ін.

Можливими є також ситуації, коли питоме польське слово у сучасній польській мові стало застарілим, а в українській відповідник лишився нейтральним, напр.:

турбуватися – turbować się
горілка – gorzałka.

Як уже зазначалося (див. 3.3.3.), велика частина польських запозичень з української мови (або через українську мову) перейшла у сучасній практиці до пасивної лексики, пор., напр.:

– історизми:

ataman, baraban, watażka, kureń, rohatyna, sahajdaczny,

– архаїзми:

ajer, hałaburda, hreczkosiej, molodyca.

Застарілі слова, як і одиниці активного вживання, можуть входити у пари міжмовних омонімів. Скажімо, архаїчне польське слово *szuba* має з українською лексемою *шуба* низку спільних сем: 'верхній одяг', 'хутро' та ін. Проте це різні предмети, пор.:

шуба // futro
szuba // доха.

Застаріла лексика широко вживається з метою стилізації в художніх творах, присвячених подіям давнини¹⁷⁷, пор., напр.:

1. *Княжну везли на волах повільно й обережно, як пиво, щоб не бовтати. Повіз, запряжений шістьма білими волами, висококолісний, з колясою, кованою зовні сріблом, усередині встеленою східними килимами (на білому тлі – зелена плутанина трав, гілля і пурпурові квіти), підвішеною на пасах з волової шкіри в кількоро складених. Обозові не було ні кінця, ні краю. Дружина кінна і піша, саксонські рицарі, священики – київський і саксонський, княжі коморники, гридні, служебки, повози кінні, воліві, двоколісні вози... – сила, багатство, розкіш, пишнота.*

(П. Загребельний)

2. *Orszak namiestnika zwiększył się znacznie, w Czehrynie bowiem przyłączyło się do niego poselstwo wołoskie, które gospodar do Łubniów wysłał w osobie pana Rozwana Ursu. Przy poselstwie było kilkunastu karałaszów eskorty i wozy z czeladzią.*

(H. Sienkiewicz)

¹⁷⁷ Див.: S. Dubisz, *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa 1991.

3.5.3.2. Неологізми Neologizmy

Процеси державотворення, демократизація суспільного життя зумовили виникнення нових слів і сполучень (неологізмів, інновацій, неолексем), переосмислення старих мовних одиниць. Цим змінам сприяло національне відродження, нові суспільно-політичні явища, розвиток науки, демократична преса, досягнення новітніх технологій. Особливо активно у кожній мові відбувається оновлення термінологічної лексики, передусім у технічній, комп'ютерній, медичній галузях.

Інновація або інноваційне значення лексеми усвідомлюється носіями мови як нове¹⁷⁸. На початку свого виникнення неологізми входять до пасивного складу лексики. Вони можуть набути поширення і включитись до активного лексикону або лишитися у пасивному словнику чи зникнути з мови. Скажімо, значна частина зафіксованих в українському словнику „Лексико-словотвірні інновації (1983–2003)” лексем сьогодні є незрозумілою для носіїв сучасної мови, пор., напр.: *нінандреєвець*, *ковдівчина*, *колективка*, *енківщина*, *джерелити*, *костричитися* та ін.¹⁷⁹ (вочевидь, йдеться також про епізодичність уживання окремих слів, через що постає питання про розмежування оказіональних і частотно вживаних неологізмів). Натомість такі нові лексеми, як:

державотворення
форс-мажор
холдинг
корпоратив
falowiec
netbook
bezprowodowy
SIM-karta
WF,

увійшли до активного словника відповідних мов.

Неологізми можуть виникати як синоніми до вже існуючих слів у зв'язку із внутрішньо- та екстралінгвістичними чинниками. Серед лексичних інно-

¹⁷⁸ Див.: Л. Струганець, *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*, Тернопіль 2002; Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. І. Даниленко, *Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей*, „Мовознавство”, 2003, № 2–3; Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ 2008; M. Głowiński, *Nowotwory polski*, Warszawa 1990; A. Markowski, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa 1992; *Polszczyzna końca XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001; T. Smółkowa, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków 2001; K. Waszakowa, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2005.

¹⁷⁹ А. Нелюба, *Лексико-словотвірні інновації (1983–2003)*, Харків 2004.

вацій виділяються т. зв. неосемантизми¹⁸⁰ – нові значення вже існуючих слів, пор., скажімо, прикметники типу *знаковий, стартовий, пілотний* та ін.; новий лексико-семантичний варіант слова *relacja*¹⁸¹ і под. Можливими є як окремі нові значення слів, так і полісемія неологізмів, пор., наприклад, лексеми типу *рокер*.

Нові слова у мовленні, особливо в писемному, звичайно потребують пояснення (коментаря), пор., напр.: *Wbrew pozorom to nie najgorsze, co może spotkać walutowca (tak nazywają klientów spłacających kredyty w obcej walucie ekonomici)* (z gazety).

Становлення неологізмів може відбуватися шляхом варіантності лексичного складу, словотвірних засобів, правопису. Скажімо, прикметник *мобільний* (телефон) у різний час мав синоніми *сотовий, стільниковий, комірковий*. У сучасному українському мовленні активно функціонують синоніми *мобільний телефон, мобілка* (розм.), *мобіла* (розм.), *мобік* (жарг.), *труба* (жарг.), у польському – *telefon komórkowy, komórka* (розм.), *komóra* (розм.).

У системі парадигматичних відношень інновації можуть вступати в антонімічні відношення, напр.: *зірка – антизірка*. Водночас наявність протиставленого префікса не завжди свідчить про контрастивність семантики. Скажімо, слова *формат* і *неформат* не є антонімами, оскільки мають різні, але не протилежні значення.

Нові слова (особливо запозичення) можуть проходити певний шлях остаточного формування їхнього правопису, пор., наприклад, динаміку написання слів української мови:

Internet → *ІНТЕРНЕТ* → *Інтернет* → *інтернет*,

пор. існуючі варіанти: *SMS, SMS-повідомлення, SMS-ка, есемеска*.

Нові лексеми активно поповнюються за рахунку запозичень (див. 3.3.2.), передусім із англійської мови, напр.:

ксерокс // *ksero*

он-лайн // *online*.

Можливими є також повторні запозичення, коли слово було у певний час запозичене з іншої мови, потім застаріле, після чого знову активізувалося в мові, як правило, з новим значенням, пор., напр.:

світлина

часопис

наклад

destynacja.

Деякі нові слова та окремі значення за короткий час застарівають. Особливо це стосується назв технологічних інновацій, напр.:

¹⁸⁰ Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, *ззнач. праця*, с. 18.

¹⁸¹ А. Markowski, *Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach* [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000, s. 103.

дискета // *dyskietka*
 пейджер
 фотоплівка
 касетник
 кінескоп
cegła (перший мобільний телефон)
magnetowid.

Неологізми поповнюють як нейтральну, так і функціонально й стилістично забарвлену лексику – розмовну, жаргонну та ін. Нові слова можуть мати конотацію жартівливості, зневаги, іронії та ін., напр.: *прихватизація*, *gwiazdeczka*.

Кожна лексико-семантична інновація може стати, у свою чергу, джерелом розвитку нових слів, напр.:

комп'ютер → *комп*
 → *комп'ютерний*
 → *комп'ютеровий*
 → *комп'ютерник*
komputer → *комр*
 → *komputerowy*
 → *komputerowiec*.

В українській і польській мовах процес неологізації відбувається здебільшого паралельно, частково перетинаючись. Особливо зближеними є прямі запозичення і кальки з англійської мови, напр.:

fenmezi // *fantasy*
monitor // *monitor*
grafimi // *graffiti*
дреди // *dredy*
супермаркет // *supermarket*
xin-xon // *hip hop*
миша (комп'ютерна) // *myszka (komputerowa)*.

Водночас поповнення нового лексикону в обох мовах може відбуватися різними шляхами, пор., напр.:

принтер // *drukarka*
користувач (інтернету) // *internauta*
диск // *plyta*
офісний центр // *biurowiec*
собака, равлик (знак електронної пошти) // *małpa*
файл (прозора папка) // *koszulka* та ін.

Специфічними для кожної з мов є деякі тенденції виникнення інновацій. Ознакою української мови після здобуття країною незалежності стало, зокрема, відходження від впливу російської мови¹⁸². Разом з тим україн-

¹⁸² Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, *ззнач. праця*, с. 10–11.

ська мова останнього періоду активно поповнюється неологізмами, запозиченими з польської мови або такими, що увійшли через посередництво польської, пор.: *гуртовня, правник, промоція, понтифік, примас, шпиталізувати, імпреза, фільмувати, амбасада* та ін.

Значна частина полонізмів впливається в українське мовлення через галицьке наріччя, де здавна використовувалися польські зразки, пор.: *па-па, наразі, фіранка, нервуватися, кав'ярня, вояк* і под.

Проникнення в український мовленнєвий обіг (передусім через телевізійні канали) польських запозичень неоднозначно оцінюється у мовному середовищі, зокрема на сході України. При цьому польське походження нових слів (або повторних запозичень) не завжди усвідомлюється носіями мови. Такі слова більшістю оцінюються як галичанізми. Показово, що йдучи шляхом здобуття нової якості, українська мова обмежує вживання деяких форм, спільних для польської і російської мови, зокрема, йдеться про витіснення з активного фонду слів на *-ка* типу *вечірка* (газета), *рознарядка*¹⁸³.

У польській мові більш активно, ніж в українській, розвиваються численні абрєвіатури, складноскорочені слова, композити і под.¹⁸⁴ Нові слова у Польщі утворюються передусім на основі власних або давно запозичених коренів, напр.: *szafiarka* – жінка, що веде в інтернеті блог зі своїми фотографіями в різних видах одягу. Водночас широко використовується калькування (напр., *autozapis*) та запозичення (*mobing*). Окремі запозичення з англійської більш активно у зіставленні з українською впроваджуються в польську мову, в тому числі під впливом стійкої орієнтації на європейський вибір Польщі; пор., скажімо, вживання поряд із поширеним *przepraszam* на ґрунті англійського: *sorry, sory, sorki, sorki sorki, sorewicz*.

У кожній мові крім узуальних виділяються також індивідуально-авторські (оказіональні) неологізми¹⁸⁵. Здебільшого такі слова залишаються в авторському контексті, не стаючи загальномовним здобутком, пор., однак, запозичене багатьма мовами, в тому числі українською та польською, okazіональне слово К. Чапека з драми „R. U. R.”: *robot* // *robot* ← чес. *robot* (панщина) (до речі, у низці словників польської мови це слово помилково визначене як англїцизм). Пор. також авторське слово *przedświt* Я. Красинського, яке увійшло до польської мови.

¹⁸³ Пор. у польській мові: Н. Satkiewicz, *Innowacje słowotwórcze w powojennym trzydziestoleciu* [w:] *Współczesna polszczyzna*, red. Н. Kurkowska, Warszawa 1981, s. 141–142.

¹⁸⁴ В. Т. Коломієць, *Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період*, Київ 1973, с. 261–262; *Encyklopedia języka polskiego*, s. 208.

¹⁸⁵ Див.: Г. М. Вокальчук, *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)*, за ред. А. П. Грищенка, Рівне 2004; Н. Г. Сидяченко, *Мовотворчість українських і польських письменників*, Київ 2009; К. Chruścińska, *O formach potencjalnych i okazjonalizmach* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.

Пор. приклади вживання авторських неологізмів в українській і польській поезії:

1. Перо, мій скальпелю вогненний,
 Ти мій жорстокий лиходій,
 Мій дикий поклик цілоденний,
 Первоцвіт мій, *перволюб* мій!
 (І. Драч)

2. Kałużyści

Już od rana na podwórzu,
 wśród patyków i wśród liści
 Przykucnęli nad kałużą
 pracowici *kałużyści*.
 Wyrzebują brud z kałuży,
 niech kałuża będzie czysta!
 Pełne ręce ma roboty
 każdy dzielny *kałużysta!*
 Rękawiczką i chusteczką
 dwóch *blóclistów* chodnik czyści.
 Obrzucają się szyszkami
 bardzo dzielni *szyszkowisci*.
 Dwie *kocistki* pod ławeczką
 cukierkami karmią kota...
 Świątek, piątek czy niedziela,
 Na podwórku wre robota!
 (D. Wawiłow)

3.6. Сильова та стилістична диференціація лексики Stylowa i stylistyczna dyferencjacja leksyki

3.6.1. Функціональні стилі Style funkcjonalne

Кожна мова функціонує в усіх сферах суспільного життя. Види мови в різних умовах спілкування отримали назву функціональних стилів¹⁸⁶. Сильова

¹⁸⁶ Див.: І. Г. Чередниченко, *ззнач. праця; Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики*, відп. ред. Г. П. Іжакевич, Київ 1972; *Сучасна українська літературна мова: Стилїстика; Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*; А. П. Коваль, *Практична стилїстика сучасної української мови*, Київ 1978; І. Г. Матвіяс, *Варіанти української літературної мови*, Київ 1998; А. Furdal, *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973; А. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 1987; М. Łesiów, *Język ukraiński i jego odmiany* [w:] М. Łe-

специфіка знаходить відображення у стилістичній (конотативній) диференціації лексичних одиниць.

Загальноживана лексика є стилістично нейтральною. Вона зрозуміла кожному, хто знає конкретну мову, і може вживатися у різних стилях, через що отримала назву міжстильової. Дотримання усталених норм у письмовому або усному мовленні відповідає культурі мови¹⁸⁷. У широкому плані можуть бути виділені книжно-писемний та усно-розмовний різновиди мови¹⁸⁸ (у польській лінгвістиці у загальному (культурному) варіанті мови виділяють усний та писемний різновиди, кожен із яких розгалужується на вільний і старанний)¹⁸⁹. При цьому як між названими різновидами, так і між функціональними стилями у межах кожної мови не існує чітких бар'єрів. У вузчому плані функціональні стилі мови можуть бути поділені на підстилі. У межах двох мов можуть бути виділені такі стилі:

- 1) розмовний,
- 2) науковий,
- 3) офіційно-діловий (адміністративно-діловий),
- 4) конфесійний,
- 5) публіцистичний,
- 6) художній.

Можливості стилістичного розмаїття у кожній з мов, що досліджуються, демонструються у групах однокорених слів, пор., наприклад, гаму стилістичного забарвлення у похідних одиницях від польського слова (основи) *profesor*:

profesor – нейтр.

profesorek – розм. жарт. або зневажл.

profesorka – розм.

profesorstwo – офіц.

profesorowa – розм.

profesorski – нейтр.

profesorstwo – книжн.

profesura – книжн.¹⁹⁰

siów, *Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin 1995; H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 2001; M. Kasperczakowa, *Biolektury we współczesnej polszczyźnie [w:] Współczesne odmiany języka narodowego*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2004; D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2008.

¹⁸⁷ Див.: А. П. Коваль, *Культура української мови*, Київ 1966; *Культура української мови*, Київ 1990; Н. Д. Бабич, *Основи культури мовлення*, Львів 1990; W. Doroszewski, *O kulturę słowa. Poradnik językowy*, t. I, Warszawa 1964; t. II, Warszawa 1968; t. III, Warszawa 1979; A. Wierzbicka, P. Wierzbicki, *Praktyczna stylistyka*, Warszawa 1970; D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, t. I, Warszawa 1971; t. II, Warszawa 1982; S. Reczek, *Słowo się rzekło, czyli monolog o kulturze języka*, Rzeszów 1988.

¹⁸⁸ Див.: *Взаємодія усних і писемних стилів мови*, Київ 1982.

¹⁸⁹ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 458.

¹⁹⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, P-Ś, s. 566.

Розглянемо основні вияви стилів української та польської мов.

1) Розмовний стиль є основою усного мовлення¹⁹¹. Саме розмовне мовлення, як вважає Є. Бартмінський, є першим різновидом мови, який засвоюється у дитинстві¹⁹². Здебільшого розмовні лексеми експресивно забарвлені, пор.:

білявка
спец
туточки
бабахнути
метикувати
gansromada
odstawka
dławiduda (organista)
gorzala
wcinać (jeść).

Часом розмовною стилістикою відзначаються лише окремі (переносні) значення полісемічного слова, напр.:

перець (хлопець)
burak (особа, що походить із села).

З одного боку, народне мовлення може збагачувати літературне слововживання, лексичний фонд. З другого боку, серед слів розмовного стилю виділяються одиниці з різним ступенем стилістичної зниженості: просторічні (у польській лексикографічній традиції відсутнє виділення такого підстилю), вульгарні, лайливі лексеми¹⁹³. Просторіччя характерне передусім для малоосвічених людей. Специфікою українського просторіччя є явище суржику – непослідовного змішування української та – внаслідок інтерференції – російської або польської мови, пор.:

– з російської:
да (так)
кошельок (гаманець)
утюг (праска)
семачки (насіння соняшника);

¹⁹¹ Див.: J. Warchala, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003.

¹⁹² J. Bartmiński, *Styl potoczny* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993, s. 115–128.

¹⁹³ Див.: О. Медвідь, *Просторіччя як категорія мовознавства і перекладознавства* [в:] *Третій Міжнародний Конгрес українців. Мовознавство*, Харків 1996; Р. Бесага, *Нестандартизовані елементи в українській літературній мові*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Ужгород 1997; О. О. Тараненко, *Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови*, „Мовознавство”, 2003, № 1; Б. О. Коваленко, *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 2003; В. Р. Товстенко, *Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище*, Київ 2003; D. Buttler, *Polskie słownictwo potoczne*, „Poradnik Językowy”, 1977, z. 3, 4.

– з польської:

кобітка (жіночка)

імпреза (захід)

жарівка (лампочка)

(див. 1.2.).

В обох мовах спостерігається явище проникнення в літературну мову розмовно-просторічних елементів; поширилося включення в художній публіцистичні тексти ненормативної лексики. Пор. український і польський тексти з досить виразним вкрапленням зниженої лексики:

1. – *Heфіg вішає лапицу на вуха*, – сказав Семен батькові з приводу його листа.

– Але ж я не рубав її, справді, – заперечив Олекса. – Я й сокири не маю.

– *He фінди!* – сказав Сьома.

– А може якраз *напечатають*, – задумливо сказав батько.

– *Фігня*, – сказав Сьома.

– І написав я тоді *письмо* – так, *мов*, і так, прошу сказати, *пожалуста*, чи є де такий закон...

– *Заливай, заливай*, – сказав Сьома.

– Та ти забув! – розсердився батько. – Я всім показував! І підпис *напечатали* – так, *мов*, і так, внизу. – А. Курко, *робочий*.

– *Дорубалися*, – сказав Трунцьо.

(М. Рябчук)

2. Udało mi się wyprawić rodziców na wakacje. Nareszcie! Tyle zamętu, pakowania, tysiąc pilnych spraw. Mama dwa razy zawróciła z *auta*, ażeby przypomnieć mi o konieczności noszenia ciepłych reform w zimne dni, zganić mój brak doświadczenia życiowego, skłonność do wpadania w egzaltację, rozwichrzone stale włosy, *wytknąć* nieobecność dwóch guzików u sukienki. Cały ubiegły wieczór wzdychała niepotrzebnie nad zgubnym zwyczajem młodych par *łazegowania* o zmroku.

Wysłuchałam tych wszystkich uwag z pełną wyrozumiałością i z chłodnym obliczem. Osobiście mam aż za dużo intelektu na to, ażeby *szwendać się* bezmyślnie po parku. A zresztą — z kim *się szwendać*, jeśli ten jeden, jedyne, za którym byłabym gotowa polecić w kosmos, gwiazdże sobie na mnie?

(N. Rolleczek)

Розмовна лексика в обох мовах має як спільні, так і відмінні ознаки, зокрема, словотвірні (морфемні). Скажімо, в обох мовах продуктивним є семантичне стягнення – утворення від слів і словосполучень одиниць із суфіксами *-к-* // *-k-*, напр.:

читалка ← *читальний зал*

математичка ← *вчителька математики*

łaranka ← *łarać*.

Водночас специфічним для розмовного стилю (часом – вульгарного підстилю) польської мови є елімінація суфікса *-k-* із можливою трансформацією основи, напр.:

ciacho ← *ciastko*

micha ← *miska*

łarówa ← *łarówka*,

пор. також:

stówa ← *stuzłotówka* ← *stuzłotowy banknot*.

2) Науковий стиль характерний для мови різних галузей науки та освіти¹⁹⁴. Основною ознакою цього стилю в лексиці є широке використання спеціалізованої термінології (див. 3.5.2.2.). Частина мовних одиниць може вживатися як різногалузева спеціальна лексика (загальнонауковий підстиль), напр.:

диференціація

системність

analiza

studia.

Як зазначалося, у науковому стилі української мови значне місце посідає запозичена термінологія, польська наука опрацювала чимало термінів, створених на власній мовній основі. При цьому якщо технічна термінологія значною мірою співвідноситься в обох мовах, серед власне наукових термінів можуть бути деякі невідповідності, пов'язані із традиціями і спеціалізаціями певної галузі науки, пор., наприклад, специфічні для однієї з мов мовознавчі терміни:

просторіччя

język specjalistyczny

język prawnny i prawniczy та ін.,

пор. також тематично наближені зразки українського та польського науково-технічного стилю:

1. Автомобіль, технічний транспортний засіб на 3, 4 чи більше колесах, призначений для перевезення людей (легковий автомобіль, автобус), вантажів (вантажівка) або спеціального обладнання (спеціальний автомобіль, наприклад, пожежний, для вивозу сміття); автомобіль складається з шасі та кузова; до складу шасі входить двигун (переважно поршневий внутрішнього згорання з іскровим запалюванням – бензиновий, або із самозайманням – дизельний, часом електричний двигун), системи: приводу, керування, гальмування; ходова частина (колеса та підвіска), рама, на якій кріпиться кузов (у легковому автомобілі кузов кріпиться до підвіски).

(„Універсальний словник-енциклопедія”)

2. Samochód – pojazd mechaniczny benzynowy na 3, 4 lub więcej kołach, przeznaczony dla przewozu po drogach osób (samochód osobowy, autobus), ładunków (samochód ciężarowy) lub specjalnych urządzeń (samochody specjalne, np. pożarnicze, do wywozu śmieci). Samochód jest zbudowany z podwozia i nadwozia; w skład podwozia wchodzi silnik (zwykle silnik spalinowy tłokowy: z zapłonem iskrowym – zasilany benzyną, lub z zapłonem samoczynnym – zasilanym olejem napędowym, czasami silnik elektryczny),

¹⁹⁴ Див.: А. П. Коваль, *Науковий стиль сучасної української мови. Структура наукового тексту*; S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Wrocław 1982.

układy: napędowy, kierowniczy, hamulcowy) oraz jezdny (złożony z kół i zawieszania). Rama podwozia (do której jest mocowane nadwozie samochodu) lub nadwozie samonośne samochodu, są oparte na zawieszeniu pojazdu.

(„Mała encyklopedia PWN”)

3) Офіційно-діловий (адміністративно-діловий; kancelaryjny, urzędowy) стиль використовується в офіційному спілкуванні, передусім у письмовій формі¹⁹⁵. Цей стиль характеризується ознаками забезпечення точності, однозначності, стислості висловлювань. Саме офіційно-ділова лексика має найвищий ступінь книжності. Високий ступінь стандартизованості слів цього стилю сприяє відповідності лексем української та польської мов, напр.:

брифінг // briefing
повноваження // pełnomocnictwo
федерація // federacja
присяжний // przysięgły.

Труднощі, пов'язані з розходженням лексем офіційно-ділового стилю в обох мовах, можуть виникати із специфіки юридичної системи, роботи органів державного управління та ін., напр.:

правосуддя // wymiar sprawiedliwości
стаття // artykuł prawny
відкликання // procedura odwoławcza
законність // zgodność z prawem
палата // izba
poręczyciel // поручитель, завіритель
darowizna // дар, подарунок
defraudacja // розтрата, розкрадання
procesować się // судитися, позиватися
ułaskawienie // акт помилування.

Пор. правові тексти (постанова та відповідь на запитання):

1. Фонд соціального страхування
Постанова № 208

У зв'язку з численними зверненнями народних депутатів України, правлінь відділень Фонду, профспілок та їх об'єднань, страхувальників, правління Фонду соціального страхування ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Дозволити страхувальникам, як виняток, здійснювати витрати на надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми (придбання дитячих новорічних подарунків) за рахунок внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
2. Встановити, що витрати за рахунок коштів фонду на придбання одного дитячого новорічного подарунка з кондитерських виробів вітчизняного виробництва не повинні перевищувати 10 гривень.

¹⁹⁵ Див.: А. П. Коваль, *Ділове спілкування*; пор.: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Warszawa 1994.

3. Здійснити забезпечення дитячими новорічними подарунками малолітніх дітей віком до 14 років (стаття 6 Сімейного кодексу України), які є членами сімей застрахованих осіб.

4. Страхувальникам витрати на придбання дитячих новорічних подарунків за рахунок коштів фонду відобразити в рядку 11 „Інші витрати” розділу IV „Витрати за рахунок страхових внесків”. До звіту надаються документи, які підтверджують придбання та видачу новорічних подарунків дітям.

5. Встановити, що ця постанова набирає чинності з дня прийняття рішення Кабінету Міністрів України по суті зазначеного питання.

2. Kto ma sprzątać liście?

Na skraju naszej posesji, tuż przy ogrodzeniu rośnie kilkudziesięcioletni klon. Jesienią jego liście opadają również na teren sąsiadów. W tym roku żądają oni od nas sprzątania liści z ich posesji. Jakie są regulacje w tej sprawie?

Zasadą jest, że właściciel przy wykonywaniu swego prawa własności powinien powstrzymać się od działań, które by zakłócały korzystanie z nieruchomości sąsiednich ponad przeciętną miarę, wynikającą ze społeczno-gospodarczego przeznaczenia nieruchomości i stosunków miejscowych (art. 144 kodeksu cywilnego). Jeśli więc na nieruchomość sąsiada codziennie spadałaby taka ilość liści, którą trzeba by wywozić taczkami, a w dodatku miałby on tam np. pole golfowe, to mógłby żądać od Pana zaprzestania „zaliściania” jego terenu albo usuwać je na Pana koszt. Uważam jednak, że – jak w każdej sprawie – trzeba zachować umiar i zdrowy rozsądek. Nie sądzę zatem, by zwykle dla pory roku opadanie liści było usprawiedliwionym powodem żądania ich usuwania. Może też Pan usunąć gałęzie swojego drzewa przechodzące na grunt sąsiada (art. 149 kodeksu cywilnego). Obciąć je może także sam sąsiad, jednak nie wcześniej niż po wcześniejszym wyznaczeniu Panu terminu do dokonania takiej czynności (art. 150 k.c.).

(Z czasopisma)

4) Лексика конфесійного стилю вживається у текстах богослужінь, проповідях, молитвах, релігійній літературі¹⁹⁶. В часи прийняття християнства у слов'ян першою конфесійною мовою була церковнослов'янська; крім того, конфесійна лексика значною мірою має праслов'янське походження, внаслідок чого українські та польські канонічні тексти до цього часу можуть зближатися.

Пор. близькості мовностилістичних засобів в молитві „Отче наш” // „Ojciec nasz”:

Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє; нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш щоденний дай нам сьогодні, і прости нам провини наші,

Ojciec nasz, któryś jest w niebie, święć się imię Twoje; przyjdź królestwo Twoje, bądź wola Twoja jako w niebie, tak i na ziemi. Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj; i odpuść nam nasze winy, jako i my

¹⁹⁶ Див., напр.: Л. Струганець, *Особливості репрезентації сакральної лексики в українській лексикографії*, „Мандрівець”, 2000, № 5–6; E. Klich, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927; S. Rospond, *Kościół w dziejach języka polskiego*.

як і ми прощаємо винуватцям нашим; odpuszczamy naszym winowajcom, i nie wódź
і не введи нас у спокусу, але визволи нас nas na pokuszenie, ale zbaw nas ode złego.
від лукавого. Амінь. Amen.

Серед українських і польських лексем конфесійного стилю трапляється чимало запозичень з грецької мови, напр.:

епископ // biskup
еретик // heretyk.

Польська конфесійна лексика, на відміну від української, насичена латинізмами, напр.: *emincenja, arka, sakrament, penitent*, пор. в обох мовах: *конфесія // konfesja*.

Пор. приклади співвідношень українських і польських лексем конфесійного стилю:

Господь // Pan
Спаситель // Odkupiciel
Богородиця // Odkupicielka
чистилище // czyściec
євхаристія // eucharystia
єпархія // diecezja
рай // raj
*душа // dusza*¹⁹⁷.

В останній період в українському мовному просторі посилилась тенденція щодо вдосконалення конфесійного стилю. Утвердженню норм цього стилю в Україні сприяли, зокрема, перехід частини церков на здійснення відправи українською мовою, визнання греко-католицької церкви, видання Святого Письма та інших релігійних трактатів українською мовою. У польській традиції основи конфесійного стилю не зазнали суттєвих змін.

5) Публіцистичний стиль відображає писемний та усний різновиди мови засобів масової інформації. Важливим чинником, що сприяє формуванню цього стилю, є прагматична мета – вплив на адресата – читача, глядача, слухача. У зв'язку з цим публіцистичний стиль має бути доступним, зрозумілим різним верствам населення, нерідко – експресивним, образним, здатним передати авторську позицію¹⁹⁸.

Публіцистичний стиль української мови традиційно стриманіший, більш обмежений щодо експресивності слів і висловів, аніж польський. На думку науковців, основними ознаками лексики українського публіцистичного стилю є слова, які мають конотації урочистості, піднесеності, патетичності, пишномовності, пор.:

вінценосець (монарх)

¹⁹⁷ Пор.: I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *dz. cyt.*, s. 171–197.

¹⁹⁸ Див.: *Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови*, Київ 1990; пор.: *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.

зводити (будувати)
борня (боротьба)
осягати (розуміти)
велелюдний (багатолюдний)¹⁹⁹.

Проте сучасні українські мас-медіа поступово відмовляються від такого мовлення, пор., напр.:

1. Неодмінним атрибутом карпатського пейзажу є стіжки сіна. Здалеку вони нагадують шоломи казкових богатирів. На них завжди звертали увагу поети й художники. Пером і пензлем вони співали осанну гуцулам – неперевершеним сінотворцям.

Це ремесло таке саме давнє, як світ. Народилося воно тоді, коли наш прашур, поселившись у Карпатах, приручив коня або завів собі корову. За сотні літ горяни до тонкощів відшліфували технологію заготівлі сіна, створили для цього свій самобутній інструментарій.

(„Голос України”)

2. W społeczeństwie XXI wieku media w dużej mierze kształtują już nie tylko świadomość, ale kreują rzeczywistość. Rzeczywistość jest zredukowana do tego, co pokazała telewizja. Czego nie pokazała, to nie istnieje, to się nie liczy. Dobór informacji i ich konfiguracja na antenie tworzą obraz rzeczywistości odbieranej przez społeczeństwo, kształtują społeczne postawy i zachowania. Tym większa odpowiedzialność spoczywa na dziennikarzach. Za poziom debaty publicznej w Polsce na równi odpowiadają politycy, jak i dziennikarze.

(„Przegląd”)

б) Для художнього стилю типовою є міжстильова взаємодія лексичних засобів, внаслідок чого виділення цього стилю визнається не всіма науковцями²⁰⁰. У творенні емоційно-експресивної виразності художнього стилю кожна мова демонструє свої лексичні засоби. Українська й польська мови вдаються до визначеного в історичному поступі набору тропів (епітетів, метафор, порівнянь, символів тощо), додаткових конотацій, що підвищують художню досконалість текстів. Наприклад, українській класичній художній прозі та поезії більшою мірою притаманне звернення до народнорозмовних, фольклорних джерел. Традиційна польська художня література розвивалася з посиленою орієнтацією на книжні за походженням засоби. Водночас художня картина світу кожного письменника є передусім індивідуальною. Українські та польські майстри художнього слова широко використовують стилізацію як свідоме впровадження у тексти ознак певного стилю, характерних для того чи іншого часу і середовища. Вживання стилістично забарвлених слів сприяє стильовій організації тексту, пор., напр.:

1. Стратег Феоген простував на удари дзвона, котрі оповіщали, що з Пірея, з порту, прикотили вози з рибою. Риба з моря – не тільки користь, улюблена

¹⁹⁹ О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець, *ззнач. праця*, с. 277; пор.: *Мова сучасної масово-політичної інформації*, Київ 1979.

²⁰⁰ *Сучасна наукова літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 202.

їжа, а й утіха для ока, й кожного разу диво і якась несподіванка. Легкі стратегові кроки тонули у важкому тупові трьох пар ніг, взутих у дерев'яні сандалі. Двоє рабів несли корзини, третій – патерицю стратега. Щоправда, Феоген сьогодні не збирався нічого купувати. Але, певна річ, неможе йому, Феогену, йти на агору з одним рабом. Могутні, мовчазні скіфи незримо несуть на крутих плечах нещербну печать Феогенового дому. Міцний і древній рід Феогена. Ратними й державними подвигами роду списано немало герм головного портика храму Зевса. І сам Феоген вже втретє стратег афінський. Один з десяти. Обраних волею народу, покликаних оберігати закони й дбати про міць держави. Вершити Божу й народну волю. Покликаних...

(Ю. Мушкетик)

2. [Paweł] ręką po kudłatej głowie psa powiódł i razem z nim do izby powrócił. Lampkę w sieni z ziemi podjętą znowu na oknie postawił i do roboty swojej się zabierał, gdy znowu coś zimnego i kudłatego otarło się mu o rękę. Kurta głowę podniósłszy patrzył na niego rozumnym, smutnym, proszącym okiem głodnego, zziębłego zwierzęcia.

– Biedny ty!

Wziął z pieca kromkę chleba, psu ją dał i z widoczną przyjemnością na jedzące zwierzę spoglądał, a gdy jeść przestało, drzwi otworzył i łagodnie, ale stanowczo wyjść mu z chaty rozkazał. Biedne zwierzę! Zimno mu na wietrze i deszczu, ale cóż robić? Na podwórzu nocować musi, aby chaty, stajni, świrna od złodzieja strzec.

– Wszelkie stworzenie swój żal i swoją biedę ma. Czemu to tak? Chto jeho znaje?

(E. Orzeszkowa)

Отже, українська та польська мови виробили розвинуті стилістичні системи. Високоорганізовані функціональні стильові різновиди, що характеризують одну й другу літературну мову, мають багато спільних рис і ознак, здатні повністю задовольнити потреби спілкування у різних сферах суспільного життя. Водночас у формах і засобах досягнення стильового розмаїття, організації словесного матеріалу в межах тексту українська й польська мови мають власні стилістичні норми та прийоми.

Сучасний стан розвитку функціональних стилів української мови характеризується численними змінами, зумовленими потребами вироблення питомих стилістичних норм, відмовою від багатьох стилістичних стереотипів. Іде процес активної заміни запозиченої з російської мови термінології власне українськими утвореннями, публіцистичний стиль суттєво поповнюється менш уживаними, але питомими словами, навіть в офіційно-діловий стиль почали включатися лексеми нейтрального забарвлення.

Польська літературна мова, яка меншою мірою зазнавала впливу інших мов, повільніше іде на заміну фіксованих прикмет функціональних стилів; у польській мові здавна сильнішими були тенденції творення нових слів на питомій основі. Однак і сучасна польська літературна мова дедалі ширше включає новоутворені терміни, часом під впливом англомовного стандарту.

3.6.2. Стилiстична характеристика українських i польських слiв Stylistyczna charakterystyka wyrazów ukraińskich i polskich

Стилiстичнi системи української та польської мов наближенi одна до одної як утворення, що формувалися на ґрунті подiбних тенденцiй становлення лiтературної норми. Загальнi закономірностi розвитку стилiстичних засобiв визначились зближенням поступом двох лiтературних мов у напрямi збагачення форм красного письменства, функцiональних стилiв. Значна частина не тiльки нейтральної, але й функцiонально-стилiстично та експресивно-стилiстично забарвленої лексики в українській i польській мовах збiгаються у своїх характеристиках. Пор., напр.:

- нейтр. *спорт* // *sport*
боронити // *bronić*
розм. *нехлюїство* // *niechlujstwo*
дурень // *dureń*
книжн. *тотальний* // *totalny*
аналог // *analog*
поет. *лазуровий* // *lazurowy*
небосхил // *nieboskłon*
знев., лайл. *коновал* (лікар) // *konował*
гешефт // *geszeft*
йолоп // *jołop*.

Водночас українська i польська лiтературнi мови виробили властивi їм специфічнi стилiстичнi риси i відмінностi, мають свою стилiстичну норму, яка виявляє своєрiднiсть i неповторнiсть у порiвнянні з нормою другої мови. Стилiстичними розходженнями в українській i польській мовах нерiдко характеризуються слова одного походження або взаємнi запозичення. Пор., напр., слова

- iндоевропейського походження:
вечеря нейтр. – *wieczera* уроч.
криниця нейтр. – *krynica* книжн.
кпини розм. – *kpinu* книжн.
пхати розм. – *pchać* нейтр.,
- праслов'янського походження:
краса нейтр. – *krasa* поет.
занехаяти нейтр. – *zaniechać* книжн.
ладний розм. – *ładny* нейтр.,
- старослов'янського походження:
злато уроч. – *zloto* нейтр.

Розходяться за стилістичним забарвленням численні полонізми в українській мові у зіставленні із сучасною мовою–прототипом, напр.:

- горілка* нейтр. – *gorzałka* розм.
розбрат нейтр. – *rozbrat* книжн.
тлустий розм. – *tlusty* нейтр.
гасати розм. – *hasać* книжн.
розгардіяш розм. – *rozgardiasz* книжн.

Суттєві відмінності у конотаціях спостерігаються в українізмах у польській мові та відповідних словах сучасної української мови, пор.:

- botwina* розм. – *ботвина* нейтр.
kum розм. – *кум* нейтр.
kudły розм. – *кудли* фам.
kurhan книжн. – *курган* нейтр.
bułany книжн. – *буланий* нейтр.
hołota зневажл. – *голота* розм.

(див. також 3.3.3.).

Показовим є розходження в стилістичному забарвленні слів одного походження і одного основного значення, пор., напр.:

	Українська мова		Польська мова
нейтр.	<i>дача</i>	розм., простор.	<i>dacza</i>
	<i>сорт</i>		<i>sort</i>
	<i>іслягер</i>		<i>szlagier</i>
	<i>сліпий</i>		<i>ślepy</i>
	<i>ботвина</i>		<i>botwina</i>
	<i>горілка</i>		<i>gorzałka</i>
	<i>кум</i>		<i>kum</i>
	<i>шахрай</i>		<i>szachraj</i>
	<i>військовий (іменник)</i>		<i>wojskowy</i>
	<i>вертикальний</i> книжн.		<i>poziomy</i>
	<i>журналіст</i>		<i>żurnalista</i>
	<i>завітати</i>		<i>zawitać</i>
	<i>криниця</i>		<i>krynica</i>
	<i>нехай</i>		<i>niechaj</i>
	<i>обличчя</i>		<i>oblicze</i>
	<i>страва</i>		<i>strawa</i>
	<i>хилити</i>		<i>chylic</i>
	<i>щедрий</i>		<i>szczodry</i>
	<i>янтар</i>		<i>jantar</i>
	<i>пікнік</i>		<i>piknik</i>
	<i>посуха</i>		<i>posucha</i>
	<i>розбрат</i>		<i>rozbrat</i>
	<i>софа</i>		<i>sofa</i>
	<i>чарівний</i>		<i>czarowny</i>
	<i>віроломний</i>		<i>wiarołomny</i>

	<i>подяка</i>		<i>podzięka</i>
	<i>буланий</i>		<i>bułany</i>
	<i>вибрик</i>		<i>wybryk</i>
	<i>забобон</i>		<i>zabobon</i>
	<i>занехаяти</i>		<i>zaniechać</i>
	<i>курган</i>		<i>kurhan</i>
	<i>хоробрий</i>	уроч.	<i>chrobry</i>
	<i>вечеря</i>		<i>wieczerza</i>
	<i>п'єдестал</i>		<i>pedestał</i>
	<i>хлопчик</i>	зменш.-пестл.	<i>chłopczyk</i>
	<i>краса</i>	поет.	<i>krasa</i>
	<i>любий</i>		<i>luby</i>
	<i>собака</i>	вulg.	<i>sobaka</i>
розм., простор.	<i>виздыхати</i>	нейтр.	<i>wyzdychać</i>
	<i>згуба</i>		<i>zguba</i>
	<i>зложити</i>		<i>złożyć</i>
	<i>знудитися</i>		<i>znudzić się</i>
	<i>кортіти</i>		<i>korcić</i>
	<i>машинерія</i>		<i>maszyneria</i>
	<i>нех</i>		<i>niech</i>
	<i>напирати</i>		<i>napierać</i>
	<i>пхати</i>		<i>pchać</i>
	<i>тлум</i>		<i>tłum</i>
	<i>фігли</i>		<i>figle</i>
	<i>шибкий</i>		<i>szybki</i>
	<i>фортель</i>		<i>fortel</i>
	<i>цяцькатися</i>		<i>cackać się</i>
	<i>шкло</i>		<i>szkło</i>
	<i>ладний</i>		<i>ładny</i>
	<i>презент</i>		<i>prezent</i>
	<i>тлустий</i>		<i>tłusty</i>
	<i>паскудний</i>		<i>paskudny</i>
	<i>благий</i>	книжн.	<i>blahy</i>
	<i>гасати</i>		<i>hasać</i>
	<i>кпини</i>		<i>kpiny</i>
	<i>повітання</i>		<i>powitanie</i>
	<i>розгардіяш</i>		<i>rozgardiasz</i>
	<i>чайтися</i>		<i>czaić się</i>
	<i>голова</i>	зневажл.	<i>holota</i>
здрібн.	<i>пісенька</i>	нейтр.	<i>piosenka</i>
(зменш.-пестл.)	<i>дівча</i>	книжн.	<i>dziewczę</i>
книжн.	<i>домінувати</i>	нейтр.	<i>dominować</i>
	<i>евентуальний</i>		<i>ewentualny</i>
	<i>інтенція</i>		<i>intencja</i>
	<i>кардинальний</i>		<i>kardynalny</i>

	<i>обсервувати</i>		<i>obserwować</i>
	<i>толерувати</i>		<i>tolerować</i>
	<i>тривіальний</i>		<i>trywialny</i>
	<i>ординарний</i>		<i>ordynarny</i>
уроч.	<i>злото</i>		<i>złoto</i>
зневажл.	<i>гендлювати</i>		<i>handlować</i>
	<i>партачити</i>		<i>partaczyć</i>
	<i>оперетка</i>		<i>operetka</i>
	<i>недобитки</i>	книжн.	<i>niedobitki</i>
	<i>базграти</i>	розм., простор.	<i>bazgrać</i>
	<i>бахур</i>		<i>bachur</i>
	<i>мавпувати</i>		<i>małpować</i>
вulg.-лайл.	<i>паскуда</i>	нейтр.	<i>paskuda</i>
	<i>морда</i>		<i>morda</i>
фам.	<i>кудли</i>	розм.	<i>kudły.</i>

Суттєва диференціація стилістичного забарвлення співвідносних слів (скажімо, зміна оцінки) в обох мовах може стати підставою для кваліфікації їх як міжмовних омонімів чи паронімів, пор.: *оперетка* (зневажл.) – *operetka* (нейтр.) (див. 3.4.7.3.).

Стилістичні розходження між словами обох мов можуть торкатися лише частини значень. Наприклад, в українській мові у полісемічного слова *качан* розмовним є значення „голівка капусти”, у багатозначного польського *kaczan* (українізм) розмовними є всі семема, пор. також:

морда → *morda*

бидло ← *bydło*.

Прикметник *заморський* в українській мові має три значення:

1. який знаходиться, живе або відбувається за морем; прибулий або привезений з-за моря;
2. *заст.* взагалі чужоземний;
3. *заст., нар.-поет.* незвичайний, дивовижний.

Тільки перша, нейтральна семема слова *заморський* в основному співвідноситься з моносемічним польським ад’єктивом *zamorski*, який має стилістичне забарвлення книжності.

Як було зазначено, зіставлення стилістичного забарвлення відповідних українських і польських слів здійснюється на матеріалі базових тлумачних словників обох мов. Стає очевидним, що в частині випадків автори цих лексикографічних джерел не уникли суб’єктивізму при кваліфікації низки лексем. Скажімо, викликає сумніви стилістична нейтральність в українській мові таких слів, як:

ручай (пор. *ruszaj* поет.)

завше (*zawsze* нейтр.)

спопелити (*spopielić* книжн.).

Генетична, орфоепічна, значеннева подібність різних за стилем українських і польських слів нерідко приводить до інтерференції, змішування лексем тими, хто користується цими мовами.

3.6.3. Експресивна та оцінна лексика Leksyka ekspresywna i ocenna

Стилістична диференціація лексики може розглядатися під експресивним та оцінним кутом²⁰¹. Уживання експресивної лексики допомагає передати суб'єктивне ставлення мовця до об'єкта повідомлення. Саме експресивність є одним з основних критеріїв розрізнення компонентів синонімічних рядів слів (див. 3.4.5.). Для кожної національної мови характерні три основні експресивні стилі:

- 1) нейтральний,
- 2) урочистий (піднесений),
- 3) знижений (іронічний, зневажливий та ін.)²⁰².

Крім того, виділяється лексика:

– пестлива:

голубонька
serduszko,

– жартівлива:

рева (плакса)
dzień doberek,

– іронічна:

знайко
jaśniepaństwo,

– фамільярна:

дилда (здоровило)
stary (mąż),

– зневажлива:

базікати
kurduplowaty,

– вульгарна, лайлива:

баньки (очі)
kurdebalans.

²⁰¹ Див.: В. М. Русанівський, *Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови* [в:] *Слово і труд*, Київ 1976; В. А. Чабаненко, *Основи мовної експресії*, Київ 1984; R. Grzegorzczkova, *Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1978; S. Grabias, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin 1981; *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin 1988.

²⁰² С. Я. Єрмоленко, *Стиль* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 603; пор.: S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, s. 98–108.

Експресивні стилі пов'язані з оцінною характеристикою. На думку С. Єрмоленко, синонімом терміна „емоційна лексика” є „оцінна лексика”²⁰³. Дійсно, емоційні слова завжди мають у своїй структурі сему ‘оцінка’, проте не всі оцінні слова мають у своєму значеннєвому складі емоційний компонент. Неекспресивними передусім є т. зв. загальнооцінні слова, а також деякі інші стилістично нейтральні одиниці, що мають при цьому сему ‘оцінка’, пор.:

добрий
поганий
розумний
pozytywny
delikatny
gniewać się.

Отже, стилістичне забарвлення слів доповнюється аксіологічною характеристикою, яка здебільшого співвідносна в українській і польській мовах, оскільки відповідні поняття мають оцінність переважно у зв'язку з їх сутнісним змістом.

Оцінна семантика слова формується за рахунок різних чинників: семантичної структури лексеми, набору та ієрархії сем лексико-семантичного варіанта, типу номінації, внутрішньої форми слова, семантики морфем, семантико-синтаксичного наповнення речення тощо. Поняття оцінки, з'ясування її структури, аналіз мовленнєвих умов реалізації знаходяться в центрі досліджень у галузі аксіології²⁰⁴. Згідно з теорією аксіології, оцінка – це ставлення мовця до референта з точки зору певної системи цінностей. Оцінка є ознакою передусім не окремих лексем, а висловлювання в цілому, проте основним носієм оцінності у контексті переважно виступає окреме слово. Серед слів оцінного типу розмежовуються одиниці з позитивним (меліоративним) та негативним (пейоративним) знаком оцінки.

Відповідні за архісемами та стилістичним забарвленням українські та польські слова можуть розрізнятися за наявністю / відсутністю оцінних сем. Скажімо, в українській мові *хустина* – це розмовний синонім до слова

²⁰³ С. Я. Єрмоленко, *Емоційна лексика* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 157.

²⁰⁴ Див.: Е. М. Вольф, *Функциональная семантика оценки*, Москва 1985; Н. Д. Арутюнова, *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*, Москва 1988; І. В. Кононенко, *Компоненти оцінної структури прикметника*, „Мовознавство”, 1989, № 3; І. Кононенко, *Оцінний прикметник і оцінна структура*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 13–14, Warszawa 2002; І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 25–48; Т. Космеда, *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики*, Львів 2000; J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992; T. P. Krzeszowski, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń 1999; *Anatomia gniewu. Emocje negatywne w językach i kulturach świata*, red. A. Duszak, K. Pawlak, Warszawa 2003; *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, red. A. Duszak, K. Pawlak, Warszawa 2005.

хустка. У польській мові розмовне *chuścina* також позначає хустку, але ця лексема має, на відміну від української, сему 'негативна оцінка'.

На думку Ш. Баллі, будь-яка категорія оцінних слів веде своє походження від прикметника²⁰⁵. Потенційно кожен ад'єктив є носієм оцінки. У якісних прикметників семи 'позитивна оцінка' та 'негативна оцінка' є диференційними, у відносних ці семи є потенційними. Залежно від лексичної семантики ад'єктива та умов його контекстної реалізації певна оцінка може виступати як базова або периферійна сема, напр.: *погана людина* (сема 'негативна оцінка' є базовою), *срібляста спідниця* (сема 'позитивна оцінка' є периферійною).

Загальні тенденції вияву якісними прикметниками оцінної семантики є спільними для української та польської мов. Водночас уживання якісних прикметників у цих мовах дає матеріал для контрастивного аналізу, який репрезентує специфіку вияву оцінності в національному мовленні.

Серед оцінних українських і польських прикметників одного походження можна виділити групу лексем, які в обох мовах мають максимально наближену оцінну структуру, напр.:

безпечний // *bezpieczny*
брутальний // *brutalny*
вульгарний // *wulgarny*
даремний // *daremny*
дорогий // *drogi*
кепський // *kiepski*
любий // *luby*
незграбний // *niezgrabny*
пихатий // *puchaty*
прикрий // *przykry*
радісний // *radosny* та ін.

У т. зв. умовно еквівалентних прикметників може збігатися частина (або взагалі тільки один) ЛСВ, проте знак оцінки таких ад'єктивів в обох мовах лишається однаковим, пор., напр.:

– позитивна оцінка:
корисний // *korzystny*
лагідний // *łagodny*,

– негативна оцінка:
бридкий // *brzydki*
мізерний // *mizerny*.

Однак аксіологічний потенціал умовно еквівалентних прикметників може суттєво розрізнятися (див. також 3.4.1.1.). Наприклад, в українській мові значення прикметника *ординарний* (тобто „звичайний, рядовий”)

²⁰⁵ Ш. Балли, *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, Москва 1955, с. 271.

наближене до точки відліку (оцінного стереотипу) на оцінній шкалі, пор., напр.: *ординарна думка, ординарне заняття*. В польській мові *ordynarny* передає різко негативну оцінку, пор.: *ordynarne kłamstwo, zachować się w sposób ordynarny*. При цьому у словниках української мови ад'єктив *ординарний* має позначку *книжн.*, в польській мові прикметник *ordynarny* належить до стилістично нейтральної лексики.

Порівнюючи умовно еквівалентні прикметники, можна зауважити, що польські ад'єктиви здебільшого не змінюють знак оцінки в межах семантичної структури одного слова. В українській мові існують прикметники, які в конситуативних умовах переміщуються по оцінній шкалі. Так, українське слово *простий* уживається, зокрема, при характеристиці людини і залежно від контексту може змінювати знак оцінки, пор., напр.: 1. Хоча він і академік, але з людьми *простий* і скромний (позитивна оцінка). 2. Твій наречений із занадто *простої* родини (негативна оцінка). Польський прикметник *prosty* не може передавати позитивної характеристики²⁰⁶.

Зміна якісної оцінки в межах одного слова може відбуватися в українських і польських квантифікативних прикметниках. У цих ад'єктивів сема 'розмір' є диференційною, а сема 'позитивна оцінка' чи 'негативна оцінка' – потенційною. Скажімо, значення прикметників *дрібний* // *drobny* передусім пов'язані з характеристикою референтів щодо їхніх розмірів чи об'єму, проте потенційно ці слова можуть передавати і якісну оцінку, причому як негативну, так і позитивну, пор.:

– негативна оцінка:

дрібна картопля, дрібні зуби; drobne zarobki, drobny druk,

– позитивна оцінка:

дрібна сіль, дрібний мак; drobny piasek, drobny cukier.

Аксіологічний характер ознаки прикметника розкривається зазвичай в умовах контексту. Водночас й сама „оцінка задає певні параметри тексту”²⁰⁷, оцінне значення прикметника впливає на формування семантичної структури речення, в яке входить ад'єктив. Мінімальним контекстом, у межах якого реалізується оцінна семантика ад'єктива, виступає субстантивне словосполучення. В таких сполученнях прикметник виконує функцію конкретизації щодо іменника-предмета, а іменник є свого роду актуалізатором, засобом диференціації, уточнення значення ад'єктива. Якщо в субстантивне словосполучення входить оцінний прикметник, іменник переважно має нейтральну характеристику. Але і в українській, і в польській мовах можливим є вживання, при якому в подібних сполученнях іменник також отримує оцінне забарвлення, причому знак оцінки субстантива може бути протилежним знакові прикметника. В таких випадках прикметникова

²⁰⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, s. 62, 64.

²⁰⁷ Н. Д. Арутюнова, *азнач. праця*, с. 92.

оцінка в обох мовах виявляється „сильнішою” і значною мірою нейтралізує, знижує інтенсивність оцінки іменника, пор., напр.:

*дрібні неприємності, дрібні проблеми // drobne przykrości, drobne kłopoty,
солодкий гріх, солодка неправда; słodkie kłamstwo, słodki głupiec
холодна ввічливість // chłodna życzliwość;*

пор. у реченні:

– Не кидайсь хлібом, він святий!
В суворості ласкавій
Бувало каже дід старий
Малечі кучерявій.

(М. Рильський)

Різний знак оцінки прикметника та субстантива створює семантичну базу для протиставно-допустових відношень між ними, напр.: *солодкий гріх* (Хоча й гріх, проте солодкий). Протиставлені семи оцінного атрибута і субстантива нерідко відображають відносний характер оцінки, напр.: *duży kotar, mały wieloryb*²⁰⁸.

Якщо умовно еквівалентні українські та польські слова розходяться за знаком оцінки, це свідчить про відмінності у їхній семантиці, напр.:

*халупа – chałupa
амбіції – ambicje*

(пор. також розходження у конотаціях і, як наслідок, в оцінці: 3.6.2.)

Типовою ознакою експресивної лексики є багатство зменшувально-пестливих слів (див. також 1.3., 5.3.1.), напр.:

*коханячко
любесенький
ручуняточки
słoneczko
milutki
maluszek,*

пор. у тексті:

*Пухнастий та білесенький
Засипав все сніжок.
Біжить малеча весело
В засніжений садок.
З лопатами, з санчатами
Працює дівтора.
Збудуєм з снігу хату ми
Посеред двора.
Качають сніг, втрамбовують, –
Робота аж кипить.
Ось хатка вже й збудована.*

²⁰⁸ Див.: І. Кононенко, *Оцінні прикметники в українській і польській мовах.*

– А хто в ній буде жить?

Малесенькими ніжками

Вгрузаючи в сніжку,

Іде-брєде доріжкою

Ясюня по садку.

А на руках у *Ясочки*

Найкраща із цяцьок –

Ведмедик волохатенький,

Закутаний в платок.

(Н. Забіла)

Проте наявність у слів суфіксів здрібності не завжди свідчить про позитивну або негативну спрямованість ознаки. Наприклад, у реченні *Дивись, який добренький!* особа позначається як така, що лише удавано зображує добру людину, а насправді такою не є, отже, характеризується негативно. У польському сполученні *pijaniusieńki kierowca* ознакою водія є високий ступінь сп'яніння, що не може трактуватися позитивно.

3.7. Українська та польська лексикографія

Leksykografia ukraińska i polska

Метою складання словників, у тому числі українських і польських, є впорядкування за певним принципом матеріалу однієї чи кількох мов із його коментуванням²⁰⁹. Створено численні види словників, але найчастіше серед них виділяють два основні – філологічні й енциклопедичні.

Філологічні словники подають лінгвістичну характеристику слова (лексеми), фраземи, морфеми, словосполучення або іншої одиниці мовного рівня. В енциклопедіях описуються не одиниці мови, а поняття про предмети та явища об'єктивного світу, передається наукова, технічна та інша інформація²¹⁰. Енциклопедії містять відомості про довкілля, традиції, зви-

²⁰⁹ Див.: П. Й. Горещкий, *Історія української лексикографії*, Київ 1963; С. І. Головащук, *Перекладні словники та принципи їх укладання*, Київ 1976; Л. С. Паламарчук, *Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики)*, Київ 1978; М. М. Пещак, *Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні*, „Мовознавство”, 1996, № 4–5; В. А. Широков, *Елементи лексикографії*, Київ 2005; S. Urbańczyk, *Słowniki, ich rodzaje i użyteczność*, Wrocław 1967; S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykografii i leksykologii polskiej*; A. Wierzbicka, *Lexicograph and Conceptual Analysis*, Ann Arbor 1985; A. Bogusławski, *Język w słowniku*, Wrocław 1987; *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, pod red. Z. Saloniego, Białystok 1987, 1989, Wrocław 1988; T. Piotrowski, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001.

²¹⁰ Про відмінності енциклопедичних та лінгвістичних словників див.: A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, s. 297; пор. також: A. Mielczarek, *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej*, Warszawa 1972.

чаї, біографії відомих людей, про населені пункти тощо. Вони дають змогу краще пізнати життя народу, мова якого вивчається. Пор., наприклад, описи слова *малина* у „Словнику української мови” та „Універсальному словнику – енциклопедії” (Київ 1999):

МАЛИНА, и, ж. 1. Багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими запашними ягодами, звичайно темно-червоного кольору. *На низині, недалечко од берега Росі, розрослась, як ліс, малина* (Н.-Лев., III, 1956, 216); *Зоня і Юзя здригнулись від свого несподіваного співу, що знявся десь посеред кущів малини* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Густі зарості малини надійно заступали їх від стороннього ока* (Шиян, Баланда, 1957, 143).

2. збірн. Ягоди цієї рослини. *Все повітря пахощами дише з полонин від свіжих перекосів, Із зрубів від спілої малини* (Фр., XIII, 1954, 329); *Збирала [Світлана] суніці, мед брала з дупла, Одійдуть суніці – поспіє малина...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 128); // *рідко. Одна ягода цієї рослини. [Бабуся:] Зірвеш на яблуні кисличку, Або малину чи сунічку І наїсися часом так, Що й до обіду втратиш смак* (Олесь, Вибр., 1958, 503); *У порівн. *Стан правенький, мов тополя, Щічки – мов калина, Шийка – мов той алебайстер, губоньки – малина!* (Гл., Вибр., 1957, 263).

Малина, листопадні напівкущові родини розових; поширена в країнах пн. півкулі з холодним та помірним кліматом. Відомо бл. 100 видів; в Україні поширена м. звичайна, або червона, м. щетиниста, або амер., м. зх. та м. звичайна, яку вирощують на плантаціях (бл. 150 сортів); плоди м. звичайної – складні соковиті кістянки червоного, жовтого, рожевого, пурпурового або чорного кольору, які містять у вел. к-ті вітамін С, органічні кислоти; споживають свіжими і використовують для переробки, сухі плоди м. використовують з лікувальною метою як потогінний засіб.

Перші українські та польські словники почали з'являтися у XIV–XV ст. До початку XX ст. вийшло друком чимало словників, найбільш визначними з яких були „Словарь української мови” у 4-х тт. за ред. Б. Грінченка (Київ 1907–1909 рр.) та „Słownik języka polskiego” в 4-х тт. С. Б. Лінде (Warszawa 1807–1814 рр.).

Від початку XX ст. в Україні та Польщі видано багато словників різного спрямування, які використовуються, зокрема, й для поглибленого вивчення споріднених і неспоріднених мов, а також міжмовних, передусім перекладних, словників.

Базовими одномовними словниками української та польської мови є тлумачні, які охоплюють основну частину слів лексичного складу на певному етапі його розвитку й подають опис їхніх значень із прикладами, стилістичні та інші характеристики. Українські мовознавці підготували й видали тлумачні „Словник української мови” в 11 тт. за ред. І. К. Білодіда

(понад 134 000 слів) (Київ 1970–1980), „Великий тлумачний словник сучасної української мови” за ред. В. Т. Бусела (179 000 слів) (Київ 2001) та ін.

Приблизно той самий період розвитку лексики, який відображено у „Словнику української мови” в 11-ти томах, відтворений в 11-томному виданні „Słownik języka polskiego” за ред. В. Дорошевського (120 000 слів) (Warszawa 1958–1969). У пізніших виданнях („Słownik języka polskiego PWN” у 3 тт. за ред. М. Шимчака [Warszawa 1978, 1981], „Nowy słownik języka polskiego PWN” за ред. М. Банько [біля. 100 000 одиниць] [Warszawa 2000], „Uniwersalny słownik języka polskiego” у 4-х тт. за ред. С. Дубіша [Warszawa 2003] та ін.) враховано зміни, що відбулися у польській мові в подальший період. Починаючи з 1994 р. виходить „Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny” за ред. Г. Згулкової (Poznań), який має нараховувати 50 томів.

В етимологічних словниках української та польської мов подаються відомості про походження лексичних одиниць. З 1982 р. виходить „Етимологічний словник української мови”, який заплановано видати у 7-ми тт. Серед етимологічних словників польської мови найважливішими є видання авторства А. Брюкнера (Warszawa 1927) та Ф. Славського (Kraków 1952–1982). Крім того, багатством етимологічного матеріалу відзначається „Słownik prasłowiański” (т. 1–7, Wrocław 1974–1995) (ці видання не завершені). Запозичена лексика подається у словниках іншомовних слів.

Реєстр одиниць в історичних словниках укладається на матеріалі пам'яток писемності, що належать до певних періодів розвитку мови. Важливими джерелами української та польської мов у їхній діячності є, зокрема, „Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” за ред. М. Гумецької (Київ 1977, 1978), „Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” за ред. Д. Гринчишина (видається з 1994 р.), „Słownik staropolski” в 11 тт. за ред. С. Урбанчика (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1953–1999), „Słownik polszczyzny XVI wieku” за ред. М. Р. Маєнкової та Ф. Пепловського (т. 1–26, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1998).

У діалектних словниках, як правило, подається тлумачення лексики територіальних говорів²¹¹. В українській лексикографії створені, зокрема, такі словники, як „Словник полтавських говорів” В. С. Ващенко (Харків 1960), „Словник поліських говорів” П. С. Лисенка (Київ 1974), „Матеріали до словника буковинських говорів” (Чернівці 1971–1976) та ін. Одним із основних діалектних словників польської мови є „Słownik gwar polskich” Я. Карловича (1900–1911). З 1977 р. видається новий словник польських діалектів (Kraków), з 1987 р. – „Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur” (Wrocław 1987–2004). Деякі діалектні словники будуються за тематичним принципом (напр., А. А. Берлізов, „Лексика рибальства українських гово-

²¹¹ Пор.: Я. Закревська та ін., *Інструкція для укладання діалектних словників*, Львів 1992.

рів Нижнього Подністров'я", Чернігів 1959; пор.: А. Zaręba, „Słownictwo Niepołomic", Wrocław–Kraków 1954; М. Kucała, „Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich", Wrocław 1957).

Важливим джерелом вивчення української та польської мов є словники синонімів, антонімів і омонімів, що висвітлюють семантичні відношення між словами (див. 3.4.5., 3.4.6., 3.4.7.). Видані у двох країнах академічні фразеологічні словники містять опис фразеологічного складу мови. В орфографічних та орфоепічних словниках української та польської мов подаються відомості про особливості в написанні та вимові слів („Український орфографічний словник", за ред. В. М. Русанівського, Київ 2006; „Орфоепічний словник української мови" в 2-х тт., за ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівського, Київ 2001; „Nowy słownik ortograficzny PWN", pod red. E. Polańskiego, Warszawa 1998).

Особливо потрібні користувачам словники труднощів, які дають можливість дібрати потрібне слово, розрізнити омоніми й багатозначні слова, використати правильну граматичну форму, забезпечити норми слововживання. До словників такого типу належать, зокрема, видання: „Словник труднощів української мови" (Київ 1989); С. І. Головащук, „Українське літературне слововживання" (Київ 1995); „Nowy słownik poprawnej polszczyzny", pod red. A. Markowskiego (Warszawa 1999) та ін.

Серед одномовних українських і польських лексичних словників виділяються також частотні, інверсійні (зворотні), термінологічні видання, словники неологізмів, застарілих слів, власних імен і прізвищ та ін. Серед словників мови письменників вирізняються „Словник мови Т. Шевченка" у 2-х тт. (Київ 1964) та „Słownik języka Adama Mickiewicza" в 11-ти тт. (Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1983).

Пор. статті із цих словників (дефініції *верба* та *zagrać*):

1. **ВЕРБА** (35). І яр, і поле, і тополі, І над криницею **верба**. Нагнулася, як та журба ІІ 205.21. Меж ярами над ставами **Верби** зеленіють. І 241.102. Гуляючи попід дубами та **вербами**, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли. VI 86.9. Давно, давно колись Я чув, як, стоя під **вербою**, Тихенько дівчина співала ІІ 85.28. У *приказці* (1). А може то така правда, Як на **вербі** груші. ІІ 54.186.

◇ *Одн.* **Н. верба** І 12.58, 92.610, 384.22, ІІ 8.12, 146.10, 205.21, **Р. кругом верби** І 404.В, **О. з вербою** І 11.3, 12.63, **під вербою** І 49.32, 50.77, 59.100, 95.740, 408 В, ІІ 81.167, 85.28, 187.59, 315.424, VI 187.4, **М. на вербі у приказці** ІІ 54.186, **Мн. Н. верби** І 42.547, 96.748, 232.99, 241.102, ІІ 9.58, 26.108, 230.64, **З. верби** І 3.3, 147.2559, **крізь верби** ІІ 242.19, **О. меж вербами** ІІ 242.2, **під вербами** І 346.224, ІІ 490.В, **попід вербами** VI 86.9, **М. на вербах** І 346.227.

2. **ZAGRAĆ** (11) *cz. dok.* ◇ *czp.lp.* 3 *os.m.* zagrał (3), *n.* zagrało (1), *cz.prz.lp.* 1 *os.* zagram (1), *tr.lp.* 2 *os.* zagraj (2), *tp.lp.* 3 *os.m.* ażeby zagrał (1), *ż.* ażeby zagrała (1), *bk.* zagrać (2) ◇

1. *Wykonać utwór muzyczny na instrumencie* (10): Wojski chwycił [...] Swój róg bawoli, [...] oburącz do ust go przycisnął [...] І zagrał: *PT* IV 660–6. Było Cymbalistów wielu,

| Ale żaden z nich nieśmiał zagrać przy Jankielu; *PT* XII 641–2. Proszą ażeby zagrał *PT* XII 647. Wszak to me zaręczyny, zagrajże Jankielu *PT* XII 655. <Znow zagrał:> *PT* XII 669 [A₂].

[*komu*] (4): Zagraj co nam samotrzeci *Dud* 34. Jeżeli chcecie, zgram wam dziatki, | A cóż wam zagrać? *Dud* 39–40. Walc nosi w kieszeni, dał go pannie Klustin [...] do nauczania się, ażeby mu potem zagrała L₁ 485.

[*co na czym*] (1): nieraz kmieć stoletni [...] Stanął i zagrał na wierzbowej fletni | Pacierz umarłych; *KW* IV 199–202.

2. *Uczestniczyć w określonej grze [w co]* (1): Przenośnie (1).

Wyrażenie porównn.: zagrać jak w piłkę (1): Dziś nieszczęście w mą duszę jak w piłkę zagrało *Szanf* 95.

Українська та польська лексикографія мають свої традиції укладання словників. Подібними за принципом будови є, скажімо, інверсійні словники. Якщо, приміром, вибрати із українського та польського інверсійних словників слова, що закінчуються на *-ox* // *-och*, виникає можливість дослідити, що подібних утворень більше знає українська, ніж польська мова; що ця різниця виникла внаслідок уведення в український список слів – збірних числівників, вигуків і под.:

українська мова

ох	ввісьмóх	льох
двох	увісьмóх	вчотирьóх
вдвох	рох	учотирьóх
удво́х	па́рох	втрьóх
цьвох	во́рох	утрьóх
лох	горóх	вшістьóх
во́лох	скоморóх	ушістьóх
молóх	по́рох	тьох-тьóх
переполо́х	вертипóрох	тьох, тьох-тьóх
чортополо́х	торóх	вдев'ятьóх
страхополо́х	по́трох	удев'ятьóх
спóлох	рох-рох-ро́х	вп'ятьóх
мох	по́сох	вдесятьóх
усімо́х	ох-ох-óх	у десятьóх

польська мова

och	Mołoch	groch
bandoch	szloch	skomoroch
wiercioch	przepłoch	proch
tłuścioch	strachopłoch	paproch
czyścioch	koniopłoch	poproch
fioch	popłoch	rozproch
śpioch	myszopłoch	posoch
czewioch	upłoch	kolzoch
zrzędzioch	motłoch	karczoch
loch	roch	pieszczoch.
macloch	paroch	

Певною мірою розходяться за принципами опису семантичної структури слів одинадцятитомні „Словник української мови” та „Słownik języka polskiego”, пор., напр., словникові статті *мелодія* та *melodia*:

МЕЛОДИЯ, ї, ж. 1. Художньо усвідомлена логічна послідовність музичних звуків, організованих ритмічно і ладово-інтонаційно. *Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі* (Л. Укр., III, 1952, 590); *3 вікон уже полилась задьориста мелодія польки, замигтіли тіні танцюристів* (Шовк., Інженери, 1956, 453).

2. Наспівне співзвуччя. *Поряд із наголосами й паузами найважливіше значення для виявлення точного смислу сказаного має мелодія інтонацій* (Худ. чит., 1955, 15); *Весняний гук іде в народі, що рідну землю засіва... Ой скільки тонів і мелодій! Ой що ж то будуть за жнива! (Рильський, II, 1960, 262); *Образно. Згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах* (Коцюб., I, 1955, 184).

melodia ż I, DCMs. ~dii, Im D. ~dii a. ~dyj 1. „następstwo dźwięków tworzących muzyczną myśl o wyraźnym kształcie i wewnętrznej logice; drobny utwor muzyczny o określonym i utrwalonym następstwie dźwięków”: Melodia składa się zawsze z szeregu dźwięków. Cegiełką służącą do budowy melodii jest motyw – krótki, czasem z kilku dźwięków złożony, charakterystyczny zwrot melodyczny. Rudz. *Muz. 189*. W wielu wypadkach sięgano do tradycji starych pieśni rewolucyjnych i nowe śpiewano na ich melodię. Jakub. *Lit. XI / 1, 85*. Słysząc było melodię wygrywaną na organkach. Brand K. *Człow. 311*. Tańczono w takt tej melodii. Kow. W. *Rodz. 104*. Słuchacze zwątpili, czy instrument niestrojony? czy muzyk się nie myli? Nie zmylił się mistrz taki! on umyślnie trąca tę zdradziecką strunę, melodyję zmaca, coraz głośniejsz targając akord rozdąsany, przeciwko zgodzie tonów skonfederowany. Mick. *Tad. 315*. Nucić, grać, przegrywać melodię.

◇ *fraz. pot.* Melodia przyszłości „sprawa, rzecz odległa, taka, która ma być załatwiona lub zrealizowana w przyszłości”: Na razie uzyskanie trenera jest melodią przyszłości. *Głos Wielkop. 285, 1954*. Δ Ograna melodia „coś dobrze znanego, często się powtarzającego, oklepanego”.

◇ *przen.* Świągot ptactwa, szum drzew, szelest dojrzewających kłosów najbardziej harmonizują z melodią mej duszy. *Żer. Dzień. I, 408*.

2. „przenośnie o melodyjnym, płynnym brzmieniu wyrazów, zdań, mowy”: Mowa włoska to język stworzony dla pieśni i poezji. Trzeba dopiero wyzwolić się z czaru jego melodii, aby móc wyłowić ze słów mówcy ich zwyczajną i prostą treść. Brand. M. *Spot. 76*. Zasłuchani w melodię wiersza płynącego gładko i przejrzyście, dajemy się porwać poecie. Chmielow. *Poeci 324. // L*

<gr. melōdía>

Суттєво відрізняються між собою принципи укладання українських і польських фразеологічних, синонімічних словників, словників антонімів, паронімів та ін. Скажімо, у „Словнику фразеологізмів української мови” (Київ 2003) опорні слова фразеологічних одиниць подаються в алфавітному порядку не у вихідних формах, а в тих, у яких вони вживаються. У виданні „Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłówiami” (Warszawa 2007) реєстрове слово подається у початковій формі, пор., напр.:

ГЛИБИНИ

49. **ДО ГЛИБИНИ ДУШІ (сérця)**, *зі сл. вразити, схвилювати і под. Дуже, надто, надзвичайно. Доля Тараса Григоровича [Шевченка] вразила хазяїв до глибини душі* (З. Тулуб); *Нема людини в світі, якої не схвилювали б до глибини душі ці листівки [з фашистської неволі]* (Ю. Яновський); *– А ви говорите! – скрикнув бідолаха Василь, уражений до глибини серця такою бесідю* (І. Франко).

50. **З ГЛИБИНИ ДУШІ**. *Дуже щиро. Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилось з глибини душі, болем різнуло й Віталія* (О. Гончар).

ГЛИБИНИ

51. **У ГЛИБИНІ ДУШІ (сérця)**. 1. *Внутрішньо, таємно від інших. В глибині душі він чув, що жінка зробила добре* (М. Коцюбинський); *В глибині душі Іван Іванович заздрив Павлюкові – похмурому бійцеві з твердим поглядом спокійних очей* (І. Багмут).

2. *Усередині ества. Далеко не кожний Ваш віри одізвався ... мені десь аж в глибині серця* (Леся Українка). **В ГЛИБІНАХ СЕРЦЯ**. *В глибинах серця свого знаходить Андрій Малишко хвилюючі слова* (М. Рильський).

Певні розходження традицій укладання українських і польських словників не перешкоджають у зіставленні одиниць обох мов. У двомовних словниках (українсько-польських та польсько-українських) подано паралелі слів та їх значень у двох мовах відповідно до завдань перекладу та вивчення мов. Найбільшим перекладним словником залишається „Польсько-український словник” за ред. Л. Гумецької (т. 1–2, кн. 1–3, Київ 1958–1960, бл. 100 000 слів), який із зрозумілих причин значною мірою застарів. Крім того, з’явилися

GŁĘBIA

Przejąć się, wzruszyć się itp. czymś do głębi; być czymś do głębi oburzonym, przejętym itp. „bardzo się czymś wzruszyć; być bardzo oburzonym, przejętym”: *Przełąkł się do głębi. Matka mówiła dziwnym, mglistym głosem, jak gdyby z wielkiego oddalenia (...). M. Kunciewiczowa, Cudzodziemka. Karol, wstrząśnięty do głębi, nie puszczał ręki Genowefy (...). J. Iwaszkiewicz, Panny.*

◇ *W głębi ducha, duszy, serca zob. duch 14.*

◇ *Z głębi serca zob. serce 38.*

такі словники, як: M. Jurkowski, B. Nazaruk, „Mały słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński” (Warszawa 1998); A. Iwczenko, „Słownik ukraińsko-polski” (Lublin 2003) та ін. В останні роки вийшли друком спеціалізовані дво- або тримовні словники, скажімо, S. Domagalski, „Praktyczny słownik polsko-gosyjsko-ukraiński: Ekonomia i handel” (Warszawa 2000).

За допомогою двомовного тематичного словника (I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, „Słownik tematyczny polsko-ukraiński”, Warszawa 2010) можна не тільки з'ясувати тематичну лексику, але й вжити потрібні слова в різних синтаксичних умовах. Мовний матеріал цього словника у межах тематичної групи поділено на іменники, прикметники та дієслова (в разі потреби – на інші морфологічні класи), а також словосполучення з цими частинами мови. Наприкінці тематичних блоків містяться сталі словосполучення, ідіоми й типізовані речення, що сприяє можливості практичного уживання лексики.

Проблеми інтерференції внаслідок змішування подібних за звучанням в українській і польській мовах слів із різним значенням допомагає розв'язати „Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів” І. Кононенко та О. Співака (Київ 2008). Цей словник включає також міжмовні фразеологічні омоніми та пароніми. Пор., напр., словникову статтю з цього лексикографічного видання:

КАРНАВАЛ – KARNAWAŁ

КАРНАВА́Л, -у, ч. 1. Маскарад, костюмований бал, народне гуляння, що супроводжується іграми, танцями тощо. *Новорічний, святковий карнавал. Піти на карнавал.* 2. Перев. у південних країнах – яскраві святкування, народні гуляння безпосередньо перед початком великоднього посту. *Карнавал у Ріо-де-Жанейро. Італійський карнавал завершився апельсиновими боями.*

KARNAWAŁ, -u, ч. 1. Період від свята Трьох Королів до Великої середи (проміжок часу між різдвяним та великим постами), в який часто влаштовують бали і танцювальні вечори. *Bawić się w karnawale. Kończy się karnawał, zaczyna się post.* 2. = **карнавал 2.** *Tysiące turystów przyjeżdża na karnawał do Rio.*

Окрім традиційних словників, українські та польські мовознавці випустили друком спеціалізовані лексикографічні праці, що суттєво доповнюють словникове опрацювання лексико-семантичного й стилістично-граматичного матеріалу.

Одним із таких словників, що забезпечує правильне слововживання, є „Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny” О. Співака та М. Юрковського (наук. ред. І. Кононенко, Warszawa 2003), який репрезентує еквівалентні вислови з різними формами сполучуваності. Для прикладу можна навести статтю, присвячену керуванню дієслів *купувати // kupować*:

КУПУВА́ТИ, -у́ю, -у́еш, *недок.*, **КУПІ́ТИ**, *в кого* (рідко *від кого*), *за що* (вказує на куплю, кúпиш; *мн.* кúплять; *док.* – **що** визначену суму), *на що* (вказує на кіль-

кість придбаних предметів (можливо і без вказівки суми)).

Купити автомобіль у знайомого.

Яблука завжди купую в дідуся, який сидить біля магазину.

За сто гривень ми можемо купити п'ятдесят пляшок пива.

Купи морозива на п'ять гривень.

KUPOWAĆ – *co od kogo, u kogo za co*

Kupić samochód od znajomego.

Jabłka zawsze kupuję u dziadka, który siedzi koło sklepu.

Za sto hrywien możemy kupić pięćdziesiąt butelek piwa.

Kup lodów za pięć hrywien.

Як і пан Данило у „страшній помсті”, який точить турецьку шаблю, Іван Никифорович, як нам стає відомо, купив свою рушницю у турка (з журн.); Купив черевики за сорок карбованців (СТ); // Купив зошитів на три карбованці. На ці гроші можна купити телевізор або холодильник (СТ); На які гроші ці люди купуватимуть дорогі ліки і такі ж дорогі продукти? (з газ.).

Деякі двомовні українсько-польські та польсько-українські словники мають версії он-лайн. Крім того, існують інші види електронних лексикографічних джерел. Скажімо, тлумачні словники української мови он-лайн (mova.info, ukrmemoria.com) містять понад 200 000 словникових статей та біля 20 000 фразеологізмів. При цьому до словників постійно додаються нові лексеми та доповнюються існуючі словникові статті.

Словники різних типів (тлумачні, двомовні, фразеологічні, синонімічні, антонімів, омонімів, паронімів тощо) відтворюють не лише упорядкований у певній системі лексикон, а й національно-мовну картину світу.

4. Фразеологія

Frazeologia

4.1. Фразеологічний фонд української та польської мов

Zasób frazeologiczny języka ukraińskiego i polskiego

Національно-культурна специфіка кожної з мов яскраво виявляє себе в царині усталених словесних комплексів – фразеологізмів, стійких словосполучень, прислів'їв¹.

У сучасному мовознавстві фразеологізмом (фразеологічною одиницею, фразеологічним зворотом, фразеомою) вважають лексико-граматичну єдність двох і більше компонентів, що має семантичну цілісність і синтаксичну неподільність. Як правило, фраземи утворюються внаслідок метафоризації вільних синтаксичних конструкцій. Переосмислені, образно мотивовані фразеологічні одиниці вважають ідіомами.

На відміну від вільних конструкцій фразеологізми не створюються у процесі мовлення, а відтворюються як готові формули, для яких типовим є постійний склад компонентів і закріплена граматична структура. Українські та польські фразеологізми переважно мають форму словосполучення, частина зворотів дорівнює реченню, напр.:

замилювати очі
ходяча енциклопедія
чоботи каші просять

¹ Див.: Л. Г. Скрипник, *Фразеологія української мови*, Київ 1973; М. Ф. Алефіренко, *Теоретичні питання фразеології*, Харків 1987; В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, *Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*, Київ 1989; В. М. Мокиєнко, *Славянская фразеология*, Москва 1989; В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев, *Українська фразеологія*, Харків 1990; О. О. Селіванова, *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)*, Київ–Черкаси 2004; В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, *Фразеологія сучасної української мови*, Київ 2007; W. Chlebda, *Frazeologia polska minionego wieku* [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001; A. M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003; S. Bąba, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Poznań 2009; frazeologia.pl, <http://www.frazeologia.pl>.

*upiec dwie pieczenie na jednym ogniu
ręce opadają
koniec, kropka.*

Основною функцією фразеологізмів є передусім не номінація предметів і їхніх ознак, а передача емоційно-оцінного смислу. Фраземи дають можливість передати суб'єктивне ставлення до тих чи інших явищ, відображаючи при цьому узагальнений національний досвід.

Семантика фразеологізмів в українській і польській, як і в інших мовах, пов'язана передусім із антропоцентричною сферою – людиною, її діяльністю та почуттями. Як правило, до семантичної структури фразеологічного звороту входить конотація оцінки, здебільшого негативної. Фразеологічні звороти здебільшого мають усномовленнєвий характер, яскраву мотивацію, образність, експресивність.

Фраземи нерідко ритмічно організовані, частина має внутрішню риму, напр.:

*обоє рябоє
куку в руку
ні грач ні помагач
do tańca i do rózańca
jeden do Sasa, drugi do lasa.*

Суміжними із фразеологічними одиницями є такі мовні знаки, як стійкі словосполучення та прислів'я. Ці типи одиниць характеризує наближеність до фразеологічних зворотів і, водночас, відмінність за рядом показників.

Український і польський фразеологічний склад багатий численними утвореннями різної структури та значення. Частина з них збігається за походженням і суттєво не розрізняється у двох мовах, становлячи клас спільних висловів. Інша, значно більша за обсягом, група фразеологізмів розходиться у двох мовах або за структурою при аналогічному наборі компонентів, або за окремими компонентами, або за різною внутрішньою формою. Частина фразеологізмів повністю розходиться у двох мовах.

4.2. Мовні картини світу українців і поляків: фразеологія Językowe obrazy świata Ukraińców i Polaków: frazologia

В основі утворення фразеологічного фонду відповідної мови лежать передусім спостереження над щоденним життям, побутовими ситуаціями, родинними й суспільними стосунками, трудовими процесами, історичними подіями, традиціями, явищами природи, флорою і фауною.

Природно, що компоненти фразеологічної системи яскраво відображають як українську, так і польську мовну картину світу², пор., напр.:

повертати голоблі
до нових віників пам'ятати
вільний козак
збиратися, як чумаки по сіль
топтати ряст
стати на рушник
buty jeść wołają
głaskać pod włos
bawić się w ciuciubabkę
mieć się na baczości
było coś komuś pisane
dać bobu.

Деякі фразеологізми відображають особливості слов'янського характеру, спільної історії, вірувань, традицій. Зокрема, численними є українські та польські фразеологізми із словами *душа* // *dusza*, напр.:

душа в н'ятах
відкрита душа
ні душі
до глибини душі
вкласти душу у щось
стояти над душею
не по душі
заяча душа
ні за цапову душу
na dnie duszy
mieć duszę na ramieniu
z duszą
szczera dusza
bez duszy
z całej duszy
z duszy i serca
rad z całej duszy
być duszą towarzystwa
ile tylko dusza zapragnie.

Скажімо, в українській мові фразеологізмів і їхніх варіантів, до складу яких входить слово *душа*, налічується біля 700³.

² Див.: *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole 2007.

³ *Словник фразеологізмів української мови*, відп. ред. В. О. Винник, Київ 2003, с. 860–863; пор.: A. Wierzbicka, *Duša* (≈soul), *toska* (≈yearning), *sud'ba* (≈fate): three key concepts in Russian language and Russian culture [w:] *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*, pod red. Z. Saloniego, Białystok 1990.

Пор. також такі спільнослов'янські фразеологізми, як:

кров з молоком // krew z mlekiem

міцний як дуб // mocny jak dąb

мати мухи в голові // mieć muchy w głowie та ін.

Велику групу фразеологізмів складають звороти, що є подібними для української та польської мов або мають відповідні ключові слова (див. 1.3.), пор., скажімо, фразеологічні одиниці зі словами *мак // tak*, які відображають традиції споживання та спільну символіку цієї рослини для українців і поляків, а водночас – національно-мовну специфіку фразеологізмів із цим компонентом, пор.:

хоч мак сій // jak makiem zasiał

фіга з маком // figa z makiem (z pasternakiem)

цвісти як мак

ще мак росте (сходить, цвіте) у голові

як (той) мак начетверо

як мак процвітає

rozbić się (roztrzaskać się) w drobny mak

wpić się (zalać się) w drobny mak

dobrać się jak w korcu maku.

Чисельними є фразеологізми, що є варіантними в обох мовах і свідчать, таким чином, про різний культурно-історичний досвід українського та польського народів, специфіку національної самосвідомості та мовних традицій. Навіть при зближеній лексико-граматичній структурі фразеологізму базові компоненти нерідко зберігають національний колорит, пор., напр.:

не дати собі плюнути в борщ // nie dać sobie w kaszę dmuchać

в сороці народитися // w czerpku się urodzić

бути під каблуком // być pod pantoflem

згорати від сорому // najeść się wstydu

курям на сміх // koń by się uśmieł.

Національно-культурне забарвлення фразем знаходить своє вираження як у їх загальній семантиці, образності, так і в лексичному складі фразеологічних одиниць. Прикметними у цьому плані є слова-символи⁴, концепти, лексеми етнографічного змісту, особові імена та ін., пор.:

Охрімова свита

у ступі не влучиши

пришивати квітку

na chybił trafił

rytu częstochowskie

zawracanie kijem Wisły

groch z kapustą.

⁴ В. І. Кононенко, *Словесні символи в семантичній структурі фраземи*, „Мовознавство”, 1991, № 6; О. Левченко, *Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект*, Львів 2005.

Отже, здебільшого фразеологічні звороти двох мов відбивають властиве кожному народові світобачення. Національно орієнтовані фраземи відображають історичні події, народні традиції, передають фольклорні образи, пор.:

стати на рушник
передати куті меду
як муха в спасівку
товктися як Марко в пеклі
скочити в гречку
za króla Ćwieczka
narobić bigosu
palić jak smok
do tańca i do różańca
dać bobu z cebulą.

Такі фразеологізми залишаються типовими мовними одиницями і, як правило, не переходять з однієї мови в іншу. Можна, однак, згадати появу у польській мові фразеологізму українського походження *dać (dostać) harbuza*, який, проте, не підтримується народною традицією, знаходиться на периферії мовного вживання. Кодифікованими еквівалентами українських фразеологізмів *дату (дїстату) гарбуза* стали польські звороти *dać (dostać) kosza, dać (dostać) czarnej polewki* (основний польський звичай відмови при сватанні, коли господар занадто довго шукав чарки для горілки, яку принесли свати⁵, не знайшов у мові відповідної ідіоми). Переклад етнографічно забарвлених ідіом, особливо в художньому тексті, становить суттєву проблему. Скажімо, А. Міцкевич у „Пані Тадеуші” звертається до названого звороту, пов’язаного з подаванням чорної юшки. В перекладі М. Рильського зберігається зворот *чорна підлива*, хоч поет міг би скористатися образом *гарбуза*, знаного українцями як символ відмови при сватанні, але тоді був би утрачений польський колорит, пор.:

1. I już miał się oświadczać, lecz pomiarkowano,
 I czarną mu polewkę do stołu podano.

(A. Mickiewicz)

2. Як не примітив пан (а був на все кмітливий),
 то, затаївшись у справедливім гніві,
 підливи чорної звелів йому налити.

(Переклад М. Рильського)

Національно забарвленими можуть бути фразеологізми, що не пов’язані з історичними подіями або етнографічними традиціями. Вони вважаються безеквівалентними, оскільки при перекладі передаються тільки описово, напр.:

співати соловейком

⁵ R. Hryń-Kuśmierk, Z. Śliwa, *dz. cyt.*, s. 148.

зелений змії
тримати хвіст бубликом
co w trawie piszczy
pudy na pudy
być solą w oku.

Фразеологічний матеріал свідчить про те, що один і той самий референт може по-різному переосмислюватися носіями української та польської мов залежно від традиційно усталених уявлень. Так, слова *кінь* і *коі* здебільшого входять у відмінні за структурою і семантикою фразеологічні звороти (крім запозиченого *троянський кінь* // *koń trojański*):

бути на коні	stary koń
бути під конем	jechać co koń wyskoczy
грати конем	konia z rzędem dać
збити коня	koń by się uśmieł
залізний кінь	można z kimś konie kraść
на коні не підїдеш	móc zjeść konia z kopytami
конем не доженеш	rad jakby go kto na sto koni wsadził
	znać się jak tyse konie
	zrobić kogoś w konia
	chodźć jak koń w kieracie
	naharować się jak koń
	zdrows jak koń та ін.

Близькозвучні ідіоми *на коня!* і *на коі!* мають у двох мовах різне значення і виступають як міжмовні фразеологічні омоніми (*на коня!* [випити] – за щасливу дорогу; *на коі!* – по конях!), пор. також відмінні фразеологізми зі словами:

ліс // las
заець // zajac
Мартин // Marcin та ін.

У низці випадків можна виділити національно означені фразеологізми еквівалентної семантики, пор.:

як півень розмальований // jak szczur na otwarcie kanału
як з козла молока // psi na budę się nie zda
казка про білого (сірого) бичка // bajka o żelaznym wilku
ловити гав // polować na wrony
здувати порошинки з когось // chuchać i dmuchać
держі хвіст трубою (бубликом, пістолетом) // uszy do góry!

Дзеркалом національного менталітету можуть бути сталі словосполучення (хоча і меншою мірою, ніж „класичні” фразеологізми). Частина таких сполучень відображає типові для національного соціуму предмети, явища чи ситуації, напр.:

новорічна листівка
міська маршрутка

przedati na kompostier
zjazd rodzinny
panienka z dobrego domu
bożyszczce kobiet.

Частина елементів стійких словосполучень викликає глибинні ментальні асоціації, за якими стоять стереотипні, часом символічні образи:

вареники з вишнями
чорний хліб
алюмінієва ложка
mały biały domek
kobieta spełniona
dziecko z kluczem na szyi
wielkanocny zajęczek та ін.

Національно забарвлені сталі звороти нерідко відображають історичні пресупозиції, семантика яких для іноземців може бути розкрита лише за допомогою коментарів, напр.: *papierowe czasy – czasy w okresie wojny tureckiej, kiedy w związku z trudnościami finansowymi rząd rosyjski puścił w obieg dużą ilość pieniędzy papierowych*, пор.: *Rzucić stos złota! Jakże to imponujące w papierowych czasach...* (В. Prus).

Типові предмети чи явища, які мають водночас символічну семантику, передаються, зокрема, сталими сполученнями, що включають прикметники або прислівники з локативним значенням, пор.:

українська хата
ніжинські огірки
котлета по-київськи
гуцульська писанка
пoltавські галушки
опішнянський глечик
polski wąsik
polski kontusz
gdańska szafa
gdańska wódka
krakowska kiełbasa та ін.

Отже, внутрішня форма відповідних сталих словосполучень нерідко суттєво розходиться в обох мовах, пор.:

безіменний палець // *palec serdeczny*
бічний удар (у боксі) // *cios sierpowy*
земна кора // *skorupa ziemska.*

Сталому словосполученню, що відображає компонент національного світу, в одній мові може відповідати варіантний номінативний комплекс або окреме слово в іншій мові, пор.:

материнська мова // *język ojczysty*
прийомний син // *przybrany syn*

батьківські збори // wywiadówka
rapna młoda // молода.

Носієм національного колориту виступають також сталі сполучення – власні назви, пор.:

Чумацький Шлях
Дід Мороз
Чахлик Невмирущий
lanu poniedziałek
Boże Ciało.

Багато своєрідних рис з точки зору антропоцентричної теорії мови мають одиниці, що наближені до групи фразеологізмів, – прислів'я, пор., напр.:

Козацькому роду нема переводу.
На козаку й рогожа пригожа.
Чув дзвін, але не знає, де він // Słyszał, że dzwonią, ale nie wie, w którym kościele.
Не руй яму іншому, сам у неї потрапиш // Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada.
Сам не дам і іншому не дам // Pies siana nie zje i krowie nie da.
Беріть, свате, все одно свиням викидати.
Хочеш їсти калачі, то не сиди на печі.
Кожен купець свій товар хвалить.
Kartur nie czyni mnicha.
Kto nie ryzykuje, ten w kozie nie siedzi.
Szkoda czasu i atlasu.

Особливості національно-мовної картини світу, панорама народного життя розкриваються, зокрема, у дослідженні походження українських і польських фразеологізмів, їхньої мотивації, лексичного складу, міжмовної еквівалентності та ін. (див. далі).

4.3. Походження української та польської фразеології

Pochodzenie frazeologii ukraińskiej i polskiej

Складним теоретичним питанням фразеологічної науки є встановлення походження українських і польських фразем⁶. Подібні або відмінні звороти в обох мовах можуть пояснюватися спільністю походження, контактами на

⁶ Див.: О. Б. Ткаченко, *Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков*, Киев 1979; О. С. Юрченко, *Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кін. XVIII – поч. XIX ст.)*, Харків 1984; И. В. Коваль, *Восточнославянская фразеология: деривация, семантика, происхождение*, Гомель 1998; А. Івченко, *Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія*, Харків 1999; А. Івченко, *Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз*

тій самій або близькій території, однаковими джерелами, скажімо, з казки, байки, легенди, яка тягнеться корінням у далеку давнину, спільними або різними шляхами запозичень тощо.

Фразеологічні звороти мають усномовленневий характер, що спричиняє значні труднощі у з'ясуванні етимології фразем. До того ж можливими є спільні запозичення з інших мов, передусім слов'янських, тоді постає проблема встановлення мови-джерела або мови-посередниці. Документальна база подібних „переходів” з однієї мови в іншу обмежена; власне лінгвістичний аналіз теж не завжди дає однозначну відповідь.

За своїм походженням фразеологізми, як і лексичні одиниці, поділяються на питомі й запозичені. До питомих належать вирази, що успадковані з індоєвропейської або спільнослов'янської прамов чи розвинулися на власному – українському та польському – ґрунті.

Очевидно, що ще за часів індоєвропейської прамови існували фразеологізми. Зрозуміло також, що писемних пам'яток не залишилося і фразеологічний склад мови індоєвропейців може бути лише реконструйований на підставі порівняльно-історичного методу. Проте й такий підхід не гарантує однозначної наявності того чи іншого виразу у прамові, оскільки спільність (подібність) фразеологізмів у різних мовах може свідчити про міжмовні контакти у пізніший період.

За приклад звороту, що існував ще у часи індоєвропейської спільноти, може слугувати фразеологізм *пустити червоного півня* // *puścić czerwonego kura*, тобто „запалити”; вислів відомий у слов'янських і германських мовах⁷.

В українській і польській мовах до часто вживаних⁸ належать вирази *купувати kota в мішку* // *kupować kota w worku*, пор., напр.: франц. *acheter chat en poche (en sac)*, рос. *купить kota в мешке*, пор., проте, англ.: *buy a pig in a poke*, словац.: *kupovat' tačku vo vreci*. Пор.: 1. Споживачі не хочуть *купувати kota в мішку*, тому багато компаній надають деморолики або варіанти програми з обмеженими функціональними можливостями (з інтернету). 2. *Poniedziałek już od wtorku poszukuje kota w worku* (J. Brzechwa). Цей фразеологізм вважається інтернаціональним, оскільки є не тільки в більшості індоєвропейських, але й, зокрема, у китайській мові. Час виникнення цих зворотів не відомий. На думку Е. Вартаньяна, вони з'явилися не в епоху індоєвропейської прамови, а у середньовіччя, коли шахраї намагалися продати kota замість зайця або кролика⁹.

фразеології, „Slavia Orientalis”, 1999, t. XLVIII, nr 3; S. Skorupka, *Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza* [w:] *Славянская фразеология*, т. 3, Москва 1958.

⁷ А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург 1998, с. 443–444.

⁸ Пор.: W. Kopaliński, *Kot w worku, czyli z dziejów powiedzeń i nazw*, Warszawa 1975.

⁹ Э. А. Вартаньян, *Из жизни слов*, Москва 1973, с. 123.

До інтернаціональних належать, зокрема, і звороти типу *встати з лівої ноги* // *wstać lewą nogą*. Ще з часів античності вважалося, що правий бік тіла пов'язаний з успіхом, чистотою, взагалі з усім позитивним (пор.: *правда, право, правильний; prawda, prawo*), а лівий бік – з протилежними явищами, пор. англ. *get out of bed with left leg*, франц. *se lever du pied gauche*. Ці уявлення були закріплені слов'янами у язичницьких, а потім – у християнських віруваннях. Пор. також інтернаціональні вирази типу:

набрати води в рот // *nabrać wody w usta*
як на долоні // *jak na dłoni*
брати бика за роги // *brać byka za rogi*
пташине молоко // *ptasie mleko*
ламати списи (заст. *кон'я*) // *łamać (kruszyć) kopię* та ін.

Подібні звороти зустрічаються в різних індоєвропейських мовах і визначити їхнє першоджерело часто не уявляється можливим.

Частина спільнослов'янських за походженням фразеологізмів пов'язана із власне язичницькими віруваннями. Центральною фігурою слов'янського і балтійського язичницького пантеону був Перун – бог могутніх сил неба, блискавки та грому, а також війни (про що писалося, зокрема, у „Повісті временних літ”), пор. в українській мові *Перунів день, Перунів тиждень, Перунова п'ятниця*¹⁰; застарілий нині фразеологізм *метати перуни*¹¹, еквівалентний звороту *метати громи та блискавки*. У польській мові *porup* – це „грим”, як фразеологізм уживається зворот *do porupia* та ін. З часів язичництва прийшли, зокрема, такі фразеологізми, як:

вбити клин // *wbić klin*
око за око, зуб за зуб // *oko za oko, ząb za ząb*.

Як зазначає Л. Г. Скрипник, із спільнослов'янської мови прийшли передусім фразеологічні звороти, „що групуються навколо назв частин людського тіла”¹², пор., наприр.:

золоті руки // *złote ręce*
вішати ніс // *wieszać nos* та ін.

Водночас саме фразеологізми зі словами з цієї лексико-семантичної групи суттєво розрізняються у слов'янських мовах, зокрема, в українській і польській, пор., наприклад, звороти зі словами

голова // *głowa*
ніс // *nos*
серце // *serce* та ін.

¹⁰ В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2002, с. 363–366.

¹¹ *Галицько-руські народні приповідки*, зібрав І. Франко, т. 2, Львів 1901–1905, с. 513.

¹² Л. Г. Скрипник, *зазнач. праця*, с. 149.

Частина спільнослов'янських фразеологізмів подібного звучання розійшлися у своїх значеннях, що привело до виникнення міжмовних фразеологічних омонімів (паронімів)¹³, пор., напр.:

важка рука – ciężka ręka
звалити з ніг – zwalić z nóg
впасти в око – wpaść w oko та ін.

(див. також 4.7.).

Спільнослов'янські фразеологізми могли частково змінити лексичне наповнення, зберігаючи при цьому подібну семантику та граматичну структуру, напр.: *ні (ані) виду, ні (ані) духу* [*ні слуху ні духу*] // *ani widu, ani słychu* (пор. рос. *ни слуху ни духу*).

Існують фразеологізми, що є спільними чи подібними для мов, що входять до однієї підгрупи слов'янських мов, пор., напр.: пол. *zalać (zakropić) robaka* // чес. *otrávit červa* // словац. *otrávit' červa*.

Наявність спільного фонду українських і польських фразеологізмів пояснюється не тільки їх індоєвропейським походженням, однаковими джерелами запозичень, а й умовами спільного проживання, пор. думку про те, що „в традиційно двомовному середовищі української та польської шляхти формувалися і закріплювалися фразеологічні звороти, які згодом перейшли до спільного фонду української та польської мов”¹⁴, напр.: *nimi z torbami* // *pójsć z torbami*.

Власне українські та польські фразеологізми виникли у часи формування національних мов. Фразеологічні звороти зустрічаються у тих писемних пам'ятках, що дійшли до нашого часу, скажімо, „Слово о полку Ігоревім”, „Повість временних літ”. Наприклад, польський зворот *być górą* вживався з XVI ст.¹⁵, пор.: *Góra nasi! Chwała Bogu!* (M. Rej).

Питомі звороти національного типу найяскравіше відображають мовну картину світу кожного з народів, напр.:

накрити мокрим рядном
ні в тин ні в ворота
не в ті чоботи взутися
ciepłe kluchy
doprowadzić do szewskiej pasji
mieć kluski w gębie

(див. 4.2.).

Етимологічні розвідки про власні за походженням фразеологізми розкривають історію та традиції обох народів. Наприклад, давній польський фразеологізм *sprawić łaźnię* пов'язаний із карою, якій піддавав король

¹³ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 308–342.

¹⁴ Л. Ткач, *Перспективи дослідження українсько-польських взаємин у соціолінгвістичному аспекті*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, т. 17–18, Warszawa 2004, с. 99.

¹⁵ В. Мокиєнко, *В глубь поговорки*, Київ 1989, с. 49.

Болеслав Хоробрий (X–XI ст.) молодих шляхтичів, які в чомусь завинили. Він брав їх з собою до лазні, там їх сік, а потім відправляв додому в новому одязі. Цей польський зворот був запозичений російською мовою¹⁶, в якій він сприймається як власний: *задавать баню*. В українській мові фразеологізму *sprawić łaźnię* відповідають власні утворення *нагріти чуба* (*чуприну*), *утерти маку*, *дати прочухана*, а також спільне для східних слов'ян і німців *дати перцю*.

Власні за походженням фразеологізми передусім пов'язані із життєвими, побутовими спостереженнями та національними традиціями, напр.:

варити воду
заганяти на слизке
на Миколи та й ніколи
do tańca i do rózańca
jakby go wymiotło.

Фразеологізми, що виникли на ґрунті побутової або професійної діяльності людини, часом можуть бути запозиченнями, передусім – давніми, напр.: *египетський полон*, *zakazany owoc* (запозичення з Біблії); *товкти воду в ступі* (запозичення з грецької мови; пов'язане із карою в монастирях).

Частина питомих національно забарвлених слів прийшла із фольклору – з пісень і казок, пор.:

ясний місяць
коса до (нижче) пояса
казка про білого бичка
drobny tak
bajka o żelaznym wilku
za króla Świeczka.

Запозичені фразеологізми були утворені в інших мовах і перейшли в українську і (або) польську мови як кальки, тобто були дослівно або зі змінами перекладені.

Найбільш поширеними для української мови запозиченнями у галузі фразеології є одиниці, що первинно уживалися у давньогрецькій, латинській, церковнослов'янській, польській, російській, німецькій, англійській, французькій мовах. У польську мову запозичені фразеологізми прийшли передусім із давньогрецької, латинської, німецької, англійської, французької, чеської мов.

Спільним здобутком фразеології обох слов'янських, як і багатьох інших мов, є запозичення з давньогрецької та латинської мов. Їхнє освоєння кожною мовою позначилося на вимові та граматичних формах, але не вплинуло на смислове наповнення; походження подібних зворотів часом не усвідомлюється носіями мови, пор., наприклад, фраземи *збити з пантелику* // *zbić*

¹⁶ А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *ззнач. праця*, с. 41.

z *pantałyki*. Ці фразеологічні одиниці генетично пов'язані із назвою гори Пантелік у Греції, що має численні гроти, у яких легко заблукати. Проте носії обох мов здебільшого не пов'язують походження і семантику цих зворотів з географічними особливостями грецької гори.

Сфера уживання античних за походженням фразеологізмів – мовлення інтелігенції; такі фразеологізми зберігають забарвлення книжності, часом вишуканості, пор.:

– давньогрецьке:

Axилесова н'ята // *pięta achillesowa* (*pięta Achillesa*)

гордіїв вузол // *węzeł gordyjski*

Сизифова праця // *syzyfowa praca*,

– латинське:

робити з мухи слона // *robić z muchy słonia*.

Запозичені античні фразеологізми, як правило, не розходяться за своєю семантикою, пор., проте, фразеологічні міжмовні омоніми *на щиті* – *na szczycie*¹⁷.

Серед фразеологізмів давнього книжного походження привертають увагу біблійні вислови, поширені в мовах християнського світу. В українську та польську мови, як і в інші слов'янські, біблійні фразеологізми здебільшого прийшли через церковнослов'янську (старослов'янську) мову. Паралельно з розвитком ранньої лексики українська та польська мови засвоїли спільний фонд старослов'янської біблійної фразеології¹⁸. Як зазначають дослідники, вислови цього роду, як правило, повністю засвоєні і широко вживані в тих національних мовах, які відображають християнську культуру¹⁹, пор.:

метати (розкидати) бісер свиням // *rzucić perły przed wieprze*

посипати голову попелом // *posypać głowę popiołem*

Хома невірний // *niewierny Tomasz*.

Певна частина наближених одне до одного фразеологізмів української та польської мов може бути пояснена взаємними запозиченнями; їх спільність нерідко зумовлена посередницькою функцією однієї з контактних мов. Скажімо, деякі фразеологізми, народжені в європейських країнах, потрапили в українську мову через польську; польська могла запозичити через українську мову фразеологію східних народів.

З великою вірогідністю можна стверджувати, що українська мова запозичила з польської фразеологізми:

на хлопський розум // *na chłopski rozum*

зійти на пси // *zejść na psy*

¹⁷ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 319.

¹⁸ Див.: S. Koziara, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków 2001.

¹⁹ А. М. Бабкин, *Русская фразеология, ее развитие и источники*, Ленинград 1970, с. 151.

від моря до моря // *od morza do morza*
 бути запанібрата // *być za pan brat*
 (не) триматися купи // *kupy się (nie) trzyma*
 сидіти як на шпильках // *siedzieć jak na szpilkach*.

Серед фразеологічних засвоень останнього часу можна назвати *дістати вухо від оселедця* (від пол. *dostać ucho od śledzia*), який увійшов в українську мову завдяки популярному фільму Ю. Махульського „Ва-банк”, пор. у тексті: – Чи вживаєте якісь наркотичні речовини, алкоголь, лікувальні препарати? [...] – [...] молоко, дурман, хліб, сіль, *вухо від оселедця*... – автоматично почав я [...] (С. Поваляєва).

Із більшою або меншою певністю можна сказати, що фразеологізми *szut chata bogata, moja chata z kraja, na pohybel, nie dla psa kielbasa* (пор. римоване українське *не для пса ковбаса*) прийшли в польську мову з української.

Польський фразеологізм *witać kogoś chlebem i solą* був запозичений із східнослов'янських мов, пор. укр. *підносити хліб-сіль* // рос. *встречать хлебом-солью* // білорус. *падносіць хлеб-соль*, оскільки саме у східних слов'ян виник звичай зустрічати почесних гостей або молодих на весіллі хлібом і сіллю.

У більшості випадків при запозиченні фразеологізмів з польської в українську і з української в польську мови звороти повністю засвоюються і не сприймаються як чужі, пор., напр.:

serce kraється // *serce się kraje*
прийде коза до воза // *przyjdzie koza do woza*.

Скажімо, зворот *як Пулип з конопель* ← *jak filip z konopri* у більшості праць з української фразеології трактується як такий, що відображає національну картину світу²⁰ (пор. із питомим українським зворотом *вискочити як козак з маку*). Натомість в українську мову цей фразеологізм прийшов із польської, а в польську, у свою чергу, як вважає М. Малиновський, – з білоруської²¹, при цьому *filip* у старопольській і *філіп* у старобілоруській мовах – це заєць.

При запозиченні фразеологізмів (як і слів) рідко відбувається явище народної етимології, коли внутрішня форма звороту – першоджерела розуміється на підставі даних рідної мови. Наприклад, у польській мові вираз *dać drapak* пов'язаний із семантикою слова *drapak* – стара мітла. В українській мові запозичена фразеологічна одиниця *дати драпака* асоціюється у народній свідомості з просторічним дієсловом *дрapati* (пор. рос. *дать драпака*).

Природно, що українська мова частково запозичила фразеологізми з російської, а польська – з чеської мови. Поодинокими є випадки фра-

²⁰ Пор., напр.: М. Номис, *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ 1993, № 3153; В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, *ззнач. праця*, с. 282.

²¹ www.obcyjezykpolski.interia.pl.

зеологічних запозичень із російської мови в польську. Здебільшого такі фрази мають виразні риси розмовності, напр.:

пол. *ani ładu, ani składu* ← рос. *ни складу ни ладу*, пор. українські запозичення *ни ладу ни складу, без ладу і складу*

пол. *rójść w odstawkę* ← рос. *пойти в отставку*, пор. укр. *піти у відставку*

пол. *ni to, ni sio* ← рос. *ни то, ни сё*, пор. укр. *ні те, ні се*

пол. *toczka w toczkę* ← рос. *точка в точку*.

Польська та російська мови часом ставали для української мовою-посередницею при калькуванні фразеологізмів із західноєвропейських мов, пор., напр.: укр. *заморити черв'яка (черв'ячка)* // рос. *заморить червяка* // франц. *tuer le ver*.

Запозичення фразеологізмів із німецької мови в українську та польську здебільшого відбулися у часи середньовіччя, пізніше входили вирази з французької, у XIX–XX ст. – з англійської мов, пор., напр.:

ось де собака заритий // *tu jest pies pogrzebany* ← нім. *Da liegt der Hund begraben!*

метелики в животі // *motyle w brzuchu* ← франц. *Quelle mouche vous pique*

золота молодь // *złota młodzież* ← франц. *jeunesse dorée*

залізна завіса // *żelazna kurtyna* ← англ. *iron curtain*.

Епізодичними у фразеологічній системі для обох мов є запозичення з інших європейських мов, пор., напр.: *гидке каченя* // *brzydkie kaczątko* (з казки Г.–Х. Андерсена, що була написана датською мовою).

Шляхи запозичення фразеологізмів можуть бути складними і неоднозначними. Скажімо, О. Б. Ткаченко вважає, що фразеологізм „Як ся маєш?” прийшов до української мови за посередництвом польської (*Jak się masz?*) і чеської (*Jak se máš?*), які, у свою чергу, могли його запозичити з мови слов'ян Паннонії (**Kako se imaši?*), де як слов'янська калька відповідного латинського звороту (*Quomodo te habes?*) ця стала одиниця й утворилася²².

Як власне національні, так і запозичені фразеологізми можуть бути літературного походження. Такі одиниці відрізняються від афоризмів, оскільки за своєю структурою є словосполученнями і можуть включатися до складу речень. До фонду крилатих слів входять передусім вирази із творів класиків української та польської літератури, напр.:

адамові діти (Т. Шевченко)

не той тепер Миргород (П. Тичина)

Paweł i Gawel (А. Fredro)

tanie dranie (J. Przybora).

Водночас фразеологічні словники кожної з мов, що аналізуються, фіксують фразеологізми, що прийшли зі світової, передусім західноєвропейської, літератури, пор., напр., фразеологізми *останній з могокан* // *ostatni Mohikanin* (калька назви роману відомого американського письменника

²² О. Б. Ткаченко, *Запозичення* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 180.

Дж. Ф. Купера), *душа в н'яти (н'ятки) тікає // dusza ucieka w pięty* (пов'язується з відповідним уживанням в „Іліаді” Гомера). Типовим для української мови джерелом поповнення фразеологічного фонду стали вислови з російської літератури, напр.: *скуний лицар* (з О. Пушкіна), *горе від розуму* (з О. Грибоедова), *мертві душі* (з М. Гоголя) та ін.

Фразеологічний склад української та польської мов поповнюється в наш час здебільшого за рахунок публіцистичного мовлення, частково – художніх текстів та кінофільмів, частина подібних зворотів запозичується, пор. спільне *закручувати гайки // przykręcać śrubę*. Пор.:

*warszawianka prosto od krowy
na cały regulator (na cały gaz)
zalewać na beton* і под.²³

Авторами висловів, які стали сучасними польськими фразеологізмами, є такі автори, як С. Мрожек, Й. Хмелевська, Я. Пшибора, А. Осецька та ін., пор., наприклад, висловлення Й. Хмелевської:

*krowo niebiańska!
wymyślał mi brukowanymi słowami
ani mnie to zieje, ani grzębi
do jasnej chropowanej cholery!
wzrostu siedzącego psa
czy ta pani, to wasza mać
mężczyzna, jak wiadomo, składa się głównie z żółdka;*

пор. також фразеологізм *tego by Mrozek nie wymyślił*.

Джерелами польських фразеологізмів стали й культові фільми, зокрема, „Самі свої”, „Рейс”, „Мишко” („Miś”), „Сексмисія” („Нові амазонки”), пор., напр.:

*świńska rura nie miś („Miś”)
widzę ciemność („Seksmisja”)
w tak pięknych okolicznościach przyrody („Rejs”).*

Сучасна українська фразеологія в основному поповнюється шляхом переосмислення сполучень спеціального (професійного) уживання, публіцистики та запозичень, пор.:

*ланцюгова реакція
чорнобильський синдром
вийти на орбіту* та ін.

Приклади розвитку української фразеологічної системи за рахунок сучасних художніх творів або висловів з кіно є поодинокими, пор., однак,

²³ Про польські фразеологізми останніх десятиліть див.: D. Buttler, *Norma, uzus i kodyfikacja w dziedzinie stałych związków wyrazowych*, „Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej”, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 76; S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.

зворот *кляті мухи* з кінофільму „Пропала грамота”, напр.: *Кляті мухи* псу-ють увесь фарш (В. Клименко).

Проте сучасні запозичені фраземи нерідко приходять в українську мову з кіно, пор.:

червона спека (з кінофільму з тією ж назвою)

бац-бац – і в дамки (з фільму „Весілля в Малинівці”).

4.4. Дери́вація фразеологічних одиниць Derywacja jednostek frazeologicznych

Процес творення фразеологізмів отримав у мовознавстві назви фразеологізації, фразеотворення або фразеологічної дери́вації²⁴. На думку М. Ф. Алефіренка, фразеологізація – це „мовно-історичне явище, оскільки будь-який фразеологізм сучасної мови виник унаслідок тривалого семасіологічного розвитку, стабілізації закріплення у мовленнєвій практиці народу стійких і відтворюваних словесних комплексів”²⁵. У процесі утворення фразеологізмів „образне переосмислення вільних словосполучень спричинилося до втрати первинних лексичних значень відповідних компонентів і формування власне фразеологічної семантики”²⁶, тобто внаслідок переосмислення вільних словосполучень виникав новий зміст, і, таким чином, забезпечувався розрив між первинною і фразеологічною семантикою. Водночас фразеологічна дери́вація полягає не лише в закріпленні у мовній системі нового значення словосполучення, а й у зміні семантики окремих його компонентів, граматичних показників, набутті варіантів тощо.

Крім того, дери́ваційною базою фразем можуть бути сполучення повнозначних слів зі службовими (прийменниками та частками), напр.:

як мурашви

nie do śmiechu.

Частина фразеологізмів прийшла з прислів'їв, казок, пісень, літературних творів, в останні роки – з культових фільмів, пор.:

хата скраю (з прислів'я *Моя хата скраю, я нічого не знаю*)

жили-були (з казки)

синій птах // *niebieski ptak* (з п'єси М. Метерлінка)

dzień świra (назва кінофільму)

niewolnica Izaura (назва фільму).

Мотиваційна основа фразеологічних одиниць (внутрішня форма) служить „єднальною ланкою між етимологічним і актуальним значеннями

²⁴ М. Демський, *Українські фраземи й особливості їх творення*, Львів 1994.

²⁵ М. Ф. Алефіренко, *Фразеологізація* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 708.

²⁶ *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 209–210.

фразеологізмів²⁷. Зміст внутрішньої форми зворотів здебільшого усвідомлюється носіями рідної мови і нерідко стає малопрístupним при вивченні чужої мови. Наприклад, лише носій польської мови однозначно сприймає образний зміст фразеологізму *nosić koszulę w zębach* (бути малою дитиною).

Частина сталих зворотів має прозору мотивацію, яка базується на спостереженнях над життєвими реаліями та їх образному осмисленні. Наприклад, вирази *старий горобець* // *stary wróbel* ґрунтуються на обсервації цих птахів (поведінка молодого й досвідченого горобця відрізняється), пор. також:

надати як камінь
być jak pączek w masle.

Довга низка фразеологізмів обох мов має приховану мотивацію, яка з огляду на їх частотність не викликає труднощів слововживання, пор.:

байдики бити
їхати зайцем
śmiać się jak głupi do sera
stawać okoniem
robić kogoś na szaro.

Згідно зі шляхами формування фразеологічних значень в українській і польській мовах можна виділити такі типи фразеологічних одиниць:

1. фразеологізми образного характеру:

а) метафоричні:

мухи не образити
komarze półki;

б) метонімічні:

золоті руки
szalona głowa;

в) компаративні (див. також 4.10.):

білий як крейда
gapić się jak sroka w gnat;

г) перифрастичні²⁸ (евфемічні)²⁹:

poważny (odmienny) stan
brzydkie słowa;

2. фразеологізми із втраченою мотивацією³⁰:

на руку ковінька
верства пирятинська

²⁷ М. Ф. Алефіренко, *Фразеологізм* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 709.

²⁸ Пор.: В. М. Мокиєнко, *Славянская фразеология*, с. 103–104; I. Daszczyńska, *O pierwotnej derywacji frazeologicznej (na materiale rosyjskich i polskich frazeologizmów substantivek)*, „Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej”, t. 6, Warszawa 1994, s. 54.

²⁹ В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, *Знач. праця*, с. 182.

³⁰ W. Chlebda, *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Łask 2003, s. 147–150.

спіймати на гарячому
drzeć koty
mieć muchy w nosie
robić kogoś w konia;

3. безобразні фразеологізми:

добра воля
жили-були
jasne jak słońce.

Процес утворення сталих словосполучень образного типу в кожній мові, зокрема, в українській і польській, продовжується і в наш час, пор., напр.:

zaходити на сайт // wejść na stronę
wisіти (судити) в інтернеті // wisieć (siedzieć) w internecie
na wysokich obrotach
trzymać w zamrażarce.

Спостереження над мотиваційною (образною) базою фразеологічних зворотів двох мов виявляють різнобічність можливих варіантів сходжень і розходжень. Якщо значна частина висловів переважно давнього походження має спільну або близьку внутрішню форму, зумовлену побутовими обставинами, то пізніші утворення здебільшого зорієнтовані на традиційно-національні умови життя, а тому віддаляються одне від одного принаймні щодо використання того чи іншого компонента, не полишаючи часом спільного семантичного знаменника. Приміром, однаковими за мотивацією в обох мовах є звороти:

горохом об стіну // grochem o ścianę
підставити комусь ногу // podstawić komuś nogę
на кожному кроці // na każdym kroku
боятися своєї тіні // bać się własnego cienia.

Частина фразеологізмів двох мов, сходячись між собою в загальному значенні, вирізняються компонентом, а отож не повною відповідністю змісту:

хапатись за соломинку // chwytac się brzytwy
будувати повітряні замки // budować zamki na lodzie (na piasku)
скрутити в баранячий піз // zapędzić w kozі róg
шити білими нитками // szyte grubymi nićmi.

Велика частина українських і польських фразеологізмів розходиться за мотивацією (внутрішньою формою) і при перекладі потребує заміни стійким або описовим висловом іншого походження й звучання, пор.:

катюзі по заслугі
ні сіло ні впало
співати соловейком
носа коцюбою (кочергою) не дістати
wchodzić kuchennymi schodami

*musztarda po obiedzie
narobić bigosu
żyć na kocią łapę
koń by się uśmieł.*

4.5. Склад фразеологізмів Skład frazeologizmów

Значення фразеологічної одиниці створюється „не поєднанням, а сплавом кількох найменувань у єдине ціле внаслідок переосмислення лексичних значень слів-компонентів”³¹. Отже, те чи інше слово може входити до складу фразеологізмів у різних значеннях або може актуалізувати різні компоненти семної структури. Скажімо, у звороті *leżeć jak kłoda* диференційною для лексеми *kłoda* є сема ‘нерухомо’, натомість у фраземі *nogi jak kłody* центральною для цього іменника є сема ‘опухлий’.

Стійкі звороти української та польської мов групуються навколо слів, що входять до базових тематичних груп, серед яких виділяються номінації:

- частин тіла (соматизми):

*ne торкнутися навіть мизинцем
довгі руки
стати на власних ногах
поза очі
zachodzić w głowę
oddychać pełną piersią
iść na miękkich nogach
mieć w jednym palcu;*

- явищ природи:

*як грім серед ясного неба
вітер у голові
напустити туману
бабине літо
choćby pioruny były
obchodzić tyle, co zeszłoroczny śnieg
nawałnica idzie
bijać w obłokach;*

- фауни (фауноніми):

*стріляний горобець
вуж не пролізе*

³¹ В. М. Білоноженко, *Фразеологічне значення [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, с. 710; пор. *Encyklopedia języka polskiego*, s. 138.

ловити гав
ведмідь на вухо наступив
polować na wrony
jak wilk na owce
kura domowa;

– флори (флоризми):

топтати ряст
як горох при дорозі
скакати в гречку
ubierać się na cebulkę
wyciśnięty jak cytryna
gdzie pieprz rośnie;

– назви осіб:

красна дівка
кум королю
майстер на всі руки
szary człowieczek
chłop na schwał
kozak dziewczyna;

– власні назви:

за царя Тимка
Христя в намисті
ніс – як через Дніпро міст
на Миколи та й ніколи
obrona Częstochowy
rójść w Polskę
uszył Marcin Marcina
sam niby Maćkowa grusza w polu
jechać do Rygi;

– знарядь:

ніде голці впасти
вилами по воді писане
robić z igły widły
dać się złapać na wędkę
można siekierę powiesić
włożyć kij w mrowisko;

– побутових предметів:

тягнути ковдру на себе
воду решетом носити
кленки не вистачає
opowiadać komuś do poduszki
kubek w kubek;

- одягу і взуття:
як реп'ях до кожуха
знімати останню сорочку
być pod pantoflem
wyplakać się komiś w kamizelkę
wziąć nogi za pas
nie kiwnąć palcem w bucie;
- їжі:
передати куті меду
обріднути гірше печеної редьки
впав у біду, як курка в борщ
залити сала за шкуру
з одного тіста
мати олію в голові
не вартій дірки з бублика
nawarzyć kaszy (piwa)
groch z kapustą
musztarda po obiedzie
z niejednego pieca chleb jadł;
- абстрактні назви:
не йде на думку
вольному воля
marnować talent
klepać biedę
na chłopski rozum
końskie zdrowie;
- числа:
знати як свої п'ять пальців
гнатися за двома зайцями
три мішки гречаної вовни
przegnać kogoś na cztery wiatry
jeden wart drugiego
jak piąte koło u wozu.

Фразеологічний склад обох мов поповнювали і поповнюють звороти, що пов'язані із номінаціями різноманітних сфер діяльності, ремесел, професій, напр.:

прокладати першу борозну
у ступі не влучиши
утяти (утнути) до гапликів
без сьомої (десятої) клепки
збиратися, як чумак по сіль
грати комедію
chwycić za róg
młócić sieczkę

wytrześć komuś skórę
wołami nie zaciągniesz
robić z igły widły.

Як українські, так і польські фразеологізми нерідко використовують той самий стрижневий компонент. Сполучуваність такого слова може варіюватися, пор. фразеологізми із компонентами *ніс // nos*:

водити за ніс // wodzić za nos
не суй свого носа! // pilnij swego nosa!
робити щось у когось під носом // robić coś komuś pod nosem
повісити ніс // opuścić nos (na kwintę)
потягти з-під носа // sprzątnąć sprzed nosa
дерти носа // zadzierać nosa
тикати носа // wtykać nos
дістати по носі // dostać po nosie
крутити носом // kręcić nosem
не показати носа (десь) // nie wytknąć nosa
не бачити далі свого носа // widzieć tylko koniec swego nosa
втерти носа комусь // przytrzeć (utrzeć) komuś nosa
закрити двері перед носом // zamknąć drzwi przed nosem
стикнутися ніс у ніс (лицем у лице) // spotkać się nos w nos
говорити під ніс // mówić pod nosem
совати ніс // wścibiać nosa.

„Популярний” у фразеологічній системі образ пса. Як видається, в українській мовній свідомості образ собаки (пса, Сірка) частіше знаходить позитивну характеристику, аніж у польській³². Порівняйте довгий перелік українських і польських фразем зі стрижневим компонентами *собака (пес, Сірко)* // *pies*:

голодний як пес // głodny jak pies
як псів // jest jak psów
не для пса ковбаса // nie dla psa kielbasa
ні пес, ні баран // ni pies, ni wydra
почувати себе як побита собака // czuć się pod zdechłym psem
жодна собака не прийшла // pies z kulawą nogą nie przyszedł
всіх собак вішати на когось // psy wieszać na kimś
як кіт з собакою // jak pies z kotem
вірний як пес // wierny jak pies
загойтись як на собаці // goi się jak na psie
любити як пес цибулю (редьку) // kochać kogoś jak psy dziada w ciasnej ulicy
як собаці муха // jak dla psa mucha

³² Поп.: R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, s. 79; K. Mosiołek-Kłosińska, *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, „Etnolingwistyka”, 1995, nr 7; В. Кононенко, *Концепти українського дискурсу*, Київ–Івано-Франківськ 2004, с. 221–230.

собаці не проскочити
 із собаками не спіймати
 собаці під хвіст
 як собаці другий хвіст
 як собаці на перелазі
 біжить як собака на посвист
 і собака не гавкне
 пропасти як собака на ярмарку
 трястися як собака у Пилипівку
 жити як собака на перелазі
 позичати у Сірка очей
 як у Сірка із зубів
 як Сірко на базарі
 як Сірко на прив'язі
 як Сірко паскою (поживитися)

psu na budę
 mieć kogoś za psa
 dbać o coś tyle, co pies o piątą nogę
 zejść na psy
 pies cię drapał
 pocałuj psa w nos
 zbić jak psa
 łąać jak pies
 jak psu z gardła wyjęty
 książkę, co psy wiąże
 należy się jak psu zupa
 traktować jak psa
 zabić jak psa
 zabierać się jak pies do jeża.

В українській та польській мові можна виділити групи співвідносних слів, навколо яких високочастотно утворюються фразеологічні звороти, напр.:

голова // głowa
 вода // woda
 вовк // wilk
 біда // bieda
 залізний // żelazny
 пускати // puszczać та ін.

Водночас кожна мова утворює із цими словами в основному національно специфічні фразеологізми, пор., напр.:

дірява голова
 у голові макітриться
 вітер у голові

bić na głowę
 chodzi po głowie
 świta w głowie

ані за холодну воду
 пройти вогонь і воду
 перебиватися з юшки на воду

puszczać się na mętne wody
 robić wodę z mózgu
 ktoś pierwszej wody

хоч вовк траву їж
 як вовк у зорях
 пахне смоленим вовком

bajka o żelaznym wilku
 złapać wilka

коли б тільки й біди
 торба лиха і мішок біди
 попастися в зуби біди

bieda z nędzą
 klepać biedę
 stara bieda

залізний кінь
 залізне правило
 узяти в залізні шори

żelazny zapas
 żelazny repertuar
 bajka o żelaznym wilku.

Можна також виділити групи лексичних одиниць, які часто входять до складу стійких зворотів тільки в одній з аналізованих мов. Зокрема, в українській мові низка зворотів утворюється навколо слів *кленка*, *решето*, *макітра* та ін., у польській – навколо лексем *pietruszka* (*pietrucha*), *but*, *figiel* та ін., напр.:

без кленки в голові
розсохлися кленки
вставляти кленки
міряти воду решето
пройти крізь сито й решето
як у решеті води
побити макітру
добра макітра розуму
мати порожню макітру на плечах
siać pietruszkę
ni z gruszki, ni z pietruszki
ni z gruchy, ni z pietruchy
uszyć buty
słoma z butów wychodzi
nie kiwnąć palcem w bucie
pogoda płata figle
o mały figiel
psie figle.

Окремі слова функціонують в українській або польській мовах лише у складі фразеологічних одиниць:

звести на манівці // zwieść na tapowce
випішки продавати
облизня спіймати
байдики бити
закопирити губу
mieć w zanadrzu
pozostawić na pastwę losu
chłop na schwał
trzymać w ryzach.

Лексичні компоненти всередині фразеологічної одиниці можуть зближуватися або протиставлятися. До особливостей складу фразеологічних зворотів належить, зокрема, входження до одного фразеологізму двох однакових або однокореневих слів, пор.:

зуб за зуб
око за око
krew z krwi
cień cienia
масло масляне // masło maślane.

Використання контрасту при створенні фразеологізму підвищує образний характер і експресивність звороту, пор.:

kwadratura koła // kwadratura koła
ni ryba ni mięso // ni pies, ni wydra.

При наявності близького лексичного наповнення компонентів українських і польських фразеологізмів у різних синтаксичних конструкціях виявляється відмінний зміст, пор.:

жаба їсть (давить, душить) – задрити
jeść żabę – мати неприємні наслідки якоїсь ситуації, наразити себе на неприємності.

У низці випадків в обох мовах можливою є збіжність синтаксичної структури фразем і відповідність слів-компонентів при відмінній семантиці фразеологічних одиниць, пор., напр.:

біла ворона – той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших
biały kruk – рідкісність, унікальний предмет; переважно про рідкісні, цінні книжки;
комунальна квартира – квартира, що належить міському господарству й заселена декількома родинами наймачів
mieszkanie komunalne – квартира, що належить гміні і може бути надана особі, яка має низькі доходи,

пор. з явищем міжмовної омонімії (паронімії) у фразеології (див. 4.7.).

4.6. Системні відношення у фразеології

Stosunki systemowe we frazeologii

Фразеологія кожної мови являє собою систему, компоненти якої різноманітними відношеннями пов'язані між собою³³. Явища полісемії, синонімії, варіантності, антонімії фразеологізмів можуть як зближуватися, так і розрізнятися в українській і польській мовах. При зіставленні семантичних структур зворотів виникають значні ускладнення: сходячись в одному чи двох значеннях, фразеологізми розходяться в інших; загальна картина зближень і віддаленостей стає асиметричною.

Семантичне розгалуження фразеологічних одиниць менш типове в порівнянні з полісемією лексем, проте можна наводити численні при-

³³ Див., напр.: М. П. Коломієць, *Питання фразеологічної синоніміки*, Дніпропетровськ 1987; Н. М. Бобух, *Антоніми та фразеологізми з семантично протилежними компонентами*, „Мовознавство”, 1992, № 4; S. Skorupka, *Wieloznaczność związków frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, 1976, z. 5; S. Staszewski, *Warianty i synonimy we frazeologii [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin 1982; S. Skorupka, *Zagadnienie wariantu frazeologicznego*, „Poradnik Filologiczny”, 1986.

клади багатозначних українських і польських зворотів. Кожна із зіставлених мов має полісемічні фразеологізми, зафіксовані в академічних словниках національної фразеології, пор.:

дразнити собак
кидати на вітер
високо літати
dostać w skórę
znaleźć się w oku cyklonu
nóżki na stół
robić z gęby cholewę.

Велика група полісемічних українських і польських фразеологізмів відзначається відповідністю значень. Здебільшого такі звороти мають праслов'янське походження, пор., напр.:

бити в очі // bić w oczy
махнути рукою // machnąć ręką
ставати на ноги // stawać na nogi
звалити з ніг // zwalić z nóg.

Деякі з полісемічних зворотів мають розгорнуту семантичну структуру. Скажімо, фразема *на всю губу* має п'ять значень³⁴:

1. значний, великий, справжній;
2. дуже добре, розкішно жити;
3. дуже багато;
4. у великій мірі, дуже;
5. нестримно (пити, запити).

Явища полісемії та омонімії фразеологічних одиниць важко піддаються розрізненню. Наприклад, фразеологізм *rzucić na kolana* має семантику „справити на когось велике враження” та „виявити перевагу над супротивником”. У фразеологічному словнику цей зворот представлений як полісемічний³⁵, проте його значення певною мірою розійшлися і стає можливим їх трактування як омонімічних.

Однаковою внутрішньомовною омонімією в обох мовах вирізняються, скажімо, фразеологізми *схилити голову // schylić głowę*. Семантика співвідносних зворотів у кожній мові далеко розійшлася як за смисловим наповненням, так і за оцінним характером („віддати шану” і „підкорятися”), завдяки чому можна зробити висновок про омонімічні відношення. Характерно, що ці фразеологізми в різних словниках отримують різний лексикографічний опис. Їх трактують:

- як моносемічні³⁶;

³⁴ Словник фразеологізмів української мови, с. 173–174.

³⁵ *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, s. 173–174.

³⁶ Словник фразеологізмів української мови, с. 702; *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, s. 160.

– як полісемічні³⁷;

– як омонімічні³⁸.

В обох мовах спостерігається омонімія вільних словосполучень і утворених на їхній основі фразеологічних одиниць, напр.:

сидіти на чужому возі – сидіти на чужому возі

iść na dno – iść na dno.

Фразеологічні звороти української та польської мов нерідко утворюють більш або менш подовжені синонімічні ряди³⁹; їх зіставлення пов'язане з труднощами, зумовленими неоднаковою мотиваційною основою вислову, різнобічним складом і розміщенням синонімів, додатковими семантичними асоціативно-оцінними, експресивними, стилістичними конотаціями, що виявляються в них. З іншого боку, саме деталізоване порівняння членів синонімічного ряду дає змогу побачити семантичні нашарування, відчуті їх різну образність, зрештою, глибше сприйняти мовну картину світу. Такі паралелі, особливо щодо довгих рядів синонімічних фразеологізмів, можуть бути предметом окремого розгляду. Наведемо деякі з паралельних синонімічних рядів української та польської мов, пор.:

ні риба, ні м'ясо; ні рак, ні риба; ні пес, ні баран; ні пава, ні тава; ні два, ні півтора;

ні те, ні се; ні швець, ні жнець (ні в дуду грець); ні грач, ні помагач // ні pies, ні wudra;

ні ryba, ні mięso; ні to, ні owo; ні to, ні sio; ні z pierza, ні z mięsa
два чобота пара, одного поля ягода, одного міста книши, одним миром мазани,

з одного міста, одного гніздечка птици, однієї масті // jednej kuźni ludzie, z tego płotu kot, kwiatki z jednej latki
виприщити очі, очі на лоб вилізли // oczy stanęły w ślup, oczy wyszły z orbit, oko zbielało.

Ознаками фразеологічних одиниць є, з одного боку, семантична цілісність, образність і відтворюваність у комунікативних процесах, з другого боку, – можливість уживання значного числа зворотів у кількох модифікаціях лексичного складу і синтаксичної структури. Варіантність фразеологізмів виступає як системне явище, що значною мірою наближене до фразеологічної синонімії.

Варіантність фразеологізмів пояснюється в першу чергу тривалістю процесу становлення зворотів, тенденцією до урізноманітнення компонентного складу і граматичної організації. Варіантність складу фразеологізмів в одній мові може бути пов'язана з лексичним наповненням граматичної структури відповідних зворотів в інших мовах і, отже, їхніми впливами. Зокрема, можливості уживання українських фразеологічних одиниць *десята*

³⁷ Словник української мови, т. IX, с. 884.

³⁸ Słownik języka polskiego PWN, t. 3, s. 177.

³⁹ М. Коломієць, Є. Регушевський, Словник фразеологічних синонімів, Київ 1988; L. Krajewski, Synonimia porównań doprzymiotnikowych [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych, s. 113–122.

вода на киселі та сьома вода на киселі пояснюються тим, що в польській мові існує зворот *dziesiąta woda po kisieli*, а в російській – *седьмая вода на киселе*, пор. також: укр. *козел відпущення*, *козел офірний* // пол. *koziół ofiarny* // рос. *козел отпущения*.

Частина варіантних зворотів створює в кожній мові довгі ланцюжки із включенням базового компонента, пор.:

спати міцним (твердим, камінним, непробудним, мертвим, мертвецьким) сном
pleść androny (baniałuki, brednie, bzdury, duby smalone, dyrdymały, głupstwa).

Окремі звороти вирізняються за рахунок лексико-граматичної варіантності, пор.: *ахіллесова п'ята* // *pięta Achillesa, achillesowa pięta*.

Компонентом-замінником може стати як базовий компонент фразеологічного словосполучення, так і залежне слово (слова). Часом варіантності підлягає не один, а кілька, інколи всі компоненти складу зворотів, напр.:

триматися (держатися) спідниці (плахти, запаски)
zawracać (kręcić) gitarę
pech (traf) chciał.

Варіантність компонентного складу⁴⁰ структурно й семантично наближених зворотів знаходить різнобічну реалізацію у кожній з двох мов, причому в одних випадках має місце відповідність міжмовних варіантів, в інших – віддаленість їх лексичного наповнення, але загальний смисл співвідносних фразеологізмів за таких умов не змінюється, пор., напр.:

за царя Гороха (Панька, Тимка, Митрохи, Хмеля) // za króla Świeczka (Gwoździka)
як у Бога (у Христа, у батька) за дверима (дверми) (за пазухою) // jak u Pana Boga za pieciet (pazuchą, drzwiami, plecami)
(ще) (материне) молоко на губах (коло губів, під вусами) не обсохло // mieć mleko pod nosem (wąsem).

Можливий такий тип еквівалентності українських і польських фразеологічних зворотів, при якому в одній мові наявні варіанти звороту, а в іншій – ні, напр.:

тихо хоч мак сій // cicho jak makiem siał (zasiał)
за вухами тріщить (ляцить) // aż się uszy trzęsą.

Антонімічні пари фразеологічних зворотів утворюються на ґрунті лексико-семантичних протиставлень⁴¹. Вони характеризують явища та ознаки у різних і водночас суміжних аспектах. Контрастність визначає зіткнення відповідних значень, пор.:

ні рісочки (макової краплини) в роті не мати – напихати пельку (зневажл., розм.)
аж ребра знати – нагуляти жир (набиратися тіла)

⁴⁰ D. Buttler, dz. cyt., s. 73–85; A. Pajdzińska, *Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej* [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, s. 55–68.

⁴¹ В. Калашник, Ж. Колоїд, *Словник фразеологічних антонімів української мови*, Київ 2001.

mieć wypchaną kiesę – mieć chudy portfel
strzał w dziesiątkę – strzał w kolano.

Фразеологічні антоніми можуть будуватися за однотипними або різно-типними моделями. Найпоширенішим структурним типом антонімічності в українській і польській мовах є заперечення, яке виявляється у відсутності / наявності префіксів *ne-* // *nie-* та часток *ne* // *nie*, напр.:

narodziti się pod szczęśliwą zirką – narodziti się pod niešťasliwą zirką // *urodzić się pod szczęśliwą gwiazdą – urodzić się pod niešťasliwą gwiazdą.*
dawati ходу – ne dawati ходу
jest komuś pisane – nie jest komuś pisane
pod właűciwym adresem – pod niewłaűciwym adresem.

Крім того, протиставлені фразеологізми можуть включати компоненти – лексичні антоніми, пор.:

kidati w жар – kidati w холод
podnieűć poprzeczkę – obniűzić poprzeczkę.

4.7. Фразеологічні міжмовні омоніми (пароніми) Frazeologiczne homonimy (paronimy) międzyjęzykowe

Частина фразеологізмів двох мов при зовнішній подібності суттєво розходиться за своїм значенням. Такі звороти утворюють пари міжмовних фразеологічних омонімів і паронімів. Існує інший погляд на сутність міжмовної фразеологічної омонімії. У польському мовознавстві вони розглядаються як еквівалентні за своїм складом одиниці типу пол. *wydrzeć z gardła* – словац. *z hrdla vytrhnúť*; пол. *w ostatecznym razie* – рос. *в конечном счете*⁴².

Проте фразеологічний матеріал української та польської мов дає можливість вважати міжмовними фразеологічними омонімами (паронімами) одиниці, які мають подібність звучання, наповненості лексичними компонентами, наближеність граматичної структури при повному або частковому розходженні семантики.

В „Українсько-польському словнику міжмовних омонімів і паронімів” І. Кононенко та О. Співака⁴³ зафіксована семантична відмінність біля ста подібних за складом компонентів пар фразеологізмів, напр.:

⁴² B. Rejalkowa, *Frazeologiczna homonimia międzyjęzykowa (na materiale polskim i słowackim)* [w:] *Stalóű i zmiennoű związków frazeologicznych*, s. 123–136; K. Кусаль, *Фразеология в русско-польском словаре омонимов* [в:] *Frazeologia słowiańska*, pod red. M. Balowskiego, W. Chlebdu, Opole 2000, s. 110–111; пор: М. Леонидова, *Междуязыкова омонимия на фразеологично равнице в руски и български език* [в:] *Славянска филология, т. XVII, Езикознание. Доклади и статии за IX Международен Конгрес на славистите*, София 1983.

⁴³ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*.

від руки // *od ręki*
 з години на годину // *z godziny na godzinę*
 набити руку // *nabić rękę*
 пустити око // *puścić oko*
 прийти під мухою // *przyjść pod muchą*
 світити очима // *świecić oczyma*.

Зокрема, в українській мові фразеологізм з *дня на день* має значення:

1. постійно, весь час;
2. скоро, в найкоротші строки, в найближчий час.

Польське *z dnia na dzień* означає:

1. несподівано, різко, швидко;
2. поступово,

пор. у тексті: 1. Кожен, здається, роздобув уже гроші, хоч відтягає з *дня на день* з своїм приїздом (М. Коцюбинський). 2. *Zdawało się, że całe generacje dni letnich [...] obtłukiwały kłamliwą glazurę, wydobywając z dnia na dzień wyraźniej prawdziwe oblicze domów...* (B. Schulz).

Зовнішня подібність фразеологізмів – міжмовних омонімів створює значні труднощі для їхнього розуміння. Скажімо, М. П. Кочерган як приклад повної значенневої еквівалентності наводить український та польський фразеологізми *вішати псів (собак)* // *wieszać psy*⁴⁴. Разом з тим аналіз засвідчує, що в українській мові цей фразеологізм має значення „звалювати вину на когось”, у польській – „зневажати, принижувати когось”.

Можливість невірною розуміння омонімічного фразеологізму посилюється в тих випадках, коли контекст не „підказує” значення звороту, пор. вживання українського *дати (врізати) дуба „померти”* і польського *dać dęba „втекти”*: 1. – Дід Данило *дуба дав* (А. Малишко). 2. *Monarchini po trzech minutach dała dęba wraz z księciem małżonkiem* (W. Kopaliński).

Пор. вживання міжмовних фразеологічних омонімів *від часу до часу – od czasu do czasu*: 1. Чоловік [...] копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі, *від часу до часу* спиняючись та втираючи піт з обличчя (Леся Українка). 2. *Stukanie było coraz gęstsze i zmieniało się od czasu do czasu w jednolity szmer [...]* (J. Iwaszkiewicz).

Проте переважно контекст „підказує” смисл звороту у кожній з мов, пор., напр.: 1. А він [Водяник] вчепився цупко лапою за днище, та й *ани руш!* (Леся Українка). 2. *Biedne dziecko ani rusz nie mogło sobie przypomnieć* (S. Mrozek).

Частина міжмовних омонімів – фразеологічних зворотів будується на основі різного переосмислення двома народами явищ природи, буденних ситуацій і т. ін., пор.:

виплисти на чисту воду (розкритися, стати відомим) – *wyrłynąć na czystą wodę* (вийти зі скрутного становища, подолати труднощі)

⁴⁴ М. П. Кочерган, *ззнач. праця*, с. 339.

висіти в повітрі (1. перебувати у невизначеному, непевному становищі; 2. залишитися без підтримки, не знайти підтримки; 3. залишитися нерозв'язаним, нездійсненим, нез'ясованим) – *wisi w powietrzu* (наближається щось неухильно; збирається на щось; щось має статися);

пор. також:

змокнути до нитки – *zmoknąć do nitki*

як ніч – *jak noc*

з вітром – *z wiatrem*.

Міжмовні фразеологічні омоніми є для української та польської мов переважно питомими й утвореними у період спільнослов'янської мови. Про це свідчить включення до складу фразеологізмів назв частин тіла, що є підтвердженням їхньої давності, напр.:

сушити голову – *suszyć głowę*

лоб (лобом) у лоб – *łeb w łeb*

(аж) вуха пухнуть – *(aż) uszy puchną*

дерти горло – *drzeć gardło*

щирити зуби – *szczyrzyć zęby*

ламати язика (собі) – *łamać sobie język*

взяти до серця – *wziąć do serca*

на руку – *na rękę*

поставити на ноги – *postawić na nogi*

ходити на пальцях – *chodzić na palcach*;

пор., зокрема, міжмовні омоніми – фразеологічні звороти зі словами *око*
// *око*:

колоти очі – *kłuć w oczy*

маляні (масні) очі – *maślane oczy*

мати на оці – *mieć na oku*

на очах – *na oczach*

очі вилазять – *oczy wylażą*

пускати око – *puszczać (perskie) oko*

рости в очах – *rosnąć w oczach*

світити очима – *świecić oczami*

впасти в око – *wpaść w oko*.

У фразеологізмах – міжмовних омонімах яскраво відображаються шляхи розвитку кожної з мов, еволюція змін значень слів-компонентів і самих зворотів. Скажімо, семантика української фразеологічної одиниці з *серцем* (сердито, з гнівом, із злістю) пов'язана із давнім коренем **srъdъ* – „гнів, злоба”⁴⁵. В польській мові *z sercem* означає „сумлінно, ретельно, охоче”. У зворотах *мати серце* – *mieć serce* перше значення в обох мовах збігається – це

⁴⁵ Про походження слова *серце* (рос. *сердце*) див.: Н. М. Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Москва 1985; А. Brückner, *dz. cyt.*, s. 485; *Етимологічний словник української мови*, т. 5, с. 222.

„бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним”. Проте друге значення українського фразеологізму має протилежне за оцінними характеристиками значення – „бути незадоволеним; ображатися, сердитися на когось”. У польській мові друге значення звороту *mieć serce* – „любити когось, щось”.

Значення фразеологізмів – міжмовних омонімів нерідко далеко відходять від первинного образу. Наприклад, вирази *gostriłi zubi* – *ostrzyć zęby* за походженням пов’язані зі слов’янськими казками про Бабу Ягу, яка гострила зуби перед тим, як когось з’їсти⁴⁶. У сучасній українській мові цей полісемічний зворот має значення:

1. прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду, зробити неприємність;
2. зазіхати на когось, щось.

Польський фразеологізм *ostrzyć zęby* має три значення:

1. пов’язувати з чимось свої плани;
2. зазіхати на когось, щось;
3. піддавати критиці, знущатися з когось, чогось.

Вже у давнину у слов’ян склалися уявлення про те, що у людини може бути легка (та, що приносить успіх, удачу) або важка рука, пор. англ. *to bring luck, with your luck*. В основному в міжмовних омонімічних зворотах *легка рука* – *lekką ręką* і *важка рука* – *ciężka ręką* збереглися асоціації, пов’язані з цими віруваннями. Проте у польському виразі *lekką ręką* одне зі значень – „нерозсудливо (про розтрачування чогось, переважно грошей); не задумуючись” – має вже негативну оцінку, що говорить про суттєвий відрив від першоджерела.

Отже, переважна більшість фразеологізмів, що стали міжмовними омонімами, має давнє коріння. Але набір компонентів деяких виразів, їхня семантика свідчать про виникнення в епоху утворення літературних мов, а часом – у сучасний період, пор.:

у відставці – *w odstawce*
біла смерть – *biała śmierć*
крутити кіно (фільм) – *kręcić film*.

Як правило, запозичені звороти подібні за семантикою, лексичними елементами та структурою. Проте можуть зустрічатися й розходження. Скажімо, церковнослов’янізми *альфа і омега* // *alfa i omega* у відповідних мовах змінили своє значення. В українській мові фразеологізм має значення:

1. початок і кінець чогось;
2. головне в чомусь, основа, зміст, сутність чогось.

У польській мові зворот передає семантику „незаперечний авторитет в якійсь ділянці, чудовий знавець чогось, найважливіша особа”⁴⁷.

⁴⁶ А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *ззнач. праця*, с. 221.

⁴⁷ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 308.

Міжмовна омонімія українських і польських фразеологізмів може бути пов'язана з міжмовною омонімією слів, що входять до складу зворотів. Так, наприклад, міжмовними омонімами є іменники *плечі* – *plecy*, тому зрозуміло, що утворення *за плечима* – *za plecami* мають різні значення. Слова *щит* і *szczyt* мають у сучасних мовах різне значення. Запозичений з давньогрецької український фразеологізм *на щиті* має польський еквівалент *na tarcze*. В польській мові *na szczycie* має семантику „на вершині чогось, на вищому (найвищому) рівні”.

4.8. Стилiстична характеристика фразеологізмів Stylistyczna charakterystyka frazeologizmów

Специфіка утворення фразеологізмів (усномовленневе походження або запозичення), наявність внутрішньої форми, образність і т. ін. сприяють експресивно-оцінній конотації та стилістичній забарвленості переважної частини стійких зворотів у кожній мові. Більшість фразеологізмів становлять розмовні звороти; невелика частина фразеологічних одиниць є стилістично нейтральною, пор., напр.:

– нейтральний стиль:

зміряти очима

слово не розходиться з ділом у когось
ostatnie słowo należy do kogoś;

– розмовний, просторічний стиль:

молоти язиком

виляти (крутити) хвостом

зарубати на носі

накивати п'ятами

zawinąć fraka

puścić kantem

rozpuszczony jak dziadowski bicz;

– просторічний стиль:

з горла пре

тикати під ніс

wyciągnąć kopyta

wybić sobie z głowy;

– публіцистичний стиль:

мертвий капітал

gadające głowy

mieć swoje pięć minut;

– книжний стиль:

притча во язицех

прокрустове ложе
добрий геній
kamień węgielny
beczka Danaid.

Фразеологізми можуть передавати конотацію:

– жартівливості:

зелений змії
як язиком злизало
iść w dyrektorzy
dumny i blady;

– іронії:

ще б пак
під газом
dobry wujaszek
na złość matnie odmrozić sobie uszy;

– зневажливості:

чорнильна душа
ганяти собак
barania głowa;

– фамільярності:

битий жак
втворюються в голову та ін.

Стилістично забарвлені слова, що входять до складу фразеологічних зворотів, можуть привносити до них ту чи іншу конотацію. Скажімо, у польській мові дієслово *gadać* має розмовну характеристику. Відповідно всі фрази з словом *gadać* відзначаються належністю до розмовного або фамільярного стилю, пор., напр.:

gadać od rzeczy
gadać na kogoś
gadaj do słupa
gadaj zdrów
gadać jak nakręcony
nie ma co gadać
gadać, co ślina na język przyniesie.

З огляду на уживаність українські та польські фразеологізми можуть бути активними (регулярно використовуються в сучасній мові) або пасивними (архаїзмами історизмами або неологізмами), пор., напр.:

– архаїзми:

сіра свита
dudy w miech
dziad kalwaryjski
zabijać ręce;

– історизми:

po etapu

latający uniwersytet;

– неологізми:

новий українець

wisieć na stronie (internetowej).

Еквівалентні, особливо подібні за лексичним складом і граматичною структурою, фразеологізми української та польської мов співвідносні за стилістичними характеристиками, напр.:

розм. *молоти язиком* // *mleć językiem*

уроч. *нитка Ариадни* // *nić Ariadny.*

На ґрунті стилістичної забарвленості, належності до того чи іншого функціонального стилю, сфери уживання відбувається розмежування частини українських та польських фразеологізмів. Водночас стилістичні позначки у різних лексикографічних джерелах можуть розходитися у зв'язку з неоднаковим підходом до фразем авторів словників, пор., напр.:

нейтр. *не пустити пари з вуст*⁴⁸

розм. *nie puścić pary z ust*⁴⁹.

Стилістичне спрямування фразеологічних одиниць в обох мовах може змінюватися через різний характер засвоєння запозичених зворотів. При розходженні відповідних зворотів за стилістичною вагою їх не можна вважати повністю еквівалентними. Скажімо, запозичений зі старослов'янської мови вираз *сіль землі* вважається книжним; відповідний фразеологізм *sól ziemi* є нейтральним.

4.9. Граматична структура фразеологічних зворотів

Gramatyczna struktura zwrotów frazeologicznych

У граматичному плані фразеологізми переважно мають структуру словосполучення з підрядним або сурядним зв'язком компонентів, напр.:

топтати ряс

kotarze nózki

i сміх і гріх

ni pies, ni wydra.

⁴⁸ Словник фразеологізмів української мови, с. 82.

⁴⁹ *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, s. 341.

Найпоширенішими є звороти, що будуються навколо однієї з основних для української та польської мов (як і для більшості індоєвропейських) частин мови – іменника, дієслова, прикметника, меншою мірою – навколо прислівника, пор.:

– іменникові звороти:

велика шишка // gruba ryba
в глибині душі // na dnie duszy
стріляний горобець // stary wróbel;

– дієслівні звороти:

мухи не скривдить // muchy nie skrzywdzi
іде як по маслу // idzie jak po lodzie (maśle)
знати як свої п'ять пальців // mieć w jednym palcu
рости як гриби після дощу // rosnąć jak grzyby po deszczu;

– прикметникові звороти:

потрібний як зайцеві бубон // potrzebny jak żabie rower
здоровий як віл // zdrowy jak ryba
голодний як пес // głodny jak pies;

– прислівникові звороти:

раніше чи пізніше // prędzej czy później
ніколи в житті // nigdy w życiu.

Інколи зустрічаються фразеологізми зі стрижневим словом – іншою, неосновною, частиною мови:

сам по собі // sam w sobie (базове слово – займенник)
ні два ні півтора // dwa zera (числівник)
або – або // albo albo (сполучник).

Зміна граматичних зв'язків між компонентами фразеологічних одиниць свідчить про зміну семантики звороту. Наприклад, вираз *колоти очі* має значення „в'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь, кимсь” та „дратувати когось, не давати комусь спокою”. Фраза *колоти очима* реалізує семантику „уважно розглядати (переважно підозріло, недоброзичливо і та ін.)”⁵⁰.

Співвідносні за семантикою та набором лексичних компонентів українські та польські фразеологізми, як правило, збігаються за частиномовною належністю стрижневого компонента, але можуть розрізнятися за способами граматичного зв'язку, пор.:

з пташиного польоту // z lotu ptaka
вихідна точка // punkt wyjścia
з року в рік // z roku na rok
тріщати по швах // trzeszczeć w szwach
рости на очах // rosnąć w oczach.

⁵⁰ Словник фразеологізмів української мови, с. 305.

Українські та польські фразеологізми можуть співпадати за набором компонентів і граматичною структурою, але розрізнятися за базовим порядком слів, напр.: *високо нести голову // nosić głowę wysoko*.

Водночас близькі за змістом фразеологічні звороти можуть мати суттєві відмінності у своїй граматичній структурі, напр.: *комусь від чогось ні холодно ні жарко // kogoś to ani ziębi, ani grzeje*.

4.10. Компаративні фразеологізми

Frazeologizmy komparatywne

Частину фразеологічного фонду в кожній мові становлять мовні одиниці, що містять порівняльний компонент або повністю складаються з компаративного звороту (компаративізми)⁵¹. Характерними особливостями таких фразеологічних одиниць є наявність порівняння, яскрава образність і, як правило, оцінний зміст звороту, пор.:

м'який як віск
дружити як кіт з собакою
як крізь землю провалитися
łgnać jak tuchy do miodu
siedzieć cicho jak mysz pod miotłą
potulny jak baranek.

Більшість порівняльних фразеологізмів будується на образній основі, яка орієнтована на щоденні, побутові спостереження. Саме такі компаративні звороти є найбільш давніми і нерідко спільними для різних індоєвропейських або тільки слов'янських народів, напр.:

товстий як бочка // gruby jak beczka
блідий як стіна // blady jak ściana
подібні як дві краплі води // podobne jak dwie krople wody.

Образи, покладені в основу порівняння, можуть базуватися на реальних явищах. Скажімо, вираз *тремтіти як заєць* відображає поведінку тварини при небезпеці. Водночас підґрунтям компаративного фразеологізма може стати образність, що відображає народні уявлення про ознаки оточуючого світу, напр.: *zdrów jak ryba*. Підставою метафоричної семантики з іронічною

⁵¹ Див.: К. М. Пюлумянц, *Грамматические особенности устойчивых сравнительных выражений польского языка* [в:] *Исследования по польскому языку*, Москва 1969; В. С. Ващенко, *Фразеологізація компаративних зворотів*, „Мовознавство”, 1975, № 4; W. Wysoczański, *O pewnym typie porównań leksykalnych w stałych związkach frazeologicznych*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, ser. A, t. 46, 1992, s. 37–39; W. Wysoczański, *Językowa kategoryzacja rzeczywistości we frazeologizmach i przysłowiach porównawczych. Analiza konfrontatywna na materiale wybranych języków słowiańskich*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, XXIII, 1997.

конотацією у фразеологічних порівняннях є зіставлення несумісних понять, що приводить до парадоксальності образу, а отож і виразності мовного каламбуру, напр.:

пасувати як корові сідло // pasować jak wół do karety
любити як собака редьку // kochać jak psy dziada w ciasnej ulicy
потрібний як риби парасолька // potrzebny jak rybie ręcznik.

Компаративні фразеологізми в обох мовах можуть суттєво розрізнятися, відбиваючи картину світу кожного народу, пор., напр.:

як дурень з писанкою
гнати як солоного зайця
носитися як дурень з писаною торбою
наїстися як Мартин (дурний) мила
stać jak ślup soli
wyjść jak Zabłocki na mydle
gapić się jak sroka w gnat
plakać jak bóbr
jak z czeskiego filmu.

До складу сталих порівняльних зворотів можуть входити одиниці, які позначають особи, події або реалії, що з'явилися у конкретні історичні періоди. Такі слова допомагають певною мірою визначити часи утворення звороту, пор.:

як Мамай пройшов
знатися як свиня на перці
wraść jak bomba
як баран в аптеці // jak wół koło apteki
потрібний як зайцеві бубон // potrzebny jak żabie rower.

Типовою ознакою порівняльних сталих зворотів є їхній питомий характер, пор. неможливі для слів'ян порівняння:

англ. *as American as apple pie* // американський, як пиріг з яблуками
 англ. *to be drunk as an owl* // бути п'яним як сова
 франц. *boire comme une templier* // випивати як тамплієр.

У семантико-граматичному аспекті українські та польські компаративні фраземи залежать від слів т. зв. фразеологічного оточення, „які до складу компаративізмів не входять”⁵². До слів фразеологічного оточення можуть належати різні частини мови, але передусім це прикметники, дієслова, рідко – прислівники. Такий набір вихідних слів фразеологічних зворотів свідчить про те, що образному порівнянню підлягають сигніфікативні компоненти, які входять до предикативного центру речення. Саме сигніфікати передають оцінку, що є важливим елементом смислу порівняльних виразів, пор.:

– прикметникові звороти:
голодний як пес

⁵² В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, *ззнач. праця*, с. 28.

здоровий як бугай
suchy jak pieprz
prosty jak drut
ciemny jak tabaka w rogu;

– дієслівні звороти:

бігти як скажений
личить як корові сідло
спати як убитий
крутиться як муха в окропі
poruszać się jak mucha w smole
należy się jak psu zupa
zabierać się jak pies do jeża
śmiać się jak głupi do sera;

– адвербіальні звороти:

темно хоч око виколи // ciemno choć oko wykol
тихо хоч мак сії // cicho jak makiem zasiał.

Прикметники, що підлягають компаративному осмисленню, належать до лексико-граматичного розряду якісних. Як правило, порівнюються ознаки зовнішності або внутрішніх якостей людини, здебільшого негативні:

бідний як церковна миша
голодний як вовк
goły jak święty turecki
zły jak osa.

Основою дієслівних компаративних зворотів переважно стають назви дій і станів людини, напр.:

розсістися як жаба на купині
знатися як свиня на перці
idzie jak po lodzie
siedzieć jak na tureckim kazaniu
uczerpił się jak rzep psiego ogona.

Поодинокими є випадки, коли вихідним словом компаративного звороту стає іменник. Переважно це назви осіб⁵³ та частин тіла людини, які підлягають оцінюванню, напр.:

дівчина як калина
вуха як вареники
dziewczyna jak malina
gęba jak kaleta.

Слова, що мають в обох народів символічне значення, часто використовуються як порівняльна основа не одного, а кількох зворотів. Наприклад,

⁵³ Див.: А. М. Найда, *Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти)*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 2002; М. М. Махній, *Невербаліка і культура*, Влох.ua 2009.

ще з часів язичництва символічним для слов'ян був дуб // *dąb*, який уособлював головного бога пантеону – Перуна. В українській і польській мовній картині світу слово дуб асоціюється тільки з позитивним сприйняттям, що знайшло відображення у ряді компаративних фразеологізмів:

високий як дуб // wysoki jak dąb

великий як дуб // wielki jak dąb

міцний як дуб // silny jak dąb

rosły jak dąb.

Цікаво, що, скажімо, в російській мові символіка слова дуб переважно негативна: *глупый как дуб (дуб дубом)*.

Отже, компаративна частина фразеологізма може бути полісемічною. Наприклад, комплекс як свиня може входити у стійке сполучення з прикметниками *брудний* і *дурний*. Порівняння як чип (затичка в бочці) може приєднуватися до ад'єктивів *дурний* і *п'яний*. При цьому той самий компаративний компонент часом входить у сполучення з різним знаком оцінки, пор.:

вірний як собака (нес) // wierny jak pies (позитивна оцінка)

злий як собака (нес) // zły jak pies (негативна оцінка).

Одне базове слово може приєднувати до себе різні і водночас синонімічні порівняння, напр.:

здоровий як бик, як кінь, як віл // zdrowy (zdrów) jak ryba, jak rybnie oko, jak koń

самотний як вовк, як палець // samotny jak palec, jak kołek w płocie

почувати себе як вареник у маслі, як риба у воді // czuć się jak raczek w masle, jak ryba w wodzie.

Прикметно, що основою внутрішньомовної варіантності порівняльних зворотів в українській і польській мовах стають ті самі назви ознак, пор.:

твердий як камінь, як скала, як сталь // twardy jak kamień, jak kość, jak skała, jak stal.

Водночас варіантні компаративні частини таких фразеологізмів в обох мовах повністю або частково розходяться, напр.:

чистий (прозорий) як сльоза, як скло, як кришталь // czysty jak szkło, jak szklanka, jak rosa, jak krople rosy

дурний як пень, як довбня, як колода, як кіл у плоті, як ступа, як сак, як вівця, як баран, як цап, як кіт, як чобіт, як чип // głupi jak but (z lewej stopy), jak cholewa, jak podeszwa, jak ślup drogowy, jak stołowe nogi, jak cap, jak gęś, jak koza, jak osioł, jak świnią, jak baran, jak kot

пасувати (личити) як корові (свині) сідло, як корові ковзани, як свині парасолька (намисто) // pasować jak pięść do nosa (do oka), jak wół do karety.

Фразеологічні порівняння можуть вступати між собою в антонімічні відношення, пор., напр.:

потрібний як повітря, як хліб – потрібний як риби парасолька, як собаці п'ята нога, як п'яте колесо до воза // potrzebny jak chleb, jak tlen, jak powietrze, jak woda, jak deszcz, jak gaśnica w aucie – potrzebny jak rybnie ręcznik (rower), jak dziura w moście, jak umarłemu kadzidło, jak piąte koło u wozu.

Базовим лексичним компонентом компаративної частини зворота може бути слово (переважно іменник), що належить до однієї з тематичних груп, з яких виділяються назви тварин, рослин, частин тіла, побутових предметів і явищ:

як кіт до миші
 тремтіти як осика
 знати як свої п'ять пальців
bazgrać jak kura razurem
potrzebować jak kania dżdżu
 відаць як на долоні
tani jak barszcz.

Порівняння вводиться у зворот передусім за допомогою компонентів як (рідше – *наче, неначе, мов*) // *jak (niby)*; часом компаративність виявляється завдяки формі орудного відмінка:

худий як тріска
 як (*наче*) корова язиком злизала
 як (*мов*) сіль в оці
 вовком дивитися
miękki jak wosk
idzie jak woda
nudzić się jak tops.

Компаративні фразеологічні звороти двох мов можуть мати різний ступінь сходжень і розходжень. Частина співвідносних компаративних фразеологізмів кожної мови конструктивно і лексично співвідносна з аналогічними рядами іншої мови; частина має міжмовні варіантні вираження; частина суттєво розходиться за мотивацією та лексичним складом, але залишається в межах порівняльного спрямування; часом сталий порівняльний зворот в одній мові не отримує еквівалентного компаративного фразеологізма в іншій мові, пор.:

– однакові звороти:

боятися як вогню // *bać się jak ognia*
 мінятися як в калейдоскопі // *zmieniać się jak w kalejdoskopie*
 сивий як голуб // *siwy jak gołąb;*

– варіантні за складом звороти:

дивитися як баран на нові ворота // *gapić się jak cielę na malowane wrota*
 як з гуски вода // *jak woda po kacze;*

– різні за мотивацією звороти:

мовчати як риба // *milczeć jak głaz*
 мати нерви як канати // *mieć nerwy jak postronki*
 труститися як у пропасниці // *trząść się jak galareta*
 зникнути як мильна булька // *zniknąć jak kamfora;*

– безеквівалентні звороти:

носитися, як дурень з писаною торбою

*gadać jak katarynka
nudny jak flaki z olejem.*

Крім того, стійкий компаративний зворот в одній мові може отримати в іншій мові формально відмінний аналог порівняльної структури, напр.: *вмитися в'юном // wić się jak piskorz.*

Компаративні фразеологізми широко вживаються як у побутовому мовленні, так і у художніх текстах, пор. в українських художніх текстах:

1. – В Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне.

– Хівря доладна, як писанка.

– Чим же Вівдя негарна? Говорить точнісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

– Олена кругла, як цибулька, повновида, як круглий місяць; в неї щоки, немов яблука, зуби, як біла ріпа, коси, як праник, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею земля стугонить.

– [...] Ця тоненька, немов очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, як шовкова нитка; губи маленькі, як рутяний лист. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, немов у саду вишня, а тиха, неначе вода з криниці.

2. – Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби.

– І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

– Тиха, як телиця.

– [...] Сама товста, як бочка, а шия хоч обіддя гни.

– Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копістка, руки, як кочерги, сама як дошка, а як іде, то аж кістки торохкотять...

(І. Нечуй-Левицький)

Пор.: *Wyła ona śliczna jak malowanie: złote włosy do kolan, oczy jak chabry, ząbki jak perły, usta jak korale, a w całej twarzy – krew z mlekiem (H. Kostyrko).*

Компаративні фразеологізми можуть входити в обох мовах до складу прислів'їв. Підґрунтям таких паремій стає контрастний зміст частин речення, а також рима. Римований характер прислів'їв із компаративними зворотами стає додатковим свідченням національної специфіки цих паремій, пор., напр.:

Великий як світ, а дурний як кіт.

Високий як лоза, а дурний як коза.

Високий як тополя, а дурний як фасоля.

Великий як дуб, а дурний як пень.

Ходить як овечка, а буцька як баран.

Wysoki jak brzoza, a głupi jak koza.

Uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia.

4.11. Міжмовна еквівалентність українських і польських фразеологізмів

Międzyjęzykowa ekwiwalentność frazeologizmów ukraińskich i polskich

За ступенем еквівалентності (граматичною структурою фразеологізму та її лексичним наповненням) може бути виділено чотири типи співвідношень між фраземами української та польської мов.

1. Українській фразеологічній одиниці відповідає формально і лексично ідентичний польський зворот, напр.:

вірний як пес // wierny jak pies
втратити надію // stracić nadzieję
горохом об стіну // grochem o ścianę
шукай вітра в полі // szukaj wiatru w polu
мухи не зобидить // muchy nie skrzywdzi
дивитися на щось крізь пальці // patrzeć na coś przez palce
дві ліві руки // dwie lewe ręce.

2. Українські та польські фразеологізми можуть розрізнятися частиною лексико-граматичного складу, напр.:

писати вилами по воді // pisać palcem po wodzie.

Часткова еквівалентність українських і польських фразеологізмів пов'язана передусім з особливостями національного світобачення, життєвими реаліями, народними традиціями, фольклорними образами, пор.:

не дати собі плюнути в борщ // nie dać sobie w kaszę dmuchać
в сорочці народився // w czerku się urodził
від А до Я // od A do Zet
трястися над кожною копійкою // trzęść się nad każdym groszem.

Міжмовна варіантність українських і польських фразеологізмів передбачає передусім взаємозаміну окремих лексем у межах подібної граматичної структури. Найбільш поширеною є зміна лексичного наповнення одного з іменникових компонентів у межах дієслівних зворотів, напр.:

прийти на бровах // przyjść na rzęsach
пасує як корові сідло // pasuje jak świni siodło
взяти себе в руки // wziąć się w garść.

Можливою є також часткова еквівалентність фразеологізмів двох мов, пов'язана із заміною субстантивів у зворотах недієслівної структури, пор.:

робота не вовк // robota nie zając
як курка лапою // jak kura pazurem
книжковий черв'як (робак) // mól książkowy.

Водночас можливим є такий тип міжмовної еквівалентності, при якому у межах зворотів залишаються відповідні іменники як підстава образності,

а інша частина фразеологізмів змінюється, пор., наприклад, одиниці зі словами *рука* // *ręka*:

падає (рветься) щось з рук // *coś leci z rąk*

руки опускаються // *ręce opadają*

чужими руками жар загрібати // *wyciągać kasztany z ognia cudzymi rękami*.

В окремих випадках інший частиномовний еквівалент у межах фразеологізма отримує в польській мові український прикметник, пор.:

висіти як Дамоклів меч // *wisiec jak miecz Damoklesa*

будувати повітряні замки // *budować zamki na lodzie*.

Частина українських і польських фразеологічних зворотів розрізняються більш, ніж одним компонентом, зберігаючи при цьому подібну граматичну структуру і частину лексичного складу, напр.:

скрутити в баранячий ріг // *zapędzić w koziego róg*

попасти пальцем у небо // *trafić kulą w płot*.

Нерідко внутрішньомовна варіантність накладається на міжмовну, що ускладнює добір еквівалентів, пор.:

задирати ніс // *zadzierać nos (łeb)*

аж за вухами тріщить (лящить) // *aż się uszy trzęsą*

і пальцем не поворушити // *nie kiwnąć (nie ruszyć) palcem*

відігрівати (пригріти) змію біля серця (на грудях) // *wyhodować żmiję na własnym łonie (na własnej piersi)*.

Часткова розбіжність українських і польських фразеологізмів може бути викликана особливостями сполучуваності у двох мовах, напр.:

ростуть як гриби після дощу // *rosną jak grzyby po deszczu*

гроша немає за душою // *jest bez grosza przy duszy*.

Окремий випадок – наявність українських і польських фразеологізмів, антонімічних за структурними показниками, зокрема, за рахунок введення в польську одиницю частки *nie*; при цьому такі звороти еквівалентні за змістом, пор.:

заливати за комір // *nie wylewać za kołnierz* (у значенні „зловживати алкоголем”).

3. Українська та польська фразеологічні одиниці можуть розходитися за лексико-граматичною структурою, образним характером вислову, проте мати еквівалентну семантику.

Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів, метафор і символів, казок, приповідок, міфологічних уявлень, етнічних традицій, напр.:

убити двох зайців // *łapać dwie sroki za ogon*

як корова жувала // *jak psu z gardła wyjęty*

іскри з очей посипались // *świecek w oczach stanęły*

на галай-балай // *na chybił trafił*

комар носа не підточить // *mucha nie siada*

не всі вдома // *zajaczki w głowie*.

Часом на невідповідність граматичної структури і лексичного наповнення фразеологізмів в обох мовах накладається внутрішньомовна варіантність, що додатково ускладнює відношення еквівалентності, напр.: *наговорити (наплетсти) сім мішків (три мішки) гречаної вовни (та чотири копи гречки)* // *pleść duby smalone (dyrdymały)*.

4. Частина українських і польських фразеологізмів не отримує в іншій мові фразеологічного відповідника і при перекладі передається описово або одним словом, напр.:

довгий карбованець // *duży i lekki zarobek*
wiedzieć gdzie stoją konfitury // *вміти пристосуватися*
robić kogoś na szaro // *пригноблювати*.

Саме при цьому типі еквівалентності мовних одиниць найбільш яскраво виявляється специфіка національного світосприймання, пор.:

стати на рушник // *wziąć ślub*
strachu na Lachy // *безпідставні побоювання, страхи*
ciche dni // *час, коли подружжя, що посварилося, не розмовляють один з одним*
schować dudy w miech // *капітулювати*.

4.12. Сталі словосполучення

Stale połączenia wyrazowe

Від власне фразеологізмів відрізняються стійкі словосполучення, загальне значення яких здебільшого випливає зі значення їхніх складників. Такі сполучення здебільшого позбавлені образності, вони синонімічні слову, менше залежні від стилю мовлення і водночас, на відміну від вільних словосполучень, не створюються у процесі мовлення, а відтворюються як готові формули, що зближує їх із фразеологічними зворотами:

дотримати слова // *dotrzymywać słowa*
настільна гра // *gra planszowa*.

Особливості мовної картини світу зумовлюють різне вираження складних понять. Внутрішня форма значної частини українських та польських сталих сполучень наближена за ознакою, покладеною в її основу, проте нерідко навіть при спільному стрижневому компоненті такі вислови вирізняються залежним словом, суттєво змінюючи їх загальну глибинну мотивацію; в інших випадках, не втрачаючи семантичної відповідності, стійкі сполучення мають відмінні і стрижневі, і залежні компоненти. Створюється широкий діапазон можливих коливань щодо набору лексичних одиниць, які внаслідок своєї відносної семантичної прозорості вносять в еквівалентні вислови помітні конотативні нашарування. Можна навести чимало, здавалося б, однакових за значенням стійких сполучень, які в силу відмінностей складу дещо по-іншому сприймаються у кожній мові, пор.:

кімнатні рослини // rośliny doniczkowe
меморіальний музей // izba pamięci
медичний пункт // ośrodek zdrowia
перелітні птахи // ptaki wędrowne
Вербна неділя // Niedziela Palmowa.

Можливі ситуації творення сталого звороту з прозорою внутрішньою формою в одній мові та однослівного відповідника в іншій:

батьківські збори // wywiadówka
сільське господарство // rolnictwo
північний олень // renifer
latarnia morska // маяк
grzałka nurkowa // кип'ятильник
wytwórnia filmów // кіностудія.

Показові спостереження над семантикою сталих словосполучень, що є традиційними назвами рослин. Для прикладу можна звернутися до номінацій, що включають співвідносні компоненти *вовчий // wilczy*, пор.:

вовча лапа // pełnik
вовчий сон // sasanka otwarta
вовчі ягоди (вовче лико) // wilcze lęko
wilcza jagoda // беладона
wilczy groch // люцерна.

Як видно, наявність компонентів *вовчий // wilczy* лише в окремих сполученнях знаходить аналогічний компонент у другій мові. Симптоматичним є, зокрема, і таке семантичне розходження: *вовчі ягоди* (лат. *Daphne L.*) і *wilcza jagoda* (лат. *Atropa belladonna*) – різні рослини, отождивляє себе міжмовна паронімія сталих сполучень⁵⁴.

В основу номінації низки сталих словосполучень покладений метафоричний принцип. У сучасній мові така метафора сприймається як стерта. Метафоричним сталим сполученням в іншій мові може відповідати як образний, так і безобразний зворот (слово), пор.:

повітряний змії // latawiec
безіменний палець // serdeczny palec
wojna domowa // громадянська війна
szczerę srebro // чисте срібло
ślodka woda // прісна вода.

Деякі сталі словосполучення як в одній, так і в обох мовах утворюються за принципом перифрази⁵⁵:

повітряний корабель (літак) // latająca maszyna (samolot)
odmienny stan (cięża) // вагітність.

⁵⁴ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 311.

⁵⁵ Пор.: І. Daszczyńska, *dz. cyt.*, s. 54.

Внутрішня форма сталих словосполучень в українській і польській мовах може бути віддзеркаленням тенденції, спільної для тієї чи іншої групи слов'янських мов, пор., напр.:

укр. *глухий провулок* // рос. *глухой переулок* // білорус. *глухі завулак* – пол. *ślepy zaułek* // чes. *slerá ulička* // словац. *slerá ulička*

укр. *холостий набій* // рос. *холостой патрон* // білорус. *халасты патрон* – пол. *ślepy nabój* // словац. *slerý náboj*, але: чes. *svičnu náboj*⁵⁶.

Частина стійких сполучень термінологізується⁵⁷, причому цей процес неоднозначно проходить у споріднених мовах:

білий налив // *papierówka* (ботан.)

непряме мовлення // *towa zależna* (мовозн.)

робити пункцію // *robić punkcję* (мед.)

нанести удар (по воротах) // *wykopać rzut* (спорт.)

зробити стрибок // *oddać skok* (спорт.).

У межах однієї мови сталі словосполучення можуть бути співвідносними (синонімічними) із окремим словом, можуть набувати чи не набувати синонімічних варіантів сполучень, антонімічних слів, конверсивів. Системні відношення стійких зворотів збігаються або розходяться в українській і польській мовах, пор., напр.:

брати на приціл (прицілитися) // *brać na cel (celować)*

мати надію (надіятися) // *mieć nadzieję*

висловити подяку (подякувати) // *wyrazić wdzięczność (podziękować)*

морж // *koń morski, mors*

теплі кольори // *ciepłe (gorące) kolory*

літаюча тарілка // *talerz (spodek) latający*

робити постріли, вести вогонь (стріляти) // *oddawać strzały, prowadzić ogień (strzelać)*

ловіння риби, рибна ловля (риболовля) // *łowienie ryb*

вести розмову // *wieść (prowadzić, toczyć) rozmowę*

одержати перемогу – понести поразку // *odnieść zwycięstwo – ponieść klęskę*

давати дозвіл – отримати дозвіл // *dać pozwolenie – otrzymać pozwolenie*.

Здебільшого двокомпонентні за структурою, сталі словосполучення можуть одержувати третій компонент; у таких випадках, зокрема, присубстантивний компонент і субстантив складають, у свою чергу, тісне поєднання, до якого й додається залежне слово; здебільшого це нові утворення в двох мовах:

товари вищого сорту // *towary w najlepszym gatunku*

капітан далекого плавання // *kapitan żegluga wielkiej*

блочний (панельний) будинок // *dom z wielkiej płyty*.

⁵⁶ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 99.

⁵⁷ Див.: М. Тимошук, *О русских оборотах типа питать надежду и их польских эквивалентах* [в:] *Проблемы изучения эквивалентности в славянских языках*, Москва 1997.

Можна наводити численні приклади співвідношень українських сталих сполучень структурно різних типів і їхніх польських відповідників. Аналіз засвідчує можливі варіанти таких паралелей:

1) значна частина стійких словосполучень має в двох мовах спільну структуру:

звертати увагу на що // zwracać uwagę na co
взяти участь // wziąć udział.

2) Стійкі словосполучення мають подібний набір компонентів, але розрізняються формами керування⁵⁸, напр.:

говорити по телефону // rozmawiać przez telefon
зберегти таємницю // dochować tajemnicy
клястися у вірності // przysięgać wierność
зловживати алкоголем // nadużywać alkoholu.

3) Спостерігається міжмовна варіантність компонентів сталих сполучень, викликана наблизенням, але не повністю однаковим уявленням щодо відповідного поняття. Такі співвідносні стійкі словосполучення розрізняються в обох мовах окремими компонентами:

розкладати пасьянс // stawiać pasjansa
робити зауваження кому // zwracać uwagę komu
мати справу з ким-небудь // mieć z kimś do czynienia
зробити шкоду кому-небудь // parazić kogoś na szwank
картинна галерея // galeria obrazów
картковий будиночок // domek z kart.

Варіантним у відношеннях міжмовної еквівалентності може бути як головне слово сполучення, так і залежне, пор. при зміні

– стрижневого компонента:

педагогічний склад // ciało pedagogiczne
плести на спицях // robić na drutach;

– залежного компонента:

компактна пудра // puder w kamieniu
кубічний метр // metr sześcienny.

4) В одній мові вживається стале словосполучення, в іншій – вільне сполучення слів:

widna kuchnia // кухня з вікном
rozkładowe mieszkanie // квартира з непрохідними окремими кімнатами.

5) Еквівалентом стійкого словосполучення в одній мові стає описовий вислів в іншій мові, напр.:

wycieczka lotnicza // туристична подорож, у якій туристів перевозять літаком;

⁵⁸ O. Śpiwak, M. Jurkowski, *Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny*, red. nauk. I. Kononenko, Warszawa 2003.

пор. також: *kobieta po przejściach, ubierać się na cebulkę, przyszywana ciocia, proszona kolacja.*

б) Стале сполучення в одній мові може відповідати окремому слову іншої мови, напр.:

нобелівський лауреат // noblista
глядацька зала // widownia
продовольчі запаси // wiktuały
риб'ячий жир // tran
wytwórnia filmów // кіностудія
kotpot z suszu // узвар
sprawić zawód // підвести.

Свої особливості міжмовних співвідношень характеризують сполучення з базовим словом, що належить до тієї чи іншої частини мови. Зокрема, можна виділити типи еквівалентності, які є продуктивними для субстантивних і дієслівних стійких словосполучень.

Польська мова як більш конденсована за засобами вираження демонструє довгі ряди іменників та дієслів, яким в українській мові відповідають субстантивні та вербативні словосполучення, пор.:

письмовий стіл // biurko
дитячий садок // przedszkole
повітряний змії // latawiec
цвітна капуста // kalafior
робити гімнастику // gimnastykować się
зіграти внічию // zremisować.

Утворюються парадигми співвідношень сталих і несталих сполучень української та польської мов. Пор. приклади співвідношень сталих словосполучень в одній мові та їхніх еквівалентів в іншій мові.

Співвідношення

українських сталих сполучень „іменник + іменник”
і їх польських відповідників

1. Українське стале сполучення – еквівалентне польське сполучення:

міністерство культури // ministerstwo kultury
день тижня // dzień tygodnia
станція метро // stacja metra.

2. Українське стале сполучення – відмінне польське сполучення:

термін придатності // data ważności
обмін речовин // przemiana materii.

3. Українське стале сполучення – польське слово:

день народження // urodziny
збирання грибів // grzybobranie
камера схову // przechowalnia
картопля фрі // frytki
органи чуття // zmysły.

Співвідношення

українських сталих сполучень „іменник + прийменник + іменник”
і їх польських відповідників

1. Українське стале сполучення – еквівалентне польське сполучення:
капці для гостей // karcie dla gości.

2. Українське стале сполучення – відмінне польське сполучення:
офіцер у відставці // oficer w stanie spoczynku
рекорд для приміщень // rekord halowy
стрибок з жердиною // skok o tyczce
атестат з відзнакою // świadectwo z paskiem (z wyróżnieniem).

3. Українське стале сполучення – польське слово:
судно на (повітряній) подушці // poduszkowiec
чай з молоком // bawarka.

Співвідношення

українських сталих сполучень „іменник + прикметник”
і їх польських відповідників

1. Українське стале сполучення – подібне за утворенням та лексичним складом польське сполучення:

африканський слон // słoń afrykański
електрична гітара // gitara elektryczna
олімпійський стадіон // stadion olimpijski
залізнична каса // kasa kolejowa
паралельний клас // równoległa klasa
стихійне лихо // klęska żywiołowa.

2. Українське стале сполучення – аналогічне за утворенням, але відмінне за лексичним складом (внутрішньою формою) польське сполучення:

безіменний палець // serdeczny palec
меморіальна дошка // tablica pamiątkowa
канцелярські товари // artykuły biurowe
високосний рік // rok przestępny
дитячий майданчик // ogródek jordanowski
перелітні птахи // ptaki wędrowne
плавлений сир // ser topiony
масовий психоз // zbiorowa histeria
непряме мовлення // mowa zależna
льотний склад // personel latający
художня література // literatura piękna.

3. Українське стале сполучення „іменник + прикметник” – польське сполучення „іменник + іменник”:

годинникова стрілка // wskazówka zegara
медичний пункт // ośrodek zdrowia
фірмова страва // specjalność zakładu

меморіальний музей // *izba pamięci*
 похвальна грамота // *dyplom uznania*
 головний убір // *nakrycie głowy*
 туристичне бюро // *biuro podróży*.

4. Українське сполучення „іменник + прикметник” – польське сполучення „іменник + прийменник + іменник”:

компактна пудра // *puder w kamieniu*
 зубна помада // *szminka do ust*
 друкарська машинка // *maszyna do pisania*
 рідке мило // *mydło w płynie*
 оркестрова музика // *muzyka na orkiestrę*
 газетний кіоск // *budka z gazetami*.

5. Українське стале сполучення „іменник + прикметник” – польське сполучення „іменник + прислівник”:

прямий репортаж // *reportaż na żywo*
 розсипчаста каша // *kasza na syrko*.

6. Українське стале сполучення „іменник + прикметник” – польський іменник:

бігова доріжка // *bieżnia*
 глядацька зала // *widownia*
 дитячий садок // *przedszkole*
 контактна лінза // *soczewka*
 навчальний заклад // *uczelnia*
 письмовий стіл // *biurko*
 повітряний змії // *latawiec*
 пральна машинка // *pralka*
 роликові ковзани // *łyżworolki*
 вихлопні гази // *spaliny*
 білий налив // *papierówka*.

Співвідношення

українських слів – іменників і польських сталих сполучень

айсберг // *góra lodowa*
 ар'єгард // *straż przednia*
 аспірантура // *przewód doktorski*
 бюлетень // *zwolnienie lekarskie*
 гастролі // *występy gościnne*
 ескалатор // *schody ruchome*
 кип'ятильник // *grzałka nurkowa*
 лускунчик // *dziadek do orzechów*
 множина // *liczba mnoga*
 одеколон // *woda kolońska*
 парта // *ławka szkolna*
 піщинка // *ziarnko piasku*

почерк // *charakter pisma*
 поштамт // *poczta główna*
 розетка // *gniazdko elektryczne*
 сейф // *kasa pancerna*
 тваринництво // *hodowla zwierząt*
 футбол // *piłka nożna*
 циферблат // *tarcza zegarowa*
 шипшина // *róża polna*
 яєшня // *jajko sadzone*
 дошкільник // *dziecko w wieku przedszkolnym.*

Відповідність сталих субстантивних комплексів у двох мовах зручно проводити на матеріалі словосполучень з однаковими іменниками. Наприклад, в українській і польській мовах функціонують ряди субстантивних словосполучень з опорними іменниками *машина* // *maszyna*, *машинка* // *maszynka*, пор.:

парова машина // *maszyna parowa*
сільськогосподарська машина // *maszyna rolnicza*
підйомна машина // *maszyna wyciągowa*
ливарна машина // *maszyna odlewnicza*
роторна машина // *maszyna wirująca*
легкова машина // *samochód osobowy*
вантажна машина // *samochód ciężarowy*
лічильна машина // *maszyna do liczenia*
швейна машина // *maszyna do szycia*
посадкова машина // *maszyna do sadzenia*
гравірувальна машина // *maszyna do grawerowania*
складальна машина // *maszyna do składania*
пральна машина // *pralka*
посудомийна машина // *zmywarka*
друкарська машинка // *maszyna do pisania*
спиртівка // *maszynka spirytusowa*
керосинка // *maszynka naftowa*
корогаз // *maszynka gazowa.*

Як видно з таблиці, в польській мові в більшості тих випадків, коли прикметник указує на функцію приладу, українським субстантивно-ад'єктивним словосполученням відповідають іменниково-іменникові конструкції з прийменником *do*. Проте якщо це побутовий приклад, у польській мові під впливом розмовного мовлення уживаються іменники *pralka*, *zmywarka*. Якщо підставою номінації є передача джерела енергії, в польській мові утворюються сполучення моделі NAdj (*maszyna parowa*, *maszynka spirytusowa*, *maszynka naftowa*, *maszynka gazowa*); в українській мові аналогами цих структур здебільшого виступають окремі іменники⁵⁹.

⁵⁹ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 99–101.

Співвідношення
українських дієслівних сталих сполучень
і їх польських відповідників

1. Українське стале сполучення – подібне за утворенням польське сполучення:

йти до школи // iść do szkoły
писати вірші // pisać wiersze
прати білизну // prać bieliznę
читати книжку // czytać książkę
давати поради // dawać rady
дати відповідь // dać odpowiedź.

2. Українське стале сполучення – відмінне польське сполучення:

виходити з автобуса // wysiadać z autobusu
говорити по телефону // rozmawiać przez telefon
друкувати на комп'ютері // pisać na komputerze
заварити чай // zaparzyć herbatę
знати напам'ять // umieć na pamięć
кип'ятити воду // gotować wodę
підвищити голос // podnieść głos
піджати хвіст // stulić ogon
плетти на спицях // robić na drutach
пробити колесо // złapać gumę
розкласти пасьянс // stawiać pasjansa
чистити зуби // umyć zęby
чистити картоплю // obierać ziemniaki.

3. Українське стале сполучення – польське слово:

вчитися в інституті // studiować
зіграти в нічю // zremisować
зробити модель // wymodelować
клеїти шпалери // tapetować
очищати від снігу // odśnieżać.

Сталі словосполучення двох мов можуть відрізнитися порядком розміщення компонентів. У першу чергу різним порядком розташування характеризуються субстантивно-ад'єктивні сполучення⁶⁰, напр.:

навколишнє середовище // środowisko naturalne
природний газ // gaz ziemny
громадянська позиція // pozycja społeczna,

⁶⁰ Див.: И. В. Кононенко, *Порядок слов в ад'єктивно-субстантивном комплексе (на материале русского, украинского и польского языков)* [в:] Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. III Konferencja Międzynarodowa, red. L. Szypielewicz, Warszawa 2006; I. В. Кононенко, *Семантико-синтаксичний потенціал препозитивних і постпозитивних атрибутів*, „Мовознавство”, 2007, № 3.

пор., проте:

книга скарг і пропозицій // książka życzzeń i zażaleń.

Закономірності позиційного розташування у польській мові відрізняються не тільки від української, але і від інших слов'янських мов. У сталих іменниково-прикметникових словосполученнях здебільшого виступають відносні ад'єктиви, які в українській мові, як правило, стоять перед субстантивом, у польській – після субстантива, пор., напр.:

кімнатна температура // temperatura pokojowa

громадянська війна // wojna domowa.

Водночас у польській мові можливими є закріплені традицією позиційні коливання компонентів подібних словесних комплексів, пор.: *język angielski, haft angielski, park angielski, walc angielski, pieprz angielski, angielska gorzka, angielska sobota, angielskie konie, angielska flegma*⁶¹.

Зміна позиції польського ад'єктива щодо того самого опорного імені є також показником зміни значення прикметника, пор.: *meble stylowe* (imitacja mebli z minionych epok), *stylowe meble* (nowoczesne, eleganckie meble). Отже, у польській мові можливими є сполучення з однаковим набором компонентів і різним порядком слів. Якщо прикметник у межах таких груп переходить у препозицію, він стає якісним. При цьому стійкий характер цих словесних комплексів, як правило, не зберігається, пор.:

literatura fantastyczna – fantastyczna literatura

panna młoda – młoda panna

profesor zwyczajny – zwyczajny profesor

aktor komediowy – komediowy aktor.

В українській мові приклади зміни порядку слів у стійкому словосполученні NAdj є поодинокими, пор., проте: 1. Кризь вузьке вікно скупо проникало *денне світло* (С. Чорнобривець). 2. [...] Гулак своїм дослідженням видобував на *світло денне* не прийняті в Росії постулати Лобачевського [...] (Р. Іванчук). При цьому значення словосполучення не міняється.

Особливостями позиційного розміщення компонентів субстантивно-ад'єктивного комплексу вирізняється науковий стиль. Специфіка наукового мовлення полягає, зокрема, у широкому вживанні сталих номінацій, відповідно підвищується ступінь ідіоматизації атрибутивно-іменних комплексів. Водночас зміцнення формально-граматичних зв'язків компонентів послаблює атрибутивні властивості прикметника, який значною мірою або повністю втрачає синтаксичну самостійність, стабілізуючи своє місцезнаходження. Для українського наукового мовлення характерна препозиція прикметника щодо іменника, напр.: *граматична семантика, математична функція*. Постпозиція ад'єктива є типовою для біологічної термінології, пов'язаною з родо-видовою класифікацією об'єктів, напр.: *совка капустяна*,

⁶¹ *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1958, s. 132.

арніка гірська. Постпозиція відносного прикметника у подібних словосполученнях підкреслює його класифікаційну семантику. Зміна такого словопорядку може свідчити про зміну значення прикметника й усього словосполучення, напр.: *синиця велика* – термін, *велика синиця* – вільне словосполучення. Для польських словосполучень фіксована постпозиція прикметника щодо іменника характерна для різних сфер наукового мовлення, напр.: *związki językowe, stożek obrotowy, ptak drapieżny*.

У сфері ділового українського мовлення позиційними зміщеннями відзначається мова бізнесу, зокрема, мова торгівельно-промислової документації, для якої характерним є розташування прикметника після іменника. Такі сполучення отримали в мовознавстві назву номенклатурних позначень (назв), напр.: *стіл офісний, олія харчова*. Порядок слів „референт – ознака” є зручним для проведення торгівельних операцій, оскільки допомагає диференціювати об’єкти одного класу. При перестановці компонентів такі словосполучення часто втрачають ознаки термінологічного найменування і виходять зі сфери ділового мовлення, пор.: *силікатна цегла, ксероксний папір*. Оскільки в польській мові класифікаційний принцип є одним з мотивувальних для позиційного розміщення загалу атрибутів, то природно, що у ділових контекстах він виступає як провідний, напр.: *artykuły spożywcze, tanekin prasowniczy, śruba mikrometryczna*⁶².

Постпозиція прикметника щодо іменника у сталих словосполученнях в українській і польській мовах характерна також для назв страв, пор. у тексті анекдота:

Przyjacieli pyta Nowaka:

– Jak minęły święta?

– Wspaniale! Żona serwowała mi same zagraniczne potrawy.

– Jakie?

– *Barszcz ukraiński, fasolkę po bretońsku, pierogi ruskie i sznyceł po wiedeńsku z kapustą włoską.*

Словосполучення, які можна розглядати як складні номінації, в умовах включення в структуру речення можуть змінювати свій нерозкладений, як на перший погляд, характер, отож їх можна кваліфікувати у межах семантико-синтаксичного вчення про члени речення, пор.: 1. *Це не морська, а просто свинка*. 2. *Він пише за обіднім, а не письмовим столом*. 3. *Купи їжак курче, а треба було струсі*.

Омонімія фразеологізованих і вільних сполучень розкривається тільки в реченнях, напр.: *Росте якийсь білий гриб* (білого кольору); Він збирає тільки *білі гриби*; пор. також: *koński ogon*. У кожній із мов, що розглядаються, можна виявити розгорнуті ряди вільних словосполучень, які відзначаються своєрідною семантико-синтаксичною полісемією (омонімією).

⁶² І. В. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, с. 111–114.

4.13. Прислів'я Przysłowia

Прислів'я (паремії) відбивають світосприйняття, оцінні уявлення, мораль народу. Деякі вчені вважають прислів'я окремою групою зворотів – фразеологічними виразами⁶³. Хоча паремії, як і фразеологізми, відзначаються своєю сталістю, проте, на відміну від фразем, прислів'я є самостійними судженнями, передають сформовану думку, вони інтонаційно і граматично оформлені як прості або складні речення, пор.:

Один гусак поля не витопче.

Бачить кіт сало, та сили мало.

Хто рано встає, тому Бог дає.

Szkoda czasu i atłasu.

Lepszy rydz niż nic.

Żeby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała.

Для української та польської мов характерною є також низка прислів'їв еліптичної структури⁶⁴:

Усякому овочеві свій час.

Два чоботи пара.

На городі бузина, а в Києві дядько.

Nos w sos.

Łachy – pod pachy.

Z małej chmury wielki deszcz.

Прислів'я переважно відзначаються переносною семантикою, образністю⁶⁵, яскравою внутрішньою формою, часто національно забарвленою, пор., напр.:

Поганому танцюристові і штани заважають // Złej baletnicy zawadza i rąbek u spódnicy.

Свій свояка вгадає здалека // Rybak rybaka widzi z daleka.

Чимало українських і польських прислів'їв має нині приховану образність; їхня внутрішня форма може бути розкрита лише завдяки лінгвокультурологічним дослідженням. Наприклад, українське і польське прислів'я *Вбити бобра – не бачити добра // Jak zabijesz bobra, nie będziesz miał dobra* пов'язані з давніми повір'ями східних і західних слов'ян про те, що вбивство бобра є поганою прикметою⁶⁶.

⁶³ Н. М. Шанский, *ззнач. праця*, с. 84; G. Szpila, *Tłumaczenie frazeologizmów: przysłowia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, MCCXXVI, Prace Językoznawcze, z. 119, 1999.

⁶⁴ Пор.: А. М. Lewicki, *ззнач. праця*, с. 267.

⁶⁵ А. А. Потебня, *Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка*, Харьков 1930, с. 55.

⁶⁶ В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология*, с. 119.

Значення українських і польських прислів'їв може бути прямим, безобразним, пор.:

Людині властиво помилятися // Ludzka rzecz błądzić.

Кожному мила своя сторона // Ojczyzna swoja każdemu najmiłsza.

Здебільшого прислів'я в обох мовах є однозначними. Проте часом зустрічається не тільки полісемія, але й енантіосемія прислів'я, напр.: *Każdy dudek ma swój czubek*:

1. кожна людина має щось, чим може похвалитися;

2. кожний має якийсь недолік⁶⁷.

Народною основою більшості прислів'їв, як і фразеологізмів, пояснюється входження до цих зворотів слів, що позначають особи, флору, фауну, природні явища, побутові предмети та ін., напр.:

То не друг, що медом маже, а той друг, хто правду скаже.

Бережись козла спереду, коня ззаду, а лихого чоловіка з усіх боків.

Nie suknia zdobi człowieka, a człowiek suknię.

Bez pracy nie ma kołaczy.

Часом українські та польські прислів'я мають конотацію жартівливості або іронії:

Хто рано встав, той ліпші штани вбрав.

Złapał Kozak Tatarzyna, a Tatarzyn za łeb trzyma.

Polak głodny to zły.

Одна з лексем прислів'я часом є застарілою, „затемненою” для сучасних носіїв мови. Скажімо, у польському прислів'ї *Każda liszka swój ogon chwali* слово *liszka* є запозиченням із чеської мови (← *liška*). У сучасній польській мові цей іменник не вживається, замість нього використовується слово *liszka*, отже, субстантив став незрозумілим, у зв'язку із чим у межах прислів'я отримало варіант *pliszka* (укр. *плиска, трясогузка*); пор. також: *Przyszła kryśka (kres) na matyska (kota)*.

Прислів'я може стати джерелом фразеологізму. Такі процеси відбуваються у кожній мові специфічно. Скажімо, з українського прислів'я *Краще синиця в руках, ніж журавель у небі* у мову прийшли звороти *мати синицю в жмені, піймати (спіймати) синицю в руку*. Еквівалентне польське прислів'я *Lepszy wróbel w garści (w ręku), niż gołąb na dachu (cietrzew na sęku)* не стало базою утворення фразеологічної одиниці. Фразеологізми *старий горобець // stary wróbel*, можливо, утворилися на базі прислів'їв *Старого горобця на полові не обдуриш // Starego wróbla nie złapiesz na plewy*.

Виразною рисою численних українських і польських прислів'їв є рима, яка сприяє кращому запам'ятовуванню паремій, напр.:

З краси не пити роси.

Коваль клепле, поки тепле.

⁶⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego, A–J, s. 716.*

*Як сорочка біла, то й жінка мила.
 Боже, поможи, та й сам не лежи.
 Siedź cicho, kiedy śpi licha.
 I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu.
 Každy orze, jak może.
 Mądrej głowie dość dwie słowie.*

У прислів'ях відображений практичний досвід народу. В основному паремії відбивають загальнолюдські цінності та спостереження. Образи прислів'їв є як національними, так й інтернаціональними. Отже, частина прислів'їв унаслідок спільного походження або взаємовпливів збігається в обох мовах за компонентним складом і значенням, але більшість розходиться за внутрішньою формою; добір еквівалента в іншій мові викликає в таких випадках значні труднощі.

Відповідність лексико-семантичного наповнення й структури багатьох українських і польських прислів'їв підтверджує їхню генетичну спільність:

*Про вовка промовка, а вовк у хату // O wilku mowa, a wilk tu.
 Береженого Бог береже // Strzeżonego Pan Bóg strzeże.
 Сім разів відміряй, а один відріж // Siedem razy odmierz, raz odetnij.
 Всяк свого щастя коваль // Každy jest kowalem swojego losu.*

Частина прислів'їв є спільними для різних слов'янських народів, що підтверджує утворення таких сталих виразів у часи спільнослов'янської мовної єдності або їхні ранні взаємозапозичення, напр.:

*укр. Дарованому коневі в зуби не дивляться.
 пол. Darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby.
 рос. Дареному коню в зуби не смотрят.
 білорус. Доранаму коню ў зубы не глядзяць.
 чес. Darovanému koni na zuby nehled'.
 словац. Darovanému koňovi nehľad' na zuby.
 болг. На харизан кон зъбите не се гледат;*

пор. також:

*укр. На злодію шапка горить // пол. Na złodzieju czapka gore // рос. На воре шапка горит.
 укр. Незваний гість гірше від татарина // пол. Gość nie w porę gorszy Tatarzyna //
 рос. Незванный гость хуже татарина.
 укр. Де тонко, там і рвется // пол. Gdzie cienko, tam się rwie // рос. Где тонко,
 там и рвется.*

Низка прислів'їв є спільними для українського та польського народів. У більшості випадків визначити їхнє першоджерело неможливо; очевидно, тут треба говорити про спільний фонд прислів'їв, пор.:

*Не кажи гоп, поки не перескочиш // Nie mów hop, dopóki nie przeskoczysz.
 Пока сонце зійде, роса очі виїсть // Nim słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.*

Включення до складу прислів'їв, скажімо, таких слів, як *хата* // *chata*, можливо, є аргументом на користь первинності за походженням цих виразів в українській мові, пор.:

Чим хата багата, тим і рада // Czym chata bogata, tym rada.

Моя хата скраю, я нічого не знаю // Moja chata z kraja.

Питомі польські лексичні компоненти, очевидно, свідчать про первинність прислів'я у польській мові і їхнє запозичення в українську, напр.:

Видно пана по халявах // Znać pana po cholewach.

Доти збанок воду носить, поки вухо не увірветься // Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie.

Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість // Obiecanki casanki, a głupietu radość.

Проте специфічна українська рима може бути показником питомості прислів'я незважаючи на лексичні полонізми у їхньому складі:

Або пан, або пропав.

Вбрався в жупан, та й думає, що пан.

Своєрідне польське прислів'я *Hulaj dusza bez kontusza, szukaj pana bez żurana* було запозичене українською мовою, пор., наприклад, у художніх текстах: 1. *Gdyby raz Rzepę wzięli do wojska, kanclerz mógłby sobie powiedzieć: „hulaj dusza bez kontusza”* (Н. Сienkiewicz). 2. *Га? Навіщо? Гуляй, душа, без кунтуша! Та бух! по столу кулаком* (Панас Мирний). Цікаво, що це прислів'я увійшло і до російського вжитку. У словнику російської мови В. Даля видання 1881 р. подібний зворот зафіксований як південно-західний, пор.: *Танцуй (пляши), душа, безъ кунтуша, ищи (любви) пана безъ жупана!*⁶⁸ Проте вже у ті часи прислів'я усвідомлювалося як запозичення з польської, пор. у мовленні персонажа-поляка: – *Гуляй, душа, без кунтуша! Ищи пана без жупана! Господа, милости просим выкушать за здоровье пана воеводы и пана старосты!* (Ф. Булгарин). При цьому інші польські прислів'я з елементом *hulaj dusza* українською (та й російською) мовою засвоєні не були, пор.: *Hulaj dusza – piekła nie ma; Hulaj dusza, piekło gore.* Прикметно, що в польській мові є застаріла лексема *hulajdusza* – гуляка, пор.:

hulać ← укр. *гуляти*

hulaka ← укр. *гуляка*.

Отже, як слова і власне фразеологізми, прислів'я можуть не тільки розвинути на власному ґрунті, але й бути запозиченими. Основна маса запозичених прислів'їв прийшла з літературних джерел, передусім з античних, пор.:

Гора народила мишу // Góra urodziła mysz (Езоп).

Друг пізнається в біді // Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie (Евріпід),

пор. популярні у польському соціумі вирази *Co mnie nie zabije, to mnie wzmacni* (Ф. Ніцше); *Nigdy tak nie było, żeby jakoś nie było* (Я. Гашек), які не знайшли поширення в українському середовищі.

⁶⁸ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 2, Москва 1955, с. 218–219.

Прикметним є зіставлення українських і польських прислів'їв, подібних за внутрішньою формою та структурою, отожд і за джерелом виникнення, але варіантних щодо використання окремих компонентів. У таких висловах нерідко виявляють себе особливості традиційного життя, прив'язаності до тієї чи тієї місцевості тощо, пор.:

Голодній кумі хліб на умі // Głodnemu chleb na myśli.

Баба з возу – кобили легше // Baba z wozu, koniom lżej.

Молода кров кипить // Młode piwo burzy się.

Робота не вовк, у ліс не втече // Robota nie zając, nie usieknie.

Язик до Києва доведе // Język do Krakowa dopyta.

Своя сорочка ближче до тіла // Bliższa ciała koszula niż sukmana.

Варіантність компонентів у складі прислів'їв може бути пов'язана з трансформаціями запозичених сталих висловів. Так, прислів'я *Не відразу Київ (Львів) збудовано // Nie od razu Kraków zbudowano* виникли на ґрунті загальноєвропейського вислову *Не відразу Рим збудовано*; пор. з франц. *Paris ne s'est pas fait en un jour*; рос. *Москва не сразу строилась* та ін.

Переважна більшість прислів'їв кожної мови побудована на національно-культурних традиціях, власних „сюжетах”, пор.:

До булави треба й голови.

То не козак, що не думає отаманом бути.

Kto nie ryzykuje, ten w kozie nie siedzi.

Bez jęcioły rok goły.

Mądry Polak po szkodzie.

Характерними для польської мови є звороти з використанням компонента *pan*, що має здебільшого позитивну оцінку, пор.:

Serce nie sługa, nie zna, co to pany.

Ten pan, zdaniem moim, kto przestał na swoim.

Jaki pan, taki kram.

Każdy w swym domu pan.

Znać pana po cholewach.

Każdy pan na swoich śmieciach.

В українській народній традиції компонент *пан* у складі звороту звичайно надає йому негативного або іронічного забарвлення:

Пан з паном, а Іван з Іваном.

Пани б'ються, а в мужиків чуби трищать.

Пани – на двох одні штани.

Не буде з Івана пана.

Не всякого пана пізнаєш без жупана.

Убрався в жупан і думає, що пан.

Пани однакові, що в нас, що в Кракові.

З паном не братайся.

При порівнянні цих прислів'їв двох мов не можна не враховувати, що частотне в польській мові слово *pan* не повною мірою відповідає україн-

ському пан за набором лексичних значень, стилістичною забарвленістю й особливостями слововживання.

Специфічними для українських та польських паремій є одиниці, що включають власні імена, які можуть належати до конкретних історичних постатей, фольклорних образів або бути іменами-символами. Як відомо, з власними іменами традиційно пов'язуються певні риси характеру, вдачі, психічні властивості (див. 1.3.), пор., напр.:

*По Савці свита, бо на Савку шита.
Пан з паном, а Іван з Іваном.
Ані пан, ані Іван.
Казала Настя як удасться.
Не зивай, Хомко, на те ярмарок.
Дурного Кирила і Химка побила.
Заплач, Матвійку, дам копійку.
Co wie Grześ, to i cała wieś.
Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie.
Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa.
Za króla Olbrachta wyginęła szlachta.
Wolność Tomku w swoim domku.
Jeden do Sasa, drugi do lasa.*

Підтвердженням того, що прислів'я утворене на власному ґрунті, може стати внутрішньомовна рима, яка втрачається при доборі еквівалента в іншій мові, пор., напр.:

*Не той друг, що медом маже, а той друг, що правду каже.
Зачепилась за пень – простояла цілий день.
Боже поможи, та й сам не лежи.
Як прийде туга, пізнаєш друга.
Widziały gały, co brały.
Jakie drzewko, taki klin, jaki ojciec, taki syn.
Jaka praca, taka płaca.
Wyrósł jak dąb, a głupi jak głąb.*

Наближеність і відмінність двох мовних картин світу – української та польської – знайшли втілення в рядах внутрішньомовних синонімічних прислів'їв, що виявляють подібність і розходження їх образної основи, можливостей взаємозамін, умов уживання. Пор. ряди близьких за значенням прислів'їв, схожих або відмінних за утворенням і внутрішньою формою:

*Хто хоче їсти, мусить з печі злізти; Щоб мати, треба працювати; З неба хліб не падає; Без підпалу і дрова не горять.
Bez pracy nie ma kołaczy; Pieczone gołąbki same nie wlecą do gąbki; Kto chce ryby jeść, musi się ztoczyć⁶⁹.*

⁶⁹ Г. Бігун, *Прислів'я та приказки шістьма мовами*, Київ 2003, с. 41–43.

У сучасному українському та польському мовленні процес утворення прислів'їв призупинився⁷⁰, проте стійкі висловлювання продовжують поповнювати мовний фонд. Сьогодні це вирази з анекдотів, кінофільмів, пісень та ін., пор.:

Добре працювати в нас виходить погано, а погано заробляти добре.

Chłopaki nie płaczą (Z. Staszczuk).

Jakże może podobać się piosenka, którą pierwszy raz słyszę (з фільму „Rejs”).

Oczko się urwało temu misiu (з фільму „Miś”).

⁷⁰ Пор.: S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*.

5. Словотвір

Słowotwórstwo

5.1. Загальні питання українського та польського словотвору

Zagadnienia ogólne z zakresu słowotwórstwa ukraińskiego i polskiego

Словотвірна діяльність є важливим показником динамічності мовної системи. Наслідком словотвірних процесів у кожній мові, в тому числі українській і польській, є формування нових номінативних одиниць різної частини мовної природи – дериватів на основі інших слів¹, напр.:

віршик
бульварний
замітати
активно
budzik
nadbudżetowy
uczesać
desperacko.

В усіх слов'янських мовах використовуються однакові способи словотвору (деривації)²:

¹ Див., напр.: *Словотвір сучасної української літературної мови*, за ред. М. А. Жовтобрюха, Київ 1979; *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*, Москва 1987; В. О. Горпинич, *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 1999; І. І. Ковалик, *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Івано-Франківськ–Львів 2007; Л. Вакарюк, С. Панцьо, *Українська мова. Морфеміка і словотвір*, Київ 2010; R. Grzegorzczkova, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1984; В. Крежа, *Studia z polskiego słowotwórstwa*, Gdańsk 1996; A. Nagórko, *dz. cyt.*; H. Jadacka, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa 2001.

² Пор.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 112–113; *Историческая типология славянских языков*, с. 45–47; Н. Ф. Клименко, *Система афік-*

1. морфологічний (афіксальний) спосіб,
2. спосіб основоскладання й аббревіації,
3. лексико-синтаксичний спосіб (зрощення),
4. морфолого-синтаксичний спосіб (конверсія),
5. лексико-семантичний спосіб (омонімізація) (див. 5.3.–5.7.).

При цьому для різних частин мови характерні певні способи словотвору (див. 5.7.).

Українські та польські словотвірні ланцюжки споріднених слів, що перебувають у відношеннях послідовної похідності, можуть мати в одній мові більшу, а в іншій – меншу протягненість, що визначається наявністю у кожній мові відповідних лексичних одиниць. Такі словотвірні ланцюжки української та польської мов можуть зближуватися між собою, часом – розходитися відповідно до можливостей лексичного складу, пор.:

плітка → *пліткувати* → *пліткар* → *пліткарство* // *plotka* → *plotkować* → *plotkarz*
→ *plotkarstwo*

сіль → *солити* → *посолити* // *sól* → *solić* → *posolić*.

Відмінності ланцюжкових рядів зрештою відбивають особливості існування відмінних мовних картин світу, пор.:

день → *денний* → *денник* (*щоденник*)

dzień → *dziennik* → *dziennikarz* → *dziennikarstwo*.

Словотвірні гнізда (парадигми) слів, побудовані на відношеннях похідності й об'єднані спільним коренем, мають у двох мовах чимало подібних елементів значення, але водночас виявляють суттєві розбіжності. Як приклад словотвірного гнізда можна навести частину відповідних похідних від номінативних одиниць *слово* // *słowo*:

слово → *словник* → *словникар* → *словникарство*
→ *словниковий*

→ *слівце*

→ *висловити* → *висловлюватись*

→ *словесний*

→ *прислівник* → *прислівниковий*

→ *прислів'я*

→ *послівний*

słowo → *słownik* → *słownictwo*
→ *słownikarz* → *słownikarstwo*

→ *słówko*

→ *wysłować* → *wysłować się*

сального словотворення сучасної української мови, Київ 1973; В. М. Русанівський, *Префіксальний словотвір сучасної української літературної мови*, Київ 1979; Є. А. Карпіловська, *Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація*, Київ 1999; M. Brodowska-Honowska, *Zarys klasyfikacji polskich derywatów*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; H. Satkiewicz, *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*, Warszawa 1969; M. Dokulil, *Teoria derywacji*, Wrocław 1979.

- *słowny*
- *słowem*
- *przysłówek* → *przysłówkowy*
- *przysłowie*
- *posłowie*.

Об'єднані в одне словотвірне гніздо похідні лексеми можуть в обох мовах складати довгі ряди слів, де спостерігається сходження в одних формах і значеннях, розходження – в інших; розміщення слів у межах такого гнізда може мати різну послідовність, набувати неоднакових словотвірних формантів, пор.:

1) *баба, баба-яга, бабега, бабера, бабин, бабисько, бабич, бабій, бабище, бабка, бабня, баболюб, бабоньки, бабство, бабський, бабувати, бабуня, бабусенька, бабусечка, бабусин, бабуся, бабиця, баб'ячий*

baba, babcia, babcin, babczyn, babeczka, babeczny, babi, babiarski, babiarnstwo, babiarn, babieć, babienie, babimór, babina, babiniec, babinka, babira, babisko, babizna, babka, babkarstwo, babkowaty, babokracja, babon, babski, babsko, babskość, babstwo, babsztyl, babula, babunia, babus;

2) *страх, страхання, страхати, страхатися, страхів'я, страхітливий, страхітливість, страхітний, страхітність, страховидло, страховидний, страховина, страховинний, страховисько, страховище, страховіття, страхополох, страхопудливий, страхопудливість, страхопудний, страхопудність, страхота, страшидо, страшило, страшити, страшитися, страшко, страшливий, страшний, стращати*

strach, strachajło, strachliwie, strachliwość, strachliwy, straszak, straszliwie, straszliwy, strasznie, straszno, straszność, straszny, straszyc, straszyc się, straszydło.

Мотиваційні зв'язки споріднених слів відчуються носіями мови, що дає змогу, зокрема, використовувати однокореневі слова в художніх текстах зі стилістичною метою, а також для актуалізації у межах висловлювання семантики зближених мовних одиниць³, напр.:

I. 1. *Зелений шум зелених плес, Зелений плюск, зелений сплеск, Зелений світ – внизу, вгорі, – Зелена прозелень зорі!* (Р. Лубківський). 2. *Сергій звівся на ноги і легко поніс по ріллі своє м'язисте і легке тіло* (Гр.Тютюнник). 3. *Чорна ніч чорніла [...]* (О. Олесь).

II. 1. *Wiosłuj wiosłem wiosny w nadbrzeżnych szuwarach* (A. Słonimski). 2. *Łódź, w której płynąłem, powraca na jawie; rybami wzbiera fala, mądrością rybaków* (A. Ważyk). 3. [...] *Się nam zdało, że oto już płacze Harfa, co węzów usypia głód głodnych, Że oto trąbią na trąbach trębacze [...]* (J. Lechoń).

Українську та польську мову вирізняє як подібна, так і різна дериваційна активність словотвірних способів та окремих афіксів⁴. Скажімо, в обох

³ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 228–233.

⁴ Див.: А. Д. Зверев, *Словообразование в современных восточнославянских языках*, Москва 1981; Н. Ф. Клименко, *Продуктивність [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, с. 496;

мовах новими утвореннями поповнюються номінації осіб за професіями, предметів, процесів, суспільних явищ, відкритих науковцями видів тварин і рослин. Рідше виникають нові якісні прикметники. Продуктивними у польській мові є, наприклад, назви дій на *-anie, -enie, -cie*, абстрактні назви на *-ość, -izna*, прикметники на *-owu*, прислівники на *-e* та ін.⁵, напр.: *czytanie, przykrość, betonowy, mądrze*.

Одне польське слово може відповідати словосполученню української мови: *pariernia // паперова фабрика, wozownia // сарай, де зберігаються вози*, і навпаки: *uzvar // компот z suszu, śmietnoprowid // зсир на śmieci*. Розвиток аналітичних форм української мови загалом відбувається активніше, аніж у польській мові. Своєрідне явище польської мови – наявність синтетичних форм там, де в українській мові його замінює більш або менш поширене словосполучення:

widokówka // листівка з краєвидом

panterka // тканина з малюнком, що нагадує шкуру пантери.

Мовна конденсація активно виявляється в сучасному польському розмовному мовленні, особливо в молодіжному слензі (див. 3.5.2.3.). Типовим для цього мовлення є не тільки згортання синтаксичних конструкцій в одне слово, але й усічення існуючих слів, пор.: *kranówka, spoko, na maksa, konkrety, dać gryza* та ін.

5.2. Історичні зміни у структурі слова

Zmiany historyczne w strukturze słowa

Складним теоретичним питанням є розмежування зіставно-синхронічного та порівняльно-діахронічного словотвору⁶. Слова ділилися на непоміжні (кореневі) та похідні (мотивовані)⁷ ще в індоєвропейській прамові. У цей час продуктивними способами були суфіксація та словоскладання; у праслов'янській мові виникла префіксація⁸. У процесі історичного розвитку української та польської мов морфемна структура того чи

H. Satkiewicz, *dz. cyt.*; R. Grzegorzycowa, J. Puzynina, *Problemy ogólne słowotwórstwa* [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1984; H. Jadacka, *dz. cyt.*, s. 101, 154–155.

⁵ Див.: K. Waszakowa, *Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie polszczyzny końca XX wieku* [w:] *Przemiany współczesnej polszczyzny*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1994; K. Waszakowa, *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny*, „Poradnik Językowy”, 1995, z. 3.

⁶ Пор.: О. С. Мельничук, *Синхронія і діахронія* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 551.

⁷ *Историческая типология славянских языков*, с. 46.

⁸ Ж. Ж. Варбот, *Праславянские мифология, словообразование и этимология*, Москва 1984.

іншого слова могла зазнавати змін, передусім спрощення, перерозкладу та ускладнення.

1. Внаслідок спрощення відбувається „злиття” морфем. Скажімо, у праслов'янській мові слова **pirog*, *barlog* були похідними іменниками, утвореними за допомогою суфікса *-og*. У сучасних українській і польській мовах *ог* (*ię*) // *óg* стало частиною кореня:

пиріг // *pieńóg*

барліг // *barńóg*.

У словах *народ* // *naród*, *наречена* // *parzeczona* форманти *на-* // *na-* були історичними префіксами, які у сучасних мовах не виділяються як окремі афікси, а зазначені іменники набули цілісного невмотивованого значення, пор. також зрощення афіксів у словах:

корова // *krowa*

дар // *dar*

ярмо // *jarzmo*

життя // *życie*

живіт // *żywot*

добрий // *dobry*

хоробрий // *chrobry*

продати // *sprzedać*.

Активність морфем, і, як наслідок, процес спрощення в українській і польській мовах може виявлятися по-різному. Наприклад, у праслов'янській мові існував суфікс **-dl-* (*mydlo*, *oradlo*, *sadlo*). В українській мові цей формант перейшов у *-л-*, який, у свою чергу, злився із твірними основами (*мило*, *рало*, *сало*). У польській мові суфікс *-dł-* і надалі є продуктивним, через що таке спрощення у частини слів не відбувається, пор.: *suwa-dł-o*.

2. Якщо в результаті мовно-історичних процесів виникають зміни між морфемами у складі слова, переміщення між похідною основою та словотворчим афіксом, це явище кваліфікується як перерозклад. В українських і польських словах один чи кілька звуків може відірватися від певної морфемі і приєднатися до іншої, внаслідок чого змінюються обидва форманти. Скажімо, у словах *рука* // *ręka* *а* // *a* входили до субстантивних основ; у сучасних мовах вони перейшли до флексій, пор.: *руками* // *rękatami*. Отже, підґрунтям перерозкладу стає уподібнення структури окремих слів продуктивним словотвірним моделям.

Пор. також виникнення складних суфіксів або префіксів у словах типу *мат-усеньк-а*
*znie-sławic*⁹.

3. У результаті ускладнення у межах морфемно нечленованих слів (як правило, запозичень), починають виділятися морфемі, які генетично не

⁹ Пор.: М. Я. Плющ, *Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 2010, с. 20.

існували. Такий морфемний аналіз здебільшого виникає внаслідок аналогії з іншими словами. Скажімо, українське та польське *хна* // *henna* походять від арабського слова *hena*, у якому *a* входить до складу кореня. За аналогією з іншими іменниками в українській і польській мовах *a* // *a* стало сприйматися як флексія.

Процес ускладнення може проходити в українській і польській мовах по-різному. Скажімо, у слові *марка* за аналогією зі словами типу *цукерка* почав виділятися суфікс *-к-* (пор. *марочний*), хоча генетично *к* входило до кореня (від нім. *mark*). У польській мові ускладнення не відбулося, пор.: *marka* → *markowy*.

5.3. Афіксація Afiksacja

Для української і польської мов основним словотвірним способом є афіксальний. Як зазначають дослідники, „тільки афіксам належить первинна функція творення слів. Інші засоби у цій ролі є вторинними”¹⁰. При афіксальному способі творення похідних слів до твірної (мотивувальної) основи або до граматично оформленого слова приєднується словотвірний афікс – префікс, суфікс, для української мови також – постфікс, який у польській мові передається за допомогою відокремленого *się*. Можливим є одночасне приєднання до твірної основи двох і більше афіксів, напр.:

німецький
вилікуваний
забігатися
wysypisko
wysportowany
odświeżyć.

Набір суфіксів і префіксів, їх участь у творенні слів, частотність використання нерідко є специфічними для української та польської мови, пор. аналогічні афікси:

підкидьок // *podrzutek*
нестарий // *niestary*
налити // *naląć*
підказувати // *podpowiadać*.

Приклади різного словотвору у двох мовах доволі численні, пор.:

дробарка // *rozdrabniarka*
шукач // *poszukiwacz*
плазун // *ślaz*

¹⁰ A. Nagórko, *dz. cyt.*, s. 177.

співрозмовник // rozmówca
 присідання // siad
 заголовок // nagłówek
 відвар // wuwar
 панщина // pańszczyzna
 гармонійний // harmoniczny
 літературний // literacki
 активізувати // uaktywnić
 засклити // oszkląć.

До найбільш регулярних співвідношень у складі морфем різних частин мови можна віднести, зокрема, такі:

- в іменників: *-ок* // *-ek*,
- у прикметників: *-ий* // *-y*,
- у прислівників: *-о* // *-ie*, *-ом* // *-em*,
- у дієслів: *-ути* // *-іć*.

В українській та польській мовах спостерігається внутрішня і міжмовна омонімія афіксів. Скажімо, в польській мові за допомогою суфіксів *-arz*, *-dło*, *-ec* (*-iec*) можуть утворюватися номінації осіб або неживих предметів, пор.:

pisarz – *wachlarz*
straszydło – *liczydło*
wrażliwiec – *latawiec*.

В обох мовах суфікси *-ак* // *-ak* можуть формувати значення особи або значення рослинного масиву, пор.:

співак // *śpiewak*
дивак // *dziwak*
березняк // *brzeźniak*
сосняк // *sośniak*,
 але: *вишняк* // *wiśniowy sad*.

Співвідносні суфікси *-ник* // *-nik* можуть указувати як на особу, так і на прилад:

працівник // *pracownik*
лічник // *licznik*.

Суфікси *-чик* та *-czyk* в українській та польській мовах мають частково подібне, частково різне значення. Омонімічні українські афікси *-чик* формують передусім семантику здрібності (*трамвайчик*, *супчик*), рідше – професії або приладу (*льотчик*, *датчик*). За допомогою польського форманта *-czyk* у першу чергу утворюються номінації національностей (*Chińczyk*, *Kolumbijczyk*) та інші назви осіб різних лексико-семантичних груп (*olimpijczyk*, *epikurejczyk*), а також – меншою мірою, ніж в українській мові, – зменшувальні форми (*widelczyk*). Своєрідними є польські утворення на *-czyk*, які позначають молодих осіб за професійною ознакою: *piekarczyk*, *kominiarczyk*.

Від основ еквівалентних українських і польських слів можуть утворюватися різні похідні одиниці. Ця тенденція пов'язана із тим, що „утворення дериватів здійснюється на базі окремих значень мотивуючого слова”¹¹. Скажімо, одним зі значень польського іменника *grzyb* є розмовне „стара людина”; відповідно, цей субстантив став твірним для слова *zgrzybieć* (постаріти). В українській мові іменник *гриб* такої семантики не має, отже, дієслово від цього іменника не утворюється.

Частина українських і польських похідних слів виникає внаслідок т. зв. безафіксного словотвірного процесу – усічення. Такі номінативні одиниці утворюються шляхом відкидання частини твірної основи. Усічення типове для окремих груп іменників і прикметників, напр.:

bigami – *big*

młodyj – *młody*

chodzić – *chód*

granatowy – *granat*.

5.3.1. Афіксальна деривація оцінних слів *Derywacja afiksalna wyrazów ocennych*

В українській і польській мовах афікси (переважно суфікси) різних частин мови можуть бути носіями семантики оцінки: здрібнілості / збільшуваності, позитивності / негативності, екстенсивності / інтенсивності. При цьому в одному слові можуть суміщатися різні аксіологічні семи, пор., напр.: *zmiюка* – ‘негативна оцінка’, ‘збільшуваність’, ‘інтенсивність’. Крім того, суфікси можуть передавати експресивні конотації пестливості, зневаги, іронії та ін.

Для номінативних одиниць зі значенням здрібнілості сема ‘зменшуваність’ є історично первинною. Поступово у слів на позначення осіб та ознак із суфіксами зменшуваності почало розвиватися значення позитивної оцінки. При цьому в номінаціях неживих предметів значення здрібнілості переважно не супроводжується семантикою позитивної оцінки, пор.:

шафка // *szafka*

кущик // *krzaczek*

містечко // *miasteczko*

гірка // *górką*.

Українській і польській мовам властива мережа зменшувально-пестливих утворень. Суб'єктивна оцінка здрібнілості має свою суфіксальну підсистему:

квіточка // *kwiatek*

ніжка // *nóżka*

гніздечко // *gniazdeczko*

¹¹ В. В. Грещук, *Український відприкметниковий словотвір*, Івано-Франківськ 1995, с. 25.

годинка // *godzinka*
 дядечко // *wujaszek*
 швиденько // *szybciuteńko*
 самісінький // *samiuteńki*.

В обох мовах найбільш поширеними є зменшувальні утворення від іменників. Велика частина таких субстантивів зближена у словотвірному плані. Подібність словотвірних суфіксів зумовлена переважно спільністю походження. Скажімо, спільними для східно- і західнослов'янських мов є суфікси *-к-* // *-k-* у субстантивах жіночого роду, напр.: укр. *ручка* // пол. *rączka* // рос. *ручка* // білорус. *ручка* // чес. *ručka* // словац. *rúčka*.

Максимально наближеними в українській і польській мовах є передусім продуктивні суфікси:

<i>-к-</i>	<i>вушко</i>	<i>-k-</i>	<i>uszko</i>
	<i>голівка</i>		<i>główka</i>
	<i>ручка</i>		<i>rączka</i>
	<i>хатка</i>		<i>chatka</i>
<i>-ц-</i>	<i>мамаця</i>	<i>-с-</i>	<i>mamcia</i>
<i>-ус'-</i>	<i>мамуся</i>	<i>-us'-</i>	<i>mamusia</i>
	<i>татусь</i>		<i>tatusь</i>
<i>-ечк-</i>	<i>книжечка</i>	<i>-eczк-</i>	<i>książeczka</i>
	<i>сонечко</i>		<i>śloneczko</i>
<i>-ик (-ік)</i>	<i>кошик</i>	<i>-yk (-ік)</i>	<i>konik</i>
	<i>гномик</i>		<i>kamyk</i>
<i>-ичк- (-ічк-)</i>	<i>водичка</i>	<i>-yczк (-ічк)</i>	<i>rubryczka</i>
<i>-еньк-</i>	<i>вишенька</i>	<i>-enk-</i>	<i>wisienka</i> .

Серед непродуктивних виділяються суфікси

-ул' // *-ul-* *матуля //* *matula*
-ун' // *-un'* *бабуня, dziadunio* та ін.

На прикладах співвідношень зменшувально-пестливих суфіксальних утворень іменників української та польської мов простежуються можливості неповного співвідношення суфіксів у конкретних парах слів, пор.:

<i>-ечк-</i>	<i>донецка //</i>	<i>-eczк-</i>	<i>córeczka</i>
	<i>кішечка //</i>		<i>koteczka</i>
	<i>нянечка //</i>	<i>-us-</i>	<i>nianusia</i>
	<i>пташечка //</i>	<i>-уп-</i>	<i>ptaszyna</i>
<i>-eczк-</i>	<i>śloneczko //</i>	<i>-ечк-</i>	<i>сонечко</i>
	<i>skrzydełeczko //</i>		<i>крилечко</i>
	<i>grudeczka //</i>	<i>-очк-</i>	<i>грудочка</i>
	<i>cyganeczka //</i>		<i>циганочка</i>
	<i>okieneczko //</i>	<i>-ц-</i>	<i>віконце</i>
	<i>lustereczko //</i>		<i>дзеркальце</i>
	<i>rusałeczka //</i>	<i>-оньк-</i>	<i>русалонька</i>
	<i>jabłoneczka //</i>		<i>яблонька.</i>

Частина суфіксів здрібності має єдине етимологічне коріння; передусім вони походять із праслов'янської мови, проте розійшлися між українською та польською мовами у сучасній вимові, пор.:

-ок	листок //	-ek	listek
	павучок //		rajączek
	синок //		synek
-ик	котик	-ek	kotek
-а	теля //	-ę	cielę
	дівча //		dziewczę
-атк-	олелятко //	-ątk-	jeleniątko
	їжачатко //		jeżątko.

При структурній і значеннєвій подібності переважної більшості похідних утворень із суфіксами здрібності в обох мовах спостерігаються відмінності у використанні афіксів; в окремих випадках відсутній безпосередній еквівалент зменшувально-пестливої форми у другій мові. Зокрема, специфічними для української у зіставленні з польською є суфікси:

-иц'	сестриця //	siostrzyczka
	водиця //	woda
-ец'	камінець //	katyк
	вітерець //	wietrzyк
-ц-	деревице //	drzewko
-еч-	малечка //	maluchy
-ен-	гусеня //	gąsię
-іньк- (-іньк-)	зайньо //	zajączek.

Своєрідними є польські суфікси здрібності:

-uszk-	kaczuszka //	качечка
-oszk-	kimoszka //	кумонька
-aszek	wujaszek //	дядечко
-iszek	braciszek //	братик
-yczek	katyczek /	камінчик
-uszek	kwiatusek //	квіточка
-uchn-	córichna //	донечка.

Потенційні можливості словотворення із суфіксами зменшувальності простежуються в іменниках на позначення тварин. Уживання подібних слів має на меті називання як дорослих, так і недорослих тварин і особливо поширене у мовленні, адресатом якого є діти. Українська мова вирізняється ширшим набором суфіксів здрібності, пор., приміром:

заець	→ зайчик	zajęc	→ zajączek
	→ зайньо		
	→ зайка		
зайча	→ зайчатко		
	→ зайчаточко		
зайченя	→ зайченятко		
	→ зайченяточко.		

Пор. у текстах:

Ой снігу, снігу білого
наспала зима!
Прийшов сховатись заїнько –
ялиночки нема...
Ішов тим лісом Дід Мороз,
червоний в нього ніс,
він зайчика-стрибайчика
у торбі нам приніс.
Маленький сірий заїньку,
ходи, ходи до нас!
Дивись, твоя ялиночка
горить на весь палац!

(І. Нехода)

Biegł zajączek
poprzez łączkę
i rozdarł kubraczek.
Usiadł w cieniu
na kamieniu
i cichutko płacze.
Szedł pajączek
poprzez łączkę
dał nici troszeczkę.
Igiel parę
dał jeź stary:
– Weź, przyszyj lateczkę.

(D. Gellner)

Пор. також утворення від назв птахів:

галка – галочка, галонька, галча, галчєня, галєня, галчатко, галчєнятко
зозуля – зозулька, зозулєчка, зозулєнька, зозулєня, зозулєнятко.

Порівнюючи українські та польські іменники із суфіксами здрібнілості, можна виділити групу лексем – міжмовних омонімів (паронімів). Досить численну групу складають, зокрема, українські слова зі зменшувальним суфіксом *-к-*; у відповідних за звучанням польських словах суфікс *-k-* значення зменшувальності не має, пор.:

сливка – *śliwka*
грушка – *gruszka*
пісенька – *piosenka*
оперетка – *operetka*
валізка – *walizka*
газетка – *gazetka*,

пор. також *театрик* – *teatrzyk*.

Кожній слов'янській мові притаманна розвинута система зменшувально-пестливих форм від власних імен; українська й польська мови частково збігаються за суфіксальними утвореннями такого типу, однак паралельно являють зразки надзвичайно гнучкої й розгалуженої варіації зменшувальних імен до кожного базового оніма, пропонуючи часом десятки слів із суфіксами пестливості. Водночас найчастотнішими в українській мові у цьому плані виступають суфікси *-к-*, *-ик-* (для чоловічих імен), у польській *-ek-* (для чоловічих імен) і *-s-*. Основи імен нерідко скорочуються, пор. у текстах:

I. 1. Відлетіли сірі гуси,
В лісі осінь вже гуде,
А малесенька *Настуся*
З букварем до школи йде.
(М. Стельмах)

2. Прибіг я вранці до школи, а там *Андрійко* Ковальчук, *Мишко* Велігура та *Улянка* Пафик (І. Кирій). 3. За столом *Павка* і *Славко* пустували (Л. Письменна). 4. *Івасик* з *Грицем* верталися додому (А. М'ястківський). 5. *Федько* не витримав: сильно скривився і заплакав (С. Олійник).

II. 1. Na ulicy Trybunalskiej Mieszka sobie *Stas* Pytalski (J. Brzechwa). 2. *Jasio* też się deszczu boi (L. Krzemieniecka). 3. Przyszedł do nas wujek *Wladek*, przyniósł wielką czekoladę (D. Wawilow). 4. O większego trudno zucha, jak był *Stefek* Burczymucha (M. Konopnicka). 5. *Kasia* przyszła dziś do przedszkola w żółtej sukience (E. Barska, M. Głogowski).

6. *Piotruś* nie był dzisiaj w szkole,
Antek zrobił dziurę w stole,
Wanda obrus popłamiła,
Zosia szyi nie umyła,
Jurek zgubił klucz, a *Wacek*
 zjadł ze stołu cały placek.

(J. Brzechwa)

Різними за значенням виступають українські та польські суфікси *-k-* // *-k-* у формах жіночих імен. В українській мові похідні типу

Мирка ← *Мирослава*

Катька ← *Катерина*

сприймаються як фамільярні, часто зневажливі. Суфікс *-k-* у формах таких імен польської мови не передає цієї конотації, пор.: *Mirka*, *Kaska*.

Конотація пестливості виступає передусім у назвах істот¹², проте можливим є вираження цього значення у семантичній структурі інших номінацій, пор.:

донечка

серденько

трошечки

dziadunio

bigosik

bliziuteńko.

Продуктивним для усіх слов'янських, у тому числі української та польської, мов є утворення зменшувально-оцінних прикметників від основ якісних ад'єктивів¹³. Найбільш поширеними (і водночас аналогічними) суфіксами із такою семантикою є *-еньк-* // *-еńk-*, пор.: *ціленький* // *caleńki*.

В обох мовах представлені суфікси *-юсіньк-* // *-useńk-* (*тонюсінький* // *malusieńki*), проте *-есеньк-* та *-ісіньк-* типові тільки для української мови (*новісінький*, *білесенький*). В українській і польській мовах уживаються ад'єктивні суфікси пестливості із генетично давніми звукосполученнями *чк* // *czk*, але сучасні афікси розрізняються між собою, пор.:

¹² *Encyklopedia języka polskiego*, s. 365.

¹³ Пор.: І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 26.

-ичк-	невеличкий
-есечк-	малесечкий
-uczк-	maluczki
-usienieczk-	bielusienieczki.

Специфічними для польської (а також серед слов'янських – для білоруської¹⁴) мови є суфікси *-utk-* (*drobniutki*), *-uteńk-* (*miluteńki*), афікси *-achn-* (зустрічається також у сербській, хорватській, словенській мовах), *-ochn-*, *-uchn-* (*maluchny*, *grubachny*), пор. у реченні: *Zaczyna padać drobniuchny deszcz* (H. Sienkiewicz).

Отже, зменшувально-пестливі суфікси у відповідних українських і польських прикметників можуть частково збігатися, частково розходитися; пор.:

маленький	maleńki
малесенький	malutki
малесечкий	maluški
малюсінський	malusieńki
	maluteńki
	maluchny
	maluni
	maluczki
	malusi.

Суфікси зменшувальності прислівників менш поширені. Вони є похідними від прикметникових афіксів, напр., у текстах: I. 1. *Тихесенько* вітер віє (Т. Шевченко). 2. – Обдивіться, все обдивіться *гарненько* (О. Довженко). II. 1. *Już mi troszeczekę nudno* (A. Mickiewicz). 2. – *A teraz szybcieuteńko do domu – zakomenderowała* Mama (A. Perepeczko).

Специфіка української мови сприяє створенню зменшувальних дериватів від слів, які у польській мові не мають подібних форм, напр.: *місяченько*, *воріженьки*, *ластівочка*, *ластівонька*, *ластів'я*, *ластів'ятко*, *ластовенятко*, *гарненько*, *гарнесенько* і под. У цьому плані можна розглядати унікальні українські інфінітиви-демінітиви, що передають найвищий ступінь пестливості й адресатом яких у мовленні звичайно стають діти: *їстоньки*, *їсточки*, *гулятоньки*, *гуляточки*, *спатоньки*, *спаточки* тощо. Слово *spatki* було запозичене польською мовою з української, але відсутність традиції обмежила його використання: *Zmów racjorek i idź spatki* (G. Zapolska).

Традицією українського пісенного фольклору та художньої літератури є широке включення в тексти слів із суфіксами здрібності, напр.: 1. *Рученьки* терпнуть, злипаються *віченьки* (П. Грабовський). 2. *Матусю* моя, *лебідонько* моя! (І. Нечуй-Левицький). 3. *Плавай, плавай, лебедонько*, по синьому морю. *Рости, рости, дівчинонько*, все вгору та вгору! (Т. Шевченко). 4. *Їхав* стрілець на *війноньку* (народна пісня). 5. *Згинуть* наші *воріженьки* (П. Чубинський).

¹⁴ *Историческая типология славянских языков*, с. 94; пор.: A. Bogusławski, *Polski sufiks -utki*, „Poradnik Językowy”, 1991, z. 5–6, s. 174–179.

6. Не журися, *козаченьку*, ще ти *молоденький* (народна творчість).

7. *Тихесенько* вітер віє (Т. Шевченко), пор. також:

Поблискують *черешеньки*
в листі *зелененькім*.
Черешеньки ваблять очі
діточкам маленьким.
Дівчаточко й *хлоп'яточко*
під *деревцем* скачуть,
простягають *ручєнята*
та мало не плачуть.

(Леся Українка)¹⁵.

У свою чергу, типовими для польської мови є такі зменшувальні утворення від назв їжі, які в українській мові є безеквівалентними або маловживаними, пор.: *piwko*, *piweczko*, *flaczki*, *karkóweczka*, *masełko*, *soczek*, *kawka*, *kawusia*, пор., проте:

молочко // *mleczko*
хлібчик // *chlebuś* та ін.

Слова із суфіксами на позначення збільшеності мають додаткові конотативні семи негативної оцінки та згрубілості. В порівнянні зі словами, що мають семантику здрібнілості, номінації зі значенням збільшеності менш поширені. Вони розвивалися в основному вже на ґрунті окремих слов'янських мов¹⁶, тому між українською та польською мовами в цьому плані існують значні відмінності. Водночас в обох мовах збереглися спільнослов'янські за походженням суфікси *-иск-о* // *-ysk-o*, *-isk-o*, *-sk-o*, напр.:

псисько
chłopisko.

Утворення з такими суфіксами більш поширені в польській мові, пор.:

носяка, *носюра* // *nosisko*
дідичце // *dziadysko*
голосище // *głosisko*
грязюка // *blócisko*
kosisko // *велика коса*.

Співвідносними в обох мовах виступають деякі інші суфікси збільшеності, напр.:

-ак // *-ak* *свиняка*, *wieprzak*
-ил-о // *-ydl-o* *здоровило*, *straszydło*.

Субстантивні утворення із суфіксами збільшеності загалом більш „популярні” в українській мові; відповідно ця мова пропонує дещо ширший набір афіксів з такою семантикою:

¹⁵ Пор. інші приклади: В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, с. 168–173.

¹⁶ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 163.

-уг- (-юг-)	злodyга
-аг-	чолов'яга
-уган- (-юган-)	вітрюган
-юк-	багнюка
-ур-	носюра
-ищ-	дідище.

Своєрідними польськими суфіксами збільшеності є *-ica* (*kosica*) та *-or* (*jezor*). Іменники з відповідною семантикою можуть також утворюватися шляхом відриву суфіксів зменшувальності *-ek*, *-k* (*-ka*, *-ko*), пор.:

belka – *bela*
fajka – *faja*
szklanka – *szklana*
śliwka – *śliwa* (великий плід)¹⁷.

Якісні прикметники із суфіксами збільшеності переважно передають фізичні ознаки істот та розміри предметів. Такі суфікси в українській і польській мовах майже повністю розходяться, пор.:

-енн-	глибоченний
-ущ- (-уч-)	багатующий, злючий
-езн-	грубезний
-елезн-	довжелезний
-ат-	носатий
-ичн-	powiuchny
-ачн-	grubachny
-очн-	głębochny
-аśн-	grubaśny
-alachн-	długalachny
-olachн-	wesolachny,

пор.:

-аст- зубастий // *-аст-* zębiasty.

Цікаво, що польські афікси *-ичн-*, *-ачн-*, *-очн-* являють собою зразок морфемної енантісемії, оскільки залежно від семантики ад'єктивної основи можуть передавати значення як здрібнілості, так і збільшення.

Слова на позначення збільшення використовуються у стилістично забарвлених текстах, пор. у поезії для дітей:

Іде, іде дід, дід,
 несе, несе міх, міх.
 Отакий дідище,
 отакий страшище!
 Отакий ногатий,
 отакий рукатий,
 отакий носатий,
 такий бородатий!

¹⁷ P. Wał, *dz. cyt.*, s. 220.

Отакий *дідище*,
 отакий *страшище!*
 А я – не боюсь!
 (Народна творчість)

Похідні назви істот в українській та польській мовах можуть мати семантику суб'єктивної оцінки при відсутності квалітативної семи:

злodyга
тварюка
straszydło
bandzior.

Зокрема, у польській мові суфікс *-in-* (*-yn-*) у номінаціях осіб передає співчуття, „яке супроводжує зневага”¹⁸, в українській мові суфікс суб'єктивної оцінки *-ин-* є малопоширеним і може передавати різні відтінки емоцій, пор.:

babina
kobiecina
reporterzyna
молодчина (позитивна оцінка)
писарина (зневажливе).

В українській мові суфікс *-иськ-* у нечисленних назвах осіб передає зневажливу негативну конотацію: *бабисько, дівчисько, парубчисько, хлопчисько*. У польській мові суфікс *-isk-o* (*-ysk-o*), як і суфікс *-sk-o*, має значення збільшення, пор., протє: *посміховисько // pośmiewisko*. При цьому номінації осіб із суфіксом *-isk-o* (*-ysk-o*) можуть додатково виражати „співчуття щодо істот нещасних, перепрацьованих, бідних або перевтомлених”¹⁹: *matczyisko, chłopisko, kobiecisko*, пор. у сполученнях: *dobrze psisko – wstrętne psisko*.

Суфікси негативної оцінки іменників у польській мові є численнішими, ніж в українській, пор., напр.:

<i>-dło</i>	<i>wierszydło, romansidło</i>
<i>-och</i>	<i>tłuścioch</i>
<i>-uch</i>	<i>leniuch</i>
<i>-as</i>	<i>brudas</i>
<i>-al</i>	<i>brzydal</i>
<i>-sztyl</i>	<i>babsztyl</i>
<i>-us</i>	<i>zdzierus</i>
<i>-yga</i>	<i>dziadyga</i>
<i>-isia</i>	<i>wygodnisia.</i>

Мовний потенціал дає змогу утворити слова з різним знаком оцінки від одного кореня (основи), пор., напр.:

¹⁸ R. Grzegorzczkova, J. Puzynina, *dz. cyt.*, s. 369; пор.: В. Kreja, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko i -ina*, Gdańsk 1969.

¹⁹ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 219.

bohaterstwo – позитивна оцінка
bohaterszczyzna – негативна оцінка,

пор.:

свекруха → *свекрівонька, свекрівочка, свекрушина, свекрухна (свекрухня), свекрушисько, свекрушище,*

пор. також:

коса (зачіска) → *кіска, кісонька, кісочка, косенята, косиця, косичка, косище; warkocz*
 → *warkoczyk.*

Польські суфікси *-iś, -aś, -oś, -uś* можуть мати конотації жартівливості, іронії: *gluptaś, cacuś, modnisia*. Подібну конотацію можуть передавати суфікси здрибнілості: *charakterek*.

Низка українських і польських іменників із генетичними суфіксами здрибнілості отримує похідне значення зневажливості, іронії, а, отже, негативної оцінки, пор.:

личко
родинка // rodzinka
сальце // sadelko
minka
gwiazdka (в шоу-бізнесі)
cudeńko
świństewko
jeździidelko
guścik.

Своєрідною семантикою відзначаються українські та польські іменники та прикметники, у яких спостерігається „конфлікт між функцією експресивних афіксів та значенням основи”²⁰, пор.: *п’яничка, дурненький, п’яненський; złodziejaszek, brudniutki* (див. також 3.6.3.).

За допомогою суфіксів в українській і польській мовах може передаватися конотація співчуття. Здебільшого такі форманти в обох мовах розрізняються, пор.:

<i>бідак</i>	<i>biedak</i>
<i>бідняга</i>	<i>biedaczek</i>
<i>бідняжка</i>	<i>biedactwo</i>
<i>бідняжечка</i>	<i>biedota</i>
<i>бідолаха</i>	<i>biedaczyna</i>
<i>бідолашечка</i>	<i>biedaczysko</i>
<i>бідаха</i>	<i>biedula</i>
<i>біднятко</i>	<i>biedulka</i>
<i>бідняточко</i>	<i>biedniutki.</i>
<i>бідненький</i>	

²⁰ K. Kallas, *Słowotwórstwo przymiotników [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1998, s. 441.

біднесенький
бідолашний

У сучасному українському та польському мовленні, особливо молодіжному, набули поширення номінації позитивної оцінки з префіксоїдами *екстра-* // *ekstra-*, *супер-* // *super-*, пор.:

екстраклас // *ekstraklasa*
суперзірка // *supergwiazda*.

Одним із різновидів суб'єктивної оцінки є інтенсивність / екстенсивність. Таку семантику мають передусім похідні якісні прикметники²¹.

Високий ступінь інтенсивності ознаки передається в обох мовах за допомогою подібних префіксів *пре-* // *prze-* (еквівалентний префікс є в усіх слов'янських мовах; він був успадкований із індоєвропейської прамови), *над-* // *nad-*, *понад-* // *ponad-*, пор.:

прегарний // *prześliczny*
надзвичайний // *nadzwyczajny*
понаднормативний // *ponadnormatywny*.

Польському прикметнику може відповідати сполучення українського прикметника з прислівником *дуже*, *надзвичайно* і под., пор.:

nadwrażliwy // *дуже вразливий*
przezysty // *надзвичайно чистий*.

Українським прикметникам із префіксом *за-* відповідають польські із прийменником (префіксом) *za*:

завеликий // *za duży*
занизький // *za niski*
замалий // *za mały*.

Прикметно, що у польській мові існують подібні (паронімічні) префікси прикметників, що передають інтенсивність ознаки, – *przy-* і *prze-*. Водночас ці афікси є носіями різних аксіологічних сем: *przy-* має відтінок негативної оцінки (напр., *przydługi* – занадто довгий), *prze-* нейтральної або позитивної оцінки (*przeogromny* – дуже великий).

На відміну від української, в польській мові інтенсифікуючий префікс *prze-* може приєднуватися до прислівника часу *nigdy*. Таке утворення звичайно вживається у складі сполучення *nigdy, przynigdy: Nigdy, przynigdy tam nie pójdę!*

Крім того, носієм семантики інтенсивності можуть бути суфікси, пор.:

-act- *кудластий*
-ast- *гłośniasty*
-uct- *барвистий*
-ist- *barwisty*.

²¹ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 30.

Низький ступінь інтенсивності (екстенсивність) ознаки передається за допомогою таких показників, як суфікси *-ав-* (*-яв-*) // *-aw-*; *-оват-* (*-уват-*, *-ават-*) // *-owat-*; *-аст-*, *-ист-* // *-ast-*, *-achn-*, *-ochn-*, *-uchn-*:

зіркуватий
довгастий
золотистий
zielonkawy
gęstawy
zółciasty
nowiuchny.

Суфікси *-ист-* // *-ист-* в українській мові можуть виступати як омоніми з протилежною семантикою (енантиосемією), пор., напр.: *барвистий* (висока інтенсивність), *золотистий* (екстенсивність).

В українській і польській мовах на екстенсивну ознаку можуть вказувати непродуктивні префікси *при-* // *przy-*, пор.:

приглухий
пристарий
przyciemny
przyostrzy.

5.4. Композити та абревіатури Kompozyty i abrewiatury

Окремого розгляду вимагає творення українських та польських складних слів. Словоскладання виникло ще в індоєвропейській і праслов'янській мовах²². Подальший процес виникнення складних слів²³ проходив в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, паралельно під впливом суспільного і науково-технічного прогресу, розвитку виробництва, виникнення нових понять, термінів, номенклатурних назв, напр.:

напівфабрикат
дев'ятнадцятиповерховий
трагікомедія // komediodramat
skoroszyt
wideogramofon.

²² Див.: Н. Ф. Клименко, *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові*, Київ 1984; Є. А. Карпіловська, *Конструювання складних словотворчих одиниць*, Київ 1998; I. Klemensiewiczówna, *Wyrazy złożone współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1951; K. Handke, *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*, Wrocław 1976; Z. Kurzowa, *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa 1976; M. Blicharski, *Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa 1977.

²³ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 117, 165; А. Мейє, *Общеславянский язык*, с. 300–302.

В основі творення складних слів в українській і польській мовах лежать процеси осново- і словоскладання, а також абревіація.

Більшість складних слів в обох мовах утворюється способом осново-складання. Частина складних слів (комполітів) твориться на базі словосполучень, частина – шляхом поєднання коренів (основ) слів, пор.:

хліборізка
паровоз
хлібороб
siódzoziemiec
złotogłów.

Зазвичай складні слова двоосновні, рідше – три- або чотириосновні, напр.: *гречкосій*, *dwudziestoparolatek*. При цьому складні слова можуть бути як безафіксними, так і суфіксальними.

Похідні одиниці такого плану – композити в основному поєднуються сполучними голосними – інтерфіксами, які не мають словотвірного значення. Українська та польська мови мають поєднальні інтерфікси²⁴: *о, е, и // о, е, у*; частина утворень з інтерфіксами в зіставлюваних мовах може не збігатися, пор.:

п'ятиборство // pięciobój
семирічна дитина // siedmiolatek
літак // samolot
чудотворець // cudotwórca
чорнозем // czarnoziem
достовірний // wiarygodny
двогорбий // dwugarbny
шестидесятий // sześćdziesiąty.

Сполучення основ без єднальних голосних непродуктивне і трапляється у прислівників, прикметників і деяких іменників, напр.:

північ
trójdzielny
dwóżeńiec.

Комполіти найчастіше зустрічаються серед іменників і прикметників. В українській і польській мовах найбільш поширеним типом утворення складних іменників є складання основ двох субстантивів, напр.:

краєвид // krajobraz
носоріг // nosorożec.

В обох мовах зустрічається поєднання прикметникової та іменникової основ:

кривоніс // krzywonos
добробут // dobrobyt
чорнозем // czarnoziem.

²⁴ Пор.: Н. Ф. Клименко, *Основи морфеміки сучасної української мови*, Київ 1998, с. 25–26.

Поширеними є складні іменники, у яких є займенникова або числівникова основа; у польській мові такі слова трапляються частіше, напр.:

самогубство // samobójstwo
самокритика // samokrytyka
шестикутник // sześciokąt,

пор.:

п'ятирічна дитина // pięcioletek
потрійний стрибок // trójjskok
матч трьох команд // trójmecze;

пор. також польські іменники з основою *samo-*: *samochód, samochwała, samodiał, samogłoska, samolot, samopomoc, samorząd, samotnia, samotrzask, samowola, samowyzwalacz, samogłów.*

В обох мовах зустрічаються складні іменники з основою – первинним прислівником або дієсловом. Як правило, в межах такого субстантива ці типи основ поєднуються, напр.:

добродій // dobrodziej
скороварка // szybkowar
дармоїд // darmożjad.

У польській мові складні іменники з адвербіальною однією з основ більш поширені, пор.:

wieloryb // кит
długopis // ручка
dalekowidz // далекозорий.

Дієслівна за походженням основа у межах складного іменника здебільшого розташована у другій позиції, напр.:

листопад // listopad
сінокіс // sianokosy
kozodój // дрімлюга.

Творення запозичених складних іменників²⁵ в обох мовах в основному збігається, оскільки зазвичай збігаються основи, що до них входять:

історіографія // historiografia
геометрія // geometria
мікроскоп // mikroskop
термометр // termometr
фонограф // fonograf
дактилоскопія // daktyloskopia
слов'янофіл // słowianofil
псевдонім // pseudonim
монографія // monografia
аероклуб // aeroklub.

²⁵ Пор.: Н. Jadacka, *dz. cyt.*, s. 98–99.

Складні іменники в обох мовах можуть бути як безафіксними, так і суфіксальними утвореннями, пор.:

бракороб
злочинець
listonosz
kserokopiarka.

На прикладах творення складних іменників простежуються закономірності зближень і розходжень на шляхах побудови складних слів. При цьому зустрічаються співвідношення різного типу. Складному слову в одній мові може відповідати слово (складне або однокореневе) чи словосполучення в іншій мові, пор.:

1. українське складне слово – польське складне слово:

– однакового творення:

сироїжка // *surojadka*
листопад // *listopad*
мікроскоп // *mikroskop*
другорічник // *drugoroczniak*
залізобетон // *żelazobeton*
автопортрет // *autoportret*;

– частково наближеного творення:

Великдень // *Wielkanoc*
криголам // *lodołamacz*
скороварка // *szybkowar*
телеглядач // *telewizj*
краєвид // *krajobraz*
трубопровід // *rurociąg*
гromовідвід // *piorunochron*;

– різного творення:

самокат // *hulajnoga*
брадикардія // *rzadkoskurcz*
іноземець // *obcokrajowiec*;

2. українське складне слово – польське однокореневе слово:

порохотяг // *odkurzacz*
літописець // *rocznikarz*
довгоносик // *wółek*
фотографія // *zdjęcie*
аеродром // *lotnisko*
кавоман // *kawosz*;

українське однокореневе слово – польське складне слово:

суцвіття // *kwiatostan*
заміжжя // *zamążrójście*
ксерокс // *kserokopiarka*

нутрія // *piżmoszczur*
чернетка // *brudnopis*;

3. українське складне слово – польське словосполучення:

гідроелектростанція // *elektrownia wodna*
електрозварювання // *spawanie elektryczne*
універмаг // *uniwersalny dom towarowy*
землетрус // *trzęsienie ziemi*
відеокасета // *kaseta wideo*
компакт-диск // *płyta kompaktowa*
бормашина // *wiertarka dentystyczna*
футбол // *piłka nożna*
снігопад // *opad śnieżny*;

українське словосполучення – польське складне слово:

риба родини коропових // *białoryb*
тополя срібляста // *białodrzew*
двадцятип'ятирічний чоловік // *dwudziestopięcioletek*.

Продуктивність утворення складних іменників в українській і польській мовах демонструють ряди слів-синонімів, особливо у сфері зоологічних і ботанічних назв, напр.: *дубоніс, довгоніс, костогриз // grubodziób, grubołusk*.

Українські та польські іменники є єдиною частиною мови, яка може утворюватися шляхом абрєвіації – об'єднання скорочених основ. В обох мовах існує кілька видів абрєвіатур:

1) звукові – утворені від перших звуків слів словосполучення, напр.:

США (Сполучені Штати Америки)
НАН (Національна академія наук)
PAN (Polska Akademia Nauk)
BUW (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego);

2) ініціальні – утворені з перших літер слів, що входять до словосполучення:

ПТУ (професійно-технічне училище)
wf (wychowanie fizyczne)
PESEL (Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności)
ONZ (Organizacja Narodów Zjednoczonych);

3) утворені з перших складів словосполучення (syłabowce):

комбат (командир батальйону)
Рафаваг (Państwowa Fabryka Wagonów);

4) мішані – до складу яких входять різноманітні комбінації звуків, літер, складів, початкова частина першої основи або кінець останньої²⁶, напр.:

міськвно (міський відділ народної освіти)
Сепеліа (Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego).

²⁶ Пор.: R. Grzegorzczkova, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, s. 62.

Українська мова в період незалежної держави активно позбавляється багатьох скорочень попереднього періоду; водночас в обіг входить частина глобалізованих словоскорочень, пор.:

EKG (електрокардіограма) // *EKG, ekg*

Євросоюз // *Unia Europejska*.

У той же час польська мова демонструє потужний процес творення все нових і нових композитів і абrevіатур²⁷. Деякі польські абrevіатури можуть позначати різні словосполучення і виступають як своєрідні омоніми, пор.:

ND (Naczelne Dowództwo; Naczelną Dyrekcja; Narodowa Demokracja)

AM (Akademia Medyczna; Akademia Morska)

PL (Polska; Politechnika Lubelska; Politechnika Lwowska).

У багатьох випадках з метою розрізнення польських абrevіатур та деяких скорочень пропонується вдаватися до різного їх правопису, пор.:

oc. – ocean, *OC* – odpowiedzialność cywilna

TV – telewizja, *tv* – telewizyjny

kB – kilobajt, *KB* – Kredyt Bank,

пор. водночас:

BHP, bhp – bezpieczeństwo i higiena pracy

EKG, ekg – elektrokardiogram

EMPiK, empik – klub Międzynarodowej Prasy i Książki.

Польські словоскорочення активно взаємодіють із граматичною системою, навіть підпорядковують своїм потребам її правила. Абrevіатури виявляють такі граматичні риси, які не властиві іншим словам: перенесення наголосу в польських словах на останній склад: *UJ* (*ujot*) – Uniwersytet Jagielloński; невідмінюваність: *należał do AK, studiuje na WSP*, але *studiuje na wuesperze*²⁸.

Частина українських і польських іменників утворюється способом контамінації:

універсиада ← *uniwersytet* + *олімпіада* // *uniwersjada* ← *uniwersytet* + *olimpiada*

spodnium ← *spodnie* + *kostium*.

На думку В. Т. Коломієць, словоскладання прикметників найбільш поширене у східно- та південнослов'янських мовах²⁹. Проте досліджуваний матеріал демонструє великі можливості й польської мови у процесах утворення складних ад'єктивів.

Перша основа в українських і польських складних прикметниках може, зокрема, походити від

– іменників:

життєдайний // *życiodajny*

²⁷ Н. Jadacka, *dz. cyt.*, s. 5.

²⁸ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 349.

²⁹ В. Т. Коломієць, *Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період*, с. 260, 287.

шкіроподібний // skóropodobny
світлостійкий // światłotrwały;

– прикметників:

світло-зелений // jasnozielony
темно-синій // ciemnotodry;

– числівників:

сторічний // stuletni
четвероногий // czworonogi
восьмигодинний // ośmiogodzinny;

– займенників:

самозваний // samozwańczy
самостійний // samodzielny;

– прислівників:

протилежний // przeciwległy
скорострільний // szybkostrzelny.

Другу основу складних прикметників становлять:

– непохідні прикметники:

біло-червоний // biało-czerwony
жовто-зелений // żółto-zielony;

– прикметники іменникового походження:

білокрилий // białoskrzydły
темноокий // ciemnooki;

– прикметники дієслівного походження:

богобоязкий // bogobojny
небосяжний // niebotyczny.

Творення складних прикметників має в обох мовах більше спільних рис, ніж творення складних іменників, пор.:

1. українське складне слово – польське складне слово:

– однакового творення:

темно-червоний // ciemnoczerwony
самовольний // samowolny
чорноокий // czarnooki
науково-технічний // naukowo-techniczny
новорічний // noworoczny;

– частково наближеного творення:

загальнонародний // wszechludowy
восьмирічний // ośmioletni
холоднокровний // zimnokrwisty
понадчутливий // wysokoczuły
медоносний // miododajny;

– різного творення:

тихохідний // wolnobieżny
тугоплавкий // wysokotopliwy;

2. українське складне слово – польське однокореневе слово:

снодійний // nasenny
грушевидний // gruszkowaty;

українське однокореневе слово – польське складне слово:

кубічний // szczęcienny
висотний // wysokościowy
безшумний // sichobieżny;

3. українське складне слово – польське словосполучення:

життєрадісний // pełny radości życia
блідолиций // blada twarz;

українське словосполучення – польське складне слово:

який належить до старої частини міста // staromiejski
з низьким вмістом цукру // niskocukrowy
золотого кольору // złotobarwny
високого тиску // wysokoprężny
з чистого срібла // szczerosrebrny
такий, що знешкоджує віруси // wirusobójczy.

Низці польських складних прикметників відповідають однокореневі українські з основою іншомовного походження:

гербіцидний // chwastobójczy
інсектицидний // owadobójczy.

Нечисельні складні прислівники в обох мовах в основному походять від прикметників:

самовільно ← самовільний // samowolnie ← samowolny.

Водночас чимало складних прислівників утворюються шляхом композиції синтаксичних конструкцій з обставиною. Такого типу адвербативи можуть як зближуватися, так і розходитися в українській і польській мовах, пор.:

всеосяжно // wszechobejmująco
мимохідь // mimochodem
натиче (натичесерце) // na czczo;

пор., скажімо, прислівники з компонентами *-руч // -rącz*:

<i>попідруч</i>	<i>jednorącz</i>
<i>обіруч</i>	<i>oburącz</i>
<i>обидвіруч (вобидвіруч)</i>	<i>praworącz</i>
<i>голіруч</i>	<i>leworącz.</i>
<i>праворуч (вправоруч)</i>	
<i>ліворуч (вліворуч)</i>	
<i>саморуч</i>	

одноруч
нашвидкуруч
підп'януруч.

Непоширеним для української та польської мови є основоскладання дієслів. Сигніфікативний зміст, предикативне функціональне навантаження дієслів, широкі семантичні можливості вербальних афіксів стають передумовою творення слів цього морфологічного класу від однієї основи. Проте в українській і польській мовах епізодично зустрічаються складні дієслова – композити або зрощення. Кількість складних дієслів в обох мовах є досить нечисленною. Скажімо, в українській мові „композитних дієслів менше двохсот”³⁰. Такі утворення в обох мовах являють собою поєднання основ з обов'язковою афіксацією, напр.:

злословити
самозапалюватися
кашоварити
колобродити
кривословити
dobrodziejować
błogosławić
psioczyć.

Часом в українській мові дієслова утворюються від складних іменників, передусім на позначення особи, напр.:

зубоскал → *зубоскалити*
вітрогон → *вітрогонити.*

У польській мові складні дієслова в основному є кальками з німецької мови: *marnotrawić*, *zmartwychwstać*, *złorzeczyć*, *równoważyć* та ін.

В українській і польській мовах серед складних іменних частин мови зустрічаються юкстапозити, які утворюються шляхом поєднання окремих слів чи словоформ³¹. В українській мові юкстапозити пишуться здебільшого через дефіс. У польській мові таким українським утворенням можуть відповідати:

1. юкстапозити:
 - а) *купівля-продаж* // *kupno-sprzedaż*
ось-ось // *tuż-tuż*
осінньо-зимовий // *jesiennie-zimowy*
науково-дослідницький // *naukowo-badawczy,*
 - б) *яхт-клуб* // *jachtklub*
науково-популярний // *popularnonaukowy*
греко-католицький // *greckokatolicki,*

³⁰ Н. Ф. Клименко, *Композити* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”,* с. 244.

³¹ Н. Ф. Клименко, *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові,* с. 222.

в) *інженер-економіст* // *inżynier ekonomista*
генерал-майор // *generał major*
місто-сад // *miasto ogród*
більш-менш // *mniej więcej*;

2. однокореневі слова:

диван-ліжка // *wersalka*;

3. стійкі словосполучення:

льон-довгунець // *len długowłóknisty*
вагон-ресторан // *wagon restauracyjny*
крісло-качалка // *fotel bujany*.

Юкстапозити у польській мові загалом менш поширені, ніж в українській. У сучасному польському мовленні спостерігається тенденція заміни вже існуючих подібних утворень на слова з інтерфіксом³², напр.: *клуб-кафе* // *klub-kawiarnia* → *klubokawiarnia*.

Незначного поширення набули у польській мові розмовні юкстапозити, які передаються українською мовою за допомогою інших утворень, пор.:

majster-klерка // *майстер на всі руки*
dieta-cud // *чудова дієта*
cud-dziewczyna // *чудова дівчина*
herod-baba // *мегера*.

Основи складного слова розташовуються в певному порядку, пор.:

нафтосховище
видроокий
lodolamacz
telewiz.

У композитів, що є похідними від атрибутивно-субстантивних словосполучень порядок розміщення складників здебільшого є прямим:

прямокутник // *prostokąt*
прямолінійний // *prostoliniijny*
правовірний // *prawowierny*
правофланговий // *prawoskrzydłowy*,

пор., проте: *людиноподібний* // *człękokształtny*.

У ряді випадків у межах однієї мови корені у складних словах можуть мінятися місцями, напр.:

білосніжний – *сніжно-білий*
herod-baba – *baba herod*.

При зіставленні українських і польських складних слів можна виявити приклади співвідносних композитів з різним порядком розміщення основ, пор.:

³² A. Nagórko, *dz. cyt.*, s. 198.

відеомагнітофон // *magnetowid*
 водовіз // *woziwoda*
 головоломка // *łamigłówka*
 фітнес-клуб // *klub fitness*
 будинок-музей // *muzeum-budynek*
 науково-популярний // *popularnonaukowy*
 науково-фантастичний // *fantastyczno-naukowy*
 земноводний // *wodnoziemny*
 гірко-солений // *slonogorzki*
 акушерсько-гінекологічний // *ginekologiczno-położniczy*
 більш-менш // *tniej więcej*.

5.5. Зрощення

Zrosty

Як було зазначено, основою творення більшості складних слів є поєднання елементів більш або менш згорнутої синтаксичної конструкції. Частина слів обох мов утворилася внаслідок зрощення – лексико-синтаксичного способу словотвору, внаслідок якого виникають номінації, які за формою тотожні словосполученню. Синтаксичний зв'язок і послідовність компонентів зберігаються, проте нова одиниця має граматичне оформлення і лексичне значення слова. До лексико-синтаксичного способу зрощення близьким є спосіб утворення юкспозитів (див. 5.4.). На думку мовознавців, „зрощення належать до основних типів словоскладання”³³ і зустрічаються в усіх слов'янських мовах³⁴, у тому числі в українській і польській. Зрощення більш розповсюджені в польській, аніж в українській мові. Більша поширеність зрощень у польській мові може пояснюватися як сильною праслов'янською традицією, так і впливом німецької, частково – чеської мов, у яких такий спосіб словотворення доволі продуктивний.

Зрощення утворюються за різними схемами. Найпоширеніша частина складних слів-зрощень співвідноситься з предикатними структурами, у яких представлене дієслово в імперативній (наказовій) формі та іменник – суб'єкт або об'єкт дії. Такі слова більше за інші типи наближені до „першоджерела” – первинного словосполучення, напр.:

прудивус
урвиголова
toczykij
pasibrzuch.

³³ *Tamże*, s. 195.

³⁴ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 169.

У першій частині зрощень можуть зустрічатися прислівники, які поєднуються з прикметниками або дієприкметниками:

довготривалий // długotrwały
багатоденний // wielodniowy
малоцінний // niskowartościowy
вічнозелений // wieczniezielony.

„Зрощуватися” можуть атрибутивно-субстантивні конструкції. Такий тип утворень більш характерний для польської мови, напр.:

добранич // dobranoc
taminsynek
woleoczko
kurzyśląd.

Частина складних слів-зрощень утворюється шляхом стягнення конструкцій з прийменником, напр.:

насамперед // nasamprzód
утридорога
wtenczas
zmartwychwstanie.

У польській мові зустрічаються унікальні зрощення інших структур, пор.:

psubrat
okamgnienie
sobiepan
sobiepanek
widzimi się.

Свідченням поширеності зрощень у польській мові є діалектні слова, які утворені за подібним зразком, пор., напр.: великопол. *święcimucha* (мухомор).

Лексико-синтаксичним способом зрощення утворюються іменники, прикметники та прислівники. Серед іменників найбільш поширені імперативні субстантиви, які передусім передають негативну оцінку особи, а також номінації рослин, пор.:

– особи:
пройдисвіт
загнибіда
жмикрут
крутивус
wurfidqb
пусубт
golibroda
łamistrąjk,

– рослини:
болиголов

ломикамінь
 перекотиполе
 свербивус
 bożykwiat
 kurzyśląd.

Поодинокими є утворення різної структури з інших лексико-семантичних груп, пор.:

дерихвіст (птах)
 боривітер (птах)
 горидуб (гра)
 woleoczko (птах)
 okryjbieda (лахміття)
 parzybroda (капуста з картоплею)
 okatgnięcie (мить)
 wszechświat (всесвіт)
 hulajnoga (самокат)
 zawalidroga (перешкода).

Назви осіб за характерними ознаками поведінки з імперативною першою частиною в українській і польській мовах розходяться. Прикметно, що в кожній мові існували свої продуктивні компоненти слів-зрощень, пор., напр.:

крути-	крутивус крутиголова крутиголовка крутихвіст крутихвістка
пали-	палисвіт паливода
-світ	дурисвіт пройдисвіт обходисвіт палисвіт
-голова	зірвиголова зайдиголова закрутиголова песиголова крутиголова урвиголова пробийголова шибайголова
-вус	свербивус прудивус крутивус
toczy-	toczygęba toczymorda

<i>liczy-</i>	<i>liczygrosz</i> <i>liczykrupa</i>
<i>-gęba</i>	<i>moczygęba</i> <i>strzępigęba</i>
<i>-woda</i>	<i>woziwoda</i> <i>nosiwoda</i> <i>mąciwoda</i> <i>paliwoda</i>
<i>-pięta</i>	<i>wiercipięta</i> <i>chwalipięta</i>
<i>-grosz</i>	<i>wyrwigrosz</i> <i>robigrosz</i> <i>łapigrosz</i> <i>wykpigrosz</i> <i>nosigrosz</i> <i>dusigrosz</i> <i>wydrwigrosz</i> <i>wyciskajgrosz</i> <i>liczygrosz.</i>

Частина зрощень – назв осіб в обох мовах перейшла до пасивного складу лексики, напр.:

зайдиголова
обходисвіт
burzyświat
nosigrosz.

Утворення з однаковими кореневими компонентами можуть складати синонімічну групу, напр.:

урвиголова, шибайголова, зірвиголова, зайдиголова, пробийголова
крутивус, прудивус
nosiwoda, woziwoda.

Водночас наявність однакового кореневого елемента у різних словах – зрощеннях не завжди свідчить про їхнє зближення, пор. різні за семантикою

– назви осіб:

вертихвіст
крутихвіст
підчихвіст;

– назви птахів:

дерихвіст
трясихвіст
шелихвіст.

Зрощення – назви осіб більш поширені в польській мові. Натомість для українців типовими є зрощення із імперативною частиною – прізвиська.

Як вважає Л. Масенко, виявом „відчайдушного й розкутого духу запорізького січового товариства є, очевидно, така своєрідна не лише за значенням сполучуваних основ, а й за способом творення група прізвищ, яких немає в антропонімії інших слов'янських мов, як Затуливітер, Неїжборщ, Недайкаша, Непийвода, Непийпиво, Підкуймуха, Задерихвіст, Нагнибіда, Убийвовк, Паливода, Печиборщ, Покиньчереда, Прудивус (Прудіус), Роздайбіда, Цідибрага, Куйбіда та ін.”³⁵.

Подібні утворення зустрічаються і в польській антропонімії, напр.: *Palimąka, Waligóra, Pędziwiatr*. Скажімо, герой роману Г. Сенкевича „Вогнем і мечем” польський шляхтич називається *Podbipięta* (його меч – *Zerwikaptur*), пор.: *Stefek Burczytmucha* (М. Конопніска). Популярною в польській літературі та мистецтві (твори Ю. Словацького, С. Гоцинського, С. Виспянського, Я. Матейка) була постать народного пророка-лірника Вернигори (*Wernyhora*), який був українцем. Уживання польських прізвищ – зрощень обмежене.

Зрощення в українській і польській мовах в основному розходяться, і це зрозуміло, оскільки такі слова здебільшого мають яскраву внутрішню форму, образність, а отже, відбивають особливості ментального світу представників обох націй. Складному слову-зрощенню в одній мові може відповідати в іншій мові складне слово іншого типу, однокореневе слово або словосполучення, пор.:

пройдисвіт // *spryciarz*
загальновідомий // *powszechny*
малоймовірний // *mało prawdopodobny*
утридорога // *za paskarską cenę*
rowsinoga // *волоцюга*
toczygęba // *п'яниця*
wtenczas // *у той час*.

Серед українських і польських зрощень трапляються міжмовні омоніми. В українській мові іменник *паливода* означає:

1. відчайдушна людина;
2. бешкетник, пустун.

У польській мові *paliwoda* – це:

1. шибайголова;
2. баламут, заколотник;
3. торохкотій, базіка.

У сучасних мовах спосіб зрощення є малопродуктивним. В українській мові можуть утворюватися складні слова шляхом стягнення в одне слово конструкції з прислівника і прикметника (дієприкметника). Еквівалентами

³⁵ Л. Масенко, *Українські імена і прізвища*, Київ 1990, с. 96.

низки таких складних ад'єктивів з першим коренем адвербіального походження стають польські словосполучення, пор., напр.:

високорозвинений // o dużym stopniu rozwoju

малопотужний // o małej mocy

низькочолоий // o niskim czole

маловиразний // mało wyrazisty,

але: *низькосортний // niskogatunkowy.*

Епізодичними є сучасні утворення з імперативною частиною, напр.:
простор. *wygrwiera* // *лижний витяг.*

5.6. Конверсія Konwersja

Серед видів конверсії (переходу слова з однієї частини мови до іншої) в українській і польській мовах найбільш поширена субстантивація, при якій здійснюється перехід з класу прикметників (рідше – дієприкметників, займенників і числівників) до класу іменників, напр.:

Наречена не прийшла // Narzeczona nie przyszła.

Один плюс два // Jeden plus dwa.

Мій [чоловік] сьогодні запізниться // Mój dzisiaj się spóźni.

Між українською та польською мовами спостерігаються різні типи співвідношень субстантивованих / несубстантивованих утворень, пор.:

– український субстантивований іменник – польський субстантивованим іменник:

знайомий // znajomy

хворий // chory

коханий // kochany

військовий // wojskowy

неповнолітний // niepełnoletni;

– український субстантивований іменник – польський несубстантивованим іменник:

старий // staruszek

майбутнє // przyszłość;

– український субстантивований іменник – польське словосполучення:

молода // rapna młoda

учительська // pokój nauczycielski;

– польський субстантивований іменник – український несубстантивованим іменник:

radny // депутат; радник

milusińscy // діти

sklepowa (заст.) // продавиця
synowa // невістка
kupiący // покупець
wścibski // пройда
służący // слуга;

– польський субстантивований іменник – українська описова конструкція:
becikowe (від *becik* – конверт для немовляти) // грошова виплата при народженні дитини

drobne // дрібні гроші
dzielnicowy // дільничний поліцейський
grzebuliński // маруда; той, хто довго збирається
spóźniałski // чоловік, який завжди запізнюється.

Частиномовними взаємопереходами в українській та польській мовах вирізняються також прислівник, прийменник, сполучник і частка, пор.:

porząd (прислівник), *porząd* (прийменник)
ledwo (прислівник), *ledwo* (сполучник), *ledwo* (частка).

5.7. Лексико-семантичний спосіб словотвору Leksykalno-semantyczny sposób słowotwórstwa

Внаслідок процесів лексико-семантичного словотвору відбувається розпад (розщеплення) полісемічного слова; його значення утворюють окремі слова – омоніми. Водночас межі полісемії та омонімії в цих випадках дуже хисткі. В українській мовознавчій традиції втрата мотивації між прямим і переносним значенням трактується як омонімія, пор.:

*kosa*¹.

Заплетене волосся.

*kosa*².

Сільськогосподарське знаряддя для косіння трави.

*kosa*³.

Вузька намивна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем з берегом, мис.

*kosa*⁴.

діал. Селезінка³⁶.

У польській лінгвістиці подібні процеси переважно оцінюються як полісемія, скажімо, слово *kosa* має п'ять значень:

1. ręczne narzędzie rolnicze do ścinania zboża i trawy;
2. *posp. pot.* duży nóż o bardzo długim i ostrym ostrzu, używany do walki;
3. *geogr.* mierzeja łącząca się tylko jednym końcem z lądem, oddzielająca częściowo zatokę od morza;

³⁶ Словник української мови, т. 4, с. 304.

4. *przestarz. a poet. warkocz*;

5. *histor. broń sieczna, przerabiana z narzędzia rolniczego*³⁷

(див. також 3.4.7.).

5.8. Внутрішня форма слова Wewnętrzna forma wyrazu

При спільності основних напрямків дериваційних процесів українська та польська мови нерідко істотно розходяться за мотивацією творення слова, ознакою, яку покладено в основу називання (внутрішньою формою слова³⁸). Так, українському *земляк* (вмотивоване словом *земля*) відповідає польське *rodak* (вмотивоване словом *ród*), українське *крячати* і польське *kwakać* зумовлені специфічним для кожної мови відтворенням пташиних звуків. Внутрішня форма похідних слів нерідко відбиває культурно-історичні тенденції. Скажімо, типовою для польської мови є група слів, вмотивованих словом *król*, напр.: *królować, królewskość, królewszczyzna, bezkrólewie* та ін.

Поняття внутрішньої форми передбачає передусім морфологічну (слово мотивується складниками, передусім кореневими морфемами) та фонетичну мотивованість (слово мотивується звуконаслідуванням). Розглянемо ці два види мотивованості лексем.

1) Виявлення і зіставлення у двох мовах внутрішньої форми слів, що утворюються на засадах морфологічної вмотивованості, зручно проводити на матеріалі одиниць, що належать до певних частиномовних класів і лексико-семантичних груп. Матеріалом для дослідження таких еквівалентних слів може слугувати, зокрема, польсько-український тематичний словник³⁹.

Словники засвідчують принципи формування лексичного складу тієї чи іншої групи відповідно до внутрішньої мотивації: частина слів в обох мовах має спільну внутрішню форму, частина – подібну за мотиваційною базою, найбільша група – відмінну за мотивацією.

1. Номінації осіб

Одна з найбільш характерних щодо виявлення внутрішньої форми лексичних груп іменників – найменування осіб. Матеріал української та польської мов надає численні приклади близької мотиваційної бази для творення слів цієї групи, пор.:

п'яниця // pijanica

неук // nieuk

співавтор // współautor

³⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, K–Q, s. 260.

³⁸ Див.: Е. С. Снитко, *Внутренняя форма номинативных единиц*, Львів 1990.

³⁹ I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *dz. cyt.*

зłodий // *złodziej*
співробітник // *współpracownik*.

Відмінності виникають уже в тих утвореннях, де мотивація не повністю накладається одна на одну, напр.:

двійник // *sobowtór*
велетень // *wielkolud*
розвідник // *wywiadowca*
працедавець // *chlebodawca*.

Переважає більшість назв осіб формується на ґрунті неповторюваної мотивації; кожний іменник відмінної внутрішньої форми репрезентує особливості національного світобачення, мовної картини світу, пор.:

відвідувач // *interesant*
водій // *kierowca*
дачник // *letnik*
підлабузник // *lizus*
донжуан // *podrywacz*
товстун // *tuścioch, grubas*
біженець // *uchodźca*
дзига // *wiercipięta*
сажотрус // *kominiarz*
родич // *krewny*
прогульник // *wagarowicz*
жартівник // *dowcipniś*
посібник // *poplecznik*
молокосос // *żółtodziób, gołowąs*
супутник // *współpodróżnik, współwędrownik*
вітрогон // *lekkoduch*
обдирала // *łupiskóra*
виробник // *producent*.

Для української та польської мови характерні назви осіб із виразною внутрішньою експресією, які утворюються за моделлю „дієслово у формі наказ. способу + іменник” на кшталт *пройдисвіт, obieżyświat* (див. 5.5.).

Типовими для обох мов є розгорнуті синонімічні ряди іменників із внутрішньою формою на позначення тієї чи іншої негативної характеристики особи, пор., напр.:

скнара – *скунар, скупердяга, жаднюга, загнибіда, жмикрут*
скарієс – *chciwiec, dusigrosz, liczykrupa, liczygrosz, skąpiradło, skąpigrosz*.

Пор. також:

2. Назви звірів, птахів, земноводних, риб, комах:

– однакова мотивація:
зимородок // *zimorodek*
мухоловка // *mucholówka*
омелюк // *jemioluska*

лінивець // leniwiec
 коник // konik
 глухар // głuszc
 лірохвіст // lirogon
 носоріг // nosorożec
 мурашкоїд // mrówkojad
 кропив'янка // pokrzywnik;

– подібна мотивація:

буревісник // burzyk
 богомол // modliszka
 восьминіг // ośmiornica
 мечоносець // miecznik;

– різна мотивація:

головастик // kijanka
 качконіс // dziobak
 соня // ropielnica
 дубоніс // pestkojad
 дикобраз // jeżozwierz
 джерелянка // kutak
 повзик // kowalik
 шишкар // krzyżodziób.

3. Назви рослин:

– однакова мотивація:

братки // bratki
 материнка // macierzanka
 мухомор // muchomor
 лавровишня // laurawiśnia
 ожина // jeżyna
 дзвоники // dzwonki
 маілюк // maślak
 незабудка // niezapominajka
 рижик // rydz
 фіалка // fiołek
 соняшник // słonecznik;

– подібна мотивація:

молочай // wilczomlec
 первоцвіт // pierwiosnek;

– різна мотивація:

підберезник // koźlarz
 лисичка // kurka
 латаття // grzybień
 зморшок // piestrzenica
 кульбаба // dmuchawiec

пролісок // *przebiśnieg*
дощовик // *purchawka*
суніця // *roziomka*.

4. Назви предметів побуту та їжі:

– однакова мотивація:

слинявчик // *śliniak*
рогалик // *rogalik*
скрепка // *spinacz*
голубці // *gołąbki*
олівець // *olówek*
вішалка // *wieszak*
лічильник // *licznik*
тягучка // *ciągutka*;

– подібна мотивація:

морозильник // *zamrażarka*
дирокол // *dziurkacz*
холодильник // *lodówka*
вогнегасник // *gaśnica*
двостволка // *dwururka*;

– різна мотивація:

морозиво // *lody*
кров'янка // *kaszanka*
печиво // *herbatniki*
розсольник // *ogórkowa*
повзунки // *śpioszki*
в'єтнамки // *japanki*
сірник // *zapalka*
зубочистка // *wykałaczka*
порохотяг // *odkurzacz*
духовка // *piekarnik*
двигун // *silnik*
праска // *żelazko*
запобіжник // *bezpiecznik*
черепиця // *dachówka*
окраєць // *przylepka*.

Менш виразні щодо виявлення мотиваційної бази українські та польські прикметники; проте і серед похідних аф'єктивів простежуються такі, які мають у двох мовах спільну, подібну або відмінну мотивацію, пор.:

– однакова мотивація:

зичливий // *życzliwy*
головастий // *głowiasty*;

– подібна мотивація:

спортивний (чоловік) // *wysportowany*
снодійний // *nasenny*

людиноподібний // *człękokształtny*
 прямолінійний // *prostoliniijny*,

– різна мотивація:

розбірливий // *czytelny*
 неосудний // *niepoczytalny*
 негайний // *niezwłoczny*
 самозакоханий // *narcystyczny*.

Ознаковий характер прикметника надає можливості для домислювання, приписування предметам тих чи інших якостей. Водночас ад'єктиви відзначаються конденсованим типом смислу, який дає змогу у згорнутому вигляді передати значення синтаксичної конструкції. Це стає передумовою для виникнення в кожній із мов, що розглядаються, безеквівалентних прикметників⁴⁰. Особливо багата на такі ад'єктиви польська мова, яка частіше в порівнянні з українською утворює синтетичні номінації, пор., зокрема: *paromiesięczny, bezwitaminowy, herbowy, ogólnokrajowy, książęcy, zgrany, paroletni, wymarzony, bezpieczeństwa, nadgorliwy, najeżony, odmiejscowy, zagrożony, skrytobójczy, bezwyznaniowy, nasłoneczniony*.

Такі прикметники перекладаються українською мовою за допомогою описової синтаксичної конструкції, напр.:

dzielny // *той, хто має дітей*,

пор., проте:

samobrobny // *własnej roboty*
ogólnie znany // *ogólnie znany*.

Цікавий матеріал для висновків щодо внутрішньої мотивації назв надають дієслова, напр.:

– однакова мотивація:

gestykułowати // *gestykulować*
білити // *bielić*
торпедувати // *torpedować*;

– різна мотивація:

розмальовувати // *kolorować*
перевірити // *sprawdzić*
обабитися // *zniewieścić*
маніжится // *migdalić się*
видужати // *wyzdrowieć, wydobrzeć*
виправдати // *uniewinnić, usprawiedliwić*.

Виявом польської специфіки словотворення є широке використання назв тварин як мотиваційної бази для творення дієслів, здебільшого з емоційно-експресивним забарвленням:

⁴⁰ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 17.

byczyć się ← *byk*
baranieć, zbaranieć ← *baran*
świnić ← *świnia*
scapieć ← *cap*
koziółkować ← *koziołek*
spsieć ← *pies*
myszkować ← *myszka*
najeżyć się ← *jeź*
tchórzyc ← *tchórz*
wydrzyć się, rozwydrzyć ← *wydra*
chomikować ← *chomik*
małpować ← *małpa*
sępić ← *sęp*
papugować ← *papuga*
ślizaczyc ← *ślizak*,

пор. *свинячити, найжачитися*.

Польські дієслова складають велику групу найменувань, що мають описову паралель в українській мові, напр.:

tapetować // *клеїти шпалери*
szczotkować // *чистити щіткою*
pędzlować // *фарбувати пензлем*
kremować // *мазати кремом*
portretować // *малювати портрет*
zremisować // *зіграти в нічию*
głowić się // *ламати голову (над чимось)*
główkować // *бити головою по м'ячу*
skutać się // *стати кумом*.

Отже, виявлення мотиваційної основи, що ґрунтується на різних засадах і прямо чи опосередковано зберігається у свідомості мовця, дає змогу виділити групи слів залежно від їх відмінностей у кожній мові.

а) Мотиваційні основи слів в українській і польській мовах повністю збігаються, напр.:

roża // *róża*
wieszak // *wieszak*.

б) При номінації використане подібне мотивування, проте слова-еквіваленти мають ряд відмінних сем, напр.: *inozemeць* // *obcokrajowiec*.

в) Мотиваційна база слів відрізняється за низкою показників, водночас лексеми зберігають певну близькість семної структури, напр.: *morozivo* // *lody*.

г) Мотиваційні основи співвідносних слів суттєво різняться за принципом номінації, напр.:

gorilka (від *goritu*) // *wódka* (від *woda*), пор. заст. *gorzałka*
praska (від *prасувати*) // *żelazko* (від *żelazo*).

г) Слова із прозорою внутрішньою формою співвідносяться з неповідними, часто запозиченими еквівалентами в іншій мові. Зокрема, українським словам іншомовного походження можуть відповідати польські утворення з внутрішньою формою, що ґрунтується на питомій основі:

інфузорія // wycoczek
пазли // układanka
монарда // pysznogłówka
паралеленінед // prostopadłościan
курорт // uzdrowisko
танк // czołg
екскаватор // koparka
мотоцикл // jednośląd
гладіолус // mieczyk,

пор. також: *бульдозер // buldożer, sypchacz.*

Внутрішня форма номінацій в одній з мов може бути втрачена, пор.:
снігур // gil
myszółów // канюк.

д) Частина слів однієї мови одержує описовий аналог в іншій мові, пор. в іменниках:

wygodniś // любитель комфорту
klubowicz // член клубу
spacerowicz // той, хто гуляє
imprezowicz // любитель розваг
karnawałowicz // учасник карнавалу
spaliny // вихлопні гази.

Слова із яскравою внутрішньою формою в одній з мов можуть складати синонімічні ряди; в іншій мові їм відповідає група синонімів або окреме слово, пор.:

пияк, п'яниця, алкоголік // pijanica, moczygeba, moczymorda, moczywąs
перлівниця, гребінець // perlóław
кряква, квакша, райка // rzekotka.

Українські й польські прізвища часом збігаються за внутрішньою формою і засобами творення; разом із тим для кожної мови більш типові афіксальні морфемі. Пор., зокрема, творення українських прізвищ із суфіксами:

-енко (Петренко, Іваненко)
-ко (Шумейко, Бойко)
-ук (-юк) (Григорук, Василюк);
 польські прізвища із суфіксами:
-ski, -cki (Orłowski, Dąbrowski)
-icz (Mickiewicz, Banaszewicz)
-ak (Wojtak, Szymczak)

(див. також 1.3.).

Частина українських і польських прізвищ утворилася на ґрунті прізвиськ. Прикметним у цьому сенсі є процес творення прізвищ на підставі прізвиськ, що їх надавали новоприбулим у Запорізькій Січі (часто – з гумористичним відтінком), напр.: *Бородай, Мовчан, Кривобок, Довгошия, Литвин, Буряк, Борщ, Сокол, Цідибрага, Затулівітер* та ін. (див. також 1.3., 5.5.). Польські прізвища, що походять від прізвиськ, за своїм утворенням і частотністю нерідко є специфічними відносно українських, пор.: *Kapusta, Ogórek, Słoma, Kaszanka, Gąsienica*⁴¹.

2) Згідно із фонетичним принципом мотивованості, утворюються звуконаслідувальні слова. Це передусім дієслова та похідні від них. Основну групу таких одиниць в обох мовах складають вербативи, утворені від звуконаслідувальних вигуків на позначення „мови” тварин. Ці слова нерідко суттєво розходяться в українській та польській мовах, пор.:

кіт нявкає // kot miauczy
собака гавкає // pies szczeka
баран бекає // baran beczy
корова мукає // krowa myczy
свиня рохкає (хрокає, хрюкає) // świnia chrumka
півень кукурікає // kogut pieje
горобець цвірінькає // wróbel ćwierka
журавель курликає // żuraw struka
соловей тьохкає // słowik świergocze
ворона каркає // kruk kracze
качка кряче // kaczką kwacze.

Отже, сприйняття „звукових дій” різними народами, в тому числі українським і польським, може бути як зближеним, так і відмінним, пор.,

шепотіти // szeptać
шелестіти // szeleścić
шуміти // szumieć
шипіти // syczeć, ksykać
шикати // gwizdać
шепелявити // seplenić.

Ознакою звуконаслідувань можуть бути ті чи інші сполучення звуків. Скажімо, в українській та польській мовах початкові групи приголосних *др-, др-, пл-, пл-; хл-, хл-, chl-, chl-* можуть свідчити про фонетичну мотивованість слів, пор., напр.:

дрижчати
дряпати
драскаć
dreptać

⁴¹ Див.: K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, Kraków 2001; *Słowiańska onomastyka: Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowskiej przy współudziale J. Dumy, t. 1–2, Warszawa–Kraków 2002–2003.

плескати
плюхати
плямкати
plaskać
pluć
pluskać

хлебтати
хлентати
хлиннути
хлистати
хлискати
хлопати
хлюскати
хлющати
хляскати
хльоскати
chlapać
chlastać
chlupać
chłustać
chłapać
chleptać
chłostać

Великі групи номінацій-звуконаслідувань в українській мові складають слова, що починаються на дз- та дж-, напр.: *дзвеніти*, *дзвін*, *дзвякати*, *дзеленчати*, *дзенькати*, *дзижчати*, *джерготати*, *джеркотати*, *джміль*. У польській мові початкові *dz-* та *dż-* звичайно не становлять ознаку звуконаслідування (див. також 2.5.).

5.9. Словотвір основних частин мови

Słowotwórstwo podstawowych części mowy

5.9.1. Словотвір іменників

Słowotwórstwo rzeczowników

Похідні іменники утворюються усіма наявними в обох мовах способами словотворення⁴². Найбільш активно утворюються афіксальні та складні

⁴² Див.: І. І. Ковалик, *Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами*, Львів 1958; П. І. Білоусенко, *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)*, Київ 1994; J. Chludzka-Swiątecka, *Rzeczowniki postadiektywne. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Warszawa

субстантиви (про складні іменники див. 5.4., 5.5.). Можливою є також субстантивація (див. 5.7.).

Іменники можуть утворюватися від іменників за допомогою суфіксів (залізничник // *kolejarz*, цукерниця // *sukiernica*) та префіксів (заголовок // *pagłówek*, бездіяльність // *bezczynność*). Від прикметників утворюються іменники із суфіксами, напр.:

товстун // *grubas*
вдячність // *wdzięczność*.

Від дієслів утворюються іменники на зразок:

читання // *czytanie*
підкидьок // *podrzutek*.

Українській і польській мовам властиве утворення багатьох відіменникових і відприкметникових іменників. Від іменників творяться передусім номінації осіб (див. далі), слова із суфіксами суб'єктивної оцінки (див. 5.3.1.) та складні субстантиви.

Від прикметників⁴³ в обох мовах утворюються переважно абстрактні назви, які частково співвідносні за словотвірними афіксами, але переважно розходяться за цими формантами, пор.:

– співвідносні суфікси:
молодість // *młodość*
гостинність // *gościnność*;

– різні суфікси:
доброта // *dobroć*
прикроці // *przykrość*
труднощі // *trudność*
зелень // *zieloność*
дитинність // *dziecinada*
елегантність // *elegancja*.

Віддієслівні іменники позначають дії, результати дій, абстрактні назви та номінації осіб, напр.:

модельовання // *modelunek*
знешкодження // *unieszkodliwienie*
працівник // *pracownik*.

В українській та польській мовах особливо активно утворюються віддієслівні іменники, що виражають абстрактні поняття: в українській за допо-

1979; R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa 1979; K. Waszakowa, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*, Warszawa 1993; K. Waszakowa, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Warszawa 1994.

⁴³ Див.: В. В. Грещук, *азнач. праця*.

могою суфіксів *-анн(я)*, *-енн(я)*, *-інн(я)*, *-тт(я)*⁴⁴, у польській – за допомогою суфіксів *-ан(іє)*, *-ен(іє)*, *-с(іє)*:

лежання // leżenie
розуміння // rozumienie
життя // życie.

Однак польське віддієслівне ім'я (*odśłownik*) уживається більш регулярно, зберігаючи риси дієслівних форм. Пор. іменникові форми, властиві польській мові: *patrzenie, zjedzenie, odśnieżanie, niedoczekanie*. Польське віддієслівне ім'я, утворене від дієслова із *się*, може зберігати цей компонент та передавати значення зворотності: *zachowanie się*. Такі імена можуть мати властиве дієслову процесуальне значення (*niestosowanie się*). Деякі польські віддієслівні імена утворюють синонімічні групи, пор.:

uczenie, uczenie się // навчання
pojawienie, pojawienie się // поява та ін.

В українській і польській мовах поширеним є творення пар іменників від дієслів недоконаного і доконаного виду, пор.:

завойовувати – завойовування, завоювати – завоювання
opowiadać – opowiadanie, opowiedzieć – opowiedzenie.

Деякі групи однокорених іменників можуть бути утворені від різних частин мови, пор. відприкметникові та віддієслівні іменники з коренем *such-* (*susz-*): *suchar, suchość, susz, susza, suszarka, suszarnia, suszka, suszenie się*.

Префіксація як спосіб словотвору іменників в українській і польській мовах малопродуктивна. За допомогою префіксального способу іменники в основному утворюються від дієслів. Спостерігаються суттєві відмінності в утворенні таких субстантивів в обох мовах, пор.:

– однакові префікси:
надлюдина // nadczłowiek
підтип // podtyp
правнук // prawnik
безробіття // bezrobocie;

– різні префікси:
відвар // wywar
заголовок // nagłówek
безчестя // dyshonor
безлад // nieład.

Водночас унаслідок конденсованого характеру польської мови префіксальні утворення іменників тут більш розвинуті. Нерідко таким словам відповідають українські словосполучення, пор.:

⁴⁴ Див.: О. Ф. Пінчук, *Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови* [в:] *Морфологічна будова сучасної української мови*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.

nadciśnienie // високий тиск
niedokwaśność // знижена кислотність
eksmąż // колишній чоловік
przedwiośnie // час напередодні весни.

Польські субстантиви можуть утворюватися за допомогою префікса приєднаного походження *niby-*. Еквівалентні українські слова мають у своєму складі запозичені префіксоїди *псевдо-* або *квазі-*, пор.:

nibynóžka // псевдоніжка
niby-poeta // псевдопоет
nibygwiazda // квазізірка.

В обох мовах іменники можуть утворюватися за допомогою антонімічних префіксів від однієї основи, напр.:

wхід – *wихід*
nadwozie – *podwozie*.

Префіксально-суфіксальний словотвір іменників ще менш поширений, ніж префіксальний, пор.:

провулок // *zaułek*
перелісок // *zagajnik*
побережжя // *wybrzeże*
підніжжя // *podnóžek*
побачення
подорожник
співвітчизник
poszukiwacz
poławiacz.

Більш продуктивними є похідні від приєднаного-субстантивних словосполучень, у яких приєднанник переходить у префікс:

піддашшя // *poddasze*
передмістя // *przedmieście*.

Продуктивність суфіксального способу творення іменників була високою ще в індоєвропейській прамові і лишається активною в усіх європейських мовах⁴⁵. Основна група українських і польських іменників характеризується розвинутою системою суфіксального словотворення. Показові в контрастивному плані деякі еквівалентні співвідношення суфіксальних іменникових утворень двох мов:

-ок // -ек	<i>рахунок</i> // <i>rachunek</i>
	<i>податок</i> // <i>podatek</i>
-ик // -ік, -ук	<i>букетик</i> // <i>bukiecik</i>
	<i>календарик</i> // <i>kalendarzyk</i>
-ник // -нік	<i>лісник</i> // <i>leśnik</i>
-анин- // -анип-	<i>стрілянина</i> // <i>strzelanina</i>

⁴⁵ Историческая типология славянских языков, с. 49.

-ість // -ość	окам'янілість // <i>skamieniałość</i>
-ищ(е) // -isk-	явище // <i>zjawisko</i>
	збіговище // <i>zbiegowisko</i>
	видовище // <i>widowisko</i> .

Суфіксальні утворення іменників можуть бути в українській і польській мовах максимально зближені. Скажімо, в обох мовах суфікси *-ин(a)* (*-in(a)*) // *-yn(a)* (*-in(a)*) можуть вказувати на, зокрема, такі значення:

– ознаковості:	глибина // <i>głębina</i> ,
– збірності:	родина // <i>rodzina</i> городина // <i>jarzyna</i> ,
– одиничності:	градина // <i>gradzina</i> горошина,
– особи:	козачина // <i>kozaczyna</i> писарина // <i>pisarzyna</i> людина дитина,
– місцевості:	вершина // <i>wierszyna</i> мілина // <i>mielizna</i> ,
– препаратів:	гепарин // <i>heparyna</i> парафін // <i>parafina</i> ,
– ягід:	малина // <i>malina</i> ожина // <i>jeżyna</i> <i>żurawina</i> ,
– дій:	біганина // <i>bieganina</i> <i>szamotanina</i> .

Проте українські та польські суфікси іменників із коренями одного походження переважно розходяться, пор., напр.:

блискавка // <i>błyskawica</i>
парасолька // <i>parasol</i>
модельовання // <i>modelunek</i>
гризун // <i>gryzoń</i>
тюбик // <i>tubka</i>
олійниця // <i>olejarka</i>
зенітка // <i>zenitówka</i>
ювілей // <i>jubileusz</i>
салатниця // <i>salaterka</i>
пікантність // <i>pikanteria</i>
видовище // <i>widowisko</i>
умивальник // <i>umywalka</i> .

За допомогою відповідних суфіксів у двох мовах можуть утворюватися іменники від різних основ, пор., наприклад, субстантиви із суфіксом *-ств-о* // *-stw-o* на позначення збірності:

людство
братство

wujostwo
małżeństwo.

Кожна мова має свої специфічні суфікси іменників. Типовими для української мови є, зокрема, суфікси:

-еча: *малеча*
-ар-а (-ор-а): *дитвора*
-оци: *солодоци*
-н-я: (зі значенням збірності): *комашня*
-инн-я: *картоплиння.*

У польській мові поширеними є утворення із суфіксом *-dł-o* із семантикою інструментальності (формант *-dł-o* в оцінних словах виступає щодо нього як омонім, пор.: *kleidło*). Як зазначалося, за походженням суфікс *-dł-o* є одним із найдавніших у європейських мовах, проте в українській він поширення не набув. Частині польських слів із *-dł-o* (-а) відповідають українські з *-л-о*, частині – іменники іншого утворення або словосполучення, пор.:

motowidło // *мотовило*
kadzidło // *кадило*
wieszadło // *вішалка*
mazidło // *мазь*
gasidło // *гасильник*
suwadło // *повзун* (техн.)
 pachnidła // *ароматичні речовини*
sznurowadła // *шнурки.*

Продуктивними у польській, як і в інших слов'янських мовах, є утворення із *-nia* на позначення підприємств, установ, місць збереження певної продукції, які в українській мові малопоширені, а наявні слова нерідко є запозиченнями з польської, пор.:

pralnia // *пральня*
księgarnia // *книгарня*
kuźnia // *кузня*
drukarnia // *друкарня*
piekarnia // *пекарня*
kawiarnia // *кав'ярня*
pierogarnia // *варенична*
zajezdnia // *депо*
szatnia // *гардероб*
odlewnia // *ливарний завод*
meblarnia // *меблева фабрика*
cegielnia // *завод із виробництва цегли (черепиці),*

пор. у публіцистичному тексті:

Marzeniem pana Stanisława jest stworzenie akademii kulinarnej. Inwestycja kosztowałaby od 5 do 10 milionów złotych. W okazałym budynku znajdowałyby się sale wykładowe

oraz *kiszarnia, warzelnia, piekarnia, serowarnia*, gdzie można by prześledzić cały cykl produkcji sera żółtego, topionego i białego, *wędzarnia*, niewielka *masarnia*, mała *mleczarnia, cukiernia*.

Великі групи суфіксів іменників відзначаються як внутрішньомовною, так і міжмовною омонімією. Скажімо, суфікс *-tw-o* (*-stw-o*) у польській мові може мати значення здрібності, в українській мові *-тв-о* (*-ств-о*) такої семантики не має, пор.:

biedactwo
земляцтво
селюцтво.

Характерне для польської мови збереження афіксальних засобів у запозичених словах, зокрема, з латині, не позначилось на українській мові. В цьому плані привертає увагу вживання польських слів на *-eum*, пор.:

muзей // muzeum
лицей // liceum.

Можливим є таке співвідношення українських і польських іменників, при якому в одній мові виступає суфіксальне утворення, а в іншій – безафіксне, пор.:

waliza // walizka
krawat // краватка
meria // merostwo.

Тенденція польської мови до конденсованості позначилася на словотворенні великої кількості іменників, яким в українській мові відповідають описові конструкції, напр.:

chłopczyca // дівчина, котра своїм зовнішнім виглядом нагадує хлопця
starówka // стара частина міста
rocznik // рік народження; люди одного покоління; рік виробництва товару
rodzeństwo // брати і сестри
okularnik // чоловік в окулярах
totalotkowiec // азартний гравець у лотерею (спортлото).

Випадки наявності в українській мові синтетичної форми, відмінної від польської аналітичної, обмежені:

землетрус // trzęsienie ziemi
сміттєпровід // zsyw na śmieci.

Найбільшим лексико-словотвірним класом іменників в обох мовах є номінації осіб, які утворені передусім суфіксальним способом. Зіставимо типи співвідношень назв на позначення осіб чоловічої статі в обох мовах:

-ник	<i>помічник, городник</i>	-nik	<i>potocznik, ogrodnik</i>
	<i>bufetnik</i>	-owу	<i>bufetowy</i>
	<i>montażnik</i>	-owiec	<i>montażowiec</i>
	<i>мрійник</i>	-iel	<i>marzyciel</i>
	<i>грибник, приватник</i>	-iarz	<i>grzybiarz, prywaciarz</i>

	<i>саботажник</i>	<i>-ysta</i>	<i>sabotażysta</i>
	<i>прогульник</i>	<i>-icz</i>	<i>wagarowicz</i>
	<i>жартівник</i>	<i>-iś</i>	<i>dowcipniś</i>
	<i>радник</i>	<i>-c-</i>	<i>radca</i>
<i>-чик</i>	<i>льотчик</i>	<i>-nik</i>	<i>lotnik</i>
<i>-овик</i>	<i>нафтовик</i>	<i>-owiec</i>	<i>naftowiec</i>
		<i>-iarz</i>	<i>naftciarz</i>
<i>-ік (-ик)</i>	<i>хімік, логік</i>	<i>-ik (-yk)</i>	<i>chemik, logik</i>
	<i>історик, сатирик, політик</i>		<i>historyk, satyryk, polityk</i>
<i>-ак (-як)</i>	<i>рибак, жебрак</i>	<i>-ak (-iak)</i>	<i>rybak, żebrak</i>
	<i>співак, поляк</i>		<i>śpiewak, Polak</i>
		<i>-ek</i>	<i>ziomek</i>
<i>-ук (-юк)</i>	<i>малюк, близнюк</i>	<i>-uch</i>	<i>maluch</i>
		<i>-ec</i>	<i>malec</i>
<i>-ок</i>	<i>свідок, нащадок</i>	<i>-ek</i>	<i>świadek, potomek</i>
<i>-ець</i>	<i>українець, кравець,</i>	<i>-ec</i>	<i>Ukrainiec, krawiec,</i>
	<i>погорілець</i>		<i>pogorzelec</i>
	<i>злочинець, мовець</i>	<i>-c-a</i>	<i>złoczyńca, mówca</i>
	<i>плавець, хлопець, сілезець</i>	<i>-ak</i>	<i>pływak, chłopak, Ślązak</i>
	<i>сміливець</i>	<i>-ek</i>	<i>śmiałek</i>
	<i>англієць</i>	<i>-ik</i>	<i>Anglik</i>
	<i>канадець, китаєць</i>	<i>-czyk</i>	<i>Kanadyjczyk, Chińczyk</i>
	<i>литовець</i>	<i>-in</i>	<i>Litwin</i>
	<i>іспанець, швейцарець</i>	<i>∅</i>	<i>Hiszpan, Szwajcar</i>
<i>-анець</i>	<i>мешканець</i>	<i>-iec</i>	<i>mieszkaniec</i>
	<i>вихованець</i>	<i>-ek</i>	<i>wychowanek</i>
	<i>коханець</i>		<i>kochanek</i>
	<i>американець</i>	<i>-anin</i>	<i>Amerykanin</i>
<i>-инець</i>	<i>кубинець</i>	<i>-ańczyk</i>	<i>Kubańczyk</i>
<i>-овець</i>	<i>науковець</i>	<i>-iec</i>	<i>naukowiec</i>
<i>(-ець)</i>	<i>урядовець</i>	<i>-nik</i>	<i>urzędnik</i>
	<i>знавець</i>	<i>-wc-a</i>	<i>znawca</i>
<i>-ан</i>	<i>критикан</i>	<i>-ant</i>	<i>krytykant</i>
		<i>-ier</i>	<i>krytykier</i>
<i>-ань</i>	<i>черевань</i>	<i>-acz</i>	<i>brzuchacz</i>
		<i>-al</i>	<i>brzuchal</i>
<i>-ень</i>	<i>в'язень, учень</i>	<i>-eń (-ień)</i>	<i>więzień, uczeń</i>
<i>-ун</i>	<i>бігун, опікун</i>	<i>-un</i>	<i>biegun, opiekun</i>
	<i>горбун, дикун</i>	<i>-us</i>	<i>garbus, dzikus</i>
	<i>веселун</i>	<i>-ek</i>	<i>wesołek</i>
	<i>товстун</i>	<i>-och</i>	<i>tłuścioch</i>
	<i>крикун</i>	<i>-acz</i>	<i>krzykacz</i>
		<i>-ała</i>	<i>krzykała</i>
<i>-анин</i>	<i>парижанин</i>	<i>-anin</i>	<i>paryżanin</i>
	<i>краків'янин, варшав'янин</i>	<i>-ak</i>	<i>krakowiak, warszawiak</i>
<i>-аль</i>	<i>коваль</i>	<i>-al</i>	<i>kowal</i>

	<i>скрипаль</i>	<i>-ek</i>	<i>skrzypek</i>
<i>-тель</i>	<i>вчитель</i>	<i>-ciel</i>	<i>nauczyciel</i>
<i>-ач</i>	<i>ткач, силач, бородач</i>	<i>-acz</i>	<i>tkacz, siłacz, brodacz</i>
	<i>викладач</i>	<i>-c-a</i>	<i>wykładowca</i>
	<i>циркач</i>	<i>-owiec</i>	<i>cyrkowiec</i>
	<i>носач</i>	<i>-acz</i>	<i>nosacz</i>
		<i>-al</i>	<i>nosal</i>
<i>-ич</i>	<i>панич</i>	<i>-icz</i>	<i>panicz</i>
	<i>москвич</i>	<i>-iczaniin</i>	<i>moskwiczaniin</i>
	<i>шляхтич</i>	<i>-ic</i>	<i>szlachcic</i>
<i>-ар</i>	<i>лікар, друкар, воротар</i>	<i>-arz</i>	<i>lekarz, drukarz, bramkarz</i>
<i>-ир</i>	<i>пасажир, дезертир</i>	<i>-er</i>	<i>pasażer, dezterter</i>
	<i>бригадир</i>	<i>-ista</i>	<i>brygadzysta</i>
<i>-ер</i>	<i>гравер, мільонер</i>	<i>-er</i>	<i>grawer, milioner</i>
	<i>кіоскер</i>	<i>-arz</i>	<i>kioskarz</i>
	<i>міліціонер</i>	<i>-ant</i>	<i>milicjant</i>
	<i>комбайнер</i>	<i>-ist-a</i>	<i>kombajnista</i>
<i>-тор</i>	<i>інспектор, плантатор</i>	<i>-tor</i>	<i>inspektor, plantator</i>
	<i>консерватор</i>	<i>-ysta</i>	<i>konserwatysta</i>
	<i>архітектор</i>	<i>ø</i>	<i>architekt</i>
	<i>літератор</i>		<i>literat</i>
<i>-ант</i>	<i>лаборант, практикант,</i>	<i>-ant</i>	<i>laborant, praktykant,</i>
	<i>окупант</i>		<i>okupant</i>
<i>-ист (-іст)</i>	<i>тракторист, славіст,</i>	<i>-ysta (-ista)</i>	<i>traktorzysta, slawista,</i>
	<i>реаліст</i>		<i>realista</i>
	<i>таксист</i>	<i>-arz</i>	<i>taksówkarz</i>
<i>-л-о</i>	<i>брехло</i>	<i>-ł-o</i>	<i>brzechajło</i>
	<i>базікало</i>	<i>-ł-a</i>	<i>gadula</i>
	<i>страшило</i>	<i>-dło</i>	<i>straszydło</i>
<i>-к-о</i>	<i>чванько</i>	<i>-ałek</i>	<i>pyszalek</i>
	<i>забудько</i>	<i>-alski</i>	<i>zapominalski</i>
<i>-яг-а</i>	<i>бродяга</i>	<i>-ęg-a</i>	<i>włóczęga</i>
<i>-ц-я</i>	<i>вбивця</i>	<i>-c-a</i>	<i>zabójca</i>
<i>-ух</i>	<i>пастух, лінюх</i>	<i>-uch</i>	<i>pastuch, leniuch</i>
	<i>сплюх</i>	<i>-och</i>	<i>śpioch</i>
<i>-ій</i>	<i>крутій, багатій</i>	<i>-acz</i>	<i>krętaacz, bogacz</i>
	<i>бабій</i>	<i>-arz</i>	<i>babiarz</i>
<i>ø</i>	<i>дід</i>	<i>-ek</i>	<i>dziadek.</i>

Як видно з таблиці, зіставний аналіз суфіксальних утворень на ґрунті однакових (відповідних) кореневих морфем засвідчив близькість такого способу словотвору іменників на позначення особи у двох мовах, спорідненість багатьох афіксів. Разом із тим спостерігаються розбіжності суфіксального творення іменників. Скажімо, одним із продуктивних суфіксів української мови є *-ик* і його варіанти *-ник*, *-чик*, *-щик*, яким відповідає набір різних польських формантів. Розходження виявились не тільки в наборі суфіксів,

але й у різноманітності їхнього використання; особливо виразно можливості суфіксального варіювання простежуються при зіставленні суфіксів іменників *-iec* // *-ець* (*-ець*), пор.:

fachowiec // фахівець
obcokrajowiec // іноземець
budgetowiec // бюджетник
komputerowiec // комп'ютерник
kajakowiec // байдарочник
pechowiec // невдаха
wrażliwiec // вразлива людина
radiowiec // працівник радіокомпанії; працівник у галузі радіотехніки
oświatowiec // працівник системи освіти.

Дослідження іменників на позначення представників національностей за участю різних засобів також засвідчує особливості в системі українського та польського словотворення. В українській мові існують назви осіб зі згрубілою семантикою на *-ань* (*зубань*, *головань*, *вусань* та ін.), в польській мові такі суфіксальні утворення відсутні. Польській мові не властиві також номінації осіб із *-ень*, *-ун*, *-ій*, які зустрічаються в українській мові: *дурень*, *дикун*, *носій*. Типовими для польської мови є утворення із суфіксами *-as*, *-och*, *-uch*, *-osz*, *-icz*, напр.: *grubas*, *tłuszcioch*, *staruch*, *chudosz*, *klubowicz*. Носієм негативної оцінки в польській мові може бути суфікс *-acz*: *gadacz*, *gderacz*, пор. нейтр. *działacz*.

Різниця у використанні тих чи інших суфіксів можуть бути спричинені різними мотивувальними основами похідних іменників, пор.:

таксі → *таксист* // *taksówka* → *taksówkarz*
стиль → *стиляга* // *bikini* → *bikiniarz*.

Щодо вихідних основ, які творять іменники на позначення осіб, то вони в двох мовах поділяються на дієслівні, прикметникові та іменникові й характеризуються широким лексико-семантичним обсягом.

Прикметно, що здебільшого за допомогою різних суфіксів двох мов утворюються відприкметникові іменники зі значенням характеристики особи:

розумник // *mądrała*
жартівник // *dowcipniś*
нечупара // *brudas*
ласун // *łakomczuch*
товстун // *tłuszcioch*, *grubas*
бідняк // *biedak*,
але: *дивак* // *dziwak*.

Великій групі польських суфіксальних утворень на позначення особи відповідають українські описові конструкції, пор.:

klubowicz // член клубу
imprezowicz // любитель розважальних заходів

wygodniś // *любитель комфорту*
nerwus // *нервова людина.*

Суттєвими відмінностями відзначаються в українській та польській мовах деякі номінації жінок, що пов'язане зі специфікою мовних картин світу обох народів (див. 1.3.).

5.9.2. Словотвір прикметників Słowotwórstwo przymiotników

Клас прикметників в обох мовах представлений в основному похідними одиницями (за винятком якісних немотивованих ад'єктивів). В українській і польській мовах прикметники утворюються передусім від іменників, прикметників, дієслів та прислівників⁴⁶. Прикметники від іменників утворюються за допомогою суфіксів, пор.:

час → *часовий* // *czas* → *czasowy*
провінція → *провінційний* // *provincia* → *provincjonalny*.

Поширеним явищем в обох мовах є утворення від основи іменника двох і більше паронімічних прикметників з відмінностями у значеннях та особливостями сполучуваності, пор.:

пісок → *пісочний, пісковий, піщаний* // *piasek* → *piaskowy, piaszczysty*
шкіра → *шкірний, шкіряний*
ryba → *rybi, rybny*.

Суфікси відіменникових прикметників переважно є специфічними для субстантивних основ. Скажімо, в обох мовах ад'єктиви від іменників творяться за допомогою суфіксів *-ськ-* // *-sk-*, *-ов-* // *-ow-*, *-ат-* // *-at-*, *-лив-* // *-liw-* та ін.:

арабський // *arabski*
буряковий // *burakowy*
крилатий // *skrzydlaty*
вразливий // *wrażliwy*.

Від запозичених іменників утворюються прикметники із суфіксами *-альн-* // *-aln-*:

індивідуальний
zodiakalny.

Від прикметників українські та польські ад'єктиви утворюються за допомогою різноманітних суфіксів та префіксів:

⁴⁶ Див.: *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 256–261; Н. Kurkowska, *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*, Wrocław 1954; К. Kowalik, *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; А. Nagórko, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa 1987; Н. Jadacka, *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy*, Warszawa 1995.

цілий → ціленький // *cały* → *całenki*
 дурний → дурнуватий // *głupi* → *głupkowaty*
 низький → низькуватий // *niski* → *niskawy*
 водний → надводний // *wodny* → *nadwodny*.

Переважно від прикметників творяться ад'єктиви із суфіксами суб'єктивної оцінки (див. 5.3.1.).

Щодо утворення прикметників дієслова мають доволі високу дериваційну активність. І це зрозуміло, оскільки ці два морфолого-семантичні класи слів мають багато спільного, передусім вони передають ознаку, сигніфікат і функціонально зближені між собою, маючи можливість виступати в позиції присудка⁴⁷. Утворення прикметників від дієслів відбувається за допомогою суфіксів, пор.:

відповідати → відповідальний // *odpowiadać* → *odpowiedzialny*
 дбати → дбайливий // *dbać* → *dbały*
 хватати → хватальний // *chwycić* → *chwytny*.

Високу продуктивність мають віддієслівні прикметники із суфіксами -л- // -ł-, -льн- // -ln-, -м- // -m-, -н- // -n-, -ив- // -yw-, -ч- // -cz-, -к- // -k-, напр.:

відсталий	<i>dbały</i>
прядильний	<i>sypialny</i>
знайомий	<i>wiadomy</i>
виховний	<i>wydajny</i>
чутливий	<i>kąśliwy</i>
вірчий	<i>wyborczy</i>
плаский	<i>plaski</i> .

Менш поширені в українській та польській мовах відприслівникові прикметники⁴⁸, напр.:

вчора → вчорашній // *wczoraj* → *wczorajszy*
 негайно → негайний // *natychniaś* → *natychniaśtowy*
 рано → ранній // *wcześnie* → *wczesny*.

На межі морфологічних класів прикметників і числівників знаходяться кількісні прикметники, утворені від числівників:

три → третій // *trzy* → *trzeci*
 п'ять → п'ятий // *pięć* → *piąty*.

В обох мовах виявляє себе ад'єктивізація: клас прикметників значною мірою поповнюється за рахунок дієприкметників, напр.: *zakłopotany* // *zakłopotany*, *zabiegany*. Проте оскільки в польській мові дієприкметники творяться продуктивніше, то процес ад'єктивізації тут є активнішим, ніж в українській, пор.:

uspokajający // *zaspokójliwy*
proszący // *той, що просить*.

⁴⁷ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 265.

⁴⁸ М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, *ззнач. праця*, с. 272; К. Kallas, *dz. cyt.*, s. 443.

Еквівалентні прикметники у двох мовах можуть утворюватися як від аналогічних, так і від різних основ, пор.:

бетон → *бетонний* // *beton* → *betonowy*
нація → *національний* // *naród* → *narodowy*.

Характерним для польської мови є творення групи прикметників з пропозитивним типом значення, тобто наближених за значенням до предиката. Здебільшого вони не мають прямих аналогів в українській мові, пор.: *zyskowy*, *mieszkalny*, *książęcy*⁴⁹.

За допомогою префіксів українські та польські прикметники творяться, як правило, від основ іменників і прикметників. Найбільш поширеними префіксами якісних прикметників є *най-* // *naj-*, які позначають найвищий ступінь порівняння (напр., *найкращий*, *największy*) та *не-* // *nie-*, що є похідними від часток (*незнайомий* // *nieznajomy*). Водночас більшість префіксальних ад'єктивів утворюється від прийменниково-відмінкових сполучень. Цей процес супроводжується суфіксацією, пор.:

під землею → *підземний*
bez wypadków → *bezwygodowy*.

Такий спосіб словотвору є продуктивним і в сучасних українській і польській мовах. Отже, префікси ад'єктивів в основному походять від прийменників і тому природно, що ці форманти виступають не як власне ад'єктивні афікси, а є спільними для різних морфологічних класів слів.

Від запозичених прикметників в обох мовах можуть утворюватися нові ад'єктиви із заперечною семантикою, що мають префікси грецького походження *a-* // *a-*. У польській мові такі прикметники нерідко мають синонім із префіксом *nie-*, пор.: *аморальний* // *amoralny*, *niemoralny*. Продуктивними і відповідними в обох мовах є утворення із запозиченими (інтернаціональними) префіксоїдами, пор.:

антиурядовий // *antyrządowy*
інтернаціональний // *internacjonalny*
субантарктичний // *subantarktyczny*
екстралінгвістичний // *ekstralingwistyczny*
ультрашвидий; *ultrakrótki*.

Префіксальне утворення прикметників (частіше – діеприкметників) дає змогу прослідкувати зближення й розходження префіксальних форм в українській і польській мовах. Серед однакових префіксальних утворень виділяються, зокрема, такі:

надбудований // *nadbudowany*
надмірний // *nadmierny*
набряклий // *nabrzękły*
безнадійний // *beznadziejny*

⁴⁹ Див.: І. Кононенко, *Пропозитивність прикметників в українській і польській мовах*.

нераціональний // nieracjonalny
несмачний // niesmaczny.

Відповідні ад'єктивні префікси можуть мати в обох мовах різну продуктивність. Скажімо, суфікси на позначення високої інтенсивності *pre-* // *prze-* використовуються як в українській, так і в польській мовах, проте в польській вони більш продуктивні, напр.:

прегарний
przezabawny
przeżuży
przesmaczny.

Різні префіксальні можливості простежуються, зокрема, у наступних прикметників (діеприкметників):

довоєнний // przedwojenny
доісторичний // prehistoryczny
післядипломний // poddyplomowy
заглавний // nagłowny
затісний // przyciasny
позашлюбний // nieślubny
безкровний // niekrwawy
прочитаний // odczytany.

При творенні прикметникових форм поширені чергування префіксів:

<i>при-</i> // <i>nad-</i>	<i>прибалтійський // nadbałtycki</i>
	<i>приморський // nadmorski</i>
<i>при-</i> // <i>na-</i>	<i>придворний // nadworny</i>
<i>при-</i> // <i>pod-</i>	<i>приміський // podmiejski</i>
<i>не-</i> // <i>bez-</i>	<i>некритичний // bezkrytyczny</i>
	<i>непродуктивний // bezproduktywny</i>
<i>без-</i> // <i>nie-</i>	<i>безсмертний // nieśmiertelny</i>
	<i>безболісний // niebolesny</i>
	<i>безформений // nieforemny.</i>

Українській морфемі *внутрішньо-* відповідає польський префікс *do-*: *внутрішньовенний // dożylny*, українська морфема *після-* має польський аналог *po-*: *післяопераційний // pooperacyjny*. Деяким прикметникам із префіксом в одній мові відповідає утворення без префікса в іншій. У таких випадках префіксальними виявляються передусім польські ад'єктиви, пор.:

настільний // stołowy
skrajny // крайній
rojetny // ємний
roganny // ранковий.

Суфіксація прикметникових утворень, як і субстантивних, є найпродуктивнішим типом деривації. Свої типи словотвірних суфіксів мають похідні якісні та відносні ад'єктиви. Специфічними суфіксальними морфемами

вирізняється відіменниковий, віддієслівний та відад'єктивний словотвір прикметників. Скажімо, в польській мові від іменників активно творяться прикметники із суфіксом *-ow-* (*czekoladowy*), від дієслів – *-aln-*, *-liw-* (*jadalny*, *szkodliwy*). Польські ад'єктивні утворення з *-ow-* (із праслов'янського **-ov-*) є найбільш поширеним типом суфіксальної деривації. Це спростовує думку про те, що найбільш розповсюдженим у слов'янських мовах суфіксом прикметників є *-n-* // *-n-*⁵⁰, пор., зокрема:

фігурний // *figurowy*
експортний // *eksportowy*
рекламний // *reklamowy*
грибний // *grzybowy*
ванільний // *waniliowy*.

В українській мові останнім часом спостерігається процес підвищення активності прикметникового суфікса *-ov-* (можливо, під впливом польської мови), внаслідок чого можуть виникати як нові слова, так і варіантні назви до вже існуючих ад'єктивів із суфіксом *-n-*⁵¹, напр.:

лазурний, *лазуровий*
графітний, *графітовий*
комп'ютерний, *комп'ютеровий*,
 пор.: *меблевий*, заст. *мебельний*.

Особливо високою продуктивністю морфема *-ov-* відзначається у західноукраїнському мовленні, напр.:

колійовий (пор. *колійний*)
цитриновий (пор. *цитринний*)
чеколядовий (пор. *шоколадний*)⁵².

Водночас форма на *-овий* при всій її активності та високій частотності використання не є домінантною в українській мові, як уважають деякі дослідники та лексикографи, намагаючись упровадити в уживання прикметники з *-ov-* замість традиційних слів з *-n-*. Скажімо, автори словника військової термінології⁵³ пропонують користуватися словами типу *азотовий*, *антенний*, *блокадовий*, *десантовий*, *запасовий*, *кордоновий* та ін. замість звичних утворень з формантом *-n-*. У польській мові існування варіантних ад'єктивів, утворених від однієї основи із суфіксами *-n-*, *-ow-*, зустрічається рідко, напр.: *chlebowy*, *chlebyny*.

Суфікс *-n-* у сучасній польській мові поширений, але менш продуктивний, ніж в українській та інших слов'янських. Прикметно, що за допомогою

⁵⁰ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, с. 180–184; Историческая типология славянских языков, с. 80.

⁵¹ Пор.: Г. Х. Щербатюк, *Однокореневі прикметники на -ний, -овий* [в:] *Морфологічна будова сучасної української мови*.

⁵² І. Кононенко, *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, с. 467.

⁵³ А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович, *ззнач. праця*.

суфіксів *-н-* // *-n-* можуть утворюватися і якісні, і відносні прикметники, причому від основ як іменників, так і дієслів. На базі *-н-* і *-n-* утворена низка нових суфіксів. Списком можуть бути представлені співвідношення суфіксальних прикметників, що зближуються в українській і польській мовах. Пор. творення прикметників за участю однакових суфіксів:

цукровий // *sukrowy*
книжковий // *książkowy*
материн // *matczyzny*
працьовитий // *pracowity*
кривавий // *krwawy*
суб'єктивний // *subiektywny*
парламентарний // *parlamentarny*
золотистий // *złocisty*
хворобливий // *chorobliwy*.

Частина співвідносних суфіксів українських і польських прикметників є фонетичними варіантами, напр.:

серцевий // *sercowy*
сталевий // *stalowy*.

Зокрема, широко представлені в обох мовах прикметникові утворення з компонентом *-ськ-* // *-sk-* та його похідними варіантами (*-івськ-*, *-инськ-*, *-owsk-*, *-ańsk-* та ін.), напр.:

європейський // *euuropejski*
рембрандтовський // *rembrandtowski*.

Можливе утворення аналогічних слів двох мов від різних кореневих морфем за участю подібних суфіксів (сполучень суфіксів), пор.: *плечистий* // *barczysty*.

Водночас суфікси, за допомогою яких утворюються прикметники в українській і польській мовах, можуть розходитися, напр.:

піщаний // *piaszczysty*
терплячий // *cierpliwy*
раптовий // *raptowny*
елегантний // *elegancki*
останній // *ostatni*
спортивний // *sportowy*
прозаїчний // *prozatorski*
святковий // *święteczny*
президентський // *prezydencki*
тропічний // *tropikalny*
катастрофічний // *katastrofalny*
чудовий // *ciudowny*
пригодницький // *przygodowy*
лексичний // *leksykalny*
жіночий // *żeński*.

Аналіз прикметників у двох мовах засвідчив, що основний спосіб творення – суфіксація характеризується численними більш або менш регулярними співвідношеннями словотвірних формантів. Так, співвідносний ряд деяких прикметникових утворень із суфіксом *-n-* в українській мові одержує численні суфіксальні відповідники у польській, пор.:

<i>-n-</i>	срібний		<i>srebrny</i>
	вірний		<i>wierny</i>
	бетонний	<i>-ow-</i>	<i>betonowy</i>
	контрастний		<i>kontrastowy</i>
	шоколадний		<i>czekoladowy</i>
	варіантний		<i>wariantowy</i>
	паливний		<i>paliwowy</i>
	академічний	<i>-k-</i>	<i>akademicki</i>
	абонентний		<i>abonencki</i>
	готичний		<i>gotycki</i>
	процедурний	<i>-aln-</i>	<i>proceduralny</i>
	культурний		<i>kulturalny</i>
	провінційний		<i>prowincjonalny</i>
	камерний		<i>kameralny</i>
	панорамний	<i>-iczn- (-yczn-)</i>	<i>panoramiczny</i>
	антикварний		<i>antykwareczny</i>
	атмосферний		<i>atmosferyczny</i>
	калорійний		<i>kaloryczny</i>
	скандальний		<i>skandaliczny</i>
	телефонний		<i>telefoniczny</i>
	саперний	<i>-sk-</i>	<i>saperski</i>
	віртуозний	<i>-(ow)sk-</i>	<i>wirtuozowski</i>

Як зазначалося, специфічними в обох мовах є іменникові утворення від назв країн і місцевостей. Подібною своєрідністю відзначаються похідні від тих самих основ прикметники. Пор.:

– міжмовні варіанти суфіксів:

канадський // *kanadyjski*
 бухарестський // *bukareszteński*
 московський // *moskiewski*
 корейський // *koreański*
 кубинський // *kubański*
 люблінський // *lubelski*,

– однакові суфікси:

індійський // *indyjski*
 нікарагуанський // *nikaraguański*.

Утворення прикметників від географічних назв може супроводжуватися у польській мові змінами у коренях слів. Так, розходження між коренями *Leszno* – *leszczyński* і *Nisko* – *nizański* пов'язані з історичними процесами

спрощення у назвах місцевості (пор. первинне *Leszczno, Niżsko*). Водночас у прикметниках залишився етимологічний корінь. Розходження *Lublin – lubelski* мотивується тим, що прикметник утворився не від назви міста, а від власного імені *Lubel*, від якого походить і топонім *Lublin*. Крім того, у польській мові у багатьох випадках допускається суфіксальна варіантність прикметників від назв польських місцевостей⁵⁴, пор.:

Bródno – bródzieński / bródnowski
Zebrzydowice – zebrzydowicki / zebrzydowski
Szczytno – szczycieński / szczytnowski
Szczyrk – szczyrkowski / szczyrecki та ін.

Продуктивним для української, як і для більшості слов'янських мов, є утворення присвійних прикметників від назв осіб⁵⁵. У низці досліджень зазначається, що такий тип словотвору характерний і для польської мови⁵⁶, проте присвійні ад'єктиви у цій мові є застарілими або регіональними (крім слів *matczynu, ojcowski*)⁵⁷. Присвійні ад'єктиви переважно утворюються в українській мові за допомогою суфіксів *-iv (-ов), -in (-ін)*: *батьків, сестрин*.

Суфіксальні утворення прикметників в одній мові можуть відповідати безсуфіксальним ад'єктивам в іншій мові. Скажімо, для польської мови, на відміну від української, характерним є безсуфіксальне творення присвійних прикметників від назв тварин, пор.:

баранячий // barani
козячий // kozi
рибний, риб'ячий // rybi
осиний // osi
орлиний // orli
коров'ячий // krowi
котячий // koci,
 але: *вовчий // wilczy*.

Безсуфіксальні присвійні прикметники в українській мові є непродуктивними та можуть утворюватися лише від номінацій осіб, напр.: *дівочий, ворожий*.

Утворені афіксальним способом прикметники у польській мові можуть відповідати в українській мові ад'єктивам, що утворені іншим способом або словосполученням. Такий тенденції сприяє конденсований характер польської мови, пор.:

kulisty // кулевидний (кулеподібний)
przytłusty // занадто жирний
bezuciskowy // такий, що не стискає.

⁵⁴ Див.: www.obcyjezykpolski.interia.pl.

⁵⁵ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 51–54.

⁵⁶ *Историческая типология славянских языков*, с. 78–79.

⁵⁷ S. Szlifersztejnowa, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław 1960; *Encyklopedia języka polskiego*, s. 306.

Характерними тільки для польської мови є, зокрема, утворення від іменникових основ на позначення тварин або предметів із суфіксом *-owat-*, який передає, на відміну від близьких за звучанням афіксів у інших слов'янських мовах, семантику подібності до когось, чогось: *mopsowaty, jamnikowaty, barankowaty, słoniowaty, dziwaczkowaty, pudelkowaty, katarynkowaty, ziarenkowaty*. Семантику подібності має також специфічний польський суфікс *-at-*, пор.: *myszaty, srokaty, popielaty*.

5.9.3. Словотвір прислівників Słowotwórstwo przysłówków

Основним способом словотвору прислівників в українській і польській мовах є афіксація. Твірними можуть бути різні частини мови, для яких характерні свої способи утворення прислівників⁵⁸. Великі групи прислівників в обох мовах утворені за допомогою генетичних прийменників, які функціонували ще у часи праслов'янської мовної єдності, передусім: *на // па, в (у) // в, до // до, з (с) // з, по // ро, за // за*, напр.:

<i>надворі</i>	<i>na koniec</i>
<i>вголос</i>	<i>w dal</i>
<i>додому</i>	<i>do skutku</i>
<i>звечора</i>	<i>z początku</i>
<i>поволі</i>	<i>pojutrze</i>
<i>забагато</i>	<i>za darmo</i>

Більшість суфіксів прислівників в українській і польській мовах подібні. Водночас можна навести приклади своєрідних суфіксальних прислівників. Скажімо, в українській мові є специфічні прислівники із суфіксом *-ома*, напр.: *жартома, крадькома, тайкома, хватькома*. В українській, як і в інших східнослов'янських мовах, продуктивним є утворення прислівників за схемою *по- + -и* типу *по-баб'ячи, по-вовчи*.

Префіксально-суфіксальні відприкметникові прислівники двох мов здебільшого характеризуються наближенням способу творення при можливих розходженнях окремих формантів, пор.:

<i>по-пташиному</i>	<i>po ptasiemu</i>
<i>по-моєму</i>	<i>po mojemu</i>
<i>по-українськи</i>	<i>po ukraińsku</i>
<i>вліво</i>	<i>w lewo</i>
<i>зліва</i>	<i>na lewo</i>

пор.: *внічию // remisowo*.

⁵⁸ Див.: І. Б. Даценко, *Історія формування прислівників місця української мови*: дисерт. [...] канд. філол. наук, Київ 2007; J. Trypućko, *Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach*, Uppsala–Leipzig 1998; W. Cyran, *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 1967.

Частина українських і польських прислівників походить від синтаксичних конструкцій різної структури і (або) наповнення, пор.:

запанібрата // za pan brat
щогодини
напівголосно
co dnia
dotychczas,

пор.: *босоніж // boso.*

Непродуктивним для обох мов є словоскладання прислівників. В основному такі адвербативи утворюються шляхом складання основ, напр.:

рано-раненько
мало-помалу
raz za razem
pos w pos.

В українській та польській мовах прислівники утворюються передусім від якісних прикметників за допомогою суфіксів *-o // -o* або *-e // -e*, напр.:

глибоко
добре
cicho
jasno, jasne
wyraźnie.

У польській мові вибір утворення прислівників (на *-o* чи *-e*) пов'язаний з їхнім походженням. Із суфіксом *-o* утворюються прислівники від непоміжних безсуфіксальних прикметників (*sucho, mało, długo*) та від ад'єктивів із суфіксами *-at-, -ast-, -aw-, -k-, -sk-, -ok-, -om-, -ow-, -uchn-, -uszk-, -utk-* (*bogato, blisko, żwawo, słodko, bratersko, głęboko, ruchomo, gotowo, blizutko*)⁵⁹. Крім того, вибір польського суфікса залежить від фонетичних особливостей прикметникової основи⁶⁰. На відміну від української мови, в польській прислівники на *-e* більш продуктивні, пор.:

швидко // prędko
високо // wysoko
щиро // szczerze
несподівано // niespodzianie
ганебно // haniebnie
подібно // podobnie
добре // dobrze
боляче // boleśnie.

В українській мові значно ширше порівняно з польською при творенні прислівників використовується основа відносних прикметників:

⁵⁹ W. Cyran, *dz. cyt.*, s. 82–83, пор.: P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 230–231.

⁶⁰ R. Grzegorzczkowska, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, s. 88–89.

społeczny → *społecznie*
deszczowy → *deszczowo*.

Активною в польській мові є словотвірна модель *po-* + *-sku*: *po bracki*, *po polsku*, *po bożemu*, *po ludzku*. В українській мові прислівники таким способом не утворюються. Натомість в українській мові існує група відадвербатованих прислівників із малопродуктивним суфіксом *-ськ-и* (*-цьк-и*), напр.: *мистецьки*, *нелюдськи*. У польській мові такі прислівники відсутні.

В обох мовах один прикметник може бути словотвірною базою для кількох прислівників, пор.: *сухий* → *сухо*, *насухо*, *досуха* // *suchy* → *sucho*, *na sucho*, *do sucha*.

Похідні відсубстантивні прислівники пов'язані із безприйменниковими або прийменниковими формами іменників. Такі прислівники утворюються за допомогою суфіксів, префіксів і суфіксально-префіксальним способом; засоби вираження наближені в двох мовах, пор.:

– суфіксальні утворення:

додому // *do domu*
вечорами // *wieczorami*
часом // *czasem*;

– префіксальні утворення:

вночі // *po noc*
вдома // *w domu*
нагору // *na górę*
навхрест // *na krzyż*;

– префіксально-суфіксальні утворення:

посередині // *pośrodku*
зранку // *z rana*
справді // *naprawdę*.

У давніх за походженням прислівниках роль словотвірного афікса виконує флексія, пор.:

ранком
слідом
bokiem
gwałtem.

Відприкметникові утворення вносять у значення прислівника конотації зменшуваності, зневажливості, уточнюють семантичні ознаки і под., пор.:

ранесенько // *wcześnieuteńko*
смутненько // *smutniutko*
гарненько // *bardzo dobrze*
ранувато // *dość wcześnie*
назавжди // *na zawsze*
недаремно // *nie darmo, nie na darmo*
забагато // *za dużo*.

Активно творяться в обох мовах прислівники від адвербативів за допомогою префіксів *ne-* // *nie-*, напр.: *неприємно, niedobrze*.

Роздільний правопис низки польських прислівників не заважає дослідникам уважати їх єдиним словом і розглядати як префіксально-суфіксальні утворення⁶¹, напр.: *po polsku, w prawo, z dawna, do syta*.

Специфікою польської мови є творення багатьох прислівників способу дії на базі прислівників за допомогою елемента *na*⁶², подібні форми здебільшого передаються в українській мові описовим зворотом, пор.:

buraczki na ostro // *гострі бурячки*
potalować na biało // *пофарбувати у білий колір*
zapisać na świeżo // *записати відразу*
spać na stojąco // *спати стоячи*
ugotować krem na gęsto // *зварити крем так, щоб він був густий*
przyjechać na krótko // *приїхати на короткий термін*
pisać na brudno // *писати чернетку*
kasza na sypko // *розсипчаста каша*
pracować na czarno // *працювати нелегально*.

Обмежене коло утворень із *na-* (*na*) паралельно функціонує в українській і польській мовах:

być na czczo // *бути натще (натицесерце)*
zostać na zawsze // *залишитись назавжди*
iść na wprost // *йти навпростець*.

Відчислівникові прислівники утворюються суфіксальним і суфіксально-префіксальним способом за частково наближеними моделями:

dwіci // *dwukrotnie*
trіci // *trzykrotnie*
po-pierше // *po pierwsze*
utrьox // *we troje*.

Віддієслівні прислівники нечисельні; вони мають в українській і польській мовах і спільні, й відмінні засоби творення:

лежачи // *na leżąco*
навпомацки // *po otаски*
навздогін // *w ślad*
небачено // *niebywale*.

(про словотвір прислівників див. також 1.3.).

⁶¹ R. Grzegorzczkowska, *dz. cyt.*, s. 89.

⁶² Пор.: І. Ощипко, *Структурні типи польських відприкметникових прислівників та їх українські аналоги* [в:] *Актуальні проблеми українського словотвору*, за ред. В. Грещука, Івано-Франківськ 2002, с. 207.

5.9.4. Словотвір дієслів

Słowotwórstwo czasowników

В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, найбільш продуктивним способом утворення дієслів є деривація від вже існуючих дієслів за допомогою префіксів або префіксів і суфіксів, напр.:

пожартувати // rozżartować
вимовити // wymówić.

Префіксальне творення дієслівних форм – одна зі специфічних рис слов'янських мов, зумовлена необхідністю не лише урізноманітнювати значення однокореневих слів, а й забезпечувати зміни у видовій співвіднесеності дієслова. Здатність дієслівних префіксів утворювати слова доконаного виду є їхньою додатковою функцією, яка супроводжує основну – зміну лексичного значення щодо первинного слова⁶³.

Утворення видових пар забезпечується в обох мовах переважно аналогічними префіксами:

їсти – доїсти // jeść – dojeść
мокнути – змокнути // moknąć – zmoknąć
світити – освітити // świecić – oświecić
просити – попросити // prosić – poprosić тощо.

Одна дієслівна основа може бути базою для деривації префіксальним способом різних за значенням дієслів. У результаті утворюються гнізда споріднених (однокореневих) слів, пор.:

<i>платити –</i>	<i>вплатити</i>	<i>płacić –</i>	<i>wpłacić</i>
	<i>виплатити</i>		<i>wypłacić</i>
	<i>заплатити</i>		<i>zapłacić</i>
	<i>відплатити</i>		<i>odpłacić</i>
	<i>доплатити</i>		<i>splłacić</i>
	<i>недоплатити</i>		<i>przeplłacić</i>
	<i>сплатити</i>		<i>przyplłacić</i>
	<i>переплатити</i>		<i>opłacić</i>
	<i>приплатити</i>		<i>popłacić</i>
	<i>передплатити</i>		<i>nadplłacić.</i>
	<i>оплатити</i>		
	<i>поплатити</i>		

Основний набір дієслівних префіксів в обох мовах збігається, пор. велику групу відповідних за змістом префіксів українських і польських дієслів: *в-* // *w-*, *ви-* // *wy-*, *від-* // *od-*, *о-* // *o-*, *за-* // *za-*, *до-* // *do-*, *під-* //

⁶³ Див.: С. О. Соколова, *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*, Київ 2003; R. Grzegorzczkova, *Czasowniki odmienne we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1969; A. Krupianka, *Formacje czasownikowe z przedrostkiem o- (ob-) w języku polskim*, Toruń 1969.

rod-, *na-* // *na-* та ін. Наявність наближених дієслівних префіксів двох мов визначає спільність значень і видової кореляції, пор.:

утікати // *uciekać*
удосконалювати // *udoskonalić*
вийти // *wyjsć*
відпнути // *odpić*
відлетіти // *odlecieć*
оклеїти // *okleić*
опрацювати // *opracować*
додрукувати // *dodrukować*
запрати // *zapać*
обсмажити // *obsmażyć*.

Спільні префікси дієслів у двох мовах пояснюються не тільки їхнім єдиним походженням, але й міжмовними контактами. Скажімо, поява в українській мові префікса *над-* у лінгвістичній літературі пояснюється впливом польської мови⁶⁴, пор.:

nadejść → *надійти*.

В українській і польській мовах спостерігається явище вокалізації префіксів, яке супроводжує процес дієслівної деривації, пор.:

pid- + *griti* → *nidięriti*
roz- + *znać* → *rozeznać*.

В обох мовах можуть бути виділені лексико-семантичні групи дієслів, зіставляючи які, можна визначити, якою мірою подібні або відмінні за набором префіксів відповідні слова. Наприклад, зближеними в цьому плані виступають українські та польські дієслова на позначення зміни напрямку руху, пор.:

наїхати // *najechać*
переставити // *przestawić*
підскочити // *podskoczyć*.

Для українських і польських похідних дієслів нерідко характерною є подвійна, часом – потрійна префіксація⁶⁵:

повискакувати // *powyskakiwać*
поприходити // *poprzychodzić*
доозброювати
привідкрити
недоговорити
повипроваджувати
ронуривати.

⁶⁴ Историческая типология славянских языков, с. 186.

⁶⁵ Пор.: А. В. Царук, *Семантико-грамматические и стилистические параметры многоприставочных глаголов украинского языка*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Днепропетровск 1990.

Типовий для української мови дієслівний префікс *недо-* має відповідником у польській комплекс „частка *nie* + префікс *do*”, напр.:

недопити // *nie dopyć*
недопрацювати // *nie dopracować*.

Натомість у польській мові подвійний префікс *niedo-* виступає в іменниках, у тому числі віддієслівних, пор.:

nie dopłacić → *niedopłacenie; niedopłata*
nie doładować → *niedoładowanie*.

Подвійні префікси більш активні в польській мові; частина з них в українській мові не зустрічається, пор.:

зне- *zneškodити*
 знесилити
зnie- *zniekształcić*
 znienawidzieć
unie- *unieszczęśliwić*
 uniemożliwić,

пор. у реченнях: 1. *Wtedy dopiero maszyna znieruchomiła* (S. Lem). 2. *Nowe recepty mają uniemożliwić ich fałszowanie* (z internetu).

Утворення багатьох віддієслівних дієслів відбувається у двох мовах за рахунок різних префіксів:

посолити // *osolić*
поштетмпелювати // *ostemplować*
вистигати // *ostygąć*
підігріти // *ogrząć*
розшинувати // *odsznurować*
зачесати // *uczesać*
посріблити // *usrebrzyć*
озброїтися // *uzbroić się*
збагатити // *wzbogacić*.

Однакові за походженням префікси дієслів можуть набувати в українській і польській мовах різних значень. Тенденція польської мови до синтетизму приводить до розширеної мережі префіксів, завдяки яким дієслова можуть передавати згорнутий смисл, що часом передається в українській мові описовою конструкцією. Особливою активністю в цьому плані відзначаються префікси *o-*, *od-*, *ob-*, *na-*, *po-*, *u-* та ін., пор.:

ogrząć, ostemplować, oszkląć, osolić, opakować
odczytać, odkształcić, odmagnesować, odsznurować, odsmrodzić
obniżyć, obsiać, obrodzić, obwinić, obrachować.

При зіставленні рядів таких слів один польський префікс може співвідноситися з різними українськими префіксами:

<i>u-</i>	<i>uaktywnić</i>	<i>o-</i>	<i>активізувати</i>
	<i>uciekać</i>	<i>w-</i> (<i>y-</i>)	<i>утікати</i>
	<i>udoskonalić</i>		<i>вдосконалити</i>

<i>unikac</i>		уникати
<i>ukusić</i>		вкусити
<i>uleczyć</i>	ви-	вилікувати
<i>uprac</i>		випрати
<i>ulac</i>	від-	відлити
<i>umawiac się</i>	до-	домовитися
<i>ulepic</i>	з- (с-)	зліпити
<i>uczesać</i>	за-	зачесати
<i>upewnić</i>		запевняти
<i>ukończyć</i>		закінчити
<i>uidoić</i>	на-	надоїти
<i>uzbrajac się</i>	о-	озброювати
<i>urabiać</i>	об-	обробляти
<i>uskarzyć się</i>	по-	поскаржитися
<i>usrebrzyć</i>		посріблити
<i>ufarbować</i>		пофарбувати
<i>ukrasić</i>	при-	прикрасити.

Значна група польських дієслів з префіксом *u-* перекладається українською мовою за допомогою описових конструкцій, напр.:

uprzyjemnić // зробити приємним

uprozorować // створити подобу якоїсь ситуації.

Частині українських дієслів із префіксоїдом *спів-* відповідають польські утворення із *współ-*, частині – описові конструкції, пор.:

spiwadziati // *współdziałać*

spiwczuwati // *współczuć*

spiwpracujowati // *współpracować*

spiwmeiskati // *mieszkać wspólnie*

współzawodniczyć // змагатися

współuczestniczyć // брати спільну участь

współubiegać // бути контркандидатом

współtowarzyszyć // бути спільником.

Українська мова, на відміну від польської, не має повного відповідника дієслівного префікса *wz-* (*ws-*), пор.:

wzmóc // посилити

wznowiac // відновлювати

wzmacniać // зміцнювати

wspomagać // допомагати.

Українській мові властивий малопоширений у слов'янських мовах префікс *попо-*, який був утворений шляхом повторення. Проте в сучасній мові він не розкладається, напр.: *попоїсти*, *попопити*. У польській мові такий префікс відсутній.

Тенденції милозвучності української мови привели до появи фонетичних варіантів префіксів дієслів, передусім *в-* / *у-*. У польській мові такої

варіантності префіксів немає, пор.:

уболівати (вболівати) // ubolewać
учити (вчити) // uczyć
уходити (входити) // wchodzić
втягувати (утягувати) // wciągać.

Специфічними для української мови є утворення із префіксом *до-* від зворотних дієслів типу *догратися, доспіватися*.

Як і при зіставленні прикметникових афіксів двох мов, виявляється, що низці польських префіксальних дієслів відповідають українські безпрефіксальні, напр.:

odizolować // ізолювати
wyemitować // емігувати
zmobilizować // мобілізувати.

Для слов'янських мов суфіксація у дієслівному словотворі грає незначну роль. Суфікси дієслів в українській і польській мовах значною мірою зближені, пор., напр., афікси *-ува-* // *-ова-*:

рекламувати // reklamować
контролювати // kontrolować
консервувати // konserwować.

Спільними для обох мов є запозичені суфікси *-из-* (*-із-*) // *-yz-* (*-із-*), напр.:

тероризувати // terroryzować
сигналізувати // sygnalizować.

Для дериваційної системи української та польської мов характерне утворення префіксальним способом дієслів доконаного виду від недоконаного і суфіксальним способом – дієслів недоконаного виду від слів доконаного, пор.:

морозити → розморозити // mrozić → rozmrozić
розморозити → розморозувати // rozmrozić → rozmrażać.

Типовими для обох мов є морфонологічні зміни, які супроводжують процес суфіксального словотвору дієслів, напр.:

сухий → сушити
śnieg → śnieżyć.

Префіксально-суфіксальним способом дієслова утворюються від іменників і прикметників, рідше – від дієслів, пор.: *знишкодити, idobruszać*. Префіксально-суфіксальне утворення дієслів за своїм характером наближене в двох мовах; відмінності пов'язані, зокрема, з різним фонетичним складом формантів, пор.:

підпалювати // podpalać
подвоювати // podwajać
підслуховувати // podsłuchiwać
усиновити
знецинити

узагальнити
polepszyć
wyprostować.

Суттєвими відмінностями характеризується в обох мовах словотвір зворотних дієслів. В українській мові такі слова утворюються шляхом приєднання до вербативної основи постфікса *-ся*, напр.: *будуватися*. У польській мові семантика зворотності формується внаслідок сполучення особового дієслова і короткої форми знахідного відмінка займенника *się*, яка до того ж у мовленні може лінійно переміщатися, пор.: 1. *Okręt lekkim ruchem kołysa się, jakby przykuty łańcuchem* (A. Mickiewicz). 2. *Wtedy się stało coś dziwnie pięknego* (K. Makuszyński). 3. – *Ja się dlatego nie boję arytmetyki, bo mam gwarancje* (E. Niziurski).

При утворенні дієслів від іменних частин мови переважно використовується суфіксація. Відіменникові дієслова в українській і польській мовах порівняно непоширені; їх утворення здійснюється за одними й тими самими зразками, пор.:

морозити // mrozić
кухарити // kucharyć
зимувати // zimować
асфальтувати // asfaltować
сідлати // siodłać
плямити // plamić
каменіти // kamienieć
афішувати // afiszować
жартувати // żartować.

У польській мові розвинулась специфічна група дієслів, що утворилися на основі іменників суфіксальним або суфіксально-префіксальним способом. В основу таких назв покладено позначення суб'єкта, об'єкта, знаряддя, обставин дії тощо. В українській мові подібні дієслова здебільшого передають словосполученням або розгорнутою описовою конструкцією, напр.:

dziennikarzyć // працювати журналістом
odfartować // відлити форму
oddłużyć // звільнитися від боргів
szczotkować // чистити щіткою
pastować // чистити взуття кремом
odczłowieczyć się // втратити людську подобу
odfajkować // поставити галочки в тексті;

пор. також: *ośnieżyć, odśnieżyć, przemeblować, spudłować, okratować, melanholizować, kombajnować* та ін.

В українській мові на основі іменників часом утворюються дієслова, які не мають аналогів у польській мові: *прихворіти // lekko zachorować*.

Численні відприкметникові дієслова утворюються за допомогою суфіксів, наближених у двох мовах за складом і звучанням:

сушити // *suszyć*
хворіти // *chorować*
рівняти // *równać*
сивіти // *siwieć*
бліднути // *blednąć*
слабувати // *słabować*
українізувати // *ukrainizować*
хитрувати // *chytryć*.

У процесах словотвору дієслів беруть участь передусім якісні прикметники, зокрема, на позначення кольору, температури, розміру та ін., напр.:

червоніти // *czzerwienieć, czzerwienić się*
тепліти // *ciepleć*
зменшити // *zmniejszyć*.

Відприкметникова деривація дієслів в обох мовах в основному зближена за своєю продуктивністю. Водночас у польській мові такий словотвірний процес протікає активніше, пор.: *próżnować, usprawiedliwić, wymądrzać się, niedoczzerwienieć*.

Нечисленими є відчислівникові дієслова, утворені в обох мовах за подібною моделлю:

двоїти // *dwoić*
єднати // *jednoczyć*
потроїти // *potroić*.

Паралельні окремим відчислівниковим дієсловом польської мови українські утворення є описовими зворотами, що включають дієслівні поширювачі, часом доволі численні:

dziesiątkować // *карати кожного десятого*
ósestkować // *робити фігури у формі вісімки*.

Ширше використання в українській мові особових займенників сприяло активнішому у зіставленні з польською мовою утворенню від них дієслів, пор.:

тикати // *tykać*
викати
якати,

пор. також похідні від присвійних займенників *свій* // *swój*:

присвоїти
засвоїти
освоїти
swoić
przyswoić
uswoić
oswoić.

Утворення дієслів від прислівникових основ в українській і польській мовах є непродуктивним, пор.:

жалкувати

дармувати

prostować.

Окремі дієслова мотивовані вигуком:

охати // ochać

кукурікати // kukuzykać

кукувати // kukać

дзижчати, дзинчати // bzykać

(див. також 5.8.).

Специфічним для польської мови є розмовне дієслово *gdybać* (висловлювати багато припущень), утворене від службового слова – умовного сполучника *gdyby*.

6. Морфологія Morfologia

6.1. Морфологічні класи слів Morfologiczne klasy wyrazów

Українська й польська мови належать до флективних мов із розвиненою системою словозміни. Обидві мови характеризуються багатьма спільними граматичними категоріями – роду, числа, відмінка, особи, часу, виду, способу, стану та ін. Водночас кожна мова має відмінні морфологічні ознаки¹. Для польської, наприклад, характерна категорія чоловічо-особової та нечоловічо-особової форм роду (персональності), що не властива українській мові. Морфологічні форми, що реалізують граматичні значення, виявляють особливості як у творенні, так і у функціонуванні.

¹ Див., напр.: И. Леков, *Общност и многообразие в грамматических строй на славянските езици*, София 1958; І. К. Кучеренко, *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія*, ч. 1, 2, Київ 1961, 1964; *Сучасна українська літературна мова: Морфологія; Грамматическое описание славянских языков*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974; Я. В. Мацюсович, *Морфологический строй польского литературного языка*, Ленинград 1976; І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, *Грамматика української мови*, Київ 1982; М. В. Леонова, *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ 1983; І. Р. Вихованець, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988; А. П. Загнітко, *Основи функціональної морфології української мови*, Київ 1991; О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, *Грамматика української мови: Морфологія*, Київ 1993; А. П. Загнітко, *Теоретична грамматика української мови: Морфологія*, Донецьк 1996; І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, *Теоретична морфологія української мови*, Київ 2004; М. Я. Плющ, *ззнач. праця*; Т. Lehr-Splawiński, R. Kubiński, *Gramatyka języka polskiego*, Wrocław–Kraków 1957; R. Laskowski, *Studia nad morfologią współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1975; W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, Warszawa 1983; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczukowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1984, 1998; J. L. Bybee, *Morphology: a study of the relation between meaning and form*, Amsterdam 1985; A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*; J. Strutyński, *Gramatyka polska*, Kraków 1999; P. Bąk, *dz. cyt.*

Усім слов'янським, як й іншим індоевропейським мовам, властива категорія граматичного роду. Мотивація належності іменників до чоловічого, жіночого чи середнього роду поширюється на назви істот, але непослідовно. Наприклад, слова *заєць*, *вовк*; *zając*, *wilk* називають тварин незалежно від їхньої статі, і лише за потреби передати значення „звір жіночої статі” вживаються слова *зайчиха*, *вовчиха* // *zajęczyca*, *wilczyca*.

Категорія числа ґрунтується не лише на розмежуванні одиничного й множинного. Для необчислюваних предметів, наприклад, число визначається системою закінчень:

пісок // *piasek*
братерство // *braterstwo*
двері // *drzwi*.

Більшість українських і польських імен відмінюється, частина слів не змінює своєї форми. В системі відмінювання виявляються тенденції, що розмежовують обидві мови. Зокрема, виокремлюються різні типи відмін іменників. Значення граматичного роду, числа й відмінка прикметників, порядкових числівників, багатьох займенників залежить від форми іменника.

Якісні прикметники й утворені від них прислівники мають в українській і польській мовах ступені порівняння – вищий і найвищий із властивою їм системою словозміни.

Слов'янські мови характеризуються категорією виду дієслова, що визначається досягненням або недосягненням дією певної межі:

зробити // *zrobić*
робити // *robić*.

В обох мовах існують також двовидові й непарно видові дієслова.

З категорією виду тісно пов'язана і категорія часу дієслів, що виражає відношення дії до моменту мовлення (збігається з моментом мовлення, передує йому або настає після нього): *йду*, *йшов*, *прийду* // *idę*, *szedłem*, *przyjdę*.

Відношення до дійсності (реальну, нереальну, можливу дію) передає в обох мовах спосіб дієслів: *читав*, *читав би*, *читай* // *czytał*, *czytałby*, *czytaj*. Дієслівні форми можуть передавати також значення 1-ої, 2-ої, 3-ої особи однини та множини, в окремих формах – значення роду, можуть називати активний і пасивний стан.

Українська й польська мови різняться формами словозміни. Часто поряд з аналітичними використовуються й синтетичні форми, що творяться за допомогою службового слова, – це складний майбутній час дієслів, описові форми ступенів порівняння прикметників і прислівників. У польській мові формотворення має ширші можливості, допускає значну варіантність, а у сфері дієслова представлене більш ускладненою системою граматичних ознак.

Прийменники, сполучники, частки й вигуки не мають граматичних категорій і не змінюються, але характеризуються численними функціональними ознаками.

Розвинена система граматичних значень, форм і функцій слов'янських мов загалом, української і польської зокрема, являє значний за обсягом і вагомий за місцем у мовленнєвій практиці граматичний матеріал, зумовлює потребу в деталізованому вивченні численних виявів морфологічних ознак. Водночас у трактуванні принципів виділення частин мови, належності слів того чи іншого морфологічного класу мають місце розбіжності. Не визначено, зокрема, до якої частини мови доцільніше відносити порядкові числівники або займенникові прикметники – до числівників і займенників чи до прикметників, неозначені числівники – до займенників чи до прислівників. Остаточного не з'ясований статус предикативних і модальних прислівників, що тяжіють до виділення в окрему категорію слів, т. зв. слів категорії стану (предикативів)². У польській мовознавчій традиції виділяється група віддієслівних процесуальних іменників, що за багатьма ознаками наближені до дієслів. Значні корективи у трактування частин мови вносить словозміна: якщо, наприклад, присвійні прикметники виявляють формальні особливості лише в називному та знахідному відмінках однини української та польської мов, а в інших формах збігаються з відносними прикметниками, то виділення їх в окремих розряд викликає сумніви.

6.2. Іменник

Rzeczownik

Іменник як одна з основних частин мови характеризується загальною категорією предметності й виражається в системі лексико-граматичних значень³. В українській і польській мовах серед іменників виділяють слова на позначення конкретних і абстрактних предметів, істот та неістот. Virізняють також загальні та власні, предметні й речовинні, а також збірні субстантиви. Іменники мають розвинуту систему морфологічних показників (роду, числа, відмінка), що нерідко одержують в українській і польській мовах своєрідне граматичне оформлення. Специфічною категорією іменників польської мови є персональність. Морфологічні категорії субстантивів тісно взаємопов'язані. Іменники виконують в реченні різноманітні синтаксичні функції як непередикативні й передикативні знаки.

² Див., напр.: І. К. Кучеренко, *ззнач. праця*, ч. 1, с. 76–85.

³ Див.: І. Г. Матвіяс, *Іменник в українській мові*, Київ 1974; О. К. Безпояско, *Іменні граматичні категорії*, Київ 1991; *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia*, Warszawa 1998, s. 270–273.

6.2.1. Категорія роду. Категорія істоти – неістоти. Категорія персональності Kategoria rodzaju. Kategoria żywotności–nieżywotności. Kategoria osobowości

Тричленна категорія роду – характерна ознака слов'янських мов, успадкована з індоєвропейської прамови. Категорія роду властива всім іменникам⁴, крім тих, що мають тільки форму множини (*pluralia tantum*). Рід іменників в однині мотивує форми тих слів у реченні, які в контексті пов'язані із субстантивом за допомогою узгодження.

В українській і польській мовах категорія роду іменників має тісний зв'язок з категоріями істоти – неістоти, особи – неособи. Морфологічні категорії істоти-неістоти та особи іменників в кожній з цих мов мають своєрідне вираження. Загалом на форми відмінювання в українській мові більше впливає категорія істоти-неістоти, у польській – категорія особи (персональності).

Частина субстантивів – назви істот – співвідноситься з ознаками чоловічої та жіночої статі⁵, але переважна більшість іменників належить до одного з трьох родів (чоловічого, жіночого або середнього) лише за формальною ознакою – флексією (закінченням), напр.:

ніж // nóż

береза // brzoza

око // oko.

Крім реальних істот, деякі неживі референти в обох мовах можуть інтерпретуватися як істоти, що знаходить своє вираження у співвідносних формах родового і знахідного відмінків, напр.:

мати туза

tańczyć poloneza.

В обох мовах, на відміну від низки інших слов'янських, позначення істот – субстантивів чоловічого роду – у родовому відмінку однини має закінчення *-a // -a*, напр.:

пса // psa

орла // orła.

⁴ Див.: А. П. Загнітко, *Категорія роду в системі граматичних категорій іменника*, „Мовознавство”, 1987, № 2; М. Юрковський, *Категорія рода как предмет эквивалентно-сопоставительного анализа* [в:] *Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках*, Москва 1997, с. 196; Z. Saloni, *Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim* [w:] *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim*, Wrocław 1976; M. Kucala, *O rodzaju gramatycznym w języku polskim* [w:] *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim*, pod red. R. Laskowskiego, Wrocław 1976; M. Kucala, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978.

⁵ Поп.: М. Nowosad-Bakalarczyk, *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 2009.

В польській мові досить послідовно у формах – номінаціях неістот уживається флексія *-и*, в українській – варіантно *-у* або *-а*, пор.:

інституту // instytutu
стола, столу // stołu,
 але: *Києва // Kijowa.*

Іменникам чоловічого роду – назвам істот властивий збіг форм родового й знахідного відмінків однини:

сина // syna
студента // studenta.

Іменники жіночого й середнього роду, а також форми множини мають форми знахідного відмінка, що відповідає називному. Можливий збіг форм знахідного і родового відмінків однини і щодо іменників – назв неістот; пор. подвійні форми української мови: *посадити дуб – посадити дуба, взяти ніж – взяти ножа*; польські форми від назв грибів, марок автомобілів, сигарет тощо: *znalazłem muchomora, zapaliłem papierosa.*

В українській мові іменники – назви істот можуть мати паралельні форми знахідного відмінка множини, що збігаються з називним або родовим відмінком: *пастити коні – пастити коней, пастити воли – пастити волів*. Категорія істоти-неістоти впливає також на форми українських іменників чоловічого роду давального та місцевого відмінків однини, у середньому роді – знахідного відмінка множини.

В українській мові, як і в інших східнослов'янських (на відміну від усіх решти слов'янських) мовах, категорія істоти-неістоти властива іменникам усіх трьох родів. Водночас „розрізнення за граматичними ознаками в іменниках чоловічого роду значно чіткіше, ніж в іменниках жіночого й середнього роду. Це не випадково, бо в основі своїй воно спирається на давнє об'єктивне протиставлення осіб чоловічої статі всім іншим істотам і предметам”⁶.

Польські іменники (як і – менш послідовно – субстантиви у словацькій і верхньолужицькій мовах) мають особливу категорію чоловічої особи (персональності, чоловічо-особової форми)⁷, що протилежна всім іншим формам – назвам неістот, частково істот чоловічої статі, назвам у формі жіночого й середнього роду, пор. у польській і українській мовах:

widzieć panów // бачити чоловіків
widzieć psy // бачити псів.

У польській граматичній традиції встановлений поділ іменників чоловічого роду на три класи:

1) чоловічо-особові, що позначають осіб чоловічої статі (*pisarz, żołnierz*),

⁶ М. Я. Плющ, *заснач. праця*, с. 98.

⁷ Пор.: Л. Ельмслев, *О категориях личности – неличности и одушевленности – неодушевленности* [в:] *Принципы типологического анализа языков различного строя*, Москва 1972.

- 2) нечоловічо-особові, що позначають тварин-самців (*koń, byk*),
- 3) чоловічо-предметні, що позначають неживі предмети (*dom, las*).

Слова у формах жіночого та середнього родів належать до нечоловічо-особових. Оскільки чоловічий рід має свої класи, деякі мовознавці вважають, що у польській мові є не три, а п'ять видів граматичного роду⁸.

Категорія персональності виявляється у формах називного й знахідного відмінків множини іменників на твердий, частково – на м'який приголосний, пор.:

przyszli chemicy
widzę chłopców
widzę koty.

Таким іменникам властиве чергування приголосних у множині:

student – studenci
sąsiad – sąsiedzi.

Чоловічо-особова форма виступає також у формах, що узгоджуються з цими іменниками, – у прикметниках, займенниках, дієприкметниках (див. також 1.3.).

Закінчення *-owie* в називному відмінку множини дістають особові іменники, які позначають осіб чоловічої статі щодо їхньої національності, професії, суспільного становища, родинних стосунків: *Arabowie, inżynierowie, synowie*. Неособові іменники з твердою основою, що позначають неістот та істот, які не є чоловіками, мають закінчення *-y (-i)*:

dom – domy
wilk – wilki.

Іменники з основою на м'який або стверділий приголосний мають у множині закінчення *-e*:

gość – goście
koń – konie

(пор. також *-e* в іменниках на *-anin*, що у множині втрачають суфікс *-in-*: *mieszczanin – mieszczanie*).

У знахідному відмінку однини чоловічо-особові іменники мають закінчення, що відповідає родовому, нечоловічо-особові – називному відмінку множини.

В усіх слов'янських мовах, у тому числі в українській і польській, зустрічаються іменники спільного (подвійного) роду (*genus commune, communia*) з флексією *-a*, напр.:

потвора
писака
підлиза

⁸ Пор.: W. Mańczak, *Ile rodzajów jest w języku polskim?*, „Język Polski”, 1956, nr 36, s. 116–121.

роззява
добряга
gadula
oferma
powsinoga
niedołęga.

Такі субстантиви позначають осіб-носіїв певної ознаки – характерної властивості чи риси поведінки. Здебільшого іменники спільного роду мають конотації жартівливості або зневажливості. Наведені іменники належать до чоловічого або жіночого роду залежно від статі особи, яку вони номінують. У польській мові різниця між формами виявляється передусім у множині (чоловічо-особові та нечоловічо-особові форми). Таким чином, родова приналежність субстантивів подвійного роду виявляє себе у сполученні, пор.:

ця ледацюга – цей ледацюга
така роззява – такий роззява
straszna beksa – straszny beksa
nowi słudzy – nowe służki
tyle gaduł – tyle gadułów.

Незважаючи на спільні тенденції функціонування іменників подвійного роду, спостерігаються нечисельні приклади збігу таких слів в українській і польській мовах:

сирота // sierota
каліка // kaleka.

В інших випадках іменники спільного роду є своєрідними для кожної з мов, що досліджуються, напр.:

базіка // gadula
роззява // niedołęga
бродяга // powsinoga
зівака // gara і под.;

пор. також:

задавака
падлюка
бідняга
скуп'яга
трудяга
невдаха
нероба
fajtłara
kuternoga
ciamajda
bazgroła
łataga
niedojsda,

пор.: *листоноша* (спільн. рід) – *listonosz* (ч.р.).

Іменники в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, мають типові закінчення: в чоловічому роді – нульове, в жіночому – *-a* (*-я*) // *-a* і нульове, в середньому – *-o*, *-e* // *-o*, *-e*:

стіл // *stół*
гість // *gość*
жінка // *kobieta*
земля // *ziemia*
любов // *miłość*
вікно // *okno*
поле // *pole*.

В українській та польській мовах закінчення *-a* (*-я*) мають деякі назви осіб чоловічої статі:

староста
друзяка
суддя
rozmówca
znawca
poeta.

Українські іменники чоловічого роду можуть мати закінчення *-o*, *-e*: *батько*, *дядько*, *соловейко*, *Дніпро*, *котище*.

В окремих польських іменниках жіночого роду зберігається закінчення *-i*: *pani*, *wykładowczyni*, *gospodyni* (пор. *пані*).

До українських іменників середнього роду належать деякі слова на *-a*, *-я*: *хлопча*, *знання*. Назви істот у середньому роді в непрямих відмінках (крім знахідного й орудного однини) мають формотвірні суфікси *-at-*, *-ят-*: *курчата*, *курчаті*, *курчатам*. Частина іменників середнього роду має формотвірний суфікс *-ен-*: *імені*. У середньому роді польські іменники можуть мати своєрідне закінчення *-ę*: *niemowlę*, *dziewczę*, *imię*, *cielę*. При відмінюванні вони змінюють основу: *cielęcía*, *cielęcíu*.

Українські субстантиви цього роду з флексією *-я* (наз. відм. одн.) є специфічними на тлі інших слов'янських мов (*ластів'я*).

В українській і польській мовах зустрічаються випадки варіантного вживання родових форм, напр.:

барліг – *барлога*
жезл – *жезло*
безлад – *безладдя*
rodzynek – *rodzynka*
klusek – *kluska*
łazanek – *łazanka*
chryzantem – *chryzantema*
pufa – *pufa*.

Колівання в роді часто пов'язані із різними стилістичними конотаціями іменників, напр.:

полум'я нейтр. – *полумінь* заст., поет.

kontrola нейтр. – *kontrol* розм.

rotarajcza нейтр. – *rotarajcz* розм.

Зміна роду може бути показником не варіантності роду, а паронімії, напр.:

ciud, cudo

apostrof, apostrofa

szmat, szmata.

Варіантність родових форм виявляє себе як специфічне явище, тому в українській і польській мовах вони не співвідносяться, пор., напр.:

жираф, жирафа // *żyrafa*

клавіша, клавіш // *klawisz*

зала, зал // *sala*

метод, метода // *metoda*

пара, пар // *para*

оаза, оазис // *oaza*

шкварка, skwarek // *шкварка*

орієнік, орієніка // *ореньок*

фалда, fałda // *фалда*

hybryda, hybryd // *гібрид*.

Окремі іменники поєднують у собі значення двох родів, напр.:

колібри (ч.р., ж.р.) // *koliber* (ч.р.)

собака (ч.р., ж.р.) // *pies* (ч.р.).

В деяких випадках як в українській, так і в польській мовах формальними показниками родової приналежності запозичених субстантивів є узгоджувані з ними слова, напр.:

той какаду

ciekawy show

(див. також 6.2.3.1.).

Значна частина іменників в українській і польській мовах належить до одного роду, напр.:

step // *step*

підпис // *podpis*

рука // *ręka*

місто // *miasto*.

У тих випадках, коли закінчення українських і польських іменників відмінні, рід субстантивів в основному не збігається, напр.:

аксіома (ж.р.) // *aksjomat* (ч.р.)

астра (ж.р.) // *aster* (ч.р.)

клуба (ж.р.) // *klomb* (ч.р.)

тараса (ж.р.) // *taras* (ч.р.)

ратуша (ж.р.) // *ratusz* (ч.р.)
фреска (ж.р.) // *fresk* (ч.р.)
контроль (ч.р.) // *kontrola* (ж.р.)
шипиль (ч.р.) // *szpila* (ж.р.)
табель (ч.р.) // *tabela* (ж.р.)
шанс (ч.р.) // *szansa* (ж.р.)
шоколад (ч.р.) // *czokolada* (ж.р.)
сніданок (ч.р.) // *śniadanie* (с.р.)
вугілля (с.р.) // *węgiel* (ч.р.),

пор., проте:

поет (ч.р.) // *poeta* (ч.р.)
дипломат (ч.р.) // *dyplomata* (ч.р.) (див. далі).

Сходження / розходження категорії роду в співвідносних іменників в українській і польській мовах тісно пов'язані з походженням цих слів. Питомі слова, передусім спільнослов'янські, здебільшого збігаються за родовими характеристиками, напр.:

дуб // *dąb*
земля // *ziemia*
сонце // *słońce* та ін.

Водночас в окремих українських і польських словах праслов'янського походження під впливом внутрішньомовних чинників морфеми розійшлися, що привело, зокрема, до змін у категорії роду, пор., напр.:

одяг (ч.р.) // *odzież* (ж.р.)
простір (ч.р.) // *przestrzeń* (ж.р.)
сніданок (ч.р.) // *śniadanie* (с.р.)
піч (ж.р.) // *piec* (ч.р.)
міль (ж.р.) // *mol* (ч.р.)
господарство (с.р.) // *gospodarka* (ж.р.).

Різним родом відзначається чимало українських і польських іменників іншомовного походження, передусім запозичень з грецької, латинської, французької мов. Скажімо, грецизмам української мови з елементами *-ема*, *-ама* (ж.р.) відповідають польські іменники чоловічого роду на *-em*, *-mat*, напр.:

система // *system*
лексема // *leksem*
проблема // *problem*
схема // *schemat*
поема // *poemat*
драма // *dramat* та ін.

Пор. також інші грецизми:

Чоловічий рід	Жіночий рід
<i>синтез</i>	// <i>synteza</i>
<i>протез</i>	// <i>proteza</i>

<i>етногенез</i>	// <i>etnogeneza</i>
<i>program</i>	// <i>програма</i>
<i>telegram</i>	// <i>телеграма</i>
<i>diagram</i>	// <i>діаграма</i>
<i>anagram</i>	// <i>анаграма</i> .

Поширеною групою іменників, що розходяться в обох мовах за родом, є латинсько-грецькі запозичення з етимологічними суфіксами *-in* (*-ин*) (субстантиви чоловічого роду) // *-ina* (*-уна*) (ж.р.), напр.:

бензин // *benzyna*
аспірин // *aspiryna*
вітамін // *witamina*
вазелін // *wazelina*
кофеїн // *kofeina* та ін.

Велика група слів французького походження (або грецького чи латинського за посередництвом французької мови) в українській мові отримала граматичне оформлення чоловічого роду, у польській – жіночого роду, пор.:

аналіз // *analiza*
електроліз // *elektroliza*
вокаліз // *wokaliza*
діод // *dioda*
анод // *anoda*
електрод // *elektroda*.

Водночас значній групі українських слів жіночого роду із флексією *-a* (*-я*) відповідають польські іменники з нульовим закінченням, які мають форму чоловічого роду, напр.:

афіша // *afisz*
вафля // *wafel*
калоша // *kalosz*
пудра // *puder*
котлета // *kotlet*
проблема // *problem*
каска // *kask*
цукерка // *cukierek*
олія // *olej*.

Велика група українських іменників іншомовного походження на *-d*, *-z*, *-p*, *-m*, *-b* із попереднім голосним – здебільшого чоловічого роду; відповідні польські іменники мають закінчення *-a*:

авангард // *awangarda*
аналіз // *analiza*
анекдот // *anegdota*
анод // *anoda*
апофеоз // *apoteoza*
бар'єр // *bariera*

візит // wizyta
гардероб // garderoba
гіпноз // hipnoza
грот // grota
гротеск // groteska
грип // grypa
диспут // dysputa
діагноз // diagnoza
екстаз // ekstaza
еліпс // elipsa
ескорт // eskorta
етюд // etiuda
караван // karawana
каскад // kaskada
каталіз // kataliza
катод // katoda
клас // klasa
кооператив // kooperatywa
курсив // kursywa
лимонад // lemoniada
локомотив // lokomotywa
макет // makieta
мармелад // marmolada
маршрут // marszruta
наркоз // naragoza
ореол // aureola
оркестр // orkiestra
парад // parada
пікет // pikieta
пляж // plaża
причіп // przyczepa
прогноз // prognoza
психоз // psychoza
ранг // ranga
рафінад // rafinada
резерв // rezerwa
рецепт // recepta
риф // rafa
рецидив // recydywa
салат // sałata
склероз // skleroza
силует // sylwetka
суп // zupa
тариф // taryfa
трамплін // trampolina
туалет // toaleta

туберкульоз // *tuberkuloza*
 тур // *tura*
 фасад // *fasada*
 флот // *flota*
 фонтан // *fontanna*
 фурор // *furora*
 штамп // *sztampa*.

Проте ця співвіднесеність виявляється непослідовно. Пор.:

гене́за // *geneza*
 теза // *teza*
 шафа // *szafa*
 блокада // *blokada* та ін.

Українські іменники на *-іст*, *-от*, *-ат*, *-ет*, *-ід*, *-ит*, *-арх*, що називають осіб чоловічої статі, в називному відмінку мають нульову флексію, в польській мові вони закінчуються на *-a*:

економіст // *ekonomista*
 патріот // *patriota*
 дипломат // *dyplomata*
 поет // *poeta*
 інвалід // *inwalida*
 космополіт // *kosmopolita*
 патріарх // *patriarcha* тощо.

Чимало запозичень (передусім англіцизмів) в українській і польській мовах збігаються за категорією роду, напр.:

автобус // *autobus*
 бокс // *boks*
 аванс // *awans*
 сальдо // *saldo*
 реформа // *reformata*
 ярмарок // *jarmark* та ін.

Розходження іменників в обох мовах, як правило, відбувається між словами чоловічого та жіночого роду, проте зустрічаються невідповідності, пов'язані із субстантивами середнього роду, пор.:

Середній рід	Чоловічий рід
фортепіано	// <i>fortepian</i>
шоу	// <i>show</i>
темп	// <i>temp</i>
ризуко	// <i>ruzuk</i>

Середній рід	Жіночий рід
шоце	// <i>szosa</i>
віскі	// <i>whisky</i> .

Поширеними і водночас своєрідними щодо української мови є польські латинізми середнього роду з елементом *-um*, яким відповідають різноманітні за граматичними характеристиками українські слова, напр.:

Середній рід	Чоловічий рід
а) <i>kworum</i>	// кворум
<i>technikum</i>	// технікум
<i>akwarium</i>	// акваріум
<i>ultimatum</i>	// ультиматум
<i>podium</i>	// подіум,
б) <i>aluminium</i>	// алюміній
<i>planetarium</i>	// планетарій
<i>solarium</i>	// солярій
<i>sanatorium</i>	// санаторій,
в) <i>deminutivum</i>	// демінутив
<i>centrum</i>	// центр
<i>archiwum</i>	// архів

Середній рід	Жіночий рід
<i>auditorium</i>	// аудиторія
<i>stipendium</i>	// стипендія
<i>oratorium</i>	// ораторія
<i>gimnazjum</i>	// гімназія
<i>imperium</i>	// імперія та ін.

При цьому значна частина польських слів на *-um* має відповідниками в українській мові слова з іншими коренями або описові конструкції, пор.:

prewentorium // профілакторій
kuratorium // опікунча установа.

Найбільш складними в плані розходжень іменників за родом випадками є субстантиви з нульовою флексією, які в українській мові належать до слів жіночого роду, а в польській – до чоловічого роду, напр.:

мораль // *morale*
тінь // *cień*
вермішель // *wermiszel*
вуаль // *woal*
деталь // *detal*
медаль // *medal*
мечеть // *meczeta*
шинель // *szynel*
модель // *model*
педаль // *pedał*,

пор. також:

акваріум (ч.р.) // *akwarium* (с.р.)
колоквіум (ч.р.) // *kolokwium* (с.р.)
форум (ч.р.) // *forum* (с.р.).

6.2.2. Категорія числа Kategoria liczby

У категорії числа українських і польських іменників виявляються як формально-граматичні, так і семантичні ознаки, що відображають кількісні співвідношення⁹. Українські та польські іменники мають форми однини і множини. В однині іменники закінчуються на приголосний або голосний (переважно на *-a* // *-a*, *-o* // *-o*, у польській мові іменники жіночого роду можуть закінчуватися на *-i*), пор.:

пенал
край
брат
дівчина
kot
magister
winda
gospodyni.

Найбільш поширеними українськими та польськими флексіями іменників у множині є *-i*, *-u* // *-i*, *-y*, проте можливими є й закінчення *-a* // *-a* та ін., пор.:

матері // *matki*
руки
ліжка
psy
księża.

В обох мовах є іменники, що вживаються у формі тільки однини або тільки множини. До слів, які вживаються лише в однині (*singularia tantum*), належать іменники, що позначають:

- речовини:
молоко // *mleko*,
- абстрактні поняття:
радість // *radość*,
- збірність:
студентство // *studenctwo*,
- власні назви:
Київ // *Kijów*.

⁹ Див.: Л. І. Недбайло, *Категорія числа в сучасній українській мові*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1968; К. И. Дегтярев, *Категория числа в славянских языках (историко-семантическое исследование)*, Ростов-на-Дону 1973; Н. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 239–243.

В окремих випадках можливе вживання цих іменників у множині:
нісок – ніски // piasek – piaski.

Тільки у формі множини (*pluralia tantum*) уживаються іменники, що позначають:

- парні, збірні або складні за структурою предмети:
граблі // grabie
ножиці // nożycy
гроші // pieniądze,
- назви з узагальненим матеріально-речовинним значенням:
парфуми // perfumy
дріжджі // drożdże,
- назви дій, процесів, почуттів, станів:
дебати // debaty
вибори // wybory
гордоці
труднощі
zawody,
- номінації часу, свят:
іменини // imieniny
канікули // wakacje,
- власні назви:
Альпи // Alpy.

Іменники, що вживаються тільки у множині (*pluralia tantum*), не мають категорії роду.

Частина збірних іменників, що вживаються у множині, як виняток може визначати одиничний предмет і набувати форми однини:

родзинки – родзинка // rodzynki – rodzynka, rodzynek.

Більшість іменників *singularia tantum* і *pluralia tantum* у двох мовах мають однакові показники граматичного числа, оскільки зазвичай вони визначаються екстралінгвістичними чинниками – відповідністю числа уявленням про одиничний чи парний предмет. Субстантиви *pluralia tantum* часто походять із праслов'янської мови, в якій вони мали форму двоїни, пор., зокрема:

народ // naród
сметана // śmietana
вила // widły
двери // drzwi
джинси // dżinsy.

Водночас чимало слів в обох мовах має розходження у числових показниках, напр.:

волосся // włosy
орган // organy

скрипка // *skrzypce*
 сінокіс // *sianokosy*
 нерухомість // *nieruchomości*
 розмовник // *rozmówki*
 листя // *liście*
 сміття // *śmiecie*
 джунглі // *dżungla*
 макарони // *makaron*
 сіни // *sień*.

В українській мові частіше, аніж у польській, форму *pluralia tantum* мають абстрактні іменники на позначення дій, станів, емоцій та ін., пор.:

прикрощі // *przykrość*
 труднощі // *trudność*
 ревності // *zazdrość*
 радощі // *radość* та ін.

У польській мові частіше, ніж в українській, віддається перевага формам множини, що, можливо, відповідає властивій полякам мовній картині світу (множинні, великі предмети і явища мають відтворюватися у відповідній формі). Наприклад, форма множини властива словам *wczasy* (відпустка), *urodziny* (святкування дня народження). Особливо поширені форми множини в географічних позначеннях: назвах країн, гір, міст тощо; іноді подібні форми трапляються і в українській мові, особливо стосовно запозичень, але в багатьох випадках форми числа у двох мовах при таких назвах не збігаються, пор.:

Карпати // *Karpaty*
 Татри // *Tatry*
 Німеччина // *Niemcy*
 Угорщина // *Węgry*
 Італія // *Włochy*
 Китай // *Chiny*
 Катовице (одн.) // *Katowice* (мн.)

Закінчення низки іменників у польській мові у множині пов'язані з їхнім лексичним значенням. Особові та неособові субстантиви у формах множини називного відмінка здебільшого мають флексії *-i* (-у), *-e*. Проте, якщо іменники позначають осіб чоловічої статі, що є номінаціями професій, суспільного становища, спорідненості, національності та ін., вони можуть мати закінчення *-owie*, напр.:

panowie
ojcowie
królowie
Serbowie
województwie.

Варіантність флексій деяких польських іменників у формах множини також пов'язана із семантикою цих слів, напр.:

bliźniacy (два хлопці) – *bliźniaki* (хлопець і дівчина)
oczy (орган зору) – *oka* (те, що формою нагадує очі).

Частина польських іменників, на відміну від української мови, допускає коливання в числі, пор.:

основна форма	можлива форма
<i>konserwy</i> (мн.)	<i>konserwa</i> (одн.)
<i>meble</i> (мн.)	<i>mebel</i> (одн.)
<i>pieniądze</i> (мн.)	<i>pieniądz</i> (одн.)
<i>malina</i> (мн.)	<i>maliny</i> (одн.)
<i>brudy</i> (мн.)	<i>brud</i> (одн.),

пор.: *консерви, меблі, гроші, малина, бруд.*

Слово *państwo* залежно від семантики змінює категорію числа: у значенні „державна” – однина, „подружжя” – множина (пор.: *rozmawiać o państwie polskim; witamy szanownych Państwa*); пор. також збірні іменники *profesorstwo* (професор з дружиною), *doktorstwo, wujostwo* та ін., які відмінюються в однині, але в інших синтаксичних умовах виявляють себе як форми множини¹⁰: *Wujostwo byli u nas.*

Зміна флексії при одній основі слова в українській і польській мовах може свідчити про те, що інша форма числа супроводжує зміну значення, пор.:

osadok – *osадки*
męt – *męty,*

пор. також семантичні зміни українських іменників з різними суфіксами і формами числа:

радість – *радоци*
веселість – *веселоци*
молодість – *молодоци*
гордість – *гордоци*
жалість – *жалоци* та под.

6.2.3. Категорія відмінка

Kategoria przypadku

6.2.3.1. Типи відмін

Туру deklinacji

Морфологічна категорія відмінка іменників в українській і польській мовах¹¹ тісно пов'язана як з компонентами смислу відповідних слів, так

¹⁰ A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, s. 127; I. Maryniakowa, *dz. cyt.*, s. 27.

¹¹ Див.: Е. Тимченко, *Функции генитива в южнорусской языковой области*, Варшава 1913; Е. Тимченко, *Льокатив в українській мові (з української складні)*, Київ 1925;

і з їхнім функціональним навантаженням, морфемними показниками, формальним вираженням. На думку І. Вихованця та К. Городенської, „серцевину відмінкової системи і категорійну сутність відмінка визначають суб'єктно-об'єктні функції, які концентруються навколо предиката”¹². Отже, в українській і польській мовах відмінки передають семантико-синтаксичні відношення до інших слів.

Системи відмінювання іменників в українській і польській мовах мають і спільні, і відмінні риси на категоріальному рівні. Парадигма із семи відмінків успадкована через праслов'янську з індоєвропейської мови. Індоевропейське походження має також клична форма, як розглядається як „сьомий відмінок і включається в загальну відмінкову парадигму, хоча вона і функціонально, і синтаксично відрізняється від решти відмінків тим, що не відображає синтаксичні зв'язки слів у реченні, а служить для вираження прямого звертання і асоціюється з формами наказового способу дієслова. Подібно до називного відмінка, клична форма в реченні є синтаксично незалежною”¹³.

В українській і польській мовах (а також у чеській, сербській і хорватській) кличну форму мають іменники чоловічого і жіночого роду однини на позначення як живих істот, так і неживих предметів, незалежно від того, до якого типу відмінювання вони належать. Кличний відмінок вживається у звертанні, найчастіше – до співрозмовника: *Ірино! Йди-но сюди! // Irepo! Chodź no tu!*, але можливий і при назвах неістот. Цей відмінок використовується послідовніше в польській мові щодо форм однини іменників чоловічого та жіночого роду. У множині звертання передається формою називного відмінка. Пор.: *Діти! Будьте чемними // Dzieci! Bądźcie grzeczne!*

Є. Тимченко, *Номінатив і датив в українській мові*, Київ 1925; Є. Тимченко, *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ 1926; Є. Тимченко, *Акузатив в українській мові (з української складні)*, Київ 1928; А. А. Потєбня, *Из записок по русской грамматике*, т. 4, Москва 1985; *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Б. Бернштейна, Москва 1958; І. К. Кучеренко, *Категорія відмінка в сучасній українській мові*, Львів 1961; В. Топоров, *Локатив в славянских языках*, Москва 1961; М. Затовканюк, *Словоизменение существительных в восточнославянских языках*, Praha 1975; М. Я. Плющ, *Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*, Київ 1978; І. Р. Вихованець, *Система відмінків української мови*, Київ 1987; А. Heinz, *Genitivus in indoeuropäischem systeme przypadkowym*, Warszawa 1955; A. Schenker, *Polish declension. A descriptive analysis*, London–Hague–Paris 1964; A. Heinz, *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków 1965; J. Tokarski, *Fleksja polska*, Warszawa 1978; S. Gogolewski, *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, Łódź 1982; P. Krzyżanowski, *Temat fleksyjny w odmianie polskich rzeczowników*, Lublin 1992; L. Janda, *Koncepcja przypadku i czasu w językach słowiańskich*, Kraków 2004.

¹² І. Вихованець, К. Городенська, *ззнач. праця*, с. 56.

¹³ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 21, пор. також: М. С. Скаб, *Грамматика апеляції в українській мові*, Чернівці 2002; St. Szober, *dz. cyt.*, s. 153.

У формах чоловічого роду українські іменники мають флексії *-e*, *-y* (*-ю*), *-o*, польські – *-e*, *-u*; у формах жіночого роду в українській мові вживаються форми на *-o*, *-e*, у польській – на *-o*, *-i*.

Категорія істоти-неістоти важливіша для системи відмінювання української мови, як й інших східнослов'янських. У цих мовах, на відміну від західно- і південнослов'янських, категорія істоти-неістоти властива іменникам усіх родів. В українській мові категорія істоти-неістоти виявляє себе у збігу форм родового і знахідного відмінка для позначення істот і у збігу знахідного з називним для позначення неживих предметів. Крім того, в українській мові категорія істоти-неістоти може бути виражена у давальному та місцевому відмінках однини. Вплив на систему відмінювання у польській мові має категорія персональності.

Закінчення іменників у називному відмінку однини в українській і польській мовах є типовими. Особливістю польської мови є флексія *-ot* у давальному відмінку множини для іменників усіх родів. Це закінчення було успадковане польською мовою із праслов'янської, в якій флексія **-otъ* вживалася із субстантивами твердого різновиду. В українській і польській, як і в більшості слов'янських мов (крім болгарської та македонської, в яких відсутня система відмінювання), іменники у місцевому відмінку вживаються тільки з прийменниками.

При відмінюванні українських і польських іменників може відбуватися чергування голосних і приголосних в основі:

голова – *голів*

лід – *льоду*

книжка – *книжці*

wóz – *wozu*

sen – *śnie*

okno – *okien*.

В українській мові є чотири основні типи відмінювання, в польській – п'ять; залежно від типу основи розрізняють два різновиди відмінювання: твердий і м'який. Крім того, в українській мові виділяється мішана група. В українській мові типи відмінювання визначаються належністю до жіночого, чоловічого, середнього роду й закінченнями, а також можливістю отримання в непрямих відмінках суфіксів *-at-*, *-yt-*, *-en-*. У польській мові відміни визначаються належністю до чоловічого, жіночого, середнього роду й різними закінченнями (1-а, 2-а, 3-я, 4-а відміни), а також належністю до слів, відмінкові закінчення яких становлять форми різних типів відмінювання (5-а відміна).

Кожна відміна іменників в обох мовах характеризується своєю системою словозміни – парадигмою. Водночас виявляють себе варіанти відмінкових закінчень, відбуваються чергування звуків в основах іменників.

В українській мові іменники 1-ої відміни (на *-а, -я*) у родовому відмінку однини мають закінчення *-и, -і: голови, криниці*, у давальному й місцевому – *-і, -ї: руці, надії*.

Для 1-ої відміни українських іменників характерним є нульове закінчення форм родового відмінка множини: *рук, пісень*.

І відміна

Тверда група

	Однина	Множина		
Н.	жінк-а	машин-а	жінк-и	машин-и
Р.	жінк-и	машин-и	жінок	машин
Д.	жінц-і	машин-і	жінк-ам	машин-ам
З.	жінк-у	машин-у	жінк-и	машин-и
О.	жінк-ою	машин-ою	жінк-ами	машин-ами
М.	жінц-і	машин-і	жінк-ах	машин-ах
Кл.	жінк-о	машин-о	жінк-и	машин-и

М'яка група

	Однина	Множина		
Н.	робітниц-я	наді-я	робітниц-і	наді-ї
Р.	робітниц-і	наді-ї	робітниць	надій
Д.	робітниц-і	наді-ї	робітниц-ям	наді-ям
З.	робітниц-ю	наді-ю	робітниць	наді-ї
О.	робітниц-єю	наді-єю	робітниц-ями	наді-ями
М.	робітниц-і	наді-ї	робітниц-ях	наді-ях
Кл.	робітниц-е	наді-є	робітниц-і	наді-ї

Мішана група

	Однина	Множина
Н.	веж-а	веж-і
Р.	веж-і	веж
Д.	веж-і	веж-ам
З.	веж-у	веж-і
О.	веж-єю	веж-ами
М.	веж-і	веж-ах
Кл.	веж-о	веж-і

Іменники 2-ої відміни (з нульовим закінченням і на *-о* для чоловічого роду, на *-о, -е, -а* для середнього роду) мають у родовому відмінку однини закінчення *-а, -я* та *-у, -ю*. Закінчення *-а, -я* характерне для назв осіб та істот, конкретних предметів, назв міст і річок, мір довжини, площі, ваги, збірних іменників тощо: *чоловіка, дуба, Києва, Дніпра, гектара, грама, вишняка* і под.

Закінчення родового відмінка однини *-у, -ю* властиве українським іменникам 2-ої відміни, що позначають матеріали й речовини, також це назви багатьох рослин, явищ природи, абстрактних понять, установ та організацій, ігор, танців тощо: *піску, гороху, дощу, полку, суму, крику, лісу, стану, заводу, волейболу*.

У давальному відмінку однини іменники 2-ої відміни мають закінчення *-ові, -еві, -єві, -у, -ю*. Закінчення *-ові, -еві, -єві* звичайні щодо іменників – назв істот: *братові, водієві*; у багатьох назвах неістот: *серцеви, сонцеви*. В іменниках середнього роду переважає закінчення *-у, -ю*: *життю*.

У місцевому відмінку однини іменники 2-ої відміни мають закінчення *-и* (переважно чоловічого роду), *-і, -ї* (чоловічого роду), *-а, -я* (переважно середнього роду): *чоловіки, селяни, ліси, друзі, серця*.

II відміна

Тверда група

	Однина		Множина	
Н.	чоловік	міст-о	чоловік-и	міст-а
Р.	чоловік-а	міст-а	чоловік-ів	міст
Д.	чоловік-ові (-у)	міст-у	чоловік-ам	міст-ам
З.	чоловік-а	міст-о	чоловік-ів	міст-а
О.	чоловік-ом	міст-ом	чоловік-ами	міст-ами
М.	чоловік-ові (-у)	міст-і	чоловік-ах	міст-ах
Кл.	чоловіч-е, чоловік-у	міст-о	чоловік-и	міст-а

М'яка група

	Однина		Множина	
Н.	учитель	лікар	учител-і	лікар-і
Р.	учител-я	лікар-я	учител-ів	лікар-ів
Д.	учител-єві (-ю)	лікар-єві (-ю)	учител-ям	лікар-ям
З.	учител-я	лікар-я	учител-ів	лікар-ів
О.	учител-ем	лікар-ем	учител-ями	лікар-ями
М.	учител-єві, -і, -у	лікар-єві, -і, -ю	учител-ях	лікар-ях
Кл.	учител-ю	лікар-ю	учител-і	лікар-і

Мішана група

Однина				
Н.	товариш	післяр	прізвищ-е	
Р.	товариш-а	післяр-а	прізвищ-а	
Д.	товариш-єві (-у)	післяр-єві (-у)	прізвищ-у	
З.	товариш-а	післяр-а	прізвищ-е	
О.	товариш-ем	післяр-ем	прізвищ-ем	
М.	товариш-єві, -і, -у	післяр-єві, -і	прізвищ-і	
Кл.	товариш-у	післяр-е	прізвищ-е	
Множина				
Н.	товариш-і	післяр-і	прізвищ-а	
Р.	товариш-ів	післяр-ів	прізвищ	
Д.	товариш-ам	післяр-ам	прізвищ-ам	
З.	товариш-ів	післяр-ів	прізвищ-а	
О.	товариш-ами	післяр-ами	прізвищ-ами	
М.	товариш-ах	післяр-ах	прізвищ-ах	
Кл.	товариш-і	післяр-і	прізвищ-а	

Іменники 3-ої відміни (жіночого роду з нульовим закінченням) мають у родовому, давальному й місцевому відмінках однини закінчення *-і: ночі*.

III відміна

		Однина	
Н.	радість	ніч	мат-и (мат-ір)
Р.	радост-і	ноч-і	мат-ер-і
Д.	радост-і	ноч-і	мат-ер-і
З.	радість	ніч	мат-ір
О.	радіст-ю	ніч-ю	мат-ір'-ю
М.	радост-і	ноч-і	мат-ер-і
Кл.	радост-е	ноч-е	мат-и
		Множина	
Н.	радост-і	ноч-і	мат-ер-і
Р.	радост-ей	ноч-ей	мат-ер-ів
Д.	радост-ям	ноч-ам	мат-ер-ям
З.	радост-і	ноч-і	мат-ер-ів
О.	радост-ями	ноч-ами	мат-ер-ями
М.	радост-ях	ноч-ах	мат-ер-ях
Кл.	радост-і	ноч-і	мат-ер-і

Іменники 4-ої відміни (середній рід) при відмінюванні звичайно одержують суфікси *-ат-, -ят-, -ен-*: *теляті, імені*.

IV відміна

		Однина		Множина	
Н.	ім'-я	лош-а	ім-ен-а	лош-ат-а	
Р.	ім-ен-і, ім'-я	лош-а-ти	ім-ен	лош-ат	
Д.	ім-ен-і	лош-а-ті	ім-ен-ам	лош-ат-ам	
З.	ім'-я	лош-а	ім-ен-а	лош-ат (а)	
О.	ім-ен-ем, ім'-ям	лош-ам	ім-ен-ами	лош-ат-ами	
М.	ім-ен-і	лош-а-ті	ім-ен-ах	лош-ат-ах	
Кл.	ім'-я	лош-а	ім-ен-а	лош-ат-а	

У польській мові іменники 1-ої відміни (переважно чоловічого роду на твердий приголосний, а також на *-о*) в родовому відмінку однини мають закінчення *-а, -и*. Закінчення *-а* мають назви істот, місяців, посуду, інструменту, міри, а також назви зменшувальних імен: *brata, marca, dzbana, noża, grama, stolika*. Закінчення *-и* мають запозичені іменники – назви неістот, абстрактні іменники, збірні іменники, речові іменники, назви днів тижня, міст і країн: *teatru, śmiechu, lodu, lasu, wtorku, Krymu*.

Вибір флексії у родовому відмінку польських іменників 1-ої відміни однини коливається, пор.:

komputera
lasera
maja
grudnia

Paryża
Berlina
uniwersytetu
teatru
roku
wtorku
Londynu
Madrytu.

У польській мові іменники чоловічого роду на приголосний у давальному відмінку однини здебільшого мають закінчення *-owi*: *sąsiedowi*. Невелика група іменників на приголосний – назв істот, переважно односкладних, набуває у давальному однини закінчення *-u*, пор.:

братові // bratu
панові // panu
левові // lwu.

Місцевий відмінок однини польських іменників 1-ої відміни має закінчення *-e* (твердий різновид), *-u* (переважно м'який різновид): *w lesie, na koniu.*

I відміна

Тверда група

	Однина		Множина	
Н.	pan	las	pan-owie	las-y
Р.	pan-a	las-u	pan-ów	las-ów
Д.	pan-u	las-owi	pan-om	las-om
З.	pan-a	las	pan-ów	las-y
О.	pan-em	las-em	pan-ami	las-ami
М.	pan-u	les-ie	pan-ach	las-ach
Кл.	pan-ie	les-ie	pan-owie	las-y

М'яка група

	Однина		Множина	
Н.	król	kraj	król-owie	kraj-e
Р.	król-a	kraj-u	król-ów	kraj-ów
Д.	król-owi	kraj-owi	król-om	kraj-om
З.	król-a	kraj	król-ów	kraj-e
О.	król-em	kraj-em	król-ami	kraj-ami
М.	król-u	kraj-u	król-ach	kraj-ach
Кл.	król-u	kraj-u	król-owie	kraj-e

Значення чоловічої особи властиве іменникам 2-ої відміни у формах називного й знахідного відмінків множини. Іменники твердого різновиду виражають значення чоловічої особи за допомогою закінчення *-i*: *chłopi, sąsiedzi*. У вираженні значення осіб чоловічої статі часто вживається закінчення *-owie*: *synowie*. Неособові іменники твердого різновиду дістають закінчення *-y, -i*: *lasy, brzegi*. Іменники з основою на м'який або стверділий приголосний мають закінчення *-e*: *goście*. Знахідний відмінок

множини чоловічо-особових іменників відповідає родовому, нечоловічо-особових – називному множини.

Іменники 2-ої відміни (середнього роду на *-o*, *-e*, *-ę*) у місцевому відмінку мають закінчення *-e* (твердий різновид), *-u* (м'який різновид, з основою на *-k*, *-g*, *-ch*): *na oknie, w polu, na brzegu, na dachu*.

II відміна

Тверда група

		Однина	
Н.	okn-o	im-ię	audytor-ium
Р.	okn-a	im-ien-ia	audytor-ium
Д.	okn-u	im-ien-iu	audytor-ium
З.	okn-o	im-ię	audytor-ium
О.	okn-em	im-ien-iem	audytor-ium
М.	okn-ie	im-ien-iu	audytor-ium
Кл.	okn-o	im-ię	audytor-ium

Множина

Н.	okn-a	im-ion-a	audytor-ia
Р.	okien	im-ion	audytor-iów
Д.	okn-om	im-ion-om	audytor-iom
З.	okn-a	im-ion-a	audytor-ia
О.	okn-ami	im-ion-ami	audytor-iami
М.	okn-ach	im-ion-ach	audytor-iach
Кл.	okn-a	im-ion-a	audytor-ia

М'яка група

		Однина		Множина	
Н.	pol-e	ciel-ę	pol-a	ciel-ęt-a	
Р.	pol-a	ciel-ęc-ia	pól	ciel-ąt	
Д.	pol-u	ciel-ęc-iu	pol-om	ciel-ęt-om	
З.	pol-e	ciel-ę	pol-a	ciel-ęt-a	
О.	pol-em	ciel-ęc-iem	pol-ami	ciel-ęt-ami	
М.	pol-u	ciel-ęc-iu	pol-ach	ciel-ęt-ach	
Кл.	pol-e	ciel-ę	pol-a	ciel-ęt-a	

Іменники 3-ої відміни (жіночого роду на *-i* та *-a*) у давальному й місцевому відмінках однини мають закінчення *-e* (твердий різновид), *-i*, *-u* (м'який різновид): *głowie, ziemi, ulicy*.

Польські іменники 4-ої відміни (жіночого роду, на м'який чи ствердий приголосний) мають у називному відмінку множини закінчення *-i*, *-u*, *-e*: *kości, rzeczy, dłonie*.

IV відміна

Тверда група

		Однина	
Н.	żon-a	prac-a	pos
Р.	żon-y	prac-y	pos-y

Д.	żon-ie	prac-y	noc-y
З.	żon-ę	prac-ę	noc
О.	żon-ą	prac-ą	noc-ą
М.	żon-ie	prac-y	noc-y
Кл.	żon-o	prac-o	noc-y
		Множина	
Н.	żon-y	prac-e	noc-e
Р.	żon	prac	noc-y
Д.	żon-om	prac-om	noc-om
З.	żon-y	prac-e	noc-e
О.	żon-ami	prac-ami	noc-ami
М.	żon-ach	prac-ach	noc-ach
Кл.	żon-y	prac-e	noc-e

М'яка група

	Однина		Множина	
Н.	dłoń	pan-i	dłon-ie	pan-ie
Р.	dłon-i	pan-i	dłon-i	pań
Д.	dłon-i	pan-i	dłon-iom	pan-iom
З.	dłoń	pan-ią	dłon-ie	pan-ie
О.	dłon-ią	pan-ią	dłon-iami	pan-iami
М.	dłon-i	pan-i	dłon-iach	pan-iach
Кл.	dłoń	pan-i	dłon-ie	pan-ie

5-а відміна об'єднує іменники із закінченням різних типів відмінювання.

Пор. вживання іменникових словоформ в українських і польських текстах:

I. 1. Присядемо *на березі Десни*, Де *сніг* ще вчора углибав довкола (А. Мойсієнко). 2. Що ви знаєте *про зраду*, коли *зорі* б'ються в *шибку*?.. (Б. Олійник).

3. Рідна *мати* моя, ти *ночей* не доспала
І *води*ла мене *у поля* край *села*,
І *в дорогу* далеку ти мене *на зорі* проводжала,
І *рушник* вишиваний *на щастя* дала [...]

(А. Малишко)

4. Морозно-рожеві *озера світанку* розіллялися *над обрієм*... (Є. Гуцало).

II. 1. *Zapach wody, zielony w cieniu, złoty w słońcu,*
W bezwietrzu sennym ledwo miesza się, kołysze,
Gdy z łąk koniki polne w sierpniowym gorącu
Tysiącem srebrnych nożyc szybko strzygą ciszę.

(L. Staff)

2. *Pani Laura* przeszła *przez bibliotekę* i z *hałasem* zamknęła *drzwi* [...] (S. Żeromski). 3. Tylko *weseli studenci do strachu* nie mieli *chęci* [...] (K. I. Gałczyński). 4. I *znowu przedmowa*... i *zniewolony* jestem *do przedmowy*, nie mogę *bez przedmowy* i *muszę przedmowę*... (W. Gombrowicz).

6.2.3.2. Відмінювання українських і польських іменників Deklinacja rzeczowników ukraińskich i polskich

При зіставленні відмінкових форм іменників в українській і польській мовах необхідно враховувати рід слів, твердість / м'якість основи, семантику істот / неістот, категорію персональності. Найкращим матеріалом для такого аналізу можуть слугувати співвідносні слова одного походження, близького звучання і значення.

1. Чоловічий рід

Субстантивні форми чоловічого роду в українській мові передусім пов'язані з категорією істоти / неістоти. Українські іменники чоловічого роду належать до 2-ої відміни. Форми іменників чоловічого роду в польській мові залежать від їхньої семантики, категорії персональності, істоти / неістоти, а також – в окремих випадках – від кількості складів у слові.

В обох мовах виділяються субстантиви чоловічого роду твердої та м'якої групи, в українській мові – також мішаної групи, пор.*:

		Однина						
		Тверда група						
Н.	пан	pan	kit	kot	nis	nos	dwir	dwor
Р.	пан-а	pan-a	кот-а	kot-a	нос-а	nos-a	двор-а (-у)	dwor-u
Д.	пан-ові (-у)	pan-u	кот-ові (-у)	kot-u	нос-у (-ові)	nos-owi	двор-у (-ові)	dwor-owi
З.	пан-а	pan-a	кот-а	kot-a	nis	nos	двір	dwor
О.	пан-ом	pan-em	кот-ом	kot-em	нос-ом	nos-em	двор-ом	dwor-em
М.	пан-ові (-у)	pan-u	кот-ові (-і)	кот-іе	нос-і	nos-ie	двор-і	dworz-e
Кл.	пан-е	pan-ie	кот-е	кот-іе	нос-е	nos-ie	двор-е	dworz-e
		М'яка група						
Н.	хлопець	chłopiec	король	król	пень	pień		
Р.	хлопц-я	chłopc-a	корол-я	król-a	пн-я	pn-ia		
Д.	хлопц-еві (-ю)	chłopc-u	корол-еві (-ю)	król-owi	пн-ю	pn-iu		
З.	хлопц-я	chłopc-a	корол-я	król-a	пень	pień		
О.	хлопц-ем	chłopc-em	корол-ем	król-em	пн-ем	pn-iem		
М.	хлопц-еві (-ю)	chłopc-u	корол-еві (-ю)	król-u	пн-ю	pn-iu		
Кл.	хлопч-е	chłopc-z-e	корол-е	król-u	пен-ю	pn-iu		

У називному відмінку однини такі іменники в обох мовах звичайно мають нульову флексію.

В родовому відмінку в українській і польській, як у більшості слов'янських мов, субстантиви на позначення істот мають закінчення *-а* (*-я*) // *-а* (*'-а*). Крім того, флексію *-а* // *-а* в обох мовах мають назви рослин (*дуба* // *dębu*), предметів (*комп'ютера* // *komputera*) та ін. Флексію *-у* (*-ю*) // *-и* мають абстрактні субстантиви (*болю* // *bólu*), збірні поняття (*саду* // *sadu*)

* Відмінні українські та польські флексії позначено курсивом.

та ін. Незважаючи на низку спільних тенденцій в обох мовах у вираженні родового відмінка однини, відповідні форми збігаються не завжди, пор.:

вівторка // wtorku
процента // procentu
Лондона // Londynu,
 але: *Парижа // Paryża.*

В обох мовах у родовому відмінку однини спостерігається коливання флексій *-a* (*-я*) – *-y* (*-ю*) та *-a* – *-u* у словах іншомовного походження, пор.:

театру // teatru
університету // uniwersytetu
комп'ютера // komputera
редактора // redaktora
лазера // lasera,
 але: *радара // radaru*
документа // dokumentu.

Як в українській, так і в польській мовах полісемічні або омонімічні іменники чоловічого роду можуть мати різні закінчення залежно від значення, напр.:

мулу – мул (тварина), мула – мул (осад на дні) // tułu, tuła,

пор. також:

блока, блоку // bloki
потягу, потяга // pociągi
духа, духу // ducha
basa, basu // basa
wieczora, wieczoru // вечора та ін.

У давальному відмінку флексії в обох мовах, на перший погляд, подібні: *-ові*, (*-еві*, *-єві*) – *-y* (*-ю*) // *-owi* – *-u*. Проте в українській мові вибір флексії звичайно залежить від наявності у слові категорії істот або неістот: позначення істот мають закінчення *-ові*, (*-еві*, *-єві*), номінації неживих предметів – закінчення *-y* (*-ю*). У польській мові коливання форм пов'язане передусім із кількістю складів у слові: іменники з кількох складів переважно мають флексію *-owi*, з одного складу – *-u* (*kotu*).

У формах знахідного відмінка українські та польські іменники чоловічого роду однини на позначення істот мають закінчення *-a* (*-я*) // *-a*:

птаха // ptaka.
хлопця // chłopca.

Усі інші іменники чоловічого роду у знахідному відмінку мають форму називного.

В українській мові деякі назви побутових предметів можуть мати у знахідному відмінку паралельні форми, напр.:

листа, лист
ножа, ніж

стола, стіл
оливця, олівець.

Подібні тенденції виявляють себе у польській мові, проте, крім назв предметів, варіантні форми знахідного мають номінації танців, фруктів, овочів та інші слова, пор.:

walc, walca
mazur, mazura
banan, banana
pomidor, pomidora
grzyb, grzyba
ćwiek, ćwieka
dukat, dukata.

У сучасній польській мові деякі форми знахідного відмінка однини коливаються. Нормативними вважаються вирази типу *zjeść hamburgera, hot doga*, але некодифікованим – *zjeść kebaba*. Поширеними є конструкції типу:

palić papierosa
kupić fiata
strzelić gola
nabić guza
wysłać esemesa
czekać na busa та ін.

Набір слів із флексією *-a* у знахідному відмінку польської мови продовжує поповнюватися¹⁴.

У формах орудного відмінка однини українські субстантиви чоловічого роду твердої групи отримують флексії *-ом*, м'якої та мішаної групи – *-ем*. У польській мові їм відповідає одне закінчення – *-em*.

Українські іменники чоловічого роду в місцевому відмінку отримують різні закінчення залежно від своєї семантики: ті, які позначають істоти, – *-ові (-еві)*, інші – *-у (-ю)*. У польській мові флексія *-e* виступає в іменників твердої групи (крім тих, основи яких закінчуються на *-g, -k, -ch*), флексія *-u* – в іменників м'якої групи, а також у тих, що закінчуються на *-g, -k, -ch*.

В основах відповідних українських і польських іменників чоловічого роду у кличному відмінку однини можуть відбуватися співвідносні зміни за твердістю / м'якістю, напр.:

пане // panie
коте // kocie.

В українській, як і в інших східнослов'янських мовах, іменники чоловічого роду із флексією *-a* мають синкретичні форми родового і знахідного відмінків множини. У польській, як і в інших західнослов'янських мовах, такі субстантиви в однині відмінюються за моделлю іменників жіночого

¹⁴ www.obcyjezykpolski.interia.pl.

роду на *-a*, у множині – за зразком чоловічо-особових або нечоловічо-особових. За цим зразком відмінюються також прізвища на *-ko*, *-enko*, які позначають осіб чоловічого роду, пор., напр.:

Н.	старост-а	starost-a	Костюшк-о	Kościszcz-o
Р.	старост-и	starost-y	Костюшк-и	Kościszcz-i
Д.	старост-и	starość-ie	Костюшк-ові	Kościszcz-e
З.	старост-у	starost-ę	Костюшк-а	Kościszcz-ę
О.	старост-ою	starost-ą	Костюшк-ою	Kościszcz-ą
М.	старост-и	starość-ie	Костюшк-ові	Kościszcz-e
Кл.	старост-о	starost-o	Костюшк-о	Kościszcz-o

Основні відмінності у формах множини чоловічого роду пов'язані з наявністю в польських іменників категорії персональності, пор.:

Множина

Тверда група

Н.	пан-и	pan-owie	кот-и	kot-y	нос-и	nos-y	двор-и	dwor-y
Р.	пан-ів	pan-ów	кот-ів	kot-ów	нос-ів	nos-ów	двор-ів	dwor-ów
Д.	пан-ам	pan-om	кот-ам	kot-om	нос-ам	nos-om	двор-ам	dwor-om
З.	пан-ів	pan-ów	кот-ів	kot-y	нос-и	nos-y	двор-и	dwor-y
О.	пан-ами	pan-ami	кот-ами	kot-ami	нос-ами	nos-ami	двор-ами	dwor-ami
М.	пан-ах	pan-ach	кот-ах	kot-ach	нос-ах	nos-ach	двор-ах	dwor-ach
Кл.	пан-и	pan-owie	кот-и	kot-y	нос-и	nos-y	двор-и	dwor-y

М'яка група

Н.	хлопц-и	chłopc-y	корол-и	król-owie	пн-и	pn-ie
Р.	хлопц-ів	chłopc-ów	корол-ів	król-ów	пн-ів	pn-i
Д.	хлопц-ям	chłopc-om	корол-ям	król-om	пн-ям	pn-iom
З.	хлопц-ів	chłopc-ów	корол-ів	król-ów	пн-и	pn-ie
О.	хлопц-ями	chłopc-ami	корол-ями	król-ami	пн-ями	pn-iami
М.	хлопц-ях	chłopc-ach	корол-ях	król-ach	пн-ях	pn-iach
Кл.	хлопц-и	chłopc-y	корол-и	król-owie	пн-и	pn-ie

Чоловічо-особові форми виявляють себе передусім у формах називного і знахідного відмінків множини. Назви осіб чоловічої статі у називному відмінку множини мають закінчення *-i* (*-y*), *-owie*. Флексію *-i*, яка пом'якшує попередній приголосний, мають іменники твердого різновиду відмінювання, *-y* – іменники з основою на стверділі приголосні *c*, *dz*: *studenci*, *Polacy*, *chłopi*. Використання закінчення *-owie* зумовлюється семантикою іменників. Її мають іменники на позначення осіб чоловічої статі, що є назвами професій, суспільного становища, спорідненості, партійності, національності та ін., пор.:

król – *królowie*

Arab – *Arabowie*

wojewoda – *wojwodowie*.

Неособові іменники з твердими основами мають закінчення *-у (-i)*:

spór – spory
brzeg – brzegi.

Іменники з основою на м'який або стверділий приголосний, як особові, так і неособові, завжди мають закінчення *-e*:

żołnierz – żołnierze
koń – konie.

Деякі польські особові іменники мають паралельні форми, напр.:

profesorzy – profesorowie
bohaterzy – bohaterowie.

Своєрідними для польської мови є не тільки закінчення іменників – назв осіб чоловічої статі у називному відмінку, але й морфологічні чергування, пор.:

Polacy // поляки
ślusarze // слюсари
profesorowie // професори.

У родовому відмінку множини українські іменники чоловічого роду переважно мають закінчення *-ів (-їв)*. Деякі іменники мають флексію *-ей* (*гостей, коней*) або нульове закінчення (*міщан, чобіт*).

У польській мові іменники чоловічого роду множини також можуть мати безфлексійні форми (*warszawian, Czech*). Субстантиви з твердою основою мають закінчення *-ów* (*chłopców*), з м'якою – закінчення *-i (-y)* (*liści*).

У давальному відмінку множини українські іменники чоловічого роду мають закінчення *-ам (-ям)*, у польській – *-om*.

У знахідному відмінку множини закінчення форм чоловічого роду в українській мові регулюється категорією істот-неістот, у польській – категорією персональності. Українські іменники на позначення істот у цих формах переважно мають закінчення *-ів* (*лікарів, псів*), інші субстантиви мають форму, однакову з називним відмінком множини (*олівці, береги*). У польській мові чоловічо-особові субстантиви у формах знахідного відмінка множини мають флексію, яка збігається з родовим (*sąsiadów*), інші іменники мають форму називного (*stoły, psy*).

Подібними в українській і польській мовах є закінчення іменників чоловічого роду множини в орудному відмінку, пор.: укр. *-ами (-ями)*, *-ми*, пол. *-ami, -mi*, напр.:

дворами // dworami
столами // stołami,

пор. варіантність деяких українських форм:

гостями (рідше *гістьми*) // *goście*
кінями (конями) // *końmi.*

У місцевому відмінку множини українські субстантиви чоловічого роду мають закінчення *-ax* (*-ях*), польські – *-ach*.

В обох мовах у кличному відмінку множини іменники чоловічого роду мають форму, однакову з називним.

2. Середній рід

В українській мові іменники середнього роду однини в називному відмінку мають закінчення *-o*, *-e*, *-я*, *-a*, у польській – *-o*, *-e*, *-ę*, пор.:

Однина

Н.	літ-о	lat-o	пол-е	pol-e
Р.	літ-а	lat-a	пол-я	pol-a
Д.	літ-у	lat-u	пол-ю	pol-u
З.	літ-о	lat-o	пол-е	pol-e
О.	літ-ом	lat-em	пол-ем	pol-em
М.	літ-і	lec-ie	пол-і	pol-i
Кл.	літ-о	lat-o	пол-ю	pol-e
Н.	ім'-я	im-ię	ягн-я	jagn-ię
Р.	ім-ені (-я)	im-ienia	ягн-яти	jagn-ięcia
Д.	ім-ені	im-ieniu	ягн-яті	jagn-ięciu
З.	ім'-я	im-ię	ягн-я	jagn-ię
О.	ім-енем (-ям)	im-ieniem	ягн-ям	jagn-ięciem
М.	ім-ені	im-ieniu	ягн-яті	jagn-ięciu
Кл.	ім'-я	im-ię	ягн-я	jagn-ię

Як видно з таблиці, українські та польські іменники на *-o* // *-o* та *-e* // *-e* в основному близькі у своїх словоформах (крім форм орудного та місцевого відмінків субстантивів на *-o* // *-o* та місцевого та кличного – на *-e* // *-e*). Натомість специфічними флексіями та – частково – суфіксами вирізняються, з одного боку, українські іменники 4-ої відміни (із закінченням *-a*, *-я*) та, з другого боку, польські субстантиви на *-ę*.

У польській мові до середнього роду належать латинізми типу *plenim*, *muzeum*, *liceum*. Вони відмінюються у множині: *plenów*, *plenom*, *plenami*. В українській мові відповідні слова належать до чоловічого роду і відмінюються в усіх формах числа, пор.: *пленума*, *на музеї*, *ліцеєм*.

У формах множини називного відмінка у більшості слов'янських мов (крім білоруської), в тому числі в українській і польській, іменники середнього роду мають флексії *-a* (*-я*) // *-a*, пор.:

Множина

Н.	літ-а	lat-a	пол-я	pol-a
Р.	літ	lat	пол-ей	ról
Д.	літ-ам	lat-om	пол-ям	pol-om
З.	літ-а	lat-a	пол-я	pol-a
О.	літ-ами	lat-ami	пол-ями	pol-ami

М.	літ-ах	lat-ach	пол-ях	pol-ach
Кл.	літ-а	lat-a	пол-я	pol-a
Н.	ім-ена	im-iona	ягн-ята	jagn-ięta
Р.	ім-ен	im-ion	ягн-ят	jagn-iąt
Д.	ім-енам	im-ionom	ягн-ятам	jagn-iętom
З.	ім-ена	im-iona	ягн-ят (-ята)	jagn-ięta
О.	ім-енами	im-ionami	ягн-ятами	jagn-iętami
М.	ім-енах	im-ionach	ягн-ятах	jagn-iętach
Кл.	ім-ена	im-iona	ягн-ята	jagn-ięta

Основними відмінностями іменників на *-o* // *-o*, *-e* // *-e* у формах множини є закінчення в давальному та орудному відмінках. У словоформах українських іменників 4-ої відміни та польських субстантивів на *-ę* виявляють себе різні варіанти відповідних суфіксів.

В українській мові форми знахідного відмінка множини варіантні для назв тварин, напр.:

курчат – *курчата*
телят – *телята*.

У формах середнього роду однини та множини в обох мовах можливі різноманітні морфонологічні чергування, пор.:

– подібні:

небо : *небі* // *niebo* : *niebie*
дерево : *дереви* // *drzewo* : *drzewie*
колiно : *колiні* // *kolano* : *kolanie*,

– різні:

село : *сіл* // *siolo* : *siół*
jabłko : *jabłkiem* // *яблуко* : *яблуком*
літо : *лімі* // *lato* : *lecie*
озеро : *озери* // *jezioro* : *jeziorze*.

3. Жіночий рід

Українські та польські іменники жіночого роду, як й інші слов'янські, у називному відмінку однини здебільшого мають закінчення *-a* (*-я*) // *-a*. Крім того, українські субстантиви жіночого роду у вихідній формі можуть мати кінцевий твердий або м'який приголосний основи. Особливим щодо початкової форми та відмінювання в однині та множині є іменник *мати*, пор.:

	Однина	Множина
Н.	мат-и (мат-ір)	мат-ер-і
Р.	мат-ер-і	мат-ер-ів
Д.	мат-ер-і	мат-ер-ям
З.	мат-ір	мат-ер-ів

О.	мат-ір'-ю	мат-ер-ями
М.	мат-ер-і	мат-ер-ях
Кл.	мат-и	мат-ер-і

У польській мові до субстантивів жіночого роду однини належать, крім іменників із закінченням *-a*, слова із закінченням *-i* та основи на приголосний, пор.:

		Однина				
Н.	робітниц-я	robotnic-a	господин-я	gospodyn-i	мір-а	miar-a
Р.	робітниц-і	robotnic-y	господин-і	gospodyn-i	мір-и	miar-y
Д.	робітниц-і	robotnic-y	господин-і	gospodyn-i	мір-і	mierz-e
З.	робітниц-ю	robotnic-ę	господин-ю	gospodyn-ię	мір-у	miar-ę
О.	робітниц-єю	robotnic-ą	господин-єю	gospodyn-ą	мір-ою	miar-ą
М.	робітниц-і	robotnic-y	господин-і	gospodyn-i	мір-і	mierz-e
Кл.	робітниц-е	robotnic-o	господин-е	gospodyn-i	мір-е	miar-o

Н.	ніч	пос
Р.	ноч-і	пос-у
Д.	ноч-і	пос-у
З.	ніч	пос
О.	нічч-ю	пос-ą
М.	ноч-і	пос-у
Кл.	ноч-е	пос-у

Найбільшу кількість відмінностей у словоформах іменників жіночого роду в обох мовах мають слова на *-a* (*-я*) // *-a*. У системі відмінювання польських жіночих форм субстантивів однини звертають на себе увагу флексії з носовими голосними, які притаманні серед слов'янських мов лише польській. Іменники жіночого роду з основою на приголосний у кличному відмінку тільки в українській мові мають закінчення *-e*. У польській мові подібні іменники мають у цій формі закінчення *-i*, як у праслов'янській мові. В обох досліджуваних мовах спостерігаються численні як подібні, так і різні морфологічні зміни, пор., напр.:

– подібні чергування:

рука : руці // ręka : ręce
трава : траві // trawa : trawie
коза : козі // koza : kozie,

– різні чергування:

хата : хаті // chata : chacie
віра : вірі // wiara : wierze
нога : нозі // noga : nodze.

У формах множини основні флексійні відмінності в іменників жіночого роду в українській і польській мовах пов'язані з відмінюванням у давальному відмінку. Крім того, суттєво розійшлися між собою в обох мовах флексії іменників жіночого роду з основою на приголосний, пор.:

Множина				
Н.	робітниц <i>-i</i>	robotnic <i>-e</i>	господин <i>-i</i>	gospodyn <i>-ie</i>
Р.	робітниць	robotnic	господинь	gospodyń
Д.	робітниц <i>-ям</i>	robotnic <i>-om</i>	господин <i>-ям</i>	gospodyn <i>-iom</i>
З.	робітниць	robotnic <i>-e</i>	господин <i>-i</i>	gospodyn <i>-ie</i>
О.	робітниц <i>-ями</i>	robotnic <i>-ami</i>	господин <i>-ями</i>	gospodyn <i>-iami</i>
М.	робітниц <i>-ях</i>	robotnic <i>-ach</i>	господин <i>-ях</i>	gospodyn <i>-iach</i>
Кл.	робітниц <i>-i</i>	robotnic <i>-e</i>	господин <i>-i</i>	gospodyn <i>-ie</i>
Н.	мір <i>-и</i>	miar <i>-y</i>	ноч <i>-i</i>	noc <i>-e</i>
Р.	мір	miar	ноч <i>-ей</i>	noc <i>-y</i>
Д.	мір <i>-ам</i>	miar <i>-om</i>	ноч <i>-ам</i>	noc <i>-om</i>
З.	мір <i>-и</i>	miar <i>-y</i>	ноч <i>-i</i>	noc <i>-e</i>
О.	мір <i>-ами</i>	miar <i>-ami</i>	ноч <i>-ами</i>	noc <i>-ami</i>
М.	мір <i>-ах</i>	miar <i>-ach</i>	ноч <i>-ах</i>	noc <i>-ach</i>
Кл.	мір <i>-и</i>	miar <i>-y</i>	ноч <i>-i</i>	noc <i>-e</i>

Українська мова відрізняється від польської наявністю значної кількості невідмінюваних іменників-запозичень з інших мов; у польській мові переважна частина аналогічних слів відмінюється, пор.:

українські невідмінювані	польські відмінювані
<i>бюро</i>	// <i>biuro</i>
<i>метро</i>	// <i>metro</i>
<i>маестро</i>	// <i>maestro</i>
<i>кімоно</i>	// <i>kimono</i>
<i>радіо</i>	// <i>radio</i> ,

пор. також українські невідмінювані: *гастролі, депо, інтерв'ю, кабаре, кафе, поні, таксі, турне, філе* та ін.

У польській мові до невідмінюваних іменників належать передусім ті запозичені слова, які мають правопис, що ідентичний мові-оригіналу (див. також 3.3.2.), а також ряд власних назв, напр.:

<i>foyer</i>	// <i>фойє</i>
<i>atelier</i>	// <i>ательє</i>
<i>résumé</i>	// <i>резюме</i>
<i>jury</i>	// <i>журі</i>
<i>menu</i>	// <i>меню</i>
<i>Toronto</i>	// <i>Торонто</i>
<i>Honolulu</i>	// <i>Гонолулу</i>
<i>Defoe</i>	// <i>Дефо</i>
<i>Hugo</i>	// <i>Гого</i> та ін.

Іншомовні власні імена та прізвища, що закінчуються на *-e* або *-i*, у польській мові переважно відмінюються, пор.:

<i>Andre</i>	- <i>Androwie</i>	// <i>Андре</i>	- <i>Андре</i>
<i>Antoni</i>	- <i>Antoniowie</i>	// <i>Антоні</i>	- <i>Антоні</i>

Verdi – Verdiego // Верді – Верді
Pantalone – Pantalone // Панталоне – Панталоне.

Поруч з іншими невідмінюваними іменниками іншомовного походження у польській мові виділяється як унікальне питоме слово *widzimisie* (каприз, забаганка), що утворене шляхом злиття синтаксичної конструкції.

В обох мовах субстантивовані прикметники типу *наречений // narzeczony* відмінюються так, як ад'єктиви.

Специфічні форми відмінювання у польській мові мають складні слова, що утворені завдяки процесам зрощення прикметника та іменника. У таких словах відмінюються обидві частини; пор.: *Białystok – Białegostoku, Białemustokowi, z Białymstokiem* (укр. Білосток – Білостоку, з Білостоком), пор. також *dwudziestkipiątki, dwudziestcepiątce*. У слові *Wielkanoc* сучасною нормою є відмінювання другого кореня (*Wielkanocy*), хоча словники зазначають і як менш вживані форми *Wielkiejnocy, Wielkanoс, z Wielkanoсą* (пор. Великдень – Великодня, з Великоднем).

Особливістю українського відмінювання є зміни наголосу у словоформах, напр.:

рукі́ – ру́ки
земля́ – зе́млі
гора́ – го́ри
весна́ – ве́сни
зима́ – зи́ми.

6.3. Прикметник Przymiotnik

Прикметник має багатопланову лексико-синтаксичну природу: з одного боку, ад'єктив виявляє ознаки номінативно повнозначної частини мови, з другого, має лексичні значення, здатні реалізуватися лише за умови поєднання з іншими частинами мови, передусім з іменниками. У синтаксичному плані прикметник також виявляє свої дуалістичні властивості, оскільки здатний займати функціонально полярні позиції в реченні – як залежного атрибута, так і частини базового компонента – предиката¹⁵.

Внутрішня форма самої назви аналізованого класу слів (*прикметник // przymiotnik*) містить показники категоріального значення, відбиваючи властивість ад'єктива вказувати на ознаку (прикмету) предмета.

¹⁵ Див.: А. П. Грищенко, *Прикметник в українській мові*, Київ 1978; Т. Г. Линник, *Параметричні прикметники і їх становлення*, Київ 1982; І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах; Adjective classes: A cross-linguistic typology*, eds. R. M. W. Dixon, A. Y. Aikhenvald, Oxford 2004.

Загальнокатегоріальним значенням прикметників як класу слів є ознаковість. Прикметники позначають переважно стійкі, статичні, на відміну від дієслів, ознаки об'єктів. Водночас низка ад'єктивів може передавати тимчасову, а отже, нестійку й нестатичну ознаку. Постійний, регулярний або тимчасовий характер ознаки нерідко закладений у семантиці прикметника, пор.: *лінивий* (постійна ознака), *радісний* (тимчасова ознака), *chorowity* (регулярна ознака). Ще О. Потебня зазначав, що ім'я ознаки у прикметнику і назви дії в дієслові не мають відповідної субстанції, не піддаються зображенню самі по собі¹⁶. Отже, значення ознаковості, властиве передусім прикметникам і дієсловам, зближує їх; на цій основі розвинулись предикативні можливості ад'єктивів і дієслів¹⁷.

У морфологічних системах українських і польських, як і загалом слов'янських, прикметників виявляється більше подібностей, ніж розходжень¹⁸. В обох мовах прикметники мають категорії роду, числа й відмінка, узгоджувані з іменником. Водночас в українських і польських ад'єктивів є свої граматичні особливості. Зокрема, у формах множини польської мови виявляє себе категорія персональності, невластива українській мові:

prosty – *prości*
dobry – *dobrzy*.

Отже, морфологічні риси українських і польських ад'єктивів виявляються в системі граматично залежних категорій. При цьому прикметники мають ті самі категорії, що й іменники, не тільки тому, що у сучасних мовах пов'язані з ними формально-семантичним зв'язком, але й тому, що в індоєвропейській прамові ці класи слів не розрізнялися.

В українській і польській, як в усіх слов'янських, мовах виділяються якісні та відносні розряди прикметників. Серед відносних виділяють також присвійні. Якісні ад'єктиви можуть мати як повну, так і коротку форму, а також ступені порівняння. В окремі лексико-граматичні типи виокремлюються порядкові та займенникові прикметники. Основна семантика порядкових прикметників пов'язана з кількістю або місцем у ряді подібних предметів, напр.:

другий // *drugi*
сьомий // *sódmu*.

Займенникові прикметники передають присвійне, вказівне, означальне, питальне, неозначене, заперечне значення, напр.:

твій // *twój*
цей // *ten*.

¹⁶ А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, т. 3, Москва 1968, с. 60.

¹⁷ І. В. Кононенко, *Системні зв'язки дієслова та прикметника у слов'янських мовах: [в:] Життя у слові*, зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського, відп. ред. В. Г. Скляренко, Київ 2011.

¹⁸ *Историческая типология славянских языков*, с. 76, 99.

У традиційній граматиці порядкові та займенникові прикметники розглядають у системі числівників і займенників (див. 6.4.1., 6.5.1.).

6.3.1. Лексико-граматичні розряди прикметників Leksykalno-gramatyczne grupy przymiotników

Серед численних класифікацій прикметників виділяється їхній поділ на лексико-граматичні розряди якісних та відносних. Ці дві групи ад'єктивів розрізняються між собою рядом суттєвих рис, що частково відображене у самих номінаціях „якісний” та „відносний”. Якісні прикметники передають якісну оцінку референта, відносні позначають ознаку через відношення до іншого референта, події, ознаки, дії.

Поділ прикметників на якісні та відносні (серед відносних як підрозряд – також на присвійні) успадкований українською та польською мовами з праслов'янської. При цьому якісні ад'єктиви є генетично первинними порівняно з відносними.

Правомірність розрізнення категорій якісних і відносних прикметників має не тільки генетичне та семантичне, але й морфологічне обґрунтування, оскільки саме з цими розрядами пов'язане функціонування морфологічних категорій, властивих лише прикметнику як частині мови, – категорії коротких і повних (членних) прикметників, а також категорії компаративності, приаманної також прислівникам, які мотивовані якісними прикметниками¹⁹.

Якісні значення прикметників є універсальними, через що такі ад'єктиви є в різних мовах, у тому числі в усіх слов'янських. Якісні прикметники в українській та польській мовах мають здебільшого повну форму, але деякі з цих ад'єктивів одержують коротку форму. Вживання коротких форм в обох мовах обмежене, причому за походженням такі форми порівняно з повними – давніші²⁰. Як зазначає В. Коломієць, різниці у функціонуванні коротких форм прикметників належать до одного з найсуттєвіших розходжень у граматиці слов'янських мов²¹.

Українські короткі прикметники не змінюються за родом, числом, відмінком, функціонують тільки у формі називного відмінка однини чоловічого роду. В українській мові збереглося лише кілька якісних коротких форм прикметника (*винен, годен, згоден, варт, здоров, рад, повен* та ін.), напр.: 1. Ні негоди, ні хуртовини – ти єдиний у цьому *винен* (Л. Костенко). 2. *Благословен* той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (М. Рильський). Українські повні та короткі прикметники можуть бути парними:

¹⁹ Сучасна українська літературна мова. Морфологія, с. 155.

²⁰ Історична типологія слов'янських мов, с. 70.

²¹ В. Т. Коломієць, *Слов'янські мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 579.

певний – певен
ласкавий – ласкав.

Специфікою українських коротких ад'єктивів є їхня здатність виконувати і предикативну (як у польській та інших слов'янських мовах), й атрибутивну функцію, пор.: 1. Сад був *зелен*; Був зорепад і *зелен* сад (В. Кудрявцев). 2. Човен *повен* води; Пливе човен, води *повен* (народна пісня). Якщо короткий прикметник знаходиться в атрибутивній позиції, він не узгоджується з іменником у непрямому відмінку, пор.: *Зелен* сад-виноград (П. Тичина); Це ж дерева з його саду, *зелен* саду-винограду (П. Тичина). У сучасному мовленні такі форми сприймають як стилістично забарвлені, а як нейтральні вживають їх повні еквіваленти.

Короткі прикметники у польській мові нерідко сприймаються як застарілі²², пор.: 1. *Dobry żart tynfa wart* (przysłowie). 2. *Pan Skrzetuski [...] bardzo był rad [...]* (H. Sienkiewicz). 3. *Popatrz, proszę, na świat, jaki jest pełen olbrzymich czarnych dziur [...]* (S. Lem). 4. *Ja jestem tobie wdzięczen [...]* (A. Mickiewicz).

У польському мовознавстві такі ад'єктиви зазвичай називають предикативними, що пов'язане з єдиною синтаксичною функцією, яку вони виконують²³. Деякі з коротких польських прикметників мають відповідну повну форму (*zdrow – zdrowy, wesół – wesoly, gotów – gotowy, pewien – pewny, łaskaw – łaskawy* та ін.), деякі – тільки коротку (*powinien, rad, wart, kontent*): 1. *Talerz był pełen zupy*. 2. *Księżyc właśnie na niebie był pełny [...]* (H. Sienkiewicz). 3. *Spróbuję przekonać się, czy on jest naprawdę winien [...]* (J. Iwazskiewicz). 4. *Dom wart był miliony [...]* (B. Prus). 5. *Najwięcej jednak rad z wyniku tego dnia był Kali [...]* (H. Sienkiewicz). Низка коротких прикметникових форм входить у польські ідіоматичні сполучення, які також уживаються у присудковій функції, напр.: 1. *Teraz mówił: „Boże, bądź miłościw jej grzesznej!”* (E. Orzeszkowa). 2. *Był Bogu ducha winien*. Як і в українській мові, польські короткі прикметники збереглися лише в називному відмінку однини чоловічого роду.

Серед якісних прикметників українська мова репрезентує паралельні стягнені й нестягнені морфологічні форми, причому переважає уживання стягнених форм. Нестягнена форма використовується переважно в поезії, усній народній творчості з ритмомелодійною метою, пор., напр.: 1. *Молодая дівчинонька в садочок виходить* (Леся Українка). 2. *Святее сонечко зійшло* (Т. Шевченко). 3. *Загляну в гори, в вертепи темнії і в нори, без дна глибокії* (Т. Шевченко). 4. *Ніч яка місячна, зоряна, ясна* (М. Старицький).

Від якісних прикметників в українській і польській мовах можна утворити ступені порівняння, напр.:

високий – вищий – найвищий
dobry – lepszy – najlepszy (див. 6.3.3.).

²² V. Koseska-Toszewa, *dz. cyt.*, s. 43.

²³ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 308.

Поширення відносних прикметників становить специфічну рису слов'янських мов на відміну від, скажімо, романських та германських, у яких „відносні ознаки часто передаються іменниками”²⁴ (пор., проте, вживання відносних ад'єктивів у складних номінаціях: англ. *mineral water, compulsory education, Powder Plot*).

Реляційна функція відносних ад'єктивів – забезпечувати зв'язок між номінаціями об'єктів дійсності пов'язана з додатковим комунікативним завданням – передачею конденсованої інформації²⁵, пор., напр.:

міська вежа
кольоровий телевізор
особовий займенник
widny pokój
ościenne państwo
reżyser filmowy.

У значеннях відносних прикметників суміщені ознакове та предметне начала. Саме з тим, що відносні прикметники зберігають у своїй семантиці відношення до назви предмета, пов'язана їхня специфіка – відсутність міри вияву ознаки. Таким чином, ці ад'єктиви, на відміну від якісних прикметників, не мають форм ступенювання і суб'єктивної оцінки. Отже, відносні прикметники мають в українській і польській мовах лише повну форму.

Будь-який прикметник є носієм потенційної предикативності та пропозиції. Проте саме відносні ад'єктиви передають стягнену пропозицію. Сполучення іменника з відносним прикметником сигналізує про конденсацію смислу. Термін „відносні прикметники” відбиває сутність цієї групи слів: у субстантивному словосполученні вони передають відношення між референтами. Пропозитивні властивості прикметника відображають прагнення носіїв слов'янських мов до лаконізму, економії засобів, якими передаються прагматичні наміри, пор., напр.:

I. 1. Блукала вона *курними* дорогами Криму [...] (Р. Іванчук). 2. Ліс ще дрімає в *передранішній* тиші ... (М. Коцюбинський). 3. Мигтять *сніжні* ліси, *степові* простори України (О. Довженко).

II. 1. *Błądny* pielgrzym ogląda się, słucha [...] (A. Mickiewicz). 2. *Chłop* *towny* a *kot łowny* z głodu nie zemrą (przysłowie). 3. *W drodze powrotnej* kogut *milczał* *ponuro* (S. Mrożek).

Водночас у польській мові процес утворення узуальних та оказіональних відносних прикметників з високою конденсацією пропозиції є активнішим у зіставленні з українською мовою, пор., напр.:

²⁴ Е. М. Вольф, *Прилагательное [в:] Лингвистический энциклопедический словарь*, под ред. В. Н. Ярцевой, Москва 1990, с. 398.

²⁵ Див.: І. В. Кононенко, *Пропозитивна семантика прикметника*, „Мовознавство”, 1991, № 5; І. В. Кононенко, *Пропозитивність прикметника в українській і польській мовах*.

twarzowy kapelusz // капелюх, що личить
wykształcenie budowlane // освіта будівельника
buty wiązane // туфлі на шнурках
problem zdrowotny // проблема зі здоров'ям
 але: *zdrowotny proceder* // оздоровча процедура.

Відносні прикметники мають передусім відсубстантивне походження, але можуть також утворюватись від дієслів, прислівників, кількісних числівників, пор.:

металевий // *metalowy*
розбірливий // *czytelny*
сьогоднішній // *dzisiejszy*
потрійний // *potrójny*.

Деякі відносні прикметники утворені шляхом переходу в цей розряд якісних ад'єктивів, напр:

еластичний бинт
plaska łyżeczka mąki.

Творення відносних ад'єктивів відбиває фокусування на тій ознаці, яка є найважливішим з точки зору соціуму або окремого мовця знаком ситуації.

Лексичні значення, спосіб утворення та синтаксична роль відносних прикметників дають їм змогу виконувати різноманітні логіко-семантичні функції²⁶. При цьому в мовленні якісні прикметники можуть уживатися у функції як означень, так і присудків, відносні в позиції іменної частини присудка майже не використовуються.

Специфічним для польського вживання є розміщення відносного прикметника в синтагматичній послідовності. Якщо в українському мовленні – згідно з традиційним порядком слів – відносні прикметники, як і якісні, займають положення перед субстантивом, то в польському вживанні вони знаходяться після імені, пор.: [...] *W sprawach natury prawnej ja jestem oblatany* (E. Niziurski).

У випадках, коли сполучення „іменник + відносний прикметник” має високий ступінь зв'язаності або є складною номінацією, перенесення польського ад'єктива з пост- у препозицію може змінювати семантичний статус прикметника: з відносного він перетворюється на якісний і змінює пропозитивний характер, пор.: *literatura piękna – piękna literatura* (див. також 4.12., 7.8.1.).

До складу відносних входять прикметники, які у традиційних граматиках виділені в окремий лексико-граматичний розряд присвійних (посесивних). Зазначається, що „присвійні прикметники виражають ознаку предмета за належністю його одиничному власникові, від назви якого вони

²⁶ Про семантичну класифікацію відносних прикметників див.: І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 62–64.

утворені²⁷. Проте семантика ад'єктивів, що утворилися від назв осіб і тварин, часто є значно ширшою, ніж семантика належності, пор., напр.:

соловейковий спів (*спів соловейка*)
balet dziecięcy (*balet dla dzieci*).

Присвійні прикметники є в усіх слов'янських мовах²⁸. Знаменно, що більшість посесивних ад'єктивів у цих мовах мають суфікси *-ов-* (*-ov-*), *-ін-* (*-in-*), *-ий-* (*-i-*), що успадковані з праслов'янської мови²⁹, пор., наприклад, українські та польські ад'єктиви:

батьків
сестрин
княжий
ojsów
matczyn
psi.

Особливо поширеними є прикметники – віданімалістичні номінації ознак типу *котячий, лисі*.

В українській мові прикметники від назв людей творяться за допомогою суфіксів *-ів, (-їв), -ин (-їн)*: *лікарів, водіїв, батьків, сестрин, Марійн*, пор. у реченнях: 1. На болоті спала згряя *лебедина* (О. Олесь). 2. Стежина до *маминої* хати петляє через город (В. Скуратівський). 3. Замкнувши *братову* квартиру, вона востанне обійшла сад (В. Кучер). 4. Коли ж дивлюсь, – баба снує коло моркви, *дідова* мати (О. Довженко). 5. Катря за своєю тугою та за коханням, то й не зважила на *материну* журбу (Марко Вовчок).

6. Водить квочка по садочку
шість дочок і три синочки –
дев'ять *квоччиних* діток
йдуть за нею на ставок.
(Н. Забіла)

Присвійні прикметники в українській мові порівняно з польською вживаються набагато частіше.

У старопольській мові присвійні прикметники утворювались від усіх номінацій осіб: від назв чоловіків за допомогою суфікса *-ów*, від назв жінок

²⁷ Сучасна українська літературна мова: Морфологія, с. 184.

²⁸ Див.: Н. В. Гуйванюк, *Засоби вираження присвійності в українській мові*, Чернівці 1975; А. П. Грищенко, *Структурно-значеннєві особливості присвійних прикметників*, Київ 1976; *Категория притяжательности в славянских и балканских языках*, отв. ред. Вяч. Вс. Иванов, Москва 1989; І. Г. Данильчук, *Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові*, Одеса 1996; S. Szlifersztejnowa, *dz. cyt.*; K. Pisarkowa, *Posezywność jako przykład problemu gramatycznego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1974, nr 32.

²⁹ *Историческая типология славянских языков*, с. 78–79; H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 314.

– суфікса *-in (-yn)*³⁰: *wujów, Adamów; córczyn, Zosin*. У сучасній польській мові використання присвійних прикметників мало поширене³¹, пор. застигли форми у фразеологізмах і прислів'ї:

judaszowy pocałunek, judaszowe pieniądze

krokodyle (krokodylowe) łzy

Mądra żona głowy mężowej korona.

Серед відособових присвійних прикметників у сучасній польській мові ще зустрічаються *tatczyny* і *ojców*. У польській мові відсутні присвійні ад'єктиви, утворені від особових імен, пор., напр.: *Іванків портфель // teka Jasia*, пор. як виняток:

О, świecie drukowany, marzeń abecadło!

Twój papier kolorowy wśród kartonów chowa

Głębię cudów bezdenną i tak nieodgadłą,

Jak w globusie zakłeta dusza *Kolumbowa*.

(K. Wierzyński)

Як зазначалося, в польській, як і в інших слов'янських мовах, ширше зустрічаються присвійні прикметники, утворені від назв тварин, пор. вживання ад'єктивів *zajęczy, wilczy*: 1. *Psy trafiły na trop zajęczy* (S. Żeromski). 2. [...] *Ma kapelusze i żakiet z zajęczym kołnierzem* (G. Zapolska).

3. [...] *Zaś innych [grzybów] imiona*

Znane tylko w zajęczym lub wilczym języku,

Od ludzi nie ochrzczone;

A jest ich bez liku.

(A. Mickiewicz)

4. *Byli to żołnierze ubrani w barwę czerwoną, dworską, i w wilcze kapuzy* (H. Sienkiewicz). 5. *I rozkwitło wilka jego wilcze życie* (S. Dobrowolski).

Присвійні прикметники від назв тварин та відіменникові посесивні прикметники на *-ski* часто передають ознаки матеріалу, властивості та ін., наближуючись до відносних та якісних прикметників, пор.:

wilcze futro

orle spojrzenie

korona cesarska

odwaga ulańska.

³⁰ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 167.

³¹ K. Pisarkowa, *dz. cyt.*; *Категория посесивности в славянских и балканских языках*, Москва 1989, с. 134; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984, s. 378.

6.3.2. Морфологічні категорії прикметника Morfologiczne kategorie przymiotnika

Граматичні категорії прикметника, з одного боку, виступають як залежні від іменника, з другого боку, мають своєрідні засоби вираження. Спільними для української та польської мов морфологічними категоріями ад'єктивів є рід, число та відмінок, специфічною для польської мови є категорія персональності.

Категорія чоловічого, жіночого та середнього роду прикметників визначається їхньою здатністю бути залежними словами іменників із відповідними родовими формами, напр.: *radісна дівчинка, szklany talerz*.

Коливання форм виявляють прикметники, які узгоджені з іменниками подвійного роду, пор.:

нова листоноша – новий листоноша
mała sierota – mały sierota.

Специфічними для різних слов'янських мов є прикметникові форми множини. В українській мові такі форми у називному відмінку не залежать від родової належності означуваного іменника. У східнослов'янських мовах в усіх відмінках множини прикметники трьох родів мають спільні форми, напр.: *добрі хлопчики, дівчатка, відра*. Характерною прикметою польської мови є розрізнення чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм у множині в сполученнях іменника з прикметником.

Категорія персональності знаходить вираження у називному та знахідному відмінках множини. У знахідному відмінку множини польські чоловічо-особові форми збігаються з родовим, нечоловічо-особові – з називним відмінком.

В українській і польській мовах, як і в більшості слов'янських, розрізняються твердий і м'який типи відмінювання, що визначаються характером кінцевого приголосного основи³². В обох мовах тип основи істотно не впливає на закінчення прикметників, відмінність форм позначається на правописних нормах. Від кінцевого приголосного основи залежить написання закінчень, можливості чергування. В українській мові до твердої групи належать не тільки якісні та відносні прикметники, які в чоловічому роді однини мають закінчення *-ий*, але й присвійні із суфіксами *-ів, -їв, -ин*, а також короткі прикметники. Закінчення прикметників м'якої групи *-ій, -є, -я, -ю* передають м'яку вимову кінцевих приголосних основи: *син'-ій, син'-є, син'-я*, пор.:

³² Див.: И. Лекон, *ззнач. праця*, с. 51–52; S. Gogolewski, *dz. cyt.*

Тверда група

Однина

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	нов-ий	нов-е	нов-а
Р.	нов-ого	нов-ого	нов-ої
Д.	нов-ому	нов-ому	нов-ій
З.	=Н. або Р.	нов-е	нов-у
О.	нов-им	нов-им	нов-ою
М.	нов-ому (-ім)	нов-ому (-ім)	нов-ій

Н.	брат-ів	братов-е	братов-а
Р.	брат-ового	братов-ого	братов-ої
Д.	брат-овому	братов-ому	братов-ій
З.	=Н. або Р.	братов-е	братов-у
О.	брат-овим	братов-им (-ім)	братов-ою
М.	брат-овим	братов-ому (-ім)	братов-ій

Множина

Н.	нов-і	братов-і
Р.	нов-их	братов-их
Д.	нов-им	братов-им
З.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
О.	нов-ими	братов-ими
М.	нов-их	братов-их

М'яка група

Однина

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	давн-ій	давн-е	давн-я
Р.	давнь-ого	давнь-ого	давнь-ої
Д.	давнь-ому	давнь-ому	давн-ій
З.	=Н. або Р.	давн-е	давн-ю
О.	давн-ім	давн-ім	давнь-ою
М.	давнь-ому (-ім)	давнь-ому (-ім)	давн-ій

Н.	безкра-їй	безкра-є	безкра-я
Р.	безкрай-ого	безкрай-ого	безкрай-ої
Д.	безкрай-ому	безкрай-ому	безкра-їй
З.	=Н. або Р.	безкра-є	безкра-ю
О.	безкра-їм	безкра-їм	безкрай-ою
М.	безкрай-ому	безкрай-ому (-ім)	безкра-їй

Множина

Н.	давн-і	безкра-ї
Р.	давн-іх	безкра-їх
Д.	давн-ім	безкра-їм
З.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
О.	давн-іми	безкра-їми
М.	давн-іх	безкра-їх

Особливі форми відмінювання мають в українській мові складні прикметники на *-лиций*, пор.:

Однина			Множина
Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н. яснолиць-ий	яснолиць-е	яснолиць-я	яснолиць-і
Р. яснолиць-ого	яснолиць-ого	яснолиць-ої	яснолиць-их
Д. яснолиць-ому	яснолиць-ому	яснолиць-ій	яснолиць-им
З. = Н. або Р.	яснолиць-е	яснолиць-ю	=Н. або Р.
О. яснолиць-им	яснолиць-им	яснолиць-ою	яснолиць-ими
М. яснолиць-ому (-ім)	яснолиць-ому (-ім)	яснолиць-ій	яснолиць-их

У польській мові основа прикметників закінчується на твердий, м'який або стверділий приголосний. Якщо основа закінчується на м'який чи стверділий приголосний, то при відмінюванні вона не змінюється, при основі на твердий чи стверділий приголосний *sz, ź* можливі чергування, пор. чоловічо-особові форми множини:

radosny – radosne – radośni
głuchy – głuche – głusi
duży – duże – duzi.

Зміни відбуваються в основах на задньоязикові *k* і *g*: форми чоловічого й середнього роду утворюються від основи на м'які *k'* і *g'*: *długa – długi – długie*. У таких випадках польським прикметникам м'якої групи відповідають українські ад'єктиви твердої групи, пор.: *małyki* // *маленький*.

Тверда група

Однина			Множина	
Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Чоловічо-особова форма	Нечоловічо-особова форма
Н. woln-y	woln-a	woln-e	woln-i	woln-e
Р. woln-ego	woln-ej	woln-ego	woln-ych	woln-ych
Д. woln-emu	woln-ej	woln-emu	woln-ym	woln-ym
З. woln-ego	woln-ą	woln-e	woln-ych	woln-e
О. woln-ym	woln-ą	woln-ym	woln-y mi	woln-y mi
М. woln-ym	woln-ej	woln-ym	woln-ych	woln-ych

Однина			Множина	
Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Чоловічо-особова форма	Нечоловічо-особова форма
Н. tan-i	tan-ie	tan-ia	tan-i	tan-ie
Р. tan-iego	tan-iego	tan-iej	tan-ich	tan-ich

Д.	tan-iemu	tan-iemu	tan-iej	tan-im	tan-im
З.	tan-i, -ego	tan-ie	tan-ia	tan-ich	tan-ie
О.	tan-im	tan-im	tan-ia	tan-imi	tan-imi
М.	tan-im	tan-im	tan-iej	tan-ich	tan-ich

Пор. систему відмінювання прикметників в українській і польській мовах:

		Однина				
		Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід		
Н.	добр-ий	dobr-y	добр-а	dobr-a	добр-е	dobr-e
Р.	добр-ого	dobr-ego	добр-ої	dobr-ej	добр-ого	dobr-ego
Д.	добр-ому	dobr-emu	добр-ій	dobr-ej	добр-ому	dobr-emu
З.	добр-ий, -ого	dobr-y, -ego	добр-у	dobr-a	добр-е	dobr-e
О.	добр-им	dobr-ym	добр-ою	dobr-a	добр-им	dobr-ym
М.	добр-ому	dobr-ym	добр-ій	dobr-ej	добр-ому	dobr-ym

		Множина	
		Чоловічо-особова форма	Нечоловічо-особова форма
Н.	добр-і	dobrz-y (ludzie)	dobr-e (książki)
Р.	добр-их	dobr-ych	dobr-ych
Д.	добр-им	dobr-ym	dobr-ym
З.	добр-і, -их	dobr-ych	dobr-e
О.	добр-ими	dobr-ymi	dobr-ymi
М.	добр-их	dobr-ych	dobr-ych

У називному відмінку однини українські прикметники мають закінчення *-ий (-ій)* (ч.р.), *-а (-я)* (ж.р.), *-е (-є)* (с.р.): *молодий, синій; молода, синя; молоде, сине*. Кінцевий *-й* в українській (а також серед слов'янських – у російській) мові зберігся з часів праслов'янської мови³³. Польські прикметники мають у називному відмінку однини закінчення *-у, -і* (ч.р.), *-а* (ж.р.), *-е* (с.р.): *dobry, miękki; dobra, miękka; dobre, miękkie*. У польській мові закінчення *-у* отримують прикметники чоловічого роду на твердий, ствердий приголосний і *-ch: gruby, głuchy*; закінчення *-і* мають прикметники чоловічого роду на м'який приголосний і *g, k: ostatni, gładki*.

У непрямих відмінках однини прикметники в обох мовах мають однакові закінчення в чоловічому й середньому роді; знахідний відмінок прикметників чоловічого роду при позначенні істот збігається з родовим, при позначенні неістот – з називним відмінком. Прикметники жіночого роду однини мають свої відмінкові форми.

У родовому та давальному відмінках однини прикметники чоловічого і середнього родів та в родовому й орудному жіночого роду в українській мові мають закінчення з початковим *-о-*, в польській мові – з початковим *-е-*.

У знахідному відмінку однини форма прикметників чоловічого роду в українській та польській мовах залежить від семантики іменника, з яким узгоджується прикметник: якщо іменник означає живу істоту, прикметник

³³ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 75.

має форму родового відмінка, якщо ж іменник позначає неживий предмет, прикметник виступає у формі називного відмінка, відповідно до відмінка означуваного іменника. Прикметники середнього роду у знахідному відмінку мають форму називного відмінка.

Місцевий відмінок однини українських прикметників чоловічого й середнього роду має варіанти закінчення *-ому* та *-ім*: *на молодому, на синьому – на молодім, на синім*. У польській мові орудний і місцевий відмінки однини прикметників чоловічого і середнього роду набувають закінчення *-ut* при твердій основі та *-it* при м'якій основі: *dobrym, miękkim*.

Характерною рисою польської системи відмінювання прикметників жіночого роду є синкретизм родового, давального і місцевого відмінка: *pow-ej*.

Як вже зазначалося, у множині українські прикметники трьох родів мають однакові закінчення, пор.: *дорог-і (сини, доньки, села)*.

У називному відмінку множини польських прикметників чоловічого роду розрізняються чоловічо-особова й нечоловічо-особова форми. Чоловічо-особові форми прикметників у називному відмінку множини мають закінчення *-i* (перед *-i* відбувається пом'якшення кінцевого приголосного: *śniady – śniadzi*) або закінчення *-y* (після ствердих приголосних): *obcy*; нечоловічо-особові форми мають закінчення *-e*: *złe, nowe*.

Можливе чергування: *głuchy chłopiec – głusi chłopcy*. У знахідному відмінку множини чоловічо-особові форми збігаються із родовим, нечоловічо-особові – з називним відмінком. Нейтральними щодо вияву граматичних категорій є нечисельні групи невідмінюваних ад'єктивів, що найбільш поширені у східнослов'янських мовах³⁴, пор., напр.:

хакі // khaki
бордо // bordo
міні // mini
маренго
беж
електрик
blond.

6.3.3. Ступені порівняння прикметників Stopniowanie przymiotników

Ступенювання прикметників передбачає порівняння ознак у прикметників щодо певної норми³⁵. Категорія ступенів порівняння є міжрівневою.

³⁴ И. Леков, *ззнач. праця*, с. 51.

³⁵ Див.: Ю. О. Карпенко, *Ступені порівняння прикметників в українській мові*, „Українська мова і література в школі”, 1960, № 1; Н. М. Костусяк, *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*, Луцьк 2002; А. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, s. 148.

Форми ступенювання є не власне граматичними, а лексико-граматичними. Як зазначається в академічній граматиці української мови, „якщо форми роду, числа і відмінка прикметників служать лише засобами граматичного узгодження назви ознаки з назвою предмета, то ступені порівняння і форми безвідносного ступенювання є засобами характеристики об’єктивної ознаки предмета, вираженого іменником”³⁶. Отже, основне призначення ступенів порівняння – вираження міри ознаки в одному предметі щодо іншого, пор.:
багатий – багатший (більш багатий) – найбагатший (найбільш багатий) // bogaty – bogatszy (bardziej bogaty) – najbogatszy (najbardziej bogaty).

У польській граматичній традиції ступені порівняння прикметників і прислівників вважаються словотвірними категоріями³⁷.

Форми вищого та найвищого ступеня у слов’янських мовах утворюють якісні прикметники. Засобами творення ступенів порівняння є суфіксація і префіксація, синтетичні форми. Ступені порівняння української та польської мов мають узгоджувані з іменниками форми роду, числа й відмінка, у польській мові – чоловічо-особову форму.

Форми ступенів порівняння прикметників мають в обох мовах просту (синтетичну) й складну (аналітичну) форми. Для вираження інтенсивності ознаки одного предмету щодо іншого українська й польська мови мають специфічні форми сполучуваності ступенів порівняння з іншими словами.

В українській мові проста форма вищого ступеня твориться додаванням до основи прикметників суфіксів *-ш-*, *-ч-*, *-іш-*, при цьому суфікси *-ок-*, *-ек-*, *-к-* випадають, відбувається чергування приголосних:

дешевий – дешевший
товстий – товстіший
глибокий – глибший
дорогий – дорожчий.

Синтетичні форми вищого ступеня у польській мові утворюються за допомогою суфікса *-sz-*, якщо основа слова закінчується на приголосний: *młody – młodszy*. Якщо основа прикметника закінчується групою приголосних або на *-n-*, вживається суфікс *-ejsz-*:

bystry – bystrzejszy
równy – równiejszy.

У прикметників із суфіксами *-k-*, *-ek-*, *-ok-* вищий ступінь утворюється безпосередньо від кореня: *wuższy*. При утворенні форм вищого ступеня можливі чергування:

drogi – droższy
wesoły – weselszy
starszy – starsi.

³⁶ Сучасна українська літературна мова: Морфологія, с. 148.

³⁷ H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 321.

При зіткненні кількох приголосних у кінці основи вживається суфікс *-ejsz-* й відбувається чергування: *szczupły – szczuplejszy*.

Деякі українські та польські прикметники утворюють паралельні форми вищого ступеня за допомогою різних суфіксів, напр.:

старший – старіший
молодший – молодіший
mędrszy – mądrzejszy
częstszy – częściejszy.

Пор. основні форми утворення вищого ступеня прикметників в обох мовах:

українська мова		польська мова	
<i>молодий</i>	<i>-ш-</i>	<i>молодший</i>	<i>stary –sz- starszy</i>
<i>дешевий</i>		<i>дешевший</i>	<i>gruby grubszy</i>
<i>дужий</i>	<i>-ч-</i>	<i>дужчий</i>	<i>chytry –ejsz- chytrzejszy</i>
<i>дорогий</i>		<i>дорожчий</i>	<i>ostrzy ostrzejszy</i>
<i>веселий</i>	<i>-иш-</i>	<i>веселіший</i>	<i>sprytny sprytniejszy</i>
<i>товстий</i>		<i>товстіший</i>	<i>ładny ładniejszy</i>

Аналітичні форми вищого ступеня утворюються способом додавання допоміжних слів зі значенням ступеня до форми першого ступеня. Вираження значення більшого ступеня передається за допомогою незмінних прислівників вищого ступеня *більш // bardziej* і вихідної форми прикметника, значення зменшення ознаки досягається за допомогою незмінних слів *менш // mniej*:

більш цікавий // bardziej ciekawy
менш цікавий // mniej ciekawy.

Частина форм вищого ступеня в українській і польській мовах утворюється від інших основ суплетивним способом:

добрий – кращий
поганий – гірший
великий – більший
dobry – lepszy
wielki – większy
zły – gorszy
mały – mniejszy.

Наближеними до форм вищого ступеня порівняння прикметників в українській мові (переважно у Галичині) є утворення з префіксом *за-* типу *задовгий, занизький*. У польській мові їм відповідає сполучення „прийменник *za* + прикметник”: *za długi, za niski*.

В українській мові форми найвищого ступеня прикметників утворюються за допомогою префікса *най-* від форм вищого ступеня:

кращий – найкращий
більший – найбільший
вищий – найвищий.

Посилити значення найвищого ступеня можна за допомогою префіксів як-, що-: якнайкращий, щонайменший.

У польській мові синтетичні форми найвищого ступеня утворюються тим самим способом – приєднанням префікса *naj-* до форми вищого ступеня: *starszy – najstarszy*. Посилення значення найвищого ступеня досягається додаванням займенникового прислівника *jak*: *jak najspokojniejszy*.

Пор. утворення синтетичних форм найвищого ступеня прикметників від форм вищого ступеня:

українська мова			польська мова		
<i>молодший</i>	<i>най-</i>	<i>наймолодший</i>	<i>starszy</i>	<i>naj-</i>	<i>najstarszy</i>
<i>дешевий</i>		<i>найдешевий</i>	<i>grubszy</i>		<i>najgrubszy</i>
<i>дужчий</i>		<i>найдужчий</i>	<i>chytrzejszy</i>		<i>najchytrzejszy</i>
<i>дорожчий</i>		<i>найдорожчий</i>	<i>ostrzejszy</i>		<i>najostrzejszy</i>
<i>веселіший</i>		<i>найвеселіший</i>	<i>sprytniejszy</i>		<i>najsprytniejszy</i>
<i>товстіший</i>		<i>найтовстіший</i>	<i>ładniejszy</i>		<i>najładniejszy</i>

Аналітичні форми найвищого ступеня в українській мові утворюються за допомогою слів *найбільш*, *найменш* і вихідної форми прикметника: *найбільш відомий*; у польській мові – за допомогою слів *najwięcej*, *najbardziej*, *najmniej* і форм прикметників: *najbardziej wartościowy*.

Українські та польські мовознавці закликають до переважного вживання синтетичних форм ступеня щодо аналітичного, проте у мовній практиці широко вживаються й аналітичні форми³⁸.

В українській мові вживають описові форми найвищого ступеня, що складаються з форм вищого ступеня і зворотів з прийменниками *за*, *з*, *від*, *над*: *вищий за всіх*, *від усіх*, *з усіх*, *над усе*, у польській – із форм найвищого або вищого ступеня і зворотів із прийменниками (*z*) *ze*, *od*: *najładniejszy ze wszystkich*, *gorszy od innych*.

Функціонування українських і польських форм найвищого ступеня прикметників у художніх текстах здебільшого посилює експресію мовлення, пор.:

I. 1. Де б не пішов я, у які світи, завжди у серці *найдорожча* ти (А. Малишко). 2. Кожна людина на віку має *найкращі* слова (М. Стельмах). 3. Тягнирядна знати – *од усіх* на цілу голову *вищий* (А. Головка). 4. В давніх літописах наших єсть одно оповідання, що зворушує у серці *найсвятіші* почування (М. Вороний).

II. 1. W samotności nawet, gdy była beczynną, zachowywała *najcharakterystyczniejszą* cechę swojej powierzchowności: głowę miała podniesioną i spuszczone powieki (E. Orzeszkowa). 2. Ziściły się jej *najgorętsze* pragnienia (E. Orzeszkowa). 3. W godzinę późną wysypało się mnóstwo *co najbiedniejszego* ludu z zawałów

³⁸ Пор.: В. Bartnicka, Н. Rybicka, *Analiza statystyczna form stopniowania opisowego w języku polskim, czeskim i słowackim* [w:] *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. Н. Orzechowska, t. IV, Warszawa 1984, s. 138; I. Maryniakowa, *dz. cyt.*, s. 99.

szukać miłosierdzia i chleba w polskich obozach (H. Sienkiewicz). 4. Utrzymywali zażyłe i urozmaicone stosunki z całą, nawet *najstarszą* rodziną (M. Dąbrowska). 5. Bogumił Adrian był ich *najmłodszym* synem (M. Dąbrowska).

6.4. Займенник Zaimek

В українській і польській граматичній традиції до класу займенників належать слова, які характеризуються вказівною функцією (репрезентують щось, вказуючи, а не називаючи). На думку деяких вчених, не існує ні структурних, ні семантичних властивостей, котрі б вирізняли займенники з-поміж інших частин мови³⁹. Така точка зору з'явилася у зв'язку із семантичною та граматичною неоднорідністю займенників.

У морфологічному аспекті різні групи займенників виявляють неоднакові граматичні категорії, проте здебільшого українські та польські займенники відмінюються за родами, числами та відмінками, пор., напр.:

цей, це, ця, ці, цих
mój, moje, moja, moich.

Скажімо, категорію числа мають усі займенники, крім зворотних (*sebe* // *siebie*) і питально-відносних. Кличний відмінок у системі відмінювання відсутній.

Особові займенники в обох мовах мають категорію особи, яка виявляється семантично і не має граматичного вираження, напр.:

я // ja
ми // my.

Деякі польські займенники відзначаються наявністю категорії персональності, напр.:

którzy – które
tacy – takie.

У польській мові, на відміну від української, виділяються енклітичні форми особових і зворотного займенників: *mi, ci, tu, się*.

Відсутність єдності лексичних значень і морфологічних форм займенників привела до виникнення у мовознавчих дослідженнях різних видів класифікацій цих слів, серед яких виділяються лексико-граматична, функціональна та морфологічна класифікації.

³⁹ Пор.: В. Ожоган, *Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови*, Київ 1997; S. Jodłowski, *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973; R. Grzegorzczkova, *Osobliwości zaimków jako części mowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1986, nr XL.

I. Лексико-граматична класифікація займенників

Згідно з цією класифікацією в українській і польській мовах виділяються особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні та неозначені займенники (про ці розряди займенників див. 6.4.1.).

II. Функціональна класифікація

Відповідно із семантичними функціями займенники діляться передусім на два типи – дейктичні та анафоричні. Дейктичні займенники виконують ситуаційно-вказівну та контекстно-вказівну функції, пор.:

I. 1. I з неблаганними очима *Ти* йдеш крізь вічність і крізь мить (М. Вінграновський). 2. *Перо* – це *наша* спільна доля... (І. Драч). II. 1. *Nauczylі mnie mнóstwa mądrości, Logarytmów, wzorów, formułek [...]* (J. Tuwim). 2. *Moje dzieci, wiecie już, co to jest poezja* (S. Mrożek).

Анафоричні займенники виконують заміщувально-вказівну функцію. Вони містять вказівку відсилання до згадуваного об'єкта або до того, який буде названо пізніше⁴⁰, пор.:

I. 1. [...] *Vin* уже давно не був білим конем (В. Дрозд). 2. Увечері по *той* бік муру солов'ї витьохкують [...] (О. Гончар). II. 1. [...] *Szedł King do siebie pisać [...]* (M. Wańkowicz). 2. [...] *A to już dawno człowiek nie pamięta Takich przypadków [...]* (J. Słowacki).

III. Морфологічна класифікація

Згідно із співвідношенням займенників з іншими частинами мови можуть бути виділені іменникові (узагальнено-предметні), прикметникові (узагальнено-якісні) та числівникові (узагальнено-кількісні) займенники, напр.:

– іменникові займенники:

я
ми
ty
on,

– прикметникові займенники:

цей
той
taki
który,

– числівникові займенники:

стільки
скільки

⁴⁰ М. Я. Плющ, *Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, с. 221.

tyle
ileś.

Крім того, в низці наукових граматик виділяються також прислівникові займенники⁴¹. Водночас семантика та невідмінюваний характер слів типу *десь, всюди, звідкись; tędy, dotąd, nigdzie* і под. дають підстави розглядати їх у межах частиномовної групи прислівників.

Займенники в українській і польській мовах належать до високочастотно вживаних слів. У той же час у кожній мові спостерігаються певні особливості використання займенників. В українській мові значно більшою мірою, ніж у польській, вживаються займенники 1-ої та 2-ої особи в називному відмінку. У польській мові ширше, ніж в українській, використовуються форми давального відмінка займенників. Давальний відмінок передає такі значення:

- суб'єкта сприймання (*Zniknąć nam*);
- володаря (*Łzy parują tu*);
- суб'єкта дії (*Nie śpieszy tu się*);
- суб'єкта відношення (*Nie zależy mi na tym*);
- обмеженого заперечення (*Dobry mi człowiek*);
- автономності дії або стану (*Zacząłem sobie czytać*)

(див. також 1.3.).

6.4.1. Лексико-граматичні розряди та відмінювання займенників

Leksykalno-gramatyczne grupy i deklinacja zaimków

Як було зазначено, за своєю семантикою українські та польські, як й інші слов'янські, займенники поділяються на вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні, неозначені.

1. Особові займенники

Особові займенники у різних слов'янських, у тому числі в українській і польській, мовах генетично близькі, оскільки були утворені в індоєвропейській прамові, пор.:

я // ja
ми // my
ти // ty
ви // wy
він // on
вона // ona

⁴¹ Див., напр.: І. Вихованець, К. Городенська, *ззнач. праця*, с. 184; *Nauka o języku dla polonistów*, s. 230.

воно // оно
вони // oni, one.

Особові займенники 1-ої та 2-ої особи вказують на людей.

Відмінювання особових займенників є зближеним в обох мовах⁴². Українські й польські особові займенники змінюються за числами й відмінками, у 3-ій особі – також за родом.

Спільними рисами відмінювання українських і польських особових займенників є суплетивізм основ у непрямих відмінках і формах числа, пор.:

я – мене // ja – mnie
ти – тебе // ty – ciebie
ви – вас // wy – was.

Водночас у функціонуванні особових займенників в українській і польській мовах є суттєві відмінності. В українській мові займенники *я*, *ми*, *ти*, *ви* активно вживаються. Їхня відсутність при передачі в реченні особи мовця або особи співрозмовника (адресата) є свідченням односкладності або неповноти речення, пор.:

1. Карі очі, чорні брови,
Не забути вас ніколи...
Як у сні я вас побачу,
Ви смієтесь, а я плачу.

(Народна пісня)

2. Я дякую за все тобі (Л. Первомайський). 3. Прийшла рано.

Форми називного відмінка особових займенників, передусім 1-ої та 2-ої особи, вживаються в польській мові, на відміну від української, зрідка, оскільки на цю особу вказують форми дієслів, пор.: 1. *Patrzę w niebo, gwiazd szukam* (A. Mickiewicz). 2. *Nakrywam do stołu, omiatam podłogę* (B. Leśmian). 3. *Odrzucam pusto brzmiące słowa* (W. Szymborska). 4. *Będziemy znowu mieszkać w swoim domu* (L. Staff).

Лише за необхідності наголосити на діючій особі або у протиставленні використовується особовий займенник: 1. *Ja sam to zrobię*. 2. *To i ty tańczyć musimy* (J. Tuwim).

3. Synku mój,
ty śpij, a ja,
królu mój,
nie będę dzisiaj spał.

(A. Osiecka)

У польському мовленні займенник *ty* вживається щодо близьких осіб⁴³, часом до тварин⁴⁴. Займенник *wy* може вживатися щодо колег по роботі,

⁴² Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, с. 286.

⁴³ S. Jodłowski, *dz. cyt.*

⁴⁴ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 173.

співчленів різних організацій, у поетичному тексті, пор.: 1. O, jakże wy straszne jesteście, stróże świata, obłoki (Cz. Miłosz). 2. Ty drzysz od chłodu (L. Staff). 3. Idziesz ty do budy! (до собаки).

Замість особових займенників другої особи в називному відмінку у польському реченні вводяться слова *pan* і *pani*: 1. Co *pan* na to? 2. Rozumiem *pana* (S. Grochowiak). 3. *Panowie* żarty robicie z władzy (B. Prus). Як застарілі або розмовні форми сприймається застосування прономіналізованого іменника *pan* при другій особі однини: 1. Za rok, pół roku *pan* staniesz się i nominalnym właścicielem kamiennicy (B. Prus). 2. A *pan* wiesz, co mówi hrabia Lisiński? (B. Prus).

Оскільки в польській мові слова *pan* і *pani*, а також *państwo* перебирають на себе займенникові функції в межах речення, деякі польські науковці вважають, що в такій ситуації *pan* і *pani* змінюють частиномовну належність і стають займенниками⁴⁵. При цьому заміна особових займенників *ty*, *wy* на слова *pan*, *pani* у польській мові є винятковою на тлі не тільки української, але й інших слов'янських мов⁴⁶.

Відмінювання займенників 1-ої та 2-ої особи в українській і польській мовах має спільні та відмінні риси, пор.:

		1 особа		
	Однина		Множина	
Н.	я	ja	ми	wy
Р.	мене	mnie	нас	nas
Д.	мені	mi, mnie	нам	nam
З.	мене	mnie	нас	nas
О.	мною	mną	нами	nami
М.	мені	mnie	нас	nas

		2 особа		
	Однина		Множина	
Н.	ти	ty	ви	wy
Р.	тебе	cię, ciebie	вас	was
Д.	тобі	ci, tobie	вам	wam
З.	тебе	cię, ciebie	вас	was
О.	тобою	tobą	вами	wami
М.	тобі	tobie	вас	was

Особові займенники 3-ої особи в українській і польській мовах можуть вказувати як на людей, так і на конкретні предмети, абстрактні явища. Українські займенники 3-ої особи в називному відмінку мають протетичні приголосні, пор.:

він // он
вона // она

⁴⁵ M. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006.

⁴⁶ Пор.: *Історична типологія слов'янських мов*, с. 52.

воно // оно
вони // oni, one.

В українській мові вживання особових займенників 3-ої особи поширене такою ж мірою, як і використання інших особових займенників, пор.: Ти йому хліб, а *він* тобі камінь (прислів'я). У польській мові позачення 3-ої особи в називному відмінку переважно здійснюється завдяки дієслівним формам, пор.: 1. *Wola przez okno Zosię, bawiącą się w sadzie* (A. Mickiewicz). Вживання особових займенників у цій функції відбувається в реченнях із семантикою протиставлення, питання, з експресивною метою, пор.: 1. *A one źdźbła siana spod płota wyciągną* (J. Iwaszkiewicz). 2. [...] *On jest bezczelnie głupi* [...] (B. Prus). 3. *Nie on, tylko ona rządzi w rodzinie*. 4. *Ona mi pierwsza pokazała księżyc i pierwszy śnieg na świerkach, i pierwszy deszcz* (K. I. Gałczyński).

Третя особа множини польського особового займенника (*on, ona, оно*) має дві форми: чоловічо-особову (*oni*) і нечоловічо-особову (*one*). Займенникова форма *oni* вказує на чоловіче чи змішане з чоловічим товариство, форма *one* – на жінок, тварин чи предмети (*Oni tam byli – One tam były*), пор. нейтральне українське *Вони там були*.

При відмінюванні особових займенників 3-ої особи в українській і польській мовах спостерігається варіантність форм, пор.:

Однина			
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	він	воно	вона
Р.	його (нього)		її (неї)
Д.	йому		їй
З.	його (нього)		її (неї)
О.	ним		нею
М.	ньому (нім)		ній
Однина			
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	on	ono	ona
Р.	jego (niego)	go, jego (niego)	jej (niej)
Д.	mu, jemu, (niemu)	mu, jemu, (niemu)	jej (niej)
З.	go, jego (niego)	je (nie)	ją (nią)
О.	nim	nim	nią
М.	nim	nim	niej
Множина			
	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	
Н.	вони	one	oni
Р.	їх (них)	ich (nich)	ich (nich)
Д.	їм	im (nim)	im (nim)
З.	їх (них)	je (nie)	ich (nich)
О.	ними	nimi	nimi
М.	них	nich	nich

Типовим для відмінювання польських особових займенників 1–3-ої особи є паралельне вживання повних і коротких (енклітичних) форм, пор.:

mnie – *mi*, рідше – *mię*

tobie – *ci*

ciebie – *cię*

jemu – *mu*.

Пор. у реченнях: 1. *Czego ci trzeba dziś, posępny tłumie* (A. Asnyk). 2. *Zajrzałem, czy go nie ma w kawiarni wśród gości* (J. Iwaszkiewicz). 3. *Zdziwił się leszcz, kto go wołać może* (Cz. Miłosz). 4. *Czasami takie myśli przychodzą mi do głowy [...]* (W. Chotomska).

5. *Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie!*

Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,

Kto cię stracił!

(A. Mickiewicz)

У деяких випадках (після прийменника, на початку речення, в односкладному реченні, при протиставленні) зберігаються повні форми: 1. *Mnie boli głowa [...]* (J. Tuwim). 2. *Mnie jeszcze nie podano obiadu*, але: То *mi* się nie podoba (займенник всередині речення) (про вживання польських особових займенників у давальному відмінку див. також 1.3.).

2. Зворотний займенник

Зворотні займенники *sebe* // *siebie* у двох мовах не мають форми називного відмінка, не змінюються за числами і родами і, позначаючи об'єкт, можуть стосуватися будь-якої особи, що виступає суб'єктом дії. Займенники *sebe* // *siebie* відмінюються подібно до особового займенника другої особи однини. Форма цих слів залежить, на відміну від займенників інших типів, від дієслівного присудка, напр.:

I. 1. Хороший товар сам *sebe* хвалить (прислів'я). 2. Не хвали *sebe*, нехай люди похвалять (прислів'я). II. 1. *Zdawało się im, że wszystko już sobie powiedzieli, co do powiedzenia mieć mogli* (E. Orzeszkowa). 2. *Co ty sobie śniesz?* (E. Szelburg-Zarębina).

Пор. відмінювання цих займенників:

Н.	–	–
Р.	себе	siebie
Д.	собі	sobie
З.	себе	się, siebie
О.	собою	sobą
М.	собі	sobie

Використання займенника *sobie* у польській мові значно ширше, ніж в українській *себе*, зокрема для вираження взаємно-зворотного значення. Пор. вживання зворотного займенника у польських публіцистичних текстах: 1. *Jesteśmy sobie potrzebni*. 2. *Statki wpały na siebie przy wejściu do*

portu. 3. Aktorka szybko zjednuje *sobie* rozmówcę. 4. Zdenerwowani kierowcy trąbili na *siebie*. 5. Cenimy *sobie* panią. Пор. також: Oboje prostowali się powoli i patrzyli na *siebie* (S. Dygat).

Широке вживання форм займенника *sobie* простежується в багатьох польських сполученнях із дієсловами:

rozmawiali ze sobą
podobali się sobie
pisali do siebie
stali obok siebie
uśmiechali się do siebie
podali sobie ręce.

При перекладі українською мовою *sobie* часто опускається, пор.:

1. Możemy *sobie* mówić po imieniu? // Чи можемо ми звертатися один до одного на „ти”?
2. Turyści chwalą *sobie* miasto // Туристи хвалять місто.
3. Przystojna *sobie* była (E. Orzeszkowa) // Вона була гарна.
4. Jestem *sobie* krakowianka (piosenka) // Я краків’янка,

пор., проте:

Każdy *sobie* rękę skrobie (przysłowie) // Кожен собі ріпку чистить.
 Są zakochani w *sobie* // Вони закохані одне в одне

(про вживання займенника *sobie* див. також 1.3.).

Близьке до деяких польських уживань *sobí* застаріле в сучасній українській мові й переймає функцію частки: 1. Скажуть *sobí*, обнімуться (Т. Шевченко). 2. Жила проти нас міщаночка... Було, як не побачиш, весела *sobí*, щебетлива (Марко Вовчок); пор. казкові зачини: 1. Був *sobí* котик та півник („Котик та півник”). 2. Жив *sobí* дід та баба („Івасик-Телесик”).

Польський займенник *sobie* має також енклітичну форму *się*, за допомогою якої утворюється зворотна форма дієслова. Близькість *się* до займенника або до частини дієслова виявляється завдяки зіставленню польських одиниць з українськими еквівалентами, пор.:

szanować się // поважати себе
czuć się // почувати себе
uważać się // вважати себе
zachowywać się // поводитися
myć się // митися
czesać się // розчісуватися.

3. Присвійні займенники

Присвійні займенники вказують на належність предмета 1-ій, 2-ій або 3-ій особі, пор.:

mój // *mój*
nasz // *nasz*
twój // *twój*

ваш // *wasz*
 його // *jego*
 її // *jej*
 їх, їхній // *ich*
 свій // *swój*.

В українській і польській мовах немає присвійних займенників, що походять від особових займенників 3-ої особи. Семантику належності 3-ій особі передають форми родового відмінка (у польському мовознавстві такі займенники звичайно вважають особовими):

його // *jego*
 її // *jej*
 їх // *ich*.

Українська мова має паралельні форми *їх* і *їхній*, у польській мові зазвичай вживається *ich*, розмовна форма – *ichni*.

Присвійні займенники в обох мовах відмінюються, як прикметники. В українській мові родовий відмінок однини чоловічого й середнього роду має стягнені форми: *мого*, *твого*, *свого*. Форми жіночого роду зберігають повні закінчення: *моєї*, *твоєї*, *своїї*. У польській мові присвійні займенники мають повну й коротку форми:

mojego – tego
mojej – tej
moich – tych
mojemu – temu
moim – tutaj
moją – tą
moje – te.

При відмінюванні відбувається чергування:

mój, twój – mojego, twojego
nasz, wasz – nasi, wasi,

пор.:

	Чоловічий рід	Однина Середній рід	Жіночий рід
Н.	мій	моє	моя
Р.	мого	мого	моєї
Д.	моєму	моєму	моїй
З.	=Н. або Р.	моє	мою
О.	моїм	моїм	моєю
М.	моєму (моїм)	моєму (моїм)	моїй
		Однина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	mój	moje	moja
Р.	mojego, mego	mojego, mego	mojej, mej
Д.	mojemu, temu	mojemu, temu	mojej, mej

З.	mój, mojego, mego	moje	moją, mą
О.	moim, мум	moim, мум	moją, mą
М.	moim, мум	moim, мум	mojej, mej

Множина

		Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
Н.	moї	moi	moje, me
Р.	moїx	moich, mych	moich, mych
Д.	moїm	moim, мум	moim, мум
З.	moїx	moich, mych	moje, me
О.	moїми	moimi, мумi	moimi, мумi
М.	moїx	moich, mych	moich, mych

Енклітичні форми польських присвійних займенників за уживанням відрізняються від енклітиків особових займенників. Короткі форми присвійних займенників властиві передусім книжному мовленню; вони можуть уживатися на початку речення або після прийменників, а також у різних позиціях у поетичному тексті.

Пор. вживання присвійних займенників в українській і польській мовах:

I. 1. Я візьму *твого* смутку і горя важку половину у розтерзане, горде, нескорене серце *моє* (А. Малишко). 2. Загляне сонце і в *наше* віконце (прислів'я). 3. Усі вони, наче живі, вставали поволі в *моїй* уяві – хазяїн, хазяйка і *їхні* діти (М. Коцюбинський). 4. Вже що не кажіть: чужина – чужиною, а *своя* сторона, як мати (Панас Мирний). 5. До тебе, Україно, *наша* бездольна мати, струна *моя* перша озветься (Леся Українка).

II. 1. *Ich* carowie tabaki nigdy nie bierali (A. Mickiewicz). 2. *Młodość* *ta* pierwsze skrzydła *swe* wysłała w świat (L. Staff). 3. *Deszcz* ciepły mocno ciało *twe* smaga (J. Tuwim). 4. *Każda* epoka *ma swe* własne cele (A. Asnyk). 5. *To* był otwarty raj także i mnie w dzieciństwie *tem* (K. Przerwa-Tetmajer). 6. *Moja* Balladyno, *Twoje* rączki od słońca całe się rozplyną jak lodu kryształiki (J. Słowacki).

Замість займенника *wasz* у польській мові частіше вживаються форми родового відмінка слів *pan, pani, państwo* (у препозиції до слова – позначення об'єкта), при вказівці належності до чоловіка виступає також слово *pański*, пор.:

pana (*pańska*) *książka* // *ваша книжка*
pani *książka* // *ваша книжка*
państwa *książka* // *ваша книжка*.

4. Вказівні займенники

Вказівні займенники вказують на предмети, ознаки предметів або на їх кількість. В українській і польській мовах до цього розряду належать займенники:

цей, оцей, сей (заст.), *той, отой, такий, отакій*
ten, ta, tamten, ów, taki, owaki.

Ці займенники відмінюються за зразком прикметників, пор.:

Однина						
	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч.р.	с.р.	ж.р.
Н.	цей	це	ця	ten	to	ta
Р.	цього		цієї	tego		tej
Д.	цьому		цій	temu		tej
З.	= Н. або Р. це		цю	ten, tego	to	tą
О.	цим		цією	tym		tą
М.	цьому (цім)		цій	tym		tej

Множина

	Чоловічо-особові		Нечоловічо-особові	
Н.	ці	ci	te	
Р.	цих	tych	tych	
Д.	цим	tym	tym	
З.	= Н. або Р.	tych	te	
О.	цими	tymi	tymi	
М.	цих	tych	tych	

У польській мові відбувається чергування основ у чоловічо-особовій та нечоловічо-особовій формах, пор.:

ci – te

tamci – tamte

tacy – takie.

Деякі особливості має вживання в українській і польській мовах вказівних займенників *цей, той* // *ten, tamten*. Займенник *цей* // *ten* може позначати не лише те, про що йдеться, а й те, про що йшлося раніше, пор.: Я – студент університету. Скільки років мріяв про *це!* // *Jestem studentem uniwersytetu. Tyle lat marzyłem o tym!*

Серед вказівних займенників виділяються парні слова, що позначають ближче чи далі розташування предмета, пор.:

цей – оцей

той – отой

ten (ów) – tamten.

Українському займеннику *такий* у підсилювально-видільному значенні може відповідати аналогічний польський займенник *taki* або підсилювальна частка *tak*, пор.:

Він *такий* молодий! // *Taki młody!*

Вона *така* добра // *Jest tak dobra.*

Пор. вживання вказівних займенників у реченнях:

- I. 1. І тужила материна пісня, як *та* чайка при дорозі (І. Бердник).
2. Як колись, в *цей* провулок, садами, я повз верби пройшов, через гать... (В. Сосюра).
- II. 1. Ojciec *ów* był mason, demokrata i dawny major napoleoński (М. Dąbrowska).
2. Ktoś dziś mnie opuścił w *ten* chmurny dzień słotny (L. Staff).

5. Означальні займенники

Означальні займенники в українській і польській мовах узагальнено вказують на ознаки предметів, пор.:

сам (самий), весь (увесь), всякий (усякий), всяк (усяк), усілякий, кожний (кожен), інший

sam, wszystek, cały, wszelki, wszelaki, każdy, inny.

При цьому кожний з цих займенників має своєрідну означальну семантику. Скажімо, займенники *сам (самий) // sam* мають низку подібних значень, зокрема, передають позначення особи, яка виконує щось особисто, або самотньої особи; вживається з обмежувальною, підсилюваною функцією та ін., пор.:

I. 1. Не справлюсь *сама* (Марко Вовчок). 2. Хати не було. Була *сама* піч з високим комином серед руїн біля груші (О. Довженко). II. 1. Pieczone gołąbki nie leczą *sam*e do gąbki (przysłowie). 2. Przygania kocioł garnkowi, a *sam* smoli (przysłowie).

В українській мові, на відміну від польської, низка означальних займенників має як повні, так і короткі форми, пор.:

самий – сам

усякий – усяк

кожний – кожен.

У польській мові займенники *sam* і *wszystek* мають нульову флексію.

Українському займеннику *весь (увесь)*, що указує на повне охоплення предмета дією чи ознакою, відповідають польські займенники *wszystek* або *cały*. В українській мові слово *цілий* є прикметником. Польській означальний займенник *każdy* не має форм множини. Цю функцію виконують форми займенника *żaden*: *żadni, żadne*.

Означальні займенники відмінюються, як прикметники. Пор. використання означальних займенників у реченнях:

I. 1. Якби свині роги, *весь* світ переколола б (прислів'я). 2. *Всякий* свого щастя коваль (прислів'я). II. 1. W *całych* okręgach i powiatach szerzyły się buntury chłopskie (S. Żeromski). 2. W nosy *wszystkie* koty są szare (przysłowie).

6. Питально-відносні займенники

Такі займенники вживаються для вираження запитання щодо осіб, предметів, ознак, якості чи приналежності предмета. Ідентичними до питальних за формою, але невідповідними за функцією в українській і польській мовах виступають відносні займенники. У структурі складнопідрядного речення ці займенники вживаються як сполучні слова, пор.:

хто // kto

що // co

який // jaki

котрий // który

чий // czyj.

Крім того, польські питальні займенники *kto, co, jaki, który, ilu* мають варіанти з приєднаною часткою: *któż, komuż, cóż, czymże, jakiz, któryż, któreż, któraż, iluż* та ін., пор.: 1. – *Coż słyhać na mieście?* (B. Prus). 2. – *A któż zaręczy, że marzycielstwo Wokulskich albo Ochockich nie jest stanem przejściowym?* (B. Prus).

Займенники *xmo // kto* (на позначення істот) та *що // co* (на позначення істот – неістот) в обох мовах не мають форм граматичного роду і числа.

У західнослов'янських мовах, у тому числі в польській, на основі розрізнення живого – неживого сформувалася категорія чоловічо-особової форми. Займенники *xmo // kto* та *що // co* змінюються тільки за відмінками, пор.:

Н.	хто	kto	що	co
Р.	кого	kogo	чого	czego
Д.	кому	komu	чому	czemu
З.	кого	kogo	що	co
О.	ким	kim	чим	czym
М.	кому (кім)	(o) kim	чому (чім)	(o) czym

При цьому питально-відносні займенники *xmo, що // kto, co* відмінюються, змінюючи основу: *кого, чого // kogo, czego*. У називногму відмінку ці українські займенники виступають у паралельних формах. На відміну від української мови, польський займенник *kto* позначає тільки особу в однині. При номінації групи осіб вживається займенник *co*, пор.: *mi, xmo прийшов // ci, co przyszli*.

Інші питально-відносні займенники в обох мовах відмінюються за зразком прикметників.

У польській мові займенник *który* вживається частіше, ніж український *котрий*; відповідно український займенник *який* більш поширений, аніж польський *jaki*. В сучасній українській мові займенник *котрий* частіше використовується для позначення істот, займенник *який* позначає як живі, так і неживі предмети, пор.:

Który uczeń? // Котрий (який) учень?
w którym roku // в якому році
który z kolei // який за рахунком.

Пор. вживання українських і польських питально-відносних займенників у текстах:

I. 1. Слава не поляже; не поляже, а розкаже, що діялось в світі, *чия* правда, *чия* кривда і *чий* ми діти (Т. Шевченко). 2. Гарно сміється той, *xmo* сміється останній (прислів'я). II. 1. *A którzy* czekali błyskawic i gromów, są zawiedzeni (Cz. Miłosz). 2. *Jakiej* miłości brakło im, że są jak okno wypalone (W. Szymborska).

7. Заперечні займенники

В українській і польській мовах заперечні займенники вказують на відсутність осіб, предметів, ознак, пор.:

ніхто // nikt

ніщо // ніс
ніякий, нікотрий, жоден // nijaki (заст.), żaden
нічий // niczyj.

Ці займенники утворені від питально-відносних (крім *жоден // żaden*) за допомогою префіксів *ні-* // *nie-* і відмінюються, як відповідні твірні займенники.

В українській мові, на відміну від польської, при вживанні заперечних займенників прийменник відділяє заперечну частину від основи, пор.:

ні з ким // z nikim
ні до кого // do nikogo
ні про що // o niczyj,

напр.: 1. Бодай тобі, доле, у морі втопитись, що не даєш й досі *ні з ким* полюбитись (Т. Шевченко). 2. Стояли дні у черзі *ні за чим* (Л. Костенко). 3. Пахом Христанович *ні в чому* дочкам не відмовляє (О. Гончар).

Заперечні займенники вживаються переважно в реченнях, в яких є ще одне заперечення – присудок з частками *не // nie*, пор.:

I. 1. *Ніхто* не постеріг, що надворі йшов сніг (М. Коцюбинський).
 2. [Шура] *ніяких* звісток від Юрія не мала (О. Гончар). II. 1. *Niechaj nas nie tknie nikt* (М. Копорницька). 2. *Ten się nie myli, kto nic nie robi* (przysłowie).

8. Неозначені займенники

Ці займенники вказують на невизначеність особи, предмета, якості. Як і заперечні, неозначені займенники творяться від відносно-питальних (крім слів *певний // pewien*). В українській мові твірними формантами виступають *аби-*, *де-*, *будь-*, *казна-*, *хтозна-*, *бозна-*, *-небудь*, *-сь*. У польській мові неозначені займенники утворені за допомогою формантів *byle*, *-kolwiek*, *baż*, *-ś*, пор.:

-сь: хтось, щось, чийсь, якийсь
- небудь: хто-небудь, що-небудь, чий-небудь
будь-: будь-хто, будь-що, будь-який
де-: дехто, дещо, деякі
аби-: абихто, абищо, аби який
казна-: казна-хто, казна-що
хтозна-: хтозна-хто, хтозна-що
-ś: ktoś, któregoś, czyiś, jakiś
-kolwiek: cokolwiek, którykolwiek, czykolwiek
byle: byle kto, byle co, byle jaki
nie-: niektórzy, nieco.

Загалом в українській мові у зіставленні з польською неозначених займенників більше, пор.:

дехто, дещо, деякий, хтось, щось, якийсь, чийсь, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, будь-хто, будь-що, будь-який, аби-який, невідь-що, бозна-хто, бозна-що, казна-хто, хтозна-що, певний, такий-сякий

ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek, ktośkolwiek, którykolwiek, kto bądź, co bądź, co nieco, coś niecoś, byle kto, byle co, cośkolwiek, czyjś, pewien.

В обох мовах ці займенники не мають родових показників і форм множини, відмінюються, набуваючи суплетивних форм.

Пор. вживання неозначених займенників:

I. 1. *А хтось же вас народжував, слова, а в них мій край ридає і співа* (С. Тельнюк). 2. *Що це ти бозна-що верзеш?* (Панас Мирний). 3. Тиховий каже циганові копати *абиякий* куц (М. Коцюбинський).

II. 1. *Czy on naprawdę kogokolwiek i cokolwiek kochał?* (E. Orzeszkowa). 2. *Gdy się ktoś zaczyta, zawsze albo się czegoś nauczy, albo zapomni o tym, co mu dolega, albo zaśnie – w każdym razie wygrywa* (H. Sienkiewicz). 3. *Od jakiegoś czasu płoszył mnie i nękał odgłos czyichś kroków* (W. S. Reymont).

6.5. Числівник

Liczebnik

Категоріальне значення числівника – вираження кількості. Числівник може позначати абстрактно-математичне число, кількість однорідних предметів, їх порядок при лічбі. У слов'янських мовах числівники виявляють високий ступінь типологічної спільності⁴⁷.

В українському та польському мовознавстві традиційно розрізняють кількісні, порядкові, збірні та дробові числівники. При цьому порядкові включають до складу числівників лише традиційно; семантика ознаковості та система відмінювання наближають їх до прикметників. У деяких граматиках серед числівників виділяють також неозначено-кількісні слова⁴⁸ (*багато, кілька, безліч; parę, kilkaset* та ін.), проте ці слова не передають семантику конкретної кількості, не мають форм відмінювання і за цими ознаками входять до складу прислівників. Семантика числа є основою для слів типу *двійка, сімка; jedenastka, dziesiątka*, які більш поширені у поль-

⁴⁷ Див.: М. П. Івченко, *Числівники української мови*, Київ 1955; А. Е. Супрун, *Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи*, Минск 1969; Г. П. Арполенко, К. Т. Городенська, Г. Х. Щербатюк, *Числівник української мови*, Київ 1980; А. Киклевич, *Категория квантификации в славянских языках*, Минск 1992; Т. Б. Лукінова, *Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний аспект)*, Київ 2000; W. Gruszczyński, Z. Saloni, *Składnia grup liczebnikowych we współczesnym języku polskim [w:] Studia gramatyczne*, red. R. Laskowski, Z. Topolińska, Wrocław 1977; Z. Saloni, *Kategorie gramatyczne liczebników we współczesnym języku polskim [w:] Studia gramatyczne*, red. R. Laskowski i Z. Topolińska, Wrocław 1977.

⁴⁸ Див., напр.: *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 344; P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 171.

ській мові. Водночас морфологічні категорії та синтаксичні функції цих слів дають підставу вважати їх іменниками.

За своєю будовою розрізняють прості, складні та складені числівники. Прості числівники у сучасних мовах мають одну словотвірну основу (корінь), напр.:

один // jeden

три // trzy

сім // siedem.

Складні числівники об'єднують у своєму складі дві основи: другу становлять генетичні числівники *десять // dziesięć* або *сто // sto* у відповідних формах, напр.:

одинадцять // jedenaście

п'ятнадцять // piętnaście

вісімдесят // osiemdziesiąt.

До складених числівників належать аналітичні найменування, утворені з кількох простих і складних числівників, напр.:

двадцять чотирьох // dwadzieścia cztery

сто сорок п'ять // sto czterdzieści pięć

Крім того, до складених належать дробові числівники, пор.:

дві восьмих // dwie ósme

три десятих // trzy dziesiąte

одна сота // jedna setna.

Українські та польські числівники мають розвинену систему словозміни й характеризуються багатьма специфічними для кожної мови ознаками слововживання. При цьому спільними рисами для обох мов (як і для інших слов'янських) є вираження лише в окремих числівників категорії роду і майже повна втрата категорії граматичного числа, що зрозуміле, оскільки ці слова передають число семантично. У польській мові числівники можуть передавати категорію персональності.

Якщо назви числівників в українській і польській мовах наближені, оскільки зводяться до праслов'янського джерела, то сполучуваність числівників з іншими словами (передусім з іменниками) у кожній з аналізованих мов має характерні ознаки.

6.5.1. Лексико-граматичні розряди та відмінювання числівників

Leksykalno-gramatyczne grupy i deklinacja liczebników

1. Кількісні числівники

Такі числівники називають окреслене абстрактно-математичне число або кількість предметів у цілих одиницях. Особливістю відмінювання українських

і польських кількісних числівників є те, що у деяких формах ці слова мають паралельні закінчення, напр.:

одному – одним
dwoma – dwu.

Кількісні числівники в українській і польській мовах мають певні особливості сполучуваності з іменниками (див. далі). При відмінюванні числівників в обох мовах можуть відбуватися морфонологічні чергування, напр.:

два – двох
три – трьох
pięćdziesiąt – pięćdziesięciu
czterdzieści – czterdziestu.

Числівники *один // jeden* в українській і польській мовах, як і в більшості слов'янських, найповніше зберегли категорії словозміни – рід, число, відмінки. Це пояснюється їхнім особливим семантичним навантаженням починаючи ще з праслов'янського **edinъ*⁴⁹. Українські числівники *один, одна, одно (одне)* відмінюються, як займенники *той, та, те: одного, одному, одній*. В однині слова *jeden, jedna, jedno* мають форми займенників. Відповідні польські числівники у множині мають форму займенника чоловічо-особового / нечоловічо-особового роду і відмінюються за зразком прикметника, пор.:

	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	один	одне (одно)	одна	одні
Р.	одного		однієї (одної)	одних
Д.	одному		одній	одним
З.	= Н. або Р.	одне (одно)	одну	= Н. або Р.
О.	одним		однією (одною)	одними
М.	одному (однім)		одній	одних

	Однина		
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	jeden	jedno	jedna
Р.	jednego	jednego	jednej
Д.	jednemu	jednemu	jednej
З.	jednego	jedno	jedną
О.	jednym	jednym	jedną
М.	jednym	jednym	jednej

	Множина	
	Чоловічо-особовий рід	Нечоловічо-особовий рід
Н.	jedni	jedne
Р.	jednych	jednych
Д.	jednym	jednym

⁴⁹ А. Е. Супрун, *ззнач. праця*, с. 19.

З.	jednych	jedne
О.	jednymi	jednymi
М.	jednych	jednych.

Як частина складених числівників польський *jeden* , на відміну від українського *один* , не змінюється: *trzydzieści jeden nauczycielek* , пор.: *тридцять одна вчителька* . Числівники *один // jeden* у формах роду, числа й відмінку узгоджуються з іменником:

один день // jeden dzień
 одне вікно // jedno okno
 одна хата // jedna chata.

У формі множини числівники *один // jeden* зберігають значення кількості лише в поєднанні з іменниками, які мають парне значення або вживаються тільки у множині.

Числівники *два // dwa* мають родові форми (*два, дві // dwa, dwie*) і відмінюються. Числівники *два, дві* в знахідному мають форму або називного, або родового відмінка: *два, дві, двох* .

Польські числівники в називному й знахідному відмінках мають чоловічо-особову форму: *dwaj, dwóch, dwu* . При відмінюванні тільки цього польського числівника можливі варіанти:

dwóch – dwu
 dwóm – dwu
 dwoma – dwu
 dwiema – dwoma
 o dwóch – o dwu.

У називному відмінку множини польський числівник має чотири форми: *dwaj, dwóch* (чол.-ос.), *dwie* (ж.р.), *dwa* (нечол.-ос. і с.р.), пор.:

	ч.р. і с.р.	ж.р.	ч.р. і с.р.	ч.-о.р.	ж.р.
Н.	два	дві	dwa	dwaj, dwóch	dwie
Р.		двох	dwóch	dwóch	dwóch
Д.		двом	dwóm	dwóm	dwóm
З.	= Н. або Р.		dwa	dwóch	dwie
О.		двома	dwoma	dwoma, dwu	dwoma, dwiema
М.		двох	dwóch	dwóch	dwóch

Українські числівники *три, чотири* та польські *trzy, cztery* змінюються за відмінками: *трьох, чотирьох, трьом, чотирьом; trzech, czterech* . Ці числівники в кожній мові відмінюються однаково. Польські числівники *trzy, cztery* в називному й знахідному мають чоловічо-особову форму: *trzech, czterej, trzech, czterech* , пор.:

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	
Н.	три	trzej, trzech	trzy
Р.	трьох	trzech	trzech
Д.	трьом	trzem	trzem

Зн.	= Н. або Р.	trzech	trzy
О.	трьома	trzema	trzema
М.	трьох	trzech	trzech

Як видно з таблиці, закінчення цих числівників в обох мовах розрізняються лише у початкових голосних флексій непрямих відмінків: в українській мові в цій позиції виступає [ʊ], в польській – [e].

Українські числівники *два, дві, три, чотири* у називному – знахідному відмінках приєднують іменники у формі називного множини: *два студенти, чотири слони*. У польській мові числівники *dwa, dwie, trzy, cztery* узгоджуються з іменником у називному – знахідному відмінках, якщо він має чоловічо-особову форму: *dwie nosy, cztery słonie*, пор.:

два предмети, двох предметів, двом предметам // dwa przedmioty, dwóch przedmiotów, dwóm przedmiotom.

При польських числівниках *dwaj, trzej, czterej* чоловічо-особові форми іменника також мають форму називного відмінка множини: *dwaj studenci*. Якщо чоловічо-особова форма числівників закінчується на *-ch, -u*, іменник має форму родового відмінка множини: *dwóch (dwu) studentów*.

Українські числівники *п'ять – двадцять, тридцять* відмінюються за одним зразком. За зразком польського числівника *pięć* відмінюються числівники, що позначають числа від 6 до 90 й числівник *tysiąc*, пор.:

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
Н. п'ять	pięciu	pięć
Р. п'яти, п'ятьох	pięciu	pięciu
Д. п'яти, п'ятьом	pięciu	pięciu
З. п'ять або п'ятьох	pięciu	pięć
О. п'ятьма, п'ятьма	pięciu, pięcioma	pięciu, pięcioma
М. п'яти, п'ятьох	pięciu	pięciu

Певні особливості відмінювання мають складні числівники. Числівники 50–80, а в польській мові і 90 (*dziewięćdziesiąt*) відмінюються тільки в останній частині: *п'ятдесяти // pięćdziesięciu*.

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
Н. п'ятдесят	pięćdziesięciu	pięćdziesiąt
Р. п'ятдесяти, п'ятдесятьох		pięćdziesięciu
Д. п'ятдесяти, п'ятдесятьом		pięćdziesięciu
З. п'ятдесят або п'ятдесятьох		pięćdziesięciu
О. п'ятдесятьма, п'ятдесятьма		pięćdziesięciu (pięćdziesięcioma)
М. п'ятдесяти, п'ятдесятьох		pięćdziesięciu

Польські числівники на позначення чисел 11–19, 20–40, 200 перед закінченням непрямих відмінків змінюють м'який приголосний на твердий: *jedenastu, jedenastoma*.

Натомість числівники 50–90 у польській мові перед закінченням непрямих відмінків змінюють твердий приголосний на м'який, напр.: *pięćdziesięciu*.

Українські числівники *сорок, дев'яносто* мають лише дві форми слово-зміни: *сорок, дев'яносто – сорока, дев'яноста*.

Числівники *czterdzieści, dziewięćdziesiąt* відмінюються регулярно, пор.:

	Чоловічо-особові		Нечоловічо-особові
Н. сорок	czterdziestu		czterdzieści
Р. сорока		czterdziestu	
Д. сорока		czterdziestu	
З. сорок	czterdziestu		czterdzieści
О. сорока		czterdziestoma	
М. сорока		czterdziestu	

В українських складних числівниках на позначення 200–900 відмінюються обидві частини: *двохсот, двомстам*. У польських складних числівників 500–900 відмінюється тільки перший корінь: *pięciuset, pięciomaset*.

У числівниках *dwanaście, dwadzieścia* і *dwieście* відмінюються обидві частини: *dwunastu, dwunastoma*.

		Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
Н. двісті	п'ятсот	dwustu	dwieście	pięciuset	pięćset
Р. двохсот	п'ятисот		dwustu		pięciuset
Д. двомстам	п'ятистам	dwustu	dwieście	pięciuset	pięćset
З. двісті	п'ятсот	dwustu		pięciuset	
О. двомастами	п'ятьмастами, п'ятьомастами	dwustu (dwustoma)		pięciuset	
М. двохстах	п'ятистах	dwustu		pięciuset	

У польській мові при нечоловічо-особовій та жіночих формах називного – знахідного відмінків числівників від 5 і більше іменники мають форму родового відмінка множини: *pięć domów, sto książek*.

У складених кількісних числівниках української та польської мов відмінюються всі складові частини. Винятком є польські числівники з компонентом *jeden*.

У непрямих відмінках числівники узгоджуються з іменниками у формі того самого відмінка: *pro n'at'ь студентів // o pięciu studentach*.

Числівники *п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот* (і далі) в називному – знахідному відмінках сполучаються з іменником у формі родового відмінка множини, у непрямих відмінках узгоджуються з формами іменників: *п'ять зошитів, сім кімнат*.

Пор. вживання кількісних числівників у реченнях:

1. Жеребця того не продавай, а візьми в Карпа *десять* пудів пшениці, що перед Великоднем позичав (Б. Антоненко-Давидович).

2. На траві – *два* хлопчика,
у дерева – *дві* гілки,
на гілці – *два* гробчики,

у вулику – дві бджілки.

(Н. Забіла)

3. Жінка за *три* кути хату тримає, а чоловік за *один* (прислів'я).

II. 1. Działo się to przed *czterema* laty (E. Orzeszkowa).

2. Poleciała do Pabianic,

dała *dziesięć* groszy za nic,

a że już nie miała więcej,

więc siedziała *pięć* miesięcy.

(J. Brzechwa)

3. Skakałam przez skakankę *sto* razy, *dwieście*, *trzysta* (I. Suchorzewska).

В українській і польській мовах відповідні числові назви *тисяча* // *tysiąc*, *мільйон* // *milion*, *мільярд* // *miliard* відмінюються, як іменники. Еквівалентні за семантикою, але різні за походженням слова *нуль* (з нім. *Null*) // *zero* (з франц. *zero*) також відмінюються, як субстантиви.

2. Порядкові числівники

В українській і польській мовах порядкові числівники за формами словозміни й функціями наближені до прикметників, пор.:

перший // *pierwszy*

другий // *drugi*

третій // *trzeci*

четвертий // *czwarty*

п'ятий // *piąty*

шостий // *szósty*

сьомий // *siodmy*

восьмий // *ósmu*

дев'ятий // *dziewiąty*

десятий // *dziesiąty*

одинадцятий // *jedenasty*

дванадцятий // *dwunasty*

тринадцятий // *trzynasty*

чотирнадцятий // *czternasty*

п'ятнадцятий // *piętnasty*

шістнадцятий // *szesnasty*

сімнадцятий // *siedemnasty*

вісімнадцятий // *osiemnasty*

дев'ятнадцятий // *dziewiętnasty*

двадцятий // *dwudziesty*.

На думку мовознавців, „близькість порядкових числівників до прикметників бере початок у праслов'янській мові, в якій порядкові числівники, подібно до прикметників, могли мати коротку (нечленну) і повну (членну) форми, відмінювались за моделлю повних або коротких прикметників”⁵⁰.

⁵⁰ Історична типологія слов'янських мов, с. 89.

Як доведено останніми дослідженнями⁵¹, первісно основними були саме порядкові числівники, а похідними від них кількісні.

У більшості слов'янських мов, в тому числі в українській і польській, порядкові числівники мають форми рода, числа і відмінка. При цьому такі числівники в обох мовах здебільшого відмінюються, як прикметники твердої групи (крім слів *третій // trzeci*, пор.: *третьому // trzeciemu, drugiego*).

Числівники утворюються в українській мові зі сполучення кількісного й порядкового числівників: *двадцять перший*, у польській мові у межах десятків – зі сполучення двох порядкових числівників: *dwudziesty pierwszy*, у межах сотні й вище – зі сполучення кількісних і порядкових числівників: *sto pierwszy*. В українській мові у таких числівників відмінюється остання складова частина. У польській мові при передачі тризначних і більше чисел відмінюються назви і одиниць, і десятків, пор.:

тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року // roku tysiąc dziewięćset czterdziestego piątego.

При сполученні з іменниками порядкові числівники в українській і польській мовах узгоджуються з ними в роді, числі та відмінку. При позначенні дати (дня) польський порядковий числівник стоїть у формі чоловічого, а не середнього роду, як в українській мові, напр.:

двадцять четверте січня // dwudziesty czwarty stycznia.

Пор. вживання порядкових числівників у реченнях:

I. 1. Мені *тринадцятий* минало (Т. Шевченко). 2. Мій *перший* вірш написаний в окопі (Л. Костенко). 3. І цей ще Несторенко, як навмисне, зволікає з тим *шостим* (Б. Антоненко-Давидович).

II. 1. Wtem z potrawą *czwartą* wszedł służący i raptem boczne drzwi otwarto (A. Mickiewicz). 2. Cztery małe rude liski piły mleko z *jednej* miski (W. Chotomska). 3. Pan Słowik przed *dziewiątą* miał być na kolacji. Tak się godzin wyznaczonych zawsze pilnie trzyma, a tu już po *jedenastej*, a Słowika nie ma! (J. Tuwim).

3. Збірні числівники

В українській і польській мовах збірні числівники вживаються при назвах осіб і тварин різної статі, особливо при назвах недорослих істот, а також при назвах предметів, що вживаються лише у множині або при назвах парних предметів:

трое дівчат // troje dziewcząt

двоє дверей // dwoje drzwi.

В українській мові збірні числівники утворюються від числівників від 2 до 20 й 30 (*двоє, троє, одинадцятєро, двадцятєро*). У польській мові збірні числівники мають широкую сферу використання й охоплюють утворення від

⁵¹ Т. Лукінова, *ззнач. праця*, с. 321–324.

2 до 90 (*trzynaścioro, siedemdziesięcioro*). Польські збірні числівники мають формант *-j-* для похідних від позначень чисел 2–3, форманти *-or* і *-o* для 4–90, напр.: *dwoje, czworo*.

При відмінюванні українських збірних числівників у непрямих відмінках вживаються форми кількісних числівників: *двоє, двох, двом*. У польській мові збірні числівники змінюються тільки за відмінками, вони не мають форми чоловічої особи, категорії істоти – неістоти; форми знахідного відмінка в них збігаються з формами називного. Польські збірні числівники відмінюються, як іменники середнього роду з основою на задньоязиковий приголосний: *czworo, czworga, czworgu, czworgiem*. У непрямих відмінках збірні числівники мають суплетивні форми, що не збігаються із формами кількісних числівників і отримують елемент *-g-*, який додається до основи називного – знахідного відмінка на *-j-*: *dwojgi*, пор.:

Українська мова		Польська мова	
Н. двое	четверо	dwoje	czworo
Р. двох	чотирьох	dwojga	czworga
Д. двом	чотирьом	dwojgu	czworgu
З. =Н. або Р.	=Н. або Р.	dwoje	czworo
О. двома	чотирма	dwojgiem	czworgiem
М. двох	чотирьох	dwojgu	czworgu

До збірних належать і числівники *обидва // oba*. Український числівник *обидва* і польський *oba* мають форму роду: *обидва, обидві // oba, obie*. В українській мові можуть вживатися діалектні форми *оба, обі*, наближені до польської мови: Два кольори мої, два кольори, *оба* на полотні, в душі моїй *оба* (Д. Павличко). В українській мові обмежено використовується форма *обоє*, пор. фразеологізм *обоє рябоє*.

У польській мові існує чоловічо-особова (*obaj*) та нечоловічо-особова форма (*oba*), пор. відмінювання:

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Збірне
Н.	обидва	обидві	обоє
Р.	обох	обох	
Д.	обом	обом	
З.	обидва	обидві	обоє
О.	обома	обома	
М.	обох	обох	

	Чоловічо-особовий рід	Нечоловічо-особовий, середній рід	Жіночий рід	Збірне
Н.	obydwaj	obydwa	obydwie	obydwoje
Р.		obydwóch, obydwu		obydwojga
Д.		obydwom, obydwóm, obydwu		obydwojgu
З.	obydwóch	obydwa	obydwie	obydwoje
О.	obydwoma, obydwu		obydwie, obydwoma	obydwojgiem
М.	obydwóch, obydwu		obydwu	

Чоловічо-особовий рід	Нечоловічо-особовий, середній рід	Жіночий рід	Збірне
Н. obaj, obu	oba	obie	oboje
Р. obu	obu	obu	obojga
Д. obu	obu	obu	obojgu
З. obu	oba	obie	oboje
О. oboma, obu	oboma, obu	obiema, oboma	obojgiem
М. obu	obu	obu	obojgu

Збірні числівники мають у двох мовах різну сполучуваність. В українській мові такі числівники можуть сполучатися з іменниками незалежно від позначення статі осіб (*двоє дівчат, двоє хлопців*). У польській мові збірні числівники у сполученні з іменниками на позначення осіб вживаються лише у випадках, коли в групі позначуваних осіб є особи як чоловічої, так і жіночої статі, пор.:

dwaj przyjaciele, dwóch przyjaciół // двоє друзів
pięciu żołnierzy // п'ятеро солдатів
Było ich trzech (тільки чоловіки) // Їх було троє.
Ich było dwoje (чоловік і жінка) // Їх було двоє.
dwoje państwa // ви обидва
oboje rodzice // мати та батько
ty dwoje (чоловік і жінка) // ми обидва
Mam dwoje udanych dzieci (хлопчика і дівчинку) // У мене двоє чудових дітей.
Był najstarszym z sześciorga rodzeństwa // Він був найстаршим з шести братів і сестер.

У конструкціях з іменниками на позначення осіб чоловічого роду в обох мовах збірні числівники *двоє, троє, четверо* // *dwaj, trzech, czterej* мають різні варіанти сполучення з дієсловом. У польській мові можливе вживання числівника у складі підмета в родовому відмінку, а дієслова – в середньому роді (в українській мові числівник у складі підмета має називний відмінок, дієслово – форму множини), напр.:

Двоє матросів йшли вулицею // *Dwoje marynarzy szło* (*Dwaj marynarze szli*) po ulicy.

Пор. вживання збірних числівників у текстах:

- I. 1. Принесли два маленькі гарбузи, як двоє яблук (І. Нечуй-Левицький).
2. Темно в усіх його вікнах, тільки троє з них світяться (В. Винниченко).
3. П'ять літ мені минуло нині,
і я покликала гостей.
І після п'ятої години
прийшло аж п'ятеро дітей.
(Н. Забіла)

II. 1. *Twarzy tych dwojga ludzi* pani Andrzejowa nie dostrzegła (E. Orzeszkowa). 2. *Tylko nie bój się, tatusiu, przecież jest nas dwóch!* (D. Wawilów). 3. *Chodź, pójdziemy wszyscy troje* (L. Krzemieniecka).

4. Дробові числівники

Дробові числівники позначають дробові величини або кількість, яка складається з певного числа одиниць чи частин одиниці. При цьому дробові числівники можуть поєднуватися з іменниками, які не піддаються обліку, напр.:

дві п'ятих запасів нафти
trzy czwarte urodzaju.

Дробові числівники в українській і польській мовах мають аналітичну будову. Та назва, що передає кількість частин (чисельник), позначається кількісним числівником, а вказівка на загальний вибір (знаменник) – порядковим числівником. Таким чином, дробові числівники функціонально наближені до порядкових числівників:

одна сьома // jedna siódma
дві четверті // dwie czwarte.

Поєднання форм слів, що позначають знаменник, із частиною, що передає чисельник, в українській і польській мовах збігається, пор.:

одна третя // jedna trzecia
три восьмі // trzy ósme
шість одинадцятих // sześć jedenastych.

Кожна частина дробових відмінюється відповідно як кількісний та порядковий числівники, напр.:

дві четверті – двох четвертих // dwie czwarte – dwóch (dwu) czwartych.

Змішані дробові числівники передаються в обох мовах сполученням кількісних і дробових числівників:

1 $\frac{1}{3}$ один і одна третя // jeden i jedna trzecia
3 $\frac{2}{4}$ три і дві четверті // trzy i dwie czwarte.

В українській і польській мовах зближені форми вираження мають номінації десяткового дробу, пор.:

0,3 три десяти // trzy dziesiąte
0,05 п'ять сотих // pięć setnych.

До дробових числівників належать також числівники *півтора // półtora*. Числівники *півтора // półtora* не відмінюються. Українська жіноча форма – *півтори*, польська жіноча форма має варіанти *półtory* і *półtorej*, пор.:

півтора яблука // półtora jabłka
півтори години // półtora (półtorej) godziny.

Особливим у польській мові є поєднання числівника *półtora* та іменника *rok*, пор.: *Spotkały się przed półtora rokiem // Вони зустрілися півтора року тому.*

6.6. Прислівник Przysłówek

Прислівник – це повнозначна частина мови, яка виражає непроцесуальну ознаку дії, стану чи ознаку іншої ознаки⁵². В сучасній мовознавчій традиції прислівник поруч з іменником, прикметником і дієсловом включають до групи основних частин мови⁵³. Водночас І. Вихованець та К. Городенська вважають, що прислівник – це „абсолютно периферійна частина мови, що ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові та іменникові”⁵⁴.

Українські та польські прислівники являють достатньо різноманітний у семантичному та словотвірному відношенні клас слів.

Залежно від характеру вираженої ознаки прислівники поділяють на означальні (*швидко бігти // szybko bieć, весело сміятися // wesolo się śmiać*) та обставинні (*далеко видно // daleko widać, приїхати вчора // przyjechać wczoraj*). Ці основні лексико-граматичні розряди прислівників діляться, у свою чергу, на підгрупи (див. 6.6.1.). Прислівники української та польської мови не мають форм словозміни. Прислівники, що передають якісні характеристики дії, мають ступені порівняння.

У синтаксичних умовах прислівники виконують функцію обставини, напр.:

- I. 1. *Щовесни проростають з кореня буйним зелом полини* (І. Цюпа).
2. *Вгорі погодне сонце, десь за горами вітер, скрізь нерозтанний килим дев'ятої зими* (М. Зеров). II. 1. *Brama naszego dzieciństwa jest otwarta na oścież* (J. Harasimowicz). 2. *Dokoła szum rosnących wód, strop niebios ołowiany* (A. Asnyk).

Окремого розгляду потребують безособово-предикативні слова (предикативи, слова категорії стану), об'єднувані функцією головного члена безособового речення, пор.:

- I. 1. *На душі ж було радісно й чисто* (П. Тичина). 2. *В землянці було холодно* (З. Тулуб). II. 1. *Ciemno wszędzie, głucho wszędzie, co to będzie, co to będzie* (A. Mickiewicz). 2. [...] *Oleńce było zimno* (H. Sienkiewicz).

Їх кваліфікація як предикативного прислівника⁵⁵, окремої частини мови⁵⁶ або дієслова⁵⁷ не усталена. Предикативні слова передають психіч-

⁵² Див.: І. К. Чапля, *Прислівники в українській мові*, Харків 1960; R. Grzegorzczkova, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław 1975; E. Wołodźko, *Przysłówki w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa 1984.

⁵³ Пор., напр.: J. Kuryłowicz, *dz. cyt.*, s. 34; T. Givon, *Syntax. A Functional-typological introduction*, vol. 1, Amsterdam 1984, p. 51.

⁵⁴ І. Вихованець, К. Городенська, *заснач. праця*, с. 299.

⁵⁵ *Сучасна українська літературна мова: Морфологія*, с. 440–443.

⁵⁶ В. В. Виноградов, *Русский язык: Грамматическое учение о слове*, Москва–Ленинград 1947, с. 420–421.

⁵⁷ І. Вихованець, К. Городенська, *заснач. праця*, с. 294–297.

ний і фізичний стан людини або істоти, стан навколишнього середовища, модальні значення. Цим словам, як прикметникам і прислівникам, властива категорія ступенів порівняння.

Вживання безособово-предикативних слів в обох мовах обмежене в кількісному плані; попри широке використання, набір таких утворень порівняно невеликий. Пор.:

видно
властиво
морозно
жалко
можна
потрібно
необхідно
жаль
лінь
гріх
пора
miło
przykro
zimno
gorąco
żal
ładnie
pora
wstyd

та деякі інші.

6.6.1. Лексико-граматичні розряди та вживання прислівників **Leksykalno-gramatyczne grupy i używanie przysłówków**

Як було зазначено, за своєю семантикою прислівники в українській і польській мовах поділяють на два великі розряди: означальні та обставинні. Означальні діляться на якісно-означальні, кількісні (міри або ступеня) та способу дії. Обставинні об'єднують у своєму складі прислівники часу, місця, причини, допустовості та мети. Розглянемо лексико-граматичні розряди прислівників.

I. Означальні прислівники

Ці прислівники поділяються на кілька підгруп:

1. якісно-означальні

Вони передають якісну характеристику дії або стану. В українській мові такі прислівники утворюються від якісних прикметників за допомогою

суфікса *-o* або *-e*, у польській – за допомогою суфіксів *-o* або *-e*, напр.:

rozumno
ciekawo
dobrze
smutno
tanio
hानीebnie
groźnie

(див. 5.9.3.).

Оцінні значення якісно-означальних прислівників в обох мовах можуть „регулюватися” за допомогою префіксів *ne-* // *nie-* або демінутивних суфіксів. При цьому способи вираження додаткової конотативної семантики в українській і польській мовах можуть не збігатися, пор.:

тихесенько // *cichutko*
ранесенько // *wcześnieutko*
білесенько // *bieluteńko*
невдало // *niefortunnie*
тяжко-важко // *bardzo ciężko*
часто-густо // *bardzo często*.

2. Кількісні (міри та ступеня)

Ці прислівники виражають ступінь інтенсивності дії, міру чи ступінь вияву якісної ознаки, пор.:

дуже // *bardzo*
майже // *prawie*
забагато // *za dużo*
потрохи // *po trochu*
потихеньку // *po cichutku*
занадто // *zbyt, nazbyt*
двічі // *dwukrotnie*.

3. Прислівники способу дії

Такі прислівники в обох мовах утворюють найбільш розвинуту лексико-граматичну підгрупу. І це зрозуміло, оскільки основна синтаксична функція прислівників – бути обставиною при присудку, тобто позначати особливості виконання дії. Функціональна специфіка прислівників способу дії сприяє семантичній неоднорідності слів цієї категорії. Ці прислівники можуть передавати значення:

– власне способу дії чи вияву стану, напр.:

пішки // *piechotą*
наосліп // *na oślep*
впівоберта // *w pół obrotu*,

– спільного або роздільного виконання дії:

вкупі

гуртом
razem
pojedynczo,

– порівняльно-уподіблювальне:

по-дружньому
ojcowsko
po bracki.

Виразна внутрішня форма, особливості словотвірних моделей сприяють суттєвим відмінностям у структурно-семантичних властивостях прислівників способу дії в українській і польській мовах. Скажімо, типовими для польської мови є порівняльні прислівники на *-o*: *surowcowo, księżycowo, aktorsko* та ін.

Характерними польськими прислівниками способу дії є також адвербативи, утворені від відносних прикметників. Такі прислівники мають високу конденсацію змісту, пор.: *mikroskopowo, zaimkowo*.

Пор. також приклади інших українських і польських прислівників способу дії, які розрізняються за способом творення та компонентами семантики:

навздогін // w ślad
врозбивку // na wyrwki
наввипередки // na wyścigi
босоніж // na bosaka
зайцем // na gapę,

пор. зближені аналоги двох мов:

навхрест // na krzyż
по-польськи // po polsku
по-своєму // po swojemu
навпомацки // po omacki (omackiem).

II. Обставинні прислівники

Обставинні прислівники позначають обставини перебігу дій або станів, вияву інших ознак. Такі слова поділяються на підгрупи:

1. Прислівники місця (локативні)

Такі прислівники вказують або на фіксовану локалізацію дії (стану) в просторі, або на напрямок дії (руху), пор.:

близько // blisko
далеко // daleko
угорі // w górze
знизу // z dołu
вліво // w lewo
надворі // na dworze.

Для української мови характерне вживання розвинутих рядів прислівників із локативним значенням (див. 1.3.). Водночас специфічними для польської мови є прислівники місця на *-ędy*:

tędy
tamtędy
którędy.

2. Прислівники часу (темпоральні)

Ці прислівники в українській і польській мовах збігаються за своєю семантикою, але можуть розходитися у формальному вираженні, напр.:

часом // czasem
вечорами // wieczorami
віддавна // od dawna
зранку // z rana
влітку // latem
навесні // wiosną
вночі // nocą,

пор. також:

уранці, ранком // rano
соро, швидко, незабаром, невдовзі // wkrótce, prędko, wnet, niedługo.

3. Прислівники причини (каузативні), допустовості та мети

Такі прислівники об'єднує узагальнена семантика зумовленості. Прислівники зумовленості в обох мовах належать до малопоширених, оскільки значення причини, допустовості або мети здебільшого передається у складнопідрядних реченнях з відповідною семантикою або за допомогою т. зв. службових частин мови, пор., однак:

– прислівники причини:

спересердя
спросоння
знічев'я
w zapale
w podnieceniu,

– прислівники допустовості:

наперекір
bynajmniej
przeciwnie,

– прислівники мети:

навмисно
напоказ
specjalnie.

Семантика прислівників може виходити за межі основної класифікації за лексико-граматичними розрядами. Скажімо, специфічними для польської мови є прислівники структури „прийменник *na* + прислівник на *-o*”,

які переважно виступають на позначення способу дії, пор.: *sernik na zimno, mówić na serio, komentować na gorąco*. Водночас деякі з подібних утворень можуть передавати семантику часу (*przyjechać na krótko*), умови (*ubranie na galowo*) або результативності (*ugotować jajka na twardo, usmażyć ziemniaki na złoto, ogolony na tyso*) (див. також 5.9.3.).

Отже, при зіставленні українських і польських прислівників виявляють себе як спільні, так і відмінні семантико-граматичні показники. Частина українських і польських прислівників, утворених на ґрунті аналогічних за значенням іменників, прикметників, дієслів і прислівників, одержує неординарне морфологічне та орфографічне оформлення, пор.:

влітку // latem
цілком // całkowicie
справді // naprawdę
поодиноці // pojedynczo
лежачи // na leżąc
потихеньку // po cichutku
напівлежачи // pół leżąc
вдома // w domu
нагору // na górę
потрохи // po trochu
по-перше // po pierwsze
по-божому // po bożemu
сам-на-сам // sam na sam.

Специфічною для української мови є наявність прислівників-омографів (*ніде – нідé, нікуди – ніку́ди*), омофонія прислівників і сполучень (*вгорі – в горі, надворі – на дворі*) та ін. Типовими для польської мови є прислівники, що походять від відносних прикметників (*deszczowo, społecznie, planowo*), прислівники структури „*na* + прислівник на *-o*” та ін.

У багатьох випадках прислівникам однієї мови відповідають інші частини мови або різного роду синтаксичні конструкції в іншій мові, пор.:

прийти ранувато // przyść dość wcześnie
гарненько виспатися // bardzo dobrze się wyspać
kasza na sypko // rozcinчаста каша
ugotować zupę na gęsto // приготувати суп так, щоб він був густим
potalować na zielono // пофарбувати у зелений колір
pisać ręcznie // писати від руки
puścić wolno // звільнити
jeździć konno // їхати на коні (конем),

пор. також:

chować się zdrowo // рости здоровим
zdrowo wyglądać // виглядати здоровим
zdrowo się odżywiać // правильно харчуватися

gotować zdrowo // готувати корисну їжу
zdrowo rozumować // розсудливо міркувати
zdrowo sobie podjąć // гарненько наїстися.

Чимало українських і польських прислівників із яскравою внутрішньою формою відбиває особливості національного світосприйняття, пор., напр.:

руба
утриконь
навприсядки
напродиво
зроду-віку
часто-густо
z pańska
zniechęcająco
chyłkiem
po ciemku
na całość
na przelaj
na dobitkę
na grandę та ін.

(див. також 1.3.).

6.6.2. Ступені порівняння прислівників

Stopniowanie przysłówków

В українській і польській мовах форми вищого та найвищого ступенів порівняння⁵⁸ утворюються лише від якісно-означальних прислівників. Формування ступенів порівняння прислівників, як і прикметників, відбувається в обох мовах синтетичним та аналітичним способами.

В українській мові форми вищого й найвищого ступенів прислівників (як і прикметників) утворюються від якісних прикметників за допомогою суфіксів *-ш-*, *-іш-* та префікса *най-*: *глибше*, *найглибше*, інколи в поєднанні з *як-*: *якнайкраще*. На відміну від омонімічних прикметників середнього роду, українські прислівники вищого й найвищого ступенів виконують функцію обставин.

У творенні вищого й найвищого ступенів прислівників у польській мові, порівняно з українською, є відмінності. Вищий ступінь має суфікс *-ej*, найвищий – префікс *naj-*, пор.: *głębsze*, *najgłębsze* – *głębiej*, *najgłębiej*.

За наявності в основі українського або польського прислівника співвідносних суфіксів *-к-*, *-ек-*, *-ок-* // *-к-*, *-ек-*, *-ок-* суфікси вищого ступеня приєднуються до кореня:

тяжко – *тяжче* // *ciężko* – *ciężej*
глибоко – *глибше* // *głęboko* – *głębiej*.

⁵⁸ Див.: Н. М. Костусяк, *ззнач. праця*.

В обох мовах існують суплетивні форми творення ступенів порівняння:
добре – краще // dobrze – lepiej
мало – менше // mało – mniej
багато – більше // dużo – więcej
легко – легше // lekko – lżej і под.

При утворенні форм ступенів порівняння прислівників відбувається чергування приголосних:

високий – вище
twardy – twardziej.

Описові форми ступенів порівняння утворюються від вихідної форми прислівника з додаванням допоміжних слів *більш // bardziej, найбільш // najbardziej*; *мениш // mniej, найменш // najmniej*:

більш високий // bardziej wysoki
найменш здібний // najmniej zdolny.

Деякі польські прислівники (як і прикметники) можуть утворювати тільки аналогічні форми ступеня порівняння, напр.:

bardziej otwarcie
bardziej elegancko
*najbardziej nowatorsko*⁵⁹.

Українські та польські художні тексти засвідчують однотипність семантико-синтаксичного вживання прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння, напр.:

I. 1. Ходи! Шлях певний *швидше* знайдем вдвох (Леся Українка). 2. Все було інше, все *краще, могутніше, веселіше* (О. Довженко). 3. Їм всім хотілось *якнайчастіше* казати те слово нове, мов тільки знайдене, просте і рідне (М. Коцюбинський). 4. Бажаю Вам *якнайбільше* здоров'я (М. Коцюбинський).

II. 1. *Zawsze i silnie przekonana była, że w synu jej i Andrzeja prędzej lub później* objawić się musi jakaś zdolność (E. Orzeszkowa). 2. *Pokaż mi swój wierszyk, a ja powiem ci, czemu nie powstał ani wcześniej, ani później* (W. Szymborska). 3. *Najlepiej* przestawić szyfonierę (K. Siesicka). 4. *Najnudniej, aczkolwiek najlżejsza* to była kara, było stać w kącie (M. Wańkiewicz).

6.7. Дієслово

Czasownik

Дієслово як одна з основних частин мови передає динамічну (процесуальну) ознаку та виконує активну роль в організації елементарного речення⁶⁰.

⁵⁹ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 376.

⁶⁰ Див.: В. М. Русанівський, *Структура українського дієслова*, Київ 1971; В. М. Русанівський, *Дієслово – рух, дія, образ*, Київ 1977; А. П. Загнітко, *Дієслівні категорії в син-*

Дієслова виражають дії, процеси, стани, виявляють широкі валентнісні можливості щодо інших компонентів речення. Особливістю дієслів є властивий їм набір морфологічних категорій – власне-дієслівних (виду, перехідності – неперехідності, способу, часу, стану) і невласне-дієслівних (особи, числа, роду). Польська мова має додаткові показники вираження персональності, зворотності, герундійних віддієслівних іменників тощо. Спільним для системи дієвідмінювання обох мов є використання синтетичного та аналітичного способів вираження граматичних значень. Дієвідмінювані форми в українській і польській мовах виконують функцію присудка, напр.: 1. В його очах *засвітилась* одрада; лице *прояснилось*, наче хто *збризнув* його холодною водою; серце *затіпалось*, наче хто *доторкнувся* до нього (Панас Мирний).

2. *Mów do mnie jeszcze... Za taką rozmową tęskniłem lata... Każde twoje słowo słodkie w moim sercu wywołuje dreszcze – mów do mnie jeszcze...*

(K. Przerwa-Tetmajer)

Крім того, дієслівні словоформи в обох мовах можуть уживатися у функції головного члена односкладного речення (див. 7.4.). Своєрідну групу мовних одиниць складають безособові дієслова, семантика яких не вказує на особу-виконавця дії або на носія стану.

Безособові дієслова, а також особові у значенні безособових в українській і польській мовах уживаються у формі середнього роду, пор., напр.:

Морозить.

Пече у шлунку.

Йому працюється добре.

Świta.

Rozwidnia się.

Zagrzmiało.

Відмінності української та польської мов знаходять відбиток у системі численних дієслівних форм, у дієвідмінюванні. Чимало специфічних рис виявляє творення та вживання українських і польських віддієслівних форм – дієприкметників і дієприслівників.

Дієприкметникові форми в обох мовах виступають у позиції як атрибута, так й іменної частини предиката, напр.: 1. Чи береже він

тагматичні і парадигматичні, Київ 1990; А. П. Загнітко, *Система і структура граматичних категорій дієслова*, Київ 1990; Д. Вечорек, *Украинский язык. Slavica Romana – Slavica Byzantina. Очерки по глагольности*, Wrocław 1997; К. Г. Городенська, *Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві*; І. В. Кононенко, *Системні зв'язки дієслова та прикметника у слов'янських мовах*; J. Tokarski, *Czasowniki polskie (Formy. Typy. Wyjątki. Słownik)*, Warszawa 1951; Z. Saloni, *Cechy składniowe polskiego czasownika*, Wrocław 1976.

[собор] у собі відгомін життя *невмирущого*... [...]. Повен, повен всього! Темрявою ночі *окутаний*, зірок дістає шоломами своїх бань крутолобих (О. Гончар). 2. *Słyszę ciągnące żurawie, których by nie dościgły źrenice sokoła* (A. Mickiewicz).

Дієприслівники в межах речення виконують функцію обставини, пор.:

1. *Вдивляючись* в уста, що кличуть,
В розсіяних очей вогні,
Різьбив ти в пам'яті обличчя,
Щоб перелить його в пісні.

(Б. Антонович)

2. *Bronka podważyła dłutkiem łeb gwoździa, Franka chwyciła obcęgami, ciągnąc z całych sił* (P. Gojawiczyńska).

Для української та польської мов властиві форми на *-но, -то // -no, -to*:
збудовано // zbudowano
забуто // zapomniano.

Особливою дієслівною формою виступає інфінітив⁶¹. Інфінітив виражає абстрактну дію і не має морфологічних категорій часу, способу, особи, роду, числа. Натомість у граматичну семантику інфінітива входять значення виду, стану, перехідності – неперехідності.

Інфінітив утворюється за допомогою суфіксів: в українській мові – *-ти* (розмовне – *-ть*), у польській – *-ć*, рідше – *-c* (пор. також утворення зворотніх дієслів: 6.7.1.). Якщо корінь польського дієслова у формах теперішнього часу закінчується на *k* або *g*, інфінітив має показник *-c*:

tlukę – tłuc
strzegę – strzec.

При чергуванні *k, g* з *c* у польській мові суфікси відсутні: *piec, tóć*.

Інфінітив може виконувати різні формотвірні функції, а у синтаксичних умовах може виступати в ролі усіх членів речення, пор. уживання цих форм:

1. 1. Спочатку йому спала думка *піти* далеко берегом за місто, скупатись на відлюдді й вернутись до своєї комірчини аж увечері (В. Підмогильний).

2. Буду *мріяти* й *жити* на крилах надій (Д. Луценко).

3. Кіт – ну *нявчать* на грушу!

Прийшов у сад дідусь...

Та хто б, *скажіть*, подумав? –

і діда грушка – лусь!

Тоді приходять бабця

їх, бідних, *лікувать*.

Та хто б, *скажіть*, подумав? –

і бабцю грушка – гать!

(Л. Повх)

⁶¹ Див.: Г. П. Півторак, *Форми інфінітива в українській мові*, Київ 1974.

II. 1. Chciał on był *wydać* swoją córkę za męża tak, żeby to było zgodne zarówno z wymaganiami rodu, jak i z jej uczuciami (M. Dąbrowska).

2. Och, jak dobrze nam *zdobywać* góry

I młodą piersią *chłonać* wiatr.

Prężnymi stopy *deptać* chmury

I palce *ranić* ostrzem Tatr.

(Piosenka)

3. Jakże im *jechać* daleko! (J. Iwaszkiewicz).

4. *Kochać* i *tracić*, *pragnąć* i *żałować*,

Padać boleśnie i znów się *podnosić*,

Krzyczeć tęsknocie „precz!” i *błagać* „prowadź”

Oto jest życie: nic, a jakże dosyć...

(L. Staff)

В українській і польській мовах функціонують особливі типи мовних одиниць – т. зв. вигуківі дієслова, напр.:

штурх

дряп

плюск

стук-грюк

бах

рик-рик

бєс

trach

bul

bach

łur

pac та ін.

(див. також 6.11.).

Ці слова мають вигукове походження, але позначають динамічні дії та використовуються в реченні як присудок. Вигуківі дієслова можуть керувати субстантивами. Пор. вживання цих одиниць у реченнях:

1. 1. Що рибка *смик* – то серце *твоє*!

2. Аж ось гуде, – і хвиля утікає!..

Аж – *гульк*!.. з води Дівчинонька пливе

І косу зчісує, і брівками моргає!..

3. Вона морга, вона й співа...

Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..

Рибалка *хлюп*!.. За ним *шубовсть* вона!..

І більш вже нігде не бачили Рибалки!

(П. Гулак-Артемівський)

II. 1. Aż się żardynierka przewróciła i wszystkie kwiaty *bach* na dywan! (W. S. Reymont). 2. Pani Darnowska zgadzała się na wszystko, jak na łaskę, a na zakończenie – *bach* Alinkę w rękę! (F. Wiesiołowski). 3. Jak nie krzyknie: „Kumie, ratuj! Bo mnie nieboszczyk złapał!..” – i *bęc* przez futrynę (B. Prus).

4. Wymowa wznieść nie zdoła
dziś na wolności szczyt;
dziś przyjaźń, miłość woła,
tam, bracia, *cyt!* tam *cyt!*
(A. Mickiewicz)

Специфічними для польської мови є численні віддієслівні іменникові утворення (*gerundium*–*odstównik*)⁶² типу *noszenie się*. Як і вигуківі дієслова, ці утворення займають проміжне місце у частиномовній класифікації. Наявність видових розрізень, можливість приєднання компонента *się* дають підставу деяким мовознавцям включати ці слова до групи дієслів⁶³. Характерно, що герундійні субстантиви в 11-томному „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського включаються до дієслівних словникових статей. Наближення польських віддієслівних іменників до дієслова наочно демонструють їхні українські відповідники, пор.: *Nawykły do czytania w ludzkich twarzach, badał nieznanego troskliwie* (J. I. Kraszewski) // Звикнувши *читати* в людських обличчях, він уважно спостерігав незнайомого. Водночас система відмінювання цих віддієслівних одиниць дає змогу віднести їх до класу іменників⁶⁴, пор.:

Zatopiony w czytaniu nie słyszał wejścia młodego człowieka (E. Orzeszkowa) // Занурений у *читання*, він не чув приходу молодого чоловіка.

Do chłodzenia silnika używał najrozmaitszych sposobów (S. Żeromski) // Для *охолодження* двигуна вживав найрізноманітніших засобів.

Таким чином, українськими аналогами польських герундійних форм можуть стати іменники (подібної або відмінної морфемної структури) чи дієслова, пор.:

Oszalał na ruch podróżnych, bieganie służby kolejowej, gwar i pośpiech (S. Krzywoszewski) // Приголомшив нас рух подорожніх, *біганина* працівників залізниці, галас і поспіх.

Nie mógł się wstrzymać od biegania ukradkiem oczyma po twarzach (J. I. Kraszewski) // Він не міг утриматись, щоб не *бігати* крадькома очима по обличчях.

⁶² Див.: Н. Safarewiczowa, *Rzeczowniki „zwrotne” w języku polskim*, „Język Polski”, XXIV, 1954, № 5.

⁶³ О. Б. Ткаченко, *Особенности употребления современных польских глагольно-именных формаций типа итуwanie (się) – (u)mysie (się)* [В:] *Исследования по польскому языку; Исторична типологія слов'янських мов*, с. 136–137.

⁶⁴ *Nauka o języku dla polonistów*, s. 253.

6.7.1. Категорія стану. Зворотні дієслова Kategoria trybu. Czasowniki zwrotne

Категорія стану, як і категорія виду, охоплює всі дієслова слов'янських мов, у тому числі української та польської⁶⁵. Категорія стану виражає спрямованість чи неспрямованість дії (стану) на суб'єкт (виконавця дії або носія стану) й об'єкт (предмет, на який спрямовується дія або стан). Поняття стану не є суто морфологічною категорією, воно тісно пов'язане зі словотвором і синтаксисом. Ця категорія знаходить своє вираження у протиставленні корелятивних дієслівних форм активного та пасивного стану. При цьому „форми активного стану були успадковані слов'янськими мовами з індоєвропейської мови через праслов'янську без функціональних змін, форми пасивного стану походять від аналогічних форм праслов'янської мови”⁶⁶.

Форми активного стану передають дію суб'єкта, який у реченні виражений підметом. Ця дія спрямовується на об'єкт, що в умовах речення позначається як прями́й додаток у формі знахідного відмінка без прийменника, отже, категорія стану тісно пов'язана з категорією перехідності – неперехідності, пор.:

1. Під самим садом обрїй *ліг*

На сіру павутину...

Вже неминуче *буде* сніг

З хвилини на хвилину...

(М. Вінграновський)

2. [...] A bukiet zaraz *się odezwał*:

Rezedą *szeptnął*, różą *krzyknął*,

Westchnął, pokiwał się i przestał.

(J. Tuwim)

Форми пасивного стану вказують на те, що дія спрямована на об'єкт, який у реченні виражений підметом. В українській і польській мовах форми пасивного стану можуть знаходити вираження:

– у пасивній формі дієслів, яка утворюється від дієслів недоконаного виду (в українській мові – за допомогою постфікса *-ся*, у польській – за допомогою компонента *się*):

⁶⁵ Див.: В. М. Русанівський, *Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах* [в:] *Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славістів (Прага)*, Київ 1968; K. Wilczewska, *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń 1966; A. Doros, *Kategoria zwrotności w języku rosyjskim i polskim*, Rzeszów 1981; R. Grzegorzczkova, *Regularność i nieregularność w tworzeniu konstrukcji zwrotnych*, „Prace Filologiczne”, XXXI, 1982; R. Grzegorzczkova, *Jeszcze o bezosobowych konstrukcjach z się*, „Prace Filologiczne”, XXXV, 1991.

⁶⁶ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 111.

будуватися // *budować się*;

– у пасивних дієприкметниках:

збудований // *zbudowany*;

– у віддієприкметникових формах на *-но*, *-то* // *-но*, *-то*:

збудовано // *zbudowano*.

Автори „Історичної типології слов’янських мов” зазначають, що „у всіх слов’янських мовах форми пасивного стану утворюються за допомогою приєднання до форм активного стану зворотного займенника *ся* (*się*, *se*) (*ce*), *sa*, *so*)”⁶⁷. Проте активність зворотніх дієслів пасивного стану в різних слов’янських мовах відбувається неоднаковою мірою. Зокрема, вираження пасивного стану за допомогою зворотніх дієслів поширене в українській мові й рідко зустрічається у польській. При цьому українські форми пасивного стану зворотніх дієслів переважно приєднують до себе додаток у формі орудного відмінка, яким і передається логічний суб’єкт, напр.: Дієслова досліджуються вченими.

У польській мові основним способом передачі пасивного стану є дієприкметникові форми. У польських пасивних конструкціях пасивні дієприкметники поєднуються з допоміжними дієсловами *być* або *zostać* (див. також 7.3.1.1.2.3.). При цьому використанням зв’язки *zostać* польська мова відрізняється не тільки від української, але й від інших слов’янських і неслов’янських мов, пор.: 1. *Bitwa została przerwana* (H. Sienkiewicz). 2. *Nerwy jego zostały narażone na ciężką próbę* (W. Pierzyński). Позначення суб’єкта дії міститься у прийменникових сполученнях з *przez*, напр.: *Wiersz jest napisany przez A. Mickiewicza*.

Семантику пасивності передають і українські та польські форми на *-но*, *-то* // *-но*, *-то*, які виділяються на тлі інших слов’янських мов. У польській мові вони більш поширені, ніж в українській (див. 6.7.4.).

Як вже було зазначено, особливу групу дієслів в українській і польській мовах складають зворотні дієслова. В українській мові частина цих дієслів належить до пасивного стану (*писатися*, *згадуватися*, *рекомендуватися*), частина – до активного стану (*умиватися*, *ударитися*, *зустрічатися* та ін.). У польській мові майже всі зворотні дієслова мають категорію активного стану, пор.: *kręcić się*, *mrużyć się*, *czuć się*. Сема ‘зворотність’ виявляє себе у дієсловах власне-зворотного (*myć się*) або взаємно-зворотного значення (*kłaść się*).

Семантика подібних польських дієслів яскраво виявляється у зіставленні з українськими еквівалентами, пор.:

czuć się // *почувати себе*

znaleźć się // *знайти себе*.

⁶⁷ Там само, с. 180.

При цьому елемент *się* трактується у польських граматиках як займенник-енклітик⁶⁸ або як морфема; диференціація їхніх функцій не завжди послідовна.

Частина українських і польських дієслів із *-ся* // *się* не одержує зворотну форму у спорідненій мові, пор.:

користуватися // *korzystać*
тренуватися // *trenować*
скористатися // *skorzystać*
повернутися // *wrócić*
przyzwyczaić się // *звикнути*
przyjaźnić się // *дружити*
radować się // *радіти*
habilitować się // *захищати докторську дисертацію*
szanować się // *шанувати себе*
zachowywać się // *поводити себе*
trzymać się // *триматися, тримати себе*
uważać się // *вважатися, вважати себе,*

пор., напр.:

Пускають воду // *Puszcza się wodę.*
 Тут говорять по-польськи // *Tu mówi się po polsku.*

Під впливом польської мови розвинулись українські форми:
depernować się → *нервуватися*
czuć się → *чутися* (про самопочуття).

Специфічною для польської мови є синонімія зворотних і незворотних дієслів, напр.:

spieszyć – *spieszyć się*
pytać – *pytać się,*

пор. у реченні: *Kamienie ładnie błyszczą* – *Kamienie ładnie się błyszczą.*

При цьому зворотні дієслова у порівнянні з парними незворотними насичені емоційною або розмовною конотаціями.

Невелика група зворотних дієслів передає власне безособово-зворотне значення типу *rozwidнюється* // *rozwidnia się*; пор. також безособові форми без *-ся* // *się*:

świta // *świta*
zagrimilo // *zagrzmiało* і под.

Частина безособових дієслів із *-ся* // *się* вживається з формою давального відмінка на позначення особи: *здається* (*йому*) // *wydaje się*. Польські дієслова із *się* можуть вживатися у незворотній формі на позначення невідзначеної або узагальненої особи: *jeździ się*.

⁶⁸ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, s. 334; S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 171.

Показник *się* реалізується у різних частинах речення, але не на його початку, інтонаційно приєднується до попереднього слова, за наявності іншого енклітика зазвичай стоїть після нього: *Nic się nie stało*.

Пор. вживання українських і польських зворотніх дієслів у текстах:

I. 1. *Милуюся, люблюся, чого душі моїй так весело* (П. Тичина). 2. *Коли втомлюся я життям щоденним...* (Леся Українка). 3. *Караюсь, мучусь, але не каюсь* (Т. Шевченко). 4. *Я намагався уявити собі, які в собаки очі, коли вона вие, але не міг і питався бабусю* (Гр. Тютюнник). 5. *Нам зустрінись на обрії треба* (Л. Костенко).

II. 1. *Szturm się rozpoczął* (H. Sienkiewicz). 2. *Dzień też miał się już ku spoczynkowi* (H. Sienkiewicz). 3. *Puch się kwietny sypie poprzez płoty* (M. Konopnicka). 4. *Z chaosu ład się tworzy* (J. Tuwim). 5. *Nie wiedziałem, że się będę tak męczył, słów szukając dla żywego świata* (J. Tuwim). 6. *Kot się pod murem przeciąga leniwie* (L. Staff). 7. *Ujawniają się zwątpienia i zamiary* (W. Szyborska). 8. *Czy ona się śni?* (S. Grochowiak). 9. *Stała nam się nowina, pani pana zabiła* (piosenka).

6.7.2. Категорія виду

Kategoria aspektu

Послідовне розмежування дієслів доконаного та недоконаного виду є характерною ознакою слов'янських мов⁶⁹, які успадкували цю рису з праслов'янської мови⁷⁰. Категорія виду ґрунтується на протиставленні неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки (недоконаний вид) та повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, результативної, цілісної процесуальної ознаки (доконаний вид)⁷¹. Специфіка семантики видових форм тісно пов'язана з категорією часу: недоконані дієслова знаходять вираження в усіх формах часу, доконані – тільки у формах минулого та майбутнього часу.

⁶⁹ Див.: А. Мазон, *Вид в славянских языках: Принципы и проблемы*, Москва 1958; *Увод в изучаването на южнославянските езици*, София 1986, с. 447–454; С. Соколова, *Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов*, „Українська мова”, 2003, № 2; І. Калько, *Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові*, Черкаси 2008; A. Bogusławski, *Czasowniki dokonane i niedokonane i ich stosunki wzajemne*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. 2, Językoznawstwo, Warszawa 1963, s. 153–159; C. Piernikarski, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*, Wrocław 1969; W. Smiech, *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*, Łódź 1971; F. Antinucci, L. Gebert, *Semantyka aspektu czasownikowego [w:] Studia gramatyczne*, Wrocław 1977; A. Holvoet, *Aspekt a modalność w języku polskim na tle słowiańskim*, Wrocław 1982.

⁷⁰ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 249–256.

⁷¹ Пор.: J. Tokarski, *Fleksja polska*, s. 171–172.

Деякі українські та польські дієслова видових пар не утворюють, водночас ці слова мають категорію виду, пор.:

стояти // *stać*

мати // *mieć*,

але *сидіти* // *siedzieć – siadywać*.

У мовознавстві існують різні підходи до лексико-граматичної природи категорії виду. Більшість вчених вважають, що члени видової пари – це форми одного слова⁷². У зв'язку із цим, зокрема, в українських і польських тлумачних словниках обидві видові форми об'єднуються в одну словникову статтю. Частина дослідників вважають вид слівотвірною категорією⁷³. Очевидно, до видових пар слід підходити диференційовано: якщо між компонентами видової пари немає семантичних відмінностей, крім наявності / відсутності семи 'межа дії', це форми одного слова, пор.:

стрибати – стрибнути // *skakać – skoczyć*.

Якщо при утворенні видової пари дієслова розійшлися за частиною лексичного значення, вони виступають як окремі слова, напр.:

бігти – підбігти

szyć – naszyć.

Творення видових пар дієслів в українській і польській мовах має багато спільних рис. Дієслова доконаного виду утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою подібних у двох мовах префіксів, пор.:

з-: ліпити – зліпити

// *z- (s-): lepić – zlepić*

по-: прибирати – поприбирати

// *po-: sprzątać – posprzątać*

на-: малювати – намалювати

// *na-: rysować – narysować*

о-: глухнути – оглухнути

// *o-: głuchnąć – ogłuchnąć*

ви-: купити – викупити

// *wy-: kupić – wykupić*

про-: читати – прочитати

// *prze-: czytać – przeczytać*

за-: писати – записати

// *za-: pisać – zapisać*.

Деякі форми доконаного виду утворюються в обох мовах від форм недоконаного виду за допомогою суфіксів:

-ну- (-ону-): впливати – вплинути // *-ną-: wpływać – wpłynąć*

-ва-: видати – видавати // *-wa-: wydać – wydawać*.

Дієслова недоконаного виду утворюються від дієслів доконаного виду за допомогою в основному співвідносних суфіксів:

-ува- (-юва-), -овува-: дописати – дописувати // *-ува- (-iwa-): dopisać – dopisywać*

-ва-: змити – змивати // *-wa-: zmyć – zmywać*

-а-: сісти – сидати // *-a-: siąść – siadać*,

пор., проте:

-ува-: погодитися – погоджуватися // *-а-: zgodzić się – zgodzać się*.

⁷² Див., напр.: Сучасна українська літературна мова, за ред. А. П. Грищенка, с. 365; *Наука o języku dla polonistów*, s. 238.

⁷³ І. Р. Вихованець, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, с. 102–103.

Творення форм недоконаного виду може бути пов'язане із чергуваннями в корені слова:

сплести – сплітати // spleść – splatać
замести – замітати // zamieść – zamiatać.

Можливим в обох мовах є творення видових форм за допомогою морфологічної зміни суфікса та зміни основи, напр.:

висихати – висохнути // usychać – uschnąć
повертатися – повернутися // wracać – wrócić.

Деякі дієслова утворюються шляхом використання суплетивних основ, причому їх співвідношення в українській і польській мовах може не збігатися, напр.:

брати – взяти // brać – wziąć
говорити – сказати // mówić – powiedzieć
ловити – піймати // łowić (łapać) – złapać
widzieć – zobaczyć // бачити – побачити
oglądać – obejrzeć // оглядати.

В українській мові утворення видової пари може відбуватися шляхом зміни наголосу, напр.:

виклика́ти – ві́кликати
розріза́ти – розрі́зати
розкида́ти – розки́дати.

Зрозуміло, що для польської мови, яка має постійний наголос, такий тип формування видової пари є неможливим, пор.:

nasíпати – насипа́ти // nasypać – nasypuwać.

Деякі українські та польські дієслова можуть виступати у формі як доконаного, так і недоконаного виду (тобто є двовидовими), пор.:

абстрагувати
атестувати
женити
ранити
веліти
наслідувати
атакувати
kazać
ranić
abdykować
awansować
organizować.

Значна кількість українських і польських видових пар співвідноситься у своїх основах та способах творення, що часто пояснюється успадкуванням цими мовами праслов'янських дієслів, пор.:

біліти – побіліти // bieleć – pobieleć
вибрати – вибирати // wybrać – wybierać.

Водночас власні історичні шляхи розвитку двох мов привели до своєрідності утворення багатьох видових пар дієслів, напр.:

перекласти – перекладати // przełożyć – przekładać
запросити – запрошувати // zaprosić – zapraszać.

Специфіці вираження категорії виду в польській мові сприяє більша активність утворення дієслів у цій мові в зіставленні з українською (див. 5.9.4.), пор., напр.:

reżyserować – wyreżyserować // режисерувати
marzyć – wymarzyć // мріяти
emigrować – wyemigrować // емігрувати
inwestować – zainwestować // інвестувати та ін.

Пор. вживання дієслів недоконаного і доконаного видів у текстах:

I. 1. Мала крапля і великий камінь *пробиває* (прислів'я). 2. І ти в моїй пам'яті назавжди *залишишся* такою, як зараз (Є. Гуцало). II. 1. *Trzy razy księżyc odmienił się złoty, jak na tym piasku rozbiłem namioty* (J. Słowacki). 2. *Wychodzą* tak ze świecami Anna do Francji, Eudoksja na Węgry, Saweta do Danii (J. Iwaszkiewicz).

6.7.3. Дієвідмінювання Копіюгація

Дієвідмінювання (словозміна дієслів) – це утворення граматичних форм дієслів у межах його парадигми⁷⁴. В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, дієслівна парадигма налічує найбільшу кількість компонентів. При словозміні дієслова виявляють категорію способу, часу, числа, особи, роду, у польській мові також – персональності.

Категорія способу є словозмінною категорією, яка виражає відношення процесуальної ознаки до дійсності. В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, виділяються форми дійсного (напр.: *пішов, leciała*), умовного (*xotiv би, spałbym*) та наказового (*читай, stój*) способів дієслів.

В особових формах дієслів виявляє себе спільна для різних слов'янських мов категорія часу. Форми дійсного способу теперішнього часу об'єднуються у різних для української та польської мов типах дієвідмінювання. В обох мовах значення теперішнього, минулого та майбутнього часу передаються відповідними синтетичними або аналітичними формами, напр.:

⁷⁴ Див., напр.: К. Г. Городенська, *Семантична структура імператива* [в:] *Актуальні проблеми граматики*, Кіровоград 1996, вип. 1; К. Г. Городенська, *Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу*, „Мовознавство”, 1997, № 1; K. Pisarkowa, *Polski czas zaprzeszy i tryb przypuszczający (formy i funkcje)*, „Język Polski”, 1972, z. 52; I. Łuczaków, *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*, Wrocław 1997.

I. 1. Раз над Києвом *стояла* чудова весняна ніч [...] (І. Нечуй-Левицький).

2. В очі *дивляться* кани,

Серце в них *переллю*,
Хай *розкажуть*, коханий,
Як я вірно *люблю*.

(Д. Луценко)

3. *Росла* на груші грушка,

як всі грушки, проста.
Та хто *б*, скажіть, *подумав?* –
упала на kota!

(Л. Повх)

II. 1. *Niechaj* mnie Zośka o wiersze *nie prosi*,

Bo kiedy Zośka do ojczyzny *wróci*,
To każdy kwiatek *powie* wiersze Zosi,
Każda jej gwiazdka *piosenkę zanuci*.
Nim kwiat *przekwitnie*, nim gwiazdeczka *zleci*,
śluchaj – bo to są najlepsi poeci.

(J. Słowacki)

2. *Miałeś*, chamie, złoty róg,

miałeś, chamie, czapkę z piór:
czapkę wicher *niesie*,
róg *huka* po lesie,
ostał ci się ino sznur,
ostał ci się ino sznur.

(S. Wyspiański)

3. *Przypomnimy*, co *rzekł* Cambronne i *powiemy* to samo nad Wisłą (W. Brońewski).

Як в українській, так і в польській мовах різні часові форми можуть передавати семантику суміжного часу. Скажімо, форми теперішнього часу можуть позначати дії в минулому або майбутньому часі:

I. 1. Вогонь *палає* і *гуготить*, а вона *заплющує* очі, хитається, і їй *здається*, що то *шумить* колосом нива і серп *черкає* по стеблу (М. Коцюбинський).

2. Чудові ці степи *влітку*, коли *шумлять* хліба, коли жайворонки *заливають* в небі, коли до млості *принікає* сонце (В. Скляренко). 3. Тоді він *іде* до вчительки.

II. 1. *Gospodyni domu*, *Popiołkowa*, *podtrzymuje* tiulowy welon (М. Dąbrowska).

2. Już odbił się, już *płylnie!* Boską równowagą
Rozpina się na drzewcu i *wieje* jak flagą,
Dolata do poprzeczki i nagłym trzepotem
Przerzuca się, jak gdyby był ptakiem i kotem.

(K. Wierzyński),

пор. також: *Co ty powiesz!* (іронічне).

Категорія дієслівної особи в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, виражає відношення дії до суб'єкта з погляду мовця. В українській мові вираження особи часом передається аналітично, за допомогою особових займенників (*я, ти, він писав*). У польській мові значення особи дієслів виражається синтетично, за допомогою особових закінчень (*przyszedłem, przyszedłeś, przyszedł*).

Отже, категорія особи польських дієслів вказує в реченні на еліптичний підмет; в українській мові такий підмет передається у формі займенника, пор.: *Я йшов додому // Szedłem do domu*. Відрізняються від українських польські форми з суфіксом *-t-*, вони не самостійні у вираженні часу і лише беруть участь у творенні дієслівних форм. На відміну від української мови, у формах польської мови розрізняються чоловічо-особові та нечоловічо-особові форми, пор.:

byli – były
mówili – mówiły
czekali – czekały.

Категорія дієслівного числа представлена значеннями однини та множини, які виражають себе у системі особових закінчень:

I. 1. Ти від лютої зими *затуляла* нас крильми ... (Б. Олійник). 2. [...] *Рвуть* долівку хижі каблучки (І. Драч). II. 1. Pani nauczycielka *kazała* wyjąć zeszyty (S. Mrozek). 2. Lilie *mają* jakby sprężyste łodygi (B. Prus).

Категорія роду в усіх слов'янських мовах виявляється у дієслівних формах минулого та умовного способів, напр.:

I. 1. Коли я смуток свій на струни *клала*,
 з'явилась ціла згряя красних мрій,
 веселкою моя надія *грала*,
 далеко *линув* думок легких рій.

(Леся Українка)

2. Ти *б завернула*, та немає Ні слів, ні голосу нема [...] (М. Вінграновський).

II. 1. *Czymże byłbym bez niej?* (B. Prus). 2. *Przez ciemne mieszkanie na pierwszym piętrze kamienicy w rynku przechodziło* co dzień na wskroś całe wielkie lato (B. Schulz). 3. *Babcia uszyła* Monice nową, aksamitną sukienkę (M. Kaliszewska).

В українській мові є дві дієвідміни. До першої належать дієслова, які в третій особі множини теперішнього часу мають закінчення *-уть, -ють: несуть, співають*; другу дієвідміну становлять дієслова, які в третій особі множини отримують закінчення *-ать, -ять: кричать, стоять*.

У польській мові розрізняють три дієвідміни. До першої дієвідміни відносять дієслова з основою на приголосний, які мають у 1-ій і 2-ій особі однини закінчення *-ę, -esz: piszę, piszesz*. До другої дієвідміни належать дієслова з основою на м'який чи ствердий приголосний і закінченням в теперішньому часі *-ę, -isz, -ysz: mówię, mówisz*. Третю дієвідміну становлять діє-

слова, що мають у теперішньому часі закінчення *-am, -asz, -em, -esz: słucham, słuchasz, rozumiem, rozumiesz*. У польському мовознавстві існує підхід, згідно з яким поділ на дієвідміни відбувається на підставі не закінчень, а суфіксів. Таким чином виділяється одинадцять дієвідмін⁷⁵.

При творенні дієслівних форм в обох мовах нерідко відбувається чергування приголосних, пор.:

chodzić – ходжу, ходиш

pisnąć – пишу, пишеш

nosić – noszę,nosisz.

Чергування голосних і приголосних при дієвідмінюванні особливо поширене в польській мові. Для дієслів першої дієвідміни характерним є чергування голосних *o / e* і твердих приголосних з м'якими в основах слів, напр.: *pragnę – pragniesz*.

В основах дієслів другої дієвідміни можуть відбуватися чергування приголосних *ż : z, sz : s, szcz : śc* та ін.:

mrożę – mrozisz

gaszę – gasisz

puszczę – puścisz

(див. також 2.3.; 2.4.).

Розглянемо дієвідмінювання в українській і польській мовах.

Дійсний спосіб

1. Теперішній час

У словозміні українських і польських дієслів теперішнього часу виявляються свої особливості, пор.:

Українська мова

I дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	несу	читаю	несемо	читаемо
2-а ос.	несеш	читаєш	несете	читаєте
3-я ос.	несе	читає	несуть	читають

II дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	учу	роблю	учимо	робимо
2-а ос.	учиш	робиш	учите	робите
3-я ос.	учить	робить	учать	роблять

Польська мова

I дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	kupiję	biorę	kupijemy	bierzemy
2-а ос.	kupujesz	bierzesz	kupujecie	bierzecie

⁷⁵ J. Tokarski, *dz. cyt.*, s. 213–229.

3-я ос.	kuropje	bierze	kuropją	biorą
		II дієвідміна		
	Однина		Множина	
1-а ос.	mówię	krzyczę	mówimy	krzyczymy
2-а ос.	mówisz	krzyczysz	mówicie	krzyczycie
3-я ос.	mówi	krzyczy	mówią	krzyczą
		III дієвідміна		
	Однина		Множина	
1-а ос.	czytam	mam	czytamy	mamy
2-а ос.	czytasz	masz	czytacie	macie
3-я ос.	czyta	ma	czytają	mają

Найбільш зближеними в обох мовах (як і в інших слов'янських) виступають форми теперішнього часу у 2-ій особі, причому в усіх дієвідмінах. Специфічним для української мови (а також – серед слов'янських – для білоруської) є паралельне функціонування у колишніх т. зв. атематичних словах форманта *-ci*: *dasi*, *rozpowіsi*. На відміну від польської мови, в українських дієсловах 3-ої особи однини теперішнього (а також майбутнього) часу може виступати афікс *-ть*. Своєрідними у зіставленні з українською мовою (та більшістю слов'янських мов) є польські закінчення *-at* у 1-ій особі однини третьої дієвідміни. В українській мові форми множини обох дієвідмін мають закінчення *-мо*, у польській мові відповідні форми в усіх дієвідмінах мають закінчення *-ту*, пор.:

пишемо // piszemy
ходимо // chodzimy,

пор. вживання форм теперішнього часу у текстах:

1. Ладко *прислухається* до шелесту осичок, *глушить* баян, і тоді *стає* чути, як *зімхають* міхи в лад невеселий і нікому, навіть гармоністу, невідомій мелодії – бо він її *не видумує* нарощне й *не слухає*, а тільки *бачить* поміж хатами в кінці вулички близько розвішане крайнебо (Гр. Тютюнник).
2. Tak ucho *natężam* ciekawie, że słyshałbym głos z Litwy (A. Mickiewicz).
3. Dżdzu krople *padają* i *łuką* w me okno (L. Staff).

2. Минулий час

Форми минулого часу виражають дії, процеси або стани, які відбулися або виявилися до моменту мовлення. При цьому дієслова можуть мати категорії як доконаного, так і недоконаного виду.

У минулому часі українські й польські дієслова не збігаються у своїх формах. В українській мові форми минулого часу утворюються від основи за допомогою суфікса *-в-* (*-л-*) для жіночого, середнього роду і форм множини або за допомогою нульового суфікса: *писав*, *писала*, *писали*; *ніс*, *несла*, *несли*.

У польській дієслова минулого часу творяться від основи за допомогою суфікса *-ł-*, але вони не тільки позначають рід і число, як в українській мові, а й мають особові закінчення: *писаłem*, *pisałam*; *pisałeś*, *pisałaś*; *pisal*, *pisala*;

pisaliśmy, pisaliście, pisali; pisałyśmy, pisałyście, pisały. У множині розрізняють чоловічо-особові форми на *-i* (після *l*) та нечоловічо-особові форми на *-y* (після *ł*): *mówili* і *mówiły*. Творення форм минулого часу нерідко супроводжується чергуванням, напр.:

pleść – plotła

nieść – niosła.

У формах 1-ої і 2-ої особи множини минулого часу наголос падає на третій від кінця склад: *chodziliśmy, chodziliście*.

Пор. українські та польські форми минулого часу:

Українська мова

	I дієвідміна			
	Минулий час			
		Однина		Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	ніс	несла	–	несли
2-а ос.	ніс	несла	–	несли
3-я ос.	ніс	несла	несло	несли

	II дієвідміна			
	Минулий час			
		Однина		Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	учив	учила	–	учили
2-а ос.	учив	учила	–	учили
3-я ос.	учив	учила	учило	учили

Польська мова

	I дієвідміна			
	Минулий час			
		Однина		
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	kupowałem	kupowałam	–	
2-а ос.	kupowałeś	kupowałaś	–	
3-я ос.	kupował	kupowała	kupowało	

	Множина		
	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	
1-а ос.	kupowaliśmy	kupowałyśmy	
2-а ос.	kupowaliście	kupowałyście	
3-я ос.	kupowali	kupowały	

	II дієвідміна			
	Минулий час			
		Однина		
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	mówiłem	mówiłam	–	
2-а ос.	mówiłeś	mówiłaś	–	
3-я ос.	mówił	mówiła	mówiło	

		Множина	
	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	
1-а ос.	mówiliśmy	mówiłyśmy	
2-а ос.	mówiliście	mówiłyście	
3-я ос.	mówili	mówiły	
		III дієвідміна	
		Минулий час	
		Однина	
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
1-а ос.	czytałem	czytałam	–
2-а ос.	czytałeś	czytałaś	–
3-я ос.	czytał	czytała	czytało
		Множина	
	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові	
1-а ос.	czytaliśmy	czytałyśmy	
2-а ос.	czytaliście	czytałyście	
3-я ос.	czytali	czytały	

Пор. вживання форм минулого часу:

I. 1. Надвечір косарі *почали* підвечіркувати, і Дашкович все *записував* пісні, що *розказували* йому чоловіки (І. Нечуй-Левицький). 2. Хтось з дітей *сказав*, що *чув* від свого діда, ніби тут поблизу є печери, в яких козаки Богдана Хмельницького *переховували* свій порох та зброю (І. Цюпа).

II. 1. Miejsce to *stanowiło* przed paru miesiącami ulubiony cel przechadzek jej syna (E. Orzeszkowa). 2. Jakaś starsza pani *wybierała* z dużego pudła ogromne ciemne guziki (M. Kaliszewska). 3. W brzdach *połśniewały* wody, gdzieśgdzie *blyszczał* jeszcze płat przybrudzonego śniegu (W. S. Reymont).

В українській і польській мовах зустрічаються форми давноминулого часу (плюсквамперфекта). За допомогою цих форм одна минула дія передує другій минулій дії. В обох мовах плюсквамперфект має аналітичну структуру: допоміжне дієслово (*бути* // *буць*) у формі минулого часу поєднується з повнозначним дієсловом (також у формі минулого часу). В сучасній українській мові такі форми сприймаються як застарілі або діалектні, у польській мові ці форми також стилістично забарвлені, пор.:

I. 1. Лукаш *нахиляється* [...], *знаходить* вербову сопілку, що *був кинув*, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Леся Українка). 2. Віл щось *почав був* говорити... (Є. Гребінка). 3. Спершу *був* криком *напустився* на них, але *вгамували* його одразу (А. Головка).

II. 1. *Umył się był* i ogolił naprędce [...] (K. Brandys). 2. Miała wrzuconą na ramiona futrzaną szubkę, którą *okryła się była* [...] (S. Żeromski). 3. Przed kwadranssem *zobaczyła była* przez okno młodą parę ludzi (E. Orzeszkowa).

3. Майбутній час

Дієслова у формі майбутнього часу передають дії, стани або процеси, які відбудуться після акту мовлення про них. В українській і польській мовах

значення майбутньої дії утворюється за допомогою синтетичних (простих) або аналітичних форм.

Майбутня синтетична форма утворюється від дієслів доконаного виду за допомогою закінчень теперішнього часу:

напишу // *napiszę*

зроблю // *zrobię*

прочитаю // *przeczytam*.

В українській мові синтетичні форми майбутнього часу можуть утворюватися за допомогою морфеми *-им-* та особових закінчень: *писатиму, ходитимеш*. Такі форми є унікальними у порівнянні з іншими слов'янськими мовами⁷⁶.

Майбутня аналітична форма утворюється від форм недоконаного виду за допомогою дієслова *бути* // *буć* у формі майбутнього синтетичного часу. Другою частиною цих форм в українській мові є інфінітив (*буду читати*), у польській – інфінітив або форма на *ć*: *będę czytać, będę czytał*. Паралельне (синонімічне) вживання форм майбутнього часу типу *będę kupować – będę kupował* (*kupowała*) в польській мові є своєрідним у зіставленні з іншими слов'янськими⁷⁷.

Пор. форми майбутнього часу в українській і польській мовах:

Українська мова

I дієвідміна

Майбутній час

	Однина	Множина
1-а ос.	нести́му, буду нести	нести́мемо, будемо нести
2-а ос.	нести́меш, будеш нести	нести́мете, будете нести
3-я ос.	нести́ме, буде нести	нести́муть, будуть нести

II дієвідміна

Майбутній час

	Однина	Множина
1-а ос.	учити́му, буду вчити	учити́мемо, будемо вчити
2-а ос.	учити́меш, будеш вчити	учити́мете, будете вчити
3-я ос.	учити́ме, буде вчити	учити́муть, будуть вчити

Польська мова

Майбутній час

	I форма	II форма
		Однина
1-а ос.	<i>będę kupować</i>	<i>będę kupował, kupowała</i>
2-а ос.	<i>będziesz kupować</i>	<i>będziesz kupował, kupowała</i>
3-я ос.	<i>będzie kupować</i>	<i>będzie kupował, kupowała, kupowało</i>

⁷⁶ Н. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 357.

⁷⁷ *Исторична типологія слов'янських мов*, с. 124.

	Множина	
1-а ос.	będziemy kupować	będziemy kupowały, kupowali
2-а ос.	będziecie kupować	będziecie kupowały, kupowali
3-я ос.	będą kupować	będą kupowały, kupowali

Пор. вживання форм майбутнього часу в українській і польській мовах:

I. 1. Хвоста *розпушить* курці сніг

І *пожене* за вітром,
Останні яблучка із ніг
Зіб'є із віт над світом.
До айстр останніх *припаде*
Губами сніговими
І тихо їм щось *доведе*,
І *забіліє* з ними...

(М. Вінграновський)

2. Буду *мріяти й жити*

На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

(Д. Луценко)

II. 1. *Nie będziemy repetować żadnej zimy ani lata* (W. Szymborska). 2. Znowu w sklepiku *zjawi się* pieczywo i znów *zabręczą* rano bańki z mlekiem (L. Staff). 3. Na Niemen *popłyniem!* (E. Orzeszkowa). 4. Te zioła *będą* w wierszach słowami po latach (J. Tuwim).

II. Умовний спосіб

Форми умовного способу передають гіпотетичні (бажані) дії, які можуть бути реалізовані за певних умов. В українській і польській мовах творення форм умовного способу відбувається за допомогою часток *би (б) // by*, які походять від праслов'янського дієслова **byti*.

Українські форми умовного способу творяться за допомогою частки *би (б)*, яка додається до форм минулого часу дійсного способу: *нішов би, малювала би*. В українській мові вживаються також безособові форми умовного способу, що складаються з інфінітива і частки *би (б)*: *поїхати би*.

Умовний спосіб польських дієслів вирізняється тим, що умовна частка *by*, на відміну від української *би*, може змінюватися, набуваючи закінчення дієслів минулого часу: *był, byś, by; byśmy, byście, by*, пор.:

chcielibyśmy // ми би хотіли
czytałby // він би читав.

Як і компонент *się*, варіанти *by* можуть стояти перед дієсловом: *był pisał*. У постпозиції *by* та варіанти приєднуються до дієслівної словоформи: *pisalbym*.

Змінювана частка може приєднуватися не лише до дієслова, а й до інших слів: *gdubyśmy napisali*. В українській мові умовна частка *би* не змінюється і не вживається у складі дієслова, пор.: Якби мені черевики, то *пішла б* я на музики (Т. Шевченко).

Пор. форми умовного способу:

Українська мова

I дієвідміна

Умовний спосіб

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	ніс би	несла б	–	несли б
2-а ос.	ніс би	несла б	–	несли б
3-я ос.	ніс би	несла б	несло б	несли б

II дієвідміна

Умовний спосіб

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	учив би	учила б	–	учили б
2-а ос.	учив би	учила б	–	учили б
3-я ос.	учив би	учила б	учило б	учили б

Польська мова

Умовний спосіб

Однина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
1-а ос.	mówiłbym	mówiłabym	-
2-а ос.	mówiłbyś	mówiłabyś	-
3-я ос.	mówiłby	mówiłaby	mówiłoby

Множина

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
1-а ос.	mówilibyśmy	mówiłybyśmy
2-а ос.	mówilibyście	mówiłybyście
3-я ос.	mówiliby	mówiłyby

Пор. вживання форм умовного способу у мовленні:

І. 1. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість *би була* своя (Т.Шевченко). 2. *Взяв би я* бандуру та й заграв як знав (народна пісня). 3. Так *би ти й казав*, то я ж *би знав*, чия то справа (Леся Українка). 4. То ви *б елегій не творили* (Т. Шевченко). 5. *Хотілося би* знати все ж! (В. Симоненко).

б. *Хотіла б* я піснею стати

У сюю хвилину ясну,

Щоб вільно по світі літати,

Щоб вітер розносив луну.

(Леся Українка)

- II. 1. *Chciałbym to sobie jeszcze raz przeczytać* (W. Osuchowska-Orłowska). 2. *Najlepiej byłoby jechać tam zaraz* (J. Rolleczek). 3. *Zaraz byś inaczej śpiewał* (M. Dąbrowska). 4. *Mogłaby babcia słuchać muzyki klasycznej* (K. Siesicka). 5. *Byłbyś to naprawił (z gazety)*. 6. *Gdybyście zatelefonowali, przyszedłbym*.

III. Наказовий спосіб

За допомогою форм наказового способу дієслів передається прохання, побажання, спонукання або наказ. В обох мовах форми наказового способу утворюються від основи теперішнього часу. Як в українській, так і в польській мовах форми наказового способу творяться синтетично або аналітично. Зрозуміло, що словоформи 1-ої особи однини не утворюються, пор. таблиці:

Українська мова

I дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	несімо, читаймо
2-а ос.	неси, читай	несіть (несіте), читайте
3-я ос.	хай несе, хай читає	хай несуть, хай читають

II дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	учімо, робімо
2-а ос.	учи, роби	учіть, робіть
3-я ос.	хай учить, хай робить	хай учать, хай роблять

Польська мова

I дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	mówmy
2-а ос.	mów	mówcie
3-я ос.	niech mów	niech mówią

II, III дієвідміни

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	kurujmy
2-а ос.	kuruj	kurujcie
3-я ос.	niech kuruje	niech kurują

У 1-ій особі множини в українській мові дієслова мають флексію *-імо* (інколи – *-ім*): *везімо, несімо*. У польській мові виступає форма на *-ту*: *czytajmy, róbmy*.

У 2-ій особі однини в українській мові виступають дві форми наказового способу:

– у дієсловах з основою на приголосний словоформи мають нульову флексію: *читай, сядь, вір*;

– якщо дієслова мають збіг приголосних у кінці основи або (і) якщо наголос словоформи падає на закінчення, утворення 2-ої особи однини мають формант *-и*: *ходи, увімкни*. У польській мові форма 2-ої особи однини наказового способу має нульове закінчення: *tów, kę*. Загалом у польській мові вживання нульових флексій у цій позиції відбувається значно ширше, ніж в українській, пор.:

pisz // пиши

bierz // бери

nieś // неси

leż // лежи

chodź // ходи,

але: *wierz // вір*

placz // плач,

пор. також:

kovati – куй // kić – киж.

У формах 2-ої особи однини наказового способу польських дієслів можливими є чергування голосних, пор., напр.:

robić – rób

stroić – strój,

пор.: *moloty – мели.*

У 2-ій особі множини в українській мові виступають флексії *-те* або *-ить* (іноді – *-ите*): *станьте, зробіть*. У польській мові відповідні форми мають закінчення *-cie*: *rozumiejsie, róbcie*.

Окремі дієслова в українській і польській мовах за своєю семантикою не можуть утворювати форми 2-ої особи, пор., напр.:

бачити

знити

czuć

chcieć.

Аналітичні форми наказового способу в обох мовах утворюються за допомогою частки в поєднанні з формою 3-ої особи теперішнього або майбутнього простого часу: в українській мові за участю часток *хай, нехай*, у польській – *niech*, застаріле – *niechaj*:

нехай читає // niech czyta

хай шие // niech szyje.

У польській мові такі форми наказовості є звичним зверненням й до 2-ої особи однини, вони вживаються зі словами *pan, pani*: *Niech pan na mnie poczeka.*

Пор. вживання форм наказового способу в українському і польському мовленні:

I. 1. *Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь* (Т. Шевченко). 2. *Мріє, не зрадь!* (Леся Українка). 3. *Любїть Україну!* (В. Сосюра). 4. [...] Як ловити сома? Дуже просто: *наживляйте гачка, сидїть і чекайте*. Почне клювати – *підсікайте*. Підсікли – *витягайте* (О. Вишня). 5. *Нехай ні жар, ні холод не спинять вас!* (І. Франко). 6. *Хай про минуле грають струни!* (П. Грабовський). 7. *Хай ізнов калина червонїє, достигає* (П. Тичина).

II. 1. *Bądź pozdrowiony – rzekł odźwierny i szybko otworzył bramę* (В. Prus). 2. *Nie śpiewaj Alleluja, aż po Wielkim Piątku* (прзysłовіє). 3. *Myśl długo, czyń prędko* (прзysłовіє). 4. *Niech każdy swego koryta pilnuje* (прзysłовіє). 5. *Siedz cicho, kiedy śpi licho* (прзysłовіє). 6. – *Żegnaj, zielony Kijowie!* (J. Iwaskiewicz).

Деякі дієслова в українській і польській мовах мають особливості в утворенні форм наказового способу, пор.:

їсти – їж // jeść – jedz

взяти – беру // wziąć – bierz

їти – їди // iść – idź,

пор. також:

їгати – їж

кляти – кляни

гнати – гни.

6.7.4. Дієприкметник Imiesłów przymiotnikowy

В українській і польській мовах, як і в інших слов'янських, функціонують дієприкметникові форми⁷⁸. Дієприкметники передають дію або стан як динамічну ознаку предмета, виявлену в дієслівних категоріях виду, стану і часу. Крім того, дієприкметники, як і прикметники, узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, напр.:

1. Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій, –
Як тебе не любити,
Києве мій!

(Д. Луценко)

2. *Przyjdą stęsknieni rodzice* (В. Leśmian).

В обох мовах дієприкметники відмінюються за зразком прикметників.

В українській і польській мовах дієприкметники поділяються на активні та пасивні. Водночас продуктивність і частотність уживання цих форм, як і дієприкметника загалом, у кожній з цих мов виявляється по-різному.

⁷⁸ Г. М. Гнатюк, *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*, Київ 1982.

Вживання активних дієприкметників теперішнього часу в українській мові (напр., *палаючий, благаючий*) значною мірою обмежене, замість них зазвичай використовують підрядні речення з формами того самого дієслова: *людина, яка читає; той, хто працює*, пор.: 1. Той, хто греблі рве (Леся Українка). 2. Дух, що тіло рве до бою (І. Франко).

В українському поетичному мовленні можливі церковнослов'янські за походженням форми на *-ущий, -ющий, -ащий, -ящий*, що передають стилістичне нашарування урочистості, піднесеності: 1. Щоб вгасила, мов огонь, *розвидняючийся* день (І. Франко). 2. Земле моя, *всеплодюча* мати! (І. Франко). 3. Та де ж ти брала незвичайне слово і спокою *цілюще* джерело? (А. Малишко).

У польській мові активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-ąc-* і родових закінчень: *czytaj-ąc-u, myślący*. Дієприкметники теперішнього часу у множині мають чоловічо-особову (на *-u* в називному відмінку) і нечоловічо-особову форму (на *-e* в називному відмінку): *czytający studenci – czytające studentki*, пор.: 1. Cały upał dnia oddychał na storach, lekko *falujących* od marzeń południowej godziny (B. Schulz).

2. Promienie wieczorne,
czerwienie gorące
rzuca na obłoki
zachodzące słońce.

(Cz. Jańczarski)

Висока частотність уживання польських активних дієприкметників привела до використання їх як компонента складних номінацій, пор.: *bieżąca woda, lampa stojąca*.

Пасивні дієприкметники української мови можуть бути теперішнього й минулого часу. Дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів *-ува-н-, -юва-н-: перевихований*, минулого часу – від основи дієслів минулого часу за допомогою суфіксів *-н-, -ен- (-ен-), -т-: прочитаний, зроблений, стертий*.

У польській мові є пасивні форми дієприкметників лише минулого часу. Вони утворюються від основи минулого часу дієслів за допомогою суфіксів *-an-, -on-, -ęt-, -t-: napisany, przeczytany, zasuszony, zaczęty*.

Від польських дієслів доконаного виду можуть утворюватися дієприкметники з суфіксом *-ł-: wyblakły, przesiąkły, osiwiaty*. У сучасній польській мові такі форми фактично перейшли у розряд прикметників⁷⁹.

Пасивні дієприкметники в українській і особливо – в польській мовах можуть вживатися у функції іменної частини присудка. При цьому в українській мові як допоміжне використовується дієслово *бути*. У польській

⁷⁹ A. Nagórko, *dz. cyt.*, s. 126.

пасивній конструкції змінювана форма допоміжного дієслова передає значення способу, часу, особи, числа, частково виду, в минулому часі – роду та чоловічо-особової форми. Як допоміжні вживаються дієслова *być*, *zostać*: *być* – частіше з дієприкметником недоконаного виду (*był prowadzony*), *zostać* – передусім із дієприкметником доконаного виду (*został położony*). Українським пасивним конструкціям з орудним відмінком діючої особи (Книжка *написана* *письменником*) відповідають польські конструкції з прийменником *przez* і знахідним відмінком: *Książka jest napisana przez pisarza*.

Пор. вживання пасивних дієприкметників в українських і польських реченнях: I. 1. У *визначений* день зібрались у судді всі родичі Петра Гельє (М. Коцюбинський). 2. Рівна, наче *викреслена* циркулем, лінія пустельного горизонту була попереду, як і раніше (Ю. Смолич). 3. Впала Давидові в очі афіша. Сьогодні буде *виставлена* „Хмара” (А. Головка). 4. Вікна були щільно *зачинені*... (Ю. Смолич).

II. 1. *Była to twarz stara, blada, wyniszczona przez chorobę* (H. Sienkiewicz). 2. *Nie będę ptakiem wypłoszonym, ani jak puste gniazdo po nim* (W. Szymborska). 3. *Wokulski zerwał się zmieszany* (B. Prus). 4. *Hrabia jest bardzo zmartwiony* (B. Prus). 5. *Roześmiana była* (W. S. Reymont). 6. *Mimo braku majątku był wszędzie dobrze widziany* (M. Dąbrowska).

В обох мовах уживаються співвідносні з пасивними дієприкметниками предикативні форми на *-но*, *-то* // *-но*, *-то*⁸⁰, напр.: 1. Урок *закінчено*, до побачення, діти (Гр. Тютюнник). 2. *Warunki podpisano* натychmiast (H. Sienkiewicz). Конструкції такого типу набули більшого поширення у польській мові порівняно з українською, пор., напр.:

Zuzię strojono w sąsiednim domu Popiółków (M. Dąbrowska) // Зузю одягали в сусідському домі Попьолків.

W tej chwili zapukano do drzwi gabinetu (B. Prus) // В цю хвилину у двері кабінету постукали.

Wywołano mnie dzisiaj na lekcji matematyki (W. Wiszniewski) // Викликали мене сьогодні на уроці математики.

Для польської мови характерним є також утворення дієприкметників, безеквівалентних щодо української мови, пор., напр.:

Człowiek spragniony nie cofa się od krynicy (B. Prus) // Людина, що відчуває спрагу, не відсувається від криниці.

Umilkłam złęknioma (B. Leśmian) // Я замовчала, злякавшись;

пор. також: *zaprzyjaźniony*, *stęskniony*, *komplementowany* та ін. Зокрема, в українській мові, на відміну від польської, не утворюються дієприкметники із *-ся*, пор.:

uczący się // той, що навчається

zbliżający się // той (такий), що наближається.

⁸⁰ Д. Вечорек, *Український перфект на -но, -то на фоні польського перфекта*, Вроцлав 1994.

6.7.5. Дієприслівник Imieślów przysłówkowy

В українській і польській мовах, як і в інших слов'янських, функціонують дієприслівники – незмінювані дієслівні форми, якіб вказуючи на додаткову дію, пояснюють у реченні дієслівний присудок. Виражена дієприслівником дія відбувається або водночас із основною дією (форми недоконаного виду), або передує їй (форми доконаного виду). В обох досліджуваних мовах уживаються дієприслівники теперішнього і минулого часу, напр.:

читаючи // czytając
прочитавши // przeczytawszy.

Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів: в українській мові – *-учи, -ючи, -ачи, -ячи*, у польській мові – *-ąc*:

пишучи // pisząc
читаючи // czytając
говорячи // mówiąc.

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи минулого часу за допомогою суфіксів *-вши, -ши* в українській мові, *-wszy, -wszy* – у польській мові:

зробивши // zrobiwszy
написавши // napisałwszy.

У польській мові після голосних вживається суфікс *-wszy*, після приголосних – суфікс *-wszy* (*ł* не вимовляється): *wszedłwszy, przyniółwszy*.

Уживання дієприслівників в обох мовах наближене, пор. у художній текстах:

I. Якби ви знали, паничі,
Де люде плачуть *живучи*,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога не хвалили,
На наші сльози *сміючись*.
[...] Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
I, *повиваючи*, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину ... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло...
[...] Там батько, *плачучи* з дітьми
(А ми малі були і голі),

Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!..

(Т. Шевченко)

II. Wieczorem *leżąc* w łóżku, powtarzałem sobie w pamięci strofy mojego wiersza (W. Osuchowska-Orłowska). 2. Ciemne wody rozlewa posepne jezioro, *odzwierciedlając* w łonie gładów świat zamarły (A. Asnyk). 3. Wichry, *przelatując* nad zmartwiałą puszczą, swym świstem grozę dzikiej powiększą natury (A. Asnyk). 4. A szatę niebieską *całuję*, *klęcząc* święty Franciszek z Asyżu (A. Słonimski). 5. Sójka *skrzekocząc* po gałęziach lata (Cz. Miłosz). 6. Geralt wstrzymał konia, *przeciskając się* do skalnej ściany (A. Sapkowski). 7. Wyszedł i *zatrzasnąwszy* drzwi za sobą, dwukrotnie przekręcił klucz w zamku (Ł. Kruczkowski).

6.8. Сполучник Spójnik

Сполучники української та польської мови належать до слів, що передають семантико-синтаксичні відношення між повнозначними словами у простому реченні, частинами складного речення або окремими реченнями⁸¹. В українській і польській мовах сполучники виконують однакові функції.

Сполучники поділяються на підгрупи залежно від своєї структури, способу уживання та вираження семантико-синтаксичних відношень.

I. Структурна класифікація сполучників

За морфологічним складом українські та польські сполучники поділяються на:

1) прості, напр.:

i (i)
bo
якщо
нібито
że
a
ale
albo,

2) складені, напр.:

як тільки

⁸¹ Див.: Ф. П. Медведєв, *Система сполучників української мови: Короткий нарис*, Харків 1962; Л. А. Булаховський, *Сполучники і сполучні групи (речення)* [в:] Л. А. Булаховський, *Вибрані праці*: в 5-ти т., т. 2, Київ 1977; К. Г. Городенська, *Граматичний словник української мови: сполучники*, Херсон 2007; A. Łojasiewicz, *Własności składniowe polskich spójników*, Warszawa 1992.

дарма що
w związku z
gdy tylko.

Прості сполучники в обох мовах можуть бути непохідними (напр., *i, a, та; a, czy, że*) або похідними (*якщо, зате; gdyby, niby*).

Пор. вживання простих і складених сполучників:

I. 1. Он на стрункій *та* високій осичині листя пестливо тремтить (М. Старицький).

2. *Як тільки* гончі заганяли,
 Загавкали, заскавучали,
 То муцик, вирвавшись на двір,
 На голос гончих одізвався...

(I. Котляревський)

II. 1. [...] Pilnie wpatrywał między swymi pułkownikami, kogo by znalazł na wszystko gotowego *a* pewnego, by go z podjazdem po języka wysłać (H. Sienkiewicz). 2. *Czy nos dla tabakier, czy ona dla nosa* (I. Krasicki).

Співвідношення простих похідних і складених сполучників двох мов не завжди аналогічні. Зокрема, польська мова тяжіє до сполучників-зрошень, пор.:

тим часом // tymczasem
однако же // wszakże,

пор. також: *albowiem, dlatego, gdyby.*

II. Класифікація сполучників за способом уживання

За способом уживання українські та польські сполучники поділяються на:

1) одиничні (одномісні), напр.:

a
але
i
gdyby,

2) повторювані (багатомісні):

ні ... ні
або ... або
ani ..., ani
czy ..., czy,

3) парні (двомісні):

якби ... то
не тільки ... але
tak ..., tak
jeżeli ..., to.

Одиничні (одномісні) сполучники розташовуються між поєднуваними компонентами структури і позиційно тяжіють до одного з них, не

повторюючись, пор.: 1. Є багато на світі учених людей, а поетів мало (М. Коцюбинський). 2. Nie chcę zup, bo ich nie znoszę (Т. Śliwiak).

Повторювані (багатомісні) сполучники виступають як послідовності одних і тих самих одиниць, уживаних перед кожним компонентом у складі синтаксичної конструкції, напр.: 1. Чи се лютя грає, чи арфа рокоче, чи то спів я чую щоранку, щоночі (І. Франко). 2. Ciągłe polował po swoim pokoju: to pies, to zając... (А. Fredro).

Парні (двомісні) сполучники – це поєднання двох позиційно віддалених і формально відмінних елементів, які функціонують у т. зв. закритих синтаксичних конструкціях, утворюваних поєднанням двох граматично рівнозначних, але спеціалізованих у плані семантико-синтаксичних відношень компонентів⁸², пор.: 1. [...] Марко *замість того, щоб* відповісти, став детально розповідати, як все це стало (Г. Тютюнник). 2. *Jeżeli się chce kogoś odnaleźć, to się zawsze znajdzie* (W. Perzyński).

III. Семантико-синтаксична класифікація

Сполучники передають або сурядні, або підрядні відношення.

1. Сурядні сполучники

Сурядні сполучники поділяються на:

- єднальні,
- розділові,
- зіставно-протиставні,
- градаційні (посилювальні),
- приєднувальні,
- пояснювально-уточнювальні.

У польській лінгвістичній літературі сурядні сполучники поділені на кон'юнктивні, до складу яких включені єднальні, зіставні, протиставні, ідентифікуючі, та диз'юнктивні – розділові, заперечні.

Розглянемо основні види сурядних сполучників.

а) Єднальні сполучники

У слов'янських мовах цей вид сполучників найбільш поширений. Із семантичного погляду такі сполучники „виражають смислові відношення надто узагальнено, вказуючи лиш на однотипність семантики кожного з однорідних членів сурядної групи”⁸³. Як зазначає О. С. Мельничук, „у переважній більшості слов'янських мов в ролі виразника єднального зв'язку закріпився сполучник *i* (в словенській мові *in*, у чеській і словацькій – *a*)”⁸⁴.

⁸² Сучасна українська літературна мова, за ред. А. П. Грищенка, с. 420.

⁸³ І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, *ззнач. праця*, с. 186.

⁸⁴ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 497.

Додамо, що сполучник *a* поруч з *i* широко вживається і в польській мові⁸⁵. При цьому польський сполучник *a* передає і єднальне, і протиставне значення, напр.: *Lepiej robić powoli, a dobrze* (протиставне); *Dwa a trzy – pięć* (єднальне), пор. також:

miłość a przyjaźń // кохання і дружба

Matką byś mogła być temu chłopakowi, a do ołtarza chcesz z nim iść (J. Iwaszkiewicz)

// Ти могла б бути матір'ю цьому хлопцеві, *a* хочеш іти з ним до вітваря.

В українській і польській мовах єднальні сполучники бувають одно-, дво- та кількамисні, пор.:

i

ta

ni ... ni

ta ni ... ta ni

ani ... ani

ni ... ani

i

a

ani ..., ani

ni ..., ni,

пор.: I. 1. Рівний *i* твердий луг вкритий зоряним, збитим пилком... (Є. Гуцало). 2. Страшне лихо придушило його: він не чув *ani* жалю в серці, *ani* гніву (М. Коцюбинський). II. 1. *Pod asfaltem są łąki kwietne i trawiaste* (J. Kulmowa). 2. *To – wrzask wody obdzieranej sikławą z łożyska i gromobicie ciszy* (J. Przyboś).

Якщо єднальні сполучники повторюються, підкреслюється потенційна незавершеність ряду. Сполучники *ni ... ni*, *ani ... ani* завжди поєднані, вони уживаються для вираження заперечення переліку явищ і ознак одного порядку. Крім семантики однотипності ознак, ці сполучники передають додаткове підсилювальне значення. В українській мові сполучник *ani ... ani* виражає порівняно з *ni ... ni* сильніше заперечення і є стилістично забарвленим, пор.: Від тебе не буде *ni* активного, *ni* пасивного опору? (М. Стельмах). 2. *Якось не тишили моє око ani розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розляглись за річкою в Румунії, ani жовті, залиті хвилиєю виноградників по підгір'ю, шпильасті гори, що тиснуться понад Прутом з сього боку* (М. Коцюбинський).

Польські сполучники *ni ..., ni* та *ani ..., ani* вживаються як синонімічні, напр.: 1. *Ni wilczych, ni zajęczych [grzybów] nikt dotknąć nie raczy...* (A. Mickiewicz). 2. *Było to dziecko ani za grube, ani za chude* (S. Mrożek). Крім того, на відміну від української мови, польські заперечні сполучники *ni*, *ani* при однорідних можуть не повторюватися, напр.: *Huczne*

⁸⁵ І. Кононенко, О. Співак, *ззнач. праця*, с. 15.

uroczystości wśród tłumy obcych ludzi, darmowe koncerty *ani* inne atrakcje podczas obchodów [rocznicy ataków terrorystycznych] nie są dobryм pomysłem dla wielu nowojorczyków, którzy wolą przeżywać ten dzień в гроні найближчих, в ciszy (z газети). Подібне вживання було властиве і староукраїнській мовній традиції, але в сучасному вжитку український сполучник *ni* послідовно повторюється⁸⁶.

б) Розділові сполучники

До таких сполучників належать:

abo

abo ... abo

чи

чи ... чи

to

to ... to

ne to ... ne to

як ... to

lub

albo

albo ..., albo

bądź ..., bądź

czy

czy ..., czy

(a) to ..., (a) to

czy to ..., czy to.

Найбільш поширеними є сполучники *abo, чи // albo, lub*, що вказують на можливість вибору, напр.: 1. [...] Вони й не сумували за носіями отих вельможних *чи* просто значливих прізвищ [...] (П. Загребельний). 2. [...] *Spał twardo, bez żadnych marzeń przykrych albo przyjemnych* [...] (B. Prus).

Кожен із сполучників цієї групи передає різні відтінки відношень компонентів. Так, повторювані сполучники *to ... to // to ..., to* вказують на послідовне чергування (зміну) ознак; сполучники *ne to ... ne to // ni to ..., ni to, czy to ..., czy to* містять відтінок невизначеності або вказують на складність вибору і т. ін., напр.: 1. А в серденьку твоєму цвіт весняний, *to* білий, *to* рожевий, *to* червоний віночок зацвіте (Леся Українка). 2. *Uzyskał on był chwilowy rozgłos swoimi dramataми, osnuwanymi czy to na podaniowej czy na ściśle historycznej kanwie* (P. Chmielowski).

в) Зіставно-протиставні сполучники

До таких сполучників належать:

a

але

⁸⁶ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис, за ред. І. К. Білодіда, Київ 1972, с. 105.

та (у значенні *але*)
зате
проте
однак
а
ale
ale i
lecz
zaś
atoli та ін.,

напр.: 1. Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з мрійними, *але* злими очима (М. Куліш). 2. *Ale wrodzona łagodność i uprzejmość nie pozwalają mi na stosowanie tych nie przyjętych, aczkolwiek całkiem naturalnych metod postępowania* (J. Tuwim).

Польській мові не властиве вживання заперечної частки в поєднанні з протиставним сполучником; українська мова нерідко вдається до таких форм вираження, актуалізуючи значеннєву вагомість одного з однорідних компонентів, напр.: І сниться їй той *син Іван* і уродливий, і багатий, *не* самотній, *а* жонатий (Т. Шевченко), пор., проте, у контексті: Дід плаче, баба плаче, а курочка кудкудаче: – Не плач, діду, не плач, бабо: я знесу вам яєчко *не* просте, *а* золоте (казка) // *Dziadek płacze, baba płacze, a kuroczka gdacze*: – *Nie płacz, dziadku, nie płacz, babciu, ja wam nowe jajko zniosę, nie złote już wprawdzie, a zwykle.*

г) Градаційні (посилювальні) сполучники

Серед таких сполучників виділяються:

не тільки ... але й
не тільки ... а й
не лише ... а
не стільки ... скільки
nie ..., lecz
nie ..., ale
nie tylko ..., lecz i
nie tylko nie ..., ale
nie tylko ..., co
o ile ..., tyle
nie tyle ..., ile та ін.,

пор.: 1. Василькові і його товаришам властиві *не тільки* позитивні, *але і* негативні вчинки, як воно буває в житті (О. Донченко). 2. *Pamięć nie tyle trwała, ile obszerna, zastępowała pracę* (H. Sienkiewicz).

г) Приєднувальні сполучники

Пор., напр.:

i
та

ще й
також
і
а
oraz,

напр.: 1. Торочиш таке, *а* ще вчителька! (О. Довженко). 2. [...] Pan Ignacy krokiem zupełnie pewnym, *a* nawet więcej niż pewnym, bardzo pewnym, przeszedł całą sień [...] (B. Prus). 3. Oprawę tworzą kolorowe *oraz* szklane fronty szaf minimalistycznej zabudowy (z czasopisma).

д) Пояснювально-уточнювальні сполучники

До таких сполучників належать:

або
тобто
а саме
як-от
albo
czyli та ін.,

пор.: 1. Я недавно блукав попід Прилуками: і там вже наші прихильники поховались по дібровах та живуть в печерах, *тобто*, бач, спасаються в скитах (І. Нечуй-Левицький). 2. Nieprzyjaciel sprowadził wielkie maszyny, *czyli* tak zwane hulajgrody, drabiny, mosty i ze swej strony począł syrać szańce (H. Sienkiewicz).

2. Підрядні сполучники

Такі сполучники поєднують частини складнопідрядного речення, виражаючи залежність однієї частини цієї синтаксичної конструкції від іншої. Підрядні сполучники можуть виступати засобами передачі таких семантико-синтаксичних відношень:

- з'ясувальних (з'ясувально-об'єктних),
- часу,
- причини,
- умови,
- допустовості,
- мети,
- порівняння.

Як і сурядні, підрядні сполучники в українській і польській мовах можуть як зближуватися, так і розходитися у своєму звучанні та значенні. Пор. функціональні різновиди сполучників:

а) з'ясувальні (з'ясувально-об'єктні) сполучники

Пор.:

що
як

щоб
 że
 iż,

напр.: 1. Чим далі, тим все ясніше, *що* події розгортаються незалежно від його бажань і прагнень (О. Гончар). 2. Świeciły się z daleka pobielane ściany, tym bielsze, *że* odbite od ciemnej zieleni topoli (A. Mickiewicz).

б) Сполучники часу

До таких сполучників належать, зокрема:

як
 щойно
 ледве
 скоро
 gdy
 skoro
 doróki.

Пор. у реченнях:

1. Шовечора, *як* зіронька

До місяця сходить,

Молодая дівчинонька

В садочок виходить.

(Леся Українка)

2. Spali gromadnie pod ławkami, pod arkadami mostów, w fosach i jamach podmiejskich, *doróki* ich nie przechwyciła policja (S. Żeromski).

в) Сполучники причини

Напр.:

бо
 тому що
 оскільки
 bo
 gdy
 ponieważ,

пор. у текстах: 1. Швидше будемо писати, *бо* хочеться спати і вам, і мені (Т. Шевченко). 2. Mowa ma gorzka i niesprawiedliwa, *bo* napełniły mnie bólu gorucze! (L. Staff).

г) Сполучники умови

Серед таких сполучників виділяються:

якби
 коли б
 аби
 якщо
 як
 як тільки
 gdyby

jeśli
jeśliby
żeby та ін.,

пор.: 1. *Якби* в мене було карбованців п'ятсот лишніх грошей, так я б уже подивився, як люди живуть (Г. Тютюнник). 2. *Nadzieja bywa, jeżeli* ktoś wierzy, że ziemia nie jest snem, lecz żywym ciałem (Cz. Miłosz).

г) Сполучники допустовості

Пор.:

хоч
хоч ... але
дарма що
незважаючи на те що
choć
choćby
chociaż
chociażby,

напр.: 1. *Хоча* сахарня давно вже закинена, розсипалася і заросла травною, в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі (М. Коцюбинський). 2. *Umyślnie, chociaż* tylko na chwilę przyjeżdżamy przypomnieć, że dziś wieczorem w naszym domu święto na cześć pani (A. Świętochowski).

д) Сполучники мети

До таких сполучників в українській і польській мовах належать:

аби
для того аби
для того щоб
зادля того щоб
aby
by
iżby
żeby та ін.,

пор.: 1. Зібрала мати гроші, *щоб* переслав Катрі (Марко Вовчок).

2. *Już wstążkę pawilonu wiatr zaledwie muśnie,*
cichymi gra piersiami rozjaśniona woda;
jak marząca o szczęściu narzeczona młoda
zbudzi się, aby westchnąć, i wnet znowu uśnie.

(A. Mickiewicz)

е) Сполучники порівняння

Напр.:

як
мов
немов
наче

ніби
 нібито
 jak
 niby
 jak gdyby та ін.,

напр.:

1. Послужи ж, моя ти зброє,
 Молодій ще силі!
 Послужи йому так щиро –
 Як мені служила!..
 (Т. Шевченко)
2. Myślą, że kiedy człowiek się odwróci,
 Cały świat za nim zaraz być przestaje,
 Jakby porwały go ręce złodziei.
 (Cz. Miłosz)

Частина сполучників є синонімічними в обох мовах, пор.: *або ... або ...; чи ... чи ...; чи то ... чи то ...; то ... то ...; не то ... не то ... // albo ... albo ...; czy ..., czy ...; ani ..., ani ...; bądź ..., bądź.*

Від підрядних сполучників потрібно відокремлювати сполучні слова, які також поєднують частини складнопідрядного речення, проте, на відміну від сполучників, виступають членами речення, отже, беруть безпосередню участь у формуванні не тільки семантико-синтаксичних відношень, але й структури усього висловлювання.

6.9. Прийменник Przyimek

Прийменник – це службова частина мови, яка виконує функцію вираження граматичного зв'язку між повнозначним словом і відмінковою формою іншого слова⁸⁷. Українська й польська мови характеризуються розвинутою системою прийменниково-відмінкових форм, що можуть передавати різні семантико-синтаксичні відношення.

Можливі різні класифікації українських і польських прийменників.

I. Генетична класифікація

За походженням прийменники поділяються на дві групи:

⁸⁷ Див., напр.: А. С. Колодяжний, *Прийменник*, Харків 1960; І. Р. Вихованець, *Прийменникова система української мови*, Київ 1980; М. Grochowski, *Przyimek jako wykładnik relacji semantycznych między wyrażeniami predykatywnymi*, „Polonica”, II, 1976.

1) первинні (непохідні), напр.:

в
на
від
przy
do
z
poprzez,

2) вторинні (похідні), напр.:

вздовж
шляхом
dookoła
*naprzeciwko*⁸⁸.

Первинні прийменники зближені за звучанням у різних слов'янських мовах, у тому числі в українській і польській, оскільки мають праслов'янське походження. У сучасних мовах ці прийменники зберегли частину спільної семантики, проте розвинули й специфічні внутрішньомовні лексико-граматичні значення.

До вторинних в українській і польській мовах належать прийменники іменникового, прислівникового, дієприслівникового походження.

II. Структурна класифікація

Морфологічна будова прийменників в українській і польській мовах тісно пов'язана з походженням цих частин мови⁸⁹.

Первинні прийменники за своєю структурою поділяються на:

1) прості, напр.:

за
між
od
koło,

2) складні, напр.:

z-поміж
заради
co do
poprzez.

Первинні складні прийменники утворилися шляхом поєднання первинних простих.

Вторинні прийменники поділяються на:

⁸⁸ Див.: В. Milewska, *Przymyki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2003; В. Milewska, *Słownik polskich przymków wtórnych*, Gdańsk 2003.

⁸⁹ Пор.: О. С. Мельничук, *Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові*, „Слов'янське мовознавство”, 1961, вип. 3.

1) прості, пор.:

обабіч
напередодні
naokoło
wzdłuż,

2) складені, напр.:

з боку
в силу
podobno do
po lewej od та ін.

Вторинні складені прийменники походять від сполучень прийменників із словоформами іменників або із прислівниками. Роздільне написання, на думку польських мовознавців, є свідченням того, що злиття в одну частину мови не відбулося, отже, такі сполучення вважаються не прийменниками, а конструкціями, що виконують прийменникову функцію⁹⁰.

III. Семантична класифікація

Як було зазначено, прийменники беруть участь у передачі семантико-синтаксичних відношень⁹¹. У зв'язку зі значеннєвим наповненням цих відношень виділяються такі семантичні типи прийменників:

1. Обставинні:

а) місця (найбільш поширені слов'янські прийменники), напр.:

в
всередині
на
obok,

б) часу:

від ... до
перед
po
w ciągu,

в) причини:

з
у силу
wskutek
dzięki,

г) умови:

при
у випадку
bez
pod warunkiem,

⁹⁰ Див., напр.: Р. Ваґ, *dz. cyt.*, s. 185.

⁹¹ Пор.: І. К. Кучеренко, *Лексичне значення прийменника*, „Мовознавство”, 1973, № 3.

г) допустовості:

wsuperech
na przeciwagu
timo
wbrew
na przekór,

д) мети:

zaradi
zadla
dla
*by*⁹².

Полісемічні прийменники в українській і польській мовах залежно від значення можуть виконувати різні функції при передачі відношень між словами. Скажімо, прийменники *через* // *przez* можуть мати семантику місця, часу, причини. Крім того, *przez* вказує на суб'єкта дії, пор.:

через паркан // przez płot
через місяць
через хворобу
przez tydzień
przez ból
przez studenta.

2. Атрибутивні (прийменниково-субстантивні форми у функції неузгоджених означень), напр.:

вагон для вугілля
спідниця у смужки
drzwi bez klamki
chłopak z gitarą.

3. Предикативно-об'єктні (прийменники оформляють відношення між дієслівним предикатом і об'єктом), напр.:

вчитуватися в лист
думати про матір
odbić od psa
przygotować się do egzaminu.

IV. Відмінкова класифікація

В українській і польській мовах, як у більшості слов'янських, прийменники уточнюють, доповнюють значення відмінкових форм. Частина прийменників може вживатися тільки з однією формою відмінка, частина – з кількома відмінками, пор: *край села* (тільки з род. в.); *timo to* (із зн. в.),

⁹² Пор.: З. І. Іваненко, *Система прийменникових конструкцій адвербіального значення*, Київ–Одеса 1981; В. Klebanowska, *Znaczenia lokatywne polskich przyimków właściwych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.

timo tego (з род. в.). Залежно від сполучення із словоформами можуть бути виділені прийменники, що вживаються:

1) з родовим відмінком, напр.:

з
біля
około
przez,

2) з давальним відмінком:

завдяки
przeciw
ku
wbrew,

3) із знахідним відмінком:

перед
з
w
o,

4) з орудним відмінком:

poza
під
nad
przed,

5) з місцевим відмінком:

na
po
na
w та ін.

Як в українській, так і в польській мовах словоформи у місцевому відмінку без прийменників не вживаються.

6.9.1. Співвідношення українських і польських прийменників *Współzależności przyimków ukraińskich i polskich*

Частина прийменниково-відмінкових форм двох мов наближена одна до одної за наявним прийменником і залежним відмінком, напр.:

у (в) колиці // w kołysce
на столі // na stole
з дому // z domu.

В багатьох випадках уживання прийменниково-відмінкових форм в українській і польській мовах мають місце розбіжності щодо добору

самих прийменників, їх наявності чи відсутності, сполучуваності з іменем та ін., пор.:

за столом // *przy stole*

за відсутністю // *pod nieobecność*

виглядати задоволеним // *wyglądać na zadowolonego*.

Типові сходження і розходження в уживанні українських і польських прийменників у складі прийменниково-відмінкових форм відбито у співвідносних рядах. Пор. міжмовну еквівалентність прийменників *в* та *у*:

– українському прийменнику *в* (*у*) відповідає аналогічний польський прийменник *w*:

в (*у*) // *w* *пiти в гости // рójść w odwiedzinę*
впасти в дірку // wpaść w dziurę
в понеділок // w poniedziałek
в цьому році // w tym roku (інший відмінок),

– прийменнику *в* (*у*) відповідають інші польські прийменники:

в (*у*) // *na* *їхати в Крим // jechać na Krym*
працювати в університеті // pracować na uniwersytecie
поїхати у відпустку // wyjechać na urlop
взяти в кредит // wziąć na kredyt
працювати у дві зміни // pracować na dwie zmiany
двері в кімнату // drzwi do pokoju
ходити в басейн // chodzić na basen
бути в Угорицині // być na Węgrzech
перебувати в еміграції // przebywać na emigracji
у великих розмірах // na wielką skalę

в (*у*) // *o* *в чому справа? // o co chodzi?*
звинувачувати у злочині // oskarżać o przestępstwo

в (*у*) // *od* *взяти гроші у батька // wziąć pieniądze od ojca*

в (*у*) // *do* *взяти в полон // wziąć do niewoli*
співати в мікрофон // śpiewać do mikrofonu
віддати в ремонт // oddać do naprawy

в (*у*) // *z* *фотографія у профіль // zdjęcie z profilu*

в (*у*) // *przez* *побачити у вікно // zobaczyć przez okno*

в (*у*) // *u* *запалення вуха в дитини // zapalenie ucha u dziecka,*

– польському прийменнику *w* відповідають інші українські прийменники:

w // *na* *w tym tygodniu // на цьому тижні*
miły w dotyku // приємний на дотик

w // *z* *w celu // з метою*

w // *za* *w sekundę // за секунду*
siedzieć w jednej ławce // сидіти за однією партою

w // *wid* *przyjść w imieniu kogoś // прийти від імені когось*

w // *przez* *w rok po powrocie // через рік після повернення*

w // *pod* *jajko w majonezie // яйце під майонезом,*

- прийменникам *в (у)* та *w* відповідає безприйменникова конструкція:
в (у) // ∅ *різниця у віці // różnica wieku*
 впевнений у собі // pewny siebie
- w // ∅* *tówić w języku polskim // говорити польською мовою*
 bogaty w doświadczenia // багатий досвідом
 w dziwny sposób // дивним чином
 ryba w galarecie // заливна риба.

Фонетичним варіантам *в (у)* одного українського прийменника з просторовим значенням відповідають два польські прийменники *w (we)*, *u*.

Пор. вживання прийменників *на* та *na*:

– українському прийменнику *на* відповідає аналогічний польський прийменник *na*:

- na // na* *дивитися на сина // patrzeć na syna*
 йти на іспит // iść na egzamin
 чекати на потяг // czekać na pociąg
 вийти на вулицю // wyjść na ulicę
 хворіти на грип // chorować na grype
 сто кілометрів на годину // sto kilometrów na godzinę
 пояснити на прикладі // objaśnić na przykładzie,

– прийменники *на, na* сполучаються з різними відмінковими формами:

- справити враження на когось // wyrzucić wrażenie na kims*
сісти на стілець // siść na krzesle
покласти на полицю // położyć na półce
лягти на тахту // położyć się na tapczanie
покласти на стіл // położyć na stole,

– прийменнику *на* відповідають інші польські прийменники:

- na // w* *на цьому тижні // w tym tygodniu*
 знаходиться на кафедрі // znajdować się w katedrze
 бути на роботі // być w pracy
 приємний на дотик // miły w dotyku
 скупиий на слова // skąpy w słowach
 лежати на сонці // leżeć w słońcu
- na // o* *на світанку // o świcie*
 запізнитися на день // spóźnić się o dzień
 на десять років старший // o dziesięć lat starszy
- na // nad* *йти на річку // iść nad rzekę*
- na // pod* *задзвонити на номер // zadzwonić pod numer*
- na // do* *йти на роботу // iść do pracy*
 накривати на стіл // nakrywać do stołu,

– польському прийменнику *na* відповідають інші українські прийменники:

- na // в* *wziąć na kredyt // взяти в кредит*
 chodzić na basen // ходити у басейн
- na // за* *na dziesięć kilometrów przed miastem // за десять кілометрів до міста*

	<i>na wzór</i> // за зразком
	<i>na zasadzie</i> // за принципом
	<i>wyjść na dziesięć minut przed odjazdem</i> // вийти за десять хвилин до від'їзду
<i>na</i> // від	<i>krople na kaszel</i> // краплі від кашлю
<i>na</i> // для	<i>utwór na skrzypce</i> // твір для скрипки,
– прийменникам <i>na</i> та <i>na</i> відповідає безприйменникова конструкція:	
<i>na</i> // \emptyset	<i>recenzja na książkę</i> // рецензія на книжку // <i>recenzja książki</i> <i>stoją na kolinach</i> // кляче
<i>na</i> // \emptyset	<i>rołka na książki</i> // книжкова полиця <i>rozmowa na telefon</i> // телефонна розмова <i>trzy stopnie na plusie</i> // плюс три градуси <i>wybrać na posła</i> // обрати депутатом <i>wyglądać na zmęczoną</i> // виглядати стомленою <i>wstąpić do wojska na ochotnika</i> // піти в армію добровольцем <i>głęboki na trzy metry</i> // глибиною три метри.

Українська й польська мови мають первинні прийменники одного походження і близького звучання, які розходяться за частиною значень, напр.:

za // *za*
przy // *przy*
na // *na*
po // *po* та ін.

Відмінності в доборі прийменників однієї й іншої мов навіть при наближеному звучанні нерідко виявляють себе в сполученнях з іменником, пор., напр.:

wyjść za drzwi // вийти за двері
skręcić za róg // зайти за ріг
wziąć za rękę // взяти за руку
teżknieć za synem // сумувати за сином
stawiać za przykład // ставити у приклад
za dnia // вдень
uznać za wodza // визнати вождем
uchodzić za dobre małżeństwo // вважатися добрим подружжям
uważać się za mądrego // вважати себе розумним
uważać za żart // вважати жартом
służyć za kucharza // працювати кухарем.

Простежуються також особливості вживання прийменниково-іменникових форм, зумовлені можливостями синонімічних конструкцій, їх стилістичного розмежування, частотності використання тощо. Скажімо, український прийменник *для* може мати синонімічний прийменник *до*: *здатний для роботи* – *здатний до роботи*; у польській мові їм відповідає прийменник *do*: *do pracy*. Українські прийменники з часовим значенням *після* й *по*

вживаються або паралельно, або залежно від значення іменника; їм здебільшого відповідає польський прийменник *po*:

після уроків // po lekcjach
після канікул // po wakacjach
після вівторка // po wtorku
по обіді // po obiedzie.

Там, де в українській мові вживаються прийменники на позначення часу *через* або *за*, у польській залучаються прийменники *po* або *za*, напр.:

прийшов через годину // przyszedł po godzinie
прийде за годину // przyjdzie za godzinę.

Польській мові, як і українській, властива розвинена система вживання прийменників, що характеризують напрям, місцезнаходження тощо, пор.:

з-під // spod
понад // ponad
понад // popod
попри // poprzez
з-понад // sponad
з-понад // sporod
з-поза // spoza
з-над // znad
вздовж // wzdłuż та ін.

Прийменникам *коло*, *біля*, *на*, *по*, *край* у значенні „поблизу” можуть відповідати польські прийменники *u*, *przy*, *nad*, *na*, *przed*, *pod*:

біля моря // nad morzem
на вулиці // przy ulicy і под.

Прийменникам *поряд*, *з*, *біля*, *коло* відповідають польські *obok*, *koło*, напр.: *Машина проїхала біля нас // Samochód przejechał obok nas.* Українське *далеко від*, *недалеко від*, *поблизу від* у польській мові має однослівний відповідник:

недалеко від міста // niedaleko miasta
близько від берега // blisko brzegu (пор. поблизу лісу).

Українські прийменники на позначення семантики допустовості *попри*, *незважаючи на* мають польські паралелі *timo*, *rotimo*:

попри те // timo to
незважаючи на вказівку // rotimo wskazówek.

Для вираження порівняння після форм вищого ступеня в українській мові використовують сполучник *ніж*, прийменники *від* (*од*), *за*, *над*, *проти*, у польській – сполучник *niż*, прийменники *od*, *o* та ін., напр.:

Брат вищий, ніж сестра; Брат вищий від сестри; Брат вищий за сестру // Brat jest wyższy niż siostra; Brat jest wyższy od siostry,

пор.:

на голову вищий // o głowę wyższy.

В українській і польській мовах з метою підвищення милозвучності мовлення, а також заради полегшення вимови у випадках збігу кількох приголосних можуть вживатися фонетичні варіанти прийменників, напр.:

в (у, уві)

з (із, зі)

над (наді)

перед (переді)

w (we)

z (ze)

prócz (oprócz)

nad (nade)

od (ode)

przed (przede)

pod (pode)

przez (przeze) та ін.

Скажімо, українські форми із прийменником *з (із, зі)* та безприйменниковим утворенням мають еквівалентні польські форми із *z (ze)*, напр.:

найвищий з них // najwyższy z nich

говорити з радістю // mówić z radością

з два метри // ze dwa metry

зі смальцем // ze smalcem

із сметаною // ze śmietaną.

Варіантне *e* наприкінці польського прийменника *w* з'являється перед непрямыми формами займенника *ja*, а також перед словами, що починаються зі збігу приголосних перед голосним. Еквівалентами польських *w (we)* виступають три українські фонетичні варіанти: *в, у, уві*, напр.:

w sobotę // в суботу

we wtorek // у вівторок

we śnie // уві сні.

Пор. вживання прийменників в українських і польських текстах:

I. 1. *За всіх скажу, за всіх переболію* (П. Тичина). 2. *Сидить батько кінець столу, на руки схилився* (Т. Шевченко). 3. *Ходив чумак з мазницею помежи крамниці* (С. Руданський). 4. *Із-над Дністра вітер гуде* (народна творчість). 5. *За парубоцтва служив я в хазяїна грамотного* (А. Тесленко). 6. *Над ліси підносилися рицарські списи* (М. Бажан). 7. *Холодок поліз мені поза комір* (Ю. Яновський). 8. *З'їв кусочок з воловий ніготочок та м'якушки з шапку* (народна творчість). 9. *Круг тебе гуслі задзвенять, тебе від забуття врятують і полону* (М. Зеров). 10. *Вона сіла з шитвом близько своєї хати, шила та співала* (Марко Вовчок).

II. 1. *Dużo lilii roślo na sadzawce, ale nie przy brzegu, tylko trochę dalej* (В. Prus). 2. *Po powrocie z Prus Wschodnich zasiedliśmy do pisania* (М. Wańkowicz). 3. *Zdawało się chwilami, że nikły dwugłos jeszcze brzmi w boru, nie wiedzieć gdzie: to jakby od strony Samsonowskich lasów, od Klonowej, od*

Bukowej, *od Strawczanej*, to znowu jakby *od Jeleniowskiej Góry...* (S. Żeromski).

4. Szabel nam nie zabraknie, szlachta *na* koń wsiędzie, Ja z synowcem *na* czele, i – jakoś to będzie! (A. Mickiewicz).

5. *O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny*

I pluszcze jednaki, miarowy, niezmienny,

Dżdżu krople padają i tłuką w me okno [...].

(L. Staff)

6. Piosenka to sposób z refrenkiem

na inną nieładną piosenkę –

na ładną niewinną panienkę –

piosenka, the song, la chanson.

(J. Przybora)

(про вживання українських і польських прийменників див. також 7.2.2.).

6.10. Частка

Partykuła

Частки в українській і польській мовах беруть участь у творенні морфологічних форм, передачі комунікативних, модальних та емоційно-оцінних значень⁹³. Водночас частки допомагають в оформленні предикативності – відношення змісту речення до дійсності.

I. Структурна класифікація часток

За своєю структурою українські частки поділяють на:

а) прості, напр.:

би (б)

не

хай

справді,

б) складені, що виступають як аналітичні поєднання, напр.:

хай би

тільки б

хіба тільки та ін.

У польській мові функціонують тільки прості частки, напр.:

nie

⁹³ Див.: К. С. Симонова, *Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток*, „Українська мова та література в школі”, 1983, № 7; Т. М. Николаева, *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Москва 1985; S. Jodłowski, *O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy*, „Język Polski”, 1949, nr 29; M. Grochowski, *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław 1986.

oby
niechaj
czy.

Водночас, на відміну від української, у польській мові деякі частки приєднуються до попереднього в лінійній послідовності слова, пор., напр.:

toć
jedźże.

II. Функціональна класифікація

У функціональному аспекті в українській і польській мовах виділяють:

а) формотвірні частки:

би (б) // by
хай, нехай, бодай // niech, bodaj,

б) фразові частки, напр.:

не
годі ж
czy
czyżby.

Розглянемо детальніше функціональні різновиди часток.

Відповідні формотвірні частки *хай, нехай, бодай // niech, bodaj* в українській і польській мовах мають одне походження, пор. праслов. * *ne haji* (не чіпай), * *bog daj*. Ці частки в обох мовах беруть участь в утворенні аналітичних форм наказового способу, напр.:

хай прийде
niech wróci (див. також 6.7.3.).

В українській мові слово *би (б)* виступає як формотворча частка умовного способу дієслів, напр.: *хотів би, читала би*.

У польській мові еквівалент *by* зливається з особовою дієслівною формою, а також зі сполучниками (з неособовими формами дієслів та іншими частинами мови пишеться окремо). Тісний генетичний зв'язок *by* з первинним дієсловом *być* виявляється в паралельних мовних одиницях *był, byś, byśtu, byście*, які також утворюють у польській мові словоформи дієслів умовного способу. У польському мовознавстві морфологічний статус *by* трактується по-різному. Складна природа *by* у польській мові приводить до неоднакових визначень граматичного класу цієї одиниці навіть у праці одного автора. Так, П. Бонк у ґрунтовній „Граматиці польської мови” трактує *by* та паралельні форми і як частки⁹⁴, і як допоміжні дієслова⁹⁵.

⁹⁴ P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 189, 190.

⁹⁵ *Tamże*, s. 352.

III. Семантична класифікація

Фразові частки виступають засобом творення типу речення, а також надають реченню певного модального значення. Залежно від семантики фразові (модальні) українські та польські частки поділяються на групи:

а) стверджувальні:

так
еге
егеж
аякже
tak
wszak
zaiste та ін.,

б) заперечні:

не
ні
ані
ніе
ні
ані,

в) питальні:

чи
хіба
певне
czy
li
czyżby,

г) спонукальні (бажальні):

ну
а ну
хоч би
по
-że,

ґ) підсилювальні:

а
аж
адже
же (ж)
іпо
по
-że,

д) вказівні:

це
оце

ось
oto
to,

е) обмежувально-видільні, напр.:

лише (лиш)
same
хоч би
nawet
tylko
jedynie,

є) власне модальні, напр.:

мов
мовби
нібито
niby
jakoby
chyba.

Отже, формальні показники часток в українській і польській мовах можуть як зближуватися, так і розходитися, пор., напр.:

не // nie
однак // jednak
буцім
либонь
wszak
przecież.

В українській і польській мовах є еквівалентні частки у двох фонетичних варіантах *же (ж) // -że (-ż)*. На відміну від української мови, ці польські частки пишуться разом з попереднім словом, напр.: *napiszże, chodźmyż*.

У польській мові поширене вживання частки *lada*; вона виступає в різноманітних контекстах і має багатофункціональне призначення, пор.:

lada co
lada gdzie
zuch nie lada
lada jak
lada jaki
przyjedzie lada kto
lada dzień
lada chwila
nie lada majster
nie lada sukces
kosztować nie lada wysiłek
nie lada utrudzony
kupił lada jakie buty

*Lada fala przewróci łódkę.
Lada uczeń to zrozumie.
Lada niepowodzenie, a wszystko przepadło.
Nie będzie mnie lada kto obrażał.*

В українській і польській мовах поширеним явищем є омонімія часток з іншими службовими або повнозначними словами, пор., напр.:

*чи*¹ – сполучник, напр.: [...] Надворі вечір *чи* ніч (Ю. Яновський),

*чи*² – частка, пор.: – Мамо, *чи* кожна пташина в вирії на зиму літає? (Леся Українка)

(пор.: *czy*^{1,2}),

że – сполучник, пор.: – Wiesz – zapewniała mnie siostra – *że* Lonia bardzo tobą zajęta (B. Prus),

–*że* – частка, напр.: Zachodźże, słońeczko, Skoro masz zachodzić (piosenka) (пор. *же*^{1,2}).

Пор. вживання часток в українських і польських художніх текстах:

I. 1. Люди *ж* не сміють зійти по тих сходах геть на верхів'я, туманом повиті (Леся Українка). 2. Прокричали другі півні. Коли *геть* за північ почувся здалека тупіт, гомін (Панас Мирний). 3. – *Хіба ж* ми за день усіх перевеземо? – засумнівався шустрий манилівець (Г. Тютюнник). 4. Над Медвином знову летіли, на своїх сонцем пролитих крилах вони приносили вологе, *іще* з волохатим туманом тепло і добрі надії (М. Стельмах). 5. – *Хай* краще я самотужки всі лямки тягтиму, аніж маю нарікання терпіти!.. (О. Гончар). 6. – *Як* славно, бабусечко, *як* славно, *як* у нас велично та пишно! (Марко Вовчок). 7. – Ця баба з ганжою, *як-от* бувають з ганжою коні або корови... (І. Нечуй-Левицький).

II. 1. Latem *niech* się słońce przegląda w motylach, a wiosną – *niechaj* wiosnę, nie Polskę zobaczę (J. Lechoń). 2. A *bo* ja wiem, jaki ten most? (A. Sapkowski). 3. – Czeka! *Ani* słowa więcej (K. Makuszyński). 4. Jeszcze tyle *byłoby* do pisania, *nie* wystarczy tu żadne słowa (K. I. Gałczyński). 5. – *No* jedź, jedź! *będziesz* tu stać? (J. Tuwim). 6. *Oto* zimą jabłonie (J. Harasimowicz). 7. *Czyż* prawdziwy poeta może pozostać nieznanym? (W. Osuchowska-Orłowska). 8. *Stójże* na straży domu i nicości (J. Iwaszkiewicz).

6.11. Вигук

Wykrzyknik

Вигуки передають почуття, волевиявлення й звуконаслідування, не називаючи їх безпосередньо. Вони не належать ні до повнозначних частин мови, ні до службових слів⁹⁶. Вигуки можуть уживатися як слова-речення.

⁹⁶ Див.: Сучасна українська літературна мова, за ред. А. П. Грищенка, с. 427–433; M. Grochowski, *Wprowadzenie do analizy syntaktycznej wykrzykników*, „Polonica”, 1989, XIII.

Перехідний статус вигуків позначився на їх номінації у польській мові (пор.: *wykrzyknik, wykrzyknięcie*). Одні й ті самі вигуки залежно від інтонації можуть виражати різні почуття. Багато вигуків в українській і польській мовах подібні за вимовою й значенням, проте є й відмінні вигуки.

I. Словотвірна класифікація вигуків

У словотвірному аспекті в українській і польській мовах можуть бути виділені первинні (непохідні) та вторинні (похідні) вигуки. Переважна кількість первинних вигуків здебільшого збігається в обох мовах, пор., напр.:

a // a
ай // aj
ax // ach
ox // och
ой // oj
e-e // e-e
ex // ech
фу // fu.

До вторинних належать похідні вигуки, що утворилися шляхом переходу слів (словоформ) з інших частин мови, пор.:

жах
о Боже
zgroza
о rany
о retu.

II. Семантична класифікація

За своєю семантикою можуть бути виділені такі групи вигуків:

1) емоційні (виражають різноманітні емоції, переважно негативні), напр.:

овва
ой
pfe
och,

2) спонукальні (виражають волевиявлення, спонукання до дії):

гей
чи
stop
pst,

3) етикетні (передають вітання, побажання, подяку, вибачення та ін.):

Доброго ранку!
До побачення!
Dobranoc!
Przepraszam!,

4) вокативні (слова прикликання, відгону, команди тваринам), напр.:

киш
апорт
a sio
kysz.

Частина вигуків різних типів в українській і польській мовах зближена за звучанням і семантикою, пор.:

ох // och
ей // ej
фе // fe
киш // kysz
ф'ю // fiu
цип-цип // cip, cip.

Велика група вигуків є своєрідними в кожній з мов, напр.:

тю
кхе
ого-го
гай
dum, dum
ple, ple
dziam, dziam
prr
hola,

пор. також:

геть // waga
трах, бах // łup, cup (łuri, сири)
гей-гей // hu, ha.

Деякі співвідносні за звучанням українські та польські вигуки розійшлися в обох мовах в окремих значеннях, пор., напр.:

ex – ech
yx – uch
ач – acz та ін.

Полісемія багатьох вигуків приводить до можливостей уживання одних і тих самих слів у різних ситуаціях мовлення. Водночас багатозначність вигуків в українській і польській мовах здебільшого розходиться, внаслідок чого виникають варіанти перекладу тих чи інших вигуків у різних значеннях, пор., напр.:

ex 1. *at*,
 2. *ech*
pst 1. *тс (тсс)*,
 2. *цить*
puf 1. *пих, чмих*,
 2. *хлоп.*

Семантика багатозначного вигуку розкривається в ситуативних умовах (може доповнюватися мімікою, жестами, інтонацією).

Сходитися або розходитися можуть синонімічні ряди або фонетичні варіанти вигуків в обох мовах, пор.:

чи, ш...ш // pst, ts, tss

цить // pst, cyt

ачхи, апчхи // a psik

тьху, тьфу // tfu

фу // fu, uf

но, вйо, гамтя // wio, wišta.

Пор. вживання вигуків у синтаксичних умовах:

I. 1. – *Гей* та *цоб*, та *цабе!* – от і вся невеличка наука погонича (Панас Мирний). 2. *Ох*, яке у зайця лихо! (М. Стельмах).

3. Йоржа впімав на вудку Йосип,

Схопив і зойкнув: „*Ой-ой-ой!*”

Не знав, напевно, Йосип досі,

Який колючий йоржик той.

(Н. Забіла)

4. *Ех*, панночки, панночки! Бідовий народ! Прочитає останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість проглинула (Леся Українка). 5. – *Ет*, дай спокій, старий! – розсердилася Мартоха, – аж не хочеться слухати! (Леся Українка). 6. – *Ах*, бідні коні, – зітхнула Ліда, – що ж вони винні? (М. Коцюбинський). 7. – *Пху!* – аж сплюнув з серця запорожець (П. Куліш).

II. 1. *Aha!* Pan Gustaw zapewne ją kocha? (A. Fredro). 2. *Hej*, radością oczy błysną (A. Mickiewicz). 3. *Ach*, wiem jeszcze, że na drugiej półkuli Słońce świeci, gdy u nas jest ciemno (J. Tuwim). 4. *Uch!* Żałuję, że nie był na tym festynie (H. Sienkiewicz). 5. Rzepa także go zagadnie: – *Fe!* Niedobrze! *Fe!* Nieładnie! (J. Brzechwa). 6. – *Ojej!* – rzekł Trurl (S. Lem). 7. Sam oziębła pan powietrze, *oj*, ostrożnie, panie Wietrze! (L. J. Kern).

До складу вигуків належать звуконаслідування, які полягають в імітації звуків навколишнього середовища, напр.:

дзінь // dzyń

хлюп // chlup, plusk

ляск // klaps

цвірінь-цвірінь // ćwir, ćwir.

Українська та польська системи звуконаслідувань тварин можуть бути представлені у зведеному вигляді; при подібності багатьох імітацій звукових сигналів частина таких відтворень суттєво розходиться у двох мовах:

курча *ni-ni // pi-pi*

комар *дзз // bzz*

горобець *цвірінь-цвірінь // ćwir-ćwir*

кіт *няв-няв // miau-miau*

корова	<i>му-му // тии-тии</i>
курка	<i>ко-ко // ko-ko</i>
голуб	<i>гуль-гуль // gruch-gruch</i>
сова (пугач)	<i>пугу // u-hu</i>
коза	<i>ме-ме // tee-tee</i>
собака	<i>гав-гав // hau-hau</i>
качка	<i>кря-кря // kwa-kwa</i>
кінь	<i>i-go-go // iha-iha</i>
зозуля	<i>ку-ку // ku-ku</i>
віслиюк	<i>ia-ia // i-o-i-o</i>
гуска	<i>ґе-ґе // ge-ge</i>
баран	<i>бее-бее // bee-bee</i>
дятел	<i>тук-тук // stuk-stuk</i>
півень	<i>кукуруку // kukuryku</i>
жаба	<i>кум-кум, ква-ква // kum-kum</i>
ворона	<i>кар-кар // kra-kra</i>
свиня	<i>хрю-хрю, рох-рох // chrum-chrum.</i>

Звуконаслідування, які виступають у реченні в позиції присудка, належать до перехідних частин мови – вигуків дієслів, напр.: 1. Не вдержиться [дитина] та [...] плюсь вп'ять на долівку, та й заплаче (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. *Zachwiał się nagle, puścił karabin i bęc, upadł* (S. Piętak) (див. також 6.7.).

Деякі слова, з одного боку, виступають як звуконаслідування, з другого, – як вигуки, що виражають емоції, пор., напр.:

тѣху 1. звуконаслідування, що відтворює звук плювання,

2. вигук, що виражає досаду, здивування, незадоволення та ін. (пор. з думкою, що *тѣху* – це однозначне слово⁹⁷).

В обох мовах розвинулась система синонімічних вигуків на позначення звуконаслідувань, пор.:

шубовсь, шубовть, плюсь, бульк, бовть // plusk, chlup, chlup

бах, бух, трах, стук, грюк // bach, buch, бęc, trach, tubu-du.

Пор. вживання звуконаслідувань в українських і польських художніх текстах:

I. 1. Але сміливе кошеня

Було нечемне, мабуть.

Бо, не сказавши навіть „няв”,

Втекло чимдуж до мами.

(А. Костецький)

2. Зухвалий зайчик засміявся: – *Ха-ха!* А я замаскувався! (Т. Коломієць).

3. Поклав Петрик голову на руки, замислився. Коли це раптом – *стук, стук* у віконце! (Н. Забіла). 4. Чабан прокинувся – аж перед ним Гадюка,

⁹⁷ *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 428.

Він києм *бух* – і витяглась зміюка (Л. Глібов). 5. *Стук, брязь* у віконечко: Вийди, вийди, коханочко (народна пісня). 6. Аж *гульк* – з Дніпра повиринали Малії діти, сміючись (Т. Шевченко). 7. Злякавсь ще більш Хом'як, аж серце холодіє, А Кундель *гав* та *гав* (Л. Глібов).

II. 1. *Kapie woda z parasola. Deszczyk: kap, kap, kap!* (L. Krzemieniecka). 2. A ja właśnie tłumaczę każde gęsie „*gę-gę-gę*” na „*kwa-kwa-kwa-kwa*” kacze (W. Chotomska). 3. *Hi! hi! hi!* Dokąd wy jedziecie, podróżni? (B. Prus). 4. Drapie się tędy komornik z policją na trzecie piętro, *stuk – puk!* drzwi u chłopców zamknięte (B. Prus).

5. A prosię na to:

– O raj!

Wolę się chlapać w kałuży!

Dziękuję bardzo!

Kwi – kwi!

(D. Wawilow)

6. Miauczy kotek: *miau!*

– Coś ty, kotku, miał?

– Miałem ja miseczkę mleczka,

Teraz pusta jest miseczka,

A jeszcze bym chciał.

(J. Tuwim)

7. Świat doń się śmieje *cha, cha!* (J. Przybora).

7. Синтаксис Składnia

7.1. Загальні положення українського та польського синтаксису Ogólne zasady składni ukraińskiej i polskiej

У синтаксичній теорії визначились різні принципи вивчення синтаксичних одиниць – формально-граматичний, семантико-синтаксичний, комунікативний, функціональний та ін. Виділяються, хоча і не до кінця послідовно, синтаксичні одиниці – словосполучення, просте (елементарне) речення, складне речення, а також синтагма, синтаксична форма, синтаксема. По-різному трактуються головні та другорядні члени речення. Неоднакові підходи до синтаксичних зв'язків і відношень, функціонування синтаксичних одиниць і їх компонентів, до парадигми словосполучення та речення тощо¹.

¹ Див.: Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис, за ред. Л. А. Булаховського, т. II, Київ 1951; О. С. Мельничук, *Розвиток структури слов'янського речення*, Київ 1966; *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*; П. С. Дудик, *Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення*, Київ 1973; Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна, *Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові*, Київ 1982; І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, *Семантико-синтаксична структура речення*, Київ 1983; Р. Мразек, *ззнач. праця*; І. Р. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992; І. Р. Вихованець, *Грамматика української мови: Синтаксис*, Київ 1993; І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання*, Київ 1994; М. У. Каранська, *Синтаксис сучасної української літературної мови*, Київ 1995; М. В. Мірченко, *Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення)*, Київ 1997; Б. Ю. Норман, *Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков*, Минск 1998; М. М. Пещак, *Комунікативний синтаксис*, Київ 2000; А. П. Загнітко, *Теоретична грамматика української мови: Синтаксис*, Донецьк 2001; К. Ф. Шульжук, *Синтаксис української мови*, Київ 2004; С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко, *Сучасна українська мова. Синтаксис*, Київ 2005; W. Doroszewski, *Podstawy polskiej składni*,

Ці аспекти синтаксичного вчення відтворені в граматичних концепціях українських та польських мовознавців і позначились на дослідженні реалізацій конкретних моделей. З урахуванням формально-граматичних та семантико-синтаксичних підходів і з метою виявлення передусім контрастивного матеріалу в цій праці розглядається функціонування в українській і польській мовах словосполучення, простого та складного речень.

Українська й польська, як й інші слов'янські, мови зберегли спільні риси в будові словосполучення, простого й складного речення. Загалом близькі у цих мовах способи оформлення синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків слів. Функціональну специфіку речення визначає предикативність як ознака, що співвідносить зміст висловлювання з дійсністю. В українській і польській, як і в усіх слов'янських мовах, основними засобами формування предикативності є категорії часу і способу дієслів.

Обидві мови відкривають широкі можливості вираження різноманітних модальних конотацій, передачі найтонших порухів думки, пор.:

Він міг загинути! // On mało nie zginął!

Загинув би він! // Byłby zginął!

Міг загинути! // Mógł zginąć!

Значна частина розбіжностей у побудові словосполучень і речень зумовлена відмінностями в оформленні граматичних зв'язків, лексико-семантичними особливостями слововживання, порядком слів, інтонаційною структурою. Своєрідність української та польської мов виявляється також в організації тексту.

Синтаксичні системи двох мов частково розходяться передусім у побудові речень. Структура еквівалентних за змістом українських та польських речень може бути неаналогічною, зокрема, через специфічну у кожній з мов сполучуваність дієслівних форм, пор.:

Нам треба поприбирати // Mamu posprzątać.

Аварія сталася у вівторок // Do wypadku doszło we wtorek.

cz. 1, Warszawa 1963; G. Y. Shevelov, *The Syntax of Modern Literary Ukrainian. The Simple Sentence*, Hague 1963; H. Misz, *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, Bydgoszcz 1967; Z. Klemensiewicz, *Studia syntaktyczne*, cz. I, Wrocław 1967; cz. II Wrocław 1969; Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1969; Z. Karolak, *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa 1972; D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976; S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*; H. Misz, *Studia nad składnią współczesnej polszczyzny pisanej*, oprac. J. Maciejewski, Toruń 1981; N. Chomski, *Zagadnienia teorii składni*, Warszawa 1982; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, 1989; Z. Saloni, M. Świdziński, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1987; W. Croft, *Syntactic categories and grammatical relations. The cognitive organizations of information*, Chicago 1991; M. Świdziński, *Gramatyka formalna języka polskiego*, Warszawa 1992; J. Podracki, *Składnia polska*, Warszawa 1997; S. Karolak, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1999; S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.

Частина українських та польських речень набуває відмінних форм, зумовлених стійкістю, а нерідко й ідіоматичністю їх структурної організації, пор.:

Коли ти народився? // *Z jakiego jesteś rocznika?*

Як смачно! // *Ale pyscha!*

Це типово для Тадеуша! // *To cały Tadeusz.*

Якщо речення, побудовані на вживанні особової дієслівної форми (по-польськи вони називаються *zdanie*), частіше наближені за структурною організацією, то інші (по-польськи вони тлумачаться як еквіваленти речень – *gównoważnik zdania*) нерідко утворюються в обох мовах по-різному, пор., напр.:

Widmo, nie człowiek (A. Fiedler) // Це привид, а не людина.

Zaraz odjazd // Зараз від'їжджаємо,

пор., проте:

Сьогодні хороша погода // *Dziś ładna pogoda.*

Чимало своєрідних рис мають односкладні речення, пор., напр.:

Mówi się // Так говорять.

W zamku straszy // В замку хтось лякає.

В багатьох випадках у польській мові обмежене, на відміну від української, вживання інфінітива, перевага надається формам дієслівних іменників: *Czytanie jest pożyteczne* // Читати корисно.

Семантико-синтаксичний потенціал української та польської мов виявляє себе, зокрема, у можливостях встановлення між конструкціями відношень полісемії (частіше – омонімії), синонімії, протиставлення та ін. Виникненню синтаксичної омонімії² в обох мовах сприяє вживання у мовленні лексичних омонімів, вільний порядок слів та ін. Утворення омонімічних конструкцій справляє труднощі для адресатів мовлення, напр.:

Попросить, будь ласка, до телефону чоловіка (мого чоловіка; вашого чоловіка).

Подружжя ходило обідати в різні ресторани (Подружжя разом ходило обідати в різні ресторани; Чоловік і дружина ходили обідати не в один, а в різні ресторани).

фотографії українців (фотографії роблять українці; на фотографіях зображені українці),

пор. також:

mała czarna (suknia, kawa)

wynając mieszkanie (wynając mieszkanie komuś; wynając mieszkanie od kogoś),

пор. також обігрування граматичної омонімії в анекдотах:

1. *Lekarz poszukiwany do szpitala epidemicznego – od zaraz.*

2. *Przychodzi szachistka do lekarza:*

– *Panie doktorze, straciłam figurę.*

² Пор.: М. Majewska, *Z zagadnień homonimii składniowej – wyraz w kontekście składniowym* [w:] *Studia językoznawcze*, red. W. Kupiszewski, Kielce–Warszawa 1998.

Нерідко омонімічними стають неповні речення, в яких незаміщений компонент може розумітися по-різному. Пор., наприклад, у тексті анекдота:

Do kasy na dworcu podchodzi pasażer:

- Poproszę bilet do Wrocławia.
- Normalny?
- A co, wyglądam na wariata?

Сенс анекдота полягає в обігруванні можливості неоднакового „поповнення” речення *Normalny?*, пор.: *Jesteś normalny? Bilet normalny?*

Омонімія синтаксичних конструкцій може бути подібною в українській і польській мовах, напр.: *позичити гроші* (комусь, від когось) // *pożyczyć pieniądze*. Проте здебільшого синтаксичним омонімам в одній мові відповідає два еквіваленти в іншій мові, напр.: *допомога матері* // *potoc matki, potoc matce*.

Можливою є також полісемія синтаксичних конструкцій (частіше – словосполучень), при якій словесний комплекс має більше одного значення; ці значення семантично взаємопов’язані, напр.:

- roczytna książka* – 1. mająca licznych czytelników,
2. powszechnie i chętnie czytana.

Значення полісемічних, як і омонімічних, конструкцій розкривається тільки в контексті, напр.: В кондитерському відділі магазину продавались *шоколадні собачки*; Поруч із ним бігла гарна *шоколадна собачка*. В польській мові показником семантики сполучення і прагматичного наміру мовця може служити позиція ад’єктива щодо субстантива, напр.: *piesek czekoladowy* (*Piesek jest (zrobiony) z czekolady*), *czekoladowy piesek* (*Piesek ma kolor czekolady*).

При синтаксичній полісемії можливі як поєднання різних типів трансформацій, так і варіантність, неоднозначність смислу первинної конструкції, що спричиняє труднощі в доборі еквівалента словосполучення; наприклад, конструкція *дитячий фольклор* може тлумачитися як: це фольклор для дітей (діти – адресат), це фольклор про дітей (діти – об’єкт), автори фольклору – діти (діти – суб’єкт); припускається й одночасне паралельне функціонування різних значень.

Синонімія, в тому числі синтаксична, свідчить про багатство тієї чи іншої мови³. Як українська, так і польська мови мають можливості вираження певної семантики різними способами. Скажімо, в українській мові порівняння передаються за допомогою:

- порівняльних сполучників *як, мовби, ніби, наче, начебто* та інших: *заревів, як (наче) ведмідь*;
- прийменників *подібно до* й інших: *заревів подібно до ведмедя*;
- форми орудного відмінка іменника: *заревів ведмедем*;

³ Див., напр.: E. Wierzbicka, *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 1991.

– прислівних форм: *заревів по-ведмежому*⁴, пор.:

1. Глянув я вовком на їхні оленята і, як *вогонь*, чешу додому (М. Стельмах).
2. Ще так недавно бігла по дніпровських кручах *рудою лисицею* осінь... (Є. Гуцало).

При вищому ступені прикметників і прислівників об'єкт порівняння передається за допомогою прийменників *за, від, над* та інших, родового відмінка іменника: *сильніший за друга, вищий від дерева*.

Польська мова використовує сполучники *jak, niby, niczym, jak gdyby*, форми на зразок *więcej jak* та ін.:

głupi jak (niby) but

Tort niczym kopiec (podobny do kopca).

Рідше зустрічаються форми орудного відмінка із порівняльною семантикою, пор., проте: [...] *Ogromna woda białym lustrem lśni się* (Cz. Miłosz).

Синонімічні відношення між реченнями можуть базуватися на синонімії присудків, пор., напр.:

Потяг відправляється; Потяг від'їжджає // *Pociąg odchodzi; Pociąg odjeżdża*.

Пор. також інші типи синонімії речень:

Письменник написав новий роман; Новий роман написаний письменником.

Andrzej obszedł powórkę; Podwórkę zostało przez Andrzeja okrążone.

Нічого не чую; Нічого не чути // *Nic nie słyszę; Nic nie słycać*.

В одній мові може виявлятися синонімія синтаксичних конструкцій, а в іншій – ні, напр.:

дошки підлоги, дошки для підлоги, дошки на підлогу // *deski podłogowe* (див. також 7.2.2.).

7.2. Словосполучення

Група wyrazowa

Словосполучення складаються мінімум з двох повнозначних слів із підрядною залежністю⁵. Основною відмінністю словосполучення й речення є виконувані ними функції: у першого – номінативна, у другого – комунікативна, однак між цими функціональними особливостями немає різкої межі:

⁴ Пор.: В. Кононенко, *Синоніміка порівняльних конструкцій* [в:] В. Кононенко, *Мова. Культура. Стиль*, Київ–Івано-Франківськ 2002.

⁵ Див.: Г. М. Удовиченко, *Словосполучення в сучасній українській літературній мові*, Київ 1968; *Синтаксис словосполучення і простого речення*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975; Т. А. Тулина, *Функціональна типологія словосполучень*, Київ 1976; І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 81–174; Н. Misz, *dz. cyt.*; J. Kuryłowicz, *Podstawowe struktury języka: grupa i zdanie* [w:] *Problemy składni polskiej*, red. А. М. Lewicki, Warszawa 1971.

словосполучення опосередковано бере участь у виконанні комунікативної функції, а речення виконує певні номінативні функції. Водночас чинником, що розмежовує речення й словосполучення, є наявність / відсутність предикативності. Для теорії словосполучення важливим положенням є співвіднесеність з єдиним, хоча й складним, розчленованим поняттям, пор.:

wesela dziewczyna
niespodziewany gość і под.

Більшість польських мовознавців не виділяють словосполучення як окрему мовну одиницю й взагалі відмовляються від такого терміна⁶. Пор., проте, точку зору З. Клеменсевича, який вважав, що члени словосполучення пов'язані між собою в нову синтаксичну єдність вищого порядку, значення якої є іншим і багатшим, ніж значення кожного окремого члена⁷. У польському мовознавстві як опозиція реченню виділяється т. зв. синтаксична група (*grupa składniowa*).

Словосполучення в українській і польській мовах, як і в усіх інших слов'янських, характеризується трьома видами зв'язку – узгодженням, керуванням і приляганням, напр.:

- узгодження:
білявий хлопчик
obrus lniany,
- керування:
малювати олівцем
dobry z natury,
- прилягання:
швидко бігти
bardzo dobrze.

Близькість і відмінності в побудові українських та польських словосполучень простежуються на рівні всіх типів підрядних зв'язків. Крім того, у польських словосполученнях виявляє себе категорія персональності, напр.: *młodzi policjanci – młode policjantki*.

Словосполучення можуть поділитися за морфологічною природою головних компонентів. В українській і польській мовах керівним членом словосполучення може бути кожна повнозначна частина мови, пор., наприклад, словосполучення:

- іменникові:
доказ провини
list od siostry,

⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 120.

⁷ Z. Klemensiewicz, *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków 1948, s. 11–12; пор.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1989, s. 12–13.

- дієслівні:
вибачити товаришеві
tówić przy świadkach,
- прикметникові:
гідний нагороди
starszy o rok od brata,
- займенникові:
кожний з двох
ktoś nieznajomy,
- числівникові:
п'ять помідорів
czterech chłopaków,
- прислівникові:
дуже сумно
bardzo blisko.

При цьому найбільш поширеними типами словосполучень є іменникові (субстантивні) та дієслівні (вербативні).

7.2.1. Узгодження Związek zgody

Узгодження – це такий синтаксичний зв'язок між головним і залежним компонентами словосполучення, при якому форми словозміни залежного члена уподібнюються формам головного члена⁸. В українській і польській мовах головними компонентами словосполучень з узгодженнями виступають іменники, залежними – прикметники, займенникові прикметники, порядкові числівники, дієприкметники, напр.:

червона квітка // czerwony kwiat
наша країна // nasz kraj
другий напрямок // drugi kierunek
прочитана книжка // przeczytana książka.

Субстантивні словосполучення із залежним прикметником (іменні групи, іменний комплекс) у слов'янських мовах є найпродуктивнішими серед усіх типів словосполучень, пор., напр.:

⁸ Див.: Т. Н. Молошная, *Субстантивные словосочетания в славянских языках*, Москва 1975; А. П. Прищенко, *Прикметник у структурі словосполучення і речення*, „Українська мова і література в школі”, 1986, № 7; С. Ризнык, *Семантико-синтаксическая сочетаемость имен прилагательных с именами существительными в украинском и польском языках* [в:] *Współzależność języków słowiańskich. Aspekt lingwistyczny i glottodydaktyczny*, Gdańsk 1998; І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 85–114; W. Śliwiński, *Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami we współczesnym języku polskim*, Kraków 1990.

*радісна дитина
сестрине ліжко
cienki lód
szklany klosz.*

Прикметник узгоджується з опорним субстантивом, дублюючи його форму в роді, числі та відмінку. Як зазначають дослідники, „узгодження належить до найбільш граматикалізованих форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку”⁹, отож, таке підпорядкування зумовлене передусім граматичною природою словосполучення.

Словосполучення іменника з прикметником становить мовленнєвий комплекс, що ґрунтується як на тісних формально-граматичних зв'язках, так і на лексичних співвідношеннях компонентів іменної групи. Скажімо, в українській і польській мовах виділяють словосполучення з т. зв. смисловим узгодженням, яке виявляє себе у сполучуваності прикметникових словоформ з іменниками подвійного роду. Граматичну категорію роду прикметника визначають за таких умов семантикою статі особи, пор.:

*молодий листоноша – молода листоноша
biedny sierota – biedna sierota.*

Семантична дифузія компонентів словосполучення NAdj приводить до утворення не суми значень слів, а до організації нового смислу, на формування якого суттєво впливає семантика як субстантива, так і ад'єктива. Зокрема, лексичне значення прикметника мотивує характер відношень між ним і базовим іменником, якщо обидва ці компоненти вживаються у прямому значенні й ад'єктив передає емпіричну ознаку кольору, звуку, смаку і т. п., напр.:

*біла спідниця
gorzka czekolada.*

Залежний компонент у складі іменниково-прикметникових словосполучень обмежує обсяг поняття, вираженого іменником, пор.:

*річкова риба
język francuski.*

Часом за рахунок семантики прикметника субстантивне позначення референта ставиться під сумнів:

*фальшивий друг
wątpliwy dowód.*

Отже, іменники та прикметники як номінації предметів та ознак, з одного боку, протиставлені одне одному, з другого, – нерозривно пов'язані. Очевидно, слід говорити про певну семантичну взаємозалежність іменника і прикметника, що зумовлена характером зв'язку предмета та його ознаки.

⁹ А. П. Загнітко, *азнач. праця*, с. 54.

У межах однієї мови можливим є різне розуміння того, що є ознакою референта, а що – самим референтом, напр.:

паронімічні прикметники – прикметникові пароніми
frazeologizmu synonimiczne – synonimy frazeologiczne.

Подібні приклади підтверджують взаємозалежність іменника і прикметника. Отже, субстантив є свого роду актуалізатором, засобом диференціації семантики прикметника. Ад'єктив виконує щодо іменника прогностичну, конкретизуючу, обмежувальну функцію. Будь-який іменник як позначення предмета потенційно може сполучатися з прикметником – носієм ознаки. Між іменником і залежним прикметником існують бінарні відношення, що детерміновані передусім відношеннями речей та їхніх властивостей в об'єктивній дійсності, але водночас – і уявленнями мовця про ці відношення.

Як уже зазначалося, семантичною основою сполучуваності є наявність спільних сем. Для розуміння засад сполучуваності іменника з прикметником принципового значення набуває також положення про те, що в семантико-граматичний зв'язок вступають не лише слова, а й певні лексико-семантичні варіанти (семеми).

Входження прикметників у ті чи інші словосполучення з базовим іменником стає одним із критеріїв розрізнення ад'єктивної полісемії або омонімії. Разом із тим у багатьох випадках умови словосполучення стають у цьому сенсі недостатніми і для розуміння значення ад'єктивів потрібний ширший контекст, пор., напр.: *polska ziemia – ziemia Polski; ziemia, obfitująca w pola* (див. також 7.1.).

Питома вага прикметника посилюється, коли іменник багатозначний або має омонімії й уточнює свою семантику завдяки ад'єктиву, пор.:

- стіл* – 1. *письмовий, операційний, дерев'яний, круглий*
 2. *накритий, святковий*
 3. *багатий, вегетаріанський, дієтичний*
 4. *адресний*
 5. *верстатний*
 6. *льодовиковий*¹⁰.

В українській і польській мовах розвинута синонімія словосполучень з узгодженими прикметниками і керованими іменами:

віконний отвір – отвір вікна // framuga okienna – framuga okna
материна сукня – сукня матері // matczyna suknia – suknia matki
польська делегація – делегація поляків // delegacja polska – delegacja Polaków
дерев'яні вироби – вироби із дерева // wyroby drewniane – wyroby z drewna
картата тканина – тканина в клітку // kraciasty materiał – materiał w kratkę,

¹⁰ Словник української мови, т. 9, Київ 1978, с. 712–713.

пор., проте:

братів дім – дім брата // dom brata

Шевченкові вірші – вірші Шевченка // wiersze Szewczenki.

За характером семантико-синтаксичних відношень між субстантивом і залежним прикметником сполучення NAdj прийнято називати атрибутивними. Таке термінологічне позначення дає змогу виокремити основний тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами: опорний субстантив позначає предмет, а залежний прикметник передає ознаку цього предмета.

Основними типами семантико-синтаксичних відношень, що складаються між субстантивом та означальним прикметником, є уточнення або характеристикація. Разом із тим в іменних групах можуть розвиватися відношення семантичного зближення, протиставлення, взаємозумовленості, пор., напр.: *милий дурень* (Хоча і милий, але дурень; Хоча дурень, але милий – допустові відношення між компонентами словосполучення); *wesoły smutek* (протиставні відношення компонентів). Проте характер семантико-синтаксичних відношень між іменником та залежним від нього прикметником остаточно формується тільки в реченні, пор., напр.: 1. [...] В моїх очах весна! Казала так мені колись *Красуня чарівна* (М. Вороний) (семантичне зближення субстантива і залежного прикметника). 2. *Świerk strząsa śnieg na wesołe łzy* (K. I. Gałczyński) (протиставлення базового іменника й залежного ад'єктива).

Принципи утворення словосполучень з узгодженням і синтаксичні відношення, які передаються цими моделями, в українській і польській мовах зближені. Водночас при зіставленні виявляють себе специфічні семантико-граматичні властивості.

У відповідних прикметників в обох мовах діапазон валентності може зближатися або розходитися. Так, аналогічні значення та сполучуваність мають ад'єктиви *золотий // złoty*, пор.:

Українська мова	Польська мова
1. <i>золотий злиток</i>	// 1. <i>złota sztaba</i>
<i>золотий браслет</i>	// <i>złota bransoletka</i>
2. <i>золотий пісок</i>	// 2. <i>złoty piasek</i>
<i>золота рама</i>	// <i>złota rama</i>
<i>золота парча</i>	// <i>złoty brokat</i>
3. <i>золоте сонце</i>	// 3. <i>złote słońce</i>
<i>золотий колос</i>	// <i>złoty kłos</i>
<i>золоте волосся</i>	// <i>złote włosy</i>
4. <i>золота людина</i>	// 4. <i>złoty człowiek</i>
<i>золотий характер</i>	// <i>złoty charakter</i>
5. <i>золота пора</i>	// 5. <i>złota pora</i>
<i>золоте дитинство</i>	// <i>złote dzieciństwo</i> ,

пор., однак, різний рід або число в деяких із компонентів наведених словосполучень.

Отже, граматичні показники опорного субстантива в українській і польській мовах можуть збігатися або розходитися, що змінює характер граматичних категорій залежного ад'єктива, пор.:

цікава книжка // ciekawa książka
молода картопля // młode ziemniaki.

У мовознавчій літературі розрізняють повне й неповне узгодження; у формах множини у східнослов'янських мовах узгодження в роді відсутнє і його розглядають як неповне¹¹. Таким чином, у цих мовах прикметникові форми множини уніфіковані¹². В українській мові прикметники називного відмінка множини мають флексію *-i (-i)* незалежно від того, до якого роду належить означуваний іменник, напр.: *веселі хлопці, жінки, села*. Для польської мови характерне протиставлення родових форм множини, згідно з яким чоловічо-особові форми прикметників у називному відмінку множини мають флексію *-i* (перед *-i* відбувається пом'якшення кінцевого приголосного): *śniadzi ludzie* або закінчення *-y* (після ствердих приголосних): *obcy mężczyźni*. Нечоловічо-особові форми у називному відмінку множини мають закінчення *-e*: *dobrze kobiety, piękne drzewa*.

Специфічні форми узгодження в польській мові мають прикметники у словосполученнях з іменниками типу *państwo* (у значенні „подружжя”), *wujostwo*, *generałostwo* і под. Ці субстантиви мають форму однини, а узгоджувані з ними прикметники – множини, напр.: 1. *Poznałam kulturalnych starszych państwa o nienaganych manierach i aż peszącej elegancji (z gazety)*. 2. *W kościele są już państwo młodzi*. Водночас іменники *małżeństwo* і *rodzeństwo* при узгодженні вимагають форми однини: *szczęśliwe małżeństwo, radosne rodzeństwo*.

Оскільки польське слово *jeden* не відмінюється і не змінюється за родом, якщо входить до складених числівників, словосполучення з цим компонентом мають іншу форму, ніж в українській мові, напр.:

двадцять одна вчителька // dwadzieścia jeden nauczycielek
до тридцять одного року // do trzydziestu jeden lat.

Зіставний аналіз засвідчує, що словосполучення з одним і тим самим прикметником в іншій мові можуть одержувати як аналог словосполучення з різними ад'єктивами або конструкції іншої граматичної структури і відмінного наповнення лексиною, пор.:

капітальний (-а, -і) ремонт // remont kapitalny
стіна // ściana nośna

¹¹ К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 34.

¹² М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода, *Порівняльна граматики української і російської мов*, Київ 1978, с. 149.

<i>delikatny</i> (-a, -e)	<i>вклади</i> // <i>wkłady inwestycyjne</i> <i>człowiek</i> // <i>делікатна людина</i> <i>cera</i> // <i>ніжна шкіра</i> <i>ręsy twarzy</i> // <i>тонкі риси обличчя</i> <i>potrawa</i> // <i>вишукана (або: легкостравна) страва</i> <i>porcelana</i> // <i>тонка порцеляна</i> <i>dotknięcie</i> // <i>легкий дотик</i>
<i>osobowy</i>	<i>skład</i> // <i>персональний склад</i> <i>zaimek o.</i> // <i>особовий займенник</i> <i>ociąg o.</i> // <i>пасажирський потяг</i> <i>samochód o.</i> // <i>легковий автомобіль.</i>

За наслідками зіставного аналізу субстантивних словосполучень із прикметниками в українській і польській мовах було виділено шість основних типів співвідношень.

1. Наближені за семантикою і структурною організацією словосполучення, пор.:

червоний колір // *czerwony kolor.*

2. В іншій мові замість одного прикметника вжито ад'єктив з іншою внутрішньою формою або діеприкметник, що накладає свій відбиток на семантичні відношення компонентів словосполучення, напр.:

вихідний костюм // *wizytowy garnitur.*

3. В одній мові спостерігаються варіантні можливості уживання прикметників, в іншій уживання є безваріантним. Так, в українській мові паралельно вживаються пароніми *сніговий* і *сніжний*, максимально наближені за значенням і сполучуваністю, напр.: *снігова (сніжна) курава, сніговий (сніжний) буран, снігова (сніжна) вершина, снігова (сніжна) зима* і т. п. (хоч як складова ботанічних, зоологічних та інших термінів використовується прикметник *сніговий*, напр.: *снігова лінія, снігова плісень, снігова сліпота* та ін.). У польській мові існують прикметники *śnieżny, śniegowy*, які в основному не мають варіантного використання, пор.: *śnieżna zima, śnieżna zaspą, śniegowa góra, pług śniegowy* (пор., проте: *śnieżna (śniegowa) burza, śnieżna (śniegowa) góra*).

У польській мові у деяких випадках взаємозамінними стають прикметники *wieczorowy – wieczorny, mlekowy – mleczny* та ін., пор.:

wieczorowy (wieczorny) koncert

wieczorowa (wieczorna) pora

mlekowy (mleczny) cukier.

В українській мові немає такого паралельного вживання, пор.: *вечірня пора, вечірній концерт; молочний цукор*. Характерним тільки для української мови є варіантне використання у субстантивних словосполученнях як повних, так і коротких форм прикметника:

зелений (зелен) сад

дрібний (дрібен) дощик.

4. В одній мові вжито субстантивно-прикметникову конструкцію, в іншій – словосполучення іншої синтаксичної структури; виникають додаткові конотації, зумовлені конструктивними властивостями кожної мови. Сполученням іменника з прикметником відповідають сполучення з іменниками (з прийменником, без прийменника), з прислівником і под., пор., напр.:

bratів сміл // stół brata
безпрецедентний випадок // wyrazdek bez precedensu
книжкова полиця // półka na książki
годинникова стрілка // wskazówka zegara
трудова дисципліна // dyscyplina pracy
bliźniacze miasto // місто-побратим
firma odzieżowa // фірма-виробник одягу
materiały prasowe // матеріали преси (з преси)
płatne zabójstwo // вбивство за платню
przemysł zabawkarski // виробництво іграшок
wagon bydłocy // вагон для перевезення худоби.

Аналізований матеріал засвідчує, що формально-структурні зміни в інших мовах торкаються передусім словосполучень із відносними прикметниками. Скажімо, типовими для української мови є словосполучення з присвійними прикметниками, що вказують на належність особи – актанта типу *дідова скриня*, пор.: *skrzynia dziadka*.

5. В одній мові виступає субстантивно-прикметникове словосполучення, в іншій – описова конструкція; прикметник за таких умов є безеквівалентним, пор.:

xвилинна справа // sprawa na jedną minutę
tworowy kostium // костюм, що личить (до обличчя).

6. В одній мові уживається словосполучення NAdj (здебільшого стале), в іншій – одне еквівалентне слово, напр.:

нобелівський лауреат // noblista
глядацька зала // widownia
malarskie złoto // сухозлитка
zupa ogórkowa // розсольник
gogle // захисні окуляри.

Пор. вживання словосполучень з узгодженням в українських і польських реченнях:

1. *Срібно-сірий сніг суровий Срібло-сивий сипле сум На блискучі білі болі, Білі блиски білих дум* (В. Кобилянський). 2. *Гарячий вітер хилить-нахиляє Траву хвилясту стиха до землі...* (П. Куліш). 3. *Заступила чорна хмара Та білу хмару* (Т. Шевченко). 4. *Вікно цідило непевне світло* (В. Шевчук). 5. *Одного разу Петриків старший брат похвалився, що на болоті вже з'явилися молоді журавлики* (Ю. Яновський).

II. 1. *Niechaj huczny śmiech nasz cały świat obleci!* (K. Wierzyński). 2. *Jola [...] sypiała w małym saloniku za dużym salonem [...]* (J. Iwaszkiewicz). 3. *[...] To jest doskonały, jedyny, wszechobecny i najwyższy Niebyt we własnej nieobecnej osobie!* (S. Lem). 4. *Naokoło sypały się puchy śniegowe z cichym szelestem [...]* (S. Żeromski). 5. *Chciałby ulewać lunąć w gromkiej burzy [...]* (J. Tuwim).

(Про порядок розташування компонентів в межах словополучень з узгодженням див. 7.8.1.).

7.2.2. Керування Związek rządu

Керування – це такий синтаксичний зв'язок між головним і залежним компонентами, при якому головний член вимагає від керованого члена певної відмінкової форми¹³. Керуючим компонентом в українській і польській мовах може бути будь-яке повнозначне слово, залежним компонентом – переважно іменник або займенник субстантивного типу, напр.:

відмова у проханні
захоплення кумиром
дякувати їй
biec przed siebie
mieszkać pod Krakowem
malowany pędzlem.

В обох мовах керування може здійснюватися без участі прийменників (безпосередній, прями́й зв'язок) або за допомогою прийменників (посередній зв'язок). Крім того, керування може бути сильним (наявність і форма залежного слова зумовлені семантико-граматичними властивостями головного слова) та слабким (зв'язок між компонентами словосполучення можливий, але необов'язковий), пор.:

– сильне керування: *питати про успіхи*
здатний на все
kpić z sąsiada,
– сла́бке керування: *радість перемоги*
widzieć drzewo.

В українській і польській мовах поширеною є варіантність або синонімія форм керування. Варіантні форми при керуючих головних членах словосполучення в обох мовах здебільшого розходяться. Можливими є також випадки, коли в одній мові існує варіантність форм керування, а в іншій мові – ні, пор., напр.:

просити кави, каву // prosić kawy, o kawę
турбота про когось // troska o kogo

¹³ Пор.: Л. А. Булаховський, *Керування* [в:] Л. А. Булаховський, *Вибрані праці*: в 5 т., т. 2, Київ 1977.

відмова у допомозі, допомоги // *odmowa pomocy*
керувати кимось, чимось // *przewodzić komuś, czemuś, nad kimś, czymś*
жалкувати про що, за чим // *żałować czego*
купити хліб, хліба // *kupić chleb, chleba*
переконати в чомусь // *przekonać o czymś, do czegoś*
інвестувати в щось // *inwestować w coś, w czymś*
зав'язати на бант // *zawiązać na kokardę, w kokardę*
тримати в руці // *trzymać w ręce, w rękę*
придатний для чого, до чого, на що // *przydatny do czego, w czym*
дорогий кому, для кого // *drogi komu*
готовий до чогось // *gotowy do czego, na co*
пасти коні (коней) // *paść konie*
попрощатися з кимось // *pożegnać kogoś, pożegnać się z kimś.*

Варіантність сполучуваності в обох мовах нерідко пов'язана із семантичними змінами. Скажімо, в сучасній українській мові дієслово *тужити* сполучається з прийменниковими формами *за ким, чим*. Еквівалентне слово *tęsknić* у польській мові має варіанти у своїй валентності, що супроводжуються змінами значень, напр.:

tęsknić za kim, czym – smuć się z powodu braku kontaktu z kimś, braku czegoś
 tęsknić do kogo, czego – pragnąć, by coś się urzeczywistniło, chcieć zobaczyć kogoś¹⁴,

пор. також: *dodać cukru* (odrobine), *dodać cukier* (konkretną ilość podaną w przepisie).

7.2.2.1. Дієслівне керування Реkcja czasownikowa

Дієслівне (вербативне) керування є найбільш поширеним типом словосполучень із цим типом синтаксичного зв'язку у слов'янських мовах. Водночас саме при головному компоненті – дієслові форми керованих членів в українській і польській мовах нерідко розходяться, пор., напр.:

питати про нього // pytać o niego
 виглядати задоволеним // wyglądać na zadowolonego
 отримати подарунок // dostać w prezencie
 згадувати що // przypominać sobie o kim, czym
 забезпечити когось чимось // zaopatrywać kogoś w coś
 забути кого, що, про кого, про що, за кого, за що // zapomnieć kogo, co, kogo, czego, o kim, o czym
 добігти до чогось // dobiec czegoś (do czegoś)
 прийняти з усмішкою // przyjąć z uśmiechem.

Як українські, так і польські дієслівні словосполучення оформляються за допомогою сильного й слабкого керування, пор.:

¹⁴ О. Śpiwak, М. Jurkowski, *dz. cyt.*, s. 284.

– сильне керування:

досліджувати кого, що // *badać kogo, co*
знайти кого, що // *znaleźć kogo, co*,

– слабе керування:

сміятися з кого, чого, кому, чому // *śmiać się z czego*
йти до школи // *iść do szkoły*.

Можливим є розходження за кількістю та наповненням відповідних конструкцій в обох мовах, напр.:

постаратися зробити щось // *postarać się o coś*
визнавати (провину) в чому // *przyznać się do czegoś*
звітувати про що // *składać sprawozdanie z czegoś*
говорити навперебивку // *mówić jeden przez drugiego*.

Крім того, словосполученню в одній мові може відповідати слово в іншій мові, пор.:

прибирати сніг // *odśnieżać*
захищати кандидатську дисертацію // *doktoryzować się*.

Деякі дієслівні словосполучення в українській і польській мовах мають однакові форми залежного слова, але різняться внутрішньою формою:

справляти враження // *robić (czynić) wrażenie*
протікати через місто // *płynąć przez miasto*
виключити лампу // *zgasić światło*
святкувати день народження // *wyprawiać urodziny*
підняти тост // *wznieść toast*,

пор. також: нехтувати небезпекою // *lekseważyć niebezpieczeństwo*.

Особливості дієслівної сполучуваності демонструють еквіваленти конструкцій з одним дієсловом в іншій мові, напр.:

nastawić риларкє // наставити настку
płyte // поставити диск
ręke // підставити руку
kołnier // підняти комір
radio // включити радіо
zwrotnicę // перевести стрілку
zapłon // відрегулювати запалення
łokieć // вправити лікоть.

Для розгляду співвідношень у формах дієслівного керування в обох мовах доцільною видається класифікація за іменниковими формами у вихідній (українській) мові та подальший добір польського еквівалента.

I. Безприйменникове керування

1) Дієслово + іменник у род. відм. (VN₂)

Українським словосполученням цієї структури здебільшого відповідають польські конструкції такої самої форми, пор., напр.:

навчати кого, чого // *uczyć kogo, czego*
 потребувати чого // *potrzebować czego*
 позбутися когось, чогось // *pozbyć się kogoś, czegoś*.

2) Дієслово + іменник у дав. відм. (VN₃)

Частина польських словосполучень, еквівалентних українським конструкціям такої структури, збігається з ними за формою, пор.:

дякувати кому, чому // *dziękować komu, czemu*
 вибачати кому // *wybaczyc komu*
 запобігати чому // *zapobiec czemu*
 закидати кому // *zarzucać komu*.

Водночас чимало польських аналогів українських словосполучень VN₃ мають іншу структуру (безприйменникову або прийменникову), пор., напр.:

аплодувати комусь, чомусь // *oklaskiwać kogoś, coś*
 адресувати кому, чому // *adresować do kogoś, czegoś*
 належати комусь, чомусь // *należać do kogoś, czegoś*
 програти комусь // *przegrać z kimś*.

3) Дієслово + іменник у знах. відм. (VN₄)

Форми у знахідному відмінку в українській і польській мовах уживаються тільки при дієсловах. При цьому головний компонент у конструкціях VN₄ є перехідним дієсловом, а залежний компонент указує на прямий додаток (об'єкт).

Українські словосполучення такої структури рідко отримують аналогічний за формою еквівалент у польській мові, пор., проте:

заборонити щось // *zabronić czegoś*
 прийти в понеділок // *przyjść w poniedziałek*.

Найчастіше українським конструкціям VN₄ відповідають польські словосполучення з іменником у родовому відмінку, напр.:

шукати кого, що // *szukać kogo, czego*
 ненавидіти кого, що // *nienawidzieć kogo, czego*
 слухати кого, що // *słuchać kogo, czego*
 берегти, стерегти кого, що // *strzec, chronić, pilnować kogo, czego*
 захищати кого, що // *bronić kogo, czego*
 оберігати кого, що // *strzec kogo, czego*
 заборонити щось // *zakazać czegoś*
 забути щось // *zapomnieć czegoś*
 доводити щось // *dowodzić czegoś*
 вживати що // *używać czego*
 доглядати когось, щось // *doglądać kogoś, czegoś*
 пробувати щось // *próbować czegoś*.

Крім того, дієслівно-субстантивні польські словосполучення VN₄ можуть отримати як аналог у польській мові безприйменникові конструкції

з давальним відмінком, прийменникові словосполучення із словоформами у різних непрямих відмінках, пор.:

перервати кого, що // przerwać komu, co
супроводжувати когось, щось // towarzyszyć komuś, czemuś
очолювати щось // przewodniczyć czemuś
кидати щось // rzucać czymś
дозволяти що // pozwalać na co
цілувати руки // całować po rękach.

4) Дієслово + іменник в ор. відм. (VN₅)

Еквівалентами українських словосполучень такої структури в польській мові стають конструкції з різноманітними безприйменниковими та прийменниковими формами іменників, напр.:

опікуватися ким, чим // opiekować się kim, czym
їхати трамваєм // jechać tramwajem
зловживати чимось // nadużywać czegoś
ризикувати чимось // ryzykować coś
нехтувати обов'язками // lekceważyć obowiązki
визнати вождем // uznać za wodza
вважати(ся) кимось, чимось // uważać (się) za kogoś, coś
користуватися чимось // korzystać z czegoś
обрати кимсь // wybrać na kogoś.

II. Прийменникове керування

1) Дієслово + прийменник + іменник в род. відм. (V Praep N₂)

В українській і польській мовах дієслівно-прийменникові конструкції з родовим відмінком належать до найбільш поширених. Українські конструкції V Praep N₂ нерідко отримують у польській мові еквівалент тієї самої структури, причому прийменник може бути іншим, пор.:

вийняти з коробки // wyjąć z pudła
прийти з праці // przyjść z pracy
сміятися з когось, чогось // śmiać się z kogoś, czegoś
чекати до вечора // czekać do wieczora
боліти від галасу // boleć od hałasu
мешкати у когось // mieszkać u kogoś
позичити у когось // pożyczyć od kogoś
почати з чогось // zacząć od czegoś
відмовитися від чогось // zrezygnować z czegoś.

Водночас аналогами українських словосполучень з дієслівним прийменниковим керуванням у родовому відмінку можуть бути польські конструкції іншої структури, в тому числі безприйменникові, пор., напр.:

доторкнутися до когось, чогось // dotknąć kogoś, coś
напасти на когось // paraść kogoś
забрати в когось щось // zabrać komuś coś
виграти в когось // wygrać z kimś

сховатися від чогось // schronić się przed czymś
під'їхати до будинку // zajechać przed dom
охороняти кого, що від кого, чого // ochronić kogo, co przed czym
їти проти вітру // iść pod wiatr
не очікувати чогось від когось // nie spodziewać się czegoś po kimś
стати біля вікна // stać przy oknie.

2) Дієслово + прийменник + іменник у дав. відм. (V Praep N₃)

В українській і польській мовах форми давального відмінка не залежать від прийменника. Можна навести лише такий співвідносний у двох мовах приклад: *зробити завдяки комусь // zrobić dzięki komu*, при цьому прийменники *завдяки // dzięki* є похідними.

3) Дієслово + прийменник + іменник у знах. відм. (V Praep N₄)

Як і прийменникові конструкції дієслівного керування з родовим відмінком, словосполучення структури V Praep N₄ належать в українській і польській мовах до найбільш поширених. Найчастіше вживаним відповідником українських конструкцій V Praep N₄ у польській мові є словосполучення аналогічної структури, напр.:

чекати на кого, що // czekać na kogo, co
заслуговувати на що // zasłużyć na co
вийти за двері // wyjść za drzwi
взяти під руки // wziąć pod rękę.

При збереженні форми субстантива керування в іншій мові часто відбувається за допомогою інших прийменників. Зокрема, словосполучення V Praep N₄ з українським прийменником *про* послідовно співвідносяться з польським *o*, напр.:

запитати про кого, що // zapytać o kogo, co
підкуватися про кого, що // troszczyć się o kogo, co
просити про що // prosić o co
сперечатися про що // sprzeczać się o co.

В інших випадках еквівалентність прийменників в українських і польських словосполученнях такої структури є непослідовною, пор.:

голосувати за когось, щось // głosować na kogoś, coś
розлучитися за два роки до нашого знайомства // rozstać się na dwa lata przed naszym poznaniem
боротися за щось // walczyć o coś
говорити у ніс // mówić przez nos
ходити в басейн // chodzić na basen
кохати понад життя // kochać nad życie
чути через стіну // słyszeć przez ścianę
здзвонити на номер // zadzwonić pod numer.

Часом українське словосполучення V Praep N₄ отримує в польській мові аналог іншої, прийменникової або безприймникової, структури, напр.:
братися за щось // brać się do czegoś

агітувати за кого, що // agitować za kimś, czymś
говорити про щось // mówić o czymś
триматися за когось, щось // trzymać się kogoś, czegoś
здогадатися про щось // domyślić się czegoś.

4) Дієслово + прийменник + іменник в ор. відм. (V Praep N₅)

Українським словосполученням такої структури в польській мові переважно відповідає конструкція аналогічної форми та наповнення прийменника, напр.:

пливти під водою // płynąć pod wodą
стати перед судом // stać przed sądem
рости перед будинком // rosnąć przed domem
одружитися з кимось // ożenić się z kimś
жити за містом // mieszkać za miastem
бігти за кимось // biec za kimś.

У деяких випадках еквівалентами українських словосполучень V Praep N₅ стають польські безприйменникові конструкції з родовим відмінком, напр.:

шкодувати за чим // żałować czego
вітати з чим // gratulować czego
познайомитися з кимось // poznać kogoś.

Інколи українським словосполученням V Praep N₅ у польській мові відповідають структури з іншим прийменником та іншою іменниковою словоформою, напр.:

поділити між кимось // podzielić między kogoś
стрибати з жердиною // skakać o tyczce
сидіти за столом // siedzieć przy stole.

5) Дієслово + прийменник + іменник в місц. відм. (V Praep N₆)

Як відомо, форми місцевого відмінка в українській і польській мовах без прийменників не вживаються. Найчастіше в обох мовах при словоформах у цьому відмінку використовуються первинні іменники *в (y) // w* або *на // na*, напр.:

лежати в шухляді // leżeć w szufladzie
малювати на склі // malować na szkle.

Водночас співвідношення цих та інших прийменників, що вживаються при дієсловах у сучасних мовах, може розходитися; відповідно в таких випадках здебільшого не збігаються і форми іменників, пор., напр.:

вчитися в університеті // studiować na uniwersytecie
полягати в чому // polegać na czym
підозрювати в чомусь // posądzać o coś
переконатися в чому // przekonać się o czym
звинувачувати в чому // oskarżać o co
сумніватися в комусь, чомусь // wątpić w kogoś, coś
зізнатися в чомусь // przyznać się do czego
відмовити комусь в чомусь // odmówić komuś czegoś

головувати на чомусь // *przewodniczyć czemuś*
 знатися на чому // *znać się na czym*
 говорити по телефону // *mówić przez telefon*.

В українській і польській мовах у групах з дієслівним керуванням може розходитися форма не тільки відмінка, але й числа, пор., напр.:

купувати малину // *kupować malinę*
 ловити рибу // *łowić ryby*.

Пор. вживання словосполучень з дієслівним керуванням:

I. 1. Треба слову *радощів* додати, щоб уміло душу *звеселяти* (М. Сингаївський). 2. [...] Зірки *сміялись* *крізь віття* і у небесну *сипались ріллю...* (С. Тельнюк). 3. А на горах вершки наче *куряться димом* та *парою...* (І. Нечуй-Левицький). 4. Лиш у старі Лесихи *не куриться зі стріхи* (І. Франко). 5. А чогось так сичі *Розридалися в лузі* (П. Тичина). 6. *По садах загуляли золоті падолисти* [...] (І. Цюпа).

II. 1. *Górka puszyła się cała od przekwitłych sasanek* [...] (I. Krzywicka). 2. *Się wszystko wciąż tu gubiło* [...] (W. Pruchniewicz). 3. *Znasz inne lęki jeszcze, mów?* (J. Stachura). 4. *Robimy nowy film* (J. Tuwim). 5. *Słońce osusza trotuary* [...] (K. Wierzyński).

7.2.2.2. Іменникове керування Rekacja rzeczownikowa

Як і конструкції з дієслівним керуванням, українські та польські словосполучення з іменниковим (субстантивним) керуванням можуть включати або не включати до свого складу прийменники. Субстантиви, що керують іншими іменниками, нерідко мають віддієслівне походження і співвідносяться з дієслівними моделями, пор., напр.:

відповідати рецензентові // *odpowiadać recenzentowi*
 відповідь рецензентові // *odpowiedź recenzentowi*.

I. Безприйменникове керування

Безприйменникові моделі іменного керування в обох мовах нечисельні. Найбільш поширеними є словосполучення структури „іменник + іменник у род. відм. (NN₂)”, які мають переважно однакову форму в обох мовах, пор., напр.:

думка вчителя // *myśl nauczyciela*
 кабінет науковця // *gabinet naukowca*
 син сусіда // *syn sąsiada*
 кінець дороги // *koniec drogi*
 проблема виховання // *problem wychowania*
 результат прогресу // *skutek progresu*
 вихователь малюків // *wychowawca maluchów*

захід сонця // *zachód słońca*
керівник кафедри // *kierownik katedry*
м'ясо кабана // *mięso dzika*
подвиг солдата // *czyn żołnierza*
причина хвороби // *przyczyna choroby*
шматок шинки // *kawałek szynki*
кілограм паперу // *kilogram papieru*
зошит хлопчика // *zeszyt chłopczyka*
розмір кімнати // *rozmiar pokoju*.

В українській мові іменні словосполучення, у яких залежна частина передає суб'єктно-присвійну семантику, можуть мати форму NAdj або NN₂, пор.: *кімната брата, братова кімната // pokój brata*. Віддієслівне походження в українській і польській мовах мають іменники, які керують безприйменниковим давальним (NN₃); такі конструкції належать до малопоширених, напр.: *подарунок дітям // prezent dzieciom*.

Частина субстантивних безприйменникових словосполучень з керуванням в одній мові може мати відповідником в іншій мові конструкції з прийменником, напр.:

захоплення картиною // *zachwyt nad obrazem*
учень слюсаря // *chłopiec od ślusarza*
депутат сейму // *poseł na sejm*
вчитель хімії // *pan (pani, nauczyciel) od chemii*
рецензія на книжку // *recenzja książki*.

II. Прийменникове керування

У субстантивних конструкціях із керуванням в українській і польській мовах залежний компонент здебільшого приєднується до головного за допомогою прийменника.

1) Іменник + прийменник + іменник у род.відм. (N Praer N₂)

В українській і польській мовах такі конструкції належать до поширених. Словосполучення моделі N Praer N₂ в одній мові отримує аналог тієї самої форми в іншій мові; водночас прийменники здебільшого не збігаються, пор., напр.:

лист від брата // *list od brata*
підготовка до свята // *przygotowanie do święta*
гудзик від піджака // *guzik od marynarki*
підручник з біології // *podręcznik do biologii*
вітер з моря // *wiatr od morza*
фахівець з математики // *fachowca od matematyki*
олівець для очей // *kredka do oczu*.

Частині українських словосполучень моделі N Praer N₂ відповідають у польській мові конструкції іншої форми, напр.:

коробка від взуття // *pułdelko po butach*

дім біля озера // dom nad jeziorem
засіб проти моли // środek na mole.

2) Іменник + прийменник + іменник у знах. відм. (N Praep N₄)

Як і в словосполученнях з дієслівним керуванням знахідним відмінком, у субстантивно-субстантивних конструкціях N Praep N₂ української та польської мов прийменники та відмінкові форми залежних компонентів в основному розходяться, пор., напр.:

пісня про кохання // piosenka o miłości
дорога через ліс // droga przez las
враження про театр // wrażenie z teatru
раз на тиждень // raz w tygodniu
вода на компот // woda na kompot,

пор. також:

trencz przed kolano // френч вище коліна.

3) Іменник + прийменник + іменник в ор. відм. (N Praep N₅)

В українській мові в конструкції такої моделі переважно входить прийменник *з*, у польській мові еквівалентом таких сполучень стають прийменникові форми *o* + N₅, пор.:

людина із залізними нервами // człowiek o żelaznych nerwach
квартира з великими вікнами // mieszkanie o dużych oknach
дівчина з голубими очима // dziewczyna o niebieskich oczach
стрибок з жердиною // skok o tyczce.

4) Іменник + прийменник + іменник у місц. відм. (N Praep N₅)

Конструкції такої моделі в українській і польській мовах переважно включають прийменники *в* (*y*) // *w* та *на* // *na*. Незважаючи на спільність походження, ці прийменники в обох мовах частково розійшлися у своїй сполучуваності, тому їм в іншій мові може відповідати інший прийменник; відповідно форми залежних слів також можуть змінюватися, пор., напр.:

буря на морі // burza na morzu
книжка в твердій обкладинці // książka w twardej okładce
гудзик на сорочці // guzik u koszuli
будинок на вулиці Маршалковській // dom przy ulicy Marszałkowskiej
комісія у справах контролю // komisja do spraw kontroli
розмова по телефону // rozmowa przez telefon.

Формам як з безприйменниковим, так і з прийменниковим керуванням в одній мові можуть відповідати конструкції з узгодженням в іншій мові. Переважно структурами з керуванням у цих випадках виступають польські словосполучення, напр.:

Królowa Śniegu // Снігова королева
ruda żelaza // залізна руда
miód w plastrach // сотовий мед
książka Mikołaja // Миколина книжка

spódnica z wełny // вовняна спідниця
specjalność zakładu // фірмова страва
maszyna do pisania // друкарська машинка
literatura dla dzieci // дитяча література
guma do żucia // жувальна гумка
automat do gry // гральний автомат
sprężarka do powietrza // повітряний компресор,

пор., проте:

tuflę na sznurkach // buty wiązane
wyrobnictwo zabawek // przemysł zabawkowy.

Пор. вживання словосполучень з іменниковим керуванням в українських і польських реченнях:

I. 1. Згорають *ocі snіw*, згорають *slіw powіki* (М. Вінграновський). 2. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний *dotик до душі* (Л. Костенко). 3. Рясними *літami зозулі* колише мене оце слово (П. Перебийніс). 4. Біле *тіло паляниці* нараз обдувало гарячим *духом печі* (В. Скуратівський). 5. Стоїть лагідна *пора бабиного літа* [...] (І. Цюпа).

II. 1. Złocą się i srebrzą wielkie *bochny* żytniego i pszennego *ciasta* (W. Gomułski). 2. Ciężkie staje się *życie Wiktorii* [...] (K. Siesicka). 3. Powietrze uroczyście napelnia milczenie, chyba *brzęk* lecącego *chrząszcza* je przerywa (J. Niemcewicz). 4. Nie gardź *wiankiem poety* [...] (K. I. Gałczyński).

7.2.2.3. Прикметникове керування Rekacja przymiotnikowa

У слов'янських мовах прикметник може виступати не тільки залежним, але й головним членом словосполучення, що „є конкретним виявом його [ад'єктива] синтаксичної активності”¹⁵. Основною функцією залежних від ад'єктива компонентів є конкретизація прикметникового значення. Семантичні впливи елементів прикметниково-іменникового словосполучення є двосторонніми. Базову роль тут відіграє ад'єктив, проте на його значення накладається відмінковий смисл субстантивної словоформи, лексична семантика іменника, а в конструкціях з прийменником грає роль і значення прийменника. Залежний субстантив (детермінант) може вказувати на об'єкт, суб'єкт, адресат, ситуацію ознаки. Найважливішою функцією прикметника, що має залежне слово або поширювач – комплекс слів, є предикативна. Більш активними в цьому відношенні є ад'єктивні словосполучення в польській мові.

Отже, в українській і польській мовах прикметники можуть безпосередньо або опосередковано (за допомогою прийменника) керувати імен-

¹⁵ А. П. Грищенко, *ззнач. праця*, с. 123.

никами¹⁶. Синтаксичний зв'язок між ад'єктивом та синтаксично залежним від нього субстантивом може являти собою як сильне, так і слабе керування, пор., напр.:

– сильне керування:

близький розпачу
wart uwagi,

– слабе керування:

теплий у літню пору
wesoły z kolegami.

Семантико-синтаксичні відношення, що їх виявляє ад'єктивно-субстантивне словосполучення, часто свідчать про можливість деривації на ґрунті дієслівних конструкцій, пор.:

дякувати товаришеві за допомогу // dziękować koledze za pomoc
вдячний товаришеві за допомогу // wdzięczny koledze za pomoc.

Наявність корелятивних пар „дієслово – прикметник” пов'язана передусім із функціональним зближенням цих частин мови в предикативній позиції в умовах речення. Водночас здійснені трансфігурації відображають високий ступінь словотвірної самостійності ад'єктивів, поширюваних іменниками. Опосередкованим показником відносної самодостатності прикметників у цьому сенсі є обмежене вживання у словосполученні іменників на позначення суб'єкта (а саме ці відношення найхарактерніші для дієслів) і широкі, нерідко взагалі не обмежені, валентності прикметника щодо об'єкта, пор.:

зрозумілий студентам // zrozumiały (dostępny) dla studentów
зрозумілий в основному // zrozumiały (dostępny) zasadniczo
зрозумілий завдяки вчителеві // zrozumiały (dostępny) dzięki nauczycielowi та ін.

Ад'єктивні словосполучення із залежним займенником природно повторюють семантико-синтаксичні зв'язки прикметника з підпорядкованим іменником, пор.:

знайомий батькові // znajomy ojcu
знайомий йому // znajomy jemu.

На поєднання прикметника з кількісними або збірними числівниками поширюються ті самі закономірності, що і на сполучення з іменниками, напр.: *знайомий їм двом // znajomy im dwojgu.*

І. Безприйменникові словосполучення

В українській і польській мовах ад'єктивні словосполучення можуть мати залежні безприйменникові іменники в усіх непрямих відмінках, крім місцевого, проте найпоширенішими є утворення із субстантивними словосполученнями в родовому та давальному відмінках.

¹⁶ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 114–156.

1. Прикметник + іменник у род. відм. (Adj N₂)

Набір прикметників, що вимагають залежного субстантива у формі родового відмінка, в українській мові певною мірою обмежений, пор.: *повний, певний, винний, близький, далекий, свідомий, гідний, вартий, чуйний*, рідко – *заздрісний, цікавий* і под. Чисельну й різноманітну лексичну групу ад'єктивів, що мають залежну безприйменникову форму в родовому відмінку, утворюють польські прикметники, напр.: *pełny, godny, chciwy, żądny, syty, bliski, ciekawy, wiadomy, winien, świadomy, godny, wart, chętny, łakomy* і под.

Словосполучення моделі Adj N₂ передають різного типу об'єктно-означальні відношення. Сильне керування родовим відмінком підтримується інформативною недостатністю прикметника. Прикметник передає значення оцінки, емоційного, психічного або фізичного стану, а залежний компонент або вказує на об'єкт оцінки чи стану, або уточнює межі вияву ознаки.

В українській мові родовий безприйменниковий субстантив при прикметнику може одержувати синонімічні форми інших відмінків, переважно орудного безприйменникового, пор.:

свідомий обов'язку – свідомий обов'язком

повний диму – повний димом

цікавий нового – цікавий до нового

заздрісний багатства – заздрісний на багатство.

За твердженням Т. М. Молошної, сполучення прикметника з родовим безприйменниковим не мають у польській мові структурно-семантичних варіантів¹⁷. Проте, як засвідчує мовний матеріал, польські сполучення Adj N₂ можуть одержувати паралелі з прийменниковим керуванням типу *łakomy władzy – łakomy na władzę*. Здебільшого такі моделі різняться прямим та переносним значенням¹⁸, причому сполуки з родовим безприйменниковим частіше уживаються при ад'єктивах вторинної номінації. Отже, зміна валентності прикметників, що мають залежні субстантиви, має певні семантико-синтаксичні обмеження.

У зв'язку з неспіввідносним використанням в обох мовах приад'єктивних форм родового безприйменникового кількості граматично еквівалентних прикметників в українській і польській мовах обмежена, пор.: 1. *Пливе човен, води повен* (народна пісня). 2. [...] *Całe to życie, pełne niepokoju i udręczeń, jest kapitalnym głupstwem* (B. Prus).

Отже, різна продуктивність конструкцій Adj N₂, специфічні можливості сполучуваності прикметників в обох мовах спричиняють те, що в багатьох випадках – відповідно до лексичного наповнення опорного й залежного компонентів – аналогічні за смыслом структури одержують в іншій мові конструктивно відмінну будову, пор., напр.:

¹⁷ Т. Н. Молошная, *заснач. праця*, с. 88.

¹⁸ С. Ризнык, *заснач. праця*, с. 260.

Jestem Pawła pewna // Я в Павлові впевнена.

Jest żądny wrażeń // Він прагне вражень,

пор., проте: *Gra nie warta świeczki* (прислів'я) // *Gra nie warta świeczki*.

2. Прикметник + іменник у дав. відм. (Adj N₃)

Як зазначають різні дослідники, ця модель в українській і польській мовах серед ад'єктивно-субстантивних безприйменникових конструкцій є найбільш частотною і продуктивною¹⁹.

Конструкції моделі Adj N₃ можуть мати синонімічні словосполучення іншої структури; близькими за значенням ад'єктивними конструкціями в українській мові виступають Adj до N₂, Adj для N₂ і Adj з N₃, напр.:

ворожий нам – *ворожий до нас*

паралельний дорозі – *паралельний до дороги*

необхідний студентам – *необхідний для студентів*

тотожний слову – *тотожний зі словом*,

пор.: 1. Але *Толі* грім уже *не страшний* (В. Винниченко) (*для Толі не страшний*). 2. Тимко *любий мені* – і все тут (Гр.Тютюнник) (*любий для мене*).

У польській мові синонімічними конструкціям Adj N₃ можуть бути моделі Adj dla N₂, Adj z N₆, пор.:

przychylny uczniom – *przychylny dla uczniów*

równoznaczny kłęsce – *równoznaczny z kłeską*.

Для польської мови характерний поступовий процес витіснення безприйменникових форм давального прикметникового керування прийменниковими. Крім того, подальшого поширення набувають пропозитивно конденсовані ад'єктиви типу *nieprzystępny*, *niewidzialny* та ін., що не потребують залежних форм, пор., проте: *Jest przeciwny tej uchwale* // Він *заперечує проти* цієї *ухвали*.

3. Прикметник + іменник у знах. відм. (Adj N₄)

Уживання прикметника залежного знахідного безприйменникового в українській та польській мовах – явище швидше виняткове, аніж системно зумовлене. Значення прямого додатка звичайно закріплюється за формами, залежними від перехідних дієслів, і їхнє використання в інших синтаксичних ситуаціях стає невиправданим. Висловлювалася навіть думка, що „безприйменниковий знахідний відмінок є відмінком виключно придієслівним”²⁰. Можуть бути визначені лише поодинокі факти прямоперехідних форм, керованих прикметниками, причому таких, що мають „вузьку спеціалізацію” уживання; це коротка форма *винен*, яка до того ж має тривалентну структуру (керує також формами давального й орудного відмінків), пор.:

винен борг

винен Петрові

¹⁹ Пор., напр.: Є. Тимченко, *Номінатив і датив в українській мові*; М. Bobran, *Очерк синтаксиса простого предложения русского и польского языков*, Rzeszów 1993, с. 178.

²⁰ *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*, с. 44.

винен поведінкою.

У польській мові утворення моделі Adj N₄ без прийменника є винятком, хоча можливий акузатив міри на позначення кількісно-означальних відношень. Такі конструкції польської мови мають трикомпонентну структуру із залежним числівником та іменником у знахідному (або родовому) відмінку: *wąski jeden krok*, пор. у реченні: *Była to cela cztery kroki długa, a dwa szeroka* (A. Świętochowski).

4. Прикметник + іменник в ор. відм. (Adj N₅)

Коло прикметників, що здатні керувати безприйменниковим орудним відмінком, порівняно нечисельне. Однак такі словосполучення вирізняються багатством і різноманітністю семантико-синтаксичних відношень компонентів. Конструкції цієї моделі мають високу частотність уживання в українській мові, менш поширені вони в польській. Словосполучення з орудним субстантива нерідко сприймаються в сучасній польській мові як утворення архаїчного, книжного забарвлення, пор.:

bogaty doświadczeniem
bliski terminem
starszy latami.

Частину словосполучень цієї моделі складають конструкції зі слабким керуванням (напр.: *гарний собою; szczęśliwy wielkim szczęściem*), а частину – конструкції із сильним керуванням (напр.: *bідний розумом, ubogi duchem*).

Сполучення прикметника з орудним відмінком у багатьох випадках отримує синонімічні конструкції, частина з яких має таку саму частотність уживання, як і зазначена модель, а деякі з них є ще більш поширеними, виявляючи водночас національно-мовну специфіку. Так, в українській мові паралельно вживаються конструкції типу

хворий грипом – хворий на грип
широкий талією – широкий у талії
багатий врожаєм – багатий на врожай
глибокий змістом – глибокий за змістом

(пор. з думкою Г. Удовиченка про те, що орудний відмінок без прийменника в ад'єктивному словосполученні „майже не має варіантів”²¹). Уживання подібних синонімічних паралелей у польській мові обмежене. Так, не мають синонімічних варіантів конструкції типу *starszy rangą* (пор. *старший рангом – старший за рангом*).

II. Прийменникові словосполучення

Конструкції моделі Adj Praep N відзначаються у слов'янських мовах різноманітністю формально-структурних типів, семантичною багатоплавною та частотністю уживання. Хоча до питань приад'єктивного вжи-

²¹ Г. М. Удовиченко, *заснач. праця*, с. 105.

вання прийменниково-субстантивних форм зверталось чимало дослідників²², у семантико-синтаксичному та зіставному плані вони ще недостатньо описані та досліджені. Разом з тим саме прийменниково-іменникові форми переважають як засіб вираження приад'єктивної залежності. Як зазначають дослідники, зростання кількості словосполучень цієї структури є однією з тенденцій розвитку слов'янського синтаксису²³.

В українській і польській мовах прикметники широко сполучаються з прийменниково-субстантивними конструкціями в усіх непрямих відмінках²⁴. Близькими до словосполучень моделі Adj Praep N за типами семантико-синтаксичних відношень між компонентами є конструкції із займенниками. У моделях типу Adj Praep N наявність однакових для обох мов форм загалом переважає, пор.:

хоробрий до нестями // odważny do nierozwagi
знайомий із сусідом // znajomy z sąsiadem.

У той же час численні структурні моделі засвідчують відмінності форм прийменниково-субстантивного залежного компонента, які можуть виявити себе в обох мовах, пор., напр.: *здатний на подвиг // gotów do czynu bohaterkiego.*

В окремих випадках в одній із досліджуваних мов можуть бути наявні синонімічні словосполучення, що частково збігаються, частково – розходяться із зіставляваними формами іншої мови, пор., напр.:

чужий для матері – чужий матері // obcy matce
подібний до брата – подібний на брата // podobny do brata
синій в узори – синій в узорах // granatowy w deseń.

Найбільш поширеними серед ад'єктивно-субстантивних словосполучень із прийменниками в українській і польській мовах є конструкції з родовим та знахідним відмінками. Відповідно саме ці структури мають найбільший діапазон семантико-синтаксичних відношень. Найпоширенішими серед таких типів семантичних контактів між компонентами є означально-об'єктні, означально-локативні, означально-темпоральні, каузативні та умовні.

1. Прикметник + прийменник + іменник у род. відм. (Adj Praep N₂)

Ад'єктивні конструкції із залежним прийменниковим родовим відзначаються в українській і польській мовах багатоплановістю. В наведених мовах прикметник керує іменниковим родовим за допомогою прийменників:

²² Див., напр.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 448–493; М. Bobran, *dz. cyt.*, s. 179–180.

²³ Т. Н. Молошная, *Ад'єктивные словосочетания в славянских и балканских языках*, Москва 1985, с. 31, 229.

²⁴ І. Кононенко, *Ад'єктивні конструкції в українській та польській мовах*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, т. 17–18, Warszawa 2004.

з (*із, зі, зо*), від (*од*), до, в (*у*), без, *серед* (*посеред*), біля, коло, після, з-під, щодо, проти; *z* (*ze*), *od*, *do*, *dla*, *u*, *bez*, *wśród*, *spośród*, *koło*, *wobec* та ін.

У цій групі словосполучень є утворення, що вирізняються генетичною спільністю прийменників, близькістю їхніх значень, а відповідно – однаковими формами залежних компонентів, напр.:

вільний від праці // wolny od pracy
відповідний для дівчинки // odpowiedni dla dziewczynki
довгий до землі // długi do ziemi
найбільший серед дітей // największy spośród dzieci
худий без одягу // szczupły bez ubrania та ін.

Зокрема, для української та польської мов характерні прийменники *до* // *do* як носії об'єктної семантики, пор.:

I. 1. Отже, з завтрашнього дня [...] бути *готовим до зустрічі* з цим лютим ворогом [довгоносиком] наших полів (Гр. Тютюнник). 2. [...] Для Зачіплянки він і досі Володька, може, тому, що товариський, простий, *до людей не гордий* (О. Гончар). II. 1. *Podobny jesteś raczej do matki* (J. Parandowski). 2. *Był to [...] człek bardzo żywy, wichrowaty i do gniewu skory* (H. Sienkiewicz).

Водночас частина словосполучень, яка в одній мові має структуру Adj Praep N₂, отримує в іншій мові неаналогічний за формою і значенням наповненням еквівалент, напр.:

тосну тіто вієку // сильний незважаючи на вік
chory od tygodnia // хворий протягом тижня та ін.

Деякі прийменники є типовими тільки для однієї з мов. Скажімо, своєрідним є український прийменник *проти*, який вказує на ознаку, що міститься перед ким-, чим-небудь, на протилежному боці чого-небудь, напр.:

В пустелі сизих вечорів,
 в полях *безмежних проти неба*
 о, скільки слів і скільки снів
 мені наснилося про тебе.

(Л. Костенко)

Сполучення моделі Adj Praep N₂ з означально-цільовою семантикою живаються в польській мові. Носієм значення мети виступає прийменник *do*, напр.: *Ale rozkaz niełatwy był do wykonania* (H. Sienkiewicz). В українській мові такі конструкції сприймаються як застарілі або діалектні, пор.: Ви сповіщали мене, що вона *переписана до друку* і через те, певне, зайва задля редакції (Панас Мирний). Аналогами цих сполучень у сучасній українській мові виступають конструкції з прийменником *для* (*нелегкий для виконання*). Сумісною зі значеннєвими відношеннями мети є семантика призначення, функції. В українській мові у конструкціях типу Adj Praep N₂ з такою семантикою використовується прийменник *для*, напр.:

потрібний для горіння
придатний для використання.

У польській мові прийменник *dla* такого значення не передає, це семантичне навантаження бере на себе модель із прийменником *do*: *zdatny do pracy*.

2. Прикметник + прийменник + іменник у дав. відм. (Adj Praer N₃)

Як і словосполучення моделі V Praer N₃, конструкції з прийменниковим давальним при прикметнику в українській і польській мовах (на відміну від, скажімо, російської) належать до малопоширених. Форма сполучень Adj Praer N₃ в обох мовах збігається, пор.:

здоровий завдяки загартуванню // zdrowy dzięki hartowaniu
стійкий всупереч збігу обставин // wytrwały wbrew (na przekór) zbiegowi okoliczności

3. Прикметник + прийменник + іменник у знах. відм. (Adj Praer N₄)

В українській і польській мовах у конструкції такої моделі входять різноманітні прийменники, напр.:

в (у), за, під, на, по, крізь // w, z, pod, nad, na, po, przez та ін.

Зрозуміло, що подібний набір прийменників в обох мовах у таких конструкціях приводить до зближеного діапазону валентності, напр.:

хворий на грип // chory na grype
вдячний за підтримку // wdzięczny za poparcie
чорний в смужки // czarny w paski
спрямований у простір // skierowany w przestrzeń.

Проте розвиток своєрідних значень генетично спільних прийменників у кожній із мов і, відповідно, зміна сполучуваності сприяє високій частотності розходжень конструкцій. Словосполученню Adj Praer N₄ в одній мові може відповідати в іншій мові модель іншої структури й (або) з іншим прийменником, напр.:

скупий на похвалу // skąpy w pochwałach
неприємний на смак // wstrętny w smaku
більший за брата // większy od brata
szeroki na trzy metry // шириною в три метри
nieczuły na prośby // байдужий до прохань
chciwy na pieniądze // жадібний до грошей та ін.

Скажімо, конструкції моделі Adj Praer N₄ можуть передавати подібність / неподібність означуваного прикметником об'єкта щодо іншого об'єкта. Повністю семантика порівняння розкривається в умовах речення. В українській мові у таких конструкціях уживається прийменник *на*, напр.: 1. Молодик у небі *схожий на* ті *молодики*, що розкидані на мечетях Царєграда... (О. Гончар). 2. В час весняного розливу ріки *схожі на моря* (Л. Костенко). У польській мові таким конструкціям відповідає модель Adj Praer N₄. Водночас у польській мові порівняльну семантику мають також конструкції типу *Paweł jest ostrzyżony na jeża*, аналогами яких в українській мові є сполучення іншої структури, пор.: *Павел підстригся під їжака*.

4. Прикметник + прийменник + іменник в ор. відм. (Adj Praep N₄)

Прийменникові зв'язки прикметника з орудним іменника відзначаються в українській і польській мовах широким спектром формальних засобів та семантико-синтаксичних відношень між компонентами. З-поміж різноманітних прийменникових конструкцій з орудним відмінком найбільш поширеною і продуктивною в обох мовах є модель з прийменниками з (*із*) // з (*ze*). Ці словосполучення більшою або меншою мірою передають семантику суміщення, супроводження, збігу ознаки; на це основне, первинне для прийменника значення можуть накладатися інші відношення, пор., напр.:

щасливий з нею // szczęśliwy z nią
чорний із сивиною // czarny z siwizną
ідентичний з ним // identyczny z nim.

Крім того, в межах моделі Adj Praep N₄ виступають прийменники *за, між, поміж, над, понад, під, попід, перед, поперед; za, nad, przed, między* та ін.

При цьому форми конструкцій в обох мовах можуть як сходитися, так і розходитися, пор.:

– подібність словосполучень:

щирий перед судом // szczerzy przed sądem
видний за вікном // widoczny za oknem
брудний над ліктем // brudny nad łokciem
сонний перед обідом // senny przed obiadem,

– розходження словосполучень:

однаковий за змістом // jednakowy w treści
подібний за структурою // o podobnej strukturze
добрий за характером // dobry z charakteru
суміжний з кухнею // przyległy do kuchni
спокійний за роботою // spokojny przy pracy.

5. Прикметник + прийменник + іменник у місц. відм. (Adj Praep N₄)

За своєю вживаністю, продуктивністю та діапазоном семантико-синтаксичних відношень модель „прикметник + прийменник + іменник у місц. відм.” належить до поширених у слов'янських мовах. Компоненти таких конструкцій пов'язані слабким керуванням. Найбільш активними виявляють себе прийменники *в // w* та *на // na*. Оскільки прийменники *в (y) // w* та *на // na* з місцевим відмінком мають спільну семантичну базу, типи семантико-синтаксичних відношень у сполученнях з цими прикметниками зближені між собою. Основна різниця між цими прийменниками полягає в тому, що *в (y) // w* позначає вияв ознаки всередині чогось, а *на // na* – на поверхні предмета. В польській мові модель з прийменником *na* менш поширена, ніж в українській. При цьому ад'єктивні конструкції з прийменниками *на // na, в // w* можуть як збігатися, так і відрізнятися в обох мовах, пор.:

– зближення:

грубий в родині // brutalny w rodzinie

злий на обіді // wściekły na obiedzie,

– розходження:

несподівана в ньому (хоробрість) // niespodziewana dla niego (odwaga)

винний у злочині // winien przestępstwa

відомий у Криму // znany na Krymie

впевнений у чомусь // pewny czegoś

скапу в словах // скупий на слова

czerwony na twarzy // з червоним обличчям

jasny na brzegach // світлий по краях.

Крім прийменників *в // w, на // na*, в українському або польському словосполученні моделі Adj Praep N₄ може вживатися й інший прийменник. В таких випадках структура і співвідношення прийменників в обох мовах розходяться. Скажімо, специфічними для польської мови є сполучення означальної семантики з прийменником *o*, напр.: *granatowy o odcieniu fioletowym*. В українській мові в таких випадках уживається прийменник *з*: *синій з фіолетовим відтінком*. Польському прийменнику *o* з темпоральним значенням відповідає український *в (у)*, пор.: *aktywny o każdej porze dnia // активний у кожному пору дня*.

Український та польський прийменники *po // po* здебільшого передають темпоральну семантику, напр.: *сонний по вечері; smutny po spotkaniu*. В українській мові уживані синонімічні конструкції з прийменником *після*: *сонний після вечері, сумний після зустрічі*. Пор. також: *pierwszy po ojcu // перший після батька*.

7.2.2.4. Числівникове керування Rekcja liczebnikowa

Числівникові (нумеральні) словосполучення в українській і польській мовах належать до малопоширених. Водночас числівник демонструє широкий спектр можливостей сполучуваності, причому валентність цієї частини мови в обох мовах нерідко не збігається.

Числівники можуть керувати різними частинами мови, пор. різні типи словосполучення:

– числівниково-іменникові:

десять вікон // dziesięć okien

п'ятеро студентів // pięcioro studentów, pięciu studentów,

– числівниково-займенникові:

ті шестеро // tych sześćoro

їх троє // ich troje, ich trzech, ich trzy,

– числівниково-прикметникові:

три останні // trzy ostatnie,

– числівниково-прислівникові:
приблизно десять // około dziesięciu.

Частина конструкцій з головним словом – числівником збігається за формою в українській і польській мовах:

одна з дівчат // jedna z dziewcząt
три пари штанів // trzy pary spodni
двоє дверей // dwoje drzwi
один з двох // jeden z dwóch
дві години // dwie godziny
три дні // trzy dni
рівно двадцять // równo dwadzieścia.

Різниця у сполучуваності числівників пов'язані передусім з тим, що у польській мові на них поширюється категорія персональності, пор.:

п'ять чоловіків, п'ять жінок // pięciu mężczyzn, pięć kobiet
два стільця, два актора // dwa krzesła, dwaj aktorzy
їх п'ятеро (чоловіків або жінок) // ich pięciu (чоловіків), ich pięć (жінок).

Виняток становить лише форма слова *dziewczęta*, пор.: *двоє дівчат // dwoje dziewcząt.*

Свої особливості сполучуваності і відмінювання мають в українській і польській мовах збірні числівники, пор.:

Н. двоє дітей	dwoje dzieci
Р. двом дітям	dwojga dzieci
Д. двом дітям	dwojgu dzieciom
З. двоє дітей	dwoje dzieci
О. двома дітьми	dwojgiem dzieci
М. двох дітях	dwojgu dzieciach

У сполученнях на позначення числа в українській і польській мовах розходиться форма не залежного, а головного компонента, пор.: *друге лютого // drugi lutego.* Таке розходження закінчень базового члена конструкції пов'язане з тим, що в українській мові воно співвідноситься зі словом *число* (пор.: *друге число лютого*), у польській – зі словом *dzień* (пор.: *drugi dzień lutego*).

7.2.2.5. Займенникове і прислівникове керування Rekcja zaimkowa i przysłówkowa

Займенникові (прономінальні) та прислівникові (адвербіальні) словосполучення в українській і польській мовах належать до найменш поширених. Залежними компонентами у прономінальних конструкціях виступають іменники, займенники або числівники, в адвербіальних конструкціях – іменники, займенники, числівники або прислівники. За своєю формою словосполучення із займенниковим або прислівниковим керуванням в обох мовах здебільшого збігаються, пор., напр.:

- займенникові словосполучення:
усе для нього // wszystko dla niego
дехто з відсутніх // niektórzy z nieobecnych
хтось із вас // ktoś z państwa
хтось із присутніх // ktoś z obecnych,
- прислівникові словосполучення:
багато книжок // dużo książek
холодно птахам // zimno ptakom,

Магазин знаходиться на десять метрів далі // *Sklep jest o dziesięć metrów dalej.*
 О, coś jest piękniejszego niż wysokie drzewa! (L. Staff) // Чи є щось гарніше, ніж високі дерева!

Різниця у граматичній структурі прислівникового керування в українській і польській мовах пов'язана з відмінностями сполучуваності форм ступенів порівняння, пор., напр.:

- більше п'яти // więcej niż pięciu (niż pięć)*
- нижче від батька // niżej od ojca*
- краще за вчителя // lepiej od nauczyciela.*

Крім того, в обох мовах часом різну сполучуваність мають прислівники на позначення відстані: *близько // blisko, недалеко // niedaleko*, пор.:

- близько до міста // blisko miasta*
- недалеко від метро // niedaleko metra.*

7.2.3. Прилягання Związek przynależności

Прилягання – це такий синтаксичний зв'язок у межах словосполучення, „при якому роль залежного члена виконує повнозначне слово, позбавлене форм словозміни”²⁵. Головним компонентом таких словосполучень в українській і польській мовах виступають переважно дієслово та прикметник, рідше займенник, іменник або інший прислівник. Залежними словами можуть бути прислівники або інфінітиви, рідше – дієприслівники, пор., напр.:

- працювати охайно // pracować starannie*
- скласти удвічі // złożyć na dwoje*
- фізично розвинутий // fizycznie rozwinięty*
- винятково неприємний // wyjątkowo niemiły*
- подорож угору // podróż do góry*
- надзвичайно складно // nadzwyczaj trudno*
- бігти стрибаючи // biec podskakując*
- спати сидючи // spać siedząc (na siedząco).*

²⁵ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис, с. 68.

Прилягання може бути сильним або слабким. Сполучення з прислівником вважаються найменш облігаторними в реалізації валентності головних слів конструкції.

1) Прилягання із залежним прислівником

Словосполучення із залежним прислівником відзначаються особливим характером граматичного зв'язку. Зв'язок між елементами цих словосполучень не виявляє себе, як це було у випадках із залежними іменниками, морфологічними засобами, оскільки прислівник не має змінних форм. Синтаксичні контакти між головним словом і залежним адвербативом ґрунтуються передусім на співвідношенні семантики цих елементів словосполучення²⁶.

Прилягання із залежним прислівником переважно є слабким. Конструкціям із залежним прислівником в одній мові здебільшого відповідають аналогічні за формою структури в іншій мові, напр.:

sидіти напроти // siedzieć naprzeciwko
розмовляти пошепки // rozmawiać szeptem
зауважити делікатно // zauważyć delikatnie
чорний вночі // czarny w nocy
колись світлий // kiedyś jasny
здаєка білий // biały z daleka
дуже гарний // bardzo piękny
майже новий // prawie nowy
широко відкритий // szeroko otwarty
безумовно потрібний // bezwarunkowo potrzebny
де-не-де сірий // gdzieś szary
занадто гарячий // z nadto gorący
дуже страшно // bardzo strasznie.

Часом аналогічні за семантикою словосполучення із залежним прислівником отримують в іншій мові еквівалент іншої структури, напр.:

знаходиться позаду // znajdować się z tyłu
писати зранку // pisać od rana.

Отже, в українській мові в таких випадках внаслідок злиття прийменника та словоформи іменника утворюється прислівник; у польській мові цей процес не відбувся. Пор. також сполучення *вийти заміж // wyjść za mąż*. Форма польського залежного іменника являє собою релікт субстантивної форми у знахідному відмінку (пор.: *wyjść za Andrzeja, popatrzeć na męża*).

²⁶ І. Кононенко, *Семантико-синтаксичні відношення неядерних компонентів речення* [в:] *Вісник Прикарпатського університету. Серія „Філологія”*, вип. V, Івано-Франківськ 2000.

Еквівалентність дієслівно-прислівникової конструкції в одній мові і окремого слова в іншій мові сприймається як виняток, пор.:

puścić wolno // звільнити.

Аналогами ряду українських ад'єктивно-адвербіальних словосполучень виступають польські конструкції іншої структури, напр.:

Матч був зіграний *wničiu* // Мecz *zakończył się remisem*.

У свою чергу, і в польській мові поширені словосполучення з адвербіальним приляганням, яким в українській відповідають інші конструкції, пор.:

Nauka trudno przychodzi // Навчання *дається з труднощами*.

Розходження за типами синтаксичного зв'язку в обох мовах відбувається і тоді, коли до складу польського речення входить дієприкметник і залежний від нього прислівник з елементом *na* та суфіксом *-o*, напр.:

Ściany były pomalowane na biało // Стіни були *пофарбовані у білий колір*.

Sos był ugotowany na gęsto // Соус мав *густу консистенцію* (Соус був *густим*).

Był informowany na bieżąco // Його *тримали в курсі поточних подій*.

Специфічним для польської мови є вживання прислівника *mocno* з якісними прикметниками відносного походження, пор.: 1. *Ten zespół, złożony z kilku rapów w mocno średnim wieku*, to Budka Suflera (z czasopisma). 2. *Ich krowa jest mocno mleczna*.

Розширену групу польських речень з ад'єктивними сполученнями, еквівалентами яких в українській мові є висловлювання іншої структури, становлять конструкції з прикметниковим предикатом, що передає динамічну ознаку, напр.:

Jest strasznie spóźniona // Я *дуже запізнилася*.

Jest absolutnie przeciwny tej uchwale // Він *категорично проти* цього рішення.

Jest bardzo chętna (do) nauki // У неї *велике бажання* вчитися (Вона має велике бажання вчитися).

Jestem bardzo zapracowany // Я *маю дуже багато роботи*.

Отож, якщо польське прикметникове словосполучення має іншу, аніж в українській мові, структуру, це може спричинити зміну формальної структури усього речення, в межах якого функціонує ад'єктивна група. Пор. вживання конструкцій із залежним прислівником в українському та польському мовленні:

1. *Гарно одягнені люди* поспішно уступають їм з дороги (В. Винниченко).
2. З-за куреня лунали *добре чутні* голоси Книша і Бурмила (В. Нестайко).
3. Цигарка вийшла *напрочуд рівна* [...] (В. Підмогильний). 4. [...] Дід був *дуже старий* [...] (О. Довженко). 5. Я пам'ятаю вечір темний *Тепер далекої* весни [...] (Я. Щоголів). 6. [...] Павлина *присіла поруч*, підібгавши під себе ноги (Ю. Мушкетик). 7. Київ *гармонійно поєднує* в собі всі три виміри часу (П. Загребельний). 8. Чудовий жовтий колір *подекуди* на кінцях хмарок

лиснить то жовто-гарячим, то рожевим (І. Нечуй-Левицький). 9. Лелеки *щовесни прилітали* [...] (В. Земляк).

II. 1. Niektóre jego [Bohuna] wyprawy były *wprost szalone* (H. Sienkiewicz). 2. O ile mi się zdaje, jest to *dosyć mierny* skrzypek (B. Prus). 3. [...] Mały pan Wołodyjowski wcale nie był *łatwo płochliwy* [...] (H. Sienkiewicz). 4. [...] Na tle *dotychczas bezwzględnej* apatii pojawiło się jakieś uczucie (B. Prus). 5. [...] Pan Ignacy siedząc w swoim zagratowanym pokoju jest *bardzo wesół* (B. Prus). 6. Woda *dziś dobra* (E. Orzeszkowa). 7. *Szedłem lekko* jak motyl i *ciężko* jak słoń [...] (L. Staff). 8. [...] *Głośniejsię* potok *gniewa* [...] (A. Asnyk).

2) Прилягання із залежним інфінітивом

У формально-синтаксичному аспекті компоненти дієслівно-інфінітивних і прикметниково-інфінітивних сполучень пов'язані сильним приляганням, оскільки значення ад'єктива у цих комплексах інформативно недостатні і потребує пояснення. У функції поширюваного може виступати лише слово, яке указує на необхідність дії, готовність її здійснювати, можливість виконання і под. Такі поєднання з інфінітивом є настільки тісними, що у межах речення вони виступають як один компонент з ознаками синтаксичної зв'язаності, напр.: Він *схильний перебільшувати* // *Jest skłonny przesadzać*.

Словосполучення із залежним інфінітивом в українській і польській мовах часто формально збігаються, напр.:

повинен вміти // *powinien umieć*
готовий вчитися // *gotowy uczyć się*,

пор., проте:

бажання вчитися // *chęć do nauki*
бажання розважатися // *chęć do zabawy*.

За своєю семантикою ад'єктивно-інфінітивні моделі передають об'єктивно-означальні відношення з обмежувальною конотацією, про що свідчить наявність синонімічних конструкцій, пор.:

готовий читати – *готовий до читання*
rad powiadomić – *rad przekazać wiadomość*.

7.3. Речення

Zdanie

Речення – це багатofункціональна синтаксична одиниця, яка позначає одну або кілька ситуацій, вказує на співвідношення свого змісту з дійсністю, є відносно завершеною одиницею вираження думки; речення служить комунікативній меті.

Багатомірність речення дає змогу розглядати його у різних аспектах. У зв'язку з комунікативною функцією речення можливим стає його визначення як „найменшого відрізка тексту із самостійною комунікативною функцією”²⁷. Згідно із формальним підходом речення може кваліфікуватися як „фрагмент тексту, який міститься на відстані від крапки до крапки”²⁸. З. Клеменевич ввів до польського мовознавства термін „wypowiedzenie” (висловлювання) для всіх типів речення. Згідно з теорією З. Клеменевича, речення поділяються на повідомлення (*zawiadomienie*) та ознайомлення (*oznajomienie*)²⁹.

За будовою речення поділяють на прості та складні, напр.:

– просте речення:

[...] Весna мені багато говорила [...] (Леся Українка);

– складне речення:

Jedna rzecz zastanowiła Wiktora, a mianowicie, że go tutaj tak dobrze pamiętano, że przez piętnaście lat mówiono o nim w tym ustroniu, podczas gdy on myślał, że – nieznanym i niepotrzebnym korepetytorem, młody człowiek przyjeżdżający na wakacje w sąsiedztwo – prześliznął się nie zauważony i niepozorny przez pokoje dworu w Wilku, zawsze postawionego na szerokiej stopie (J. Iwaszkiewicz).

При цьому можуть бути виділені непоширені прості речення, які складаються тільки з головних членів (двох або одного), та поширені речення, які включають до свого складу другорядні члени, формально і семантично підпорядковані головним, напр.:

– непоширене речення:

[...] Народ говорить (М. Рильський);

– поширене речення:

Zbaw mnie od wystaw ze starymi książkami,

Z markami, mapami i globusami,

Od statystyk importu, eksportu,

Od szkieletu z wykresem krążenia krwi...

(K. Wierzyński)

Просте (елементарне) речення в українській і польській мовах має наближену формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру. Проте у вираженні синтаксичних зв'язків і відношень між компонентами є відмінності, зумовлені особливостями словозміни, закономірностями побудови речення. Своєрідність синтаксичної системи кожної мови виявляється в організації окремих типів речення, оформленні членів речення, порядку слів, інтонаційній структурі тощо.

²⁷ R. Grzegorzczkova, *dz. cyt.*, s. 12.

²⁸ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 443.

²⁹ Пор. також: R. Grzegorzczkova, *dz. cyt.*, s. 14–15.

Українські й польські прості речення складають парадигми, члени яких наближені одні до одних, але можуть виявляти й своєрідні ознаки, пор.:

Максим пише.	Maksim pisze.
Максим писав.	Maksim pisał.
Максим буде писати.	Maksim będzie pisał (pisać).
Максим напише.	Maksim napisze.
Чи Максим писав?	Czyżby Maksim pisał?
Якби Максим писав...	Gdyby Maksim pisał...
Якби тільки Максим писав...	Żeby tylko Maksim pisał...
Максима, пиши!	Maksim, pisz!
Максим має писати.	Maksim ma pisać.

Семантичний інваріант, спільний для всіх елементів подібної парадигми, а також синонімічні їм конструкції (напр.: Максим, що пише; *Piszący Maksim*) називається пропозицією.

За метою висловлювання виділяють три типи речень: розповідні, питальні та спонукальні.

Розповідні речення „містять повідомлення і опис певних явищ і фактів дійсності”³⁰, напр.: 1. З батьківської хати розпочиналося пізнання світу (І. Цюпа). 2. *Nie stracił czaru romantyczny smęt Róż i słowików, rusałek i goplan (J. Tuwim).*

Особливим комунікативним типом речень є спонукальні. При цьому „спонукальність є видом ірреального модального значення, яке проявляється як прагнення мовця домогтися від співрозмовника такої дії, щоб була забезпеченою пряма відповідність між основним змістом спонукального речення і дійсністю, тобто щоб ірреальне явище стало реальним”³¹. Спонукальні речення в українській і польській мовах за своєю граматичною конструкцією зближені між собою, пор., напр.:

Пишіть! // *Piszcie!*
 Будь найкращим учнем! // *Żebyś był najlepszym uczniem!*
 Будемо танцювати! // *Zacznijmy tańczyć!*
 Нехай він прийде! // *Niech przyjdzie!*
 Встати! // *Wstać!*
 Ходімо на прогулянку! // *Chodźmy na spacer,*

пор. зміну структури спонукальних речень з формами ввічливості:

Закрийте, будь-ласка, двері! // *Proszę zamknąć drzwi!*

Питальні речення містять запитання, яке здебільшого вимагає відповіді від співрозмовника³². Основними засобами вираження питальної модаль-

³⁰ К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 61.

³¹ *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*, с. 121.

³² Див.: К. Ajdukiewicz, *Zdanie pytalne [w:] Język i poznanie*, t. 1, Warszawa 1960; M. Świ-dziński, *Analiza semiotyczna wypowiedzeń pytalnych we współczesnym języku polskim*, „*Studia Semiotyczne*”, 1973, nr 4; B. Boniecka, *Podstawowe typy struktur pytalnych polszczyzny mówio-*

ності є інтонація, питальні займенникові слова, частки, своєрідний порядок слів, пор., напр.: 1. Кого ти тут шукаєш? (Леся Українка). 2. Хто потребує слів твоїх? (Б.-І. Антонич). 3. І це там, де усі дороги у прекрасну ведуть далечінь? (Є. Плужник).

4. Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше золото-серебро
Плугами кривди переоре,
Хто серця чистого добро
Злобою чорною поборе?
(М. Рильський)

Пор. у художньому тексті, де сукупність запитань і відповідей створює єдність засобів вираження:

- Gdzie ty mieszkasz? – Między swemi.
 - W jakim kraju? – W polskiej ziemi.
 - Czym ta ziemia? – Mą ojczyzną.
 - Czym zdobyta? – Krwią i blizną.
 - Czy ją kochasz? – Kocham szczerze.
 - A w co wierzysz? – W Polskę wierzę.
- (W. Bełza)

Українська та польська мови виявляють певні особливості питальної інтонації (див. 7.9.). Специфічним є оформлення питальних речень. Наприклад, на відміну від української, у польській мові частіше використовуються конструкції із питальною часткою *czy*, пор.:

- Czy mówi pan po polsku?* // Ви розмовляєте по-польськи?
- Czy ktoś mnie szukał?* // Мене не шукали?
- Czy nie mówiłem?* // Хіба я не казав?
- Czy pada deszcz?* // Чи йде дощ?
- Czyś skończył pisać?* // Чи він закінчив писати?
- Czyż nie masz mi nic do powiedzenia?* // Чи ти не хочеш мені щось розказати?

Мета висловлювання може передаватися в українській та польській мовах через співвідношення стверджувальних і заперечних речень. Наявність або відсутність заперечної частки передбачає різноманітні форми організації речення³³. В конструкціях на кшталт *Він не читав газету* – *Він не читав газети*, властивих українській мові, виявляються додаткові коно-

nej [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław 1978; M. Danielewiczowa, *O znaczeniach zdań pytajnych w języku polskim*, Warszawa 1996.

³³ Див.: Н. Г. Озерова, *Средства выражения отрицания в русском и украинском языках*, Киев 1978; А. Bogusławski, *Presupozycja a negacja* [w:] *Semantyka tekstu i języka*, red. M. Maýenowa, Wrocław 1976; J. Antas, *O mechanizmach negowania. Wybrane semantyczne i pragmatyczne aspekty negacji*, Kraków 1991; H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 431–441.

тації, визначені зміною відмінка³⁴. Насиченість речення запереченнями посилює загальну модальність висловлювання, напр.: *Nic nie ma prócz tych liści, co na drzewach zmarły, Nic nie ma prócz tych wichrów, którymi przewiało* (J. Lechoń).

Непоодинокі випадки, коли конструкція із запереченням в одній мові одержує неаналогічну побудову іншої мови при збереженні загального смислу висловлення. Так, деякі польські речення із часткою *nie* мають в українській мові відповідну конструкцію без заперечної частки:

Jak nie krzyknie! // Він як крикне!

Jak nie buchnie płomień! // Як палахне полум'я!

A nie pójdziesz na miejsce! // Йди на місце!

Ale co to, jakiś ruch, czy to pani stróżka nie leci jak kwoka? (J. Harasimowicz) // Але що це, якийсь рух, чи це пані сторожиха летить, як квочка?

В інших випадках формальне заперечення присутнє в українській мові, але відсутнє в польській:

Чи не були б ви так люб'язні? // *Czy byłby pan tak uprzejmy?*

Часом в обох мовах використовується заперечення, але засоби організації відповідних речень суттєво відмінні:

Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą (A. Mickiewicz) // Ввічливість – це наука ані легка, ані мала.

Szelma, nie dziewczyna! (H. Sienkiewicz) // Це шельма, а не дівчина!

Czemu nie? // Чому б ні?

Maks zmienił się nie do poznania // Макса неможливо пізнати.

Stąd go nie widać // Звідси його не видно.

No nie? // Хіба ні?

Nie lekceważ problemów // Не ігноруй проблеми.

Nie podołam swoim obowiązkom // Не зможу виконати свої обов'язки.

Niech się pan nie fatyguje // Не турбуйтеся.

Nie daj się prosić // Не примушуй просити.

Nigdy nie powiem o nim jednego złego słowa // Ніколи не скажу про нього жодного поганого слова.

Своєрідною побудовою польської мови, що знаходить нееквівалентно організовану українську конструкцію, є речення зі словами *nie mieć*:

Nie ma czasu // Немає часу.

Nie ma sił // Немає сил.

Nie ma dzieci // У нього немає дітей; Він не має дітей.

Nie ma go w domu // Його немає вдома.

В українській і польській мовах можуть розрізнятися за граматичною структурою заперечні речення зі словами *ніщо* // *nic*, пор., напр.:

Нічого не можу зробити // *Nic na to nie poradzę.*

³⁴ G. Y. Shevelov, *Ukrainian* [in:] *The Slavonic Languages*, ed. by B. Comrie, G. G. Corbett, London, New York 1993, p. 985.

Нічого не вийде // *Nic z tego.*

Aktor pokazał, że nic sobie nie robi z głosów krytyki (z gazety) // Актор показав, що думка критиків його не цікавить.

Nic skargi nie pomogą (A. Asnyk) // Скарги не допоможуть,

пор. також:

Nie dorobili się niczego // Вони нічого не заробили.

Nic dwa razy się nie zdarza i nie zdarzy (W. Szymborska) // Ніщо двічі не відбувається і не відбудеться.

Українські фразеологізовані утворення типу *ні за кого, ні з ким, ні з чим, ні на кому*, які можуть стати базою вираження заперечної модальності в реченні, не знаходять у польській мові аналогічно побудованих зворотів; пор.:

ні з ким // z nikim

не з ким // nie ma z kim

ні з ким було // nie było z kim

ніколи було // nie było kiedy.

Своєрідно передаються в польській мові українські умовні конструкції з часткою *не*:

де б я не був // gdziekolwiek byłbym

куди б він не пішов // dokądkolwiek poszedłby

про що б він не говорив // o czymkolwiek mówiłby.

Якщо фрагмент речення у мовленні не реалізується, але пропущені члени зрозумілі з контексту або ситуації, речення називається неповним. Відсутність у польському реченні матеріально вираженого підмета, який в українській мові передається особовим займенником, не перешкоджає вважати такі речення повними. Неповнота граматичної структури часто виявляється в діалогічному мовленні. Пор. своєрідні риси діалогу в контекстах, у яких питальне висловлювання передбачає компресію наступної репліки:

Czy te oczy mogą kłamać?

Chyba nie!

Czy ja mógłbym serce złamać?

I te de...

Kiedyś to zrozumiesz sama:

To był błąd.

Czy te oczy mogą kłamać?

Ależ skąd!

(A. Osiecka)

Згідно з українською синтаксичною традицією, просте речення має один предикативний центр, який може бути представлений підметом і присудком (двоскладне речення) або одним головним членом (односкладне

речення)³⁵. Водночас у польській мові можливими є двоскладні повні речення з невираженим підметом, напр.: *Rozmawiał o tym tylko z Kazią* (J. Iwaszkiewicz) (див. 7.3.1.1.1.).

Крім того, в обох мовах можливими є двоскладні неповні речення, зокрема, з невираженим підметом або присудком, пор. у текстах:

I. 1. Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові. Легендарному поетові казкового краю... (С. Васильченко).

2. Вітер.

Не вітер – буря!

Трощить, ламає, з землі вириває...

(П. Тичина)

II. 1. *Milcz, serce! Albo się strzaskaj, echo
Narzędzie pieśni, bólu, wiecznie drżące
I obłąkane, niezaspokojone!*

(J. Słowacki)

2. [...] *Potrząskują*

Damskie torebki,

Każda poprawia, każda zerka –

I boty! numerek! Bez numerka!

(J. Tuwim)

7.3.1. Двоскладне речення Zdanie dwuczłonowe

Предикативним центром двоскладного речення є підмет і присудок – головні члени речення³⁶. До другорядних членів речення в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, належать додаток, означення та обставина. Підмет і присудок пов'язані особливим типом синтаксичного зв'язку, при якому головні члени речення виявляють взаємозв'язок і взаємозалежність, – координацією. Підмет називає референт (предмет), а присудок позначає властивості референта.

³⁵ Див., напр.: *Сучасна українська літературна мова*, за ред. М. П. Плющ, с. 331.

³⁶ Див.: Н. Л. Іваницька, *Двоскладне речення в українській мові*, Київ 1986.

7.3.1.1. Головні члени речення Główne części zdania

7.3.1.1.1. Підмет Podmiot

Підмет – це головний член речення, який вказує на носія ознаки³⁷. Підмет в українській і польській мовах передається іменником, субстантивованим прикметником, числівником, займенником, іншими субстантивованими словами, інфінітивом або словосполученням, напр.:

I. 1. Підбіг *Василь* до двору (О. Довженко). 2. Буду *я* навчатися мови золотої [...] (А. Малишко). 3. *Тарас Шевченко* народився на українській землі, під українським небом... (О. Гончар).

II. 1. Po niejakimś czasie jej sterane wiekiem i przejęciami *zdrowie* niezmiernie podupadło (М. Dąbrowska). 2. *To jest zły uczynek* (Н. Sienkiewicz). 3. *Wesoło trzeba żyć* (piosenka).

У польській граматичній традиції виділяється т. зв. логічний підмет при дієсловах нестачі або надлишку чогось, зменшення або збільшення чогось та ін., напр.: *Brakuje dowodów*. У польських реченнях з опущеним підметом і зворотною дієслівною формою присудка „się є носієм інформації про узагальненість імен, що виконують функцію опущеного підмету. Пор.: *Żyje się tam wesoło* синонімічно *Tam wszyscy żyją wesoło*”³⁸.

В українській мові особові займенники з особовими формами дієслова широко вживаються, пор.: 1. *Все* повторилось: і краса, й потворність (Л. Костенко). 2. *Люблю я* слово райдужне і стисле (В. Бичко). Елімінація підмета – особового займенника в польській мові (а також у чеській, словацькій і деяких південнослов'янських) пов'язана зі збереженням граматичної традиції праслов'янської мови.

„Особові займенники, на відміну від не особових, у ролі підмета вживалися в праслов'янській мові порівняно рідко. Ця особливість була успадкована з індоевропейської мови, в якій особові закінчення дієслівних форм зберігали ще, очевидно, залишки своєї колишньої особовозайменникової природи і тому при звичайних умовах робили зайвим вживання при особових формах дієслів окремих особових займенників”³⁹.

У сучасній польській мові речення з опущеним підметом – особовим займенником кваліфікується як повне. Таким чином, функціональне наван-

³⁷ Див.: М. Я. Плющ, *Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення*, Київ 1986; Z. Gołąb, *Problem podmiotu*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językowego”, 1958, XVII.

³⁸ V. Koseska-Toszeza, *dz. cyt.*, s. 39.

³⁹ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 361.

таження присудка зростає. Він є не тільки носієм предикативності, номінацією ознаки предмета, але й сам називає цей предмет, пор.:

– Jesteśmy bezradni... (M. Nowakowski) // Ми безпорадні.

Uważnie patrzył na mówiącą Julcię i myślał o tamtych czasach (J. Iwaszkiewicz) // Він уважно дивився на Юльку, що говорила, і думав про минулі часи.

Wędę mądry – obiecuje [...] (J. Twardowski) // Я буду розумним – обіцяє.

[...] Był wesoły, rozmowny (B. Prus) // Він був веселим, балакучим.

Він студент // Jest studentem.

Вона розумна // Jest mądra.

Ми би хотіли поїсти // Chcielibyśmy coś zjeść.

Вона вже прийшла? // Już przyszła?

В польській мові особові займенники вживаються лише у випадках, коли є потреба логічно виокремити діючу особу. В теперішньому та майбутньому часі особові займенники інколи з'являються, у минулому часі вони практично не вживаються, напр.: 1. *Tyś szczęście moje wiosenne, zimowe, latowe, jesienne...* (K. I. Gałczyński). 2. *Wy nie cofniecie życia fal!* (A. Asnyk).

На місці українських займенників 2-ої особи *ти, ви* в польській мові здебільшого вживаються слова *pan, pani, państwo*, які в такому використанні вважаються займенниками, пор., напр.:

Wyborny pan jesteś! [...] (B. Prus) // Ви чудові!

– Dawnoś pan był u naszych dam? (B. Prus) // – Ви давно були у наших дам?

– No i cóż pan na to? – woła Maruszkiewicz (B. Prus) // – Ну і що ви скажете? – кричить Марушкевич.

Czy jest pan tego pewny? // Чи ви в цьому впевнені?

Логічний суб'єкт у польській мові частіше, ніж в українській, має форму непрямого відмінка, пор.:

Він хоче їсти // Zachciało mu się jeść.

Докази відсутні // Brakuje dowodów,

пор., проте:

До хворого повернувся зір // Chory odzyskał wzrok.

У польському реченні на суб'єкт 2-ої особи може вказувати словоформа з прийменником *z*, напр.: 1. *Oj, jaki z was dobry człowiek!* (E. Orzeszkowa). 2. *Dziwny z pana człowiek.* 3. – *Złoty z waści człowiek!* – zawołał Wołodyjowski (H. Sienkiewicz). 4. *Taka z niej wariatka!*

7.3.1.1.2. Присудок

Orzeczenie

Присудок – це один з головних членів двоскладного речення. Саме присудок є носієм предикативності, оскільки надає реченню модально-часової характеристики. На думку І. Вихованця, „за формальною і семантичною складністю і роллю в реченні жоден член речення не може зрівнятися з присуд-

ком. Дія граматичних категорій присудка охоплює все речення в цілому⁴⁰. За морфологічними показниками присудки в українській і польській мовах поділяють на дієслівні та іменні, за будовою – на прості та складені.

При кількох підметах – абстрактних іменниках присудок в українській мові має форми множини, у польській мові може мати форми як множини, так і однини: 1. Радість і гордість за сина перепоვნяли її. 2. Miłość i nienawiść są (jest) w jego sercu.

Якщо у позиції підмета вживається сполучення „кількісний числівник + іменник у формі наз. відм.”, присудок стоїть у множині, а якщо таке сполучення вживається у формі родового відмінка, присудок має форму однини (у минулому часі – у середньому роді), пор.: 1. Dwie książki leżały na biurku. 2. Trzej studenci przyszli na wykład. 3. Pięciu chłopców biega po podwórku. 4. W kinie było siedemdziesiąt osób. Крім того, особливості координації у польській мові пов'язані з виявленням категорії персональності, пор.: 1. Dwóch studentów przyszło na zajęcia. 2. Dwie studentki przyszły na zajęcia. 3. Przyszli drodzy wujostwo.

В сучасній лінгвістиці проблемним є питання однорідності присудків. Частина вчених речення з кількома присудками кваліфікують як складні⁴¹. Такий підхід спирається на розуміння присудка як реченьнотвірного компонента. Деякі зі славістів речення з кількома присудками вважають висловлюванням з однорідними присудками. При цьому не відзначається зміна статусу таких речень⁴². Частина мовознавців розглядають речення з однорідними присудками як „перехідні”, „потенційно складні”, „напівскладні”⁴³. Ця трактовка базується на тому, що речення з кількома присудками має єдиний підмет, присудки з'єднуються сурядним або безсполучниковим зв'язком, можуть мати один спільний другорядний компонент та ін. Речення з кількома іменними присудками мають ще один спільний для присудків елемент – нульову або формально виражену дієслівну зв'язку, що є додатковою підставою вважати речення з такими компонентами перехідними, напр.: 1. Далі [брати] були такі делікатні, чемні, обережні, наче те, чого вони не мали, було живе [...] (В. Земляк). 2. A już od samego rana [stary] był dziwnie przykry, dziwnie ześlony [...] (W. S. Reymont). Повторення дієслівної зв'язки наближає речення до групи складних, пор.: [...] Серцем я стала байдужа і словом стала зрадлива (Л. Костенко).

Однорідні присудки можуть виражатися кількома (переважно двома) словами, часом інший присудок передається іншою словоформою,

⁴⁰ І. Р. Вихованець, *Граматика української мови. Синтаксис*, с. 76; пор. також: К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 73; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984.

⁴¹ А. П. Загнітко, *ззнач. праця*, с. 236.

⁴² М. В. Бірыла, П. П. Шуба, *Беларуская граматыка*, Минск 1985, с. 150–151.

⁴³ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *ззнач. праця*, с. 300.

а також словосполученням, напр.: I. 1. *А я не скорилася, із сльози відродилася...* (А. Деміденко). 2. [...] Псалтир всередині був не чорний, а білий... (О. Довженко). II. 1. *Niebo było tego dnia bez chmur, wysokie, siwobłękitne i jakby smutne* (H. Sienkiewicz). 2. *Wieczór był ciepły i cichy...* (А. Mickiewicz).

Семантичні взаємовідношення однорідних іменних присудків наближені до типів відношень однорідних означень (див. 7.5.1.), проте вони додатково актуалізовані завдяки знаходженню в семантичному центрі речення, напр.: 1. *Очі в Маланки стають налякани, круглі* (М. Коцюбинський) (каузація). 2. *Dukat choć mały, ale ważny* (przysłowie) (допустові відношення компонентів).

Розглянемо основні типи присудків в українській і польській мовах.

7.3.1.1.2.1. Дієслівний простий присудок Orzeczenie proste czasownikowe

Дієслівний простий присудок в українській і польській мовах може виражатися:

а) особовою формою дієслова (дійсного, наказового або умовного способу, у формах теперішнього, минулого чи майбутнього часу), напр.:

I. 1. Микола *сидів* на горбку під кущем (Ю. Мушкетик). 2. Босоніж *стежка побіжить* левадою в городи [...] (В. Коломієць).

II. 1. *Okręt lekkim ruchem kołysa się, jakby przykutym łańcuchem* (А. Mickiewicz). 2. *Ratuj nas z konwulsji zastygłych kamieni [...]* (K. Wierzyński). 3. *Niechaj nas nie tknie nikt [...]* (M. Konopnicka).

У польській мові дієслівний простий присудок у формі майбутнього часу має варіанти залежного дієслова – у формі інфінітива або особової форми: *Będę czytać (będę czytał) // Я буду читати (я читатиму),*

пор. у тексті: *Dziś będziemy po parku na wyścigi biegali i na ławki padali, zadyszani na śmierć* (В. Jasieński);

б) інфінітивом:

1. Тут він – *скакати!* 2. Грати словом – долею *grати* (Г. Світлична). 3. *Palić to szkodzić zdrowiu;*

в) вигуково-дієслівною формою, напр.:

1. Коли щось у віконце *стук-стук!*.. (Марко Вовчок). 2. [...] *Wszystkie kwiaty bach na dywan!* (W. S. Reymont).

Разом з тим уживанні багатьох присудкових форм українська та польська мови мають суттєві відмінності. Один із показових прикладів – значно ширше, ніж в українській мові, використання у польській мові дієслівних утворень з компонентом *się*:

Pański zegarek śpieszy się z rana, a różni wieczorem... (В. Prus) // Ваш годинник поспішає зранку, а запізнюється ввечері.

Śnieg się topi // Сніг тоне.

Włodek pytał się co słychać // Влодек питав, що чути.

Matka popłakała się z radości // Мати заплакала від радості.

Пор. також синонімію польських речень з активними та пасивними формами дієслів: Maciej domyśla – Maciej domyśla się.

На відміну від української мови, у польській поширені конструкції з дієсловом *znajdować się* для зазначення знаходження предмета у певному місці:

У нашому місті є оперний театр // W naszym mieście znajduje się opera.

7.3.1.1.2.2. Дієслівний складений присудок Orzeczenie złożone czasownikowe

Узагальнюючи різні точки зору на складений присудок, можна дійти висновку, що його природа полягає у функціональному розмежуванні складеної, як мінімум двоелементної структури. Один елемент такого присудка виражає лексико-семантичне значення, смисл присудка, а другий (другі) – передусім граматичне значення і є допоміжним⁴⁴. Водночас елементи присудка семантично та граматично взаємопов'язані у складі єдиного члена речення.

Такий присудок в українській і польській, як й інших слов'янських мовах, переважно виражається сполученням інфінітива з особовими формами дієслів, які мають фазову, модальну або каузативну семантику, напр.:

I. 1. Вона *хотіла дізнатись*, чи знає дочка про замір Гната... (М. Коцюбинський). 2. Іван Бриль *мав сказати* промову не менше як на годину (Ю. Смолич). 3. Скінчивши Академію і ставши справжнім художником, Тарас Григорович *здумав провідати* рідний край (Панас Мирний).

II. 1. Patkiewicz, jako medyk, *pomacawszy puls baronowej, kazał jej zadać* waleriany i najspokojniej wyszedł (B. Prus). 2. *Każdy wziąć by go musiał* za turystę zwiedzającego ziemię obcą (E. Orzeszkowa). 3. *Dał się słyszeć* trzask przeraźliwy (H. Sienkiewicz).

В українській і польській мовах структура дієслівного складеного присудка може розрізнятися, пор.:

Ти міг впасти // *Wyłbyś upadł* (Mogłeś upaść).

Мату wyjechać nad morze // Збираємось виїхати на море.

Крім того, дієслівному складеному присудку в одній мові може відповідати присудок іншої будови в іншій мові, напр.:

Я змушений це зробити // *Jestem zmuszony to zrobić*.

Synek dał się *zaczarować* żaglowcami // Синок був зачарований вітрильниками.

Ania da się *lubić* // Аню всі люблять.

Dał się *przeprosić* // Він вибачив.

Mamę *posprzątać* // Треба поприбирати.

⁴⁴ Н. І. Іваницька, *зазнач. праця*, с. 72; М. Bobran, *Składnia polska i rosyjska zdania pojedynczego z orzeczeniem imiennym*, Rzeszów 1994, s. 12.

У позиції зв'язкового компонента дієслівного складеного присудка в українській і польській мовах можуть уживатися прикметники. Прикметник у межах такого присудка виступає як допоміжний модальний компонент, дієслівна частина має форму інфінітива, а на час і спосіб указують зв'язки *бути // być*.

В українській мові модальні прикметники, що входять у дієслівний складений присудок, стоять передусім у повній, рідше – в короткій формі. До складу таких українських ад'єктивів входять слова *готовий, спроможний, здатний, схильний, згідний, зобов'язаний; повинен, рад, ладен, годен* та ін., пор. у реченнях: 1. Поля *готові* віддати свої незчисленні багатства... (С. Скляренко). 2. Я *щасливий* жити на цій планеті (О. Гончар). 3. Він [Лук'ян] *ладен* був побити Данька за його маловір'я (В. Земляк). 4. „Ой, дедю, *не годен* я у воську відбути” (В. Стефаник).

У польській мові до комплексу складеного дієслівного присудка можуть входити як повні, так і короткі прикметники, пор., напр.: 1. [...] W bractwie jeden za drugiego w ogień skoczyć *gotowy* [...] (H. Sienkiewicz). 2. [...] Jam się dla ciebie na wszystko ważyć *gotowy* (H. Sienkiewicz). 3. *Gotów* jest, z mojej poręki, zatrudnić pana, kochany panie Kujawski (A. Szczępiński). 4. Jeszcze nie całkiem *gotów* zamienić się dla nich w los [...] (W. Szymborska). Носіями ад'єктивно-модальних значень у дієслівному складеному присудку польської мови стають слова *gotów, gotowy, powinien, winien, zdolny* та ін., пор.: 1. On [Stach] *powinien* być szczęśliwy (B. Prus). 2. Mitelman *gotów* jest przyjąć pana do pracy (A. Szczępiński). 3. [...] Nic z tego, co myślała lub czuła, utaić nie była *zdolna* (E. Orzeszkowa).

Особливий граматичний статус має польське слово *powinien*, яке є носієм ознак і дієслова, і прикметника⁴⁵. Це слово має властиві польським ад'єктивам чоловічо-особові форми та водночас – форми теперішнього та минулого часу. Отже, предикативна функція такого компонента у структурі речення посилюється, пор.: 1. A więc Prezes *nie powinien* się wściec (S. Mrozek). 2. Nagła migrena *powinnaby* przejść zaraz [...] (B. Prus). 3. *Powiniennem* z wiatrami po ulicach się włóczyć [...] (J. Tuwim). 4. *Powinnam* tam pójść. 5. *Nie powinieneś* tak mówić. 6. *Powinniście* były napisać to wczoraj.

Таким чином, слов'янські прикметники, що входять у дієслівний складений присудок, передають модальні значення необхідності, обов'язку, можливості, згоди і т. ін. Водночас ці ад'єктиви виступають як інформативно недостатні слова, що мають обов'язкову валентність, тому „інфінітивний елемент є обов'язковою складовою таких присудків”⁴⁶.

⁴⁵ Див.: Н. Godowska, *Leksem powinien – próba opisu znaczeń [w:] Język – Teoria – Dydaktyka*, Kielce 1982.

⁴⁶ Н. Л. Іваницька, *ззнач. праця*, с. 86.

Дієслівному складеному присудку з модальним прикметником в одній мові може відповідати присудок іншої будови в іншій мові:

Każdy wolen wybierać! // Кожен може вибирати!

Дієслівний складений присудок із прикметниковим компонентом може ускладнюватися за рахунок введення ще одного елемента – інфінітива, часто із займенниковими словами, напр.: 1. Він *повинен закінчити* писати сьогодні. 2. *Wył gotów rójść sprać.* У таких випадках присудок часто кваліфікується як дієслівний складний.

7.3.1.1.2.3. Іменний складений присудок

Orzeczenie złożone imienne

Такий присудок в українській і польській мовах складається з дієслівної зв'язки та іменної частини⁴⁷. Саме ці присудки в обох мовах мають різноманітні можливості вираження іменної частини, частково розрізняються за формою та за наповненням зв'язки. У частиномовному плані іменний складений присудок може передаватися сполученням дієслівної зв'язки та ще одного компонента:

– прикметника:

1. Дивовижно *сумирні* були дні осені (Н. Рибак). 2. *Miasto obce było człowiekowi* (Т. Peiper);

– дієприкметника:

1. Пан Адам *був стомлений* і мусив рано вставати (М. Коцюбинський). 2. *Świat, tak bliski a obcy, jest zdumiewający* jak dla dziecka w kołysce jego własna noga! (L. Staff);

– іменника:

1. – Це якась *скандалістка!* (І. Вільде). 2. [...] *A to jest woda święcona* (А. Mickiewicz);

– числівника:

Два плюс два – *чотири* // *Dwa i dwa jest cztery*;

– займенника:

1. – Ти *хто?* Чого тобі? – вояк вереснув (Леся Українка). 2. [...] *Miłość, mój miły, to ja!* (J. Tuwim);

– прислівника:

1. Вужів *було* так *багато*, що Соломія скоро перестала звертати на них увагу (М. Коцюбинський). 2. *Otóż właśnie polityków tam dość*, po uszy, dzień cały! (S. Wyspiański).

⁴⁷ Див.: Н. Л. Ковбаса, *Составное сказуемое в украинском языке*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1970; М. О. Вінтонів, *Типологія форм присудка в сучасній українській мові*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1997; Н. Křížková, *Именное сказуемое и структура предложения в современных славянских языках*, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 1970, XIII.

Основним типом такого складеного присудка є структури з іменною частиною – прикметником, дієприкметником, іменником. Розглянемо ці типи присудка.

а) Присудок структури „зв’язка + прикметник” (cop Adj)

Елементами іменного складеного присудка моделі cop Adj у слов’янських мовах є дієслівна зв’язка та прикметник⁴⁸. Дієслово-зв’язка вказує на час і реальність існування ознаки і, таким чином, свідчить про предикативний характер іменної частини. Ад’єктив у цій позиції виступає комунікативним центром повідомлення, а дієслівна зв’язка є формальним посередником між підметом і присудком. Зв’язка є також засобом створення модально-часової парадигми речення. Основним модальним значенням дієслівної зв’язки є семантика реальності / нереальності ознаки, яка передається за допомогою дієслівної категорії способу дії й має визначені формальні показники в кожній із мов: I. 1. *Якби він був розумний*, такого б не сказав (Гр. Тютюнник). 2. *Я для тебе буду красивою [...]* (Л. Костенко). II. 1. – *Niech książd nie będzie taki pewny* (J. Iwaszkiewicz). 2. [...] *Rumieniec stał się całkiem purpurowy* (J. Iwaszkiewicz). Саме модальне й темпоральне значення зв’язки формує у реченні категорію предикативності.

Склад та семантика зв’язок у слов’янських мовах зближені⁴⁹, пор., напр.: укр. *бути, бувати, стати, зробитися*; пол. *być, mieć, zostać, stać się, robić się*; рос. *быть, стать, являться, становиться, делаться*.

Залежно від ступеня збереження у значенні зв’язки певних сем, модальних характеристик та від загальної предикативності семантики моделі дієслівні зв’язки поділяють на абстрактні (неповнозначні; власне граматичні⁵⁰), власне зв’язки та напівповнозначні зв’язки⁵¹.

Абстрактні зв’язки передають семантику існування (екзистенційної ознаки). До них належать *бути, становити, являти // być, służyć za, mieć* та ін.: 1. *Він [дід] був високий і худий [...]* (О. Довженко). 2. *Agata jest bardzo uważna [...]* (J. Twardowski). Основною зв’язкою у складеному іменному присудку виступає *бути // być*. Саме її в лінгвістичній літературі називають ідеальною, „чистою”, оскільки тут дієслово „максимально втрачає своє лексичне значення”⁵². Ця зв’язка не має також модальної та видової семантики, а передає лише час і спосіб.

⁴⁸ Див.: І. В. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, с. 268–301; M. Szupryczyńska, *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń 1980; K. Węgrzynek, *Składnia przymiotnika w ujęciu generatywno-transformacyjnym*, Kraków 1995; пор.: Н. Welzer, *The typology of adjectival predication*, Berlin 1996.

⁴⁹ Р. Мразек, *ззнач. праця*, с. 63.

⁵⁰ К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 79.

⁵¹ І. Р. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, с. 69.

⁵² І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *ззнач. праця*, с. 151.

На особливу увагу заслуговують речення, в яких указується на теперішній час, а, отже, на певну сталість протікання ознаки. В українській і польській мовах зв'язка у таких реченнях може бути матеріально не вираженою (нульовою, імпліцитною): 1. А він дивився на неї, думав, що вона *молода* (Є. Гуцало). 2. *Dzień taki szczęśliwy* (Cz. Miłosz).

В українській мові матеріально виражена зв'язка є використовується передусім у стилістично обмежених реченнях, зокрема, в науковому та діловому, а також у регіонально обмеженому мовленні (передусім у Західній Україні); ширше вживання цієї зв'язки в її експліцитному вираженні є однією з тенденцій сучасного українського мовлення.

У польській мові, на відміну від української, форми дієслова-зв'язки *być* послідовно вживаються не лише в минулому й майбутньому, а й у теперішньому часі. Особливістю вживання польських зв'язок є їх розрізнення у формах числа, пор., напр.: *U cioci na imieninach Są goście i jest rodzina* (piosenka).

У польській мові зв'язка є нульовою передусім у стилістично забарвлених реченнях, пор., напр.: 1. *Paweł spokojny, nie wadził nikomu* (A. Fredro). 2. *Drzewa nagie, lecz pierwsze kiełkują już trawy* [...] (L. Staff). 3. *Gra nie warta świeczki* (przysłowie). 4. *Wiesz – zapewniała mnie siostra – że Lonia bardzo tobą zajęta* (B. Prus). 5. *Mowa – majowa* (J. Tuwim). Зв'язка *jest* у польській мові часто опускається у розмовному мовленні, напр.:

– Co się stało?

– Bar... wzięty!

(H. Sienkiewicz)

Винятковість польських конструкцій із нульовою зв'язкою знаходить своє відображення у польській мовознавчій традиції, згідно з якою вони розглядаються як еквіваленти речень (*równoważnik zdania, oznajmienie*)⁵³.

Зв'язки у польській мові визначаються функціональною особливістю перебирати на себе значення підмета – особового займенника, пор.: *Ubezpieczeni jesteście* (E. Niziurski). Особове закінчення польської дієслівної зв'язки може приєднуватися до підметаю або іменної частини присудка. Речення з такими компонентами вважаються рівнозначними реченням зі зв'язкою, напр.: 1. *Tyś kochana*. 2. *Dobrzyście sobie*.

У польській мові зустрічаються синонімічні конструкціям з експліцитною чи імпліцитною зв'язкою *być* речення зі зв'язкою *mieć*, пор.: 1. [...] *Żywa kobieta w niewodzie, Twarz miała jasną* [...] (A. Mickiewicz) (*Twarz kobiety była jasna*). 2. [...] *Posturę już miał z dala widną* [...] (W. S. Reymont) (*Postura była z dala widna*). 3. *Kawę mam słodką* (*Moja kawa jest słodka*).

⁵³ Див.: К. Musiołek, *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1978; М. Wiśniewski, *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdaniowych*, Toruń 1994.

В українській мові аналогами польських речень з *mieć* виступають речення зі зв'язкою *бути*, напр.:

Oczy miał błękitne, przenikliwe [...] (H. Sienkiewicz) // Його очі були блакитними, проникливими (Очі у нього були блакитними проникливими),

пор.: Голова у нього була *темноволося, велика* [...] (О. Довженко). Як застарілі сприймаються речення типу [...] Брови *мала чорні, широкі та густі*, як з сукна (Марко Вовчок). За підрахунками А. Є. Супруна, польські дієслова *być* і *mieć* вживаються приблизно вдвічі частіше, ніж відповідні українські *бути* та *мати* (у чеській і словацькій – в півтора рази частіше, ніж у польській)⁵⁴.

Екзистенційною зв'язкою в польській мові виступає також дієслово *zostać*, яке у функції зв'язки стоїть тільки у формах минулого часу й переважно вживається з прикметниками дієприкметникового походження, напр.: *Nerwy jego zostały narażone* na ciężką próbę (W. Perzyński). Вживанням зв'язки *zostać* „польська мова відрізняється від інших слов'янських мов”⁵⁵. Речення з такою зв'язкою можуть перекладатися українською мовою двоскладними конструкціями зі зв'язками *бути* та *стати* або, залежно від семантики речення, односкладними неозначено-особовими конструкціями, пор.:

[...] *Oto ten wiersz... został przyjęty* [...] (K. Makuszyński) // Оцей вірш був прийнятий (Оцей вірш прийняли).

Mariusz został uznany za zaginionego // Маріуш був визнаний таким, що пропав (Маріуша визнали таким, що пропав).

Водночас *zostać* може вживатися як повнозначне дієслово: *Co nam zostało z tych lat miłości pierwszej?* (J. Tuwim).

Напівповнозначні зв'язки, що входять до складу присудка, залежно від семантики, а також від граматичних категорій часу і виду, передають такі значення:

а) виникнення (утворення), перетворення, становлення: *ставати, стати, робитися, опинитися* та ін.; *stać się, stawać się, robić się*: I. 1. [...] Навіть Мальва *стає непотрібною* (В. Земляк). 2. [...] Повітря вгорі *робилося* запаморочливо *гаряче* (Гр. Тютюнник). II. 1. *Pan Łęcki robi się szary* na twarzy (В. Prus). 2. *Wieczór robił się dymny i niebieski* [...] (J. Iwaszkiewicz);

б) завершення: *стати, лишатися, залишатися, виходити, зробитися; stać, stać się, zostać, zrobić się, ustalić się, zapisać* та ін., напр.:

I. 1. Обкурене порохом його [Гната] лице *стало ясным* (П. Панч). 2. Узимку *добряча виходить* ковзанка (В. Близнець). 3. Цигарка *вийшла* напрочуд *рівна* [...] (В. Підмогильний).

⁵⁴ А. Е. Супрун, *Лексическая типология славянских языков*, с. 16.

⁵⁵ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 115.

II. 1. Pan Pomidor, zawstydzony, cały zrobił się czerwony (J. Brzechwa). 2. Pogrom stał się straszliwy i powszechny... (H. Sienkiewicz). 3. Po dość mokrym lecie pierwsze miesiące jesieni nastaly suche a łagodne [...] (H. Sienkiewicz);

в) перебування: *бувати, видаватися; bywać, pozostać*: 1. День видався сонячний... (В. Шевчук). 2. Świat zaś po dziś dzień pozostał już cały podziurawiony Nicością (S. Lem);

г) відчуття, сприйняття: *здаватися, видаватися, уявлятися; wydawać się, czuć się* та ін.:

I. 1. [...] Все здавалося чужим, чудним, не подібним до того, що було вчора (М. Коцюбинський). 2. Андрій давно вже не бачив її такою ласкавою (М. Коцюбинський).

II. 1. [...] Nauczyciel historii jest, niestety, w sile wieku i na oko wydaje się znośny [...] (W. Gombrowicz). 2. Poczul się przeraźliwie samotny... (G. Herling-Grudziński);

г) думки: *вважатися, визнаватися; uważać się, uchodzić za*, пор.: 1. Він уважається розумним. 2. Uchodzi za lojalnego;

д) виявлення (невідповідність ознаки дійсному стану речей або очікуванню): *виявлятися; okazać się*, напр.: 1. Дупло обмацали – воно виявилось порожнє (Є. Гуцало). 2. Skutki wybuchu okazały się nadzwyczajne (H. Sienkiewicz).

Конструкції „дієслівна зв'язка – ад'єктив” функціонують тільки в межах іменного складеного присудка. Прикметникова форма при дієслівній зв'язці *бути // був* визначається передусім граматичними категоріями. В українській мові форма іменного присудка є певною мірою варіантною, напр.: Вона була *розумна // розумною*. Вибір форми прикметника залежить як від загальних внутрішньомовних тенденцій, так і від часової належності буттєвого дієслова. За даними Н. Іваницької, при українській зв'язці *бути* в минулому часі прикметник у формі називного відмінка вживається в чотири рази частіше, аніж у формі орудного⁵⁶, напр.: 1. Дорога була *слизька* (М. Коцюбинський). 2. Шум був *одноманітний* [...] (В. Шевчук). 3. Завдання [...] було зовсім *не таємне* [...] (Г. Тютюнник). 4. [...] При світлі сільрадівської лампи обличчя його було *суровим і заклопотаним* (Гр. Тютюнник).

При формах теперішнього часу (нульовій зв'язці або словоформі *є*) в українській мові вживається форма називного відмінка, напр.: 1. І наша копійчка *не щербата* (прислів'я). 2. Віра *жива!* (М. Вороний) 3. Варшаво, я знала, що ти *вродлива* (Л. Костенко). На відміну від польської мови, українські форми орудного відмінка прикметників після дієслова-зв'язки *бути* часом уживаються також і в теперішньому часі, напр.: Він *є гарним*.

⁵⁶ Н. Л. Іваницька, *Складений присудок як синтаксична структура* [в:] *Синтаксис словосполучення і простого речення*, с. 75–76; пор. із точкою зору Х. Кржижкової, яка вважає, що в українській мові при зв'язках минулого часу переважає форма орудного: Н. Křížková, *dz. cyt.*, s. 30, 41.

У майбутньому часі присудковий прикметник при зв'язці *бути* варіантно вживається як у називному, так і в орудному відмінках, напр.: [...] *Зима буде голодна* (М. Коцюбинський) (пор.: *Зима буде голодною*).

У польській мові при особових формах дієслова *буć* прикметник виступає у формі називного відмінка, при неособових – у формах орудного⁵⁷, напр.: *Maria jest mądra* (**mądrą*) (пор.: **Maria jest mądra dziewczynka*), пор. також: 1. *Wesołe jest życie staruszka...* (J. Przybora). 2. *Mamusia nie bardzo była zadowolona...* (J. Twardowski). 3. [...] *To było śmieszne* (S. Mrożek). 4. *Oboje są przekonani, że połączyło ich uczucie nagłe. Piękna jest taka pewność* (W. Szymborska). 5. *Typowe dla pejzażu Prowansji są zabytkowe farmy otoczone winnicami* (z czasopisma).

Епізодично вживаний при особових формах зв'язок прикметник в орудному відмінку для польської мови є стилістично маркованим, пор., напр.: 1. ... *Była bezczynną* (E. Orzeszkowa). 2. [...] *Dobrym był dla każdego człowieka* [...] (M. Dąbrowska). 3. *Rzemieślnicy wyrabiający odzież, sprzęty, naczynia i narzędzia byli samodzielnyimi* [...] (B. Prus).

Різні дієслова-зв'язки виявляють різні валентні властивості щодо прикметника. Так, в українській мові форма орудного відмінка переважає в поєднанні з фазовими зв'язками виникнення / завершення існування ознаки типу *стати, лишатися*, напр.: [...] *Потім стаєш смиреним і тихим* на ціле літо (В. Земляк). Форми орудного переважають і при українських зв'язках відчуття, на відміну від польської мови, в якій у подібних випадках уживається форма називного, пор.: 1. [...] *Груба здавалася сірою* [...] (В. Шевчук). 2. *Ten duży chłopak, pochyłony nad swoim butem, wydał jej się jakiś dziecinny i bezbronny* (S. Dygat). У польській мові дієслівна зв'язка *mieć* вимагає знахідної форми залежного прикметника: [...] *Ma twarz mokrą od płaczu* (W. S. Reymont); *zostać* вимагає називної форми ад'єктива: *Bitwa została przerwana* (H. Sienkiewicz).

Часом в українській і польській мовах присудковий прикметник може стояти у формі родового відмінка. Такий ад'єктив указує на ступінь оцінки або інтенсивності ознаки, підмет передається займенниковими словами типу *що, щось // соś*, екзистенційна зв'язка у формі теперішнього часу здебільшого матеріально не виражена. В українській мові речення з такими компонентами будуються за аналогією з реченнями заперечувальної семантики типу *Нічого страшного*; для польської мови форма родового відмінка при займенниках *co, соś* є кодифікованою, пор.: I. 1. *Що в цьому доброго?* II. 1. *Coś niesamowitego!* 2. *W jego grze było coś ludzkiego: pomylił się* (S. J. Lec). 3. *Było coś zgubionego i podniesionego* (W. Szymborska). 4. *O, cóż jest piękniejszego niż wysokie drzewa, W brązie zachodu kute wieczornym promieniem...* (L. Staff). 5. *Czy jest coś gorszego niż odpowiadanie przy tablicy?* (E. Niziurski).

⁵⁷ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, s. 35, 52–53.

В українській і польській мовах прикметникова частина іменного складеного присудка може вживатися у формі знахідного відмінка з прийменниками *za* // *za*. Зв'язкою в таких випадках виступають дієслова *wważati* // *uważać*, пор.: Його *wważali* *znikłym* (*за* *znikłego*) // *Uważali* *go za zaginionego*. У польській мові дієслово *wyglądać* керує прикметниками за допомогою прийменника *na*, напр.: 1. *Wygląda na winnego*. 2. *Wyglądał na starego*.

Характерним для польської мови є протиставлення чоловічо-особової форми роду для позначення осіб чоловічої статі словам у нечоловічо-особовій формі, до якої належать інші слова, в тому числі номінації жінок. Рід у польських іменниках визначає форми дієслівної зв'язки та прикметника – іменної частини присудка, пор.: *Pacjenci byli młodzi*; *Pacjentki były młode*.

В позиції іменної частини присудка у слов'янських мовах можуть виступати повні та (або) короткі форми прикметників (див. 6.3.). В українській мові з короткими прикметниковими формами вживається екзистенційна зв'язка *бути*, яка в теперішньому часі має нульове вираження, напр.: *Зелен сад-виноград...* (П. Тичина). Інколи використовується зв'язка *бувати*, яка вказує на повторюваний, регулярний, проте нечастотний характер ознаки. В польській мові відповідна зв'язка зазвичай матеріально виражена, проте у розмовному чи поетичному мовленні в теперішньому часі може опускатися: 1. *Jesteś młody, wesół, zdrow...* (B. Prus). 2. – *Dzięki ci, Boże, że żywota dotąd – szepnęła z cicha* (H. Sienkiewicz). 3. [...] *Patrzy, aż i gmach już gotów* (A. Mickiewicz). Епізодичним можна назвати вживання з короткими формами зв'язок *bywać* та *pozostać*.

Основні розходження у функціонуванні іменних складених присудків моделі сор Adj в українській і польській мовах пов'язані з особливостями вживання форм ад'єктивних предикатів, типів та форм екзистенційних зв'язок, використання коротких прикметників та варіантами сполучуваності присудкових ад'єктивів.

Водночас можна відзначити ширше вживання прикметників у функції іменної частини присудка в польській мові порівняно з українською. Така тенденція пояснюється передусім високими пропозитивними властивостями польських прикметників, які можуть мати, на відміну від українських ад'єктивів, не тільки пасивний, але значною мірою й активний характер ознаки. В окремих випадках українські присудкові прикметники теж можуть передавати таку ознаку, що виявляється, зокрема, в синтаксичній синонімії (хоча й не абсолютній) іменних складених та дієслівних простих присудків, пор.: *Я радий – Я радію*. Активний тип ознаки значної частини польських прикметників, які можуть уживатися в присудковій позиції, генетично пов'язаний із впливом дієслівних форм, причому в одних випадках виділяється група ад'єктивів, які є похідними від дієслівних основ, а в інших – прикметники, які стали словотвірною основою для виникнення

ряду дієслів. Частина таких прикметників входить у безеквівалентну щодо української мови групу лексики. Серед польських прикметників із семантикою активної ознаки виділяється також слово *ciekawu* (*ciekaw*), яке реалізує значення активності завдяки своїй поширеній сполучуваності.

Той факт, що польська мова надає в *ряді* випадків перевагу прикметниковій, а не дієслівній присудковій моделі, свідчить також про те, що певна ознака усвідомлюється носіями польської мови як стала (постійна, частотна, позачасова), пор.:

Jestem spóźnialska // Я часто запізнююсь.

Jestem z siebie dumny // Я тобою пишаюся.

Прикметникове, а не дієслівне наповнення присудкової позиції дає можливість підкреслити оцінний характер семантики присудка.

Польські речення, що будуються за моделлю $N_1 - \text{cop Adj}$, можуть отримувати в українській мові такі синтаксичні еквіваленти:

а) двоскладні речення з присудковим прикметником, які часом виступають в іншій, ніж у польській мові, формі і (або) мають інші залежні словоформи (пол. $N_1 - \text{cop Adj}$ // укр. $N_1 - \text{cop Adj}$), напр.:

[...] *Klaraucjusz nie był zadowolony* (S. Lem) // Клапауцюш не був задоволений.

Nieciekaw jestem świata [...] (J. Tuwim) // Мені нецікавий світ.

Damian jest zdrowy tylko z wyglądu // Даміан здоровий тільки на вигляд.

Jestem tego absolutnie pewny // Я в цьому абсолютно впевнений;

б) двоскладні речення із субстантивним складеним присудком (пол. $N_1 - \text{cop Adj}$ // укр. $N_1 - \text{cop } N_2$):

Jesteście tu bezpieczni // Ви тут у безпеці.

Zuzia była wniebowzięta (K. Grochola) // Зузя була на сьомому небі;

в) двоскладні речення з простим дієслівним присудком, який може мати залежні слова (пол. $N_1 - \text{cop Adj}$ // укр. $N_1 - \text{Vf}$):

Ola jest żądna wrażeń // Оля весь час прагне вражень.

I książkę nie jestem ciekaw [...] (J. Tuwim) // І книжками я не цікавлюсь (І книжки мені не цікаві).

Była uradowana (K. Grochola) // Вона зраділа.

Jesteś kochana, matusiu... (K. Grochola) // – Я люблю тебе, матусю

Był zazdrosny o swoją żonę // Він ревнував свою дружину.

Jest świadom swojej winy // Він розуміє свою провину.

Andrzej jest przeciwny tej uchwale // Анджей заперечує проти цієї постанови;

г) двоскладні речення з дієслівним складеним присудком (пол. $N_1 - \text{cop Adj}$ // укр. $N_1 - \text{Vf Inf}$):

Przemek był rotosny // Пшемек любив допомагати.

Magda nie jest rozrywkowa // Магда не любить розважатися;

г) односкладні означено-особові речення (пол. $N_1 - \text{cop Adj}$ // укр. Vf Adj), напр.:

Nie bądź pan śmieszny... (B. Prus) // Не будьте смішними;

д) однокладні неозначено-особові речення (пол. N_1 – cop Adj // укр. Vf):
Zbyszek jest bardzo lubiany // Збишка (всі) дуже люблять (Збишек – загальний улюбленець).

Dziecko zostało przyjęte do szkoły // Дитину прийняли до школи;

е) одоскладні безособові речення (пол. N_1 – cop Adj // укр. Praed (Praed Inf):
 [...] *Ciekawa jestem, z czego mam się poprawić?* (E. Orzeszkowa) // Мені цікаво, що маю виправляти?

Ulica nie jest przejezdna // Вулицею не можна проїхати.

[...] *Roześmiana była* [...] (W. S. Reymont) // Їй було смішно (Вона сміялась).

Крім того, аналогами деяких польських речень з предикатними прикметниками в українській мові є висловлювання, в яких змінам підлягає не тільки предикативний центр, але й інші члени структури речення, пор., напр.:

Baśniowe zamki w filmach Disneya oraz parkach rozrywki są wzorowane na górskiej rezydencji króla Ludwika II (z czasopisma) // Зразком казкових замків у фільмах Діснея та парках розваг *posługiwała* гірська резиденція короля Людовіка II.

В окремих випадках формальні зміни при вираженні предиката супроводжуються зміною місць підмета і додатка, напр.:

Klucz został wzięty przez ojca // Батько взяв ключ.

Часом українські ад'єктивні присудки можуть отримувати у польській мові еквівалент Vf Adv, пор., напр.:

Gość zjadał znajomym // Гість *zjadał* знайомим,

пор. також:

Bogumił chował się zdrowo (M. Dąbrowska) // Богуміл *pic* здоровим.

Młodo się ożenił // Він *odruchiw*ся молодим.

Структура присудка з іменною частиною – прикметником може бути ускладнена. Присудок моделі Vf Inf Adj являє собою комплекс із високою семантико-граматичною спаяністю слів, які в ньому входять, пор., напр.:
 1. [...] Лісникова хатина, здавалося, *хотіла* бути зовсім *непомітною*... (Є. Гуцало). 2. [...] *Wolę być trochę szpakowatym* [...] (B. Prus).

Перший компонент присудка у реченнях моделі N_1 – Vf Inf Adj є т. зв. допоміжним дієсловом, яке має модальну або фазисну семантику. Модальні дієслова у групі такого іменного присудка передають значення обов'язку, повинності, можливості, волевиявлення та ін. Зокрема, це дієслова: *mogти, мусити, мати, бажати, воліти, сміти, вміти, старатися; тóс, musieć, mieć, chcieć, woleć, śmieć, starać się, umieć, potrafić* та ін., пор. у реченнях: 1. *Передчуття багатства може бути* таким *страхотливо тривожним* (B. Земляк). 2. *Musiał leżeć nieprzytomny* *bardzo długo* (J. Iwaszkiewicz).

Фазисні дієслова як елемент іменного присудка в реченнях моделі N_1 – Vf Inf Adj указують на початок, продовження або припинення володіння ознакою, напр.: *починати, продовжувати, лишатися, закінчувати; заснупаć,*

kontynuować, zostawać, pozostawać, skończyć. Порівняно з модальними фазисні дієслова в межах іменного складеного присудка вживаються рідше.

Другим компонентом іменного присудка моделі Vf Inf Adj є дієслівна зв'язка у формі інфінітива. В таких випадках зв'язка грає передусім допоміжну роль. Неозначена форма зв'язки свідчить про те, що у складі присудка вона втрачає ті функції, які були їх властиві у межах двокомпонентного присудка з іменною частиною – прикметником, тобто не передає граматичного значення способу та часу, не має координативного зв'язку із підметом, отже, припиняє виконання ролі граматичного носія предикативності. Зв'язки у реченнях моделі $N_1 - Vf Inf Adj$ можуть бути неповнозначними та напівповнозначними. В українській і польській мовах такими зв'язками виступають, зокрема: *бути, стати, залишатися, робитися, зробитися, становити, являти (собой), означати; być, stawać, zostawać, pozostawać, robić się, zrobić się, oznaczać* та ін., пор.: 1. [...] Альтов захотів *бути* гідним його [Жені] захвату (Є. Гуцало). 2. *Czyż prawdziwy poeta może pozostać nieznanym?* (W. Osuchowska-Orłowska).

Основне значення присудка в реченнях моделі $N_1 - Vf Inf Adj$ зосереджене на прикметнику, який є основним носієм семантики базового члена речення. Ад'єктиви, що входять до такого іменного складеного присудка, належать до різних значенневих груп, напр.: 1. Він хотів *бути* *номпрібним*. 2. – *Szukam guziczków do sukienki dla mojej wnuczki. Mogą być stare* (M. Kaliszewska).

В українській мові прикметникова частина вживається при інфінітивній зв'язці у таких самих формах, що й в іменному складеному присудку *cop Adj*, – передусім у формі орудного, рідше – називного відмінка, напр.: 1. Він хотів довго лишатися *молодим*. 2. Хліб мав *бути свіжий*.

У польській мові прикметник як елемент іменного складеного присудка в реченнях моделі $N_1 - Vf Inf Adj$ стоїть передусім у формі називного відмінка, як застаріла сприймається форма орудного відмінка, пор., напр.: 1. *Chcę być szczęśliwy*. 2. *Być rozsądnym obiecuje, łyka lody i choruje* (J. Twardowski).

Структура складеного присудка в українській і польській мовах може розходитися. Так, присудкам моделі Vf Inf Adj в українській мові може відповідати присудок Vf Inf Adv у польській мові, напр.:

Він *хоче дебютувати молодим* // *Chce debiutować młodo*.

Еквівалентом іменного складеного присудка Vf Inf Adj в одній мові може бути складений дієслівний присудок Vf Inf в іншій мові, пор.:

Він *не може бути присутнім* на зборах // *Nie może być obecny* на zebraniu.

[...] *Możesz pan nawet być rotosny* (B. Prus) // Ви навіть *можете допомогти*.

б) Присудок структури „зв'язка + дієприкметник” (*cop Part*)

Як було зазначено, в українській і польській мовах іменною частиною складеного присудка може бути дієприкметник, напр.: I. 1. Там

хати садками *вкриті* (Леся Українка). 2. Страшенно *засмучений* він (В. Барка).

II. 1. Czy kuracja nie jest *spóźniona*? (В. Prus). 2. Była *uradowana* (K. Grochola). 3. Jesteśmy pięknie *zapięci* na czerwone guziki (J. Harasymowicz).

Водночас польська мова вирізняється більшими можливостями утворення й уживання дієприкметників. Вищою у зіставленні з українською мовою є також частотність використання дієприкметників у позиції іменної частини складеного присудка. Еквівалентами таких польських речень в українській мові є різноманітні синтаксичні конструкції, пор., напр.:

Taśmy są kupowane z metra // Тасьми купують на метри.

Jest uzdolniona plastycznie // Вона має художні здібності.

Aktorka jest śledzona przez nieznanego mężczyznę // Акторку висліджує незнайомий чоловік.

Jacek został porzucony przez żonę // Яцека кинула дружина.

Ania była spóźniona // Аня запізнилася.

Czuje się oszukana przez pracodawcę // Вона відчуває, що працедавець її ошукав,

пор. також додаткове ускладнення іменного присудка: Proszę o sformułowanie pytania, które *będzie mogło być zadane* podczas egzaminu.

в) Присудок структури „зв’язка + іменник” (cop N), „зв’язка + іменник + прикметник” (cop N Adj)

В українській і польській мовах поширені речення, в яких іменна частина присудка репрезентована субстантивом або субстантивним словосполученням із граматично залежним прикметниковим компонентом, напр.: 1. Він мені *за дитину рідну став* (Марко Вовчок). 2. *Ciekawym zjawiskiem* była dusza ranny Izabeli (В. Prus). В українській та польській мовах зв’язками у присудках cop N виступають такі дієслова, як *бути, бувати, стати, становити, мати; być, mieć, zostać, uważać się* та ін., напр.: 1. Тимасій *мав* стомлений вигляд [...] (Ю. Мушкетик). 2. [...] *Jest* cudownym dzieckiem (S. Mrozek). В українській мові зв’язки теперішнього часу *є (єсть)* у реченнях такої структури часом трапляються в науковому мовленні, проте в широкому вживанні вони відсутні, пор.: Повнозначне слово – ім’я *є* елементом іменного складеного присудка. Вживання зв’язки *є* з іменниковою частиною присудка зустрічається в мові західноукраїнських письменників, напр.: „Що це *є* Батьківщина?” – раз питалась Оля [...] (Б.-І. Антонич). У реченні із семантикою ідентифікації (класифікації) замість зв’язки може вживатися тире, напр.: [...] Тут Одарка – *невсипуща мати* [...] (Л. Костенко). В українській мові дієслово-зв’язка *є (єсть)* використовується також із стилістичною метою: *Я єсть* народ, якого правди сила ніким звоєвана ще не була (П. Тичина).

У польській мові зв’язки теперішнього часу *jest, są* послідовно вживаються. При цьому за відсутності підмета-займенника зв’язка передає значення особи, пор.:

Київ – столиця України (Київ є столицею України) // Kijów jest stolicą Ukrainy.
Вони студенти // Są studentami.

У заголовках польських текстів *jest* може не вживатися. Іменна частина присудка – субстантив має форму орудного відмінка: *Nasz skoczek mistrzem świata!* Пропуск зв'язки можливий також у стилістично забарвлених або (і) еліптичних реченнях, напр.: [...] *Na szczytach Tatr, w dolinach Tatr Mrok szary i ulewa* (A. Asnyk).

Функцію зв'язки при іменній частині, вираженій субстантивом, у польській мові може виконувати займенник *to*: *Kraków to stare miasto* (Краків – старе місто). Таке слововживання поширене в західноукраїнських діалектах: Львів – *to* старе місто.

To вживається при акцентуванні реченневої семантики ідентифікації, отожднення, *jest* – при передачі буттєвості, характеристики, пор.:

Anna to wykładowca.

Anna jest wykładowcą.

У польській мові поширеними зв'язками у присудках структури *cop N* (*cop N Adj*) виступають неповнозначні дієслова *mieć* і *zostać*, напр.: 1. *Moja siostra królowna ma z papieru koronę* [...] (D. Wawilow). 2. *Mam zmienny rozmiar głowy* (K. I. Gałczynski). 3. *Mam siostrę*. 4. *Mam smaka na torta*. 5. *Córka Teresa została niebawem nauczycielką w gimnazjum* (M. Dąbrowska).

Крім того, зв'язка *mieć* є складником низки сталих сполучень, які функціонують як присудок, напр.: 1. – *No, miał szczęście...* – powiedział ktoś z obecnych do ratownika (R. Przymus). 2. *Moja mamusia jest taka kochana, że sobie po prostu nie wyobrażacie. Wszystko robi sama, żeby tylko ja miała czas na przygotowanie lekcji* (H. Ożogowska). 3. – *Mam do ciebie sprawę* (E. Niziurski). 4. *Mam zaszczyt pożegnać panów* (K. Makuszyński). 5. *Ta kamienica ma dla mnie większą wartość aniżeli spółka z panami całego świata* (B. Prus). 6. *Jak masz na imię?* 7. *Zuzia miała wzięcie*. 8. *Mam dużo spraw do zrobienia*. 9. *Mam pilny telefon*. 10. *Mamy go!* 11. *Piotr nie ma lekko*. 12. *Nie tam przekonania do współczesnego malarstwa*. 13. *Nie miał czasu*.

Якщо в українській мові субстантивна частина складеного присудка може виступати в формі називного або орудного відмінка, то в польській її вираження диференційовано. Іменник та іменниковий займенник у складі присудка у польській мові при зв'язці *być* мають переважно форму орудного відмінка (прикметники, дієприкметники, числівники, прикметникові займенники здебільшого вживаються у формі називного відмінка), пор.:

Вона – відома співачка // Jest znaną śpiewaczką.

Цей дім був наш // Ten dom był nasz.

Потенційно в українській мові іменник як частина присудка може мати безприйменникову форму в родовому, знахідному та орудному відмінках, у польській мові – у формі називного, родового, знахідного та орудного

відмінків. Такі нетипові форми субстантивного присудка здебільшого стилістично забарвлені, напр.: *Jesteś kłamca, człowiek podły* (A. Mickiewicz). Крім того, іменникова словоформа може поєднуватися з різноманітними прийменниками. Таким чином, форма субстантива іменного складеного присудка повністю координується з підметом лише в називному відмінку. Якщо такий присудок стоїть у формі непрямого відмінка, координація відбувається лише в числі та роді.

Уживання присудкового іменника, а отже, і граматично залежного від нього прикметника, у певній формі пов'язане передусім із типом дієслівної зв'язки, її лексичним значенням і формою. Водночас на вибір форми предикативного імені впливає лексична семантика субстантива і прикметника. У слов'янських мовах присудок моделі *cop N Adj* може мати такі форми:

1. Зв'язка + іменник у наз. відм. (зв'язка + іменник у наз. відм. + прикметник у наз. відм.) (*cop N₁, cop N₁ Adj₁*)

В українській мові присудковий іменник або присудкове словосполучення „іменник + прикметник” найчастіше вживається саме в називному відмінку і стоїть при матеріально або нематеріально вираженій (експліцитній або імпліцитній) дієслівній зв'язці *бути*, напр.: Іван Семенович такий *практичний чоловік* (О. Олесь). Якщо українське речення передає ситуацію теперішнього часу, дієслівна зв'язка у присудковому комплексі є нульовою. Як вважає І. Вихованець, при зв'язці *бути* в минулому часі в українській мові найбільш типовою присудковою формою іменника є форма називного відмінка⁵⁸, напр.: *Він був пристрасний воїн...* (О. Довженко).

Як зазначалося, в польській мові форма присудка *cop N₁ (cop N₁ Adj₁)* є стилістично маркованою, напр.: *Pani jest równa babka* (M. Zientarowa). Додатковою ознакою стилістичного забарвлення мовлення стає відсутність зв'язки теперішнього часу *jest*, напр.: 1. *Ach, nieszczęśny ja kocina* (M. Kopornicka). 2. *Polski my naród [...]* (M. Kopornicka). Водночас форма *N₁* у позиції присудка в польській мові є нормативною, якщо замість зв'язки *jest* уживається зв'язка *to* або *to* виступає як займенник у функції підмета, напр.: 1. *To mój ulubiony kolor [...]* (E. Barska, M. Głogowski). 2. *[...] To delikatne dziecko jest [...]* (M. Kopornicka). У польській мові називний відмінок іменника в ролі іменної частини присудка після зв'язки *jest* у минулому або майбутньому часі, як і в теперішньому, вживається нечастотно⁵⁹, напр.: *To była racja dzienna* (S. Żeromski).

2. Зв'язка + іменник у род. відм. (зв'язка + іменник у род. відм. + прикметник у род. відм.) (*cop N₂, cop N₂ Adj₂*)

Така форма присудка є типовою для всіх слов'янських мов, крім болгарської та македонської. Як вважають автори дослідження „Синтаксис

⁵⁸ І. Р. Вихованець, *Називний, орудний і знахідний відмінок у функції присудка*, „Українська мова та література в школі”, 1973, № 8.

⁵⁹ А. К. Киклевич, А. А. Кожинова, *ззнач. праця*, с. 168–169.

сучасної української мови. Проблемні питання”, форма родового відмінка в українській мові для безприйменникових складених присудків сор N є найбільш поширеною⁶⁰, напр.: 1. Дівка вона [Ганна] хороша: *доброго роду*, й на вроду гарна, й здорова... (С. Васильченко). 2. Небо [...] *зробилося глиняного кольору*... (Г. Гютюнник), пор.: 1. [...] *Moje szczęście jest zielonego koloru* (W. Broniewski). 2. *Jest drobnej postaci*. Якщо до складу присудка входить власне ім'я, воно стоїть у формі називного відмінка, напр.: *Jestem Kowalski*.

3. Зв'язка + іменник у знах. відм. + прикметник у знах. відм. (сор N₄ Adj₄)

Предикативні конструкції такої структури вирізняються в українській мові зв'язаним характером дієслова і субстантива; прикметник виступає як структурно-семантичний облігаторний компонент – носій значення оцінки, властивості, пор., напр.: *мати ... вигляд*, *мати ... статуру*, *мати ... характер*, пор.: 1. *Тимасій мав стомлений вигляд* (Ю. Мушкетик). 2. *Усі вони мали однаково страдні обличчя* [...] (М. Стельмах).

У польській мові речення з присудком сор N₄ Adj₄ мають свої особливості наповнення граматичної структури та вживання. Зв'язкою в таких конструкціях звичайно виступає дієслово *mieć*. Лише частина польських присудків подібної структури є сталими зворотами, напр.: *mieć ... zamiar*, *mieć ... słusność*, *mieć ... zastrzeżenie*, *mieć ... wrażenie*, *mieć ... okazję* і т. п., але: *pełnić ... obowiązki*, *stanowić ... większość*, пор.: 1. [...] *Dzisiejsze pokolenie ma mocne głowy i zimne serca* (B. Prus). 2. *Rodowici Egipcjanie mieli barwę skóry miedzianą* [...] (B. Prus). 3. [...] *Pomimo błędów tam serce szlachetne* (B. Prus). Еквівалентами польських речень із присудком „*mieć* + іменник + прикметник”, у якому субстантив указує на частину тіла або інші невід'ємні ознаки особи, в українській мові виступають синонімічні конструкції, пор.:

Ma szare oczy // У нього сірі очі (Він має сірі очі).

Значення належності, яку передає дієслово *mieć*, може поширюватися в польській мові на ситуації, що не пов'язані з людською сферою, пор., напр.: *Zimny dzień mamy, prawda?* (B. Prus) // *Сьогодні холодний день, чи не правда?*
Mieliśmy ładną pogodę // Була хороша погода.

4. Зв'язка + іменник в ор. відм. (зв'язка + іменник в ор. відм. + прикметник в ор. відм.) (сор N₅, сор N₅ Adj₅)

Присудковий іменник у формі орудного відмінка серед індоєвропейських мов властивий лише більшості слов'янських мов, пор.: 1. *Він стане справжньою людиною*. 2. *Jestem wyrodną matką* (K. Grochola). В українській мові сполучення „іменник + прикметник” у цій формі переважно вживається при зв'язці *бути* в минулому та майбутньому часі, наказовому або умовному способах, а також із фазовими зв'язками типу *стати*, *лишатися* та ін., напр.: *Він був найстаршим вовком у світі* (М. Вінграновський); пор., проте: [...] *Наші батьки вільними козаками по Дніпру жили* (Марко Вовчок).

⁶⁰ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *заснач. праця*, с. 166.

Присудок моделі сор N_5 послідовно вживається в польській мові. В позиції зв'язок використовуються дієслова *być, zostać, uważać się, okazać się* та ін., напр.: *Kujawski był człowiekiem głęboko wierzącym [...]* (A. Szczypiorski). Якщо ознака, яка передається у подібних присудках ад'ективом, не має сталого характеру, зв'язка може опускатися, напр.: *Ten smutek, ten wstyd nowa dla siebie ozdoba* (A. Mickiewicz). Особливо часто беззв'язкова модель зустрічається в публіцистичних заголовках, напр.: *Otylia mistrzem olimpijskim (z gazety)*. В українській мові подібні конструкції передаються структурами, що включають зв'язки *бути, стати*, причому часові характеристики цих дієслів залежать від контекстуальних умов.

Семантичні типи дієслів у межах присудків сор N_5 відзначаються значною різноманітністю. Частина з них є десемантизованими словами, що дає підставу вважати їх зв'язками. Водночас частина дієслів, що входить у присудки сор N_5 , є словами, які хоча й потребують субстантивної структури, проте повною мірою не втрачають своєї лексичної семантики. В українській і польській мовах можна виділити такі основні семантичні типи дієслів – елементів присудка сор N_5 :

а) буття:

1. Цієї хвилини він був справжнім білим конем [...] (В. Дрозд). 2. *Niechaj mi będzie życie oceanicznym dnem [...]* (W. Broniewski);

б) фазисної семантики (виникнення, перетворення, становлення, завершення):

1. Він стане сільським вчителем (М. Стельмах). 2. *Zasada robienia oszczędności stała się już u niego chorobliwym dziwactwem* (B. Prus);

в) відчуття, уявлення, думки:

1. Він здається мені надзвичайною людиною. 2. *Czułem się prawdziwym poetą* (W. Osuchowska-Orłowska);

г) виявлення (невідповідності ознаки очікуваному або дійсному стану речей):

1. Вона виявилася заздрісною жінкою. 2. *Okazał się dobrym przyjacielem*.

Спільною рисою різних слов'янських мов є вираження іменної частини складеного присудка конструкцією Praep N (Praep N Adj). Так, в українській і польській мовах субстантивні конструкції можуть приєднуватися до дієслівної зв'язки за допомогою прийменників *в (у), з // w, z* та ін., напр.:

I. 1. Ольга була в завеликому платті [...] (В. Шевчук). 2. Він був із заможної родини. II. 1. *Sukienka jest w kolorze ciemnego wina* (M. Kaliszewska). 2. *Czemu pan stoi z taką niemądrą miną?* (S. Dygat). В українській та польській мовах у складі присудків сор Praep N Adj можуть уживатися прийменники *за // za*, напр.: 1. *Станьте ж хоч ви їм за рідну матір* (І. Нечуй-Левицький). 2. [...] *Miałem pana za rozumnego człowieka* (A. Szczypiorski).

У багатьох лінгвістичних працях функція прикметника у присудку сор N Adj розцінюється як „другий предикат”⁶¹. Якщо ступінь десемантизації іменника є високим, ад’єктив вважається вже не другим, а першим предикатом. Провідна роль прикметника у формуванні семантичного типу речення нерідко веде до потенційної елімінації імені і, таким чином, до синоніміки речень моделі N_1 – сор N Adj і моделі N_1 – сор N Adj, пор., напр.: 1. Сам Корній Іванович *був чоловік поважний* [...] (В. Винниченко) (Корній Іванович *був поважним*). 2. *Żona Konstantyna, z rodziny wątpliwego pochodzenia, była to kobieta surowa* [...] (H. Sienkiewicz) (*Żona Konstantyna była surową*).

Субстантивний компонент присудкової конструкції сор N Adj, як і дієслівна зв’язка, більшою або меншою мірою десемантизується. Ослабленість лексичного значення такого присудкового іменника пов’язана з тим, що він виступає семантичним і граматичним „посередником” між підметом і ад’єктивним компонентом. При оцінному характері відношень між підметом і присудком у реченнях N_1 – сор N Adj основне семантичне навантаження здебільшого лягає на прикметник, напр.: То *був чоловік дивний...* (В. Земляк). Якщо підмет і присудок у реченнях такої моделі пов’язані таксономічними відношеннями, підмет в основному передає видову характеристику, а присудок – родову, напр.: *Сом – річкова риба*.

Іменний складений присудок може включати не тільки два або три, але й чотири і більше компонентів. Межі такого присудка ускладненої структури розширюються за рахунок додаткових як дієслівних, так і іменних елементів, напр.: 1. Він *хотів стати кваліфікованим працівником*. 2. – *Musi to jednakże być genialny człowiek...* (B. Prus). 3. *Był to człowiek wielkiego charakteru...* (H. Sienkiewicz).

7.3.1.2. Другорядні члени речення Drugorzędne części zdania

Другорядні члени виступають у поширених реченнях. Такі компоненти переважно входять у групу або підмета, або присудка. В односкладному реченні другорядні члени залежать від головного члена речення. Ті другорядні члени, які відносяться до всього речення в цілому, називаються детермінантами.

У слов’янських мовах, у тому числі в українській і польській, виділяють три типи другорядних членів речення – додаток, означення та обставину.

В комунікативному плані будь-який компонент речення не може бути усунутий без утрати для семантичної структури речення⁶². У зв’язку із цим

⁶¹ Е. В. Падучева, *О семантике синтаксиса* [в:] *Материалы к трансформационной грамматике русского языка*, Москва 1974, с. 142.

⁶² Л. Д. Чеснокова, *Семантические типы членов предложения с двойными отношениями*, Ростов-на-Дону 1972, с. 4.

постає питання про їхню обов'язковість (облігаторність) або факультативність. Комунікативна вагомість компонентів речення визначається неможливістю їхнього виключення зі складу висловлювання.

На думку К. Шульжук, другорядні члени „переважно факультативні”⁶³. Зазначаючи, що саме „головні члени речення у структурному аспекті завжди належать до обов'язкових”⁶⁴, А. Загнітко водночас не відмовляє в комунікативній значущості і другорядним членам, пор.: „Можна обґрунтувати значну кількість другорядних членів як обов'язкових, навіть за умови їх комунікативної надлишковості. Очевидно, провідним чинником визначення обов'язковості / факультативності другорядних членів речення повинен виступати принцип їх участі в суб'єктно-предикатній структурі речення”⁶⁵.

Слов'янський синтаксичний матеріал засвідчує, що у контекстно визначених умовах другорядні компоненти речення можуть мати значне функціональне навантаження. І хоча в конструктивному аспекті їхня роль здебільшого менш важлива порівняно з підметом (суб'єктом) та присудком (предикатом), з точки зору семантичного навантаження другорядні компоненти можуть передавати основний зміст речення і входити в його номінативний мінімум, напр.: 1. *Брехливі вісті не лежать на місці* (прислів'я). 2. *Ma bladoniebieskie oczy [...]* (К. Filipowicz). Отже, амплітуда коливань семантичної вагомості другорядного компонента може бути надзвичайно широкою: від комунікативної неінформативності (*Старий дідусь поспішав додому*) до базового положення у семантичній структурі речення (*Хвора людина потребує допомоги*).

В українській і польській мовах другорядні члени речення можуть відзначатися синкретизмом, тобто поєднанням в одному компоненті ознак різних членів речення, пор., напр.: 1. *Він пішов до школи* (поєднання семантики обставини та додатка). 2. *W warszawskich Łazienkach stoi pomnik Chopina* (контамінація семантики додатка та означення).

Пор. у реченні:

І замалий, і неширокий

Цей світ без берега і меж,

Що з ночі в ніч притихлим оком

В вікні дорогу стережеш.

(М. Вінграновський),

де без берега і меж, оком, в вікні – поєднання додатка та обставини.

⁶³ К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 86.

⁶⁴ А. П. Загнітко, *ззнач. праця*, с. 166.

⁶⁵ Там само.

7.3.1.2.1. Додаток Dopełnienie

Додаток – це такий другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямована (якого стосується) дія або ознака⁶⁶. Додатками в українській і польській мовах переважно виступають іменники або субстантивні займенники. Здебільшого додаток пов'язується з опорним членом за допомогою керування. Базовими словами, що керують додатками в обох мовах, виступають дієслова, іменники, прикметники, прислівники, пор., напр.:

I. 1. *Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом* (Т. Шевченко). 2. [...] *Слави нам не буде [...]* (І. Франко). 3. *Для мене багато не треба, щоб ласку і добрість пізнати [...]* (Д. Луценко).

II. 1. *Wszystkich państwa proszę nad Niemen [...]* (E. Orzeszkowa). 2. *Jeden z nauczycieli małego jej syna odkrył w nim talent malarski* (B. Prus). 3. *Otwórzcie bramy, okna i drzwi!* (J. Tuwim). 4. *Toś kontenta z wesela?* (M. Dąbrowska).

Додаток означає переважно об'єкт дії або стану, але може також указувати на суб'єкт, адресат, знаряддя дії. Об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія, позначається прямим додатком. В українській і польській мовах прямий додаток в основному передається формами знахідного відмінка без прийменника при перехідних дієсловах. Такий додаток є конструктивно необхідним (облігаторним) членом речення, пор.:

I. 1. [...] *Здавалося, що ми чуємо пахощі степових трав* (М. Ткач).

2. *За ноги вхопить вітер дим,
А сніг і дим завіє,
Ще й білим язиком твердим
Прилиже дим, як вміє.*
(М. Вінграновський)

3. *Я бачив дивний сон* (І. Франко). 4. *Як рятували трьох китів – світ вберегти себе хотів...* (В. Корж).

II. 1. *Mińmy bezludne tramwajów przystanki* (L. Staff). 2. *Pan Wołodyjowski ofiarował serce Barbarze* (H. Sienkiewicz). 3. *A on, błądy jak ściana, płącze, zrywa tonu...* (J. Lechoń). 4. *Suknia owija tve okrągłe nogi [...]* (K. Wierzyński).

В українській мові допускається паралельне вживання у функції прямого додатка форм родового відмінка, пор.: Вони співали *пісні* – Вони співали *пісень*, пор. зміну смислу при вживанні різних форм: Він не читав *газету* – Він не читав *газети*.

⁶⁶ Див.: М. Я. Плющ, *Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*; М. Я. Плющ, *Категорії суб'єкта і об'єкта у структурі простого речення*; В. Мозгунов, *Можливості вираження прямого об'єкта в українській і польській мовах* [в:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*, Wrocław 1998; О. Ф. Ледней, *Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Одеса 2003.

За наявності заперечення в українській мові перевагу віддають родовому відмінку прямого додатка, але не виключена форма знахідного: Я не бачу *хати* – Я не бачу *хату*.

У польській мові при запереченні вживається лише форма родового відмінка прямого додатка, пор.:

Я не розумію це *правило* – Я не розумію цього *правила* // Nie rozumiem tej *reguły*.
Я не бачив цей *фільм* – Я не бачив цього *фільму* // Nie oglądałem tego *filmu*.

Непрямі додатки виражаються формами родового, давального, орудного відмінка без прийменника або різними відмінками з прийменником, напр.:

I. 1. Ми не кинемо *зброї* своєї (О. Олесь). 2. *З вами* в розмові, в гомоні чую себе *людиною* (В. Бичко). 3. Вслухаюся *в* поетичні *образи* колискових... (В. Скуратівський). 4. *У Павлини* стиснулося серце... (Ю. Мушкетик).

II. 1. Upiłem się *światem* Bożym [...] (J. Tuwim). 2. Buduj teraz, wydzwigaj nas dumnie na *cokół* [...] (K. Wierzyński). 3. [...] Obejrzymy się, bracie, *za naszą ojczyznę* (J. Iwaszkiewicz).

У семантичному плані форми непрямого додатка можуть позначати об'єкт, суб'єкт або адресат дії (ознаки).

а) Об'єктні відношення

Оскільки вираження семантики об'єкта є основною функцією додатка, в українській і польській мовах спостерігаються різноманітні форми цього члена речення, напр.:

I. 1. Ніби я винувата в твоїй *самоті* і *тузі* (Л. Костенко). 2. Ти дуже схожий *на щастя*... (Л. Костенко). 3. Якби *свині роги*, весь *світ* переколола б (прислів'я).

II. 1. Zjrzałem, czy *go* nie ma *w kawiarni wśród gości* [...] (J. Iwaszkiewicz). 2. Bądź mądrzejszym *od innych* i nie okazuj *im tego* (J. L. Wiśniewski). 3. Podobno chora *na nogi* (M. Dąbrowska).

Пор. форми вираження об'єкта в українській і польській мовах:

Вона цікавиться чужими справами // Jest ciekawa cudzych spraw.

Він заздрив його успіху // Zazdrościł mu powodzenia.

Про що йдеться? // O co chodzi?

Вона вважається акторкою, яка може зіграти все // Uchodzi za aktorkę, która jest w stanie zagrać wszystko.

Я з вами прощаюся // Żegnam pana.

На очі навернулися сльози // Oczy zaszyły łzami.

б) Суб'єктні відношення

В українській і польській мовах логічний суб'єкт звичайно виступає як підмет (див. 7.3.1.1.1.). Водночас суб'єктне значення може бути реалізоване за допомогою форм непрямого відмінка (передусім давального без прийменника та прийменникових сполучень), напр.:

I. 1. Тимко любий *мені*... (Гр. Тютюнник). 2. Вечір стає для *них* оксамитний і глибокий (В. Шевчук).

II. 1. [...] *Przystojny z was mężczyzna* (E. Orzeszkowa). 2. *Mistrzowi robota jest posłuszna* (przysłowie).

Зокрема, у конструкціях з додатком – суб'єктом у польській мові може вживатися прийменник *z* (*ze*), напр.: 1. *Nieszczęśliwe ze mnie zwierzę!* (М. Конопницька). 2. *Rodzinny z pana* тип (*z gazety*). Українською мовою такі польські конструкції перекладаються за допомогою речень, у яких суб'єкт займає позицію підмета, пор.:

Przystojny z pana mężczyzna // Ви гарний чоловік.

В деяких еквівалентних польським українських реченнях відбувається зміна місць суб'єкта та об'єкта дії:

Батьки знову загубили сина // *Synek znów zgubił się rodzicom.*

Поліцейські упустили в'язня // *Policjantom uciekł więzień.*

Менш поширені співвідношення з логічним суб'єктом – непрямим відмінком в українській мові та „прямим” підметом у польській:

Йому треба це зробити // *Musi to zrobić.*

Йй можна сюди прийти // *Może tu przyjść.*

Паралельне вживання в обох мовах форм з давальним і називним відмінком діючої особи відкриває додаткові можливості зосередити увагу на дії або на особі, що цю дію здійснює, пор.:

Йому хочеться спати – Він хоче спати // *Chce mu się spać – Chce spać.*

в) Адресатні відношення

Таку семантику мають додатки, які вказують на особи, котрим адресується дія, що позначена присудком, напр.: 1. Хто честі не має, *тому* й сто ковалів її не скують (прислів'я). 2. *Ludzie ludziom zgotowali ten los* (Z. Nałkowska). 3. *Boże pomóż mi* być takim człowiekiem, *za* jakiego uważa mnie *mój pies* (J. L. Wiśniewski).

Зокрема, адресатну семантику передають залежні від прикметника номінативні компоненти, що або стоять у формі давального відмінка в українській, родового – в польській мові, або приєднуються до ад'єктива за допомогою прийменників: 1. Він *винний* *тітці* гроші. 2. [...] Для Зачіплянки він і досі Володька, може, тому, що товариський, простий, *до людей не гордий*... (О. Гончар). 3. [...] *Może ty jeszcze pożałujesz, żeś taka była dla mnie sroga* (H. Sienkiewicz).

Отже, як на рівні словосполучення (див. 7.2.2.), так і на рівні речення вираження цих семантичних відношень в українській і польській мовах може сходитися або розходитися.

Серед специфічних для польської мови форм вираження непрямих додатків виділяються займенники у давальному відмінку, пор., напр.:

Czas okropnie *mi się dłużył* // Мені здавалося, що час страшенно тягнувся.
 Kawa ci stygnie // Твоя кава вистигає.
 Co *ti jest?* // Що з ним?
 Już *ti broda rośnie* // У нього вже росте борода.
 Wpadł *ti ząb* // У нього випав зуб.
 Ładna *mi perspektywa!* // Гарненька перспектива!
 Poturbował fotoreportera, który chciał *ti zrobić zdjęcie* // Він вдарив репортера, який хотів його сфотографувати.
 Reszta włosów stanęła *ti dęba na głowie* [...] (H. Sienkiewicz) // Залишки волосся стали в нього на голові дибом,

пор. однакові форми давального відмінка в обох мовах:

[...] Nikt nie idzie *ti z pomocą* (H. Sienkiewicz) // Ніхто не йде йому на допомогу.

Своєрідним для польської мови є вживання в залежній позиції форм займенника *sobie* (компонент *sobie* низкою українських мовознавців вважається часткою, яка ускладнює форму дієслівного простого присудка)⁶⁷, пор., наприклад, у публіцистичному мовленні: 1. Oboje rzucili się *sobie* w ramiona. 2. Wypraszam *sobie*. 3. Koledzy zwracają się *do siebie* per ty. 4. Polacy w Wigilię dają *sobie* prezenty. 5. Chłopcy pomagali *sobie*, wysłuchiwali nawzajem. 6. Byliśmy wrogo *do siebie* usposobieni. 7. Maryla Rodowicz i Daniel Olbrychski byli wówczas w *sobie* zakochani. 8. Gady pozostawiają swoje potomstwo samym *sobie*. 9. Są ze *sobą* od siedmiu lat, choć ich związek nie wróżył szczęśliwej przyszłości. 10. Ruszyłam *przed siebie*. 11. Dzwoniliśmy *do siebie*. 12. Ci dwoje mają się *ku sobie*,

пор. з українськими еквівалентами:

Zając i królik są podobne *do siebie* // Заєць і кролик подібні (одне на одне).

Niektóre okazy rosnących tu dębów liczą *sobie* ponad trzysta lat // Деякі екземпляри дубів, що ростуть тут, мають понад триста років.

Пор. інші приклади розходжень у формах додатка в українській і польській мовах:

У нього починається застуда // Bierze *go* przeziębienie.

У мене впало пальто // Spadł *mi* płaszcz.

Вчора я познайомився з Павлом // Wczoraj poznałem *Pawła*.

Може, на нього напали? // Może *go* napadli?

Перед нами постало питання // Stanęliśmy *przed* zagadnieniem.

Можеш на мене розраховувати // Jestem *do* twojej dyspozycji.

У нього з'явилися чорні думки // Naszły *go* czarne myśli.

Я була у тобі впевнена // Byłam *ciebie* pewna.

Як вас звати? // Jak *pan* ma na imię? (Jak *pan się* nazywa?)

Нам час йти // Na *nas* pora.

Насичена семантика додатка має змогу розвивати в низці випадків синонімічні відношення з іншими синтаксичними конструкціями. Зокрема, в українській і польській мовах можливими є взаємопереходи підмет – дода-

⁶⁷ К. Ф. Шульжук, *ззнач. праця*, с. 75.

ток, при цьому присудок – перехідне дієслово – трансформується у межах активного – пасивного стану або (частіше в польській мові) заміняється дієприкметником, напр.:

Селяни будують хату – Хата будується селянами.

H. Sienkiewicz napisał „Trylogię” – „Trylogia” jest (została) napisana przez H. Sienkiewicza.

Можливими є випадки, коли в одній з мов, що розглядається, виникає синтаксична синонімія форм додатків, а в другій – ні. Наприклад, якщо в українській мові вживаються паралельні форми: *У нього змерзли руки* – *Йому змерзли руки*, то польська має аналог у давальному відмінку: *Ręce ti zmarzły*.

7.3.1.2.2. Означення

Przydawka

У функціональному плані означення обмежують поняття, що передається іменниковим компонентом, а також актуалізують і характеризують цей компонент речення⁶⁸. У структуру простого речення можуть включатися як узгоджені, так і неузгоджені означення, пор.: 1. *Рання осінь листя золотить* (Л. Костенко). 2. [...] Нам вчувався *сріблострунний спів жайворонка* (М. Ткач). 3. *Te rozkwitłe świeżo drzewa upajają słodką wonią* (A. Mickiewicz).

В українській і польській мовах неузгоджені означення найчастіше репрезентуються формами непрямих відмінків без прийменника або з прийменником, напр.: I. 1. [...] *Горять огнем безмірного кохання її пісень пекучії слова* (Б. Грінченко). 2. [...] *Небо з його неживими зорями вже тепер куди лагідніше* (В. Шевчук). II. 1. *On mi pokazał piękno krajobrazów* (Z. Jerzyna). 2. *Poznałem głosy ptaków* [...] (Z. Jerzyna).

Специфічними для польської мови є поєднання займенника *coś* і особливої форми означення:

coś takiego

coś podobnego

coś dobrego,

пор. у реченні:

By rzecz ująć z detalami,

temat tak rozpocząć mogę;

budowaliśmy z kumplami

coś płaskiego... jakby drogę...

(W. Młynarski)

Неузгоджене означення в обох мовах може також передаватися інфінітивом, напр.:

Настав час діяти // Nastal czas działać.

⁶⁸ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 175–264.

Неузгоджені означення передають, крім власне ознакової, найрізноманітнішу семантику, зокрема, суб'єкта, події, місця, якості, оцінки, належності, походження, мети та ін., напр.: *Zobaczył dom starego kowala* (значення належності).

Семантика неузгоджених означень розвинулась на базі об'єктних і обставинних значень, тому частина іменних груп – неузгоджених означень із прикметниками-атрибутами можуть суміщати семантику, наприклад, неузгодженого означення й обставини (*читання довгими вечорами // czytanie długimi wieczorami*), неузгодженого означення і додатка (*дівчина в блакитному пальті // dziewczyna w niebieskim płaszczu*), означення, додатка й обставини (*жінка з маленького міста // kobieta z małego miasta*).

Неузгоджені означення нерідко мають семантико-синтаксичний синонімічний еквівалент – конструкцію з узгодженим означенням, пор.:

сік апельсина, сік з апельсина – апельсиновий сік

пальто дідуса – дідусеве пальто

sukienka w kwiaty – kwiecista sukienka.

В кожній з мов можуть виступати своєрідні способи вираження неузгодженого означення, пор., напр.: 1. Вона йшла з хлопчиком *років семи*. 2. *W tym roku zima na całego*. 3. *Kupiłam golf o linii blisko ciała*.

Найбільш поширеними в українській і польській мовах є узгоджені означення, які здебільшого передаються прикметниками, але можуть також виражатися формами займенникового прикметника, порядкового числівника або дієприкметника.

Специфікою означення є те, що „прикметник входить у висловлювання не як його самостійний і комунікативний елемент, а у складі іменної групи, де прикметник виступає як синтаксично і семантично залежна одиниця”⁶⁹. Приєднуючи означальне слово, субстантив у реченні змінює свій статус. Такий іменник є не лише позначенням референта, а й носієм ознаки.

У сфері означальних (атрибутивних) відношень виділяються атрибутивно-якісні, атрибутивно-відносні, атрибутивно-посесивні, атрибутивно-кількісні, атрибутивно-предикативні та інші відношення. Розширюючи семантичні показники означення як члена речення, А. Загнітко включає до них: значення якісної ознаки предмета; значення ознаки за дією; значення ознаки за суб'єктом дії; значення ознаки дії за його стосунками; значення ознаки предмета за матеріалом; значення кількісної ознаки; значення ознаки за належністю; значення ознаки за місцем, за часом⁷⁰. Згідно з концепцією Я. Струтинського, семантика прикметникового означення передає: зовнішню ознаку, внутрішню ознаку, матеріал, належність, місце,

⁶⁹ Е. М. Вольф, *Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков)*, Москва 1978, с. 162–163.

⁷⁰ А. П. Загнітко, *Знач. праця*, с. 167–168.

кількість, черговість⁷¹. До цих значень може бути додане вираження призначення (*дитяча кімната*), порівняння (*barani rozum*) та ін.

В українській і польській мовах означення може перебувати в синтаксичній залежності від будь-якого члена речення⁷². Найбільш типовим є атрибутивне приєднання до підмета або додатка.

Розглянемо поширення означеннями різних членів речення.

1. Означення при підметі

За своєю семантикою іменник, що складає граматичне ядро групи підмета або додатка із залежним означенням, може бути і денотатом, і сигніфікатом. До найпоширеніших лексико-семантичних груп іменників, що, знаходячись у позиції підмета, сполучаються з прикметником, належать номінації осіб, конкретних предметів, почуттів, подій, темпоральні та локативні субстантиви, напр.:

I. 1. А тим часом *малесеньке дівча*, присівши біля грубки, тоненькими своїми рученятами кидає у вогонь важкі поліна... (П. Загребельний). 2. А вздовж тина, за старою повіткою, росли *великі кущі* смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко). 3. Його повільно засмоктавав *глибокий*, як прірва, *відчай* (В. Дрозд). 4. Біля казана запала *неприємна мовчанка* (Гр. Тютюнник). 5. *Задушливий день* натомив дерева і траву (Б. Харчук). 6. Тихо дрімає *сірий лан* жита... (В. Щурат).

II. 1. *Sprytny gospodarz może nawet zostawić gości samych [...]* (J. Tuwim). 2. *Ciasny pokój* dusił go [Wokulskiego] [...] (B. Prus). 3. *Blady strach* wypłynął mu na policzki (W. Gombrowicz). 4. Na całą Litwę *wielka* padła *trwoga* (A. Mickiewicz). 5. Byleby moją zbrodnię *Wieczysta noc* powlekła (A. Mickiewicz).

Існують певні обмеження щодо вживання тих чи інших субстантивів із залежним прикметником у позиції підмета. Так, наприклад, велика група словосполучень „номінація особи + ад'єктив у переносному значенні” може вживатися тільки у предикативній функції, напр.: Він *рідкісний негідник*. Низка іменних сполучень залежно від своєї позиції в реченні характеризується різним (прямим або переносним) типом номінації прикметників, напр.: *молодий поет*; *wysoki gość*.

Атрибутивний прикметник при підметі нерідко стає не лише важливим, а й базовим компонентом семантичної структури речення.

Присутність прикметника в складі підметової групи стає обов'язковою:

– якщо опорний іменник належить до денотатів з інформативно послабленим навантаженням, пор.: *Dobrzy ludzie są w tej wsi*;

⁷¹ J. Strutyński, *dz. cyt.*, s. 307.

⁷² Див.: *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*, с. 199; Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, s. 56.

– якщо підмет – денотативне ім'я, а присудок має екзистенційно репрезентовану або малоінформативну семантику, пор.: Чи існує *снігова* людина?;

– якщо в іменній групі саме прикметник указує на актант – суб'єкт ситуації, пор.: *Кінський* тупіт завмирав удалині і врешті зовсім затих (М. Коцюбинський);

– при актуалізації ознаки, пор.: *Goły król szedł przez plac*;

– якщо речення являє собою сентенцію. В таких реченнях підмет і присудок взаємозумовлені, виникає додаткова пропозиція, у сферу якої включається прикметникова ознака, пор.: *Старий* друг кращий нових двох (прислів'я).

2. Означення при додатку

Іменник у функції додатка містить значення об'єкта або суб'єкта дії. Така синтаксична семантика зумовлює використання в цій позиції передусім назв істот, їхніх частин тіла, конкретних предметів, напр.:

I. 1. *Поганому танцюристу* і штани заважають (прислів'я). 2. І мелька невпинно голка у *худесенькій руці* (М. Старицький). 3. Я на гору круту крем'яную буду *камінь важкий* підіймать [...] (Леся Українка). 4. Гнат відкрив двері, в лице йому вдарило *застояним повітрям* (Г. Тютюнник).

II. 1. *Bardzo mi miło spotkać człowieka szczęśliwego* (B. Prus). 2. *Ten obcisły strój najlepiej uwydatniał jego atletyczne kształty* (B. Prus). 3. *Weź mi torbę borsuczą i janczarę hajduczą* (A. Mickiewicz). 4. *Skamieniałem wobec jego zimnej krwi* (B. Prus). 5. *Za stary jestem na robienie epokowych wynalazków* [...] (B. Prus).

Роль означення при додатку пов'язана передусім із семантикою дієслівного присудка, а відтак воно впливає на формування реченневої структури загалом, пор.: 1. *Чорну душу* милом *не відмиєш* (прислів'я). 2. *Ja na wiernym koniku, przy księżycu promyku, Biegnę przez chłody i słoty* [...] (A. Mickiewicz).

Семантико-граматичний зв'язок групи додатка з присудком зростає, якщо це прямий додаток, і послаблюється при прийменниковому додатку. Якщо предикат має недостатню інформативну наповненість, номінативний комплекс із прикметником „втягується” у сферу предиката й стає його невід'ємною частиною, позбуваючись – чи повністю, чи частково – функцій додатка, виявляючи тенденцію до фразеологізації, лексичної зв'язності, напр.: Цей письменник *зіграв видатну роль* в історії літератури.

У той же час група додатка за участю прикметника може приєднуватися не лише до дієслівного, а й до іменного предиката, іншого додатка або субстантивного підмета, пор.: 1. *Бідній людині* не потрібна дорога машина. 2. *Szkoda mi węgierskiej piechoty* [...] (B. Prus).

Отже, для сполучень NAdj в об'єктній позиції характерна тісна злитість компонентів, що приводить до облігаторності прикметникового компонента, але при цьому він не втрачає означальної функції, пор.: 1. *Великому кораблеві* велике й плавання (прислів'я). 2. *Bitemu psu* tylko kij pokazać dosyć (przysłowie).

3. Означення при обставині

Входячи в групу обставини, прикметник відіграє особливу роль. Основною функцією обставини є ознака дії, отже, це потенційно предикативний компонент речення. Прикметник, завдяки своїм семантичним властивостям, часто є базовим носієм ознаковості та предикативності у межах групи обставини. Так, наприклад, у тих випадках, коли опорний компонент комплексу позначає частини тіла або передає характеристику суб'єкта за участю асемантичних слів типу *погляд, вид, стан // spojrzenie, wygląd, widok, stan*, функції основного носія обставинного (а частково і предикативного) слова переймає на себе прикметник, пор.: Андрійчик [...] йде *веселим кроком* і „п'ять” у зошиті несе (Н. Забіла).

Отже, якщо прикметник входить у групу обставини, він передає додаткову обставинність, потенційну предикативність, пропозитивність різної глибини. Такі функції ад'єктива часом приводять до суміщення предикативно-обставинних значень. Паралельно існують обставинні субстантиви, які не потребують семантичної участі прикметника, і він може вживатися факультативно, пор.: *звільнений від занять через хворобу // zwolniony z zajęć z powodu choroby*. В цьому плані особливим випадком є ідіоматизація обставинних комплексів, у яких прикметник втрачає значення атрибута, пор.: *значною мірою*.

Ситуативне значення поширювачів зумовлює вживання в обставинних структурах іменників переважно абстрактного, сигніфікативного смислу, напр.:

- I. 1. *Ранньою весною* злітали пташечки і солов'ї співають (Л. Глібов).
2. В хутір Ковбики приїхали *в траурному мовчанні* (Гр. Тютюнник).
- II. 1. Ton tego powiedzenia przeniknął księdza Konrada *zimnym dreszczem* (J. Iwaszkiewicz).
2. Chłopiec [...] był mały, czarny, prawie niewidoczny *w mroku wieczornym kościoła* (J. Iwaszkiewicz).

Денотативні імена у цій синтаксичній позиції зустрічаються переважно для позначення місця дії: I. 1. *В темнім борі* Пугач заводить тужливо: пугу! (П. Карманський). 2. *У широкій уголовині* їх підстерегло сонце... (Гр. Тютюнник). II. 1. *Strumień na błoniu jałowym* Nie ozwie się srebrnym słowem [...] (A. Mickiewicz). 2. *Jakoż na jasnym gościńcu* ukazało się trzech jeźdźców [...] (H. Sienkiewicz).

Група обставини, як і більшість груп додатка, семантико-граматичним зв'язком поєднується передусім із дієслівним присудком. Підмет у таких реченнях здебільшого позначає особу, чия дія, стан, характеристика супроводжуються певними обставинами або пов'язана з ними, пор.: 1. Як *упав* же він з коня та й *на білий сніг* (П. Тичина). 2. *Pewien piekarz w letni ranek wstał, by upiec obwarzanek* (W. Chotomska).

Беручи участь у формуванні обставинної темпоральної семантики, прикметник безпосередньо не передає значення часу, але уточнює часові межі,

особливості протікання часу і под., пор.: 1. [...] *Тихого вечора* [...] починав наш батько клепати косу під хатою в саду... (О. Довженко). 2. *W dawniejszych latach* [...] obijał się zrazu po rozmaitych warsztatach krawieckich [...] (A. Szczypiorski).

Іменник із залежним ад'єктивом може займати придієслівну позицію локалізатора; тут прикметник лише опосередковано, через значення субстантива бере участь у вираженні просторових відношень, пор.: 1. *Сумно в німому просторі* віє нудьга крилом... (М. Вороний). 2. *Z wilgotnych łąk wstały białe tumany jako morza bez końca* (H. Sienkiewicz).

Обставини способу дії виявляються передусім у межах конструкції «дієслівний предикат + прийменник з (*із*) // *z* + номінативний комплекс (субстантивне найменування дії + прикметник) в ор. відм.», де предикат передає основну дію, а номінативний комплекс – супровідну. Поєднання значення основної та додаткової дії веде до їхнього смислового суміщення, взаємодоповнення; означальний прикметник за таких умов передає оцінку дії або її інтенсивність, пор.: 1. *Тетеря встає з-за столу, важкою ходою* іде в хатину і повертається звідти з макогоном у руці (Гр. Тютюнник). 2. *Komary śpiewały nad nim cienkimi głosami coraz żałośniej* (H. Sienkiewicz).

Позначаючи каузативну обставину, прикметник посилює, пояснює детермінованість тих чи інших дій і явищ, пор.: 1. Тут юрма хмарою потемніла *від сусідського слова* [...] (В. Барка). 2. [...] *Kujawski doszedł do fortuny dzięki niecodziennym okolicznościom* [...] (A. Szczypiorski). 3. *Jadąc tu panna Izabella czuła niechęć do prezesowej za jej gwałtowne zaprosiny* [...] (В. Prus). Якщо предикат указує на майбутній час, обставина може передавати умову, напр.: *W nagłym wypadku proszę odwołać się do mnie* (В. Prus).

Отже, включення в поширену обставинну групу формально залежного прикметника може бути зумовлене різними прагматичними причинами, зокрема, прагненням уточнити, інтенсифікувати, характеризувати номінований субстантивом предмет або ситуацію.

Сполучення з атрибутом, що складають групу об'єкта або обставини, можуть відзначатися синкретизмом своєї семантики, напр.: 1. [...] А тим часом іду я, засмучений хлопчик, *до старого коваля* спокутувати перший гріх (О. Довженко) (суміщення об'єктної та обставинної локальної семантики). 2. *Za polem, lasem i za drugim polem Ogromna woda białym lustrem łśni się* (Cz. Miłosz) (суміщення об'єкта та конкретизатора способу дії).

4. Узгоджене означення при неузгодженому означенні

Входження прикметника в групу неузгодженого означення «дає змогу внести у контекст деякі додаткові смисли, які не можуть виразити узгоджені означення»⁷³. Прикметник у складі групи неузгодженого означення

⁷³ Е. М. Вольф, *зазнач. праця*, с. 172.

семантично взаємодіє з ім'ям, при якому є означення, і з означуваним, до якого відноситься вся група. Неузгоджене означення, як і узгоджене, має предикативні властивості. В умовах включення в структуру неузгодженого означення прикметника ускладнений семантичний зміст набуває нових параметрів, а речення передає більше трьох пропозицій, напр.: Виступив професор *польського університету* (пропозиції: Виступив професор; Він є професором; Професор працює в університеті; Університет знаходиться в Польщі).

Облігаторність / факультативність прикметника у складі неузгодженого означення суттєво пов'язана зі значенням опорного субстантива, особливостями синтаксичної конструкції. Зокрема, прикметник у структурі неузгодженого атрибута стає обов'язковим у випадках, коли субстантив є номінацією частин тіла або характерних рис особи, пор.:

чоловік з тонкими губами

жінка з приємним голосом

człowiek nieskazitelnego charakteru (A. Szczypiorski)

pan z wydatnym nosem.

Таким чином, виникають синтаксично неподільні словосполучення.

Прикметник уточнювальної семантики щодо базового слова неузгодженого означення може також стати облігаторним, якщо іменник має занадто абстрактне значення або є десемантизованим словом; такі конструкції нерідко мають однослівні синоніми, пор.:

магазин з правого боку – магазин справа // sklep po prawej stronie – sklep po prawej (sklep na prawo).

Еквівалентні за змістом структури „неузгоджене означення + узгоджене означення” можуть формально як збігатися, так і розходитися в обох мовах, напр.:

Дівчинка з голубими очима заснула // Dziewczynka z niebieskimi oczyma zasnęła.

Прийшов чоловік похилого віку // Przyszedł mężczyzna w starszym wieku.

5. Означення при присудку

Входячи в групу іменного присудка, прикметник звичайно стає його частиною, проте часом зберігає атрибутивні ознаки, пор.: 1. *То була сумна руїна* (В. Близнець). 2. *Został zdolnym aktorem.*

Узгоджені означення в українській і польській мовах можуть мати формальні відмінності. Зокрема, в українській мові, на відміну від польської та інших слов'янських, можливим є вживання у функції означення коротких прикметників (у стилістично маркованих умовах), напр.: *Срібен* дощик йти не перестане (Л. Костенко). В українській мові означення-прикметники жіночого, середнього роду однини та множини мають стягнену форму кінцевих звуків; нестягнена форма використовується переважно в поезії, усній народній творчості:

молода – молодая
весела – веселая,

пор.: 1. І думу *тяжкую* мою німим стінам передаю (Т. Шевченко). 2. Рости, рости, подивися на *синєє* море (Т. Шевченко) (див. також 6.3.).

Деякі відмінності функціонування узгоджених означень пов'язані зі способом вираження посесивності: в українській мові широко вживаються присвійні прикметники, в польській вони використовуються обмежено, пор., напр.:

І мріє він про *батьків* дім... (С. Голованівський) // *I marzy o domu ojca.*

Специфічним для польської мови є порядок слів – узгоджених означень (див. 7.8.1.).

Різновидом означення є прикладка (означення, яке виражене іменником). При цьому прикладка в українській і польській мовах стоїть у тому самому відмінку, що й базовий субстантив. Між прикладкою та основним словом встановлюються т. зв. апозитивні відношення (від лат. *appositio* – близький). Прикладка та означуване слово називають один і той самий референт, але в різних аспектах, пор., напр.: 1. *Професора Баженова* уроки усе життя я буду пам'ятати (Д. Білоус). 2. *Pan profesor nie może o tym wiedzieć, ale tak jest [...]* (К. Makuszyński).

У польській мові прикладки оформляються своєрідно. Сполучення двох іменників, як правило, пишуться без дефіса (на відміну від українських), пор.:

чоловік-лікар // *mąż lekarz,*
пор.: *herod baba i baba-herod.*

7.3.1.2.3. Обставина

Okolicznik

Обставина – це другорядний член речення, що характеризує дії або ознаки з погляду якості, кількості, умов їх вияву. Функціональна спрямованість обставин спричиняє їхню синтаксичну залежність від присудків, означень та інших обставин.

У морфологічному плані обставини в українській і польській мовах виражаються⁷⁴:

– прислівником:

І. 1. Приснилося, що я вернувся *додому*... (О. Олесь). 2. Картопля цвіте *фіолетово* (П. Перебийніс). II. 1. *Żona jest świeżo po kursie prawa jazdy (z gazety).* 2. *Dzisiaj zajęcia są wyjątkowo o siódmej rano;*

⁷⁴ Див.: З. І. Іваненко, *ззнач. праця*; Л. М. Руденко, *Обставинна детермінація в структурі тексту: Семантико-синтаксичний і стилістичний аспект*, Київ 1996; R. Grzegorzczkova, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*; T. Sokołowska, *Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim*, Wrocław 1976.

– дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, напр.:

1. Він спав *сидячи*. 2. Szedł *rozglądając się*;

– іменниковими (займенниковими) словоформами (без прийменника або з прийменником), напр.:

I. 1. *Між горами* старий Дніпро, [...] а *понад ним* зеленіють широкії села (Т. Шевченко). 2. Їхав козак *за Дунай*, сказав „дівчино, прощай” (народна пісня). II. 1. *Ruszył w drogę*. 2. *Pociąg osobowy do Warszawy odjedzie z toru przy peronie drugim*;

– інфінітивом:

1. Вона сіла *відпочити*. 2. *Poszedł kupić mleko*;

– словосполученням:

1. Суха та шибка чи волога

У сніголет чи в дощосіч,

Але порожня йде дорога

З гори під гору, з ночі в ніч.

(М. Вінграновський)

2. *Jakim sposobem i gdzie spotkali się w tłumie po raz drugi?* (E. Orzeszkowa).

3. *Wymiana ognia sił rządowych z terrorystami trwała około czterdzieści minut (z gazety).*

В українській і польській, як і в інших слов'янських, мовах за семантичним типом виділяються обставини способу дії, міри та ступеня, часу, місця, причини, умови, допустовості, мети.

1. Обставини способу дії

Такі обставини передусім передають якісну оцінку, характеристику дії та означають спосіб її здійснення, напр.: 1. Він *радісно* скрикнув. 2. *Dzieci szły gęsiego*.

Обставина способу дії може вказувати на достовірність, безсумнівність вияву ознаки, напр.: 1. Це був *дійсно* цікавий проект. 2. То *był bezwarunkowo* potrzebny wykład. Якщо обставина способу дії виражена прислівником, що є похідним від відносного прикметника, вона може вказувати не стільки на якість, скільки на сферу поширення ознаки, напр.: 1. Він з нею *заочно* знайомий. 2. *Zbrodniarzem okazał się chory psychicznie*.

В якісно-означальних конструкціях семантика кваліфікативної оцінки може поєднуватися зі значенням кількісної (квантативної) оцінки та інтенсифікації, напр.: *винятково неприємний // wyjątkowo niemiły*, пор. у реченнях: 1. Лук'ян раніше ніколи не думав, що передчуття багатства може бути таким *страхотливо тривожним* (В. Земляк). 2. *Ryż będzie idealnie sypki, jeśli podczas gotowania kilka razy dodasz do niego zimnego mleka (z gazety).*

Серед обставин способу дії виділяються придієслівні та приад'єктивні групи з порівняльним (зіставним, уподібнювальним) типом відношень між

елементами. Зокрема, в українській і польській мовах виразниками таких відношень стають прислівники типу:

по-доброму
по-сусідськи
по-турецьки
po matczynemu
po królewsku
po kuropecku,

пор., напр.: 1. Вгорі чисте, *по-весняному* лунке небо... (Гр. Тютюнник). 2. Вуї ubranu *po kowbojski*.

В групу конструкцій з порівняльною семантикою входять також прислівники на позначення еталонного родового поняття, утворені від назв предметів (істот та неістот), напр.: *небесно голубий*; *bosko przystojny*. Частина прислівників за своєю семантикою безпосередньо вказує на порівняння, напр.: *однаково неприємний*; *podobno ciekaawy*.

Крім того, семантика порівняння може бути виражена орудною словоформою іменника, який у низці випадків переходить у прислівник, напр.: А слово востає у слово, *бузками* цвіте в розмаї (П. Перебийніс).

Типовим для польської мови є вираження обставин способу дії з порівняльною семантикою конструкціями „прийменник *na* + іменник у знах. відм.”, які здебільшого приєднуються до дієприкметникової іменної частини складеного присудка, напр.: 1. Dziecko było ubrane *na cebulkę*. 2. Jest ostrzyżona *na pieczarkę (na zapalkę)*. 3. Dziewczyna *na księżniczkę* chowana.

В українській і польській мовах головними способами вираження обставин способу дії є:

– прислівники, напр.:

1. [...] Повітря вгорі зробилося *запаморочливо* гаряче... (Гр. Тютюнник).
2. [...] Jestem *prawdziwie* uniwersalna [...] (S. Lem);

– іменникові словоформи без прийменника:

1. Його високий лоб променів *загравую* сходячого сонця... (Б. Лепкий).
2. Świat *rójdzie* swoją *drogą*... (A. Asnyk);

– іменникові словоформи з прийменником:

1. *На вигляд* вона здорова. 2. Та książka jest dobra *pod każdym względem*;

– дієприслівники або дієприслівникові звороти:

1. Він йшов *похилившись*. 2. Mówił *sapiąc*.

Вираження обставин способу дії в українській і польській мовах може як зближуватися, так і розходитися.

Пор. різні варіанти передачі обставин способу дії в українській і польській мовах:

Дякую *від усього серця* // Dziękuję *z całego serca*.

Син з *теплим почуттям* згадує батька // Syn *bardzo dobrze* wspomina ojca.

Я знаю вас *наочно* // Znam pana *z widzenia*.

Pan Zagłoba podniósł się i *na spółkę* z panem Muszalskim wynieśli omdlałą niewiastę z kościoła (H. Sienkiewicz) // Пан Заглоба піднявся і *разом* з паном Мушальським винесли знепритомнілу наречену з костьолу.

Обставина способу дії в одній із мов може мати еквівалентом в іншій мові інший синтаксичний компонент. Скажімо, прислівниковим обставинам української мови в польській мові може відповідати предикативне означення – дієприкметник, напр.:

Він сидів *мовчки* // *Siedzi milcząco*.

Деякі з конструкцій на позначення способу дії певною мірою фразеологізуються, напр.:

I. 1. Він [Артамонов] дивився вперед *широко відкритими очима* (Л. Дмитерко). 2. Її з *широко відкритими обіймами* прийняли на посаду завідувача повітової бібліотеки (Ю. Збанацький).

II. 1. *Czerwonawe światło szczer ostro opływało jego ogromną, wygoloną twarz, łysą czaszkę i szeroko otwarte oczy [...]* (W. S. Reymont). 2. *Król i dwaj panowie patrzyli na niego szeroko otwartymi oczyma* (H. Sienkiewicz). 3. *Wokulski wstrząsnął się i patrzył szeroko otwartymi oczyma* (B. Prus).

2. Обставини міри та ступеня

Такі обставини передають міру та ступінь вияву дії або ознаки, напр.:

I. 1. Дід був *дуже* старий... (О. Довженко). 2. [...] Руки у нього були замашені, а черевики і *зовсім* брудні (В. Шевчук). 3. Ця завідувачка соцвиху *надто* вже уїдлива (І. Антоненко-Давидович). 4. *Страшенно* засмучений він... (В. Барка). II. 1. [...] *Ten płaszcz to bardzo* duży jest (M. Koponicka). 2. *Jesteście tu całkiem* bezpieczni.

Вираження градуальності характерне передусім для кількісних прислівників. Водночас у структуру цих слів може входити й сема якісної оцінки, яка в різних прислівниках більшою або меншою мірою наближається до ядра семної структури, пор.: 1. [...] Як і всі містечкові кравці, він був *страшенно* бідний (М. Хвильовий). 2. *Dzień był wyjątkowo* gorący i jaskrawy (B. Prus). 3. „Так – myślał – on *bezczelnie* głupi...” (B. Prus). 4. [...] *Wokulski jest to człowiek ogromnie* zręczny i energiczny (B. Prus).

Серед кількісних (або кількісно-означальних) прислівників виділяємо дві великі групи: із семантикою інтенсифікації (посилення) (напр.: *дуже, надзвичайно, вкрай; bardzo, strasznie, wyjątkowo*) та екстенсивності (послаблення) ознаки (*трохи, децо, майже; trochę, prawie, zaledwie* та ін.). Якщо обставина характеризує ад'єктивне означення, значення інтенсифікації або послаблення ознаки може „підтримуватися” прикметниковими суфіксами відповідної семантики, напр.: 1. Він їхав *трохи п'яненкокий*... (Гр. Тютюнник). 2. *Jest nieco* malutki. Проте подібні конструкції сприймаються як плеоназми, оскільки ад'єктиви із суфіксами зменшувальності або

збільшуваності не потребують приєднання слова, що додатково позначає міру або кількість ознаки.

Сполучення кількісних прислівників з якісними (передусім оцінними) прикметниками утворюють у системі кожної з мов шкалу оцінювання, пор. в українській мові: „-” – *не дуже добрий, майже добрий*, „0” – *досить добрий, доволі добрий, практично добрий*, „+” – *дуже добрий, надзвичайно добрий, безмірно добрий, винятково добрий, вкрай добрий* та ін. Разом з тим прислівник може нейтралізувати оцінну семантику ад’єктива і навіть змінювати знак оцінки. Так, у сполученнях *занадто добрий // zanaadto dobry* на ад’єктивну семантику позитивної кваліфікації впливає негативна оцінка кількісного прикметника, внаслідок чого характеристика, яка передається цією конструкцією, сприймається як суб’єктивно негативна.

Обставина – кількісний прислівник здатна пом’якшувати різку прикметникову оцінку: 1. Мені видно лише його *трохи* безумні очі... (М. Хвильовий). 2. Цей простий спосіб – вельми ефективний, хоч він, здається, *трохи* унікальний (Л. Костенко). 3. *Jest trochę brzydki*. Отож, функція такої обставини може бути значно глибшою, ніж вираження обсягу ознаки: слабкий формальний зв’язок компонентів подібного сполучення не перешкоджає встановленню між ними складних синтаксичних відношень.

Обставини міри та ступеня здебільшого мають широкий спектр валентності, пор., напр., у реченнях:

I. 1. Цигарка вийшла *напрочуд* рівна... (В. Підмогильний). 2. Вони [жінки] посувалися помалу і *дуже* горбилися (Гр. Тютюнник). II. 1. *Niektóre jego [Bohuna] wyprawy były wprost szalone* (H. Sienkiewicz). 2. *O ile mi się zdaje, jest to dosyć mierny skrzypek* (B. Prus).

Семантика кількості обставин-прислівників сприяє їхньому тяжінню до слів у переносному значенні. В одних випадках такі прислівники підкреслюють метафоричний характер подібних компонентів, в інших – його пом’якшують, пор. у реченнях: 1. Цвірінчали коники, і на нього дихнуло темним, *трохи* парким зітханням (В. Шевчук). 2. *To jest nieco brutalna powieść*.

Обставини міри та ступеня в українській і польській мовах можуть також виражатися прийменниково-іменниковими конструкціями, напр.: 1. До порушників побутових традицій [жінки] були нещадні і скажені *до божевілля* (Гр. Тютюнник). 2. *Widok ten był nad wszelki wyraz żaloszny* (B. Prus). Структура таких обставин в українській і польській мовах нерідко розрізняється.

Крім того, своєрідним для кожної з мов може бути вираження прислівникових обставин міри та ступеня. Скажімо, специфічним для польської мови є вживання прислівника *mocno* з прикметниками відносного походження, пор. вживання такої обставини з дієсловом і дієприкметником: 1. *Jadzia mocno główkuje, jak przeżyć od pierwszego do pierwszego (z gazety)*. 2. *Jakoż istotnie z sąsiedniego przedziału wybiegł mocno zarumieniony chłopak stojenny [...]* (B. Prus).

3. Обставини часу

Обставини часу дають часову характеристику дії, стану, ознаки. Такі обставини в українській і польській мовах належать до найпоширеніших. Обставини часу виражаються прислівниками, іменниковими словоформами, дієприслівниками (дієприслівниковими зворотами), словосполученнями, фразеологізмами, напр.:

I. 1. А сад було як зацвіте *весною!* А що робилось *на початку літа* – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте (О. Довженко). 2. Вовчий ліс був *колись* дрімучий, з непролазними хащами (В. Нестайко). 3. Шум був *одноманітний*, *тепер* уже лагідний... (В. Шевчук). 4. Усе життя мріяла жити в цьому палаці, такий він мені гарний та загадковий *іще із дитячих літ* (В. Земляк). 5. Вже неминуче буде сніг *з хвилини на хвилину*... (М. Вінграновський). 6. Хоч сахарня, *давно* вже закинена, розсипалася і заросла травою, в порожніх будинках її *раз у раз* вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі (М. Коцюбинський).

II. 1. I *wtedy* zaczęła śnić (J. L. Wiśniewski).

2. Bo w graniu była łowów historyja krótka:
Zrazu odzew dźwięczący, rzeški: to pobudka;
Potem jęki po jękach skomla: to psów granie.

(A. Mickiewicz)

3. Zima była *w tym roku* ostra i mroźna [...] (G. Herling-Grudziński).
4. [...] I życie jak koszula ciasna pije nas, aż pocujemy mus i *raz na jakis czas*... (W. Młynarski). 5. Akurat *na imieniny* taka okropna historia (S. Niziurski).

Залежно від семантики виділяються обставини, які вказують на незмінність, постійність дії або ознаки, пор.: 1. Ця дитина *завжди* слухняна. 2. Ten człowiek jest *ciagle* ponury. Виділяються також конструкції, у яких вказується на непостійну ознаку, обмежуючи її вияв у минулому або теперішньому часі: 1. Я пам'ятаю вечір темний *тепер* далекої весни [...] (Я. Щоголів). 2. – Woda *dziś* dobra (E. Orzeszkowa).

Обставина може називати час появи чи зникнення ознаки. Такий компонент виступає як точка відліку в лінійному часі, напр.: 1. Конституції я був нервової, вразливої *зmalку* (О. Вишня). 2. Puste *przedtem* hotele napęlniają się i podwyższają ceny [...] (В. Prus). Темпоральні обставини можуть вказувати на тимчасовий, нерегулярний (напр.: *znowu* *ciepły* // *znowu* *ciepły*, *czasom* *brutalny* // *czasami* *brutalny*) або регулярний (*sumny* *wieczorami* // *smutny* *wieczorami*, *bad'ьorij* *zranku* // *rzeški* *rano*) характер ознаки. Обставини з темпоральною семантикою передають конкретну, реальну часову означеність (*woseni* *zhoctij*; *ciemny* *rano*) або неозначений момент чи період (*teper* *sluhnjannij*; *już* *zmczozony*).

Різниця у способах вираження обставин часу в українській і польській мовах полягають передусім у невідповідності прийменниково-субстантивних або безприйменникових форм, напр.:

Він працював *упродовж* усього *семестру* // *Pracował przez cały semestr*.
 Він це написав *впродовж* дня // *Napisał to w ciągu dnia*.
Упродовж місяця він не пише листів // *Od miesiąca nie pisze listów*.
 Він залишився *після* занять // *Został po zajęciach*.
 Вона жила тут *до* війни // *Mieszkała tutaj przed wojną*.
 В *останню* хвилину вскочив до потягу // *Wpadł w ostatniej chwili do pociągu*.
 Pan Rzecki [...] *о* *впół* *до* *сіóдмеј* był gotów (B. Prus) // Пан Жецький *о* *нів* на *сьому* був готовий.
О *óсmeј* *wieczorem* zamykamy sklep (B. Prus) // *О* *восьмій* *вечора* закриваємо магазин.
 [...] *W tygodniu* nic się nie przydarzy... (W. Młynarski) // *Протягом* тижня нічого не станеться.

Поширеність обставин часу приводить до їхньої синонімії, яка може виявляти себе тільки в одній з мов, пор. приклади з публіцистичних текстів:
Ostatnimi czasy milionerzy nie godzą się na ujawnianie nazwisk // *Останнім часом* мільйонери не погоджуються на розкриття своїх прізвищ.

Ostatnio coraz głośniej o małżeńskim kryzysie // *Останнім часом* все більше говорять про кризу подружжя.

Польський прислівник часу *zaraz* уживається зазвичай з майбутнім часом, *teraz* – з теперішнім та майбутнім, пор.:

Я *зараз* напишу // *Zaraz napiszę*.

Він *зараз* зайнятий // *Jest teraz zajęty*.

Тільки *зараз* (*тепер*) він подзвонив // *Dopiero teraz zadzwonił*.

4. Обставини місця

Обставини місця передають семантику місця реалізації дії, напрямку руху, локалізації ознаки. Обставини місця можуть також вказувати на характеристику ознакою лише частини предмета (*місцями плямиста тканина; nierówny z brzegu placek*), на зумовленість ознаки предмета місцем, з якого він сприймається (*темний здалеку ліс; z bliska ogromny gmach*), на обмежений / необмежений простір (*безмежно широке поле; z przodu biały dom*) та ін.

В українській і польській мовах обставини місця передаються різноманітними прислівниками та прийменниково-субстантивними групами (рідше – безприйменниковими словоформами), пор., напр.:

1. 1. Шерсть у карого була *зверху* вогувата [...] (Є. Гуцало). 2. Світ незбагнений *здалека і зблизька* (Л. Костенко). 3. [...] Сміються *в сонці* золотому річки, і села, і поля (О. Олесь). 4. Іду *зеленою межею* [...] (О. Олесь). 5. [...] А гарбузи звисали *з тину* прямо *на вулицю*. (О. Довженко).

6. Вже й сон твої цілує ноги,

Спориш сіріє *за дверми* –

Ну заверни мене *з дороги*,

Ти хочеш! можеш! – заверни!

(М. Вінграновський)

II. 1. Metro jest *niedaleko* mojego domu. 2. Paweł i Gaweł w *jednym* stali *domu*, Paweł *na górze*, a Gaweł *na dole* [...] (A. Fredro). 3. Osiołkowi w *żłoby* дано, w jeden owies, w drugi siano (A. Fredro). 4. Twardowski *siadł w końcu stoła* [...] (A. Mickiewicz). 5. *W Polskę* idziemy, drodzy panowie [...] (W. Młynarski).

У вираженні обставин місця у двох мовах є відмінності, зумовлені різними уявленнями про просторові відношення. В українській мові розрізнення значення місцезнаходження й спрямування до певного місця обов'язкове, в польській диференціація може не виявлятися. Зокрема, польські прислівники *tu, tam, gdzie*, на відміну від українських, позначають водночас і місцезнаходження, і спрямування до нього:

Я там був // Wyłem tam.

Я туди їду // Jadę tam.

Де гардероб? // Gdzie jest szatnia?

Куди ти ідеш? // Gdzie idziesz?

Відмінними від українських є польські обставини місця на позначення шляху пересування (яким шляхом іти): *którędy, tamtędy, tędy*: *Którędy zamierzasz jechać?*

5. Обставини причини

Такі обставини вказують на причину виникнення, тривалості, завершення дії чи ознаки. В українській і польській мовах обставини причини можуть передаватися прислівниками відповідної семантики, хоча їх уживання непоширене⁷⁵, напр.: I. 1. Він був млявий *спросоння*. 2. Вона зблідла *зострахи*. II. 1. *Dlaczego* jesteś smutny? 2. Wył *czemuś* czerwony.

Типовим для обох мов є вираження обставин причини конструкціями з відповідними прийменниками:

– від (od) // od, напр.:

1. Перша хата в ряду од греблі над яром – ото й удовина: похила, під зеленою *од моху* стріхою... (А. Головка). 2. Rynek był pusty i żółty *od żaru* [...] (B. Schulz);

– в (y) // w:

1. *В нестямі* дерлися кудись між стрімке каміння і знову скочувались вниз (О. Гончар). 2. Choćbyś ją przeklął *w rozpaczy*, że jest okrutna i zła [...] (J. Tuwim);

– з // z (обставини причини з такими прийменниками більш поширені в польській мові):

I. 1. Пішов кобзар по вулиці – з *журби* як заграє! (Т. Шевченко). 2. Павка з *люті* аж поблід (В. Сосюра).

II. 1. Najwięcej jednak rad z *wyniku* tego dnia był Kali [...] (H. Sienkiewicz). 2. Wyła z tego *kawałka* chleba zadowolona [...] (M. Dąbrowska). 3. Jest mi przykro

⁷⁵ Пор.: Т. І. Ніколашина, *Семантична типологія прислівників в українській мові*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1997, с. 10.

z powodu choroby pani brata. 4. Dzieci kłóć się *z byle powodu*. 5. Dolna szczęka skakała mu *z zimna*.

6. Обставини умови

Обставини умови вказують на умови, за яких може відбуватися дія або ознака. Основним способом вираження обставин умови є прийменниково-субстантивні конструкції, напр.:

I. 1. Мед корисний *при кашлі*. 2. Віддам їй книжку *при нагоді*.

II. 1. [...] U siebie ma groty do lanc, że je mogę wziąć *w potrzebie* [...] (A. Mickiewicz). 2. Pani Florentyna czuła się szczęśliwa *w tych* nowych dla siebie *stosunkach* [...] (M. Dąbrowska). 3. Śpiewa tylko *pod nieobecność* domowników.

Прислівники умови в українській і польській мовах практично не зустрічаються (пор., проте: *Принагідно* передай йому папери).

7. Обставини допустовості (допуску)

Обставини допустовості вказують на умову, всупереч якій відбувається дія або виявляється ознака. Таким чином, компоненти речення, пов'язані відношеннями допустовості, з одного боку, виражають взаємозалежність, з другого боку, – протиставляються (передусім за знаком оцінки), пор., напр.: 1. Він *хворобливо* щедра людина. 2. *Oczy miał błękitne, przenikliwe, serce timo wieku* delikatną (H. Sienkiewicz). 3. *Był przyjemnie zmęczony*.

8. Обставини мети

Такі обставини вказують на мету дії або вияву ознаки, напр.: 1. Йшов *навмисно* повільною ходою. 2. *Komputer potrzebny mu przede wszystkim do prasy*.

Обставина мети в обох мовах може виражатися інфінітивом⁷⁶, напр.:

Вона прийшла *поприбирати* в кімнаті // *Przyszła posprzątać* w pokoju.

Сів їсти // *Siadł jeść*.

Обставина в українській і польській мовах може бути носієм суміщеної семантики. Скажімо, у реченні *Chłopiec [...] był mały, czarny, prawie niewidoczny w troku* wieczornym kościoła (J. Iwaszkiewicz) компонент *w troku* має темпоральне, локальне та каузативне значення. Пор. також: *У темряві* він вступив у калюжу // *Wdernął po ciemku* w kałużę (контамінація семантики часу та причини).

За допомогою прийменників *від // od* та *після // po* передаються означально-темпоральні відношення, що ускладнені каузативною семантикою, напр.:

глухий від народження

сухий після спеки

⁷⁶ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984, s. 237; R. Grzegorzyczkowa, *Wykłady z polskiej składni*, s. 84.

*szybki od dzieciństwa
brudny po zimie,*

пор. у реченнях: 1. Він хворий *від народження*. 2. Jest dzielny *od małego*. Залежними іменниками в таких українських конструкціях часто є слово *народження*. Польська мова розширює коло субстантивних поширювачів; залежний компонент у подібних структурах указує на подію або на обставину, від часу якої виявлена така ознака; означально-темпоральна семантика ускладнюється додатковими значенневими конотаціями. У сполученнях типу *chory od tygodnia* відсутня додаткова каузативність, проте виявляється значення періоду, впродовж якого діє ознака.

Неоднозначність семантики прислівникового поширювача може створити передумову для словесної гри, пор. у тексті анекдоту:

- Moja żona jest nieznośna *na trzeźwo*.
- Nie wiedziałem, że ona lubi wypić... – dziwi się sąsiad.
- Przeciwnie. W życiu nie wypła ani kropli wódki.

7.4. Односкладне речення Zdanie jednoczłonowe

Односкладні речення – це речення з одним головним членом, які не потребують поповнення другим головним членом⁷⁷. Наявність тільки одного головного члена є структурною особливістю односкладних речень, які утворилися ще в епоху праслов'янської мовної єдності. Односкладні речення з'явилися водночас з категорією двоскладних речень в результаті розвитку та формальної диференціації первісних граматично не оформлених речень – однослівних та утворюваних з двох чи кількох слів⁷⁸.

Головний член односкладного речення не співвідносний ані з підметом, ані з присудком, хоча формально може уподібнюватися одному з головних членів двоскладного речення. Цей головний член є носієм предикативності.

Поділ простих речень на двоскладні та односкладні за формально-граматичною ознакою у зіставній характеристиці української та польської мов потребує суттєвих уточнень. Система односкладних речень обох мов репрезентована багатьма типами, далеко не завжди співвідносними за формами

⁷⁷ Пор., напр.: Н. А. Москаленко, *Односкладні речення*, Одеса 1965; В. Д. Горяний, *Синтаксис односкладних речень*, Київ 1984; В. М. Бріцин, *Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження*, „Мовознавство”, 2001, № 3; Н. Koneczna, *Funkcje zdań jednoczłonowych i dwuczłonowych w języku polskim [w:] Problemy składni polskiej*, red. A. M. Lewicki, Warszawa 1971; A. Wierzbicka, *Czy istnieją zdania bezpodmiotowe?*, „Język Polski”, 1966, nr 46; M. Wiśniewski, *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdanowych*.

⁷⁸ О. С. Мельничук, *Розвиток структури слов'янського речення*, с. 144.

вираження головних членів та функціональними показниками. На відміну від української мови, в польському реченні при наявності форм теперішнього та майбутнього часу дієслів підмет-займенник зазвичай опускається, а відтак паралельний розгляд таких речень, як означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, стає умовним.

З формальної точки зору польські безпідметові речення із дієслівними показниками, що вказують на особу, співвідносні з українськими односкладними реченнями.

Водночас еквівалентність подібних речень є тільки частковою. В українській мові речення типу *Прийшли пізно* розглядаються як односкладні неозначено-особові. В умовах розширеного контексту (*Вони затрималися на роботі. Прийшли пізно*) таке українське речення змінює свій статус і виступає як двоскладне неповне. В польській мові речення структури *Przyszli różno* мають принципово іншу структуру, хоча вони зовні подібні до відповідних українських. Таке речення в польській мові виступає як двоскладне повне з невираженим підметом (*podmiot domyślny*)⁷⁹, а дієслівний присудок завдяки своїй формі несе інформацію і про дію, і про особу-виконавця або носія цієї дії, і про співвіднесеність речення з дійсністю. Водночас у польській мові функціонують деякі типи односкладних речень, а висловлювання безособового типу більш поширені, аніж в українській, пор., напр.:

Світає // Świta.

Йому щастить // Powodzi mu się.

Їй погано // Jest jej niedobrze.

Йому хочеться спати // Chce mu się spać.

Холодно // Zimno.

Мовчати! // Milczeć!

Літо. Вечір // Lato. Wieczór.

Відповідно до типів головного члена речення та його морфологічної форми односкладні речення поділяються на дієслівні та іменникові. Дієслівні односкладні речення охоплюють: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні конструкції. Дієслівні конструкції виражають дію, виконавець якої словесно не виражений.

До іменних односкладних речень належать номінативні та генітивні. Деякі українські мовознавці сюди відносять також вокативні речення⁸⁰. Пор. приклади вживання українських і польських односкладних речень:

1. Ніяк не збагну, – Буть чи не бути? (Є. Плужник). 2. Все ходить... (Є. Плужник). 3. Курчат восени рахують (прислів'я). 4. В зіниці бризнуло вогнями (Ю. Клен). 5. [...] Віконниці взято на прогоничі (Ю. Смолич). 6. Пожежа! 7. Води!

⁷⁹ A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, s. 277; пор. з іншими підходами: *Історична типологія слов'янських мов*, с. 213; P. Wał, *dz. cyt.*, s. 410.

⁸⁰ Див.: І. Р. Вихованець, *Грамматика української мови. Синтаксис*, с. 100.

II. 1. Dla Boga, panie Wołodyjowski! Larum grają! Wojna! (H. Sienkiewicz).
 2. Do Kijowa jechało się z Łubniów stepem i puszczą (H. Sienkiewicz). 3. Po chałupach przyjmowano ich serdecznie, częstowano mlekiem i jajkami. Krajano z bochnów, wielkich jak koła u wozu, grube pajdy, pachnące plewami (W. Żukrowski). 4. Zapomnieć o tak ważnej sprawie!

У польському мовознавстві існує поняття безпідметового речення (zdanie bezpodmiotowe⁸¹), проте теорія односкладного речення не набула поширення. Не виділяється також поняття головного члена речення, тим паче не проводився зіставний аналіз українських і польських односкладних речень.

7.4.1. Означено-особові речення Zdania określono-osobowe

Означено-особове речення в українській мові – це односкладне речення, головний член якого виражається формою дієслова 1-ої або 2-ої особи теперішнього або майбутнього часу або наказового способу. Інформацію про пропущені займенникові форми (*я, ми, ти, ви*) можна отримати завдяки особовим закінченням головного члена. Українське дієслово у формі 3-ої особи не може бути головним членом означено-особового речення, оскільки ця словоформа, як і форма минулого часу, не вказує на конкретну особу.

Вживання означено-особових речень в українському мовленні свідчить про динамічність висловлювання, сприяє уникненню повторень членів речення, виражених займенниками, пор., напр.: 1. Наум, узявши хліб, поцілував і, положивши на стіл край свого хліба, каже: – Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. – Прошу прийняти конкретне рішення по моїй пропозиції (Г. Тютюнник).

3. – Вже маємо коней в артілі...

– До сотні будуємо хат...

– Почнемо вкривати з неділі,

Щоб люди вселились до свят.

(С. Олійник)

Українські означено-особові речення з головним членом – формою дієслова 1-ої або 2-ої особи теперішнього чи майбутнього часу відповідають польським двоскладним реченням з опущеним підметом, напр.:

Прийду завтра // Przyjdę jutro,

пор. також:

Tak bardzo chcę być z tobą,

ramiętam tamte dni,

⁸¹ Пор.: A. Wierzbicka, *dz. cyt.*

pamiętam czułe słowa,
które szeptałeś mi.

(Piosenka)

Українські означено-особові речення з особовою формою дієслова 1-ої чи 2-ої особи теперішнього або майбутнього часу є повними. Через відсутність підмета – займенника в них більшою мірою, ніж у двоскладних реченнях, зосереджується увага на головному членові, вираженому дієсловом. На перший план висувається дія чи стан, а не особа. Водночас такі українські конструкції найбільш наближені до двоскладних, пор., напр.: Допишу статтю завтра – Я допишу статтю завтра. В українській мові односкладні конструкції, синонімічні двоскладним, уживаються передусім з метою мовленнєвої компресії.

У польській мові підмети – займенники опускаються з комунікативною метою. Їх присутність у реченні спричиняє прагматичні інновації, зміну „рангу” складових частин смислу. Висловлювання типу *Piszę list* є нейтральним і певною мірою відрізняється від повідомлення *Ja piszę list*, в якому особовий займенник може мати декілька контекстних інтерпретацій (протиставлення, роздратування та ін.).

Як в українській, так і в польській мовах існують означено-особові речення з головним компонентом – дієсловом у формі наказового способу, напр.:

I. 1. Прибережи свої дотепи до іншого разу (І. Микитенко). 2. – Приймеш команду розвідників, – змінив своє рішення полковник (П. Козланюк).

II. 1. Nieście więc wiedzy pochodnię na czele i nowy udział bierzcie w wieków dziele (A. Asnyk). 2. Szukajcie prawdy jasnego promienia, Szukajcie nowych, nieodkrytych dróg (A. Mickiewicz). 3. Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród, nie damy pogrześć mowy (M. Konopnicka).

Пор.:

Zamknijcie drzwi od kaplicy (A. Mickiewicz) // Закрийте двері каплиці.

Cudze chwalicie, swego nie znacie (S. Jachowicz) // Чуже хвалите, свого не знаєте.

7.4.2. Неозначено-особові речення

Zdania nieokreślono-osobowe

До неозначено-особових належать речення, головний член яких виражений дієсловом у формі 3-ої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу і означає дію, яка здійснюється невизначеним суб'єктом, напр.:

Może go napadli? (J. Tuwim) // Може на нього напали?

В неозначено-особових реченнях основна увага зосереджується на дії, події, факті, а дійова особа є неозначеною, хоча деколи форма неозна-

чено-особових конструкцій використовується стосовно конкретних осіб. Неозначено-особові речення можуть виражати:

- 1) дію особи, що не відома мовцеві і не суттєва на відповідний момент для мовця;
- 2) дію особи, яка відома мовцеві, але він не називає її в силу певних причин, зумисне усуває її з речення, чим створюється суб'єктна неокресленість вислову;
- 3) дію особи, яка не може бути точно названа мовцем;
- 4) дію, витворювану самим мовцем, але про цьому мовець не вважає за необхідне наголошувати на джерелі такої дії⁸².

Основна сфера вживання неозначено-особових речень – розмовне мовлення. Речення цього типу зустрічаються як в українській, так і в польській мовах, проте в українській вони поширені більше. Еквівалентами українських неозначено-особових речень в польській мові можуть стати такі конструкції:

- неозначено-особове речення, пор.:
Вчора його відвідали // *Odowiedzili go wczoraj.*
Йому сказали зайти // *Kazali mu przyjść.*
Нам будують дім // *Budują nam dom;*
- двоскладне речення з підметом – неозначеним займенником:
Йому зателефонували // *Ktoś zatelefonował;*
- двоскладне речення з невираженим підметом:
Йому не довіряють // *Nie wzbudza zaufania;*
- двоскладне речення із складеним присудком, у якому зв'язкою виступають словоформи дієслів *być* або *zostać*, а іменна частина виражена дієприкметником або прикметником, напр.:
Аню дуже люблять // *Ania jest lubiana.*
Адама високо оцінюють // *Adam jest wysoko oceniany.*
Пошту приносять раз на день // *Poczta jest doręczana raz dziennie.*
Дитину прийняли до школи // *Dziecko zostało przyjęte do szkoły.*
Його запросили на засідання // *Został zaproszony na posiedzenie;*
- безособове речення з головним компонентом – дієслівною формою на *-no*, *-to*, напр.:
Його затримали // *Zatrzymano go.*
Йому купили іграшку // *Kupiono mu zabawkę.*
Його погано виховали // *Źle go wychowano.*
Його послали за мною // *Posłano go po mnie.*
Його заарештували // *Aresztowano go.*
Йому передали вітання // *Przekazano mu pozdrowienia;*

⁸² А. П. Загнітко, *заснач. праця*, с. 201.

– безособові речення з головним членом – зворотнім дієсловом:

Про нього багато говорять // O nim się mówi.

Цю страву готують довго // Potrawa gotuje się długo.

Просять не палити // Uprasza się o niepalenie.

Його звикли сварити // Zwykło się go potępić.

Не можна підійти // Nie da się podejść.

Їх не підкупити // Ich się nie przekupiło.

Вино п'ють охолодженим // Wino pije się na zimno.

На нього чекали // Czekano się na niego.

7.4.3. Узагальнено-особові речення Zdania uogólniono-osobowe

Узагальнено-особове речення – це таке односкладне речення, головний член якого переважно виражений дієсловом 2-ої особи теперішнього або майбутнього часу і вказує на узагальнену особу. Узагальнено-особові речення в українській і польській мовах можуть також мати головний член у формі дієслова 1-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу, 3-ої особи однини чи множини або словоформи наказового способу. Крім того, в українській мові головний член може бути виражений дієсловом чоловічого роду минулого часу.

Основна функція таких речень – вираження загальних суджень, уявлень соціуму про типові дії або стани, тому найчастіше узагальнено-особові речення зустрічаються серед прислів'їв. Узагальнено-особові речення можуть, зокрема, виражати значення:

– поради, перестороги, застереження, напр.:

Не хвали день до вечора // Nie chwal dnia przed wieczorem;

– можливості чи неможливості дії, напр.:

Старого горобця на полові не обдуриш // Starego wróbla nie weźmiesz na plewy ta in.

Пор.:

I. 1. Плачем лиху не поможеш (прислів'я). 2. Всім не догодиш (прислів'я). 3. На двох весіллях зразу не танцюють (прислів'я). 4. Доброго коня і в стайні куплять (прислів'я).

II. 1. Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa (przysłowie). 2. Nie wyjeżdżaj w pole przed swaty (przysłowie).

Пор. також:

Клин клином вибивають (прислів'я) // Klin klinem wybijają.

Голодного музиками не нагодуєш (прислів'я) // Głodnego bajkami nie nakarmisz.

Отже, за формами вираження головного члена означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення зближені між собою, тому основним критерієм їхнього розмежування виступає семантика.

7.4.4. Безособіві речення Zdania bezosobowe

В українській і польській мовах серед односкладних речень найчастіше зустрічаються безособові. Група безособових речень виникла ще в індоєвропейській мові. Саме цей вид речень представлений найбільш різноманітними формально-семантичними варіантами⁸³. Головний член безособових речень називає дію або стан, що мислиться незалежно від активного діяча. Граматичного підмета у таких реченнях немає і не може бути. Принципи побудови безособових речень в українській і польській мовах єдині.

Головний член безособових речень може бути виражений:

– безособовим дієсловом, напр.:

1. Йому кортіло будь-що виправдати Степана... (В. Дрозд). 2. Chciało się Zosi jagodek (piosenka);

– особовим дієсловом у безособовому значенні:

1. Тягне холодом. 2. Tchnie spalenizną;

– предикативною формою на *-но*, *-то*, // *-но*, *-то*:

1. Одним залізом за поперек його взято і до стіни ланцюгом приковано. (П. Куліш). 2. Na ziemi rozesłano prosty, ukraiński obrusek, położono bochen chleba, sól i jaja na twardo (W. Sieroszewski);

– словом категорії стану (предикативом):

1. Йому погано. 2. Zimno.

Головний член безособового речення може бути складеним:

Йому не хочеться туди йти // Nie chce mu się tam iść.

Частотність тих чи інших способів вираження головного члена безособових речень, а також структура конкретних реалізацій таких побудов в українській і польській мовах може як сходитися, так і розходитися.

Розглянемо безособові речення з урахуванням морфологічної природи головного члена та особливостей їхньої семантики.

1. Головний член виражений безособовим дієсловом

В українській і польській мовах безособовими можуть бути дієслова без *-ся* // *się* або вербатииви із *-ся* // *się*, напр.:

Мене нудить // Mdlі mnie.

Потемнішало // Ściemniało.

Світає // Świta,

⁸³ Див.: Г. М. Чирва, *Безособіві речення*, „Українська мова і література в школі”, 1974, № 3; Д. Вечорек, *Український перфект на -но, -то на фоні польського перфекта*, Вроцлав 1994; А. Doros, *Verbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim na tle innych języków słowiańskich*, Wrocław 1975; W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*.

пор. різні варіанти вираження головного члена:

Вечоріє // *Nastaje wieczór.*

Йому щастить // *Powodzi mu się.*

Завтра похолодає // *Jutro się ochłodzi.*

Днієє // *Nastaje dzień.*

Дитині кортить шкодити // *Dziecku się chce psocić.*

Речення із головним членом – безособовим дієсловом із *-ся* // *-się* мають в обох мовах різні варіанти сходжень / розходжень:

– структура речень збігається в обох мовах, напр.:

Йому добре спалося // *Dobrze mu się spało.*

Йому снилося дитинство // *Śniło mu się dzieciństwo.*

Зробилося весело // *Wesoło się zrobiło.*

Розпогоджується // *Wypogadza się.*

Мені хочеться їсти // *Chce mi się jeść;*

– в українській мові – безособове дієслово із *-ся*, у польській – ні:

Незабаром буде розвиднятися // *Niedługo będzie świtać;*

– польським безособовим реченням з головним членом – дієсловом із *się* можуть відповідати українські речення іншої структури. Передусім це:

а) односкладні неозначено-особові речення, напр.:

Мówi się o mieszkaniu (J. Tuwim) // *Говорять про квартиру.*

Do Kijowa jechało się z Łubniów stepem i puszcza (H. Sienkiewicz) // *До Києва їдуть з Лубнів степом і пущею.*

Podejrzuwa się go o wyłudzenie miliona dolarów // *Його підозрюють у вимаганні хабара у мільйон доларів.*

Za towar płaci się w kasie // *За товар платять у касі;*

б) безособові речення з головним компонентом – словом категорії стану, напр.:

Nudzi mi się // *Мені нудно;*

в) двоскладне речення з дієслівним простим, дієслівним складним або іменним складним присудком, напр.:

Jemu się nie śpieszy // *Він не поспішає.*

Mówi się o tym wydarzeniu // *Всі говорять про цю подію.*

Zebrało się jej na płacz // *Вона збирається плакати.*

Zabrania się postoju // *Стоянка заборонена.*

2. Головний член виражений особовим дієсловом у безособовому значенні

Як і власне безособові дієслова, ці вербативи можуть мати або не мати компонент *-ся* // *się*, пор.:

Засипало снігом дорогу // *Zasypało śniegiem drogę.*

В лісі затихло // *W lesie ucichło.*

Його вбило // *Zabiło go.*

Низці українських безособових речень цього типу відповідають польські двоскладні з дієслівною частиною присудка *mieć*:

У нього не було часу // Nie miał czasu.

Пор. також:

W tym sezonie nosi się jedwab // У цьому сезоні носять шовк.

Pada // Йде дощ.

3. Головний член виражений незмінною предикативною формою дієприметникового походження на *-no*, *-to* // *-no*, *-to*

За допомогою таких конструкцій передається пасивна роль предмета дії. У польських граматиках слова на *-no*, *-to* вважаються неособовими невідмінюваними формами дієслова. За даними мовознавців, форми на *-no*, *-to* більше поширені у польській, ніж в українській мові⁸⁴.

У польській мові форми на *-no*, *-to* утворюються від перехідних / неперехідних дієслів доконаного / недоконаного видів, в українській – в основному від перехідних дієслів доконаного виду⁸⁵. У польській мові ці конструкції орієнтовані на минулий час, в українській – на минулий та майбутній.

Пор. використання безособових речень на *-no*, *-to* // *-no*, *-to* в українських і польських художніх і публіцистичних текстах:

I. 1. На сизих луках скошено траву (М. Рильський). 2. Жеребок був кинутий, рубікон перейдено! (О. Вишня). 3. Позбирано всі овочі доспілі (Ю. Клен). 4. [...] Пройдено якраз півдороги... (Г. Тютюнник).

II. 1. Mówiono, że Maciej Niechcic traci dla obcych rozum, serce, a przede wszystkim pieniądze. Uznano go za człowieka niespokojnego, zaczęto się go wystrzegać (M. Dąbrowska). 2. Nikt ze Szwedów nie prosił pardonu, ale go też i nie dawano (H. Sienkiewicz). 3. Warunki podpisano natychmiast (H. Sienkiewicz). 4. Szturmowano jednocześnie do wszystkich okien, przystawiano drabiny do górnych pięter, wyrąbywano kraty w murach (H. Sienkiewicz). 5. Nigdy prawie nie widywano go takim pędem biegnącego i wykrzykującego z takim zapalem (E. Orzeszkowa). 7. Nas nauczono (K. Baczyński). 8. Słyszałem, że zgromadzono tu same talenty, ale musimy się poznać bliżej (E. Niziurski). 9. Skoro walkę o naszą wolność nam wydano, nie zabraknie nam odwagi (z gazety). 10. W szpitalu udzielono jej dobrej porady. 11. Nic nie mówiono o tym. 12. Aktora wygwizdano. 13. Ruszono w drogę.

Українські конструкції на *-no*, *-to* здебільшого мають у польській мові аналогічну будову, напр.:

Вазу розбито // Wazon rozbito,

пор., проте:

Його поранено // Został ranny.

⁸⁴ H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 357.

⁸⁵ Д. Вечорек, *ззнач.праця*.

Водночас польським безособовим реченням на *-no, -to* часто відповідають українські неозначено-особові речення, пор.:

Wrascano gromadnie na podwieczorek (M. Dąbrowska) // Поверталися гуртом на полуденок.

O ósmiej wieczór zamykano sklep (B. Prus) // О восьмій годині вечора закривали магазин.

W przedziale rozmawiano o bohaterstwie (J. Putrament) // У купе говорили про героїзм.

Nam strzelać nie kazano (A. Mickiewicz) // Нам стріляти не наказували.

Telefonowano do niego wieczorem // Йому зателефонували ввечері.

Nie wierzono mu // Йому не вірили.

4. Головний член виражений словом категорії стану (предикативом) (див. 6.6.)

Слово категорії стану прислівникового походження здебільшого поєднується з дієслівними зв'язками *бути // być*. При цьому при позначенні ситуації, що співвідноситься з теперішнім часом, в українській мові зв'язка не вживається, у польській може як використовуватися, так і не використовуватися⁸⁶, пор.:

Холодно // *Zimno, Jest zimno,*

Вже пізно // *Już różno, Jest już różno.*

Відсубстантивні слова категорії стану в обох мовах рідше поєднуються із зв'язками, проте, як і відприслівникові одиниці, можуть сполучатися з інфінітивними формами особових дієслів, пор.:

Шкода! // *Szkoda!*

Нам пора! // *Na nas pora!*

Гріх обманювати! // *Grzech kłamać!*

Пор. вживання безособових речень з головним компонентом – словом категорії стану в українських і польських текстах:

I. 1. Зоряно, тихо в просторі (О. Гончар). 2. Жаль стало батька (М. Коцюбинський). 3. Принце, вам нудно? (Є. Плужник).

II. 1. *W oborze było ciemno i duszno* (W. S. Reymont). 2. *Trzeba z żywymi naprzód iść* (A. Asnyk). 3. *Bez tej miłości można żyć [...]* (W. Szyborska).

4. *Smutno mi, Boże!* (J. Słowacki).

Українські та польські безособові речення з головним компонентом – словом категорії стану можуть бути формально еквівалентними або мати наближену структуру, напр.:

Гаряче // *Gorąco.*

Йому важко // *Cieężko mu jest.*

Мені стало незручно // *Zrobiło mi się głupio.*

Йому було соромно // *Wstyd mu było.*

⁸⁶ S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, s. 39.

Разом з тим за умов типологічної єдності односкладних речень у двох мовах засоби вираження головного члена можуть одержувати національно орієнтовані словоформи. Виділяють польські речення з компонентом *trudno* (*nie trudno*), які отримують в українській мові еквіваленти – безособові речення зміненої структури, пор.:

O większego trudno zucha, jak był Stefek Burczymucha (М. Konopnicka) // Важко знайти такого зуха, яким був Стефек Бурчимуха.

Trudno // Нічого не зробиш.

Trudno o lepszy moment // Важко знайти кращий момент.

Teraz trudno o pracę // Зараз складно знайти працю.

Trudno się domyślić // Важко здогадатися.

Nietrudno o krytyczne uwagi // Можна легко отримати критичні зауваження.

Водночас нерідко українським безособовим реченням з головним словом-предикативом відповідають польські двоскладні речення з присудком простої або складеної природи, з названим або неназваним підметом, пор.:

Йому соромно за його поведінку // Wstydzi się za swoje zachowanie.

Йому нудно // Jemu się nudzi.

Петрові можна гуляти // Piotr może iść na spacer.

Мені тяжко // Ciężko mi.

Йому потрібно піти // Musi pójść.

Мені цікаво // Jestem ciekawa.

Вулицею не можна проїхати // Ulica nie jest przejezdna.

Яцека не можна застати // Jacek jest nieuchwytny.

Рідше можуть бути виділені польські безособові речення з головним членом – словом категорії стану, якому в українській мові відповідає двоскладне речення, напр.:

Teżkno mu za domem // Він сумує за домом.

7.4.5. Інфінітивні речення Zdania bezokolicznikowe

Інфінітивні речення – це такі односкладні речення, головний член яких виражений незалежним від інших членів речення інфінітивом. Серед слов'янських мов інфінітивні речення зустрічаються тільки у східно- і західнослов'янських (у частині південнослов'янських мов категорія інфінітива занепала).

В сучасному українському мовознавстві термін „інфінітивні речення” є загальноприйнятим⁸⁷. Польські лінгвісти переважно вважають речення

⁸⁷ Див., напр.: В. А. Чабаненко, *Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень* [в:] *Синтаксис словосполучення і простого речення*; Г. П. Арполенко, *Структурні типи інфінітивних речень*, „Українська мова і література в школі”, 1977, № 12;

такого типу еквівалентами речення (*równoważniki zdań*)⁸⁸, проте зустрічається і поняття інфінітивних речень⁸⁹.

Пор., напр.:

I. 1. Перемагать і жить (П. Тичина). 2. Учитись! Вдихати шум віків! Рости і розумнішати! (М. Рильський). 3. Не думати про неприємне (О. Гончар). 4. Здати зброю! 5. Зробити обов'язково!

II. 1. Nie tracić ani chwili, na wieki gasnącej! (L. Staff). 2. [...] I nic, i nic nie mówić, i trwać, i nie uciekać (K. I. Gałczyński). 3. [...] Wówczas nie słychać było nic a nic (S. Żeromski). 4. Rozejść się!

Інфінітивними можуть також бути питальні речення, напр.:

Подати каву? // Podać kawę?

Що робити? // Co robić?

Що чути? // Co słychać?

Частина українських і польських інфінітивних речень можуть мати однакову або подібну структуру, напр.:

Спати! // Spać!

Чути спів // Słychać śpiew.

Мовчати! // Milczeć!

По газонах не ходити! // Nie deptać trawników!

Що говорити! // Co tu mówić! (Co tu gadać!)

Водночас інфінітивному реченню в одній із мов може відповідати конструкція іншої структури. Зокрема, семантика бажаності в українській мові передається за допомогою інфінітивної форми умовного способу. У польській мові речення із головним членом такої форми не утворюються. Еквівалентами подібних українських речень стають або інфінітивні структури без умовної частки, або двоскладні речення з невираженим підметом, напр.:

Поїхати б на море! // Pojechać nad morze!

Побачити б її! // Chciałbym ją zobaczyć!

Не програти! // Żebyśmy tylko nie przegrali!

Українським інфінітивним реченням можуть відповідати польські двоскладні речення зі складеним дієслівним присудком, напр.:

Де знайти цю книжку? // Gdzie mam znaleźć tę książkę?

Разом із тим у польській мові високочастотними, на відміну від української, є інфінітивні речення з дієсловами *widać, słyhać, czuć, znać, stać*⁹⁰. Такі польські речення в українській мові отримують еквіваленти різноманітної структури, пор.:

Czuć od niego alkoholem // Від нього чути запах алкоголю.

I. I. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *заснач. праця*, с. 210; А. Загнітко, *заснач. праця*, с. 205–207; К. Ф. Шулжук, *заснач. праця*, с. 126–128.

⁸⁸ Пор., напр.: J. Strutyński, *dz. cyt.*, s. 283–284.

⁸⁹ A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, s. 268.

⁹⁰ Пор.: А. К. Киклевич, А. А. Кожінова, *заснач. праця*, с. 190–191.

Widać las // Видно ліс.

Stać ją na kupno mieszkania // Вона може дозволити собі купівлю квартири.

7.4.6. Номінативні речення

Zdania nominatywne

Номінативним вважається односкладне речення, головний член якого виражений іменником або субстантивним словом у формі називного відмінка. Через відсутність дієслова смисл речення співвідноситься із наявністю предмета або ситуацією і стосується теперішнього часу, пор.:

Зима // Zima.

Зелена лука // Zielona łąka.

Ось замок // Oto zamek.

Українські мовознавці зазначають, що основною функцією номінативних речень є констатація буття предметів, явищ, подій або вказівка на них⁹¹.

Деякі польські лінгвісти номінативні речення типу *Burza* називають невербальними еквівалентами речення (*niewerbalnymi równoważnikami zdania*), у які потенційно можна включити присудок, виражений особою формою дієслова, напр.: *Burza – Nadciąga burza* або *Będzie burza*. Отже, головний член вважається підметом⁹².

В українській і польській мовах односкладні номінативні речення можуть бути як непоширеними, так і поширеними, напр.:

I. 1. Зимовий вечір. Тиша. Ми (П. Тичина). 2. Сонячний Київ і бульвар Шевченка... (І. Багрянний). 3. Сад і тіні, тишина (В. Сосюра).

II. 1. *Bezsensność. Noc. I gwar uliczny* (W. Broniewski). 2. *Mazowsze, piasek, Wisła i las. Mazowsze moje* (K. Baczyński). 3. *Twarz. Cienie. Oczy* (K. I. Gałczyński). 4. *Mgliste aleje i miękkie futerka, Niskie obłoki, smak węgierki chłodnej* (J. Iwaszkiewicz).

Здебільшого форма і наповнення структурної схеми номінативних речень в українській і польській мовах збігаються, пор., проте:

Холод // Zimno.

7.4.7. Генітивні речення

Zdania genitywne

Головним членом генітивних речень виступає іменник у формі родового відмінка однини або множини, напр.:

Сміху! // Śmiechu!

Квітів! // Kwiatów!

⁹¹ Сучасна українська літературна мова, за ред. М. Я. Плющ, с. 347; пор. також: К. Kallas, *O zdaniach „Noc”, „Cisza”, „Mgła”, „Zeszyty Naukowe UMK”, 25, Toruń 1967.*

⁹² P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 400.

В українській і особливо у польській мовах такі речення зустрічаються рідко. В польському мовознавстві поняття генітивних речень не розглядається. Конструкції типу *Lekarza!* вважаються вигуківими реченнями (*wykrzyknienia*).

Серед генітивних виділяють також речення із заперечними елементами:

нема (немає) // nie ma

ні // nie

ані // ani

ані... ані // ani..., ani.

Пор. вживання українських і польських генітивних речень у художніх текстах:

- I. 1. А соняшнику, а маку, буряків, лободи, окропу, моркви! (О. Довженко).
 2. [...] Нема йому в світі хати (Т. Шевченко). II. 1. Powietrza! (J. Tuwim).
 2. Ani chwili wytchnienia! (L. Staff).

Українські генітивні речення часто отримують у польській мові еквівалент у формі речень іншого типу, напр.:

Народу! // *Dużo ludzi, Było dużo ludzi.*

Сонця! // *Tyle słońca!*

7.5. Просте ускладнене речення Zdanie proste polipredykatywne

У сучасному мовознавстві існують різні точки зору на те, які компоненти (групи компонентів) свідчать про ускладненість простого речення⁹³. Неоднозначність поглядів на прості ускладнені речення пов'язана із їхньою формальною та семантичною строкатістю. Згідно із семантичним підходом, до ускладнених речень „включаються такі одиниці, які з формально-граматичної точки зору є простими, а із семантичної – складними”⁹⁴. Дослідники зазначають, що важливою рисою ускладненого речення є те, що між його окремими компонентами встановлюються складні синкретичні відношення⁹⁵.

На думку О. Мельничука, прості ускладнені речення значною мірою розвинулись на власне слов'янському ґрунті внаслідок зміни синтаксич-

⁹³ Пор.: Л. О. Кадомцева, *Ускладнення речень у світлі сучасної синтаксичної теорії*, „Українське мовознавство”, 1989, вип. 16; П. С. Дудик, *Просте ускладнене речення*, Вінниця 2002.

⁹⁴ М. В. Будько, *Семантико-синтаксическая структура простого усложненного предложения*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Киев 1992, с. 3.

⁹⁵ А. К. Мойсієнко, *Структурно-семантична організація простого ускладненого речення* [в:] *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, відп. ред. Г. Ф. Семенюк, вип. 17, Київ 2006, с. 45.

них функцій окремих слів, а „рушійною силою цієї зміни була зростаюча потреба у вираженні за допомогою єдиного речення дедалі складніших думок”⁹⁶.

Українській і польській мовам притаманні різні типи ускладненого речення – з однорідними членами, неоднорідними означеннями, предикативними означеннями, відокремленням, вставними та вставленими конструкціями, звертанням. Кваліфікація подібних побудов як в українському, так і в польському мовознавстві далеко не ідентична; зокрема, остаточно не визначена природа речень з однорідними присудками, нечітко розрізняються однорідні й неоднорідні означення, речення із відокремленням можуть розглядатися як двопредикативні, деякі складносурядні речення трактуються як прості ускладнені і под. У польській граматичній традиції ускладнене речення здебільшого не виділяється, а його розгляд здійснюється в межах теорії простого поширеного речення⁹⁷. Так, польська конструкція *Ja, mistrz, wyciągam dłonie* (A. Mickiewicz) розглядається як просте речення з прикладкою⁹⁸ або як конструкція із словом поза реченням⁹⁹. Речення типу *Rozległy dywan, miękkie i puszyste, zaścielał większą część tego pokoju* (S. Żeromski) кваліфікуються як прості з уточненням.

При цьому ускладнення простих речень в українському і польському мовленні доволі поширене, пор., напр.:

1. В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,
Надії і розпач...

(Леся Українка)

2. A szlachta ciągle pije i wiwaty wznosi:
Napoleona, Wodzów, Tadeusza, Zosi,
Wreszcie z kolei wszystkich trzech par zaręczonych,
Wszystkich gości obecnych, wszystkich zaproszonych,
Wszystkich przyjaciół, których kto żywych spamięta
I których zmarłych pamięć pozostała święta!
I ja tam z gośćmi byłem, miód i wino piłem,
A com widział i słyszał, w księgi umieściłem.

(A. Mickiewicz)

⁹⁶ О. С. Мельничук, *Розвиток структури слов'янського речення*, с. 164.

⁹⁷ R. Grzegorzczkova, *Wykłady z polskiej składni*, s. 14.

⁹⁸ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, s. 58.

⁹⁹ S. Szober, *dz. cyt.*, s. 316–317.

7.5.1. Однорідні члени речення Jednorodne części zdania

До однорідних належать такі члени речення, які перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з певними компонентом речення. Однорідними можуть бути будь-які члени речення, напр.:

I. 1. *Ромен і Рим змішалися в голові...* (Д. Білоус). 2. *Вся природа з небом і землею, з водою, квітами, лісами й горами здавалася однією піснею, однією гармонією* (І. Нечуй-Левицький). 3. – *Тимко парубок, мо, й гарячий, але роботящий* (Г. Тютюнник).

II. 1. *Biega, krzyczy pan Hilary:*

„– *Gdzie są moje okulary?*”

Szuka w spodniach i w surducie,

W prawym bucie, w lewym bucie.

(J. Tuwim)

2. *Zostanie po mnie tu mój ród*

i parę słów, i parę snów,

miłości dreszcz i szczęścia głód,

z których się zrodzi pisarz znów.

(J. Iwaszkiewicz)

3. *W wyrazistej, smagłej twarzy paliły się olbrzymie czarne oczy* (Z. Kossak) (про однорідність присудків див. 7.3.1.1.2.).

Однорідні члени речення можуть виражатися як окремими словами, так і словосполученнями, напр.:

1. *Скільки б не судилося страждати,*

Все одно благословлю завжди

День, коли мене родила мати

Для життя, для щастя, для біди.

(В. Симоненко)

2. *Otrząsa się z koteryjności, z marnych osobistych sympatii i antypatii, z drobnych uraz, z małych spraw i drobiazgowości* (H. Sienkiewicz). 3. *Nad ziemią przeciągały korowody jaskółek, [...] klucze bocianów [...]* (M. Konopnicka).

Здебільшого однорідні члени речення передаються однією частиною мови, але можливим є вираження таких компонентів висловлювання різними морфологічними засобами, пор.: 1. [...] *Сам уже не панський, а на волі...* (Г. Шевченко). 2. ...*Może znajdzie się czerwony [kapelus], nakrapiany, w kropki spore* (W. Chotomska). 3. *Pan kotek był chory i leżał w łóżeczku [...]* (S. Jachowicz).

Визначення однорідності має свої традиції в українському мовознавстві. Дослідники відзначають складність і багатоплановість категорії однорідності, звертають увагу на потребу аналізу різних однорідних членів¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Див., напр.: О. О. Бондаревская, *Синтаксическая однородность в украинском языке*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Киев 1973; І. К. Кучеренко, *Логіко-синтак-*

У розумінні однорідних другорядних членів речення є усталені позиції, що не підлягають суттєвим корективам, і є позиції, з приводу яких думки мовознавців розходяться. До дискусійних питань належить, зокрема, проблема визначення статусу речень з однорідними компонентами; суперечливою є характеристика словосполучення, до якого входять другорядні члени; однобічно аналізовані семантико-синтаксичні відношення однорідних членів та ін.

Як підкреслює Л. О. Кадомцева, ускладнення структури простого речення, зокрема, однорідними означеннями є багатоплановим і різноструктурним синтаксичним явищем, для якого важко встановити граматично значущу сітку відношень і опозицій¹⁰¹. Однорідність означень у польському мовознавстві досліджувалася епізодично¹⁰².

Для однорідних членів речення характерним є сурядний зв'язок (сполучниково-інтонаційний або тільки інтонаційний)¹⁰³. Відбиваючи синтаксичну рівнозначність членів однорідного ряду, сурядний зв'язок водночас є способом вияву їхньої подібності в тому чи іншому відношенні. Саме сурядність визначається дослідниками найбільш переконливим і об'єктивним критерієм однорідності членів речення, відправною точкою аналізу таких компонентів. Деякі мовознавці навіть пропонують замінити термін „однорідність” поняттям сурядного ряду¹⁰⁴. Характерно, що в україністиці окремі мовознавці називали однорідні члени речення однорядними¹⁰⁵. Однорідні члени речення об'єднуються безсполучниковим зв'язком або єднальними сполучниками, можливими також є комбіновані ряди з безсполучниковим та сполучниковим зв'язком. Однорідні компоненти вимовляються з інтонацією переліку, за наявності протиставних і розділових сполучників – з іншою інтонацією.

Однорідні члени речення можуть входити у т. зв. відкриті ряди, що допускають продовження, і закриті (з одиничним сполучником). Однорідні означення виражають або ознаки одного об'єкта (референта), або різних, але подібних референтів, пор.: 1. [...] *Дрібненька, тонісінька осока* доходить до самої води (І. Нечуй-Левицький) (один референт). 2. *W obu oknach*

сична природа речень з однорідними членами, „Мовознавство”, 1976, № 4; І. К. Кучеренко, *Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах*, „Мовознавство”, 1977, № 6; І. І. Слинько, *Речення з однорідними членами*, „Українська мова і література в школі”, 1976, № 12.

¹⁰¹ Л. О. Кадомцева, *Українська мова: Синтаксис простого речення*, Київ 1986, с. 77.

¹⁰² А. К. Киклевич, *Однородные и неоднородные определения: внутри- и межъязыковая типология (на материале польского и русского языков)*, „Slavia Orientalis”, 1992, t. 41, nr 3.

¹⁰³ І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, *ззнач. праця*, с. 185.

¹⁰⁴ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *ззнач. праця*, с. 317.

¹⁰⁵ О. Сиявський, *Норми української літературної мови*, Харків 1931, с. 312.

pełno kwiatów białych i różowych [...] (B. Prus) (пізні референти). 3. [...] Inni [żołnierze] rozeszali na ziemi skóry wielbłądzie i niedźwiedzie na pocleg (H. Sienkiewicz) (пізні референти).

Неоднакові тлумачення викликає в мовознавчій літературі питання про синтаксичні властивості однорідних членів. Деякі вчені вважають речення з будь-якими однорідними компонентами складними, аргументуючи це положення тим, що однорідні члени є носіями потенційної, згорнутої предикативності. Таким чином, робиться висновок про те, що речення з однорідними членами являють собою „складносурядні речення з неповними сурядними реченнями контекстуального характеру”¹⁰⁶. Низка мовознавців вважають, що однорідні члени речення виступають як функціонально тотожні і, як наслідок, синтаксично рівноправні компоненти простого ускладненого речення¹⁰⁷. Частина дослідників дотримуються думки, що однорідні члени виконують не однакову функцію, а спільну, єдину синтаксичну функцію, займають одну синтаксичну позицію, виступаючи у вигляді своєрідного, хоча й лексично розчленованого компонента¹⁰⁸.

Матеріал української та польської мов засвідчує, що граматична послідовність не відповідає повній семантичній еквівалентності однорідних членів. З одного боку, слова об'єднуються в комплекс однорідних на підставі спільних семантичних характеристик, маючи однакову актуалізовану сему-домінанту. З другого боку, можливість розвитку між однорідними членами семантико-синтаксичних відношень демонструє неоднозначний характер таких компонентів, їхню семантичну різноплановість. Навіть якщо однорідні члени речення відбивають перелік явищ або ознак, їхня послідовність не випадкова, отже, вони теж не є абсолютно семантично тотожними, пор., напр.: [...] Pewnego wieczora na licznym zebraniu ludzi młodszych i starszych spłakaliśmy się wszyscy [...] (B. Prus).

Між однорідними членами речення, передусім означеннями, встановлюються семантико-синтаксичні відношення, які детерміновані, з одного боку, сурядним зв'язком між ними, з другого, – наявністю у відповідних слів спільної актуалізованої семи-домінанти. Саме лексико-семантична близькість компонентів є головним обґрунтуванням для розуміння їх як однорідних. Спільними для лексем – однорідних членів речення можуть бути семи будь-якого порядку, напр.: 1. [...] Стільки вже знаю *неприємних і прикрих* речей (О. Довженко) (спільна сема – ‘негативна оцінка’).

¹⁰⁶ І. К. Кучеренко, *Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами*, с. 16; пор. також: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, *Знач. праця*, с. 346.

¹⁰⁷ Пор., напр.: Л. О. Кадомцева, *Знач. праця*, с. 66.

¹⁰⁸ Див., напр.: И. С. Яремчук, *Конструкции с однородными членами и обобщающими словами в свете грамматики*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Днепропетровск 1985, с. 11; М. Vobran, *Очерк синтаксиса простого предложения русского и польского языков*, с. 28.

2. [...] A tu mama i siostra w *sukniach długich i sutych* [...] (W. Chotomska) (спільна сема – ‘розмір’).

Компонент речення, що передається одним і тим самим словом, у різних контекстах може мати спільні семи зі словами – однорідними йому членами речення. Наприклад, польський прикметник *ogromny* на підставі різних сем-домінант може входити в ряди з різними однорідними означеннями. Виявлення цих сем допомагає уточнити семний склад прикметника, пор.: 1. Tak by się nam serce śmiało do *ogromnych, wielkich rzeczy* [...] (S. Wyspiański) (спільна сема – ‘великий розмір’). 2. Nieciekaw jestem świata, *Ogromnych, piękných miast* [...] (J. Tuwim) (спільна сема – ‘позитивна оцінка’). 3. Na tle *ogromnej, stuletniej agawy* [...] stała większa jeszcze choinka (M. Wańkiewicz) (спільна сема – ‘довгий вік’).

Спільна семна основа та оформлений сурядний зв’язок сприяють встановленню між однорідними членами різноманітних змістових відношень. У лінгвістичній літературі зустрічаються різні, часом суперечливі, класифікації типів таких відношень. Скажімо, П. С. Дудик відзначає, що відношення між однорідними членами бувають єднальними, зіставно-протиставними, розділовими або градаційними¹⁰⁹. А. П. Загнітко поділяє смислові відношення між однорідними компонентами на протиставні, розділові та єднальні¹¹⁰. Як зазначає Л. О. Кадомцева, „опис однорідності за типами відношень подається лише в переліку сполучників і сполучникових засобів мови, які ці відношення виражають”¹¹¹.

Проте відношення між однорідними членами нерідко виходять за межі семантики, яку надають їм сполучники. Проекція класифікації відношень між однорідними компонентами тільки на розряди сполучників далеко не повною мірою відтворює багатоплановість семантико-синтаксичних відношень. У свою чергу, сполучники сурядності при однорідних членах можуть мати різну значеннєву кваліфікацію, що ще більшою мірою ускладнює загальну характеристику відношень між однорідними компонентами, спричиняє суміщення семантичних параметрів, зрештою, ускладнює аналіз семантичної структури речення.

До того ж поза увагою лишаються однорідні члени, що об’єднані безсполучниковим зв’язком. Однорідні компоненти можуть зв’язуватися складними логіко-семантичними відношеннями каузації, умови, допустовості (за допомогою як сполучників, так і безсполучникового зв’язку). Очевидно, враховуючи нашарування чинників, що впливають на зміст відношень між однорідними членами, та різні підходи до їхнього розуміння, доцільним є утворення семантико-синтаксичної класифікації відношень однорідних членів з урахуванням як значень сполучників, поділу їх на роз-

¹⁰⁹ П. С. Дудик, *ззнач. праця*, с. 44.

¹¹⁰ А. П. Загнітко, *ззнач. праця*, с. 233.

¹¹¹ Л. О. Кадомцева, *ззнач. праця*, с. 70.

ряди, так і контактів цих компонентів речення у безсполучникових рядах. Додатковим чинником, що розкриває формування відношень між однорідними членами, є порядок їхнього розташування. Отже, смислові відношення при однорідних членах, які передають сурядні сполучники, значною мірою „зауальовані”. Ускладнення за участю сполучників відношень між членами ряду відображається в неоднозначності їх семантичного витлумачення.

Загальна характеристика сурядних сполучників при однорідних членах у досліджуваних мовах засвідчує, що їх набір з огляду на семантику здебільшого наближений один до одного, напр.: 1. На вулиці щebetали хлопчак и дівчатка (А. М'ястківський). 2. Spał twardo, bez żadnych marzeń przykrych albo przyjemnych (В. Prus). Для українського мовознавства традиційним є поділ сурядних сполучників при однорідних членах на розряди еднальних, розділових, протиставних, градаційних, приєднувальних. У польській лінгвістичній літературі сурядні сполучники поділені на кон'юнктивні, до складу яких включені еднальні, зіставні, протиставні, ідентифікуючі, та диз'юнктивні – розділові, заперечні.

В цілому змістові відношення, які передаються в рядах однорідних компонентів сполучниками, описані в українському та польському мовознавстві досить детально¹¹² (див також 6.8.). Отже, однорідні компоненти можуть об'єднуватися в ряди завдяки таким сполучникам:

1) еднальним, напр.:

1. Завіє сніг *і* наш *поріг*, *і* в полі *бадилину* (М. Вінграновський). 2. Він розсердився, гримнув дверима і вийшов з хати, але за хвилину знов про-сунув у двері *червоне й завзяте обличчя* (М. Коцюбинський). 3. Nad wodą *wielką i czystą* Stały rzędami obłoki [...] (А. Mickiewicz);

2) розділовим, напр.:

1. [...] Вони й не сумували за носіями отих *вельможних чи* просто *значливих* прізвищ... (П. Загребельний). 2. А в серденьку твоєму цвіт весняний, *то білий, то рожевий, то червоний* віночком зацвіте (Леся Українка). 3. Uzyskał on był chwilowy rozgłos swoimi dramataми, osnuwanymi *czy to na podaniowej, czy na ściśle historycznej* kanwie (P. Chmielowski);

3) зіставно-протиставним:

1. І сниться їй той син Іван І *уродливий, і багатий, Не одинокий, а жонатий* [...] (Т. Шевченко). 2. *Na żołnierskim* my chlebie, *nie na dworskim* chowani – rzekł pan Skrzetuski (H. Sienkiewicz);

4) градаційним (посилювальним), пор.:

1. Василькові і його товаришам властиві *не тільки позитивні, але і негативні* вчинки, як воно й буває в житті (О. Донченко). 2. *Pamięć nie tyle trwała, ile obszerna*, zastępowała pracę (H. Sienkiewicz).

¹¹² Див., напр.: К. Городенська, *Граматичний словник української мови: сполучники*; S. Szober, *dz. cyt.*, s. 104–105; T. Wójcik, *dz. cyt.*; A. Łojasiewicz, *dz. cyt.*

Формально-значенневий зв'язок з одним опорним словом, семантика різноманітних сполучників та інші чинники сприяють тому, що смислові відношення між однорідними членами в обох мовах є надзвичайно чисельними і різноманітними. При цьому можна виділити такі основні типи семантико-синтаксичних відношень однорідних означень, що пов'язані сполучниковим або безсполучниковим зв'язком: перелік, зближення, уточнення, градація, протиставлення, каузація, умова, допустовість.

1. Перелік

Такі відношення між однорідними членами семантично є найбільш простими і найбільш рівноправними. Семантика переліку може передаватися як при безсполучниковому зв'язку (інтонації), так і за допомогою єднальних сполучників, напр.:

I. 1. У слова свої ознаки *світла, тепла, ваги* (П. Воронько). 2. *Чорна, блискуча, довга, важка* її коса непорушно лежала на спині (Г. Тютюнник). 3. Зараз над поворонілою водою в ріст людини, немов прив'язана, висить *тонка й прозора* намітка синьої імли (М. Стельмах).

II. 1. *Oczywiście, każdy z nas posiada wśród znajomych ludzi miłych, bliskich, rozumnych [...]* (J. Tuwim). 2. [...] *W izbie wyrobnik siedział ze zgasłą twarzą U pociemniałej i wilgotnej ścianie [...]* (M. Konopnicka).

Ряди зі сполучниковим зв'язком можуть бути відкритими або закритими. Показником закритого ряду є одиничний сполучник, який указує на те, що перерахування має вичерпний характер. Повторення сполучників *i // i* підкреслює інтонацію перерахування, пор.: *I ранкові, i вечірні дороги* чаять у собі таємницю, сподівання і жаль (М. Стельмах).

Семантичною підставою для об'єднання однорідних компонентів у ряд із семантикою переліку є кваліфікація ознак як видових, напр.: [...] *A tu rozpolicieść tłoczy, włazi w usta, uszy, oczy* (S. Wyspiański). В окремих контекстах видова одноаспектність однорідних членів, що пов'язані відношеннями переліку, буває затемненою. Особливо часто такі ряди зустрічаються в польському мовленні, для якого типовим є непослідовне розрізнення однорідних і неоднорідних означень, напр.: [...] *W żakowskiej duszy został na zawsze tylko ten obraz: morze światła, siwe, pyszne araby i uśmiech Henryka Sienkiewicza* (K. Makuszyński).

Спостерігаються формальні відмінності в характері узгодження між однорідними прикметниками зі сполучниковим зв'язком та опорним іменником; специфічні риси такої сполучуваності виявляє польська мова у зіставленні з українською. При перерахуванні кількох ознак, виражених прикметниками і поєднаних сполучниковим зв'язком, субстантив в українській мові має форму множини, у польській – однини, пор.: *українська та російська мови // język ukraiński i rosyjski* (при відсутності уподібнення у формах числа польська мова передбачає уподібнення семантичне: йдеться

не про одну, а про дві мови; такому слововживанню сприяє препозиція іменника).

В українській мові форма однини означуваного слова при однорідних означеннях, з'єднаних сполучниками *і, та*, можлива лише у виняткових умовах: при субстантиві, що не має форм множини, у термінологічних сполученнях, а також при узагальненні у розмовній і художній практиці, пор.:

давня і середньовічна історія
сучасна і застаріла лексика
початкова і середня школа та ін.

За наявності протиставних та розділових сполучників при однорідних означеннях субстантивів уживається в обох мовах у формі однини.

Дзеркальним щодо конструкції з однорідними означеннями, що пов'язані відношеннями переліку, є тип синтагм з одним означенням до однорідних субстантивів, пор.: В ілюмінатор літака було видно *зелені ліси та луки*.

2. Зближення

Відношенням зближення сприяє семантико-граматична природа однорідності – наявність між словами спільної семи-домінанти та сурядний зв'язок між однорідними членами, напр.: 1. Не журись, не марно пройдуть сії *сльози й тяжка мука...* (Леся Українка). 2. *Chcę dziś pisać po turecku, Po włosku, chińsku, po rusku!* (A. Słonimski).

Якщо один компонент має з іншим однорідним спільну диференційну сему або якщо спільних сем є кілька, такі компоненти можуть вступати в синонімічні відношення. Ці відношення виявляються передусім у безсполучникових рядах.

Спільні семантичні та формальні показники однорідних членів створюють передумову для їхнього зближення, проте єдина сема-домінанта не завжди є свідченням саме синонімічних відношень; між однорідними компонентами можуть встановлюватись й інші типи семантико-синтаксичних контактів.

Синонімічні відношення між однорідними членами можуть базуватися як на узуальній, так і на контекстуальній синонімічності відповідних слів. Вхідження одиниць до одного синонімічного ряду фіксується в словниках синонімів кожної з мов, напр.: [...] По моїх напружених нервах ударила хвиля *рідних, близьких* мені звуків (М. Коцюбинський)¹¹³.

Загальномовна синонімія спричиняє повторення одних і тих самих рядів однорідних членів щодо різних предметних назв; такі збіги однорідності можливі в обох мовах, пор.: 1. Він говорить голосом *твердим і впевненим* (О. Гончар). 2. *Belgijka w błękitnym habicie, wyprostowana, wzrok skoncentrowany na rozmówcy, twardy i stanowczy ton głosu (z internetu)*.

¹¹³ Словник синонімів української мови, т. 1, с. 70.

3. Експлікація (уточнення, конкретизація)

Семантичне зближення однорідних членів стає підґрунтям для розвитку експлікативних відношень між ними. Низка мовознавців вважають уточнення критерієм однорідності, пор. з думкою П. Дудика: „Означення однорідні, якщо перше з них підсилюється або уточнюється другим і подальшим означеннями”¹¹⁴. І хоча семантика експлікації характерна не для всіх груп однорідних членів, такі відношення виявляються передусім за умов однорідності.

Експлікуючий атрибут завжди займає контактну з іменником позицію, пор.: 1. Один з заводів скинув *брудні, отруєні* води в Дніпро, і риба подохла (О. Гончар). 2. *Słuchać było trzask kijanek bab piorących i głuchy, monotony* łopot serów w jakiejś stodole (W. S. Reymont). У функціональному плані при уточненні, з одного боку, відбувається обмеження, звуження обсягу першої в лінійній послідовності ознаки, з другого боку, уточнювальне означення є носієм нової інформації про референт. З точки зору мовця перша з ознак є комунікативно недостатньою, і тому в прагматичному сенсі важливішим є найближчий до опорного іменника атрибут. Перше в синтагмі прикметникове означення має більший порівняно з наступним (наступними) набір сем. Водночас уточнювальне, конкретизуюче означення допомагає виявити тонкі семантичні нюанси уточнювального прикметника.

Компонент з уточнювальною функцією може бути підставою оцінки, значення якої звичайно передається першим у лінійній послідовності компонентом, пор.: 1. *Високий, чистий* дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю (О. Довженко). 2. [...] *Dominikowa* [...] *zeznawała cichym, nabożnym* głosem... (W. S. Reymont). У подібних конструкціях як додаткові можуть виявлятися каузативні, умовні відношення однорідних членів.

Експлікуюче означення може інтенсифікувати уточнюване. Згідно з логічною послідовністю розташування носіїв ознак, атрибут-інтенсифікатор розміщується ближче до опорного іменника, напр.: 1. Жінка робила враження *затурканої, забитої істоти* [...] (Г. Тютюнник). 2. [...] *Przed nim, za nim, wkoło niego rozlegał się szumny i nieprzerwany śpiew bystrej, burzliwej* wody (E. Orzeszkowa).

Відношення уточнення однорідних членів передаються неявно, імпліцитно, оскільки ці компоненти речення зазвичай об'єднуються безсполучниковим зв'язком. Водночас уточнювальні відношення можуть експлікуватися за рахунок часток, напр.: [...] *Жодного, бодай паршивенького* денікінця не появилось... (В. Земляк). Ознака, що передається однорідним означенням з уточнювальною щодо першого означення семантикою, часто конкретизується за рахунок введення обставинного кваліфікатора з інтенсифікуючим значенням: 1. Сусід до сусіда ходив рідко, хіба що зимою *в довгі, смертельно*

¹¹⁴ П. С. Дудик, *заснач. праця*, с. 36.

нудні вечори на перекур та побрехенцію [...] (Г. Тютюнник). 2. *W spokojnej, prawie uroczystej powadze* czuć było przekonanie silne i głębokie (E. Orzeszkowa).

4. Градація

Семантико-синтаксичні відношення градації між однорідними членами розуміють по-різному. З одного боку, як градаційні можуть трактуватися групи безсполучникових, рідше – об'єднаних за допомогою сполучників *i // i, a* членів, в яких кожний наступний компонент посилює ознаку, що міститься в попередньому слові, таким чином, у реченні створюється ефект поступового „нагнітання” ознак, напр.:

I. 1. [...] Чіткі краї розмивали ніч і все, що вона спородила за віки на берегах *древніх, вічних* рік... (Ю. Мушкетик). 2. [...] *Пишні, повні та чималі* губи виступали вперед, неначе рожевий пуп'янок (І. Нечуй-Левицький). II. 1. *Byłem sztubakiem, tego dnia jednakże jednym z tysięcznych aktorów wielkiego, wspaniałego* widowiska, którego bohaterem był Sienkiewicz (K. Makuszyński). 2. *Dzień ten pamiętam jako wielką, bajeczną* wizję [...] (K. Makuszyński). До безсполучникових градаційних членів належать також такі сполучення, в яких перший компонент повторюється, але вже із конкретизатором із підсилювальним значенням, напр.: Тільки *сміливий, неймовірно сміливий* удар може забезпечити успіх його атакуючим бійцям (О. Гончар).

5. Протиставлення

Відповідно до логічної природи протиставлення у блок однорідних членів, пов'язаних такими відношеннями, входить пара компонентів, напр.: Ну просто *не слово, а чудо* – та звідки ж воно, оце слово? (П. Перебийніс). Якщо між опозитивними членами з'являється компонент, що передає проміжну одиницю, загальна семантика відношень у такому мовленнєвому комплексі розцінюється не як протиставлення, а як перелік, напр.: Скільки разів, Андроне Потаповичу, з *високих, середніх і низьких* трибун говорив ти про селянське життя? (М. Стельмах).

Бінарна опозиція передається за допомогою узуальних або контекстуальних антонімів, напр.: 1. Ти стоїш переді мною в *темних* образах і *світлих* (М. Рильський). 2. [...] *Służba roznosiła zimne i gorące* пароже [...] (B. Prus). Однорідність підкреслює спільну архісему слів, водночас такі одиниці розходяться за диференційними семами. Найбільш типовим для протиставлення однорідних членів є розходження за знаком оцінки.

Протиставленість однорідних членів в українській і польській мовах звичайно експлікується завдяки сполучникам. Відповідні сполучники можуть накладати на контрастивні значення однорідних компонентів додаткову семантику зіставлення, чергування, взаємовиключення, градації та ін., напр.:

I. 1. Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосну тишу полів, то помічаєш, що в ній є щось *не земне, а небесне* (М. Коцюбинський).

2. Сергій звівся на ноги і легко поніс по ріллі своє *м'язисте і легке* тіло (Г. Тютюнник). II. 1. [...] *Spał twardo, bez żadnych marzeń przykrych albo przyjemnych* [...] (В. Prus). 2. *To jest, widzisz waszmość, służba publiczna, a tamto prywatna* (H. Sienkiewicz).

Додатковими чинниками, що оформлюють семантику протиставлення, нерідко стають конкретизатори різного типу, інші мовні засоби. Завдяки цьому підвищується експліцитність відношень, значення опозиції наближається до семантичного центру речення, напр.: *І припала така година дуже радісна і трохи сумна: у Миколи були іменини* (В. Симоненко).

Разом із тим однорідні члени можуть протиставлятися імпліцитно, в умовах безсполучникового зв'язку, напр.: *Зупинися нишком-тишком над рум'яним, білим личком...* (С. Руданський).

Сполучникові або безсполучникові засоби, самі значення слів – однорідних членів можуть впливати на формування на базі семантичної опозиції відношень допустовості, напр.: *Прислухався й почув тиху, але напрочуд гармонійну музику* (В. Шевчук).

6. Каузація

Між однорідними членами в українських і польських реченнях можуть виникати семантико-синтаксичні відношення зумовленості – каузації, умови, допустовості. Такі відношення однорідних компонентів значно ускладнюють семантику речення додатковими, здебільшого бінарними, згорнутими пропозиціями. Відношення зумовленості виявляються з високим ступенем експліцитності, якщо вони „підкріплені” сполучниковим зв'язком, різного роду конкретизаторами, іншими мовними засобами; у протилежному випадку ці відношення є імпліцитними. Повною мірою семантико-синтаксичні відношення зумовленості однорідних компонентів розкриваються при їхніх трансформаціях у складнопідрядні речення.

Каузативні відношення між однорідними членами актуалізуються за рахунок введення сполучників у поєднанні з конкретизаторами, напр.: *і тому, а звідси // і (а) dlatego, wskutek tego, wobec tego* та ін., напр.: *Непомітні оку і тому надзвичайно небезпечні мілини оточували їх [острови] і відходили далеко у відкрите море* (З. Тулуб). При безсполучниковому зв'язку однорідних членів їхні причиново-наслідкові відношення імпліцитні, напр.:

1. *На лісах дрімучих, темних,
на незайманих степах
спочивала Україна
в золотих дитячих снах.*

(О. Олесь)

(Оскільки ліси дрімучі, вони темні).

2. [...] *Powiedziała Kasia tonem starszej, doświadczonej osoby* (E. Barska, M. Głogowski) (*Ponieważ jest starszą osobą, jest doświadczona*).

Низки каузативно пов'язаних однорідних членів можуть відбивати як об'єктивно існуючі взаємозв'язки ознак, так і суб'єктивні уявлення про детермінацію. В будь-якому випадку добір мовних засобів буде суб'єктивним, напр.: *Pod wieczór usłyszał daleki, przytłumiony odgłos paru wystrzałów* (G. Herling-Grudziński) (Поніваз одгłos wystrzałów daleki, był przytłumiony – об'єктивна каузація).

7. Умова

Імплицитні каузативні відношення однорідних членів зазвичай суміщаються з умовними. Різниця в тлумаченні відношень полягає в ступені типізації наслідку, розумінні взаємозв'язку ознак як часткового або узагальненого, напр.: [...] *На бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі...* (М. Коцюбинський) (Оскільки небо бліде, воно сприймається як втомлене; Якщо небо бліде, воно втомлене). Такі умовні відношення передають загальні, найбільш типові, закономірні наслідки, відтворені водночас через призму суб'єктивної оцінки, напр.: *Lekkie, wysokie chmurki zwiastujące pogodę [...] poczęły się czerwienić [...]* (H. Sienkiewicz) (Jeżeli chmurki wysokie, to znaczy, że są lekkie).

8. Допустовість

Допустово-протиставні відношення однорідних членів також можуть виражатися з більшим / меншим ступенем експліцитності. Актуалізація таких відношень відбувається при включенні в структуру речення сполучників типу *хоч (хоча), але, проте; chociaż (choć), (i), ale, lecz* та ін., пор.: 1. Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з *мрійними, але злими* очима (М. Куліш). 2. *Rumianą, choć starą* Awdocię o czarnych, błyszczących oczkach wszyscy we wsi lubili i poważali (E. Orzeszkowa). 3. Tylko dwie mam rączki *małe, Lecz* do prania *doskonale* (М. Konopnicka).

Однорідні члени можуть бути пов'язані імплицитними допустово-протиставними відношеннями, якщо між ними немає сполучників. Семантично такі відношення ґрунтуються передусім на протиставленні оцінних ознак відповідних слів, напр.: [Agata] [...] *przeżegnała się i poszła szeroką, wyboistą drogą ku lasom [...]* (W. S. Reymont). Якщо однорідні компоненти об'єднані безсполучниковим зв'язком, при трансформаціях вихідним виступає то один, то другий член, тобто їх можна інтерпретувати як взаємозумовлені. При експліцитному, сполучниковому вираженні допустовості вихідним є лінійно перший член.

Для однорідних членів поширеним є суміщення семантико-синтаксичних відношень різного типу. Так, наприклад, у реченні Він пам'ятає *шаблю гостру*, а, може, *щерблену й тупу, блискучу й довгу*, наче постріл, і ночі тьму (В. Сосюра), з одного боку, означення *гостра* протиставляється означенням *щерблена й тупа*, з другого боку, всі атрибути у цьому реченні пов'язані відношеннями переліку.

Відношення допустовості однорідних означень поєднуються з протиставністю, часто – з експлікацією, напр.: *Rzekłbyś: burza zawrzała nagle w tej cichej, złowrogiej pustyni* (H. Sienkiewicz).

Таким чином, семантико-синтаксичні відношення однорідних членів в українській і польській мовах відзначаються багатоплановістю, що зумовлена як лексичними значеннями відповідних слів, так і наявністю / відсутністю сполучників.

Однорідні члени речення розташовуються в певному порядку (див. 7.8.2.).

7.5.2. Неоднорідні означення *Przydawki niejednorodne*

Іменні групи, що включають кілька означень – однорідних або неоднорідних, у семантичній організації речення мають значне функціональне навантаження. У слов'янських мовах категорія неоднорідності властива тільки означенням, у той час як однорідними можуть бути будь-які члени речення. Неоднорідні та однорідні означення мають ряд спільних рис. І неоднорідні, й однорідні означення послідовно обмежують обсяг поняття, носієм якого є опорний субстантив. Включаючись у зв'язки неоднорідності або однорідності, атрибути вступають у семантико-синтаксичні відношення як зі стрижневим словом, так і між собою. Водночас характер цих зв'язків у групах неоднорідних та однорідних означень є однаковим. Спільні риси неоднорідних та однорідних означень не знімають проблему їхнього розмежування. Хоча в мовознавстві склалися певні критерії відмінності цих видів означень, питання до кінця не з'ясоване. До того ж не існує єдиної спільнослов'янської традиції виділення неоднорідності та однорідності означень. Якщо в українському мовознавстві поділ на однорідні та неоднорідні означення відбувається досить послідовно, у польській граматичній і пунктуаційній традиції немає їх чіткого, послідовного розмежування. Сполучення означень з одним субстантивом у польській науковій літературі витлумачуються не через поняття однорідності / неоднорідності, а через кваліфікацію їх як таких, що пов'язані сурядним зв'язком (*zespół współrzędny*), і таких, що з'єднані без сурядного зв'язку (*zespół niewspółrzędny*)¹¹⁵.

У польському письмовому мовленні зв'язок між означеннями може бути оформлений як однорідний, проте за своїми значеннями відношення між прикметниками мають виразний неоднорідний характер, напр.: [...] *Drogą od lasów szła jakaś dziewczyna i ciągnęła za sobą na postrońku dużą, czerwona krowę* [...] (W. S. Reymont), пор. у того самого письменника: [...] *Kilka kobiet radziło i wydziwiała nad ogromną czerwono-białą krową* [...]; пор. також: 1. [...] *Wylewa się spod skrzydła ściśniona piechota Długa, czarna*

¹¹⁵ Пор.: А. Киклевич, *ззнач. праця*, с. 113–114.

kolumną [...] (A. Mickiewicz). 2. *Długie, czarne cienie kładły się od drzew na ziemię [...]* (H. Sienkiewicz). 3. *Czarne, okrągłe oczy jej zwilgotniały, powieki zamrugały* (E. Orzeszkowa). 4. [...] *Chodnik oddzielony od środka ulicy krótką, żelazną balustradą* (B. Prus). 5. *Skąd się wziąłem na tej pustej, skalistej wyspie?* (K. Filipowicz). 6. *Tandetny pierścionek odpustowy z czerwonym, szklanym oczkiem* podobał mi się chyba bardziej, niż matowy koral oprawiony w złoto (z gazety). В українському мовленні оформлення неоднорідних означень як однорідних (перелічувальна інтонація, кома на письмі) зустрічається як виняток, напр.: Проти хати стояла боком до вулиці *величезна, старезна* клуня (В. Винниченко).

Різниця між неоднорідністю та однорідністю може визначатися як на формально-граматичній, так і на семантико-поняттєвій основі. У формальному плані неоднорідні означення об'єднуються в синтагму з підрядним зв'язком, однорідні – із сурядним. Неоднорідні означення не вимовляються із типовою для однорідних перелічувальною інтонацією (іншою при наявності протиставних і розділових сполучників). Саме з інтонацією пов'язане важливе граматичне розрізнення неоднорідних та однорідних означень.

У морфологічному плані неоднорідні та однорідні означення в українській і польській мовах передаються прикметниками або дієприкметниками. Крім того, у групах з неоднорідними означеннями один із компонентів може бути виражений прикметниковим займенником або порядковим числівником. Предикатний прикметник може мати залежні займенникові форми, основними функціями яких є актуалізація, конкретизація, інтенсифікація, екстенсивність, порівняння ад'єктивної ознаки, напр.:

I. 1. *Апетит якийсь поганий...* (О. Вишня). 2. *І, кажуть, така я світла [...]* (Л. Костенко). 3. *Віз наш увесь дерев'яний* (О. Довженко).

II. 1. *A Pauluk jakiś inny jak zawsze...* (E. Orzeszkowa). 2. *Się zakrztusiła ze śmiechu, takie to było śmieszne* (S. Mrozek). 3. *– Jakaż to noc ciemna i zawieja coraz większa – mówił łowczy* (H. Sienkiewicz).

Як виняток компоненти всередині комплексів неоднорідних або однорідних означень можуть бути морфологічно різнотипними, напр.: На купинах стирчать буйні, надламані стебла ситнягу і татарського зілля, а за ними щільною стіною підвівся *сухий, з сиво-рожевим волоттям* очерет (М. Стельмах).

Як неоднорідні, так і однорідні означення можуть поширюватися залежними словами, хоча поширення більш властиве комплексам з однорідністю, напр.: 1. *Рантовий літній ще вечір* запинав його [віконце] (В. Підмогильний). 2. *Uparta, głęboko ukryta myśl* orała jego dziecięce czółko (S. Mrozek). Таким чином, у ролі одного з неоднорідних або однорідних означень виступає ад'єктивне словосполучення.

Як зазначає Л. О. Кадомцева, у розвитку теорії описової граматики поняття однорідності – неоднорідності зазнавало різних інтерпретацій. Поступово із загального визначення виведено неконкретизовану тезу про

однорідність як явище суцільно семантично неподільне (члени речення лежать в одній площині логіко-семантичних відношень і характеризують залежний компонент речення чи характеризуються ним з одного боку). Семантична неподільність, тотожність як критерій досі розмежовує лише однорідні чи неоднорідні означення, а не всі однорідні члени речення¹¹⁶. Отже, якщо однорідні означення виступають як функціонально тотожні щодо опорного субстантива, то неоднорідні означення виконують різні функції.

З лексико-граматичного погляду неоднорідні означення можуть складатися з комбінацій ад'єктивів різних лексико-граматичних розрядів або одного розряду. Однорідні означення репрезентовані або тільки якісними, або тільки відносними прикметниками.

Найважливішим семантичним критерієм розмежування неоднорідних та однорідних означень у мовознавчій літературі визнається те, що перші характеризують предмет з різних боків, а другі – з одного боку (аспекту). При цьому неоднорідні означення характеризують один референт, однорідні означення передають або відмінні ознаки різних предметів, або різні ознаки одного референта.

Як підкреслює П. Дудик, „часом буває складно визначитись у тому, де пролягає межа між однорідними й неоднорідними означеннями, бо чітко не вловлюється їхня індивідуальна, окремішня своєрідність. Означення як особливі мовні явища, реалії не завжди легко вкласти в рамки однорідності й неоднорідності. Також і пунктуаційне розмежування однорідних і неоднорідних означень подекуди виявляється хистким, невиразним, теоретично й практично дещо сумнівним”¹¹⁷. Особливі труднощі у визначенні типу зв'язку між компонентами ускладненого словосполучення виникають у ситуаціях, коли семантика прикметників, що входять у такий ряд, дає змогу трактувати їх і як неоднорідні, і як однорідні означення, пор.: *Przyszedł barczysty mocny chłopak*; *Przyszedł barczysty, mocny chłopak*. Для виділених означень характерна наявність інтегральних родових та диференційних сем прикметників (у даних випадках ‘якість’, ‘оцінка’, ‘позитивна оцінка’ та ін.) і, внаслідок цього, – семантична зближеність, синонімія атрибутів.

Орієнтація на один із можливих варіантів вираження кількох ознак референта залежить від комунікативно-прагматичної заданості тексту: неоднорідність акцентує увагу на дистинктивних (різних) семах прикметників, однорідність – на спільних семах (хоча і в одному, і в другому випадках ад'єктиви мають як однакові, так і різні семи). У подібних випадках трактування кількох ознак як різно- або однопланових залежить від мовця, котрий відображає свою прагматичну установку за допомогою інтонації (в усному мовленні) або ком (у письмовому мовленні).

¹¹⁶ Л. О. Кадомцева, *ззнач. праця*, с. 66.

¹¹⁷ П. С. Дудик, *ззнач. праця*, с. 35.

Серед сполучень, які в українській і польській мовах можуть бути представлені як з неоднорідними, так і з однорідними означеннями, виділяються ряди якісних прикметників, у семну структуру яких завжди входять семи якості, характеристики, оцінки та диференційні семи – основні носії лексичного значення слова. Отже, набір сем будь-яких двох (і більше) якісних прикметників дає змогу об'єднувати їх у комплекси як однорідних, так і неоднорідних означень. Як зазначають дослідники, „однорідність у конструкції супідрядних означень зумовлена граматичною тотожністю цих одиниць, а неоднорідність – їх актуалізованою лексико-семантичною різницею”¹¹⁸.

Неоднорідні означення семантично різнопланові; вони перебувають між собою в послідовному смисловому підпорядкуванні, ступенево обмежуючи поняття, що позначене субстантивом. У комунікативному плані сполучення з неоднорідними означеннями виступають як конструкції конденсованого змісту. У формальному аспекті субстантивну групу, в яку входять неоднорідні означення та базове слово, вважають складним словосполученням.

Семантико-синтаксичну категорію неоднорідності українські лінгвісти вивчали досить обмежено¹¹⁹. У польському мовознавстві традиція дослідження неоднорідності фактично відсутня.

Словесні комплекси з неоднорідними означеннями вирізняються подвійною формально-семантичною залежністю: найближче до означуваного слова неоднорідне означення пов'язується з ним прямо, безпосередньо, а друге означення пояснює означуване слово разом із найближчим до нього означенням; отже, неоднорідні означення відзначаються семантико-синтаксичною нерівноправністю. Внутрішньо суперечна природа компонентів неоднорідного ряду зумовлена передусім тим, що одне із значень вступає у більш тісний порівняно з іншим атрибутом контакт з іменником, актуалізуючись таким чином у структурі висловлювання.

Водночас властива неоднорідним означенням ступенева підрядність та семантична залежність може виявлятися з більшою або меншою мірою відповідно до значенневих властивостей прикметників, що входять у такий словесний блок. У повному обсязі ступеневий зв'язок виявляється в тому випадку, коли обидва ад'єктиви є відносними або один із прикметників є якісним, а другий – відносним, напр.: 1. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина). 2. *Wył to niedzielny poranek wiosniany* (М. Конопніцка). Таксономічне, класифікуюче значення відносних прикметників сприяє їхньому тісному зв'язку з опорним субстантивом. Словесний комплекс „іменник + відносний ад'єктив” нерідко позначає одне неподільне поняття, а неоднорідне означення характеризує це поняття.

¹¹⁸ А. Киклевич, *заснач. праця*, с. 121.

¹¹⁹ Пор.: І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 331–363.

Якщо ж неоднорідні означення виражені якісними прикметниками, ступенева семантико-граматична залежність виявляється слабкіше. Словесно-поняттєвий зв'язок контактного означення – якісного прикметника з іменником також є менш тісним порівняно до сполучення з означенням – відносним ад'єктивом. Це пов'язане передусім із більшою абстрагованістю значень якісних прикметників. Певну семантико-граматичну незалежність неоднорідних означень – якісних прикметників підтверджує й те, що вони, на відміну від сполучень з відносними ад'єктивами, мають менш фіксований порядок розташування, а також те, що вони потенційно можуть бути представлені у формі однорідних, напр.: 1. *Твердий синявий сніг* грав на сонці самоцвітами (М. Коцюбинський) (пор. *синявий твердий сніг; твердий, синявий сніг*). 2. *Lampa wisiała u czarnego pułapu i mdłym żółtawym światłem rozjaśniała jasne, powichrzone głowy [...]* (W. S. Reymont) (*жółtawe mdłe światło; mdłe, żółtawe światło*).

Сполучення із неоднорідними означеннями можуть являти собою ланцюжок слів, до складу якого входить найчастіше два, зрідка – три, ще рідше – чотири означення й опорний компонент. За даними нашої вибірки, сполучення з двома неоднорідними означеннями у мовах, що досліджуються, склали відносно однакову картину – 90%, із трьома – 9%, з чотирма – 1%, пор. конструкції з кількома означеннями: 1. Із глиняних нір цілими зграями вилітали пічкури [...] і зникали у *свіжому прозорому ранковому повітрі* (Г. Тютюнник). 2. [...] *Utworzył się jeden wielki potok uliczny* (B. Prus). Значеннєве навантаження іменного сполучення у випадку об'єднання з номінативом двох і більше прикметників зростає, міжатрибутивні контакти ускладнюються. При цьому кожне наступне означення звужує обсяг значення субстантива.

Здатність українських і польських прикметників входити у комплекси з неоднорідними означеннями визначається їхніми валентнісними можливостями сполучатися з іменником та між собою. Прикметники, що входять у групи неоднорідних означень, можуть мати спільні неактуалізовані семи (на відміну від прикметникових однорідних означень, у яких спільна сема актуалізована і є семантичною підставою однорідності).

Поширеним для неоднорідних означень – оцінних прикметників є збіг знаку оцінки, напр.: 1. Мене супроводжували *добірні молоді* козаки (П. Загребельний) (спільна сема – 'позитивна оцінка'). 2. [...] Він блукав по *оголених сірих* ланах, байдуже, без цілі, аби далі від дому (М. Коцюбинський) (спільна сема – 'негативна оцінка'). 3. *Odlepiłem się ostrożnie, wsunąłem krzesło z nieszczęsnym rozprażanym tortem pod stół i cofając się tyłem, próbowałem wymknąć się z pokoju* (S. Niziurski) (спільна сема – 'негативна оцінка').

Прикметники на позначення кольору *голубий, блакитний // niebieski* мають потенційні семи як позитивної, так і негативної оцінки. В умовах поєднання такого ад'єктива з неоднорідним означенням – оцінним при-

кметником у переносному значенні *холодний* // *zimny* у сполученні з іменниками *очі* // *oczy* актуалізується сема негативної оцінки. Водночас таке вживання свідчить про певні стереотипи мовної картини світу або (та) спільні стандарти мовлення слов'ян, пор.: 1. [...] *Холодні блакитні очі* зажеврили (О. Бердник). 2. *Холодні голубі очі* уважно вивчали кожну рисочку на полковниковому лиці... (В. Малик). 3. I gdy teraz patrzył na Julcię mówiącą prędko i wyraźnie, na jej *zimne niebieskie oczy* [...], zrozumiał, że nic tutaj nie było do wyjaśnienia (J. Iwaszkiewicz).

Пропозитивний потенціал груп із неоднорідними означеннями виявляється при трансформаціях таких конструкцій у речення. Можливість транспозицій комплексів з базовим ім'ям та неоднорідними означеннями в одне речення ґрунтується на семантичній різноплановості таких означень; пор. із групами однорідних означень, які при трансформаціях не включаються в одну предикативну структуру, напр.: 1. Від бузинової хмари степом рухалася *широка чорна тінь*... (Г. Тютюнник) (*Широка тінь* – чорна; *Чорна тінь* – широка). 2. [...] На берег приліг *тихий, голубуватий вечір* (Ю. Мушкетик) (*Вечір був тихий*; *Вечір був голубуватий*).

Внутрішньоструктурні відношення неоднорідних означень в українській і польській мовах відзначаються семантичною багатоплановістю, хоча ці відношення менш актуалізовані порівняно з однорідними означеннями. Характер відношень у сполученнях із неоднорідними означеннями спричинений, у першу чергу, їхньою природою: семантичною різноплановістю та ступеневою підрядністю. Водночас встановленню семантико-синтаксичних контактів між неоднорідними означеннями сприяє належність обох слів до однієї частини мови, наявність у відповідних прикметників не тільки протиставлених, але й спільних сем. Важливим чинником, що дає поштовх утворенню відношень між неоднорідними означеннями, є також їхнє входження в складне сполучення з одним опорним субстантивом. У конкретних мовленнєвих ситуаціях семантичному контактуванню неоднорідних означень сприяють додаткові чинники: належність до одного лексико-граматичного розряду або ЛСГ, подібний тип словотвору, зближена внутрішня форма. Відношення неоднорідних означень актуалізуються, якщо вони входять до групи іменного присудка або семантика відношень „підтримується” за рахунок інших членів речення, напр.: 1. Десь апарат військового телефону *тягне свою печальну тривожну мелодію* (М. Хвильовий) (слова *печальна, тривожна, тягне* мають спільну сему негативної оцінки). 2. W *bladym słońcu wrześnieowym* chata Pawła stała *cicha jak grób* [...] (E. Orzeszkowa) (контекст підкреслює слабку інтенсивність ознак). Між неоднорідними означеннями у слов'янських, в тому числі в українській і польській, мовах встановлюються такі семантико-синтаксичні відношення, як зближення, експлікація, протиставлення, характеристика, каузація, умовність, допустовість.

1. Зближення

Неоднорідність акцентує увагу на різнопланових семантичних характеристиках відповідних прикметників. Тому природно, що відношення семантичної зближеності між неоднорідними означеннями є нетиповими. Водночас наявність спільних сем ад'єктивів сприяє семантичному тяжінню атрибутів, напр.: 1. Вона [ворона] бездоганно вгадувала наближення дощу чи грому ще при *безхмарному ясному* небі [...] (О. Довженко). 2. [...] *Brzegi rzek bramowały się rankami przezroczystą skorupą szklaną* (H. Sienkiewicz).

Якщо спільні семи прикметників є диференційними та (або) їх є кілька, відношення між неоднорідними означеннями наближаються до синонімічних, проте не переходять у них, оскільки семантична домінанта між ад'єктивами не актуалізована, як це спостерігається в однорідних означеннях, напр.: 1. [...] Цей веселий шум освіжив і оновив степ і людей, і викликав у них *дитячий радісний* настрій (Г. Тютюнник) (пор.: *дитячий, радісний настрій*). 2. [...] *Jego dusza zażywała radości obcowania z Bogiem, a także z duszą Benjamina Mitelmana oraz duszami tych miłych godnych osób, które wspierał zakupami dzieł sztuki [...]* (A. Szczypiorski) (пор. *miłe, godne osoby*).

2. Експлікація

Між семантично зближеними неоднорідними означеннями можуть розвиватися додаткові відношення експлікації. В цьому випадку в українській мові прикметник із вужчим обсягом значення займає місце перед іменником, а у польській мові – звичайно після субстантива, напр.: 1. [...] Раптом *біле слінуче* світло різнуло по очах людей... (Г. Тютюнник). 2. *Tu i ówdzie wielki dom piętrowy [...]* (B. Prus). Аналіз цих і подібних сполучень з експлікуючими неоднорідними означеннями дає підстави не погодитися з думкою П. С. Дудика, котрий, по-перше, вважає відношення уточнення характерними для всіх комплексів із неоднорідністю, по-друге, зазначає, що уточнюючим виступає перше, а не друге (наступне) в лінійній послідовності означення, пор.: „субстантивні словосполучення із залежним прикметником можуть уточнюватися, конкретизуватися другим, третім, четвертим і т. д. неоднорідними залежними прикметниками, семантика яких стосується не тільки панівного слова, а всього бінарного словосполучення як єдиної складної синтаксично-семантичної одиниці”¹²⁰. Хоча у слов'янському мовленні зустрічаються речення, в яких неоднорідне означення – прикметник з вужчою семантикою міститься у послідовності першим, проте такі випадки трактуються як виняток, пор.:

Розбуди мене, розбуди,
мені сниться холодний сон,

¹²⁰ П. С. Дудик, *ззнач. праця*, с. 183.

що навколо – вічні льоди,
крижаний зимовий полон.

(Л. Костенко)

У рядах з експліцитними відношеннями неоднорідних означень друге в лінійній послідовності означення може передавати ознаку з вищим, аніж у першому, ступенем інтенсифікації: 1. [...] З яруги виїхав широкоплечий вершник з похмурим, дикуватим обличчям і *чорною смолистою бородою* (Г. Тютюнник). 2. Był to młody jeszcze bardzo człowiek, suchy, czarniawy, wielce przystojny, ze szczyłą twarzą i *wydatnym orlim nosem* (H. Sienkiewicz).

3. Протиставлення

Відношення семантико-синтаксичного протиставлення мало характерні для неоднорідних означень (на відміну від однорідних). Разом із тим okazіонально можуть уживатися такі ряди, які вирізняються високим ступенем лексичної спаяності субстантива з контактним означенням, у той час як другий атрибут позначає сполучення в цілому, пор.: *важка легка промисловість, młody starszy pan*.

Протиставлення неоднорідних означень ґрунтується на узуальній або контекстуальній антонімії прикметників, напр.: 1. Климко [...] *онімілою тремтячою рукою* дужче розгорнув солому напроти очей (Гр. Тютюнник). 2. Na ekrany kin trafił film „*Mała wielka miłość*” (z gazety). При цьому в номінативних комплексах із протиставленими неоднорідними атрибутами часом обігрується семантика прикметників, їхня внутрішня форма, внаслідок чого в умовах контексту створюється ефект актуалізації складного словосполучення.

Протиставлені прикметникові атрибути мають спільні архісеми й антонімічно протиставлені диференційні семи. Здебільшого неоднорідні означення протиставляються за знаком оцінки. Водночас граматична нерівноправність неоднорідних означень не дає змоги їх урівноважити, протиставити повною мірою. Знаходячись на різних полюсах протиставлення, антонімічні прикметники – неоднорідні означення разом із тим мають спільну семну вісь. Це відкриває можливості для створення на базі протиставлення допустових відношень таких означень і отожд для їх певного зближення. Протиставляючись за знаком оцінки, прикметникові неоднорідні означення нівелюють її, пом'якшують категоричність, зближуються на оцінній шкалі.

4. Характеризація

Найбільш типовими для неоднорідних означень є семантичні відношення характеризування, що витікає передусім із граматичної природи неоднорідності: одне означення становить із субстантивом єдиний комплекс, а перше в лінійній послідовності означає, характеризує цей комплекс. Власне характеризування виражає типову, здебільшого оцінну ознаку

референта, що передається сполученням NAdj. Такий словесний ланцюжок може бути трансформований у речення характеристичної з аксіоматичним для мовця або соціуму значенням, напр.: 1. *Шорстке кукурудзяне листя зрадницьки шурхотіло навколо* (В. Нестайко) (Кукурудзяне листя є шорстким). 2. *Potem śniły mu się obszerne węgierskie równiny [...]* (В. Prus) (Węgierskie równiny są obszerne).

5. Каузація

Семантика характеристичної може суміщатися з каузацією або умовою. Отже, причина або умова усвідомлюється мовцем як підґрунтя для характеристичної, напр.: 1. *Потягне звідкись пахучим солом'яним димом...* (Гр. Тютюнник) (Солом'яний дим є пахучим; Оскільки це солом'яний дим, він пахучий; Якщо це солом'яний дим, він пахучий). 2. [...] *On nie ma arsenału, tylko zwyczajny sklep bławatny [...]* (В. Prus) (Bławatny sklep jest zwyczajny; Ponieważ jest to sklep bławatny, to jest zwyczajny; Jeżeli to jest sklep bławatny, to jest zwyczajny). Неоднорідні означення, що пов'язані відношеннями зумовленості, характеризуються комунікативною конденсованістю.

Серед відношень зумовленості найбільш поширеною є каузація, пор., напр.: 1. *Вражало її хворобливе жовте лице і злякані сухі очі з лихоманковим блиском* (Г. Тютюнник) (Оскільки обличчя мало жовтий колір, воно сприймалося як хворобливе). 2. *Przez otwarte okna wlewają się tu potoki słonecznych blasków i gorący lipcowy wiatr nasycony warszawskimi pyłami* (В. Prus) (Ponieważ wiatr jest lipcowy, to jest gorący).

Семантико-синтаксичні відношення каузації у групах з неоднорідними означеннями демонструють, зокрема, багатий значеннєвий потенціал прикметників. Так, у ролі наслідку різних ознак-причин може виступати один прикметник, пор., напр.: 1. *В саду стежки були висипані морським грубим піском* (Леся Українка). 2. *Мати закутала грубим полотняним шматком маля і поклала до колиски* (С. Чорнобривець). 3. *Чулася дрібна жіноча річ, груба чоловіча мова* (Панас Мирний). 4. *Був потім обід у кафе з саморобним пивом ячмінним; зачерпують цей екзотичний напій грубими дерев'яними кухлями [...]* (О. Гончар). 5. *Вона сіла на грубий дерев'яний стілець [...]* (Є. Гуцало).

6. Умова

На каузативні відношення неоднорідних означень можуть накладатися умовні відношення, якщо значення наслідку має узагальнений характер. Сприйняття таких відношень як умовних підкреслює їхній сентенційний і водночас оцінний характер, напр.: 1. [...] *Товсті кам'яні стіни вагової і зовні, і всередині були густо вкриті чорною кіптявою...* (Гр. Тютюнник) (Кам'яні стіни є товстими; Оскільки це кам'яні стіни, вони товсті; Якщо це кам'яні стіни, вони товсті); пор. *Jest niedziela, szkaradny dzień marcowy [...]* (В. Prus).

7. Допустовість

Семантико-синтаксичні відношення допустовості між неоднорідними означеннями базуються здебільшого на контрасті диференційних сем оцінки та інтенсивності, а також на зближенні архісем відповідних прикметників, напр.: 1. Він мав *гарний хижий* ніс. 2. Miał *opuszczone tośnie barki*.

У рядах неоднорідних означень в українській і польській мовах діють специфічні закономірності словопорядку (див. 7.8.2.).

7.5.3. Предикативне означення Określenie predykatywne

У синтаксичній системі української та польської мов окрему групу складають члени речення з подвійними зв'язками¹²¹. При подвійних синтаксичних зв'язках компонент речення одночасно відноситься до двох інших компонентів речення, унаслідок чого утворюється тричленний комплекс із взаємопов'язаним характером відношень елементів конструкції.

Речення з подвійними зв'язками давно привертають увагу дослідників слов'янського синтаксису, проте й досі немає єдиної точки зору щодо кваліфікації компонентів, які беруть участь у їх формуванні. Різноманітність поглядів на це явище пов'язана з його формальною та семантичною неоднозначністю, функціональним синкретизмом.

До основних проблем характеристики компонента синтаксичної структури з подвійними зв'язками належать, з одного боку, встановлення його статусу в системі членів речення, з другого, – відмежування від власне означення та присудка. Суперечливою є термінологічна кваліфікація та визначення синтаксичної функції прикметникового компонента з подвійними синтаксичними зв'язками. Найбільш широко вживаний термін – предикативне означення різними вченими розглядається або як головний, або як другорядний член речення, або як особливий компонент, що об'єднує в собі риси й одного, й другого членів.

У нашій праці предикативне означення розглядається як особливий член речення, що не належить ані до головних, ані до другорядних компонентів. Термін „предикативне означення” відбиває семантико-синтаксичну сутність цього компонента структури речення. Будь-який ад'єктив (або дієприкметник) є предикативним словом, вияв предикативності прикметника пов'язаний з його синтаксичною позицією. Найбільшою мірою

¹²¹ Див., напр.: Н. Л. Іваницька, *Двоскладне речення в українській мові*, с. 103; Л. М. Томусяк, *Пропозитивна структура речень з дуплексивами*, „Мовознавство”, 1998, № 4–5; І. Кононенко, *Конструкції з подвійними синтаксичними зв'язками в українській і польській мовах*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 19–20, Warszawa 2005; K. Pisarkowa, *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1965; Z. Czapięga, *Predykatywność określeń w języku polskim i rosyjskim*, Rzeszów 1994.

предикативність виявляється, якщо прикметник входить до складу присудка. У випадках, коли ад'єктив виконує функцію означення, ним передається потенційна (додаткова) пропозиція. Предикативне означення займає в цьому плані проміжну ланку між власне означенням і присудком, пор.: *Drzewo wyrosło wysokie* (*Drzewo jest wysokie; Wysokie drzewo wyrosło*). Ступінь предикативності предикативного означення вищий, ніж в атрибута, але не актуалізований такою мірою, як у предиката.

Одним з основних критеріїв, що допомагає розмежувати непередикативне і предикативне означення, є позиція прикметникового компонента у реченні. Якщо прикметник стоїть у контактній позиції щодо означуваного іменника і становить із ним інтонаційну цілісність, він виконує функцію означення. Переміщення прикметника у постпозицію щодо іменникового компонента або його дистантне розташування може змінити статус ад'єктива на предикативне означення. Водночас, хоча зміна порядку слів і є передумовою для переходу прикметника у предикативне означення, словорозташування не може бути визначальною причиною зміни функції ад'єктива. Порядок слів у конструкціях із залежним прикметником може змінюватися у різних слов'янських мовах, але не завжди веде до втрати ним атрибутивного статусу. У конструкціях із предикативним означенням зміна позиції прикметника супроводжується встановленням додаткових зв'язків із дієслівним присудком, особливою семантичною залежністю від підмета і водночас синтаксичною автономізацією прикметника, підвищенням його ролі у формуванні семантичної структури речення. Так, наприклад, компоненти *хлопчик, сидів, сумний* // *chłopczyk, siedział, smutny* залежно від комбінацій позицій можуть утворювати речення наступних структур:

1. Adj – N – Vf

Сумний хлопчик сидів // *Smutny chłopczyk siedział*;

2. Vf – Adj – N

Сидів сумний хлопчик // *Siedział smutny chłopczyk*;

3. N – Vf – Adj

Хлопчик сидів сумний // *Chłopczyk siedział smutny*;

4. Vf – N – Adj

Сидів хлопчик сумний // *Siedział chłopczyk smutny*;

5. Adj – Vf – N

Сумний сидів хлопчик // *Smutny siedział chłopczyk*;

6. N – Adj – Vf

Хлопчик сумний сидів // *Chłopczyk smutny siedział*.

У реченнях 1 та 2 прикметник має статус атрибута, у 3–6 – предикативного означення.

В українських і польських конструкціях із подвійним синтаксичним зв'язком спостерігається тісна взаємозалежність між структурою моделі та семантикою речення. Розглянемо різні моделі.

а) N – Vf – Adj

Пор., напр.: 1. Плавці *лежать важкі і нерухомі* (Л. Костенко). 2. Chata Pawła stała za jego plecami *ciemna, zamknięta, milcząca* [...] (E. Orzeszkowa). У висловлюваннях такого типу предикативне означення, що стоїть у кінцевій позиції, передає найбільш інформативну їх частину; ступінь предикативності прикметникового компонента зростає. Відмежування ад'єктива від базового іменника (особового займенника) підвищує його інформативну значущість та семантико-синтаксичну самостійність. Якщо прикметник у таких реченнях стоїть в орудному відмінку, він лише частково узгоджується з іменем і його відрив від підмета посилюється.

У реченнях моделі N – Vf – Adj дієслівний присудок, що знаходиться між субстантивом і прикметником, стає посередником у зв'язку між ними. Функціональне навантаження дієслова у таких реченнях коливається від десемантизації до підвищеної актуалізації присудка завдяки встановленню між ним і предикативним означенням каузативних відношень, причому причину передає прикметник, а дієслово позначає наслідок, пор.:

Старий *стояв переляканий* (дієслово значною мірою втрачає лексичне значення).

Старий *зупинився переляканий* (Оскільки старий перелякався, він зупинився: каузативні відношення присудка і предикативного означення).

б) Vf – N – Adj

Пор.: 1. *І вийшла дівчина смутна* (Леся Українка). 2. A środkiem topolowej drogi [...] *szedł Jambroży pijany już całkiem* (W. S. Reymont). 3. *Stała Ania zdziwiona*. Як і в попередній моделі, предикативне означення виступає найбільш значущою частиною висловлювання. Водночас його віддалення від дієслова спричиняє послаблення предикативного характеру прикметника на користь посилення його атрибутивної функції.

в) Adj – Vf – N

Пор., напр.: 1. Який *маленький лежу я в дідовому човні...* (О. Довженко). 2. *Smutna wybiega dziewczica* [...] (A. Mickiewicz). Такий порядок слів пов'язаний як з інформативною, так і з експресивною актуалізацією предикативного означення. В усному мовленні на нього падає логічний наголос, між прикметниковим компонентом та іншими членами речення робиться виразна пауза.

г) N – Adj – Vf

Пор., напр.: 1. По долині увечері Козак *смутний ходить* (Т. Шевченко). 2. *Słonecznik wysoki na 4,75 metra wyrósł w ogródku państwa Maksymowiczów w Opolu-Groszowicach (z gazety)*. У реченнях цієї моделі зменшується актуалізація предикативного означення і підвищується семантичне навантаження

дієслівного присудка. В таких реченнях яскраво відображається синтаксичний характер предикативного означення, яке розміщене між іменним і дієслівним компонентами і пов'язане з ними формально та семантично.

Отож, всі можливі моделі речень із предикативним означенням репрезентовані в українській і польській мовах. Водночас у випадках, коли в українській мові підмет має форму особового займенника, відповідний польський компонент, як правило, матеріально не виражений, а передається пресупозитивно за допомогою особової форми дієслова (т. зв. *podmiot domyślny*), пор.: *Він прийшов н'яний // Przyszedł pijany*. При цьому за своєю структурною схемою польське речення залишається повним двоскладним. В українській мові опущення базового імені в конструкціях із предикативним означенням можливе в неповних реченнях і зустрічається епізодично:

Понад Дніпром козак іде,
Може, з вечірниці.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.

(Т. Шевченко)

Важливою засадою типології предикативного означення є його відмежування від іменної частини присудка. Предикативне означення може переходити в іменну частину складеного присудка в умовах утрати дієсловом конкретного значення, пор., напр.: *Я смутна стою* (А. Кримський), де прикметник виступає предикативним означенням, оскільки дієслово хоча й десемантизується, проте не втрачає остаточно свого лексичного значення. У реченні *Літо стояло холодне* прикметник входить у складений присудок, оскільки дієслово не має повнозначної лексичної семантики і, синонімізуючись із дієсловом *було*, виконує функцію зв'язки, пор. також: 1. *Zacięta walka ustala* (H. Sienkiewicz). 2. *Pogoda ustaliła się wyborna* (H. Sienkiewicz). Н. Л. Іваницька зазначає, що „суттєве значення для розмежування предикативного означення й іменної частини присудка в реченнях із дієсловами місцеперебування має обмеження граматичного центру речення його обов'язковими і факультативними компонентами з локативним і темпоральним значенням”¹²². Водночас існують контексти, в яких розмежування предикативного означення, з одного боку, і означення або частини присудка, з другого, становить значні складнощі.

У формально-граматичному плані серед предикативних означень виділяються два основні типи:

- предикативні означення вказують на ознаку граматичного підмета і водночас пов'язані з присудком;
- предикативні означення передають ознаку граматичного додатка і пов'язані з присудком.

¹²² Н. Л. Іваницька, *ззнач. праця*, с. 110.

I. Найбільш поширеним в українській і польській мовах є вживання предикативного означення при підметі. До цієї групи належать конструкції наступної граматичної структури:

а) $N_1 - Vf - Adj_1$

Така структура вживана в обох мовах. У цих випадках залежність предикативного означення від підмета усвідомлюється повніше. За своєю семантикою предикативне означення у реченнях такої моделі вказує на стан або вік суб'єкта, а також передає квалітативну, порядкову та інші ознаки: 1. Микола *сидів смутний*, похиливши свою чорноволосу голову (І. Нечуй-Левицький). 2. *Wyjdz pierwszy na piedestał [...]* (K. Wierzyński).

Поширеними серед подібних предикативних означень є ад'єктиви дієприкметникового походження, що вказують на стан або дію, яка виконується водночас із дією, котру називає предикат: 1. Петрик *стояв задуманий* (В. Сухомлинський). 2. Daniel *wracał do domu przygaszony (z gazety)*. В польській мові предикативне означення може мати коротку форму: [...] Malec *powrócił ze szkoły wesół [...]* (M. Konopnicka).

б) $N_1 - Vf - Adj_5$

Ця форма в українській мові малопоширена¹²³, напр.: 1. І це *робило* лице його не по літах *мужнім і суворим* (А. Головка). Модель $N_1 - Vf - Adj_5$ може виступати синонімічною до інших форм з предикативним означенням, напр.: Він *прийшов невеселим* – Він *прийшов невеселий*. У сучасній польській мові предикативне означення при суб'єкті у формі орудного відмінка практично не вживається, а спорадичні випадки такої форми сприймаються як застарілі. Різновідмінковий характер імені та ад'єктивного предикативного означення послаблює синтаксичний зв'язок і семантичні відношення між ними.

У синтаксичних умовах предикативне означення, що відноситься до підмета, може набувати додаткової обставинної або об'єктної семантики. Можливість контамінації означального та обставинного значень виникає з подвійної семантико-синтаксичної залежності предикативного означення: завдяки зв'язку з підметом передається атрибутивна характеристика, а зв'язок із предикатом відображає обставину виконання дії, в умовах якої виявляється ця характеристика. Суміщення атрибутивних та обставинних значень предикативного означення залежить від лексико-семантичних особливостей дієслів-присудків і – частково – від функцій самих предикативних означень. На означальну семантику прикметника можуть накладатися обставинні значення: 1) часу, 2) супровідного стану, 3) способу, 4) послідовності дії, 5) причини, 6) умови, 7) допустовості. Розглянемо ці випадки в українській і польській мовах.

¹²³ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *ззнач. праця*, с. 159.

1) Предикативне означення із супутньою обставинною семантикою часу

Предикативними означеннями із супутньою обставинною семантикою часу виступають ад'єктиви зі значенням стану, зовнішнього вигляду, віку та ін. Прикметник може вказувати на ознаку, що передає стан особи перед виникненням дії (*Сумна повернулася додому Маланка...* (М. Коцюбинський)) або під час виконання дії (*Вона сиділа на ліжку сонна...*). Іменний компонент у реченнях із припідметовим предикативним означенням позначає особу і передається відповідними іменниками або особовими займенниками, а основний предикат-дієслово вказує на рух, конкретну дію.

Такі висловлювання можуть бути трансформовані у складнопідрядні речення з підрядним часу, причому темпоральна залежність між головним і підрядним предикативним зв'язком нерідко є двобічною, симетричною, напр.: 1. Він *прийшов* на роботу *хворим* (Коли він прийшов на роботу, він був хворим; Коли він був хворим, прийшов на роботу). 2. *Wpadł do domu zdyszany* (Kiedy wpadł do domu, był zdyszany; Kiedy był zdyszany, wpadł do domu).

Проте темпоральна взаємозалежність виявляється не завжди, пор.: А ми по калюжах *гасали босі* (Л. Костенко) (Коли ми гасали по калюжах, ми були босі; Коли ми були босі, ми гасали по калюжах), пор. також: *Maruszewicz wyszedł obrażony* (B. Prus). При дієсловах недоконаного виду часова ознака, що передається предикативним означенням, стає регулярною, повторюваною, напр.: *Córka wracała do domu załamana*. Українські предикативні означення із супутньою семантикою часу можуть мати в польській мові аналог – т. зв. обставинне означення у формі прислівника (*określenie przydawkowe*), пор.:

Він *захворів молодим* // *Zachorował młodo*.

Якщо прикметник указує на ознаку, що виникла перед дією, він може поширюватися за рахунок актуалізаторів часу типу *вже, ще, тепер, зараз* // *już, jeszcze, teraz, zaraz* та ін. Такі предикативні означення набувають додаткової допустової семантики й можуть бути трансформовані двома способами: Він *продовжував працювати вже хворий* (Коли був уже хворий, він продовжував працювати; Хоча був уже хворий, він продовжував працювати). Конструкції з предикативним означенням із супутньою семантикою часу можуть також трансформуватися у складні речення із семантикою причини або умови:

Він *не піде до школи брудним* (Коли він брудний, він не піде до школи; Оскільки він брудний, він не піде до школи).

Przez cały dzień leżał chory (Kiedy był chory, leżał przez cały dzień; Leżał przez cały dzień, gdyż był chory).

Можливість трансформації речень із предикативним означенням у складнопідрядні речення різної структури сигналізує про додаткові пропозиції первинної конструкції.

2) Предикативне означення із супутньою семантикою супровідного стану (в польській термінології – *określenie predykatywne akcesoryjne*)

Ця група конструкцій наближена до предикативних означень із семантикою часу. Як і ад'єктиви попередньої групи, прикметники із семантикою супровідного стану передають тимчасову ознаку, що може виникнути до того, як відбувається дія, або під час дії, напр.: 1. Іван Оскарович після цього *сидів понурений* (О. Гончар). 2. – *Biedne psiaki! – krzyknął rozradowany* (J. Twardowski).

У будь-якому випадку предикативне означення вказує на ознаку, що збігається з часом дії. Така співвіднесеність із темпоральною характеристикою може привести до суміщення семантики супровідного стану зі значенням часу, напр.: 1. Оленка *ходить сумна* (А. Турчинська). 2. *Przyszła milcząca*. Проте контамінація супровідного стану і часу можлива лише тоді, коли предикат позначає дію в минулому або в майбутньому:

Він *прийшов стомлений* (Він прийшов, стомившись; Коли він прийшов, був стомлений).

Він *прийде стомлений* (Він прийде, стомившись; Коли він прийде, буде стомленим),

пор.: *Lucyna Senger cierpliwie czekała i ciągle wierzyła, że Teresa odnajdzie się cała i zdrowa (z gazety)*. Якщо предикат співвідноситься з теперішнім часом, предикативне означення вказує тільки на супровідний стан як на додаткову ознаку дії: 1. А зараз *замислений, невеселий сидить* син за кермом (О. Гончар). 2. *Przemek siedzi rozmarzony*. Хоча в ряді випадків у польській мові можуть уживатися предикативні означення такої семантики, перевага надається обставинним означенням, напр.:

Prowadził po pijanetu (Prowadził pijanu) // Він *вів* машину *п'яний*.

Семантика супровідного стану передається передусім за допомогою прикметників дієслівного або дієприкметникового походження, напр.: 1. Марта *сиділа зів'яла і винувата...* (М. Коцюбинський). 2. *Już zabierałem się do odejścia obrażony [...]* (В. Prus). Оскільки в українській мові дієприкметники (особливо дійсні) вживаються обмежено, використання предикативних означень із семантикою супровідної дії нечастотне порівняно з польською, пор., проте: [...] *Застиг я здивований...* (В. Близнаць). Подібні польські конструкції звичайно перекладаються українською мовою за допомогою дієприслівників або описово, пор., напр.:

Matka szła płacząca // Мати *йшла плачучи*; Мати *йшла і плакала*.

3) Предикативне означення із супутньою семантикою способу дії

Такий ад'єктив передає ознаку, яка виявляється у предмета як спосіб (результат) дії, що позначена предикатом. У цих реченнях номінатив зазвичай називає особу, а предикативне означення – спосіб виконання дії, напр.: 1. [...] *І Івась ходив голий і босий* (С. Чорнобривець). 2. [Maruszewicz]

Одрочzał і *mówił dalej wzburzony* (В. Prus). Такі конструкції розвивають широку синонімію з конструкціями з прислівниками, діеприслівниками або іменниковими формами (з прийменником або без нього):

Він *плив роздягненим (роздягнений)* (Він плив, *роздягнувшись*; Він плив *без одягу*).

Wszystkiego tego Paweł *śluchał zdziwiony* [...] (E. Orzeszkowa) (Wszystkiego tego Paweł *śluchał ze zdziwieniem*).

Крім того, предикативно-означальна семантика способу може контамінуватися зі значенням часу та супроводу дії, що спричиняє можливість різних трансформацій простого речення з предикативним означенням, напр.: Климко *йшов босий...* (Гр. Тютюнник) (Климко йшов, будучи босим; Коли Климко йшов, він був босий; Климко йшов, і при цьому був босий).

Як і в конструкціях зі значенням супровідної дії, предикативні означення з додатковою семантикою способу дії найчастіше передаються діе-прикметниками та прикметниками діеприкметникового походження. Речення з предикативними означеннями такої семантики поширені в польській мові, рідше вживаються в українській мові. Нерідко польські речення з предикативними означеннями способу дії перекладаються українською мовою за допомогою конструкцій іншої структури, що пояснюється відсутністю відповідних діеприкметників, неможливістю в багатьох випадках передати українською значення такого польського речення, не вдаючись до відокремлення, напр.:

Spoglądali na siebie przerażeni // Вони *дивилися* один на одного, *жахнувшись*; Вони *дивилися* один на одного з *жахом*.

Ania mówiła zamyślona // Аня *говорила*, *замислившись*.

Ola usiadła wprostowana na krześle // Оля *сіла* на стілець, *випростувавшись*.

Серед предикативних означень із семантикою способу виділяється група з додатковим порівняльним значенням. У цьому випадку номінація ознаки суб'єкта відбувається завдяки називанню за асоціацією. При такому порівнянні прикметник вводиться в речення за допомогою сполучників *як, наче, неначе, ніби; jak, niby, jakby, jak gdyby* і може мати фразеологізований характер:

I. 1. *Мов зачарований стоїть* Бахчисарай (Леся Українка). 2. [...] Мати – *як нежива ходить* (Марко Вовчок).

II. 1. [...] *Spał jak zabity* i nawet śniło mu się coś zabawnego (В. Prus). 2. Sylwia *patrzyła jak urzeczona w ogień*. 3. Kasia *jak skamieniała słuchała* nauczyciela.

4) Предикативне означення із супутньою семантикою послідовності дії

Ці прикметники вказують у реченні на черговість у часі. У таких конструкціях характеризується водночас предмет з точки зору порядку приліченні та дія з точки зору черговості. Предикативне означення передається порядковими словами *перший, другий, останній* // *pierwszy, drugi, ostatni* та ін.: 1. Свіжими ранками я *перший* *будив* ще сонну воду кри-

ниці (М. Коцюбинський). 2. Я *стрепенувся перший* і крикнув: – Гуси! (М. Рильський).

3. Ona mi *pierwsza pokazała księżyc*
I pierwszy śnieg na świerkach,
I pierwszy deszcz.

(К. І. Gałczyński)

Іменний компонент у межах речень цієї групи вказує передусім на істоту. Водночас трапляються конструкції, в яких субстантив має семантику неживого предмета, котрий, однак, пов'язаний метонімічним переносом з особою (особами), напр.: На змаганнях *першою прийшла* яхта „Ластівка”.

5) Предикативне означення із супутньою семантикою причини

В цих моделях прикметник передає тимчасовий психічний або фізичний стан особи, на яку вказує субстантив. Ознака, що позначає стан, є причиною, мотивацією дії, яку передає предикатне дієслово:

[Каченя] перевернулось на крило і знов *заснуло сонне* (М. Вінграновський) (Оскільки каченя було сонне, воно перевернулось на крило і знов заснуло).
Wesołe się roześmiały (Roześmiały się, gdyż były wesołe).

6) Предикативне означення із супутньою семантикою умови

Такі предикативні означення передають умову (стан), яка має відбутися, щоб могла бути виконана дія, котра передається дієслівним присудком. Субстантив указує на істоту або неживий предмет, дієслово може передавати регулярну, періодичну дію (стоїть у формі теп. ч.) або дію, що відбудеться в майбутньому (в цьому випадку дієслово стоїть у формі майб.ч. або наказ. сп.): Я *не можу працювати стомлений* (Якщо я стомлений, я не можу працювати), пор. також: Ten *zerwał się przestraszony* (S. Mrozek). Залежно від конситуації такі конструкції можуть також трансформуватися в складнопідрядні речення з підрядним причини.

7) Предикативне означення із супутньою допустовою семантикою

Предикативне означення називає ознаку, що є протилежною дії, яка передається предикатом. Прикметник у таких конструкціях найчастіше передає психічний стан, номінатив – особу, а дієслово – конкретну дію. Допустові відношення предикативного означення і предиката актуалізуються за рахунок слів *навіть, хоч, хоча, і (ї), незважаючи на, не дивлячись на* // *nawet, choć, chociaż, jakkolwiek*, напр.: 1. – Нічого, ми *ї непрошені сядемо* (Г. Тютюнник). 2. *Jakkolwiek zmęczony nie przestawał iść*.

Таким чином, аналізований матеріал засвідчив, що низка речень з обставинним значенням предикативного означення припускає більше, ніж одну семантичну інтерпретацію. Додаткова семантика часу предикативних означень може суміщатися зі значенням супровідного стану, способу дії, при-

чини, умови та допустовості. Крім того, на основну семантику предикативних означень може накладатися додаткове значення каузації та умови. Здатність предикативного означення поєднувати в собі більше одного обставинного значення зумовлена лексичною семантикою компонентів речення, його структурними особливостями, порядком слів та контекстом. Виявлення первинності тієї чи іншої обставинної семантики предикативного означення нерідко становить значні труднощі або стає неможливим¹²⁴. У будь-якому випадку при контамінації супутньої семантики предикативного означення кількість пропозицій зростає.

2. Предикативне означення з об'єктною семантикою передає таку ознаку предмета, яка виявляється в результаті певної дії і водночас є об'єктом цієї дії. У формальному плані означуваний субстантив в українській і польській мовах стоїть передусім у знахідному відмінку. Подібні структури отримали в науковій літературі назву конструкцій з подвійним знахідним¹²⁵. Предикативне означення при такому додатку переймає форму знахідного відмінка, але може розходитись з іменником за формою і стояти в позиції орудного відмінка. Інколи означуваний додаток та відповідне предикативне означення стоять у формі родового відмінка, пор. у прикладах: 1. *Пам'ятаю її маленьку* (пор. *Пам'ятаю її маленькою*). 2. *Zobaczył go chorym*.

У конструкціях, де предикативне означення не узгоджується з додатком, відбуваються складні семантико-синтаксичні процеси. Як зазначає І. Р. Вихованець, „предикативно поєднані тут компоненти зазнають модифікації, що дає підстави кваліфікувати їх відповідно як вторинний підмет і вторинний присудок”¹²⁶.

Предикативне означення може вводиться в речення з'ясувальними сполучниками, напр.:

Знали його як розумного (Він – розумний).

Witali go jako najlepszego (Jest najlepszy).

В українській мові при субстантиві та предикатному означенні може вживатися повторюваний прийменник: *Говорили з нею з розгубленою*.

Хоч дієслівний предикат є повнозначним словом, головне інформаційне навантаження має предикативне означення; дієслова за подібних умов послаблюють свою семантику, часом наближуючись до зв'язок. Предикативне означення переважно називає ознаку тимчасову, непостійну, що виявляє себе одночасно з основною дією або станом. Дієслово передає предикативному означенню своє модально-часове значення.

¹²⁴ Z. Czapiga, *dz. cyt.*, s. 75.

¹²⁵ А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, т. 1–2, с. 295.

¹²⁶ І. Р. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, с. 91.

7.5.4. Відокремлення Wyodrębnienie

В українській і польській мовах другорядні члени речення можуть бути відокремленими. Під відокремленням розуміється „сислове та ритмічно-інтонаційне виділення другорядних членів речення для посилення їхнього значення у семантико-граматичній структурі речення”¹²⁷, пор., напр.: I. 1. Дочко, *Парасю*, бачиш – під обніжком Сенька з кулетом? (Г. Косинка). II. 1. [...] *Na wielkich łąkach, na łąkach tęsknicy storczyki stoją, jak świeca przy świecy [...]* (К. Ілakoviczówna).

2. *Ona jedna tam została,
jaskółeczka moja mała,
a ja tutaj w obcej stronie
dnem i nocą tęsknię do niej.*
(Piosenka)

В українській і польській мовах існують певні передумови відокремлення. Скажімо, обов'язково відокремлюються означення і прикладки, які пояснюють особові займенники, напр.: 1. *Засмучена*, вона довго дивилася йому услід. 2. А ще її очі... Вони, *постійно освітлені зсередини м'яким живим сяйвом*, були наче видимим, предметним вираженням її душі (Є. Гуцало). 3. *Blady, stał nieruchomo.*

Другорядний член речення може відокремлюватися за умов його особливого смислового навантаження (виділення). Додатковим чинником, що впливає на відокремлення члена речення, є зміна порядку слів, пор.: 1. На другому кінці бору три бані церкви, *освічені сонцем*, неначе три зорі висіли над чорним лісом, а там десь далеко сонце потрапило в шибки бідної рибалчиної хатини (І. Нечуй-Левицький). 2. *Górka puszyła się cała od przekwitłych sasanek, z których zostały na suchych badyłach tylko szare, pierzowe kule, podobne do mleczów* (І. Krzywicka).

Крім того, можливість відокремлення зростає, якщо другорядний член речення поширений залежними словами, напр.: 1. *Ледь-ледь збиралося на досвіт, і мати, вмившись, зодягали чисту сорочку, підв'язувалися карунковим, вишитим у хрестик, фартухом і вилазили на лежанку* (В. Скуратівський). 2. *Stare domy, polerowane wiatrami wielu dni, zabarwiały się refleksami wielkiej atmosfery, echemi, wspomnieniami barw, rozproszonymi w głębi kolorowej pogody* (В. Schulz).

Основними функціями відокремлених членів речення є уточнення, пояснення або порівняння, напр.:

I. 1. І ось, коли сьогодні, у *вівторок вдосвіта*, він прокинувся від першого ночування на новому місці, – він відчув радісну нашорошеність ночі,

¹²⁷ Сучасна українська літературна мова, за ред. М. Я. Плющ, с. 356.

як пізнання єдиного щастя разом з природою (Т. Осьмачка). 2. Вийде із бур'янів на поле, як *Кармелюк з лісу*, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка з золотими крайками закриває його своїми червоними полами (С. Васильченко). 3. Нема, як *в тата*, дужчої руки (І. Нехода). 4. Мати [...] формували круглу, *наче сонце*, хлібину (В. Скуратівський).

II. 1. Ten kanał telewizyjny ma prawa jedynie do emisji pierwszej serii, *czyli ośmiu odcinków* (z gazety). 2. Pod jesień ptactwo zmienia pióra, *czyli się pierzy* (K. Wiśniewski). 3. Wiecznie, *jak pomnik Twojego gniewu*, sterczy ku Tobie błagalna dłoń! (K. Ujejski).

4. Mów do mnie jeszcze... Ludzie nas nie słyszą,
słowa twe dziwnie poją i kołyszą,
jak kwiatem, każdym słowem twym się pieszczę –
mów do mnie jeszcze...

(K. Przerwa-Tetmajer)

Відокремлені означення можуть бути поширеними та непоширеними, узгодженими та неузгодженими. В українській і польській мовах відокремлені означення виражаються прикметниками (із залежними словами або без них) або дієприкметниками (дієприкметниковими зворотами), напр.:

I. 1. Пливе човен, *води повен* (народна пісня). 2. *Стомлений*, він присів відпочити. 3. Сади, *омиті музикою згадок*, ковтають пил міжселищних доріг (Л. Костенко).

II. 1. Karolek jeszcze spał, *przykryty w kolebce małą pierzyneczką* (J. Morton). 2. Teraz okna, *oślepięone blaskiem pustego placu*, spały; balkony wyznawały niebu swą pustkę; otwarte sienie pachniały chłodem i winem (B. Schulz). 3. Kupiłam zieloną, *w kwiaty*, torbę.

У зв'язку із більшим поширенням дієприкметників у польській мові деякі польські відокремлені означення отримують в українській мові еквівалент іншої синтаксичної природи – обставину або підрядну частину складного речення, пор., напр.:

Naprotłiana przez Wandę, poczuła potrzebę zmiany swoich relacji z mężem (z gazety)
// Завдяки нагадуванням Ванди вона відчула потребу зміни своїх стосунків з чоловіком.

Cierniste akacje, *wyroste z pustki żółtego placu*, kipiały nad nim jasnym listowiem (B. Schulz) // Колючі акації, *що вирости з порожнини жовтої площі*, буяли над нею світлим листям.

Відокремленими в українській і польській й мовах можуть бути і прикладки, напр.: 1. Петро, *сивий чоловік*, стояв біля вікна. 2. Barbara Joanna, *różniejsza żona Bogumiła Niechcica*, była z domu Ostrzeńska (M. Dąbrowska).

Відокремлені обставини в обох мовах можуть виражатися дієприслівниками (дієприслівниковими зворотами) та словоформами іменників, напр.:

I. 1. Тереза, *при своїй вдачі і звичці до відлюдного життя*, не могла із сусідами знайти доброї мови (В. Шевчук). 2. Він був схожий на сівача, що вийшов у поле з мішком добірного зерна і поспішав висіяти в ґрунт, *розкидаючи щедро*, щоб не залишилось воно в засіках його пам'яті, а впало на родючу землю і проросло буйними сходами (І. Цюпа).

II. 1. Jeden Almanzor, *widząc swe roty*
Zbite w upornej obronie,
 Przerznął się między szable i groty,
 Uciekł i zmylił pogonie.

(A. Mickiewicz)

2. Na wysokim dębie klekotały bociany, *machając skrzydłami* (A. Pług). 3. Zima, *chodząc cicho po polach, sadach i lasach* otulała wszystko miękką, białą pierzynką śniegu (H. Bobińska).

Відокремлені додатки в українській і польській мовах являють собою конструкції з прийменниками типу *крім, замість, на відміну від; prócz, obok* та ін. Такі додатки передають семантику включення, виключення, винятку, заміни, виділення, пор., напр.: 1. Не чути ніякого голосу, *крім вівчарської трембіти* десь на далекій полонині (І. Франко). 2. *Doróki w życiu politycznym, prócz warstw najwyższych*, брали udział tylko średnie, przeważającą wśród nich opinia była przyjmowana za głos narodu w przeciwstawieniu do koteryjnych poglądów arystokracji i frakcji dworskich (L. Kulczycki).

Відокремлення додатків, на відміну від виділення означень та обставин, в обох мовах зустрічається рідко.

В українській мові на письмі відокремлення зазначене розділовими знаками, у польській мові відокремлені компоненти не завжди виділені пунктуаційно, пор.: 1. [...] *Podniósł głowę i mrużąc oczy, mlaskając wargami*, zaczął smakować trunek – następnie zdziwienie, ale i oburzenie odbiło się na jego twarzy (H. Sienkiewicz). 2. *Otuliła mu nóżki pierzynką i uspokajając go* usiadła w głowie łóżka (S. Pięta). 3. *Spotkałam między nimi tyle egoizmu, drobnostkowości, koteryjnych uprzedzeń, że wolałam jak ślimak w mojej skorupce* się zamknąć (N. Żmichowska). 4. [...] *Wiatr twój osmala twarze na brąz brunatne i oczy harde, jak sokół*, ma każdy młodzieniec (J. Łobodowski).

7.5.5. Вставні та вставлені конструкції Konstrukcje wtrącone

Прості речення в українській і польській мовах можуть ускладнюватися вставними або вставленими компонентами, які суттєво не впливають на граматичну будову речення, але додають йому модальних відтінків, уточнюють, доповнюють речення або його окремі члени, напр.:

I. 1. – *Здається*, ти й позаторік тут був та капості мені наробив?.. (Л. Глібов).

2. В степу, *безлюдному степу*

В далекій неволі,

Ти сіяла, пишалася,

Як квіточка в полі!

(Т. Шевченко)

3. Якось однієї ночі в нашій хаті, що, *як відомо*, вже давно вросла по вікна в землю, сталось дві події (О. Довженко).

II. 1. W tym sianie amerykańskim były, *prawdę rzekłszy*, przeróżne rośliny, nie wszystkie do trawiastej rodziny należące (B. Prus). 2. *Właśnie* film jakiś miał się zaczynać [...] Lecz ja na spacer zabrałem syna! (M. Książek). 3. *Łzy, wiadomo, rzecz wstydliva* (K. Wierzyński).

Вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) виражають різноманітні модальні значення: „ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо”¹²⁸.

В обох мовах вставні компоненти мають таку семантику:

1) виражають суб'єктивну модальність (впевненість, вірогідність, сумнів, можливість та ін.). Цей різновид вставних компонентів є найпоширенішим, напр.:

I. 1. Не знаю, чи справді воно так, чи то мені приснилось, чи, *може*, сни переплелись із спогадами і спогадами про спогади, – вже не пригадаю (О. Довженко). 2. Щось, *видно*, хороше твердив Шестірний! (Панас Мирний). 3. В дорогу Григорій узяв чимало харчу, але більше всього тютюну; та чи не найбільше, *мабуть*, запасся терпінням (О. Довженко). 4. В дорозі він, Пронька Сокіл, *безумовно*, буде дуже корисний Павликові (О. Донченко).

II. 1. *Istotnie*, Czarniecki przebiwszy Dom Gdański wpadł na kształt huraganu do obrębu forticy (H. Sienkiewicz). 2. Na następnej lekcji Koń zapytał, kto chciałby przeczytać wypracowanie o „Męce poety”. Klasa *jak zwykle* wypchnęła Bojarską (E. Niziurski). 3. *Łzy są bezsprzecznie* szczerym objawieniem boleści (L. Borkowski-Dunin);

2) виражають емоційний стан особи у зв'язку з повідомленням, пор.:

I. 1. Я не нездужаю, *нівроку* (Т. Шевченко). 2. *На превеликий жаль*, у мене нема знайомих в Кишиневі (М. Коцюбинський). II. 1. Mogę być cieślą, mogę być rymarzem, a *od biedy* to i z kowalską robotą sobie poradzę (S. Wygodzki).

2. *Niestety*, wzlot nie dochodzi do skutku (E. Niziurski);

3) привертають увагу співрозмовника:

I. 1. *Бач*, заснула виглядавши, моя сизокрила! (Т. Шевченко). 2. *Даруйте на слові*, але ви більше ніж помиляєтесь (І. Микитенко). 3. А, *знаєш*, мені набридло вже сидіти й тебе чекати (Ю. Яновський).

¹²⁸ I. I. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, *заснач. праця*, с. 275; пор.: Н. Dalewska-Gren, *dz. cyt.*, s. 411.

II. 1. *Wie pan, chcę wziąć kredyt.* 2. *Był, proszę pana, urzędnikiem;*

4) позначають джерело повідомлення:

1. *На думку Федоренка*, до ворожої застави лишилося яких-небудь півтора кроків (Я. Качура). 2. Там [у Венеції], *кажуть*, гарно (Леся Українка). 3. – *Ot, uważasz, tam w górze, za onym cichym miesiācem, jest kraina wiekuistej szczęśliwości* (H. Sienkiewicz);

5) передають зв'язок думок:

I. 1. – Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, *наприклад*, зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте (Г. Тютюнник). 2. Уже аж під горбом Артем, *нареши́ти*, умовив-таки матір вернутися (А. Головка). II. 1. – *No więc, kto odpowie?* – (E. Niziurski). 2. *Po wtóre*, trzeba znać wiersz na pamięć.

В українській мові вставні конструкції здебільшого виділяються комами; в польській мові пунктуаційне виділення не обов'язкове.

Пор. синонімію речень зі вставними компонентами в обох мовах:

Діти, напевно, хворі.

Можливо, діти хворі.

Здається, діти хворі.

Dzieci są pewnie chore.

Może dzieci są chore.

Chyba dzieci są chore.

Jest możliwe, że dzieci są chore.

Wydaje się, że dzieci są chore.

На відміну від вставних конструкцій, вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення) не мають модальних значень, а передають додаткову інформацію (повідомлення, уточнення, пояснення, зауваження). Функція доповнення зумовлює позиційне розташування вставлених компонентів тільки всередині або наприкінці речення.

На письмі українські вставлені конструкції найчастіше виділяються дужками, рідше – комами або тире. Традицією польської мови є виділення вставлених компонентів тире або комами, рідше – дужками, пор., напр.:

1. Звірюка до Огню підскачив,

Підскачив, озирнувся, мов тороплений сів

(*Бо зроду вперше він Огонь узрів*) [...]

(Є. Гребінка)

2. [...] Дуб виріс біля джерела (*нині колодязя*), яке щедро напоювало його коріння, давало йому силу й снагу (І. Шаповал). 3. *Pan Zagłoba – on to był bowiem* – ryknął ze strachu jeszcze silniej i zwrócił konia do ucieczki (H. Sienkiewicz).

В українському та польському усному мовленні вставлені компоненти переривають основне висловлювання за допомогою особливої інтонації (пониження тону).

7.5.6. Звертання

Zwroty

Слова або словосполучення, що номінують особу (предмет), якому адресоване мовлення, називають звертанням. Функцією звертання є привернути увагу адресата повідомлення. В українській і польській мовах формою звертання є кличний відмінок (клична форма). У польському мовознавстві звертання розглядаються як слова поза реченням, в українській лінгвістиці останнього часу обґрунтовується наявність граматичного зв'язку звертання з реченням¹²⁹. В обох мовах звертання вживаються в реченнях різного типу за метою висловлювання. Звертання може бути як непоширеним, так і поширеним. На письмі в українській і польській мовах звертання відокремлюється. Пор. вживання звертань в українських і польських художніх текстах:

I. 1. *Катерино*, серце моє! (Т. Шевченко). 2. „Видиш, *сину мій*, як працюємо, видиш, *сину мій*, як горюємо” (С. Руданський). 3. *Пречиста Діво*, радуйся, *Маріє!* (молитва). 4. *Земле рідна*, з чим тебе зрівняти? (О. Бердник).

5. Ти постаєш в ясній обнови,
як пісня, линеш, *рідне слово*,
ти наше диво калинове,
кохана материнська мово.

(Д. Білоус)

6. Це ти, *Параско*, моя невістка? (Г. Косинка). 7. Здорова будь, *Уляно!* (Г. Косинка).

II. 1. *Słuchaj, dzieweczko!* (A. Mickiewicz). 2. *Dalej, Kolumbie!* Odkrywaj Europę! (K. Wierzyński). 3. *Wszystkie kwitnące słodko lipy w Polsce całej* Pachną imieniem twoim, *Kochanowski Janie!* (L. Staff). 4. *Ziemio ojczysta, ziemio jasna*, nie będę powalonym drzewem (W. Szymborska). 5. *Jak się macie, dziewczynki?* (H. Ożogowska). 6. *Nie śpiewajcie, chłopcy*, pieśni tej... (Cz. Miłosz).

7. Hej, hej, hej, *sokoły*,
Omijajcie *góry*, lasy, doły.
Dzwoń, dzwoń, dzwoń, *dzwoneczku*,
Mój stepowy skowroneczku.

(Piosenka)

В уживанні звертань в українській і польській мовах є певні відмінності. В українській мові використання кличного відмінка надалі поширюється, у польській мові спостерігається звуження сфери вживання вокативів¹³⁰. У польській мові при звертанні до старших родичів може вживатися найме-

¹²⁹ Див.: М. Скаб, *ззнач. праця*, пор.: П. С. Дудик, *Звертання-речення в сучасній українській мові*, „Українська мова і література в школі”, 1971, № 5; U. Andrejewicz, *O związkach składniowych wołacza w zdaniach współczesnej polszczyzny*, „Polonica”, 1967, nr XIII.

¹³⁰ А. К. Киклевич, А. А. Кожина, *ззнач. праця*, с. 56.

нування спорідненості у ролі підмета в координації з присудком у формі дієслова 3-ої особи, пор.:

Мама nie wyobraża sobie takiej sytuacji // Ти, мамо, не уявляєш собі такої ситуації.

7.6. Складне речення Zdanie złożone

Складне речення утворюється з двох і більше предикативних частин, які становлять семантико-структурну та інтонаційну єдність¹³¹. Отже, складне речення є поліпредикативною одиницею, кожна частина якої співвідноситься з простим реченням, пор., напр.: 1. Машину кидало в усі боки, дзеленчало якесь залізо, совалися й підскакували якісь ящики, і я відпихав їх ногами (Гр. Тютюнник). 2. Ja sam może bym gorszym był, gdybym był panem (F. Zabłocki). Конструкції складних речень у слов'янських мовах, у тому числі в українській і польській, в основному успадковані з праслов'янської¹³².

Основними типами складних речень виступають складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові речення. У складносурядних і складнопідрядних реченнях зв'язок між предикативними частинами забезпечують, крім інтонації, сполучники та сполучні слова, а також – співвідносні слова.

Сполучники (сурядності або підрядності) служать засобом поєднання предикативних частин; крім того, вони передають семантико-синтаксичні відношення між цими частинами.

Сполучні слова вживаються у складнопідрядному реченні. Вони не тільки пов'язують частини цих речень і виявляють відношення між ними, але й виступають членами підрядної частини речення. В окремих групах складнопідрядних речень вживаються співвідносні (вказівні) слова.

Сполучники у складносурядному й складнопідрядному реченнях в українській і польській мовах подібні за функціями, проте нерідко відмінні за творенням та формою. Пор., напр.:

– сурядні сполучники:

a також, притому, проте, або, чи // oraz, tudzież, lecz, bądź, lub;

– підрядні сполучники:

що, щоб, начебто, перш ніж, кожний раз коли, звідки, куди, тому що, як тільки, хоч, всупереч тому що // że, żeby, iż, nim, ilekroć, skąd, dokąd, ponieważ, skoro, byle, mimo że.

¹³¹ Див.: А. Г. Кващук, *Синтаксис складного речення*, Київ 1986; К. Ф. Шулъжук, *Складні багатокomпонентні речення в українській мові*, Київ 1986; А. П. Загнітко, *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення*, Донецьк 1994; К. Polański, *Problem klasyfikacji polskich zdań złożonych*, Poznań 1970; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984, s. 213–299.

¹³² *Історична типологія слов'янських мов*, с. 219.

У складних реченнях, що мають більше двох предикативних частин, можуть поєднуватися різні типи зв'язку, пор., напр.: 1. Він таки з козаків був, та жив собі паном, мав свій хутір і степи, й поле, тільки що ходив у світі, в сивій шапці, – не хотів у інше вбиратись (Марко Вовчок) (складне речення із сурядним і безсполучниковим типами зв'язку). 2. Gdy przyszło do siadania i młodzi zajęli miejsca w taksówce, Zuzia oświadczyła nagle, że wsiąść wsiadła, lecz bez tatusia do ślubu nie wyjedzie (M. Dąbrowska) (складне речення із сурядністю та підрядністю).

Пор. українське багатоконпонентне складне речення та його переклад польською мовою:

В кухні – крихітний eat-in-kitchen (холодильник, електроплитка, шафки з абияк учепленими дверцятами, що наврипились, іно відвернешся, безсило відхиляться, як щелепа на вже-несамовитому обличчі, і все це відгороджено невисоким дощаним стояком, щось ніби шинквасом, – на нього можна просто з тої вузесенької обори подавати до кімнати – аякже, чому ні! – ну хоч би вранішню каву, або на обід – підсмажене курча, таке, як ото в теле-рекламах: золотаво зашкруміле, мерехке од спілих соків, із грайливо підібганими ніжками, вмошене на лапятих листках салати, засмажене курча завжди виглядає щасливішим од живого, просто промениться чудесним, смаглим рум'янцем з утіхи, що зараз його з'їдять, – можна також подавати який-небудь джус, чи джин з тоніком у високих товстобоких склянках, можна з льодом, кубики, коли набирати, смішно торохкують, можна й без льоду, взагалі, можливостей безліч, треба тільки одного – щоб хтось сидів по той бік їхньої довбаної загороди, в якій, здається, завелася мурашва, бо по стільниці раз у раз повзе щось, що в гігієнічному американському домі не повинно би повзати, та і в неамериканському теж...). (О. Забужко)

W kuchni – malutkiej *eat-in-kitchen* (łódówka, kuchenka elektryczna, szafki z byle jak przyczepionymi rozchwierutanymi drzwiczkami – wystarczy się odwrócić, a zwisną bezsilnie, jak zmartwiała szczeka – i wszystko to odgródzone niewysoką ścianką z listewek, czymś na kształt szynkwasu – można przezeń prosto z tej wąskiej zagrodki podawać do pokoju – pewnie, a czemu nie! – no, choćby poranną kawę albo, na obiad, pieczonego kurczaka, takiego jak z telewizyjnej reklamy: złociście przyrumienionego, lśniącego od nabrzmiałych soków, z figlarnie podgiętymi nóżkami, umieszczonego na rozłożystych liściach sałaty; pieczony kurczak zawsze wygląda na szczęśliwszego niż żywy, wręcz jaśniej cudnym, smagłym rumieńcem z radości, że zaraz zostanie zjedzony – można też podawać jakiś *juice* albo gin z tonikiem z lodem, kostki tak śmiesznie postukują, kiedy się je nabiera, można i bez lodu, w ogóle jest masa możliwości, tylko pod jednym warunkiem – ktoś musi *siedzieć* po tamtej stronie tej cholерnej przegrody, w której chyba zaległy się mrówki, bo po blacie co chwilę pełźnie coś, co w higienicznym amerykańskim domu pełzać nie powinno, zresztą w nieamerykańskim tak samo...). (Tłumaczenie K. Kotyńskiej)

Предикативні частини та окремі компоненти у складному реченні розташовані згідно з певними закономірностями (див. 7.8.3.).

7.6.1. Складносурядні речення

Zdania złożone współrzędnie

У складносурядних реченнях предикативні частини поєднуються сурядним зв'язком і синтаксично є рівноправними¹³³. Відносна самостійність і граматична незалежність частин складносурядного речення не свідчить, однак, про відсутність семантичних відношень між ними. Пор., напр.:

I. 1. Дерева цілий день вимітали небо своїми зеленими мітлами, і надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце (В. Симоненко). 2. Отже Чіпка сам ніколи не ходив у куми; зате Галя по селу цілу метку хрещеників має (Панас Мирний).

II. 1. Trzeba z żywymi naprzód iść, Po życie sięgać nowe [...] (A. Asnyk). 2. Pełno nas, a jakoby nikogo nie było [...] (J. Kochanowski). 3. [...] Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie [...] (A. Mickiewicz).

Основними засобами зв'язку і формування типу семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях виступають сполучники (про різновиди сполучників див. 6.8.). Серед засобів поєднання предикативних частин такого речення виділяється також інтонація, порядок розміщення частин; серед засобів вираження змістових відношень можна назвати лексичний склад речення, наявність займенників, спільних для різних предикативних частин членів речення, та ін.

Предикативні частини складносурядного речення можуть називати ситуації (дії), які відбуваються одночасно або послідовно, пор.:

– одночасність подій:

Дівча його цілує, а він їсть пироги (народна пісня),

– послідовність дій:

До серпня рослина зріє, а після нього вона в'яне (прислів'я).

Складносурядні речення поділяються на речення відкритої та закритої структури. До речень відкритої структури належать речення з розділовими сполучниками, які можна розширяти за рахунок додаткових предикативних частин, напр.: *Czyli się jaką bawił rozrywką, czyli w najuczciwszych zostawał kompaniach, zawsze mu przed oczyma stała Zofia* (F. Zabłocki). У складносурядні речення закритої структури входить лише дві предикативні частини, які поєднуються за допомогою зіставно-протиставних і градаційних сполучників, напр.: *Чуже бачиш під лісом, а свого не бачиш під носом* (прислів'я). Речення з єднальними сполучниками можуть мати як відкриту, так і закриту структуру.

¹³³ Див., напр.: А. П. Грищенко, *Складносурядне речення в сучасній українській мові*, Київ 1969; К. Ф. Герман, *Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови*, Чернівці 1973; Г. М. Глушкова, *Структурно-семантичні типи сурядності*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1998; K. Kallas, *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*, Toruń 1993.

Визначальний характер сполучників у вираженні семантичних відношень і синтаксичного зв'язку між предикативними частинами виявляє себе в класифікаційному поділі складносурядних речень. Залежно від типу сполучників виділяються складносурядні речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими, градаційними та приєднувальними сполучниками. Загалом структура складносурядних речень в українській і польській мовах подібна, проте засоби зв'язку можуть розрізнятися, напр.:

Я буду старіти, а ти справді залишатимешся молодою (Є. Гуцало) // *Ja będę się starzeć, a ty naprawdę pozostaniesz młoda.*

Szczęście przyjsć chciało, lecz mroków się złąkło (L. Staff) // Щастя прийти хотіло, проте мороку злякалося.

Розглянемо різні типи складносурядних речень.

1. Складносурядні речення з єднальними сполучниками

Єднальні сполучники і відповідно – типи складносурядних речень найбільш поширені в українській і польській (як і в інших слов'янських) мовах. Засобами зв'язку виступають сполучники *і* (*й*), *та*, *ні... ні*, *та ні... та ні*, *ані... ані*, *ні... ані*; *і*, *а*, *ані...*, *ані*, *ні...*, *ні* та ін. Пор., напр.: 1. Ну й зима – хуртеча та вітряга, ні проїхати, ані пройти (Л. Первомайський).

2. *Milczał uparcie, ani okiem rzucił na żonę, ani jej spytał, gdzie była* (J. I. Kraszewski).

За допомогою сполучників (а часто – додаткових мовних засобів, зокрема, прислівників, часток, модальних слів) між предикативними частинами складносурядних єднальних конструкцій можуть виражатися семантико-синтаксичні відношення:

– власне єднальні, напр.:

В очах сльозина заблищить *і* чуле серце заболить (Л. Глібов);

– причиново-наслідкові:

Wystarczyło, aby Ignas był tak dobry i zaprojektował mająwkę, a wszyscy stali się dobrzy i usłużni (P. Gojawiczyńska);

– умовно-наслідкові:

Кінчиться війна, *і* я повернусь до неї, я відшукаю її!.. (О. Гончар).

2. Складносурядні речення із зіставно-протиставними сполучниками

Засобами зв'язку у таких реченнях виступають сполучники *а*, *але*, *та* (у значенні *але*), *зате*, *проте*, *однак*; *а* (у значенні *але*), *але*, *але і*, *lecz*, *zaś*, *atoli* та ін.

Пор., напр.:

І. 1. Тільки ж його вороний кінь влітав у браму і його чорнобриве лице з'являлось перед вікнами, всі його гості ворушились, веселішали, а панни червоніли, побачивши його чорний гусарський вус і чудові, веселі, блискучі очі (І. Нечуй-Левицький).

2. Шотландське лицарство здалось,
 Але один зостався
 При зброї лицар молодий –
 Робертом Брюсом звався.
 (Леся Українка)

- II. 1. I młode lata nasze
 Upłyną prędko w dal,
 A w sercu pozostanie
 Tęsknota, smutek, żal.
 (F. Leśniak)

2. Usnął wreszcie [...], *ale i sen nie przyniósł mu spokoju* (M. Konopnicka).
 3. Czerwone maki na Monte Cassino
 zamiast rosy piły polską krew.
 A po tych makach szedł żołnierz i ginął,
lecz silniejszy od śmierci był gniew!
 (F. Konarski)

Складносурядні протиставні речення виступають як закриті конструкції з фіксованим порядком розташування предикативних частин.

3. Складносурядні речення з розділовими сполучниками

У складних реченнях з розділовими сполучниками вказується на чергування або несумісність (взаємовиключення) явищ, про які йдеться у предикативних частинах. До розділових сполучників в українській і польській мовах належать *або, або... або, чи, чи... чи, то, то... то, не то... не то, як... так; lub, albo, albo..., albo, bądź..., bądź, bądź..., czy, czy..., czy, (a) to..., (a) to, czy to..., czy to, ni to..., ni to, jak..., tak, tak..., jak.*

Пор., напр.:

I. 1. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин *або* кущиться пахучий чебрець (О. Гончар).

2. Оригінальності від них не ждять:
 Шпаки – це імітатори веселі;
 То іволга у пісні їх дзвенить,
 То хлопчик, друзів кличучи, свистить,
 То соловейко розсипає трелі,
 То колесо немазане рипить.

(М. Рильський)

3. [...] *Чи то* справді, *чи то* було так [...] (Т. Шевченко).

II. 1. Rzadko zdarzało się, *aby* się w domu śmiano albo cieszone z jego powodu (M. Dąbrowska). 2. *Albo* powiesz mi wszystko – *albo* ja powiem ojcu, jakie to są interesa (P. Gojawiczyńska).

3. *Czy* nos dla tabakiery, *czy* ona dla nosa,
 Była wielka dysputa ze starym młokosa.

Na złotnika sąd przyszedł, bezwzględny a szczerzy,
Dał wyrok nieodwłocznie: „Nos dla tabakiery”.

(I. Krasicki)

4. Nie lubiono go, *bądź* że mu zazdroszczono łask i względów, które posiadał u króla, *bądź* nie cierpiano przewagi, jaką wywierał na szafunek sprawiedliwości w kraju (K. Koźmian).

4. Складносурядні речення з градаційними сполучниками

У складних реченнях такого типу вживаються градаційні сполучники, які мають парну структуру, пор.: *не тільки..., але й, не тільки..., а й, не лише... а й, не стільки... скільки; nie..., lecz, nie..., a, nie..., ale, nie tylko..., lecz i, nie tylko nie..., ale, nie tylko..., co, o ile..., tyle, nie tyle..., ile* та ін.

Складносурядні речення з градаційними сполучниками відзначаються семантичною нерівноправністю частин: друга у лінійній послідовності частина має основне смислове навантаження. Характерною рисою таких речень є також фіксоване розміщення предикативних частин, загальні структури речень є закритими.

Пор. вживання складносурядних речень з градаційними сполучниками:

I. 1. *Не тільки* тужна пісня лилася із змученої душі матері, *а й* пропикали сльози гарячі сліди на її обличчі (Т. Тютюнник). 2. *Не тільки* той поет, що засіває віршами папір, *але й* той, що має в душі радощі й тривогу хліба... (М. Стельмах).

II. 1. Widać było, że nic mu *nie* imponowało, *ale* wszystkiego był ciekaw (J. Iwaszkiewicz). 2. *Niby* na nic *nie* zwraca uwagi, *a* widzi wszystko (A. Oppman). 3. Ja *nie* kradnę, *ani* pieniędzy fałszuję, *a* rodzinę swoją utrzymać muszę (B. Prus).

5. Складносурядні речення з приєднувальними сполучниками

До таких речень належать структури зі сполучниками *та й, а саме, як-то; а mianowicie* та ін. Пор., напр.: 1. Ця баба з ганжою, *як-от* бувають з ганжою коні або корови (І. Нечуй-Левицький). 2. Mam problem, *a mianowicie* trzęsą mi się ręce podczas jakiegoś występu (z internetu).

7.6.2. Складнопідрядні речення

Zdania złożone podrzędnie

Складнопідрядним називається речення, що складається з двох або більше предикативних частин, які поєднані підрядним зв'язком, тобто в яких одна предикативна одиниця підпорядковує іншу (інші)¹³⁴. Отже, частини склад-

¹³⁴ І. Г. Чередниченко, *Складнопідрядні речення в сучасній українській мові*, Чернівці 1959; О. С. Мельничук, *Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах*, Київ 1963.

нопідрядного речення нерівноправні: одна частина є головною, друга – підрядною. Підрядну залежність виражають підрядні сполучники, сполучні слова, співвідносні слова, інші граматичні засоби. За структурою сполучники в обох мовах поділяються на прості (*як, коли, аби // jak, kiedy, żeby*) і складені (*тому що // dlatego, для того..., щоб // po to..., by* та ін.).

Пор. різні засоби передачі підрядності:

I. 1. Мене підкинуло вгору, давнуло порохомим димом, в очах запекло, і враз стало легше дихати, бо мені вже ніхто не налягав на груди (Гр. Тютюнник). 2. Хто в серці має світло й погоду, той перебуде бурю й негоду (прислів'я).

3. Кров висисає оте остогиджене,
прокляте нишком шиття,
що паненя, вередливе, зманіжене,
вишvirне геть на сміття.

(П. Грабовський)

4. Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день (М. Коцюбинський).

II. 1. Gdzie człowiek, co z mej pieśni całą myśl wysłucha, Obejmie okiem wszystkie promienie jej ducha? (A. Mickiewicz). 2. „Ależ będzie gorsze, Piotrze, Kiedy w wieprza pieprz się wetrze!” (J. Brzechwa). 3. I myślała, czy to warto Było być taką upartą (J. Tuwim). 4. Jeżeli pan chce, ażebym siedziała spokojnie, niech mi pan opowiada jaką ładną historyjkę (B. Prus).

Головна частина підрядного речення може мати вказівне слово, відзначитися формальною і семантичною неповнотою. Граматичний зв'язок між предикативними частинами складнопідрядного речення може бути передбачуваним або непередбачуваним.

Пор., напр.:

– передбачуваний зв'язок:

Nie wierzyłem, że przejdę ten most (L. Staff);

– непередбачуваний зв'язок:

I я сміятимусь, щоб розвеселити тебе (Є. Гуцало).

Із семантичного погляду частини підрядного речення можуть бути рівноцінними, проте нерідко основний зміст передається підрядною частиною, напр.: *Wrzaski od kościoła Bernardynów zwiastowały, iż tam inne watahy szturmują z nową energią* (H. Sienkiewicz).

Складнопідрядні речення різні за своєю будовою і семантикою: в одних реченнях підрядна частина відноситься до окремого слова головної частини, пояснюючи його, в інших – до головної частини в цілому; в одних підрядні частини приєднуються до головних за допомогою сполучників, в інших – за допомогою сполучних слів; в одних складнопідрядних реченнях наявні співвідносні слова як необхідні складники головної частини,

в інших – вони відсутні; в одних місце підрядної частини стосовно головної відносно вільне, в інших – стійке, фіксоване тощо¹³⁵ (про порядок розташування частин складнопідрядного речення див. 7.8.3.).

У сучасних мовознавчих теоріях існують різні підходи до класифікації складнопідрядних речень. Зокрема, виділяються логіко-граматичний, формально-граматичний, семантико-структурний підходи. Оскільки при семантико-структурному підході враховуються як формальні, так і значеннєві співвідношення між головною та підрядною частинами, саме ця класифікація набула найбільшого поширення і лягає в основу аналізу українських і польських складнопідрядних речень у пропонованій праці.

Згідно із семантико-структурним принципом в українській і польській мовах можуть бути виділені типи складнопідрядних речень з підрядними:

- 1) означальними,
- 2) з'ясувальними,
- 3) місця,
- 4) часу,
- 5) способу дії, міри та ступеня,
- 6) причини,
- 7) наслідку,
- 8) умови,
- 9) допустовості,
- 10) мети,
- 11) зіставними,
- 12) порівняльними,
- 13) супровідними (приєднувальними),
- 14) пояснювальними.

В обох мовах засоби зв'язку у складнопідрядних реченнях можуть зближатися за семантикою, звучанням і походженням, пор. структуру складнопідрядних речень зі зближеними засобами зв'язку:

Хто рано встає, тому Бог дає (прислів'я) // Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje.

Що має бути, того не минути (прислів'я) // Co komu sądzone, to go nie minie.

Jeszcze jeden mazur dzisiaj, *Choć* poranek świta (L. P. Lubecki) // Ще одна мазурка сьогодні, хоч ранок встає.

Сполучники та сполучні слова української та польської мов можуть мати розбіжності за утворенням, передавати відмінні відношення, займати різне місце в реченні тощо, пор., напр.:

якщо // *gdyby*

який // *który*

оскільки // *ponieważ, skoro*

оскільки..., то... // *skoro..., to...*

¹³⁵ Див.: Сучасна українська літературна мова, за ред. М. Я. Плющ, с. 375–376.

...так довго..., поки... // *dopóty..., dopóki...*
 для того..., щоб // *po to..., by...*
 куди // *dokąd*
 скільки // *ile*
 у той час як... // *podczas gdy...*

Пор., напр.:

Gdyby rozum polegał na myśleniu o dochodach, ludzie do dzisiejszego dnia byliby małrami [...] (B. Prus) // *Якби розум полягав на мисленні про доходи, люди до сьогоднішнього дня були б мавпами.*

Ja mam także moje fantazje i nie lubię, ażeby mi się wtrącano (B. Prus) // *У мене теж є свої фантазії, і я не люблю, щоб мені заперечували.*

Типовими для польської мови є, скажімо, складнопідрядні речення з підрядними означальними або з'ясувальними, які мають структуру „сполучник *żeby* (*aby, ażeby*) + інфінітив (форма на *-no, -to*)”, пор.:

Marzył, żeby ją spotkać // *Він мріяв про зустріч з нею.*

Chciał, aby przyznano mu stypendium // *Він хотів отримати стипендію.*

Підрядна частина у польській мові може приєднуватися за допомогою сполучників і сполучних слів, які не мають наголосу (енклітик) і займають у ньому друге місце: *więc, zaś, jednak, przeto* та ін.: *Jestem zmęczony, muszę więc poleżeć w łóżku.* Такі енклітики не відповідають українським засобам зв'язку: *Я натомився, тому маю полежати в ліжку.*

Своєрідними формами вираження відзначаються українські співвідносні конструкції з часткою *не* та їхні польські еквіваленти, пор., напр.:

що б не було // *sokolwiek*

чого б не було // *czegokolwiek*

про що б не було // *o czymkolwiek*

кому б не було // *kotukolwiek*

з ким би не було // *z kimkolwiek*

які б гроші він не отримав // *(obojętnie), jakie otrzymałby pieniądze*

про що б не говорив // *o czymkolwiek mówiłbym*

як би не було // *jakkolwiek*

коли б це не було // *kiedykolwiek*

коли б він не прийшов // *kiedykolwiek przyszedłby*

де б це не було // *gdziekolwiek*

де б він не був // *gdziekolwiek byłbym*

куди б не йшов // *dokądkolwiek szedł*

куди не подивився // *gdziekolwiek spojrzysz*

як це не дивно // *jakkolwiek dziwne jest*

як не погано // *jakkolwiek źle.*

Пор. у реченні:

Щоб не сталося, я буду його кохати // *Sokolwiek by zaszło, będę go kochała.*

Частина підрядних сполучників або сполучних слів в обох мовах є поліфункціональними, багатозначними, тому для визначення типу речення

важливим чинником стають семантико-синтаксичні відношення між частинами складнопідрядного речення. Допоміжним методом є формулювання запитання, яке можна поставити від головної частини до залежної, хоча його можна поставити не завжди (див. далі).

Пор. вживання українського полісемічного підрядного слова *що*:

1. Слово, чому ти не твердая криця, *Що* серед бою так ясно іскриться? (Леся Українка) (підрядне означальне). 2. Питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, *що* й залишилося в мені на все життя, пронизуючи в найрізноманітніших виявах мою творчість (О. Довженко) (підрядне наслідку). 3. Ярема гнувся, бо не знав, Не знав, сіромаха, *що* вирости крила, *Що* неба достане, коли полетить (Т. Шевченко) (підрядне з'ясувальне). 4. – *Що* ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька (Г. Квітка-Основ'яненко) (підрядне причини). 5. Було колись так, *що* люди не знали, як рахувати час (М. Коцюбинський) (підрядне способу дії). 6. *Що* погляну-погляну я на нього, – і радісно якимось мені на душі стане (Г. Хоткевич) (підрядне часу). 7. *Що* далі забувалася небіжка Чайчиха, то знов Пилипиша робилася похмурніша – важким духом стала дихати вона на зятя (Марко Вовчок) (підрядне умови). 8. Бідна княгиня... аж тремтить уся, *що* та билина од вітру (П. Куліш) (підрядне порівняльне).

Пор. вживання у складнопідрядних реченнях польського слова *jak*:

1. Nie wiesz, *jak* twarde jest serce mężczyzny (A. Fredro) (підрядне з'ясувальне). 2. Z brzozy pochylonej, *jak* ją naciąg świtem w maju, cieknie sok zielony (J. Tuwim) (підрядне умови). 3. *Jak* cię widzą, tak cię piszą (przysłowie) (підрядне способу дії). 4. Ten kostium jest taki sam, *jak* ten, który kupiłam rok temu (підрядне порівняльне). 5. *Jak* to się mówi, powodzenia! (підрядне приєднальне). 6. Przyjdź wtedy, *jak* się ściemni (підрядне часу).

Полісемічні сполучні засоби отримують в іншій мові кілька еквівалентів, пор., напр.:

що // *że, iż, co, coś, który, chyba że, ponieważ, jeżeli, im, niby*

jak // *як, де, коли, якщо, який, наскільки*

gdy // *коли, як, якщо*

skoro // *оскільки, якщо*

gdzie // *де, куди, дець*.

Розглянемо різні типи складнопідрядних речень в українській і польській мовах.

1. Складнопідрядні речення з підрядними означальними

У такому складнопідрядному реченні підрядна частина вказує на ознаку предмета, відповідаючи на питання *який? яка? яке? які?* Іменники, якими означається підрядна частина, можуть виступати в реченні в позиції будь-якого члена.

Підрядні частини приєднуються до головних за допомогою таких сполучних слів і сполучників: *який, чий, котрий, що, як, де, куди, звідки, коли, щоб; który, który to, jaki, co, gdzie, kiedy, jak, iż, że, żeby, ażeby, aby, by*.

При цьому найчастотнішим сполучним словом в українській мові є *який*, а в польській – *który*. Українське слово *котрий* обмежене в уживанні й у сучасній мові виступає переважно при атрибуції предмета-особи. У польській мові, на відміну від української, сполучне слово *który* розміщене на початку підрядної частини (крім тих конструкцій, у яких перед *który* знаходиться прийменник), напр.:

Był to niedzielny poranek wiośniany.

W izbie wyrobnik siedział z zgasłą twarzą

U pociemniałej i wilgotnej ściany,

Po której zamróz kroplami ociekał [...]

(M. Konopnicka)

У підрядну означальну частину польського складного речення може входити займенниковий сполучник у формі 1-ої особи, що неможливе в українській мові, пор.: *To jestem ja, który nie wie nic*.

У головній частині складнопідрядного означального речення можуть виступати вказівні слова типу *той, такий // ten, taki*. Вказівний займенник *ten* українською мовою отримує еквівалент *цей*. Коли польський займенник *ten* виконує функцію вказівного слова у складнопідрядному реченні, він перекладається як *той*.

Пор. вживання складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною в українських і польських художніх текстах:

I. 1. У чорнобривому яйці [писанці] містилась душа чорнобривої дівчини, *що* на великодніх іграх коло церкви сяйнула на мене таким поглядом, *од якого* і нині примружую очі (Д. Павличко). 2. Навіть Іванові, *котрий* раніше сотні разів прочовгав цей плащик, застеляло очі сірою млою (Ю. Мушкетик). 3. Проснувшись ранком на печі, *де* спав я в просі чи в житі.., чую – щось твориться у хаті незвичайне, мов у казці (О. Довженко). 4. Це був мій дошкільний героїзм, *за який* мене тепер, напевно, послали б до Артека (О. Довженко). 5. В огні тее село згоріло за допомогу партизанам, і люди, *хто* не був убитий, кидалися в воду, охоплені полум'ям (О. Довженко). 6. Каже [Тарас], *що* ходив він туди, де сонце заходить, бачив залізнi стовпи, *що* підпирають небо, і ті ворота, *куди* сонце заходить на ніч, як корова в хлів (С. Васильченко).

II. 1. *Lecz świeciła nam myśl główna,*

którą tak bym ujął tu:

przyjdzie walec i wyrówna,

przyjdzie walec i wyró...

(W. Młynarski)

2. Altana była naturalna,
 Uformowana z bzu, leszczyny
 I jakiejś bujnej płataniny,
 Przez którą przeświecając, słońce
 Przesypywało blaszki drżące,
 Przeróżne złocistości, plamki
 I cienkie liści wycinanki.

(J. Tuwim)

3. Białe są owce jako śnieg, *co* w górach leży, białe jak piana, *która* na falach się śnieży (L. Staff). 4. Syn jej i Andrzeja człowiekiem pospolitym, takim, *jacy* składają szare i bezmienne tłumy, być nie mógł (E. Orzeszkowa). 5. Aż z dum swych ciepłym zbudzony promieniem Posłyszał wróble, *co* na dachu gwarzą (M. Konopnicka). 6. Idziem do ciebie, ziemio, matko nasza, *coś* z pierworodnej zrodziła nas gliny (M. Konopnicka).

2. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

Підрядна частина у таких реченнях пояснює член речення головної частини. Головна частина характеризується семантично неповнотою, а підрядна компенсує неповноту. Такі підрядні відповідають на питання називного або непрямих відмінків. Найчастіше пояснюється присудок головної частини, вираженої дієсловами зі значенням передачі інформації, мислення, психічного стану, волевиявлення та ін.

В українській і польській мовах підрядні частини з'ясувальних речень поєднуються з головними за допомогою сполучників і сполучних слів: *що, який, котрий, чий, де, куди, звідки, коли, як, чому, скільки, щоб, аби, якби, поки, доки, чи* та ін.; *że, co, który, jaki, gdzie, kiedy, gdy, jak, iż, dlaczego, ile, żeby, ażeby, by, jakoby, aby, czy* та ін., пор.:

I. 1. Хтось Мухам набрехав, *що* на чужині краще жити, *що* слід усім туди летіти, хто щастя тут не мав (Л. Глібов). 2. Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, *що* в ній є щось не земне, а небесне (М. Коцюбинський). 3. Пам'ятаю тільки, *що* дід був дуже старий і *що* скидався він на образ одного з богів, які охороняли й прикрашали нашу стару хату (О. Довженко). 4. А чи сумуєш ти від того, *що* в нас в садку немає пташок співучих, не чуть пісень сріблястих про ночі зоряні, про сонце, про кохання (О. Олесь). 5. Мало що розумів і малий Тарас Шевченко з того, *що* співав кобзар, проте і в нього ворушилося в грудях щось гаряче і завмирало чогось маленьке серце (С. Васильченко). 6. В тьмяному світлі сірого дня, *що* лилось крізь діри вікон та через стелю, все здавалось чужим, чудним, не подібним до того, що було вчора (М. Коцюбинський). 7. І темними вулицями, де менше горіло, поніс Гонта дітей своїх, щоб ніхто не бачив, *де* він синів поховає і *як* Гонта плаче (Т. Шевченко).

8. Наш край віддавна вільний був,
 Таким повік він буде;
 Ви бачили, як прав своїх
 Боронять наші люде.
 (Леся Українка)

II. 1. Tu przerwał, lecz róg trzymał; wszystkim się zdawało, *Że* Wojski wciąż gra jeszcze, a to echo grało (A. Mickiewicz). 2. Zdawało się, *że* całe generacje dni letnich (jak cierpliwi sztukatorzy, objijający stare fasady z pleśni tynku) obtłukiwały kłamliwą glazurę, wydobywając z dnia na dzień wyraźniej prawdziwe oblicze domów, fizjonomię losu i życia, które formowało je od wewnątrz (B. Schulz).

3. Niektórzy mówią, *że* nas oko ludzi
 I *że* nic nie ma, tylko się wydaje,
 Ale ci właśnie nie mają nadziei.
 (Cz. Miłosz)

4. [...] Agata wie, *że* zostanie aktorką [...] (K. Siesicka). 5. Pierwszej gwiazdy dziś zapytaj, *co* następny rok przyniesie (K. Dzikowski). 6. [...] Przypominam, *że* Jankiel mówił, *iż* u siebie Ma groty do lanc [...] (A. Mickiewicz). 7. Ledwie baronowa doszła do przytomności, zaraz ów adwokat począł ją namawiać, *ażeby* wytoczyła proces i Patkiewiczowi, i Maleskiemu (B. Prus). 8. Spraw, *żeby* dzień był bezwietrzny (K. Iłakowiczówna).

У ролі сполучного засобу в підрядних з'ясувальних української мови найчастіше виступає сполучник *що*, у польській мові – сполучник *że*. При цьому до польського сполучника можуть додаватися особові закінчення *-ś, -śtu, -ście*, пор.: 1. Szkoda, *żeś* nie przyszedł. 2. Mówili, *żeście* to wy zrobili.

В українській мові у підрядних з'ясувальних може вживатися конструкція *замість того, щоб*. У польській мові їй відповідає одне слово – *zamiast*, пор.:

Zamiast tego, *щоб* спати, йди погуляти // *Zamiast* spać, idź na spacer.

3. Складнопідрядні речення з підрядними місця

Підрядна частина у таких реченнях вказує на місце або напрямок дії, про яку говориться в головній частині. Підрядні місця відповідають на питання *де? куди? звідки?*

Сполучними словами виступають переважно одиниці прислівникового походження *де, куди, звідки; gdzie, skąd, dokąd*. Співвідносними словами можуть бути *там, туди, тут, звідти, всюди, скрізь; tu, tam, stąd, stamtąd, dotąd, tędy, tamtędy* та ін.

Пор., напр.:

I. 1. Сам на самоті ніколи не хотів zostаватися, а все туди рветься, *де* люди (Марко Вовчок). 2. Там, *де* березина витісняла сосну та пропускала

паруси сонця, все, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем (М. Коцюбинський).

3. Здалека чути переплеск весла,
Падають листки пожовклі і червоні
І тихо плинуть по холоднім лоні
Туди, куди і молодість пішла.
(М. Рильський)

II. 1. *Wesołe jest życie staruszka –
wesołe jak piosnka jest ta!
Gdzie stąpnie – zakwita mu dróżka
I świat doń się śmieje cha, cha!*
(J. Przybora)

2. *W altanie stół, jak młyński kamień,
Stojący na kamiennej osi,
Upstrzony gęsto nazwiskami,
Inicjałami w dat chaosie,
Gdzie „Kuba bardzo kocha Zosię”,
Gdzie „R. K.” z „M. P.” w jednym sercu [...]*
(J. Tuwim)

Найбільш поширене у польських складнопідрядних реченнях з підрядними місця сполучне слово *gdzie*, яке внаслідок своєї полісемії співвідноситься з українськими словами *куди* і *де*, пор.:

Ej! ty na szybkim koniu, gdzie pędzisz, kozacze? (A. Malczewski) // Ей ти, на швидкому коні, *куди* женеш, козаче?

Dziwny jest ten świat, gdzie jeszcze wciąż mieści się tyle zła (Cz. Niemen) // Дивний цей світ, *де* ще досі є стільки зла.

У польських складнопідрядних реченнях з підрядними місця співвідносні слова вживаються рідше, ніж в українській мові, пор., напр.:

A sędzia powstał i szedł, gdzie pachole Błade czekało na wyrok surowy (M. Konopnicka) // А суддя встав і пішов *туди*, де козачок блідий чекав на вирок суровий.

Пор., проте: *Nagle ogarnął go strach, iż stamtąd, dokąd prowadzi go Malina, nigdy nie będzie powrotu* (K. Brandys).

4. Складнопідрядні речення з підрядними часу

У підрядних частинах часу вказується на час або період тривання дії, про яку говориться у головній частині. У головній і залежній частинах такого складнопідрядного речення дії можуть відбуватися одночасно або різночасно. Підрядна частина відповідає на питання *коли? як довго? з якого часу? до якого часу? з яких пір? до яких пір?* В українській і польській мовах використовується широке коло сполучників і сполучних слів, за допомогою яких у складнопідрядних реченнях виражається семантика часу, пор.:

коли, відколи, поки, доки, як, якже, відтоді як, у той час як, з того часу як, в міру того як, до того як, після того як та ін.; *gdy, kiedy, póki, doróki, doróki nie, jak, nim, zanim, podczas gdy, skoro* та ін. Співвідносними словами виступають, зокрема: *modi, вже, так довго, доти; wtedy, wtenczas, wówczas, wnet, już, póty, dopóty, tak długo* та ін.

Пор., напр.:

I. 1. Величний цей степ восени, коли поля готові віддати свої незчисленні багатства, коли з тріском лопаються на баштанах дивовижні, великі кавуни і тече з них густий, медовий сік (В. Скляренко). 2. Прекрасно тут ранньої весни, коли прокидається земля, коли все в степу наливається життєдайним соком, починає рости, тягнеться буйно до сонця (В. Скляренко). 3. Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльостали батогом і гнали вузькими провулками (В. Дрозд). 4. Як була я малою, то мені, було, не раз сниться, що моя мати чеше мені коси, вплітає червоні кісники, вбирає в квіти та стрічки, голубить та жалує мене (І. Нечуй-Левицький). 5. В кожному кутку двора грали музики, танцювали молодіці, доки не вивели з коїв молодих (І. Нечуй-Левицький).

II. 1. Dojdziemy, choć przykra droga,
gdy brat bratu rękę poda,
bo nam i nieba pomoga,
i męstwo, praca i zgoda!

(A. Mickiewicz)

2. Gdy powiew wiatru nacichał, wynurzała się cisza bezdena i nieobjęta na podobieństwo błękitu nieba spomiędzy obłoków i wówczas nie słycać było nic a nic (S. Żeromski). 3. Odkąd ściemniało, siedzieli pod lipami na trawie (E. Orzeszkowa). 4. Wzrok gubił się w sinym oddaleniu, nim krańca tego mrowiska sięgnąć zdołał (H. Sienkiewicz). 5. Jeszcze Polska nie zginęła, Póki my żyjemy (J. Wybicki).

У польській мові паралельно вживаються прислівники на позначення часу *kiedy* й *gdy* (пор.: *коли*). *Kiedy* виконує функцію питального або сполучного слова в складному реченні, *gdy* – лише сполучного слова, причому перевага віддається здебільшого саме *gdy*: 1. Widziałem twojego brata, *kiedy* tam byłem. 2. Nie czas żałować róż, *gdy* płoną lasy (J. Słowacki).

5. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії, міри та ступеня

Цей вид складнопідрядних речень часом поділяють на два різновиди: з підрядними способу дії та з підрядними міри та ступеня¹³⁶. Проте низька частотність уживання таких конструкцій і водночас – зближеність формальних засобів і семантики обох різновидів дає можливість об'єднувати їх

¹³⁶ Пор., напр.: P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 452–453.

в один тип. Підрядна частина таких складних речень відповідає на питання *як? яким способом? якою мірою? наскільки?*

У головній частині складнопідрядних речень із підрядними способу дії, міри та ступеня здебільшого вживаються співвідносні слова, які утворюють разом зі сполучними словами або сполучниками корелятивні пари типу: *так ... як, так ... що, так ... щоб, такий ... як, такий ... що, стільки ... скільки, настільки ... наскільки, стільки ... як; tak ..., że, tak ..., iż, tak ..., żeby, tak ..., ażeby, tak ..., by, tyle ..., że* та ін. Водночас зустрічаються підрядні частини способу дії, міри та ступеня, які не мають співвідносних слів. Крім того, у складнопідрядних реченнях цього типу можуть уживатися парні сполучники *чим... тим // im..., tym*.

Пор. вживання складнопідрядних речень з підрядними способу дії, міри та ступеня:

1. Город до того переповнявся рослинами, *що* десь серед літа вони вже не вміщались в ньому (О. Довженко). 2. *Namiestnik, jako był człowiek do czynu skory, zamiast odpowiedzieć, uderzył tak silnie nogą w brzuch konia napastnika, że* rumak jęknął (H. Sienkiewicz).

Польським реченням із співвідносним словом *tak* в українській мові може відповідати займенник *такий*, пор., напр.:

Wtem Zagłoba krzyknął głosem tak donośnym, że usłyszano go wśród zgiełku i wystrzałów [...] (H. Sienkiewicz) // Раптом Заглоба крикнув *таким* сильним голо-
сом, що почули його серед галасу і пострілів.

6. Складнопідрядні речення з підрядними причини

У складнопідрядних реченнях причини підрядна частина вказує на причину, що викликає ситуацію, названу у головній частині. Підрядна частина відповідає на питання *чому? через що? з якої причини?* У складнопідрядних реченнях цього типу може вказуватися на внутрішню причину (суб'єкт дії єдиний для головної та підрядної частини) або зовнішню причину (дія у головній і підрядній частинах стосується різних суб'єктів дії чи стану), пор.:

– внутрішня причина:

Dziś piękność twą w całej ozdobie Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie (A. Mickiewicz);

– зовнішня причина:

Років йому було сто чи, може, трохи й менше, але приємно чомусь думати, що саме сто, бо це було давно й красиво (О. Довженко).

Підрядна частина складнопідрядного речення причини в українській і польській мовах може приєднуватися до головної простими, складними або складеними каузативними сполучниками, пор.: *бо, бо ж, через те що, тому що, що, оскільки, адже, у зв'язку з тим що, завдяки тому що, а що... to; bo, bowiem, iż, gdyż, ponieważ, że, jako że, dlatego że, skoro, skoro..., to*. У головній частині можуть знаходитися співвідносні слова

тому, через те, у зв'язку з тим; dlatego, skoro, zatem, dzięki temu, w związku z tym.

Пор.:

I. 1. I горне гору роботи, бо в нього роботи гора (І. Драч). 2. Що було далі, не пам'ятаю, бо я, мабуть, заснув. Прокинувся вже в кузові машини від того, що бився головою об щось тверде й тупе (Гр. Тютюнник). 3. Оскільки ж протоколів засідань група не веде, то й з цього боку Василь буде цілком на місці (Ю. Яновський).

II. 1. – Mości książe, wolałbym i ja nie być puszczykiem, bo mi ta wiadomość przez usta nie chce się przecisnąć (H. Sienkiewicz).

2. Lecz tymczasem mu wychudło,

Bo już była stare pudło.

Tak to ludzie trwonią lata,

Że nie są jak brat dla brata.

(T. Boy-Żeleński)

3. Krysiu, jakaś ty kochana, że przyniosłaś tę książkę (H. Ozogowska). 4. Widziałem lotne w powietrzu bociany długim szeregim. Żem je znał kiedyś na polskim ugorze, smutno mi, Boże! (J. Słowacki).

Можливі різні варіанти співвідношень каузативних сполучників у двох мовах, пор., напр.:

Szturm zaś zwłóczył się tylko dlatego, że czekano ostatecznej odpowiedzi Wittenberga (H. Sienkiewicz) // Проте зі штурмом зволікали тільки тому, що чекали на остаточну відповідь Віттенберга.

Skoro jesteście razem, nie mogę dopuścić, ażebyś zatruwała się bezsensownym jedzeniem (H. Rolleczek) // Оскільки ми разом, я не можу допустити, щоб ти отруювалась безвартисною їжею.

Nie pracowali długo, ponieważ jest pewien film w telewizji, a człowiek jest tylko człowiekiem (S. Barańczak) // Працювали недовго, бо є певний фільм по телевізору, а людина є тільки людиною.

7. Складнопідрядні речення з підрядними умови

У складнопідрядних реченнях з підрядними умови підрядна частина вказує на умову виникнення ситуації, про яку говориться в головній частині. Підрядна частина відповідає на питання за якої умови? Умовними сполучниками виступають якщо, якщо б, коли, коли б, якби, як, раз, аби; jeśli, jeżeli, jakby, jak, gdy, byle, byleby, chyba, chyba że, choćby, chociażby, skoro, jakkolwiek, skądkolwiek, cokolwiek, kiedykolwiek. Співвідносними словами можуть бути тоді, так; to. Умова у складнопідрядних реченнях цього типу може бути достатня або обов'язкова, реальна або ірреальна, пор., напр.:

– реальна умова:

Badanie należy uważać za zakończone wynikiem pozytywnym, jeśli w badanej próbie wszystkie tuby wykazują pełną zgodność z wymaganiami (z gazety);

– ірреальна умова:

Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу (Леся Українка).

Пор. вживання складнопідрядних речень з підрядним умови в українській і польській мовах:

I. 1. Треба докласти всіх зусиль, щоб перетворити оточення на ліпше, якщо воно відстале, або ж самому дорівнятися йому, *якщо* відстав ти сам (П. Загребельний). 2. *Коли* б я зараз досягла всього того, про що мрію, життя б не втратило для мене будь-який зміст, бо в ньому не було б боротьби, не було б радості (І. Цюпа). 3. *Як* у січні тріщать морози, влітку від хліба тріщатимуть вози (прислів'я). 4. *Як* мед, *то* й ложка (прислів'я).

II. 1. *Jeśli* ogórek nie śpiewa,
i to o każdej porze,
to widać z woli nieba
prawdopodobnie nie może.

(K. I. Gałczyński)

2. Szumią jodły na gór szczycie,
Szumią sobie w dal,
I młodemu smutne życie,
Gdy ma w sercu żal.

(W. Wolski)

3. – Lepiej byś tedy ich waść nie powiadał, gdym przy kielichu wesół – rzekł książę – *ale gdyś* już zaczął, to dokończ (H. Sienkiewicz). 4. *Gdyby* rozum polegał na myśleniu o dochodach, ludzie do dzisiejszego dnia byliby małpami (B. Prus).

5. Wejść tam nie można. Ale jest na pewno.
Gdybyśmy lepiej i mądrzej patrzyli,
Jeszcze kwiat nowy i gwiazdę niejedną
W ogrodzie świata byśmy zobaczyli.

(Cz. Miłosz)

6. Na wojence tak to ładnie, *kiedy* ułan z konia spadnie (W. Tarnowski).

7. *Choćbyśmy* uczniami byli
najlepszymi w szkole świata
nie będziemy repetować
żadnej zimy ani lata.

(W. Szymborska)

Суттєві відмінності у способах вираження підрядної частини умови в українській і польській мовах приводять до своєрідності передачі співвідносних складних речень, пор., напр.:

Він прийде в тому випадку, якщо її не буде // Przyjdzie pod warunkem, że jej nie będzie.

Якщо встигнеш, зайди до нас // Jakbyś (Gdybyś) zdążył, wpadnij do nas.

Я б прийшов, якщо б встиг // Byłbym przyszedł, gdybym zdążył.

Nagle przeleciała mi przez głowę myśl, którą – gdyby nie o mnie chodziło – poczytałbym za genialną (B. Prus) // Раптом прийшла мені у голову думка, яку – якби не про мене йшлося – вважав би геніальною.

Jak się da, to się zrobi (J. Ingorska) // Якщо можна, то зробиться.

Nie wiesz, jak twarde jest serce mężczyzny (A. Fredro) // Ти не знаєш, яким твердим є серце чоловіка.

Czy mogę sama pogrzebać w tym pudle, skoro pan nie ma na to czasu? (M. Kaliszewska) // Чи можу сама пошукати в цій коробці, якщо ви не маєте на це часу?

8. Складнопідрядні речення з підрядними наслідку

У таких реченнях підрядна частина означає результат, наслідок того, про що йдеться в головній частині. Головна частина вказує на причину, тому від головної частини до підрядної запитання не ставиться.

Складнопідрядні речення наслідку і причини здебільшого синонімічні, напр.: Вона зварила відро компоту, так що лишиться на завтра – Оскільки вона зварила відро компоту, лишиться на завтра.

Засоби підрядності у складнопідрядних реченнях наслідку в обох мовах обмежені, пор.: *так що // więc, tak że*, напр.:

Він зробив це ретельно, *так що* керівник був задоволений // *Zrobił to rzetelnie, tak że* kierownik był zadowolony.

9. Складнопідрядні речення з підрядними допустовості

У підрядних частинах таких складних речень вказується на умову, всупереч якій відбувається дія головної частини. Підрядна частина відповідає на питання *незважаючи на що?* Підрядними сполучниками і сполучними виразами виступають мовні одиниці *хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що, правда, хай, нехай, хто не, що не, який не, як не, скільки не; choć, chociaż, acz, aczkolwiek, jakkolwiek, mimo że, lubo*.

При вираженні відношення допустовості у складному реченні українська та польська мови виявляють чимало спільних тенденцій. Зокрема, основним сполучником у таких реченнях в обох мовах виступають співвідносні *хоч (хоча) // choć*. Якщо підрядна частина стоїть на початку речення, у головній частині здебільшого наявні протиставні сполучники *а, та, але, зате, однак, проте; a, ale, lecz, jednak*.

Пор., напр.:

I. 1. *Хоч* на історії дід і не знався, та все ж із ним цікаво було побалакати (Г. Хоткевич). 2. *Хоч* ніжку натрудив, *хоч* крилечко пом'ялось, *однак* вирвався і полетів (Л. Глібов). 3. – *Хай* Параска і сяка, *хай* вона і така, та вона своє діло знає (Панас Мирний). 4. Чіпці *хоч* і гірка була материна догана, *та* недавня радість тихо мирила його серце (Панас Мирний). 5. *Хоча* було холодно, *проте* хуторяни, жаліючи чобіт, прийшли босі (О. Гончар). 6. *Хоч* мороз і припікає, *зате* комарів немає (прислів'я).

II. 1. *Choć* mi tak niebo Ty złocisz i morze, smutno mi, Boże! (J. Słowacki). 2. *Wszystko to, aczkolwiek* brzmi nieprawdopodobnie, może być prawdziwe

(M. Brandys). 3. *Aczkolwiek* nie mam ducha proroczego, *lecz* gotów jestem założyć się, że Parmezan uprzyjemni nam wieczór jakąś niezwykłą historią (B. Prus). 4. *Aczkolwiek* postawą dobrze wychowanego człowieka nie zdradzał rozczarowania, *jednak* [...] nie mógł usiedzieć na miejscu (J. Iwaszkiewicz).

10. Складнопідрядні речення з підрядними мети

У таких складнопідрядних реченнях підрядна частина вказує на мету дії головної частини і відповідає на питання *для чого? навіщо? з якою метою?*

Підрядна частина приєднується до головної за допомогою простих і складених сполучників мети *щоб* (*щоби*), *аби*, *для того щоб*, *затим щоб*, *задля того щоб*, *на те щоб*, *в ім'я того щоб*; *żeby*, *by*, *aby*, *byle*, *po to żeby*. Співвідносними словами можуть виступати *через те*, *тому*, *у зв'язку з тим*; *po to*, *tak*, *dlatego*. Найбільш поширеними сполучниками мети в українській і польській мовах є сполучники *щоб* // *żeby*.

Пор. вживання складнопідрядних речень з підрядними мети:

I. 1. Ростуть волошки там блакитні, цвіте там мак рожевий – і тільки ждуть мене, *щоб* їх зірвать для тебе (О. Олесь). 2. В той час над Києвом буяло жарке літо, йшов червень, і важкі темні хмари мало не щовечора збиралися на небі, *щоб* пролитися на зелену веселу землю дзвінком дощем (В. Собко). 3. На те коня кують, *щоб* не спотикався (прислів'я). 4. Води в кориті часто не вистачало; *щоб* не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь (В. Дрозд). 5. Дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, *аби* стягти хустину з шиї (М. Коцюбинський).

II. 1. W Kielcach była dwa tygodnie, *żeby* wyspać się wygodnie (J. Brzechwa). 2. „– Właśnie po to wieprza pieprzą, *żeby* mięso było lepsze!” (J. Brzechwa). 3. Przykryłem się cieniutką pierzyczyną aż po samą głowę, *żeby* jak najprędzej zasnąć (J. Morton). 4. Adwokat począł ją namawiać, *ażeby* wytoczyła proces i Patkiewiczowi, i Maleskiemu (B. Prus). 5. Zdawało się, że te drzewa afektują wicher, wzburzając teatralnie swe korony, *ażeby* w patetycznych przegięciach ukazać wytworność wachlarzy listnych o srebrzystym podbrzuszu, jak futra szlachetnych lisic (B. Schulz).

У польських складнопідрядних реченнях мети, у підрядній частині яких вказується на дії 1-ої або 2-ої особи, сполучник приєднує до себе особові закінчення дієслова, напр.: *Mówię po to, żebyś to zapamiętała*.

Семантико-структурні можливості складнопідрядних речень з відношеннями зумовленості (причини, умови, наслідку, допустовості, мети) сприяють утворенню численних прислів'їв, афоризмів, анекдотів, пор., напр.: 1. Якщо вам довго не телефонують родичі чи друзі, це значить, що у них усе добре (анекдот). 2. *Jak cię widzą, tak cię piszą* (przysłowie).

11. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними

У складних реченнях цього типу підрядна частина пояснює головну шляхом порівняння, відповідаючи на питання *як?* Підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, ніби; jak, jakby, jakgdyby, niby*. Порівняння завжди відображає суб'єктивний вибір мовця, пов'язаний з уподібненням різних ситуацій.

Пор., напр.: 1. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся, *як* гладить милому волосся щаслива ніжна наречена (Д. Павличко). 2. З коханою наговорився, *ніби* меду наївся (прислів'я). 3. I *jak* rzeka ginie z oczu w spienionych nurtach morskich, tak zginęły z oczu pułki książęce w tym morzu nieprzyjaciół (H. Sienkiewicz).

У головній частині складнопідрядних речень з підрядними порівняльними можуть бути співвідносні слова *так // так*, пор., напр.: 1. З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і *як* він розвивається, *так* розвивається все в лісі (Леся Українка). 2. *Jak* głód najlepiej jeść gotuje, *tak* fatyga najlepiej ściele (J. Korzeniowski).

12. Складнопідрядні речення з підрядними зіставними

У таких складнопідрядних реченнях зіставляється зміст головної та підрядної частин. Засобами зв'язку виступають зіставні сполучники *якщо... то, коли... то, чим..., тим..., що... то, стільки... скільки; jeżeli..., to, jeśli..., to, kiedy..., to, im..., tym, jak..., tym, czym..., tym, co..., to, tyle..., ile*.

Пор., напр.:

I. 1. *Чим* ближче під'їздив Андрій до села, *тим* серце його билось швидше і сильніше (М. Коцюбинський). II. 1. *Moja postać, im* dalej ucieka, *Tym* grubszym kirem twą pamięć pomroczy (A. Mickiewicz). 2. *Co* złość zniweczy, *co* występki zburzy, *to* miłość z gruzów na powrót postawi (A. Asnyk).

13. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними (приєднувальними)

У таких складнопідрядних реченнях підрядна частина, приєднуючись до головної за допомогою сполучних слів, містить у собі додаткове повідомлення до сказаного у головній частині. Головна частина не вимагає підрядної, тому від неї не можна поставити питання. Показником несамостійності підрядної частини в основному є сполучні слова *що // со* у різних відмінкових формах, пор., напр.: 1. Дівчина цмокнула старого в щоку, *після чого* обернулася до бійців, енергійно піднявши догори стиснутий кулачок (О. Гончар). 2. *Jakoś* zrobiło mu się ciepło na sercu, *co* tu ukrywać, *wzruszył się* (A. Braun).

14. Складнопідрядні речення з підрядними пояснювальними

У цих складнопідрядних реченнях підрядна частина пояснює головну, конкретизуючи її значення. Основними пояснювальними сполучниками в українській і польській мовах виступають *тобто* та *czyli*.

Пор. вживання складнопідрядних речень з підрядними пояснювальними в українській і польській мовах: 1. Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, *тобто* командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот (О. Гончар). 2. Jest magikiem, *czyli* pokazuje sztuczki magiczne, polegające na zgręczności.

7.6.3. Безсполучникові складні речення Zdania złożone bezspójnikowe

Предикативні частини складних безсполучникових речень об'єднуються в одне синтаксичне і семантичне ціле за допомогою інтонації, без сполучників і сполучних слів¹³⁷. Додатковими засобами зв'язку частин безсполучникового речення може виступати співвідношення виду та часу дієслів-присудків, спільні члени, порядок розташування частин та ін., пор., напр.: 1. Жити хочу – геть, думи сумні (Леся Українка). 2. Klatka schodowa jest wąska, skok schodka wysoki (z czasopisma).

Як і складносурядні речення, складні безсполучникові речення можуть відзначатися відкритістю своєї структури (допускається доповнення речення новими предикативними частинами) або закритістю структури (речення не можуть бути розгорнуті в багатокомпонентні), пор.:

– відкрита структура:

Надворі сіріло, завивав мотор, десь близько вибухали снаряди, свистіли осколки й цокали об кабінку (Гр. Тютюнник);

– замкнута структура:

Їж борщ із грибами, держи язик за зубами (прислів'я).

Частини складного безсполучникового речення можуть мати однотипну або різнотипну структуру, пор., напр.:

– речення з однотипними частинами:

Rozpalimy wesołe ognisko, zaśpiewamy wesołe pieśni (K. I. Gałczyński);

– речення з різнотипними частинами:

Прокинулась – нема нікого (Т. Шевченко).

Предикативні частини безсполучникового речення можуть називати ситуації, які відбуваються в один час або які виражають часову послідовність дій чи явищ, напр.: 1. Ранок вітряний, буйний, від заводів вітер жене розпатлані дими, небо южить, сонце над садками не такої ясності, як учора (О. Гончар). 2. Ciemno wszędzie, głucho wszędzie, co to będzie, co to będzie? (A. Mickiewicz).

Залежно від характеру інтонації, а також додаткових лексико-граматичних і синтаксичних засобів складні безсполучникові речення в україн-

¹³⁷ Див., напр.: С. І. Дорошенко, *Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові*, Харків 1980.

ській і польській мовах поділяються на такі основні семантико-синтаксичні різновиди, як: перелічувальні, зіставно-протиставні, з'ясувально-об'єктні, причинові, умовні, наслідкові та ін. Семантика відношень між предикативними частинами свідчить про те, що безсполучникові речення здебільшого можна трансформувати у складносурядні або складнопідрядні речення, напр.:

Зачепилася за пень, простояла цілий день (прислів'я) – Оскільки зачепилася за пень, то простояла цілий день.

Wołu bierze się za rogi, człowieka za słowo (przysłowie) – Wołu bierze się za rogi, a człowieka za słowo.

Розглянемо основні типи складних безсполучникових речень.

1. Складні безсполучникові речення з перелічувальними відношеннями

Пор., напр.: 1. Я виглянув у вікно: над білими примарами дерев за садком двома багряними кронами підіймалася заграва; вона швидко вищала, розливалася вшир, заповнюючи хату рухливими чорно-рожевими відблисками (Гр. Тютюнник). 2. Przebywaliśmy niemal cały czas w ogrodzie, bujaliśmy po łąkach, zapędzaliśmy się do lasu (A. Kowalska).

2. Складні безсполучникові речення із зіставно-протиставними відношеннями

Предикативні частини у таких реченнях протиставляються за змістом, пор.: 1. Два плацдарми створились тепер: один на лівому березі Дніпра – червоний, другий – на правому березі – білий (О. Гончар). 2. Z uboigu cię sądzą, z rozumu poważają (przysłowie).

3. Складні безсполучникові речення із з'ясувально-об'єктними відношеннями

Речення такого типу синонімічні складнопідрядним з'ясувальним реченням зі сполучниками типу *що, як // co, jak*, пор., напр.:

Хлопці такі – мимоволі задивишся (О. Гончар) – Хлопці такі, що мимоволі задивишся.

Я бачив: за три дні у тата посивіла геть голова (В. Симоненко) – Я бачив, як за три дні у тата посивіла геть голова.

Jej się śni: oboje latają nad miastem – Jej się śni, że oboje latają nad miastem.

4. Складні безсполучникові речення з причиновими (каузативними) відношеннями

Пор., напр.: 1. Не дивися на місяць весною, – ясний місяць, наглядач цікавий, ясний місяць, підслухач лукавий, бачив він тебе часто зі мною і слова твої слухав колись (Леся Українка). 2. Bóg się rodzi, moc truchleje [...] (F. Karpiński).

5. Складні безсполучникові речення з умовними відношеннями

Пор.: 1. Рік був із снігом – будемо з хлібом (прислів'я). 2. Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі! (Леся Українка).

3. Trudny wybór, trudna zgoda –
Chwyci siano, owsa szkoda,
Chwyci owies, żal mu siana.
(A. Fredro)

6. Складні безсполучникові речення з наслідковими відношеннями
Пор.: 1. В'яжи влітку рукавиці – в листопаді пригодиться (прислів'я).
2. Nic skargi nie pomogą: bezsilne gniewu, gróźny żal! (A. Asnyk).

Відсутність формальних засобів зв'язку у складних безсполучникових реченнях приводить до максимальної зближеності еквівалентних конструкцій в українській і польській мовах, пор., напр.:

Не для пса ковбаса, не для кицьки сало (прислів'я) // Nie dla psa kielbasa, nie dla kotki sadło.

Uchodził przed wilkiem, trafił na niedźwiedzia (przysłowie) // Тікав від вовка, натрапив на ведмедя.

7.7. Текст

Текст

Речення поєднуються між собою за змістом і формальними засобами у зв'язний текст¹³⁸. Зв'язність і цілісність тексту забезпечується внутрішньою тематичною єдністю, що підтримується багатьма специфічними для кожної мови засобами (лексичними елементами, займенниками, прислівниками, сполучниками, частками, вставними словами, повторами, порядком слів, інтонацією в усному мовленні, граматичними показниками, пунктуаційними знаками, виділенням абзаців). Для правильного сприйняття тексту враховується його стильова належність, попередній і наступний тексти, фонові знання тощо.

3. Клеменсевич виділяє такі типи зв'язку у тексті:

– вільний:

Wczoraj wieczorem poszedłem do miasta. Na ulicy Szewskiej spotkałem znajomego z lat dziecińczych;

– зв'язаний:

Spotkałem znajomego. Rozmawiałem z nim godzinę¹³⁹.

¹³⁸ Див., напр.: А. Загнітко, *ззнач. праця*, с. 433–507; В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, с. 323–364; *O spójności tekstu*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1971; *Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1978; *Tekst, język, poetyka*, Wrocław 1978; *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janus, Wrocław 1983; T. Dobrzyńska, *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa 1993; *Tekst. Analizy i interpretacje*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Boneckiej, Lublin 1998.

¹³⁹ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, s. 65–66.

Загальні закономірності й правила творення українських і польських текстів єдині, але засоби й прийоми, що використовуються з цією метою, мають певні відмінності. Показовий у цьому плані набір модальних часток, що поряд зі сполучниками пов'язують частини складного речення або окремі речення між собою. До них належать частки на позначення більшої або меншої вірогідності, припущення, гіпотетичності викладеного тощо: *мовби, немов, ніби, наче, неначе, начебто, немовби, немовбито, мовляв, ледве не; jak, gdyby, niby, jakby, jakoby, niby to, bodaj, bodaj że*.

Функції поєднання висловлювань в одне ціле виконують сполучники, що ставляться на початку кожного наступного речення. У цій ролі виступають здебільшого сполучники:

- сурядні та єднальні (*i, та* та ін.; *i, lecz*);
- зіставно-протиставні (*а, але, та, однак, зате, проте, тільки, тим часом, лише; a, ale, jednak, jednakże, wszakże, za to, natomiast, lecz za to* та ін.);
- розділові (*або, а то, а чи; lub, albo, jakkolwiek*);
- градаційні (*а й, а ще, а навіть, до того ж, та ще й; i, mimo to, a jeszcze, a potem, i już, no i* та ін.);
- приєднальні (*i, та, також, і навіть, ще й; i, lecz, też, także, również* тощо);
- пояснювальні (*тобто; to jest, to znaczy*) та ін.

Пор., напр., роль сполучників у тексті анекдоту: Звичайно дівчатка люблять ляльок, а хлопчики – гарні машинки. Але це тільки до сімнадцяти років. А потім усе відбувається навпаки.

Прислівники вказують на просторову, часову послідовність, причину, мету, передають перебіг дій, станів, явищ тощо. Це, зокрема, прислівники: *там, поблизу, вгорі; вранці, щодень, потім, тоді; згаряча; навмисне* та ін.; *tam, w pobliżu, górze; rano, codziennie, potem, różnie; w zapale; umyślnie* та ін.

Займенники вказують на те, що було названо в попередньому реченні (*він, той, такий, кожний* та ін.; *on, tamten, taki, każdy*).

Монолог як розгорнуте мовлення однієї особи має ознаки суцільного тексту й характеризується складною внутрішньою організацією. Різні типи монологу (розповідь, роздум, художній, внутрішній монолог тощо) вирізняються лексико-семантичними засобами поєднання частин (сполучники, частки, займенники, прислівники, вставні слова, порядок слів, інтонація тощо). Способи організації монологічного мовлення для української й польської, як і для більшості мов, однакові, проте засоби зв'язку мають специфічне для цих мов вираження. Наприклад, українське речення в складі монологу може приєднуватися займенником *цей*, польське – займенником *ten*, українське – займенником *я*, польське – дієслівною формою першої особи тощо.

Текстові умови передбачають різноманітність форм вираження, появу неповних речень, незакінчених висловлювань, які створюють ланцюжки пов'язаних між собою еліпсів, пор.:

Z tego by nawet można przysłowie wymyśleć, na przykład: Łatwo grubemu kijkowi... Nie! – Łatwiej cienki... źle – Gruby cienkiego kijka... Nie, nie! – Łatwo kijek grubowego... Bodaj cię! Z grubego na grubu...

(A. Fredro).

Діалог як текст складається з окремих реплік, зумовлених ситуацією мовлення, поєднаних тематично й композиційно¹⁴⁰. Організація діалогічного мовлення підтримується такими засобами, як інтонація, міміка, жести. Репліки діалогу різні за структурою й визначаються ситуацією, перервністю мовлення, змістом попередніх реплік, емоційним тоном, наявністю специфічних словесних формул, вигуків тощо.

Українська та польська мови мають розвинені системи побудови діалогічного мовлення як у його усній формі, так і в письмовому варіанті, представленому передусім у художніх текстах. Кожна з цих мов характеризується специфічними рисами організації діалогу: відмінностями в називанні адресата, у формах мовленнєвого етикету, в синтаксичних засобах зв'язку речень, порядку слів, інтонаційній побудові. Спільними ознаками діалогу є ситуативна зумовленість, неповнота речень, наявність обірваних або незавершених висловлювань, численні повтори, перепитування тощо. Пор.:

1. – Сюди занось... Так, вище піднімай...

– Ой Боже, хто це?!

– З дороги, мамо, з дороги...

(Гр. Тютюнник)

2. – A co tam?

– Dziś ruszam w drogę.

– Gdzie? gdzie?

– Do Czechryna, a stamtąd dalej.

– To chodźże ze mną – rzekł Skrzetuski.

(H. Sienkiewicz)

Період – розгорнута синтаксична конструкція, що здебільшого складається з двох частин: першої, яка передає зміст, основні положення, та другої, що містить висновок. Перша частина періоду характеризується розміщеними у певній послідовності структурно подібними висловлюваннями, друга становить менш розгорнутий, компактно побудований складник єдиного цілого. Такі конструкції властиві як українській, так і польській художній літературі. Вони є важливою стилістично-синтаксичною фігурою, напр.:

1. Надходила найтяжча праця

І людям найдорожчі дні,

Коли з природою змагається

¹⁴⁰ Див., напр.: К. Pisarkowa, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975; J. Warchała, *Dialog potoczny a tekst*, Katowice 1991.

Так радісно в отій борні,
 Що називається жнивами, –
 Сказавши простими словами.
 (М. Рильський)

2. Niewiele widać, oddech
 Wymaga przemyślności i tu właśnie
 Teraz
 Mam pod kamieniem rozpalić ognisko,
 Żeby upiec kawałek chuderlawej kury
 Dla siebie i dzieciaków, bo inaczej –
 Oto
 Co mnie interesuje, złotouści.
 (K. Puźyna)

Поділ поетичного тексту визначається тематичними, строфічними, ритміко-мелодійними особливостями, підтримується римами та пунктуаційними й графічними знаками (якщо вони є). „Біле” віршування (верлібр), поширене, зокрема, у польській поезії, вирізняється поділом на рядки, здебільшого без застосування великої літери та розділових знаків.

Абзац характеризується смисловою і структурною цілісністю, відносною закінченістю. Формуванню абзаців в українській і польській мовах сприяють їх тематична єдність, ритміко-інтонаційна завершеність, повтори, сполучники, однакові граматичні форми, наприклад, виду, часу та особи дієслова. В обох мовах вироблена розвинена система формальних засобів організації абзаців. Водночас у прийомах побудови абзаців, особливо в художньому тексті, виявляються риси індивідуально-авторського стилю, напр.:

І от почався голод.

На вітринах продовольчих магазинів були тільки одинокі білі головки капусти та іноді картоплини.

Продавцям нічого було робити, і вони сумно й безпорадно стояли всі в білому, як у китайському траурі, за прилавками.

По вулицях ходили так же, як за безробіття в часи непу, тільки без пилок і сокир, селяни в свитках, голодні мої брати, вони од голоду вже не могли ходити, і їх звозили у призначені місця.

(В. Сосюра)

Перший абзац відкриває тему *голоду*. Сполучення *і от* починає розповідь про наслідки злочинних дій влади. Наступний абзац вводить читача у магазини, в яких не можна придбати продукти харчування. Далі розповідається про учасників драми – продавців і селян. Другорядні члени речення (*на вітринах, продавцям, по вулицях*) забезпечують послідовність викладу. В останньому абзаці знову згадується *голод*.

Пор. засоби зв'язку між абзацами у польському тексті:

Jacús postąpił ku chacie, w progu jej wsparta o uszak drzwi stała matka wlepiając w niego oczy, ale i ta nie zdawała się w nim swojego rodzzonego domyślać.

Jacusiowi serce biło wzruszeniem wielkim.

– Matuś – zawołał – ta toć ja, wasz Jacek!

(J. I. Kraszewski)

Пор. індивідуально-авторське членування прозаїчного тексту на абзаци, що переслідує стилістичну мету виділити думку, визначити послідовність дій:

1. Ну, море!

В данім разі – Чорне море, тобто таке море, що чорне. Не Біле, а Чорне море...

Це, значить, отакезна ніби яма, велика-велика, – вщерть налита солоною водою...

Вінця в тій ямі звуться: береги... Дно – так і буде дно... Вода – так само вода... Оце є море...

(О. Вишня)

2. – Kończy się zimowa godzina – powiedziała wiewióreczka. – Śnieg przestaje padać i księżyc zgasł. Wracajmy.

Odprowadziła niedźwiedzia do jego zimowego domu. Jezowi pokazała drogę do śnieżnego pagórka, pod którym spał. W blasku latarki motyle odnalazły swoje zakątki w szczelinach pod siwym mchem.

Wiewióreczka wracała sama przez zaśnieżony las ze swoją różową latarką. Zgasła ją w ciepłej dziupli.

„Daleko jeszcze do wiosny – myślała w ciemności. – Ale dobrze jest spać, kiedy wokół cicho, a moim mieszkaniem kołyszе zimowy wiatr”. I usnęła.

(H. Bechlerowa)

У синтаксичному, семантико-структурному аспектах виділяється складне синтаксичне ціле – сполучення групи речень, що поєднані змістовими та граматичними відношеннями. Складне синтаксичне ціле нерідко збігається з абзацом.

Пор., напр.:

1. Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в тому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гойднувся листок на березі, наче подумав, падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра.

(М. Вінграновський)

2. Konstruktor Trurl sporządził raz maszynę, która umiała robić wszystko na literę n. Kiedy była gotowa, na próbę kazał jej zrobić nici, potem nanizac je na napastrki, które też zrobiła, następnie wrzucić wszystkie do sporządzonej nory, otoczonej natryskami, nastawniami i naparami. Wykonała polecenie co do joty, ale ponieważ nie był jeszcze pewny jej działania, kolejno musiała zrobić nimby, nausznice, neutrony, nurty, nosy, nimfy i natrium.

(S. Lem)

Тексти надають широких можливостей не лише для комплексного аналізу засобів цілісності й зв'язності мовлення, а й для з'ясування художніх прийомів, індивідуально-авторського стилю, національної специфіки твору тощо. Зв'язний текст характеризується відносною завершеністю й здебільшого містить зачин (початок теми), що розкривається в першому реченні, середню частину, яка є викладом основних положень, і кінцівку, де зроблено висновки.

Пор.:

1. Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напруження, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля.

(М. Коцюбинський)

2. Za rzeką, w dzielnicy, gdzie mieszkałem, panowała już cisza nocna. Noc nie wygasła spiekoty dnia, lecz przytłumiła ją nieco. Rzadkie tchnienia wiatru, ciągnącego znad rzeki, skoro przemijały łudząc chłodem, potęgowały żar bijący z nagrzaných murów i kamieni. Niebo drżało od dygotu gwiazd.

(B. Czeszko)

Обидва тексти є описовими. Дія в них відбувається в один проміжок часу, має свій початок, розвиток і завершення. Показниками зв'язку є видочасові форми. Кожен текст об'єднується однією темою.

Аналіз поетичних текстів, зокрема, польського чи українського першоджерела і його перекладу іншою мовою, дасть змогу продемонструвати спільність принципів побудови, близькість системи художніх засобів, визначити індивідуальну манеру автора. Стилiстичні ресурси двох споріднених мов наближені одна до одної, відповідають традиціям народнопоетичної творчості. Простежуючи паралельні поетичні тексти, можна побачити водночас як мистецькі уподобання автора та перекладача, особливості художнього мислення, так і специфічні риси кожної з мов, пор., напр.:

Urania

Uranio, sosno, siostró – tak ciebie nazywam,

Bo palcem pnia swojego ukazujesz niebo.

Wiatr co się w twojej czarnej grzywie zrywa
Ucicha dołem. Siostró, wzywam ciebie.

Jak niegdyś wróżę w koronach z jemioly
Abyś wytrwała w progu mego domu
I strzegła kwiatu, owocu i pszczoły
I serc co tutaj gasną po kryjomu.

Uranio, muzu dnia ostatecznego
Bogini końca, bogini trwałości
Zniszczeń bogini i wszystkiego złego
Stójże na straży domu i nicości.

Weźmij mnie w swoje grzywy, ty szalona
Wyszarp mi ręce co już nie wyrosną
Pogrzeb mnie, ratuj, daj swoje korony,
Bym także był Uranią, nicością i sosną.
(J. Iwaszkiewicz)

Уранія
Ураніє, сосно, назву тебе й сестрою,
Бо пальцем пня свого показуєш на небо;
Вже вітер, що твою куйовдить гриву-хвою,
Стихає... Сестро, я звертаюся до тебе,

Щоб витримала ти, як добра ворожиха,
В коронах із омел біля могого дому,
Щоб берегла плоди і працю бджіл питому,
І квіти, і серця, котрі тут гаснуть стиха.

Богине тривкості і світла неземного,
Що вмієш день останній побороти,
Богине знищення і всього злого,
Стій на сторожі дому і ніщоти.

Візьми мене в свої зелені гони,
І вирви руки – змилуйсь наді мною,
І поховай, і дай мені свої корони,
Щоб був тобою я, ніщотою й сосною.
(Переклав Д. Павличко)

7.8. Порядок слів

Szyk wyrazów

Розташування компонентів речення в українській і польській, як і в інших слов'янських, мовах є вільним, але не довільним¹⁴¹. Вільний порядок слів не заперечує існування сталого розміщення окремих мовних елементів¹⁴².

Позиційне розташування компонентів речення (примарний порядок слів) відбиває особливості розподілу функціонально-семантичних ролей слів за синтаксичними й лінійними позиціями з точки зору мовця. Зміна порядку слів пов'язана не тільки із прагматичною метою, змістом речення, але й, часом, із граматичними показниками. Скажімо, у конструкції *До пострілу третього* (назва кінофільму) компонент *третій* є субстантивом, у сполученні *до третього пострілу* – порядковим прикметником.

Перестановка звичного розміщення компонентів речення свідчить про зміну комунікативного фокуса висловлювання. Перерозподіл цих компонентів в лінійній послідовності сприймається як зворотній (непрямий, інверсійний) порядок слів. Традиційний порядок слів в українській і польській мовах може змінюватися в розширених синтаксичних умовах і залежить від прагматичного наміру мовця, актуального членування речення, семантичної організації контексту, логічного наголошення, стилістичної характеристики тощо.

Розташування компонентів синтаксичної конструкції може бути пов'язане із внутрішньомовними традиціями. Зокрема, в українській мові залежно від умов функціонування ім'я може виступати як перед прізвищем, так і після нього, напр.: *Це Іван Коваленко; Вітаємо Коваленка Івана з днем народження!* Часом подвійні можливості порядку слів створюють прагматичні труднощі. У сполученнях типу *Василь Богдан, Сидір Борис* адресату мовлення не зрозуміло, яке слово позначає ім'я, а яке – прізвище. В польській мові ім'я вживається перед прізвищем. Зворотній порядок сприймається як виняток і знаходить застосування тільки в алфавітних списках та деяких офіційних бланках.

Загалом порядок слів у польській мові менш довільний, аніж в українській, закономірності поєднання слів суворіші (про порядок слів у сталих словосполученнях див. 4.12.).

¹⁴¹ Див., напр.: А. С. Мельничук, *Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках (Краткая характеристика общих закономерностей)*, Киев 1958; W. Sliwiński, *Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym dzisiejszej polszczyzny pisanej, cz. 1: Opis prawidłowości*, Kraków 1984; A. Duszak, *Niektóre uwarunkowania semantyczne szyku wyrazów w języku polskim*, „Polonica”, 1986, XII.

¹⁴² А. Й. Багмут, *Порядок слів* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 470.

7.8.1. Порядок слів у простому реченні

Szyk wyrazów w zdaniu prostym

Словопорядок в українських і польських простих реченнях відзначається своїми закономірностями. Кожний член речення має свої особливості позиційного закріплення. Зміни цього порядку можуть несуттєво впливати на загальну семантику речень, але можуть частково чи повністю порушувати зміст повідомлення, пор. варіанти розташування компонентів речення:

– без зміни семантичної структури речення:

Jedna jaskółka nie czyni wiosny (przysłowie) – Jedna jaskółka wiosny nie czyni;

– часткова зміна змісту речення:

Prezenterka także preferuje włoską kuchnię (z gazety) – Prezenterka także kuchnię preferuje włoską;

– повна зміна семантики висловлювання:

Навіть він не задзвонив – Він навіть не задзвонив.

Тільки він любить її – Він любить тільки її.

Як в українській, так і в польській мовах виявляє себе специфіка порядку слів. Скажімо, в українській мові порядок розміщення числівників у сполученні з іменником визначає точну чи приблизну кількість, у польській мові ці значення передаються іншими засобами, пор.:

sto років // sto lat

roków sto // około stu lat.

Певними особливостями відзначається розташування в польській мові енклітиків. Енклітики, утворені з форм особових займенників, частки *by* з особовими закінченнями та *się*, підсилювальні частки *no*, *że*, *li* не виносяться на початок речення: *Co się stało?* Енклітичні форми займенників займають місце у кінці лише коротких, мало поширених речень, пор.: *On mi pomógł; Powiedz mi.*

Польське *się* може займати у реченні позиції перед дієсловом і після нього: *Chce ubierać się; Chce się ubierać; Jemu nie chce się jeść; Jemu się nie chce jeść; się* інколи розташоване дистантно щодо дієслова, якщо воно стоїть у формі інфінітива і входить у складений присудок: *Piotr się chce rano ubrać.* Загалом *się* і частка *by* стоять у реченні після першого в лінійній послідовності прагматично актуального слова: *On się tak zachowuje; Jej bym tego nie oddała.* Водночас *się* не може знаходитися в абсолютному кінці речення, окрім тих випадків, коли речення є непоширеним і складається тільки з дієслівного присудка, напр.: *Ubieraj się!*

Якщо в польському реченні вживається кілька енклітиків, вони розташовуються після першого наголошеного члена речення у такому порядку:

- 1) частки *no*, *że*,
- 2) *by*,

- 3) енклітичний займенник у дав. відм.,
4) частка *się*¹⁴³.

Позиційними відмінностями характеризується вживання часток *ne // nie*. На відміну від української мови, у польському простому або складеному присудку частка *nie* ставиться перед дієсловом чи зв'язкою, пор.:

Nie poszedł do domu, tylko na dyskotekę // Він пішов не додому, а на дискотеку.
Maks nie był bardzo wysoki // Макс був не дуже високий.

Переміщення часток *ne // nie* у межах ад'єктивного словосполучення із залежним прислівником змінює його зміст: у випадку, коли *ne // nie* пере-
дує прислівникові, адвербіальний компонент передає низький ступінь або непостійний характер ознаки; якщо ж *ne // nie* стоїть перед прикметником і переходить у префікс, прислівник інтенсифікує ад'єктивну ознаку, пор., напр.:

Це не дуже гарний килим; Це дуже негарний килим.
Czyta nie zawsze mądre książki; Czyta zawsze niemądre książki.
Розглянемо порядок розташування членів речення.

1. Підмет і присудок

В українській і польській, як і в інших індоєвропейських, мовах вихідною формою словопорядку у реченнєвій парадигмі є розташування підмета перед присудком¹⁴⁴. Підмет часто стоїть в ініціальной позиції (на початку речення), напр.: 1. Ми збирали з сином на землі каштани (М. Рильський). 2. Біде небо мигтить зірками до блакиті... (М. Коцюбинський). 3. *Miedziane buki mieszały się z ciemną zielenią świerków* (J. Iwaszkiewicz).

Група підмета може зсуватися в кінець речення, що пов'язане не тільки з потребою надати їй функцію реми, але й із необхідністю сфокусувати логічний наголос на субстантиві або на його атрибуті. Так, у реченні *У зоопарку є унікальні тварини* підкреслюється характеризувальна і видільна функція атрибута, без якого висловлювання не має сенсу (пор. *У зоопарку є тварини*). Якщо у польському мовленні вживають займенники *on, ona, ono, one* при позначенні не-осіб, вони стоять після дієслівного присудка¹⁴⁵: *Lubię sztukę; fascynuje ona mnie*. Переміщення присудка в препозицію сприймаються в польській і в українській мовах як інверсія. Така зміна порядку слів може бути пов'язана зі зміною модальності, прагматичного наміру мовця. Порівнюючи вираз *Nic to* (H. Sienkiewicz) із нейтральним польським *To nic*, Є. Бральчик зазначає, що *Nic to* виражає почуття відповідальності за

¹⁴³ Пор., напр.: Т. С. Тихомирова, *Польський язык*, с. 202; *Історична типологія слов'янських мов*, с. 241.

¹⁴⁴ Пор., напр.: І. І. Слинко, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська, *ззнач. праця*, с. 160; D. Buttler, *Układ wyrazów w zdaniu* [w:] D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1971, s. 388–389.

¹⁴⁵ A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, s. 139.

хід подій, надає більшої категоричності виразу¹⁴⁶. Переміщення групи підмета в постпозицію щодо присудка може також бути ознакою розмовного, спонтанного мовлення.

Пересування компонентів у предикативному центрі простого речення можливі не тільки на вісі „підмет – присудок”, але й всередині складеного присудка¹⁴⁷. Намір мовця посилити, актуалізувати оцінний характер присудкової ознаки може спричинити позиційні зміщення компонентів присудкової моделі N_1 – сор Adj. Меншою мірою зміна розташування підмета та компонентів присудка залежить від стилю мовлення. Зворотний порядок слів виявляється в моделях:

а) Adj N_1 сор:

1. Хороші в неї вчителі були. 2. Pyszny pan jesteś [...] (B. Prus);

б) Adj сор N_1 :

1. Дуже мальовнича була хата (О. Довженко). 2. Dziwny jest ten świat (Cz. Niemen);

в) N_1 Adj сор:

1. А сніг звичайним став (І. Жиленко). 2. [...] Wiosna w tym roku rychła i ciepła będzie [...] (E. Orzeszkowa);

г) сор N_1 Adj:

1. Була я щаслива [...] (Леся Українка). 2. Був мій Демко нетерплячий [...] (П. Загребельний). 3. [...] Zrobiła się cisza zupełna (H. Sienkiewicz);

г) сор Adj N_1 :

1. Я б читала щиро від душі, та були до цього неохочі всі мої малі товариші (Л. Костенко). 2. Był także obecny i książę [...] (H. Sienkiewicz).

Речення зі зворотним словорозташуванням головних членів сприймаються як експресивний варіант основної моделі N_1 – сор Adj.

У низці випадків зміна порядку головних членів у реченнях моделі N_1 – сор Adj спричиняє зміну статусу ад’єктива з іменної частини присудка на означення, пор.: 1. День був ясний; Був ясний день (Леся Українка). 2. Wizyty są piekielne; Ale są wizyty piekielne [...] (J. Tuwim).

Вихідним порядком слів у реченнях моделі N_1 – сор N є постпозиція присудка щодо підмета, напр.: 1. [...] То ріднії села [...] (Б. Грінченко). 2. [...] To są bardzo ważne rzeczy (J. Iwaszkiewicz). Перенесення присудка у препозицію щодо підмета сприймається як комунікативний, часто експресивний прийом, пор., напр.: Сильна, як бачите, риба сом (О. Вишня).

Якщо іменний присудок виражений іменником у формі називного відмінка, в українській мові порядок компонентів нерідко допомагає розрізнити підмет і присудок. У польській мові в таких випадках показником синтаксичного статусу виступає введення в речення слова *to*, напр.: 1. Варшава –

¹⁴⁶ J. Bralczyk, *dz. cyt.*, s. 188–189.

¹⁴⁷ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов’янських мовах*, с. 295–297, 319–321.

столиця Польщі. 2. Ubranie to wyzwanie (reklama). 3. Styl to umiar. Umiar to styl (reklama). 4. To jest właśnie to.

Пор.: Знання – сила // Wiedza to potęga.

Всередині іменного складеного присудка сор N Adj компоненти звичайно розташовані в порядку сор Adj N, проте й тут можливі перестановки, що пов'язані в першу чергу з бажанням мовця актуалізувати ознаку, яка передається прикметником, напр.: I. 1. [...] A в хаті [перелесник] гарним парубком ставав (Леся Українка). 2. Він людина терта (Ю. Бедзик). II. 1. Rzeczywiście Barabasz był żołnierz dobry [...] (H. Sienkiewicz). 2. Jest to człowiek energiczny [...] (B. Prus). Перехід прикметника у постпозицію щодо базового субстантива може бути викликаний також умовами поетичного контексту, пор.: Cysorz to ma klawe życie oraz wyżywienie klawe! (A. Waligórski). Найвищий ступінь актуалізації прикметникової ознаки, що є основним носієм семантики предиката, досягається в реченнях, у яких відбувається лінійний розрив між зв'язкою опорного субстантива і граматично залежним іменником, напр.: I. 1. Та ти сказився, щеня ти паршиве?! (В. Винниченко). 2. Героїчна був людина Робінзон Кукурузо (В. Нестайко). II. 1. Ach, nieszczęsny ja kocina (M. Konopnicka). 2. Dziwna to była ziemia [...] (H. Sienkiewicz). Таким чином, семантично нерозчленований присудок розчленовується позиційно.

2. Означення

В українській мові означальний прикметник здебільшого передує іменнику (регресивний порядок слів), у польській мові для частини означень типовою є препозиція щодо опорного субстантива, для частини – постпозиція (прогресивний порядок слів). Водночас у кожній із цих мов існують особливості позиційного розміщення прикметникових атрибутів стосовно іменників¹⁴⁸.

Як зазначає Х. Далевська-Грень, у всіх слов'янських мовах при звичному порядку слів прикметник у лінійній послідовності виступає перед означувальним іменником¹⁴⁹. В основному це твердження вірне. Скажімо, в українській мові типовою є препозиція прикметника відносно іменника¹⁵⁰ як

¹⁴⁸ Див., напр.: А. С. Посвянская, *К вопросу о порядке слов в польском языке* [в:] *Институт славяноведения. Краткие сообщения*, Москва 1956, т. 18; А. С. Посвянская, *Место определения в современном польском языке*, „Филологические науки”, 1959, № 2; З. Тополинская, *Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории* [в:] *Грамматическое описание славянских языков*; И. В. Кононенко, *Порядок слов в адъективно-субстантивном комплексе (на материале русского, украинского и польского языков)*; И. В. Кононенко, *Семантико-синтаксичний потенціал препозитивних і постпозитивних атрибутів*; Н. О. Gaertner, *O szyku przymiotników*, Warszawa 1924; W. O. Doroszewski, *O szyku przymiotników* [w:] *Rozmowy o języku*, Warszawa 1948.

¹⁴⁹ Н. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 453.

¹⁵⁰ І. Р. Вихованець, *Грамматика української мови. Синтаксис*, с. 154.

у межах словосполучень, так і при їхньому входженні у структуру речення, напр.:

синє небо
срібна ложка.

Передування прикметника в синтагматичній послідовності спричиняє посилення його прогностичного навантаження і, разом із тим, актуалізацію іменника.

Проте секундарний порядок слів в атрибутивно-субстантивних сполученнях польської мови контрастує не тільки з українською, але й з іншими слов'янськими мовами¹⁵¹. Проблема визначення закономірностей порядку слів у польських ад'єктивно-іменних сполученнях є настільки складною, що, як зазначають чимало учених, вона ще чекає на своє поглиблене дослідження¹⁵². Разом із тим, вочевидь, не можна стверджувати, що не існує єдиних правил розміщення польського прикметника¹⁵³.

Позиція атрибута в польській мові відзначається специфічною залежністю від контексту, лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників¹⁵⁴.

Пост- або препозиція того чи іншого польського прикметника щодо базового іменника поза умовами речення зафіксована у словниках, зокрема, у „Словнику типових словосполучень”¹⁵⁵.

Позиція прикметника в польській мові пов'язана передусім із тим, яку ознаку передає прикметник – якісну чи відносну. Загальною тенденцією є препозитивне розташування якісних прикметників, напр.:

gorąca kawa
pyszne włosy.

Розміщення відносних ад'єктивів залежить від семантичного підтипу цих слів. Так, наприклад, прикметники зі значенням матеріалу тяжіють до препозиції щодо іменника, а на позначення місця – до постпозиції, напр.:

kryształowy żyrandol
temperatura pokojowa.

Фіксоване постпозитивне розташування груп відносних прикметників у польській мові пояснюють, з одного боку, впливом латинської мови, для якої характерне таке слововживання¹⁵⁶, з другого, – ідіоматизацією іменних

¹⁵¹ Я. Бачваров, *Порядок слов как грамматическое средство в славянских языках (в сопоставлении с некоторыми неславянскими)* [в:] *Грамматическое описание славянских языков*, с. 207; О. С. Мельничук, *Розвиток структури слов'янського речення*, с. 288–289.

¹⁵² М. Szuprzycka, *dz. cyt.*, s. 145; *Encyklopedia języka polskiego*, s. 393.

¹⁵³ Т. Н. Молошная, *Субстантивные словосочетания в славянских языках*, с. 95.

¹⁵⁴ Поп.: R. Sussex, *Attributive Adjectives in Polish*, „Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 1975, vol. 20, № 3.

¹⁵⁵ М. Bańko, *Słownik typowych połączeń wyrazowych*, Warszawa 2007.

¹⁵⁶ Я. Бачваров, *ззнач. праця*, с. 207; *Історична типологія слов'янських мов*, с. 244.

словосполучень¹⁵⁷. Проте розглядати ідіоматизацію як основний чинник закріплення прикметника в постпозиції щодо іменника, очевидно, недоцільно: хоча така тенденція в сучасній польській мові переважає, проте паралельно існують низки сталих сполучень, в яких виявляються позиційні коливання, напр.:

szczegółowe wiadomości, indeks szczegółowy
runo baranie, baranie mięso.

Якщо прикметник переходить із розряду відносних до якісних, він зазвичай переміщується з постпозиції щодо опорного слова у препозицію і навпаки, пор.:

pałac wersalski, wersalskie maniery
wino szampańskie, szampański nastrój
klęska żywiołowa, żywiołowa dziewczyna
koleżeński chłopak, sąd koleżeński
błyskawiczny nacisk, zupa błyskawiczna,

пор., проте:

słodka herbata, słodka woda
ślepy kot, ślepy nabój.

Якщо польський відносний прикметник переходить у препозицію щодо іменника і не змінює свій лексико-граматичний розряд, це свідчить, як правило, про його прагматичну актуалізацію, логічне виділення у висловлюванні. В українському мовленні в подібних випадках відбувається перенесення атрибута в постпозицію або дистанціювання щодо опорного іменника, пор.:

Razowy chleb kupiłam // Я купила хліб житній; Хліб я купила житній.

Характерними для польської мови є словосполучення NAdj при однаковому наборі компонентів і різному порядку слів. Перехід прикметника з постпозиції у препозицію щодо субстантива свідчить про перехід відносного прикметника до розряду якісних.

Варіантність порядку слів у польських субстантивно-атрибутивних словосполученнях може засвідчувати перехід дієприкметників у прикметники¹⁵⁸. Це положення демонструє переклад подібних конструкцій українською мовою:

śpiewające ptaki // птахи, що співають
ptaki śpiewające // співучі птахи.

Таким чином, перенесення польського ад'єктива в іншу позицію може сигналізувати про зміну його семантичного статусу, перехід в інший лексико-граматичний розряд чи у клас дієприкметників, набуття або втрату додаткових пропозитивних і предикативних значень, напр.:

¹⁵⁷ З. Тополинская, *ззнач. праця*, с. 240.

¹⁵⁸ H. Jadaćka, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa 2007, s. 171.

Jest komicznym aktorem (Він смішний, комічний актор; Його гра викликає сміх).
Jest aktorem komicznym (Його амплуа – комічні ролі; Він комік, а не трагік).

Означення – відносний прикметник стоїть перед означуваним словом у деяких традиційних сполученнях: *Polskie Radio* (пор., проте: *Teatr Polski*).

Отже, розташування польського означення може бути зумовлене тим, чи вказує прикметник на звичайну, постійну ознаку предмета (в цьому випадку прикметник є препозитивним щодо іменника), чи передає експлікативну, таксономічну характеристику референта, виділяючи його таким чином з низки подібних (тоді прикметник перебуває в постпозиції).

Якщо в реченнях з класифікаційними ад'єктивами дієслово є семантично недостатнім, синтаксичний статус прикметника може бути перехідним. У польському тексті [...] *Nikifor zostanie na zawsze taki, jakim jest na swoich autoportretach. Stoi przed nami Nikifor duchowy, biskup i nasz nauczyciel* [...] (A. Vanach), з одного боку, типове для речень з предикативним означенням дієслово *stoi* набуває семантичного наповнення за рахунок поширювача *przed nami*, з другого боку, прикметник має гіпонімічну семантику, що може пояснювати його кінцеву позицію.

Пресупозитивним тлом польських речень із прикметником може слугувати класифікація об'єктів мовлення: якщо названа ознака й референт експліцитно або імпліцитно не протиставляються іншим референтам та їхнім ознакам, ад'єктив розміщується перед іменником, якщо протиставляється – то після субстантива, напр.: *Mam skórzany portfel; W tym sklepie są wyroby skórzane*.

В українській мові може відбуватися переміщення прикметників у постпозицію щодо іменників в умовах актуалізації ознаки, логічного наголосу, експресивного навантаження на ад'єктив. Контактна постпозиція атрибута в українському реченні актуалізує його предикативний потенціал і водночас певною мірою порушує цілісність словосполучення. Подібні процеси виникають у польській мові при зміщенні атрибута – якісного прикметника у постпозицію щодо опорного імені: 1. *I wszyscy brodzący w tym dniu złotym mieli* [...] *grymas skwaru* [...] (B. Schulz). 2. *Przecież wiosna ma kolor zielony – zdziwiła się Małgosia* (E. Barska, M. Głogowski).

Як зазначалося, до складу субстантивно-ад'єктивного словосполучення в українській мові може входити короткий прикметник: У лісі не говорив жоден листочок... (Є. Гуцало). Перенесення українського короткого прикметника в постпозицію щодо субстантива свідчить про зміну синтаксичної функції ад'єктива, напр.: *Океан повен* (П. Тичина). У польській мові короткі прикметники виступають тільки в предикативній функції.

Функціональні коливання прикметника можуть пов'язуватися з включенням у речення поширювачів предиката, які підвищують значеннєву повноту дієслова і водночас послаблюють семантико-структурні відношення дієслова й ад'єктива, напр.:

1. Коли маки у травах жевріють,
коли хвилями грає море, –
голубе, зелене, рожеве
підіймається сяйво вгору.
(Л. Костенко)

(пор: Голубе, зелене, рожеве підіймається сяйво). 2. [...] Na ról świata spada noc *ropuga* [...] (A. Mickiewicz) (пор: Spada noc *ropuga*).

Зміна розташування атрибута-прикметника в досліджуваних мовах може мати зв'язок із семантичною структурою перед- і особливо посттексту. Атрибут зміщується у постпозицію, якщо він вступає з наступними компонентами речення або його частинами в семантико-синтаксичні відношення експлікації, каузації, порівняння тощо, напр.: 1. Ще в хаті були *рушники роменські з червоними начосами* [...] (Гр. Тютюнник). 2. *Bez tej miłości można żyć, mieć serce suche jak orzeszek* [...] (W. Szyborska).

Означення і опорне слово можуть розташовуватися неконтактно, якщо означення виступає водночас головним елементом словосполучення і має залежний компонент різної семантики. Дистантне щодо означуваного іменника розташування ад'єктива веде до послаблення синтаксичного зв'язку між цими словами і водночас – до актуалізації атрибута. Для української мови характерною є дислокація невідокремленого препозитивного атрибута, для польської – і пре-, і постпозитивного атрибута, пор.: 1. *Воскові жовтіють зерна* (Гр. Тютюнник). 2. *Za oknami świt czerwony, jeszcze sennych szelest drzew* [...] (J. Lechoń). 3. *Na piętra gór, na ciemny bór zasłony spadły sine* [...] (A. Asnyk).

Атрибут може „відриватися” від будь-якого компонента речення, в тому числі від предиката. Дислокація атрибута в групі предиката переносить логічний наголос саме на прикметникову ознаку, напр.: Ну зачекай, хуліганко ти малолітня!

Перерозподіл позицій між означенням та означуваним словом у реченні призводить до послаблення зв'язку між ними або навіть „до зруйнування цього словосполучення”¹⁵⁹. Таке переміщення прикметникового компонента у лінійній послідовності може сигналізувати про набуття ним синтаксичної функції предикативного означення. Ця тенденція характерна для кожної з досліджуваних мов¹⁶⁰, пор.:

Радісна дівчина йшла по вулиці, Дівчина йшла по вулиці радісна;
Zapłakane dziecko biegło do domu, Dziecko biegło do domu zapłakane;
пор. також: 1. Василь стояв *смутний*... (В. Винниченко). 2. *Ten [chłopczyk] zerwał się przestraszony* (S. Mrozek).

Позиційне зміщення атрибута-прикметника або його дистанціювання щодо іменника може бути зумовлене стилістично маркованим контекстом.

¹⁵⁹ Т. Н. Молошная, *ззнач. праця*, с. 20.

¹⁶⁰ І. Кононенко, *Конструкції з подвійними синтаксичними зв'язками в українській і польській мовах*, с. 348–362.

Найбільш рухомий порядок слів характерний для розмовного мовлення або його імітації в художньому тексті, напр.: 1. Машину я купив дуже *гарну*. 2. [...] *Pomimo błędów tam serce szlachetne* (В. Prus). Особливо поширений такий порядок слів у реченнях, де комплекс „субстантив + прикметник” виступає в ролі родового класифікатора.

Зміни типового порядку слів характерні і для поетичного мовлення. На позиційне розташування прикметника в такому контексті впливають як прагматичні й комунікативні чинники, так і особливості, зумовлені своєрідною ритмікою, розміром, римою вірша, напр.: 1. А на сході уже небо червоніє від проміння, блиску *сонця золотого...* (О. Олесь). 2. *Dla mnie na zachodzie Rozlałeś tęczę blasków promienistą [...]* (J. Słowacki). 3. [...] *Ale i dzień już przeminął, I mroki padają szare* (А. Mickiewicz). Наприклад, у контексті *Я виростала у садах, де *груші* *достигали теплі* [...]* (Л. Костенко) слабкий семантичний зв'язок прикметника *теплі* і дієслова *достигали* свідчить про те, що постпозитивне і дистантне розміщення прикметника щодо означуваного слова викликане передусім поетичними міркуваннями.

Постпозиція атрибутів в українському літературному контексті зумовлена також впливом народнопоетичного мовлення, для котрого типовими є постійні епітети, частина яких розміщується після іменника. У реченні Біля бакенської будки осокір *буйний* росте, його здалеку видно (О. Гончар) постпозиція прикметника щодо іменника може бути викликана впливом фольклорних текстів, в яких слово *буйний* нерідко опиняється після іменника. Водночас посттекст *його здалеку видно* пов'язаний каузативними відношеннями з компонентом *буйний* (Оскільки осокір буйний, його здалеку видно), що актуалізує ознаку, підвищує ступінь її предикативності і, таким чином, впливає на семантико-структурне зближення ад'єктива з дієслівним предикатом; пор. також: Віють вітри, віють *буйні*, аж дерева гнуться (І. Котляревський).

Крім того, постпозиційна закріпленість прикметників в українській поезії може пояснюватися традиціями староукраїнської літератури, у якій такий порядок слів був досить поширеним¹⁶¹, що було пов'язане, зокрема, зі впливом латинської та польської мов, пор.: Прийшли вісті *недобрії* – в поход затрубили (Т. Шевченко). Українська фольклорна та давня літературна традиція зумовлюють постпозитивне уживання нестягнених форм прикметників, напр.: 1. Стоїть гора *високая...* (Л. Глібов). 2. Через гори *високії*, через води *глибокії*, через краї *чужі несходимі* мчить воно [материне серце] ластівкою за синами... (І. Багряний).

У польському поетичному мовленні між означенням (у пре- або постпозиції) та означуваним словом може стояти компонент *się*, напр.: *Puch się kwietny supie poprzez płoty* (М. Kopornicka).

Постпозиція прикметникового атрибута може бути в обох мовах ознакою урочистого стилю: 1. – Спасибі вам, *чоловіче добрий!* (Гр. Тютюнник).

¹⁶¹ В. М. Русанівський, *Історія української літературної мови*, с. 195.

2. Kościół, święty gaj, kultowa skała czy grotta jako *miejsca święte* uczęszczane były tylko podczas *czasu niezwykłego* (A. Zadrożyńska).

Як вже зазначалося (див. 4.12.), постпозиція означення зустрічається в науковому або діловому мовленні. Пор. в умовах речень: 1. Листя *полину гірко*го збирають перед цвітінням або на початку цвітіння. 2. *W sklepie jest farba akrylowa*.

У функції узгодженого означення в українській і польській мовах можуть уживатися не тільки прикметники, але й дієприкметники, порядкові числівники, вказівні та присвійні займенники. При звичному порядку слів вони розташовуються перед означуваним словом, напр.:

I. 1. Він віддав вчительці *написаний* твір. 2. На *першій* сторінці є помилка. 3. *Твоя* дружина дуже гарна.

II. 1. *Podjęta* decyzja jest trudna. 2. *Mój* pokój jest mały.

Польський займенник *wszyscu* при сполученні з підметом – особовим займенником *ty*, на відміну від українського *усе*, займає місце після нього (пор.: *yci mi // ty wszyscu*), *wszystkie*, *wszystko* – після *te*, *to* (*te wszystkie; yce ce // to wszystko*).

Неузгоджені означення в українській мові розташовуються після означуваного слова, напр.:

радість зустрічі
небо в зорях.

У польській мові означення, виражені формами іменників із прийменниками або без них, теж посідають місце після іменника: *pani w kapeluszu*, але можливе *kapelusz pani* – *pani kapelusz*.

3. Додаток

Додатки при прямому порядку слів звичайно стоять після слова, що ним керує. Зміна прямого словорозташування здебільшого пов'язана із комунікативними намірами мовця, пор.: I. 1. Серпневе сонце стирало *бруд* з білих хаток, мережило чорні *шляхи*, що гналися в поле й зникали десь, посинівши як річка (В. Підмогильний) (прямий порядок додатків). 2. Немилі стали *йому* [Денискові] ігри [...] (Є. Гуцало) (зворотний порядок). II. 1. *On jest naprawdę* winien [...] (J. Iwaszkiewicz) (прямий порядок). 2. *Jej ton jest pewny, zdecydowany, ale głos* dziecinny prawie (z gazety) (зворотний порядок).

Варіантність у словорозташуванні конструкцій з додатком може сприяти словесній грі, напр.: 1. *Matka zostanie* mamą (J. Kulmowa). 2. *Woda na czas, czas na wodę* (reklama). 3. *Język* kłamie głosowi, a *głos* myślom kłamie (A. Mickiewicz).

На відміну від української мови, польські додатки – особові займенники знаходяться у постпозиції відносно керуючого слова, пор.:

Його не можна наздогнати // *Nie można go dogonić*.

Порядок слів дає змогу розрізнити значення однакових за формою підмета та додатка; у польській мові за таких умов частіше вводяться показники синтаксичного зв'язку, пор.:

I. 1. Тамбур підтримує купол. 2. Кораблі штурмують бастіони. 3. Автобус ударив трамвай. 4. Терпіння дає вміння. 5. Сірі дні змінюють темні ночі (М. Коцюбинський).

II. 1. Szalik ufarbował płaszcz. 2. Niech prawo zawsze prawo znaczy, a sprawiedliwość – sprawiedliwość (J. Tuwim). 3. Enzymy trawiają białka, пор., проте, речення *Любов украла ніч* (А. Говорадло, О. Положинський), у якому додаток *любов* стоїть у препозиції щодо підмета *ніч*.

4. Обставина

Місце обставин в українському та польському реченні значною мірою залежить від способу їхнього вираження та семантики. В основному обставини розташовані перед присудком або означенням, проте обставини причини та мети частіше вживаються у постпозиції¹⁶². Прислівникові обставини здебільшого стоять перед відповідним членом речення, іменникові – як у пре-, так і в постпозиції, напр.:

I. 1. Сумно сидять над погаслим багаттям (Леся Українка). 2. Тротуари центрального проспекту порозм'якли *від сонця* (О. Гончар). 3. *Скоро з-за хати* вплив невеличкий човник (О. Довженко).

II. 1. [...] Jej wykrzywione przez angielską chorobę nóżki czyniły ją jeszcze mniejszą, niż była w rzeczywistości (H. Górska). 2. *Tego wieczora*, zmęczeni i senni, wrócili rozmarzeni i pożegnali się w salonie, gdzie jeszcze dla nich stała zimna herbata, chleb, masło i wędliny (J. Iwaszkiewicz). 3. *Potem znowu za lat kilka* przyszła na nią taka chwilka (T. Boy-Żeleński).

В умовах контексту традиційний порядок слів може порушуватися залежно від актуального членування речення. В постпозицію щодо базового слова найчастіше переноситься квантитативний прислівник, напр.: I. 1. Добрий ти *дуже* (Гр. Тютюнник). 2. Коли батько не заклопотаний *дуже нічим*, такі розмови не кінчалися за столиком (А. Головка). II. 1. *Wył to młody jeszcze bardzo* człowiek [...] (H. Sienkiewicz). 2. *A środkiem topolowej drogi szedł Jambroży pijany już całkiem* [...] (W. S. Reymont). Постпозитивне вживання прислівника в реченнях такого типу пов'язане із прагненням мовця актуалізувати адвербіальну ознаку.

Позиція обставини може визначатися семантикою адвербіального слова. Так, в українській мові переважно у постпозиції вживаються числівники із семантикою місця, що передають означально-локативні відношення з обмежувальною конотацією:

маленький звідси
подібний згори.

¹⁶² Пор.: К. Ф. Шулжук, *ззнач. праця*, с. 180.

Адвербіальний компонент може займати постпозицію щодо дієприкметника (прислівник розташовується щодо дієслова вільніше), пор.: 1. *Rozignuta wreimti* спина, *пушена вільно* рука [...] здаються тепер щастям (М. Коцюбинський). 2. *Długo za nim spoglądała w milczeniu, na jego smukłą, pochyloną nieco postać* [...] (W. S. Reymont).

В низці речень переміщення обставини неможливе, оскільки за таких умов значення не тільки цього члена, але й ширшої конструкції суттєво змінюється, пор., напр.: *Osiemnaście lat temu Przemysław przyjechał do Gdyni z rodzinnych Koluşek* (z gazety), пор.: *Wtedy osiemnaście lat temu Przemysław przyjechał do Gdyni z rodzinnych Koluşek*.

У польській мові постпозитивне вживання прислівника щодо базового слова більш поширене, пор., наприклад, словосполучення із семантикою приблизного характеру ознаки: 1. *Słowa te usłyszawszy z dzikim prawie krzykiem radości u szyi mu zawisła* [...] (E. Orzeszkowa). 2. *Jej ton jest pewny, zdecydowany, ale głos dziecinny prawie* (z czasopisma). 3. [...] *Wtrącił mimochodem Klejn i podniósł brwi w sposób bardzo żalony* (B. Prus).

Пор.:

Він психічно хворий // *Jest chory psychicznie*.

Можливі пересування обставин в українській і польській мовах стають базою словесної гри, пор.: 1. Добре заробляти у нас виходить погано, зате погано заробляти виходить добре (анекдот).

2. – *Czy uczciwy człowiek w zasadzie może zostać prezesem?*

– *Problem tkwi w zasadzie. Jeśli jest on uczciwy w zasadzie – może. Jeśli jest on uczciwy – w zasadzie może.*

(Dowcip)

7.8.2. Порядок слів в ускладненому реченні

Szyk wyrazów w zdaniu prostym polipredykatywnym

Позиції компонентів у простому ускладненому реченні залежать, з одного боку, від загальномовних тенденцій словорозташування, з другого боку, – від комунікативної ролі членів висловлювання. Свої особливості порядку виявляються в реченнях з однорідними членами, неоднорідними означеннями, вставними конструкціями та ін.

Послідовність однорідних компонентів пов'язана з типологічними характеристиками та особливостями вживання цих конструкцій у контексті¹⁶³. На позиції компонентів всередині блоку однорідних членів речення впливає обсяг лексичного значення кожного з цих компонентів, наявність / відсутність сурядних сполучників та їхні значення, семантико-синтаксичні відношення одиниць, комунікативна спрямованість висловлювання,

¹⁶³ І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 390–394.

внутрішньомовна традиція тощо. Максимально вільний порядок розташування однорідних членів спостерігається у синтагмах з єднальними сполучниками, у безсполучникових комплексах із семантикою переліку ознак різних предметів або зі значеннями чергування чи взаємовиключення ознак, напр.: 1. [...] Я теж схожий на вітряк, який основою, хрестовиною тримається *чорної, репаної землі*... (М. Стельмах). 2. Po kątach zwieszały się wiązki *skór lisich, wilczych, niedźwiedzich, kunich i gronostajowych* [...] (H. Sienkiewicz).

Порядок слів у рядах однорідних членів може відбивати послідовність ознак в екстралінгвістичному аспекті. Так, у реченні *Він був у київських та львівських видавництвах* порядок розміщення ознак передає їхню послідовність у часі (спочатку побував у київських видавництвах, а потім – у львівських) або значущість для суб'єкта події чи суб'єкта мовлення.

У реченнях з однорідними підметами в польській мові існує залежність між розташуванням у реченні цієї групи та формою присудка. Якщо у реченні спостерігається прямий порядок слів, дієслово має форму множини; якщо зворотній порядок слів, дієслівна словоформа виступає в однині, напр.: *Zeszyt i książka leżą na biurku; Na biurku leży zeszyt i książka*. В українській мові незалежно від позиції присудок у подібних реченнях вживається у множині.

Рівноправність синтаксичних функцій однорідних означень зумовлює їх відносно вільне позиційне розташування. В українській і польській мовах найбільш типовим є препозиційне розміщення обох (чи більше) однорідних атрибутів: 1. [...] Панни червоніли, побачивши його [...] *чудові, веселі і блискучі очі* (І. Нечуй-Левицький). 2. [...] *Przy lekkim chodzie walonki nie pozostawiała w syrkim i suchym śniegu żadnego śladu* (S. Żeromski).

Водночас у кожній із цих мов можливим є переміщення ланцюга однорідних означень у постпозицію щодо опорного імені. Така зміна словопорядку викликається передусім комунікативними потребами актуалізації ознак, пор.: 1. [...] *Нічого* не бачить вона *дорогого, небуденного*... (О. Довженко). 2. *Говорив він голосом рівним, одривистим, ніби дуже спокійним* [...] (В. Винниченко). 3. *Stary introligator odpowiedzi też nie czekał, tylko mówił dalej głosem wezbranym, pełnym* [...] (М. Конопнічка). Розташування однорідних означень після базового субстантива найбільш поширене у польській мові, для якої постпозиція різного роду означень є типовою. Для української мови позиційне зміщення однорідних означень є можливим переважно при безсполучниковому зв'язку низки атрибутів; у польській мові наприкінці складного словосполучення можуть розміщатися також однорідні означення зі сполучниковим або змішаним, безсполучниково-сполучниковим зв'язком, напр.: *W ogóle był to typ piękności ukraińskiej, bujnej, barwnej i zawadiackiej* (H. Sienkiewicz).

В українській і польській мовах постпозиція однорідних означень може бути викликана стилістичними потребами, зокрема, таке словорозташу-

вання спостерігається в поетичних контекстах, напр.: 1. Коли ж на довгому шляху прийдеться мені почути *співи гучні, вільні*, – в моїй душі для них луна знайдеться (Леся Українка). 2. *Wyrosło w lesie drzewo potężne, Twarde, wysmukłe i niebosiężne* (J. Tuwim).

Чимало учених вважають, що перестановка однорідних означень не веде до смислових змін у межах синтагми. Разом із тим семантична рівноправність однорідних означень є відносною, оскільки останній у лінійній послідовності прикметник виступає як більш актуальний порівняно з попереднім, навіть за умов переліку або чергування ознак, напр.: 1. Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти *давніми чи свіжими слідами* [кохання]... (М. Стельмах) (актуалізується атрибут *свіжими*). 2. *Nic jej nie pomaga – ani lekarstwo tanie, ani drogie* (J. Twardowski) (більш актуальним є атрибут *drogie*).

Авторська актуалізація є вирішальним чинником розміщення синонімічних однорідних означень з однаковим обсягом значень. Слово-носій прагматично більш важливою для мовця ознакою розташоване контактено з іменем, пор., напр.: I. 1. Сократ говорив *рівним, спокійним голосом* (Ю. Мушкетик). 2. *Грудний, глибокий*, наче звук гобоя, твій *голос* почина в мені цвісти (В. Гужва). II. 1. [...] *Samira mówi równym, spokojnym głosem* (z gazety). 2. *W ciszy różowego pokoju [...] rozległ się przyciszony, z głębokim, piersiowym brzmieniem głos kobiety* [...] (E. Orzeszkowa).

Однорідні означення з експлікуючими відношеннями компонентів не є семантично рівноправними, отже, порядок їхнього розташування не може бути вільним. Уточнювальний атрибут стоїть контактено перед іменником.

Не підлягають перестановці й однорідні означення із семантико-синтаксичними відношеннями градації ознак, напр.: 1. [...] *Rzędem ustawione w szafie lalki małe, średnie i duże, brunetki i blondynki, przypatrywały się im martwymi oczami* (B. Prus). 2. *Zapanowała walka zmieszana, bezładna, dzika, bezpardonowa* [...] (H. Sienkiewicz).

Протиставлені однорідні означення, що пов'язані сполучниковим зв'язком, мають здебільшого фіксований словопорядок у досліджуваних мовах. Характер сполучника, внутрішньологічні чинники, а також додаткові пропозиції зіставлення, вибору і т. ін. визначають послідовність розташування таких атрибутів, напр.: 1. Мається на увазі *швидкість не максимальна, а мінімальна* (П. Загребельний). 2. Хай не заховається від нашого ока *ні явний, ні притаєний ворог* (Г. Тютюнник). 3. І далі вони писали в такому ж дусі і довго потім плакали і *радісними й сумними слізьми* (М. Хвильовий). 4. Безбородько [...] з острахом думав про свою дивну заяву, *вогнем ясним чи темним згоріла вона* (М. Стельмах). Як зазначалося, однорідні означення можуть протиставлятися в умовах безсполучникового зв'язку. В таких випадках порядок їхнього розташування залежить від прагматичної спрямо-

ваності висловлювання, напр.: [...] *Burza zawrzała nagle w tej cichej, złowrogiej pustyni* (H. Sienkiewicz).

Наявність / відсутність сполучників між однорідними означеннями, що пов'язані семантико-синтаксичними відношеннями зумовленості, є визначальною для розташування компонентів складного словосполучення в межах речення. Сполучник задає фіксоване розташування означень, напр.: *Na dość wysokim, choć łagodnym wzgórzu wznosił się piętrowy pałac z dwoma parterowymi skrzydłami* (B. Prus). При безсполучниковому зв'язку однорідних означень, пов'язаних відношеннями каузації, умови, допустовості, їхнє розташування залежить від обсягу семантики прикметників та актуального членування речення, пор., напр.: [Agata] [...] *przeżegnała się i poszła szeroką, wyboistą drogą ku lasom* [...] (W. S. Reymont) (допустовість). Скажімо, при каузативних відношеннях однорідних означень, між якими немає сполучника, розміщення ознаки-причини та ознаки-наслідку залежить лише від комунікативної заданості висловлювання, пор.: 1. [...] *В кімнату влетіло перше, непевне ще щебетання якоїсь птиці* (Б. Антоненко-Давидович) (*перше* – причина, *непевне* – наслідок). 2. [...] *Na stawie zielony, cienki lód się trzyma* (L. Staff) (*zielony* – наслідок, *cienki* – причина).

Послідовність однорідних означень може залежати також від способу творення відповідних прикметників. Так, у реченні [...] *Час від часу то впливав з-за хмар, то знову ховався великий, круглолиций місяць* (У. Самчук) розміщення останнього атрибута виправдане його вторинним, переносним значенням, що сприяє створенню загального образу.

Іменні групи, що включають кілька неоднорідних означень, мають свої закономірності позиційного розміщення компонентів. Порядок розташування компонентів у таких словесних комплексах виступає важливим елементом семантико-синтаксичної організації як самих словосполучень, так і речень, до складу яких входять ці словосполучення. Водночас взаєморозташування неоднорідних означень звичайно не розглядається дослідниками¹⁶⁴, оскільки поширеними є точки зору, згідно з якими їхній лінійний порядок або є результатом звички мовця розташовувати їх певним чином¹⁶⁵, або пояснюється логічною послідовністю думки¹⁶⁶. Проте, хоча суб'єктивний чинник для порядку слів є одним із ключових, розміщення неоднорідних означень не є вільним і їхня послідовність викликана низкою передумов.

¹⁶⁴ Пор.: І. В. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, с. 350–363.

¹⁶⁵ Б. Л. Уорф, *Наука и языкознание (о двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление)* [в:] *Новое в лингвистике*, ред. В. А. Звегинцев, Москва 1960, с. 174–175.

¹⁶⁶ Н. Ф. Иртеньева, *К вопросу о расположении предьменных прилагательных в именной фразе*, „Вопросы теории английского языка”, вып. 2, Москва 1975, с. 4.

Розташування слів у групах неоднорідних означень у слов'янських мовах залежить від лексичного значення прикметників, їхньої семної структури, входження в певну лексико-семантичну групу, способу номінації ад'єктивів, фіксованості / нефіксованості позицій атрибутів, характеру семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучення, комунікативної спрямованості висловлювання, контекстуальних і стилістичних умов функціонування словесних комплексів, ритмомелодики та милозвучності слововживання. Ці чинники впливу на порядок слів у групах із неоднорідними означеннями є універсальними для різних слов'янських мов, проте вони можуть своєрідно позначатися на розміщенні таких означень у кожній мові. У переважній більшості слов'янських мов, у тому числі в українській, неоднорідні означення розміщені перед опорним іменем. Синтагматична послідовність відбиває поступове звуження поняття, яке передається субстантивом; найближчий до іменника атрибут вступає з ним у тісніші порівняно з іншим атрибутом логіко-семантичні відношення, а дальший – із комплексом „іменник + прикметник”, напр.: *На щасливому материному лиці [...] я побачив сльози* (О. Довженко).

У польській мові неоднорідні означення зазвичай розташовуються перед іменем або симетрично з обох боків від субстантива. У постпозицію щодо іменника переноситься атрибут, який позначає вужчу за семантичним обсягом і актуальнішу ознаку. Такий словопорядок підкреслює різнофункціональний характер неоднорідних означень, напр.: 1. *Upatrzył sobie więc miejsce w dużym wilczym dole [...]* (G. Herling-Grudziński). 2. *Wydatnie i prawie jaskrawo postać Franki uwypukliła się na tle wiejskiej ludności kobiecej* (E. Orzeszkowa). 3. *Na górze spoza nagich drzew wyglądają żółte gmachy uniwersyteckie [...]* (B. Prus). Разом із тим означення у постпозиції не змінює свій синтаксичний статус, і, вочевидь, не можна стверджувати, що в польській мові неоднорідне означення у препозиції виконує атрибутивну функцію, а у постпозиції – атрибутивну та предикативну, як вважають деякі дослідники¹⁶⁷.

Позиційне розміщення компонентів неоднорідного ряду значною мірою визначається лексико-граматичним розрядом прикметників-атрибутів. Загальномовною тенденцією є розташування якісного прикметника перед відносним, напр.:

гарна дерев'яна хата
czerwona jedwabna suknia.

Неоднорідні означення можуть належати і до одного лексико-граматичного розряду, мати спільну неактуалізовану диференційну сему, передавати однопланову, одноаспектну ознаку і вступати між собою у родо-видові відношення. В українській мові у таких випадках ад'єктив із більш конкретною семантикою займає контактне щодо іменника місце, напр.: *сучасна україн-*

¹⁶⁷ А. С. Посвянская, *К вопросу о порядке слов в польском языке*, с. 631.

ська мова. В польській мові при належності неоднорідних прикметникових означень до розряду якісних ад'єктиви розташовуються перед субстантивом (*piękna młoda dziewczyna, duże zielone oczy*); якщо прикметники відносні, то слово з ширшим або родовим значенням знаходиться у препозиції, а з вужчим або видовим значенням – у постпозиції щодо імені (*sportowe gry zespołowe*). Ці тенденції словорозташування компонентів у групах із неоднорідними означеннями спростовують твердження, згідно з яким у польській мові „для постпозитивного означення, порівняно з препозитивним, характерна менша залежність синтаксичної функції від лексичного значення”¹⁶⁸.

На позиційне розміщення неоднорідних означень впливає не тільки належність прикметників до певних лексико-граматичних розрядів і обсяг їхньої семантики, але й та чи інша лінійна узуальна закріпленість прикметників, що визначається як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками: логічними взаємозв'язками, послідовністю сприйняття ознак, семантикою сусіднього неоднорідного означення, меншою мірою – внутрішньомовною традицією та ін.

У досліджуваних мовах можуть бути виділені неоднорідні означення з фіксованою або нефіксованою позицією. Серед синтагматично фіксованих вирізняються атрибути із сильним і слабким ступенем позиційної закріпленості. В українській і польській мовах сильну фіксовану позицію – першу в лінійній послідовності – займають передусім прикметники зі значенням розміру. Такі ад'єктиви передають ознаку, що фіксується як первинна в рецепторній діяльності людини, і тому саме вони займають першу ланку в ланцюжку ознак референта, напр.: 1. *Велике тютюнове листя* зразу обплутало мене (О. Довженко). 2. *Popatrz, proszę na świat, jaki jest cały pełen olbrzymich czarnych dziur [...]* (S. Lem).

Першу в лінійній послідовності серед неоднорідних означень позицію займають й оцінні кваліфікативні прикметники, напр.: 1. *Марно кидається бідне материнське серце* (І. Багрянний). 2. *W jej twarzy zabłysło szczęście, odwaga, a te porywy, walcząc ze wstydem dziewiczym, umalowały jej policzki w śliczne kolory różane* (H. Sienkiewicz). Проте ступінь фіксованості неоднорідних означень – оцінних прикметників – може зменшуватися зі зниженням загальнооцінного характеру значення цих слів, напр.: 1. [...] *Йшла молоденька вродлива вихователька [...]* (Гр. Тютюнник). 2. *Czarniawe mokre mgły leżały na łąkach [...]* (W. S. Reymont).

Першу у групі неоднорідних означень позицію займають також прикметники із семантикою інтенсивності. Ад'єктив інтенсивності може передавати ознаку або усього сполучення N Adj, або наступного означення, або – в першу чергу – опорного субстантива. У будь-якому випадку означення-інтенсифікатор має передувати іншим компонентам складного словоспо-

¹⁶⁸ А. К. Киклевич, *ззнач. праця*, с. 121.

лучення, напр.: 1. Відчував *тихий колісковий смуток...* (В. Шевчук). 2. Pan Patkiewicz usłyszawszy wyrok, doznał tak *silnego wstrząśnienia moralnego*, że twarz zrobiła mu się zieloną i – zemdłał (B. Prus).

До групи неоднорідних означень із сильною фіксованою позицією входять відносні прикметники з таксономічною семантикою. Сполучення іменників із такими прикметниками вирізняє високе семантичне злиття компонентів; ці словесні комплекси мають тенденцію до ідіоматизації. Тісний значеннєвий зв'язок компонентів зумовлює контактну з іменником позицію прикметника. У словосполученнях із неоднорідними означеннями зберігається порядок, характерний для одинарних словосполучень: в українській мові відносний прикметник стоїть перед іменником, у польській – зазвичай після нього:

сучасна англійська література
warszawska karta miejska.

Фіксовану препозицію щодо іменника займають у досліджуваних мовах прикметникові атрибути, що вказують на матеріал, напр.:

білі шкіряні рукавички
stary fajansowy kubek.

Таким чином, у словосполученнях з неоднорідними атрибутами, один з яких має сильну фіксовану позицію, інший атрибут витісняється на „вакантне” місце, пор. у реченнях: 1. Вийшов на палубу старий Небаба, поставив *складного брезентового стільчика* на металевих ніжках, сів (Є. Гуцало). 2. W dawniejszych latach, zaraz po Wielkiej Wojnie, [...] obijał się zrazu po *rozmaitych warsztatach krawieckich* [...] (A. Szczypiorski).

Якщо до групи неоднорідних означень входить два відносних прикметника, першим у лінійній послідовності розташований ад'єктив з ширшим обсягом семантики, напр.: 1. Ще у нього *офіцерська польова сумка* (Гр. Тютюнник). 2. [...] Grunt przepuszczał wodę do wnętrza tych *dworskich piwnic zimowych* [...] (S. Żeromski). За умов вираження обох неоднорідних означень відносними прикметниками у польському мовленні прикметник із вужчою семантикою може займати як пре-, так і постпозицію щодо субстантива, пор. у Б. Пруса: [...] Mam nawet rozmaite podziękowania od *petersburskich naukowych towarzystw* [...]; Stach Wokulski ma podziękowania od *petersburskich towarzystw naukowych*.

Другу в лінійній послідовності фіксовану позицію серед неоднорідних означень займають відносні прикметники присвійної семантики, які щодо такого порядку словорозташування є „сильнішими” за відносні ад'єктиви таксономічного типу, напр.: 1. Чи знаєте ви *осінні білчуні ігри?* (М. Сингаївський). 2. [...] Płynął, gdy z brzegu doszedł go *przerażliwy krzyk kobiecy* [...] (E. Orzeszkowa). Можливим для українського мовлення є знаходження в групі неоднорідних означень двох присвійних прикметників, розташування яких співвідноситься з деривативно первинною структурою,

напр.: Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці [...] та ще в дядьковій Кириловій діжурці (Гр. Тютюнник) (пор.: дядько Кирило).

Означення зі слабкою фіксованою позицією закріплено локалізуються лише при сполученні з нефіксованим означенням. Зокрема, прикметники зі значенням форми референта частіше займають перше місце в синтагматичному ряді, однак при сполученні з ад'єктивами, що мають семантику розміру або загальної оцінки, відсуваються на контактне з іменником місце, напр.:

вузька біла спідниця
prostokątny obrus lniany,

пор. у реченнях: 1. Поснідавши, батько йшов на роботу, а я, підсукавши холоші, біг на кінець городу, щоб наламати *широких капустяних листків* (В. Скуратівський). 2. Ubrany był dostatnio, w szarą opiętą kurtę ze świebodzińskiego sukna, z wąskimi rękawami, i *wysokie szwedzkie buty* [...] (H. Sienkiewicz), але:

маленьке кругле вікно
duży krzywy nos.

В українській мові прикметники із семантикою ознаки місця та часу тяжіють до найближчої відносно іменника позиції, напр.:

багатолюдна вулична демонстрація
сильний нічний вітер.

Проте і ці ад'єктиви, як і прикметники – ознаки розміру, відзначаються слабкою фіксованістю розміщення. Неоднорідні означення – відносні таксономічні або присвійні прикметники, що мають сильну фіксовану позицію, „витісняють” означення із семантикою місця або часу на вакантне, перше в лінійній послідовності місце, пор., напр.: [...] Вітер шелестить *густою торішньою травою* (О. Копиленко).

У польській мові нестійкий позиційний характер темпоральних або локативних прикметників виявляється яскравіше й відображається як у двокomпонентних субстантивно-ад'єктивних комплексах, так і в рядах неоднорідних означень. Позиція польських прикметників із семантикою місця та часу постійно коливається і залежить від контекстних умов функціонування словосполучення та прагматичних намірів мовця, пор., напр.: 1. [...] *Wieczorną słotną dobą*, Co robisz sama w lesie? (A. Mickiewicz). 2. Dywan głużył jej kroki, tylko tyle było światła, ile go rzucały *dwie skąpe latarnie uliczne* (B. Prus).

Прикметники із семантикою кольору мають нефіксований характер позиційної закріпленості в групах неоднорідних означень. В українській і польській мовах вони пересуваються у лінійній послідовності залежно від ступеня синтагматичної фіксації іншого неоднорідного означення та авторської актуалізації, згідно з якою комунікативно важливіше неоднорідне означення розташовується ближче до кінця номінативного комплексу, пор., напр.:

1. [...] На тлі *сірих замішлїх дубїв* перегойдувалося червоне мереживо березових гілочок (В. Шевчук). 2. *Spod kapturka spływały bujne czarne warkocze* (H. Sienkiewicz). 3. *Sunie Zuzia, sztywna w swej długiej białej sukni jak figury na procesjach noszone* (M. Dąbrowska); пор. також у Б. Пруса: *nieduże wąsy białe, malutkie wąsiki szpakowate, obwisłe siwe wąsy*; у В. С. Реймонта: *wielkie czarne wąsy*; у Г. Сенкевича: *rzadki czarny wąs*. Зазначимо, що, оскільки прикметники на позначення кольору належать до лексико-граматичного розряду якісних, вони, як й інші якісні, нерідко розташовуються у польському мовленні перед опорним іменем – у контактній або дистантній позиції.

Порядок розташування неоднорідних означень тісно пов'язаний у слов'янських мовах не тільки з лексико-семантичним розрядом або лексико-семантичною групою ад'єктивів, але й зі способом номінації прикметника. Прикметники вторинної номінації здебільшого мають рухомий характер „поведінки” у ланцюжку неоднорідних означень. Навіть передаючи переважно фіксовану позиційно ознаку розміру або оцінки, прикметники, що утворені шляхом вторинної номінації, легше „відриваються” від усталеного місця в синтагматичному ряді, аніж прикметники відповідної семантики, які належать до ад'єктивів первинної номінації, пор., напр.: *Земля українська весела* за полем багровим лежала (А. Малишко). Хоча прикметники вторинної номінації й не займають фіксованої синтаксичної позиції, вони тяжіють до контактного з базовим ім'ям словорозташування. Це пояснюється смисловою насиченістю ад'єктивів вторинної номінації, наявністю у них експресивної забарвленості, а також специфікою таких прикметників, номінація ознаки яких твориться зі спіранням на сигніфікат субстантива. Знаходження неоднорідного означення – прикметника вторинної номінації у найближчій до субстантива позиції сприяє актуалізації цього ад'єктива у межах усього речення, притягує увагу адресата мовлення, напр.: 1. Шевченко дійшов до Соборної площі, де, виповнюючи небо *низьким оксамитовим басом*, гув великий і важкий [...] соборний дзвін (З. Тулуб). 2. *Dzień 13 lipca zeszedł na obustronnych gorączkowych przygotowaniach* (H. Sienkiewicz). Контактне з опорним іменником розташування найбільш характерне для прикметників вторинної номінації з компаративним способом утворення, що зумовлюється яскравою семантичною двоплановістю таких ад'єктивів, виконанням ними експлікуючої щодо імені референта функції, а також аналогією з генетично первинними відповідними прикметниками, для яких типовим є лексико-граматичне злиття з опорним словом, пор., напр.: *Мандрує писанка по мисочках із цибулиним золотим узваром...* (І. Калинець).

На словопорядок у комплексах із неоднорідними означеннями певною мірою впливають семантико-синтаксичні відношення між ними. Нариклад, типовим для відношень характеристики є такий порядок слів, коли характеризувальне неоднорідне означення іде першим у лінійній послідовності,

напр.: 1. [...] Якесь місто-міраж, місто ніжності постане у *тихих вранішніх серпанках*? (О. Гончар). 2. *Owiał go rzeński wiatr wschodni* [...] (В. Prus). Проте розташування означень, пов'язаних відношеннями каузативу, умови або допустовості, залежить лише від авторської актуалізації тієї чи іншої ознаки, що певною мірою нівелює систему ступеневої семантичної співвідповідності неоднорідних означень, напр.: Павло [...] пішов у повітку спочивати на *пахучому цьогорічному сінові* (Гр. Тютюнник) (пор.: *цьогорічне пахуче сіно*).

Загальномовні тенденції розподілу місць неоднорідних означень можуть змінюватися залежно від конситуації, прагматичних намірів мовця, стилю і милозвучності тексту. Задана узуальна послідовність неоднорідних означень змінюється при актуалізації певного атрибута. Скажімо, означення-прикметники із семантикою розміру, які звичайно займають лінійно першу позицію, внаслідок індивідуально-авторської актуалізації в українському мовленні можуть розміщуватися контактено з іменником, напр.: Любка витріщила *сині великі очі* (В. Винниченко). В оказіональних умовах переміщуватися можуть узуально фіксовані в контактній із субстантивом позиції відносні прикметники таксономічного або присвійного характеру, напр.: Заглядає в шибку казка сивими очима, *материнська добра ласка* в неї за плечима (В. Симоненко). Часом зміна позицій неоднорідних означень може розглядатися як прагнення автора уникнути повторів, пор.: [...] Топтати власні сліди – в цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами і бідонами воза серединою *ранкової міської вулиці*... [...] Все життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю *міських ранкових вулиць* (В. Дрозд).

Позиційні зміни польських неоднорідних означень із фіксованою закріпленістю в синтагмі відбуваються досить обмежено. Порушення заданого порядку слів у польському мовленні може розглядатися як виняток, проте часом неоднорідні означення змінюють позиції навіть у структурах ідіоматичного характеру. До подібних випадків належить, скажімо, конструкція *złota polska jesień*. В авторському контексті може відбуватися не тільки перестановка означень, але й пересування прикметника *poliska* на кінець синтагми, пор.: 1. *Polska złota jesień* może trwać zarówno tydzień, jak i tylko 48 godzin (z gazety). 2. *Dudnią drogi, ciągną obce wojska, a nad nimi złota jesień polska* [...] (W. Broniewski); пор.: 1. [...] Заходи мистецького свята „*Лесина золота осінь*” були різноманітними... (з інтернету). 2. *Львівська золота осінь* уже впродовж сорока років дарує незабутні миттєвості стрільцям з лука (з інтернету).

Однією з причин перестановки неоднорідних означень може бути чинник милозвучності сполучення, а в поетичному тексті – ритмомелодики, напр.: 1. *Лебедині білі зграї* в небі хмарами летять... (О. Олесь). 2. *Polski my naród, polski lud, królewski szczeł piastowy* (М. Konopnicka).

В українських поетичних текстах зустрічається симетричне розташування неоднорідних означень навколо субстантива. Таке уживання пов'язане як з давньою мовнолітературною традицією, так і з ритмомелодійними умовами функціонування сполучень, часом – із потребами створення фоно-стилістичного ефекту, напр.: 1. *Духовним присмерком жажливим гнітився я, йдучи один* (М. Вінграновський). 2. [...] *Свавільний вітер вільний гонить хвилі вздовж і вишир!* (Г. Чупринка).

Симетричне розташування неоднорідних означень навколо імені зустрічається в українських прозових текстах. Таке вживання створює стилістичний ефект піднесеності, поетизації, привертаючи увагу читача, напр.: 1. [...] *Десь далеко миготять холодні зорі, з темряви близько схилилось повненьке лице жінчине, осміхається* (С. Васильченко). 2. *Темна ніч зимова щохвилини набрякала, як після дощу земля...* (А. Головка). Перенесення одного з неоднорідних означень у постпозицію щодо іменника може бути індивідуально-авторською прикметою стилю письменника, пор., наприклад, подібне вживання в межах одного контексту в О. Гончара:

Скільки крові та сліз ввібрала ця *багатотраждальна дорога земна*, що зорями та сузір'ями навіки відбилася в темному дзеркалі неба нічного. Далі й далі піде магістральний, рівною трасою ляже через Перекоп, через Турецький вал, через бойовище правічне. Через стріли татарські, *іржаві патрони англійські*, через тлін загиблих революційних бійців... Минають віки, волею людей змінюється географія степу, іншими люди стають, і вітри, і трави, зостається незмінною тільки оця *безмірна широчінь степова* та високий Чумацький Шлях, що над нею зоріє. Зсув одного з неоднорідних означень у постпозицію відносно іменника в західноукраїнській літературній традиції може бути пов'язаний із впливом польської мови, проте якщо таке вживання стилістично невинуватене, воно сприймається сучасним читачем як застаріле, пор., напр.: В червоному дзбані м'ятний трунок, *зелені краплі яворові* (Б.-І. Антонич).

Як виняток симетричне розташування неоднорідних означень зустрічається в бізнес-текстах, пов'язаних з номінаціями асортименту: *мінеральна вода газована*.

Перенесення обох неоднорідних означень у постпозицію в українській мові можливе лише в поетичній традиції, в контекстах урочистого та наукового стилю, в бізнес-текстах: 1. Через гори високіі, через води глибокіі, через *краї чужі несходимі* мчить воно [материне серце] ластівкою за синами (І. Багрянний). 2. Ентомолог присвятив свою статтю *п'ядениці осінній жовтій*. У польській мові постпозиційне розміщення неоднорідних означень залежить не від стилю мовлення, а від умов контексту, хоча подібний словопорядок теж є малочастотним, напр.: 1. *Kupilem grill ogrodowy metalowy*. 2. *To jest lakier dekoracyjny wysokowydajny*, пор. у сталих словосполученнях:

hetman wielki litewski
hetman polny koronny
samolot pasażerski liniowy.

Доволі стабільним порядком словорозташування відзначаються предикативні означення. Переміщення їх у межах речення призводить до втрати їхнього статусу (див. 7.5.3.).

Відокремлені компоненти в українській і польській мовах досить вільно переміщаються в межах речення, напр.: 1. І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, *маленькі*, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках (О. Довженко). 2. Вони, *люди*, знають: на Шептала можна покластися (В. Дрозд). 3. *Ciotka jednak łamała się uparcie i było to dla mnie nader wyczerpujące, zważwszy jej wzrost i wagę* (E. Niziurski).

Специфіка вставлених конструкцій в обох мовах спричиняє їхнє розміщення всередині ускладнених речень, натомість вставні компоненти можуть займати будь-яку позицію, напр.: 1. [...] *Здавалосьь*, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір (В. Підмогильний). 2. *Nagle przeleciała mi przez głowę myśl, którą – gdyby nie o mnie chodziło – przeczytałbym za genialną* (В. Prus). 3. – *Jak widzisz, mamu pewne kłopoty – próbowała mi wyjaśnić sytuację* (E. Niziurski).

Звертання в українській і польській мовах потенційно можуть займати будь-яку позицію, хоча логічний взаємозв'язок сприяє їхньому розміщенню на початку речення:

1. Ой, чого ти, *тополенько*,
 Не цвітеш,
 Чом пожовклу головоньку
 Хилич-гнеш?

(О. Олесь).

2. – *Wojtek, ty przecież kapujesz matkę, tylko zupełnie zapomniałeś, jak się do tego wziąć* (W. Wiśniewski). 3. – *Nie bądź taką profesorką, mała!* (W. Wiśniewski).

7.8.3. Порядок слів і предикативних частин у складному реченні Szyk wyrazów i części predykatywnych w zdaniu złożonym

Розташування як окремих членів і не-членів речення, так і предикативних частин залежить у складному реченні від їхнього типу, семантико-синтаксичних відношень, значень сполучників і сполучних слів, граматичної будови речення, комунікативних намірів мовця тощо. Ці чинники спричиняють стабільний (фіксований) або вільний порядок розташування

слів і предикативних частин складного речення. Крім того, в українській і польській мовах можуть діяти власні закономірності розташування слів всередині предикативних частин складного речення. Скажімо, в польській мові такі сполучники, як *zaś*, *bowiem*, *albowiem*, не можуть займати першу позицію в предикативній частині, напр.: *Wyrok, który zapadł na korzyść Klonowskiego, w skutkach swoich nie był wcale dotkliwym dla mnie, skazano mię **bowiem** tylko na nieznaczną grzywnę* (J. Lam).

Предикативні частини складносурядного речення відносно самостійні. Проте вони розташовані у вільному порядку передусім у реченнях відкритої структури (див. 7.6.1.), напр.: *Słyszycie: grają już pastusze surmy I gwiazdy bledną nad różową smugą* (Cz. Miłosz). Речення закритої структури відзначаються фіксованим розташуванням частин, пор.: *Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз* (Леся Українка).

Особливістю словопорядку в складносурядних реченнях є те, що ані предикативна частина загалом, ані її окремий компонент не може знаходитися всередині іншої предикативної частини.

Українському подвійному сполучнику (сполучному слову) *як ... так* відповідають польські службові слова *jak ...*, *tak*, *tak ...*, *jak*, а також *zarówno ...*, *jak*, пор., напр.:

Як постелиш, так і виспишся (прислів'я) // *Jak sobie pościesz, tak się wyśpisz*.

Він завжди був лагідний *як* до дружини, *так* і до її матері // *Tak zawsze był dobry dla żony, jak i dla jej matki*.

Специфікою словопорядку відрізняються українські та польські речення з відповідними сполучниками *ані ... ані* // *ani ...*, *ani*, *ani ...*, *ni*, пор.:

Wszyscy bowiem czuli się jak struci, ani komu smakowało jadło, ni szła robota (W. S. Reymont) // Проте всі почували себе як отруєні, *ані* нікому не смакувала їжа, *ані* йшла робота.

Розташування підрядної частини у складнопідрядному реченні залежить передусім від її семантичного типу. Загалом у різних позиціях щодо головної частини можуть виступати підрядні місця, часу, умови, допустовості, мети, порівняння, супроводу, зіставлення, пор.: I. 1. Завжди, коли випадає відвідати рідні місця, я використовую нагоду пройтися кілька кілометрів навпростецькою стежкою... (В. Скуратівський). 2. Пробіг Василь усе село, все те, що звалося колись селом (О. Довженко). II. 1. *Milkli, kiedy się kto do nich zbliżał [...]* (J. Iwaszkiewicz). 2. *Czynił to dotąd, dopóki dwa świetlne koła malejące w nosy nie znikły zupełnie* (S. Żeromski).

Водночас у названих типах складнопідрядних речень основними чинниками, що впливають на розташування предикативних частин, є сполучники та сполучні слова.

У стандартизованих складнопідрядних структурах порядок частин може бути специфічно закріплений в кожній з мов, напр.:

Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні (прислів'я) // *Co masz dziś uczynić, nie odkładaj na jutro.*

Підрядні означальні переважно розміщуються після головної частини, напр.: *W tym miejscu oczy mu się zaiskrzyły i zrobił taką pantomimę, że jeżeli jest naprawdę pobożnym, jutro powinien iść do spowiedzi* (B. Prus).

При цьому в українській мові сполучні слова *який, котрий* стоять після тих слів, з якими пов'язані граматично, пор., напр.: 1. Онисько [...] у своєму довгому кожусі, *котрий* трохи не волочився по землі, смішив дівчат (Панас Мирний). 2. Чується [...] шум океану, луною *котрого* ця річка воркоче (М. Рильський). Польські сполучні слова *który, jaki*, на відміну від української мови, завжди стоять на початку підрядної частини, напр.: *A wszystkie rzeczy, które tutaj znałem, Są niby ogród, kiedy stoisz w bramie* (Cz. Miłosz). Пор.:

Це роман, автор *якого* – підліток // *To jest powieść, której autor jest nastolatkiem.*

Підрядні з'ясувальні розміщуються після головної частини або всередині її, напр.: 1. Досі Сивоок знав, що справами будівничими видають сакеларії або ігумени (П. Загребельний). 2. *Poczęto uważać, że jest cudownym dzieckiem i bardzo wszyscy się cieszyli* (S. Mrozek).

Порядок розташування підрядної частини причини, як і в більшості складнопідрядних речень, в основному вільний. Разом із тим у кожній з мов існують обмеження щодо переміщення підрядної частини причини та щодо словорозміщення всередині неї. Скажімо, спільним для української та польської мов принципом є розташування підрядної частини зі сполучниками *бо* // *bo* після головної, напр.: 1. Отак уткнулися обличчям у коліна й розказати, і виплакати, *бо* це єдина в світі душа, яка розуміє його, увійде в той біль і шукатиме якоїсь розради (Ю. Мушкетик). 2. *Może by mi pan [...] znalazł jakie dobre pomieszkание, tylko nie wyżej jak na pierwszym piętrze, bo schodów nie cierpię* (J. Lam). Польський сполучник причини *bowiem* не може стояти на початку підрядної частини складного речення: *Złakł się, wszyscy bowiem patrzyli na niego.*

У реченнях з підрядними наслідку залежна частина завжди розміщується після головної, пор., напр.:

Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятися (Г. Тютюнник) // *Chłopacy wyszli do wsi z zachodu, więc nie mieli się teraz czego bać.*

Довільнішим порядком розташування предикативних частин у порівнянні зі складносурядними та складнопідрядними відзначаються безсполучникові речення. Водночас, як і в складносурядних конструкціях, у безсполучникових реченнях нефіксованим розміщенням характеризується речення відкритої структури.

Пор., напр.:

– відкрита структура, вільний порядок частин:

Zieleni się zbożem rola, warzywo buja w ogrodzie (A. Groza);

– закрита структура, стабільний порядок частин:

1. Нам не тісно у рідній країні, нам не треба в чужу мандрувать (Леся Українка). 2. Дніпро і в заводях неспокійний: вітер воду вівсюжить (О. Гончар).

Розташування частин складного безсполучникового речення пов'язане також з часовими взаємовідношеннями предикативних частин, напр.:

Січень січе,
лютий лютує,
березень плаче,
квітень квітує.
(Ф. Петров)

Порядок слів і предикативних частин у складному реченні може виступати додатковим чинником словесної гри, пор., напр.: 1. Що багатша думка, то багатша мова (М. Рильський). 2. [...] Mierz siłę na zamiary, Nie zamiar podług sił (A. Mickiewicz). 3. Jak się nie ma co się lubi, to się lubi co się ma (przysłowie). 4. Jutro to dziś – tyle że jutro (S. Mrozek).

7.9. Інтонція Intonacja

В усному мовленні кожне речення характеризується інтонацією, яка не тільки оформляє висловлювання як цілісну одиницю, але й допомагає виділити його комунікативний центр, підкреслити смислові відношення між компонентами. Основними компонентами інтонації речення є її висота, сила (інтенсивність) та час тривання¹⁶⁹; особливості кожної мови позначаються на цих параметрах.

Найбільш загальна ознака інтонаційного оформлення речень в усіх слов'янських мовах виявляється в тому, що в контексті з двох чи багатьох речень кожне з них відокремлюється від суміжного за допомогою самостійної фразотвірної інтонації кількох типів (розповідної, питальної і под.) і більшої чи меншої паузи¹⁷⁰. Інтонційна структура українського та польського речень¹⁷¹ має чимало як спільних, так і відмінних рис.

В українських і польських розповідних реченнях інтонація підвищується на найважливішому для повідомлення слові і знижується на кінці речення. Аналізуючи інтонацію речень, особливо неускладнену при непрямому

¹⁶⁹ Див.: L. Dukiewicz, *Intonacja wypowiedzi polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 11.

¹⁷⁰ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 226–227.

¹⁷¹ Див.: Т. М. Николаева, *Фразовая интонация славянских языков*, Москва 1977; А. Ropa, *Intonacja języka polskiego (z problematyki opisu i nauczania)*, Kraków 1981.

порядку слів, А. Й. Багмут пише: „У реченні [українському – І. К.] зберігається висхідно-спадний рух частоти основного тону, який характерний і для речень з прямим порядком слів, але висхідний рух не такий стрімкий і відбувається на наголошеному складі. Післянаголошений склад позначається таким же високим тональним рівнем, з тенденцією до спадного руху...”¹⁷². На відміну від української, у польській мові речення з непрямым порядком слів мають більш сильне виділення кінцевого слова. Інтонаційна лінія речення може бути або доволі рівною, так що кінець речення відчувається як тонально піднесений (тобто більш акцентований), або висхідно-спадною¹⁷³.

В обох мовах можливим є інтонаційне виділення прагматично найважливішого слова (логічний наголос). Слово з логічним наголосом вимовляється голосніше, вищим тоном, часто довше, часом навіть ділиться на склади або попереджається паузою, пор.: Вчора Петро читав // *Wczoraj Piotr czytał* (кожне з наведених слів може бути наголошене).

У деяких відповідних за складом українських і польських реченнях можливим є різне інтонаційне виділення окремих компонентів. Скажімо, оскільки в польській мові особовий займенник – підмет звичайно не вживається, при його включенні до складу речення логічний наголос падає саме на нього. В еквівалентному українському реченні логічний наголос на підмет – особовий займенник не обов'язковий, пор.:

On to zrobił // Він це зробив.

Частково відмінною в обох мовах є інтонація питального речення. При наявності питального слова в українській мові підвищення тону здійснюється на цьому слові чи словах, з якими пов'язаний зміст питання: Де ти ходиш, моя доле? Якщо в українському питальному реченні немає питального слова, логічний наголос падає на те слово, з яким пов'язане питання: Це ти написав? Польське питальне речення має підвищення тону на питальному слові, а при його відсутності – наприкінці питального речення¹⁷⁴.

Інтонаційна структура відповідних українських і польських складних речень в основному наближена, пор.:

Микола сказав, що їде в Київ // *Mikołaj powiedział, że jedzie do Kijowa*.

В українській мові характер інтонації (паузи та ін.) значною мірою відображений у письмовому мовленні у вигляді пунктуаційних знаків. Польський тип пунктуації меншою мірою відбиває інтонаційну будову речення.

¹⁷² А. Й. Багмут, *Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах*, Київ 1970, с. 147.

¹⁷³ Див.: Там само, пор.: J. Strutyński, *dz. cyt.*, s. 65; P. Bąk, *dz. cyt.*, s. 440.

¹⁷⁴ V. Koseska-Toszewa, *dz. cyt.*, s. 160.

Умовні скорочення

Skróty

автореф. – автореферат
англ. – англійський
білорус. – білоруська мова
болг. – болгарська мова
ботан. – ботанічний
в. – вид
великопол. – великопольський
вид. – видання
вип. – випуск
відм. – відмінок
відп. – відповідальний
в.-луж. – верхньолужицька мова
вulg. – вульгарне слово, вираз
гебр. – гебрайська мова
гол. – головний
голланд. – голландська мова
грец. – грецька
Д., дав. – давальний відмінок
див. – дивіться
дис. – дисертація
діал. – діалектний
докт. – доктор
етн. – етнографічний
жарт. – жартівливе слово, вираз
ж.р. – жіночий рід
З., знах. – знахідний відмінок
загальноукр. – загальноукраїнський
зазнач. – зазначено
заст. – застарілий
здрібн. – здрібнілий
зменш.-пестл. – зменшувально-пестливий
зневажл. – зневажливе слово, вираз
індоевроп. – індоевропейська мова

ірон. – іронічне слово, вираз
і т. ін. – і таке інше
і т.п. – і тому подібне
канд. – кандидат
кін. – кінець
Кл., кл. – кличний відмінок
книжн. – книжне слово, вираз
кримськотат. – кримськотатарська мова
лат. – латинська мова
літер. – літературний
ЛСВ – лексико-семантичний варіант
ЛСГ – лексико-семантична група
мазов. – мазовецький
майб.ч. – майбутній час
макед. – македонська мова
малопол. – малопольський
М., місц. – місцевий відмінок
мед. – медичний
мин.ч. – минулий час
мн. – множина
мовозн. – мовознавство, мовознавчий
Н., наз. – називний відмінок
наказ. – наказовий
напр. – наприклад
наук. – науковий
н.е. – наша ера
нейтр. – нейтральний стиль
нечол.-ос. – нечоловічо-особовий
нім. – німецька мова
н.-луж. – нижньолужицька мова
О., ор. – орудний відмінок
одн. – однина
ос. – особа
офіц. – офіційний стиль
півд.-зах. – південно-західний
півд.-сх. – південно-східний
півн. – північний
підгал. – підгальський
под. – подібне
поет. – поетичний
пол. – польський
пор. – порівняйте
поч. – початок
праслов. – праслов'янська мова
простор. – просторічний
Р., род. – родовий відмінок
р. – рік
регіон. – регіональний

ред. – редактор, редакція
 рел. – релігійний
 розм. – розмовний
 рос. – російська мова
 серб. – сербська мова
 словац. – словацька мова
 словен. – словенська мова
 сп. – спосіб
 спільн. – спільний
 спорт. – спортивний
 с. р. – середній рід
 ст. – століття
 т. – том
 ТГ – тематична група
 теп.ч. – теперішній час
 техн. – технічний
 т. зв. – так званий
 тис. – тисячоліття
 укр. – українська мова
 упор. – упорядник
 уроч. – урочистий стиль
 фам. – фамільярне слово, вираз
 філол. – філологічний
 франц. – французька мова
 хорв. – хорватська мова
 ч. – частина
 чес. – чеська мова
 чол.-ос. – чоловічо-особовий
 ч.р. – чоловічий рід
 швед. – шведська мова

Adj – adjectivum (лат.) – прикметник
 Adj₁ – прикметник у наз. відм.
 Adj₂ – прикметник у род. відм.
 Adj₃ – прикметник у дав. відм.
 Adj₄ – прикметник у знах. відм.
 Adj₅ – прикметник в ор. відм.
 Adj₆ – прикметник у місц. відм.
 Adv – adverbium (лат.) – прислівник
 ang. – angielski (пол.) – англійський
 сор. – sorula (лат.) – зв'язка
 ed. – editor (англ.) – редактор
 Inf – infinitivus (лат.) – інфінітив
 kier. – kierownik, kierownictwo (пол.) – керівник, керівництво
 N – nomen (лат.) – іменник
 N₁ – іменник у наз. відм.
 N₂ – іменник у род. відм.
 N₃ – іменник у дав. відм.

N₄ – іменник у знах. відм.
N₅ – іменник в ор. відм.
N₆ – іменник у місц. відм.
орг. – opracowano (пол.) – опрацьовано
pol. – polski (пол.) – польський
Praed – praedictum (лат.) – предикативне слово
Praep – praepositio (лат.) – прийменник
Pron – pronomen (лат.) – займенник
ros. – rosyjski (пол.) – російський
ser. – seria (пол.) – серія
ukr. – ukraiński (пол.) – український
V – verbum (лат.) – дієслово
V_f – verbum finitum (лат.) – особова форма дієслова
vol. – volume (англ.) – том
z. – zeszyt (пол.) – випуск

Література

Literatura

1. Наукова бібліографія

Bibliografia naukowa

- Авксентьев Л. Г., *Українська фразеологія*, Харків 1990.
- Ажнюк Б., *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*, Київ 1999.
- Азарова Л. Є., *Складні слова в українській мові: Структура, семантика, концепція „золотої” пропорції*, Вінниця 2000.
- Актуальні процеси українського словотвору*, за ред. В. Грещука, Івано-Франківськ 2002.
- Алефіренко М. Ф., *Теоретичні питання фразеології*, Харків 1987.
- Алефіренко М. Ф., *Фразеологізація* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Алефіренко М. Ф., *Фразеологізм* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2002.
- Алимпиева Р. В., *Сравнительная грамматика славянских языков*, Калининград 1994.
- Андерш Й. Ф., *Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською*, Київ 1987.
- Андерш Й. Ф., *Богемізм* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Апресян Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография* [в:] *Избранные труды*, т. 2, Москва 1995.
- Аркушин Г., *Старицька мова (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся)*, „Slavia Orientalis”, 1996, т. 14, № 2.
- Аркушин Г., *Арго лаборів*, „Slavia Orientalis”, 2002, т. 14, № 3.
- Арполенко Г. П., *Структурні типи інфінітивних речень*, „Українська мова і література в школі”, 1977, № 12.
- Арполенко Г. П., Городенська К. Т., Щербатюк Г. Х., *Числівник української мови*, Київ 1980.
- Арполенко Г. П., Забеліна В. П., *Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові*, Київ 1982.
- Арутюнова Н. Д., *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*, Москва 1988.
- Атлас української мови*, т. 1, Київ 1984; т. 2, Київ 1988; т. 3, Київ 2001.
- Бабич Н. Д., *Основи культури мовлення*, Львів 1990.
- Бабкин А. М., *Русская фразеология, ее развитие и источники*, Ленинград 1970.
- Багмут А. Й., *Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах*, Київ 1970.
- Багмут А. Й., *Порядок слів* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.

- Балли Ш., *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, Москва 1955.
- Бачваров Я., *Порядок слов как грамматическое средство в славянских языках (в сопоставлении с некоторыми неславянскими)* [в:] *Грамматическое описание славянских языков*, Москва 1974.
- Бевзенко С. П., *Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору*, Ужгород 1960.
- Бевзенко С. П., *Українська діалектологія*, Київ 1980.
- Бевзенко С. П., *Структура складного речення в українській мові*, Київ 1987.
- Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В., *Сучасна українська мова. Синтаксис*, Київ 2005.
- Беднаж М., *Польсько-українська міжмовна омонімія*, Ополе 2002.
- Безпояско О. К., *Іменні граматичні категорії*, Київ 1991.
- Безпояско О. К., Городенська К. Г., *Морфеміка української мови*, Київ 1987.
- Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М., *Грамматика української мови: Морфологія*, Київ 1993.
- Бердяев Н. А., *Русская и польская душа* [в:] Бердяев Н. А., *Философия свободы*, Москва 2004.
- Берегова О., *Символы славян*, Москва–Санкт-Петербург 2008.
- Березовенко А., *Кримінальне арго в Україні* [в:] *Мовознавство. Доповіді та повідомлення IV Міжнародного Конгресу Україністів*, Київ 2002.
- Бернштейн С. Б., *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Фонетика. Введение*, Москва 1961.
- Бернштейн С. Б., *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*, Москва 1974.
- Бернштейн С. Б., *Славянские языки* [в:] *Лингвистический энциклопедический словарь*, ред. В. Н. Ярцева, Москва 1990.
- Бесага Р., *Нестандартизовані елементи в українській літературній мові*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Ужгород 1997.
- Бігун Г., *Прислів'я та приказки шістьма мовами*, Київ 2003.
- Білодід І. К., *Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови*, Київ 1964.
- Білоноженко В. М., *Фразеологічне значення* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., *Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*, Київ 1989.
- Білоусенко П. І., *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)*, Київ 1994.
- Бірыла М. В., Шуба П. П., *Беларуская граматыка*, Мінск 1985.
- Бирнбаум Х., *Праславянський язык, Достижения и проблемы его реконструкции*, Москва 1987.
- Бобух Н. М., *Антонімі та фразеологізми з семантично протилежними компонентами*, „Мовознавство”, 1992, № 4.
- Бодуэн де Куртенэ И. А., *Польский язык сравнительно с русским и древне-церковно-славянским*, Санкт-Петербург 1912.
- Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. М., *Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія*, Київ 2006.
- Бондаревская О. О., *Синтаксическая однородность в украинском языке*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Киев 1973.
- Бошкович Р., *Основы сравнительной грамматики славянских языков: Фонетика и словообразование*, Москва 1984.

- Брицин М. Я., Жовтобрюх М. Я., Майборода А. В., *Порівняльна граматики української і російської мов*, Київ 1978.
- Брицин В. М., *Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження*, „Мовознавство”, 2001, № 3.
- Бровченко Т. О., *Словесний наголос в сучасній українській мові*, Київ 1969.
- Будняк Д., *Эволюция русского, польского и украинского языков: социолингвистический аспект*, Опале 2005.
- Будько М. В., *Семантико-синтаксическая структура простого усложненного предложения*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Киев 1992.
- Булахов М. Г., Жовтобрюх М. А., Кодухов В. И., *Восточнославянские языки*, Москва 1987.
- Булаховський Л. А., *Виникнення української мови та її положення серед інших слов'янських*, Київ 1948.
- Булаховський Л. А., *Курс сучасної української мови. Просте речення. Складне речення. Пунктуація*, т. 2, Київ 1956.
- Булаховський Л. А., *Питання походження української мови*, Київ 1956.
- Булаховський Л. А., *Керування* [в:] Булаховський Л. А., *Вибрані праці*: в 5 т., т. 2, Київ 1977.
- Булаховський Л. А., *Сполучники і сполучні групи (речення)* [в:] Булаховський Л. А., *Вибрані праці*: в 5 т., т. 2, Київ 1977.
- Булаховський Л. А., *К истории взаимоотношений славянских литературных языков* [в:] Булаховський Л. А., *Вибрані праці*: в 5 т., т. 3, Київ 1978.
- Булаховський Л. А., *Омонимия в славянских языках* [в:] Булаховський Л. А., *Вибрані праці* в 5 т., т. 3, Київ 1978.
- Бурак С. А., Старостин С. А., *Введение в лингвистическую компаративистику*, Москва 2001.
- Бурячок А. А., *Назви спорідненості і свояцтва в українській мові*, Київ 1961.
- Вайнрайх У., *Языковые контакты*, Киев 1979.
- Вакарюк Л., Панцьо С., *Українська мова. Морфеміка і словотвір*, Київ 2010.
- Варбот Ж. Ж., *Праславянские морфология, словообразование и этимология*, Москва 1984.
- Вартаньян Э. А., *Из жизни слов*, Москва 1973.
- Ващенко В. С., *Стилістичні явища в українській мові*, ч. 1, Харків 1958.
- Ващенко В. С., *Фразеологізація компаративних зворотів*, „Мовознавство”, 1975, № 4.
- Ващенко В. С., *Українська семасіологія: Типологія лексичних значень*, Дніпропетровськ 1981.
- Вежбицкая А., *Сопоставление культур через посредство лексики*, Москва 2001.
- Вендина Т. И., *Дифференциация славянских языков по данным словообразования*, Москва 1990.
- Венцкович Р. М., Страхова В. С., *Контрастивная лингвистика*, Москва 1984.
- Вечорек Д., *Украинский перфект на -но, -то на фоне польского перфекта*, Вроцлав 1994.
- Вечорек Д., *Украинский язык. Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности*, Wrocław 1997.
- Взаємодія усних і писемних стилів мови*, Київ 1982.
- Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови*, Київ 1990.
- Винницький В. М., *Наголос у сучасній українській мові*, Київ 1984.
- Винницький В. М., *Українська акцентна система: становлення, розвиток*, Львів 2002.
- Вихованець І. Р., *Називний, орудний і знахідний відмінок у функції присудка*, „Українська мова і література в школі”, 1973, № 8.
- Вихованець І. Р., *Прийменникова система української мови*, Київ 1980.
- Вихованець І. Р., *Система відмінків української мови*, Київ 1987.

- Вихованець І. Р., *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988.
- Вихованець І. Р., *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992.
- Вихованець І. Р., *Грамматика української мови: Синтаксис*, Київ 1993.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г., *Теоретична морфологія української мови*, Київ 2004.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П., *Грамматика української мови*, Київ 1982.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М., *Семантико-синтаксична структура речення*, Київ 1983.
- Війтик О. М., *Однорідні і неоднорідні означення*, „Українська мова і література в школі”, 1973, № 3.
- Виноградов В. В., *Русский язык: Грамматическое учение о слове*, Москва–Ленинград 1947.
- Вінтонів М. О., *Типологія форм присудка в сучасній українській мові*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1997.
- Вінценз А., *До проблеми українсько-польських мовних контактів*, „Мовознавство”, 1991, № 5.
- Войтович В., *Українська міфологія*, Київ 2002.
- Вокальчук Г. М., *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)*, за ред. А. П. Грищенка, Рівне 2004.
- Вольф Е. М., *Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков)*, Москва 1978.
- Вольф Е. М., *Функциональная семантика оценки*, Москва 1985.
- Вольф Е. М., *Прилагательное [в:] Лингвистический энциклопедический словарь*, под ред. В. Н. Ярцевой, Москва 1990.
- Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, за ред. О. С. Мельничука, Київ 1966.
- Гак В. Г., *О контрастивной лингвистике [в:] Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25, *Контрастивная лингвистика*, Москва 1989.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, т. 1–2, Тбилиси 1984.
- Галицько-руські народні приповідки*, зібрав І. Франко, т. 2, Львів 1901–1905.
- Ганудель З., *Лінгвістичний атлас українських говірок Східної Словаччини*, Пряшів 1984.
- Ганцов В., *Діалектологічна класифікація українських говорів*, Київ 1923.
- Герман К. Ф., *Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови*, Чернівці 1973.
- Герман К. Ф., *Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами*, Чернівці 1983.
- Глотова О. В., *Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причинності в сучасній українській мові*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Харків 1996.
- Глушкова Г. М., *Структурно-семантичні типи сурядності*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1998.
- Гнатюк Г. М., *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*, Київ 1982.
- Говори української мови*, Київ 1977.
- Головащук С. І., *Перекладні словники та принципи їх укладання*, Київ 1976.
- Голубовська І. О., *Метафорико-символічні постаті зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу „царство тварин”*, „Мовознавство”, 2003, № 6.
- Голубовська І. О., *Етнічні особливості мовних картин світу*, Київ 2004.
- Горбач О., *Арго українських вояків*, Мюнхен 1963.
- Горбач О., *Арго на Україні*, Мюнхен 1993.

- Горбач О., *Гене́за української мови та її становище серед інших слов'янських* [в:] Горбач О., *Зібрані статті*, т. 3, Мюнхен 1993.
- Горецький П. Й., *Історія української лексикографії*, Київ 1963.
- Городенська К. Г., *Семантична структура імператива* [в:] *Актуальні проблеми граматики*, Кіровоград 1996, вип. 1.
- Городенська К. Г., *Онтологічні параметри граматичних категорій способу та виду*, „Мовознавство”, 1997, № 1.
- Городенська К. Г., *Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві* [в:] *Життя у слові*, зб. наук.праць на пошану акад. В. М. Русанівського, відп. ред. В. Г. Скляренко, Київ 2011.
- Городенська К. Г., Кравченко М. В., *Словотвірна структура слова (Відіменні деривати)*, Київ 1981.
- Горпинич В. О., *Словотворення і словотвір української мови*, Київ 1995.
- Горпинич В. О., *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 1999.
- Горяний В. Д., *Синтаксис односкладних речень*, Київ 1984.
- Грабчиков С. М., *Межъязыковые омонимы и паронимы*, Минск 1980.
- Грамматическое описание славянских языков*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974.
- Гриценко П. Ю., *Моделювання системи діалектної лексики*, Київ 1984.
- Гриценко П. Ю., *Ареальне варіювання лексики*, Київ 1990.
- Гриценко П. Ю., *Українська мова у загальнослов'янському контексті* [в:] *Другий Міжнародний конгрес україністів, Мовознавство*, Львів 1993.
- Гриценко П. Ю., *Південно-західне наріччя* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Гриценко А. П., *Складносурядне речення в сучасній українській мові*, Київ 1969.
- Гриценко А. П., *Структурно-значеннєві особливості присвійних прикметників*, Київ 1976.
- Гриценко А. П., *Прикметник в українській мові*, Київ 1978.
- Гриценко А. П., *Прикметник у структурі словосполучення і речення*, „Українська мова і література в школі”, 1986, № 7.
- Гуйванюк Н. В., *Засоби вираження присвійності в українській мові*, Чернівці 1975.
- Гуйванюк Н. В., *Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць*, Чернівці 1999.
- Гумбольдт В. фон, *Язык и философия культуры*, Москва 1985.
- Гумецкая Л. Л., *К истории украинско-польских языковых связей* [в:] *Исследования по польскому языку*, отв. ред. З. Н. Стрекалова, Москва 1969.
- Гуць М. В., Олійник І. Г., Ющук І. П., *Українська мова в професійному спілкуванні*, Київ 2004.
- Гюлумянц К. М., *Грамматические особенности устойчивых сравнительных выражений польского языка* [в:] *Исследования по польскому языку*, Москва 1969.
- Грещук В. В., *Український відприкметниковий словотвір*, Івано-Франківськ 1995.
- Грещук В., *Роль Галичини у розвитку української і польської літературних мов другої половини ХІХ – початку ХХ ст.*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, т. 15–16, Warszawa 2003.
- Даниленко Л. І., Русанівський В. М., Федонюк В. Є., Чумак В. В., *Українське мовознавство у західних і південних слов'ян*, Київ 2005.
- Данильчук І. Г., *Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові*, Одеса 1996.
- Даценко І. Б., *Історія формування прислівників місця української мови*: дисерт. [...] канд. філол. наук, Київ 2007.

- Дегтярев В. И., *Категория числа в славянских языках (историко-семантическое исследование)*, Ростов-на-Дону 1982.
- Демська О. М., *Лексична та лексико-граматична омонімія сучасної української мови*: дисерт. [...] канд. філол. наук, Київ 1996.
- Демський М., *Українські фраземи й особливості їх творення*, Львів 1994.
- Джеймс К., *Контрастивний аналіз* [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 25, *Контрастивная лингвистика*, Москва 1989.
- Дзензелівський Й. О., *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика*, т. 1–3, Ужгород 1958–1993.
- Дзензелівський Й. О., *Українсько-західноєвропейські лексичні паралелі*, Київ 1969.
- Дзензелівський Й. О., *Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в карпатському ареалі*, Київ 1973.
- Дзензелівський Й., *Із спостережень над професійним діалектом шахтарів Макіївки* [в:] Дзензелівський Й., *Українське і слов'янське мовознавство*, Львів 1996.
- Дідківська Л. П., Родніна Л. О., *Словотвір. Синонімія. Стилїстика*, Київ 1982.
- Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О., *Українські символи*, Київ 1994.
- Довбня Л. Е., *Семантична трансформація спільнослов'янських слів у російській та українській мовах*: дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1993.
- Дорошенко С. І., *Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові*, Харків 1980.
- Дудик П. С., *Звертання-речення в сучасній українській мові*, „Українська мова і література в школі”, 1971, № 5.
- Дудик П. С., *Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення*, Київ 1973.
- Дудик П. С., *Просте ускладнене речення*, Вінниця 2002.
- Дякон А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б., *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*, Київ 2000.
- Дятчук В. В., Пустовіт Л. О., *Семантична структура і функціонування лексики сучасної української мови*, Київ 1983.
- Енциклопедія „Українська мова”*, відп. ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, Київ 2000.
- Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект*, відп. ред. В. І. Кононенко, Київ–Івано-Франківськ 2006.
- Ельмслев Л., *О категориях личности-неличности и одушевленности-неодушевленности* [в:] *Принципы типологического анализа языков различного строя*, Москва 1972.
- Єрмоленко С. Я., *Синтаксис і стилістична семантика*, Київ 1982.
- Єрмоленко С. Я., *Емоційна лексика* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Єрмоленко С. Я., *Історія української літературної мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Єрмоленко С. Я., *Стиль* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Есперсен О., *Философия грамматики*, Москва 2002.
- Жайворонок В. В., *Знаки української етнокультури: словник-довідник*, Київ 2006.
- Жайворонок В. В., *Українська етнолінгвістика: Нариси*, Київ 2007.
- Жанри і стилі в історії української літературної мови*, ред. В. В. Німчук, Київ 1989.
- Жилко Ф. Т., *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966.
- Жовтобрюх М. А., Кулик Б. І., *Курс сучасної української літературної мови*, ч. І, Київ 1972.
- Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Складенко В. Г., *Історія української мови. Фонетика*, Київ 1979.

- Журавлев А. П., *Фонетическое значение*, Ленинград 1974.
- Загнітко А. П., *Категорія роду в системі граматичних категорій іменника*, „Мовознавство”, 1987, № 2.
- Загнітко А. П., *Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці*, Київ 1990.
- Загнітко А. П., *Система і структура граматичних категорій дієслова*, Київ 1990.
- Загнітко А. П., *Основи функціональної морфології української мови*, Київ 1991.
- Загнітко А. П., *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення*, Донецьк 1994.
- Загнітко А. П., *Теоретична граматики української мови: Морфологія*, Донецьк 1996.
- Загнітко А. П., *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*, Донецьк 2001.
- Закревська Я. В., *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*, Київ 1976.
- Закревська Я. та ін., *Інструкція для укладання діалектних словників*, Львів 1992.
- Залеський А. М., *Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови*, „Мовознавство”, 1980, № 6.
- Заславская Н. В., *Семантико-стилистическая и функциональная характеристика межъязыковых омонимов в русском и украинском языках: автореф. дис. [...] канд. филол. наук*, Киев 1985.
- Заставний Ф. Д., *Географія України*, Львів 1994.
- Затовканоук М., *Словоизменение существительных в восточнославянских языках*, Praha 1975.
- Зверев А. Д., *Словообразование в современных восточнославянских языках*, Москва 1981.
- Зеров М., *Лекції з історії української літератури*, Торонто 1977.
- Зілінський І., *Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави)*, Горлиці 2008.
- Зіставне дослідження лексико-семантичних відносин у слов'янських мовах*, ред. Л. С. Паламарчук, Київ 1983.
- Іваненко З. І., *Система приєднаних конструкцій адвербіального значення*, Київ–Одеса 1981.
- Іваницька Н. Л., *Складений присудок як синтаксична структура [в:] Синтаксис словосполучення і простого речення*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.
- Іваницька Н. Л., *Двоскладне речення в українській мові*, Київ 1986.
- Івченко А., *Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології*, „Slavia Orientalis”, 1999, t. XLVIII, № 3.
- Івченко А., *Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія*, Харків 1999.
- Івченко М. П., *Числівники української мови*, Київ 1955.
- Ижакевич Г. П., Кононенко В. И. и др., *Сопоставительная стилистика русского и украинского языков*, Киев 1980.
- Иртеньева Н. Ф., *К вопросу о расположении предименных прилагательных в именной фразе*, „Вопросы теории английского языка”, вып. 2, Москва 1975.
- Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*, под ред. А. С. Мельничука, Киев 1986.
- Історія української мови: Вступ. Фонетика*, Київ 1978.
- Історія української мови: Лексика і фразеологія*, Київ 1983.
- Історія української мови: Морфологія*, Київ 1978.
- Історія української мови: Синтаксис*, Київ 1983.
- Кадомцева Л. О., *Українська мова: Синтаксис простого речення*, Київ 1986.
- Кадомцева Л. О., *Ускладнення речень у світлі сучасної синтаксичної теорії*, „Українське мовознавство”, 1989, вип. 16.
- Калашник В. С., *Милозвучність [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.

- Калько М. І., *Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові*, Черкаси 2008.
- Каранська М. У., *Синтаксис сучасної української літературної мови*, Київ 1995.
- Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Москва 1987.
- Карпенко Ю. О., *Ступені порівняння прикметників в українській мові*, „Українська мова і література в школі”, 1960, № 1.
- Карпіловська Є. А., *Конструювання складних словотворчих одиниць*, Київ 1998.
- Карпіловська Є. А., *Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація*, Київ 1999.
- Категория посессивности в славянских и балканских языках*, Москва 1989.
- Категория притяжательности в славянских и балканских языках*, отв. ред. Вяч. Вс. Иванов, Москва 1989.
- Категория сказуемого в славянских языках*, red. F. Giusti, S. Signorini, Мюнхен 1993.
- Катц Дж., *Философская релевантность языковой теории* [в:] *Философия языка*, Москва 2009.
- Качнелъсон С. Д., *Типология языка и речевое мышление*, Ленинград 1972.
- Качура О. В., *Ступенювання ознаки предиката в семантико-функціональному аспекті*, „Мовознавство”, 1991, № 3.
- Качуровський І., *Фоніка*, Мюнхен 1984.
- Квашук А. Г., *Синтаксис складного речення*, Київ 1986.
- Киклевич А., *Категория квантификации в славянских языках*, Минск 1992.
- Киклевич А. К., *Однородные и неоднородные определения: внутри- и межъязыковая типология (на материале польского и русского языков)*, „Slavia Orientalis”, 1992, t. 41, № 3.
- Киклевич А. К., Кожина А. А., *Польский язык*, Минск 2005.
- Килевая Л. Т., *Истоки устойчивости славянского ментального кода в языковой системе* [в:] *Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet*, red. nauk. L. Szpilewicz, Warszawa 2008.
- Кісь Р., *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму)*, Львів 2002.
- Клименко Н. Ф., *Система афіксального словотворення сучасної української мови*, Київ 1973.
- Клименко Н. Ф., *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові*, Київ 1984.
- Клименко Н. Ф., *Основи морфеміки сучасної української мови*, Київ 1998.
- Клименко Н. Ф., *Композити* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Клименко Н. Ф., *Продуктивність* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., *Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови*, Київ 1998.
- Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І., *Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських параллелей*, „Мовознавство”, 2003, № 2–3.
- Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ 2008.
- Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф., *Формалізовані основи семантичної класифікації лексики*, Київ 1982.
- Кобилянський Б. В., *Діалект і літературна мова: Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови*, Київ 1960.
- Коваленко Б. О., *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 2003.

- Ковалик І. І., *Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами*, Львів 1958.
- Ковалик І. І., *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Івано-Франківськ–Львів 2007.
- Коваль А. П., *Культура української мови*, Київ 1966.
- Коваль А. П., *Науковий стиль сучасної української мови. Структура наукового тексту*, Київ 1970.
- Коваль А. П., *Практична стилістика сучасної української мови*, Київ 1978.
- Коваль А. П., *Ділове спілкування*, Київ 1992.
- Коваль І. В., *Востоочнославянская фразеология: деривация, семантика, происхождение*, Гомель 1998.
- Ковальов В., *Виразальні засоби українського художнього мовлення*, Херсон 1992.
- Ковбаса Н. Л., *Составное сказуемое в украинском языке: автореф. дис. [...] канд. филол. наук*, Киев 1970.
- Кодухов В. И., *Способы описания грамматического строя современных славянских языков (на материале сложного предложения) [в:] Грамматическое описание славянских языков*, Москва 1974.
- Колесса О., *Погляд на історію української мови*, Прага 1924.
- Колодяжний А. С., *Приймений*, Харків 1980.
- Коломієць В. Т., *Спорідненість слов'янських мов*, Київ 1962.
- Коломієць В. Т., *Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період*, Київ 1973.
- Коломієць В. Т., *Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських*, „Мовознавство”, 1992, № 5.
- Коломієць В. Т., *Слов'янські мови [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Коломієць М. П., *Питання фразеологічної синоніміки*, Дніпропетровськ 1987.
- Кондрашов Н. А., *Славянские языки*, Москва 1958.
- Кононенко В. І., *Словесні символи в семантичній структурі фраземи*, „Мовознавство”, 1991, № 6.
- Кононенко В., *Символи української мови*, Івано-Франківськ 1996.
- Кононенко В., *Синоніміка порівняльних конструкцій [в:] Кононенко В., Мова. Культура. Стиль*, Київ–Івано-Франківськ 2002.
- Кононенко В., *Концепти українського дискурсу*, Київ–Івано-Франківськ 2004.
- Кононенко В., *Мова у контексті культури*, Київ–Івано-Франківськ 2008.
- Кононенко В. І., *Українська лінгвокультурологія*, Київ 2008.
- Кононенко В. І., Кононенко І. В., *Категорія атрибутивності в світлі граматичної концепції Олександра Потебні / О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури*, відп. ред. В. Ю. Франчук, Київ 2004.
- Кононенко В. І., Кононенко І. В., *Побутово-розмовне мовлення галичан [в:] Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект*, Київ–Івано-Франківськ 2006.
- Кононенко В. І., Кононенко І. В., *Контрастивна граматики української та польської мов*, Київ 2006, 2010.
- Кононенко В. І., Кононенко І. В., *Словесні символи в українській і польській мовах: лінгвокультурологічний аспект*, „Етнос і культура”, 2010, № 6–7.
- Кононенко І. В., *Компоненти оцінної структури прикметника*, „Мовознавство”, 1989, № 3.
- Кононенко І. В., *Номинативний комплекс „прилагательное вторичной номинации + имя существительное” в семантической структуре предложения [в:] Семасіологія і словотвір*, відп. ред. Л. С. Паламарчук, Київ 1989.
- Кононенко І. В., *Семантические оппозиции в структуре простого предложения*, „Русское языкознание”, вып. 22, Киев 1991.

- Кононенко І. В., *Пропозитивна семантика прикметника*, „Мовознавство”, 1991, № 5.
- Кононенко І. В., *Семантико-синтаксические отношения обусловленности в структуре простого предложения*, „Русское языкознание”, вип. 27, Київ 1994.
- Кононенко І., *Національно-мовна картина світу: зставний аспект (на матеріалі української та російської мов)*, „Мовознавство”, 1996, № 6.
- Кононенко І., *Семантико-синтаксичний потенціал прикметника в українській мові*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. VIII, Warszawa 1998.
- Кононенко І., *Семантико-синтаксичні відношення неядерних компонентів речення [в:] Вісник Прикарпатського університету. Серія „Філологія”, вип. V, Івано-Франківськ 2000.*
- Кононенко І., *Оцінний прикметник і оцінна структура*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 13–14, Warszawa 2002.
- Кононенко І., *Пропозитивність прикметників в українській і польській мовах [в:] П'ятий Конгрес Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство, Чернівці 2003.*
- Кононенко І., *Функціонування прикметника в мовному середовищі Галичини*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003.
- Кононенко І., *Оцінні прикметники в українській і польській мовах [в:] Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy końca XX wieku: X Międzynarodowe Sympozjum Slawistyczne*, red. B. Tuchoniuk, A. Kunicz, Zielona Góra 2003.
- Кононенко І., *Ад'єктивні конструкції в українській і польській мовах*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 17–18, Warszawa 2004.
- Кононенко І., *Конструкції з подвійними синтаксичними зв'язками в українській і польській мовах*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 19–20, Warszawa 2005.
- Кононенко І. В., *Порядок слов в ад'єктивно-субстантивном комплексі (на матеріалі руського, українського і польського мов)* [в:] Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. III Konferencja Międzynarodowa, red. L. Szypielewicz, Warszawa 2006.
- Кононенко І., *Взаємовпливи у мовних картинах світу українців і поляків*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 21–22, Warszawa 2006.
- Кононенко І. В., *Прикметник у системі семантичних відношень висловлювання [в:] VI Міжнародний Конгрес україністів. Мовознавство, Київ–Донецьк 2007.*
- Кононенко І., *Семантико-синтаксичний потенціал препозитивних і постпозитивних атрибутів*, „Мовознавство”, 2007, № 3.
- Кононенко І. В., *Языковая картина мира славян: контрастивный аспект [в:] Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. IV Konferencja Międzynarodowa*, red. nauk. L. Szypielewicz, Warszawa 2008.
- Кононенко І., *Семантико-синтаксичні типи іменних предикатів у слов'янських мовах [в:] Вісник Прикарпатського університету. Серія „Філологія (Мовознавство)”, вип. XXI–XXII, Івано-Франківськ 2009.*
- Кононенко І. В., *Прикметник у слов'янських мовах*, Київ 2009.
- Кононенко І. В., *Семантико-синтаксична структура предикатів з ад'єктивним компонентом [в:] Предикат у структурі речення*, ред В. І. Кононенко, Київ–Івано-Франківськ–Варшава 2010.
- Кононенко І. В., *Системний зв'язок дієслова та прикметника у слов'янських мовах [в:] Життя у слові, зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського*, відп. ред. В. Г. Склярєнко, Київ 2011.
- Коптілов В. В., *Актуальні питання українського художнього перекладу*, Київ 1971.
- Космеда Т., *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики*, Львів 2000.

- Коструба П. П., *Чергування фонем і його функції* [в:] *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика*, Київ 1969.
- Костусяк Н. М., *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*, Луцьк 2002.
- Коць Л. М., *Дієприслівник у сучасній українській літературній мові*, Київ 1964.
- Кочерган М. П., *Основи зіставного мовознавства*, Київ 2006.
- Кравчук А. М., *Польська фразеологія з ономастичним компонентом*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1999.
- Кронгауз М. А., *Семантика*, Москва 2001.
- Кротевич Є. В., *Будова складнопідрядного речення*, Львів 1951.
- Культура української мови*, Київ 1990.
- Кульчицький О., *Український персоналізм*, Мюнхен–Париж 1985.
- Курило О., *Матеріали до української діалектології та фольклористики*, Київ 1928.
- Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис*, за ред. Л. А. Булаховського, т. II, Київ 1951.
- Кусаль К., *Фразеологія в руско-польском словаре омонимов* [в:] *Frazeologia słowiańska*, pod red. M. Balowskiego, W. Chlebdy, Opole 2000.
- Кучеренко І. К., *Категорія відмінка в сучасній українській мові*, Львів 1961.
- Кучеренко І. К., *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія*, ч. 1, 2, Київ 1961, 1964.
- Кучеренко І. К., *Лексичне значення прийменника „Мовознавство”*, 1973, № 3.
- Кучеренко І. К., *Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами „Мовознавство”*, 1976, № 4.
- Кучеренко І. К., *Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах „Мовознавство”*, 1977, № 6.
- Левицький В. В., *Семантика і фонетика*, Черновці 1973.
- Левицький В. В., *Символічні значення українських голосних і приголосних „Мовознавство”*, 1973, № 2.
- Левицький В. В., *Звукової символізм. Основные итоги*, Черновці 1998.
- Левченко О., *Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект*, Львів 2005.
- Ледней О. Ф., *Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення*: автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Одеса 2003.
- Лейчик В., Секежицки Э., *Основи конфронтативної лексикології польського і російського мов, Szczecin 2000.*
- Леков И., *Общност и многообразие в грамматическая строй на славянските езици*, София 1958.
- Леков И., *Словообразователни склонности на славянските езици*, София 1958.
- Леков И., *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици*, София 1968.
- Лекомцева М. Н., *Типология структур слога в славянских языках*, Москва 1968.
- Лексика Полесья: Матеріали для полесского диалектного словаря*, Москва 1968.
- Леонидова М., *Междузиково омонимия на фразеологично равнище в руски и български език* [в:] *Славянска филология*, т. XVII, *Езикознание*. Доклади и статии за Международен Конгрес на славистите, София 1983.
- Леонова М. В., *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ 1982.
- Лесів М., *Українські говірки у Польщі*, Warszawa 1997.
- Леута О. І., *Старослов'янська мова*, Київ 2001.
- Линник Т. Г., *Параметричні прикметники і їх становлення*, Київ 1982.
- Липняцкая Е., *Эти странные поляки*, пер. с англ., Москва 2001.

- Лисиченко Л. А., *Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова*, Харків 1977.
- Лисиченко Л. А., *Структура мовної картини світу*, „Мовознавство”, 2001, № 5–6.
- Лич Э., *Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов*, Москва 2001.
- Лукінова Т. Б., *Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис)*, Київ 2000.
- Лучик В. В., *Вступ до слов'янської філології*, Київ 2008.
- Мазон А., *Вид в славянских языках: Принципы и проблемы*, Москва 1958.
- Максимович М. А., *Исследование о полногласии* [в:] Максимович М. А., *Собрание сочинений*, т. 3, Киев 1880.
- Манакин В. Н., *Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки*, Киев–Кировоград 1994.
- Масенко Л., *Українські імена і прізвища*, Київ 1990.
- Масенко Л. Т., *Мова і політика*, Київ 2004.
- Матвіяс І. Г., *Синтаксис займенників в українській мові*, Київ 1962.
- Матвіяс І. Г., *Іменник в українській мові*, Київ 1974.
- Матвіяс І. Г., *Українська мова і її говори*, Київ 1990.
- Матвіяс І. Г., *Варіанти української літературної мови*, Київ 1998.
- Махній М. М., *Невербаліка і культура*, Vloх.ua 2009.
- Мацюк Г., *Українська мова професійного спілкування*, Київ 2006.
- Мацюсович Я. В., *Морфологический строй польского литературного языка*, Ленинград 1976.
- Медведев Ф. П., *Система сполучників в українській мові: Короткий нарис*, Харків 1962.
- Медвідь О., *Просторіччя як категорія мовознавства і перекладознавства* [в:] *Третій Міжнародний Конгрес україністів. Мовознавство*, Харків 1996.
- Мейе А., *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*, Москва–Ленинград 1938.
- Мейе А., *Общеславянский язык*, Москва 1951.
- Мельничук А. С., *Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках (Краткая характеристика общих закономерностей)*, Киев 1958.
- Мельничук А. С., *Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові*, „Слов'янське мовознавство”, 1961, вип. 3.
- Мельничук А. С., *Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах*, Київ 1963.
- Мельничук А. С., *Розвиток структури слов'янського речення*, Київ 1966.
- Мельничук А. С., *Індоевропейські мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Мельничук А. С., *Синхронія і діахронія* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Мірченко М. В., *Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення)*, Київ 1997.
- Мірченко М. В., *Структура синтаксичних категорій*, Луцьк 2001.
- Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*, Київ 1977.
- Мова сучасної масово-політичної інформації*, Київ 1979.
- Мозгунов В., *Можливості вираження прямого об'єкта в українській і польській мовах* [в:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*, pod. red. L. Pisarek i I. Łuczaków, Wrocław 1998.
- Мозгунов В., *Вплив російської та української мов на формування злочинного жаргону польської мови* [в:] *Слов'янський збірник*, вип. 5, Одеса 2000.

- Мойсієнко А. К., *Полісемія і денотативна співвіднесеність слова [в:] Лексична і граматична деривація в українській мові*, Київ 1983.
- Мойсієнко А., *Динамічний аспект номінації*, Київ 2004.
- Мойсієнко А. К., *Структурно-семантична організація простого ускладненого речення [в:] Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, відп. ред. Г. Ф. Семенюк, вип. 17, Київ 2006.
- Мокиєнко В., *В глибокій поговорки*, Київ 1989.
- Мокиєнко В. М., *Славянская фразеология*, Москва 1989.
- Молошная Т. Н., *Субстантивные словосочетания в славянских языках*, Москва 1975.
- Молошная Т. Н., *Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках*, Москва 1985.
- Молошная Т. Н., *О временных формах глагола в современных славянских языках [в:] Типологические и сопоставительные методы в славянском языкознании*, Москва 1993.
- Морфологічна будова сучасної української мови*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.
- Москаленко А. А., *Українська лексика першої половини XIX ст.*, Одеса 1969.
- Москаленко Н. А., *Односкладні речення*, Одеса 1965.
- Мразек Р., *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения*, Brno 1990.
- Мукан Г. М., *Багатозначність і омонімія*, „Українська мова і література в школі”, 1970, № 8.
- Муромцева О. Г., *Розвиток української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.*, Харків 1985.
- Нагорна Л., *Політична мова і мовна політика. Діапазон можливостей політичної лінгвістики*, Київ 2005.
- Назарова Т. В., *Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті*, Київ 1985.
- Найда А. М., *Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти)*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Дніпропетровськ 2002.
- Нахтигал Р., *Славянские языки*, Москва 1963.
- Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*, Москва 1978.
- Недбайло Л. І., *Категорія числа в сучасній українській мові: автореф. дис. [...] канд. філол. наук*, Київ 1968.
- Непокупний А. П., *Балто-северославянские языковые связи*, Київ 1976.
- Непокупний А. П., *Балтійські родичі слов'ян*, Київ 1979.
- Нечитайло О. І., *Синоніми в лексикографії*, Київ 1987.
- Николаева Т. М., *Фразовая интонация славянских языков*, Москва 1977.
- Николаева Т. М., *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Москва 1985.
- Ніколаєнко Л. І., *Структурно-семантична характеристика агентивів – композитів у польській мові*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 1999.
- Ніколашина Т. І., *Семантична типологія прислівників в українській мові: автореф. дис. [...] канд. філол. наук*, Дніпропетровськ 1997.
- Никончук М. В., *Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)*, Київ 1979.
- Німчук В. В., *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*, Київ 1980.
- Німчук В. В., *Давньоруська спадщина в лексиці української мови*, Київ 1992.
- Німчук В. В., *Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови*, „Мовознавство”, 1998, № 1.

- Номис М., *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ 1993.
- Норман Б. Ю., *Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков*, Минск 1988.
- Общая лексика германских и балто-славянских языков*, отв. ред. А. П. Непокупный, Киев 1989.
- Общекарпатский диалектологический атлас: Вступительный выпуск*, Скопје 1988; вып. 1, Кишинев 1989; вып. 2, Москва 1988.
- Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования 1975*, Москва 1977.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, вып. 1. *Животный мир*, Москва 1988.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Рефлексы*, вып. 2, Москва 1990.
- Овсянико-Куликовский Д. Н., *Психология национальности*, Петроград 1922.
- Огієнко І., *Українська культура*, Київ 1918.
- Огієнко І., *Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х років*, Варшава 1930.
- Огієнко І., *Полонізми в сучасній українській мові*, „Рідна школа”, 1936, ч. 1.
- Огієнко І., *Історія української літературної мови*, Київ 1995.
- Ожоган В. М., *Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови*, Київ 1997.
- Озерова Н. Г., *Средства выражения отрицания в русском и украинском языках*, Киев 1978.
- Олексенко В. П., *Словотвірні категорії суфіксальних іменників*, Херсон 2001.
- Ощипко І., *Структурні типи польських відприкметникових прислівників та їх українські аналоги* [в:] *Актуальні проблеми українського словотвору*, за ред. В. Грещука, Івано-Франківськ 2002.
- Мадучева Е. В., *О семантике синтаксиса* [в:] *Материалы к трансформационной грамматике русского языка*, Москва 1974.
- Паламарчук Л. С., *Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики)*, Київ 1978.
- Паламарчук Л. С., Андерш Й. Ф., Стоянов І. А., *Зіставне дослідження лексико-семантичних відношень у слов'янських мовах* [в:] *IX Міжнародний з'їзд славістів. Слов'янське мовознавство. Доповіді*, відп. ред. О. С. Мельничук, Київ 1983.
- Паламарчук О. Л., *„Фальшиві друзі” перекладача як особливий різновид чесько-української інтерференції* [в:] *Розвиток духовної культури слов'янських народів*, Київ 1991.
- Паночко М. Н., *Украинская спортивная лексика*, дис. [...] канд. філол. наук, Киев 1977.
- Панько Т. І., *Склад і структура термінологічної лексики української мови*, Київ 1984.
- Панько Т., *Передумови типологічного дослідження лексико-семантичних груп української та польської мов*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Wrocław 1996.
- Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П., *Українське термінознавство*, Львів 1994.
- Перебийніс В. С., *Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови*, Київ 1970.
- Перебийніс В. С., Муравицька М. П., Дарчук Н. П., *Частотні словники та їх використання*, Київ 1985.
- Передрієнко В. А., *Формування української літературної мови на народній основі у XVIII ст.*, Київ 1979.
- Петренко В. Ф., *Основы психосемантики*, Смоленск 1997.

- Пещак М. М., *Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні*, „Мовознавство”, 1996, № 4–5.
- Пещак М. М., *Нариси з комп'ютерної лінгвістики*, Ужгород 1999.
- Пещак М. М., *Комунікативний синтаксис*, Київ 2000.
- Півторак Г. П., *Форми інфінітива в українській мові*, Київ 1974.
- Півторак Г. П., *Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (Історико-фонетичний нарис)*, Київ 1988.
- Півторак Г., *Українці: звідки ми і наша мова*, Київ 1993.
- Півторак Г. П., *Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію*, „Мовознавство”, 1997, № 4–5.
- Півторак Г. П., *Приголосні звуки [в:] Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Пінчук О. Ф., *Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови [в:] Морфологічна будова сучасної української мови*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.
- Платон, *Сочинения*, т. 1, Москва 1968.
- Плющ М. Я., *Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*, Київ 1978.
- Плющ М. Я., *Категорія суб'єкта і об'єкта у структурі простого речення*, Київ 1986.
- Плющ М. Я., *Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 2010.
- Плющ П. П., *Історія української літературної мови*, Київ 1971.
- Полюга Л. М., *Омонімія і багатозначність слова*, „Українська мова і література в школі”, 1985, № 7.
- Пономарьов А., *Українська етнографія*, Київ 1994.
- Посвянская А. С., *К вопросу о порядке слов в польском языке [в:] Институт славяноведения. Краткие сообщения*, т. 18, Москва 1956.
- Посвянская А. С., *Место определения в современном польском языке*, „Филологические науки”, 1959, № 2.
- Потебня А. А., *Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка*, Харьков 1930.
- Потебня А. А., *Из записок по русской грамматике*, т. 1–2, Москва 1958; т. 3, Москва 1968; т. 4, Москва 1985.
- Потебня А. А., *О некоторых символах в славянской народной поэзии [в:] Потебня А. А., Слово и миф*, Москва 1989.
- Потебня А. А., *Мысль и язык*, Киев 1993.
- Проблеми сучасної ареалогії*, Київ 1994.
- Пучковський Ю. Я., *Польська мова*, Рівне 2000.
- Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. М., *Дієслово в лексикографічній системі*, Київ 2004.
- Ревзина О. Г., *Структура словообразовательных полей в славянских языках*, Москва 1969.
- Редько Ю. К., *Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими [в:] Філологічний збірник*, Київ 1958.
- Редько Ю. К., *Сучасні українські прізвища*, Київ 1966.
- Ризнык С., *Семантико-синтаксическая сочетаемость имен прилагательных с именами существительными в украинском и польском языках [в:] Współzależność języków słowiańskich. Aspekt ligwistyczny i glottodydaktyczny*, pod red. J. Bartoszewskiej i M. Grabskiej, Gdańsk 1998.
- Рильський М., *Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу*, Київ 1958.
- Ритмічні засоби українського вірша*, Київ 1965.

- Ровдо И. С., *Межъязыковые омонимы в условиях русско-белорусского и белорусско-русского двуязычия*, автореф. [...] канд. филол. наук, Минск 1980.
- Руделев В. Г., *К истории этнического имени славян* [в:] *Питання ономастики*, Київ 1978.
- Руденко Л. М., *Обставинна детермінація в структурі тексту: Семантико-синтаксичний і стилістичний аспект*, Київ 1996.
- Русанівський В. М., *Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською* [в:] *Славістичний збірник*, Київ 1963.
- Русанівський В. М., *Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах* [в:] *Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славістів (Прага)*, Київ 1968.
- Русанівський В. М., *Структура українського дієслова*, Київ 1971.
- Русанівський В. М., *Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови* [в:] *Слово і труд*, Київ 1976.
- Русанівський В. М., *Дієслово – рух, дія, образ*, Київ 1977.
- Русанівський В. М., *Префіксальний словотвір сучасної української літературної мови*, Київ 1979.
- Русанівський В. М., *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*, Київ 1985.
- Русанівський В. М., *Структура лексичної і граматичної семантики*, Київ 1988.
- Русанівський В. М., *Давньоруська мова: міф чи реальність?*, „Мовознавство”, 1993, № 2.
- Русанівський В. М., *Історія української літературної мови*, Київ 2002.
- Самійленко С. П., *Нариси з історичної морфології української мови*, ч. 1–2, Київ 1964–1970.
- Сасинович Е. С., *Дієприслівник в сучасній українській мові*, Київ 1963.
- Сегей П., *Хуторянство? Ні, самобутність! Як європейські мови утверджували власну термінологію*, „Світогляд”, 2008, № 2.
- Селіванова О. О., *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)*, Київ–Черкаси 2004.
- Селиверстова О. Н., *Контрастивная синтаксическая семантика: Опыт описания*, Москва 2004.
- Сербенська О., *Наше усне мовлення: 30 питань і відповідей*, „Дзвін”, 2000, № 10.
- Сидяченко Н. Г., *Мовотворчість українських і польських письменників*, Київ 2009.
- Симоненко Л. О., *Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах*, Київ 1993.
- Симоненко Л. О., *Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку* [в:] *Українська термінологія і сучасність*, Київ 2001, вип. 4.
- Симонова К. С., *Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток*, „Українська мова та література в школі”, 1983, № 7.
- Синиця І. А., *Відображення бінарності світосприйняття в інтерпретації архетипних образів української культури* [в:] *Життя у слові*, зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського, Київ 2011.
- Синтаксис словосполучення і простого речення*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.
- Синявський О., *Норми української літературної мови*, Харків 1931.
- Сімонок В. П., *Мовна картина світу. Взаємодія мов*, Харків 1988.
- Сімонок В. П., *Семантико-функціональний аналіз іношомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу*, Харків 2000.
- Скаб М. В., *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*, Чернівці 2008.
- Скаб М. С., *Грамматика апеляції в українській мові*, Чернівці 2002.

- Скляренко В. Г., *Праслов'янська акцентологія*, Київ 1998.
- Скляренко В. Г., *Неповноголосся* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Скляренко В. Г., *Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження*, Київ 2006.
- Скрипник Л. Г., *Фразеологія української мови*, Київ 1973.
- Славянски езици. Граматични очерци*, отв. ред. С. Стоянов, Софія 1994.
- Славянские языки: Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков*, под ред. А. Г. Широковой и В. П. Гудкова, Москва 1977.
- Слинько І. І., *Історичний синтаксис української мови*, Київ 1973.
- Слинько І. І., *Речення з однорідними членами*, „Українська мова і література в школі”, 1976, № 12.
- Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф., *Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання*, Київ 1994.
- Словотвір сучасної української літературної мови*, за ред. М. А. Жовтобрюха, Київ 1979.
- Смаль-Стоцький С., *Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення*, Прага 1927.
- Снитко Е. С., *Внутренняя форма номинативных единиц*, Львів 1990.
- Соколова С., *Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов*, „Українська мова”, 2003, № 2.
- Соколова С. О., *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*, Київ 2003.
- Сопоставительная грамматика русского и белорусского языков: Морфология*, Минск 1990.
- Сопоставительная грамматика русского и украинского языков*, под ред. Н. Г. Озеровой, Київ 2003.
- Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*, Москва 1983.
- Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*, Москва 1987.
- Сопоставительное исследование русского и украинского языков: Лексика и фразеология*, отв. ред. Г. П. Ижакевич, Київ 1991.
- Ставицька Л., *Арго, жаргон, сленг*, Київ 2005.
- Стахів М., *Український комунікативний етикет*, Київ 2008.
- Стиль і час*, Київ 1983.
- Струганець Л., *Особливості репрезентацій сакральної лексики в українській лексикографії*, „Мандрівець”, 2000, № 5–6.
- Струганець Л., *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*, Тернопіль 2002.
- Структурні рівні українських говорів*, Київ 1985.
- Сукаленко Т. М., *Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові*, Київ 2010.
- Супрун А. Е., *Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи*, Минск 1969.
- Супрун А. Е., *Лексическая типология славянских языков*, Минск 1983.
- Супрун А. Е., *Эволюция системы частей речи в славянских языках*, Минск 1988.
- Супрун А. Е., *Введение в славянскую филологию*, Минск 1989.
- Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, Київ 1997.
- Сучасна українська літературна мова*, за ред. М. Я. Плющ, Київ 2009.
- Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1969.
- Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1973.
- Сучасна українська літературна мова: Морфологія*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1969.

- Сучасна українська літературна мова: Синтакси, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1972.
- Сучасна українська літературна мова: Стилїстика, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ 1973.
- Тараненко О. О., Полїсемїчний паралелїзм і явище семантичної аналогїї, Київ 1980.
- Тараненко О. О., Відображення суспїльного сприйняття свїту в семантицї мови [в:] *Мова і культура*, Київ 1986.
- Тараненко А. А., Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы), Киев 1989.
- Тараненко О. О., Динаміка слов'янських іменних класифікацій у діахронії і синхронії [в:] XI Міжнародний з'їзд славїстів. Слов'янське мовознавство. Доповідї, відп. ред. В. М. Русанівський, Київ 1993.
- Тараненко О. О., Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-їдеологічних проблем, „Мовознавство”, 1993, № 2.
- Тараненко О. О., Лексичне значення [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Тараненко О. О., Синоніми [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Тараненко О. О., Колоквіалїзація, субстандартїзація та вульгарїзація як характерні явища стилїстики сучасної української мови, „Мовознавство”, 2003, № 1.
- Тараненко О. О., Принципи андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух, „Мовознавство”, 2005, № 1.
- Тараненко О., Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози, „Мовознавство”, 2008, № 1.
- Творительный падеж в славянских языках, под ред. С. Б. Бернштейна, Москва 1958.
- Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974.
- Теоретичні проблеми лінгвістичної стилїстики, відп. ред. Г. П. Їжакевич, Київ 1972.
- Тимошук М., О русских оборотах типа питать надежду и их польских эквивалентах [в:] *Проблемы изучения эквивалентности в славянских языках*, Москва 1997.
- Тимченко Е., Функції генетива в южнорусской языковой области, Варшава 1913.
- Тимченко Є., Льокатив в українській мові (з української складні), Київ 1925.
- Тимченко Є., Номінатив і датив в українській мові, Київ 1925.
- Тимченко Є., Вокатив і інструменталь в українській мові, Київ 1926.
- Тимченко Є., Акузатив в українській мові (з української складні), Київ 1928.
- Тихомирова Т. С., Курс польского языка, Москва 1988.
- Тихомирова Т. С., Польский язык, Москва 2006.
- Ткач Л., Перспективи дослідження українсько-польських взаємин у соціолінгвістичному аспекті, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 17–18, Warszawa 2004.
- Ткаченко О. Б., Особенности употребления современных польских глагольно-именных формаций типа *itupańie (się) – (i)tućie (się)* [в:] *Исследования по польскому языку*, Москва 1969.
- Ткаченко О. Б., Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков, Киев 1979.
- Ткаченко О. Б., Запозичення [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Ткаченко О. Б., Полонїзм [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Ткаченко О. Б., Українсько-польські мовні контакти [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, Київ 2000.
- Ткаченко О., Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу), Київ 2006.
- Ткаченко О. Б., Староукраїнська мова як цілісна традиція і причини її занепаду [в:] *Життя у слові*, зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського, відп. ред. В. Г. Скляренко, Київ 2011.

- Товстенко В. Р., *Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище*, Київ 2003.
- Тодор О., *Запозичення-англіцизми у мові преси 80–90-х років* [в:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Українська мова, red. nauk S. Jermolenko, Opole 1999.
- Толстая С. М., *Славянская морфология: основные понятия, аспекты и методы*, Москва 1993.
- Толстой Н. И., *Мысли Н. С. Трубецкого о русском языке и других славянских языках* [в:] *Язык и речь как объекты филологического исследования*, Калинин 1981.
- Толстой Н. И., *История и структура славянских литературных языков*, Москва 1988.
- Толстой Н. И., *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва 1995.
- Томусяк Л. М., *Пропозитивна структура речень з дуплексивами*, „Мовознавство”, 1998, № 4–5.
- Тополинская З., *Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории* [в:] *Грамматическое описание славянских языков*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1974.
- Топоров В., *Локатив в славянских языках*, Москва 1961.
- Тоцька Н. І., *Голосні фонемі української літературної мови*, Київ 1971.
- Тоцька Н. І., *Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія*, Київ 1981.
- Трубачев О. Н., *Этногенез и культура древних славян: Лингвистические исследования*, Москва 1991.
- Тулина Т. А., *Функциональная типология словосочетаний*, Киев–Одесса 1976.
- Увод в изучаването на южнославянските езици*, София 1986.
- Удовиченко Г. М., *Словосполучення в сучасній українській літературній мові*, Київ 1968.
- Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г., *Українська фразеологія*, Харків 1990.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В., *Фразеологія сучасної української мови*, Київ 2007.
- Українська діалектна лексика*, Київ 1987.
- Українська лінгвістична географія*, Київ 1966.
- Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*, Київ 1977.
- Українсько-російська двомовність. Лінгво-соціокультурні аспекти*, ред. Л. Ставицька, Київ 2007.
- Уорф Б. Л., *Наука и языкознание (о двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление)* [в:] *Новое в лингвистике*, ред. В. А. Звегинцев, Москва 1960.
- Уорф Б. Л., *Отношение норм поведения и мышления к языку* [в:] *Новое в лингвистике*, ред. В. А. Звегинцев, Москва 1960.
- Урбанчик С., *Контакты польської мови з іншими слов'янськими мовами* [в:] *Взаємовплив слов'янських мов і літератур*, відп. ред. В. І. Масальський, Київ 1972.
- Филин Ф. П., *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Ленинград 1972.
- Франчук В. Ю., *Перехід відносних прикметників у якісні*, „Українська мова і література в школі”, 1964, № 12.
- Фрумкина Р. М., *Константы культуры – продолжение темы* [в:] *Язык и культура: Факты и ценности*, отв. ред. Е. С. Кубрякова, Ф. Е. Янко, Москва 2001.
- Храмова В., *До проблеми української ментальності* [в:] *Українська душа*, Київ 1993.
- Царук А. В., *Семантико-грамматические и стилистические параметры многоприставочных глаголов украинского языка*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Днепропетровск 1990.

- Царук О. В., *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*, Дніпропетровськ 1998.
- Чабаненко В. А., *Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень [в:] Синтаксис словосполучення і простого речення*, Київ 1975.
- Чабаненко В. А., *Основи мовної експресії*, Київ 1984.
- Чапля І. К., *Прислівники в українській мові*, Харків 1960.
- Чейф У. Л., *Значение и структура языка*, Москва 1975.
- Чередниченко І. Г., *Складнопідрядні речення в сучасній українській мові*, Чернівці 1959.
- Чередниченко І. Г., *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*, Київ 1962.
- Черниш Т. О., *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)*, Київ 2003.
- Чеснокова Л. Д., *Семантические типы членов предложения с двойными отношениями*, Ростов-на-Дону 1972.
- Чижевський Д., *Нариси з історії філософії України*, Брюссель–Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк–Торонто 1983.
- Чирва Г. М., *Безособові речення*, „Українська мова і література в школі”, 1974, № 3.
- Чумак В. В., *Типология сказуемого в сербохорватском и восточнославянском языках*, Киев 1985.
- Чучка П. П., *Вступ до слов'янської філології*, Київ 1988.
- Шанский Н. М., *Фразеология современного русского языка*, Москва 1985.
- Шевельов Ю., *Українська мова в першій половині двадцятого століття: Стан і статус*, Київ 1987.
- Шевельов Ю., *Внесок Галичини у формування української літературної мови*, Львів–Нью-Йорк 1996.
- Шевельов Ю., *Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії [в:] Історія української мови. Хрестоматія, упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко*, Київ 1996.
- Шевельов Ю. В., *Історична фонологія української мови*, Харків 2002.
- Шелудько Д., *Німецькі елементи в українській мові*, Київ 1929.
- Шерех Ю., *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен 1951.
- Шерех (Шевельов) Ю., *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Поза книжками і з книжок*, Київ 1998.
- Шило Г. Ф., *Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра*, Львів 1957.
- Шиприкевич В. В., *Питання фоностилістики*, Київ 1972.
- Широков В. А., *Елементи лексикографії*, Київ 2005.
- Широков В. А. та ін., *Корпусна лінгвістика*, Київ 2005.
- Широков В. А. та ін., *Лінгвістичні та системотехнічні основи тлумачної лексикографії*, Київ 2010.
- Шовгун Н. О., *Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп*, автореф. дис. [...] канд. філол. наук, Київ 2000.
- Шульжук К. Ф., *Складні багатокomпонентні речення в українській мові*, Київ 1986.
- Шульжук К. Ф., *Синтаксис української мови*, Київ 2004.
- Шумарова Н. П., *Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму*, Київ 2000.
- Щербатюк Г. Х., *Однокореневі прикметники на -ний, -овий [в:] Морфологічна будова сучасної української мови*, відп. ред. М. А. Жовтобрюх, Київ 1975.
- Юрковский М., *Категория рода как предмет эквивалентно-сопоставительного анализа [в:] Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках*, Москва 1997.

- Юрченко О. С., *Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кін. XVIII – поч. XIX ст.)*, Харків 1984.
- Янів В., *Нариси до історії української етнопсихології*, Мюнхен 1993.
- Ярема Я., *Українська духовність в її культурно-історичних виявах [в:] Перший український педагогічний конгрес 1935 р.*, Львів 1938.
- Яремчук И. С., *Конструкции с однородными членами и обобщающими словами в свете грамматики*: автореф. дис. [...] канд. филол. наук, Днепропетровск 1985.
- Ярцева В. Н., *Контрастивная грамматика*, Москва 1981.
- Adjective classes: A cross-linguistic typology*, eds. R. M. W. Dixon, A. Y. Aikhenvald, Oxford 2004.
- Ajdukiewicz K., *Zdania pytajne [w:] Język i poznanie*, t. 1, Warszawa 1960.
- Ampel T., *Wypowiedzenia okolicznikowe profrazowe we współczesnym języku polskim*, Rzeszów 1975.
- Anatomia gniewu. Emocje negatywne w językach i kulturach świata*, red. A. Duszak, K. Pawlak, Warszawa 2003.
- Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, red. A. Duszak, K. Pawlak, Warszawa 2005.
- Andrejewicz U., *O związkach składniowych tzw. wołacza w zdaniach współczesnej polszczyzny*, „Polonica”, XIII, 1967.
- Antas J., *O mechanizmach negowania. Wybrane semantyczne i pragmatyczne aspekty negacji*, Kraków 1991.
- Antinucci F., Gebert L., *Semantyka aspektu czasownikowego [w:] Studia gramatyczne*, Wrocław 1977.
- Anusiewicz J., *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki [w:] Język a kultura*, t. 1, *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław 1991.
- Anusiewicz J., *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995.
- Apresjan J. D., *Semantyka leksykalna*, Wrocław–Warszawa 1980.
- Atlas gwar bojkowskich*, t. 1–7, Wrocław 1980–1991.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1–2, Wrocław 1980–1989.
- Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, t. 1–11, Wrocław 1979–2005.
- Atlas językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, t. 1–15, Wrocław 1964–1978.
- Awramiuk E., *Systemność polskiej homonimii między-paradygmatycznej*, Białystok 1999.
- Bajerowa I., *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
- Bajerowa I., *Badania nad terminologią języków specjalnych (środowiskowych) [w:] Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięciolecie niepodległości (1918–1978)*, pod red. J. Riegera, M. Szymczaka, Wrocław 1982.
- Bajerowa I., *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992.
- Bańko M., *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa*, Warszawa 2001.
- Bartmiński J., *Stereotyp jako pojęcie lingwistyczne [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej I*, Warszawa 1985.
- Bartmiński J., *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata [w:] Językowy obraz świata*, pod red. J. Anusiewicza, J. Bartmińskiego, Lublin 1990.
- Bartmiński J., *Styl potoczny [w:] Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.

- Bartmiński J., Mazur J., *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Wrocław 1978.
- Bartnicka B., *Funkcje semantyczno-składniowe bezokolicznika we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1982.
- Bartnicka B., *Studia nad językiem pisarzy*, Warszawa 1992.
- Bartnicka B., Rybicka H., *Analiza statystyczna form stopniowania opisowego w języku polskim, czeskim i słowackim* [w:] *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, t. IV, red. H. Orzechowska, Warszawa 1984.
- Basara A., Basara J., Wójtowicz J., Zduńska H., *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur, I. Konsonantyzm*, Warszawa 1959.
- Baudouin de Courtenay J. N., *Dzieła wybrane*, t. 3, Warszawa 1974.
- Baudouin de Courtenay J. N., *O języku polskim*, Warszawa 1984.
- Bąba S., *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań 1986.
- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1987.
- Bąba S., *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Poznań 2009.
- Bąk P., *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010.
- Bennet M., *Basic concepts of interkultural communication. Selected Readings*, Yarmouth 1998.
- Benni T., *Fonetyka opisowa języka polskiego*, Wrocław 1959.
- Benveniste E., *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, t. 1–2, Paris 1969.
- Blicharski M., *Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa 1977.
- Bobran M., *Очерк синтаксиса простого предложения русского и польского языков*, Rzeszów 1993.
- Bobran M., *Składnia polska i rosyjska zdania podmiotowo-orzeczeniowego z orzeczeniem czasownikowym*, Rzeszów 1994.
- Bobran M., *Składnia polska i rosyjska zdania pojedynczego z orzeczeniem imiennym*, Rzeszów 1994.
- Bobran M., *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, Rzeszów 1995.
- Bobran M., *Semantyka trybu składniowego języka polskiego i rosyjskiego*, Rzeszów 1996.
- Bobrowski I., *Gramatyka opisowa języka polskiego (Zarys modelu transformacyjno-generatywnego)*, t. 1: *Struktury wyjściowe*, Kielce 1995; t. 2: *Od struktur wyjściowych do tekstu*, Kielce 1998.
- Bogusławski A., *Czasowniki dokonane i niedokonane i ich stosunki wzajemne*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. 2, Językoznawstwo, Warszawa 1963.
- Bogusławski A., *Właściwości pragmatyczne wyrażen równoznacznych*, „Pamiętnik Literacki”, 1973, nr 64/3.
- Bogusławski A., *Presupozycje a negacja* [w:] *Semantyka tekstu i języka*, red. M. Mayenowa, Wrocław 1976.
- Bogusławski A., *Polski sufiks -utki*, „Poradnik Językowy”, 1991, z. 5–6.
- Bogusławski A., *Język w słowniku*, Wrocław 1987.
- Boksański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M., *Socjologia języka*, Warszawa 1977.
- Boniecka B., *Podstawowe typy struktur pytajnych polszczyzny mówionej* [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław 1978.
- Brajerski T., *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin 1995.
- Bralczyk J., *Leksykon zdań polskich*, Warszawa 2004.
- Brodowska-Honowska M., *Zarys klasyfikacji polskich derywatów*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Brückner A., *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa 1974.
- Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985.
- Buczka D., Łesiów M., *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniem językowymi*, Lublin 2003.

- Budniak D., *Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim*, Opole 1993.
- Buttler D., *Odmiany polskiej homonimii*, „Poradnik Językowy”, 1971, z. 1–2.
- Buttler D., *Układ wyrazów w zdaniu* [w:] Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1971.
- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1974.
- Buttler D., *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976.
- Buttler D., *Polskie słownictwo potoczne*, „Poradnik Językowy”, 1977, z. 3, 4.
- Buttler D., *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa 1978.
- Buttler D., *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny* [w:] *Język literacki i jego warianty*, Wrocław 1982.
- Buttler D., *Norma, uzus i kodyfikacja w dziedzinie stałych związków wyrazowych* [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, III, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., *Kultura języka polskiego*, t. I, Warszawa 1971; t. II, Warszawa 1982.
- Bybee J. L., *Morphology: a study of the relation between meaning and form*, Philadelphia 1985.
- Charakterystyka temporalna wypowiedzenia*, Wrocław 1975.
- Chlebda W., *Oksymoron. Z problemów językowego poznania rzeczywistości*, Opole 1985.
- Chlebda W., *Frazeologia polska minionego wieku* [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001.
- Chlebda W., *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Łask 2003.
- Chłudzińska-Świątecka J., *Rzeczowniki postadiektywne. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Warszawa 1979.
- Chomsky N., *Zagadnienia teorii składni*, Warszawa 1982.
- Chruścińska K., *O formach potencjalnych i okazjonalizmach* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Chrzastowska B., Wysłouch S., *Poetyka stosowana*, Warszawa 1978.
- Comrie B., *Morphological classification of cases in the Slavonic languages*, „Slavonic and East European Review”, 1978, t. 56, nr 2.
- Comrie B., *Language Universals and Linguistic Typology*, Oxford 1981.
- Croft W., *Syntactic categories and grammatical relations. The cognitive organization of information*, Chicago 1991.
- Cruse D. A., *Lexical semantics*, Cambridge 1995.
- Cygal-Krupa Z., *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków 1986.
- Cyran W., *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 1967.
- Cyran W., *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Wrocław 1977.
- Czapiga Z., *Predykatywność określeń w języku polskim i rosyjskim*, Rzeszów 1994.
- Czarnecki T., *Z historii wyrazów staropolskich pochodzenia niemieckiego*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, t. 19, Warszawa 1980.
- Czyżewski F., *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włocławki*, Lublin 1986.
- Czyżewski F., *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia*, Lublin 1994.
- Czyżewski F., Hrycenko P., *Język ukraiński: współczesność – historia*, Lublin 2003.
- Dalewska-Greń H., *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002.
- Damborski J., *Wyrazy obce w języku polskim (próba kwalifikacji)*, „Poradnik Językowy”, 1974.
- Danielewiczowa M., *O znaczeniach zdań pytajnych w języku polskim*, Warszawa 1996.

- Daszczyńska I., *O pierwotnej derywacji frazeologicznej (na materiale rosyjskich i polskich frazeologizmów substantywnych)* [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, VI, Warszawa 1994.
- Dejna K., *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*, Wrocław 1957.
- Dejna K., *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, t. 1–6, Łódź 1962–1968.
- Dejna K., *Dialekty polskie*, Wrocław 1973.
- Dereń B., *Pochodne nazw własnych w słowniku i w tekście*, Opole 2005.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S., *Gramatyka języka polskiego. Pochodzenie języka polskiego: Fonetyka i fonologia*, Warszawa 1993.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S., *Gramatyka historyczna języka polskiego, I. Gramatyka języka polskiego; II. Fonetyka i fonologia języka polskiego – rozwój historyczny; III. Fleksja imienna; IV. Fleksja werbalna*, Warszawa 1998.
- Dłuska M., *Prozodia języka polskiego*, Kraków 1947.
- Dłuska M., *Fonetyka polska*, Warszawa 1981.
- Dobrzyńska T., *Metafora*, Wrocław 1984.
- Dobrzyńska T., *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa 1993.
- Dokulil M., *Teoria derywacji*, Wrocław 1979.
- Doros A., *Werbalne konstrukcje bezosobowe w językach rosyjskim i polskim na tle innych języków słowiańskich*, Wrocław 1975.
- Doros A., *Kategoria zwrotności w języku rosyjskim i polskim*, Rzeszów 1981.
- Doroszewski W., *O szyku przymiotników* [w:] *Rozmowy o języku*, Warszawa 1948.
- Doroszewski W., *Podstawy polskiej składni*, cz. 1, Warszawa 1963.
- Doroszewski W., *Elementy leksykologii i semiotyki*, Warszawa 1970.
- Doroszewski W., *O kulturę słowa. Poradnik językowy*, t. 1, Warszawa 1964; t. 2, Warszawa 1968; t. 3, Warszawa 1979.
- Doroszewski W., *Podstawy gramatyki polskiej*, Warszawa 1983.
- Dróżdż-Łuszczak K., *Studium konstrukcji elektywnych we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 2006.
- Dubisz S., *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988.
- Dubisz S., *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa 1991.
- Dubisz S., *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003.
- Dubisz S., Karaś H., Kolis N., *Dialekty i gwary polskie. Leksykon*, Warszawa 1995.
- Dukiewicz L., *Polskie głoski nosowe. Analiza akustyczna*, Warszawa 1967.
- Dukiewicz L., *Intonacja wypowiedzi polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Dukiewicz L., Sawicka J., *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Fonetyka i fonologia*, Kraków 1995.
- Dulewiczowa I., *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Fonetyka i fonologia. Grafika i ortografia*, Warszawa 1993.
- Dunaj B., *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII wiek)*, Kraków 1975.
- Dunaj B., *Zarys morfonologii współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979.
- Dunaj B., *Grupy spółgłoskowe współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1985.
- Duszek A., *Niektóre uwarunkowania semantyczne szyku wyrazów w języku polskim*, „Polonica”, 1986, XII.
- Duszek A., *Tekst, dyskurs, komunikacja językowa*, Warszawa 1998.
- Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucali, Warszawa, Kraków 1999.

- Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993.
- Falińska B., Kowalska A., *Polsko-białoruskie i polsko-ukraińskie związki leksykalno-słotwórcze*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VI, Warszawa 1983.
- Falowski A., *Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. III–IV, Kraków 1995.
- Frankowska M., *Grupy imienne z determinatorem koniecznym w języku polskim*, Warszawa 1982.
- Frawley W., *Linguistic semantic*, Holesdale 1992.
- Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole 2007.
- Friedrich H., *Gwara kurpiowska. Fonetyka*, Warszawa 1955.
- Furdal A., *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973.
- Gaertner H., *O szyku przymiotników*, Warszawa 1924.
- Gajda S., *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Wrocław 1982.
- Gajda S., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.
- Gajda S., *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon*, Opole 1990.
- Gender. Perspektywa antropologiczna*, t. 1–2, red. E. Hryciuk, A. Kościańska, Warszawa 2007.
- Geremek B., *O językach tajemnych*, „Teksty”, 1980, nr 2.
- Gieysztor A., *Polska [w:] Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław 1970.
- Givon T., *Syntax. A functional-typological introduction*, vol. 1, Amsterdam 1984.
- Głowiński M., *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1990.
- Godowska H., *Leksem powinien – próba opisu znaczeń [w:] Język – Teoria – Dydaktyka*, Kielce 1982.
- Gogolewski S., *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, Łódź 1982.
- Górniewicz H., *Dialekt malborski. Fonetyka, fleksja i składnia*, t. 1, Gdańsk 1967.
- Górny W., *Składnia przytoczenia w języku polskim*, Warszawa 1966.
- Gołąb Z., *Problem podmiotu*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językowego”, 1958, XVII.
- Gołąb Z., *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.
- Grabias S., *O ekspresywności języka. Ekspresja a słotwórstwo*, Lublin 1981.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*, pod red. H. Wróbla, Kraków 1995.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczkowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984; 1989.
- Grochowski M., *Przyimek jako wykładnik relacji semantycznych między wyrażeniami predykatywnymi*, „Polonica”, 1976, II.
- Grochowski M., *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń 1982.
- Grochowski M., *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław 1986.
- Grochowski M., *Wprowadzenie do analizy syntaktycznej wykrzykników*, „Polonica”, 1989, XIII.
- Grodziński E., *Wieloznaczność a homonimia*, „Poradnik Językowy”, 1972, z. 10.
- Grodziński E., *Zarys ogólnej teorii imion własnych*, Warszawa 1973.
- Grosbart Z., *Problem mylących podobieństw międzyjęzykowych. Próba definicji i poszukiwania terminologiczne*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Litteraria 9, Łódź 1982.
- Gruchmanowa M., Witaszek-Samborska M., Żak-Święcicka M., *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań 1986.
- Grucza F., *Kulturowe determinaty języka oraz komunikacji językowej [w:] Język, kultura – kompetencja kulturowa*, red. F. Grucza, Warszawa 1992.

- Grucza F., *Lingwistyka stosowana. Historia – Zadania – Osiągnięcia*, Warszawa 2007.
- Grucza F., *Język, wiedza, nauka*, Warszawa 2008.
- Grucza S., *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*, Warszawa 2004.
- Grucza S., *Lingwistyka języków specjalistycznych*, Warszawa 2008.
- Gruszczyński W., Saloni Z., *Składnia grup liczebnikowych we współczesnym języku polskim* [w:] *Studia gramatyczne*, pod red. R. Laskowskiego, Z. Topolińskiej, Wrocław 1977.
- Grybosiova A., *Rozwój funkcji składniowej imiesłowów nieodmiennych w języku polskim. Związki z nomen*, Wrocław 1975.
- Grzegorzczkowska R., *Czasowniki odimienne we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1969.
- Grzegorzczkowska R., *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław 1975.
- Grzegorzczkowska R., *Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1978.
- Grzegorzczkowska R., *Regularność i nieregularność w tworzeniu konstrukcji zwrotnych*, „Prace Filologiczne”, XXXI, 1982.
- Grzegorzczkowska R., *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1982.
- Grzegorzczkowska R., *Osobliwości zaimków jako części mowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1986, XL.
- Grzegorzczkowska R., *Jeszcze o bezosobowych konstrukcjach z się*, „Prace Filologiczne”, XXXV, 1991.
- Grzegorzczkowska R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 1995.
- Grzegorzczkowska R., *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1998.
- Grzegorzczkowska R., *Pojęcie językowego obrazu świata* [w:] *Językowy obraz świata*, Lublin 1999.
- Grzegorzczkowska R., Puzynina J., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa 1979.
- Grzegorzczkowska R., Puzynina J., *Problemy ogólne słowotwórstwa* [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1984.
- Grzebiak A., *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin 1995.
- Hałas B., *Terminologia języka polskiego*, Zielona Góra 1995.
- Handke K., *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*, Wrocław 1976.
- Hapton J., Dubois D., *Psychological Models of Concepts* [in:] *Categories and Concepts*, eds. I. Mechelen and oth., Devon 1993.
- Hatańska N., *Parę słów na temat symbolizmu fonetycznego*, „Modern Marketing”, 2002, nr 3–4 (31–32).
- Heinz A., *Genitivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*, Warszawa 1955.
- Heinz A., *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków 1965.
- Hejwowski K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2008.
- Heltberg K., *O deminutywach i augmentatywach*, „Prace Filologiczne”, 1964, XVIII, nr 2.
- Heltberg K., *Polskie się – słowo nie do końca poznane*, „International Review of Slavic Linguistics”, 1977, nr 2/1.
- Herchen H., *Indo-European languages and archeology*, Menasha (Wisconsin) 1955.
- Holvoet A., *Aspekt a modalność w języku polskim na tle słowiańskim*, Wrocław 1982.
- Hoppe S., *Polski język łowiecki*, Warszawa 1982.
- Horodyska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A., *Atlas gwar mazowieckich*, t. 1–10, Wrocław 1971–1992.
- Hryń-Kuśmierk R., Śliwa Z., *Encyklopedia tradycji polskich*, Poznań 2003.
- Hymes D., *The Ethnography of Speaking* [in:] T. Giddens, W. C. Sturtevant (eds), *Anthropology and Human Behaviour*, Washington 1962.

- Indo-European and Indo-Europeans*, ed. by G. Cardona, H. M. Hoenigswald and A. Senn, Philadelphia 1970.
- Indogermanische Grammatik*, hrsg. von J. Kuryłowicz, Bd. 3, Tl 1, Heidelberg 1964.
- Jadacka H., *Aktywność słowotwórcza polskich rzeczowników niemotywowanych (na materiale gniazdowym)*, Warszawa 1991.
- Jadacka H., *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy*, Warszawa 1995.
- Jadacka H., *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa 2001.
- Jadacka H., *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa 2007.
- Jakobson R., *Slavic Languages: A Condensed Survey*, New–York–London 1955.
- Jakobson R., Waugh L., *The sound shape of language*, Bloomington 1979.
- Janda L., *Koncepcja przypadku i czasu w językach słowiańskich*, Kraków 2004.
- Jassem W., *Akcent języka polskiego*, Wrocław 1962.
- Jassem W., *Podstawy fonetyki akustycznej*, Warszawa 1973.
- Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczyk, Warszawa 1988.
- Języki specjalistyczne 1. Metajęzyk lingwistyki*, red. J. Lukszyn, Warszawa 2001.
- Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, red. J. Treder, Gdańsk 2006.
- Język na pograniczu kultur*, red. E. Smułkowa, A. Engelking, Białystok 2000.
- Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzyczkova i A. Pajdzińska, Lublin 1996.
- Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, 1999, 2004.
- Językowy obraz świata w oryginale i w przekładzie*, red. K. Hejwowski, A. Szczęsny, Warszawa 2007.
- Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, pod red. I. Bajerowej, Warszawa 1996.
- Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1–3, red. J. Rieger, Warszawa 1996–2006.
- Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Opole 1997.
- Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- Język w przestrzeni społecznej*, red. S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk, Opole 2002.
- Jodłowski S., *O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy*, „Język Polski”, 1949, nr 29.
- Jodłowski S., *Studia nad częściami mowy*, Warszawa 1971.
- Jodłowski S., *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Jodłowski S., *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976.
- Jung C. G., *Archetypy i symbole, Pisma wybrane*, Warszawa 1976.
- Kallas K., *O zdaniach „Noc”, „Cisza”, „Mgła”, „Zeszyty Naukowe UMK”, 25, 1967.*
- Kallas K., *Formalnogramatyczna klasyfikacja zdań pojedynczych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, Warszawa 1974.
- Kallas K., *Konstrukcje apozycyjne we współczesnym języku polskim*, Toruń 1980.
- Kallas K., *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*, Toruń 1993.
- Kamińska M., *Gwary Polski centralnej*, Wrocław 1968.
- Kania S., *O argotyzmach we współczesnej polszczyźnie [w:] Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1978.
- Kania S., *O polskiej gwarze szoferskiej [w:] Socjolingwistyka*, t. 3, Warszawa–Kraków–Katowice 1981.
- Kania S., *Źródła słownictwa argots*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VII, Warszawa 1988.
- Kania S., Tokarski J., *Zarys leksykografii i leksykologii polskiej*, Warszawa 1984.
- Karamońska M., *Słownictwo aktorskie*, „Język Polski”, 1990, nr 3–4.
- Karaś M., *O polskim języku artystycznym (1944–1974)*, Warszawa 1974.

- Karolak S., *Przypadek a przyimek*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1965, z. 23.
- Karolak S., *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa 1972.
- Karolak S., *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1999.
- Karolak S., *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.
- Karpiński Ł., *Zarys leksykografii terminologicznej*, Warszawa 2008.
- Kasperczakowa M., *Biolekty we współczesnej polszczyźnie* [w:] *Współczesne odmiany języka narodowego*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2004.
- Kielar Z., Grucza S., *Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*, Warszawa 2003.
- Klebanowska B., *Znaczenia lokatywne polskich przyimków właściwych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Klebanowska B., *Interpretacja fonologiczna zjawisk fonetycznych w języku polskim*, Warszawa 1990.
- Klemensiewicz Z., *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków 1948.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, cz. I, Warszawa 1961; cz. II, Warszawa 1965, cz. III, Warszawa 1972.
- Klemensiewicz Z., *Studia syntaktyczne*, cz. I, Wrocław 1967; cz. II, Wrocław 1969.
- Klemensiewicz Z., *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1969.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981.
- Klemensiewiczówna I., *Wyrazy złożone współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1951.
- Klich E., *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927.
- Koneczna H., *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich*, Warszawa 1965.
- Koneczna H., *Funkcje zdań jednoczłonowych i dwuczłonowych w języku polskim* [w:] *Problemy składni polskiej*, red. A. M. Lewicki, Warszawa 1971.
- Kononenko I., *Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зіставний аспект (на матеріалі української та польської мов)*, „Acta Polono-Ruthenica”, t. 4, Olsztyn 1999.
- Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin 1988.
- Kopaliński W., *Kot w worku, czyli z dziejów powiedzeń i nazw*, Warszawa 1975.
- Koseska-Toszeva V., *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: składnia*, Warszawa 1993.
- Kowalik K., *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Koziara S., *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków 2001.
- Kozyl Cz., *Metaforyczne użycie nazw własnych* [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Krajewski L., *Synonimia porównań doprzymiotnikowych* [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, Lublin 1982.
- Kreja B., *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko, i -ina*, Gdańsk 1969.
- Kreja B., *Z zagadnień struktury polskich skrótowców*, „Polonica”, IV, Warszawa 1978.
- Kreja B., *Studia z polskiego słowotwórstwa*, Gdańsk 1996.
- Krupianka A., *Formacje czasownikowe z przedrostkiem o- (ob-) w języku polskim*, Toruń 1969.
- Krzyszowski T., *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń 1999.
- Krzyżanowski P., *Temat fleksyjny w odmianie polskich rzeczowników*, Lublin 1992.
- Křížková H., *Именное сказуемое и структура предложения в современных славянских языках*, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 1970, XIII.
- Kućała M., *O rodzaju gramatycznym w języku polskim* [w:] *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim*, pod red. R. Laskowskiego, Wrocław 1976.

- Kucała M., *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978.
- Kucała M., *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, Kraków 1994.
- Kupiszewski P., *Język żołnierski*, „Poradnik Językowy”, 1987, z. 5.
- Kuraszkiewicz W., *Przegląd gwar województwa lubelskiego [w:] Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, 1, Lublin 1932.
- Kuraszkiewicz W., *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954.
- Kuraszkiewicz W., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1972.
- Kuraszkiewicz W., *Pochodzenie polskiego języka literackiego [w:] Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań 1986.
- Kurkowska H., *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*, Wrocław 1954.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 2001.
- Kuroczycki T., Rzepka W., Walczak B., *O zapożyczeniach leksykalnych z języka ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie pisanej*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. VI, Językoznawstwo, Warszawa 1983.
- Kuryłowicz J., *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg 1964.
- Kuryłowicz J., *Podstawowe struktury języka: grupa i zdanie [w:] Problemy składni polskiej*, red. A. M. Lewicki, Warszawa 1971.
- Kurzowa Z., *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa 1976.
- Kurzowa Z., *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków 1993.
- Lakoff G., Johnson J., *Metaphors We Live By*, Chicago 1980.
- Laskowski R., *Studia nad morfologią współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1975.
- Lechmann W., *Proto-Indo-European syntax*, Austin–London 1974.
- Lehr-Splawinski T., *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, Warszawa 1928.
- Lehr-Splawinski T., *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim [w:] Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian*, Warszawa 1954.
- Lehr-Splawinski T., *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978.
- Lehr-Splawinski T., Hrabiec S., Zwoliński P., *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa 1956.
- Lehr-Splawinski T., Kubiński R., *Gramatyka języka polskiego*, Wrocław–Kraków 1957.
- Lehr-Splawinski T., Kuraszkiewicz W., *Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich*, Warszawa 1954.
- Lewicki A. M., *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003.
- Lewicki A. M., Chlebda W., *Frazeologia a religia*, Warszawa 1997.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., Rejakowa B., *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Warszawa 1987.
- Lorentz F., *Gramatyka pomorska*, t. 1–3, Wrocław–Kraków 1958–1962.
- Lubas W., *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979.
- Luczków I., *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*, Wrocław 1997.
- Lukszyn J., *Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego. Składnia*, Warszawa 1987.
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006.
- Lyons J., *Semantics*, vol. 1, 2, Cambridge 1977.
- Łaziński M., *O panach i paniach: polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006.
- Łesiów M., *Język ukraiński i jego odmiany [w:] Łesiów M., Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin 1995.
- Łesiuk M., *Chcę nauczyć się ukraińskiego*, Iwano-Frankiów 2005.
- Łojasiewicz A., *Własności składniowe polskich spójników*, Warszawa 1992.

- Majewska M., *Z zagadnień homonimii składniowej – wyraz w kontekście składniowym* [w:] *Studia językoznawcze*, red. W. Kupiszewski, Kielce–Warszawa 1998.
- Majewska M., *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa 2002.
- Małecki M., *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004.
- Mały atlas gwar polskich*, t. 1–2, opr. pod kier. K. Nitscha, t. 3–13, pod kier. M. Karasia, Wrocław 1957–1970.
- Mańczak W., *Ile rodzajów jest w języku polskim?*, „*Język Polski*”, 1956, nr 36.
- Mańczak W., *Polska fonetyka i morfologia historyczna*, Warszawa 1983.
- Mańczak-Wohlfeld E., *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*, Kraków 1994.
- Marciniak S., *Język wojskowy*, Warszawa 1987.
- Marcjanik M., *Grzeczności w komunikacji językowej*, Warszawa 2007.
- Markowski A., *Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych przeciwstawień leksykalnych*, Wrocław 1986.
- Markowski A., *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I, II, Warszawa 1990.
- Markowski A., *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa 1992.
- Markowski A., *Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach* [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2009.
- Maryniakowa I., *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa 1993.
- Masłowski J., *Polskie słownictwo lekarskie*, Wrocław 1977.
- Metonymy – Metaphor Collage*, red. E. Górską, G. Radden, Warszawa 2006.
- Miejska polszczyzna mówiona, Metodologia badań*, Katowice 1976.
- Mielczarek A., *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej*, Warszawa 1972.
- Mielczarek A., *Z zagadnień słownictwa wojskowego*, Warszawa 1976.
- Milewska B., *Przymyki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2003.
- Milewski S., *Gwara przestępcza i jej przenikanie do języka ogólnego*, „*Poradnik Językowy*”, 1971, z. 2.
- Minikowska T., *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa–Poznań–Toruń 1980.
- Miodek J., *Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1983.
- Miodunka W., *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa 1980.
- Miodunka W., *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.
- Mirowicz A., *O grupach syntaktycznych z przydawką*, Toruń 1948.
- Misz H., *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, Bydgoszcz 1967.
- Misz H., *Studia nad składnią współczesnej polszczyzny pisanej*, oprac. J. Maciejewski, Toruń 1981.
- Młodziński J., *Klasyfikacja skrótowców polskich*, „*Poradnik Językowy*”, 1975, nr 10.
- Mosiołek-Kłosińska K., *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, „*Etnolingwistyka*”, 1995, nr 7.
- Mowa mieszkańców Poznania*, red. M. Gruchmanowa, Poznań 1986.
- Moszyński L., *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 2006.
- Mosiołek K., *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1978.
- Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Nagórko A., *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa 1987.
- Nagórko A., *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa 1997.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna*, red. E. Breza, Opole 2001.
- Nalepa J., *Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad*, Poznań 1968.
- Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa 2003.

- Nauka o języku dla polonistów*, red. S. Dubisz, Warszawa 2002.
- Nitsch K., *Odrębności słownikowe Poznania, Krakowa i Warszawy* [w:] *Wybór pism polonistycznych*, t. 2, Wrocław 1955.
- Nitsch K., *Dialekty języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1957.
- Nowak H., *Gwary południowej Wielkopolski*, Poznań 1982.
- Nowicki W., *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986.
- Nowosad-Bakalarczyk M., *Pleć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 2008.
- Nyczek T., *Alfabet teatru*, Warszawa 2002.
- Opozycja homo – animal w języku i kulturze. Język a kultura*, t. 15, pod red. A. Dąbrowskiej, Wrocław 2003.
- Orłoś T. Z., *Polsko-czeskie związki językowe*, Kraków 1980.
- Orłoś T. Z., *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych*, Kraków 1993.
- O spójności tekstu*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1971.
- Ostałowska L., *Precz z męską końcówką*, „Wysokie Obcasy”, 10 grudnia 2005.
- Ostaszewska D., Tambor J., *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2009.
- Ozdzyński J., *Polskie słownictwo sportowe*, Wrocław 1970.
- Pajdzińska A., *Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej* [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, pod red. A. M. Lewickiego, Lublin 1982.
- Pajdzińska A., *Łączliwość wyrazów a językowy obraz świata* [w:] *Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992.
- Pelcowa H., *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin 1994.
- Pianka W., Tokarz E., *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. 1, Katowice 2000.
- Piernikarski C., *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*, Wrocław 1969.
- Pilich J., *Fonetyka opisowa języka polskiego*, Siedlce 1975.
- Pisarkowa K., *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1965.
- Pisarkowa K., *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Pisarkowa K., *Polski czas zaprzeszyły i tryb przypuszczający (formy i funkcje)*, „Język Polski”, 1972, nr 52.
- Pisarkowa K., *Posesywność jako przykład problemu gramatycznego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1974, nr 32.
- Pisarkowa K., *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975.
- Pisarkowa K., *Historia składni języka polskiego*, Wrocław 1984.
- Piotrowski A., Ziółkowski M., *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976.
- Piotrowski T., *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001.
- Podracki J., *Składnia polska*, Warszawa 1997.
- Podstawy technolingwistyki*, t. I–III, red. J. Lukszyn, Warszawa 2008.
- Polański K., *Problem klasyfikacji polskich zdań złożonych*, Poznań 1970.
- Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, pod red. K. Handke, H. Dalewskiej-Greń, Warszawa 1994.
- Polszczyzna końca XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001.
- Popowska-Taborska H., *Kaszubszczyzna*, Warszawa 1980.
- Popowska-Taborska H., *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Popowska-Taborska H., *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa 1996.
- Przemiany współczesnej polszczyzny*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1994.

- Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin 1999.
- Pszczółowska L., *Instrumentacja dźwiękowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Puzynina J., *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa 1969.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997.
- Reczek S., *Słowo się rzekło, czyli monolog o kulturze języka*, Rzeszów 1988.
- Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, pod red. K. Handke, Warszawa 1993.
- Reháček L., *Sémantika a syntax infinitivu v současném polském spisovném jazyce*, Praha 1966.
- Rejakowa B., *Frazeologiczna homonimia międzyjęzykowa (na materiale polskim i słowackim) [w:] Stałość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin 1982.
- Richhard R., *Polnische Lehwörter im Ukrainischen*, Wisbaden 1957.
- Rieger J., *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Warszawa 1995.
- Rieger J., *A Linguistic Atlas of the Hutsul Dialects*, Warszawa 1996.
- Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dziegiel, E., *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*, Warszawa 2002.
- Rittel T., *Kategoria osoby w polskim zdaniu*, Warszawa–Kraków 1985.
- Roślowski B., *Zarys fonologii, fonetyki, fonotaktyki i fonostatyki współczesnego języka polskiego*, Gdańsk 1976.
- Ropa A., *Intonacja języka polskiego (z problematyki opisu i nauczania)*, Kraków 1981.
- Rospond S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1971.
- Rospond S., *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław 1985.
- Rudnicka E., *Znaczenie metaforyczne w polskiej tradycji słownikarskiej: studium leksykologiczno-leksykograficzne*, Warszawa 2004.
- Rybicka-Nowacka H., *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej)*, Wrocław 1973.
- Rybicka H., *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976.
- Rybicka-Nowacka H., *Szkice z dziejów polskiego języka literackiego*, Warszawa 1990.
- Safarewiczowa H., *Rzeczowniki „zwrotne” w języku polskim*, „Język Polski”, XXIV, 1954, nr 5.
- Saloni Z., *Cechy składniowe polskiego czasownika*, Wrocław 1976.
- Saloni Z., *Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim [w:] Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim*, Wrocław 1976.
- Saloni Z., *Kategorie gramatyczne liczebników we współczesnym języku polskim [w:] Studia gramatyczne*, pod red. R. Laskowskiego i Z. Topolińskiej, Wrocław 1977.
- Saloni Z., Świdziński M., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1987.
- Sapir E., *A study in phonetic symbolism*, „Journal of Experimental Psychology”, vol. 12, nr 3, 1929.
- Sapir E., *Kultura, język, osobowość*, Warszawa 1978.
- Satkiewicz H., *Produktywne typy słotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*, Warszawa 1969.
- Satkiewicz H., *Innowacje słotwórcze w powojennym trzydziestoleciu [w:] Współczesna polszczyzna*, red. H. Kurkowska, Warszawa 1981.
- Saussure F. de, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1991.
- Sawicka I., *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Sawicka I., *Struktura słoga u bałkańskim jezicima (u porównaniu z sąsiednim jezicima)*, Wrocław 1987.
- Schabowska M., Piwnik K., Gryńkiewicz M., *Polskie współczesne profesjonalizmy słownikowe [w:] Zagadnienia słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław 1978.

- Schenker A., *Polish declension. A descriptive analysis*, London–Hague–Paris 1964.
- Semantyka a konfrontacja językowa*, t. 1, red. V. Koseska-Toszewa, D. Rytel-Kuc, Warszawa 1996; t. 2, red. V. Koseska-Toszewa, Z. Dalewska-Greń, Warszawa 1999.
- Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin 2001.
- Shevelov G. Y., *The Syntax of Modern Literary Ukrainian. The Simple Sentence*, Hague 1963.
- Shevelov G. Y., *Ukrainian [w:] The Slavonic Languages*, ed. by B. Comrie, G. G. Corbett, London, New York 1993.
- Siatkowska E., *Rodzina języków zachodniosłowiańskich. Zarys historyczny*, Warszawa 1992.
- Skorupka S., *Idiomatyzm frazeologiczne w języku polskim i ich geneza [w:] Славянская фразеология*, т. 3, Москва 1958.
- Skorupka S., *Studia nad budową akustyczną samogłosek polskich*, Warszawa 1961.
- Skorupka S., *Wieloznaczność związków frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, 1976, z. 5.
- Skorupka S., *Zagadnienie wariantu frazeologicznego*, „Poradnik Filologiczny”, 1986.
- Skubalanka T., *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław 1984.
- Skubalanka T., Książek-Bryłowa W., *Wariantywność polskiej fleksji*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Skudrzykowa A., *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji*, Katowice 2002.
- Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. 1–2, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współudziale J. Dumy, Warszawa–Kraków 2002–2003.
- Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie porównawczym*, Lublin 1987.
- Smal-Stockyj S., Gartner Th., *Grammatic der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*, Wien 1913.
- Smółkowa T., *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków 2001.
- Sobierajski Z., *Gwary kujawskie*, Poznań 1952.
- Sokołowska T., *Funkcje składniowe imiesłów nieodmiennych w języku polskim*, Wrocław 1976.
- Staość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin 1982.
- Stanecka-Tyralska B., *Z zagadnień współczesnego słownictwa sportu jeździeckiego*, Łódź 1969.
- Stasińska P., *Межъязыковая омонимия в русско-польском сопоставлении*, Zielona Góra 1990.
- Staszewski S., *Warianty i synonimy we frazeologii [w:] Staość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin 1982.
- Stępnia K., *Gwara hipisowsko-narkomańska w Polsce*, „Problemy Kryminalistyki”, 1979, nr 142.
- Stieber Z., *Wpływ czeszczyzny na kształtowanie się polskiego języka literackiego [w:] Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praha 1955.
- Stieber Z., *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. 1–8, Łódź 1956–1964.
- Stieber Z., *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa 1962.
- Stieber Z., *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich*, Warszawa 1965.
- Stieber Z., *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*, Warszawa 1969.
- Stieber Z., *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1974.
- Stieber Z., *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*, Wrocław 1982.
- Stone G., *Relics of Ukrainian – Polish Contact: Four Cases of Epenthetic* [in:] *Studies in Ukrainian Linguistics in honor of Goerge J. Shevelov*, ed. by J. P. Hurski, New York 1983.
- Strutyński J., *Polskie nazwy ptaków krajowych*, Wrocław 1972.
- Strutyński J., *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego*, Kraków 1993.
- Strutyński J., *Gramatyka polska*, Kraków 1999.
- Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Rieger, z. I–VIII, Warszawa 1982–1985.
- Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, pod red. Z. Saloniego, Białystok 1987, 1989, Wrocław 1987.

- Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne*, red. R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa, cz. 1, Warszawa 2000.
- Sussex R., *Attributive Adjectives in Polish*, „Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 1975, vol. 20, nr 3.
- Szlifarszteinowa S., *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław 1960.
- Sober S., *Gramatyka języka polskiego*, oprac. W. Doroszewski, Warszawa 1957.
- Szapakowicz S., *Formalny opis składniowy zdań polskich*, Warszawa 1983.
- Szpila G., *Tłumaczenie frazeologizmów: przysłowia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, MCCXXVI, Prace Językoznawcze, z. 119, 1999.
- Szpila G., *Krótko o przysłowiu*, Kraków 2003.
- Szpyra-Kozłowska J., *Wprowadzenie do współczesnej fonologii*, Lublin 2002.
- Szupryczyńska M., *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń 1980.
- Szymczak M., *Udział Mazowsza w kształtowaniu polskiego języka literackiego*, „Z polskich studiów slawistycznych”, Ser. Językoznawstwo, Warszawa 1972.
- Ściebiora A., *Wymowa samogłosek nosowych w gwarach kaszubskich*, Wrocław 1973.
- Śliwiński W., *Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym dzisiejszej polszczyzny pisanej*, cz. 1: *Opis prawidłowości*, Kraków 1984.
- Śliwiński W., *Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami we współczesnym języku polskim*, Kraków 1990.
- Śmiech W., *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*, Łódź 1971.
- Śmiech W., *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław 1986.
- Świdziński M., *Analiza semiotyczna wypowiedzi pytajnych we współczesnym języku polskim*, „Studia Semiotyczne”, 1973, nr 4.
- Świdziński M., *Związki syntaktyczne z grupą bezokolicznikową w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, 1982, nr 31.
- Świdziński M., *Dzisiejsza polska mowa sceniczna*, Warszawa 1988.
- Świdziński M., *Gramatyka formalna języka polskiego*, Warszawa 1992.
- Tekst. Analizy i interpretacje*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Boneckiej, Lublin 1998.
- Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1978.
- Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janus, Wrocław 1983.
- Tekst, język, poetyka*, Wrocław 1978.
- Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny*, red. G. Szpila, Kraków 2005.
- Teoretyczne podstawy terminologii*, red. F. Grucza, Wrocław 1991.
- Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie*, red. F. Grucza, Wrocław 1991.
- Theoretical Issues in Contrastive Linguistics*, ed. by J. Fisiak, Amsterdam 1980.
- The Slavonic Languages*, ed. by B. Comrie, G. G. Corbett, London, New York 1993.
- Timoszuk M., *Język a teoria lingwistyczna*, Warszawa 2005.
- Tokarski J., *Czasowniki polskie (Formy. Typy. Wyjątki. Słownik)*, Warszawa 1951.
- Tokarski J., *Słownictwo (teoria wyrazu)*, Warszawa 1971.
- Tokarski J., *Fleksja polska*, Warszawa 1978.
- Tokarski R., *Struktura pola znaczeniowego*, Lublin 1984.
- Tokarski R., *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin 1987.
- Tokarski R., *Mechanizmy polisemii: metafora i metonimia* [w:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, red. T. Skubalanka, Wrocław 1988.
- Tokarski R., *Językowy obraz świata w metaforach potocznych* [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Lublin 1990.
- Tokarski R., *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, red. J. Bartmiński, Lublin 1993.

- Topolińska Z., *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś*, Wrocław 1961.
- Topolińska Z., Vidoeski B., *Polski ~ macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki)*, z. 1: *Wprowadzenie*, Wrocław 1984.
- Treder J., *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk 2005.
- Trypućko J., *Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach*, Uppsala–Leipzig 1998.
- Ułaszyn H., *Język złodziejski*, Łódź 1951.
- Ułaszyn H., *Ze studiów nad grupami spółgłoskowymi w języku polskim*, Wrocław 1956.
- Urbanek D., *Zasady translatorycznego opisu leksyki (na materiale języka rosyjskiego i polskiego)*, rozprawa doktorska, Warszawa 1993.
- Urbanek D., *Element kulturowy znaczenia wyrazu w aspekcie translatorycznym [w:] Problemy komunikacji interkulturowej. Jedna Europa – wiele języków i wiele kultur*, red. F. Grucza, K. Chomicz-Jung, Warszawa 1996.
- Urbańczyk S., *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1984.
- Urbańczyk S., *Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego [w:] Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawińskiego*, Warszawa 1963.
- Urbańczyk S., *Słowniki, ich rodzaje i użyteczność*, Wrocław 1967.
- Urbańczyk S., *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979.
- Wajszczuk J., *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Warszawa 1997.
- Walczak B., *Między snobizmem i modą a problemami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*, Poznań 1981.
- Walczak B., *Lingwistyczna problematyka Galicji [w:] Galicja i jej dziedzictwo, t. 4: Literatura – Język – Kultura*, Rzeszów 1995.
- Walczak B., *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995.
- Warchała J., *Dialog potoczny a tekst*, Katowice 1991.
- Warchała J., *Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003.
- Waszakowa K., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*, Warszawa 1993.
- Waszakowa K., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Warszawa 1994.
- Waszakowa K., *Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie polszczyzny końca XX wieku [w:] Przemiany współczesnej polszczyzny*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1994.
- Waszakowa K., *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny*, „Poradnik Językowy”, 1995, z. 3.
- Waszakowa K., *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2005.
- Welzer H., *The typology of adjectival predication*, Berlin 1996.
- Węgiel J., Oronowicz E., *Język mówiony mieszkańców wsi Polski południowo-wschodniej. Teksty i omówienia*, Rzeszów 1992.
- Węgrzynek K., *Składnia przymiotnika polskiego w ujęciu generatywno-transformacyjnym*, Kraków 1995.
- Wieczorkiewicz B., *Gwara warszawska dawniej i dziś*, Warszawa 1966.
- Wiensberg A., *Gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich, cz. III–IV*, Warszawa 1986.
- Wierzbicka A., *Czy istnieją zdania bezpodmiotowe?*, „Język Polski”, 1966, z. 46.
- Wierzbicka A., *Lexicograph and Conceptual Analysis*, Ann Arbor 1985.
- Wierzbicka A., *Duša (≈ soul), toska (≈ yearning), sud'ba (≈ fate): three key concept in Russian language and Russian culture [w:] Metody formalne w opisie języków słowiańskich*, pod red. Z. Saloniego, Białystok 1990.

- Wierzbicka A., *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa 2007.
- Wierzbicka A., *Semantics, culture and cognition: Uniwersal, human concept in culture – specific configurations*, New York 1992.
- Wierzbicka A., *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006.
- Wierzbicka A., Wierzbicki P., *Praktyczna stylistyka*, Warszawa 1970.
- Wierzbicka E., *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 1991.
- Wierzchowska B., *Opis fonetyczny języka polskiego*, Warszawa 1971.
- Wierzchowska B., *Wymowa polska*, Warszawa 1971.
- Wierzchowska B., *Fonetyka i fonologia języka polskiego*, Wrocław 1980.
- Wierzchowski J., *Leksykalno-frazeologiczna struktura języka*, Wrocław 1990.
- Wilczewska K., *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń 1966.
- Wilkon A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 1987.
- Winkler-Leszczynska I., *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław 1964.
- Wiśniewski M., *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzi niezadaniowych*, Toruń 1994.
- Wiśniewski M., *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*, Toruń 2001.
- Wojan K., *Homonimia międzyjęzykowa – analiza dorobku językoznawstwa europejskiego [w:] Język trzeciego tysiąclecia III*, pod red. G. Szpili, Kraków 2005.
- Wojtasiewicz O. A., *O polskich przymiotnikach niepredykatywnych*, „Poradnik Językowy”, 1972, nr 7.
- Wolińska O., *Konstrukcje bezmianownikowe we współczesnej polszczyźnie*, Katowice 1978.
- Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W., *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek*, Warszawa 1998.
- Wołodźko E., *Przysłówki w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa 1984.
- Wójcik T., *Gramatyka języka rosyjskiego: studium kontrastywne*, Warszawa 1973.
- Wójcik T., *Z zagadnień teorii przymiłka*, Kielce 1979.
- Wójtowicz J., *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką*, Wrocław 1966.
- Wróbel H., *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice 1975.
- Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Warszawa 1994.
- Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001.
- Wysoczański W., *O pewnym typie porównań leksykalnych w stałych związkach frazeologicznych*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, ser. A, t. 46, 1992.
- Wysoczański W., *Językowa kategoryzacja rzeczywistości we frazeologizmach i przysłowiacz porównawczych. Analiza konfrontacyjna na materiale wybranych języków słowiańskich*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, XXIII, 1997.
- Wysoczański W., *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków)*, Wrocław 2006.
- Zagórska-Brooks M., *Nasal Vowels in Contemporary Standard Polish*, Hague 1968.
- Zagórski Z., *Gwary północnej Wielkopolski*, Poznań 1967.
- Zajączkowski A., *Związki językowe połowiecko-słowiańskie*, Wrocław 1949.
- Zajączkowski A., *Studia orientalistyczne. Z dziejów słownictwa polskiego*, Wrocław 1953.
- Zaręba A., *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Kraków 1954.
- Zaręba A., *Atlas językowy Śląska*, t. 1–7, Kraków 1969–1989.
- Zaręba A., *Szkice z dialektologii śląskiej*, Wrocław 1988.
- Zawadowski L., *Zagadnienia teorii zdań względnych*, Wrocław 1952.

- Zawadzki J.-M., *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce*, Warszawa 2002.
- Zawadzki T., *Wartości eufoniczne poezji dla dzieci*, „Polonistyka”, 1994, nr 2.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2008.
- Zgółkowska H., *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Poznań 1987.
- Zinkiewicz-Tomanek B., *Rzeczownikowe i przymiotnikowe „homonimy międzyjęzykowe” w procesie nauczania języka ukraińskiego [w:] Współzależność języków słowiańskich: aspekt lingwistyczny i glottodydaktyczny*, pod red. J. Bartoszewskiej i M. Grabskiej, Gdańsk 1998.
- Zmarzer W., *Podstawy analizy konfrontatywnej języków pokrewnych: rosyjskiego i polskiego*, Warszawa 1992.

2. Словники

Słowniki

- Алексійчук О., *Практичний польсько-український словник*, Краків 2004.
- Берлізов А. А., *Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністрів'я*, Чернігів 1959.
- Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О., *Словник епітетів української мови*, за ред. Л. О. Пустовіт, Київ 1998.
- Бирих А. К., Мокиєнко В. М., Степанова Л. И., *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург 1998.
- Бурячок А., Демський М., Якимович Б., *Російсько-український словник для військовиків*, Київ–Львів 1995.
- Бутенко Н. П., *Словник асоціативних норм української мови*, Львів 1979.
- Бутенко Н. П., *Словник асоціативних означень іменників в українській мові*, Львів 1989.
- Ващенко В. С., *Словник полтавських говорів*, Харків 1960.
- Великий тлумачний словник української мови*, за ред. В. Т. Буселя, Київ 2002.
- Віняр Г. М., Шпачук Л. Р., *Словник новотворів української мови кінця ХХ століття*, вип. 2, Кривий Ріг 2002.
- Головащук С. І., *Словник труднощів української мови*, Київ 1989.
- Головащук С. І., *Українське літературне слововживання*, Київ 1995.
- Головащук С. І., Пещак М. М., Русанівський В. М., Тараненко О. О., *Орфографічний словник української мови*, Київ 1999.
- Городенська К., *Грамотичний словник української мови: сполучники*, Херсон 2007.
- Даль В., *Толковный словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва 1955.
- Демська О., Кульчицький І., *Словник омонімів української мови*, Львів 1996.
- Дзєндзелівський Й. О., *Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття*, Ужгород 1958.
- Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, под ред. О. Н. Трубачева, вып. 1–21, Москва 1974–1994.
- Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ 1982–2012.
- Калашник В., Колоїд Ж., *Словник фразеологічних антонімів української мови*, Київ 2001.
- Карпіловська Є. А., *Кореневий гніздовий словник української мови*, Київ 2002.
- Клименко Н. Ф., Карпіловська Е. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І., *Словник афіксальних морфем української мови*, Київ 1998.

- Коломієць М., Регушевський Є., *Словник фразеологічних синонімів*, Київ 1988.
- Кононенко І., Співак О., *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, за ред. І. Кононенко, Київ 2008.
- Корзонюк М. М., *Матеріали до словника західноволинських говірок [в:] Українська діалектна лексика*, Київ 1977.
- Кочерган М., *Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов*, Киев 1997.
- Лисенко П. Л., *Словник польських говорів*, Київ 1974.
- Мазурик Д., *Нове в українській лексиці: Словник-довідник*, Львів 2002.
- Матеріали до словника буковинських говірок*, вып. 1–6, Чернівці 1971–1976.
- Нелюба А., *Лексико-словотвірні інновації 1983–2003*, Харків 2004.
- Огієнко І. І. (Митрополот Іларіон), *Етимологічно-семантичний словник української мови*. т. 1–2, Вінніпег – Канада 1982.
- Орфоепічний словник української мови в 2-х тт.*, за ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Київ 2001.
- Перший словник українського молодіжного сленгу*, укладач С. Пиркало, за ред. Ю. Мосенкіса, Київ 1999.
- Польсько-український словник*, за ред. Л. Гумецької, т. 1–2, кн. 1–3, Київ 1958–1960.
- Полюга Л. М., *Морфемний словник*, Київ 1983.
- Потапенко О. І., Дмитренко М. К. та ін., *Словник символів*, Київ 2000.
- Пустовіт Л. О., Скопненко О. І., Сjuta Г. В., Цибалюк Т. В., *Словник інішомовних слів*, Київ 2000.
- Російсько-український словник наукової термінології. Математика, фізика, техніка, науки про Землю та космос*, ред. В. М. Гейченко, Київ 1998.
- Словарь української мови*, за ред. Б. Грінченка, т. 1–4, Київ 1997.
- Словник жаргону злочинців*, упоряд. О. І. Поповченко, Київ 1996.
- Словник інішомовних слів*, уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута, Київ 2000.
- Словник інішомовних слів*, під ред. Л. Пустовіт, Київ 2000.
- Словник мови Шевченка*, відп. ред. В. С. Ващенко, т. 1–2, Київ 1964.
- Словник символів культури України*, В. П. Коцур та ін., Київ 2005.
- Словник синонімів української мови*, відп. ред. А. А. Бурячок, т. 1–2, Київ 1999–2000.
- Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, у 2 т., Київ 1977–1978.
- Словник труднощів української мови*, за ред. С. Я. Єрмоленко, Київ 1989.
- Словник української мови*, за ред. І. К. Білодіда, т. 1–11, Київ 1970–1980.
- Словник фразеологізмів української мови*, відп. ред. В. О. Винник, Київ 2003.
- Ставицька Л., *Український жаргон. Словник*, Київ 2005.
- Український орфографічний словник*, за ред. В. М. Русанівського, Київ 2006.
- Універсальний словник-енциклопедія*, Київ 1999.
- Уфимцева Н. В., Черкасова Г. А., Караулов Ю. И., Тарасов Е. Ф., *Славянский ассоциативный словарь. Русский. Белорусский. Болгарский. Украинский*, Москва 2004.
- Філіпюк Т., Федорів Я.-Р., Скорейко Н., *Російсько-український медичний словник*, Львів 2002.
- Фразеологічний словник української мови*, гол. редкол. Л. С. Паламарчук, кн. 1–2, Київ 1999.
- Частотний словник сучасної української художньої прози*, т. 1–2, Київ 1981.
- Юрченко О. С., Івченко А. О., *Словник стійких народних порівнянь*, Київ 1993.
- Aleksijenko M., Horniatko-Szumilowicz A., *Ukraińsko-polski słownik terminów lingwistycznych*, Szczecin 2005.
- Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa 1996.
- Bańko M., *Słownik typowych połączeń wyrazowych*, Warszawa 2007.

- Bańko M., Krajewska M., *Słownik wyrazów kłopotliwych*, Warszawa 1994.
- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2 (do lit. P), Warszawa 2000.
- Bąba S., Liberek J., *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001.
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1959.
- Cegieła A., *Słownik gwary teatralnej*, Wrocław 1978.
- Czarnecka K., Zgólkowa H., *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991.
- Czeszewski M., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa 2006.
- Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R., *Słownik synonimów*, Warszawa 2005.
- Dembowski K., *Słownik żeglarski*, Warszawa 1952.
- Domagalski S., *Praktyczny słownik polsko-rosyjsko-ukraiński. Ekonomia i handel z indeksami terminów rosyjskich i ukraińskich*, Warszawa 2000.
- Domagalski S., *Słownik biznesu ukraińsko-polski, polsko-ukraiński*, Warszawa 2008.
- Hessen D., Stypuła R., *Wielki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa 1998.
- Hoppe S., *Słownik języka łowieckiego*, Warszawa 1970.
- Inny słownik języka polskiego*, red. nauk. M. Bańko, Warszawa 2000.
- Iwczenko A., *Słownik ukraińsko-polski*, Lublin 2003.
- Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, red. J. Łukszyn, Warszawa 2002.
- Jurkowski M., Nazaruk B., *Mały słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński*, Warszawa 1998.
- Kaczmarek L., Skubianka T., Grabias S., *Słownik gwary studenckiej*, Lublin 1994.
- Kania S., *Słownik argotyzmów*, Warszawa 1995.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1991.
- Krzyżanowski J., Świrko S., *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłówkowych polskich*, t. 1–4, Warszawa 1969–1972.
- Kucała M., *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957.
- Kurcz I., Lewicki A., Sambor J., Masłowski W., Woronczak J., *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*, t. 1–5, Warszawa 1974–1977.
- Kuroń H., *Słownik rzemieślnicy*, Warszawa 1974.
- Kusal K., *Русско-польский словарь межъязыковых омонимов*, Wrocław 2001.
- Linde S. D., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1951.
- Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa 1990.
- Markunas A., Uczitiel T., *Terminologia kościelna. Mały słownik opisowy polsko-ukraiński i ukraińsko-polski*, Poznań 1995.
- Markowski A., *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1999.
- Michalski H., Morawski J., *Słownik gwary więziennej*, Warszawa 1971.
- Milewska B., *Słownik polskich przymków wtórych*, Gdańsk 2003.
- Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy*, Warszawa 2004.
- Nowy słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
- Nowy słownik ortograficzny PWN*, pod red. E. Polańskiego, Warszawa 1998.
- Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999.
- Paruch J., *Słownik skrótów*, Warszawa 1992.
- Podracki J., *Słownik skrótów i skrótowców*, Warszawa 1999.
- Praktyczny słownik języka polskiego*, pod red. H. Zgólkowej, t. 1–10, A–E, Poznań 1993–1998.
- Reczek S., *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław 1968.
- Rymut K., *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, Kraków 2001.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1998.

- Słowski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.
- Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy perfekcyjne*, oprac. I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, W. Masłowski, J. Woronczak, t. 1–5, Warszawa 1974–1977.
- Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym*, red. nauk. A. Nowakowska, Wrocław 2005.
- Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, pod red. Z. Stamirowskiej, t. 1–5, Wrocław 1987–2004.
- Słownik gwarowy tzw. Słowińców kaszubskich*, pod red. Z. Sobierajskiego, t. 1, A–C, Warszawa 1997.
- Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa–Poznań 1997.
- Słownik gwary polskiej*, pod red. M. Karasia, J. Reihana, S. Urbańczyka. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983–1986.
- Słownik języka Adama Mickiewicza*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, Warszawa 2002.
- Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–6, Warszawa 2007.
- Słownik języka polskiego PWN*, red. nauk. M. Szymczak, t. I–III, Warszawa 1999.
- Słownik polskich form homonimicznych*, oprac. T. Branicka, D. Buttler, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1984.
- Słownik polskich homonimów całkowitych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1988.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1989.
- Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, t. 1–8, Wrocław 1974–2001.
- Słownik staropolski*, t. I–X, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1953–1990.
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1–8, Wrocław 1961–1991.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, pod red. J. Bartmińskiego, t. 1, z. 1, Lublin 1996; t. 1, z. 2, Lublin 1999.
- Słownik synonimów polskich*, pod red. Z. Kurzowej, Warszawa 2003.
- Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, pod red. K. Polańskiego, t. 1–5, Wrocław–Kraków 1980–1992.
- Słownik wymowy polskiej*, pod red. M. Karasia i M. Madejowej, Warszawa 1977.
- Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2006.
- Syjud J., *Słownik homonimów i antonimów*, Katowice 2008.
- Szalek M., *Słownik homonimów rosyjsko-polskich*, Poznań 2004.
- Šipka D., *Rečnik srpsko-poljskih homonima i paronima*, Poznań 1999.
- Špiwak O., Jurkowski M., *Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny*, red. nauk. I. Kononenko, Warszawa 2003.
- Tokarski J., *Czasowniki polskie (Formy. Typy. Wyjątki)*, Warszawa 1951.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–5, Warszawa 2003.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, red. A. Kłosiński, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2007.
- Zaręba A., *Słownictwo Niepołomic*, Wrocław–Kraków 1954.
- Zgółkowska H., *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Poznań 1983.
- Zgółkowie H. i T., *Słownictwo współczesnej poezji polskiej. Listy frekwencyjne*, t. I–II, Poznań 1992.

3. Інтернет-ресурси

Strony internetowe

linguist.univ.kiev.ua
mova.info
slovnyk.org.ua
sum.in.ua
ukrmemoria.com
vesna.sammit.kiev.ua
<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>
<http://ulif.org.ua>
<http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml>
<http://www.slovnyk.free.komrel.net/>
www.library.org.ua
www.novamova.com.ua
www.slovnyk.com
www.slovnyk.org
www.ua.slavica.org
www.ukraniandictionary.com
www.utoronto.ca/elul/
www.vesna.org.ua/lmk/dic.html
feminoteka.pl
frazologia.pl
pl.wiktionary.org
wykop.pl
<http://korpus.pl>
<http://korpus.pwn.pl>
<http://mlodylekarz.pl>
<http://polanest.webd.pl/pliki/humor.html>
<http://sjp.pwn.pl/>
<http://www.frazologia.pl>
<http://www.nkjp.uni.lodz.pl>
<http://www.wbc.poznan.pl>
www.dowcipy.net.pl
www.europeana.eu
www.frazologia.pl
www.frazologia.pl/frazologia/forum
www.kapela.waw.pl/slownik
www.leksykapolska.pl
www.obcyjezykpolski.pl
www.obcyjezykpolski.interia.pl
www.odwp.pultusk.pl
www.pbi.edu.pl
www.sjp.pwn.pl
www.slowniki.com
www.slownik-online.pl
www.theeuropeanlibrary.org

Резюме (укр.)

Streszczenie (ukr.)

Контрастивний аналіз української та польської мов засвідчує їх типологічну близькість, зумовлену спільністю походження і багатомовною взаємодією. Водночас українська та польська мови мають специфічні ознаки, що виявляють себе на всіх рівнях мовної системи. Різні історико-культурні умови розвитку позначилися на мовно-ментальних рисах українців і поляків.

Аналіз українського та польського фактичного мовного матеріалу, вибраного з численних джерел (художніх, фольклорних, публіцистичних і наукових текстів, інтернет-ресурсів), здійснювався на синхронному зрізі стосовно усіх рівнів мовної організації: фонетико-фонологічного, лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного.

У вступній частині дослідження розглянуто формування української та польської мов, діалектні особливості, специфіку національно-мовної картини світу обох народів. На фонетико-фонологічному ярусі визначено, зокрема, особливості позиційних і морфологічних чергувань звуків, співвідношення фонем в українській і польській мовах, системи просодійних засобів. У розділі, присвяченому лексиці української та польської мов, основна увага приділяється системним взаємовідношенням у семантиці. Окремому розгляду піддано питому лексику, запозичення, зокрема українізми та полонізми, безеквівалентні лексеми. Досліджено лексику обмеженого вживання та слова із стилістичним забарвленням. Аналіз фразеологічного складу двох мов засвідчив відмінності світосприймання, втілені в стійкі одиниці. У сфері лексики та фразеології проведений також аналіз міжмовних омонімів.

Велика увага приділена контрастивному вивченню словотвірної та граматичної структури двох споріднених мов. Доведено, зокрема, що у творенні слів і їх морфемному складі мають місце особливості, викликані специфікою формування словотвірних засобів кожної мови. Послідовно простежено відмінності морфологічних категорій української та польської мов, що знайшли реалізацію в системі відмінювання і дієвідмінювання, утворення ступенів порівняння, у вживанні службових слів. Система синтаксичних конструкцій у їх сходженнях і розходженнях відслідкована через розгляд словосполучень і характерних засобів зв'язку компонентів, кваліфікацію різних типів простих і складних речень. Окремі підрозділи присвячені вивченню тексту і порядку слів.

Запропоноване видання є першим монографічним дослідженням української та польської мов у контрастивному аспекті.

Резюме (пол.)

Streszczenie (pol.)

Analiza kontrastywna języka ukraińskiego i polskiego potwierdza ich typologiczną bliskość, uwarunkowaną wspólnym pochodzeniem oraz wielowiekowym współdziałaniem. Jednocześnie języki ukraiński i polski mają specyficzne cechy, które występują na wszystkich poziomach systemu językowego. Różne historyczno-kulturowe warunki rozwoju odznaczyły się na językowo-mentalnych przymiotach Ukraińców i Polaków.

Analiza ukraińskiego i polskiego materiału faktycznego, wybranego z wielu źródeł (tekstów literackich i folklorystycznych, publicystycznych i naukowych, zasobów internetowych) została przeprowadzona przy jednoczesnych cięciach na wszystkich poziomach organizacji językowej: fonetyczno-fonologicznym, leksykalnym, frazeologicznym, słowotwórczym, morfologicznym oraz składniowym.

W części wprowadzającej badania wyjaśniono formowanie języka ukraińskiego i polskiego, właściwości dialektów, specyfikę narodowo-językowego obrazu świata obu narodów. Na poziomie fonetyczno-fonologicznym wyznaczono szczególnie właściwości pozycyjnych i morfologicznych alternacji, wzajemny stosunek fonemów w języku ukraińskim oraz polskim, systemy zasobów prozodyjnych. W rozdziale poświęconym leksyce języka ukraińskiego i polskiego zwrócono głównie uwagę na systemowe wzajemne stosunki w semantyce. Osobno prześledzono leksykę rodzimą, zapożyczenia, szczególnie ukrainizmy i polonizmy, bezekwiwalentne leksemy. Zbadano leksykę ograniczoną w użyciu oraz słowa o zabarwieniu stylistycznym. Analiza składu frazeologicznego dwóch języków potwierdziła różnice w postrzeganiu świata, zawarte w stałych jednostkach. W sferze leksyki i frazeologii przeprowadzono także analizę homonimów międzyjęzykowych.

Wiele uwagi poświęcono kontrastywnemu studium słowotwórczej i gramatycznej struktury dwóch spokrewnionych języków. Dowiedziono w szczególności, że przy tworzeniu wyrazów i w ich składzie morfemowym występują właściwości wywołane specyfiką formowania słowotwórczych zasobów każdego języka. Następnie prześledzono różnice w kategoriach morfologicznych języka ukraińskiego i polskiego, które realizują się w systemie deklinacji i koniugacji, tworzenia stopni porównania, w używaniu wyrazów niesamodzielnych. System konstrukcji składniowych w ich podobieństwach i różnicach został przedstawiony przy pomocy analizy grup wyrazowych oraz charakterystycznych zasobów związku komponentów, różnych typów zdań prostych i złożonych. Pojedyncze podrozdziały zostały poświęcone badaniu tekstu i szyku wyrazów.

Niniejsza publikacja stanowi pierwszą rozprawę monograficzną na temat języka ukraińskiego i polskiego w aspekcie kontrastywnym.

Резюме (рос.)

Streszczenie (ros.)

Контрастивный анализ украинского и польского языков свидетельствует об их типологической близости, обусловленной общностью происхождения и многовековым взаимодействием. Одновременно украинский, и польский языки имеют специфические признаки, проявляющие себя на всех уровнях языковой системы. Разные историко-культурные условия развития сказались на языково-ментальных чертах украинцев и поляков.

Анализ украинского и польского фактического материала, выбранного из различных источников (художественных, фольклорных, публицистических и научных текстов, интернет-ресурсов), осуществляется на синхронном срезе относительно всех уровней языковой организации: фонетико-фонологического, лексического, фразеологического, словообразовательного, морфологического и синтаксического.

Во вступительной части исследования рассмотрены вопросы формирования украинского и польского языков, диалектные особенности, специфика национально-языковой картины мира обоих народов. На фонетико-фонологическом ярусе определены, в частности, особенности позиционных и морфонологических чередований звуков, соотношение фонем в украинском и польском языках, системы просодических средств. В разделе, посвященном лексике украинского и польского языков, основное внимание уделено системным взаимоотношениям в семантике. Отдельному рассмотрению подвергнута исконная лексика, заимствования, в частности украинизмы и полонизмы, безэквивалентные лексемы. Изучена лексика ограниченного употребления и слова со стилистической окраской. Анализ фразеологического состава двух языков подтверждает отличия мировосприятия, воплощенные в устойчивые единицы. В сфере лексики и фразеологии осуществлен также анализ межъязыковых омонимов.

Большое внимание уделено контрастивному изучению словообразовательной и грамматической структуры двух родственных языков. Доказано, в частности, что в образовании слов и их морфемном составе имеют место особенности морфологических категорий украинского и польского языков, нашедшие реализацию в системе склонения и спряжения, образования степеней сравнения, в употреблении служебных слов. Система синтаксических конструкций в их схождениях и расхождениях прослежена через рассмотрение словосочетаний и характерных средств связи компонентов, квалификацию разных типов простых и сложных предложений. Отдельные подразделы посвящены контрастивному изучению текста и порядка слов.

Предложенное издание является первым монографическим исследованием украинского и польского языков в контрастивном аспекте.

Summary (англ.)

Streszczenie (ang.)

The contrastive analysis of Ukrainian and Polish languages proves their typological similarity due to their common origin and centuries-old interaction. At the same time both Ukrainian and Polish languages have their specific peculiarities, which express themselves at all levels of language system. Different historical-cultural development conditions have reflected on language-mental features of the Ukrainians and the Poles.

The analysis of Ukrainian and Polish factual chosen from various sources (fiction, folk publicistic and scientific texts, internet sources) was done on synchronic cut regarding all levels of language organization: phonetical-phonological, lexical, phraseological, word-building, morphological and syntactical.

In introductory part the formation of Ukrainian and Polish languages, dialect peculiarities and the specificity of language world pictures of both peoples are described. On the phonetical-phonological tier the peculiarities of positional and morphological alternation of sounds, correlations of phonemes in Ukrainian and Polish languages, the prosodic systems are determined. In the chapter devoted to lexical units of Ukrainian and Polish languages the main attention is paid to system interconnections in Semantics. Specific lexical units, loans, in particular ukrainisms and polonisms, non-equivalent lexemes became the subject of special analysis. Lexical units of limited usage and words with stylistic connotation are investigated. The analysis of phraseological units of two languages has proved the difference in world-view. In the sphere of lexical and phraseological units the analysis of interlanguage homonyms is performed.

A great attention is paid to contrastive studying of word-building and grammatical structures of two related languages. It is proved in particular that word-building and morphemic composition have a number of peculiarities provoked by the specific formation of word-building means in both languages. The differences of morphological categories in Ukrainian and Polish languages realized in the system of declension and conjugation, formation of degrees of comparison and functional parts of speech usage are consistently observed. The systems of syntactical constructions in their similarity and dissimilarity are investigated through analysis of word combinations and specific means of component connection and classification of different types of simple and complex sentences. Some chapters are devoted to analysis of text and word order.

Referred edition is the first monographic investigation of Ukrainian and Polish languages in contrastive aspect.